DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ARKEOLOJİ SIRLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DeAGOSTINI

ARKEOLOJİ SIRLARI

ISBN 978-975-23-1082-7
Sertifika No: 10855

BOYUT

Genel Yönetmen: Bülent ÖZÜKAN
Genel Müdür: Nilgün ÖZÜKAN
Genel Sanat Yönetmeni: Murat ÖNEŞ

İkinci Cilt Yayın Kurulu
Nezih Başgelen
Bora Eşiz

Yayın Editörü
Nil Yüzbaşıoğlu

Yayın Asistanı
Mısra Öncel Erkaya

Çeviri
Melek Atak
Derya Kuşçu
Nezaket Saraçoğlu
Revna Özcan
İrem Önderol

Konular
Lütfi Tınç (Çatalhöyük, Hattuşa, Karatepe-Aslantaş, Miletos, Patara, Perge, Sagalassos, Termessos, Zeugma)
Prof. Dr. Klaus Schmidt (Göbeklitepe)
Yard. Doç. Dr. Göksel Sazcı (Troia)
Aida Eren (Aizanoi, Alacahöyük, Gordion)

Kapak Tasarımı
İbrahim C. Yılgaz

Grafik
Özlem Özgüt Yörekli

Fotoğraflar
Instituto Geografico De Agostini
Boyut Yayın Grubu Arşivi
Aktüel Arkeoloji Arşivi
Shutterstock

Baskı
Boyut Matbaacılık A.Ş.
Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde,
No:115 Bağcılar, 34204, İstanbul

1. Baskı: Kasım 2013, İstanbul

Yayınlayan
Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.
Koza Plaza, A Blok, Kat:26
Tekstilkent, Esenler,
34235, İstanbul
Tel: (0)212 413 33 33
info@boyut.com.tr

Cilt
Barın Ciltevi

Kültür Ürünleri Danışma Hattı
444 53 53
Bu kitabı ve diğer tüm Boyut ürünlerini gönderim ücreti ödemeden adresinize teslim sipariş verebilirsiniz.

www.**boyutstore**.com

Bu kitabın Türkiye'de her türlü yayın hakkı, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

I SEGRETI DELL' ARCHEOLOGIA
© 2010 Istituto Geografico De Agostini

DeA Genel Yönetmeni
Federico Curti

Yayın Yönetmeni
Antonella di Scovolo, Michele Fiorillo

Editör
Massimo Carriere

Grafik
Marco Matricardi

Bilimsel İçerik Direktörü
Giuseppe M. Della Fina

Video Yönetmeni
Marina Sejmand

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

T Sütun, Göbeklitepe.

BOYUT KOLEKSİYON

Yayıncının Notu

Bülent Özükan

Arkeoloji Sırları

Dünyanın ne kadarını gezebiliriz? Görebildiğimiz yerlerin müzeleri ilginizi çekiyorsa ve tarihi ören yerlerini geziyorsanız, işte size çok özel bir kitap daha. Dünyanın dört bir köşesinden 100'e yakın arkeolojik alan. Binlerce yıl gün ışığına çıkmayı beklediler. Hititlerden Romalılara, Mayalardan İnkalara ve İstanbul'un 8500 yıllık tarihine kadar arkeolojinin sırları ve gizemli yolculukları... Size "dünyaları" ancak bu çok özel kitaplar verebilir. Toplam üç cilt ve 28 muhteşem DVD'de... "Tarihe yolculuk hiç bu kadar keyifli olmamıştı " diyebileceğiniz özel bir serüven ilerleyen sayfalarda sizi bekliyor.

Özel kitaplar bir "tutku"dur. Karıştırması, dokunması ayrı bir haz verir. Konusu için seçilmişlerdir ama koleksiyonerin evinde bir "tablo" ya da "heykel" gibi seyredilir. Keyifli anlar kitap dostlarıyla birlikte paylaşılır. Kitap okumak, kitapla bütünleşmek bazen aşk gibidir. Dokunması, mürekkebinin kokusu, sayfalarını keşfetmesi ayrı ayrı zevk verir. Sizi alır başka diyarlara, başka duygulara taşır. Öylesine heyecanlandırır ki, benliğinizi bir sonraki kitapla buluşma ihtirası kaplar. Her defasında belki de yeni bir sevgiliyle buluşma gibi...

Kendinize ve sevdiklerinize, kitap armağan etmelisiniz. Sizin duyarlıklarınızın izini taşıyan, sizi farklı kılacak kitaplar... Bu özel kitaplar kolayca okunabilmesi için kitaplık-rahleleriyle birlikte evinize gönderiliyor. Boyut Koleksiyon Kitapları için özel olarak tasarlanan ve üretilen kitaplık-rahleler evinize nostaljik bir şıklık katacak. Ve koleksiyon kitaplarınızı, ilk günkü performanslarıyla gelecek kuşaklara değerli bir hazine gibi aktarabileceksiniz. Türkiye'nin en değerli araştırmacı, yazar ve çevirmenleriyle hazırlanan Boyut Koleksiyon Kitaplarında ayrıca BBC, Dorling Kindersley, Guinti ve DeAgostini gibi dünyanın en büyük yayınevleriyle işbirliğine gidildi. Başta Cambridge olmak üzere Edinburg ve Roma gibi önemli üniversitelerin destekleri sağlandı. Koleksiyon Kitapların kağıtları da özel üretildi. Bazılarında döneminin özelliklerini yansıtan özel mürekkep ve yaldız baskılar kullanıldı. Ciltleri, heykel görünümünde sanat eserlerine dönüştürüldü. Geçmişe ve insana ilişkin bugüne kadar öğrenebildiklerimiz ilgi alanınıza giriyorsa Arkeolojinin Sırları artık elinizde... Boyut Koleksiyon Kitaplarına tekrar hoşgeldiniz...

Güzel kitaplar bir "tutku"dur.

PİRİ REİS KİTÂB-I BÂHRİYE T6605/B2013

PİRİ REİS 1513 DÜNYA HARİTASI

HERODOT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'NİN TARİHTEKİ HARİTALARI

SANAT ATLASI

BİLİM ATLASI

TARİH ATLASI

KİTÂB-I CİHÂNNÜMA

BİR ZAMANLAR OSMANLI

KEMAL'İN TÜRKİYESİ LA TURQUIE KÉMALISTE

KARYA'DAN BODRUM'A

BERGAMA

KEŞİFLER ATLASI

ARKEOLOJİ SIRLARI 1-2-3

DENİZLER ALTINDA ARKEOLOJİ

İSLAM UYGARLIĞINDA MİMARİ, GEOMETRİ, FİZİK, KİMYA, TIP

İSLAM UYGARLIĞINDA ASTRONOMİ, COĞRAFYA VE DENİZCİLİK

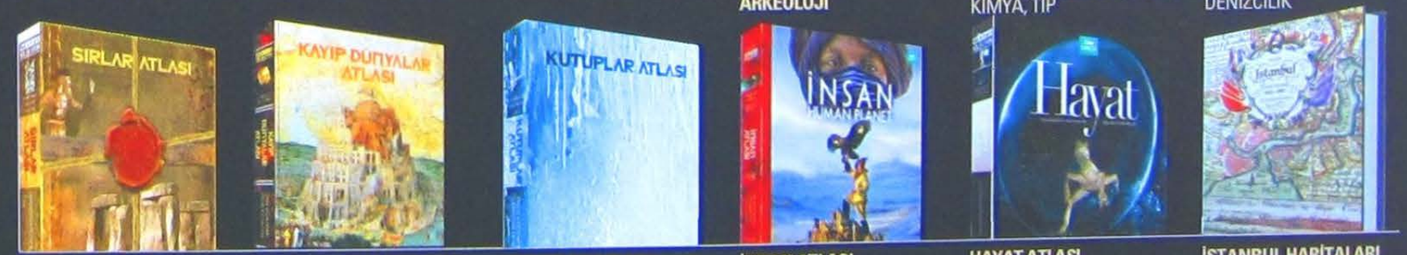

SIRLAR ATLASI

KAYIP DÜNYALAR ATLASI

KUTUPLAR ATLASI

İNSAN ATLASI

HAYAT ATLASI

İSTANBUL HARİTALARI

YERYÜZÜ ATLASI

GÖKYÜZÜ ATLASI

ELVEDA RUMELİ

HAT ESERLERİ

HAT SANATI

HAT'TAN HARF'E

CELEMENS HOLZMEISTER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BENZERSİZ BİR KAYNAK, OLAĞANÜSTÜ BİR KOLEKSİYON

ARKEOLOJİ ATLASI

I. CİLT

ARKEOLOGLAR 'GÜN IŞIĞINA' ÇIKARIRLAR. İNSANOĞLU İSE IŞIĞI İZLER. DÜNYANIN DÖRT BİR YANINDA ARKEOLOJİNİN AYDINLATTIĞI BİR SERÜVEN...

İstanbul'un Yeni Hazineleri
Theodosius'un Limanı, Yenikapı Batıkları, Yarımburgaz Mağarası, Fikirtepe Kültürü, Pendik-Temenye Höyüğü, Bathonea

Antik Mısır
Gize, Memfis, Teb

Antik Roma
Roma'nın Kökenleri, Monarşi ile İmparatorluk Arasında Roma

Antik Yunanistan
Girit, Atina, Mikenai ve Tiryns

Orta ve Güney Amerika
Chichén Itzá, Monte Alban, Cuzco

Orta Doğu
Ebla ve Mari, Petra, Uruk ve Ur

Roma Öncesi İtalya
Chiusi ve Orvieto, Volterra ve Pisa, Tarquinia ve Cerveteri, Veneto

Roma ve Romalıların Dünyası
Pompei

Tarih Öncesi Avrupa
Altamira, Lascaux, Stonehenge

Uzak Doğu
Ajanta, Mamallapuram, Sanchi

GÖRÜNTÜLER İLE GEÇMİŞE YOLCULUK

10 DVD

1- Pompei:Yeniden Keşfedilen Şehir
2- Atina: Batının İhtişamı
3- Etrurya Adında Bir Yer
4- Sonsuzluğa Adanan Piramitler
5- Görkemli Roma: Bir İmparatorluğun Başkenti
6- El Dorado Destanı
7- Aztekler: Bir Uygarlığın Anatomisi
8- Firavun Şehirleri
9- Kleopatra'nın Mısır'ı
10- İstanbul Kurtulacak mı? Yüzyılın projesi Marmaray saklı kalmış bir tarihi gün ışığına çıkarıyor.

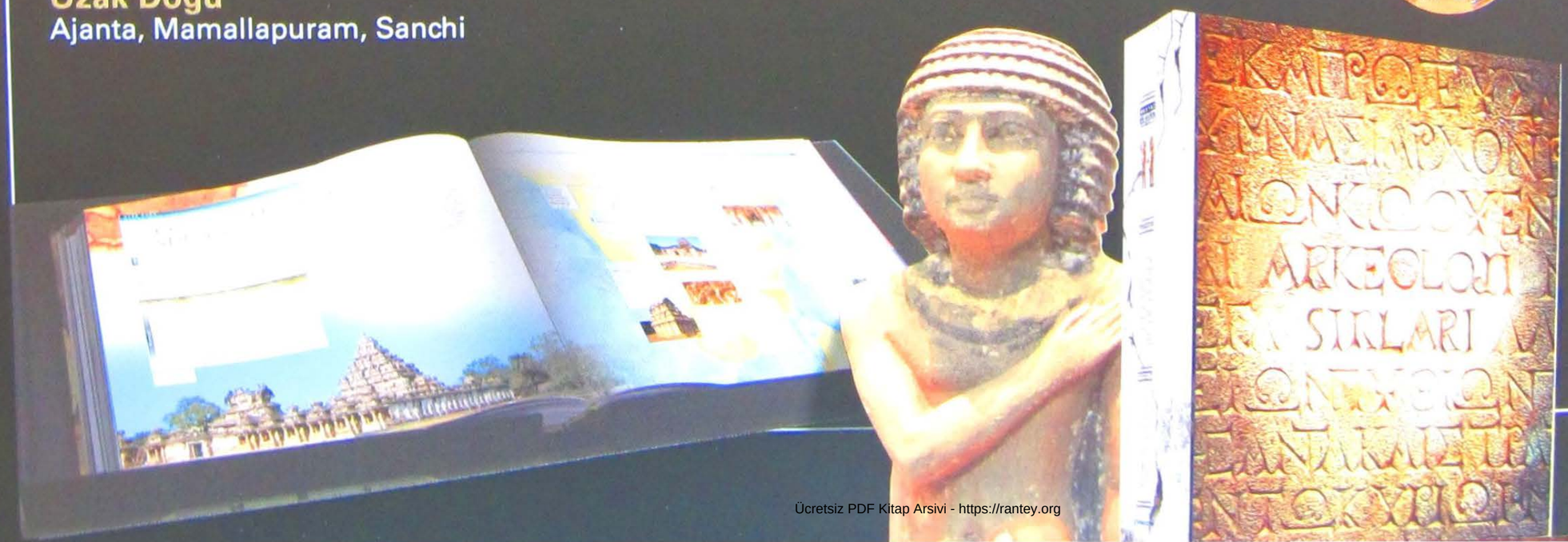

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. CİLT

BİNLERCE YIL GÜN IŞIĞINA ÇIKMAYI BEKLEDİLER. YÜZLERCE YIL BİLGİYİ ARKEOLOGLAR İÇİN MUHAFAZA ETTİLER. ŞİMDİ DÜNYANIN HER BİR KÖŞESİNDE SİZİ BEKLİYORLAR.

Türkiye
Afrodisias, Aizanoi, Alacahöyük, Pergamon, Çatalhöyük, Ephesos, Gordion, Göbekli Tepe, Hattuşa, Karatepe, Miletos, Patara, Perge, Sagalassos, Termessos, Troia, Zeugma

Antik Mısır
Amarna, Fayyum, Abidos

Antik Yunanistan
Delphi, Epidaurus Tapınağı, Olympia

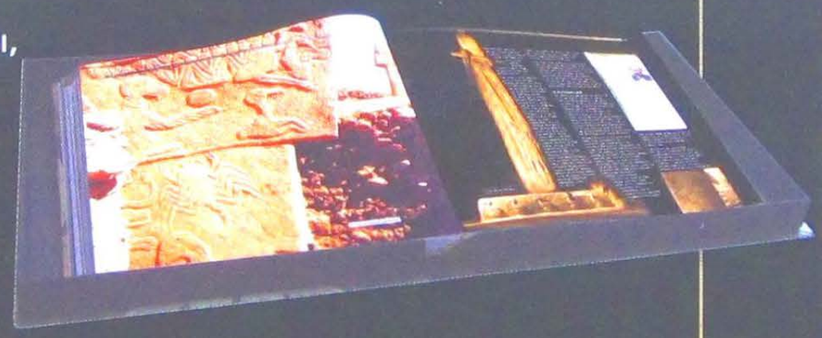

Orta Amerika
Teotihuacan-Meksika, Tikal-Guatemala

Orta Doğu
Babil, Ninova-Irak

Roma Öncesi İtalya
Picenum, Samnium

Roma ve Romalıların Dünyası
İspanya: Emerita Augusta ve Tarraco

Tarih Öncesi Avrupa
Bretanya-Fransa, Malta

Uzak Doğu
Mohenco-Daro ve Harappa-Pakistan, Xi'an

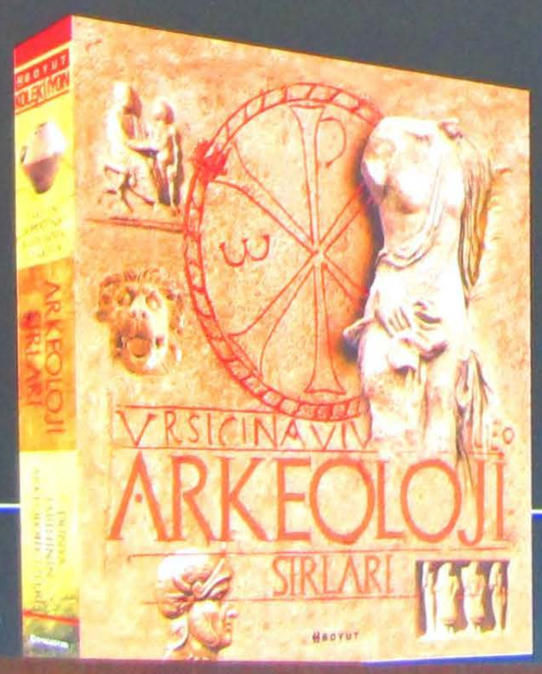

9 DVD

1- İtalya'da Yunan Şehirleri
2- Kayıp Maya Şehirleri
3- Anadolu'nun Unutulmuş Medeniyetleri
4- Fenikeliler ile Yelken Açmak
5- Çölün Vahaları
6- Yunanistan'a Yolculuklar
7- Afrika'daki Roma Varlığı
8- Latium Sınırında Antik Şehirler
9- Hannibal'in İzinde

III. CİLT

BUGÜNÜN GERÇEĞİ ONLAR İÇİN BİRER GİZEMDİ. ŞİMDİYSE ONLARIN YAŞAMI BİZLER İÇİN BİRER GİZEM.

Afrika
Turkana-Kenya, Omo Vadisi-Etiyopya, Tassili N'Accer-Cezayir

Antik Mısır
Ebu Simbel, Philae, İskenderiye

Antik Yunanistan
Aigai-Makedonya

Amerika Kıtası ve Okyanusya
Copan-Honduras, Avustralya, Machu Picchu-Peru, Cahokia-ABD, Rapanui-Şili

Orta Doğu
Kudüs-İsrail, Persopolis-İran, Kartaca-Tunus, Biblos ve Sur-Lübnan

Protohistorik Avrupa
Val Camonica, İskitler, Keltler

Roma Öncesi İtalya
Taranto, Sirakuza, Agrigentum, Paestum

Roma ve Roma Dünyası
Palmira-Suriye, Baalbek-Lübnan, Split-Hırvatistan

Uzak Doğu
Tang Hanedanlığı, Çin Seddi, Angkor-Kamboçya, Borobudur-Endonezya, Japonya

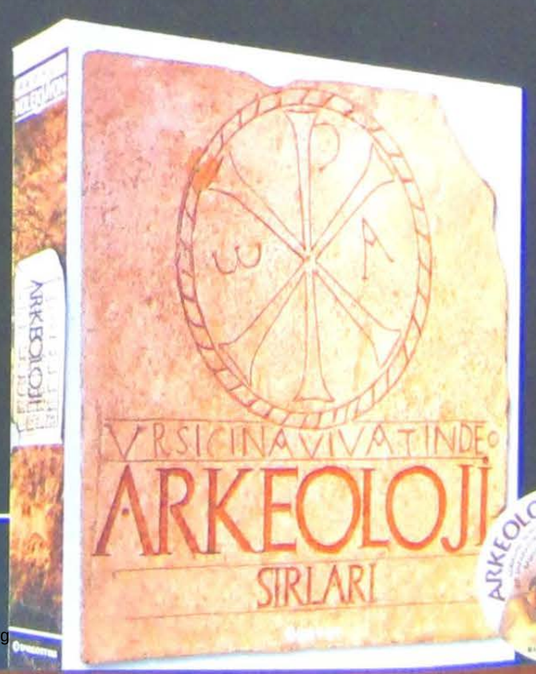

9 DVD

1- Batı'da Roma İzleri
2- Persepolis: Bir İmparatorluğun Kalbi
3- Deniz ve Rüzgâr Şehirleri
4- Minos Adası Sırları
5- Helenizmin Muhteşem Şehirleri
6- Apollon Tapınakları'na Ziyaret
7- Sicilya: Batıdaki Yunan Mirası
8- İyonya'dan Notlar
9- Mikenler: Destansı Kahramanlar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

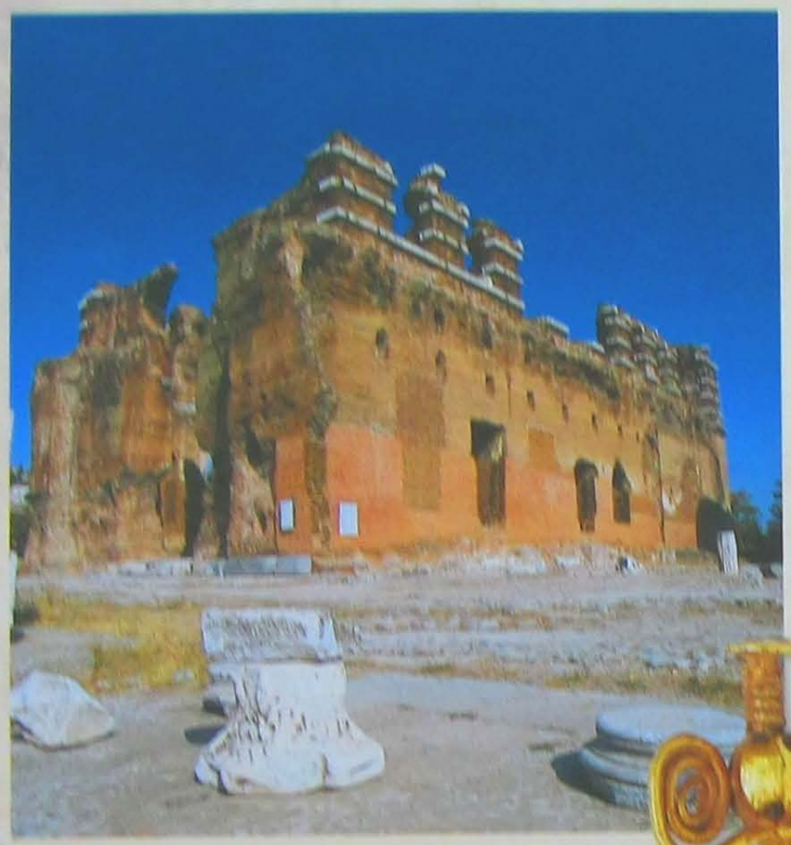

TÜRKİYE 10-166

Heykeltraşlık Merkezi Aphrodisias 10
Muhteşem Kent Alzanoi 22
Alacahöyük 28
Sarp Kayalıkların Başkenti Pergamon 34
Dünyanın İlk Kenti Çatalhöyük 45
Antik Çağın Altın Şehri Ephesos 53
Frigya Krallığı'nın Başkenti Gordion 67
Düyanın İlk Tapınağı: Göbeklitepe 77
Bin Tanrılı Kent: Hattuşa 81
Karatepe-Aslantaş (Azatiwataya) 93
İyonya'nın Muhteşem Kenti Miletos 99
Lykia Başkenti Patara 109
Pamphylia'nın Yüce Kenti Perge 115
Dağlardaki Görkem Sagalassos 125
Uyuyan Güzel Termessos 135
Rüzgariyla Destanlar Fısıldayan Kent: Troia 143
Fırat'ın Armağanı Zeugma 157

Ortadoğu
BABİL 167-184

Babil'in Tanrısal Kapıları 167
İlahi Sümer Güçleri: Antik Mezopotamya'da Dini İnanış 174
Babil: Yakın Plan 180
Asur Bilimi: Sözcükler ve Taşlar 182

Antik Mısır
FAYYUM 185-202

Kumullar Arasındaki Cennet 185
Mısır Dilinin Evrimi: Bana Nasıl Yazdığını Söyle... 192
Fayyum: Bereketli Topraklar 198
Müzecilik: Müzeyi Düşünmek 200

Tarih Öncesi Avrupa
BRETANYA MEGALİTLERİ 203-220

Taşların Esrarı 203
Beslenme: Yemek Hazır!!! 210
Bretanya: Menhirler Ülkesi 216
Arkeolojik Katmanlar: Jeolojiden Arkeolojiye 218

Uzakdoğu
MOHENCO-DARO VE HARAPPA 221-238

İndus Nehri Boyunca 221
İndus Uygarlığı: Su Vadisi 228
Pakistan: İndus Vadisi'nde 234
Mezar Arkeolojisi: Ahiretten Sırlar 236

Amerika ve Okyanusya
TEOTİHUACAN 239-256

Tanrılara Dönüşülen Yer 239
Zanaat Üretimi: Kutsalın Görünümü 246
Meksika Vadisi: Meksika ve Bulutlar 252
Endüstriyel Arkeoloji: Dünyayı Değiştiren Buluş 254

Roma Öncesi İtalya
PİCENUM ŞEHİRLERİ 257-274

Savaşçı Bir Toplum Üzerine Araştırma 257
Savaş ve Savaşçılar: Savaş Sanatı 264
La Marche: Piceni Toprakları 270
Deneysel Arkeoloji: Geleceğe Dönüş 272

Antik Yunan
EPİDAUROS 275-292

İman Gücü 275
Yunan Tıbbı: Hipokrat'ın Vatanında... 282
Epidauros Tapınağı: Asklepios'un Onuruna... 288
Buluntuların Korunması: Bulmak ve Korumak 290

Ortadoğu
NİNOVA 293-310

Roma'dan Daha Büyük 293
Sanat ve Ticaret: Yaşamın Getirdikleri 300
Mezopotamya: Güç Sahibi Şehirler 306
Arkeoloji Fotoğrafçılığı: Gelişmiş Yöntemleriyle Arkeoloji 308

Antik Mısır
ABİDOS 311-328

Kutsal Şehir 311
Antik Mısır'da İnanç: Düzen ve Kargaşa Arasında 318
Abidos Yeraltı Mezarları: Osiris Yakınlarında 324
Arkeoloji ve Restorasyon: Anında Müdahale 326

Roma ve Romalıların Dünyası
EMERİTA AUGUSTA VE TARRACO 329-346

İspanya'nın Hazineleri 329
Romalıların Beslenme Şekli: Mutfak Sanatı 336
İber Yarımadası: Zengin Toprak Hispania 342
Orta Çağ Arkeolojisi: Orta Çağ'da Neler Yaşandı? 344

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

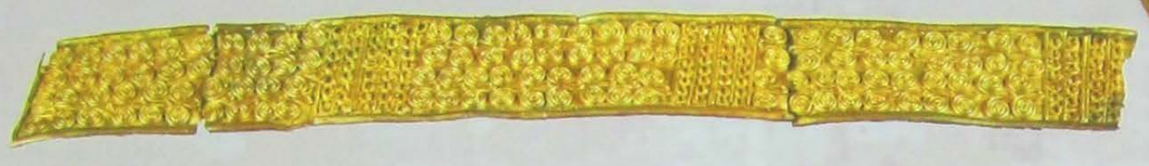

Tarih Öncesi Avrupa

MALTA 347-364

Büyük Tapınaklar Adası 347
Tarih Öncesinde Din: Ya Geçmiş Bir Gizemse!.. 354
Malta: Geçmişteki Takımadalar 360
Paleontoloji: İnsanın Kökeni 362

Uzakdoğu

Xİ'AN 365-382

Uzun Barış Dönemlerinin Kenti 365
Porselen: Zanaat mi Yoksa Simya mı? 372
Xi'an Toprakları: Wei Irmağı Boyunca 378
Paleoantropoloji: İskeletin Belleğinde 380

Amerika ve Okyanusya

TİKAL 383-400

Evrenin Yansıması 383
Maya Yazısı: Çözülmesi Gereken Bilmece 390
Kuzey Guatemala: Merkezdeki Ovalar 396
Mezar Arkeolojisi: Mezarların Gizlediği 398

Roma Öncesi İtalya

SAMNİT BÖLGESİ 401-418

İtalya'nın Güçlü Halkları 401
Çobanlık: Patika Yolu 408
İtalya: İtalya'nın Kalbi 414
Arkeoloji ve Sinema: Beyazperdenin Yıldızları 416

Antik Yunan

OLYMPİA 419-436

Olimpiyatların Kenti 419
Spor: Stadiumların Kahramanları 426
Olympia Tapınağı: Kutsal ve Günahkar 432
Yapı Restorasyonu: Çözülmesi Gereken Problemler 434

Antik Mısır

AMARNA 437-453

Aton'un Ufku 437
Sanat Biçimleri: Yaratıcılığın Peşinde 444
Akhenaton'un Kenti: Dinde Devrimin Başkenti 450
Yazıtbilim: Kamusal, Kişisel, Kutsal 452

İndeks 454

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Rölyef, Antalya Müzesi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HEYKELTIRAŞLIK MERKEZİ APHRODİSİAS

ADINI DOĞA, AŞK VE VERİMLİLİK TANRIÇASI AFRODİT'TEN ALAN KENT, ONUN ADINA YAPILAN EN ÜNLÜ TAPINAKLARDAN BİRİNİN ÇEVRESİNDE YER ALIR. APHRODİSİAS (AFRODİSİAS), AYNI ZAMANDA EK YAPILARIYLA, ÜZERİNDE BİR TAPINAĞIN DA BULUNDUĞU GENİŞ ÇAPLI KIRSAL NÜFUSU BARINDIRAN KUTSAL BİR BÖLGENİN ADIDIR.

Aphrodisias Afroditi

Babadağ eteklerinde denizden 600 m yükseklikteki bir platoda yer alan *Aphrodisias*, *İzmir*'den 230 km uzaklıktaki *Geyre* Köyü'nün yakınlarında bulunur. Ziyaretçilerinin büyük ilgisini çeken ve oldukça iyi korunmuş olarak günümüze gelebilen antik kent, heykeltıraşlık okulu ve heykelleri ile ünlüydü. Kentin doğusunda bulunan beyaz ve mavi renklere sahip mermerlerin çıkartıldığı ocaklar, heykeltıraşlık okulunun *Aphrodisias*'ta kurulmasının nedeni olarak gösterilir. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler, ilerleyen yıllarda *Afrodit* kültünün ününün arttığını ve önemlisi *Aphrodisias*'a çok uzaklardan dahi gelen pek çok ziyaretçinin buradaki heykeltraşlık okuluna akın ettiğini ortaya koymaktadır.

Bölgenin güney ve güneydoğusunda yer alan iki höyükte, *Akropolis* ve *Pekmez* tepeciklerinde ortaya çıkartılan arkeolojik buluntular, esas olarak tarımla uğraşan bir ya da iki küçük köyün varlığını gösterir. Çok miktarda bulunan seramik ve diğer el işi parçalar, yakın çevredeki *Hacılar*, *Beycesultan*, *Kumtepe*, *Kusura* ve *Troia* gibi *Anadolu* ve *Ege*'deki komşu yörelerle yakın ilişkisini ortaya koyar. Burada bulunan küçük taş *"heykelcikler"* yörenin kutsallık özelliğinin ilk göstergeleri olarak tanımlanır.

Kazılarda ortaya çıkarılan tiyatronun sahne duvarlarındaki yazılar, *Aphrodisias*'ın MÖ 1.yüzyıl tarihi hakkında bilgiler verir. Bu yazıtlardan birinde Romalı Devlet adamı *Jül Sezar*'ın *Afrodit*'e ithaf ettiği altın bir *Eros* heykelinden söz edilir. Bu armağan imparator *Sezar*'ın belki de tapınağı ziyaret ederek tanrıçaya sadakatini sunduğunu göstermektedir.

Aphrodisias adı oldukça geç bir dönemde, muhtemelen MÖ 2. yüzyılda, kullanılmaya başlanmıştır. Antik metinlerde ne yazık ki bu kentin *Helenistik* Dönem öncesi adı ve eski tarihi hakkında açık bir bilgiye rastlanmıyor.

Aphrodisias Afrodit heykeli.

Veriler-Bilgiler

APHRODİSİAS ADI NEREDEN GELİYOR?

Kent adını, Aşk ve Güzellik Tanrıçası Afrodit'ten almıştır. İlk olarak MÖ 2. yüzyılda Aphrodisias adını kullanan kent, tarihi boyunca farklı isimlerle anılmış; bunlar sırasıyla: Lelegonpolis, Megapolis, Ninoi, Aphrodisias, Kayra ve Geyre'dir.

Ön Plandakiler

HEYKELTIRAŞLIK OKULU

Roma ve öteki merkezlerde ele geçen ve üstünde Aphrodisias'lı sanatçıların imzası bulunan birçok eserin yanı sıra ören yerindeki kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış yüksek nitelikteki heykel ve öteki yapıtlardan Aphrodisias'ın Yunan ve Roma dünyasının en önemli heykelcilik okullarından birine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarih ve Olaylar

ANTİK ÇAĞIN EN ÜNLÜ MERMERİ

Aphrodisias, mermeri ile ünlüydü. Bu mermer kolay işlenebilir, yoğun, krem renginde, parlak küçük kristallerden oluşmuş, belki de bulunabileceğinin en iyisiydi. Aphrodisias bu nimetlerden sonuna dek yararlandı. Kurulan heykeltıraşlık okulu sayesinde 600 yıldan uzun bir süre, var olan en önemli heykeltıraşlık merkezi olarak tanındı. Ta ki müthiş bir deprem şehrin refahını ve varlığını ebediyen sonlandırana kadar...

Bugün bilinenlerin çoğu son zamanlarda gün ışığına çıkarılan sayısız arkeolojik delilin incelenmesi sonucunda elde edilmiştir.

Heykeltıraşlar, MÖ 1. yüzyıldan başlayarak kentin kuzeydoğusundaki *Salbakos Dağları*'ndaki *(Babadağ)* ocaklardan çıkartılan mermerlerle *Akdeniz*'in diğer bölgelerinden ve *Roma*'dan gelen siparişleri karşılamak üzere çeşit çeşit heykeller, kabartmalar, portreler, lahitler ve dekoratif parçalar üretmişlerdir. Buna ek olarak *Aphrodisias* edebiyat, bilim ve düşün alanında da önemli eserler ortaya koymuştur. Örneğin *Ksenokrates* MS 1. yüzyılda tıbbi eserler, *Khariton* da (MS 2. yüzyıl) Antik Çağ'ın ilk romanlarından birini yazmıştır. 4. yüzyılda *Hıristiyanlığın* yayılması, burada bir piskoposluğun kurulmasına yol açmış, ancak bu durum kökleri eskilere dayanan pagan inanışları yok edememiştir. Her şeye karşın pagan felsefesi *Aphrodisias*'ta etkisini sürdürmüştür.

7.yüzyıldaki şiddetli depremlerden sonra kent kendini toparlayamamıştır. Kenti çevreleyen, 4. yüzyılda yapılmış surlar bir daha onarılamadığı için *Akropolis* tepesinde bir kale inşa edilmiştr. *Aphrodisias* hakkında 7. yüzyıl sonrasına ait bilgiler sınırlıdır. Arkeolojik olarak 11. yüzyıla tarihlenen kalıntılardan, kısa bir yeniden canlanma döneminin yaşandığı anlaşılmaktadır. Çağdaş *Bizans* kaynaklarında 11. ve 13. yüzyıllarda *Aphrodisias*'ın en az dört kez kuşatıldığı kayıtlıdır. 13. yüzyıldan sonra tüm bölge *Aydın* ya da *Menteşeoğulları Beyliği*'nin topraklarına katılmıştır

Geçmişe Tanıklık Edenler

KENTE ADINI VEREN TANRIÇA

Afrodit, Antik Yunan mitolojisinde aşk ve güzellik tanrıçasıdır. Roma mitolojisindeki adı Venüs'tür. Afrodit'e atfedilen iki efsane vardır. Hesiodos, "Theogonia" adlı eserinde bu tanrıçanın denizin köpüklü dalgalarından doğduğunu belirtirken; Homeros, tanrıçanın *Zeus* ile Okeanos'un kızı *Dione*'den doğduğunu söyler. Afrodit altın sıfatıyla çoğu yerde karşımıza çıkar. Tanrıça için çoğunlukla kullanılan sıfatlar işveli, cilveli ve gönül alıcıdır. Sevgiyi, sevişmeyi simgeleyen tanrıça, çoğu yerde oğlu Eros ile görülmektedir. Ancak Eros, Hesiodos'a göre Afrodit'in oğlu değildir ve Afrodit'in yanına daha sonra katılmıştır. Bunun yanı sıra tanrıçanın yanında güzelliği, zarafeti ve bereketi simgeleyen Kharitler, Horalar ve Hymenaioslar yer almaktadır. Birçok efsanede Afrodit'nin eşi *Hephaistos* olarak belirtilir, ancak Afrodit eşini Ares ile aldatmıştır. Ayrıca Hermes ile ilişkisinden Hermaphroditos doğmuştur. Bunun yanı sıra Adonis ve Ankhises ile de ilişkisi vardır. Ayrıca Kazdağı'ndaki Üç Güzeller efsanesinde Paris tarafından "en güzel tanrıça" seçilmiştir.

Aphrodisias'ın dillere destan tapınaklarının günümüzdeki durumu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

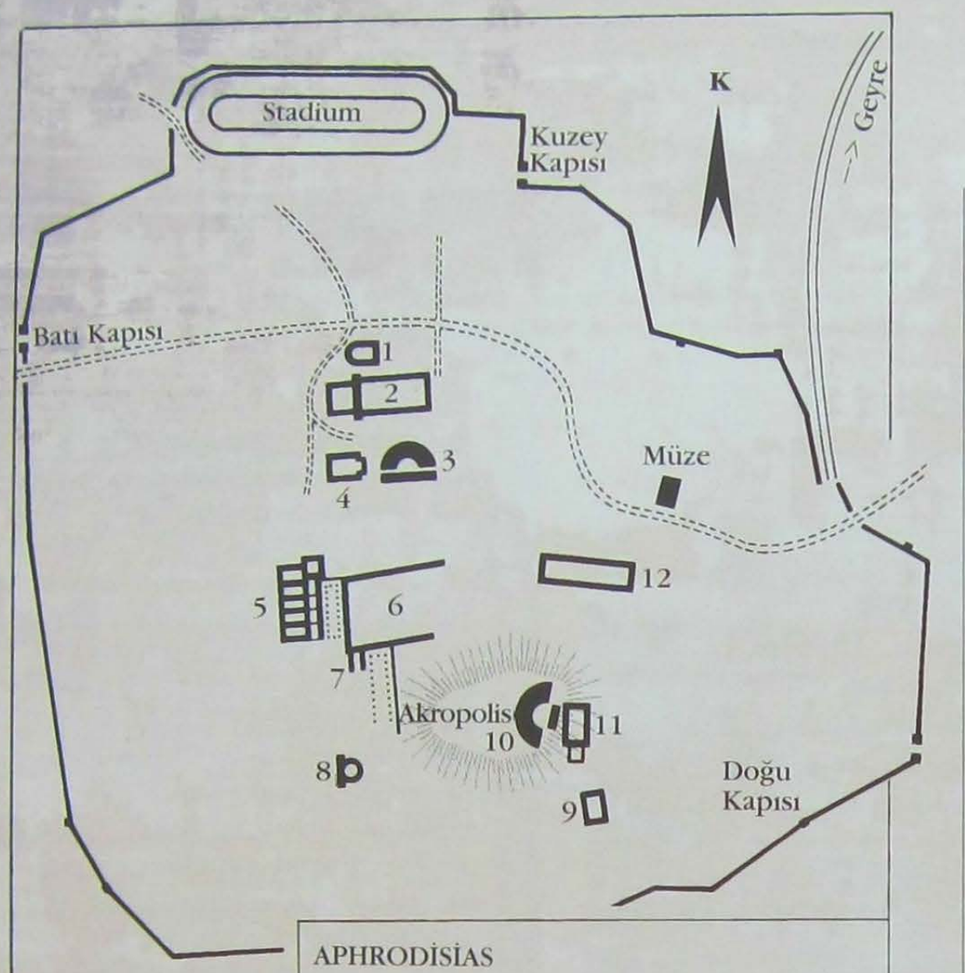

Aphrodisias Kent Planı.

SURLAR, KENT PLANI VE AFRODİT TAPINAĞI

Aphrodisias görülmeye değer birçok eser barındırır. *Odeion* (küçük tiyatro), piskoposluk sarayı, stadium, tiyatro, tetrapylon, tiyatro hamamları, agora, Hadrianus hamamları, sebasteion ve nekropolis bunlardan bazılarıdır.

AFRODİT TAPINAĞI

Kentin tanrıçası *Afrodit* için yapılan tapınak, kentteki en eski mermer binadır. Tapınağa ait kutsal alanın (*temenos*) sınırlarının belli olması, bu alana tanınan sığınma hakkından dolayı önemli olmuştur. Tapınak çevresindeki yazıtlarla önce bu imtiyazın *Jül Sezar* ve daha sonra da *Roma İmparatoru Augustus* tarafından verildiği ortaya konulmuştur.

MS 1. yüzyılın başlarında tamamlanan mermer tapınağın yapımında yardımcı olan seçkin yerel ailelerin isimleri sütunlar üzerine yazılmış, tapınağın kurucusu olarak kabul edilen *G. Julius Zoilos*, yaşamı boyunca *Afrodit* rahibi ünvanı ile onurlandırılmıştır.

Geleneksel tarzda *İyon* tapınağı olarak inşa edilen yapının kısa kenarında sekiz, uzun kenarında on üç İyon tarzı sütün bulunmaktadır. Yapı, MS 2. yüzyılın sonlarında sütunlu galerilerle (*stoa*) çevrelenmiş, doğu uçta sütunlarla süslü bir cephe yapılmıştır.

Böylelikle ana tapınağın doğusunda bir ön avlu oluşturulmuş; bu avlu, 3. yüzyılın başlarında yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Bu duvarların çevrelediği alanın girişi ise mavimsi gri mermerden tek parça ve beyaz mermerden spiral yivli sütunlarla süslenmiş, ayrıca Eros'un av maceralarını içeren zengin mimari kabartmalarla bezenmiş anıtsal kapı *(Tetrapylon)* ile giriş sağlanmıştır. Bu kapı, şehrin kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana caddesinden kentin en kutsal alanına giriş çıkışı kontrol altına almıştır. Yaklaşık 494 hektarlık bir alanı kaplayan, antik kentin merkezini çevreleyen bu kale esas olarak MS 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Günümüzde ayakta kalan on dört sütunu ile yörenin kuzey bölümünde yer alan *Afrodit Tapınağı* Antik Çağ'da kentin odak noktası idi.

Tapınak, Hıristiyanlığın kentin ana dini haline geldiği MS 500 yıllarında dış sütunların kilisenin içindeki nef sütunlarına dönüştürülmesi, tanrıça heykelinin bulunduğu kapalı kısmın (cella) yok edilerek buradan elde edilen taşların yapının dış duvarlarının yapımında kullanılması suretiyle kentin en büyük tapınağı haline getirilmiş, Afrodit heykelleriyle kabartmalarının yerini Hıristiyanlığa ait semboller almıştır.

Kilise 11.yüzyıla dek kullanılmıştır. 1156 yılında *Aphrodisias*'ı gezen Efes'teki Saint John Kilisesi'nin Piskoposu *George Tornikes* kiliseyi şöyle anlatmaktadır: *"Bölgeyi etkileyen depremden sonra terk edilen kilisede artık sadece baykuşlar ötmektedir."*

Afrodit Tapınağı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ön Plandakiler

APHRODİSİAS'A ADANAN HAYAT

Aphrodisias'a hayatını veren *Kenan T. Erim* dünyada bir sit alanında, kazı yaptığı yerde mezarı olan tek arkeologtur. Hayatının 35 yılını burada kazı çalışmaları yaparak sürdüren *Kenan T. Erim*'in mezarı da bu alan içinde yer alır. Ölümüyle bile *Aphrodisias*'tan ayrılamamıştır.

Kenan T. Erim

TETRAPYLON

Tapınağın doğusundaki, *Aphrodisias*'ın en göz alıcı sembolü olan bu görkemli kapı, MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir. Dört yanında dört sütun bulunur *(Yunanca; tetra = dört; pylon = ana kapı)* ve asıl giriş doğuda yer alır. Önde *Korint* üslubunda, kuzey-güney yönündeki ana caddeye bakan yivli, çok güzel sütunlar vardır. Yarım daire biçiminde üst eşiği olan kırık bir alınlık, dıştaki doğu ve batı sırasının ikinci ve üçüncü sütunları arasında bulunur.

Batı sütunları üzerindeki kırık alınlığın kenarları yapraklar arasında avlanan *Eros* kabartmaları ile süslenmiştir.

Tetrapylon'un hemen doğusunda *Aphrodisias* mermer ocaklarının beyaz mermerlerinden yapılmış mütevazı bir mezar yer almaktadır. Burada *Aphrodisias* kenti için hayatının yarısını adayan ve *Aphrodisias*'ın ortaya çıkarılması ve tanınmasında büyük çaba harcayan Prof. Dr. Kenan Erim yatmaktadır.

"TÜM ASYA' DAN KENDİME BU KENTİ SEÇTİM!"

Roma İmparatoru Augustus (MÖ 63-14)

Tetrapylon; Yunanca "dört kapı" anlamına geliyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SEBASTEION TAPINAĞI

Tapınak, *Aphrodisias*'ın kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana caddenin doğu kenarında ve *Afrodit Tapınağı*'nın ön avlusunun güneybatısında yer alan, Roma imparatorlarına ait kutsal alanda bulunmaktadır. *Roma* imparatorlarının tanrı olarak kabul edildiği dönemde, imparatorların gücüne saygı göstermek ve kent ile *Roma İmparatorluğu* arasındaki kuvvetli bağı vurgulamak amacıyla inşa edilmiştir. Tapınak, Roma'nın ikinci imparatoru Tiberius'un döneminde (MS 14-37) yapılmaya başlanmış, *Nero Dönemi*'nde, MS 60 yılı civarında bitirilmiştir.

Tapınak dört bölümden oluşur: Doğu uçta yüksek merdivenlerle ulaşılan ana tapınak yapısı ve batı uçta yer alan anıtsal kapı (propylon) ile ortadaki avlunun her iki yanında yer alan uzun galeriler. Kentin ana kuzey-güney caddesi üzerindeki *propylon* oldukça yüksek ve sütunlarla süslenmiş bir yapıdır. Alt katta *İyon*, üst katta *Korint* sütunların yer aldığı kapının üzerinde barok bir alınlık vardır. Toplam 16 sütun, dört galeri meydana getirmektedir. Bunların içinde bir dizi heykele ait kaideler bulunmaktadır.

Bu girişin sonrasındaki merdivenlerle mermer döşeli bir avluya girilmektedir. 14 x 90 m boyutlarındaki bu avlunun doğu ucunda *Korint* tarzı bir tapınak, kuzey ve güney kenarlarda ise yükseklikleri 14 m'ye ulaşan 3 katlı yapılar yer almaktadır. Kuzey ve güney cephelerdeki yapıların ikinci ve üçüncü katlarında insan boyutunda yapılmış 200 adet kabartma bulunmaktadır. Giriş katında *Dor*, ikinci katta *İyon*, üçüncü katta da *Korint* üslubunda olan sütunların toplam sayısı 300'ün üzerinde olup, giriş katındaki odalar, yapının üretim merkezi ve pazar yeri olarak kullanıldığı Geç Antik Çağ'da eklenmiştir.

Tapınağın mimarisi, Helenistik ve Roma geleneklerini birleştirmektedir. Ortadaki dar bir alanın oldukça yüksek ve süslü yan cephelerle çevrelenmesi ve payelerle duvara bitişik yarım sütunlar arasındaki kabartmalı cephelerin tasarımında antik tiyatroların sahne binası süslemelerinden esinlenilmiş olması yapının Helenistik yanını ortaya koymaktadır.

Veriler ve Bilgiler

SEBASTEION KABARTMALARI

Iulius-Claudius Hanedanı imparatorlarının ibadet yeri olarak bilinen tapınağın güney cephesinin üçüncü katındaki kabartmalar, Roma imparatorları ile tanrıları, ikinci kattakiler ise Yunan mitolojisinden öyküleri betimlemektedir. Kabartmalardaki mitolojik kahramanlar geçmişi; Roma imparatorları ve onlarla aynı katta yer alan tanrılar ise bugünü simgelemekte; böylelikle Roma imparatorlarının Yunan kültürünün devamı olduğu savını doğrulayacak bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır.
Kuzey yapının ikinci katında, *Augustus* tarafından imparatorluğa katılan 50 adet ethne, yani *halklar* kabartması; üçüncü katında ise Roma imparatorları ile Gün ve Okyanus gibi zaman ve mekanın evrensel alegorilerinin betimlemeleri yer alır. Heykeltıraşların eş-zamanlı bir çalışma sonucunda yaptıkları 200 kabartmanın kazılar sonucunda bulunabilen 80 adedi *Aphrodisias Müzesi*'nde sergilenmektedir.

Sebasteion'da yer alan "Üç Güzeller" kabartması.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

APHRODİSİAS STADİUMU

MS 1. yüzyılda inşa edilen Stadium, inşa edildiği yıllarda kentin kuzeyindeki önemli bir yolun kenarında yer almaktaydı. Yaklaşık 262 m uzunluğunda ve 59 m genişliğindeki *Stadium (Stadyum)*, Akdeniz'deki benzerleri arasında en iyi korunabilmiş olanıdır. Mermerden yapılan seyirci kısmı (cavea) 30 bin seyirciyi yani kent nüfusunun en az iki mislini alabilecek büyüklüktedir. Seyirci kısmı, izleyenlerin görüş alanını genişletmek amacıyla hafif kavisli olarak yapılmıştır. Tam ortasında koltuk şeklinde düzenlenen oturma yerleri kentin ileri gelenlerine ayrılmıştır.

Yaklaşık 180 m uzunluğundaki koşu sahasının her iki ucu, benzerlerinden farklı olarak kapalı ve yarım daire şeklindedir. Seyirciler yapıya kuzey-güney yönünde bulunan sokaklara açılan büyük merdivenlerden güneyden girmekteydiler. Atletizm yarışmaları için kullanılan yapının doğu ucu, meydana gelen depremlerin kent tiyatrosunda oluşturduğu ciddi hasar nedeniyle arena oyunları, sirk ve hayvan gösterilerine uygun biçime dönüştürülmüştür. MS 4. yüzyılın ortalarında ise yapının kuzeybatısındaki seyirci sıralarının üzerinde görülen sıra kemerler ve duvarlar kent surları ile birleştirilmiş, böylelikle kentin herhangi bir şekilde işgal edilmesi durumunda buranın bir saldırı noktası olarak kullanılması planlanmıştır.

SEBASTEION TİYATROSU

MS 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen *Tiyatro*, 10 bin kişilik seyirci kapasitesine sahipti. *Klasik Dönem* tiyatrolarında olduğu gibi yarım daireden biraz daha kavisli olan seyirci kısmı (cavea), tarih öncesi dönemden kalma büyük bir höyüğe yaslanmıştır. Yapı, aynı yüzyılın sonunda, tüm oturma sıralarının mermerle kaplanması ve tonozlar üzerinde bir üst seyirci kısmının eklenmesiyle genişletilmiştir. Sahne binası seyircilerin oturduğu bölümden kapalı geçişlerle (paradoi) ayrılmış ve bu alanlardan tiyatroya giriş sağlanmıştır. Sahnenin üstündeki üç katlı yapı ise *Dor* üslubunda

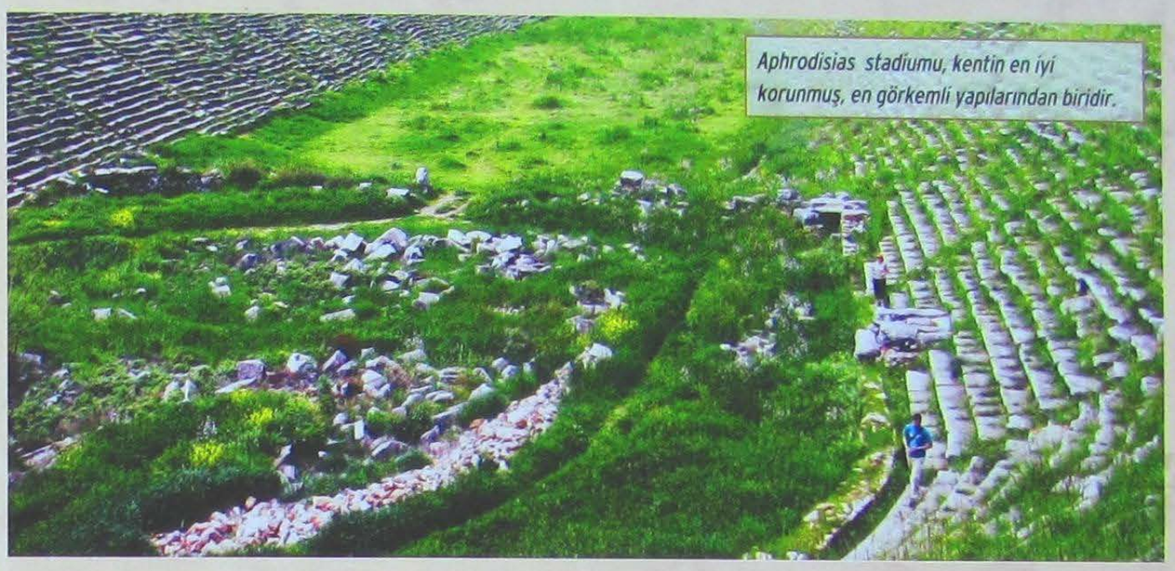

Aphrodisias stadiumu, kentin en iyi korunmuş, en görkemli yapılarından biridir.

düzenlenen ve dışarıya çıkıntı yapan sütunlarla süslenmiş, duvar payeleri üzerinde yükselen üçgen alınlıklar ve nişlerle zenginleştirilmiştir.

Mermer sahne binasının üzerindeki arşitravda yapının MÖ 20 yıllarında, önceleri *Augustus*'un kölesi olup daha sonra özgür bırakılan *G. Julius Zoilos* tarafından vakfedildiği belirtilmektedir. MS 2. yüzyılda gladyatör dövüşlerinin, güreş müsabakalarının ve hayvanlarla yapılan gösterilerin ilgi görmesi üzerine en öndeki iki sıra kaldırılıp onun yerine düz bir duvarın eklenmesiyle orkestra bölümü derinleştirilmiş, böylece bu vahşi gösteriler sırasında izleyicilerin tehlikeden korunması sağlanmıştır. Yaklaşık 5 m yüksekliğe ve 15 m uzunluğa sahip sahne duvarı, Romalı önderlerin ve imparatorların mektupları ile *Aphrodisias*'a tanınan ayrıcalıklarla ilgili senato kararlarının yer aldığı Yunanca yazıtlarla kaplıdır.

Tiyatro binasında yer alan yazıtlardan anlaşıldığına göre, yapı Julius Zoilos tarafından MÖ 1. yüzyılda kente ve Afrodit'e armağan olarak inşa edilmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

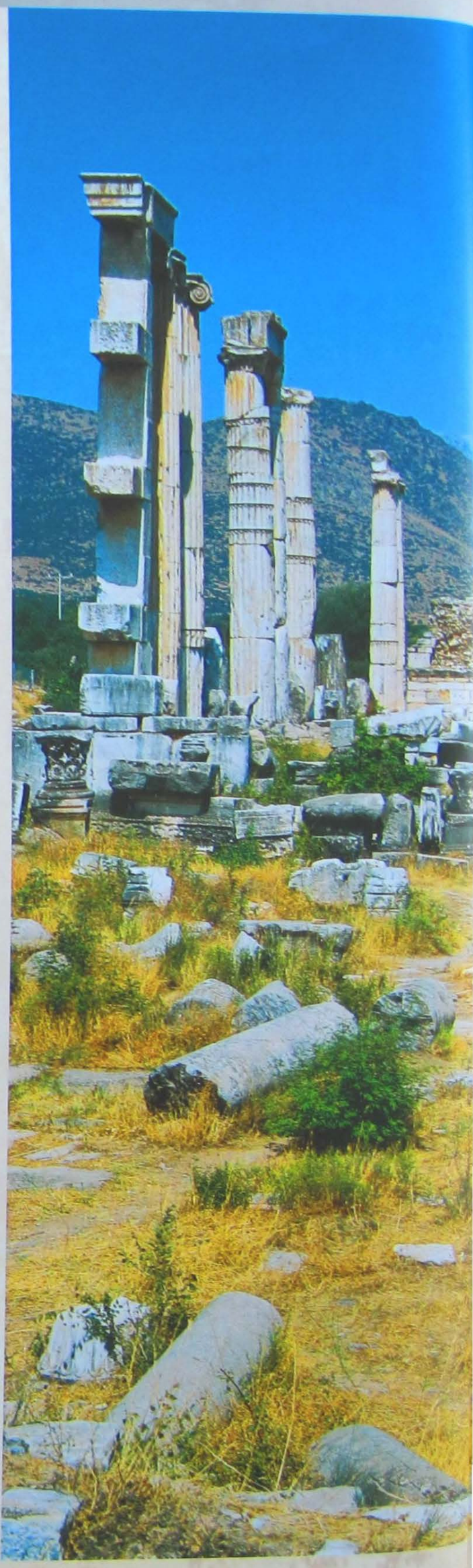

MECLİS BİNASI (BOULEUTERION)

Sırtını Kuzey Agora'ya veren Meclis Binası (Bouleuterion), MÖ 2. yüzyılın sonu veya MÖ 3. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Tonozlarla desteklenen yarım daire düzenindeki oturma kısmının üstü bir çatı ile kaplıdır. Özgün haliyle 19 sıradan oluşan seyirci bölümü 1.000 kişiyi içine alabilmektedir. Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde çökmüş ve daha sonra onarılmamış olan *summa cavea* (üst *cavea*) başlangıçta, tonozlu 11 oda üstüne oturmaktaydı.Yapının sahne duvarında, arkadaki koridora açılan beş kapı ve bunların arasında da içinde heykeller duran nişler yer almaktadır. Sahne binası iç koridorunun her iki ucunda üst cavea'ya çıkışı sağlayan merdivenler vardır. Bu koridorun güney duvarındaki beş kapıdan da, kentin önde gelenlerinin portrelerinin bulunduğu, agora kompleksinin bir parçası olan *porticus post scaeniuma* (sahne binası arkasındaki portik) geçilmektedir. Sahnesi çok katlı olup girinti ve çıkıntılarla süslüdür.

Bouleuterion, meclis toplantılarında olduğu gibi tiyatro, konser salonu ve halkın toplanma yeri olarak çok işlevli kullanılmıştır.

Sütunları spiral yivli gri mermerden yapılmıştır. Cephesi, tanrılar ve yerel halkı temsil eden heykellerle süslüdür.

AGORA

Bouleuterion'un güneyindeki Agora'nın planlamasına MÖ 1. yüzyılda başlanmış, MÖ 2. yüzyıla doğru boyutları genişletilerek inşasına devam edilmiştir. Üç yanı İyon düzeninde portiklerle (üstü örtülü, önü sütunlu açık galeri, stoa) çevrili olan yapı 205 x 120 m boyutlarındadır. Kuzey portiğinin sütunları günümüzde de ayaktadır. Agora'nın hemen güneyinde, arşitrav blokları üstündeki yazıta göre *İmparator Tiberius*'a adanmış, İyon düzeninde, dikdörtgen planlı bir portik yer almaktadır. *Tiberius Portiği*'nin en etkileyici yanı frizinde meyve ve çiçek çelenkleriyle bezeli mask ve başların bulunmasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

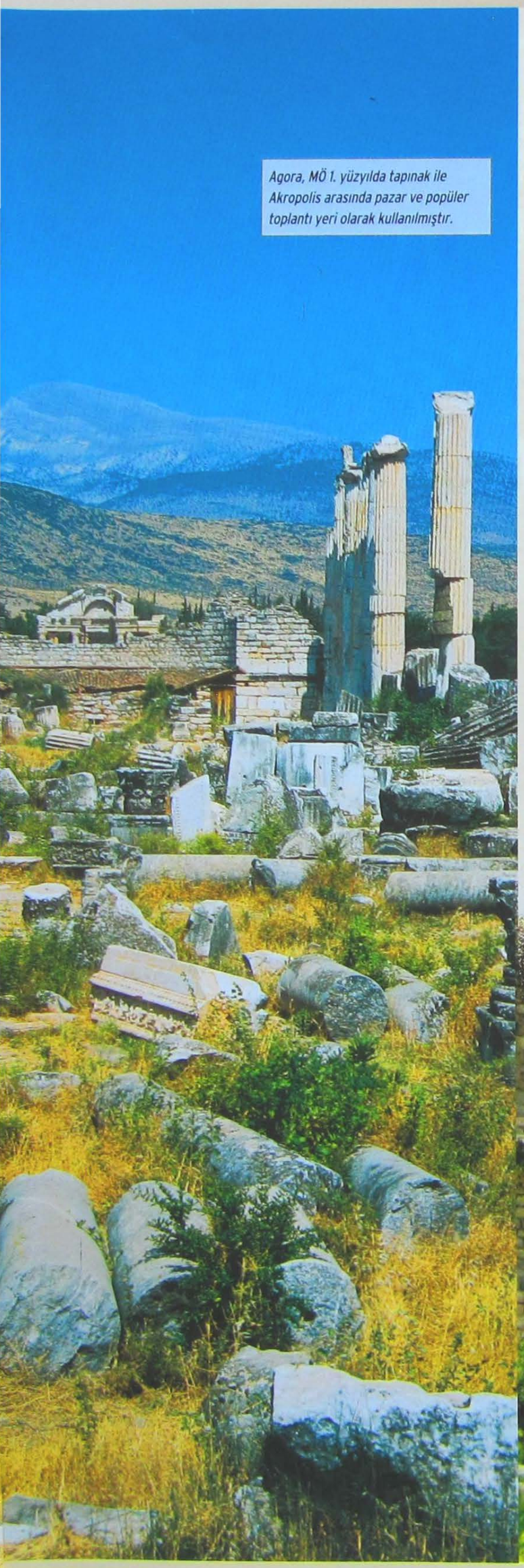

Agora, MÖ 1. yüzyılda tapınak ile Akropolis arasında pazar ve popüler toplantı yeri olarak kullanılmıştır.

HADRİAN HAMAMLARI

MS 2. yüzyılda tipik Roma hamamları tarzında simetrik bir düzende yapılmış ve *İmparator Hadrianus*'a (117-138) adanmıştır. Yapı, yarım daire biçiminde niş ve havuzlarla donatılan bir dizi tonozlu alandan oluşmaktadır. Beş büyük alandan oluşan yapıda, ortada her iki yanı, havuzlu birer *tepidarium*'la (ılıklık) bağlantılı *caldarium* (sıcaklık) yer alır. Doğuda *praefurnium* (külhan), onun yanında ortası yuvarlak havuzlu *sudatorium* (terleme mekânı), kuzeydeyse içine basamaklarla inilen bir havuzu bulunan ve *frigidarium* (soğukluk) olabilecek bir bölüm bulunmaktadır. Bu alanların doğusunda yer alan bir dizi oda sütunlarla çevrili geniş bir ön avluya bakmakta, kuzeyinde de ince bir işçilikle yapılmış bir çeşme yer almaktadır. Hamamların doğusunda yer alan ve Güney Agora içinde bulunan büyük havuz da hamamlardan gelen suyla beslenmiştir.

Büyük kalker bloklardan örülmüş ve önemli bir kısmı ayakta olan duvarların üzerleri mermer plakalarla kaplıydı. Yıkılan tonozların moloz harçla yapıldığı ve iç kısımlarının sıva ile kaplandığı görülmektedir. Çatının oluklu kiremitle kaplandığı anlaşılmıştır. Günlük yaşamda önemli bir yeri olan hamam binası ile çeşme ve ön avlu, görkemli bir mimariye sahip olup mitolojik sahnelerin işlendiği kabartma ve heykellerle süslenmişti.
Bu bölgeden elde edilen büyük boyutlu heykeller bugün *Aphrodisias Müzesi*'nde sergilenmektedir.

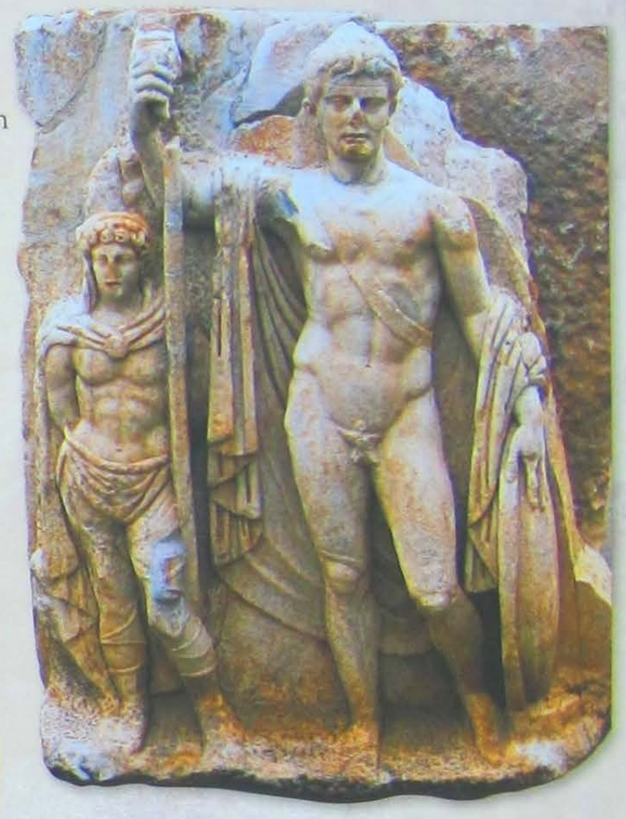

Hamamlar, Tiberus'un Sütunlu Yolu'nun batısında, İmparator Hadrian'ın hükümdarlığı sırasında 2. yüzyılda inşa edilmiştir.

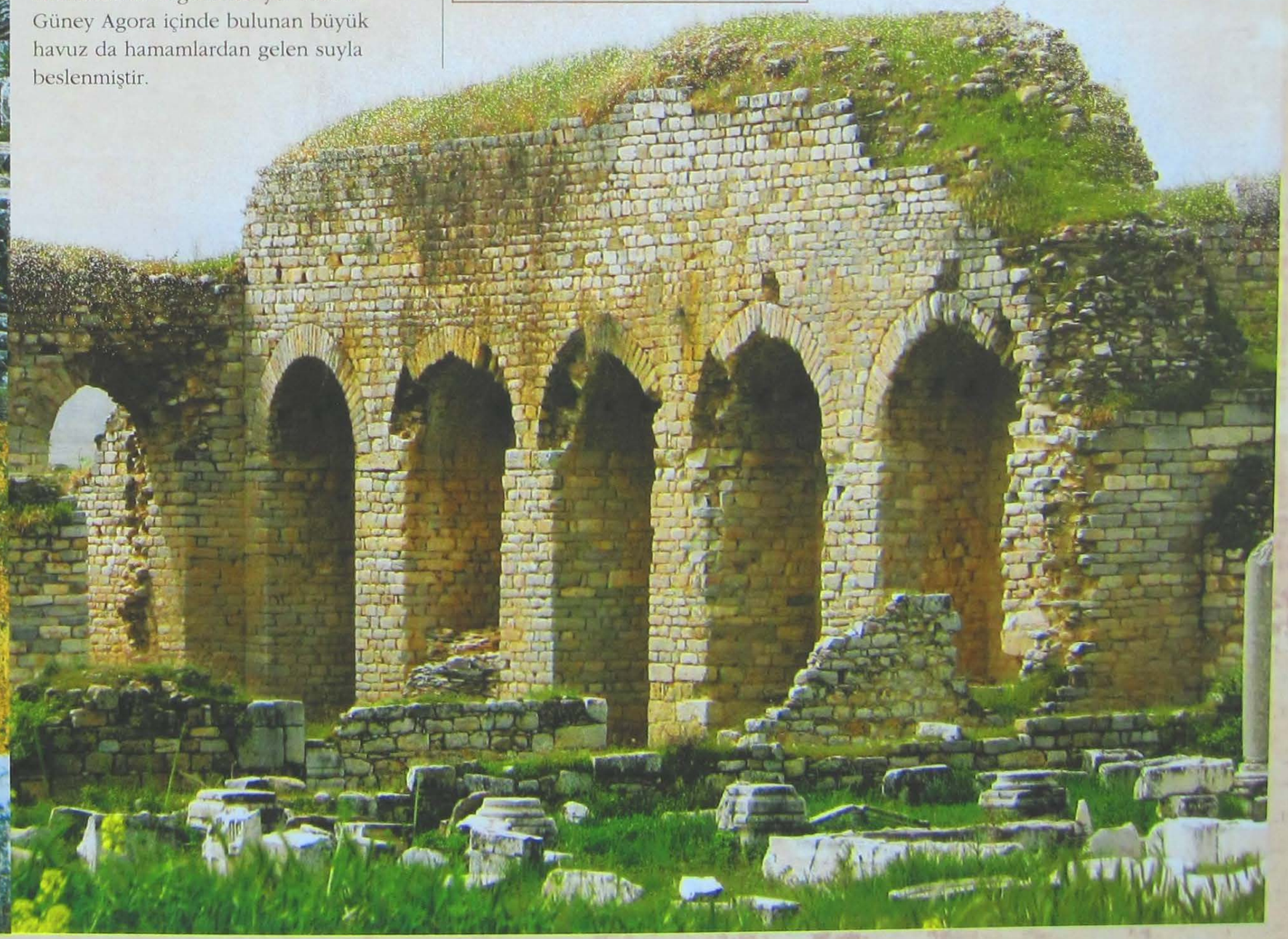

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MÖ 5. yüzyılda kurulan kent, Roma İmparatorluğu döneminde gelişmiş, MÖ 1. yüzyıl ile MS 5. yüzyıllar arasında başta heykelcilik olmak üzere önemli bir sanat merkezi haline gelmiş, Afrodit Tapınağı'yla ve Afrodit adına yapılan törenlerle ün salmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

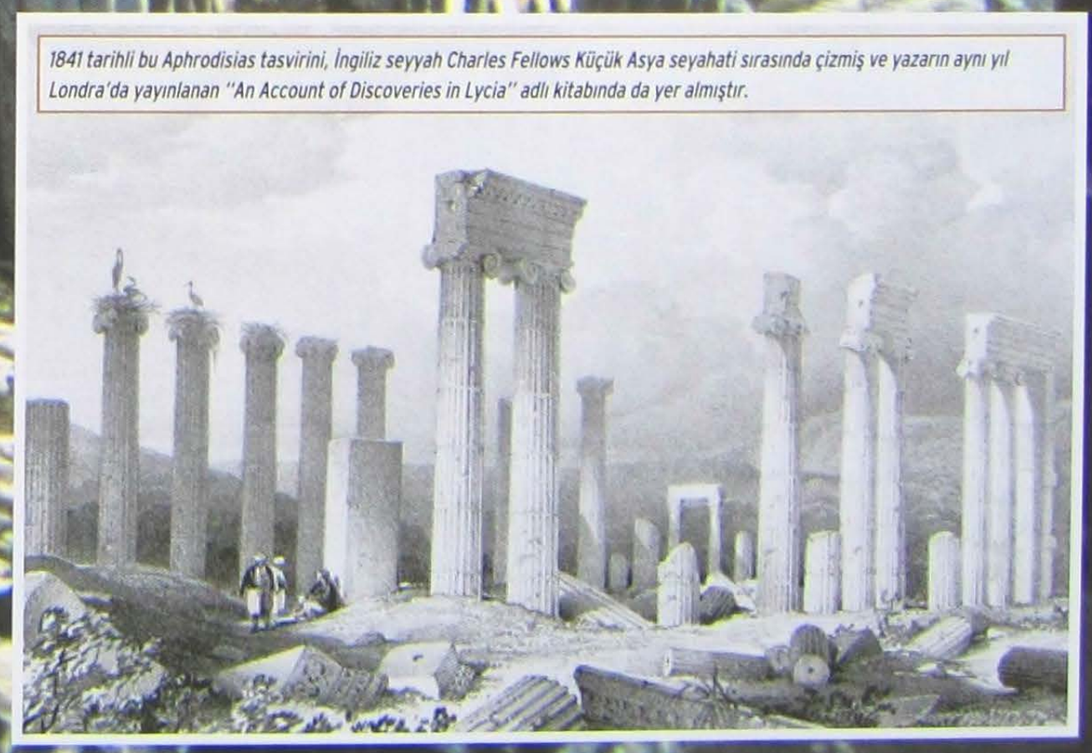

1841 tarihli bu Aphrodisias tasvirini, İngiliz seyyah Charles Fellows Küçük Asya seyahati sırasında çizmiş ve yazarın aynı yıl Londra'da yayınlanan "An Account of Discoveries in Lycia" adlı kitabında da yer almıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

APHRODİSİAS KAZILARI

Aphrodisias, çevresindeki diğer antik kentlere oranla geç keşfedilmiş ancak 1700'lerin sonlarında fark edilmeye başlanmıştır. 1835 yılında kent üzerindeki ilk ciddi çalışma İngiliz Charles Texier ve Dilettanti Derneği üyeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk müzeciliğinin kurucusu, ressam ve arkeolog Osman Hamdi Bey, 1892'de Aphrodisias antik kenti üzerine çalışmak istemişse de, bu isteğinde başarılı olamamıştı. 1900'ler ise Fransızlar'ın sahneye çıktığı yıllar oldu. 1904 yılında Fransız Paul Gaudin adlı bir mühendis çalışmalara başladı ve çok sayıda mermer eseri gün ışığına çıkardı. Fransızların ardından 1937'de İtalyanlar çalışmalara başladı ve heyetten Giulio Jacopi'nin ile Maria F. Squarcipiano'nun kitapları uluslararası çevrelerin ilgisinin Aphrodisias'ın üzerine toplanmasına yol açtı. Squarpino'nun yaptığı çalışmalar ve yayımladığı eserler ışığında, Aphrodisiaslı heykeltıraşların kopya değil özgün eserler ortaya çıkardıkları kanıtlanmış oldu.

1961 yılında ünlü fotoğraf sanatçısı Ara Güler'in antik kentte çektiği fotoğrafları gördükten sonra yöreye gelen Kenan T. Erim'in girişimleri sayesinde New York Üniversitesi tarafından çalışmalara başlandı. Hayatını Aphrodisias'a adayan Kenan Erim'in ölümünden sonra da New York Üniversitesi arkeologları çalışmaları sürdürmeye devam ettiler. Kazılar halen devam etmektedir.

Odeon'un üst kısmında çok sayıda bölüm olduğu, ama bunların deprem sırasında yıkıldığı düşünülmektedir.

ODEON

MS. 2. yüzyılda inşa edilen yapı, tapınağın güneyinde bulunmaktadır. Odeon; 1962 yılında tesadüfen keşfedilmiştir. Yarım daire şeklindeki bu yapının üst sıraları 4. yüzyıl depremleri sırasında yıkılmıştır. Kırılan fay hatları nedeniyle, orkestranın içine kışın su dolmaktadır. Taban döşemesi olarak *opus-sectile*, mavi beyaz mermerler, zarar görmemeleri için yerinden sökülerek depoya taşınmıştır. Orkestra ve tiyatro kısmı mozaikler ile süslenmiştir ve heykeller şu an müzede koruma altındadır ve konferans salonu ahşap yapıdaki bir çatıya sahiptir.

Sahne binasında yer alan yüksek kaideler üzerinde *Aphrodisias*'lı ünlü kişilerin tam boy heykelleri yer almıştır. 1.000 kişilik kapasiteye sahip olan bu yapı, konser salonu, müzikli gösteriler için sahne ve meclis binası olarak kullanılmıştır.

Odeon'un kuzeybatısında, basamaklı bir platform üzerinde, ünlü ya da zengin bir kişiye ait anıt mezar yer almaktadır. Bu mezarın olduğu alanda ele geçirilen, bitirilmiş, yarım bırakılmış heykel parçalarına bakarak buranın heykeltıraşlık atölyesi olduğunu söyleyebiliriz.

Aphrodisias'ın ünlü heykelleri.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aphrodisias Heykeltraşlık Okulu, MÖ 1. - MS 6. yüzyıllar arasında üretim yapmış önemli bir atölyedir.

PİSKOPOSLUK SARAYI

Odeon'un arka tarafında daire planlı ve etrafı sütunlarla çevrilmiş ve ortasından bir lahdin durduğu yapı, tanınmış bir *Aphrodisias*'lının anıt mezarıdır.

Odeon'un batı tarafında yer alan yüksek duvarlı olan yapı, *Geç Roma Dönemi*'nde eyalet valisinin konutu olarak yapılmış, daha sonraki yıllarda da *Piskoposluk Sarayı* olarak kullanılmıştır. Ortadaki avlunun etrafını çeviren sütunların mavi rengi dikkat çekicidir. Üç apsisli binanın içerisinde irili ufaklı birçok oda vardır.

Geçmişin Kanıtları

HEYKEL SANATI

Çeşitli heykeller, heykel başları, kabartmalar, lahitler, Medusa ve hayvan figürlerinin sergilendiği müzede, farklı renkteki mermerlerin kullanıldığı heykellerde; saçlara, gözlere, yüze verilen önem aynı zamanda figürlerdeki esneklik, yumuşaklık ve detaylar, *Aphrodisias*'taki heykeltıraşların ustalığını gözler önüne sermektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MUHTEŞEM KENT AİZANOİ

GÜNÜMÜZE EN SAĞLAM ULAŞAN ANTİK ÇAĞ KENTLERİNDEN BİRİ OLAN AİZANOİ, FRİGYALILAR DÖNEMİNDE KYBELE KUTSAL ALANI, BİZANSLILAR DÖNEMİNDE İSE PİSKOPOSLUK MERKEZİYDİ. AİZANOİ; ANTİK ÇAĞ'DA KÜÇÜK FRİGYA ADINI TAŞIYAN BU BÖLGEDEN GEÇEN VE AEZANİTİS YAYLASI'NI BÖLEN RHYNDAKOS IRMAĞI'NIN (BUGÜNKÜ ÇAVDARHİSAR SUYU) İKİ YAKASINA YAYILMIŞTI.

Aizanoi, Kütahya şehir merkezine 57 km uzaklıkta Çavdarhisar İlçesi'nde bulunan, görülmeye değer önemli kalıntılarının Roma Dönemi'ne ait olduğu bir arkeolojik yerleşim yeridir.

Kentin ismiyle ilgili iki anlatım vardır. İlki esin perisi *Erato* ile kral Arkas'ın oğlu *Arzan*'ın şehri kurduğu anlatımıdır. İkincisi ise Aizanoi adı "eksouanous" (Grekçe eksis: kirpi, ouanous: tilki) sözcüğünden gelir. Kent için tanrılara bu hayvanların kurban edildikleri ileri sürülmektedir. Sözcüğün değişim biçimi "Azanion"dur. MÖ 1. yüzyılın son çeyreği ve erken Augustus dönemi (MÖ 27-MS 14) sikkelerinde "Ezeaniton" adına rastlanmaktadır.

Aizanoi kentinin varlığı MÖ 3. yüzyıldan 2. yüzyıla geçişte Yunan coğrafyacı *Strabon*'un (MÖ 64/63-MS 19/24) yapıtında ilk kez ortaya çıkar;

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

Bithynia ve *Pergamon* krallıkları arasında paylaşılamayan bir kent olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 216-213'te *Phrygia Epiktetus*, *I. Attalos* tarafından Pergamon'a eklenmiş; MÖ 197'deyse Bithynia yönetimine geçmiştir. MÖ 188'de *Apameia Barışı*'ndan sonra gene Pergamon denetimine giren bölge, MÖ 156-154 *Bithynia-Pergamon* Savaşları'ndan etkilenmiştir. Roma döneminde *Augustus*'la önem kazanmış; *Hadrianus* dönemindeyse (MS 117-138) tüm öteki Anadolu kentleri gibi parlak bir dönem yaşamıştır. Yeniden kurulan *Zeus Tapınağı*'yla *Zeus* kültü MS 3. yüzyıla değin bölgedeki önemini korumuştur. Bizans döneminde piskoposluk merkezi olan kentin tapınağı da kiliseye çevrilmiştir. *Osmanoğulları*'nın Batı Anadolu'ya yerleşmeleri sırasındaysa Germiyan adı verilen bu bölgeye *Çavdar* adlı bir Tatar boyu yerleşerek, bugün Çavdarhisar adıyla bilinen kaleyi kurmuştur.

Aizanoi antik kenti, eski adı *Pankales* olan Kocaçay'ın iki yakasında kurulmuştur. Antik kayıtlara göre Kocaçay Irmağı'nın yukarı kesiminde, *Tanrıça Meter Steuene*'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigler (MÖ 8. yüzyıl), *Su Perisi Erato* ile *Arkadya Kralı Arkas*'ın oğlu mitolojik kahraman Azan'ı kendilerinin kurucu lideri olarak kabul ederler. Babasının mirasının bölüşülmesinden sonra Azan'a ithafen ülkenin ona düşen kısmına *Azania* adı verilir. Aizanoi şehrinin adının buradan kaynaklandığı düşünülmektedir.

En parlak dönemini MS. 2. ve 3. yüzyılda yaşayan antik kentin nüfusunun 120 bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Aizanoi'de yapılan yaplan kazılarda, dünyanın en iyi korunmuş *Zeus Tapınağı*, 20 bin kişi kapasiteli *tiyatro* ve ona bitişik 13.500 kişilik *stadium*, biri mozaikli olmak üzere iki *hamam*, dünyanın ilk *borsa yapısı*, *sütunlu cadde*, Kocaçay üzerinde dört *köprü* ile *antik baraj* ortaya çıkarılmıştır. Meter Steuene'nin kutsal mağarası, *nekropoller* (nekropolis) (mezarlık) ve *su yolları* yine kazılarla gün ışığına çıkarılan eserlerdir.

ZEUS TAPINAĞI

Irmağın batısında, kıyıya 200 m uzaklıkta, 130,5 x 112 m boyutlarında, sütunlu galerilerle çevrili bir alanın ortasındaki bir podyum üstünde 8 x 15 sütunlu *Zeus Tapınağı* yükselmektedir. Son kazılarda, kentin en etkileyici ve önemli yapılarından biri olan *Zeus Tapınağı*'nın yapılabilmesi için, üzerine inşa edildiği höyükten, daha önceki dönemlere ait tabakaların kaldırılmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Tapınak avlusunun hemen altında *İlk Tunç Çağı*'na (MÖ 2800-2500) ait çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir.

Tapınağın yapımına MS 2. yüzyılda başlanmıştır. O zamanlarda da çok masraflı olan bu inşaat için gereken kaynak, geniş tapınak arazilerinin kiraya verilmesiyle sağlanmıştı. Toprağı kiralayanlar uzun yıllar para ödememekte direnince *İmparator Hadrianus*'un kararıyla kiralar ödetilmiş ve sonunda tapınağın inşasına başlanabilmiştir. İmparator ile kent arasında bu konuyla ilgili yazışmalar *Aizanoi* için o kadar önemliydi ki, tapınağın ön galerisinin (pronaos) kuzey tarafındaki özel yerinde bu yazıtı bugün dahi görebilirsiniz.

Aizanoi'de yer alan kentin ana kutsal alanı Zeus Tapınağı, şimdiye kadar en iyi korunagelmiş Zeus tapınaklarından biridir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ERATO

Yunan mitolojisindeki dokuz ilham perisinden biri olan Erato'nun Arkadya Kralı Arkas'tan Azan isimli bir oğlu olmuştur. Azan'ın kentin kurucusu olduğuna inanılır. Erato ise çoğunlukla lir ile resmedilmiştir.

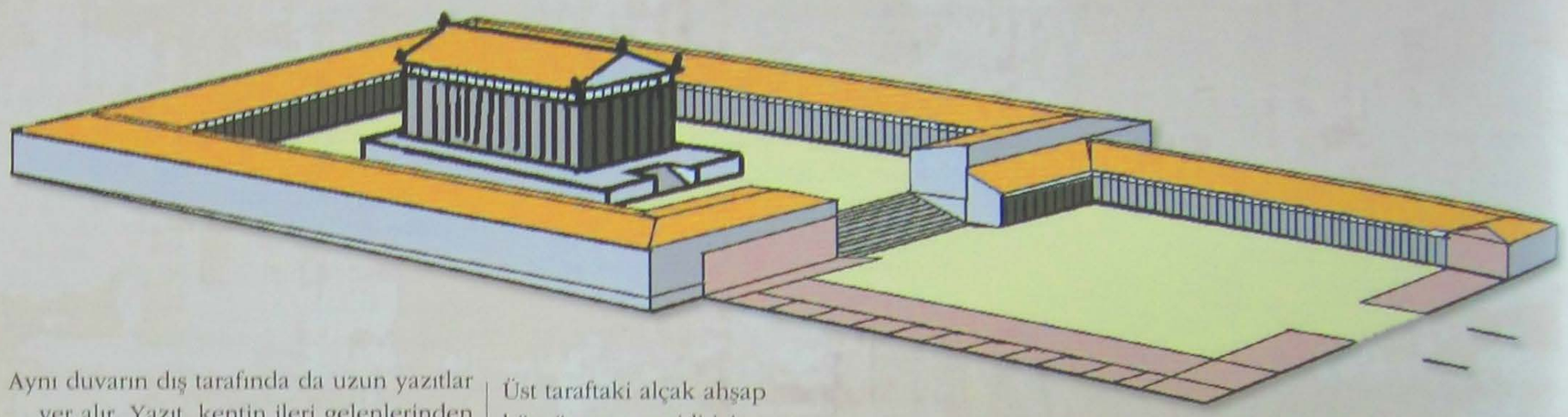

Zeus Tapınağı'nın rekonstrüksiyon planı.

Aynı duvarın dış tarafında da uzun yazıtlar yer alır. Yazıt, kentin ileri gelenlerinden *Eurykles*'in erdemlerinden ve kent için yaptığı işlerden övgüyle söz etmektedir.

Bu tapınağın en önemli özelliği, altında tonozlarla örtülü bir başka mekânın olmasıdır. Bu, Roma Dönemi'nde pek alışılmadık bir uygulamadır ve *Anadolu*'da bir benzerine henüz raslanmamıştır. Etkileyici bu alt yapı, belki de kehânet yeri ya da depo işlevi görüyordu. O dönemlerde çatıdaki üçgen alınlıklarda süsleyici özellikte akroter denen kabartmalar bulunurdu. *Zeus Tapınağı*'nın kuzeybatı alınlığının orta akroteri bir kadın büstü idi ve bu da araştırmacılara tapınağın yalnızca *Zeus*'a adanmış olmayabileceği *Ana Tanrıça Kybele*'ye de burada tapınılmış olabileceğini düşündürmüştür. Ancak, son dönem araştırmaları, bu tapınağın sadece *Zeus*'a adanmış olduğunu ortaya koymuştur. Kadın büstü biçimli bu akroter de, tapınağın önüne, buluntu yerine yakın bir yere konmuştur. Tapınağın yazıtlarının ve kesme taşlarının üzerinde savaş sahnelerini, atlıları ve atları gösteren çizimler vardır. Bu çizimler, 13. yüzyılda tapınağın etrafında konaklayan Çavdarlar'ın yaşamlarından sahneleri betimlemektedir.

KÖPRÜLER

İlkbaharda kabaran sulardan korunmak için Kocaçay'ın her iki kıyısında da iri kesme taşlardan yapılmış koruma duvarları bulunmaktaydı. Antik Dönem'de iki yakayı birbirine bağlayan köprülerin ikisi bugün hâla kullanılmaktadır.

Üst taraftaki alçak ahşap köprü, yaya geçidi için kullanılmaktaydı. Onu takip eden beş kemerli taş köprü günümüze dek korunmuştur. Yıkılmış olan üç kemerli köprüyü ise günümüzde de bütün trafik yükünü beş kemerli yapısıyla taşıyan şehrin ana köprüsü izler. Köprü korkuluğunun bir kaidesi üzerindeki yazıttan, açılış merasiminin MS 157 yılının Eylül ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Yazıt ve kabartmalı iki korkuluk taşı bugün dördüncü köprünün önünde sergilenmektedir. Köprüye 1990 yılında karayolları tarafından yeni korkuluklar konmuş ve yeniden kaplanmıştır. Sel felaketinden korunmak için *Pankales Nehri* üzerinde, iki evrede inşa edildiği anlaşılan, günümüze dek iyi korunmuş bir baraj duvarı vardır.

Koca Çay üzerine kurulmuş dört Roma köprüsünden ikisi, Karayolları'nın onarımıyla bugün hala kullanılmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Pankalas Köprüsü'nün günümüzdeki hali.

AGORA, HEROON VE DOR SÜTUNLU AVLU

MS 2. yüzyılın ortalarında küçük bir tapınak olan bir *heroon* ve etrafı galeriyle çevrelenmiş olan *agora* (çarşı) inşa edilmiştir. Bu görkemli yapıların çoğu bugün köy ev ve bahçelerinin altında kalmış olup çok az bir kısmı günümüze kalmıştır. Tapınak düzlüğünün güneydoğusundan geçen yolun hemen yanında, agora'nın kalp biçimli bir köşe sütunu görülebilir. Köy evleri ve bahçeleri arasında bulunan galerili Dor sütunlu avlunun doğu köşesi ve avlunun gerisindeki mekânlar kısmen kazılmıştır. Mermer kaplı bir podyum üzerinde bulunan heroon'un güneybatı duvarında, kuzeybatıdan podyumlu tapınak yapısına doğru giden bir merdivenin izleri kısmen görülebilmektedir.

Bu yapının şehrin ileri gelenlerinden birinin anıt mezarı olduğu sanılmaktadır.

HAMAMLAR VE YUVARLAK YAPI

Stadion ve tapınak alanı arasında, MS 2. yüzyılın sonlarına ait, önünde sütunlu avlusu ve zengin süslemeleri bulunan bir hamam yer almaktaydı. Hamam mekânlarının zengin mermer kaplamaları ile su ve ısıtma kanal kalıntıları, bugün bile görülebilmektedir. Yıkanma odaları yapının ortasındadır ve bunlara çok sayıda yan mekânlar açılmaktadır. Kuzeydoğuda hamam yapısının önünde spor yapılan kare biçimli büyük bir avlu (palaestra) yer almaktaydı. Palaestra'nın kuzeyindeki tarlalarda bulunan büyük taş bloklar, burada, içi yuvarlak, dışı çokgen biçimli görkemli bir mezar yapısının yer almış olabileceğini göstermektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

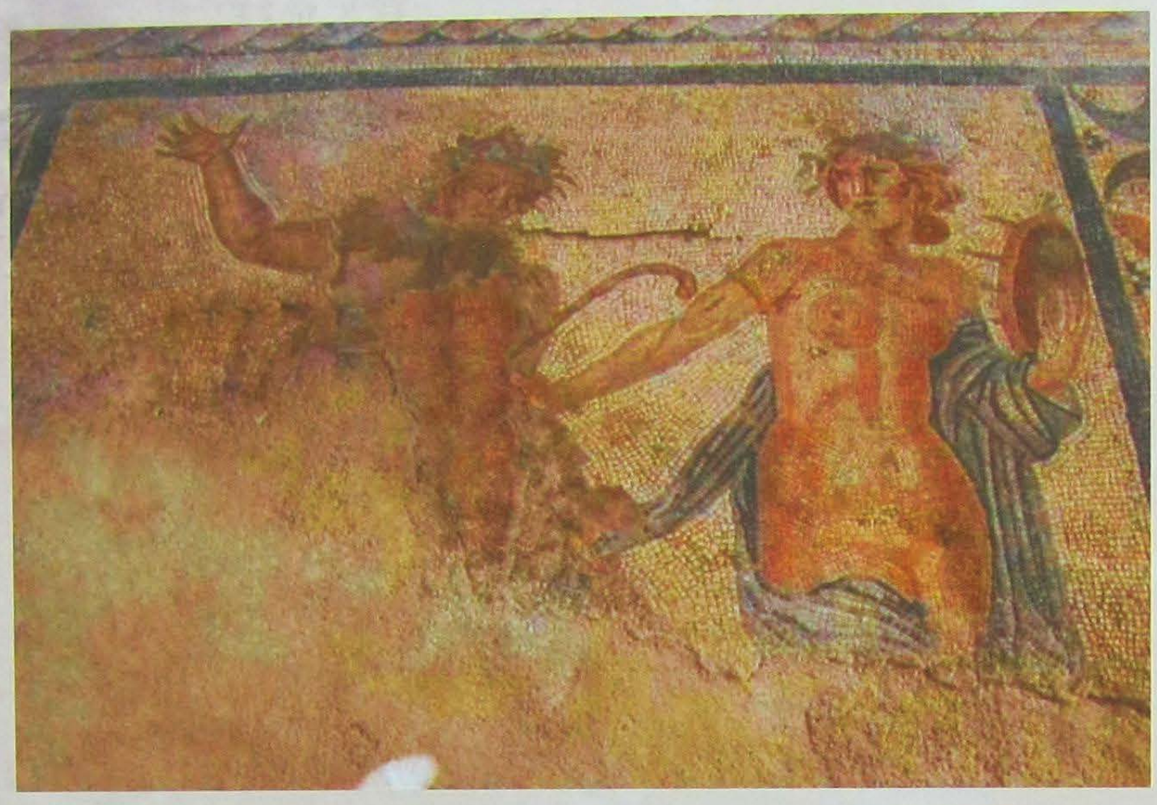

Hamam mekanlarından birinde yer alan Satyros ve Menad betimli taban mozaiği.

Macellum; dünyanın ilk borsa binalarından biri kabul ediliyor.

MS 3. yüzyılın ikinci yarısında şehrin kuzeydoğusunda büyük kireçtaşı bloklarla yapılmış daha önceden var olan bir yapı içine ikinci büyük bir hamam inşa edilmiştir. Hamam mekânlarından birinde, ortada *Satyros* ve *Menad* betimli bir mozaik taban vardır. MS 4. yüzyıldan sonra bu hamamın ana mekânı düzenlenmiş ve *Aizanoi*'daki erken Hıristiyan cemaatinin piskoposluk merkezine dönüştürülmüştür.

STADİON VE TİYATRO

Aizanoi'deki stadion-tiyatro kombinasyonunun başka bir benzeri yoktur. *Stadion*'da yapılan araştırmalar, bu yerin MS160 yılından sonra başlanıp, aralıklarla MS 3. yüzyılın ortalarına dek bir yapım süreci geçirdiğini ortaya koymuştur. *Stadion*'un oturma sıraları hafif çokgen biçimli olduğundan, yapı ortada genişlemektedir. En geniş kesimde batı tarafta bir kapı binası vardı. Ancak bu kapı binası, daha sonraki bir dönemde oturma basamaklarıyla örtülerek kullanılmaz hâle gelmiştir. *Stadion*'un tiyatroya bakan cephesi mermer kaplı bir duvarla sınırlıdır. Bu, aynı zamanda tiyatro sahnesinin de arka tarafının kaplamasıdır. Mermer parçaları bugün *Stadion*'un kuzeyinde görülebilmektedir. Tiyatronun sahne kısmı zengin mermer bezemelerle kaplıydı. Bu bezemeler yüzyıllar boyu süregelen çeşitli depremler yüzünden oturma basamaklarının ortasına yıkıldıkları gibi kalmışlardır. Sahne binasını süsleyen özenle yapılmış mermer bezemeler üzerine yapılan araştırmalar, yapının önce tek kat olduğu ve daha sonra stadion genişletilirken buraya da ikinci bir kat eklendiğini ortaya koymuştur.

YUVARLAK YAPI (MACELLUM) DİĞER BİR DEYİŞLE BORSA

Aizanoi'da MS 2. yüzyılın ikinci yarısında, bugün *"dünyanın en eski borsası"* olduğu söylenen, olasılıkla bir gıda pazarı (macellum) da vardı. Yuvarlak biçimli bu yapının duvarlarındaki yazıtlar, burada satılan malların fiyatlarını da içeriyordu.Yazıtlardan biri, *İmparator Diocletianus*'un MS 301 yılında enflasyonla mücadele için yaptığı ücret tespitlerinin bir kopyasıdır. Bu yazıtta, İmparatorluk pazarlarında satılan tüm malların satış ücretleri yer almaktadır. Buna göre, örnek olarak; güçlü bir köle, iki eşeğin ücretine, yani 30 bin dinara; bir at ise üç köle ücretine eşitti.

Bu yapının kuzeydoğusunda ise MS 400 yıllarına tarihlenen sütunlu bir cadde bulunmaktadır. Caddedeki sütunlar daha önceki dönemlere ait antik yapılardan sökülerek buraya getirilmiştir. Bu caddenin MS 4. yüzyıla kadar varlığını koruduğu ve olasılıkla bir depremle yıkıldığı düşünülmektedir. Restorasyon sırasında bir kısmı ayağa kaldırılmıştır. Ayrıca, malların satışa sunulduğu dükkânların girişi de buradaydı.

İnsanları yağmur ve güneşten koruyan bir çatının yapılması için diğer antik yapılardan malzeme sağlanmıştır.

SÜTUNLU CADDE

Sütunlu cadde, tapınaktan ve ana köprüden geçerek şehir dışındaki *Meter Steuene Kutsal Alanı*'na giden törensel yolun bir parçası olup 450 m uzunluğundadır. Bu yolun ancak bir kısmı kazılmış olup, köy bahçeleri içinde yolun güneybatı ucundaki kapı binasının kalıntıları görülebilir.

NEKROPOLLER (NEKROPOLİS/MEZARLIKLAR)

Şehrin ne kadar büyük olduğu, onu çevreleyen nekropollerin büyüklüğünden anlaşılır. Nekropollerde çok çeşitli mezar tipleri görülmektedir; *Frigya* ve *Aizanoi* bölgesinde tipik olan kapı biçimli birçok mezar taşı bulunmuştur. Kapı biçimli mezar taşları, öbür dünyaya geçişi sembolize eder. Çoğu MS 2. yüzyıla Roma Dönemi'ne ait olan bu taşlar üzerindeki yazıtlarda günümüzde olduğu gibi kimin mezarı olduğu belirtilir. Ayrıca, kadın mezar taşları üzerinde yün, ip bükme aleti bulunan sepet ve ayna, erkeklerinkinde ise kartal, aslan ve boğa betimleri bulunur.

1990 ve 1991 yıllarında *Aizanoi*'nun 2 km güneybatısında *Meter Steuene Kutsal Alanı*'na giden kutsal yolda, görkemli iki mezar yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bu mezar yapılarından çıkarılan; üzerinde Yunanlarla Amazonlar'ın savaşının betimlendiği lahit, bugün *Kütahya Müzesi*'nin ana salonunda ve *Eros* betimli mermer lahdin alt kısmı ise müzenin bahçesinde sergilenmektedir.

Veriler ve Bilgiler

DÜNYANIN EN ESKİ ALIŞVERİŞ MERKEZİ

Macellum dünyanın en eski alışveriş merkezlerinden biridir. Macellum'da satılan tüm ürünlerin fiyatlarını gösteren yazıtlar vardır. Bu fiyatlar, dönemin enflasyonuyla mücadele edebilmek adına Roma İmparatoru Diocletianus tarafından kontrol edilirdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

METER STEUENE KUTSAL ALANI

Şehrin bilinen en eski kutsal alanı *Tanrıça Meter Steuene*'ye ait tapınma yeri ve bugün çökmüş durumdaki mağaradır. Mağaranın üst tarafında basamaklı bir kaya sunağı görülür. Oyulmuş kayaların üstünde taşlardan örülmüş yuvarlak iki kurban çukuru (bothroi) mevcuttur. Bu tip kutsal alanlara Kütahya-Eskişehir arasındaki Frig Vadisi'nde sıkça rastlanır. Burada Frigler, dağların ve doğanın hakimi Anadolu'nun Ana Tanrıçası'na adaklarda bulunurdu.

Geçmişin Kanıtları

AİZANOİ KAZILARI

Aizanoi Zeus Tapınağı ve Tiyatrosu ilk kez 1824'te Vicomte Saint Asaph tarafından bulunmuş; yazıtlara dayanılarak adı Aizanoi olarak saptanmıştır. Fransız arkeolog ve gezgin Charles Texier (1802-71), 1839'da bu kentle ilgili geniş bilgi vermiş, 1926-28'deki ilk kazı M. Schede ve D. Krencker tarafından gerçekleştirilmiştir. 1936'da başlatılan ilk onarım çalışmaları Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce yürütülmüş; 1970 depreminden büyük zarar gören antik çağ yapılarının onarımıysa aynı kurumla İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü işbirliğinde Rudolph Naumann tarafından 1971'de başlatılmıştır. 1984'te ara verilen kazılar, 1987'den günümüze Adolf Hoffmann tarafından sürdürülmektedir.

Kadın büstü biçimli Akroter

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sfenksli Kapı, Alacahöyük kentinin iki kapısından biridir ve Hitit Çağı kent kapılarının bütün özelliklerini taşır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HİTİT ŞEHRİ ALACAHÖYÜK

ÇORUM'UN ALACA İLÇESİNİN 15 KM KUZEYBATISINDAKİ HÜYÜK KÖYÜNDE ÖNEMLİ HİTİT MERKEZLERİNDEN BİRİ OLAN ALACAHÖYÜK YER ALMAKTADIR. BURADA DÖRT AYRI KÜLTÜR EVRESİNDEN KALMA 14 YAPI KATI SAPTANMIŞTIR.

Çorum'a bağlı *Alaca* ilçesinin kuzeybatısında yer alan 310 m genişliğinde 20 m yüksekliğindeki bu höyük, önemli Hitit merkezlerinden biridir. İlk olarak 1835'de *W.G. Hamilton* tarafından ziyaret edilen *Alacahöyük*, o zamandan beri çeşitli araştırma ve kazılarla hakkında bilgi edinilmeye çalışılan bir yerdir.

Buradaki kazılar asıl olarak 1935 yılında *Türk Tarih Kurumu* adına yapılmaya başlandı. Bu araştırmaların sonucunda höyükte, dört kültür çağı ve on dört yapı katı tespit edildi.

Birinci kültür çağı denilen dönem MÖ 3200 - 2600 yıllarını içine alır. Bu kültür çağına ait olan höyükte kerpiç, kamış, ince ağaç dallarından yapılmış evlerin kalıntıları ile mezarlar ve çanak, çömlek bulundu. Alacahöyük'ün birinci kültür evresi olarak adlandırılan üst katlarında, *Frigler*den başlayarak *Roma, Bizans, Anadolu* çanak çömlek, özellikle içi boyalı toprak kaplar ve ayaklı meyvelikler görülmektedir. Bu katlarda ortaya çıkarılan silah ve kullanım eşyalarının çoğu taştandır. İkinci kültür çağının dönemi ise, MÖ 2500 - 2100 büyük bir yangın sonucunda ortadan kalkmıştır. Burada sadece on dört kral mezarı bulunabilmiştir.

Üçüncü kültür çağı olan devre, MÖ 2000-1200 yıllarına rastlamakta olup, *Hititler*e aittir. Bu devrede dört yapı katı göze çarpar. *Eski Hitit Çağı*'na rastlayan yapı katında temel taşları ufaktır. Evler, *Bakır Çağı*'nın son yapıları yakılıp yıkıldıktan sonra kurulmuştur. Evlerin kiler ve fırınları arasında bulunan sokaklar, *Eski Hitit Çağı*'nın şehircilik sistemi açısından bir fikir verir. *Orta Hitit Çağı*'nda bir tapınak meydana çıkarılmıştır. Ayrıca şehrin büyük kanalizasyonu, sokakları, kaldırımları ve özel evleri bu çağdaki gelişmeleri iyice ortaya koyar. *Büyük Hitit Çağı*'nın ilk devresi, çift kapılı *Hitit Tapınağı* veya sarayı ile meşhurdur. Bu tapınakta; üstü açık bir avlu, avluyu çevreleyen salonlar, odalar, taş tabanları yerinde bulunan çift sıra sütunlar ve heykel tabanı bulunmakta olup, bunlar Hitit dini yapılarının özelliğini taşıyan kalıntılardır. Büyük Hitit Çağı'nın ikinci devresine ait olarak ise *Sfenksli Kapı* ortaya çıkarılmıştır. Kapının sağ ve sol tarafı kabartmalarla süslenmiştir. Bu kapı şimdi Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Yine bu devrede *Alacahöyük*; çanak, çömlek, bakır, tunç, kurşun ve altın araçlar, küçük figürler gibi ele geçen eserlerle el sanatları bakımından da gelişmiş olduğunu ortaya koymuştur. Dördüncü kültür çağı yani son kültür çağında *Alacahöyük*; Frigler ile Osmanlılar ve bunların arasındaki medeniyetlere sahne olmuştur. Friglere ait önemli eserler olmamakla beraber, bunları izleyen medeniyetlere ait binalar, çanak, çömlek, sikke vs. gibi eserler, yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Arkeolojik bakımdan önem kazanan Alacahöyük'te yapılan kazılar neticesinde bulunan eserler bugün bölgedeki müzede sergilenmektedir.

Alacahöyük kazı alanı.

Kanıtlar - Belgeler

KAZI ÇALIŞMALARI

Höyük, ilk kez 1835 yılında W. G. Hamilton tarafından saptanmıştır; 1861 yılında ise G. Perrot, Anadolu gezisi sırasında höyüğe gelmiştir. Anadolu'nun tarihî coğrafyasında emeği büyük olan W. Ramsey de Wilson ile birlikte 1881 yılında höyüğü inceleyerek birkaç yeni kabartmayı daha önce bilinenlere eklemişlerdir. Daha sonra 1906 yılından beri Boğazköy'de çalışan H. Winckler, Makridi Bey ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Edhem Bey'in teklifi üzerine Höyük'te birlikte araştırma yapmaya karar vermişlerdir. Makridi Bey 1907 yılında, sfenksli kapıda yaklaşık 15 gün süren bir çalışma yapmıştır. Höyük'te gerçek anlamda ilk sistemli kazılar, Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk'ün kendi cebinden verdiği 500 lirayla başlatılmıştır. Türk Tarih Kurumu adına 1935 yılında Hamit Zübeyr Koşay, Remzi Oğuz Arık ve Mahmut Akok'un gerçekleştirdiği ilk kazı çalışmaları 1983 yılına kadar sürdürülmüştür. Bu tarihten itibaren ara verilen kazılara 1997 yılında Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu tarafından tekrar başlanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hititli rahipler tarafından dini törenlerde kullanılan ve evreni simgeleyen Güneş Kursu, Erken Dönem Tunç Çağı.

ALACAHÖYÜK TARİHİ

Yapılan araştırma ve kazılar sonucunda ortaya çıkan sonuca göre *Alacahöyük'te, Kalkolitik Çağ*'dan günümüze dek kesintisiz olarak yerleşim vardır. Höyükte 4 ana kültür tabakası görülür, bunlar; *Kalkolitik, İlk Tunç, Hitit* ve *Frig* çağlarını kapsar ve bunlar da kendi içinde 15 ayrı mimari tabakaya ayrılır.

Höyüğe en alt tabakadan, yani en eski yerleşim birimlerinden başlayarak bakarsak, ilk yerleşimler ana toprak üzerinde MÖ 4000-3000 arasına tarihlenen *Kalkolitik Çağ*'da başlar ve bu döneme ait 7 tabaka görülür. Höyükte Kalkolitik Çağ'da gerçekleştirilen ilk yerleşim, kuzey kısımları tepeciklerle korunan ve su seviyesinden yüksek bir konumda güneye bakan bir alan seçilerek gerçekleştirilmiş olup, bu yerleşim küçük bir köy görünümündedir. Bu dönemde yapılar *Orta Anadolu*'da hâlâ kullanılan bir teknikle inşa edilmiştir. Bu teknikte taş temel ve onun üzerine kerpiç duvar örülür, çatı ise saz ve kamışla örtülerek, üzeri düz dam toprakla sıkıştırılırdı.

Alacahöyük'teki ikinci ana kültür evresi, MÖ 3000-2000 arasındaki *İlk Tunç Çağı*'ndan kalma dört yapı katının kalıntılarını içerir. Bu döneme ait 14 kral mezarı ortaya çıkarılmıştır ve bulunan mezarlar şehrin özel bir alanında yer almaktadır. Bunlar biçimleri bakımından *Anadolu*'nun ve hatta *Önasya*'nın eşsiz mezar örnekleri olarak nitelenebilir. Mezarlar yetişkin erkek ve kadınlara aittir. Bu mezarlara çocuk ve bebek gömülmemiştir. Ayrıca, bu mezarlarda birden fazla gömüye de rastlanmamıştır. Mezar hediyeleri olarak süs ve kullanım eşyası, bir dönem *Ankara*'nın sembolü olarak kullanılan; güneşi sembolize eden güneş kursları, geyik ve boğa heykelcikleri, kama, kılıç, balta gibi savaş aletleri ile pişmiş toprak, taş, altın, gümüş, tunç, bakır ve elektrondan (özel bir altın-gümüş karışımı) yapılmış eserler de bulunmuştur. Bu buluntular bize, o dönemde yörede güçlü bir prensliğin ve çok gelişmiş bir maden işleme sanatının var olduğunu gösterir. Bu buluntuların pek çoğu Ankara'da *Anadolu Medeniyetleri Müzesi*'nde görülebilir. Bu dönemin yapıları da bir alttaki kültür tabakasında görülenlerden pek farklı değildir; taş temel üstüne kerpiç duvarlar ve düz toprak dam olarak inşa edilmişlerdir.

Alacahöyük'ün şu an görülebilir kısmını oluşturan MÖ 2000-1200'e tarihlenen *Hitit* tabakaları üç yapı katından oluşmaktadır. Bu dönemde, 250 m çapında daireye yakın şekildeki höyüğün etrafında savunma sistemini oluşturan surlar ve şehre girişi sağlayan iki ana kapı inşa edilmiştir. Kentin giriş kapısını, kadın başlı ve aslan gövdeli heykellerin (sfenksler) beklediği görülür. 2 m'den yüksek olan ve monolit (tek parça taştan oluşan) taş bloklara yontulmuş olan sfenkslerin başları dikkati çekicidir.

Ön Plandakiler

GÜNEŞ KURSU

Cumhuriyet döneminin ilk kazılarından olan Alacahöyük kazısında MÖ IV. bin ortasından günümüze kadar sürekli iskan tespit edilmiştir. Höyükte ortaya çıkarılan Kalkolotik Çağ'a ait olan iskanın üzerinde tuncun yaygın olarak kullanılmasından dolayı Anadolu'da Eski Tunç Çağı olarak adlandırılan III. bin tabakaları gelir ve Alacahöyük bu buluntularıyla bu devrin önemli temsilcileridir. Altın, gümüş, elektron gibi kıymetli madenlerden yapılmış esyalara sahip bu döneme ait 14 mezar ortaya çıkartılmıştır. Çok zengin buluntulardan dolayı kral veya prens mezarı olarak adlandırılmaktadır. Bu mezarlarda yaygın ölü hediyesi "Güneş Kursları" olarak bilinen dini amblemlerdir.

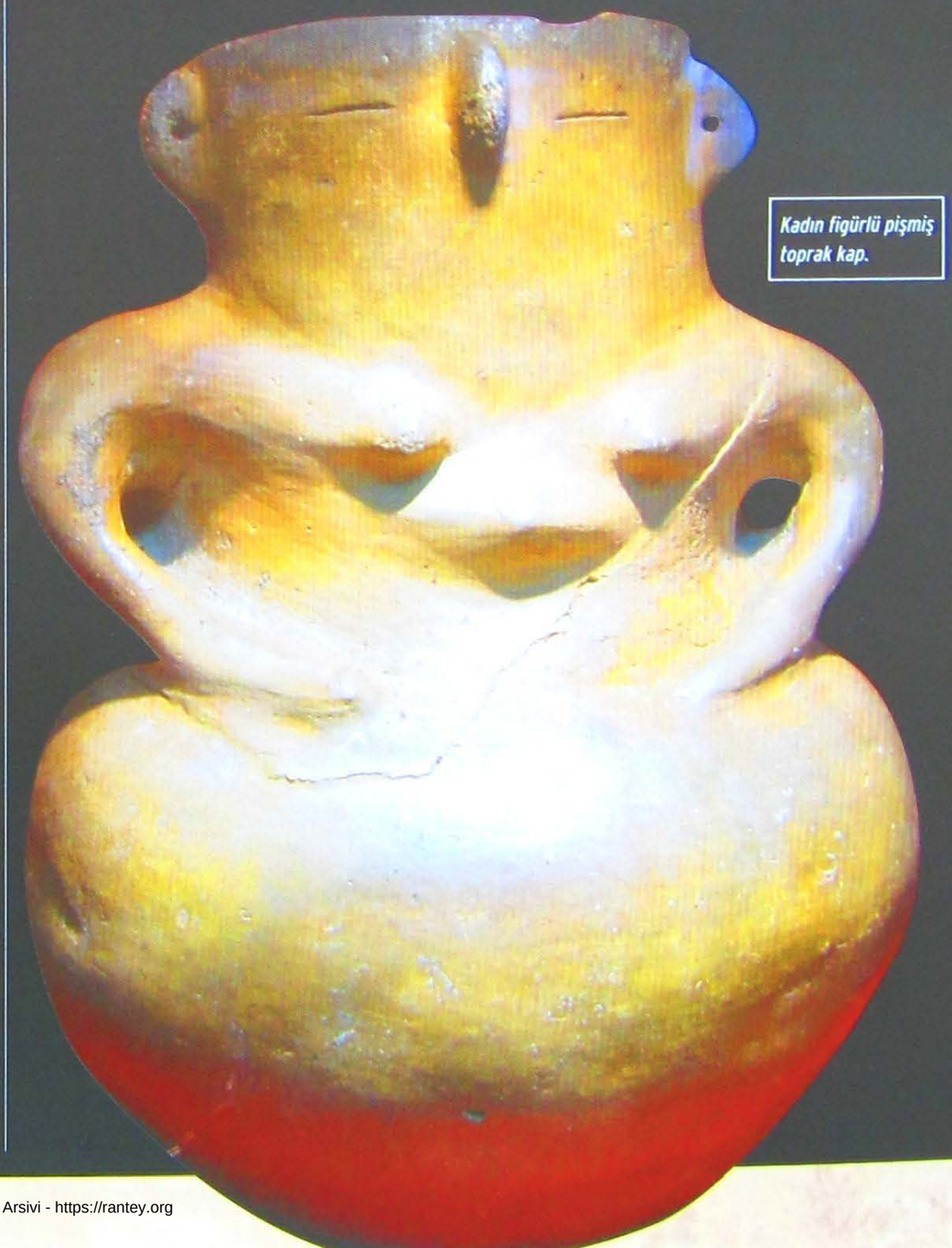

Kadın figürlü pişmiş toprak kap.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Veriler ve Bilgiler

HÖYÜK

Neolitik Çağ'da, insanlar ilk kez tarım yapmaya, hayvanları evcilleştirmeye ve yerleşik düzende birlikte yaşamaya başlar. Bu ilk kentler, bulunduğu coğrafyaya göre malzemesi değişen; kerpiç, taş ve/veya ahşabın kullanıldığı yapılardan oluşan, şimdiki boyutlarla düşünülecek olursa köy büyüklüğünde yaşam birimleridir. Bu yerleşimler, zaman zaman savaşlar ya da doğal felaketler (sel, yangın, deprem) yüzünden yıkılır. Bazen yeniden inşa edilir bazen de kent terkedilir ve bir süre sonra eski kentin üzerine yenisi kurulur. Böylece, kesintili ya da kesintisiz olarak yerleşimler birbirinin üzerine kurulmuş olur; bunlara da kazı yapılırken "tabaka" adı verilir. Höyükler, günümüze göre en yakını en üstte olmak üzere eskiye doğru uzanan bir tabakalaşma gösterirler. Aynı yerin seçilme nedeni; coğrafi konumunun elverişliliği, korunaklı olması, suya yakın olması ve/veya verimli bir arazide olmasıdır. Höyükler uzaktan bakıldığında tepe görünümünde ancak doğal olmayan tepelerdir.

Güneydoğu Anadolu'da *Fırat-Dicle Havzası*'nda birçok höyük bulunmaktadır. Daha güneye gidildiğinde Mezopotamya Ovası'nda Arapça "Tell", İran'da ise "Tepe" diye adlandırılırlar. *Orta Anadolu* höyüklerinde Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı yerleşimlerinin üzerinde Frig, Hitit, Selçuklu ve Osmanlı yerleşimleri görülebilir. Hatta modern yerleşimlerin bir kısmı da bu höyüklerin üzerinde kuruludur.

Troia-Çanakkale buna çok güzel bir örnektir. İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3000) Roma Dönemi'ne dek 9 tabaka görülür. Anadolu'da 20.000'e yakın höyük olduğu düşünülmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse; *Alacahöyük-Çorum, Gordion-Ankara, Çatalhöyük-Konya, Göbeklitepe-Urfa* bunların en bilinenleridir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Alacahöyük'te ele geçen buluntular, Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi ile 1941'de ziyarete açılan Alacahöyük Müzesi'nde sergilenmektedir. Alacahöyük ve Boğazköy'ü kapsayan alan 1988'de millî park ilan edilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen Alacahöyük kabartmaları.

Dışarı taşkın şişkin gövdeli sfenksler ayrık ve kısa bacaklar üzerinde durmaktadır. Doğu tarafındaki sfenksin iç yüzünde, pençelerinde tavşan taşıyan çift başlı kartal bulunmaktadır.

Sfenksli kapının doğu ve batısında yer alan kulelerin altında bulunan kabartmalar alçak kabartma tekniğiyle işlenmiştir. Batı kulesinin taş kabartmaları hepsi tüm bir friz olarak izlenir. Bu kısımda altta dinî konuların ve üst sırada ise av sahnelerinin betimlendiği görülmektedir. *Fırtına Tanrısı* onuruna kutlanan ve *Hitit* dinî metinlerinden de bilinen bayram törenlerinin başrahip ve rahibesi olan kral ve kraliçe, burada boğa karşısında dua pozisyonunda gösterilmiş, bunu izleyen kabartmalarda ise törenin diğer bölümleri betimlenmiştir. Doğu kulesindeki kabartmalarda, oturan tanrıça önünde dua edenler yer almaktadır.

Törensel Sembol
Tunç, Eski Tunç Çağı,
MÖ III. binin ikinci yarısı,
Yüksekliği 34 cm. Anadolu
Medeniyetleri Müzesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kalıntıları günümüze kadar ulaşan surlar, surların güneyindeki *Sfenksli Kapı*, sokaklar, su kanalları, fırınlar, kaldırımlar, yapılar ve tapınak-saray ve buna bağlı olan depo odalarının kalıntıları bize burada gelişmiş bir kentin varlığını gösterir.
Bu kent Hititler'in başkenti *Hattuşa*'ya çok yakındı. Şimdiki adıyla *Boğazköy*, Alacahöyük'e sadece 34 km uzaklıktadır.

Dördüncü ana kültür evresinde ise MÖ 1200-800 *Frig Çağı*'na ait yollar, kaldırım döşemeleri ve yol boyunca sıralanmış evlerin taş temelleri bulunmuştur. Yapılan kazılarda bu tabakaların üstünde *Roma*, *Bizans*, *Anadolu Selçuklu* ve *Osmanlı* dönemlerine ait buluntular ele geçmişse de, Alacahöyük'ün en önemli yerleşim tabakası ve gezilip görülebilen kalıntıların ait olduğu dönem *Hitit Çağı*'dır.

Müzesi dönem dönem kapanır ancak kazılarda elde edilmiş değerli buluntuların çoğu *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi*'nde görülebilir.

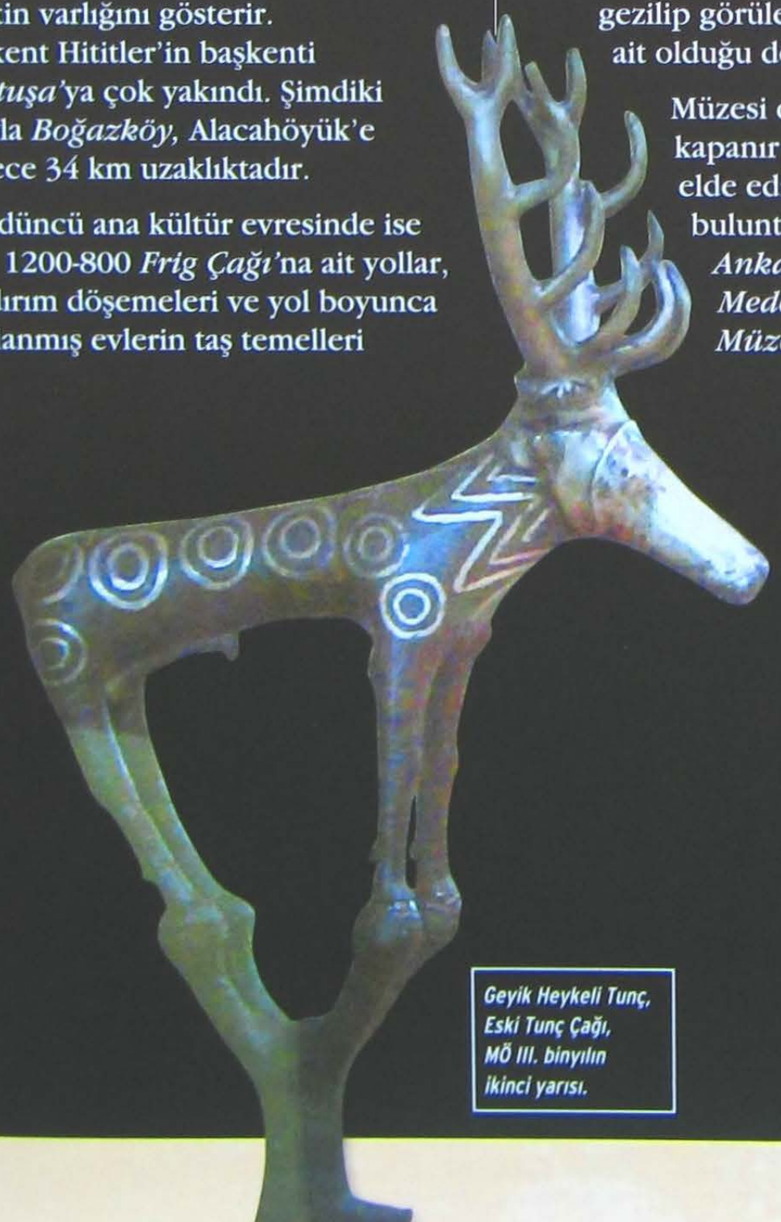

Geyik Heykeli Tunç, Eski Tunç Çağı, MÖ III. binyılın ikinci yarısı.

Veriler ve Bilgiler

TÜMÜLÜS

Tümülüs, bir mezar ya da mezarlık içeren, toprak yığılarak oluşturulmuş tepecikleri tanımlayan Latince bir sözcük olan tumulus'tan türemiştir (çoğulu tumuli). İlk kez *Orta Asya*'da MÖ 4000'lerde, Trakya'da ise MÖ 3000'lerde görülür. Bir mezar odası ve ona ulaşan bir koridor inşa edildikten sonra, mezar odasının içine ölüyle birlikte daha sonraki hayatında kullanabilmesi için, erkekse silahlarıyla birlikte hediyeler, kadınsa mücevherler ve çeşitli objeler bırakılırdı. Daha sonra mezar odası birkaç sıra duvarla güçlendirilerek üzeri tepe şeklinde toprakla örtülür. Önceleri daha yassı bir görünümde olan bu tepeler Erken Demir Çağı'ndan (MÖ 1200) sonra daha sivri ve konik bir biçim almıştır. Tahmin edileceği üzere, bu doğal olmayan tepeler varlıklı ya da soylu mezarlarıdır.

Trakya Bölgesi ve Akhisar-Salihli yolunda "Bin Tepeler" diye adlandırılan bölge tümülüs açısından en zengin yerlerdir. Adıyaman'daki *Nemrut Dağı Tümülüsü* bilinen en büyük ve görkemli tümülüslerden biridir. Eğer bir tümülüsün içine girmek istenirse Polatlı yakınlarındaki *Gordion-Midas Tümülüsü* çok etkileyicidir ve tümülüs kazısından çıkan mobilyalar, mücevherler ve bulunan kemiklerden yola çıkılarak canlandırma yapılan Midas'ın mumyası Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde görülebilir.

Höyük ve Tümülüs farkını bildiğimizde bu doğal olmayan tepelere daha farklı bir gözle bakabiliriz.

Bir tümülüsü, girişini ve cenazeyi getiren insanların betimlendiği bir çizim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SARP KAYALIKLARIN BAŞKENTİ PERGAMON

HELENİSTİK PERGAMON KRALLIĞI'NIN DENİZE KIYISI OLMAYAN BAŞKENTİ PERGAMON, ÜLKEMİZİN EN ÖNEMLİ KÜLTÜR DEĞERLERİNDEN BİRİDİR. ANTİK DÖNEMİN ÖNEMLİ SAĞLIK MERKEZLERİNDEN BİRİ OLAN ASKLEPİON, 300 M YÜKSEKLİĞİNDE DİK BİR TEPE ÜZERİNDE KURULAN VE KENTİN İLK YERLEŞİM YERİ OLAN AKROPOLİS, MS 2. YÜZYILA TARİHLENEN SERAPİS TAPINAĞI KRALLIKTAN GERİYE KALAN ÖNEMLİ TARİHİ HAZİNELERDİR.

Antik Çağ'daki adıyla *Pergamon* ya da *Bergama* Batı Anadolu'daki eski uygarlık merkezlerinden biridir. Türkiye'nin batısında, İzmir´in 110 km kuzeyinde, sahilden yaklaşık 30 km içeride Bakır (Antik Kaikos) Çayı´nın suladığı ovanın kuzey kenarında yer alır. Günümüzdeki modern Bergama ilçesi antik Pergamon kentinin bulunduğu tepenin eteklerinde konumlanmıştır Yapılan kazılarda ele geçen seramik parçaları, burada *Arkaik Dönem*'de bir yerleşimi işaret etmektedir.

Tarih öncesi dönemlerden başlayarak *Pers, Büyük İskender, Frigya, Trakya* ve *Selevkos* Krallıkları ile *Roma* ve *Bizans* dönemlerine sahne olan kent, 1302 yılında *Karesioğulları Beyliği*'nin, 1341 yılından sonra ise *Osmanlı İmparatorluğu*'nun hakimiyetine girmiştir.

Sözcük olarak sarp kayalık anlamına gelen Pergamon'dan tarihte ilk kez, dilimize "Onbinlerin Dönüşü" olarak çevrilen "Anabasis" adlı eserinde *Ksenofon* söz eder. (MÖ 400-399)

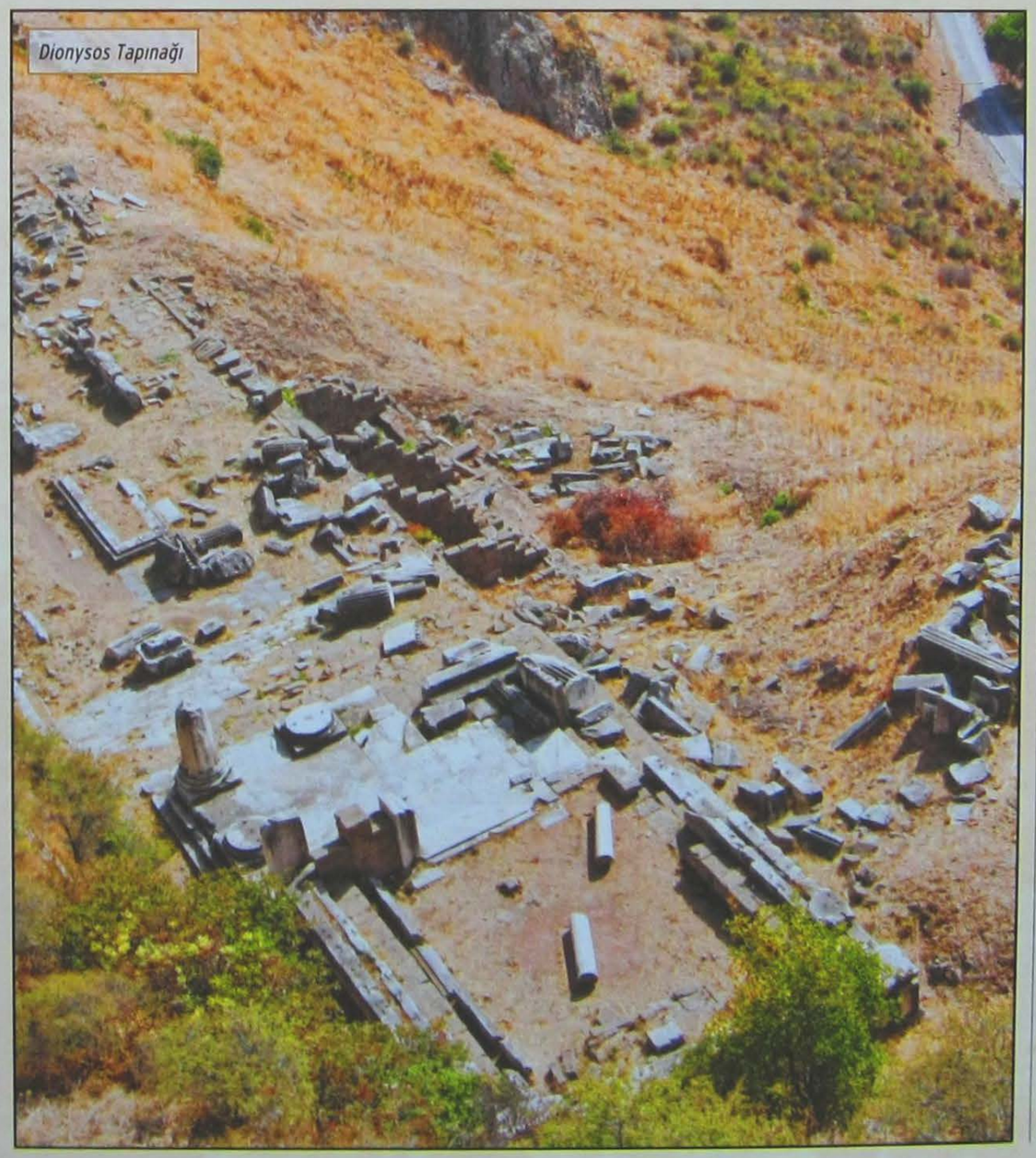

Dionysos Tapınağı

Eski yazılı kaynaklar Pergamon'u bir süre *Pers Kralı Eretrialı Gonylos*'un yönettiğini belirtir.

MÖ 334 yılında *Pers Krallığı* ile birlikte Pergamon da *Büyük İskender*'in eline geçmiştir. *İskender*'in ölümünden sonra generallerinden biri olan Trakya hükümdarı *Lysimakhos* savaşa giderken 9.000 talentlik (1 talent 26 kilo altın) hazinesini, koruması için Pergamon'un komutanı Tios'lu (Zonguldak/Filyos) Philetairos'a bırakmıştır. Savaştan geri dönemeyen *Lysimakhos*'un bu hazinesi 150 yıl boyunca Helenistik Dönem'in en parlak yıldızlarından biri olacak Pergamon Krallığı'nın (MÖ 283-133) kurulmasını sağlar.

VASİYETLE BAĞIŞLANAN KRALLIK

Philetairos (MÖ 283- 263) krallığını Marmara kıyılarına kadar genişletmeyi başarır. Yerine geçen yeğeni *I. Eumenes* (MÖ 263- 241) eldeki toprakları korumuşsa da Galatlar'a haraç ödemekten kurtulamamıştır. Oğlu *I. Attalos* (MÖ 241-197) babasının yapamadığını yapıp Galatlar'ı yenerek kral unvanını kullanmaya başlar. Attolos sanat ve kültüre meraklı bir hükümdardır. Kentin ilk güzel yapıları onun zamanında inşa edilir. *II. Eumenes* (MÖ 197-159) Roma ile kurduğu yakın ilişkilerle Pergamon Krallığı'nı Helenistik Dönem'in en güçlü devletlerinden biri haline getirir. Kent çok zengin bir kütüphaneye sahiptir. Akropolis'teki en önemli ve en güzel yapılar *II. Eumenes* döneminde inşa edilmiştir. Bu dönemde Pergamon, mimarlık ve heykeltıraşlık alanında Helenistik Dönem'in önderi olmuştur. *II. Eumenes*'i, kardeşi *II. Attalos* (MÖ 159-138) ve onu da oğlu *III. Attalos* (MÖ 138-133) izler. Belki de tarihte ilk kez *III. Attalos*, ölümünden önce bir vasiyetle *Pergamon Krallığı*'nı *Roma*

Kanıtlar - Belgeler

PERGAMON ADININ KÖKENİ

Pergamon adı, bir söylence kahramanı olan Pergamos'tan gelir. Pergamos'un, Teuthrania Kralı'nı öldürdükten sonra kenti ele geçirdiği ve buraya kendi adını verdiği sanılır. Başka bir söylenceye göre de Teuthrania Kralı Grynos savaşta Pergamos'tan yardım istemiş, zaferden sonra iki kent kurdurarak birine onun onuruna Pergamon, ötekine de Gryneion adını vermiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"KÜÇÜK ASYA'NIN EN ÜNLÜ VE EN MUHTEŞEM KENTİ PERGAMON'DUR."

Gaius Plinius Secundus (MS 23-24)

Kentin denizden yüksekliği 60 m'dir ve akropolis 335 m yükseklikte yer alır.

İmparatorluğu'na bağışlamıştır. Pergamon, *Roma Dönemi*'nde de önemli bir merkez haline gelir. Kent *Hıristiyanlık Dönemi*'nde bir piskoposluk merkezi ilan edilir ve İncil'de sözü edilen yedi kiliseden biri burada inşa edilmiştir. Bizans Dönemi'nde Pergamon yeni bir surla çevrilir ve bu surların yapılmasında Helenistik ve Roma kalıntılarındaki taş bloklar, heykeller ve kabartmalar kullanılır. MS 716'da bir süre *Araplar* tarafından işgal edilen kent 1330 yılında Osmanlı'nın eline geçer.

ŞEHİRCİLİK HARİKASI

Pergamon, dik ve yüksek bir tepenin *Akropolis* (yukarı şehir) olarak mükemmel bir planlamayla düzenlenerek, mimari yapıların araziyle uyumlu bir halde kullanıldığı ender şehircilik örneklerinden biridir. Antik Çağ'ın ünlü mimarı *Miletoslu Hippodamos*'un işlevsel şehircilik anlayışına karşı, estetik kentleşme anlayışının en iyi uygulandığı yer olarak kabul edilir. Öyle ki bir tepe yerleşimi olan Pergamon büyük ölçüde topografik zorunluluktan kaynaklanan bir kent düzeninin form ve planlama bakımından eşsiz örneğini oluşturmaktadır.

Şehirde doğal bir düzlüğün olmaması, yerleşimin en erken evresinden itibaren arazi teraslaması yapılmak suretiyle yer kazanılmasını gerekli kılmıştır. Azalan inşaat alanları yıllar içerisinde artan ihtiyaçlar sebebiyle eski terasların yeni teraslar içerisinde eritilmesine yol açmıştır. Bu da, şehrin en erken tarihi hakkındaki yeterli ipuçlarının bulunamamış olmasının başlıca nedenidir. Kalede tespit edilen en eski yerleşim yerleri MÖ 7-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

Kent, başından beri iki ana kısımdan oluşan bir yapılar bütünüydü. Bunlar dağın en tepesinde yer alan ve kendi surları olan kale ile güneyde daha yumuşak ve meyilli yamaçta yer alan sur duvarı ile çevrili aşağı kentti. Konut alanları, yerleşimin tarihi boyunca gerek büyüklük gerekse yayılma açısından siyasal ve ekonomik koşullara göre çok sayıda değişikliğe uğramıştır.

Geçmişin Tanıkları

GECE İNLEYİP AĞLAŞAN TAŞLAR...

Batı Anadolu'ya 1870'lerde demiryolu döşemek üzere gelen Alman mühendis Karl Humann, yanında çalışan işçilerden tepedeki kalıntılar arasında kireç yapımında kullanılan çok büyük miktarlarda taş bulunduğunu duyduğunda herhalde kulaklarına inanamamış olmalı! Taşları anlatanlar tepedeki heykellerin abartılı yüz ifadelerinden öyle etkilenmişlerdi ki, heykelleri "insan suretli taşlar geceleri inim inim inleyip ağlaşıyorlar" diye tarif etmişlerdi... Arkeoloji meraklısı Karl Humann hemen olayı fark ederek işe başladı. Demiryolu yapımı için duyulan taş ihtiyacı Pergamon Krallığı'nın ünlü başkenti Pergamon (Bergama)'un keşfedilmesini sağladı. İlk kazılar 1878 yılında başladı. Ne yazık ki bu öykünün trajik bir yanı da var. Kenti ortaya çıkarmak için yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan eserlerden bir kısmı Almanya'ya kaçırıldı... Hem de Pergamon Museum adı altında bir müze açacak kadar...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YUNAN ASKERLERİNİN ÖYKÜSÜ: ONBİNLERİN DÖNÜŞÜ

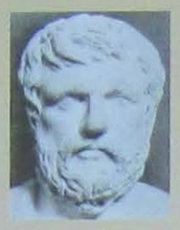

Ksenefon

Pergamon adının ilk geçtiği kaynak "Anabasis" veya "Onbinlerin Dönüşü" adlı, ünlü Yunan tarihçi Ksenofon tarafından MÖ 400 yıllarında kaleme alınmış düzyazı metinden oluşmuş bir kitaptır. Antik Yunancada "yukarıya doğru yükselme", "tırmanma" veya "çıkış" gibi anlamlara gelen "Anabasis" olayların anlatıldığı dönem açısından Anadolu'nun tarihî coğrafyası, gelenekleri, yerel halkları ve bunların yaşam koşulları hakkında önemli bilgiler içerir. Kitapta, kardeşi II. Artakserkses'i devirerek Pers tahtını ele geçirmeye çalışan Prens Kyros için savaşan paralı Yunan askerlerinin öyküsü anlatılır. Ksenofon, Pers Kralı Artakserkses'e karşı Prens Kyros'un yanında yer almış, başında bulunduğu Spartalılar'dan oluşan onbin kişilik bir orduyla Mezopotamya'ya kadar giderek Artakserkses'le savaşmıştır. Ksenofon'un anlattıklarına göre Sparta ordusunun desteklediği bu savaş galibiyetle sonuçlanmış olsa da Kyros ölmüş ve Sparta ordusu Karadeniz üzerinden geri dönmüştür. Dönüş yolculuğunda ise MÖ 399 yılında Pergamon'da konaklanmış ve Pergamon Kalesi'ni Pers satrapı Asidates'ten alınmıştır.

Ksenofon'un aktardığı "Onbinlerin Dönüşü" rotası.

YUKARI VE AŞAĞI ŞEHİR

Yukarı şehir kral ile çevresinin ikamet ettiği ve bu nedenle resmî karaktere sahip bir merkezdi. Kentin orta kesiminde kuzeyden güneye doğru *Hera* ve *Demeter* kutsal alanları, *Asklepios Tapınağı*, *Gymnasionlar* ve *kent çeşmesi* yer almaktaydı. Bu yönü ile orta şehirde, yönetim ile doğrudan ilgili olmayan yapılarla, halkın rahatlıkla girip çıktığı toplantı yerleri bulunuyordu.

*Aşağı şehir*de *aşağı agora*, orta ve yukarı şehre çıkan ana yolun iki yanında sınırlanan çok sayıda *dükkan*, birinin avlusunda hâlen kazı evi olarak kullanılan, diğeri "Attalos Evi" olarak adlandırılan *peristilli evler (sütunlu avlu)* yer alıyordu.

*Yukarı şehir*deki agora, konumu ve işlevi bakımından hem çok yüksekte bulunuyor, hem de sadece devlet işlerine hizmet veriyordu. Bu bakımdan, *II. Eumenes*'in yönetiminin ilk yıllarında inşa edilmiş olan *aşağı agora* kentin ticaret merkezi konumundaydı.

MS 2. yüzyılda imparatorlar *Traianus* ve *Hadrianus* yönetiminde *Pergamon* parlak bir dönem yaşadı. Kent artık sur duvarlarının dışına taşıp ızgara planlı bir yapılaşma ile ovaya kadar yayıldı. Genişlemenin en önemli yapısı *Serapis Tapınağı*'dır (Kızıl Avlu). Roma Dönemi'nde kente *Roma tiyatrosu*, *amfitiyatro* ve *stadium* da dahil edilmişti.

AKROPOLİS VE KRAL SARAYLARI

Bergama Akropolisi son derece dik bir tepe üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık 300 m yüksekliğindeki tepeye ulaşabilmek için virajlı bir yolu katetmek gerekir. *Pergamon* kentinin kalıntıları tepede çok geniş bir alana yayılmış durumdadır. Dinî, resmî, ticari ve sosyal yapılar, *Akropolis*'in kendine özgü plan kurgusunda iç içe yerleştirilmiş durumdadır.

Akropolis'in girişi, bilet gişesinin hemen yanındadır. Daha ilk çağlarda iskana açılan tepenin üst kısmında, kalenin doğu duvarı boyunca, kral sarayları ve bunlara bağlı yapılar yer alıyor.

Aydınlatıcı herhangi bir belgeye ulaşılamadığı üzere; *Bergama Akropolisi*'ndeki saraylar genel kazı buluntularından yola çıkılmak suretiyle kralların adlarıyla anılır. Buna göre, kuzeyden güneye doğru sıralanan yapı gruplarının *I. Attalos*, *I. Eumenes* ve *II. Attalos* sarayları oldukları varsayılmaktadır.

Üst yapıları olabildiğince sade olarak tasarlanan saraylar *peristilli ev* tipindedir;

On Binlerin Dönüşü, Jean Adrien Guignet (1816-1854)
Tuval üzerine yağlıboya, Louvre Müzesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

odalar sütunlu galerilerle avlulara açılır. En güneydeki büyük sarayın inşasında *Bergama Sunağı*'na ait taşların kullanıldığı bilgisi, sarayların yapım tarihlerine ilişkin ipuçları sunmaktadır.
Bu sarayın kuzeydoğu köşesinde mozaik döşemeli bir sunak bulunur. Kuzeybatı odasında da *Hephaistion* imzası taşıyan mozaik süslere rastlanmıştır. Sarayların su gereksinimlerini karşılamaya yarayan iki sarnıç göze çarpar. Aynı sıranın daha ilerisinde görülebilecek yapılar ise yönetici evleri ve kışlalardır. Saray önlerine denk düşen yapı grubu ise Helenistik döneme ait dükkanlardır. Dükkanların arkasında Geç Helenistik Dönem'e ilişkin stoa kalıntıları bulunmaktadır. Akropolis girişinden yukarı doğru ilerlenildiğinde solda kalan geniş alan *Kutsal Athena Alanı*'dır. Kutsal Athena Alanı'nın giriş portali de *Berlin*'deki *Pergamon Museum*'da sergilenen eserlerden biridir. Alanın tiyatro tarafında, sarayların alt bölgesinde bugün ancak izlerini görebileceğimiz *Athena Tapınağı* bulunmaktaydı. *Athena Tapınağı*, *Kütüphane* ve *Traianus Tapınağı* ile birlikte Kutsal Alanı çevrelemekteydi. Pergamon tam anlamıyla, döneminin kültür başkentiydi. Görkemli kütüphanesi rulo biçiminde saklanan *200 bin* kitabının varlığıyla ün salmıştı. Kutsal Alan'ın kuzeyindeki bu kütüphaneyi *Antonius*, *Sezar*'ın yaktığı *İskenderiye Kütüphanesi* yerine *Kleopatra*'ya hediye etmişti.

Zeus Sunağı'nın keşfi sırasında Pergamon. Christian Wilberg, 1879.

Kütüphanenin sol tarafında o dönemin konutlarına ait kalıntılar yer alır. Alttaki terasta, dükkanların karşısındaki alanda ise bir zamanlar dünyaca ünlü *Zeus Sunağı* yer almaktaydı. 1897 yılında Almanya'ya götürülen sunağın yeri günümüzde reprodüksiyonu ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Yeniden ayağa kaldırılmış olan yapı, MS 117-138'lere tarihlenen *Traianus Tapınağı*'dır.

Bergama Akropolis'i aynı zamanda, dünyanın en dik tiyatro yapılarından birine evsahipliği yapmaktadır. 10 bin kişilik *Bergama Tiyatrosu*'nun üst kısmına çıktığınızda sizi, olağanüstü güzellikteki panorama karşılar. Tiyatronun yan arka tarafındaki *Dionysos Tapınağı*, MÖ 2. yüzyılda yapılmış; MS 211-217 yılları arasında yenilenmiştir. Bir kısmı Berlin'de bulunan tapınaktan günümüze merdivenleri ile bazı yapı bileşenleri ulaşabilmiştir ki, bu kalıntılar bile tapınağın görkemi konusunda fikir verebilmektedir. *Akropolis*'in en ucunda askerî depo kalıntıları yer alırken en alttaki terasında *Gymnasium* ve *Demeter Tapınağı* bulunmaktadır.

Ön Plandakiler

ÜNLÜ BİR PERGAMONLU: CLAUDİUS GALENUS (MÖ 200-130)

Eczacılığın babası kabul edilen Galenus, Antik Çağ'ın Hipokrates'ten sonraki en ünlü hekimidir. "Galen", "Calinus", "Galenos" gibi isimlerle de tanınan ünlü hekim Pergamon doğumludur. İnsan anatomisi ve fizyolojisi üzerinde çalışarak deney ve gözlemlerde bulunmuş olan Galenus, bir kısmı günümüze kadar ulaşan çok sayıda eser yazmıştır. Roma İmparatoru Marcus Aurelius'u başarıyla tedavi ettiği için Galenus'a verilen madalyada şöyle yazar: "Romalılar'ın İmparatoru Aurelius'tan Hekimlerin İmparatoru Galenus'a"...

Mitler ve Efsaneler

KÖR OZAN HOMEROS'UN PERGAMONLU SEVGİLİSİ

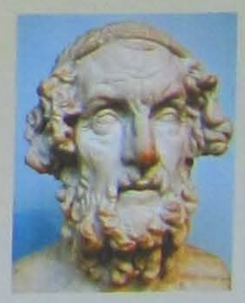

2700 yıl önce Ionia (İyonya), Smyrna (İzmir)'da yaşadığı iddia edilen Homeros Antik Çağ'ın en ünlü figürlerinden biriydi. Antik Yunan mitolojisi ile dönemin Troia/Troya Savaşı'nı anlattığı İlyada ve Odysseia destanlarıyla tanınan Homeros kör bir ozandır. Bu ünlü yazarın Pergamon'da yaşayan bir sevgilisi olduğundan söz eder kimi kaynaklar... Antik metinlerde Homeros'un bu gizemli sevgiliyi görebilmek için Smyrna (İzmir)'dan yola çıkıp 15 günde Pergamon'a ulaştığı rivayet edilir!

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Akropol'de, tüm Bergama'ya hakim bir konumdaki antik tiyatro benzerleri içinde en dik olanıdır.

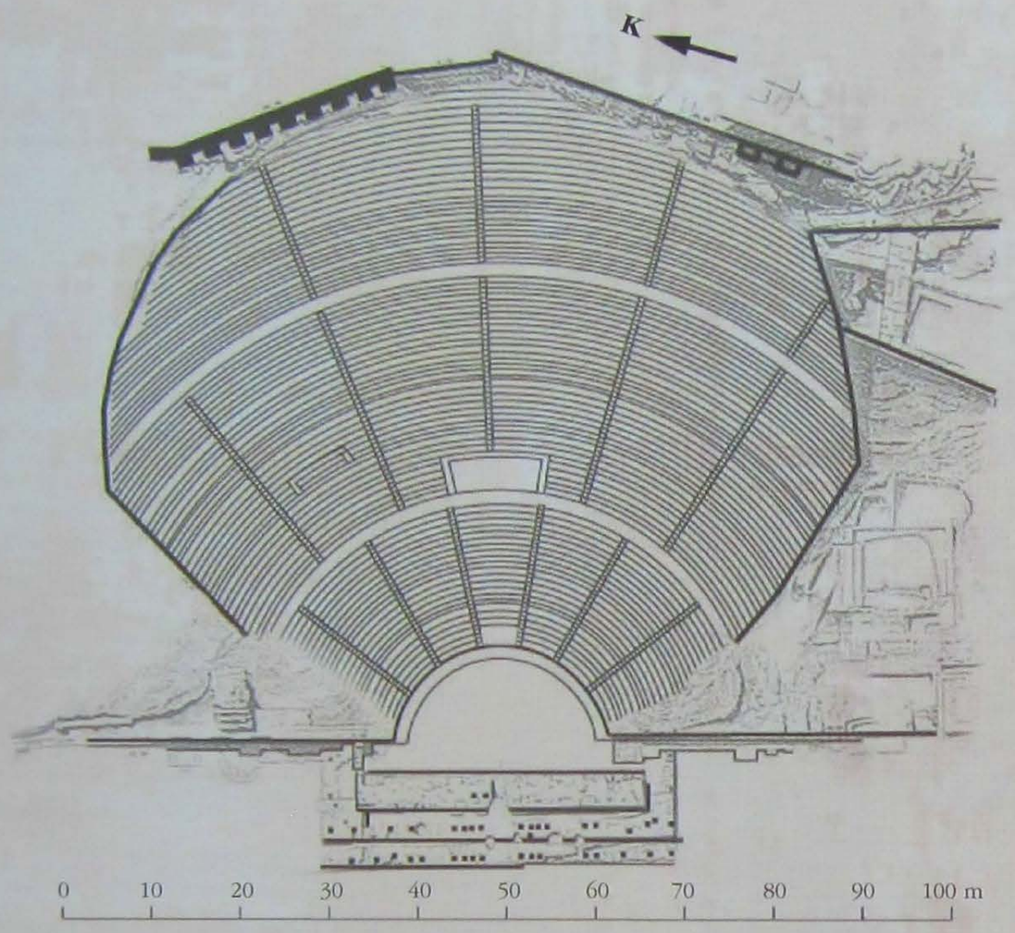

Tiyatro planı.

Kanıtlar - Belgeler

KLEOPATRA'YA HEDİYE: 200 BİN KİTAP

Sürekli rekabet içindeki İskenderiye ve Pergamon kütüphaneleri benzer bir sonla karşılaştı. İskenderiye Kütüphanesi'nin yazmaları MÖ 47 yılında Sezar'ın İskenderiye'yi işgali sırasında yanarak yok oldu. Bu duruma çok üzülen Mısır Kraliçesi Kleopatra'yı etkilemek isteyen Antonius, MÖ 41 yılında Pergamon Kütüphanesi yazmalarını gemilerle Mısır'a taşıtarak kraliçeye hediye etti. Ancak Pergamon Kütüphanesi yazmaları da daha sonraki bir savaşta yanarak tamamen yok oldu. Böylece insanlık tarihinin bu büyük bilgi depoları, ne yazık ki yine insanoğlu tarafından yok edilerek karanlığa gömüldü.

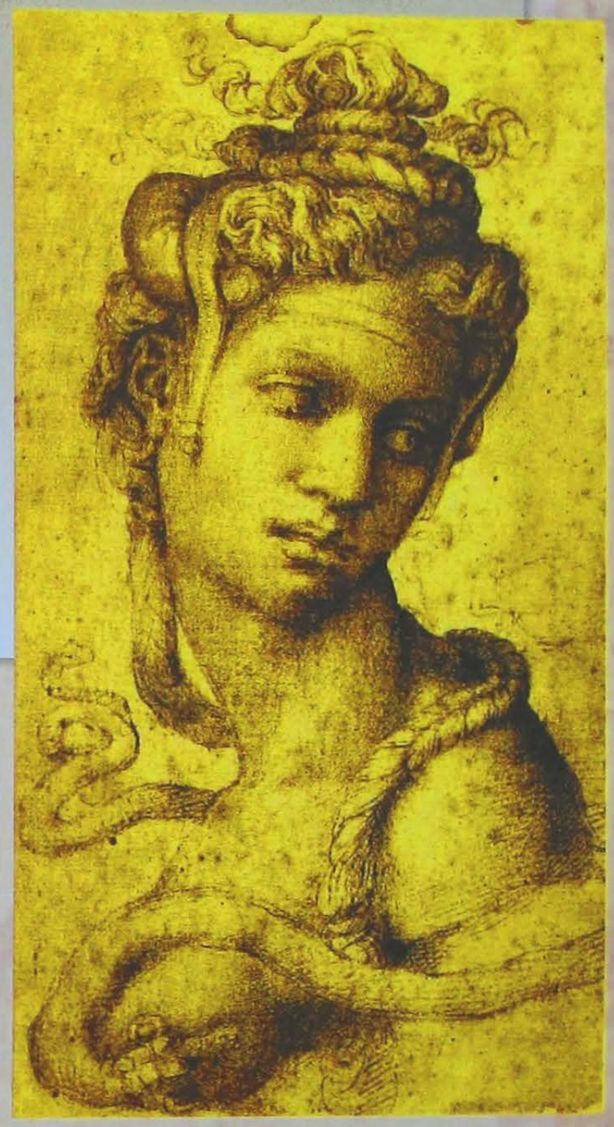

Michelangelo'nun çizgileriyle Kleopatra.

Geçmişin Kanıtları

PARŞÖMENİN İCADI

Pergamon Kütüphanesi, İskenderiye Kütüphanesi'nden daha sonra kurulmasına rağmen hızla gelişerek 200 bin ruloluk yazma esere ulaştı. Bu kütüphanenin İskenderiye Kütüphanesi'ni geçmesinden endişe eden Mısır Kralı Ptolemaios Epiphanes (MÖ 205-182) Pergamon'a papirüs ihracını yasaklamıştı. Yazı yazma malzemeleri kesilen Pergamonlular kısa bir şaşkınlık devresinden sonra aslında daha önceden keçi ve koyun derisinden yapmayı bildikleri parşömeni geliştirerek, derinin üzerine yazı yazmayı başardılar. Önceleri tüysüz kısmı kullanılırken daha sonra her iki yüzüne de yazı yazılmaya başlanan parşömen, nemli Akdeniz ikliminde papirüse oranla daha dayanıklı olduğu için, tercih edilmeye başlandı ve MS 3-5 yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanıldı. Parşömenin geniş ölçüde kullanımı; yapraklar halinde kesilip, deri iplerle bağlanarak bugün kullandığımız kitapların ilk örnekleri olan el yazmalarının da yolunu açtı.

PERGAMON TİYATROSU

Helenistik Dönem mimarisinin en güzel örneklerinden biri ve Batı Anadolu tiyatroları içinde en dik olanıdır. *Pergamon Tiyatrosu*, Asklepion'un kuzeybatı ucundaki dik yamaç üzerine inşa edilmiştir.10 bin kişi kapasitesine sahip Batı Anadolu'nun en dik tiyatro yapısı, kayalığın yontulmasıyla oluşturulan yarım daire biçimli oyuğa oturtulmuştur. Çapı 60 m olan tiyatronun üç katlı sahne duvarında beş kapı bulunuyordu. Alttaki kayaların oyulmasıyla açılan kanalla tiyatronun su yalıtım probleminin giderilmesi sağlanmıştır. Yatayda, ortasında bırakılan koridorla simetrik iki parçaya ayrılmış olan yapı, dikeyde beş bölüm olarak tasarlanmıştır.

Helenistik Dönem'in ahşap konstrüksiyonlu tiyatro sahnesi (skene), yalnızca oyun günlerinde kurulur; bir sonraki oyuna kadar kaldırılırmış. 14 basamaklı cavea'sı onarıldığı üzere günümüzde işlevini sürdürmekte olan tiyatro, çeşitli organizasyonlara ev sahipliği yapmaktadır. Üstte, basamakların sonlandığı noktada tiyatroyu çepeçevre saran İyon sütunlu galeri, mekanın akustiğini dengeler. Loca önünde bulunan Dionysos (Bacchus) heykeli ise eğlenceli yaşamı simgelemektedir.

PERGAMON KÜTÜPHANESİ

Pergamon Kütüphanesi, Athena Tapınağı yakınında, sütunlu avlularla bağlantılı doğu-batı yönünde dört odadan oluşmaktaydı. Kütüphanenin doğu bölümünde bulunan 13,53 x15,95 m ölçüsündeki büyük oda, okuma salonuydu. Bu odanın günümüze ulaşan duvarlarının içyüzeylerinde yerden 2,20 m yükseklikte birer metre ara ile yatay bir sıra halinde kitap raflarının tutturulduğu deliklerin yerleri bulunmuştur. Kuzey, batı ve doğu duvarlarından 50 cm uzaklıkta 1 m genişliğinde yerde, bir temelin var olduğu görülmektedir. Böylece ahşap rafların, duvarların 50 cm önündeki 1 m genişliğinde bir temel üzerine oturduğu ve kalın kalaslarla duvara tutturulmuş olarak salonun üç yanını çevirdiği anlaşılmıştır. Rafların duvara dayanmamaları ve arada 50 cm boşluk bırakılması, kitapların rutubetten korunmaları için alınmış bir önlemdir. Aynı yöntemin *Ephesos Celsus Kütüphanesi*'nde de kullanıldığı bilinmektedir. Kütüphane binasında pek çok heykel kaidesine rastlanması ve şimdi Berlin'deki *Pergamon Museum*'da bulunan 3,5 m yüksekliğindeki *Athena* heykelinin burada bulunmuş olması, kütüphane binasında tanrı heykellerinin, önemli yazar ve şairlerin heykel ve büstlerinin de yer aldığını gösterir. *Pergamon Kütüphanesi* de, *İskenderiye Kütüphanesi* gibi çok sayıda bilim adamı yetiştirmiştir. *Athena Kutsal Alanı*'nın kuzeyinde karşınıza çıkacak bitişik nizamlı yapı ünlü Pergamon Kütüphanesi'nin günümüze ulaşabilmiş kalıntılarıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Traianus Tapınağı.

TRAİANEUM (TRAİANUS TAPINAĞI)

Tanrılaştırılan Roma İmparatoru *Traianus*'a ithaf edilmiş Akropolis'in en yüksek terası, Bakırçay Ovası ve Çandarlı Körfezi'ni gözler önüne sermektedir. Üç tarafı stoa'larla çevrili *Traianus Tapınağı*, 68x58 m'lik bir teras üzerinde yükselir. Tapınağın inşasından önce burada bir Helenistik Dönem yapısının bulunduğu tahmin edilmektedir. Yapımında büyük ölçüde beyaz mermerin kullanıldığı tapınağın 18 m'ye erişen sütunları Korinth düzenindedir. Üç tarafı sütunlu galerilerle çevrili olan tapınağın kemer ve tonozları sağlamlığını korur. *İmparator Traianus*'un ölümünden sonra tahta geçen *Hadrianus* tarafından tamamlanan tapınak ve çevresinde yapılan kazılarda her iki krala ait heykellere rastlanmıştır. Tapınağın arka cephesinde heykel kaidelerini görebilmek mümkündür. *Traianus* ve *Hadrianus* heykellerinin başları ise halen *Berlin*'deki *Pergamon Museum*'dadır.

ATHENA TAPINAĞI

6x10 m'lik dikdörtgen bir alana oturan *Athena Tapınağı*, tiyatronun üst kısmındaki terasa inşa edilmiştir. Günümüze, bazı temel parçaları ulaşabilmiş olan yapının batı kanadı konstrüksiyonu, 1.20 m'lik yüksekliğe kadar korunabilmiş durumdadır. Tapınağa ait Dor sütun ve arşitrav parçaları ise Berlin'deki *Pergamon Museum* koleksiyonunda yer almaktadır.

DİONYSOS TAPINAĞI

Bu göz alıcı tapınak 250 m'lik tiyatro terasının kuzeyinde tüm gezi alanına egemen olacak şekilde inşa edilmiştir. Sunağı ile birlikte çok iyi korunabilmiş olan tapınak, Roma Dönemi mimarisini yansıtmaktadır.

AGORA

Tüccarların Tanrısı *Hermes*'e ithaf edilen *Agora*, Dor düzeninde inşa edilmiş bir yapıdır. *Akropolis*'in en alt terasında, Kutsal Alan'ın batı kenarında *Demeter Tapınağı*'nın temelleri görülür.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

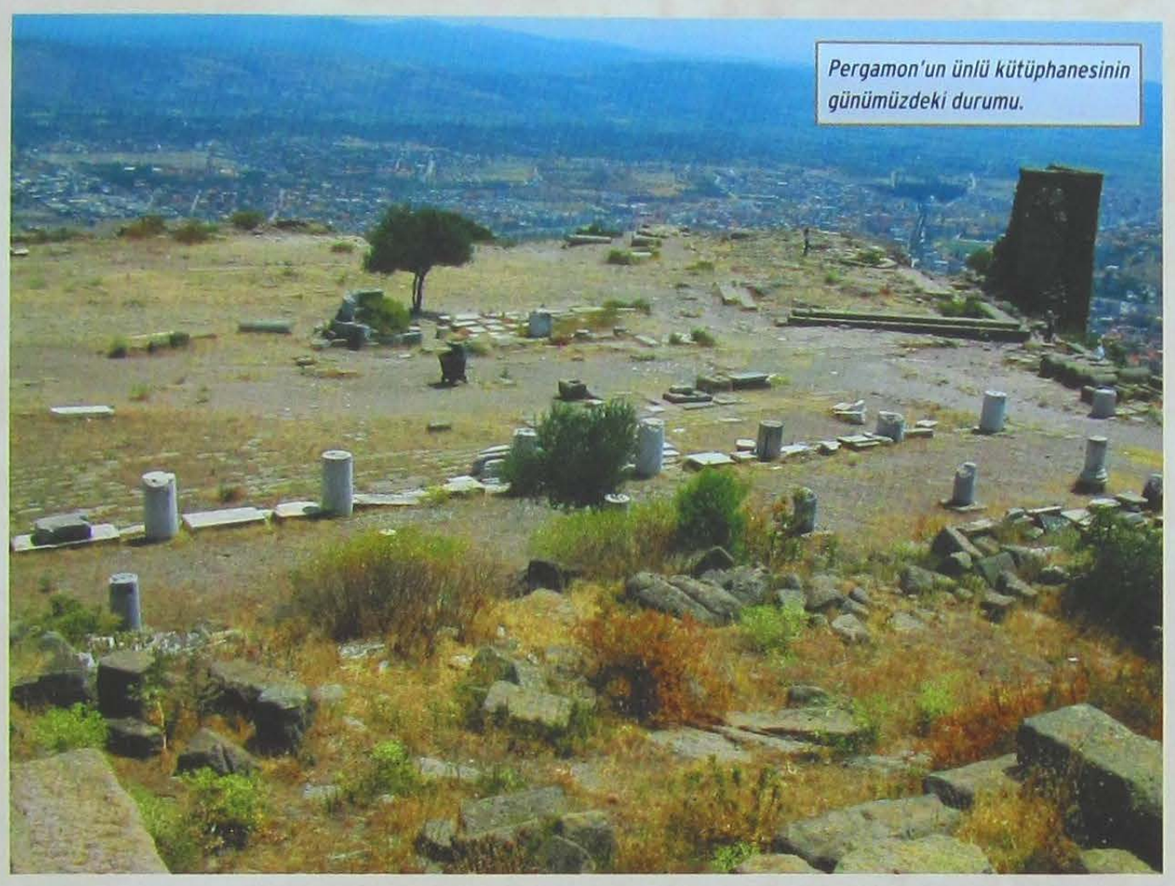

Pergamon'un ünlü kütüphanesinin günümüzdeki durumu.

Pergamon Museum'da sergilenen Zeus Sunağı.

ZEUS SUNAĞI

II. Eumenes zamanında Galatlar'a karşı kazanılan zaferin anısına dikilen anıt, *Zeus* ve *Athena*'ya adanmıştı. Beş basamaklı bir *podium* üzerinde yer alan kare planlı anıt iki katlı olarak tasarlanmıştı ve alt kat tamamen masifti.Yapının orta boşluğunda kare planlı bir avlu yer almaktaydı. Bu avluda sunağın kurban masası bulunmaktaydı. Çepeçevre galerilerin uzantısı taş bank heykellerle süslenmişti.

Yaklaşık 69x77 m büyüklüğündeki podium'un tam ortasında büyük sunak yükseliyordu. Büyük bir olasılıkla sunağın dört bir yanı açıktı ve anıt her yerden rahatlıkla görülebilecek şekilde tasarlanmıştı.

Athena Tapınağı alt terasta bulunuyordu. Tapınak, Olympos Tanrıları ile Gigantlar'ın savaşını betimleyen kabartmalarla bezeliydi. *Zeus Sunağı*'nın bu frizi dev boyda 118 adet kabartmadan oluşmaktaydı. Gigant denilen devler aslan ya da boğa kafalı ve yılan kuyruklu yaratıklardı. Olympos Tanrıları ise *Zeus, Athena, Leto, Apollon, Artemis, Dione, Poseidon* ve *Okeeanos* gibi tanrılardır. Kabartmalarda, devlerin, tanrıların gücü altında ezildikleri; gövdelerinin paramparça edilip korkunç acılar içinde kıvrandıkları an tasvir edilmiştir. Pergamon'a özgü patetik bir üslupla işlenmiş kabartmalar Helenistik sanatının en görkemli yapıtları arasında yer almaktadır. Friz üzerindeki tanrı figürlerinin naifliğine karşılık canavarlar sert ve kaba konturlarla ifade edilmiştir. Çizgilerdeki uyum ve ifade birliğine rağmen kabartmaların tek bir elden çıkmadığı anlaşılmaktadır. Tümü de Pergamon'lu olan heykeltıraşlardan *Dionyades*, *Menekrates*, *Melanippos*, *Orestes* ve *Theorrhetos*'un adlarını kabartmalara işlemiş oldukları görülmektedir.

Bu ünlü sunağın "küçük friz" olarak adlandırılan bir diğer frizi de Pergamon'lu kahraman *Telephos* adına oyulmuştur. Yapının içi duvarında bulunan 120 m boyundaki frizin 80 m'lik bir kısmı bölgede gerçekleştirilen kazılarda bulunmuştur.

Athena Tapınağı'ndan 100 yıl kadar sonra yapılmış olmasına ve onun 25 m aşağısında yer almasına rağmen iki yapı arasında bağlantılar vardı. *Zeus Sunağı*'nın kabartma sıralanışı Helenistik heykeltıraşlığın gücünü ortaya koymaktaydı. *Kutsal Alan*'a girişte ilk olarak sunağın doğusundaki *Zeus* ve *Athena* kabartmaları görülürdü. Frizin bu yönünde, güneşin doğuşuyla ilişkilendirilen ışık tanrıları *Apollon, Artemis* ve *Leto*'ya da yer verilmişti. Karanlıkta kalan kuzey yönünde ise *Orion* ve yazgı tanrıçaları *Moira*'ların yanı sıra Gece Tanrıçası (Nyx) betimlemeleri vardı. Güneyde Şafak (Eos) ve Güneş tanrısı *Helios*, batıda Deniz Tanrısı Ailesi üyeleri *Okeanos, Amfitrite, Nereus* ve *Triton* resmedilmişti.

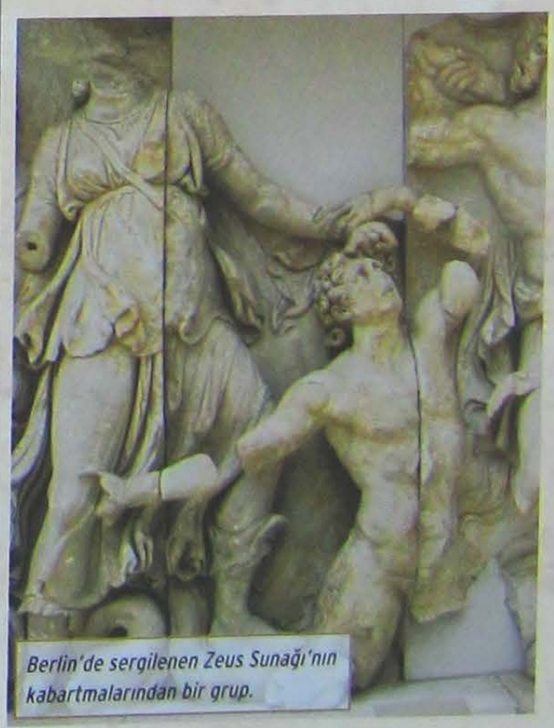

Berlin'de sergilenen Zeus Sunağı'nın kabartmalarından bir grup.

Veriler ve Bilgiler

ZEUS SUNAĞI'NIN ALMANYA YOLCULUĞU

Karl Humann ve diğer araştırmacılar ilk kazılar sırasında.

Bergama'da Helenistik Dönem mimarlığının en önemli anıtlarından biri olan Zeus Sunağı'nın Türkiye'de sadece temelleri görülebiliyor. Anıt; Karl Humann'ın girişimleriyle 1878'de başlatılan kazılar sonucunda Almanya-Berlin'e götürüldü. Sunağın Almanya'ya nasıl götürüldüğüne dair tartışmalar mevcut. Çoğunlukla Almanya'nın sunağı gizlice çaldığına dair söylentiler bulunuyor. Düzenli bir şekilde kesilerek sandıklara yerleştirilen sunak Dikili Limanı'nda gemiye yüklendi. Daha sonra, kazılarda bulunan sunağa ait friz ve süslemeler de yine Berlin'e götürüldü; bu parçalar birleştirilerek (reintegrasyon) sunak yeniden ayağa kaldırıldı (anastilosis) ve Berlin'deki Bergama Müzesi böyle bir operasyon sonucu doğdu. Geçtiğimiz yıllarda Zeus Sunağı'nın varolduğu topraklara geri dönmesi için bir dizi kampanya başlatıldı. Ne var ki henüz Zeus Sunağı'nın Anadolu coğrafyasına geri dönebileceğine ilişkin herhangi bir ipucu yok!

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PERGAMON ASKLEPİON'U

Girişte bulunan yapı *Asklepios Tapınağı*'dır. MS 150 yılına tarihlenen kubbeli yapının duvarları 3 m kalınlığındadır. *Asklepion*, Pergamon'un çıkışında, ve yaklaşık 2-3 km kadar içeridedir. Hizmet verdiği dönemde, kente 820 m'lik kutsal yolla bağlıydı. Bölgedeki kazı çalışmaları sonucunda bu yolun bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Sütunlu bir yoldan girilen *Asklepion*'da tedavi yerleri, kaplıca ve çamur banyosu havuzları, psikiyatrik tedavi için uyku odaları gibi bölümler bulunurdu. Bugün içinde gezebildiğimiz tünel, kutsal havuzlar ile çeşmeleri uyku odalarına bağlama işlevini üstlenmekteydi. 80 m uzunluğundaki tüneller sayesinde hastalar su sesi dinleyerek rahatlardı. Bu tünel tıbbi tedavinin yapıldığı ana binada sona ermekteydi.

Sağlık ve Tıp Tanrısı Asklepios, Apollon'un oğullarından biridir. Apollon, oğlu *Asklepios*'u yarı at yarı insan olan *Kheiron*'a emanet eder. *Kheiron* ona okuma ve yazmanın yanı sıra önemli hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçların formüllerini öğretir. Ölüleri de dirilten *Asklepios*'un ünü kısa sürede yayılır. Bu, *Asklepios* için sonun başlangıcı olacaktır. Sağlık Tanrısı, *Baş Tanrı Zeus*'un üzerine gönderdiği yıldırımlarla son nefesini verir. *Asklepios* ölmek üzereyken her derde deva bir reçete yazar; ancak yağmur, reçetede yazılanları silip götürür. Reçetenin yerinde ise bir sarımsak yetişir ve reçetede yazılanın sarımsak olduğuna dair bir inanış yerleşir.

Bu olayın ertesinde Yunanlılar *Asklepios*'un adını yaşatmak amacıyla pek çok sağlık merkezi kurarlar ve bunlara"Asklepios'un yeri" anlamına gelen *Asklepion* adını verirler.

Pergamon Asklepion'u ilk çağlarda Pergamon'un en önemli sağlık merkeziydi. Çeşitli tedavi birimlerini de içeren tapınak, hastane işlevi görmekteydi. Buradaki tedavi yöntemleri arasında şifalı su, çamur kürü, spor, tiyatro ve psikoterapi de yer almaktaydı.

Asklepios'a inanarak, buraya şifa bulmaya gelen hastaların tedavisi, her şeyden önce iyileşme amacıyla tanrıya dua edip adak adamaya; ardından da uykuda görülen rüyanın yorumlanıp hastanın telkin edilmesi esasına dayanıyordu. Şifalı kutsal su ve çamur banyolarıyla yararlı otlardan yapılan ilaçların yanı sıra müzik, tören ve temsiller de Asklepion'da tedavi yöntemi olarak benimsenmiştir. Bu tedavi yöntemleri ve özellikle de rüyalar ile ilgili bilgilerin çoğu, kazılarda ele geçen adak taşları ve yazıtların okunmasıyla edinilmiştir.

İyileşme umudu olmayan ağır hastalar ve doğumlar asla içeriye alınmazdı. Uzak yerlerden gelen bitkin ve yorgun hastalar avluya alınır, muayene edilir, teşhis konulduktan sonra ancak iyileşme ihtimali varsa Asklepion'a kabul edilirdi. Hekimler hastaları *"Yat, uyuyuncaya kadar dua et; Tanrı senin derdinin devasını sana bildirecektir. Ne görürsen, ne duyarsan bize anlat"* diyerek telkinde bulunurlardı.

Zamanın İçinden

MODERN TIBBIN SİMGESİ PERGAMON'DAN...

Antik Çağ'da her türlü kötülüğün kaynağı tanrılar olduğu gibi şifa da tanrılardan geliyordu. Apollon'un oğlu Asklepios, Antik Çağ'da hekimliğin ve şifanın tanrısı olarak saygı görüyordu. Hekimlerin ve hekimliğin koruyucusu olarak da kabul edilen Asklepios'un kutsal hayvanı, şifanın kaynağı doğadır düşüncesini işaret edercesine yılandı. Asklepios'un asasına sarılan iki yılan figürü o günden bugüne modern tıbbın sembolü olarak kullanılmaktadır.

Asklepion'daki sütunlu galeriler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PERGAMON GYMNASİON'U

Pergamon kentinin üst üste üç ayrı terasta yer alan görkemli bir Gymnasion'u vardı. Ele geçen yazıtlardan alttaki terasın çocuklara, ortadaki terasın gençlere, üstteki terasın ise yetişkinlere ait olduğu anlaşılmıştır.

SERAPİS TAPINAĞI

Pergamon kentinin en büyük yapısıdır. Kırmızı tuğlayla inşa edildiği üzere halk arasında "Kızıl Avlu" olarak adlandırılan Serapis Tapınağı, günümüzde Bergama kent merkezinden Akropol'e çıkan yolda yer almaktadır.

"Kızıl Avlu" büyük bir yapı bileşimidir. Kazılar sırasında, sonradan inşa edilmiş olan tüm evler yıkılmışsa da; halen Pergamon evlerinin altında kalan 200x100 m'lik bir tapınak alanı sözkonusudur.

Serapis Tapınağı'nın MS 2. yüzyılda, Roma İmparatoru *Hadrianus Dönemi*'nde yapılmış olma ihtimali güçlüdür.

Günümüzde, alanın altından oldukça büyük bir tünel geçer ki bu, Kozak Dağları'ndan gelen Bergama (Selinos) Çayı'dır. *Charles Texier*'in tapınağı *"Ne yerde ne gökte"* diye yorumlaması bundan ileri gelir. Öndeki batı duvarının günümüze ulaşabilen 13 m'lik kısmı, Selinos üzerindeki antik köprünün yakınında bulunmaktadır. Anıtsal nitelikteki ana yapıda yoğun olarak tuğla kullanılmıştır. Tapınağın "Kızıl Avlu" olarak adlandırılması da bundandır. 60x26 m ebatlarındaki yapının 19 m'lik bir kısmı halen ayaktadır.Yapının her iki yanında kule benzeri dairesel ekler bulunur. Bunların da önünde üç yanı galerilerle çevrili avlular yer alır. Avlular ana yapının ön bölümüyle bağlantılıdır. Burada bulunan sırtta durmuş Mısırlı kadın ve erkek figürleri aslen destekleyici elemanlar olup galerilerin çatısını taşımaya yararlar. Bu figürler dikkate alındığında tapınağın Roma İmparatorluğu'nun birçok yerleşiminde rastlanan *Isis* ve *Harpokrates* ile *Tanrı Serapis*'e adanmış olduğu iddiası güç kazanır. Ancak kazı ve araştırmalar henüz tam bir sonuca ulaşamamıştır. Kızıl Avlu'nun eşiği 30 tonluk tek parça mermer bloktan yapılmıştır. Ana yapının büyük kapı boşluğu 14 m yüksekliğindedir. Tapınağın ortalarında sığ bir havuz ve derin bir kuyu bulunur. Bunun arkasında bir podium ve üzerinde kült heykel için altlık yer alır. Tapınağın içinde yüksek sütunlarla taşınan bir galeri bulunmaktadır. Kutsal bölgedeki tuğlaların renkli mermerlerle kaplı olduğu bilinmektedir.

Bizans Dönemi'nde Kızıl Avlu içine bir kilise yapılmıştır ki bu, Hıristiyanlığın ilk yedi kilisesinden biridir. Yapının günümüze kalan duvarları insan boyundadır.

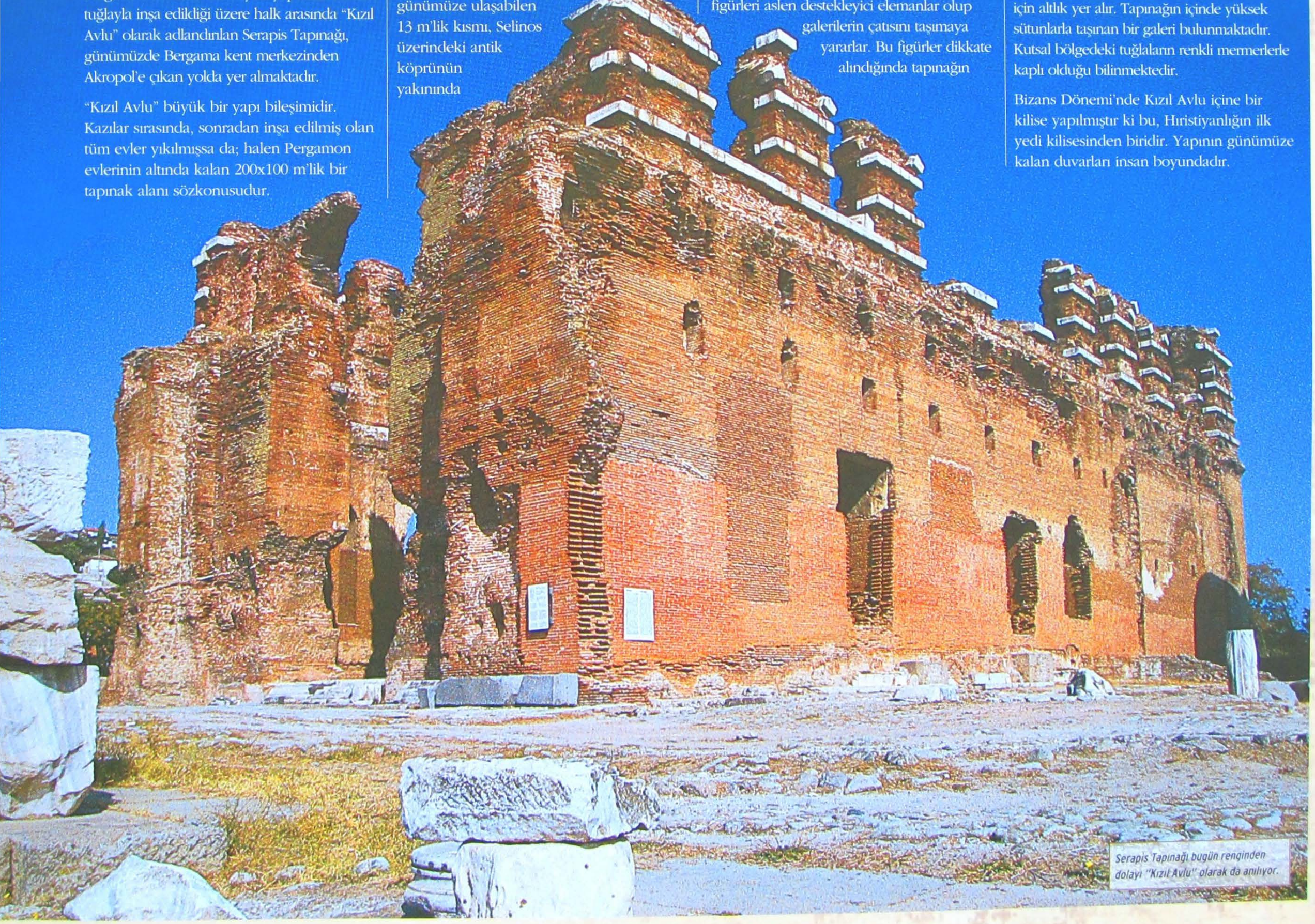

Serapis Tapınağı bugün renginden dolayı "Kızıl Avlu" olarak da anılıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Berlin'deki Pergamon Museum'da Athena, Alkyoneus'u dize getirirken.

Zeus Sunağı'nı süsleyen Tanrılarla Devlerin Savaşı (Berlin-Pergamon Museum).

Asklepios Heykeli.

BERGAMA ARKEOLOJİ MÜZESİ

Müzede farklı dönemlere ait toplam 10.516 eser bulunmaktadır. 5.350 adet arkeolojik eser ve 1.936 adet etnografik bulgunun yanı sıra 3201 adet sikke sergilenir. Arkeolojik bulgular, Tunç Çağı ile Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Etnografik eserler ise Osmanlı Dönemi'ni yansıtan, Bergama yöresine özgü malzemelerden oluşmaktadır. Müzenin bahçesinde mezar stelleri ve lahitler, iç bahçede ise kronolojik sıraya göre yapı bileşenleri, yüzeysel kabartmalar, kolosal heykeller ve taş yazıtlar yer alır.

BERLİN PERGAMON MUSEUM

Berlin'de yer alan Pergamon Museum, üç önemli koleksiyonu bir çatı altında toplamaktadır: Yunan ve Roma Eserleri Müzesi, Yakındoğu Eserleri Müzesi ve İslam Sanatları Müzesi. Müzeye adını veren, MÖ II. yüzyıla tarihlenen Pergamon Sunağı müzenin orta salonunda yer alır. Anadolu'dan, Bergama'dan getirilen sunağın dev kabartmalarında tanrılarla devler arasındaki savaş betimlenmiştir.

Yunan ve Roma Eserleri Müzesi'nde Pergamon Sunağı'nın yanı sıra birçok Antik Yunan heykeli ve bu heykellerin Roma dönemi kopyaları; Milet, Samos ve Naksos'da bulunan çok sayıda tanrı heykeli, Yunan seramik sanatının çeşitleri örnekleri ve görkemli Miletos Pazaryeri Kapısı sergilenmektedir.

Berlin'deki Telephos Frizinde yer alan Mysia kralı Teuthros ve Telephos'un annesi Auge'nin kabartmaları. Telephos'un Pergamon'un efsanevi kurucusu olduğu kabul edilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

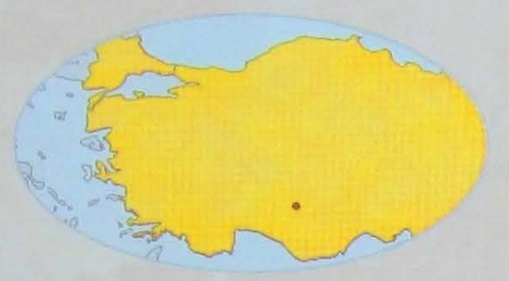

DÜNYANIN İLK KENTİ ÇATALHÖYÜK

ÇATALHÖYÜK, ORTA ANADOLU'DA, GÜNÜMÜZDEN 9 BİN YIL ÖNCE İSKAN EDİLMİŞ, ÇOK GENİŞ BİR NEOLİTİK ÇAĞ VE KALKOLİTİK ÇAĞ YERLEŞİM YERİDİR. DOĞU VE BATI YÖNLERİNDE YANYANA İKİ HÖYÜKTEN OLUŞUR. DOĞUDAKİ ÇATALHÖYÜK (DOĞU) OLARAK ADLANDIRILAN YERLEŞME NEOLİTİK ÇAĞ'DA, ÇATALHÖYÜK (BATI) OLARAK ADLANDIRILAN DİĞER HÖYÜK İSE KALKOLİTİK ÇAĞ'DA İSKAN GÖRMÜŞTÜR.

Çatalhöyük, Konya'nın güneydoğusunda *Çumra Ovası*'nın beslendiği Çarşamba Nehri'nin kıyısına kurulmuş, iki höyükten oluşan büyük bir yerleşmedir. Çarşamba Çayı höyüğü, "Doğu Çatalhöyük" ve "Batı Çatalhöyük" olarak iki bölüme ayırmıştır. Çatalhöyük yerleşmesinin asıl höyüğü 13 hektarlık alanı kaplayan *Doğu Çatalhöyük*'tür. Bu yerleşim MÖ 5600 yıllarında terk edilmiş ve *Batı Çatalhöyük*'te yeni bir yerleşim kurulmuştur. Batı Çatalhöyük de 700 yıllık bir yaşam süresinin ardından yine terk edilmiştir.

Avustralyalı ünlü arkeolog *Gordon Childe*'ın tanımıyla bir devrim olarak kabul edilen *Neolitik Çağ*'da, Buzul Çağı'ndan henüz çıkan yarı göçebe insanlar, yeni iklim koşulları oluşurken yerleşik hayata geçmişler, ilk köyleri kurmuşlardır. Zamanla toprağı işlemeyi öğrenen, hayvanları evcilleştiren, üretim odaklı bir yaşam biçimine geçen insan, bir sonraki aşamada kili yoğurmuş, biçimlendirmiş ve pişirmiş, çanak çömlek yapmayı öğrenmiştir. *Çatalhöyük*'te çanak çömleksiz Neolitik Dönem'den çanak çömlekli Neolitik Dönem'e geçişin bütün izlerini görmek mümkündür. Tam anlamıyla Çatalhöyük Konya Ovası'nın *Neolitik Dönem* temsilcisidir.

Çatalhöyük insanının ekonomisi önemli ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Çatalhöyük'ten alınan kömürleşmiş ahşap parçalarının radyo karbon analizlerinin yapılmasıyla, yerleşmenin yaklaşık 9 bin yıl öncesine dayandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Höyükler kabaca 2 bin yıl kesintisiz iskan edilmiştir. Özellikle Neolitik yerleşimin genişliği, barındırdığı nüfusu, oluşturduğu güçlü sanat ve kültür geleneği ile son derece dikkat çekicidir. Yerleşimde 8 bin üzerinde insan yaşadığı kabul edilmektedir. Çatalhöyük'ün diğer Neolitik yerleşimlerden temel farkı, bir köy yerleşmesini aşıp kentleşme evresini yaşamakta olmasıdır. Dünyanın en eski yerleşimlerinden biri olan bu yerleşimin sakinleri, ilk tarımcı topluluklardan biridir. Bu özelliklerinin bir sonucu olarak 2009 yılında *UNESCO Dünya Miras Listesi*'ne önerilmiştir. UNESCO tarafından 2012 yılında Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmesine karar verilmiştir.

Çatalhöyük, Anadolu coğrafyasındaki kentsel hayata geçişin önemli bir kanıtıdır.

Belgeler - Kanıtlar

ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Anadolu'nun Neolitik kenti Çatalhöyük, ilk olarak 1950'li yıllarda İngiliz arkeolog James Mellaart tarafından keşfedilmiş, ilk kazı çalışmaları 1961-1965 yılları arasında yine onun tarafından yürütülmüştür.
1993 yılından bu yana ise Cambridge Üniversitesi'nden Ian Hodder'ın önderliğinde kazılar devam etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çatalhöyük'te konutlar, yaklaşık 20-30 m² dikdörtgen bir ana mekanla, ona bitişik, 5-6 m² büyüklüğünde bir veya iki depo alanından oluşmaktaydı.

TABAKALANMA

Çatalhöyük (Doğu)

Kazı çalışmalarında MÖ 7400 - 6200 yılları arasına tarihlenen 18 neolitik yerleşim katmanı açığa çıkarılmıştır. XII - VIII katmanlar *Erken Neolitik*'in (MÖ 6500 - 6000) ilk evresine tarihlenmektedir. Erken Neolitik'in ikinci evresi ise VI. katman sonrasıdır.

Çatalhöyük (Batı)

İlk kazı yılında tepede ve güney yamaçta gerçekleştirilen açmalarda elde edilen çanak çömlek buluntularına dayanılarak Höyük'teki yerleşmenin, iki evreli *Erken Kalkolitik Çağ* yerleşmesi olduğu ileri sürülmüştür. Doğu Höyük'te kazı çalışmaları devam ederken Batı Höyük'te başlanılan yüzey toplamalarında Bizans Dönemi ve Helenistik Dönem çanak çömleği toplanmıştır. 1994 yılında yapılan yüzey taramalarında da Bizans Dönemi'ne ait mezar çukurları ortaya çıkarılmıştır.

Doğu Höyük'teki Kalkolitik Çağ tabakaları MÖ 6200 - 5200 yılları arasına tarihlenmektedir.

MİMARİ

Kent planını önemseyen Çatalhöyüklüler düzenli bir yerleşme kurmuşlardır. Bu düzen, kullandıkları malzemenin ölçülerinden yapıların biçim ve boyutlarına, evlerin ve tapınakların planlarına kadar süreklilik gösterir. Kerpiç mimarinin önemli yapılarını ortaya koyan bu yerleşme, bitişik yapıların oluşturduğu bir düzen içerisindedir. Sadece damdan girilebilen bu yapıların olası saldırılardan korunmak amaçlı inşa edildiği de düşünülebilir. Yerleşmenin savunması için ayrıca yapıların etrafı taş temelli duvarlarla da çevrilmiştir.

Büyük bir kasaba hatta bir kent olarak adlandırılması mümkün olan *Çatalhöyük*'te her ev, bir öncekinin üzerine inşa edilirdi. Uzun süre kullanılan evler, yıpranıp insan hayatı için tehlike oluşturduğu anda yıkılır ve yıkılan evin duvarları yeni inşa edilecek ev için sağlam temeller oluştururdu. Bir evin ömrü genellikle bir insan ömrü kadardı. Evin kullanımının bitmesinin yanı sıra evde gerçekleşen ölüm sonunda da ev boşaltılır, temizlenir ve yakılırdı.

Çatalhöyük'ün tüm yapıları taş temelsiz olarak kerpiçler, sazlar ve sıva ile inşa edilmişti. Bütün yapılarda içten ve dıştan sıvanarak, yapıların nemden ve yağmurdan korunması sağlanmış böylece uzun yıllar bu yapılar ayakta kalmayı başarmıştır.

Çatalhöyük'te mezar iskeleti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

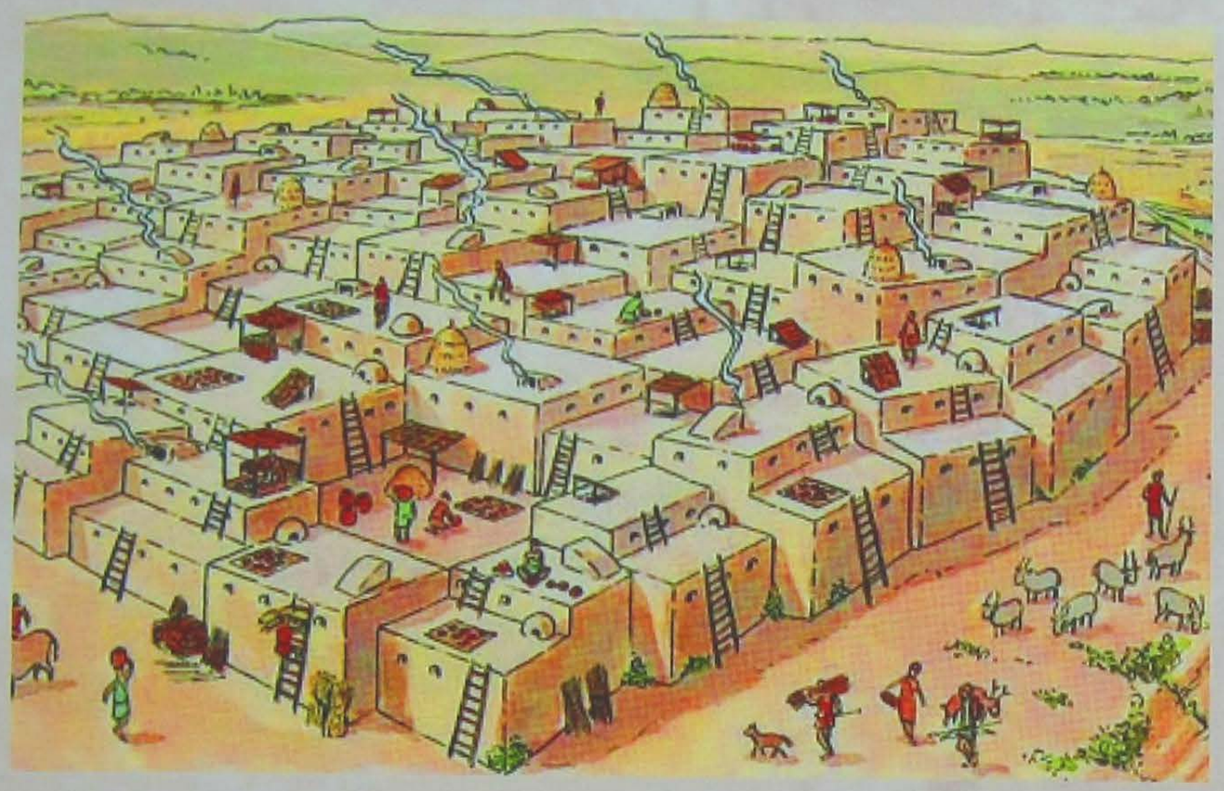

Çatalhöyük'ün rekonstrüksiyon illüstrasyonu.

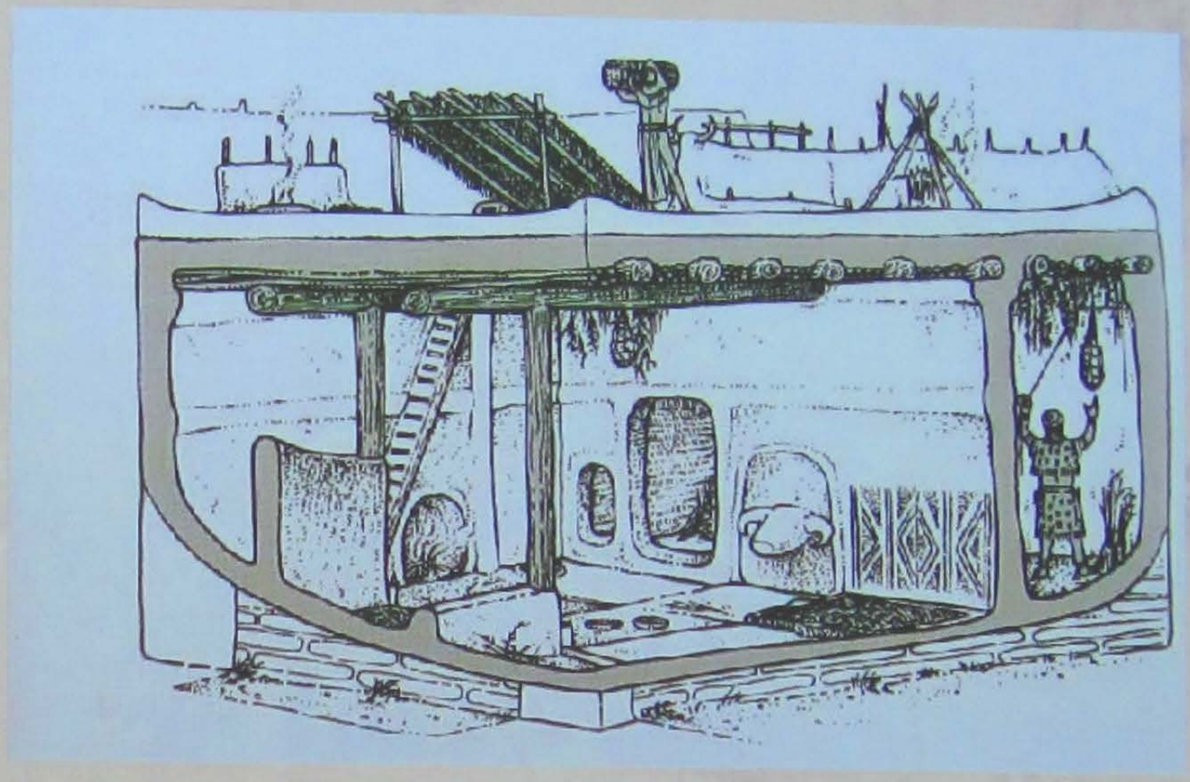

Çatalhöyük rekonstrüksiyon ev planı.

Birbirine bitişik olarak höyüğün tepesini çevreleyen teraslar üzerine yan yana sıralanan dörtgen planlı evler ana oda, yan odalar ve depo odalarından oluşurdu. Evlerde avluya açılan dar geçitler de yer alırdı. Düz olan damlar ise saz demetlerinin üzeri kalın bir çamur tabakasıyla kaplanmasıyla oluşturulmuştu. Damın altına ot parçacıklarının düşmemesi için bir hasır gerilmiş ve damın ağırlığı kalın hatıllarla desteklenmişti.

GİRİŞLER DAMDAN!

Çatalhöyük'teki yapılara, evlere ve tapınaklara giriş damdaki delikten sağlanıyordu; güney duvara dayalı olan ahşap merdivenler bu damlara çıkışı kolaylaştırıyordu. Yapıların içerisinde ise diğer odalara geçmek için ana odanın duvarlarındaki açıklıklar kullanılıyordu. Bu açıklıkların hiçbirinde kapı yoktu ve kişinin eğilmeden ya da sürünmeden buralardan geçmesi mümkün değildi. Aydınlatma ise duvarlardaki nişlere asılmış kandillerle yapılıyordu. Ayrıca damların saçaklarının hemen altına ışığı içeri alabilecek küçük delikler de bulunuyordu.

Odaların mutfak kısmı güney duvarı boyunca kurulmuştu ki ocağın ve fırının dumanı ancak damdaki açıklıktan dışarı çıkabilirdi. Isıyı iyi kullanabilmek amacıyla duvarların içine gömülen fırınlar, oval biçimindeydi. Fırının yanında ise yakacakların depolandığı bir bölüm vardı. Yükseltilmiş olan ocakların kenarına küllerin ve korların düşmesini engellemek amacıyla kenarlıklar yapılmıştı.

Çatalhöyük'teki evler aslında kerpiç yapılı köy evlerinin, bir başka deyişle evlerin sofa ve divanlarının ilk örnekleridir. Ortada kare bir ana oda, ana odanın iki yanında uzunlamasına bölümler ve bu bölümlerin birleştiği yerde oluşan ve köşede kalan küçük kare bir bölüm mevcuttur. Çatalhöyük'te hiçbir evde beşten fazla bölüm saptanmamıştır. Bu da evlerde genelde küçük ailelerin yaşadığının bir göstergesidir.

Ölüleri gömmek için ayrı bir mezarlık alanı bulunmamıştır ve araştırmalar ölülerin evlerin tabanının altına gömüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Ölü gömme geleneklerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkan sonuç, köşedeki bölümün evin erkeğine ve büyük olanın ise evin hanımına ait olduğudur. Evin fertlerinin öldükten sonra yine evin içine gömülmelerinin nedenleri açıktır; Çatalhöyüklüler sevdiklerini korumak ve yakınlarında tutmak istemişlerdir. İlginçtir ki, çocuklar öldüğünde hiçbir zaman erkeğin yanına gömülmemişlerdir. Çocukların yeri ya kadının yanı ya da evin arka bölümlerinden biri olmuştur.

Tüm bunların yanı sıra Çatalhöyük evlerinin duvarları hayranlık uyandıran duvar resimleri ve kabartmalarla bezenmiştir.

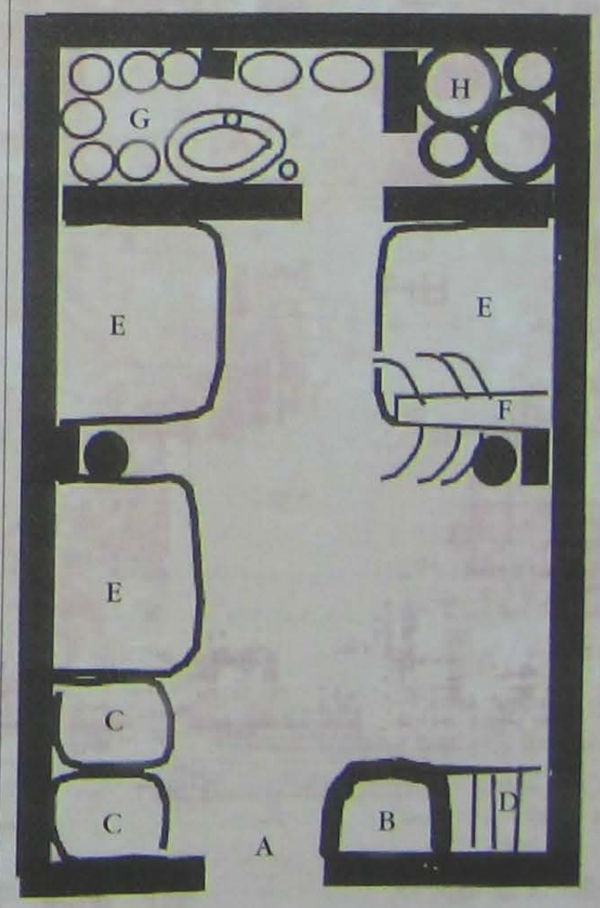

A Giriş
B Fırın
C Yiyecek hazırlama
D Merdiven
E Platform
F Tezgah
G Depolama
H Çöp alanı

Geçmişe Dair Kanıtlar

DİN VE SANAT

Çatalhöyük, Orta Anadolu Neolitik insanının kültürel, düşünsel ve dinsel yaşamını en iyi yansıtan yerleşmedir. Ortaya çıkarılan kutsal mekânların konut mimarisiyle aynı özellikleri taşıdığı görülür. Hayranlık uyandıran duvar süslemeleri ve kabartmalar ise Çatalhöyük insanının yaşamını ve inançlarını anlatan önemli örneklerdir. Dinsel ayinlerle ilişkilendirilen duvar resimlerinin, işlevini tamamladıktan sonra, üzeri beyaz bir sıva ile kapatılıyor, sıvanan alan yeniden boyanabiliyordu. Çatalhöyük insanının ortaya koyduğu sanat genel olarak erkeklik ve dişilik, yaşam ve ölüm, tanrıçalar ve boğalarla ilişkilendirilebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

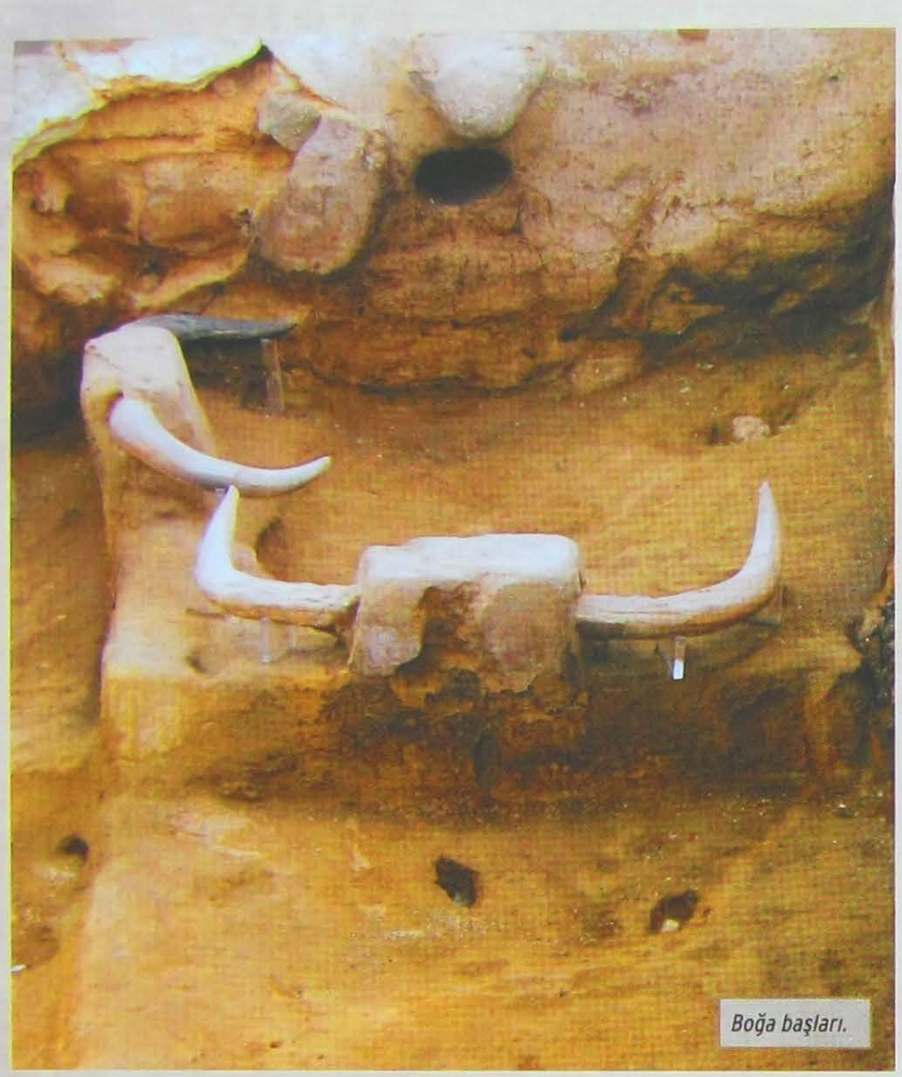
Boğa başları.

Kazı alanı.

Duvar resmi.

KULLANILAN ALET VE GEREÇLER

Bu evlerin içindeki eşyalar, *Neolitik* devrin teknoloji ve ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Çanak-çömlek en eski katta daha az kullanılmaktayken daha sonraları yaygınlaşmıştır. Neolitik çağda besin üretimine geçilmiş olmasına rağmen ilk başlarda pişmiş toprak kaplar yapılması bilinmiyordu. Bu nedenle, Neolitik çağın bu evresi "Akeramik" denilen çanak-çömleksiz bir dönemdir ve Anadolu'da birkaç Neolitik merkezde bu evre saptanabilmiştir. Çatalhöyük'te kapların yapımında sadece kil kullanılmıyordu; geniş kaplar, çeşitli büyüklüklerde kaseler ve kapaklı kutular tahtadan yapılmaktaydı. Tahıl samanından veya bataklık sazlarından yer hasırları örüldüğü gibi, kapaklı sepetler de üretiliyordu. Kemiklerden ise iğne, kaşık, ya da çeşitli aletlere sap yapmakta yararlanıyordu. Aletler ve silahlar, obsidyenden yapılıyordu. Obsidyenin çok geniş bir kullanımı olmasına karşılık, çakmaktaşı sadece, tören hançerleri gibi, özel aletlerin yapımında hammadde olarak işe yarıyordu. Ok ve mızrak uçları, her çeşit bıçak ve orakların maddesi ise yine obsidyendi.

Diğer yandan, hayvan postları, kürk ve derilerden de giysi olarak yararlanılmıştır. Kadın giysileri omuzda iğne ile tutturuluyor, erkek giysilerinde ise kemer veya kemik iğnelerle kumaşların kaymaması sağlanıyordu. Süs eşyası olarak boncuklar kullanılmıştı. Törenlerde ise, leopar kostümün kullanıldığı duvar fresklerinde görülmektedir.

DOKUMA PARÇASI

Çatalhöyük'te ortaya çıkarılan en önemli buluntulardan biri de MÖ 6000 yılına tarihlenen dokuma parçasıdır. Dokumada kullanılan malzemenin yün olması, hayvancılığın yan ürünlerinden olan yünün dokuma amacıyla kullanılması da Çatalhöyük'teki ekonomik yapının gelişmişlik düzeyi açısından önemli bir göstergedir.

Dokuma kadar önemli başka bir uğraş da, Neolitik Çatalhöyük'te sınırlı amaçlarla da olsa, bakır ve kurşunun kullanılmış olmasıdır. Bu durum, Çatalhöyük'ün, metal kullanmayan neolitik toplum tarımına uymayan bir örnek olduğunu göstermektedir.

Kilden çanak-çömlek yapımı, neolitik toplumun önemli bir özelliği olarak bilinmektedir. Çatalhöyük'te yaşayan topluluklar ise, duvarları ve yaptıkları heykelcikleri boyadıkları halde, seramik kaplara fazla özen göstermemişlerdir. Kilden yapılmış küçük eşyalar arasında, mühürlere de rastlanmıştır. Ancak, kilin en yaygın kullanımı, konutların yapımı sırasında olmuştu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DUVAR RESİMLERİ

Çatalhöyük'te boya kullanımı tüm yerleşim boyunca görülür. Betimlemelerinde çeşitlilik gösteren duvar resimleri arasında düz kırmızı ve siyah panoların yanı sıra karmaşık geometrik desenlerin tekrar etmesiyle oluşan çok renkli panolar, insan eli desenleri, yanardağ ve ölü evli betimleri, tanrıçalar, insan figürleri, geyik avı sahneleri, leoparlar, boğalar, akbabalar ve kuşlar da vardır.

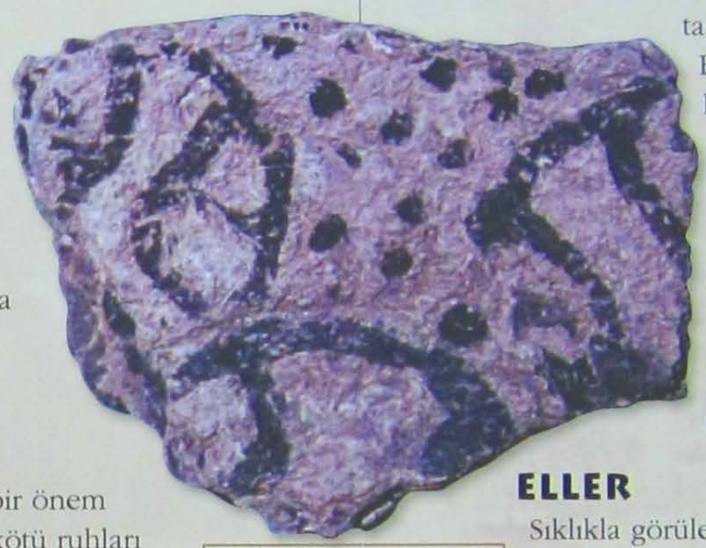

Geometrik bezemeler.

KIRMIZI VE SİYAH RENK

Çatalhöyük'te dinsel bir önem taşıyan kırmızı renk, kötü ruhları kovan ve boyandığı yeri koruyan bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle tüm mimari ve dekoratif öğeler üzerinde kırmızı boyaya rastlanmaktadır. Ölümü temsil eden siyah renk ise yaşamı temsil eden kırmızı renkle dönüşümlü olarak kullanılmıştır.

GEOMETRİK BEZEMELER

Duvar resimleri arasında çeşitli geometrik desenlerin birleştirilmesiyle oluşturulan desenler bir Anadolu geleneği olan kilim desenlerini hatırlatır. Çok renkli ve değişik geometrik motiflere sahip bu boyama türünün bazılarında çiçek motifleri, kalın dört yapraklı motifler, basamak desenleri, boynuz ve el tasvirleri de görülür. Bazı betimlemelerde kenar püsküllerinin de yer aldığı bu kilim motifleri Çatalhöyük'ün kaşifi *Mellaart*'a göre kilimlerin Anadolu'da MÖ geç 7. binyıldan beri dokunduğunun bir göstergesidir.

ELLER

Sıklıkla görülen el baskıları ve boyanmış el desenlerinin de *Mellaart*'a göre simgesel bir anlamı vardır. Ona göre eller, tanrısal yaratılışın ve insanın kendisinin simgesidir ve aynı zamanda koruyucu özelliği vardır. Elin boyaya batırıldıktan sonra duvara bastırılmasıyla meydana gelen bu el motifin oluşturulmasında genellikle sağ el kullanılmıştır.

El baskıları.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GEYİK AVI

Duvar resimleri arasında geyik avı sahneleri de önemli bir yer tutar. Tasvirlerde avcılar, kızıl geyik sürüsünü kovalamaktadır. Ok atan veya köpeği ile birlikte koşan avcılar, kaçan ve öldürülmek üzere yakalanmış geyikler resmedilmiştir. Bilinen en son av sahnesi, MÖ 5800'lere tarihlenen, sayısız insan figürü ve kırmızı bir geyiğin betimlendiği sahnedir. Belki de bu av sahnelerinin sona ermesinin nedeni hayvanların evcilleştirilmiş olmasıdır.

AKBABALAR

Kafası olmayan insan vücutlarına saldıran devasa akbaba tasvirleri, ölünün gömülmeden önce yumuşak etinin akbabalar tarafından kemiğinden ayrılması sahnesini ortaya koyar. Bu gömü geleneğinin ilk aşamasıdır. Betimlemelerde insanların başının kopuk olması onların ölü olduğunu gösterir. İnsanların resimlerdeki duruş biçimleri ise gömüldükleri biçimde ya dümdüz ya da bacakları karına çekilmiştir. Bu sahnelerin altında bulunan gömülerin hiçbirinde kafatası olmayan insan kemiklerine rastlanmamıştır.

BOĞA VE KOÇ

Boğa ve koç, *Çatalhöyük* insanı için eril bir üreme simgesiydi ve aynı zamanda kötülüklerden koruyucu niteliğe sahipti. Yapılar içinde duvar resimlerindeki betimlemelerinin yanı sıra kabartma olarak da duvarlara gömülü şekilde bulunmuşlardır.

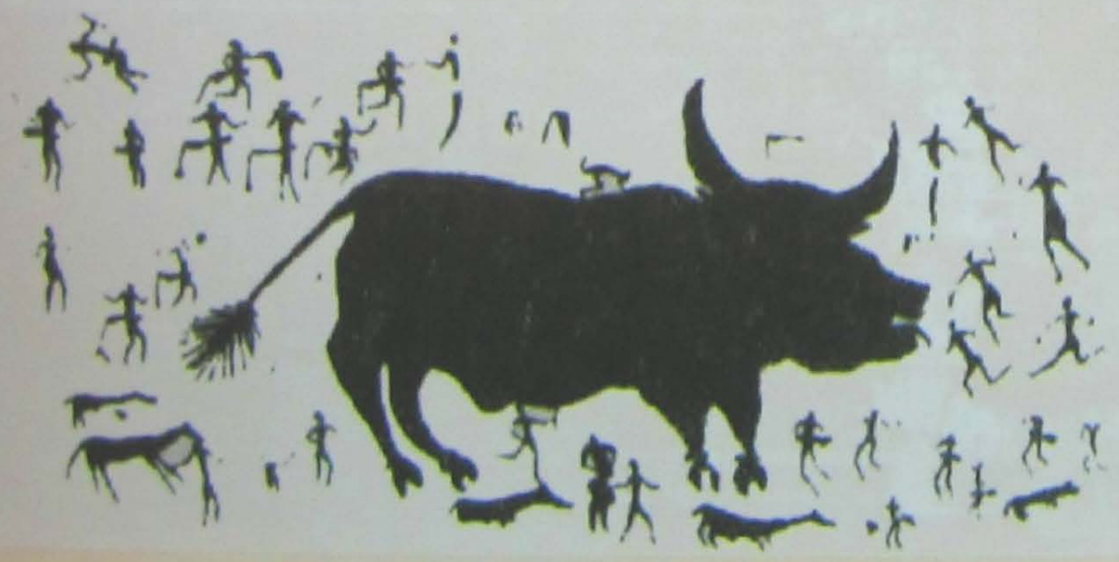

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Leopar figürü.

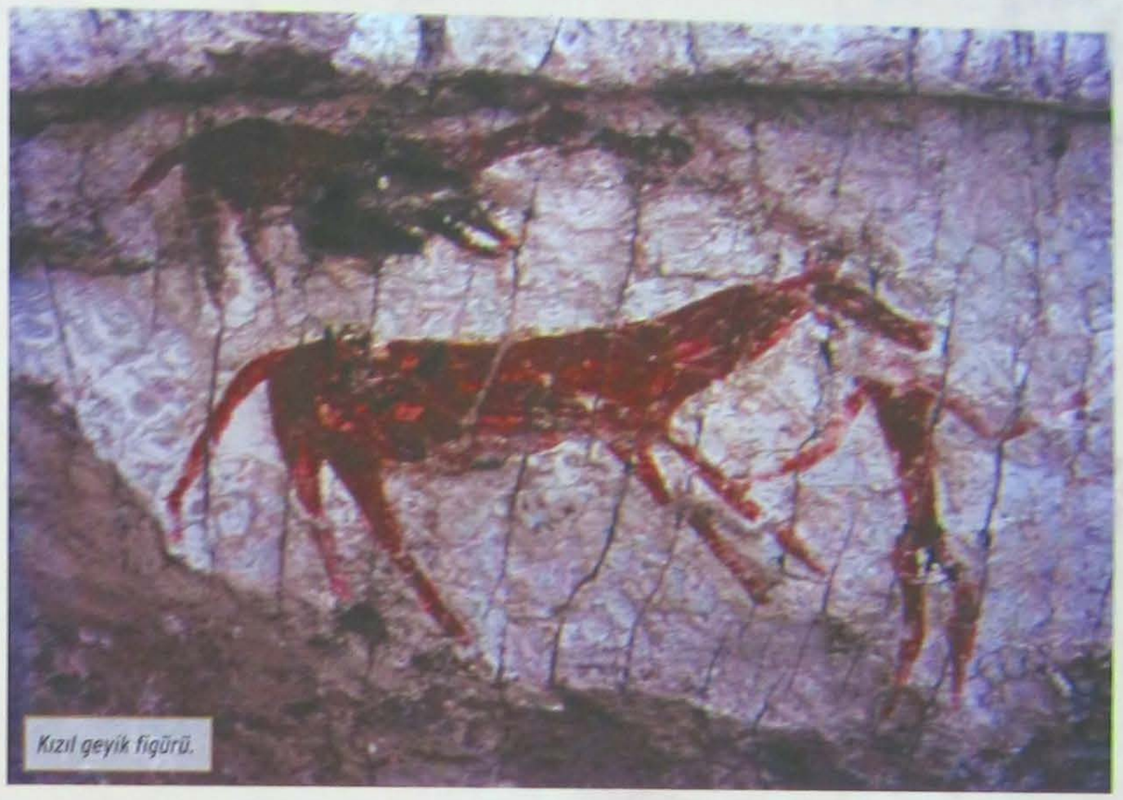

Kızıl geyik figürü.

Boğa başlarının sergilenmesi.

Bu kabartmaların duvarlara tutturulması içinse gerçek boynuz ve kemikler kullanılmıştır. Boğa başları bazı mekanlarda kadın göğsü ile birlikte betimlenmiştir.

LEOPAR

Yerleşmenin en büyük ve en vahşi hayvanı olan leoparlar tanrıçanın kutsal hayvanıdır. Ana tanrıça betimlemelerinde genellikle tanrıçanın iki yanında duran leoparlara ait arkeolojik kalıntılara burada rastlanmaması ise ilginçtir. Günümüz kazılarını gerçekleştiren *Hodder* bir ihtimal olarak leoparların öldürüldükten sonra derilerinin soyulup getirildiğini, kemiklerinin ise avlandıkları yerde bırakıldıklarını düşünür.

EL SANATLARI

Çatalhöyük insanının taş ve pişmiş topraktan yaptığı heykelcikler, tanrı ve tanrıçaları temsil ediyorlardı. Farklı biçimler verilen bu kült heykelcikleri olasılıkla tanrı ve tanrıçaların farklı yönlerini ortaya çıkarmaktaydı. Av inançlarıyla ilgili olduğu düşünülen hayvan figürleri pişmiş topraktan yapılmışlardır.

Büyük göğüslü ve iri kalçalı kadın heykelcikleri, yerleşmenin *Ana Tanrıça* kültüne sahip olduğunu gösterir. Duvar resimlerinde olduğu gibi bu heykelciklerde de *Ana Tanrıça*'nın "Doğanın Hâkimi" özelliği gözden kaçmaz. Ayakta duran, oturan, gebe, doğum yapan Tanrıça heykelcikleri, onun doğayı ve doğurganlıkla ortaya çıkardığı verimliliği simgeleyen nitelikte olduğunun bir tanımıdır.

Çatalhöyük'ten bir çömlek.

Neolitik Dönem'in yontma taş ve cilalı taş endüstrisinin sınırsız geçmişini ortaya koyan *Çatalhöyük* Neolitik insanı, alet ve silahları yontmak için yanardağlardan elde ettikleri siyah obsidyeni kullanmıştır. Dayanıklılığı bilinen çakmaktaşından ise kazıyıcılar, çentikli hançerler ve bıçaklar üretmişlerdir.

Mızrak uçları ve ok uçları ise daha keskin ve kırılgan olan obsidyenden üretilmiştir.

Kemik endüstrisinde gelişmiş olan Çatalhöyük insanı kemikten kaşık, spatula gibi aletler; boncuklar, bilezikler, kolye ve kemer tokaları da yapmışlardır.

Maden olarak ise bakır ve kurşunun sıklıkla kullanılmış olduğu görülür. Bazı mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan boncukların dövülmüş bakır levhalarının kıvrılmasıyla oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Ahşap kullanımının yaygın olduğu yerleşmede, mimaride, yapıların hatıl dikme ve merdivenlerinde meşe ve ardıç kullanılmıştır. Köknardan taş aletlerle oyularak biçimlendirilen kare, dikdörtgen veya oval kaplar, tutamakları, kapakları ve bazılarının üzerinde görülen bezemeleriyle mükemmel bir bütünlük oluşturur.

ÇÖMLEKÇİLİK

Çatalhöyük'te çömlekçilik ikincil bir öneme sahip olmuş, Çatalhöyük insanı yerleşmenin sonuna kadar tahta kapları, kolayca kırılabilen ve estetik olmayan pişmiş toprak kaplara tercih etmişlerdir. Pişmiş toprak kapların renkleri genelde ateşe maruz kaldıkları için koyu gri veya siyahımsıdır. Zamanla pişmiş toprak kap yapımında da ilerleyen Çatalhöyüklüler daha zarif, açık renkli ve pürüzsüz yüzeye sahip kaplar üretmeyi öğrenmişlerdir. MÖ 6000'den sonra pişmiş toprak; heykelcik, boncuk, damga mühür ve sapan taşı üretiminde de kullanılmıştır.

Dokumanın ve kumaş boyamacılığın önemli bir yer edindiği yerleşmede hasırdan örülen sepetlerlerin, yiyecek toplama, özel eşyaları ve hatta çocuk gömülerini muhafaza etmek amaçlı kullanıldıklarına dair bulgular ele geçirilmiştir. Çatalhöyüklüler, duvar resimlerinde de betimledikleri gibi, zengin renklerle desenli giysiler ve kilimler dokumuşlardır. Kazı çalışmaları sırasında ele geçen kumaşlar kömürleşmiş olduklarından, kullanılan ipliklerin özelliği, bu kumaşların renkleri ve üzerlerine işlenen desenler konusunda bilgi edinilememiştir.

Duvar resimlerinden elde edinilen bir diğer bilgi de bu yerleşmenin insanının leopar postları, deriden pabuçlar ve başlıklar giydiği ve deri kemer taktığıdır.

Çatalhöyük'te bulunan birbirine yapışık iki erkek çocuğu figürü.

TARIM

Çatalhöyük besin üretimi ve depolanması konusunda örgütlenmiş bir yapıya sahipti ve tarım ürünleri arasında çeşitli tahıl türleri, bakliyatlar ve yumrulu bitkiler yer almaktaydı. Temel ürün arpa idi ancak arpanın yanı sıra buğday, bezelye, mercimek, badem, fıstık, elma, ardıç ve palamut da besin maddeleri arasındaydı. *Çatahöyük*'ün en erken evrelerinden beri görülen kuş kirazının ise şarap yapımında kullanıldığı düşünülmektedir.

Ön Plandakiler

ÇATALHÖYÜK ANA TANRIÇA KÜLTÜ

Paleoletik dönem tanrıça figürleri, doğumu ve bereketi simgelediği için hamile ya da şişman tasvir edilirken Neolitik dönemde insan topluluklarının tarıma geçmesiyle tanrıça kavramı da değişiklik göstermiştir. Doğanın değişiminin farkında olan insanlar tanrıçayı yalnız doğuran yönüyle değil yaşatan ve can alan yönüyle tanıdılar. "Büyük Tanrıça" kavramı böyle ortaya çıktı. Birçok yazar ve araştırmacı Neolotik Çağ'da yapılan kadın figürlerinin Anadolu'nun ilk dini olduğunu inanır. *Kubaba, Kibele ve Artemis*'in, Çatalhöyük'te bulunan ve diğer Neolitik yerleşimlerde de rastladığımız adını bilmediğimiz bu tanrıçanın torunları olduğunu ileri sürerler. Çatalhöyük'te bulunan, iki yanında leoparlar olan ve oturan kadın figürü neoloit tanrıçaların en ünlüsüdür. Leoparlar tanrıçanın doğanın vahşi güçlerini kontrol altında tuttuğunu gösterir. Tanrıça aynı zamanda doğum yapmaktadır. Memeleri ve yumurtayı çağrıştıran yuvarlaklardan yapılmış bedeni, onun besleyici yönünü göstermektedir.

"Güzel Venüs" adlı Ana Tanrıça heykeli.

ANTİK ÇAĞIN ALTIN ŞEHRİ EPHESOS

ANTİK ÇAĞ'IN EN TANINMIŞ KENTİ OLAN EPHESOS, ROMA'NIN KÜÇÜK ASYA EYALETİNİN GÖRKEMLİ BAŞKENTİYDİ. ERKEN HIRİSTİYANLIK DÖNEMİ'NİN EN ÖNEMLİ DİNİ MERKEZLERİNDEN BİRİ OLAN KENT, AYNI ZAMANDA MERYEM ANA'NIN YAŞAMININ SON GÜNLERİNİ GEÇİRDİĞİ, AZİZ PAULUS'UN DEFALARCA ZİYARET ETTİĞİ VE DÖNEMİN YEDİ HARİKASINDAN BİRİ OLAN ARTEMİS TAPINAĞI'NIN BULUNDUĞU YERDİ.

Ephesos (Efes), arkeolojik kazılardan edindiğimiz bilgilere göre önceleri Küçük Menderes Irmağı'nın *Ege Denizi*'ne döküldüğü körfezin kıyısında ve *Panayır Dağı* eteklerindeydi. *Küçük Menderes*'in getirdiği alüvyonlar limanı doldurunca dağın güneybatı yönüne, *Bülbül Dağı* yamaçlarına taşındı. Ephesos'un ününü borçlu olduğu *Artemis Tapınağı*'nın ilk inşa edildiği zaman (MÖ560-550) büyük bir olasılıkla deniz kıyısında olduğu tahmin ediliyor.

Roma Dönemi'ne gelindiğinde tapınaktan yaklaşık 1.5 km uzaklıkta bulunan *Panayır Dağı*'nın batısındaki limana ulaşım, dar bir su yoluyla zorlukla sağlanabiliyordu. *Erken Bizans Dönemi*'nde bu kanal dolarak kullanılmaz hale gelmişti. Antik Çağ'da *Ephesos*, *Kaystros* Vadisi'nden geçerek *Asya*'ya ulaşan büyük bir ticaret yolunun batıdaki başlangıç noktasıydı.

Ephesos, tarih sahnesine MÖ 7. yüzyıl ortalarında *Kimmer* saldırısı sırasında çıktı. Sırasıyla *Ephesos*'u *Lidya Krallığı*, *Persler*, *Sparta Krallığı*, *Büyük İskender*, *Pergamon Krallığı*, *Roma İmparatorluğu*, *Gotlar* ve *Selçuklular* ele geçirdi. *Büyük İskender*'in MÖ 333'te kenti ele geçirmesiyle birlikte 50 yıl süren bir refah dönemi başladı. *Helenistik* Dönem ise kentin en parlak günleri oldu. *Augustus* Dönemi'nde *Roma*'nın *Asia* Eyaleti'ndeki kentlerin en önemlisi olan Ephesos MÖ 1. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi halini aldı. *Ephesos* ve tapınak MÖ 262'de *Gotlar* tarafından yıkıldı. Kent bundan sonra bir daha eski görkemine kavuşamadı. Orta Çağ başlarında *Ephesos*, artık bir liman kenti özelliğini kaybetmiş ve büyük bir düşüş içine girmişti. 1090 yılında *Selçuklular* tarafından fethedildikten sonra da küçük bir kasabaya dönüştü. 14. yüzyılda kısa süren parlak bir dönem yaşayan kent, daha sonra terkedildi.

Mitler ve Efsaneler

EPHESOS'UN KURULUŞ EFSANESİ

Efes ören yerinde, Hadrianus Tapınağı girişindeki friz 3000 yıllık kuruluş kehanetini dile getirir gibidir: Atina kralı Kodros'un cesur oğlu Androklos, Ege'nin karşı yakasını keşfetmek ister. Önce, Delfi kentindeki Apollon Tapınağı'nın kâhinlerine danışır. Kâhinler ona, balık ve domuzun işaret ettiği yerde bir kent kuracağını söyler. Androklos bu sözlerin anlamını düşünürken Ege'nin lacivert sularına yelken açar... Kaystros (Küçük Menderes) Nehri'nin ağzındaki körfeze geldiklerinde karaya çıkmaya karar verir. Ateş yakarak tuttukları balıkları pişirirlerken, alev alan bir balık tavadan fırlar ve çevredeki kuru otların tutuşmasına yol açar. Çalıların arasında bulunan bir yaban domuzu yangından kaçmak için fırlayınca Androklos onu kovalayarak vurur ve aklına gelen kehanetle karşılaştırdığında kenti o yöreye, Panayır Dağı (Pion) eteklerine kurar. Androklos soyu ve İyonyalılar kurdukları bu kentte 400 yıl yaşarlar.

Ephesos tam 144 yıldır kazılıyor. Sahip olduğu eşsiz hazinenin henüz sadece yüzde 15'i açığa çıkarılabilmiş durumda.

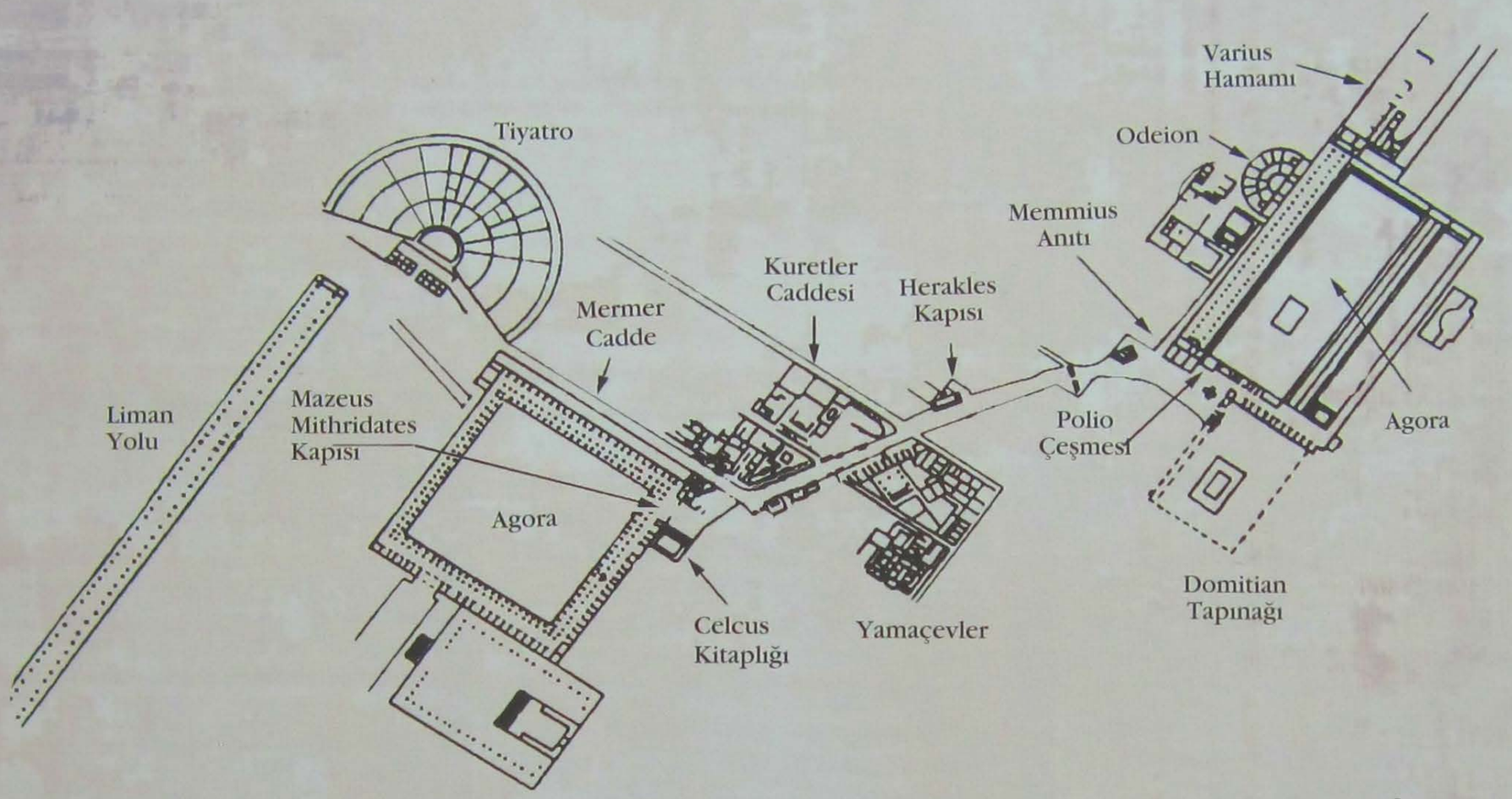

Ephesos kent planı.

KENTİN TARİHÇESİ

Ephesos kenti'nin ilk kuruluşu MÖ 6000 yıllarına, *Neolitik Dönem* olarak adlandırılan *Cilalı Taş Devri*'ne kadar uzanır. Son yıllarda yapılan araştırma ve kazılarda *Efes* çevresindeki höyükler (tarih öncesi tepe yerleşimleri) ve kalenin bulunduğu *Ayasuluk Tepesi*'nde *Tunç Çağı* ve *Hititler*'e ait yerleşimlere rastlandı. *Hititler* Dönemi'nde kentin adı *Apasas*'tı. MÖ 1050 yıllarında *Kıta Hellas*'tan gelen göçmenlerin de yaşamaya başladığı liman kenti *Ephesos*, MÖ 560 yılında *Artemis Tapınağı* çevresine taşındı. Bugün görülen *Efes* ise, *Büyük İskender*'in generallerinden *Lysimakhos* tarafından MÖ 300 yıllarında kurulan kenttir. *Helenistik* ve *Roma* çağlarında en görkemli dönemlerini yaşayan *Ephesos*, *Asya Eyaleti*'nin başkenti ve en büyük liman kenti olarak 200 bin kişilik nüfusa sahipti. *Ephesos*, *Bizans* Dönemi'nde tekrar yer değiştirdi ve ilk kez kurulduğu *Selçuk*'taki *Ayasuluk Tepesi*'ne çevresine döndü. 1330 yılında *Türkler* tarafından fethedilen ve *Aydınoğulları*'nın merkezi olan *Ayasuluk*, 16. yüzyıldan itibaren giderek küçülmeye başladı, 1923 yılında *Türkiye Cumhuriyeti*'nin kuruluşundan sonra *Selçuk* adını alarak bugün 30 bin kişilik nüfusa sahip olan turistik bir yöre halini aldı.

KENT DUVARLARI

Kenti savunmak amacıyla yapılan duvarlar, *Ephesos*'un tamamını çevrelemektedir. Günümüze kadar iyi derecede korunmuş olanları *Bülbül Dağı* üzerinde yer alır.

Meryem Ana Evi yolunda görülen ve *Helenistik* Dönem'e (MÖ 3 yüzyıl) tarihlenen duvarlar, coğrafyacı *Strabon*'a göre *Lysimakhos* tarafından kentin imarı sırasında yapılmıştır. Düzgün taş bloklarından 2 m genişliğinde, 6 m yüksekliğinde örülen duvarlar, sık sık kare planlı küçük kulelerle desteklenmiştir. *Ephesos Limanı* yönündeki küçük tepe üzerinde görülen kule, diğerlerinden farklı olarak daha büyük ve iki katlıdır. Bu kuleye halk arasında *St. Paulus Hapishanesi* adı verilmiştir. Ephesos sur duvarları, iki önemli kapıdan kente giriş çıkış sağlar. Biri *Korresos Kapısı*, diğeri ise *Meryem Ana* yolu üzerinde bulunan *Magnesia Kapısı*'dır.

Kuruluşunda bir Yunan kenti olan Ephesos, daha sonra Lidya, Pers gibi kavimlerin istilalarına uğrayarak bir Roma kenti olmuş ve dönemini bir Bizans kenti olarak kapatmıştır. Bugün görülen eserler arasında Roma Dönemi'ne ait olanlar oldukça fazladır.

Tarih ve Olaylar

EPHESOS KAZILARI

Ephesos'taki ilk arkeolojik kazılar, British Museum adına J.T. Wood tarafından 1869 yılında başladı. 1895 yılında II. Abdülhamid'in izniyle Otto Benndorf tarafından kazı çalışmalarına devam edildi. Wood'un ünlü Artemis Tapınağı'nı bulmaya yönelik çalışmalarına 1904 yılından sonra D.G. Hogarth devam etti. Bugün de çalışmalarını sürdüren Avusturyalı arkeologların Ephesos'taki kazıları ilk olarak 1895 yılında Otto Benndorf tarafından başlatılmıştı. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün I. ve II. Dünya Savaşları sırasında kesintiye uğrayan çalışmaları 1954 yılından sonra aralıksız devam etti. Ephesos'ta Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışmalarının yanı sıra 1954 yılından itibaren Efes Müzesi de T.C. Kültür Bakanlığı adına kazı, restorasyon ve düzenleme çalışmalarını sürdürüyor.

Prytaneion içinde ocak tanrıçası Hestia'nın ateşinin yandığı kamu yapısı.

MAGNESİA KAPISI

Magnesia, *Ephesos*'un 30 km kadar doğusunda bulunan eski bir kenttir. Kapı, *Ephesos*'u, *Magnesia*'ya bağlayan yolun başlangıcında yer alır. Sur duvarları ile birlikte MÖ 3. yüzyıla tarihlenen *Magnesia Kapısı*, kent duvarlarının önemini kaybettiği *"Roma Barışı"* (*Pax Romana*) Dönemi'nde *İmparator Vespasianus* tarafından üç girişli ve kemerli bir görünüm kazandırılarak *"Onur Kapısına"* dönüştürülmüştür.

BAZİLİKA

Agora'nın kuzeyinde yer alan *Stoa*, Augustus Dönemi'nde "Bazilika" ya dönüştürülmüştür. Resmî toplantıların ve borsa işlemlerinin yapıldığı yer olan *Bazilika*, *İyon* mimarisine ait 3 nefli ve sütunlu bir yapıdır.

DOĞU GYMNASİONU

Magnesia Kapısı'nın *Pion Dağı* tarafında görülen geniş bir alana yayılmış kalıntılar, *Doğu Gymnasionu* olarak isimlendiren yapıya aittir. Kazılar sırasında çok sayıda kadın heykeli de bulunduğundan *Kızlar Gymnasion'u* olarak da adlandırılmıştır. Antik Çağ'da eğitim ve spor kurumları olarak yaptırılan *Gymnasion'lar*, 6-16 yaş arası çocukların eğitimleri için kullanılıyordu. Burada spor, müzik, astronomi, tıp ve hitabet dersleri verilirdi. *Ephesos*'taki anıtsal yapılardan biri olan *Doğu Gymnasionu* içinde hamamı, ders ve imparator salonuyla bir yapı kompleksi görünümündedir.

DEVLET AGORASI

Magnesia Kapısı'ndaki girişten *Ephesos*'a ulaşıldığında yaklaşık 1.60x56 m boyutlarındaki *agora* ve onunla ilgili yapı grupları ile karşılaşılır. Burası *"Devlet Agora'sı"*dır. Ticari agoralardan farklı olarak, devletin kontrolünde dinî, politik ve sosyal toplantıların yapıldığı ve kararların alındığı yarı kutsal yerlerdir. Diğer agora'larda olduğu gibi *Ephesos Devlet Agora*'sının tam ortasında dikdörtgen planlı bir tapınak bulunuyordu. Tapınak, *Agora* ile birlikte MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

VARİUS HAMAMI

Bazilika'nın kuzeyinde bulunan *Varius Hamamı*, muhtemelen *Flavius Domitianus* tarafından inşa ettirilmiş özel bir hamamdır. Klasik Roma hamam mimarisine uygun yapılan hamamda *Tepidarium* (ılık bölüm) ve *Caldarium*'un (sıcak bölüm) tabanındaki sıcak hava künkleri hâlâ görülebilmektedir.

ODEİON

Küçük bir tiyatro görünümündeki *Odeion*, MS 150 yıllarında inşa edilmiştir. Zamanında üzeri kapalı olduğu sanılan yapı, 23 oturma sırası ile ortadan ikiye bölünmüştür. 1400 kişi kapasiteli *Odeion*'un sahne binası iki katlıdır.

PRYTANEİON

Kentin ölümsüzlüğünü simgeleyen, kent ateşinin hiç durmadan yandığı yerdir. Salonun çevresinde tanrı ve imparator heykelleri sıralanmıştır. Müzedeki *Artemis* heykelleri burada bulunmuş ve daha sonra müzeye taşınmıştır. Yanındaki yapılar kentin resmî misafirleri için inşa edilmiştir.

Dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nı süsleyen tanrıça heykelinin günümüze yalnızca kopyaları ulaşabilmiştir. Aslı altın, abanoz, gümüş ve siyah taştan yapılmış bu heykelin bacakları ve kalçaları hayvan kabartmalarıyla bezeli bir giysiyle örtülüdür. Vücudunun üst kısmı bereketi simgeleyen 37 memeyle donatılmıştır.

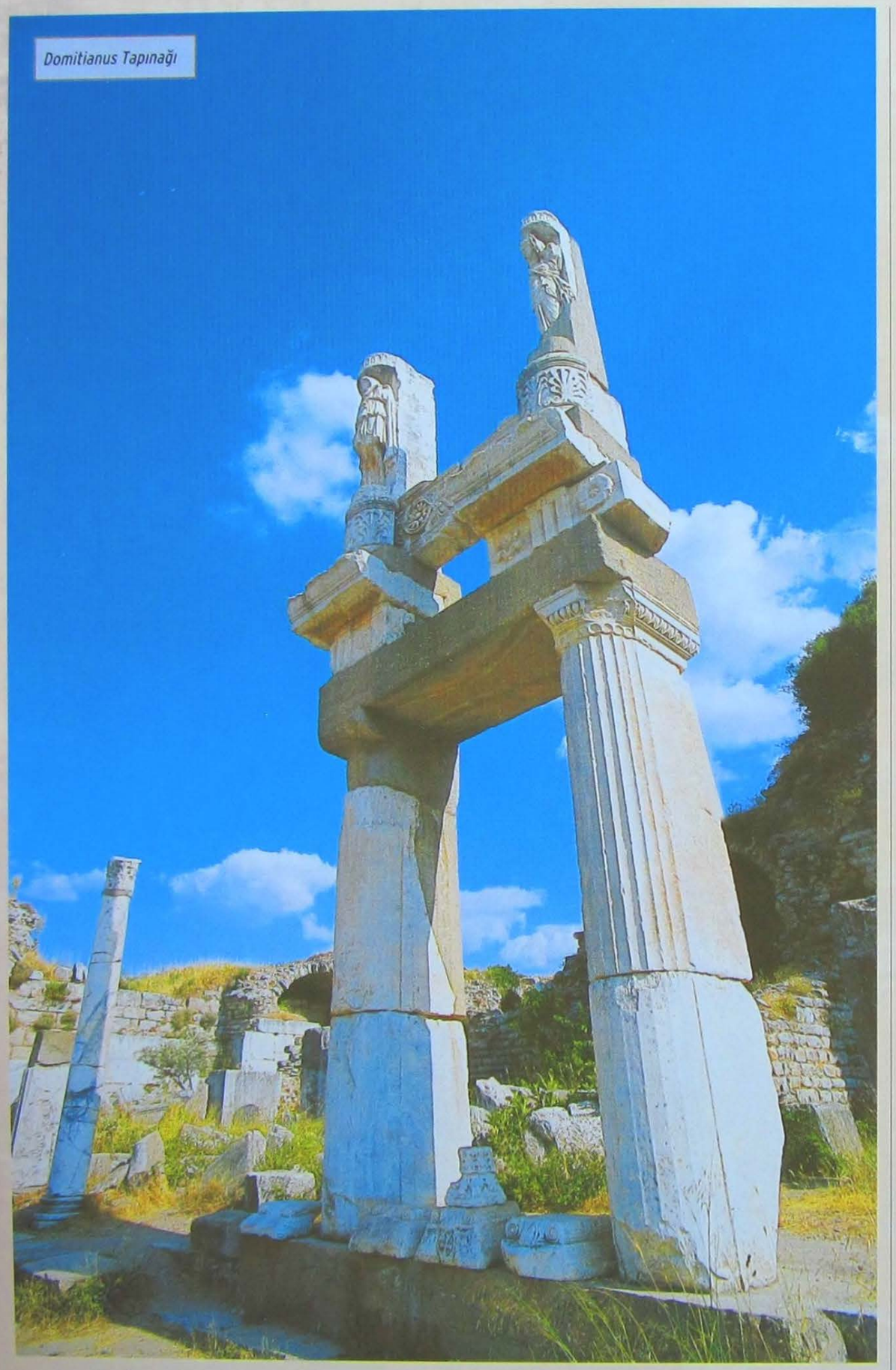

Domitianus Tapınağı

DOMİTİANUS MEYDANI

Meydanın güneyinde, teras üzerinde *İmparator Domitianus* adına *Ephesos halkı* tarafından yaptırılmış büyük bir tapınak ve altında *Ephesos* yazıtlar galerisi mevcuttur. Doğuda *Pollio Çeşmesi* ve olasılıkla hastane yapısı, kuzeyinde cadde üzerinde *Memnius Anıtı* yer alır.

DOMİTİANUS TAPINAĞI

Antik Çağ kentleri için, başrahiplerin gözetim ve yönetimindeki imparatorluk tapınaklarına sahip olmak çok prestijli bir durumdur. *Ephesos*, dört kez sahip olduğu bu onuru korumak için *Pergamon (Bergama), Smyrna (İzmir)* gibi rakipleriyle kıyasıya yarışmıştır. *İmparator Domitianus* adına yapılan 8x13 sütunlu tapınakta bulunan sunak *Efes Müzesi*'nde sergilenmektedir.

MEMMİUS ANITI

Domitianus Meydanı'nın kuzey kenarında, kaidesi kireç taşından üst tarafı ise mermerden rustika tarzında inşa edilmiş *Memmius Anıtı* yer alır. Geç Helenistik Dönem'de Romalı general ve devlet adamı *Sulla*'nın torunlarından biri olan *Gaius Memmius* adına diktirilmiştir. Yapının, zamanında cepheleri birbirlerine kemerlerle bağlı yarım daire şeklinde nişler ve bunun üzerinde çepeçevre figürlü kabartma bloklardan oluştuğu düşünülüyor. Bu kabartmaların çoğu kayıptır. Anıtta bugün görülebilen figürler ise *Sulla*, oğlu *Gaius* ve torunu *Memmius*'a aittir. MS 1. yüzyıla tarihlendirilen anıtın doğu ucunda görülen arşitrav parçası üzerindeki Latince yazıtta, "*Gaius Memmius, Gaius'un oğlu, Cornelius Sulla'nın torunu, kurtarıcı*" yazmaktadır.

POLLİO ÇEŞMESİ

Çeşme, *Agora*'nın *Domitianus Meydanı*'na bakan cephesinde geniş ve yüksekçe kemeriyle oldukça görkemli bir yapıdır. MS 97 yılında *C. Sextilius Pollio* tarafından yaptırılan çeşmeyi zamanında çok sayıda heykelin çevrelediği düşünülmektedir. Öndeki havuzun yarım yuvarlak olan kenarı üzerinde daha önce devlet agorasının ortasında bulunan *Augustus Tapınağı*'nın alınlığından sökülerek buraya monte edilen "*Odysseus-Polyphemos*" heykel grubu, bugün *Efes Müzesi Çeşme Buluntuları* salonunda sergilenmektedir.

HERAKLES KAPISI

Roma Çağı sonlarında yaptırılmış olan bu kapı *Kuretler Caddesi*'ni yaya yolu haline getirmiştir. Ön cephesinde *Yarı-Tanrı Herakles* kabartmalarından dolayı bu ismi almıştır.

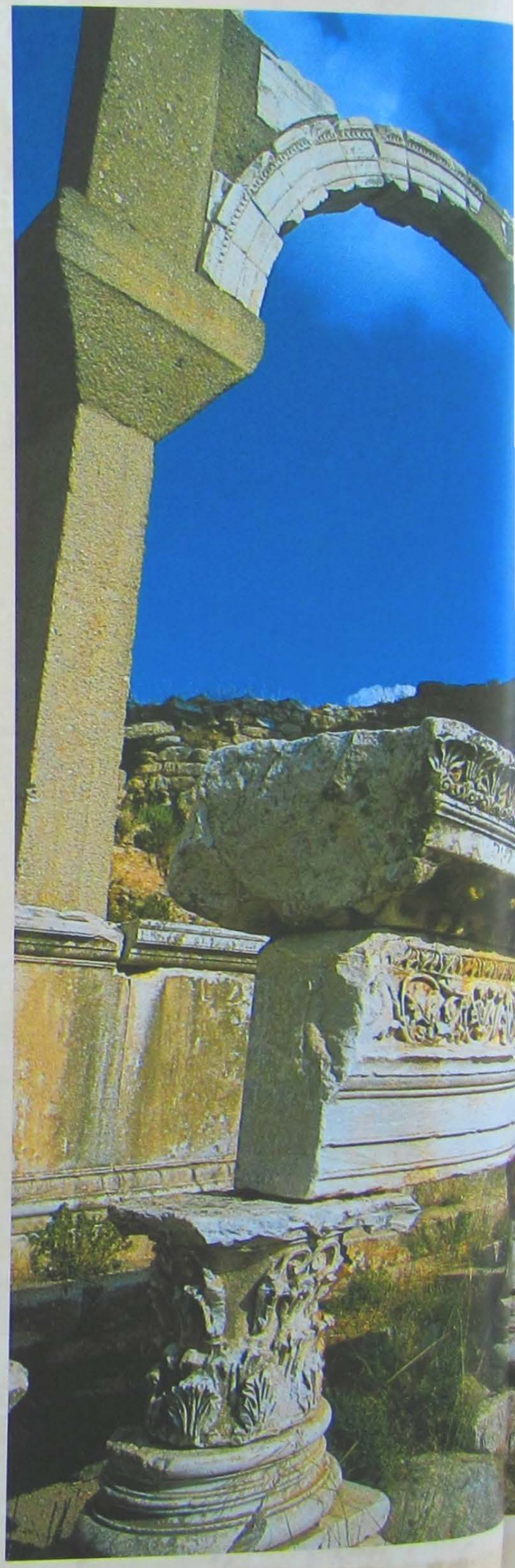

Pollio Çeşmesi

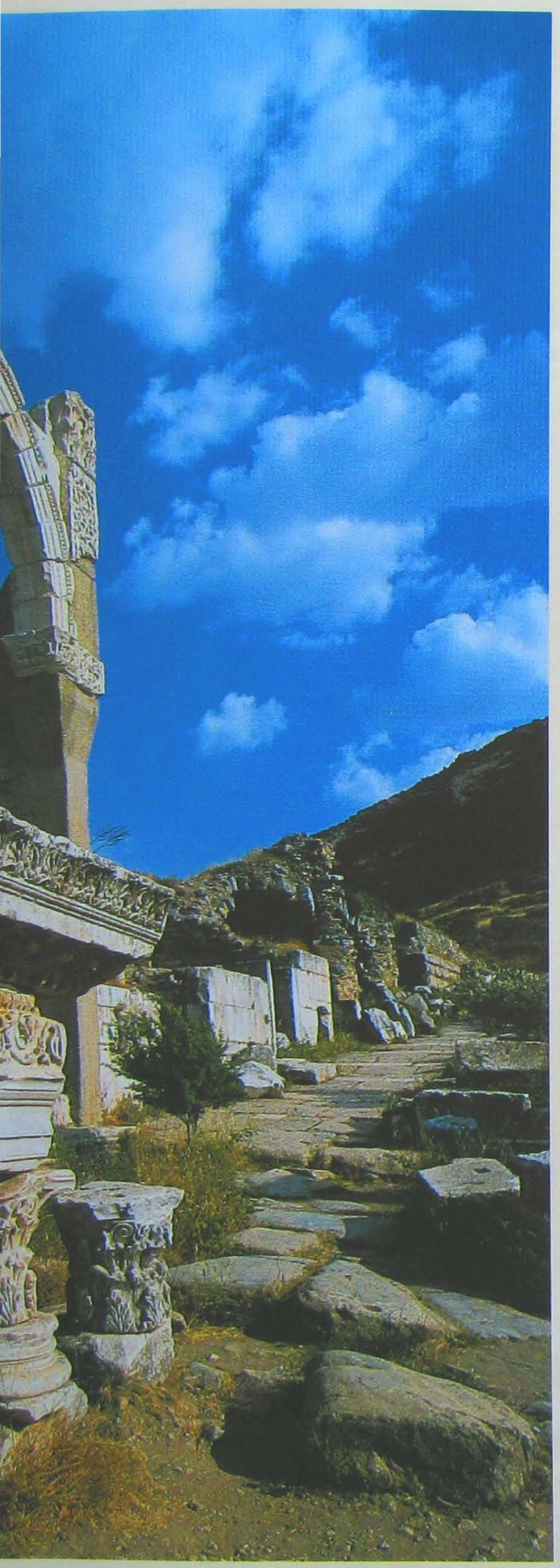

Kuretler Caddesi

Traianus Çeşmesi

KURETLER CADDESİ

Celsus Kitaplığı'ndan başlayan cadde, *Panayır* ve *Bülbül Dağları*'nın kesiştiği yerde bir rampa oluşturarak *Devlet* Agora'sına yönelip, *Herakles Kapısı* ile son bulur. Kentin önemli yapılarının sıralandığı beyaz mermer plakalarla kaplı yolun her iki tarafı dekoratif mozaik tabanlı sütunlu galerilere açılır. Sütun aralarını kaideleri hâlâ yerinde duran önemli kişilere ait heykeller süslediği düşünülmektedir.

TRAİANUS ÇEŞMESİ

Yapının MS 102-114 yılları arasında inşa edilerek *İmparator Traianus*'a adanmış olduğu, çeşmenin yanındaki kornişin üzerinde yer alan yazıttan anlaşılmaktadır. Havuzun ortasında eskiden *Traianus*'un büyük boy bir heykelinin bulunduğu çeşme, sütunlardan oluşan iki katlı ve köşeli bir yapıydı. Sular büyük havuza heykelin altından dökülüyordu.

HAMAM VE LATRİNA

Romalıların en önemli sosyal yapılarındandır. Soğuk, ılık ve sıcak kısımları vardır. *Bizans Dönemi*'nde tamir görmüştür. Ortasında havuz olan latrina (genel tuvalet) yapısı, aynı zamanda toplanma yeri olarak da kullanılmıştır.

HADRİANUS TAPINAĞI

İmparator Hadrianus adına, anıt tapınak olarak inşa ettirilmiştir. *Korinth* düzenli tapınağın frizlerinde *Ephesos*'un kuruluş efsanesi işlenmiştir. Kemerin en üst orta noktasında kent tanrıçası *"Tykhe"* büstü bulunur.

Kuretler Caddesi'ni süsleyen başsız bir heykel.

YAMAÇ EVLER

Bülbül Dağı'nın (Karessos) kuzey yamacında tespit edilen yerleşim izleri, mezarlık olarak kullanılmış olan bu alanda Arkaik Çağa (MÖ 7-6. yüzyıl) kadar uzanmaktadır. Helenistik dönemde (yaklaşık MÖ 200) yamaç pekçok terasla donatılarak sonrasında ufak bölmeli ve plansız bir yapıyı barındırmıştır.

Yamaç Evler II günümüzde yaklaşık 4.000 m^2'lik büyük bir ada insula (pekçok kişiye kiralanan bir ev) olarak tanımlanabilir: Üç teras üzerinde herbirinin girişi ayrı olan altı farklı oturma birimi bulunmaktadır. Adanın her iki yanında 27.5 m'lik bir seviye farkını telafi eden iki tane sokak vardır.

Teraslar üzerine inşa edilmiş olan çok katlı evlerde kentin zenginlerinin ikamet ettiği düşünülülmektedir. Yapılan kazılarda *Yamaç Evler*'in en erken MS 1. yüzyılda, *Augustus* Dönemi'nde yapıldığı ve 7. yüzyıla kadar birçok kez onarım ve değişiklik yapılarak kullanıldığını anlaşılmıştır.

Erken Roma İmparatorluk döneminde (MS 20 civarı) inşa edilmiş olan oturma birimleri çok katlı, sıra sütunlarla çevrili (peristil), etrafında oturma ve ev idaresi ile ilgili çalışma mekanlarının gruplandığı birer merkezi avlu ile karakterize edilmiştir. Su ihtiyacı ve gideri kuyularla sağlandığı gibi, pekçok kola ayrılan bir kanal sistemi de mevcuttu. Evin resmi kabul salon veya odaları zengin süslemelerle donatılmışken, mutfak ve tuvalet gibi, evin çalışma ve kullanıma yönelik kısımları daha basittir.

Yamaç evlerde duvarları süsleyen zengin freskler, dönemin ince sanat zevkini yansıtıyor.

Yamaç evlerde bir atrium.

Özellikle günümüze ulaşmayan üst katların lüks içinde olduğunu hayal etmek gerekir; kaldı ki bu üst kat odaları ziyaret ve ziyafet amacıyla kullanılmaktaydı. Evlerin tabanlarında mozaikler, duvarlarında mermer kaplama ve freskler bulunuyordu. Evlerde genellikle sabahları erken kalkılır, incir, üzümle kahvaltı yapılır, ana caddelere ya da agoralara alışverişe gidilirdi. Öğleden sonraları ev sahipleri, hizmetçileri ile hamama gider, akşamları balık, domuz ya da av hayvanları etinden oluşan yemekler yenirdi. Pekçok ufak tefek ve tek tek tadilatın yanı sıra Yamaç Evler II'yi tümden etkileyen toplamda dört ya da beş tane yapı evresi saptanabilmiştir. Bu yeniden şekillendirmelerde orta terastan iki adet oturma birimi yaratılmış, bunun da ötesinde Oturma Birimi 4'ün toplam alanını hayli küçülten bir de kent sarayı inşaa edilmiştir.

MS 3. yüzyılda ardarda meydana gelen depremler sonucunda Ephesos'un şehir merkezinde barınmak imkansızlaşır. Bu öngörülemeyen doğal afet sonucunda tahribat tabakalarında evlere ait her tür eşya kısmen de olsa korunagelmiştir.

Geç Antik Çağ'da harabe acil ihtiyaçlara cevap verecek şekilde uyarlanarak kullanılmış, ancak MS 5. yüzyıl süresince birtakım mimari önlemler alındığı görülmektedir. Alanın tamamiyle yeniden düzenlenmesi ise ancak MS 7. yüzyılın başında gerçekleşmiş, Roma dönemi evlerinin üzerinde değirmenler, nalbantlar ve çömlekçilerin olduğu bir erken Bizans dönemi el sanatları mahallesi kurulmuştur.

1960'lı yıllardaki arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılan Yamaç Evler 2006 yılında ziyarete açıldı.

DÜNYANIN İLK REKLAMI

Ephesos'taki Aşk Evi, tarihte reklamı yapılan ilk yer olarak bilinmektedir. Kentin büyük tiyatrosuna giden mermer yolun ortasına yakın bir yere kazılmış ayak izi ve yanındaki kadın figürü aşk evine giden yolu göstermekteydi. Bu ayak izinin öyküsü de çok ilginçtir: İz, şehrin en iyi ve en çok aranan hayat kadının sol ayağının iziymiş. Ephesos'a yeni gelenlerin kendisini kolayca bulabilmeleri için izi bir çeşit yön tabelası olarak koymuş; çünkü parmakların ucu 100 m ilerideki aşk evini gösterir konumdaymış. Ayak izinin yanında bir kavşak işareti, bir kadın, bir taç ve bir kalp de var. Kimileri bu antik reklam panosunun yorumunu şöyle yapıyor: "Kraliçeler kadar güzel olan benim aşkımı istiyorsanız kavşaktan soldaki eve gelin!" Başka bir tez ise tabelada para olduğunu, parası olan ve aşk arayanlar yolun sonundaki güzeli görsün anlamına geldiğini ileri sürüyor. Ayrıca, aşk evinin tam karşısında Celsus Kitaplığı ve bu iki bina arasında yeraltı geçidi var. Bu durum, kentin önemli kişilerinin gizlice aşk evine gitme olasılığını işaret ediyor olabilir!

Mermer Cadde

Priapos heykeli aşk evinde bulunup müzeye kaldırılmıştır.

AŞK EVİ

Skolastika Hamamları ile aynı komplekste yer alan *Aşk Evi*'nin alt katının konuklar, üst katının ise çalışan kızlar için ayrıldığı anlaşılmaktadır. *İmparator Trajanus* Dönemi'nden başlayarak (MÖ 98-117) 7. yüzyıla kadar kullanıldığı üzerindeki restorasyonlardan anlaşılmaktadır.

OKTAGONAL MEZAR

Hadrianus Tapınağı'nın tam karşısında *Kleopatra*'nın kız kardeşine ait anıtsal mezardır. MÖ 40-20 yıllarına tarihlenen anıt, sekizgen planlı ve piramit çatılıdır.

MERMER CADDE

Eskiden *Artemision*'dan başlayarak önce *Vedius Gymnasionu*'na, sonra *Büyük Tiyatro* ile *Agora* arasında ilerleyerek *Celsus Kitaplığı*'nın önünden doğuya yönelen ve *Magnesia Kapısı*'nı geçip, kuzeye tekrar *Artemision*'a bağlanan *Kutsal Yol* Ephesos'un ana caddesini teşkil ederdi. *Panayır Dağı*'nın eteklerini çepeçevre dolaşan bu yolun *Celsus Kitaplığı* ile *Büyük Tiyatro* arasında kalan bölümü MS 5. yüzyılda *"Eutrophios"* adlı bir *Romalı* tarafından beyaz mermer bloklarıyla kaplatılmış ve günümüzde *Mermer Cadde* adını almıştır.

AGORA

110x110 m boyutlarında ortası açık, çevresi portikler ve dükkanlarla çevrilidir. Kentin en önemli ticari ve kültür merkeziydi.

SERAPİS TAPINAĞI

Ephesos'un en ilginç yapılarından biri olan *Serapis Tapınağı*, Celsus Kitaplığı'nın hemen arkasında yer alır. Hıristiyanlık Dönemi'nde kiliseye dönüştürülen tapınağın Mısırlılar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Bergama'daki Serapis

EPHESOS'TA TUVALET

Ephesos antik kentindeki tuvaletler alaturka/alafranga karışımı bir tipe benziyordu. Bu tuvaletlerin bir özelliği ise bireysel ve kapalı değil; toplu şekilde kullanılmasıydı. Tuvaletlerin önündeki kanaldan sürekli temiz su geçmekte ve boşaltım yapanlar bu su sayesinde temizlenmekteydi. Yine her tuvalet binasının ortasında bir havuz bulunmaktaydı.

Mazeus-Mithridates Kapısı.

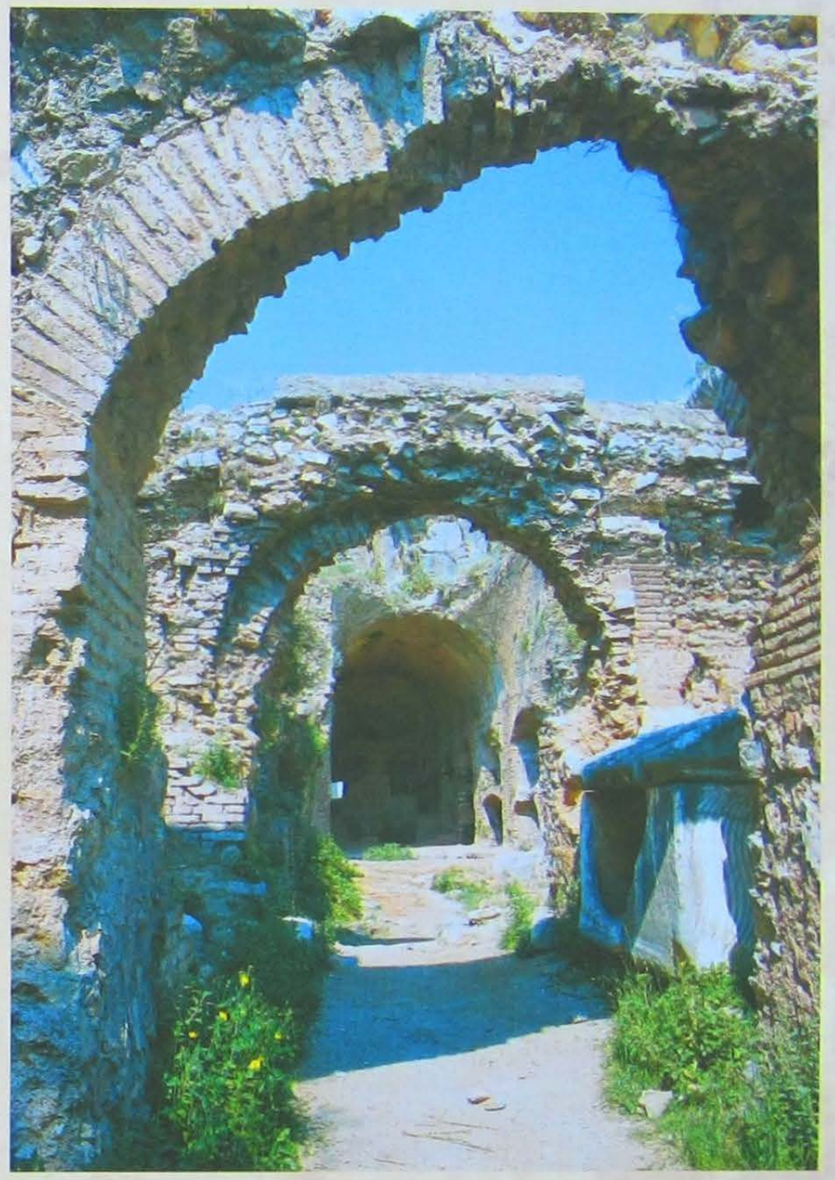
Yedi Uyuyanlar Mağarası.

Tapınağı Hıristiyanlık'taki Yedi Kilise arasında oluşu nedeniyle Ephesos'takinden daha çok tanınmaktadır.

MAZEUS-MİTHRİDATES KAPISI

Celsus Kitaplığı'nın hemen bitişiğindeki *Yunan-Roma* stili zafer takı biçimindeki kapı *Mazeus-Mithridates Kapısı* olarak anılır. MÖ 3. ya da 4. yüzyılda yapıldığı sanılan kapı, aslında *Agora*'nın güneydoğu kapısıdır. Kapının yan geçidi üzerindeki adak yazıtında, altın yaldızlı ve bronz harflerle Latince ve Eski Yunanca, *İmparator Augustus*, karısı *Livia*, kızı *Julia* ve damadı *Agrippa* anısına halka ithafen, *Augustus*'un özgür bıraktığı iki kölesi Mazeus ve Mithridates tarafından yapıldığı anlatılmaktadır.

LİMAN CADDESİ

Ephesos kentinin limana bağlantısını sağlayan 600 m uzunluktaki cadde üzerine kentin *Hıristiyanlık Dönemi*'nde anıtlar yapılmıştır.

TİYATRO GYMNASİONU

Hem okul ve hem de hamam işlevine sahip büyük yapının avlu kısmı açıktadır. Burada tiyatroya ait mermer parçalar restorasyon amacıyla sıralanmıştır.

LİMAN HAMAMI

Liman Caddesi'nin sonundaki büyük yapılar grubu. Henüz bir bölümü kazılmıştır.

MERYEM ANA KİLİSESİ

Meryem Ana adına inşa edilmiş ilk kilisedir. Başlangıçta tıp ve diğer bilimlerin okutulduğu ve *Ephesos*'ta önemli hekim, profesör ve rahiplerinin ihtisas yaptıkları bir *Roma* yapısıymış. Yapı, önce bazilikaya çevrilmiş daha sonra *İmparator Iustinianus* döneminde kilise haline getirilmiştir. Hıristiyanlık dinindeki ilk *Yedi Kilise* arasındadır.

YEDİ UYUYANLAR

Bizans Dönemi'nde mezar kilisesi haline getirilmiş olan bu yer, Geç Roma imparatorlarından *Dacius* zamanında putperestlerin zulmünden kaçan yedi *Hıristiyan* gencin *Panayır Dağı* eteklerinde sığındıkları mağaradır.

Gençler bir gece uykuya daldıklarında *Dacius*'un güvenlik görevlileri buraya gelerek mağaranın ağzını koca kayalarla kapatmışlardır. Aradan aylar, yıllar geçmesine rağmen bu *yedi genç* ve köpeği karanlığa aldırmadan uyumaya devam etmişlerdir. Bir sabah keçilerini otlatan bir çoban kayayı yerinden oynatınca, mağaraya ışık sızmış ve gençler uyanmıştır. Kente giden gençler *Hıristiyan* inancın hakim olduğunu öğrenince, yıllarca uyudukları mağara ve çevresi kutsal yer ilan edilip, saygı görmüştür.
5. yüzyıldan itibaren de *Hıristiyan* mezarlığı ve dinî merkez halini almıştır.

Ön Plandakiler

EPHESOS'UN ÜNLÜ FİLOZOFU: HERAKLEİTOS

Antik Çağ'ın en ünlü filozoflarından biri olan Herakleitos (MÖ yak. 535-475) Ephesos'ludur. Ephesos'un yerlisi olduğu ve babasının adının *Bloson* olduğu gibi detaylar dışında hayatı hakkında pek az şey bilinmektedir. Batı felsefe tarihinde dinamik bir felsefi sistem ortaya koyan ilk filozof olan Herakleitos "Aynı nehirde iki kez yıkanamazsın" sözüyle formüle ettiği ünlü akışkanlık teorisiyle "diyalektik düşüncenin babası" olarak kabul edilmektedir.

Ön Plandakiler

İNCİR AĞACININ ALTINDAKİ KÜTÜPHANE

Ephesos'taki Celcus Kütüphanesi'ni 1970-1978 yıllarında yürüttüğü çalışmalarla ayağa kaldıran Avusturyalı arkeolog *Friedmund Hueber* eksik parçaları İzmir'deki bir incir ağacının altında bulmuştu. Türkiye'ye ilk kez 1965 yılında gelen ve 1970'te de Ephesos'u kazmaya başlayan Hueber 1903 ve 1904 yıllarındaki kazılarda ortaya çıkan kütüphane binasının yedi parçasının Avusturya'ya, 52 parçasının da İzmir'deki Agora Açık Hava Müzesi'ne gönderildiğini öğrenmiş. Kazı ekibiyle eksik parçaları almak için İzmir'deki müzeye gitmiş ama Ephesos'a ilişkin hiçbir parçaya ulaşamamış. Ekip umutsuz ve yorgun bir incir ağacının altında otururken, bir de bakmışlar ki aradıkları eksik parçalar oturdukları incir ağacının altında...

Biraz kazınca bulduklarının gerçekten de Celsus Kütüphanesi'nin eksik parçaları olduğunu görmüşler. Anlaşılan toprak parçaları korumuş...

CELCUS KİTAPLIĞI

Kuretler Caddesi ve *Mermer Cadde*'nin birleştiği yerde *Ephesos*'taki en önemli anıtsal yapılarından biri olan *Celcus Kitaplığı* yükselir. *İmparator Hadrianus* Dönemi'nin özelliklerini yansıtan bu yapı MS 105-107 yıllarında *Ephesos*'un *Asya* Eyaleti *proconsul*'ü Tiberius *Julius Celsus Polemaeanus*'un ölmesi üzerine, onun anısına oğlu *Aquila* tarafından mezar anıtı olarak yaptırılmıştır. Hem kütüphane, hem de mezar anıtı fonksiyonunu üstlenen yapıda kitap ruloları, yapı içerisinde, duvarlardaki nişlerde saklanıyordu. Kitaplığın cephesi 1970-1980 yılları arasında restore edilmiştir.

SARAY YAPISI, STADİUM CADDESİ, STADİUM VE GYMNASİON

Otoparkın doğu kısmında yer alan *Bizans* sarayı ve caddenin bir bölümü restore edilmiştir.

Stadium, antik dönemde sportif oyunların ve yarışmaların yapıldığı yerdir. Geç Roma Dönemi'nde *gladyatör* oyunları da burada yapılmıştır. Stadium'un yanındaki gymnasion ise hamam-okul kompleksidir.

Celcus Kitaplığı

HEROON

Ephesos'un efsanevi kurucusu *Androklos* adına yaptırılmış bir anıttır. Ön kısmı Bizans Dönemi'nde değiştirilmiştir, çeşme eklenmiştir.

BÜYÜK TİYATRO

24 bin kişilik kapasiteyle Antik Dünya'nın en büyük tiyatrosudur. En gösterişli bölümü ise sahne yapısıdır. Günümüze sadece zemin katının sağlam olarak gelebildiği sahne, yüksekliği 18 m'yi bulan sütunlu, 3 katlı, niş, heykel ve kabartmalarla süslü ve anıtsal görünümündeydi. Oturma basamakları üç bölümlüdür. Oyunlar haricinde tiyatro, gladyatör ve hayvan dövüşlerinin ilgi gördüğü MS 3. ve 4. yüzyıllarda arena gibi de kullanılmıştır.

Tarihin Penceresinden

AZİZ PAULUS'UN TİYATRODAKİ VAAZI

Aziz Paulus Hıristiyanlığı yaymak için çıktığı yolculuğu sırasında Ephesos'a uğramış ve Büyük Tiyatro'da vaaz vermek istemişti. Gümüşten Artemis heykelcikleri yapıp satarak geçimini sağlayan Demetritus adlı bir Ephesoslu mesleğini kaybedeceğini düşünerek "Ephesos'un Artemis'i uludur" diye bağırarak tiyatrodaki halkı kışkırtmıştır. Durumdan etkilenen halk Aziz Paulus'un üzerine yürümüş, araya giren yetkililerin yardımıyla Aziz Paulus Ephesos'u terk edebilmişti.

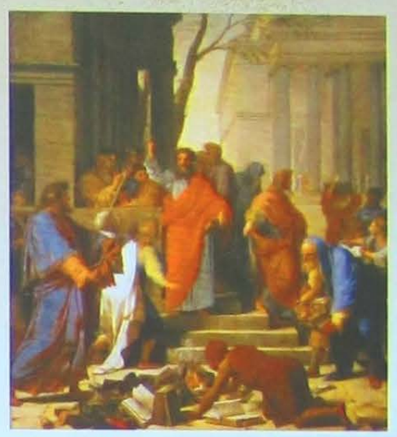

24.000 kişilik Ephesos Tiyatrosu.

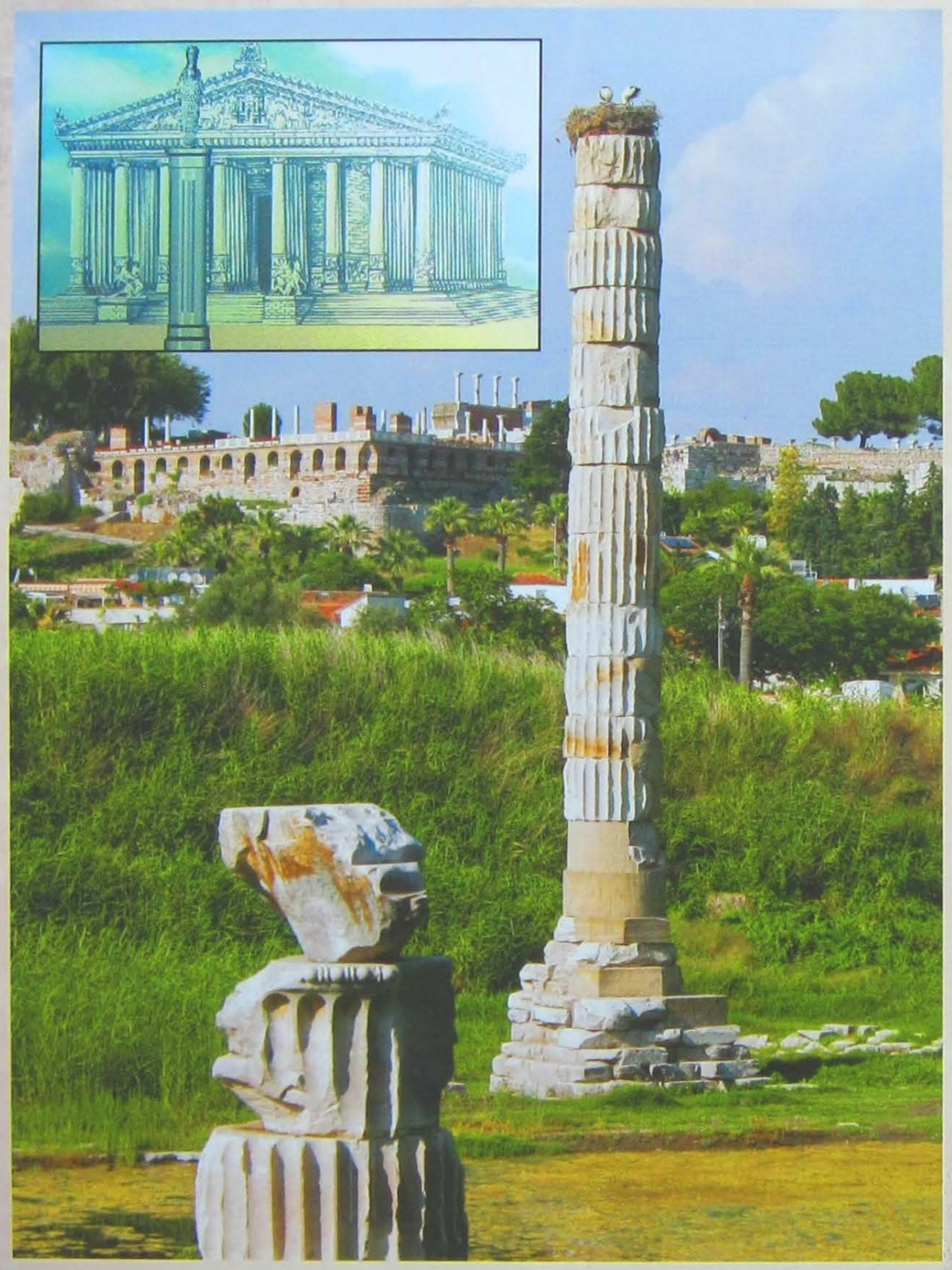

ARTEMİS TAPINAĞI

Dünyanın yedi harikasından biri olan *Artemis Tapınağı*, Antik Dünya'nın mermerden inşa edilmiş ilk tapınağıdır. 105 x 50 m ön cephesi diğer *Artemis (Ana Tanrıça)* tapınakları gibi batıya dönüktür. *Anadolu*'nun Ana Tanrıçası *Kybele*'nin *Ephesos*'a ne zaman geldiği, orada *Artemis* adıyla kültünün ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte *Kybele*'nin çeşitli evreler geçirerek *Ephesoslu Artemis* biçimine girdiği kabul edilir. Tapınakla ilgili günümüze pek az kalıntı ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar tapınağın 127 sütunlu olduğunu, ön cephedeki 36 sütunun kabartmalarla bezeli olduğunu göstermektedir. Bu güzel tapınak MÖ 356 yılında adının tarihe geçmesini isteyen *Herostratos* adlı bir akıl hastası tarafından ateşe verilmiştir. Sedir ağacından kirişlerinin hemen alev alması, tapınağın çok kısa sürede yanmasına ve çökmesine yol açmıştır. Ardından aynı plana sadık kalınarak yeni tapınağın inşasına başlanmıştır. *Strabon*, bu antik tapınağın yedi kez yıkılıp, yeniden yapıldığını yazar. Kazılarda tapınağın ancak dört evresi ortaya çıkarılabilmiştir.

Günümüzde Artemis Tapınağı'ndan geriye kalan tek sütun.

Veriler ve Bilgiler

EFES (EPHESOS) MÜZESİ

Efes Müzesi, Efes ve yakın çevresinde bulunan Miken, Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait önemli eserlerin yanı sıra kültürel faaliyetleri ve ziyaretçi kapasitesi ile de Türkiye'nin en önemli müzelerinden biridir. Ephesos'taki ilk arkeolojik kazılardan sonra 1929 yılında depo işlevinde kurulmuş, 1964 yılında yeni bölümün inşası ile genişleyerek sonraki yıllarda yeni eklerle sürekli gelişme gösterip büyük bir yapı konumuna ulaşmıştır. Efes Müzesi'nin ağırlıklı olarak bir antik kentin eserlerini sergileyen müze olması nedeniyle kronolojik ve tipolojik bir sergileme yerine eserlerin buluntu yerlerine göre sergilenmeleri tercih edilmiştir. Buna göre salonlar Yamaç Evler ve Ev Buluntuları Salonu, Sikke ve Hazine Bölümü, Mezar Buluntuları Salonu, Efes Artemis Salonu, İmparator Kültleri Salonu olarak düzenlenmiştir. Bu salonların yanı sıra müze iç ve orta bahçelerinde çeşitli mimari ve heykeltıraşlık eserleri bahçe dekoru içinde ve uyumlu olarak sergilenmektedir. İki büyük Artemis heykeli, Eros başı, Yunuslu Eros heykelciği, Sokrates başı, Efes Müzesi'nin dünyaca tanınmış ünlü eserlerinden bazılarıdır.

Efes Müzesi koleksiyonlarında hâlen yaklaşık 50 bin eser bulunmaktadır. Bu sayı her yıl sürdürülen arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan veya çevre halkının bağış yoluyla getirdiği eserler ile artmakta, böylece müze koleksiyonları zenginleşmektedir.

Antik Çağ'da önemli bir uygarlık merkezi olan Ephesos bugün de yılda ortalama 1.5 milyon kişinin ziyaret ettiği önemli bir turizm merkezidir.

ST. JEAN (AZİZ YUHANNA) KİLİSESİ

Havarilerin *Kudüs*'ten kovulmalarından sonra, *Meryem Ana* ile birlikte *Ephesos*'a gelen *St. Jean*, *St. Paulus*'un ölümünden sonra *"Asya Havarisi"* ünvanıyla *Ephesos* Kilisesi'nin başına geçmiş ve *Hıristiyanlığı* yayma faaliyetini sürdürmüştür.

St. Jean Kilisesi, Bizans İmparatoru *Büyük Justinianus* tarafından *St. Jean* adına inşa ettirilmiştir. Dönemin en büyük yapılarından bir olan, altı kubbeli kilisenin merkezî kısmında, altta, *Hz. İsa*'nın en sevdiği havarisi *St. Jean*'ın mezarı bulunmuştur. Kuzeyinde hazine binası ve vaftizhane bulunmaktadır.

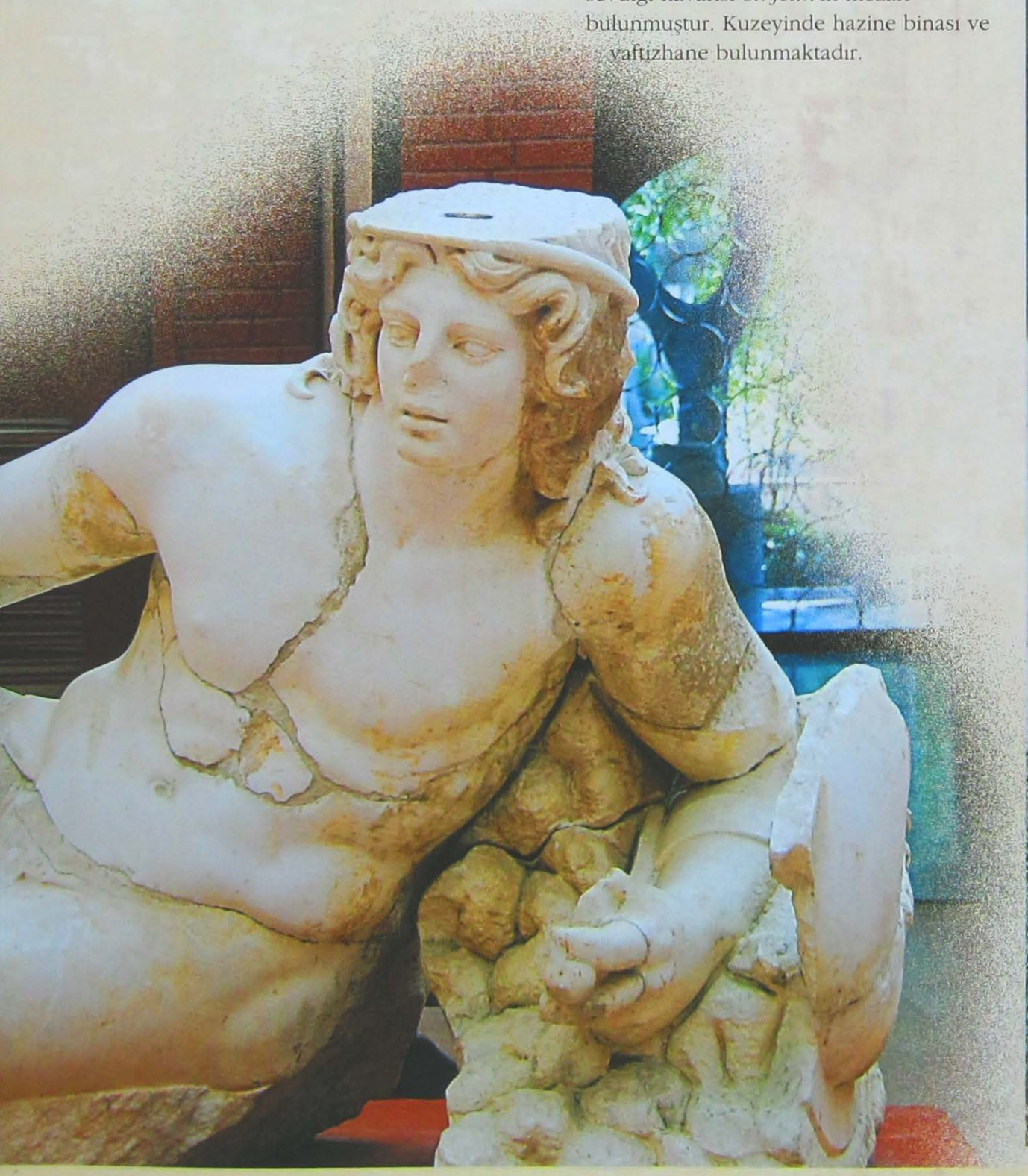

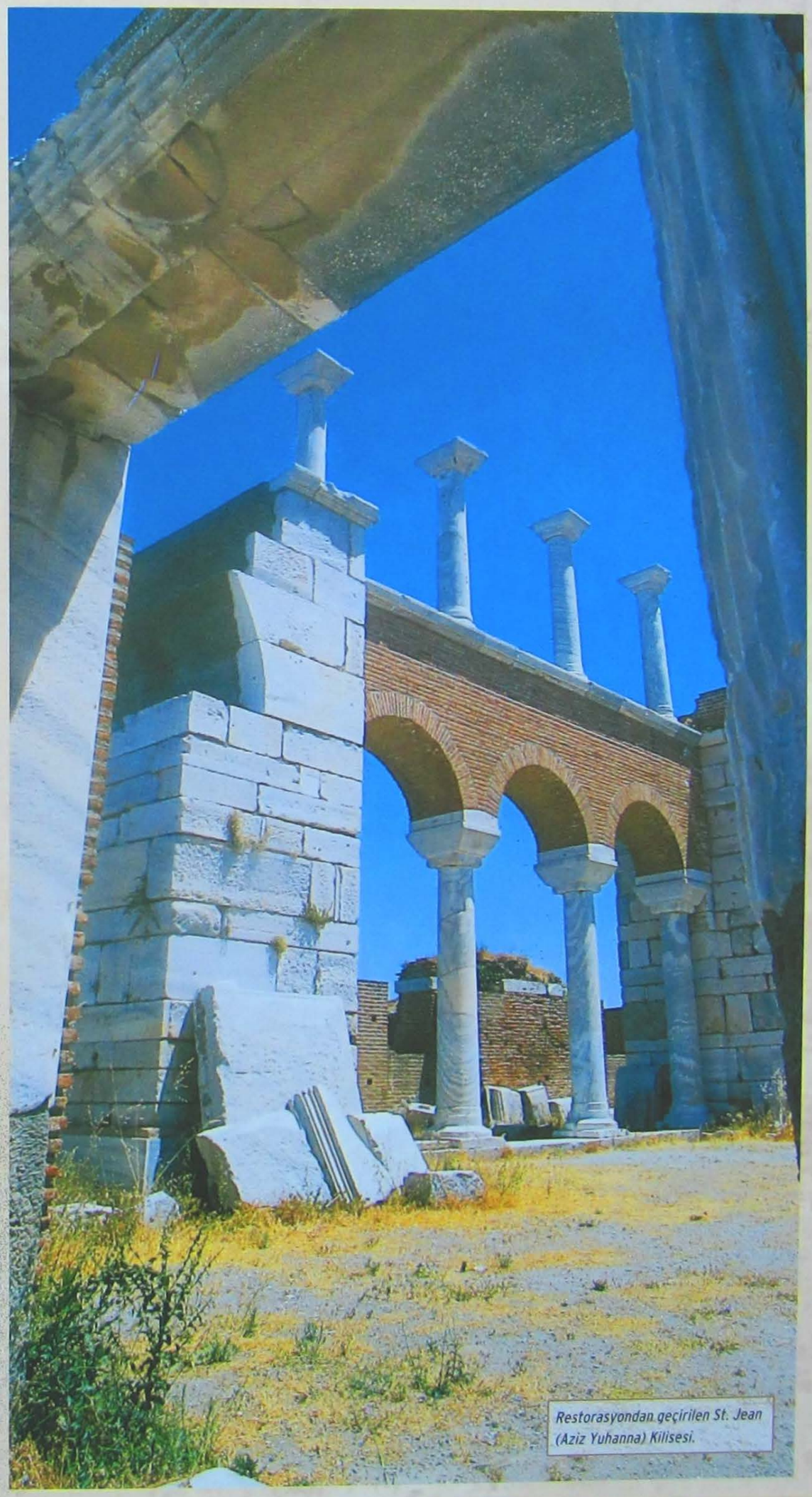

Restorasyondan geçirilen St. Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi.

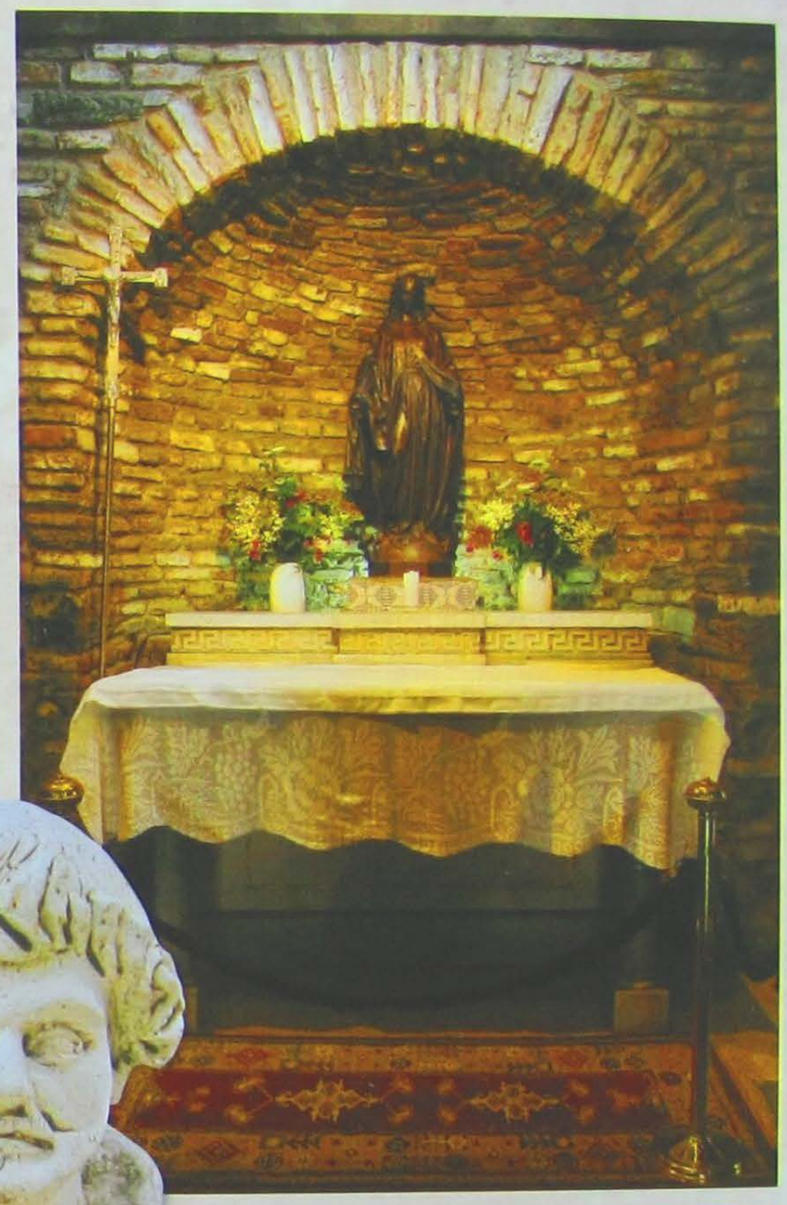

Meryem Ana Evi'nden görüntüler.

MERYEM ANA EVİ

Bülbül Dağı üzerinde *Hıristiyanlığın* kutsal anası *Meryem Ana Evi* bulunuyor. Hıristiyanlar tarafından *"Panaya Kapulu"* olarak da adlandırılan kutsal yerin M.S.4. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. *İsa Peygamber*'in yakalanıp çarmıha gerilişinden kısa bir süre önce, *İsa* annesini arkadaşı ve havarisi olan *St. Jean*'a *(Aziz Yuhanna)* teslim etmiştir. *St. Jean*, Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinden sonra *Meryem Ana*'nın *Kudüs*'te kalmasını sakıncalı bulduğundan onu yanına alarak kaçırmış ve buraya getirmiştir. *Hıristiyanlık* dinini yaymak gibi kutsal bir görevi üstlenmiş olan *St. Jean* çağın en büyük kenti durumundaki *Ephesos*'u kendine hedef seçmiş, *Meryem Ana*'yı putperestlerin diyarına sokmak istemediğinden onu Bülbül Dağı eteklerinde sık ağaçlarla kaplı bir köşede yaptığı kulübede gizlemiştir.

St. Jean'ın her gün gizli gizli onu ziyarete gittiği ve yiyecek içecek götürerek yokladığı bilinmektedir. *Meryem Ana*'nın tam 101 yaşına kadar Bülbül Dağı'ndaki bu yerde yaşadığı ve burada öldüğü kabul edilir. *St. Jean, Meryem Ana*'yı yine bu dağda kendisinden başka hiç kimsenin bilmediği bir yere götürmüş. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra *Meryem Ana*'nın bulunduğu yere Hıristiyanlar tarafından *"Haç"* şeklinde bir kilise inşa edilmiştir. Burası kötürüm olan ve *Türkiye*'ye gelemeyen bir *Alman* rahibe Catherine Emmerich'in trans halinde gördüklerini tarif etmesi üzerine bulunmuştur.

Şifalı olduğuna inanılan bir de kaynak suyuna sahip olan *Meryem Ana Evi*, 1967 yılında *Papa VI. Paul* 1979 yılında *Papa II. Jean Paul* 2006 yılında Papa 16. Benediktus tarafından ziyaret edildi. *Vatikan* tarafından kutsal ilan edilen *Meryem Ana Evi*, dünyanın dört bir yanından gelen Hristiyanlar'ın ziyaret ettiği gözde bir *Hac Yeri* durumundadır.

Aziz Paulus Heykeli / Meryem Ana Kilisesi

FRİGYA KRALLIĞI'NIN BAŞKENTİ GORDİON

TARİHİ MÖ 3000 YILINA (ESKİ TUNÇ ÇAĞI) KADAR UZANAN GORDİON, ASUR, HİTİT VE FRİGYA KRALLIKLARININ ÖNEMLİ BİR YERLEŞİM YERİYDİ. KRALININ ADINI TAŞIYAN KENT, KRAL GORDİOS TARAFINDAN BAĞLANAN VE MÖ 333 YILINDA BÜYÜK İSKENDER TARAFINDAN KESİLEN GORDİON DÜĞÜMÜ'YLE ÜNLÜYDÜ.

Frig Krallığı; günümüzde Ankara, Afyon, Eskişehir illerinin tümü, Konya, Isparta, ve Burdur illerinin kuzey kesimlerini, Kütahya ilinin batı bölümünü kapsar. *Frigya* (Phrygia) *Krallığı*'nın başkenti, ünlü *Gordion* şehrinin kalıntıları ise Ankara'dan 90 km uzaklıkta Ankara-Eskişehir karayolunun yakınında, Sakarya (Sangarios) ve Porsuk nehirlerinin birbirlerine yaklaştıkları yerde, Polatlı'nın 18 km kuzeybatısında yer alır. Bugün nüfusu 500 olan köyün adı Yassıhöyük'tür ve adını köye 1 km uzaklıkta bulunan *Frigya Krallığı*'nın başkenti *Gordion* olan 175 dönümlük höyükten almıştır.

Höyükte, *Gordion* adını ifade eden kitabeye benzer hiçbir açık kanıt bulunamamıştır. Buna rağmen bu höyüğün *Gordion* olarak belirtilmesi doğru kabul edilir. Bir rivayete göre ilk Frig Kralı *Gordios*, krallığa çıkışı sırasında sabanını, boyunduruğuna bir kördüğüm atarak bağlamıştır. Şehrin, Gordion adını, krala izafeten aldığı sanılmaktadır. Fakat o zamana ait belgelerde bu kralın adından hiç söz edilmemektedir.

Tarih ve Mekan

FRİG VADİSİ

Afyon, Kütahya, Eskişehir arasında bulunan vadi Frig Vadisi olarak adlandırılır. Kapadokya gibi volkanik özellikler gösterir. Kolay oyulan ve şekil verilen kayalar, yerleşim ve kullanım alanları olarak işlev görmüştür. Yüzlerce barınak, sarnıç, şapel (küçük kilise), manastır, kale, mezar, ağıl, mağara bulunur.

Friglerin, ölülerini Tümülüs (yığma tepe) içindeki odalara, kabartmalarla süsledikleri kayalara oyulmuş mezarlara, küp içine, basit mezarlara, yakarak veya yakmadan gömen değişik ölü gömme adetleri vardı. Bunların, Midas Tümülüsü gibi birçok örneği günümüze bozulmadan ulaşmıştır.

Midas Kenti'ndeki mimari cephe kabartması. Ana tanrıça Meter'i (Kybele) onurlandıran bayramlarda anıtın ortasındaki nişe tanrıçanın heykeli yerleştiriliyordu.

MÖ 12. yüzyıl başlarında Güneydoğu Avrupa'dan gelen Ege Göçleri ile Anadolu'ya giren Frigler, Anadolu'nun önemli kentlerinin hemen hepsini yakıp yıkmış ve Hitit İmparatorluğunu ortadan kaldırarak Anadolu'yu yavaş yavaş egemenlikleri altına almaya başlamışlardır. Frigler'in esas yerleşim bölgesi Gordion merkez olmak üzere Sakarya bölgesi olup Afyon, Kütahya, Eskişehir illeri bu bölgeye bağlıdır. Geride bıraktıkları çok az sayıdaki yazıtlar onların Hint - Avrupa ailesine ait bir dil kullandıklarını göstermektedir. Yunan kaynakları, özellikle *Herodot* onların büyük ve küçük Byriges'ler olarak Makedonya'dan geldikleri konusunda bilgi verirken Asur kaynaklarında Muşkili Mita'dan söz edilmektedir. Genellikle Mita ile Midas'ın aynı şahıs, Muşkilerin de Frigler oldukları kabul edilir.

Friglerin *Trakya*'dan ve *Balkan Yarımadası*'ndan buraya geldiklerine inanılır. Bu yaklaşım Friglerin çanak, çömlek stillerinin Makedonyalılarınkine benzemesinden ileri gelir. *Frigler* MÖ 9. yüzyıl ortalarında veya daha önceki yıllarda, buraya gelip yerleşmişlerdi. Muhtemelen burası Orta ve Batı Anadolu'ya sınırları uzanan bir devletin başkentiydi. Krallık, Asurlulara yenilmesine rağmen istilaya uğramamış, fakat MÖ 7. yüzyılda Kimmerlerin istilasını yaşamıştır. Kimmerler, Lidyalılarla savaşmak için buradan geçmişlerdi. Daha sonraki yıllarda *Gordion* dahil, bütün Anadolu, Pers İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Bu devirde de Gordion, *Kral Yolu* üzerinde önemli bir yer, pazar şehri, konaklama yeri olarak önemini korur. Şehir, MÖ 333 yılında Pers hakimiyetinden kurtulur. Çeşitli mücadelelerin geçtiği bu bölgede MÖ 200 yıllarından sonraya ait olabilecek bir şey bulunamamıştır. Bundan sonra Gordion önemini kaybeder ve terk edilir.

Gordion'un güneydoğusunda yer alan tarihi kapısı, sur içinde yer alan sarayları ve Frig kral ailesi üyeleri ile zenginler ve soylular için yapılmış 80 kadar yığma mezar tepeleri şehrin en önemli özelliklerini yansıtmaktadır.

İLK YERLEŞİM

Bölgede yapılan kazılar, Gordion'daki yerleşimin Frigler'in buraya gelişinden önce olduğunu göstermektedir. Frig Dönemi höyüğünün altında MÖ 3000'e tarihlenen (İlk Tunç Çağı) daha küçük bir höyük bulunmaktadır ve bu höyük bilinen en eski yerleşimdir. *İlk Tunç Çağı*'ndan Frig kenti tabakasına kadar birbirinin üstünde kesintisiz yerleşimlere ait 18 tabaka çıkarılmıştır. Gordion İlk Tunç Çağı'nda (MÖ 3000-2000) *Hattiler*'in, Orta - Geç Tunç Çağı'nda (MÖ 2000-1100) *Asur ve Hititler*'in, Demir Çağı'nda ise (MÖ 1100-620) *Frigler*'in önemli bir yerleşim yeri idi.

Gordion, MÖ 700 başlarında *Kimmerler* tarafından tahrip edilmesine rağmen, en parlak dönemlerini MÖ 750-700 tarihleri arasında yaşamıştır. Yerleşim çevresindeki *Tümülüsler* ile ele geçirilen pek çok buluntu MÖ 600 sonuna kadar devam eden bu işgali gözler önüne serer. Yine de *Gordion*, Büyük İskender'in burayı yeniden onarıp bağımsızlığını kendilerine geri verinceye kadar *Persler* tarafından yönetilmiştir. Daha sonraki yıllarda Gordion dahil, bütün Anadolu, Pers İmparatorluğu'na dahil olmuştur.

Ön Plandakiler

EFSANEVİ KRAL MİDAS

Asur kaynaklarında "Muşkili Mita" olarak söz edilen Midas, MÖ 738-696 yılları arasında 42 yıl tahtta kaldı. Asur tehlikesine karşı Urartu Tabal ülkesiyle koalisyon kurdu. MÖ 7. yüzyıl sonlarında Kimmer tehdini görünce, Asur kralı II. Sargon'la (MÖ 721-705) dostluk anlaşması imzaladı. Sargon'un ölmesiyle bu desteği kaybetti. Midas'ın Delfi kehanet ocağına zengin adaklar sunduğu biliniyor. Antik kaynaklara göre Kyme kralının kızıyla evli olan Midas, boğa kanı içerek intihar etmiştir.

Kral Midas'ın Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan mumyası.

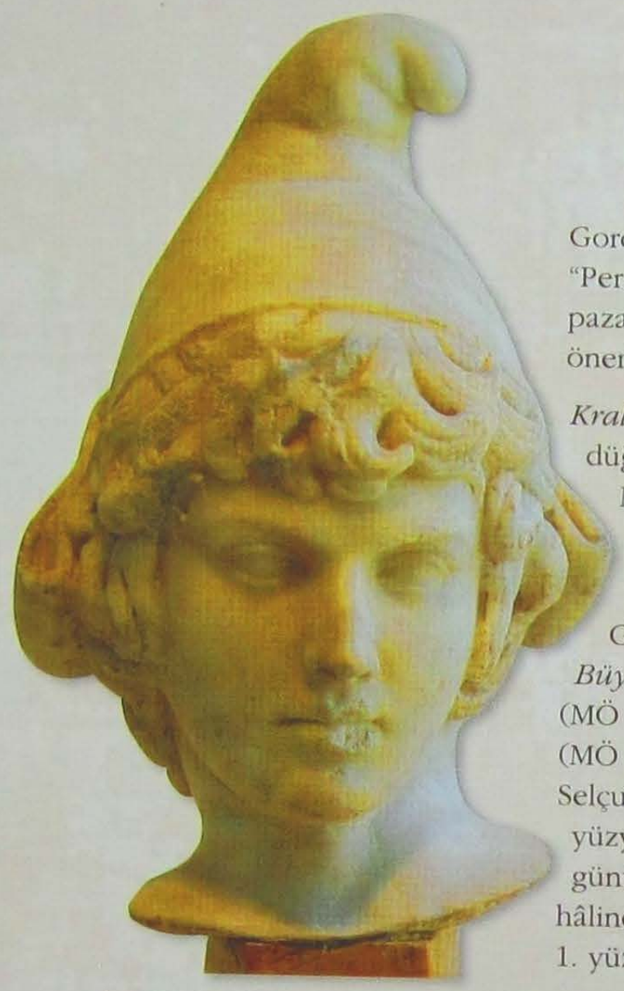

Frig başlığı takmış bir genç. MÖ 2. yüzyıl

Gordion, "Kral Yolu" ya da diğer adıyla "Pers Kral Yolu"nun üzerinde önemli bir pazar kenti, konaklama yeri olarak önemini korumuştur.

Kral Gordios tarafından bağlanan meşhur düğüm, *Büyük İskender* tarafından MÖ 333 yılında kışı geçirdiği Gordion'da kesilmiş ve kent Pers boyunduruğundan kurtulmuştu.

Gordion'da Helenistik Dönem *Büyük İskender*'in burayı fethetmesiyle (MÖ 300-100) başlar, onu Roma Dönemi (MÖ 100– MS 400) izler ve daha sonra da Selçuklu Dönemi'nde (MS 11.-13. yüzyıllar) önemini iyice yitirerek günümüzde küçük bir köy yerleşimi hâline dönüşür. Frig mimarlığı gelişmişti. 1. yüzyılda yaşayan Romalı mimarlık tarihçisi Vitruvius, Frig evlerinin ağaç kütüklerinden yapıldığını, üzerlerinin de saz ve çamurla kapatıldığını anlatır. Yığma mezar tepeleri, yani tümülüslerin içindeki ahşap odalara benzeyen bu yapıların yerleşme alanında da kullanılıp kullanılmadığı kazılarla saptanamamıştır. MÖ 8. yüzyılın sonlarına ait Gordion evleriyle, MÖ 6. yüzyılın ortalarına ait Pazarlı yapılarının bazıları taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Bu tür yapıların kerpiç duvarlarında yapıyı sağlamlaştırmak üzere ağaç dikmeler ve yatay hatıllar kullanılmış, duvarlar, iç ve dış yüzlerde, çivi kullanılmaksızın birbirine geçirilmiş ahşap kasalar içine alınmış, böylece sağlamlığın yanında estetik bir görünüm elde edilmiştir.

Geçmişte Yaşam

FRİG GİYSİLERİ

Frig askerleri; kenarları işlemeli kısa eteklerinin altına dizlere inen dar bir pantolon, yine dizlerine kadar çıkan uzun çorap giyerler, başlarına ucu öne eğik tüylü deriden Trak serpuşu, kimi zamanda yanaklı miğfer takarlardı. Üzerlerinde kısa mızrak hançer ve yuvarlak kalkan taşırlardı.

Frig Vadisi

Frig Vadisi, Ayazin'deki Bizans kaya kilisesi.

Tarih ve Olaylar

FRİGLERİN VATANI

Frigya, Sakarya Irmağı ile Büyük Menderes'in üst kısımları arasında kalan bölgenin eski çağdaki adıdır. Bu ad, Balkanlar'dan gelip bu bölgeye yerleşen Friglerden geliyordu. Frigler önce Bitinya bölgesine yerleşip MÖ 12. - MÖ 7. yüzyıllar arasında Orta Anadolu'nun batısına egemen oldular. Ama yeni göç dalgası Frigleri daha iç bölgelere itti. Frigler önce Sakarya Irmağı çevresine, ardından batıda Gediz ve Büyük Menderes'in yukarı vadileri ile doğuda Kızılırmak ve Tuz Gölü yöresine yerleşim kurdu. Friglerin bir bölümü ise Burdur Gölü, Erciyes Yaylası ve Yeşilırmak vadisine kadar ilerledi.

Batıda Gordion kentini başkent edinen asıl Frigler ilk kralı Gordios'tu. Frigler Urartularla birleşerek Asurlulara karşı savaştılar. En parlak dönemlerini MÖ 9.-8. yüzyıllarda yaşayan Frigler, Hitit topraklarının neredeyse tümünü ele geçirdi. MÖ 738'de başa geçen Gordios'un oğlu efsanevi kral Midas, Asurlularla anlaşma yolunu seçti. Midas döneminde başkent Gordium'un yanı sıra Midas Kenti ve Pessinus de çok gelişmişti.
MÖ 700'de Kafkasya'dan Anadolu'ya giren Kimmerler, Frigler'in başkenti Gordion'a kadar ilerlediler. Kenti ele geçirerek yaktılar.

FRİGLERDE HEYKEL SANATI

Frigler heykelcilikte gelişmiş durumdaydı. Bu sanat dalının en eski örneklerini, biri Darende'nin 10 km güneybatısındaki Palanga'da, öteki ise Bünyan'nın 40 km kadar kuzeydoğusundaki Kululu'da bulunmuş heykeller oluşturur. Geç Hitit hiyeroglifli bir yazıt taşıyan Palanga heykeliyle Kululu heykeli MÖ 7.yüzyıla aittir ve Doğu Frig sanatının temsilcileridirler. Boğazköy'de bulunmuş, elleriyle çıplak göğüslerini tutan Kybele heykeli ise bu sanat dalının en ilginç örneğidir. Tanrıçanın iki yanında çifte flüt ve kithara çalan iki erkek vardır.

Bu dikkat çekici heykel grubu MÖ 6.yüzyıla aittir. Midas kentinde de Tanrıça Agdistis'i betimleyen bir heykele ait gövde parçası bulunmuştur. Bazıları dimdik duran bu heykellerin daha sonra Erken İyon heykel sanatını etkilemiş oldukları kabul edilebilir.

Boğazköy'de bulunan Frig tanrıçası Matar (Kybele). Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde.

GORDİON DÜĞÜMÜ

Gordion'da Helenistik Dönem, Büyük İskender'in kenti fethinden sonra (MÖ 300-100) başlamıştır. Günlük konuşmalarda karmaşık, çözümü güç işler için sık sık kullanılan "kördüğüm" deyiminin Gordion ile ilgili bir efsaneden kaynaklandığı da ileri sürülür. Doğu Seferi sırasında bir kış boyunca Gordion'da kalan Büyük İskender'e ilişkin olarak anlatılan bu söylence "Gordion Düğümü" deyiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Efsaneye göre ünlü Gordion Düğümü, bir öküz arabasını bir sütuna bağlayan karmakarışık bir sarmaşıklar yığınıdır. Arabanın okuna boyunduruk çok karmaşık bir düğümle bağlanmıştır. Araba, Midas'ın babası olan Gordios'a aittir. Yeni bir lider arayışında olan Friglere, bir kâhin tarafından, şehre öküz arabası ile giren ilk adamı kral ilan etmeleri söylenir. İşte bu kişi Gordios'tur. Gordios kral olur ve öküz arabası tapınağa konulur. Efsaneye göre kente giren Büyük İskender'e, kente adını veren Kral Gordios'un arabası gösterilir. Büyük İskender'e bu düğümü çözenin Asya'nın fatihi olacağı söylenir. Bunun üzerine Büyük İskender düğümü çözmeye çalışır ama başarısız olur (MÖ 334). Bunun üzerine sabırsız bir öfkeyle kılıcını çeker ve düğümü ortadan ikiye ayırır. İskender gerçekten de Pers İmparatorluğu'nun fatihi ve Asya'nın hakimi olma yolundadır. Ancak 33 yaşında ateşli bir hastalıktan zamansızca ölümü, bilgelerce İskender'in Gordion Düğümü'nü çözmek yerine sabırsızca davranmasının akıbeti olarak görülmüştür. Bundan ötürü değişik ve beklenmedik çözümler gerektiren durumlar "Gordion Düğümü" ya da "kördüğüm" diye nitelenir.

Metal ve seramik Frig eserleri.

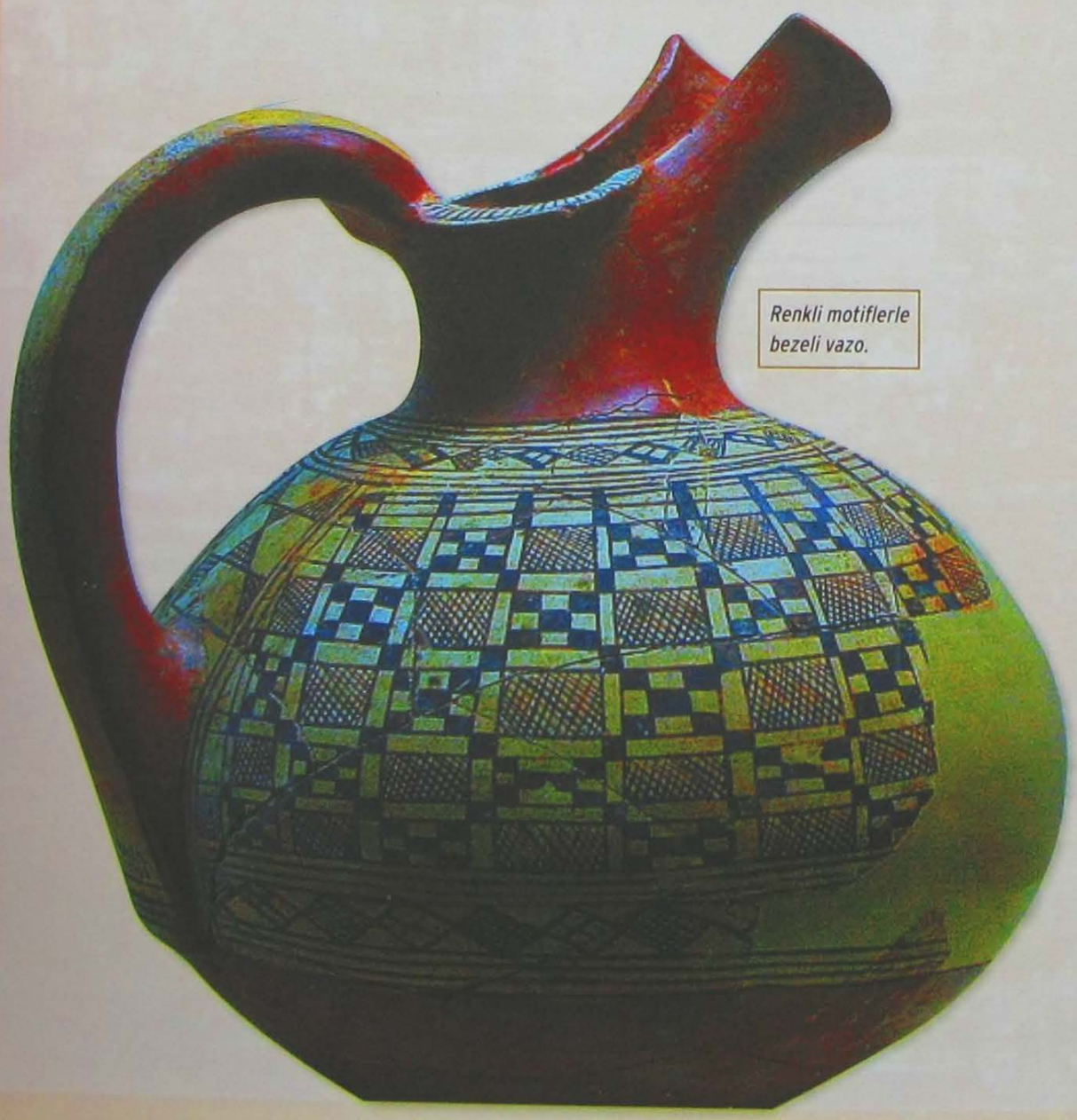

Renkli motiflerle bezeli vazo.

FRİGLERDE SERAMİK SANATI

Frig seramiği konusu henüz iyi bilinmez. Tabal, Muşki ve Frig gibi farklı etnik öğelerin oluşturduğu Frig Krallığı'nın seramiğine yalnızca bir etnik gurubun adını vererek Frig seramiği denilmesinin yanlışlığı üzerinde durulmuş ve bunların tümüne şimdi Orta Anadolu Demir Çağı Seramiği adı verilmiştir. Bu seramik iki ana türe ayrılır. Doğuda, Kızılırmak kavsi içindeki Alişar, Boğazköy ve Pazarlı, güney ve güneydoğuda ise Kültepe, Konya ve Göllüdağ gibi kentlerde, özellikle geyik ve tek merkezli daire gibi desenlerle süslü, Alişar IV olarak adlandırılan çok renkli seramikleri vardır. Batıda ise genellikle *Tunç Çağı*'ndan beri kullanılan türde, gri ya da kırmızı tek renkli seramik görülür. Bu türde koyu gri ve siyah astarli, parlak perdahli tek renkli seramik Midas kenti, Gordion, Ankara ve Ankara yöresinde çoğunluktadır. Çömlekçi çarkında biçimlendirilmiş olan bu tek renkli seramik türünün ilk kez Troia VII b2 katında ortaya çıkan el yapımı kaba Thrak seramiğinin teknik yönden gelişmiş temsilcileri olması olanaksız değildir. Çok iyi bezenmiş, çok renkli vazolara Gordion'da da rastlanmış olmakla birlikte, bunların Gordion'a dışalım malı olarak geldiği sanılır. Çok renkli seramik tekniğinin doğudaki Tabal ve Muşkiler'e ait olduğu, tek renkli gri keramiğin ise saf Frig eseri olduğu kabul edilir.

Frig eseri göbekli tas (Omphaloslu phiale).

Frig Vadisi

Frig dili tam olarak çözülememiştir. Yazılıkaya vadisinde bol miktarda Frig yazıtına rastlanır.

Mitler ve Efsaneler

ANATANRIÇA KÜLTÜ: KYBELE

Frigler de, Anadolu'nun yerli tanrıçası Kybele'yi benimsemişlerdi. Ana tanrıça Kybele kültünü uzun süre devam ettirerek Roma pantheonuna da girmesini sağladılar. Kybele kutsal anıtlarını, çoğunlukla kayalık alanlara yaptılar. En önemlisi Yazılıkaya'da (Midas kenti - çifteler) yer alır. Bir kaya kütlesine işlenmiştir. Anıt 17 m yükseklikte, 16,5 m eninde olup tanrıça heykelinin konacağı bir nişe sahiptir. Bu niş kapı hissi verecek şekilde planlanmıştır. Anıtın çevresinde tek sıra Frig yazıtı yer alır. Bir alınlığa sahip anıtın içi, geometrik kabartma motiflerle bezelidir.

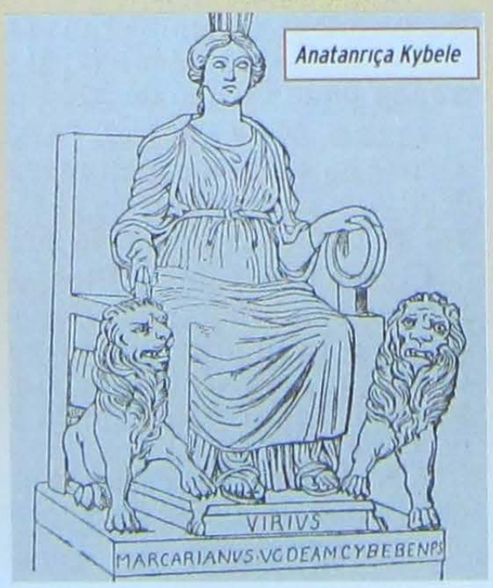

Anatanrıça Kybele

HÖYÜK

Höyükteki kazılarda anıtsal bir kapı ile kral ailesine ait çok sayıda yapı ve kentin sur duvarlarının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Kent kapısı yumuşak kireçtaşından yapılmış, 9 m'lik kısmı günümüze ulaşmış anıtsal bir yapıdır. Kente uzun bir koridorla giriliyordu. Kuzey avlu tamamen kazılarak açılmış, güney avlu ise *Pers* kapısının duvarını korumak amacıyla kazılmamıştır. Bu avluların silah deposu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Birinci avluda ortaya çıkan iki yapı; bir ön oda ile arkasında ortada ocağı bulunan ikinci odadan oluşan megaron tipli evlerdir. İkincisinin döşemesi çakıl taşından mozaikle kaplanmıştır. Üçüncü megaron ise ören yerinde bulunan en önemli yapıdır. Bunun kral ya da bir soylunun evi olduğu düşünülmektedir.

MİDAS TÜMÜLÜSÜ

Gordion'a doğru giderken yolda geniş bir alan üzerinde MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen çeşitli ölçülerdeki tümülüsleri görebilirsiniz; yaklaşık 80-90 tümülüsün 35'i kazılmıştır. Bunlar *Frig* soylularının mezarlarıdır. Bu tümülüslerin içinde çapı 250 m, şimdiki yüksekliği ise 53 m olan ancak ilk yapıldığında 70-80 m olduğu düşünülen "Midas Tümülüsü" çok etkileyicidir. Mezar odası (iç boyutları

5.15 mx6.20 m, yüksekliği 3.25 m.), kireçtaşından kaba bir duvarla çevrilmiştir. Bu tümülüsün yapılış tekniğine gösterilen özen, mezarın Frigler'in en güçlü döneminde yaşayan bir krala ait olduğunu düşündürmektedir. Çeşitli iddialara göre mezar ya *Midas*'a ya da Midas'ın babası *Gordios*'a aittir. *Midas Tümülüsü*'nün kazısı 1957 yılında gerçekleştirilmiş, 1960'lı yılların başlarında beton destek konstrüksiyonun tamamlanmasıyla ziyarete açılmıştır. Tümülüsün 53 m altındaki mezar odasının bozulmadan ortaya çıkarılışı 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya konulan başarılı arkeolojik uygulamalardan biridir.

Bu tümülüsün mezar odasının bir örneği *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi*'nde inşa edilmiş ve büyük bir yatak üstünde bulunan iskeletten yola çıkılarak ölünün bir kopyası yapılmıştır. Ahşap mobilyalar, ölü hediyeleri ve diğer küçük buluntular burada görülebilir.

Bunun yanı sıra "Midas Tümülüsü"nün karşısında küçük bir *Örenyeri Müzesi* bulunmaktadır. Burada Höyük ve Tümülüs kazılarından gelen bazı buluntuların yanısıra; 1989 yılında Polatlı İlçesi, Kayabaşı Köyü'nde temel kazısı sırasında ortaya çıkarılan MS 3. yüzyıla tarihlenen Roma Dönemi mozaiğini müzenin bahçesinde görebilirsiniz.

MİDAS'IN KULAKLARI

Frig kralları ya Gordios ya da Midas olarak anılırdı. Midas'ın kral oluşu gibi yaşamı ve ölümü üzerine de hikâyeler yazılmıştır. Yaşamı boyunca acılar çekmiş olan Midas'ı eşek kulaklarıyla ünlenen bir kral olarak da tanırız. Apollon ile Pan arasında yapılacak bir müzik yarışmasında Midas, hakemlerden biri olarak seçilmişti. Kır Tanrısı Pan, kavalıyla hoş sesler çıkarıyordu; ama Apollon'un gümüşten liri her çalgıdan üstündü. Apollon çalmaya başlayınca tüm mitolojik varlıklar durup onu dinlerdi. Hakemlerden ikincisi Dağ Tanrısı Tmolos, yengi çelengini Apollon'a vermişti. Ama Midas, oynak havalar çalan Pan'ı kazandırdı. Apollon da kızıp onun kulaklarını eşek kulakları yapıverdi. Midas bir süre, tanrının armağanlarını koca bir külah içinde sakladı. Sakladı ama onun saçlarını kesen berber sonunda kulaklarını gördü. Kulakları gördüğünü kimseye söylemeyeceğine yemin etti. Ama konuşmadan duramayacağını anlayınca, gitti sazların arasında bir çukur kazdı, usulca "Kral Midas'ın kulakları eşek kulakları" diye fısıldadı. Aradan zaman geçti. Çukurun çevresinde büyüyen sazlar yel estikçe, "Kral Midas'ın kulakları eşek kulakları" diye bağırmaya başladılar. Böylece herkes gerçeği öğrendi. Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde yapılan bilimsel çalışmalarda, Midas'ın ana karnında bir hastalığa yakalandığı ve kulak kanalları asimetrik olarak doğduğu anlaşıldı. Asimetrik kulak yapısı nadir görülen bir hastalık şeklidir. Önden veya arkadan bakıldığı zaman bir kulağın diğerinden çok daha yukarıda veya aşağıda olduğu görülür. Çirkin bir görünüm oluşturan bu hastalık Midas'ın kafatasında belirgin izler de bırakmıştır. Halkından utanan Midas'ın sürekli olarak başına geçirdiği bir şapkayla gezdiği, kulaklarını hiçbir zaman göremeyen halkının ise, krallarının kulakları hakkında yorum yaparak, göremedikleri kulakları eşek kulağına benzeterek onun hakkında dedikodu yaptıkları düşüncesi kuvvet kazandı.

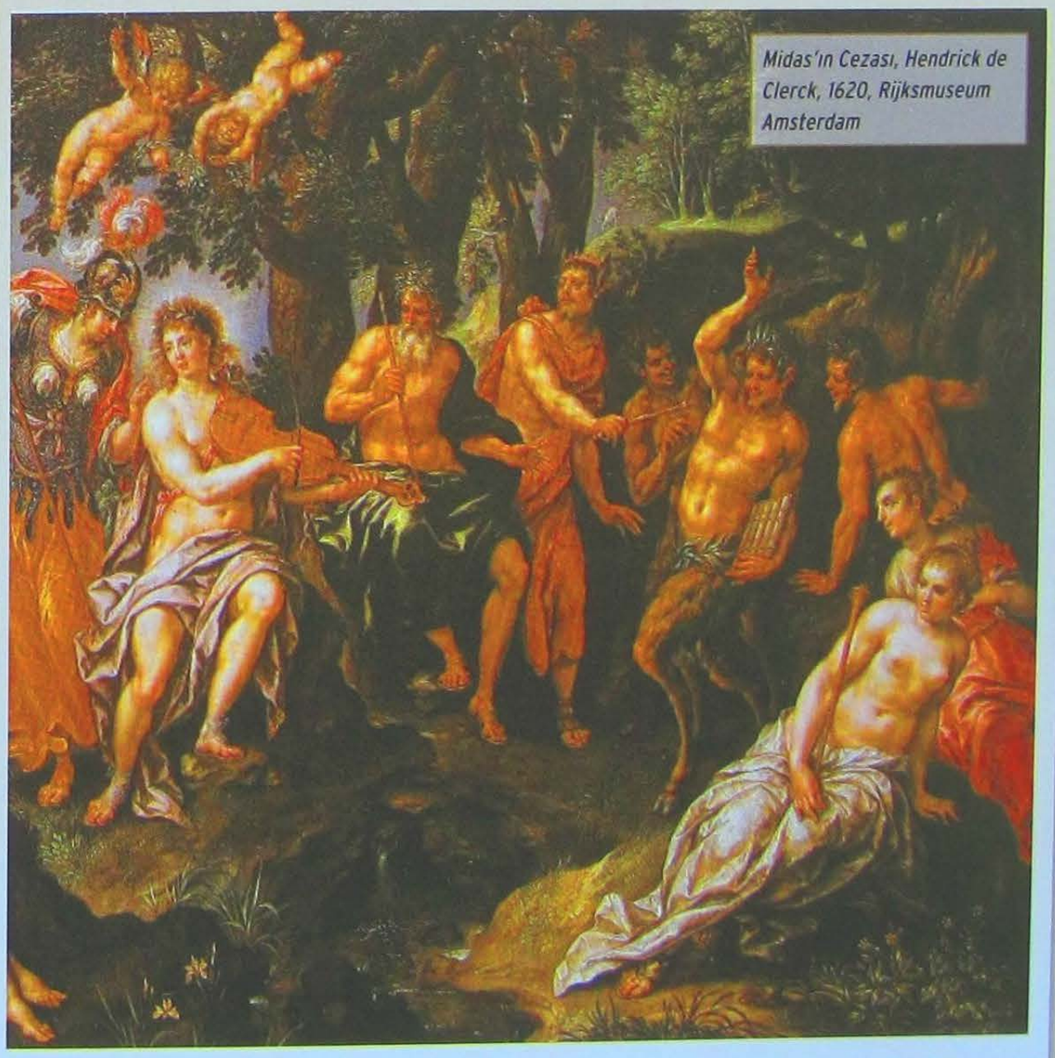

Midas'ın Cezası, Hendrick de Clerck, 1620, Rijksmuseum Amsterdam

KRAL YOLU

İlkçağ'da Batı Anadolu'da, Gediz ve Menderes nehirleri arasındaki bölgede yaşayan Lidyalılar, Ephesos'tan Mezopotamya'ya kadar uzanan Kral Yolu denilen ünlü ticaret yolunu oluşturmuşlardı. Bu yol sayesinde doğu ile batı arasında ticaret ve kültürel etkileşim hızlanmış, Lidya Uygarlığı, Kral Yolu sayesinde ekonomi, bilim, sanat, kültür ve ticaret alanlarında çok önemli ilerlemeler kaydetmişti. Daha doğu taraftaki parçaları ise (günümüzde İran) büyük ticaret yolu İpek Yolu ile kesişmektedir. Pers imparatoru I. Darius ise Lidyalılardan kalan ve günümüzde bilinen Kral Yolu'nu onarmıştır. Yol tabanını iyileştirerek ve parçaları birleştirerek bir bütün haline getirmiş ve öncelikle krallığın elçileri için hızlı bir ulaşım ortamı sağlamıştır. Darius'un geliştirmiş olduğu yol o kadar önemli bir antik eserdir ki Roma döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Türkiye'de Diyarbakır'daki bir köprü o zamanlardan beri hâlâ ayaktadır. "Kral Yolu" veya tam ismi ile "Pers Kral Yolu" Pers İmparatorluğu kralı I. Darius zamanında MÖ 5. yüzyılda onarılmış ve yeniden düzenlenmiş bir antik anayoldur. Bu yol büyük imparatorluk boyunca Ephesos'tan Persepolis'e kadar hızlı ulaşımı kolaylaştırmak için yapılmıştır.

Bu yolu kullanan kuryeler yedi günde 2.699 km seyahat edebiliyorlardı. Yunanlı tarihçi Herodot, "Dünya'da Persli kuryelerden daha hızlı seyahat eden başka bir şey yoktur" cümleleri ile onları övmektedir. Benzer bir şekilde, "Ne kar ne yağmur ne sıcaklık ne de gecenin karanlığı onların görevlerini yapmalarına engeldi" cümlesi ise bu kuryelerin gayri resmi sloganlarıydı.

Yolun seyri Herodot'un yazılarından, arkeolojik araştırmalardan ve tarihi kayıtlardan yararlanılarak yeniden yapılmıştır. Batıda Sardes ve Ephesos'tan başlayarak, doğuya doğru Türkiye'nin orta kuzey kısmından Asur'un başkenti Ninova'ya (günümüzde Musul, Irak) varmaktadır, daha sonra Babil'in (günümüzde Bağdat, Irak) güneyine geçmektedir. Babil'in yakınından, yolun iki ayrı yola ayrıldığı düşünülmektedir, bir tanesi kuzeybatıya daha sonra batıdan Ekbatana ve oradan da İpek Yolu ile beraber gitmektedir, diğer yol ise doğuya devam ederek Pers başkenti Susa'ya (günümüzde İran) ulaşmaktadır ve daha sonra güneydoğudan Persepolis geçmektedir.

Yolun Pers İmparatorluğu'ndaki şehirler arasında en kolay veya en kısa yolu takip etmemesinden dolayı, arkeologlar yolun en batı kısmının Asur kralları tarafından yapıldığını düşünmektedirler; çünkü yol eski imparatorluğun kalbine doğru gitmektedir.

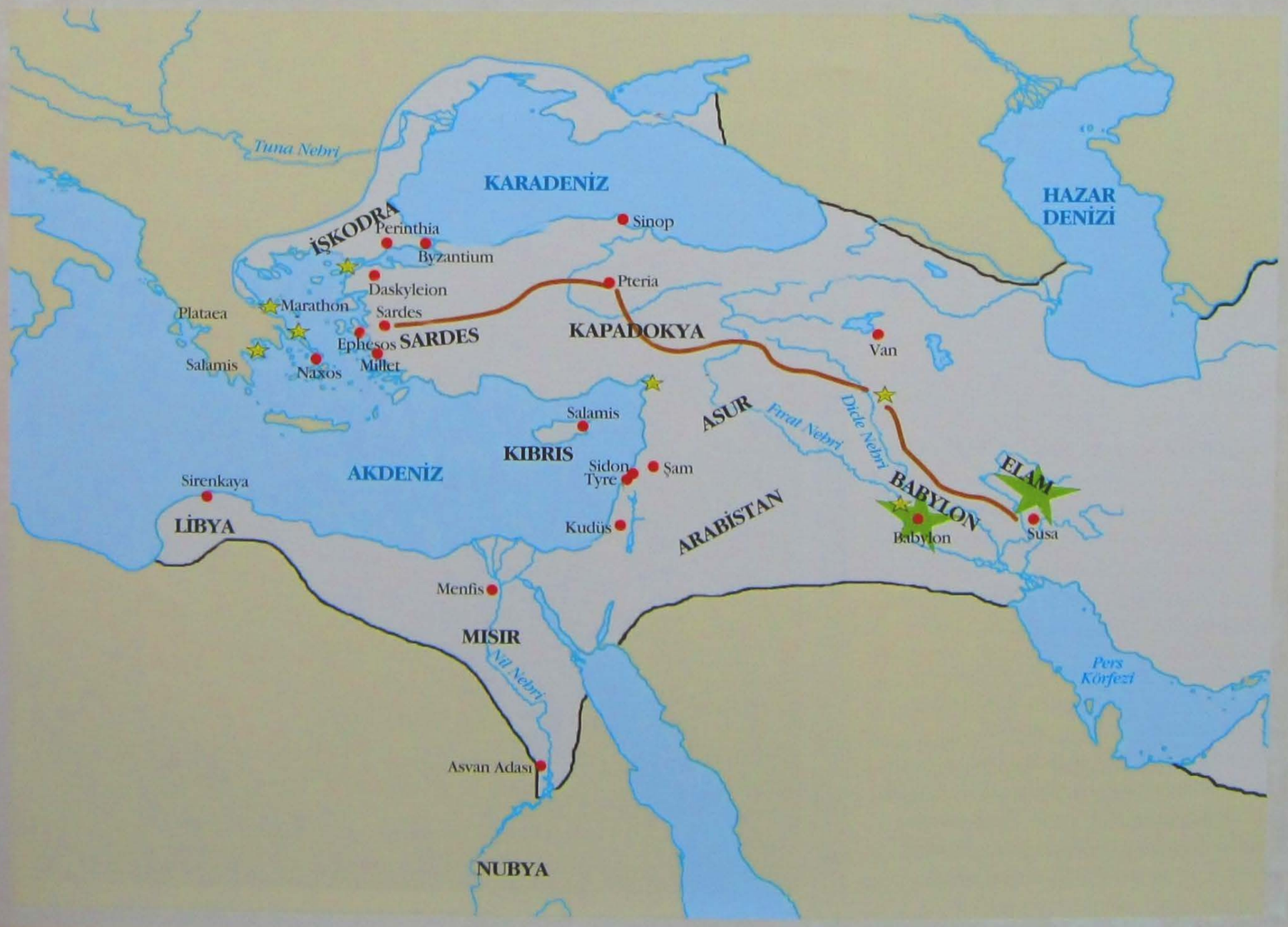

ALTIN DOKUNUŞ

Walter Crane tarafından 1893 yılında çizilen illüstrasyonda Midas dokununca altına dönüşen kızı tasvir edilmiş.

Midas hakkındaki efsanelerden diğeriyse şu şekildedir: Birgün Midas'ın adamları sarayın yakınlarındaki gül bahçelerinde Yaşlı Silenos'u bulurlar. Dionysos'u ararken yolunu kaybetmiştir Silenos. Her zamanki gibi zil zurna sarhoştur. Ağaçların arasında sızıp kalmıştır. Midas'ın adamları, tepeden tırnağa güllerle süsler onu, sonra krala götürürler. Midas, güleryüzle karşılar Silenos'u, tam on gün on gece ağırlar. Yedikçe yer Silenos, içtikçe içer. Sarhoş olur, şarkılar söyler, sızar, ayılır... Onuncu günün sonunda da Midas onu elinden tutup Dionysos'un yanına götürür. Dionysos, Silenos'a yeniden kavuştuğuna öyle sevinir ki, krala ne isterse dileyebileceğini söyler. Midas ise, "Dokunduğum her şey altın olsun" der. O günden sonra Kral Midas neye dokunduysa altın olur. Önceleri çok hoşuna giden bu tılsım daha sonra Midas'ın başına bela hale gelir. Yemek için dokunduğu ekmek altın olur, dudağını değdirdiği şarap altın külçesine dönüşür. Sevdiği hiç kimseye dokunamaz, herhangi bir şeyi yiyemez ve içemez olur. Hatasını anlayınca da, Şarap Tanrısı Dionysos'tan bağışlanmasını ister. Dionysos, Midas'a acır ve Paktolos Irmağı'nda (Sardes yakınında akan ırmak) yıkanmasını sağlayarak onu bu beladan kurtarır. O günden sonra da ırmağın kumu altın olduğuna inanılır. Tarihte ilk altın sikkenin de Lidya'nın Başkenti Sardes'te basıldığı düşünülürse efsanelerle gerçek hayatın birbirinden çok uzak olmadığını düşünebiliriz.

DÜNYANIN İLK TAPINAĞI: GÖBEKLİTEPE

GÖBEKLİTEPE, ŞANLIURFA'DA BİR TEPE ÜZERİNE KURULU CİLALI TAŞ DEVRİNDEN KALMA, DÜNYANIN BİLİNEN EN ESKİ DİNİ YAPILAR TOPLULUĞUDUR. UNESCO'NUN DÜNYA MİRASI GEÇİCİ LİSTESİ'NDE YER ALAN VE 12 BİN YIL ÖNCESİNE AİT ANITSAL MİMARI YAPILARIYLA DİKKAT ÇEKEN HÖYÜK, TARİHİN SIFIR NOKTASI OLARAK KABUL EDİLMEKTEDİR.

İnsanoğlu var olduğu çağlardan beri kutsal yerler oluşturmuştur. Kimi zaman doğanın şekillendirdiği, sığınaklar, mağaralar ya da sadece özel anlamı olan ağaçlar doğal kutsal yerler olarak kabul edilir; eski insanların gözünde buralarda doğaüstü olaylar yoğun bir gizem içinde meydana gelirdi. *Cilalı Taş Devri*'ne (Neolitik Çağ) tarihlenen *Göbeklitepe* ile birlikte MÖ 10 bin yılında ortaya öyle bir yer çıkmıştır ki, insanoğlunun yaratıcı gücü, doğanın şekillendirdiği sahneye çıkma dürtüsüyle artık sınırlanamaz olmuştur. Burası öyle bir yerdir ki, ilk kez mimarisi insan elinden çıkmıştır: Dev bir yapı olan "dinsel bölüm" birbirinden farklı ve çoğu kez anıtsal yapı parçalarından meydana gelmektedir. Bu yapı parçaları insanlığın ilk tapınakları olarak birbirinin üzerinde yükselmektedir.

Göbeklitepe dışarıdan bakıldığında tıpkı *Troia* gibi bir yerleşim tepesidir; ya da Arapça kelime kullanarak vurgulanmak istenirse bir Tell- yerleşim yeridir. Bilindiği gibi söz konusu Tell'ler, çoğunlukla doğa güçleri tarafından yığılmış yükseklikler değil, hep aynı yerlere yerleşme uğraşı içindeki insanoğlunun, geçmişin enkazları üzerine tekrar tekrar bir yer kurma çabasının eseridir. Ancak Göbeklitepe için "Yerleşim Tepesi" kavramının kullanılmasından kaçınılmaktadır. Bunun nedeni, kazılar sırasında ortaya çıkarılan ve hala da çıkarılmakta olan kalıntıların kutsal

Göbeklitepe; dünyanın en eski tapınma merkezi olarak kabul ediliyor.

Üzerinde akrep kabartması bulunan sütun.

emanetler olmasıdır. Bu sebeple Göbeklitepe için yerleşim yeri değil de kutsal emanetler karakterine daha uygun olması açısından "Harabe Tepesi" doğru seçilmiş bir kavram gibi görünmektedir.

Göbeklitepe aynı zamanda gözle görülür bir işaret noktası niteliğindedir. *Fırat* ve *Dicle*'nin kaynaklarının tam ortasında "Altın Üçgen" olarak bilinen bir bölgenin tam kalbinde yer alır. *Neolitik Çağ* ile birlikte yerleşik düzene geçen toplulukların bu alana yayılmasıyla bu bölgenin içinde ortak bir alan meydana gelmiştir. Görünen o ki, bölgenin doğal koşulları ve doğa şartları göçebe toplulukların yerleşik çiftçilere dönüşmesi sürecini destekleyecek olumlu imkanları içinde barındırmıştır. Bütün bunlar MÖ 11. binyıllara yani Göbeklitepe'deki yapıların meydana geldiği, *Yukarı Mezopotamya* avcılarının yaşam biçimleriyle ilgili önemli yenilenme sürecini gerçekleştirdikleri döneme denk gelmiştir. Odun, taş ve balçık kullanmayı öğrenerek kurdukları büyük yapılar, uygun bölgelerde yerleşik sisteme geçmelerine imkan veren depolama yöntemini hayata geçirmelerini sağlamıştır. Ayrıca bu durum, bitki ve hayvanları evcilleştirerek, avcılık ve toplayıcılıktan tarım yapan ve gıda üreten yaşam biçimine geçişin en önemli zeminini hazırlamıştır.

Göbeklitepe'nin 1995 yılında *Şanlıurfa Müzesi* işbirliği ile *Alman Arkeoloji Enstitüsü* tarafından incelenen Cilalı Taş Devri'ne ait kutsal yapıları sadece anıtsal özellikleri, büyük formatlı heykel ve kabartmaları ile bugüne dek bilinen "Taş Devri Kutsal Yerleri"nin sanatsal ihtişamı ile öne çıkmaz; görünen o ki, bunlar toplayıcılık ve avcılıktan çiftçiliğe dönüşümde etkin bir rol oynamışlardır.

T SÜTUNLAR

Göbeklitepe konseptine benzer bir dizi yer inşa edilmiş, hepsine de tek bir element hakim olmuştur: Kalkerden yapılmış ve daire ya da oval biçimde son derece büyük ve birbirine benzeyen iki sütunun yanına yerleştirilmiş T biçiminde monolitik sütunlar. Genel anlamda burada söz konusu olan dünyanın birçok bölgesinden tanıdığımız taştan dairelerdir. Tek fark, daire içinde bulunan sütunların kırma taş duvarlar ve taştan banklarla birbirine bağlanmasıyla, içe ve dışa doğru belirgin bir ayrım sağlanmıştır. Buna karşın iki temel sütun tamamen bağlantısız olarak dikilmiştir.

İlk konsepte göre bu alanların içinin, sonu belirlenmemiş bir süreyle kullanıma açık bırakıldıktan sonra tamamen doldurulması planlanmıştı. Bu dolgu maddesi kemik iliğinin çıkarılması amacıyla kırılmış çok sayıda hayvan kemikleri ve doğal olarak yemek artıkları içermektedir. Görünen o ki, bunlar burada, dağın tepesinde düzenlenen, muazzam miktarlarda etin, özellikle de yaban öküzleri, ceylan, yaban eşekleri ve geyiklerin tüketildiği büyük törenlerin kalıntılarıdır. Bu törensel toplantılar aynı zamanda normalde bu yoğunlukta bir araya gelemeyen *'erkek gücü'*nün de toplanmasını sağlıyordu. Böyle zamanlarda ortak bir çalışma sonucu megalitik kutsal yerler kuruluyor, eski ve görevlerini tamamlamış yerler ise yıkılıp, üzerleri dolduruluyordu. Yemek artıkları ise büyük bir olasılıkla bu işlemlerde dolgu malzemesi olarak kullanılıyordu.

Göbeklitepe'deki güncel kazı çalışmalarının merkezini, 20 m'lik iç çapıyla bugüne kadar bulunmuş hem en büyük hem de en iyi durumdaki taştan dairesiyle meydana getiren *Alan D* oluşturur. T sütunları ve çember duvarlar dolgu sistemi sayesinde mükemmel bir şekilde korunmuşlardır.

T biçimindeki monolitik sütun.

Sit Alanları ve Keşifler

ARAŞTIRMA TARİHİ

Doç. Dr. Klaus Schmidt

Göbeklitepe Höyüğü, Şanlıurfa'ya 20 km'lik bir mesafede, Örencik Köyü yakınlarındadır. İlk kez 1963 yılında tarlasını karasabanla sürerken bulduğu oymalı taşı müzeye götüren Mahmut Kılıç sayesinde anlaşılabilmiştir. 1995 yılında ilk kez Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'nün işbirliğiyle kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazılar Alman arkeolog Doç. Dr. Klaus Schmidt'in başkanlığında yürütülmekte olup, her yıl eylül ve ekim aylarında 10 haftalık bir süreç içinde yapılmaktadır. Günümüze kadar yapılan kazılar sonucunda bir Cilalı Taş Devri yerleşimi olduğu anlaşılmıştır. Tarihi MÖ 11. binyıllarına uzanan, tapınma amaçlı törensel alanlara ait mimari kalıntılar, dikilitaşlar ve üzerinde kabartmalı yabani hayvan ve bitki figürlerinin bulunduğu taşlar günyüzüne çıkartılmıştır. Bölgenin önemi ise günyüzüne çıkarılan en büyük tapınma alanını barındırmasıdır.

Son araştırmalar ışığında Göbeklitepe, İngiltere'deki Stonehenge'den 7000 yıl, Mezopotamya'daki bazı yerleşimlerden 6000 yıl daha eskidir.

BİN TANRILI KENT: HATTUŞA

HİTİTLER'İN GEÇ TUNÇ ÇAĞI DÖNEMİ KENTLERİNDEN BİRİ OLAN HATTUŞA, TARİH SAHNESİNDE, HİTİT İMPARATORLUĞU'NUN MÖ 17. İLE 13. YÜZYILLAR ARASINDA BAŞKENTİ OLARAK YER ALMIŞTIR.

1986 yılında UNESCO'nun Dünya Mirasları Listesi'nde yerini alan Hititler'in başkenti Hattuşa, Çorum ilinin güneyindeki Boğazkale ilçesinin doğusunda yer alır. Antik Kapadokya'nın kuzeyinde, iki derenin böldüğü dağlık bir arazinin üzerinde yer alan Hattuşa'nın kuzeyde kalan kısmı "Aşağı Şehir", güneyde kalan kısmı ise "Yukarı Şehir" olarak bilinir.

TARİHİ

Hattuşa çevresindeki ilk yerleşimin Kalkolitik Çağ'da ortaya çıktığı bilinir. Daha sonra İlk Tunç Çağı'nda, Kuzey ve İç Anadolu'nun sakinleri ve Hititler'in halefleri olan bir Hatti yerleşmesi ortaya çıkmıştır. İlk Tunç Çağı'nın geç dönemlerinde, şehir bölgesinde artık sürekli bir yerleşim başlamıştır ve Orta Tunç Çağı'nda bu yerleşim önemli bir merkez haline gelmiştir. Burada MÖ 19. ve 18 yüzyıllarda Asurlu kolonilerin ticaret kolonisi olan bir Karum kurulmuştur. Hattuş'taki bu Karum, Kaneş Karumu'na, Kaneş Karum'u da Orta Dicle Bölgesi'ndeki Asur yerleşmesine bağlıdır.

Hattuş Karumu'nda oturan Asurlu tüccarların bazılarının adı, kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen ticari anlaşma metinlerinden bilinmektedir.

Boğazköy Sfenksi. 1915 yılında Alman arkeologlar tarafından Hattuşa'da gün ışığına çıkarılan Sfenks, restore edilmek üzere Almanya'ya götürülmüş ve 95 yıl orada kalmıştı. Uzun yıllar sürdürülen siyasi çabalar sonucunda Sfenks eşiyle birlikte 2011 yılında anavatanına geri döndü ve günümüzde Çorum'daki Hattuşa Müzesi'nde sergilenmektedir.

Boğazköy Sfenksi MÖ 1300 yıllarına, Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmekte olup, yaklaşık olarak 3300 yıllıktır. Kireçtaşından yapılmış olan söz konusu eser, 258 cm boyunda, 175 cm eninde ve yaklaşık olarak 1700 kg ağırlığındadır.

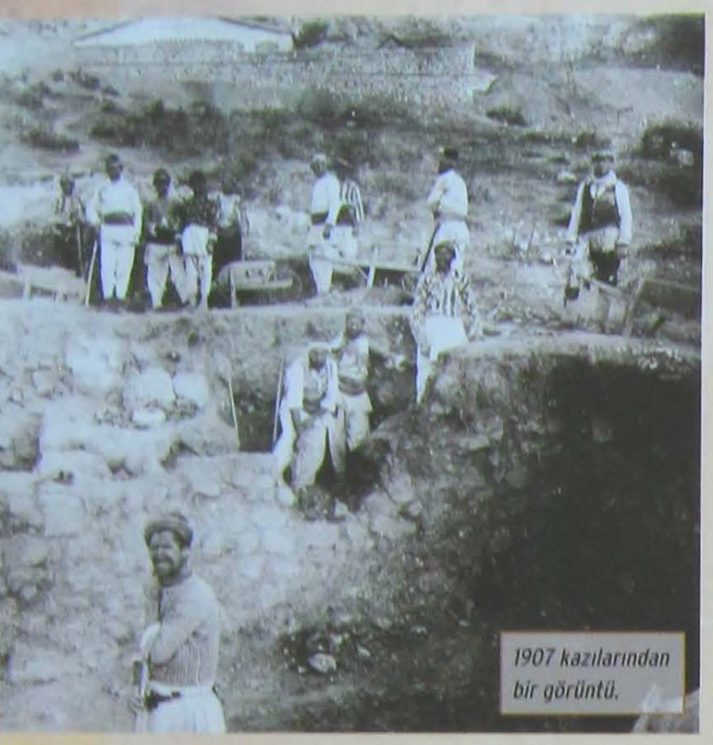
1907 kazılarından bir görüntü.

Bu antlaşmalar, ticaretin hangi pazarlarda ve hangi mallarla yapıldığının yanısıra, kurulan ortaklıkları da gün ışığına çıkarmıştır. Anadolu'ya bakır, gümüş, altın gibi değerli hammaddeleri almak için gelen Asurlu tüccarlar, bu malların karşılığında da kalay ve kumaş getirmişlerdir. Yapılan ticari işlemleri belgeleme gereksinimi, Asurlu tüccarlarla birlikte yazının da Anadolu'ya girmesine neden olmuştur. Çivi yazısı ile yazılan Akadça kil tabletler üzerinde bu yerleşimin adı *Hattuş* olarak geçmiştir. Bu Asur ticaret kolonisi sonunda, MÖ II. binin ilk yüzyıllarında, büyük bir yangın sonucu Hattuş şehriyle birlikte yok olmuştur. Bu yangın büyük ihtimalle, Anitta'nın düşman saldırısıdır.

Hitit arşivlerinde saklanan çivi yazılı metinler, *Kuşşara* ve *Neşa Kralı Anitta*'nın birçok şehirle birlikte *Pijuşti*'nin şehrini de ele geçirerek harap ettiğini anlatır. Hattuş şehri de Kral Anitta tarafından tahrip edilmiş ve bir daha yerleşilmemek üzere lanetlenmiştir.

Şehir her ne kadar lanetlenmiş olsa da MÖ 17. yüzyılda yeni yerleşimlere kapısını açmıştır. Hitit Krallığı'nın başkenti olarak seçilen 'Hattilerin Hattuş'u, 'Hititlerin Hattuşa'sı olarak yeniden doğmuştur. 400 yıl boyunca tüm karmaşalara, istilalara göğüs geren başkent Hattuşa, tarihe MÖ 1200 yıllarında siyasi ve askerî gücüyle birlikte ekonomik ve dinî merkez olma özelliğini de kaybederek yazılmıştır. Şehir içten ve dıştan zayıflamaya başladığı bir zamanda yeni bir düşman saldırısı ile yakıp yıkılmış, talan edilmiştir; bu yıkılışın ardından ise terk edilmiştir. Bu durum Anadolu tarihinde, Tunç Çağı'nın son bulmasına ve Karanlık Çağ olarak bilinen Demir Çağı'nın başlamasına neden olmuştur.

Uzun bir süre terk edilmiş olduğu bilinen Hitit kentindeki akan su kaynaklarının ve yapı malzemelerinin bolluğu, bu bölgenin boş kalmaması için önemli bir etken olmuş ve bölge sürekli yeni yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Erken Demir Çağı'nda yıkılan kentin harabeleri üzerinde kurulan yerleşimler, MÖ 7.-6. yüzyıllarda merkez konumuna gelmiştir. Frig ve Pers dönemlerinin ardından burası Helenistik/Galat, Roma ve Bizans dönemlerini de yaşamıştır. Ardından uzun süre boş kaldığı bilinen bölgeye 16. yüzyılda Türkmen boylarından Maraşlı Dulkadiroğulları'ndan bir grup gelmiş ve yerleşmiştir. Boğazköy adıyla kurulan bu Türk köyü, şimdilerde Çorum'un Boğazkale adıyla bilinen bir ilçesidir.

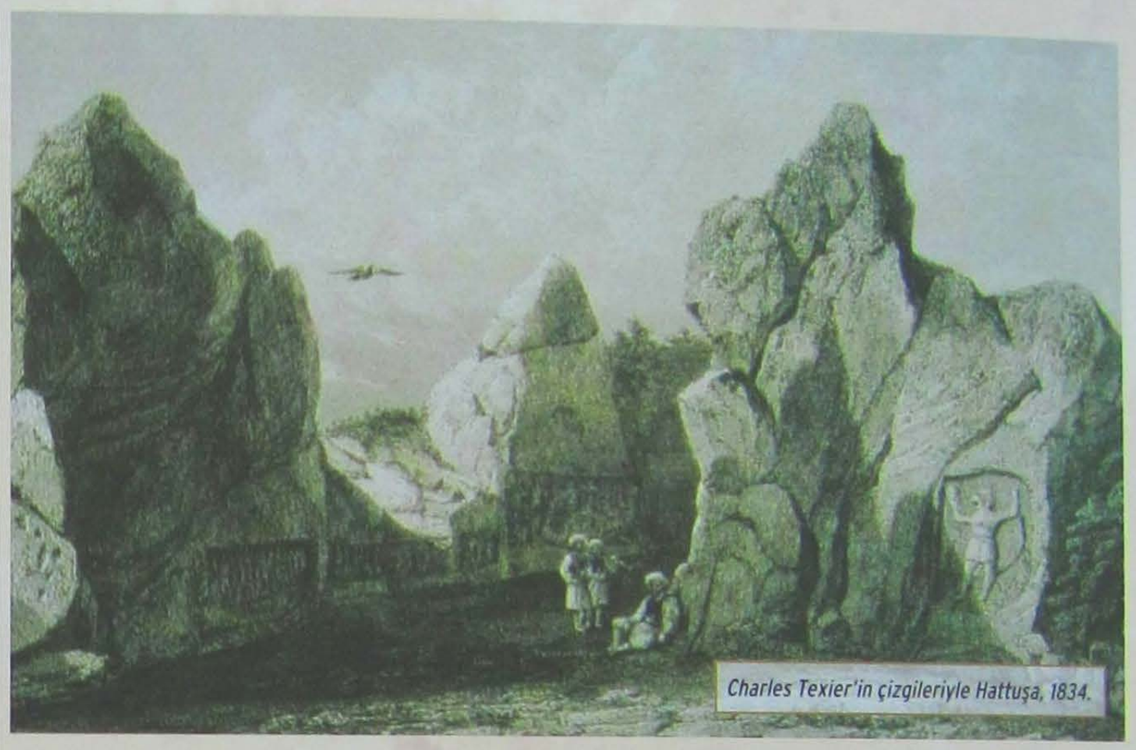
Charles Texier'in çizgileriyle Hattuşa, 1834.

Hattuşa kazıları sırasında, 1907.

ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Hattuşa, ilk olarak 1834 yılında Fransız Seyyah *Charles Texier* tarafından keşfedilir. Hattuşa kalıntılarının ve şehrin planını çıkaran Texier, karşılaştığı bu kalıntıların Pteria'ya ait olduğunu sanır. 1836 yılında Hattuşa'ya gelen ve çizimler yapan *William J. Hamilton* ise burayı Galatlar'a ait Tavium yerleşmesi sanarak yanılır. 1858 yılında tapınak kalıntılarını çizen ve Yazılıkaya'daki bazı kabartmaları ortaya çıkaran *Heinrich Barth* ve *Andreas Mordtmann*'ın ardından, 1861 yılında *Georges Perrot, Edmond Guillaume* ve *Jules Delbet* Hattuşa'daki bazı yazıtların ilk fotoğraflarını yayımlar. Yazılıkaya'nın çizimleri, 1864'te *Henry J. van Lennep* tarafından yeniden yapılır. 1882 yılında ise topografik bir plan çıkaran Karl Humann, Yazılıkaya'daki kabartmaların çoğunun alçı kopyalarını yaptırır. 1893-94 yılları arasında Ernest Chantre tarafından yapılan sondajlar sonucunda Hattuşa'nın ilk çivi yazılı tabletleri de yayımlanır. 1906 yılında *Hugo Winckler* ve *Theodor Makridi*'nin yürüttüğü sondaj çalışmalarıyla ortaya çıkarılan 2500 adet çivi yazılı tablet parçası, buranın Hitit başkenti Hattuşa olduğunun kanıtı olur. 1907 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Şark Cemiyeti'nin ilk kazısı olarak yürütülen çalışmalar ile Hattuşa ayrıntılı

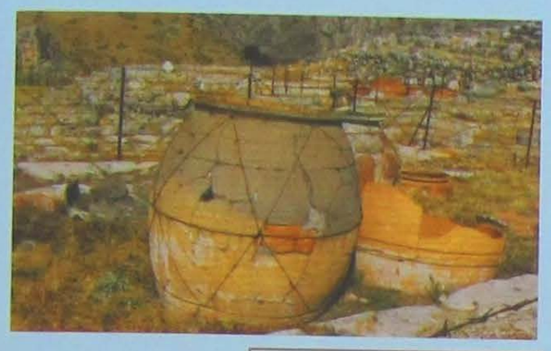

Büyük Tapınak'ta bulunan küp.

bir şekilde belgelenir. 1915 yılında Hattuşa'da ele geçen çivi yazılı tabletler üzerine çalışarak Hitit Dili'ni çözen *Bedrich Hrozny*'nin ardından 1931-1939 yıllarında yine Alman Arkeoloji Enstitüsü, Alman Şark Cemiyeti'nin desteği ile kazı çalışmaları sürdürülür. 1952 yılından günümüze çalışmalar kesintisiz olarak devam eder. Kazı başkanlığını 1977 yılına kadar *Kurt Bittel,* 1993 yılına kadar *Peter Neve,* 2005 yılına kadar ise *Jürgen Seeher* üstlenmiştir. 2005 yılından bu yana *Andreas Schachner* Anadolu tarihini aydınlatan Hitit kültürünü, bu kültürün öncülerini ve sonraki kültürlere ait veriler sunan önemli araştırmalara imza atmaktadır.

SAVUNMA YAPILARI

İki yanı dik eğimli bir yamaç üzerinde kurulmuş olması, Hattuşa şehrinin savunma sistemini de güçlendirmiş, dik ve sarp kayalıklar şehir surlarının yapımında da yararlı olmuştur. Hattuşa'nın ilk sur duvarları MÖ 16. yüzyılda yapılmıştır, ancak bir yüzyıl sonra Kaşkalar'ın saldırısıyla tahrip olduğundan yenileme geçirmiştir.

Savunmaya oldukça elverişli olan arazi üzerindeki Hattuşa, biri büyük biri küçük iki sıra surla çevrilmiştir. Taş temeller üzerine kerpiç tuğlalarla örülen surlar, yamaçları çok dik olan yerlerde doğrudan kayalık üzerine oturtulmuştur. Kayalıkların olmadığı yerlere toprak yığılmış ve tırmanmayı zorlaştırmak amacıyla toprağın üstü taşla döşenmiştir. Güney sur duvarı bu toprak yığınına en güzel örnektir.

BÜYÜKKAYA

Günümüze sadece temel kalıntılarının ulaştığı *Büyükkaya,* Hititler'den önce bölgedeki yerleşime ve daha sonra İlk Tunç Çağı Hattileri'ne ev sahipliği yapmıştır. Büyükkaya aslında sarp kayalıklardır. Akarsuyu ve uçurumları nedeniyle zorlu bir arazi olan Büyükkaya, dereye sarp bir şekilde indiği yerde bir duvarla çevrilmiş ve kuzey şehrinin bir parçası haline getirilmiştir. Belirli aralıklarla yerleştirilmiş kulelere, kapılara ve poternlere sahip olan Büyükkaya, İmparatorluk Dönemi'nin son evrelerine ait bir surla çevrilidir. MÖ 13. yüzyılda, bugün de ülkemizde bazı bölgelerde uygulandığı gibi, erzak depolanan büyük bir tahıl ambarı olarak kullanılmış, ülkenin erzağı tabanları taş döşeli büyük dörtgen çukurlarda saklanmıştır.

ŞEHİR KAPILARI

Hitit başkenti Hattuşa, 6 kale kapısıyla Hitit mimarisinin hayranlık hayranlık uyandıran şehirlerinden birisidir. Şehir surlarının kapıları sfenksler, aslan protomları ve tanrı kabartmalarıyla süslenmiştir.

Yukarı şehrin güney surunun görkemli iki kapısı vardır: *Kral Kapısı* ve *Aslanlı Kapı.* Bu iki kapı oldukça iyi korunmuştur ve ustalıkla yapılmış zengin heykeltraşlık eserleri görülmeye değerdir.

Hattuşa'nın kısmen onarılan sur duvarları.

KRAL KAPISI

Hitit mimarisi açısından görülmeye değer bir örnek olan *Kral Kapısı*, büyük sur yayının doğusunda kalır. İki kapı kulesi ve sivri kemer biçimindeki iki geçidiyle mimari bir bütün oluşturan kapı, dışa ve içe karşı korunaklı bir burç halindedir. Kapı söveleri andezit taş bloklardan oluşur.

MÖ 14. yüzyılın başına tarihlenen Kral Kapısı'nın iç yüzünde duran, yüksek kabartma silahlarıyla birlikte betimlenmiş bir savaşçıdır. Hattuşa'nın doğu kapısını koruyan bu *Hitit Savaşçısı* Hitit heykel sanatının en gözde örneğidir.

Zengin bezemeleri ile dikkat çeken kısa eteği bir kemerle bağlanmıştır. Kemere hilal şeklinde kabzası olan ucu kıvrık bir kılıç iliştirilmiştir. Savaşçı, sağ elinde ucu püsküllü bir balta tutar. Savaşçının saçları omzundan aşağı dökülür. Başındaki büyük yanaklıklı ve sorguçlu miğferin üzerinde görülen boynuz betimi, savaşçının bir tanrı olduğunun simgesidir.

Savaşçının vücudunda belirtilen ayrıntılar göz önünde bulundurulursa, savaşçı önemli bir ustalık eseridir. Savaşçının göğsündeki tüylerden kaslarına, parmaklarından tırnaklarına kadar bütün detaylar düşünülmüş ve özenle işlenmiştir. Bacakların hareketi kabartmaya yürüyen bir insan izlenimi katmıştır.

Kabartmanın *Hava Tanrısı Teşub* ile *Güneş Tanrıçası Hebat*'ın oğlu, aynı zamanda Büyük Kral *IV. Tudhaliya*'nın Koruyucu Tanrısı *Sarrumma* olabileceği düşünülür.

Kabartmanın bir krala ait olduğu düşünüldüğünden kapının ismi Kral Kapısı olarak belirlenmiştir.

Bu görkemli Hitit kabartması Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir ve Kral Kapısı'ndaki yerinde kopyası bulunmaktadır.

Kral Kapısı'ndaki Hitit savaşçı kabartması.

ASLANLI KAPI

Dörtgen planlı iki kulesi, iç ve dış olmak üzere iki geçidiyle Kral Kapısı'nın bir benzeri olan *Aslanlı Kapı*, güney surunun batısında kalan kapıdır. Sivri uçlu kemer biçiminde yapılan yapının üst kısmı yoktur. Ticaret kervanlarının ve önemli kişilerin şehre girişinin sağlandığı bu kapı, adını sövelerin dış yüzüne işlenmiş olan iki aslan figüründen alır.

Kral Kapısı'ndaki savaşçı figüründe olduğu gibi önemli bir ustalık sergileyen kabartmaların asıl amacı, şehri kötülüklerden korumak ve şehre gelenleri ürkütmektir. Gerçekten de bu aslanlar, kükreyen ağızları, dişleri, büyük gövdeleri ve sinirli bakan gözleri ile korkutucu bir durum sergilerler. Gür yeleleri ve pençeleri ile bu aslanlar, Hitit taş işçiliğinin görkemini bir kez daha hatırlatır. Sağ taraftaki aslan sağlam kalmış, sol taraftakinin ise başı tahrip olmuştur.

Yerkapı bayırı.

YERKAPI

Yerkapı ismi, bindirme tekniğiyle yapılmış bir tünelden (potern) gelir. Şehrin en güneyinde ve en yüksek noktasında yer alan, bugün bile içine girilebilen bu tünelin amacının her ne kadar düşmanın sur duvarına kadar tırmanmasını önlemek olduğu söylense de setin üzerine çıkışı sağlayan merdivenler aslında bu tünelin savunma amaçlı değil, kentin görkemini ve gücünü uzaklardan gösterebilmek amaçlı yapıldığının kanıtıdır. Batıda *Aslanlı Kapı* ve doğuda *Kral Kapısı*'ndan geniş bir yay çizerek gelen sur yayı, güneydeki yüksek noktada *Yerkapı* ile birleşir. Potern üzerindeki kulede yer alan bir geçit, iki sur arasındaki bölüme girişi sağlar.

SFENKSLİ KAPI (YUKARI ŞEHİR)

Yerkapı'nın üzerinde ortada yer alan *Sfenksli Kapı,* adını kapı pervazlarında bulunan dört sfenksten alır. Bu kapıya ancak taş döşeli setin iki tarafındaki dik merdivenlerden ulaşılır. İnsan başlı ve aslan vücutlu olan sfenksler şehrin içine doğru bakmaktadır, ancak sfenkslerden sadece bir tanesi günümüze gelmeyi başarmıştır. Sfenksli kapının dış geçidi iki kanatlı kapıyla kapatılıyordu, içeri bakan kısmı ise açıktı. Büyük kanatlı, kalın bacaklı, kedigillerin özelliğini taşıyan ucu kıvrık kuyruğu ile üç boyutlu olarak yontulmuştur. Sfenkslerin başındaki miğferde tanrısallığı sembolize eden boynuzlar dikkati çeker. Muhtemelen bu kapı kutsal bir alan girişi sağlıyordu.

TAPINAK MAHALLESİ

Hitit metinlerinde Hitit İmparatorluğu'nun başkenti ve dinî merkezi olan Hattuşa'dan 'Bin Tanrılı Ülke" olarak bahsedilir. Hititler, ele geçirdikleri kentlerin tanrılarını kızdırıp onların gazabına uğramaktansa, bu tanrıları sahiplenmeyi seçmişler ve bu kentlerin tanrılarını kendi tanrıları arasına katmışlardır. Aynı zamanda ölen krallar da tanrılar katına yükselmiş ve Hitit tanrılarının sayısı gün geçtikçe artmıştır. Doğa güçlerinden oluşan tanrıların yanı sıra her şehrin de kendine ait bir tanrısı vardı. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde tapınım gören bu tanrılar için inşa edilen tapınaklar başkent Hattuşa'da yer alıyordu. Her tanrının tapınağı yoktu ancak Hitit metinlerinde kayaların,

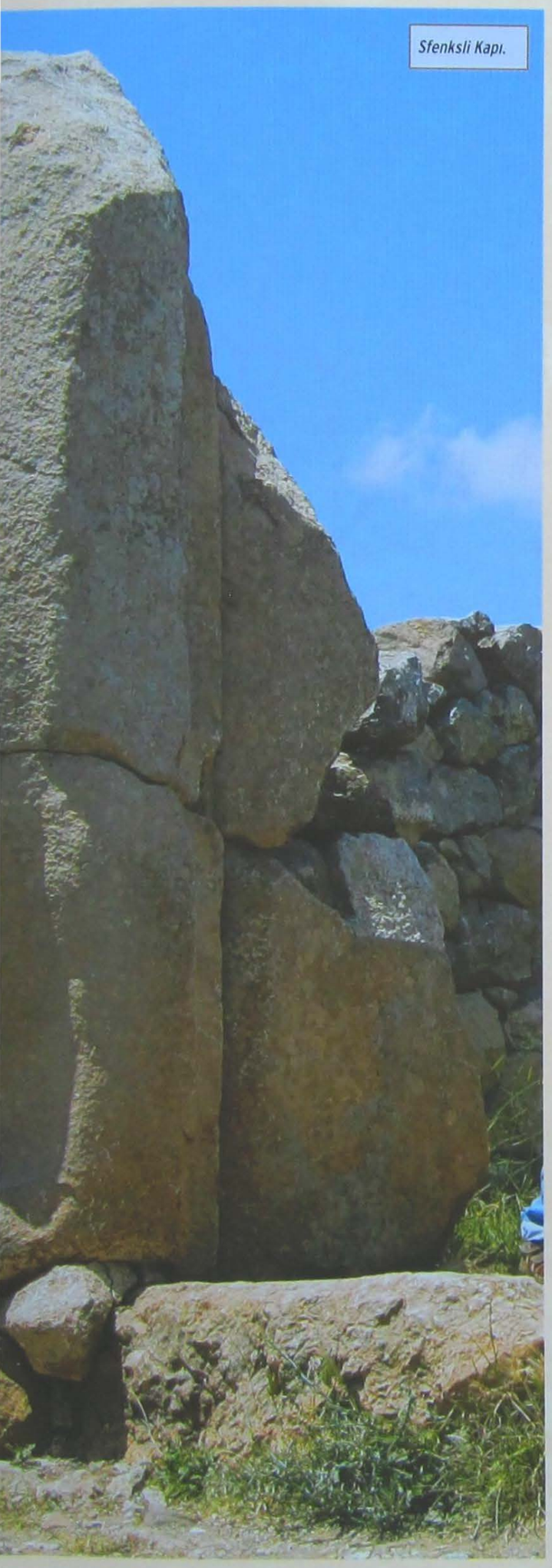
Sfenksli Kapı.

ağaçların ve pınarların da bu tanrıların tapınımına adandığı ibaresi geçmektedir.

Yerkapı'nın aşağısındaki düzlükteki yapı temellerinin çoğu Hitit tapınaklarına aittir. Güneydeki şehir surunun inşası tamamlandıktan sonra, MÖ 14.- 13. yüzyıllarda, bu alan bir "kült mahallesi" haline gelmiştir. Burada karşılaşılan tapınakların boyutları, oda sayıları ve planları farklılık gösterirken bazı tapınaklarda etrafı duvarla çevrilmiş kutsal alanlar yer almaktadır. Tapınağın kült odasında ise tanrı heykeli bulunur. Ancak madenden ya da maden kaplı ahşaptan yapıldığı düşünülen bu tanrı heykelleri günümüze ulaşmadığı gibi hangi tapınağın hangi tanrıya ait olduğu da bilinmemektedir. Tapınaklar genelde tek katlı olsalar da, bazı yapılardaki merdivenli odalar bu tapınakların yamaç kısımlarındaki odalarının bazılarının bodrum katının da olduğunu gösterir. Tapınakların kireçtaşı kaide blokları ve temelleri günümüze ulaşmış, ahşap iskeletli kerpiç duvarlar ve ahşap kirişli düz toprak dam korunamamıştır. Tapınak Mahallesi'nin kuzeyindeki düzensiz yapıların temelleri *Bizans Dönemi*'ne ait bir çiftliğin kalıntılarıdır.

MÖ 13. yüzyılın sonuna doğru, tapınaklar yerini normal konutlara ve atölyelere bırakmıştır.

2, 3 VE 5 NOLU TAPINAKLAR

Yukarı Şehrin en eski tapınakları olan üç büyük tapınak, 2 No'lu Tapınak, 3 No'lu Tapınak ve 5 No'lu Tapınak olarak adlandırılmıştır. Yerkapı'dan Kral Kapısı'na giden yolun yakınında sıralanırlar. Tapınaklardan sadece 5 No'lu Tapınak, *Tapınak Mahallesi* dışında kalır ve Kral Kapısı'na daha yakındır. Bu tapınakların sadece dev taş blokları ve ortostatları günümüze ulaşmıştır, temeller tapınakların yapısı hakkında bilgi verir.

5 No'lu Tapınak, içinde iki tanrıya tapınılan bir çift tapınaktır. İç avlunun sağ köşesinde yer alan diğer yapının bir sunak işlevi gördüğü düşünülür.

Ancak tapınağın batı kenarındaki iki oda grubu yapım tarihleri nedeniyle birbirlerinden farklılık gösterir. Tapınağın yakınındaki üç küçük yapı şapel olarak kullanılmış olabilir. Bu yapılardan birinde bulunan stel üzerinde Büyük Kral Tudhaliya betimlenmiştir. Başlığının kenarında yer alan boynuzlar yine tanrıyı simgelerken elinin üzerindeki hiyeroglif işaretler bu figürün *Büyük Kral Tudhaliya* olduğunu belirtir. Bu stelde betimlenen konu ölen kralın gökteki tanrılar arasına karışmış olmasıdır.

30 NO'LU TAPINAK

Aslanlı Kapı'dan *Yerkapı*'ya doğru ilerleyen surun sol tarafında yer alan 30 No'lu Tapınak, ufak bir yükselti üzerine kurulmuştur. Büyük iç avlulu tapınak planına uyan bu yapı, Büyük İmparatorluk Dönemi'nin sonunda şehirle birlikte tahrip olduktan sonra atölyelere temel olmuş ve taş ocağı olarak kullanılmıştır.

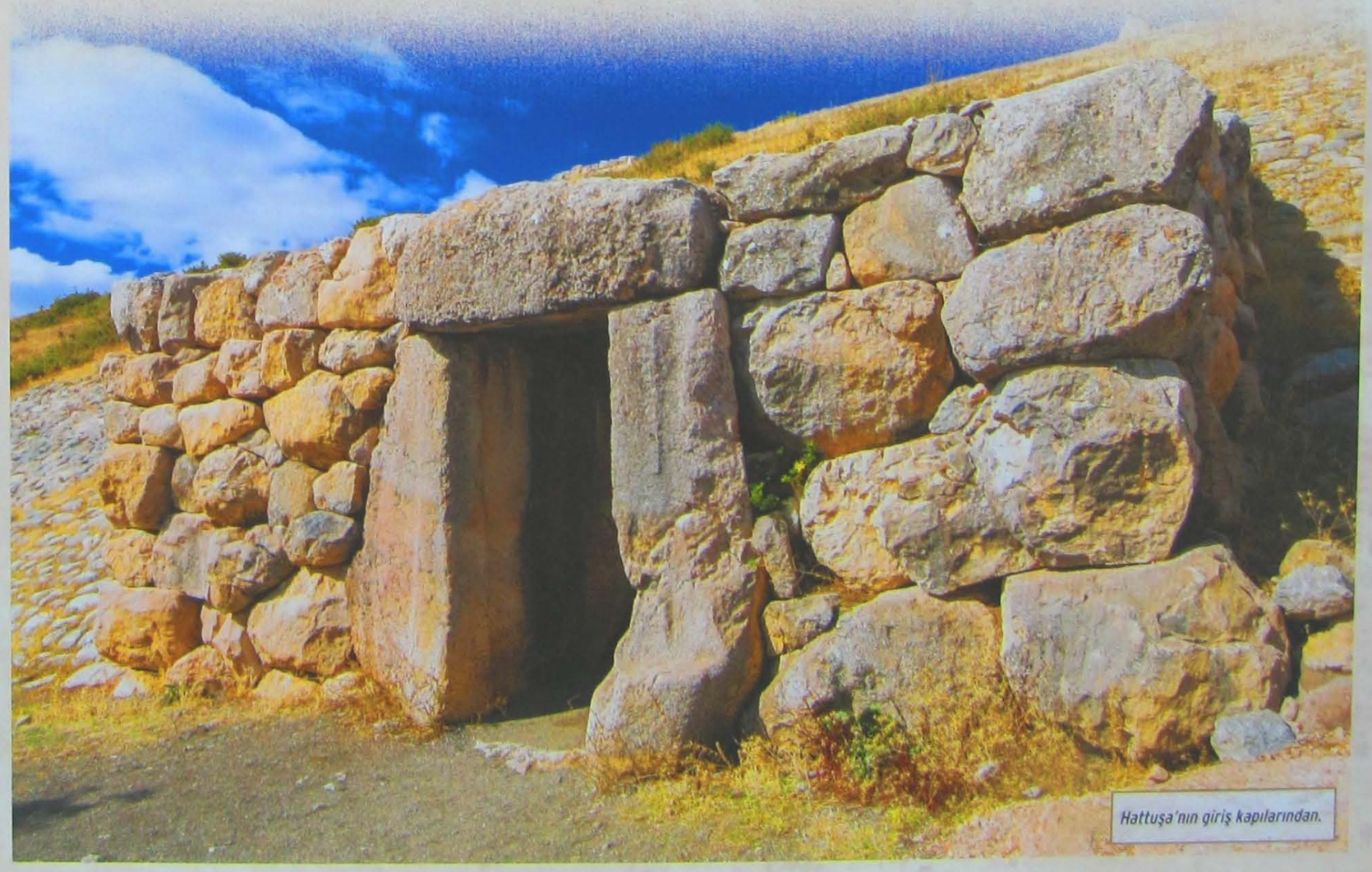
Hattuşa'nın giriş kapılarından.

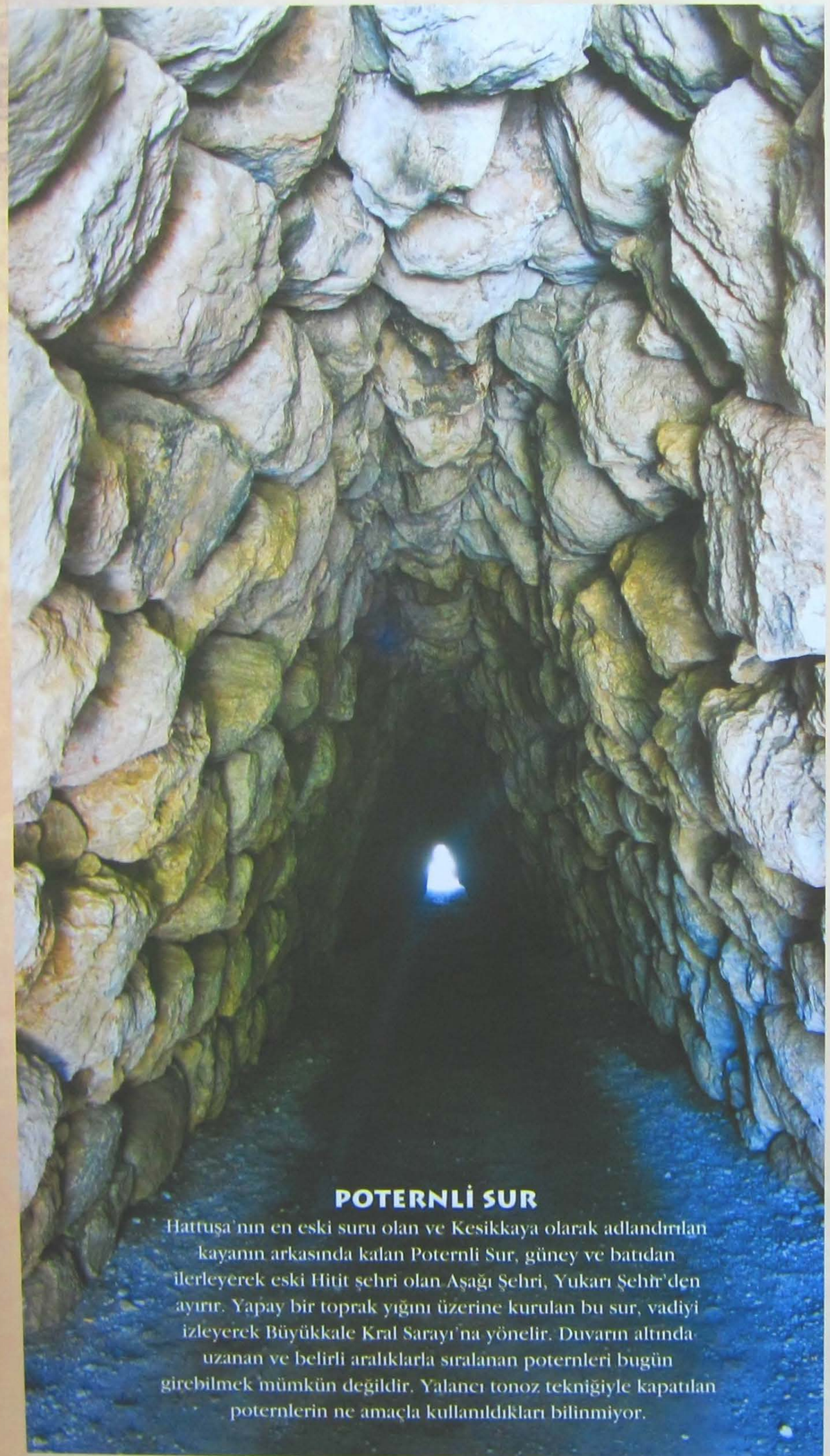

POTERNLİ SUR

Hattuşa'nın en eski suru olan ve Kesikkaya olarak adlandırılan kayanın arkasında kalan Poternli Sur, güney ve batıdan ilerleyerek eski Hitit şehri olan Aşağı Şehri, Yukarı Şehir'den ayırır. Yapay bir toprak yığını üzerine kurulan bu sur, vadiyi izleyerek Büyükkale Kral Sarayı'na yönelir. Duvarın altında uzanan ve belirli aralıklarla sıralanan poternleri bugün girebilmek mümkün değildir. Yalancı tonoz tekniğiyle kapatılan poternlerin ne amaçla kullanıldıkları bilinmiyor.

YENİCEKALE

Yenicekale, 30 No'lu Tapınağın aşağısında, *Aslanlı Kapı*'nın kuzeydoğusunda kalan bir kaya kütlesidir. Üstü işlenen ve yanları duvarla örülen doğal kayalığın oluşturduğu Yenicekale, Hitit metinlerinde bahsedilen kayaüstü yapılarından biridir. MÖ 13. yüzyıla tarihlenen bu yapının işlevi henüz bilinmemektedir.

GÜNEY HAVUZLAR

Yukarı Şehir'de, *Aslanlı Kapı*'dan *Yerkapı*'ya doğru giderken yolun solunda kalan Güney Havuzlar, şehrin kullanım suyu ihtiyacının karşılanması amacını taşımaktadır. Buradaki toprak yapısının su geçirmeyen killi toprak olması ayrıca bu alanda önlem amaçlı herhangi bir işlem yapılmasına gereksinim oluşturmamıştır. Burada depolanan su, künkler aracılığıyla şehrin içine taşınmıştır. *Güney Havuzları*, şehrin hemen hemen en yüksek yerinde yan yana sıralanmış beş havuzdan oluşmaktadır.

DOĞU HAVUZLAR

Hititler tarafından *Güney Kale*'nin güneydoğusunda inşa edilmiş olan *Doğu Havuzlar* da *Güney Havuzlar*'la aynı işlevi üstlenmiş ve şehrin su ihtiyacını karşılamış olan yapay havuzlardır. Az su geçiren serpentin kayaçlardan oluşan bu yapı, kil tabakasıyla kaplanmıştır. Havuzların beslendiği kaynağa ek olarak şehrin dışından da künklerle su getirilmiş ve bu künklerin geliş ve şehre giriş yerleri araştırmalar sırasında tespit edilmiştir.

Hattuşa'nın son kralı II. Şuppiluliuma

HİYEROGLİFLİ ODA (2 NO'LU ODA)

Son yapılan araştırmalarla kült işlevi olduğu düşünülen ve hatta yeraltı dünyasının sembolik girişi olarak kabul edilen Hiyeroglifli Oda'nın taş bloklarının çoğu daha sonraki zamanda devşirme olarak yerlerinden sökülmüş ve başka bir yapıda kullanılmak üzere taşınmıştı. Rekonstrüksiyonu yapılan bu yapının arka duvarındaki kabartmada, figürün başı üzerindeki kanatlı güneş kursundan bu figürün Güneş Tanrısı'nı betimlediği anlaşılmıştır. Hayat verici özelliğe sahip olan tanrı sağ elinde Mısır hayat sembolü (Ankh) tutar. Kabartmada ayrıntı yoktur. Hattuşa'nın Son Kralı II. Şuppiluliuma'nın kabartması odanın sol duvarında yer alır. Bir savaşçı olarak betimlenen kralın sivri külahının boynuzlarının önünde unvanı ve ismi vardır. Kral hâlâ hayatta olmasına rağmen kendini tanrılaştırmıştır. Karşı duvardaki Luvi hiyeroglifi ile yazılmış olan yazıt, Büyük Kral *II. Şuppiluliuma*'nın tanrıların desteğiyle birçok ülkeyi ele geçirdiğini ve yeni şehirler kurduğunu anlatmaktadır.

2 no'lu hiyeroglifli oda.

GÜNEY KALE

Orta Demir Çağı'na ait olan *Güney Kale*, Aşağı Şehrin büyük bir bölümünü ve Yukarı Şehrin doğusunu kapsayan büyük bir yerleşimin bir parçası olduğu düşünülür. Bu Frig Kalesi Hitit Dönemi'ne ait olmayan ender kalıntılardan biridir.

NİŞANTAŞ

Nişantaş, *Sarıkale* ve *Yenicekale*'nin bir benzeri olarak üzerinde bir yapı bulunduran doğal bir kaya bloğudur. Büyük Hitit yapısının taş bloklarının oturtulduğu kenet delikleri ve oyuklar dışında bu yapı hakkında fikir verecek tek bir taşı kalmamıştır. Sadece kayalığın önündeki yığıntıda sfenkslerle bezeli bir yapı bloğu bulunmuştur; muhtemelen bu yapının sfenksli bir girişi vardı. Kayalığın doğuya bakan dik duvarının üzerine işlenmiş olan yazıt Luvi hiyeroglif yazısıyla yazılmıştır. Yazıtın sadece son *Kral II. Şuppiluliuma*'ya ait olduğu bilinmektedir. Kralın babası, *Tudhaliya* için bir heykel yaptırmış ve bu heykeli bir "kaya tepesi"nin içine koydurmuştur. Bu yazıtta Şuppiluliuma büyük olasılıkla bu anıttan söz eder.

BÜYÜK TAPINAK 1 NO'LU TAPINAK

Başkent Hattuşa'ya ait en iyi korunmuş ve en büyük tapınak, 1 No'lu Tapınak olarak da adlandırılan *Büyük Tapınak*'tır. Aşağı Şehrin merkezinde yer alan bu yapı, etrafını saran depoları, giriş yapısı ve avlusu ile bir bütün halindedir. Teras üzerinde bulunan tapınak alanının girişi güneydoğudadır. Özel günlerde ve kült törenlerinde kralla kraliçenin, hatta ziyaretçilerin de bu kapıdan geçtiği düşünülür. Bu kapıya giden yol üzerindeki büyük teknenin ne amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Belki de kutsal alana girerken ziyaretçilerin yıkanması için buradadır. Tahrip edilmiş olan, dikdörtgen biçimli bu teknenin dışarıya suyun sızmasını sağlayan bir deliği de yoktur. Ancak teknenin köşeleri aslan figürleriyle süslenmiştir. Aslanın gövdesi teknenin uzun taraflarında kabartma olarak kalırken, kısa kenarlarında ön pençeleriyle birlikte aslan başları görülür. Tapınak alanının girişinde üç büyük eşik taşı ve yanlarda bekçi odaları vardır. Taş döşeli sokaktan, asıl tapınağa giriş ise tapınağın batıya bakan tarafının ortasındadır. Bu tapınağa giriş kapısı da tapınak alanına giriş kapısına benzer. Tapınağın bütün dış duvarları yassı payelerle süslüdür. Tapınağın ahşap kirişlerle kapatılan ve toprak örtüyle kaplanan çatısı günümüze ulaşmamıştır.

İki kült odasının bulunduğu arka bölümden avluya çıkış yoktur, ancak buralardan kültle ilişkili olduğu düşünülen odalara geçiş vardır. Bu kült odaları Hatti'nin *Hava Tanrısı Teşup* ve Arinna'nın *Güneş Tanrıçası Hepat*'a yani "Tanrılar Çifti"ne ithaf edilmiştir.

Tapınağın etrafını çevreleyen depo odalarında toprağa gömülü büyük erzak küpleri bulunmuştur. Tapınak erzağının saklandığı bu küpler, özel olarak yapılmış ve buraya yerleştirilmişlerdir. Bazılarının üst kısımlarında mühür baskılar vardır. Tapınağın arşiv odalarında ise binlerce yazıtla karşılaşılmıştır.

BÜYÜKKALE KRAL SARAYI

Hattuşa şehrinin doğusunda kalan *Büyükkale*, Hitit krallarının oturduğu yerdir. Kayalıkların sağladığı olanaklar kralların burada yerleşmelerinin nedeni olmuştur. Burada kale ve saray yapıları görülebilmektedir. Sarayın ana bölümüne Aşağı Avlu'nun ikinci kapısından girilir. Burada sarayın yağmur ve atık sularının aktığı kanal, kült kompleksi ve havuz bulunur.

Büyükkale'nin en büyük yapısı, üst katında Hitit krallarının kabul salonu olan D yapısıdır. Sarayın arkasına gizlenmiş olan E ve F yapıları kralın özel odalarıdır.

Büyükkale'deki A, E ve K yapılarında bulunan kil tablet arşivleri Hitit tarihinin araştırılmasında büyük role sahiptir.

YAZILIKAYA TAPINAĞI

Aşağı Şehir'de, Hattuşa'nın doğusundaki tepelerin eteğine saklanmış olan Yazılıkaya Kaya Tapınağı'nı ilk gören Charles Texier, bu kabartmanın Amazonlar'la Paphlagoniahlar'ın arasındaki mücadeleyi betimlediğini düşünerek yanılmıştır. Bazıları ise bu kabartmalarda "Kutsal Düğün" betimlemesi aramışlardır. Ancak bu kaya tapınağı ne bir mücadele ne de bir kutsal düğünü betimlemektedir.

Yazılıkaya Tapınağı'nı, Hitit mimarisinin bir şaheseri olarak tanımlamak mümkündür. Doğa ile sanatı bütünleştiren bir tapınaktır. Şehirdeki diğer tapınak yapılarından farklı olan bu tapınak, bir açık hava tapınağı niteliğindedir ve tapınak üzerindeki betimlemeleri mühürlerin üzerinde de görmek mümkündür. "Yeni yıl şenlik evi" olarak da adlandırılan bu yapıda ilkbahar kutlamaları sırasında bütün tanrıların bir araya toplandığı düşünülmektedir.

Yazılıkaya'daki kabartmaların hepsi aynı saatte aynı canlılıkla görülmezler. Bu kabartmaları değişkenlik gösteren ışık durumuna bağlı olarak bakmak gerekir. Büyük A Odası'ndaki ana sahne ve tanrılar dizisi için sabahın geç saatlerini, tanrıçalar dizisi için öğleden sonrayı, küçük B Odası'ndaki kabartmalar içinse saat 11:00 - 13:00 arasını beklemek gereklidir.

Bir zamanlar taş döşeli olduğu bilinen Yazılıkaya A Odası'nın her iki tarafında şerit halinde kabartmalar yer alır. Bu kabartmalardan sol taraftaki tanrılar dizisi, sağ taraftaki ise tanrıçalar dizisidir. Kısa etekli, sivri başlıklı, ucu yukarı kıvrılmış ayakkabılı tanrılar, kabzası hilal biçimli, ucu kıvrık kılıç ve omuzlarında bir topuz taşırlar. Tanrıların yanı sıra tasvir edilen iki boğa adam, 'yeryüzü' sembolünün üzerinde durur ve başlarında 'gökyüzü' sembolünü taşırlar. Tanrıçalar uzun pilili etek, tanrılardaki gibi ucu kıvrık ayakkabılar ve yüksek başlıklarla tasvir edilmişlerdir. Tanrılar geçidinde figürlerin çoğunun ismi Luvi hiyeroglifleriyle başlarının üzerinde yazılmıştır. Arka duvardaki ana sahnede, bu tanrı ve tanrıçalar, Hava Tanrısı Teşup ve Güneş Tanrıçası Hepat'ı karşılar.

Yeraltı tanrılarının kafile halinde yürüyüşleri (Oda B).

Ana sahnenin karşısındaki duvarda tanrılar geçidinin sonundaki büyük kabartmada, bir tanrı yerine Büyük Kral Tudhaliya tasvir edilmiştir. İki dağın üzerinde duran kral, sol elinde uzun ucu kıvrık bir baston; sağ elinde ise kanatlı bir güneş kursu taşımaktadır. Kralın başında bu tasvirde yuvarlak külahı ve üzerinde uzun bir mantosu vardır. Güneş kursunun altında ve iki yanında kralın adının yazı olduğu bu betimlemeden yola çıkarak Kral Tudhaliya'nın MÖ 13. yüzyılda bu tapınağın son halini almasında büyük rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Geçit durumundaki bir kaya aralığından girilen Küçük B Odası'nın girişi her iki taraftaki, insan gövdeli aslan başlı kanatlı cinlerle korunur. Bu odayı Büyük Kral II. Şuppiluliuma ölen babası IV. Tudhaliya için yaptırmış, içerisine de bir heykelini diktirmiştir. Girişin sağındaki duvarda yer alan "oniki yeraltı tanrısı" kabartması A Odası'ndaki tanrılar sırasının başındaki on iki tanrıyla aynıdır. Karşı duvarda yer alan üç kabartmadan birinde Tanrı Şarrumma Büyük Kral Tudhaliya'ya sarılarak yol göstermektedir. İkinci kabartmada Kılıç Tanrısı ya da Yeraltı Tanrısı Nergal betimlenmiştir. Üçüncü kabartma ise Büyük Kral IV. Tudhaliya'nın adını ve ünvanını içerir.

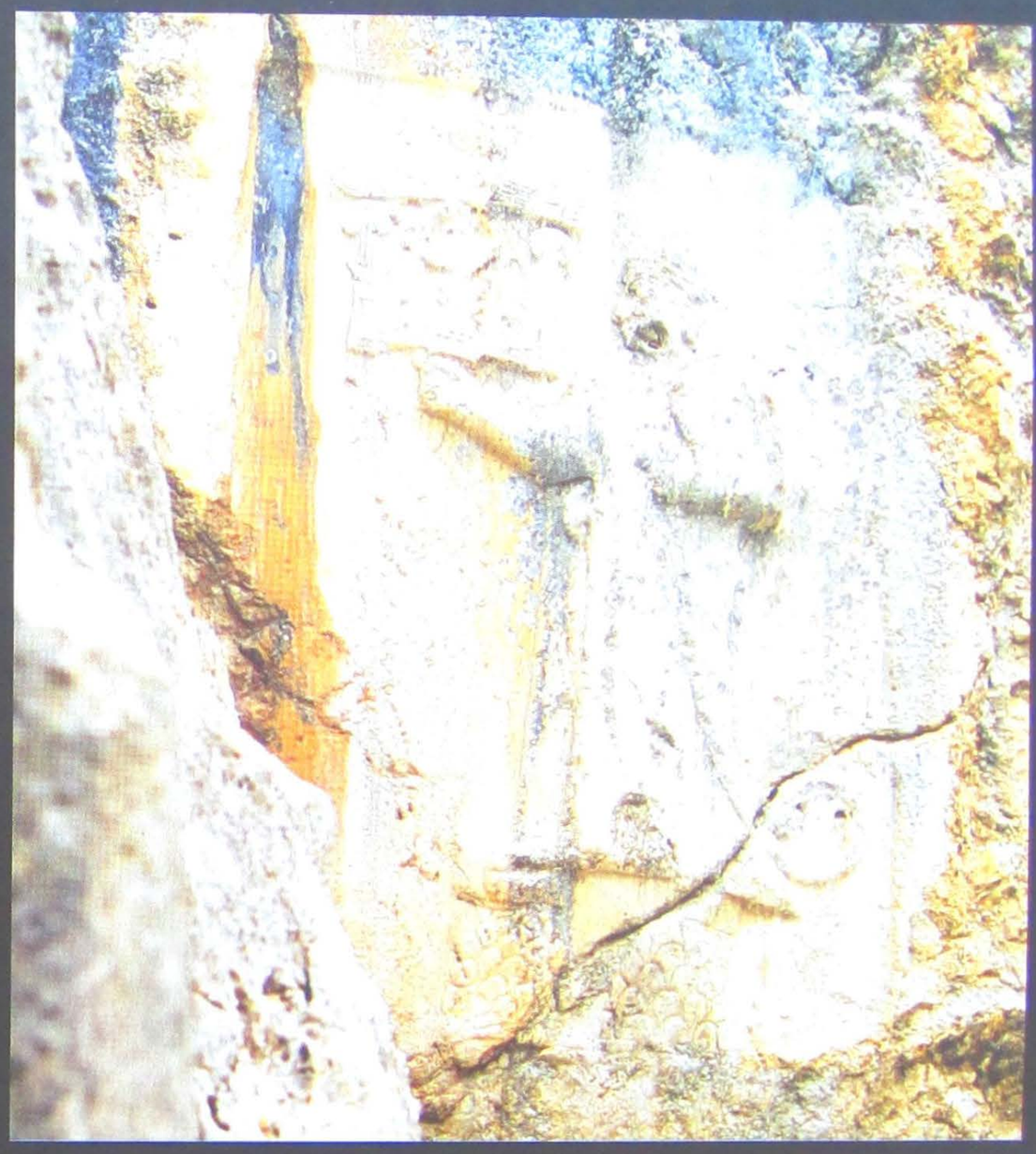

Kral IV. Tudhaliya (Oda A).

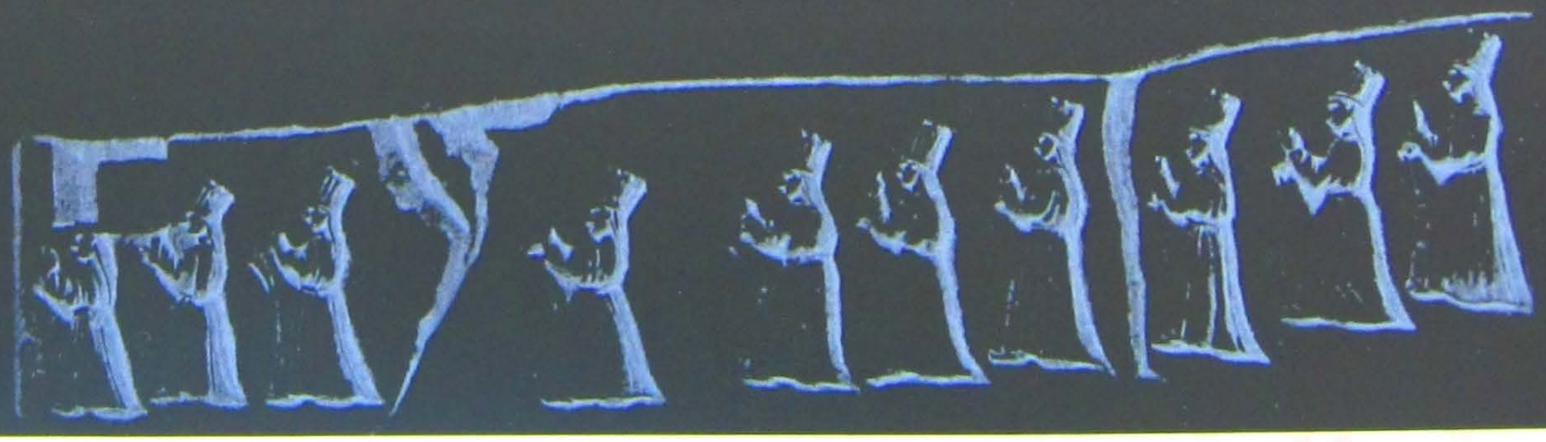

Charles Texier'in çizgileriyle Yazılıkaya'daki Tanrılar Geçidi.

Kral Tudhaliya ve Tanrı Şarrumma.

KARATEPE-ASLANTAŞ (AZATİWATAYA)

KARATEPE, OSMANİYE'YE BAĞLI KADİRLİ İLÇESİ SINIRLARINDA BULUNAN VE MÖ 8. YÜZYILDAKİ, GEÇ HİTİT ÇAĞI'NDA HİTİT KRALI ASİVATAS TARAFINDAN KUZEYDEN GELECEK SALDIRILARA KARŞI BİR SINIR KALESİ OLARAK KURULAN AZATİWATAYA (KARATEPE-ASLANTAŞ) VE ÇEVRESİ GÜNÜMÜZDE AÇIKHAVA MÜZESİ OLARAK HİZMET VERMEKTEDİR.

Kilikya Ovası'nın kuzeydoğu köşesinde, Ceyhan Nehri'nin batı yakasında yer alan Karatepe-Aslantaş (Azatiwataya), Osmaniye ili Kadirli ilçesine 20 km mesafededir. Ceyhan Nehri'nin kıvrımları üzerinde, Toroslar'ın eteğinde kurulmuş olan bir sınır kalesi konumundaki yerleşim, bugün Aslantaş Baraj Gölü kenarındadır.

MÖ 15. yüzyıl Mısır kaynaklarında ismine *Qadi* olarak rastladığımız *Kizzuwatna* (Ovalık Kilikya - günümüzde Çukurova'nın doğusu) ile ilgili bilgilere ancak *Asur* kaynakları (III. Şalmanezer'ın yıllıkları) aracılığıyla ulaşılabilmektedir. Asur kaynaklarında *Que* olarak bahsedilen *Ovalık Kilikya* (Cilicia Pedias) tarih boyunca stratejik önemini korumuş ve dönem içerisinde oluşan politik boşluktan yararlanarak *Anadolu*'ya doğru hızla ilerleyen Asurlular'ın askerî seferlerinden de payını almıştır.

Yeni Asur Çağı'nda Çukurova'da kurulan önemli krallıklardan biri de *Que*'dir. *Asur Kralı III. Şalmanezer*'in birçok askeri sefer düzenlediği ve yerleşimleri ele geçirdiği bilinir. *III. Şalmanezer*'ın sefer düzenlediği bu yerleşimlerden biri de Que'dir. *Azatiwataya Krallığı* ise kendi içinde birlik olmayan ve birçok yerel beylikten oluşan Que'nin beyliklerinden biridir. Karatepe'de yürütülen araştırmalar sırasında ele geçen çift dilli yazıt Azatiwataya hakkında önemli bilgiler vermektedir.

III. Şalmanezer

Sfenks ve kabartma, Karatepe-Aslantaş.

Kanıtlar - Belgeler

TABAKALANMA

Karatepe kale kazılarında üç yapı katı saptanmıştır. Birinci kat, surları, giriş kapılarını, saray ve kutsal yapıları içermektedir. Ele geçen kabartma ve yazıtlar da bu kata aittir. İkinci yapı katı ise mimarlık buluntuları ile sınırlıdır. Bunlar, kalenin ana mimarisini oluşturan ve adı geçen yapıların temel duvarları altındaki taş örgülerdir. Karatepe'de gün ışığına çıkarılan eserlerin dikkat çekici olanlarını, giriş kapıları, bunlarla ilintili yapılar, adı geçen yapıları bezeyen kabartmalar, Fenike ve Hitit hiyeroglif yazıtları şeklinde tanımlayabiliriz.

ÇİFT DİLLİ YAZIT

İlk olarak Franz Steinherr tarafından fark edilen Fenikece ve Luvi hiyeroglifi ile yazılmış olan çift dilli yazıt, kalenin kapısında yer almaktadır. Bir diğer yazıt da sadece Fenikece olarak heykel ve heykel kaidesinin üzerindedir. Hem Fenike hem de Luvi hiyeroglifleriyle yazılmış olması, o güne kadar çok iyi bilinmeyen Luvi hiyeroglifinin çözümlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Yazıtın dilbilimsel öneminin yanı sıra tarihsel önemi de büyüktür. Bu çift dilli yazıt, Kral Azatiwata tarafından yazdırılmıştır. Kendisinden "Danunalılar'ın (Adanalılar'ın) Hükümdarı" olarak bahseden Azatiwata, yazıtta Danunalılar'a verdiği hizmetten, fetihlerinden, genişlettiği topraklardan bahseder.

Yazıtta söz edilen Mopsos, Troia Savaşı'nın ardından Amphiloklos'la birlikte yola düşerek Pamphylia'da ve Kilikya'da şehirler kuran bir kâhindir. Yazıtta adı geçen Urikki ise, tahta çıkar çıkmaz Asurlulaştırma politikalarına güç veren Asur Kralı III. Tiglatpileser'in, MÖ 738'de yenerek vergiye bağladığı krallar arasında yer alan Que kralıdır. Bu dönemde Que stratejik konumu dolayısıyla Asurlular'ın Tabal ülkesine düzenledikleri seferlerde bir üs görevi görmüştür. Ayrıca Asur, vergiler karşılığında Geç Hitit Şehir Devletleri'nin siyasal varlığına dokunmamıştır. Ancak Tiglatpileser'den sonra tahta geçen II. Sargon (MÖ 722-705), kendisine büyük hedefler belirlemiş ve bütün Yakın Doğu'yu tek bir egemenlik altında toplamaya çalışmıştır. Bu politikadan en çok etkilenen stratejik konumunun önemi ve doğal kaynaklarının zenginliği nedeniyle Que Krallığı olmuştur. Kral Urikki'nin ömrünün sonuna kadar Asurlular'a karşı politikasından vazgeçmediği ve ömrünün sonlarına doğru sürgüne gönderildiği tarihî kaynaklardan bilinmektedir.

Urikki'nin kimliğine ve Que'ye ilişkin tartışmalara nokta koyan önemli eserlerden biri de Adana'nın güneyinde Çine Köyü'nde ele geçmiştir. Burada bulunan Fenike ve Luvi hiyeroglifiyle yazılmış olan yazıtta Urikki kendisini, Mopsos soyundan gelen, Hiyawa Ülkesi Kralı ve Fırtına Tanrısı'nın hizmetkârı Warikus (Fenikece: Urikki) olarak tanıtır. Yazıtta başarılarından bahseden Urikki, Asur kralı ve Asur evinin kendisine analık-babalık ettiğinden bahseder. Bu yazıtta Urikki'nin Asur egemenliğine girdiği anlaşılmaktadır.

Karatepe'de bulunan çift dilli yazıta göre Azatiwata; ömrünün sonuna kadar Assurlular'a karşı politikasını sürdüren babası Que Kralı Awarikus/Urikki'nin ve Fırtına Tanrısı'nın da desteğiyle kaleyi kurmuş ve Danuna halkına barış, bolluk ve bereket getirmiştir.

Karatepe'deki gücü muhtemelen güçlü Asur Kralı II. Sargon'un MÖ 705'teki ölümünden sonra Asur egemenliğinin zayıflamasıyla mümkün olmuştur.

"BEN BA'AL (FIRTINA TANRISI - TARHUNZA) HİZMETKÂRI, DANUNALAR KRALI AWARİKKU'NUN GÜÇ VERDİĞİ AZATİWATA'YIM. BA'AL BENİ DANUNALILAR'A BABA VE ANNE YAPTI. DANUNALILAR'I YENİDEN CANLANDIRDIM. ADANA OVASI TOPRAKLARINI GÜNEŞİN DOĞDUĞU YERDEN BATTIĞI YERE KADAR BEN GENİŞLETTİM. BENİM ZAMANIMDA DANUNALILAR HEP İYİ ŞEYLERE, BOLLUĞA SAHİP OLDULAR. VE PAHARA'NIN TAHIL DEPOLARINI DOLDURDUM. VE BEN BA'AL'IN SAYESİNDE ATLARIN ÜSTÜNE AT, KALKANLARIN ÜSTÜNE KALKAN, ORDULARIN ÜSTÜNE ORDU EKLEDİM. VE İSYANCILARI DAĞITTIM, VE ÜLKEDEKİ TÜM KÖTÜLÜKLERİN KÖKÜNÜ KAZIDIM. EFENDİMİN EVİNİN TEMELLERİNİ İYİLİKLE ATTIM. EFENDİMİN DÖLÜNE İYİ DAVRANDIM VE BABASININ TAHTINA OTURMALARINI SAĞLADIM. HER KRALLA BARIŞ YAPTIM. VE DOĞRUSU, HER KRAL BANA ADALETİM, BİLGELİĞİM VE İYİ YÜREKLİLİĞİMDEN DOLAYI BİR BABA GİBİ DAVRANDI. VE BEN, MOPSOS EVİNE HİZMET ETMEYEN, ÇETELERİN, KÖTÜ ADAMLARIN YERLEŞTİĞİ TOPRAKLARDA, SINIRLARDAKİ TÜM ÜCRA KÖŞELERDE GÜÇLÜ KALELER KURDUM. AMA BEN, AZATİWATA, ONLARI AYAKLARIMIN ALTINA ALDIM. VE BURADA, DANUNALILAR HUZUR İÇİNDE YAŞAYABİLSİNLER DİYE KALELER YAPTIM. BATI TOPRAKLARDAKİ GÜÇLÜ ÜLKELERE BOYUN EĞDİRDİM. HİÇBİRİNİN KRALINA BOYUN EĞDİREMEMİŞTI BENDEN ÖNCEKİLER. AMA BEN AZATİWATA, ONLARA BOYUN EĞDİRDİM. ONLARA DİZ ÇÖKTÜRDÜM. ONLARI DOĞU TARAFA YERLEŞTİRDİM. VE BEN DANULALILAR'I YERLEŞTİRDİM ONLARIN YERİNE. VE BENİM ZAMANINDA ONLAR (DANULALILAR) ADANA OVASI'NIN DOĞUDAN BATIYA TÜM SINIRLARINDAYDILAR. DAHA ÖNCE KORKU YARATAN, BİR ADAMIN YÜRÜMEKTEN KORKACAĞI O TOPRAKLARDA, BA'AL SAYESİNDE BENİM ZAMANINDA BİR KADIN TEK BAŞINA İĞLERİ İLE YÜRÜYEBİLİYORDU. VE BENİM ZAMANIMDA DAUNALILAR VE TÜM ADANA OVASI BOLLUĞA, TOKLUĞA, HUZURA SAHİPTİ. VE BEN BU KENTİ KURDUM VE BEN VERDİM ADINI AZATİWATAYA OLARAK. ÇÜNKÜ BA'AL VE RESHEPH-SPRM BENİ GÖREVLENDİRMİŞTİ BU KENTİ KURMAKLA. VE ONU, ADANA OVASI'NIN VE MOPSOS EVİNİN KORUMASI OLSUN, BOLLUK VE BEREKETLİLİK İÇİNDE, İYİ YAŞASIN VE HUZUR İÇİNDE YAŞASIN DİYE KURDUM, BA'AL'IN VE RESHEPH-SPRM'NİN SAYESİNDE. ÇÜNKÜ BENİM ZAMANIMDA ADANA OVASI BOLLUK VE BEREKETLİLİĞE SAHİPTİ VE DANUNALILAR HİÇBİR ZAMAN KARANLIĞI YAŞAMADILAR. VE BEN BU KENTİ KURDUM, BEN VERDİM ADINI AZATİWATAYA OLARAK..."

Azatiwata'nın yazıtı bir beddua ile son bulur:

"... EĞER KRALLARDAN VEYA PRENSLERDEN BİRİ, BU KAPIDAN AZATİWATA'NIN ADINI SİLERSE VE KENDİ ADINI YAZARSA, DAHASI GÖZ DİKERSE BU KENTE, BU KAPIYI YERLE BİR EDİP, Kİ AZATİWATA YAPTIRDI ONU, BAŞKA BİR KAPI YAPTIRIR VE ÜZERİNE ADINI YAZARSA, SEBEBİ NE OLURSA OLSUN İSTER NEFRET İSTER HIRS İSTER KÖTÜLÜK, BA'AL-SHAMEM VE YERYÜZÜNÜN YARATICISI VE SHAMASH-OLAM GÖĞÜN FIRTINA TANRISI, GÖĞÜN GÜNEŞ TANRISI, HİKMET TANRISI VE TANRININ TÜM OĞULLARININ SOYU YERYÜZÜNDEN SİLSİN O KRALLIĞI VE O ADAMI! BUNDAN BÖYLE AZATİWATA'NIN ADI, AY VE GÜNEŞİN ADLARININ DURDUĞU GİBİ, SONSUZA DEK DURSUN!"

Kuzey'in vahşi kavimlerinden korunmak için oluşturulan Kuzey Kapı.

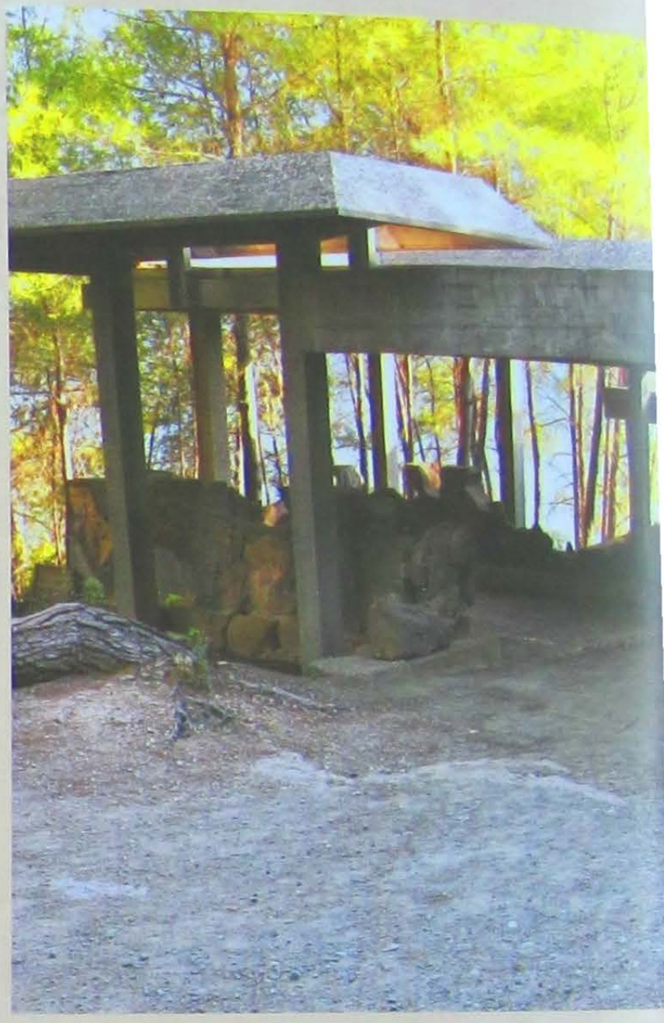

Kalede yer alan Güney Kapı.

Araştırmalar ve Keşifler

ARAŞTIRMA TARİHİ

1945 yılında Prof. H. Th. Bossert ve asistanları Halet Çambel, Muhibbe Darga ve Nihal Ongunsu'dan oluşan bir ekip, Geç Hitit İmparatorluğu dönemindeki Hitit kervan yolunu araştırmak için yola koyulur. Bu araştırma sırasında Kadirli'nin doğusunda bir Aslantaş olduğu söylentisi ile karşılaşırlar. Bu söylentiyi değerlendiren ekip, 1946 yılında yeniden yola çıkar. Adana Müzesi Müdürü Naci Kum ve bir ilkokul öğretmeni olan Ekrem Kuşçu'nun kılavuzluğunda Aslantaş'a ulaşırlar. Kaidenin aslan değil boğa kaidesi olduğunu görürler. Anadolu'daki aslan biçimli anıtların hepsinin aslantaş olarak adlandırılmasından dolayı isim karmaşası yaşanmaması amacıyla mevki Karatepe olarak adlandırılmıştır.
İlk bilimsel araştırmalar, 1947 yılında Prof. H. Th. Bossert ve Doç. Dr. U. Bahadır

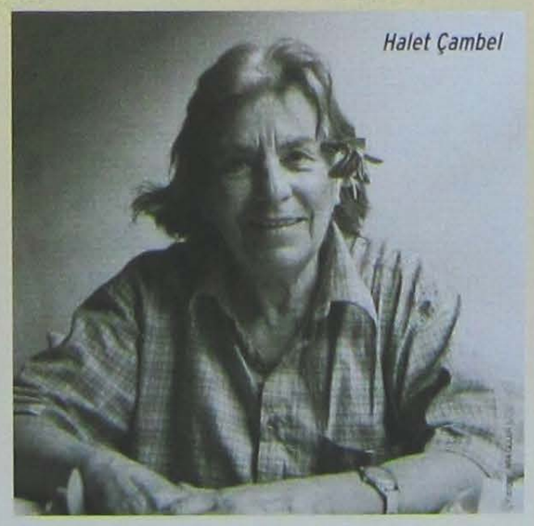

Halet Çambel

Alkım'ın başkanlığında sondaj çalışmalarıyla yapılmış ve aynı yıl kazı çalışmaları da başlatılmıştır. 1951 yılına kadar süren kazı çalışmaları durdurulmuş ve 1987 yılında Halet Çambel tarafından devralınan kazı başkanlığı günümüzde de devam etmektedir.

GEÇ HİTİT KALESİ

Geç Hitit Dönemi'nde, *Azatiwata* tarafından "kuzeyin vahşi kavimleri"ne karşı kurulan kaleye, biri kuzeydoğuda (Kuzey Kapı) diğeri ise güneybatıda (Güney Kapı) olmak üzere iki kapıdan girilir. *Geç Hitit Kalesi*, MÖ 8.-7. yüzyıllara tarihlenir. Kalenin batısından, *Ceyhan Nehri* üzerinde hâkim bir konumda yer alan bir kervan yolu geçmektedir. Muhtemelen bu yol Fenikeli tüccarlar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır.

Kapılar düzenli aralıklarla yerleştirilmiş masif kulelerle desteklenen bir çevre duvarı ile korunmaktadır. Kaleye girişi sağlayan kapılar, kuleler ve ek kulelerle de desteklenmiştir. Rampalarla ulaşılan bu kapılarda, ilk olarak *Franz Steinherr* tarafından fark edilen Fenikece ve Luvi hiyeroglifi ile yazılmış olan çift dilli yazıt yer almaktadır. Bir diğer yazıt da sadece Fenikece olarak heykel ve heykel kaidesinin üzerinde yer almaktadır.

Kapıların iç duvarları, volkanik bir taş olan bazalttan yapılmış levhalarla kaplıdır. Dik duran bu levhaların üzerinde yer alan kabartmaların büyük çoğunluğu insan, hayvan ve gemi betimlemelerinin oluşturduğu kabartmalara sahiptir. Bu kapılar, yazıtlı ve yazıtsız kaideler üzerine yerleştirilmiş ortostatlar, heykeller, kabartmalarla süslenmiştir. Ancak bu kapı heykelleri, ortostatlar ve kaideler, kazı çalışmalarının başladığı yıllarda, parçalar halinde geniş alana yayılmış bir halde bulunmuştur.

Kulelerinin arasında kaleye girişi sağlayan bir ön avlu vardır. İç avlulu anıtsal yapı, kalenin en büyük yapısıdır ve muhtemelen kaleyi yaptıran hükümdar için inşa edilmiştir. Yapının güneyinde sur duvarına paralel duran üç sıra odadan oluşan bir yapı daha yer alır. *Güney*

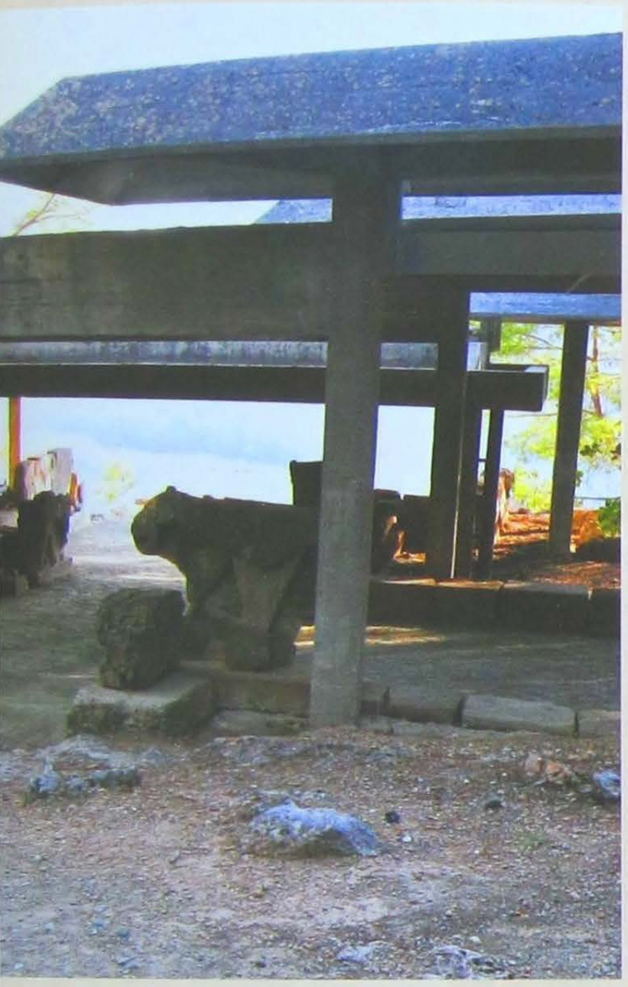

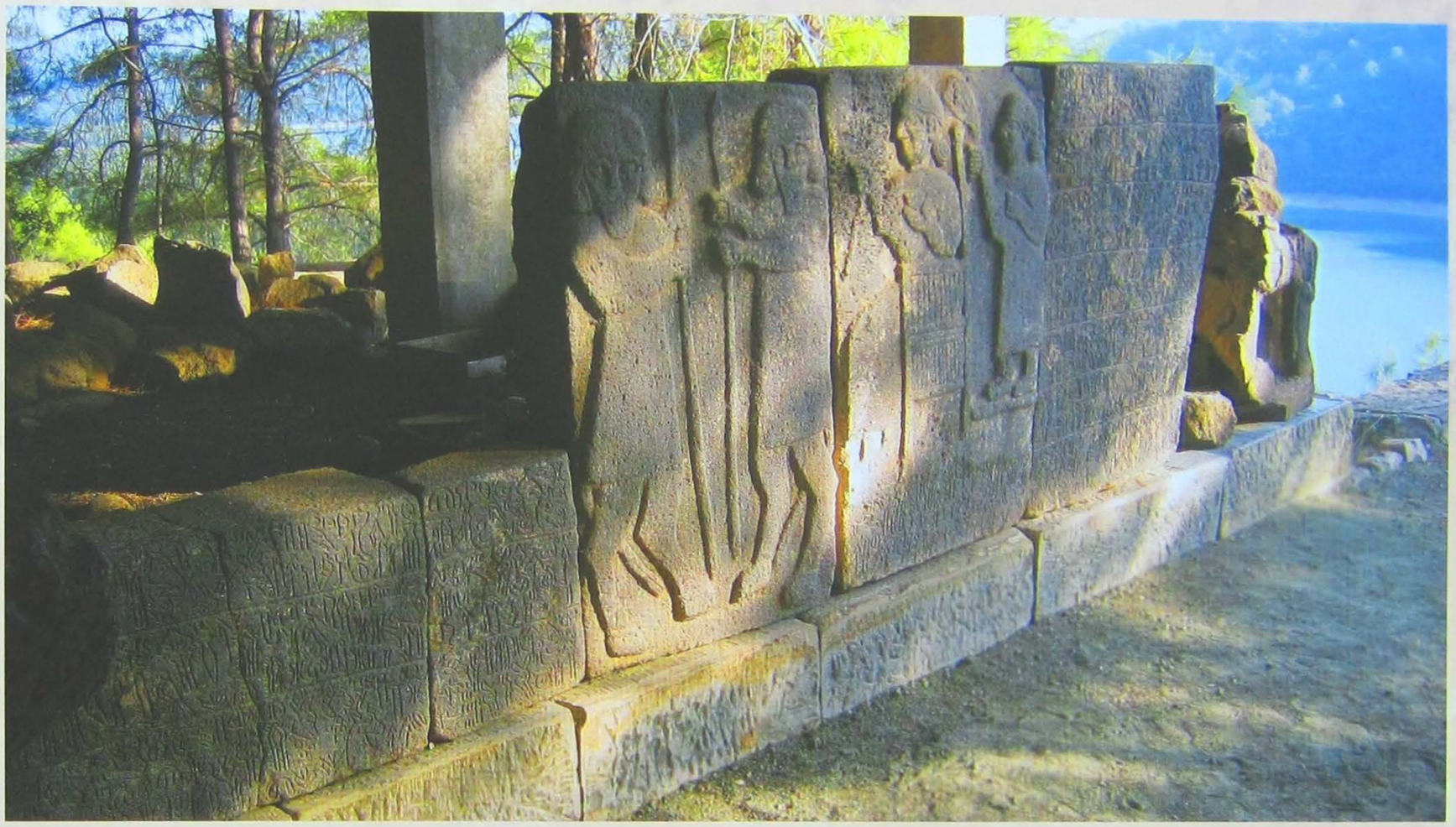

Kale duvarındaki kabartmalar.

Kapı'nın çevresinde ise depo görevi görmüş olduğu düşünülen odalar vardır.

Güney Kapı'da ise iki aslan heykeli, iki yandaki odaların bazalt taş blokları üzerinde ise kabartmalar yer almaktadır. Bu kabartmalar, yerleşimin inancına ve yaşam biçimine ışık tutmaktadır.

Kuzey Kapı'da ise insan başlı aslan gövdeli iki sfenks yer almaktadır. Kabartmalarda çeşitli figürlerin yanı sıra *Güneş Tanrısı* betimlenmiştir.

KARATEPE AÇIK HAVA MÜZESİ

Osmaniye'nin Kadirli ilçesi sınırları içerisinde yer alan ve *Prof. Dr. Halet Çambel*'in ömrünü adadığı *Karatepe*, 60 yıldır sürdürülen, zorlu bir çalışmanın ürünüdür. *Karatepe-Aslantaş*'taki eserler, geniş bir alana yayılmış olan mimari parçalardan oluşur. Bu nedenle parçaların toplanması, mümkün olanların onarılmasının ardından bu yerleşimin taşınıp bir müzeye konulmasındansa yerlerinde korunması fikri doğmuştur.
Bu fikri ilk olarak ortaya atan *Prof. C. Brandî*'dir. Açıkhava Müzesi, uzun yıllar süren zorlu çalışmaların sonucunda elde edilen başarıların da bir kanıtıdır.

Kazı çalışmaları sırasında bulunan heykeltraşlık eserleri ve mimari parçalar yerlerinde onarıldıktan sonra ayağa kaldırılmıştır. Daha sonra anıtsal yapıların üzerini örtecek ve onları koruyacak ancak aynı zamanda da doğal çevreden koparmayacak şekilde bir saçaklık projesi uygulanmıştır. Bölge tarihine ışık tutan bu eserlerin koruma

Kuzey Kapı'daki sfenks.

altına alınmasının ardından buraya ulaşımın sağlanması
için Kadirli'den bir yol yapılmıştır. Bu projeleri, içme suyunun getirilmesi, telefon hattının döşenmesi, güvenlik önemlerinin sağlanması, halkın eğitilmesi gibi projeler izlemiştir. 7715 hektarlık ormanlık alan 6831 sayılı Orman Yasası'nın 25. maddesi gereğince, 28.09.1958 tarih ve 6685-19 sayılı Bakanlık oluru ile Milli Park ilan edilmiş ve Türkiye'nin ilk *Açık Hava Müzesi*'nin temelleri atılmıştır. Hidroelektrik amaçlı kurulmuş olan Aslantaş Barajı da Milli Park sınırları içerisinde yer almaktadır.

Karatepe Açık Hava Müzesi'nde tek katlı olarak inşa edilmiş olan müze kompleksi; sergi salonları, konferans salonu ve idari bölümden oluşmaktadır. Müze salonlarının duvarlarında Karatepe'ye ilişkin bilgilerin yanı sıra buradaki ilk kazı çalışmalarının başladığı zamana ait fotoğraflar da yer alır. Müzenin önündeki avluda çatıyla örtülü alanlarda aslan heykelleri görülmektedir. Üç sergi salonundan 2 no'lu salonda Karatepe buluntuları yer alır. İnsan ve hayvan kabartmaları, heykel parçaları, yazıtlar, kapların sergilendiği vitrinlerde buluntuların açıklamaları, çizim ve fotoğraflarla desteklenmektedir. Taş eserler salonu olarak da adlandırılan 3 no'lu salonda *Azatiwataya*'nın bir maketi de ziyaretçilere sunulmaktadır. Müze odalarının restorasyonu ve düzenlemesini Restoratör Arkeolog Murat Akman üstlenmiştir.

Ayrıca kazı evinin bahçesinde, Karatepe'ye ömrünü adayan ve yıllardır büyük bir özveriyle çalışan Prof. Dr. Halet Çambel'in bir büstü dikilmiştir. Bu büst çevre halkının ve Adana Rotary Kulübü'nün sevgisinin, saygısının ve takdirinin yanı sıra, Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi'ni ve Milli Parkı kendilerine kazandıran Prof Dr. Halet Çambel'e bir teşekkürü niteliğindedir.

Ön Plandakiler

FIRTINA TANRISININ HEYKELİ

Güney Kapı'dan kaleye girince karşılaşılan açık alan, muhtemelen dinî törenlerin ayinlerin yapıldığı alandır. Burada karşılaşılan Fırtına Tanrısı'nın tahrip olmuş heykeli, çift boğalı bazalttan yapılmış bir kaide üzerinde yükselmektedir.
Arkeolog Halet Çambel, Karatepe'nin bulunuş öyküsünü anlatırken Akyol olarak bilinen eski bir kervan yolundan geçip Aslantaş Tepesi eteklerine ulaştıklarından ve oradan da dar bir patikadan geçerek tepenin zirvesine tırmandıklarından bahseder. Orada karşılaştıkları; yüzüstü devrilmiş, tahrip edilmiş bir heykel ve yanında, üzerindeki kabartmaların aslan olduğu zannedilerek "Aslantaş" olarak adlandırılan bir boğa kaidesi olmuş. Ormanlık alanda paramparça bir halde bulunan yazıtlı Tanrı heykelinin I. Dünya Savaşı sırasında kafasının içinde altın bulma umuduyla devrildiği ve parçalandığı ise sonradan öğrenilmiştir.
Üzerindeki Fenikece yazıttan dolayı önceleri bir krala ait olduğu düşünülen bu heykelin, yazıtın çözümlenmesiyle Tanrı Ba'al'a (Fırtına Tanrısı'na) ait olduğu anlaşılmıştır. Heykelin tanrılara özgü çifte boğa kaidesi üzerinde durması ise bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir. Uzun soluklu ve zorlu restorasyon çalışmaları sonucunda heykel 1988 yılında ayağa kaldırılmıştır.

"... Ve ben sağladım Ba'al KRNTRYS'in içinde yaşamasını. Her ırmak ülkesi, her yıl bir kurban sunsun ona; her yıl bir öküz, ekim zamanı bir koyun, hasat zamanı bir koyun sunsun. Ve Ba'al, Azatiwataya'yı yaşam ve sağlıkla kutsasın, onu diğer krallardan üstün kılsın. Ba'al ve diğer tanrılar, Azatiwataya'ya uzun günler, çok yıllar, bolluk ve krallara karşı zafer bahşetsinler. Ve kent, bol tahıla ve şaraba sahip olsun. İçinde yaşayan halk, öküzlere, koyunlara, bol tahıla, şaraba sahip olsun ve birçok çocuk doğursun. Büyüdüklerinde birçoğu güçlü olsun ve büyüdükçe Azatiwataya'ya ve Mopsos evine hizmet etsinler..."

Fırtına Tanrısı

Kabartmalar üzerinde çeşitli sahneler yer almaktadır: Ziyafet, çalgıcılar, kurban ve av sahneleri, savaşçılar, adak götürenler, boğa ayaklı figürler, müzik şöleni, gemi sahnesi, üçlü tanrı kabartmasına doğru geçit resmi, çocuk emziren ve testi taşıyan kadınlar, Tanrı Bes, hayat ağacı yanında keçiler, oynayanlar, kuş avı gibi.

İYONYA'NIN MUHTEŞEM KENTİ MİLETOS

BÜYÜK MENDERES IRMAĞI'NIN EGE DENİZİ'NE ULAŞTIĞI YARIMADANIN ÜZERİNDE KURULU MİLETOS (MİLET), İYONYA'NIN EN ESKİ YERLEŞİMLERİNDEN BİRİDİR. BAZI ANTİK COĞRAFYACILARA GÖRE GİRİTLİLER; HOMEROS'UN İLYADA'SINA GÖRE İSE ATİNA KRALI KODROS'UN OĞLU NELEUS ÖNDERLİĞİNDEKİLER TARAFINDAN KURULMUŞTUR. ŞEHRİN KÖKENİNE İLİŞKİN EFSANEDE İSE GİRİT KRALI MİNOS'UN TORUNU MİLETOS TARAFINDAN KURULDUĞU ANLATILIR.

Söke'nin 28 km güneybatısında ve *Balat* köyünün 1 km kuzeyinde yer alan *Miletos*, eski çağın en önemli limanlarından biridir. Kente ait ören yeri, Eski *Balat* köyünde geniş bir alana yayılmıştır. *Miletos*, mimari, arkeolojik ve kültürel özellikleriyle önemli bir yerleşim yeridir. Üretim ve ticaret ilişkileri nedeniyle ekonomi tarihçilerinin, doğa filozoflarının kenti olması nedeniyle de felsefecilerin yoğun ilgisini çeken bir metropoldür.

Miletos'un ilk evrelerine ait veriler, *Athena Tapınağı* alanında yapılan çalışmalarla gün ışığına çıkarılmıştır. Elde edilen veriler *Miletos*'taki en erken yerleşimlerinin Kalkolitik döneme (MÖ yaklaşık 5000-4000) rastladığını, Erken Tunç Çağı'nda (MÖ yaklaşık 3100-2000) ise yerleşimin Ege ve Anadolu arasında var olan ticaret için önemli bir geçiş noktası görevi gördüğünü ortaya çıkarmıştır.

Miletos'un Orta Tunç Çağı (MÖ yaklaşık 2000-1650), güçlü deniz donanmasına sahip olan Girit'te önemli bir siyasal ve kültürel gelişimin ortaya çıktığı döneme rastlar. Giritliler denizaşırı ticarete giriştikleri bu dönemde Miletos cazip bir fırsat olmuştur. Bu dönemde Miletos'taki *Minos* varlığına kanıt oluşturan veriler kentin Minoslular tarafından kolonize edildiğini ortaya çıkarır. Bu dönem, *Miletos* ile Minos arasında önemli bir kültürel ve sanatsal bağın olduğu dönemdir. *Miletos* önemli bir ticaret merkezi konumundadır. Ancak Girit'teki *Eski Saray*'ın uğradığı felaketten o da nasibini almıştır.

Geçmişe Tanıklık Edenler

STRABON'UN KALEMİNDEN...

"Maiandros, Orgas adında bir nehirle daha birleştikten sonra düz bir ülkeden yumuşak ve ağır bir akıntıyla geçer ve ileride genişleyerek Phrygia içerisinden bir süre aktıktan sonra Maiandros Ovası denen yerde Karia ile Lydia arasındaki sınırı meydana getirir. Buradaki akıntısı o kadar kıvrımlıdır ki bu derece kıvrımlı olan her şeye "Maiandroslamak" adı verilir. Nehir sonunda şimdi İyonyalıların oturduğu Karia'dan geçerek Miletos ve Priene arasından denize dökülür."

Adrien Egron, Miletos, 1837.

"... Nastes, kaba konuşan Karialıların başında yürür, Miletos'ta otururlar, yaprağı bol Phthiron Dağında, Maiandros kıyılarında, yüksek doruklu Mykale'nin eteğinde. Önderleri Amphimakhos'la Nastes'tir Nomion'un alımlı iki oğlu....."

Homeros, İlyada (II. 867-871)

Miletos, Geç Tunç Çağı'nın (MÖ yaklaşık 1650-1100) ilk evrelerindeki *Minos* kolonisi rolünü, aynı çağın sonraki evrelerinde *Miken* kültürüne bırakmıştır. Yapılan kazı çalışmaları *Miletos*'un *Miken* kültürünü benimsediğine dair dinsel ve gömüsel buluntuları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde *Miletos*, *Miken*'in Anadolu ile olan bağlantısında önemli bir merkezdir. Ele geçen buluntular ve çömlekçi fırınları buranın seramik üretim merkezi olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

Homeros, *İlyada* adlı eserinde Giritlilerin Miletos'ta oturduklarından söz eder. (Üstte).

İYON AYAKLANMASI

MÖ II. binyılda Orta Anadolu'da hüküm sürmüş olan *Hitit Krallığı* belgelerinde adı geçen "Millawanda" ya da "Millawata" Miletos'tur.

Tunç Çağı'ndan Arkaik döneme kadarki süreçte (MÖ 1100-700) *Miletos* tarihini aydınlatacak kanıtlar elde edilememiştir.

Dünya tarihinde bir dönüm noktası olan ve Ege kıyılarındaki kentlerin iskânı ile sonuçlanan göçler *Miletos*'u da etkisi altına almıştır. MÖ 800 yıllarından önce dinsel nitelikli kurulan ancak daha sonra siyasi bir nitelik kazanan *Panionion Birliği*ni oluşturan on iki İyon kenti arasında *Miletos* da yer almaktadır.
Bu dönemde kent, denizcilik alanında rakip tanımamış ve *Kuzey Ege*, *Karadeniz*, *Marmara*, *Çanakkale Boğazı* çevresinde koloniler kurmuştur.

Perslerin *Batı Anadolu*'ya girip teker teker İyon kentlerini istila etmeleri, burada satraplıklar kurmaları, MÖ 499-494 yılları arasındaki İyon ayaklanmasına neden olmuştur. Bu ayaklanmanın başında *Miletos Tiranı Aristagoras* vardır. İyonyanın tek başına Pers Krallığı'na karşı koyması mümkün değildir ve zaten tüm İyonya savaşa katılmamıştır. Katılanlar arasında da bir dayanışma ve disiplin yoktur. Bu *İyon ayaklanması*, *Lade Adası* açıklarında gerçekleşen savaş, MÖ 494'te *Miletos*'un kuşatılması, yağmalanması ve yerle bir edilmesiyle sonuçlanır. Bu dönemden sonra *Miletos* kendini toparlamaya ve gücünü yeniden kazanmaya çalışsa da başaramamış, *Atina Delos Birliği* ve güçlü *Pers İmparatorluğu* egemenliği altında kalmıştır.

MÖ 334'te *Miletos*, Büyük İskenderin seferlerine dirense de başarılı olamamıştır. Büyük İskender'in ardından kent sırasıyla *Antigonos*, *Lysimakhos*, *Seleukoslar*, *Ptolemaioslar*, *Attalaoslar*ın egemenliği altına girmiştir. MÖ 133'te *Roma*'nın *Asya Eyaleti* sınırları içerisine alınmıştır.

Büyük Menderes'in biriktirdiği alüvyonların *Miletos*'un Bizans dönemini aydınlatacak

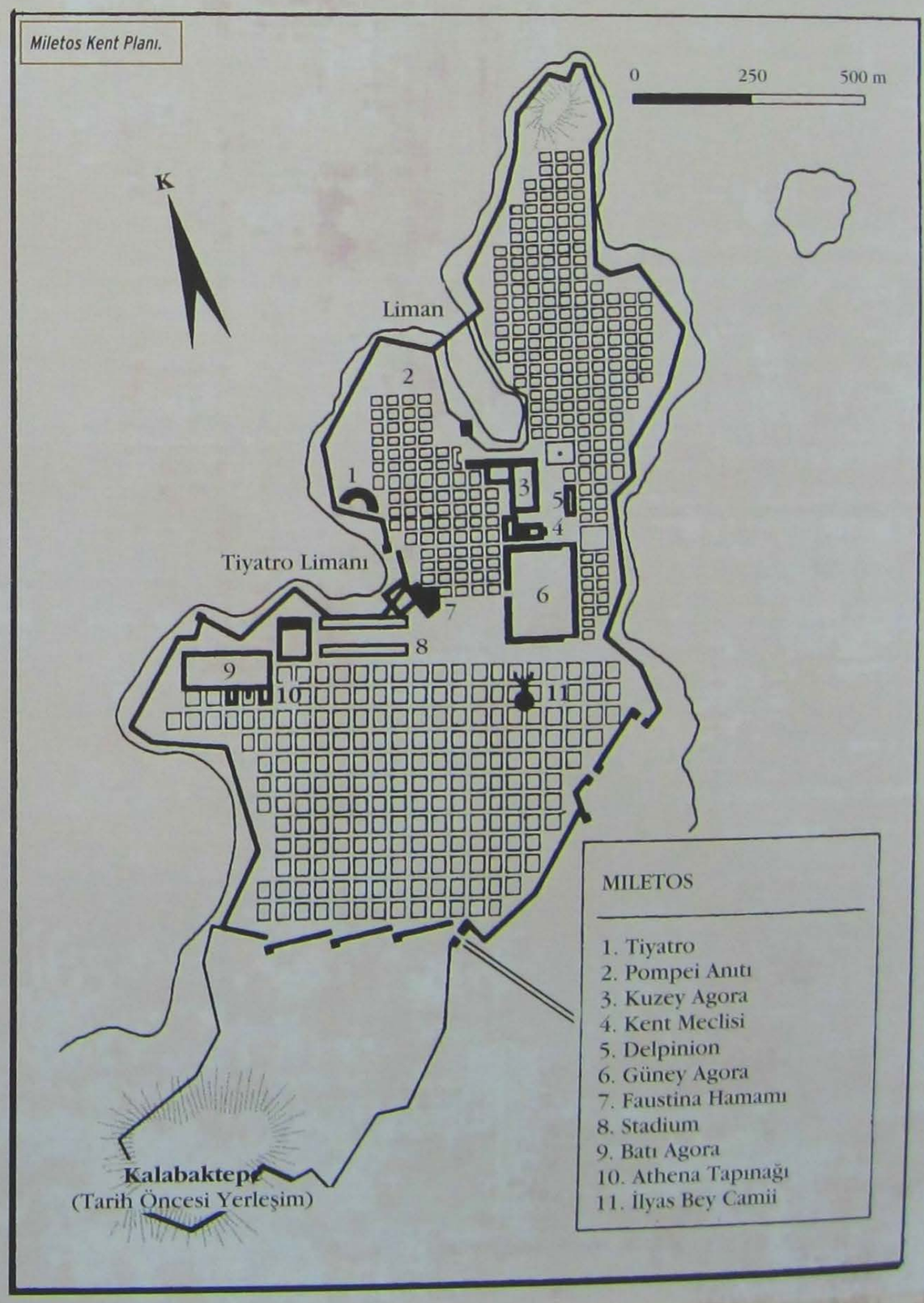

Mitler ve Efsaneler

MİLETOS EFSANESİ

Miletos, Girit Kralı Minos'un kızı Akakallis ve Apollon'un oğludur. Üç çocuk doğuran Akakallis babasının gazabından korktuğu için Miletos'u doğar doğmaz ormana terk etmiş ve Miletos'u Apollon'un emriyle ormanda dişi kurtlar sütleriyle beslemiştir. Çobanlar tarafından bulunan ve büyütülen Miletos, daha sonra onu öldürmek isteyen Minos'tan kaçarak Karia'ya gelmiş ve orada Miletos kentini kurmuştur.

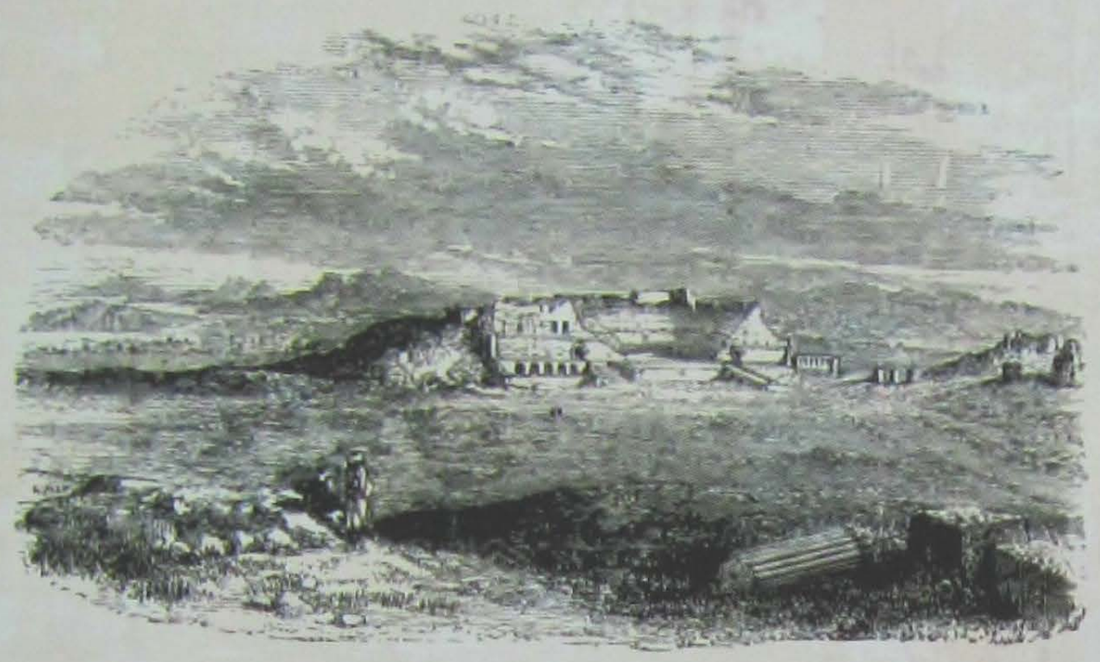

kanıtlarını yok etmiş olması, bu dönem hakkında bilgileri kısıtlamaktadır. Kent bu dönemde oldukça küçülmüş ve bir liman kenti olarak da önemini kaybetmeye başlamıştır. MS 13. yüzyıla kadar *Bizans* egemenliğinde kalan kent, 1261'de *Menteşeoğulları*, 1305'te *Sasa Bey* tarafından alınmıştır. 1340'ta *Aydınoğulları*'nın egemenliğine geçmiş ve 1425'te *Osmanlı İmparatorluğu*'na bağlanmıştır.

FELSEFENİN DOĞDUĞU YER: MİLETOS

Stratejik önemi nedeniyle deniz ticareti, siyasal ve dinsel merkez olma gücüne sahip olan *Miletos*, düşünsel alanda da başarılar elde etmiş etmiştir. *Miletos*, bilim ve felsefenin doğduğu yer olarak bilinir. Antik Yunan'ın *Yedi Bilgesi*'nden ilki olan *Miletli Thales*, suyu ana madde olarak almış, ruhun ölümsüz olduğunu söylemiş, doğa olaylarını tanrısallaştırmak yerine doğa ile açıklamaya çalışmıştır. Güneş tutulmasını önceden hesaplamış, gölgelerine bakarak piramitleri ölçmüş, denizcilere *Küçük Ayı*'ya bakarak yön bulmalarını öğretmiş ve matematik alanında çığır açarak geometrik teoremler üretmiştir.

Thales'in öğrencisi ve ikinci önemli filozof olan *Anaksimandros*, güneş saatini bulmuş ve ilk haritayı çizmiştir. Ayrıca öğretilerini kaleme alan ilk kişidir. Ona göre ana madde sonsuzdur, dünya *Thales*'in söylediği gibi tepsi biçiminde değil yuvarlaktır ve gök yerin etrafında döner. Miletoslu üç düşünürün sonuncusu ise *Anaksimenes*'tir.

Miletli Thales.

Bir doğa bilimcisi olan *Anaksimenes*'e göre ana etken havadır ve insana can veren hava ruhla birdir. Canlı-cansız ayrımını da ilk ortaya atan kişi *Anaksimenes*'tir. Gökkuşağı ve yakamozlarla ilgili yaptığı açıklamalar mitolojiden bilime geçişi gösteren önemli etkenlerdendir.

Miletos'ta yaşayan *Hekataios* ise evren tartışmaları yerine çevreyi tanımaya yönelmiş ve *Anaksimandros*'a göre daha detaylı haritalar ortaya koymuştur. Coğrafyanın yanı sıra tarih, halk bilimi ve matematikle de ilgilenen *Hekataios*, çok gezmiş, gezdiği kentleri ve bu kentlerin tarihlerini; oralarda yaşayan halkların kim olduklarını, yaşam biçimlerini, gelenek ve göreneklerini, ayrıca doğa güzelliklerini anlatan gezi yazıları hazırlamıştır.

Miletos yakınlarındaki Didyma'dan Medusa başı.

MİLETOS'UN BİLİM, SANAT VE DÜŞÜN ADAMLARI

ILLUSTRIOS: Bilgindir. MS 5.yüzyılda yaşamıştır.
ISIDOROS: *Ayasofya*'nın mimarıdır. MS 6. yüzyılda yaşamıştır.
ASPASIA: *Miletoslu* zeki ve güzel kadın; *Perikles*'e eş olmuştur.
THALES: Antik dünyanın 7 bilgesinden biri olan *Thales, Lidyalılar* ile *Medler* arasındaki *Kızılırmak Savaşı* sırasında, MÖ 28 Mayıs 585'deki *Güneş tutulmasını* matematiksel olarak önceden tespit etmiştir. Taraflara, savaşırlarsa günün kararacağını söyler. Saygınlığı sayesinde de savaşı durdurduğu söylenir. Büyük doğa bilimcisi astronom ve matematikçi olan *Thales*'in ünlü *"Thales Teoremi"* herkesçe bilinir. *Thales, "Gnomon"* adı verilen bir tür güneş saati ile zamanı doğru olarak ölçmüştür.
ANAKSIMANDROS: *Miletoslu* filozof Anaksimandros, *Thales*'in öğrencisidir. İlk coğrafi haritayı o yapmıştır. *"Tabiat"* isimli bir eseri vardır.
ANAKSIMENES: Tarih yazarı, matematikçi ve coğrafyacıdır. *"Ay Tutulması"*'nı doğru olarak ilk o açıklamıştır.
HEKATAIOS: Tarihçi ve filozoftur. Tarihçi *Herodot* onu örnek almıştır. *"Dünyanın Tasviri"* isimli bir eseri vardır. MÖ 5. yüzyıl filozoflarındandır.
HIPPODAMOS: Antik dünyanın ünlü şehir plancısı ve mimarıdır. Kendi adıyla anılan *"Hippodamos Planı"*'nın bulucusu ve ilk uygulayıcısıdır. Bu plan *Miletos* ve *Priene*'de başarıya kavuşmuştur. *Hippodamos,* MÖ 5. yüzyılda yaşamıştır.
LEUKIPPOS: Filozoftur. MÖ 5. yüzyılda yaşamış; *"atom"*'un tanımlamasını yapmıştır.
DAPHNIS: Mimardır. MÖ 300'de yaşamıştır. *Apollon Tapınağı*'nın mimarlarındandır.
AISKHINES: Ünlü bir hatiptir. Büyük *Pompeios*'un önünde çok rahat konuştuğu için sürgün edildiği söylenir.
TIMOTHEOS: Şairdir. MÖ 447'de doğmuştur. *Salamis Zaferi* için yazdıklarının bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.
BIAS: *Prieneli* ünlü filozof ve hukukçudur. MÖ 6. yüzyılda yaşamıştır. Antik çağın 7 bilgesinden biridir.

KALABAK TEPE

Miletos'un erken evrelerini saptamada önemli bulgular veren yer olan *Kalabaktepe*, Arkaik Miletos'un güneybatısında yer alan bir nekropol niteliğindedir. Burada yürütülen çalışmalar, *Miletos*'un ilk evrelerinin yanı sıra, kentteki yapılaşmayı, insanların yaşam biçimlerini, kültürlerini ve dışarı ile olan ilişkilerini ortaya çıkarır.

Kalabaktepe'deki ilk yerleşim, MÖ 8. yüzyıla rastlar. MÖ 7. yüzyıl ortalarında *gnays* bloklardan oluşan bir savunma duvarı ile çevrilmiştir. MÖ 6. yüzyılda burada yoğun olarak avlulu evler görülür. Yapılan araştırmalar burada MÖ 494 yılındaki Pers istilasına kadar devam ettiğini gösterir.

Kalabaktepe'de bulunan çömlekçi fırınları ve fırın atıkları, buradaki seramik üreticiliği konusunda önemli kanıtlar oluşturur. Burada ele geçen bitkisel kalıntılar, tahıl üretimini açığa çıkarırken, değirmen taşları bu tahılların nasıl işlendiği konusunda bilgi verir. Ayrıca *Kalabaktepe*'de hayvancılık, kemik oymacılığı ve bağcılıkla ilgili önemli bulgular elde edilmiştir.

APHRODİT KUTSAL ALANI

Zeytintepe'de yer alan *Aphrodit Kutsal Alanı*, Miletos'un Arkaik dönem yerleşmesinin en önemli kanıtlarından biridir. MÖ 7. yüzyıla tarihlenen kutsal alanda ve ana kayaya oyulmuş kutsal çukurlarda ele geçen adak eşyaları ve tanrıçaya adanan sunumlar burada tanrıçaya ait bir tapınak olduğunu gösterir. Ayrıca *Aphrodit Tapınağı*'nda, Mısır malzemesini de içeren bir buluntular ortaya çıkarılmıştır.

Zeytintepe'nin en yüksek yerine inşa edildiği bilinen ve sadece temelleri günümüze gelen tapınağa ait mimari parçaların azlığı, tapınak hakkındaki tarihsel ve yapısal bilgileri kısıtlar. Tapınak muhtemelen MÖ 494'teki Pers istilası ile yok edilmiştir. Ancak şu açıktır ki, *Aphrodit*, hem Miletos'ta hem de Miletos'un kolonilerinde yaygın olarak tapınılmış bir tanrıçadır.

Louvre Müzesi'nde sergilenen aslan figürü.

ATHENA TAPINAĞI

İlk evresi MÖ 8. yüzyıla, ikinci evresi ise MÖ 494'teki Pers istilasından sonraki bir zamana tarihlenen *Athena Tapınağı*, *Miletos*'un en erken yerleşimlerine dair önemli bilgiler sunar.

Daha geç dönemlerde olduğu gibi Prehistorik yapıların da odak noktasını oluşturan *Athena Tapınağı* alanında ve çevresinde yürütülen bilimsel çalışmalar sırasında ele geçen buluntu grupları arasında en önemlisi mermer bir *Kyklat* idolüdür. Erken Tunç Çağı Miletos'u ile Anadolu arasındaki kültürel bağın bir kanıtı olan bu buluntunun yanı sıra, ele geçen tunç eserler maden işçiliği alanında güçlü bir Ortadoğu etkisi taşır.

Tapınak yakınlarında bir su kuyusunda ortaya çıkarılan amphoralar, Arkaik dönemde *Miletos*'ta yapılan bağcılık ve şarapçılığa dair elde edilen önemli kanıtlardır.

ASLANLI LİMAN

Kent savunması açısından stratejik bir önem taşıyan *Aslanlı Liman*, ismini girişinin iki yanında duran aslan heykellerinden almıştır. Zincirle kapatılmış dar ağzı, konumu ve derinliği nedeniyle korunaklı bir deniz üssü işlevi gördüğü düşünülen alan, muhtemelen ilk yerleşimin bir bölümüne de ev sahipliği yapmıştır. Ticaret yapıları genel olarak bu liman çevresinde toplanmıştır.

TİYATRO

Etrafı surlarla çevrili olan kentin en görkemli yapısı MÖ 4. yüzyılda inşa edilmiş olan tiyatrodur. Şehrin hemen girişinde bulunan tiyatro önemli bir Yunan-Roma tipini ortaya koymaktadır. Yarım daire biçimindeki cavea, üç bölümden oluşur. Oturma yerlerinin belirli kişilere ayrıldığını gösteren yazıtlar vardır. Helenistik dönemdeki 5300 kişilik seyirci kapasitesi, Roma döneminde gördüğü onarımla 15 bin kişiye ulaşmıştır.

Kanıtlar - Belgeler

MİLETOS KAZILARI

4. yüzyıldan itibaren nehrin getirdiği alüvyonlar nedeniyle Miletos kalıntıları günümüzde kıyıdan 10 km içerdedir. Miletos'taki ilk kazılar 1899'da Th.Wiegand tarafından başlatılmıştır. Daha sonra 1838'de C.Weickert, G.Kleiner, M.Wiener ve günümüzde Prof. Dr. Volkmar Von Grave'nin başkanlığında kazılar sürdürülmektedir. Arkaik döneme ait bakır, tunç, demir ve kurşun madenine ait curuflar, arkeometalurji açısından önemli ip uçları vermekte; burada seramiğin yanı sıra metal sanayiinin de erken dönemlerde geliştiğinin de ipuçlarını vermektedir.

MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Miletos Tiyatrosu.

Serapis Tapınağı'ndan detay.

Berlin'deki Pergamon Museum'da yer alan Miletos'un Agora Kapısı.

SERAPİS TAPINAĞI

Mısır Güneş Tanrısı Serapis'e adanan kutsal alandan biri de *Miletos*'tadır. *Serapis*'in yer altı ile güçlü bağları olduğu bilinir ve denizlerde de koruyucu tanrıdır.

MÖ 3. yüzyıla ait olan *Miletos*'taki Serapis Tapınağı, *Marcus Aurelius* zamanında yeniden yapılmıştır. Faustina Hamamları ve Güney Agora arasında kalan yapı, üç neflidir ve önünde dört sütunlu bir portiko yer alır. Tapınak, yapıya girişi sağlayan, basamaklı ve dört sütunlu bir pronaos ve kült heykelinin bulunduğu bir naostan oluşur. Üçgen alınlıkta güneş ışınlı tacıyla *Serapis* betimlenmektedir.

DELPHİNİON

Miletos'un önemli olan kutsal yapılarından biri de *Delphinion* ya da *Apollon Delphinios Kutsal Alanı*'dır. Kültün İyon göçmenleri tarafından *Atina*'dan getirildiği bilinmektedir. Denizlerin ve gemicilerin koruyucusu olan *Apollon*'a adandığı bilinen bu yapı, Arkaik dönemde yapılmıştır. Günümüze ulaşan kalıntıları Helenistik dönemde inşa edilmiş yapının Roma döneminde değişikliğe uğramış biçimidir. Helenistik dönemde üç yani stoalarla çevrili olan yapıya batıda bulunan üç kapıyla giriliyordu. Roma döneminde ise yine batıda bulunan bir propylonla giriş sağlanıyordu. Avluya girince ortada yer alan yapı kalıntıları bir sunağa aittir. Burada yürütülen kazı çalışmaları sırasında bulunan yazıtlar, devlet arşivi niteliği taşımakta ve kentin tarihine ilişkin önemli bilgiler vermektedir.

BOULEUTERİON (MECLİS BİNASI)

Miletos'un Meclis Binası *Bouleuterion*, MÖ 175-164 tarihleri arasında *Kral Antiokhos Epiphanes* tarafından inşa ettirilmiştir. Kendi türünün en güzel örneği olan ve günümüze oldukça iyi bir şekilde korunarak gelmiş olan yapı, senatörlerin oturması için düzenlenmiş yarım daire biçimindeki toplantı salonu ve *Dor* düzenindeki stoalarla çevrili bir ön avluya sahiptir. Bu avluya üç girişli görkemli bir propylonla girilirdi. Avlunun ortasında bulunan yapı kalıntılarının *Roma İmparatorluk* kültüne ait olan bir sunak olduğu düşünülmektedir.

FAUSTİNA HAMAMLARI

Miletos'taki *Faustina Hamamları*'nı yaptıran ve bu yapıya adını veren *Genç Faustina*, Roma İmparatoru *Antoninus Pius* ve *Yaşlı Faustina*'nın kızı, *Marcus Aurelius*'un ise eşidir.

Hamamın sütunlu avlusundan ilk önce apoditeriuma (soyunma odasına), buradan da frigidariuma (soğuk bölüm) geçilir. Üç odadan oluşan frigidariumun ortasında büyük bir havuz vardır. Hamamın güneydoğusunda yer alan ve frigidariumdan sonra girilen oda, caldariumdur (sıcak bölüm). Caldariumda yıkananlar, tepidariuma (ılık bölüme), oradan da tekrar apoditeriuma geçerdi.

Frigidariumdaki havuzun bir kenarında çeşme işlevi gören, bir dirseği üzerinde uzanan nehir tanrısı, diğer tarafında ise mermer bir aslan heykeli vardır. Havuza akan su, heykelin kaidesinden ve aslanın ağzından akar.

Tanrı Apollon ve ilham perilerini betimleyen heykel topluluğu, apoditeriumun kuzeyindeki nişlerde bulunmuştur. Bu heykel grubu İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir. Genç bir erkek olarak tasvir edilen ve lirini çalan Apollon, *Apollon Kitharadoros – Lir Çalan Apollon* olarak bilinmektedir.

STADİUM

Gösterilerin ve görkemli yarışmaların izlendiği yer olan *Stadium*, MÖ 2. yüzyılın ortalarında *II. Eumenes* zamanında inşa edilmiştir. 15 bin kişilik oturma yerine sahip olan yapı, planı, kullanılan malzemesi ve özenle işlenmiş bezemesiyle Helenistik dönem özellikleri taşır. Roma döneminde genişletildiği bilinen Stadium'un iki kanadı, birbirinden farklı iki yapı etkisi uyandırır. Doğusunda yer alan giriş kapısı Roma dönemine aittir ve oldukça görkemli yapılmıştır.

Gymnasionlar spor yapılan ve askeri eğitim alınan yerlerdir. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen *Miletos Gymnasion*'unun, *II. Eumenes* tarafından yaptırıldığı düşünülür. Gymnasion, anıtsal bir propylon ve

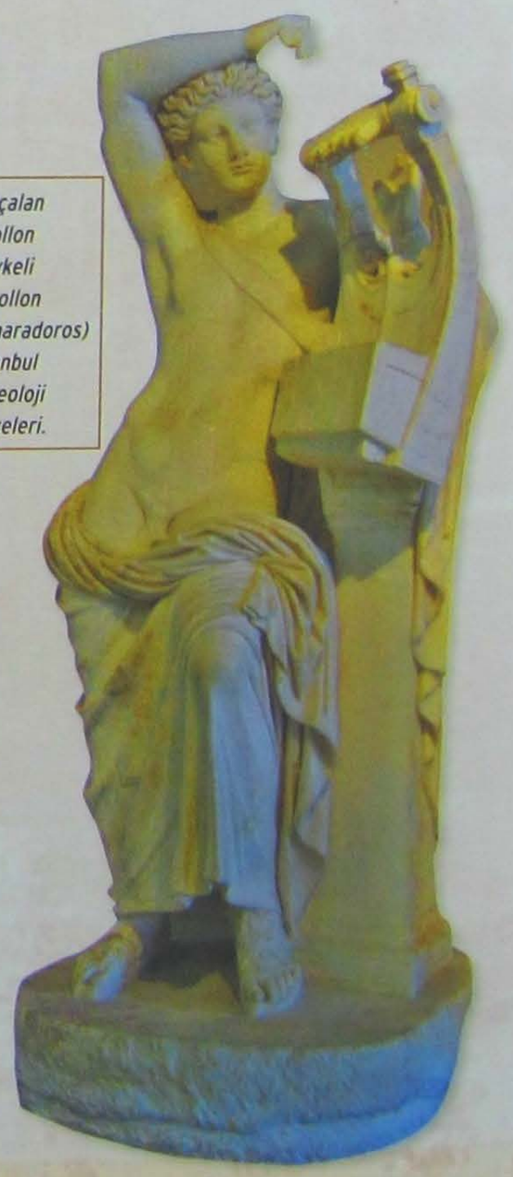

Lir çalan Apollon Heykeli (Apollon Kitharadoros) İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Büyük Liman Anıtı.

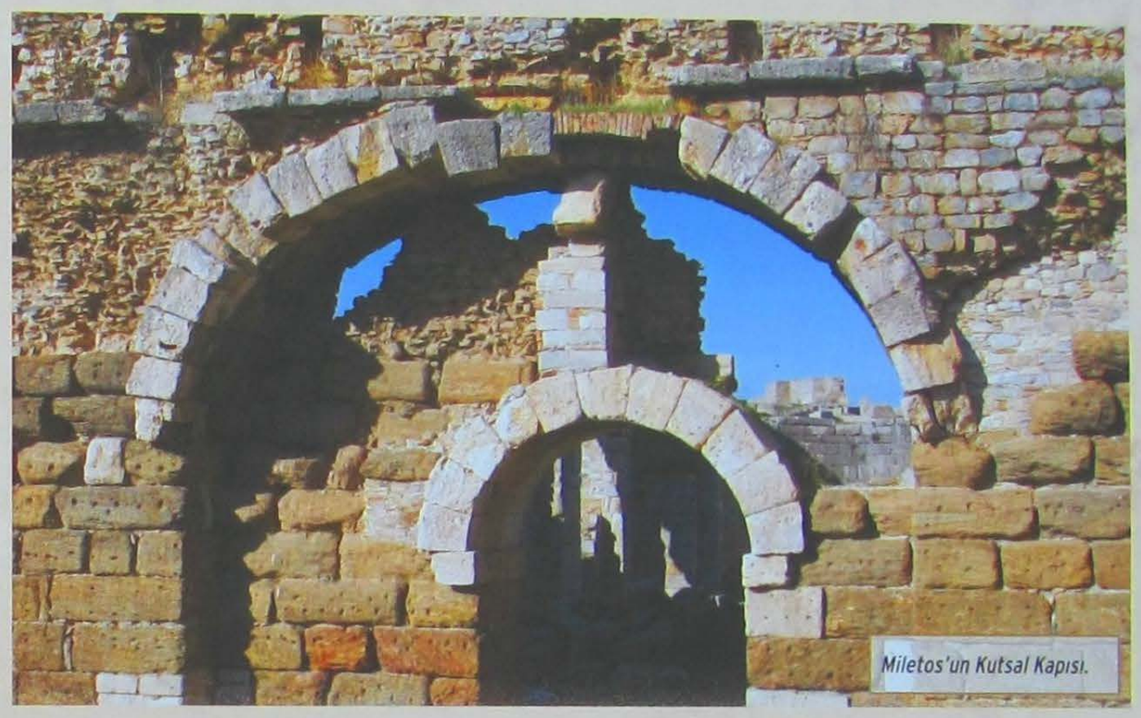
Miletos'un Kutsal Kapısı.

palaestra (açık avlu) ile beş okuma odasından oluşur. *Ephebion* (derslerin veya eğitimin verildiği yer) ortadadır ve iki sütunla dışarı açılır. Bir bütün olarak sıralanan okuma odalarının sütunlarının arası açıktı ve daha fazla ışık alması sağlanıyordu. Daha sonraları Barok şehir planlamasının temelini oluşturan eksen düzenine önem verilmiştir.

GÜNEY AGORA

MÖ 3. yüzyılda inşa edilen *Güney Agora*, dört yanı stoalarla çevrili büyük sütunlu bir avlu biçimindedir. Ticaret amaçlı olarak yapılan doğudaki stoa, dükkân ve depolardan oluşan odalardan ibarettir. Üç kapısı bulunan agoranın, kuzeye açılan anıtsal kapısı 1908 yılında Berlin'e götürülmüştür. Bugün halen *Berlin Pergamon Museum*'dadır. Yapının sadece podyum kısmı yerinde durmaktadır.

CAPİTO HAMAMLARI

Tören Yolu'nun doğusunda yer alan *Capito Hamamları*, *Cladius* döneminde Anadolu'nun baş mali görevlisi olan *Konsül Vergilius Capito* tarafından yaptırılmıştır. Avluda bulunan bir arşitrav parçasında *Capito* ismine rastlanmıştır.

Tören Yolu'nun doğusunda yer alan Capito Hamamları'nın güneyinde gymnasion, batısında ise *Tiberis Cladius Sophanes* tarafından yaptırılan Stoa yer alır. Hamamların yıkanma odaları doğuya uzanmaktadır. Simetrik bir plan içeren hamamın palaestrası iki katlı stoalarla çevrilidir.

BÜYÜK LİMAN ANITI

Aslanlı Limanı'nın yanında yer alan *Büyük Liman Anıtı*, MÖ 63 yılında korsanlarla mücadelesinde büyük başarı gösteren *Pompeius*'a adanmıştır. Ele geçen kalıntılar, anıtın kaidesinin Poseidon'un habercisi olarak bilinen yarı insan yarı balık Triton ve yunus kabartmalarıyla süslü olduğunu gösterir.

NYMPHAİON

Kente su dağıtımının sağlandığı çeşme yapısı olan Nymphaion, MS 79-80 yılında yapılmıştır. Bouleuterion'un karşısında yer alan yapı, üç katlı olarak inşa edilmiştir. Kemerli nişlerin üzerinde Nymphaion'a ulaşan su kemerlerinin beslediği iki su deposu ve yapının önünde bir havuz vardır. Su kemerleriyle kilometrelerce uzaktan getirilen su, bu depolarda ve havuzda birikmekte ve kentin su ihtiyacı buradan sağlanmaktaydı.

SİNAGOG

Bir ibadet yeri olan sinagog, Roma döneminde inşa edilmiştir ve bazilika tipindedir. İki yan ve bir orta nefe sahiptir.

HEROON

Bir avlu ve etrafında sıralanan odalardan oluşan *Heroon*, Agora'nın güneyindeki bir tepecik üzerindedir. Helenistik dönemde yapılmış, Roma ve Selçuklular döneminde onarım görmüş olan yapı, ölümünden sonra tanrılaştırılan birine ithaf edilmiştir. Avlunun ortasında yuvarlak bir mezar yer alır.

Stoa

KUTSAL YOL

Arkaik Dönemde yapılmış olan *Kutsal Yol*, Miletos'tan Didyma'ya ulaşır. Kentin önde gelenlerinin yaptığı bağışlarla, yol boyunca heykeller yapılmıştır. Üzerinde yayalar için de kaldırımların bulunduğu Kutsal Yol'un, Roma döneminde de kullanıldığı bilinir.

KUTSAL KAPI

Miletos'tan *Didyma*'daki *Apollon Bilicilik Merkezi*'ne giden rahipler, *Kutsal Kapı*'dan geçerek *Kutsal Yol*'dan ilerlerlerdi. Bu yol üzerindeki tapınaklarda duran, törensel yolculuğa çıkan rahipler, ilahiler söylerlerdi. Bu rahiplerin yol üzerindeki ilk durağı, Kutsal Kapı'da bulunan *Hekate* heykeliydi. Arkaik Dönemde inşa edilen Kutsal Kapı, Traianus zamanında onarım görmüştür.

STOA

Cladius (MS 41-64) döneminde yaptırılan iki katlı stoa, İyon düzenindedir. *Capito Hamamları*'nın batısında, *Agora*'nın karşısında yer alan stoa anayol boyunca uzanır ve caddeye açılan dükkânları vardır.

İLYAS BEY CAMİSİ

Güney Agora'nın güneyinde yer alan *İlyas Bey Camisi*, Menteşeoğulları'ndan *İlyas Bey* tarafından 1404 yılında yaptırılmıştır. Kuzey taraftan girişi olan cami avlusunun etrafında odalar ve imarethane bulunur. Caminin süslemelerinde ve ayrıntılarında özenli bir taş işçiliği görülmektedir. Renkli taş ve firuze sırlı çiniler kullanılmıştır. Kare bir plana sahip olan yapı, tek kubbelidir. Kubbeye geçişte pandantif bir konstrüksiyon uygulanmıştır. Mihrabı, kandil ve mukarnaslı nişlerle süslenmiştir. Mermer bloklarla kaplı cephelerde iki katlı pencereler dikkati çeker. Açık avluya sahip olan medresede odalar uzun kenar boyunca sıralanmıştır. Şadırvan caminin önünde yer alır. *İlyas Bey Külliyesi* ise iki hamamdan oluşur.

KERVANSARAY

Ticaret yolları üzerindeki konaklama yerleri olarak bilinen kervansaraylar ilk olarak 10 yüzyılda Selçuk Hanları tarafından yaptırılmıştır. 15. yüzyılın başlarında *İlyas Bey* tarafından yaptırılan *Miletos*'taki kervansaray, tiyatronun güneyinde yer alır. Bir avlunun etrafında sıralanan üzeri tonozlu kapalı mekanlardan oluşan yapının girişi doğu cephededir. İki katlı yapının girişinde ahırlar vardır ve merdivenle çıkılan üst kat konaklama yeridir.

Miletos'un sahip olduğu önemli Türk-İslam eserleri arasında ayrıca *Menteşeoğulları Hamamı, Pireli Han, Tekke, Kırk Merdivenli Cami ve Külliyesi* de yer almaktadır.

MİLET MÜZESİ

Miletos Antik Kenti içerinde yer alan Milet Müzesi 1973 yılında açılmıştır. Müzenin teşhir salonlarında Miken'den Osmanlı dönemine kadar sayısız eser sergilenmektedir. *Taş Eserler Salonu*'nda *Didyma, Miletos ve Priene*'deki arkeolojik kazı çalışmalarında ele geçen taş eserler sergilenmektedir. Buradaki mermer eserler, MÖ 6. yüzyıldan MS 13. yüzyıla kadar tarihlenebilmektedir. *Mavi Salon*'da yer alan eserler, jeolojik dönemlerden Osmanlı dönemine uzanır. Bu salonlar dışında *Aslan Galerisi* ve *Küçük Salon* olarak adlandırılan bölümlerde de değerli eserler sergilenmektedir. Müzenin bahçesinde yer alan kitabeler, sunaklar, kabartmalar ve heykeller de görülmeye değer eserlerdir. Milet Müzesi'nin hemen karşısında yer alan Filozoflar Parkı'nda Milet'in filozofları, mimar ve sanatçıları tanıtılmaktadır.

Kutsal yolu süsleyen heykellerden birinin arazideki görünümü. British Museum

İlyas Bey Camisi.

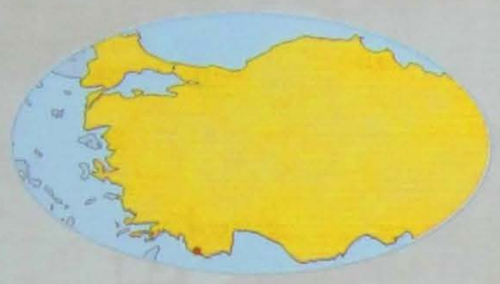

LYKİA BAŞKENTİ PATARA

LYKİA (LİKYA)'NIN EN ÖNEMLİ NEHRİ KSANTHOS'UN, AKDENİZ'E DÖKÜLDÜĞÜ YERİN DOĞUSUNDA KURULMUŞ OLAN PATARA, BUGÜN FETHİYE- KAŞ KARAYOLUNUN DENİZ KIYISINDA, TEKE YARIMADASI'NIN GÜNEYBATI UCUNDA YER ALIR.

Antalya'nın Kaş ilçesinin Gelemiş Köyü çevresinde, Batı Toroslar'ın eteğine dağılmış kalıntıları, doğal ve tarihsel zenginliği ile *Patara* ziyaretçilerine muhteşem bir güzellik sunar. Antik Dönem'de sahip olduğu korunaklı ve büyük doğal limanı sayesinde *Lykia (Likya) Bölgesi*'nin en önemli kentlerinden biri haline gelen Patara, zamanla *Eşen Çayı*'nın (Ksanthos) getirdiği alüvyonların limanı doldurması ile denizden uzaklaşarak ovanın yatağına yerleşmiştir. Antik kent, ovanın dolması ile alüvyonların altında kalmıştır. *Helenistik* ve *Roma Dönemi* yerleşimi bugün bataklık görünümündeki göl olmuş antik limanın etrafında yayılmıştır. Bu durum kentin erken dönem kalıntılarının zamanla bataklık altında kalmasına ve arkeolojik kazı çalışmalarının çok sınırlı bir şekilde yürütülmesine yol açmıştır.

PATARA TARİHİ

Patara ile ilgili en erken bilgi, bugün Konya'nın Ilgın ilçesinde yer alan bir *Hitit* tapınağının kabartmaları üzerindeki *Luvice (Luvice: Anadolu'nun yerli halklarından biri olan Luvilerin dili.)* bir yazıtta geçer. Büyük Kral *IV. Tudhaliya*'nın (MÖ 1250-1220), Lukka (Likya) ülkesi halklarına Hititler'in gücünü göstermek için yaptığı başarılı seferin sonuçlarını anlattığı *Yalburt Kaynak Tapınağı* orthostatları üzerinde Patara'dan şöyle bahsedilir:

"*Patar Dağı'nın karşısında adaklar (ve) armağanlar yaptım, steller diktim, (kutsal) mekânlar inşa ettim*".

Bu, *Patara* isminin tarih sahnesine ilk çıkışıdır. Yazıtta bahsedilen "*Patar Dağı*" bugünkü Ksanthos Vadisi'ne egemen konumdaki Doğucasarı olmalıdır. Bu tarihten sonra Patara'ya ilişkin bir tarihsel kaynağa rastlanmaz. Patara, *Lykia Bölgesi*'nin en önemli kentlerinden biri olmasına rağmen kentte şimdiye kadar çok fazla *Lykçe* yazıt ele geçmemiştir. Buna karşın *Lykia*'nın diğer şehirlerinde ele geçen Lykçe yazıtlarda Patara *"Pttara"* olarak yazılır. Patara'nın Lykçe dilinde söylenişi *Pttara* ile Hitit Luvicesi *"Patar"* arasındaki bağlantı kentin *Bronz Çağı* varlığına çok önemli bir kanıt sunar. Urartu dilinde ise "*Patare*" kent anlamına gelir. Arkeolojik buluntular, bugün çok yoğun olmasa da, Patara'yı MÖ II. binyılda bölgede bilinen bir yerleşim ve aynı zamanda coğrafya adı olarak gösterir.

IV. Tudhaliya

Antik Dönem'in en önemli iki bilicilik merkezinden biri olarak bilinen Patara, aynı zamanda *Tanrı Apollon*'un da kentidir. Kentin isminin Antik Yunan mitolojisinde Apollon ile Lykia'nın (nymphe) oğlu Pataros'tan geldiği söylenir.

Demir Çağı ile birlikte *Patara* kentine ait bir bilgiye neredeyse hiç rastlanmaz. MÖ 5. yüzyılda *Halikarnassoslu Herodot* Babil'deki bilicilik ve kehanet merkezlerini anlatırken Lykia'daki ünlü bilicilik merkezi *Patara*'dan bahseder. Bu, *Patara*'nın tarih sahnesine ikinci kez çıkışıdır.

"Gene bu rahiplere inanmak gerekirse, ki ben inanmıyorum, tanrı kendisi gelir, tapınaktaki yatağa yatar, dinlenirmiş. Mısırlıların anlattıkları buna benzer bir hikayeye göre, Mısır'daki Thebai tanrısı da aynı şeyi yaparmış; orada da Zeus Tapınağı'na uyumak için bir kadın gelir yatar ve bu iki kadın da erkeklerle hiç yatıp kalkmamışlardır. Lykia'daki Patara'da da aynı şeyi yaparlar, tanrının gelip yattığı zamanlar için; çünkü bu kentte orakle (bilicilik) her zaman danışılmaz; tanrı geldiği zamanlar büyük rahibe de her gece onunla beraber tapınağa kapanır."

Herodot– 1.182

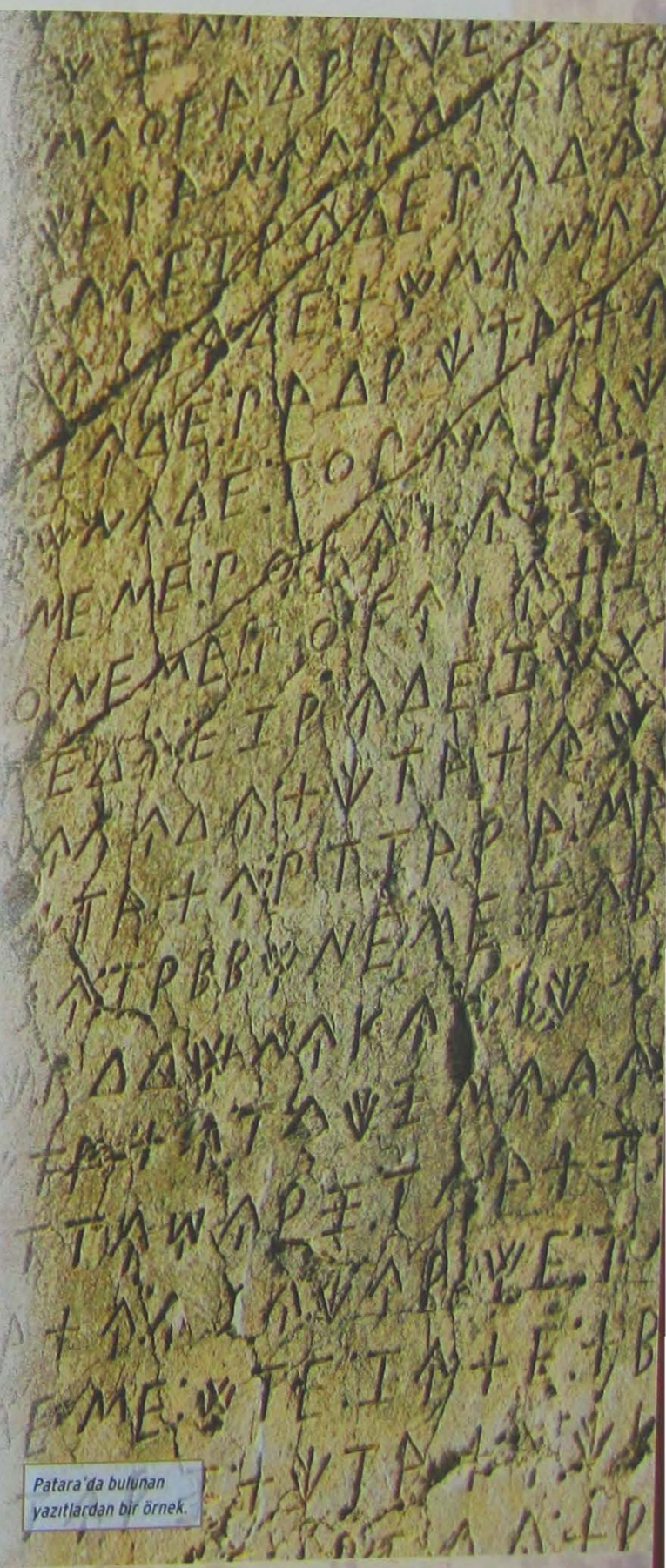

Patara'da bulunan yazıtlardan bir örnek.

Mitler ve Efsaneler

İKADİOS

Apollon ile Lykia'nın oğlu olan İkadios, dünyaya geldiği ülkeye annesi Lykia'nın adını verir. Orada Patara şehri ile birlikte babası Apollon'a bilicilik merkezini kurar. İtalya'ya gitmeye karar verir fakat yolda gemisi batar ve bir yunus balığı onu Parnassos'un eteklerine çıkarır. İkadios burada kurtarıcısı "Yunus"un anısına bir şehir kurarak adını Delphi koyar. Tanrı Apollon yılın altı ayını (kış) düzenli olarak Patara'da geçirirken, diğer altı ayını (yaz) Delphi'de geçirir. Herodot'un anlattığına göre tapınağın rahibeleri gördüğü rüyaları hayaller aracılığı ile açıklarlar.

TELEPHOS EFSANESİ VE PATARA

Troia Savaşı sırasında bir kâhin, Akhilleus tarafından yaralanan Telephos'un yarasının onu yaralayan kişi tarafından iyileştirilebileceğini söyler. Kehanette bulunanın Patara'daki Apollon olduğuna inanılır. Telephos'un Patara'ya geldiği ve Tanrı Hephaistos tarafından yapılmış el işi bronz bir kâseyi tapınağa hediye ettiği anlatılır. Bugün Patara'ya çok yakın olan ve iyileştirici özelliği olduğu düşünülen bir su kaynağı Antik Dönem'de "Telephos Kaynağı" olarak kabul edilirdi. Bu, Antik Dönem kaynakları tarafından Patara bilicilik merkezi için anlatılan en bilindik ve ünlü kehanettir. Bundan başka Patara'daki bilicilik merkezini anlatan pek fazla bilgi ele geçmemiştir.

British Museum'da sergilenen vazo resminde bacağından yaralanan Telephos'un bandajı görülüyor.

BÜYÜK İSKENDER'İN GÜCÜ

Anadolu Pers hâkimiyeti altındayken Patara hakkında *Herodot* dışında hiçbir kaynak yoktur. Fakat *Pers* egemenliği döneminde Lykia kentleri yerel yöneticiler tarafından yönetiliyor olmalıdır. Patara'nın yeniden tarih sahnesine çıkışı ise tüm Anadolu kentlerinde olduğu gibi Makedonyalı Kral *Büyük İskender*'in bölgeye gelişiyle ile olur. Büyük İskender'in MÖ 334-333 yılında Lykia'ya gelişiyle birlikte birçok Lykia kenti gibi Patara da herhangi bir direniş göstermeden kentin kapılarını Makedonyalı krala açar. Lykia, tamamen kontrol altına alındıktan sonra *Büyük İskender*, Atinalı komutan *Phoikon*'a vergi geliri olarak dört kent verir; verdiği bu kentler arasında *Patara* da vardır. Tarihçiler, *İskender*'in yaptığı bu asil davranış karşısında *Phoikon*'un daha asil davranarak bu teklifi kabul etmediğini anlatır. Patara'ya büyük bir avantaj sağlayan korunaklı doğal liman, sonraki dönemlerde *İskender* ve ardılları tarafından önemli bir deniz üssü olarak kullanılacaktır.

Büyük İskender'in ölümü ile birlikte Anadolu ve Makedonya'nın hâkimiyetini elinde tutmaya çalışan *Antigonos Monophtalmos*'un (Tek Gözlü) egemenliği altına giren Lykia, MÖ 309 yılında geçici olarak *Ptolemaios Hanedanı*'nın eline geçer. Doğucasarı doruğundaki geniş güçlü sur yapısı, *Ptolemaioslar* zamanına ait olmalıdır. Bu dönemden sonra *Roma* hâkimiyetine kadar *Patara*, *Seleukoslar* ile *Ptolemaioslar* arasında sürekli el değişir. MÖ 276 yılı civarında *II. Ptolemaios* Lykia'yı kontrolü altına almayı başararak kardeşi ve karısı Arsinoe şerefine Patara'nın adını *Arsinoe* olarak değiştirir. Patara bu yeni ismini çok fazla taşıyamaz ve bir süre sonra eski ismini geri alır. *Strabon*'un anlattığına göre *Ptolemaios*, Lykia'da ve özellikle de Patara'da çok önemli inşaat ve imar çalışmaları yürütür. Lykia, yaklaşık yüzyıl Ptolemaioslar'ın egemenliğinde kaldıktan sonra MÖ 197'de *Seleukos*lardan *III. Antiokhos*'un egemenliğine geçer.

RODOS HAKİMİYETİ

Helenistik Dönem'de Lykia Bölgesi'nin en gözde kenti *Ksanthos* iken Roma Dönemi ile birlikte *Patara*, Lykia'nın merkezi kenti olarak öne çıkar. Kent *Antiokhos*'un egemenliğine geçtikten sonra Roma Amirali *Livius*, Antiokhos'un direncini kırmak için geniş bir donanmayla Patara limanını kuşatır fakat başarılı olamaz. *Magnesia Savaşı*'nın ardından yapılan *Apemeia Barışı* ile MÖ 188'de Lykia, Roma'nın müttefiki olarak Rodos yönetimine bırakılır ve Patara önemli bir askeri liman haline getirilir.

Lykia'nın Rodos hâkimiyetine geçmesinden sonra Lykia, Roma senatosuna elçiler göndererek bağımsızlığının geri verilmesini ister ve MÖ188-186 yılları arasında tüm Lykia kentleri *Rodos* idaresine karşı birleşerek ayaklanır. Lykia kentleri ile Rodos arasında yapılan savaşlar ve Rodos'un Akdeniz politikasında Romalıların yanında yer almaması gibi nedenlerden dolayı MÖ 167 yılında Roma senatosu bir karar alır ve Rodos idaresinin bölgedeki egemenliğine son verir. Bu dönemle birlikte Lykia'nın bağımsızlığı ilan edilir. Lykia, MS 43 yılına kadar 210 yıl sürecek olan özgürlük dönemine girer ve *Lykia Birliği* kurulur.

MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğinde *Roma* ile *Pontos Kralı Mithridates* arasında yapılan savaşlarda Lykia'nın Roma'nın yanında yer almasından dolayı, Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator tarafından MÖ 84 yılında Lykia ile birlikte Patara ele geçirilir. Aynı yıl Romalılar, Mithridates ile yaptıkları savaş sonrası Mithridates'e *Dardanos Barışı*'nın hükümlerini kabul ettirirler ve *Sulla* tüm Lykia'yı tekrar özgür kılar. MÖ 1. yüzyıl içerisinde Akdeniz'de yoğunlaşan korsanlık olaylarına karşı Lykia, Roma'nın da yardımı ile korsanlara karşı önemli başarılar kazanır.

BRÜTÜS'ÜN PATARA'YA GELİŞİ

MÖ 42'de, Lykialılar askeri ve mali yardım toplamak amacıyla Lykia'ya gelen *Jül Sezar*'ın katili *Brütüs*'e karşı koyamazlar ve başarısız olurlar. *Ksanthos*'a kadar geri çekilirler. Bağımsızlığını kaybetmektense ölmeyi tercih eden Ksanthoslular, yenileceklerini anlayınca, yakınlarını öldürüp kenti ateşe verirler. Ksanthos'un hazin sonundan sonra Brütüs, Patara'ya daha sıcak yaklaşarak pazarlıklarla kenti savaşmadan alır. Brütüs'un Lykia'daki hâkimiyeti, MÖ 41'de, *Marcus Antonius*'un Philippi zaferinden sonra Lykia'ya gelişiyle son bulur. Augustus Dönemi ile Lykia, imparatorluk kültü hakkı kazanır ve önemli ayrıcalıklar elde eder. Bu dönemle birlikte Lykia Birliği varlığını sürdürürse de artık özgür olduğu dönemdeki gibi tam bağımsız söz hakkına sahip değildir.

MS 43 yılında, *İmparator Claudius*, Lykia'da yaşanan karışıklık ve Romalıların öldürüldüğü bahanesiyle, Lykia'nın özerkliğini kaldırarak bu bölgeyi Roma eyaleti yapar ve *Quintus Veranius* ilk genel vali olarak atanır. MS 73-74 yıllarında *İmparator Vespasianus*, Pamphylia ve Lykia'yı birleştirerek tek bir eyalet haline getirir ve Patara'yı yeni çifte eyaletin başkenti yapar. MS 2. yüzyılda *Pamphylia-Lykia* eyaletleri *İsauria*'nın da katılımıyla genişler. Çifte eyalet döneminde Lykia kentlerinin sikke basımı, *III. Gordianus*'un MS 242-243 yıllarında gerçekleştirdiği Pers seferi sırasında geçici olarak izin vermesine kadar yasaklanır. Ancak Pamphylia'ya sikke basım yasağı getirilmemiş gözükür. Büyük Konstantin Dönemi'nde, MS 313'te Lykia ve Pamphylia aynı vali idaresinde görünür. MS 325'teki meclis kayıtlarında ise, Lykia ve Pampylia piskoposlukları ayrı kaydedilmiştir. II. Konstantin Dönemi'nde Lykia, Asiana *dioecesis*'ine bağlı eyaletler içinde, Pamphylia'dan ayrı anılır. MS 4. yüzyılda bölgedeki metropoller, dini önemleri ön plana çıkarak, önemli Hıristiyanlık merkezleri durumuna gelir. Myra, bu yüzyılda yaşamış ve Patara'da doğmuş olan *Aziz Nikholaos*'un öğretisini yaydığı kent olarak ünlenir. M.S. 6. yüzyılla birlikte Lykia, *Doğu Roma İmparatorluğu*'nun Akdeniz ticaretinde yararlandığı çok önemli bir nokta haline gelir. 6. yüzyılın sonunda yaşanan veba salgını kentin sosyal ve ticari yaşamını durdurma noktasına getirir. Bundan sonra başlayan Arap akınları ve arkasından yaşanan durgunlukla birlikte bölge Türklerin eline geçer.
Osmanlı şehzadelerinden biri olan *Cem Sultan*'ın Patara'da Rodos ile yaptığı anlaşma son kez tarih kayıtlarına düşer.

Mitler ve Efsaneler

KHİMAİRA (KİMERA)

Yarısı keçi yarısı aslan olan Khimaira'nın bazen başı aslan bazen de gövdesi keçi kuyruğu yılan olarak tasvir edilir. Ağzından alevler saçan Khimaira, Titan Typhon ile Tanrıça Ekhidna'dan "engerek" doğmuştur. Karia Kralı Amisodares tarafından büyütülen Khimaira'nın Patara'da yaşadığına inanılmıştır. Lykia Kralı İobates, Bellerophantes'ten Khimaira'yı öldürmesini ister. Bellerophantes, kanatlı atı Pegasus'un yardımı ile Khimaira'yı öldürür.

Patara'daki Anıtsal Tören Kapısı.

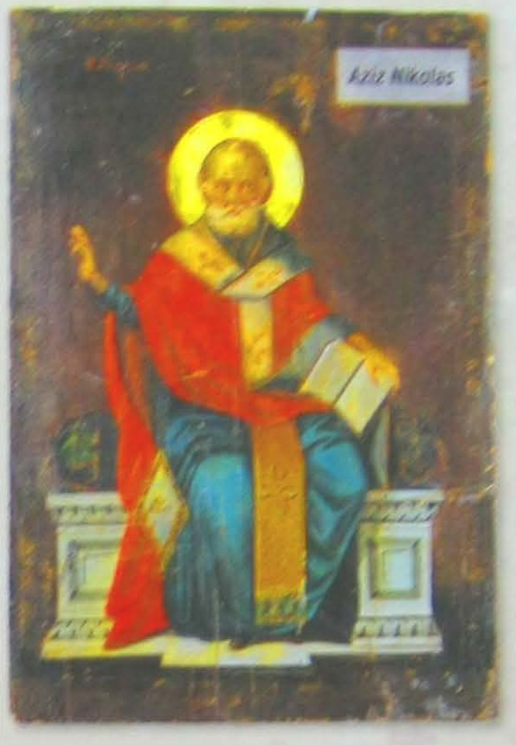
Aziz Nikolas

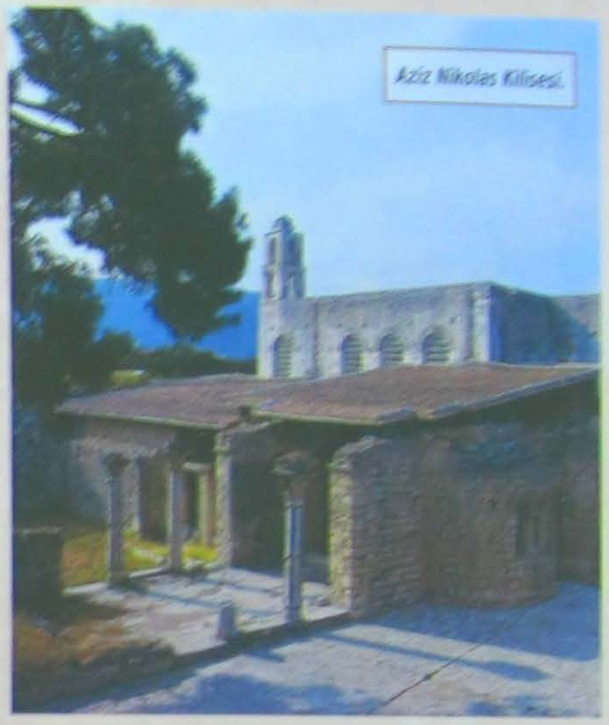
Aziz Nikolas Kilisesi.

ANITSAL TÖREN KAPISI

Günümüze oldukça sağlam ulaşmış olan üç kemerli anıtsal tören kapısı, MS100 civarında, Romalı Vali *Mettius Modestus* tarafından yaptırılmıştır. Üç kemerin arasında yer alan her iki yüzdeki heykel boşluklarında valinin ailesinin heykelleri yer almış olmalıdır. Kuzey cephede yer alan başka bir yazıtta ise *"Lykia'nın başkenti Patara halkı tarafından inşa edilmiştir"* şeklinde yazar.

AZİZ NİKOLAS

"Noel Baba" olarak bilinen *Aziz Nicholas*, MS 245 yılında Patara'da doğmuş ve MS 363'te ölmüştür. Varlıklı bir ailenin iyi eğitilmiş çocuğu olan Aziz *Nicholas*, hayatını insanlara özellikle de çocuklara ve denizcilere yardım ederek geçirir. Bu yardımlarının sağladığı ünü günümüze dek Noel Baba efsanesi olarak gelmiş ve güncelliğini korumuştur. Demre rahibi olarak insanlara dini ve sosyal yardımlarda bulunan Aziz *Nicholas* Ölünce Demre'ye gömülür ve mezarının yanına adına bir kilise inşaa edilir. 1080'de İtalyan korsanlar bazı kemikleri çıkarıp Bari'ye kaçırırlar. Ancak kalan bazı kemik parçaları bugün Antalya Müzesi'ndedir.

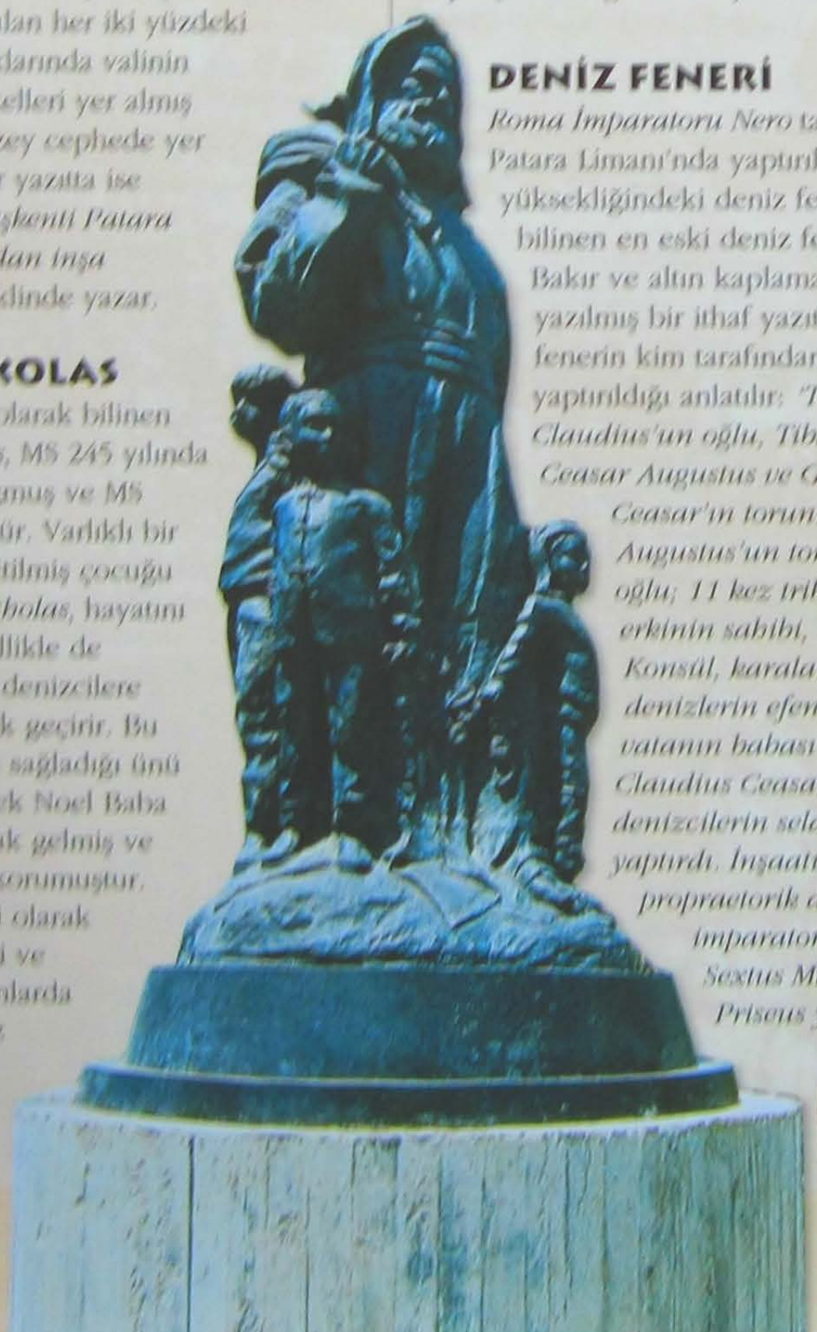
Noel Baba (Aziz Nikolas).

DENİZ FENERİ

Roma İmparatoru Nero tarafından Patara Limanı'nda yaptırılan 12 m yüksekliğindeki deniz feneri, bilinen en eski deniz feneridir. Bakır ve altın kaplama harflerle yazılmış bir ithaf yazıtında fenerin kim tarafından yaptırıldığı anlatılır: *"Tanrısal Claudius'un oğlu, Tiberius Ceasar Augustus ve Germanicus Ceasar'ın torunu, tanrısal Augustus'un torununun oğlu; 11 kez tribunat erkinin sahibi, 4. kez Konsül, karaların ve denizlerin efendisi ve vatanın babası Nero Claudius Ceasar bu feneri denizcilerin selameti için yaptırdı. İnşaatı, propraetorik düzeydeki imparatorluk valisi Sextus Marcus Priscus yürüttü."*

Deniz Feneri.

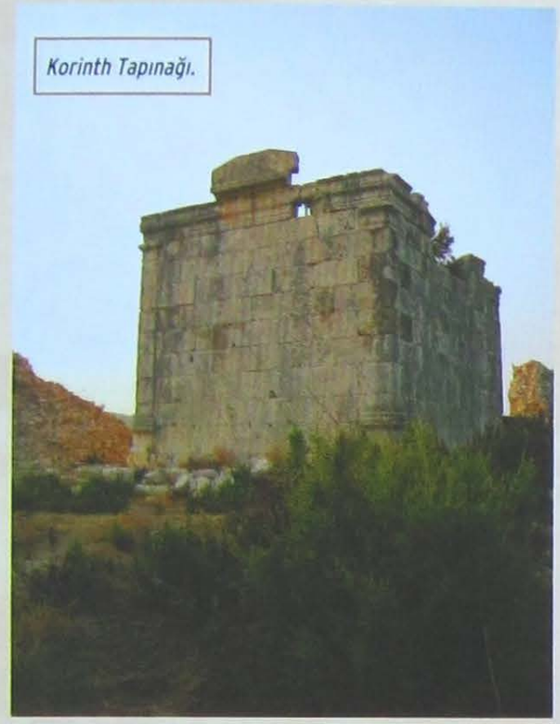
Korinth Tapınağı.

Patara Tiyatrosu.

KORİNTH TAPINAĞI

Tüm Lykia'da çatı seviyesine kadar korunmuş en iyi durumdaki yapılardan biri olan *Korinth Tapınağı*, Antoninuslar Dönemi'nde yapılmıştır. Dünyanın korunması en gerekli yüz anıtından biri seçilen *Korinth Tapınağı*, Orta Çağ kent surunun güneydoğusuna bir burç gibi durmaktadır.

TİYATRO

Kurşunlutepe'nin rüzgâra kapalı kuzey eteğinde yer alan tiyatro, bugün dahi kente girenleri karşılayan görkemli bir görünüşe sahiptir. Helenistik Dönem'in yamaca yaslanmış tipik oturma yeri, Helenistik karakter taşımasına karşın Roma Dönemi'ndeki eklemeler ile iç içe geçmiş olarak görünür. *Strabon*'un da belirttiği gibi Patara'nın adını, karısının onuruna Arsinoe olarak değiştiren ve kentin imarına yardım eden *II. Ptolemaios* zamanında tiyatroya yeniden eklemeler yapılmış olmalıdır. Sahne binasının dış duvarının üzerindeki bir yazıtta, Patara vatandaşlarından biri olan *Vilia Procula* ve babası tarafından proskene binası yaptırılarak, MS 147 yılında *İmparator Antoninus Pius* ve şehrin tanrılarına adanmış oldukları yazılır. MS 4. yüzyılda, tüm Akdeniz tiyatrolarında görülen gladyatör oyunları için orkestra yeniden şekillendirilmiştir. Anadolu'nun önemli tiyatrolarından biri olan *Patara Tiyatrosu*, yaklaşık beş bin seyirciyi alabilecek büyüklüktedir. Eşençayı'nın taşıdığı alüvyonlarla neredeyse yarısına kadar kumla dolmuş olmasından dolayı günümüze kadar çok iyi korunagelmiştir.

Geçen yüzyılın sonlarına doğru yaşanan deprem, yamaca yaslanmayan duvarlarında yıkıma yol açmıştır. Üç katlı sahne binası caveadan bağımsızdır ve zemin kata iki yan kapı olmak üzere toplam beş kapı ile girilir. Roma Dönemi Anadolu tiyatrolarında ender görülen sahne binasının zemin katına tam ortadan bir giriş bulunur. Oturma sıralarının üst basamağı düzlüğünde Korinth düzeninde küçük bir tiyatro tapınağı yer almaktadır. Küçük bir kült odasına sahip tapınağın önünde dört sütun bulunmaktadır. Tapınağın çevresinde yürütülen kazı çalışmaları sırasında, bir erkeğe ait olduğu düşünülen mermer heykel parçalarına rastlanmıştır.

Meclis binası.

LYKİA BİRLİĞİ VE EYALET MERKEZİ

Romalıların *Apameia Barışı* (MS 188) ile kontrol altına aldıkları Lykia'yı yönetmesi için Rodos'a bırakmasıyla birlikte Lykia halkları Rodos'a karşı özgürlük mücadelesi için bir birlik oluşturlar. Lykia'nın federal yönetim birimini oluşturacak *Lykia Birliği* MÖ 180'li yıllarda 23 kent devletinin katılımı ile kurulur. Romalı tarihçi *Livius*, Patara'yı Likya Birliği'nin başkenti ve merkezi olarak tanımlar. Bugün, Avrupa Birliği ve öncesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin bir birlik temelinde bir araya gelmesini sağlayan "*birlik anayasası*"nın ilk modelinin Likya Birliği ile oluştuğu kabul edilir.

Lykia Birliği, her üye Lykia kentinin, birliğe katkısına göre oy hakkının olduğu bir kentler birliğidir. *Strabon*, Lykia Birliği'ne dâhil 23 kentin adını sayar ve bunlardan altısının (Tlos, Ksanthos, Pinara, Patara, Myra ve Olympos) üç oy hakkı olduğunu söyler. Diğer üye kentler de, büyüklük ve önemlerine göre iki veya bir oy kullanma hakkına sahiptir. Bazı küçük kentler bir araya gelerek "sympoliteia" oluşturur ve sadece bir oy hakkı elde ederler. Her kentin bir, iki ya da üç oy hakkına sahip olan temsilcisi, birliğin meclisine katılma hakkına sahiptir. Burada seçilen birlik başkanı Lykiarhes, Tanrıça Roma'nın (*Dea Roma*) rahiplik görevini de üstlenir. Araksa kentinden Orthagoras'ın onurlandırıldığı yazıt aracılığı ile Lykia Birliği'nin varlığı ve birliğin tanrıçası Roma onuruna beş yılda bir festival düzenlenirdi.

Birliğin bir meclisi vardı ve amacı üye şehirlerin sorunlarını çözerek savaş ve barışa karar vermekti. Bunun için sonbaharda üye kentlerin temsilcilerinden oluşan bir senato toplanırdı. Meclisin masrafları daha çok ordu ve deniz gücünün giderlerinden oluşuyordu. Bunu karşılamak için ise kentlerin oy haklarına göre aidat toplanıyordu. Toplanan para birliğin merkezindeki genel hazinede, yani birliğin merkezi olan Patara'daki hazine binası olan Apollon Tapınağı'nda, toplanıyordu. Birliğin bir başkanı (Lykiarkhes), başrahibi, Lykia Kent Birliği ordu komutanı, haznedarı, hâkimleri ve memurları vardı ve her iki yılda bir yapılan seçimle görevlendirilirlerdi. Birlik, gücü ve önemi dolayısıyla Roma yönetiminde dahi varlığını korumuştur. 1996-2000 yılları arasında yürütülen kazı çalışmaları sonunda yapının dikdörtgen bir temel üzerinde yükseldiği ve batı yönden doğal bir kayayla sınırlandığı anlaşılmıştır.

Lykia sikkesi.

Yaklaşık 1400 kişiyi alabilecek kapasitede yapılan Meclis Binası'nın ana girişleri kuzey ve güney yönlerdedir. İlk inşa ediliş tarihi kesin olarak bilinmese de, Patara'nın Likya Birliği'nin başkenti olduğu bir döneme tarihlenir. Bugün kazılarda açığa çıkan mimari ise Roma Dönemi özelliklerini taşır.

PAMPHYLİA'NIN YÜCE KENTİ PERGE

ANTALYA'NIN DOĞUSUNDA, AKSU BELDESİNİN SINIRLARI İÇİNDE YER ALAN PERGE, KİLİKYA – PİSİDYA TİCARET YOLU ÜZERİNDE BULUNAN ÖNEMLİ BİR PAMPHYLİA (PAMFİLYA) KENTİYDİ. ANA TANRIÇASI PERGE ARTEMİSİ OLAN VE HIRİSTİYANLAR İÇİN DE ÖNEMLİ BİR KENT OLAN PERGE, AZİZ PAUL İLE AZİZ BARNABAS TARAFINDAN DA ZİYARET EDİLMİŞTİ.

Pamphylia Bölgesi kentlerinden biri olan Perge, Antalya'nın 18 km doğusundaki Aksu Beldesi'nde yer alır. Aksu Nehri (Kestros) ile Düden Çayı arasında kalan Perge antik kenti, Akdeniz'den 12 km içerde, 60 m yüksekliğinde düz bir tepe (akropolis) üzerine kurulmuştur. Geç dönem kenti, güneydoğusundaki İyilik Belen ile güneybatısındaki Koca Belen isimli tepeleri arasında yayılım göstermiştir. Denizden 12 km içerde kurulmasına rağmen, *Aksu Nehri*'nin (Kestros) avantajlarından yararlanarak bir kıyı şehri gibi deniz ticaretinden olanaklar sağlayan Perge, içeride kurulmuş olmasından dolayı da Antik Çağ'ın Akdeniz korsanlarından korunmuştur.

PERGE ARAŞTIRMA TARİHİ

Kanıtlar - Belgeler

Neredeyse 1800'lerin başından beri birçok Avrupalı seyyah ve araştırmacı tarafından sözü edilen Perge antik kentine yönelik ilk resmi arkeolojik kazı çalışmaları, TTK (Türk Tarih Kurumu) adına 1946 - 1955 yılları arasında A. M. Mansel başkanlığında bir ekip tarafından yapılmıştır. Aralıksız olarak on yıl yürütülen bu ilk kazı çalışmaları, antik kentin Batı Nekropolü'nde ve birçok farklı alanda gerçekleştirilmiştir. 1967 yılında başlayan ikinci dönem kazılarının 1975 ve 1987 arasındaki dönemini J. İnan yürütmüştür. 1985 yılından itibaren ise İstanbul Üniversitesi'nden H. Abbasoğlu, çok daha geniş kapsamlı kazı çalışmaları ile Perge Antik Kenti arkeolojik kazılarının başkanlığını yürütür.

1800'lerin başında başlayan ilk araştırmalar, tüm Akdeniz Bölgesi'nde olduğu gibi Antik Dönem yazıtlarını bulmak ve mümkün olduğu ölçüde yurtdışındaki müzelere götürmek amacına yöneliktir. Bu nedenle ilk araştırmalar epigrafi ve tarihi coğrafya araştırmaları olarak kabul edilir. İkinci dönem araştırmaları ise arkeolojik kazı ve koruma çalışmaları üzerinden ilerlemiştir.
Bu çalışmaların başlangıcını 1922 Kurtuluş Savaşı başlarına kadar sürdüren İtalyan araştırmacılar oluşturmuştur. TTK adına A. M. Mansel ve J. İnan başkanlığında yürütülen çalışmalarda kentin önemli anıtsal yapıları kazılırken birçok önemli heykeltıraşlık eseri de ele geçirilmiştir.

PERGE TARİHİ

Hitit Dönemi yazılı belgelerinde *Lykia Bölgesi* sınırları içinde gösterilen *Parha (Perge)* yerel bir Anadolu halkı olarak kabul edilir.

Kentte yürütülen son dönem arkeoloji çalışmalarında, kentin *Kalkolitik Çağ*'dan beri yerleşim gördüğünü gösteren önemli kalıntılar ele geçmiştir. 2008 yılında yapılan kazılarda bulunan *Geç Bronz Çağı*'na ait ocak kalıntıları, bunların kentin seçkin zenginleri için yapılmış önemli yapılarına ait olabileceğini gösterir.

Helenistik Kuleler.

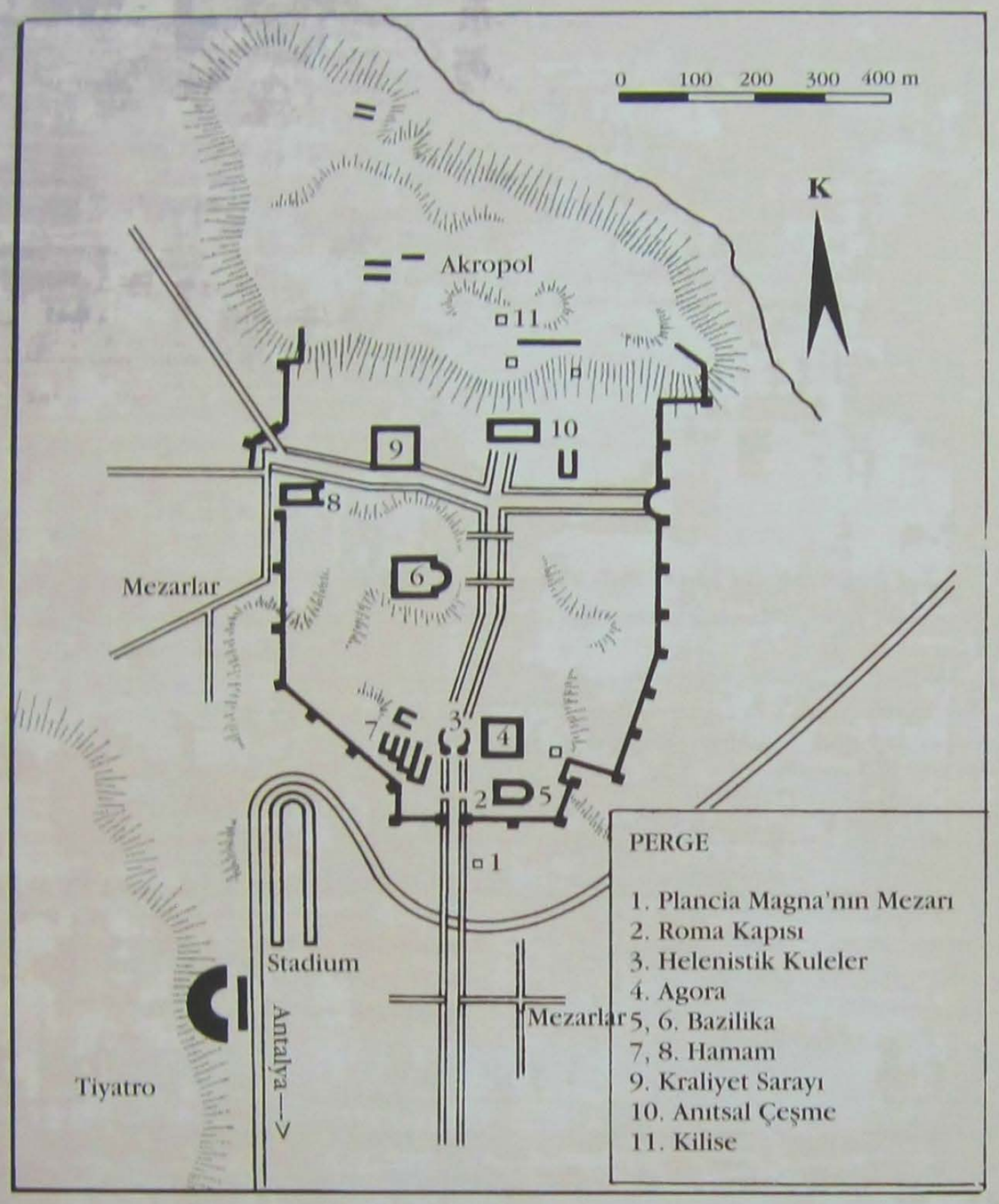

1953 yılında kentin giriş kapısının iç avlusunda bulunan kent kurucularının (ktistes) yazıtlı heykelleri, *Troia Savaşı*'na katılan efsanevi kahramanların birçok farklı grupla birlikte bölgeye geldiklerini gösterir. Kentin *Troia Savaşı*'na kadar dayanan geçmişi, Roma Dönemi kent sakinleri tarafından önemli bir atıf olarak öne çıkar. Bu döneme ilişkin arkeolojik kanıtlar ilk dönem kazıları ile elde edilemediği için 2000'li yılların başına kadar kent tarihi yüzeyde görünen kalıntılar üzerinden yazılır. 2000'li yıllarla birlikte Perge'nin erken dönem tarihi üzerine çok önemli birçok kazı çalışmaları yürütülür.

Akropolis, Sütunlu Cadde ve *Batı Nekropolisi*'nde yapılan kazı çalışmalarında MÖ 9. yüzyıldan başlayan bir kült yapısının varlığı açığa çıkarılır. İçinde kül sunaklı ocakların bulunması, buranın kutsal bir alan olduğunu düşündürür. MÖ 9.-8. yüzyıllara tarihlenen Kıbrıs kökenli ithal *Miken* seramiklerinin açığa çıkarılması, Perge'nin erken dönemlerden beri bölge ticaretinde yer aldığını gösterir. Perge'nin denizle olan ilişkisi Aksu Nehri (Kestros) ile sağlanmış olmalıdır. Yine bu alanda yapılan bir diğer önemli kazı çalışması, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen yerel Pamphylia lehçesi ile karışmış Eski Yunanca yazıtlı bir kasenin bulunması ile devam eder. Bu alanda ortaya çıkarılan önemli bir yapı kalıntısı, buranın MÖ 6.-7. yüzyıllara ait megaron biçimli bir ziyafet evi olduğunu gösterir.

MÖ 700'lerle birlikte *Rodos Adası*'nın Lykia ve Pamphylia üzerinde ticari ve koloni hareketliliği genişler; ele geçen Rodos Adası üretimli seramik kalıntılarının varlığı bunu önemli ölçüde kanıtlar. MÖ 5. yüzyıldan sonra ise Atinalıların bölgede aktif rol oynadığı görülür. MÖ 5. yüzyıla kadar akropol tepesinde yer alan kentin, göçmen kolonistlerin etkisi ile de iyice büyüdüğü ve yamaçlara doğru yayıldığı görülür. Fakat tam olarak kentin erken dönem yapıları hakkında henüz yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Ön Plandakiler

EFSANEVİ KURUCULAR

Perge'nin Helenistik Dönem şehir kapısının iç avlusunda 1953 yılı kazılarında dokuz adet yazıtlı heykel kaidesi ele geçer. Avlunun her iki yanında beşerden olmak üzere on yazıtlı heykel olduğu ve daha geç dönemlerde birinin bilinmeyen bir nedenle kaybolduğu tahmin edilir. Ele geçen bu heykel kaideleri hem Pamphylia Bölgesi hem de Perge antik kentinin mitolojik kuruluşunun kanıtlanması için önemlidir. Üzerinde kent kurucuları (ktistes) olduklarını gösteren yazıtlı heykeller, MS 120 yılı içinde Perge'nin ileri gelen zengin ailelerinden birine mensup Plancia Magna isimli kadın tarafından ithaf edilmiştir. Dokuz efsanevi kurucudan ikisi Plancia Magna'nın babası ve kardeşi olarak yazıtlardan tanımlanmıştır. Diğer yedi isim ise kentin Troia Savaşı sonrası efsanevi kurucularının ismini içerir: Riksos, Labos, Kalkhas, Makhaon, Leonteus, Minyas ve Mopsos.

Pamphylia ve Kilikia'da birçok kent, soylarını efsanevi kahramanlara dayandırmaktan dolayı onur duyarlardı. Plancia Magna tarafından kentin kurucuları (ktistes) onuruna dikilen bu heykeller, Perge'nin MÖ 1200 civarında Troia Savaşı'ndan sonra göç eden kolonistlerce kurulduğuna ve kentin kökenine önemli bir atıfta bulunur.

"VAR OL SEN PERGE! PAMPHYLİA'NIN YÜCE KENTİ!"

MS 3. yüzyıla ait bir yazıttan / Perge

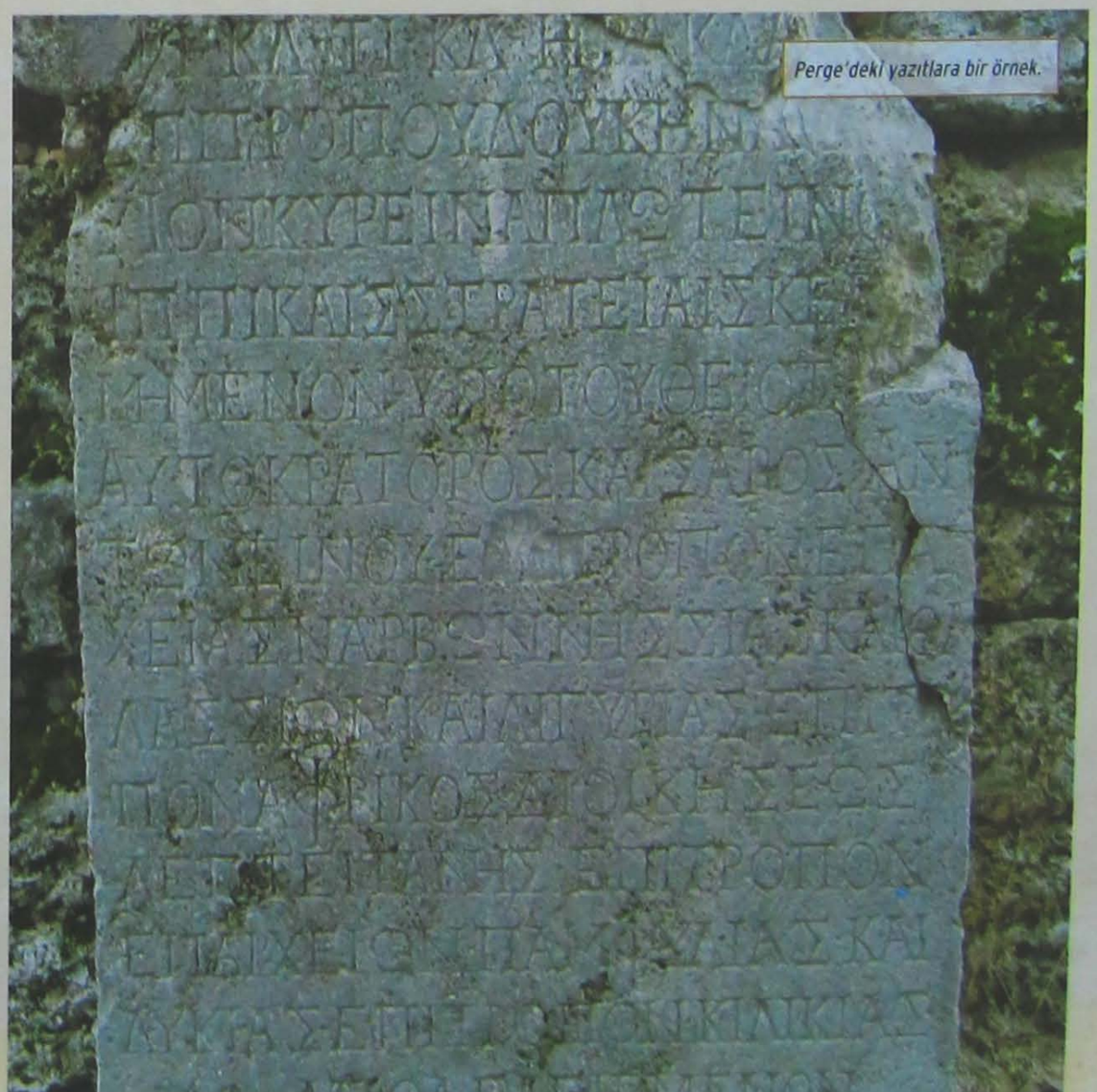
Perge'deki yazıtlara bir örnek.

Geçmişe Dair Kanıtlar

PARHA'DAN PERGE'YE...

Hattuşa'da (Boğazköy) yürütülen 1986 yılı kazı çalışmalarında Peter Neve tarafından bulunan, *Hitit Kralı IV. Tuthaliya* ile *Tarhuntassa Kralı Kuruntu* arasındaki sınır antlaşmasını içeren, ünlü bronz tablet üzerinde yer alan metin aracılığıyla, *Parha*'nın *Perge*, *Kastaraya*'nın ise *Kestros* Nehri'nin Hitit Dönemi karşılığı olduğu kanıtlanır. Tabletin içeriğini oluşturan sınır antlaşmasında, Perge ile diğer kentlerin Hulaya Nehri Ülkesi ve Kral Tarhuntassa kontrolüne bırakıldığı anlatılır. Akhalı kolonistlerden önce Parha ismini taşıyan bu yerleşimin adı Troia Savaşı sonrası farklı halkları içeren karışık kolonistlerin bölgeye gelmesi ile birlikte zamanla Helenleşerek Perge olur.

DİONYSOS'UN DOĞUM SAHNESİ

Dionysos, Zeus ile güzelliği dillere destan Semele'nin oğludur. Kocasını sürekli kıskanan Tanrıça Hera, karnındaki Zeus'un oğlu ile birlikte Semele'den kurtulmak ister. Tanrıça, Semele'yi kandırmak için kızın annesinin kılığına girer ve Semele'den Zeus'u tüm ihtişamı ve gücüyle görmesine izin vermesi konusunda ikna etmesini ister. Her şeye inanan Semele oyuna gelir ve Zeus'a razı olması için yalvarır. Sevgilisinin yalvarışlarına dayanamayan Zeus, iki tekerlekli at arabasıyla Olympos'tan iner ve onlara görünür ancak, ölümlü Semele, Zeus'un parlaklığına dayanamaz ve alevler içinde kül olur. Ölürken, doğmasına henüz zaman olan Dionysos'u alevlerin dışına fırlatır. Zeus bu erkek bebeği alır, kendi kalçasını yararak içerisine yerleştirir ve yarayı diker; bebeği normal doğum zamanı gelene kadar orada saklar. Bu nedenle önce annesinin rahminden, daha sonra da ikince kez babasının kalçasından dünyaya gelen çocuğa Dionysos-born (çifte doğan) adı verilir. Böylece, Bebek Dionysos, Hera'nın kötülüklerinden korunabilmesi, beslenebilmesi ve yetişkinlik çağlarına erişebilmesi için, Hermes tarafından Nysa Dağı'ndaki *Nymphe*'lere götürülür. *Nymphe*'ler, burada çocuğu özel ilgi ve sevgiyle büyütürler. Dionysos, eğlence arkadaşları *Satyros* ve *Menadlar* tarafından eşlik edilen panterlerin çektiği arabasında bir tanrı olarak geri döner.

MÖ 5. yüzyıldan sonra Anadolu, Pers yönetimi altındadır. *Büyük İskender*'in gelişine kadar *Persepolis* egemenliğinde satraplar tarafından yönetilmiştir. *Büyük İskender*'in Doğu Seferi öncesi, antik kaynaklarda sadece bir kez ismi geçen *Perge*, İskender'in Pamphylia'ya gelmesi ile birlikte tarih sahnesinde daha çok görülmeye başlar. Kent, bu dönemle birlikte akropol tepesinden aşağı düzlüğe doğru gelişmeye başlar. Perge'nin Helenistik Dönem'e kadar savunma amaçlı bir sur yapısına sahip olmadığı, bu nedenle, Büyük İskender'in Pamphylia'da hiçbir direnişle karşılaşmadan aldığı birkaç kentten birinin Perge olduğu bilinir. İskender, Pamphylia'nın tamamını kontrol altına aldıktan sonra, *Gordion*'a geçmeden önce Perge'yi bir süre üs olarak kullanmıştır. Pergeliler, İskender'in ordusuna *Phaselis*'in kuzeyi boyunca da kılavuzluk etmişlerdir. Pergeliler, çevredeki diğer kentlere oranla Makedon komutan ile oldukça iyi ilişkiler kurmuştur. Antik yazarlardan *Arrianos*, Perge'nin İskender ile olan ilişkisini günümüze aktarmıştır.

Perge Tiyatrosu'ndan Dionysos'u arabasında gösteren bir friz kabartması.

Helenistik Dönem'le birlikte Perge tarihi, Pamphylia tarihi ile iç içe geçmiştir. İskender'in ölmesi ile bir süre Anadolu hakimi *Antigonos* hakimiyetinde kalan Pamphylia, MÖ 220'ler itibari ile Selevkos yönetimine geçer. MÖ 190 *Magnesia Savaşı* ve ardından gelen *Apameia Barışı* ile Selevkosların Pamphylia'yı Roma yönetimine terk ettikleri görülür.

Roma Senatosu Apameia Antlaşması'nın şartlarını uygulamak için *General Manlius Vulso*'yu Anadolu'ya gönderir. Manlius Vulso, Perge'de III. Antiokhos'a ait bir garnizonun olduğunu öğrenmesi ile bir ordu toplar ve Perge'nin üzerine yürür. Perge'yi koruyan Selevkosların garnizon komutanı, şehri teslim etmesi konusunda ikinci bir emir almamıştır. Yeni bir emir için krala (III. Antiokhos) danışmak amacıyla Manlius Vulso'dan 30 gün süre ister ve kısa bir süre sonra kenti Roma yönetimine bırakır.

Plancia Magna'nın adının geçtiği bir yazıt.

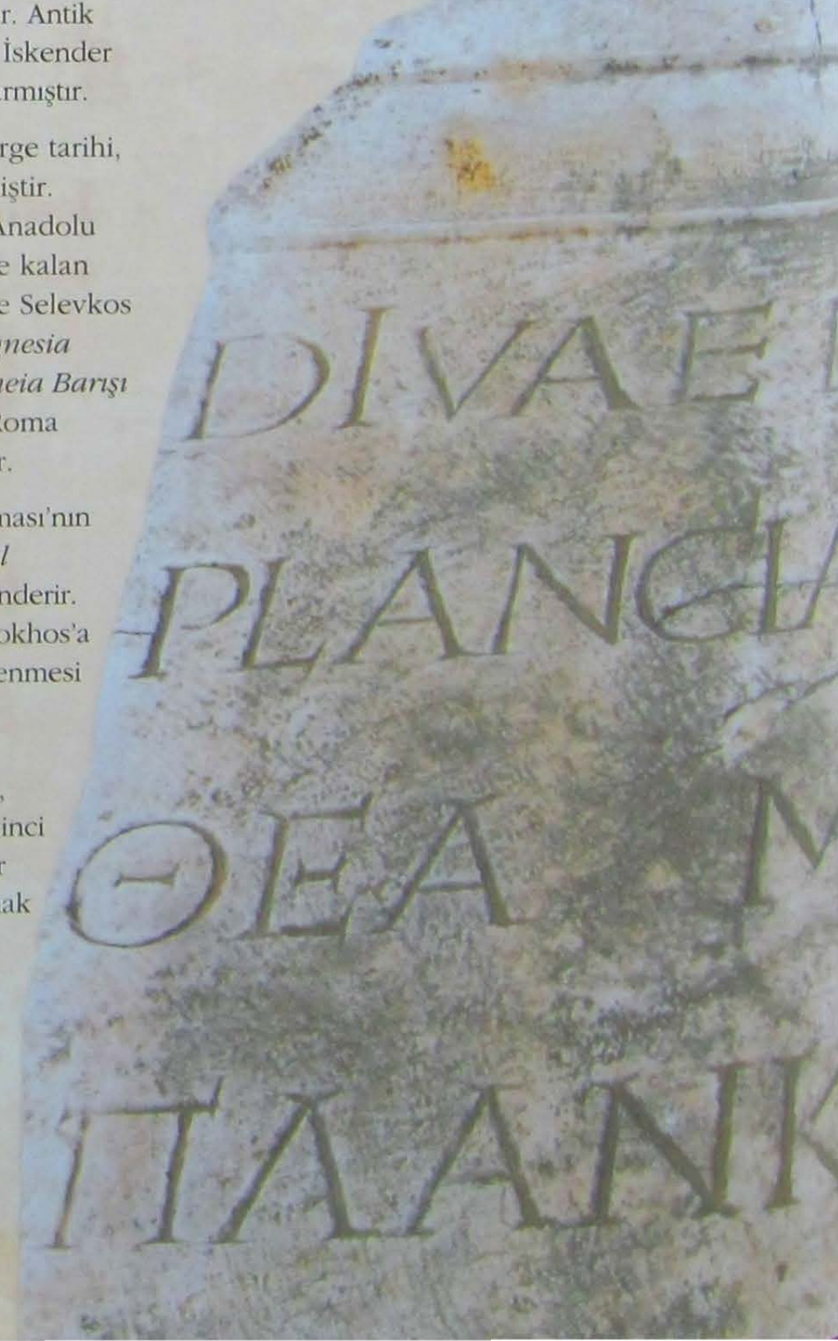

Antalya Müzesi'nde sergilenen bir Roma lahidi.

Roma yönetimi Pamphylia'yı ve dolaylı olarak Perge'yi, *Pergamon Krallığı*'nın yönetimine bırakır. *Pax Romana* (Roma Barışı) ile devamlı barışa kavuşan Perge'nin de Anadolu'nun tamamında görülen refah düzeyindeki yükselme ve kentlerin mimari olarak yeniden yapılanmasındaki olanaklardan payını aldığı görülür. MS 1. yüzyıldan itibaren güneye doğru genişleyen kentin en parlak dönemi MS 2. ve 3. yüzyıllardır. Bu dönemde kentin bugün ayakta kalan birçok mimarı yapısı, tiyatrosu, stadiumu, agorası, hamamları ve sütunlu caddesi gibi birçok önemli yapısı inşa edilmiştir. Bu dönemde kentin, Roma İmparatorluk ailesi ile ilişkileri olan zengin aileleri vardır. Özellikle *Palancii Ailesi*, kentin yapılanmasına çok büyük katkılar sunar.

MS 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ile Perge'ye dışarıdan gelen baskılarla kent güneye doğru yeni surlarla çevrilir.

MS 46'da, Perge, Hıristiyanlık dünyası için önemli bir olaya ev sahipliği yapar. *Yeni Ahit*'te Aziz Paulus'un Kıbrıs'tan Perge'ye, oradan da Pisidya'daki Antiocheia'ya gittiği ve sonra Perge'ye dönerek bir vaaz verdiği anlatılır. MS 4. yüzyıldan itibaren eski pagan tanrıları ve kültler, Hıristiyanlığın etkisi ile birlikte dönüşüm geçirir. *Artemis Pergaia*, *Meryem Ana* ile özdeşleştirilir. 431 yılında toplanan *Ephesos Konsili*'nde Perge "metropolis" düzeyinde temsil edilmiştir. MS 6. yüzyıldan sonra ise Perge, metropolis özelliğini kaybeder ve yönetimi Attaleia'ya devredilir.

DİL

Anadolu halklarının kullandığı *Luvice*'nin bu bölgede de yerel bir lehçe ile konuşulduğu kabul edilir. Fakat MÖ 9. yüzyılda Yunan göçleri ile birlikte farklı bölgelerden gelen kolonistlerin konuştukları lehçelerle yerel dillerin zaman içinde karıştığı ve Helenistik Dönem'le birlikte söz konusu yerel dillerin tamamen yok olmaya başladığı kabul edilir. Bölgede tespit edilebilen en erken yazıtlı belge, MÖ 6. yüzyıla ait, Perge akropolisinde bulunan bir vazo parçası üzerindeki altı harflik grafito (kazıma çizgi) ve Roma çeşmesinde devşirme olarak kullanılan MÖ 5. yüzyıla ait arkaik Pamphylia dilinde yazılmış yazıttır. Ele geçen tüm yazılı kanıtlar, dilin Eski Yunanca'da olduğunu gösterse de bilinen diğer Eski Yunan dili sınıflandırması içinde kabul edilmez. Tüm görüşler bölgeye göç eden *Akha*, *Dor*, *Aiol* halklarının yerel halklarla karışması sonucu oluşmuş ortak bir dil olduğu yönündedir. Pamphylia, Eski Yunanca'da "karışık halkların ülkesi" anlamına gelir.

Ön Plandakiler

PLANCİA MAGNA

Bithynia Valisi Plancius Verus'un kızı olan Plancia Magna, Roma Dönemi Perge'sinin en varlıklı ailelerinden yardımsever bir kadındır. Perge'nin Artemis kültü ve Roma imparatorluk kültü rahibesi olan Plancia Magna, MS 2. yüzyılda Perge'nin birçok kamu yapısının inşasına önemli parasal destek sağlamış ve kenti heykelleriyle donatmıştır. Çeşitli yazıtlarda Plancia'nın adı şehrin idaresindeki en üst düzey memurluk olan "demiurgos" sıfatı ile birlikte yazılmıştır. Perge'nin görkemli bir Roma kentine dönüşmesi için önemli hizmetler vermiş olmasından dolayı kent yönetimi, adına birçok heykel diktirmiştir. Şehir surlarının dışında adının yazılı olduğu bir lahit yer almaktadır.

Kentin ileri gelenlerinden Plancia Magna'nın heykeli.

TİYATRO

Kent surlarının dışında yer alan *Perge Tiyatrosu*, Pamphylia'nın en güzel ve en sağlam kalmış tiyatrolarından biridir. Roma Dönemi öncesi tiyatrolarının genel bir özelliği olan bir yamaca yaslanma geleneği, Perge Tiyatrosu'nda da belirgindir. Yaklaşık 15 bin kişilik seyirci yeri ile yarım daireyi aşan oturma sıraları, tiyatronun Helenistik Dönem karakterini yansıtır. Buna rağmen iki katlı olarak inşa edilen sahne binası ele geçen yazıtlardan anlaşıldığına göre yaklaşık 200 yıllık uzun bir zaman diliminde tamamlanmış görünür. MS 2. yüzyılda *Marcus Plancius Rutlius* isimli Pergeli bir senatörün tiyatronun inşasına destek verdiği bilinir. Tiyatro oyuncuları ile sanatçıların giriş ve çıkışlarını sağlayan beş kapı arasındaki sütunlar yukarıdaki dar bir podyumu destekler.

Tiyatronun en belirleyici özelliği, podyumun bu yüzünü süsleyen mitolojik konulu frizleridir. Sağdaki ilk friz; su, dağ ve ormanlarda yaşayan perilerden (Nymphe) biri ile Perge'ye hayat veren Kestros'un (Aksu Nehri) kişileştirildiği yerel bir tanrı betimidir.

Buradan itibaren kabartmalar sırasıyla, şarap tanrısı ve tiyatroların kurucusu ve koruyucusu olan Dionysos'un tüm hayatını anlatır. *Kentauromakhia – Giganthomakhia* sahnelerinin yer aldığı sahne frizleri Antoninuslar Dönemi ve sonrasında yapılmış olmalıdır. Olasılıkla Roma İmparatorluğu Dönemi'nde yaygın olarak tiyatrolarda gerçekleştirilen gladyatör ve vahşi hayvan gösterilerinde seyircileri korumak için ise daha geç dönemlerde ek yükseltiler oluşturulmuştur.

STADİUM

Aphrodisias'tan sonra Anadolu'nun en iyi korunmuş stadium yapılarından biridir. Tiyatronun kuzeyinde kent surlarının dışına MS 2. yüzyılda inşa edilmiş olan stadium, yaklaşık 12 bin kişilik kapasiteye sahiptir. Kuzeyi yuvarlak olan yapının güneyi ise bugün anıtsal bir kapının olmamasından dolayı açıklık kalmıştır. Doğu oturma sıralarının altında birbirine geçişleri ve her üç geçişten birinin stadiuma çıkışı olan otuz odası vardır. Bu odaların sadece yirmi tanesi dükkan olarak kullanılmıştır. Bu bölmelerin günümüze kadar ulaşabilenlerinin üzerinde, dükkan sahiplerinin adının yazılı olduğu ve çeşitli malların listelendiği yazıtlar tespit edilmiştir.

Perge Tiyatrosu'nu süsleyen heykellerden biri. Günümüzde Antalya Müzesi'nde sergileniyor.

Perge'nin genel görünümü. Önde tiyatro, arkasında stadium.

HAMAM YAPILARI

Hamam yapısı ile bağlantılı olarak güney sütunlu cadde ile üzerinde yer alan kamuya açık büyük spor alanında (palaestra) Pergeliler spor yaptıktan sonra hamamlara yönelerek temizliklerini gerçekleştirirlerdi. *Palaestra C. Julius Cornutus* ve ailesi tarafından *İmparator Nero* onuruna inşa ettirilmiştir.

SUR VE HELENİSTİK KAPI

Büyük İskender'in gelişine kadar savunma amaçlı bir sura sahip olmayan Perge, Helenistik Dönem'le birlikte surla çevrilmeye başlanmıştır. Pax Romana'nın (Roma Barışı) sağladığı barış dönemi ile birlikte savunma duvarlarının pek bir önemi kalmamış ve kentin bazı kamusal yapıları sur dışına yapılmaya başlanmıştır. Perge'nin en güzel yapılarından biri olan anıtsal güney kapısı, Helenistik surun üç önemli kapısından biridir. Helenistik Dönem'de düzgün kesme taşlardan savunma amaçlı inşa edilen yüksek kulelere, MS 2. yüzyılda *Plancia Magna* tarafından at nalı şeklinde oval bir avlu eklenir. Bu kentin görkemini ve girişin ihtişamını artırmak için yapılmış özel bir eklemedir. *Septimus Severus* (MS 193 - 211) dönemi süresince de avlu tören alanı olarak kullanılmıştır. *Korinth* düzeninde başlıklarla iki katlı renk renk mermerler ile inşa edilen avlunun nişleri heykeller ile donatılmıştır. Alttaki nişlere *Hermes, Aphrodite, Pan, Dioskurlar* gibi tanrılar bulunurken üst kat nişlerinde Perge'nin efsanevi kurucularının heykelleri sergilenmiştir. Daha sonra oval avlunun kuzeyine (ön girişine) Plancia Magna tarafından iki katlı üç girişli *Zafer Takı* inşa ettirmiştir. Zafer Takı'nın nişlerine, imparatorluk kültü için, *Nerva Dönemi*'nden itibaren Romalı imparatorlar ve imparatoriçeleri'nin heykellerini diktirmiştir. Bundan dolayı Perge'nin Romanizasyonu'na (Romalılaşmasına) çok önemli katkılar sunan *Plancia Magna*, kentte yaptığı hizmetlerinden dolayı Pergeliler tarafından heykelleri dikilerek onurlandırılmıştır.

Güney Hamamı.

Perge'nin ünlü Helenistik Kuleleri'nin arka plandan görünüşü.

BİR SÜTUN DA SEN DİK!

2004 yılından beri Perge'de, kültürel mirasın korunmasına yönelik çok anlamlı bir proje yürütülüyor. Antik kentteki yıkılmış sütunlar bağışlarla ayağa kaldırılıyor ve bağışçının adının yazılı olduğu plaket bu sütuna yerleştiriliyor. Böylece bu isim, antik kentle birlikte ölümsüzleşiyor. Proje, Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı ile ortak yürütülüyor.

Süslemeli bir çeşme yapısı olan Nymphaion ve buradaki Kestros (Aksu Nehri) heykeli.

SÜTUNLU CADDE

Kentin kuzey tarafında doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki ana cadde kenti dört bölüme ayırır. Helenistik kapının arkasından başlayan sütunlu cadde, kuzeye doğru devam ederek, *Hadrianus Dönemi*'nde inşa edilen akropolis tepesine çıkan kapı ve çeşme binası ile son bulur. Yolu ortadan bölen su kanalları kentin nehir tanrısı *Kestros*'un hayat veren suyu olarak kabul edilmiş olmalıdır. Caddenin kuzey ucundaki çeşme binasından çıkan su kanallara toplanır, oradan da önce kentin batı kapısına sonra güney kapısına ulaşırdı. 250 m uzunluğundaki caddenin arkasında dükkan sıralarını içeren bir stoa yer alır.

250 m uzunluğundaki sütunlu cadde.

NYMPHAION

Oval avlunun batı duvarına yaslanan *Nypmhaion*, geniş bir havuzun arkasında iki katlı zengin süslemeli bir çeşme yapısıdır. Kazılar sırasında ele geçmiş bir yazıt parçasından anlaşıldığına göre Perge'nin ana tanrıçası *Artemis Pergaia*, Septimius Severus ve karısı Iulia Domna ve oğulları adına ithaf edilmiştir. Nymphaion kazılarında bulunan binanın cephesine ait bir yazıt, bina cephesinin parçaları ve Semptimus Severus ve eşinin mermer heykelleri, şimdi Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Perge Agorası.

Perge Tiyatrosu'ndan bir friz. Frizde Dionysos'un Zeus'un baldırından doğuşu sahnesi görülüyor.

AGORA

Helenistik Dönem'le birlikte *akropolis* tepesinden aşağı düzlüğe doğru yayılan Perge'nin ana gelişimi MS 2. yüzyılla başlar. MS 4. yüzyılda daha da genişleyen Perge'nin bu dönemde yeni bir agora yapısına kavuştuğu görülür. Kare planlı olan ve ortasında Side agorasındaki yuvarlak yapıya benzer bir yapı bulunan agoranın etrafı dükkan ve sütun sırası ile çevrelenmiştir.

DAMA OYUNU

Agora'nın kuzey sütunlu caddesindeki bir dükkanın önünde mermere kazınmış bir oyun tablası tespit edilmiştir. Antik Dönem'de sıklıkla oynanan *Pessoi* isimli dama oyunun benzeri olmalıdır. Benzer oyun tablalarına başka kentlerin agoralarında da rastlanmış olması, Roma Dönemi'nde oyunun çok popüler olduğunu göstermektedir.

ARTEMİS PERGAİA

MÖ 2. yüzyılda basılan kent sikkelerinde İyon düzeninde bir tapınak içinde, gökyüzünden düşmüş bir meteor taşı olan *baitylos* biçiminde bir betim yer alır. Kentin ilk sikkesinde yer alan bu betimin etrafına Pamphylia lehçesi ile "*VANASSA PREIIA*" yani "Perge'nin Artemis"i yazılmıştır. Perge'nin en önemli ve olasılıkla baş tanrıçası olan Vanassa Periia, Helenistik ve Roma dönemlerinde *Tanrıça Artemis* ile özdeşleştirilmiştir. Adına inşa edilen tapınaklara yapılan zengin hediyeler ve kült heykelleri Roma Dönemi'nde yağmalanmıştır.

MÖ 79 yılında Romalı devlet adamı Cicero, bazı davalarda savcılık görevi yürüten konsey yardımcısı Kilikialı Gaius Verres'in kanunsuz davranışlarını senatoya anlatır: "*Bildiğiniz gibi, Diana'nın Perge'de çok eski ve kutsal bir tapınağı var. Şunu iddia ediyorum ki, bu tapınak da Verres tarafından soyulmuş, yağmalanmıştır ve Diana'nın heykelinden altın koparılmış ve çalınmıştır.*" Bithynia Valisi Plancius Verus'un kızı olan Plancia Magna, Artemis Kültü rahibesi olarak bilinmektedir. Perge Vanassa'sı Hıristiyanlığın ilanına kadar Perge'nin yerel tanrıçası olarak çok önemli bir tapınım görmüş ve bu dönemle birlikte Meryem Ana ile özdeşleşerek varlığını sürdürmüştür.

Araştırmalar ve Keşifler

TREPANASYON

2004 yılında Perge Akropolisi ve Batı *Nekropolisi*'nden ele geçen insan iskeletleri üzerindeki incelemelerde Anadolu'da örnek olabilecek cerrahi bir müdahale ile karşılaşılır. Ele geçmiş bir iskeletin kafatasında 8 adet cerrahi delik açılmıştır. Bu müdahalelerin olasılıkla bireyin ölümünden sonra ya eğitim ya da araştırma amaçlı yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Perge Tiyatrosu kalıntılarından Hermes heykeli, Antalya Müzesi.

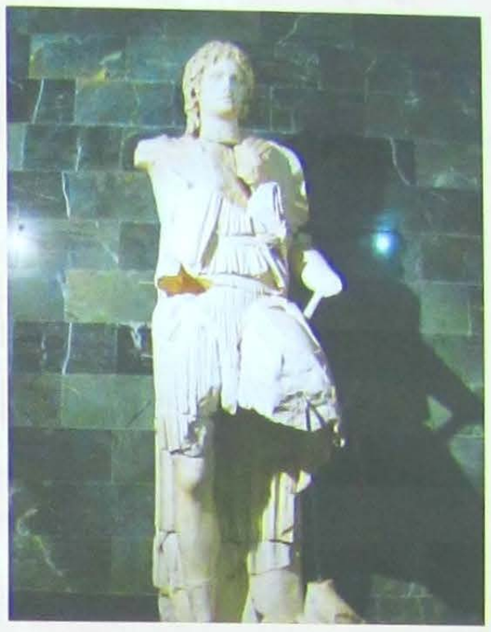

Üstte. Büyük İskender, Antalya Müzesi.

Solda. Perge Artemisi, Antalya Müzesi.

PERGE LAHİTLERİ

Batı kapısının dışında başlayan mezar caddesinde yan yana, arka arkaya dizilmiş çok sayıda mezar yer alır. *Dokimeion* mermerinden yapılmış girlandlı ve figürlü lahitler yerel bir heykeltıraşlık atölyesinin varlığına da işaret eder.

Perge'deki kent kazıları devam ederken, sütunlu cadde de dahil olmak üzere birçok mimari yapının tekrar ayağa kaldırılması için restorasyon çalışmaları sürdürülmektedir.

Perge kazıları sırasında bulunmuş olan tüm arkeolojik buluntular, Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir.

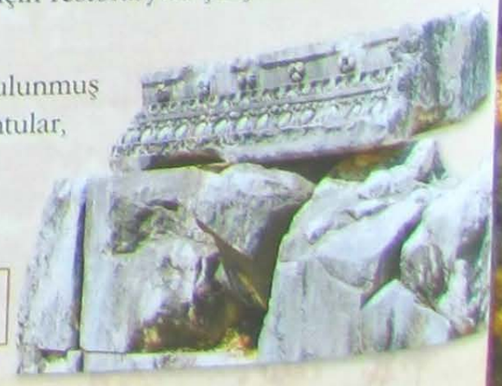

Perge antik kentinden bazı mimari kalıntılar.

DAĞLARDAKİ GÖRKEM SAGALASSOS

BURDUR'UN AĞLASUN İLÇESİNE 7 KM UZAKLIKTAKİ SAGALASSOS'UN TARİHİ, MÖ XII. BİNLERE KADAR UZANIR. MÖ III. BİNDE İLK YERLEŞİM İZLERİNİN FARK EDİLDİĞİ SAGALASSOS, MÖ 1600'LERDE PİSİDYA COĞRAFYASI SINIRLARINDA YER ALIYORDU. UZUN SÜRE TARİHİN KARANLIKLARINDA KALAN SAGALASSOS, BÜYÜK İSKENDER'İN BÖLGEYİ KENDİ TOPRAKLARINA KATMAK İSTEMESİYLE (MÖ 333) TARİHTEKİ YERİNİ ALDI.

Günümüzde *Burdur, Isparta* ve *Antalya*'nın kuzeyini kapsayan bölge; Antik Dönem'de *Pisidya* olarak adlandırılırdı. İlk olarak MÖ 5. yüzyılda *Ksenophon "Onbinlerin Dönüşü"nde, "bölgenin barbar ve savaşçı yerel halklarını anlatmak için kullanılan 'Solymlerin Ülkesi' Pisidya, Batı Toroslar'ın yüksek tepelerine kurdukları kentlerle, her dönem kenti kuşatmak isteyenler için büyük zorluklar yaşatmıştır"* şeklinde bir ifade kullanmıştır. Antik tarihçilerden *Arrianos*, Sagalassos için *"Sagalassos'takiler çok savaşçı bir ulusun en cesaretli savaşçıları sayılır"* diye söz eder. Akdeniz'den İç Anadolu'ya doğru uzandıkça değişen iklim ve bitki örtüsü karakteri, bölgede MÖ II. binden beri yaşayan halklarının üzerinde etkili olmuş gibi gözükür. Akdeniz'den ortalama 1.000 m yükseklikte olan Pisidya Bölgesi'nin dağ yükseklikleri bazen 2.500 m'yi bulur. Antik Dönem'in en iyi korunmuş kentlerinden biri olan Sagalassos ise 1.600 m'de kurulmuştur. Bugün, Burdur sınırında Ağlasun İlçesi'nin 7 km. kuzeyinde, Akdağ'ın güneybatı sarp eteklerinde yayılmış olan antik kent kalıntıları, Antik Dönem'de olduğu gibi modern ziyaretçilere de inanılmaz bir güzellik sunar.

Sagalassos adına ilk kez MÖ 5. yüzyılda Ksenophon'un "Anabasis" eserinde rastlanır.

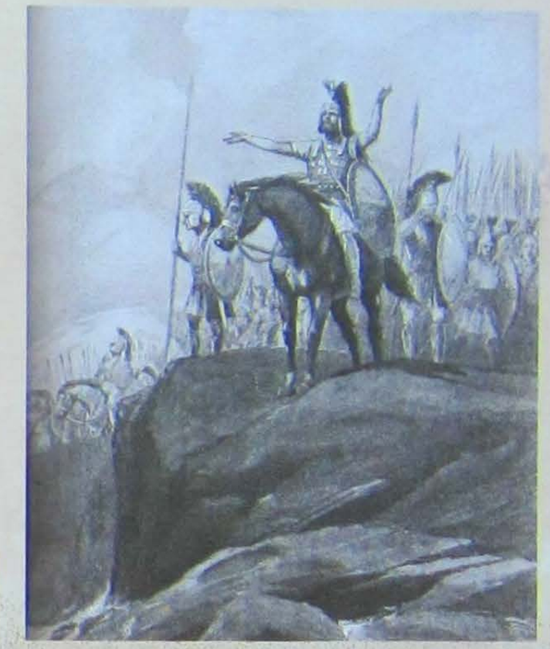

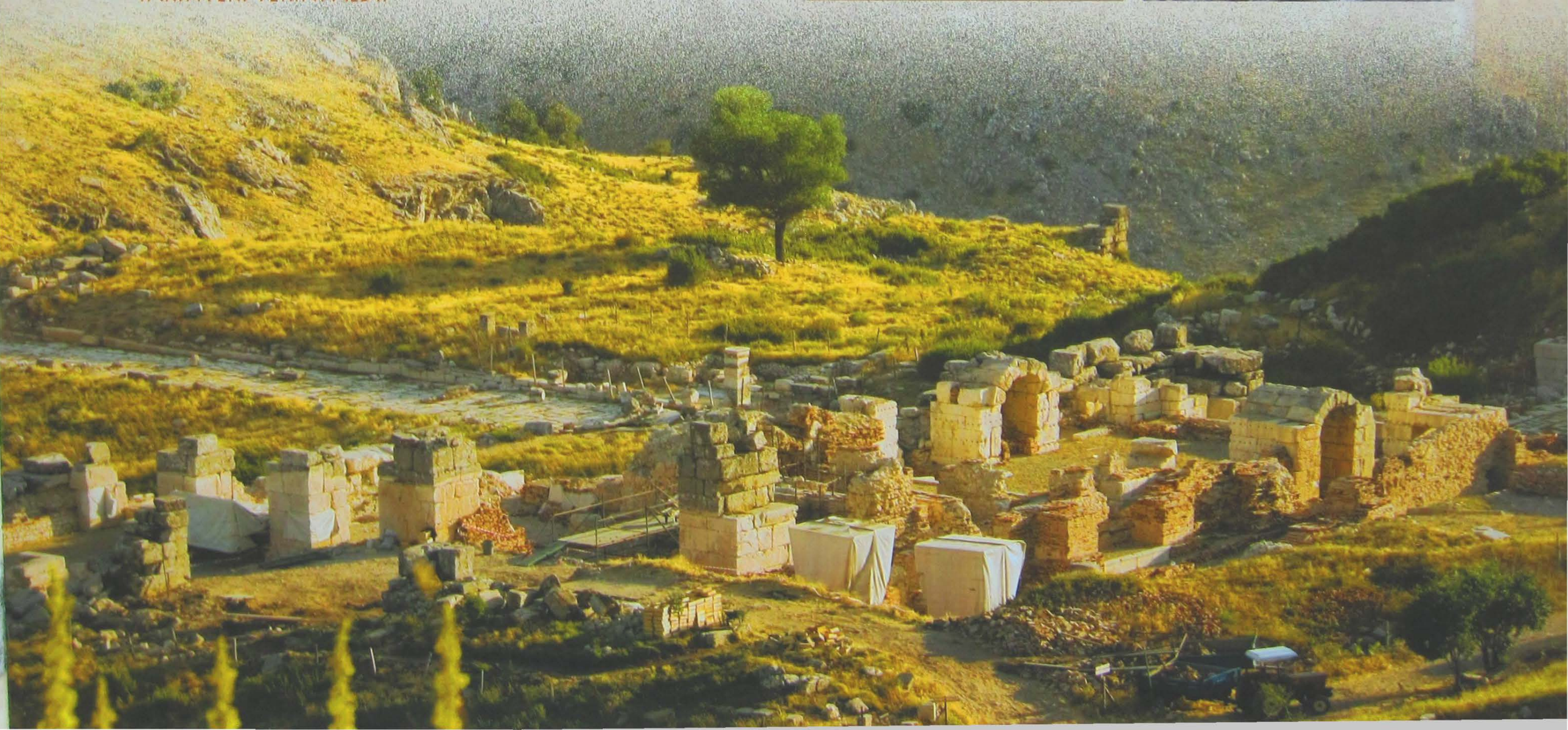

1. Tiyatro
2. Geç Helenistik Çeşme
3. Neon Kütüphanesi
4. Yukarı Agora
5. Aşağı Agora
6. Dor Tapınak
7. Antoninler Çeşmesi
8. Kuzeybatı Heroon (Kahramanlar Anıtı)
9. Tiberus Kapısı
10. Bouleuterion
11. Erken Bizans Bazilikası
12. Roma Hamamı
13. Odeon
14. Macellum
15. Konut Alanı
16. Apollon Klarios Tapınağı
17. Sütunlu Cadde
18. Hadrianus ve Antoninus Pius Tapınağı
19. Bazilika
20. Hadrianus Çeşmesi

SAGALASSOS TARİHİ

Pisidya Bölgesi, *Neolitik* ve *Geç Kalkolitik Çağ*'a kadar inen bir tarihe sahiptir. *Burdur Gölü*'nün (Askania) güneyinde yer alan *Sagalassos* antik kentinin çevresinde yürütülen araştırmalarda, MÖ V. bine tarihlenebilecek seramik kalıntılarına rastlanır, fakat yerleşim olarak tarihlenebilecek en erken kalıntılar, 2005 yılında ortaya çıkarılan Sagalassos'un 1.5 km güneybatısında yer alan "*Teşe Düzen*" Platosu Akropolis'inde görülür. Burada MÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir yerleşim tespit edilir. Güçlü sur duvarları ile çevrilmiş bu alanın, olasılıkla bölgenin erken dönem yerel yöneticilerinin kontrolünde olan küçük yerleşim alanı "demos" olduğu anlaşılır.

Sagalassos antik kentinin tarih sahnesine ilk çıkışı, *Makedon Kral Büyük İskender*'in MÖ 333 yılında bölgeye gelişi ile başlar. Büyük İskender'e karşı *Sagalassos* her ne kadar direnç göstermişse de egemenliği altına girmekten kurtulamamıştır. İskender'in ölümü ile birlikte başlayan generalleri arasındaki mücadele döneminde *Sagalassos*'un yüksekte olan korunaklı durumundan dolayı çok etkilenmediği anlaşılır. MÖ 280'den itibaren Anadolu'yu kontrol etmeye başlayan *Selevkos Krallığı*'nın soyundan gelenler tarafından yönetilir. Bu dönemde Anadolu'nun başına dert olan *Galatlar*'a karşı Sagalassos'u korumak için Selevkoslar kentin kuzeyine sur duvarları inşa etmişlerdir.

1834 tarihli bir çizimde Sagalassos.

Dans eden kızlar frizi.

Yüzyılın sonuna doğru ise kentin etrafı tamamen surlarla çevrilir. Kentin mezar anıtları üzerinde bir sembol olarak kullanılan "*Makedon Zırhları*", Selevkoslar'ın yaklaşık 100 yıl boyunca Sagalassos'u korudukları ve yönettikleri anlamına gelen önemli bir kalıntı olarak günümüze ulaşır.

MÖ 188'da Selevkoslar ile Roma arasında yapılan *Apameia Barışı* ile birlikte Anadolu ve dolayısıyla tüm Pisidya, *Roma* yönetimine bırakılır. Sagalassos'un Selevkos yanlısı politikası ve Anadolu'yu yağmalamaya çalışan Roma konsülü *Manlius Vulso*'ya karşı tutumu nedeniyle cezalandırıldığı bilinir. Roma, ele geçirdiği tüm Batı Anadolu'nun yönetimini, idaresi altındaki *Pergamon (Bergama) Krallığı*'na bırakır. Sagalassos, MÖ 188 yılından 133 yılına kadar Pergamon Krallığı'nın idaresinin bir parçası olarak kalır.

Roma Cumhuriyeti'ne devredilen *Pergamon Krallığı* (MÖ 133) ile birlikte Pisidya ve Sagalassos, tamamen Roma yönetiminin kontrolüne geçer. Sagalassos, Pisidya Bölgesi'ndeki tüm diğer kentler gibi *İskender* ve *Selevkos Hanedanlığı* ile birlikte Helenleşmeye başlamıştır. Roma'nın bölgedeki kontrolü ile birlikte, tipik bir Roma kenti olmanın ilk adımları da atılmaya başlanır. MÖ 100 civarında inşa edilen Sagalassos Meclis Binası (*Bouleuterion*) yaklaşık 300 yıl boyunca şehrin bir plan doğrultusunda gelişmesinin ilk odak noktasını oluşturur.

MÖ 39 yılından MÖ 25 yılına kadar Sagalassos'un da dâhil olduğu Kuzey Pisidya Bölgesi'nin yönetimi, *Galatia Kralı Amyntas*'a geçer. Amyntas Dönemi'nde, büyüyen şehrin su ihtiyacını karşılamak için bir *çeşme binası* inşa edilir. Bu dönemde olasılıkla kentin yukarısına çift kapılı Dorik planlı bir *Zeus Tapınağı* inşa edilmiştir. *Augustus*, MÖ 31 yılı *Aktium Savaşı* sonrasında *Pax Romana* (Roma Barışı) ile birlikte Doğu'nun ve Batı'nın tek hâkimi durumuna gelen Roma Cumhuriyeti'ni MÖ 27 yılında imparatorluğa dönüştürerek Anadolu'yu eyaletlere böler ve Roma'nın tahıl ihtiyacını sağlamak için Pisidya'da yeni koloni yerleşimleri kurar.

Kanıtlar - Belgeler

KEŞİF TARİHİ

1706 yılında Antalya'dan Isparta'ya yolculuk yapan Fransız diplomat Paul Lucas, ismini bilmediği ama kalıntılarına hayran kaldığı antik bir kenti ziyaret eder. Bu Sagalassos'un modern tarih literatürüne ilk girişidir. Lucas'ın adını bilmediği için kent, ismini yaklaşık 120 yıl daha saklayacaktır. Antik Dönem uzmanı olan İngiliz rahip Francis Arundell, kenti ziyareti sırasında gördüğü bazı yazıtlardan dolayı, burasının Sagalassos olduğunu yazar. Bundan sonra birçok modern gezginin yolu düşer Sagalassos'a. Texier'den Hamilton'a kadar birçoğu, bu el değmemiş kentin görünen yapılarını, mimari çizimler ve gravürlerle anlatırlar.

1900'lü yılların ortalarına kadar neredeyse Pisidya Bölgesi, Anadolu'da yürütülen birçok arkeoloji çalışması içinde unutulur. 1973-74 yılları arasında Prof. Robert Fleischer, Sagalassos antik kentinde yüzey araştırmaları sonrasında yaptığı sondaj kazısı sırasında Kuzeybatı Heroon'a ait olan "Dans Eden Kızlar Frizleri"ni bularak Ağlasun İlçesi'ne götürür.

Akdeniz'in kıyılarında kurulmuş kentlerinden kafalarını kaldırıp birçok bilim adamı bakamaz Pisidya'nın dağlarına. 1982 yılında İngiliz Antik Dönem Tarihçisi ve Epigraf Stephen Mitchell, bugünde hâlâ yürütülmekte olan bir proje başlatır. Böylece, unutulan Pisidya kentleri üzerine geniş kapsamlı bilimsel araştırmalar başlamış olur. 1984 yılında aynı proje kapsamında bölgeye gelen genç Bilim Adamı Marc Waelkens "ilk görüşte aşk" olarak tanımladığı Sagalassos antik kentinde, bir yıl sonra çalışmaya başlar. 1989 yılında başlayan ilk kazı çalışmaları kısa sürede uluslararası bir üne kavuşur. Bugün her yıl 300'ün üzerinde bilim insanının konuk olduğu interdisipliner bir kazı çalışması olarak "Sagalassos Kazı Projesi" dünyanın en önemli kazıları arasında sayılır.

Sagalassos'ta ortaya çıkarılan İmparator Hadrianus büstü.

Augustus ve sonrasında imparator olan *Tiberius*, tüm Pisidya ve Pamphylia kentleri arasında "Via Sebaste" adını verdikleri Roma yol sistemi kurulmasını sağlarlar. Sagalassos, *Tiberius Dönemi*'nde 42 millik yolun bakımı ve kontrolü görevini de üstlenir. Bu yol, tüm Akdeniz'e büyük bir ticaret kolaylığı sağlarken kentlerin kısa sürede zenginleşmesine ve değişmelerine de yol açar. Sagalassos, Pisidya kentleri içinde denizden uzak olmasına rağmen en hızlı gelişen kentlerden biri olur ve en büyük rakibi *Selge*'yi geride bırakır.

Sagalassoslu yerel elitler, Roma Barışı'nın sağladığı güven ortamı ve Akdeniz limanlarına kadar bağlanan yol ağı ile birlikte, kısa sürede zenginleşmeye başlarlar. İmparatorluk ailesi ile sıkı bağlar kuran, Roma vatandaşlık hakları kazanmaya başlayan bu yeni yerel soylu sınıf, kentin imar projelerinde de sorumluluklar üstlenerek birçok yapının yapımını gerçekleştirirler. MÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru, *Augustus Dönemi*'nde, Sagalassos'ta birçok yapının imarının başlamış olduğu görülür. Roma vatandaşlığını alan soylu *Tiberius-Claudius Ailesi*, kentin yukarısına tabanı taş döşeli bir agora inşa ettirerek dört bir tarafına anıtsal *Korinth* yaprakları ile süslenmiş dev sütunlar diktirir. *Tiberius-Claudius* Ailesi Roma İmparatorluğu onuruna kente birçok yeni yapı yapılması için ciddi bağışlarda da bulunmuştur. Bu dönem, kentin mimarı olarak yapısının belirlendiği en önemli dönemdir. Anadolu'nun en eski sütunlu caddelerinden biri olan *"Güney Caddesi"*, bu dönemde büyük zahmetlere girilerek yapılmıştır. Kentin en güzel yapılarından biri olan kuzeybatıdaki Heroon ve kentin aşağısında *Tanrı Apollon Klarios*'a adanmış bir tapınak inşa edilmiştir.

Bu dönemde görülen en önemli gelişme, kentin doğusunda, tüm Doğu Akdeniz dünyası ile bir ticaret ağı oluşturacak kadar hızlı bir sanayiye dönüşmüş olan kırmızı astarlı çanak çömlek üretimidir. Kazılarda elliden fazla fırının açığa çıkarıldığı ve atölyelerin yer aldığı *Çömlekçiler Mahallesi*, üç yüz yıl boyunca Sagalassos'un ticari hayatındaki en belirleyici noktalardan birini oluşturur.

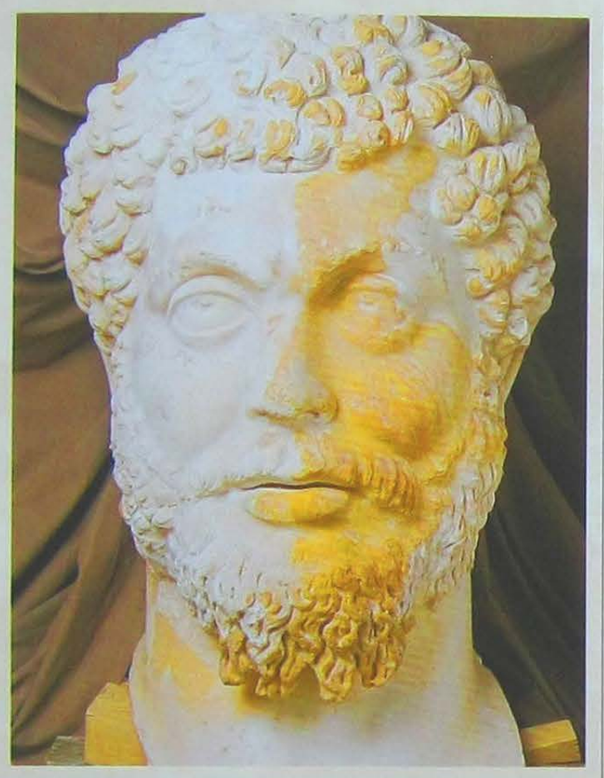

Sagalassos'ta ortaya çıkarılan Marcus Aurelius başı.

MS 1. yüzyıl içinde *Aşağı Agora*'nın etrafına birçok yapı ile birlikte caddeleri birbirine bağlayan merdivenler ve sokaklar inşa edilir. Yüzyılın sonlarına doğru *Flaviuslar Dönemî*'nde *Odeion* (konser binası) yapısı inşa edilir. Bu dönem, Sagalassoslu elitlerin Roma hanedanlık ailesi ile sıkı bağlarının geliştiği ve aile bağları kurularak Roma vatandaşlık ünvanlarının da alındığı bir dönemdir. *T. Flavius Severianus Neron* adı ile öne çıkan Sagalassos'un en itibarlı soylusu, Sagalassos'ta birçok yapının heykeller ile donatılması için önemli yardımlar sunmuştur. *Traianus Dönemî*'nde (MS 98-117) Aşağı Agora'nın kuzeyine dokuz heykelin yer aldığı *Nymphaion* (anıtsal çeşme) yapısı inşa edilir.

Hadrianus Dönemi (MS 117-138) ile birlikte tüm Roma İmparatorluğu'nda en üst noktaya taşınan imar faaliyetlerinden Sagalassos da payını alır. Hadrianus, Sagalassos'a "*Pisidya'nin ilk kenti, Roma'nın dostu ve müttefiki*" ünvanını vermekle beraber kentlerin refah düzeyini yükseltmek ve birçok avantajdan yararlanmak için almak istediği *Neokoros*'luk unvanını Sagalassos'a verir. *Neokoros*'luk unvanı, buranın, Roma Senatosu tarafından onaylanmış eyalet imparatorluk kültünün merkezi olduğunu gösterir. Bu ünvan, imparatorun yıldönümlerinin kutlandığı, festivallerin yapıldığı tek merkez olma hakkı ile birlikte, imparatorluk oyunlarını organize etme hakkı da sağlar. Sagalassos, bu dönemle birlikte neredeyse tüm Pisidya Bölgesi'nin festivallere ve oyunlara katılmak için ziyaret edildiği bir kente dönüşür. Sagalassos kenti için hızlı bir zenginleşme ile birlikte birçok yeni imar projelerinin de hayata geçirildiği bir dönem başlar.

Bugün, kentin en görkemli yapılarından biri olan ve oldukça sağlam kalan yaklaşık 9.000 kişilik tiyatro binası bu dönemde inşa edilir. *Marcus Aurelius* ve *Lucius Verus*'a ithaf edilen hamamlar MS 165 yılında tamamlanarak kullanıma açılır. Kentte inşaat faaliyetleri o kadar hızlı ilerler ki başka kentlerden ustalar ve işçiler getirilir.

Antoninus Pius tarafından eyaletin imparatorluk kült tapınağı ile birlikte *Dionysos Tapınağı* da inşa edilir. Anıtlar devasa heykeller ile donatılır, bunlar olasılıkla birkaç nesil halinde sürekli olarak kentte çalışmış yerel heykeltıraşların ailelerinin eserleridir.

Roma'nın ikiye bölünmesinin ardından *Doğu Roma İmparatorluğu*'nun kurulması ve dinî sistemde gerçekleşen değişiklik, Sagalassos kent yönetimine de yansır. MS 4. yüzyılla birlikte toprak sahipliğine dayanan yeni bir soylu sınıf gelişir. Buna ilerleyen dönemde Hıristiyanlığın güçlenen etkisi ile birlikte ruhban sınıf da dâhil olur. Bu dönemle birlikte büyük merkezlerdeki saray tipi evleri örnek alan çok odalı ev mimarisi ile birlikte dinsel yapılar da gelişmeye başlar. *Apollon Klarios Tapınağı* kiliseye dönüştürülür, yıkılan bazı tapınak kalıntıları ile bazilikal yapılar inşa edilir. Kent, 6. yüzyılın ikinci yarısında ardı ardına yaşadığı salgınlarla büyük zarar görmüştür. Bunu takip eden en büyük yıkım ise yüzyılın sonunda yaşanan büyük bir depremdir. Deprem, kentte büyük yıkımlara yol açmış olsa da kent tamamen terk edilmemiştir. 11. yüzyıla kadar giderek küçülen bir köy yerleşimi olur. 13. yüzyılın başı ile birlikte Türk boyları bölgeye yerleşmeye başlar.

Marcus Aurelius heykelinden bir parça.

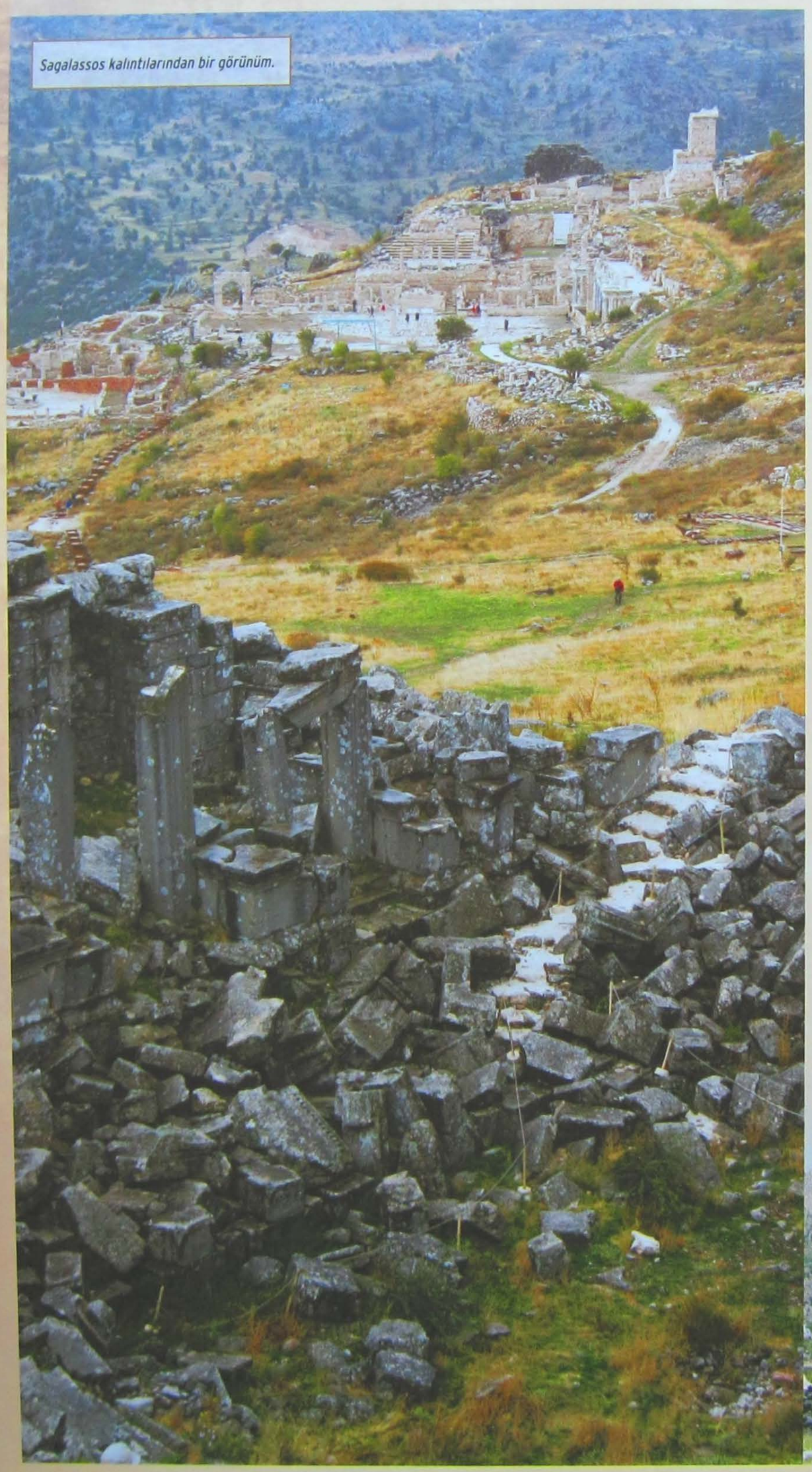
Sagalassos kalıntılarından bir görünüm.

KONUT ALANI

1995 yılında *Sagalassos*'un doğusundaki konut alanında başlayan arkeolojik çalışmalar, MS 4. yüzyılla beraber kentte hâkim olmaya başlayan arazi sahibi yeni soylu sınıfa ait bir konut yapısını açığa çıkarır. Toprak sahipliğine dayanan ve yerel zenginlerle birleşen bu yeni sınıf antik dünyanın metropol kentlerindeki saray yapılarına benzer villa tipi yapılar yaptırmaya başlamışlardır. *Ephesos*'ta benzerlerine rastlanan bu yapıların, birkaç kat halinde inşa edilmesi için, yamaçlara kurulması gerekiyordu. *Sagalassos*'un doğusundaki eğimli bir alan bu tür bir yapı için en ideal alanı oluşturur. Evin alt sınırını oluşturan mekânlar içinde su sistemi ile birlikte hamam mimarisini andıran kalıntıların ele geçmesinden dolayı, eve özel bir hamam yapısının olduğu anlaşılır. Bazı odalarının tabanı mozaik döşelidir. Çalışmalar sırasında yaklaşık 60'ın üzerinde birbirinden farklı oda açığa çıkarılmıştır. MS 7 yüzyıla kadar uzanan depremle mozaikli büyük odalar da dâhil olmak üzere yapıda önemli hasarlar oluştuğu tespit edilmiştir. Son dönem çalışmaları buranın, kentin piskoposluk sarayı olma ihtimalini güçlendirir.

ROMA HAMAMI

MS 2. yüzyılda kentte yürütülen önemli imar çalışmalarından biri olan *Hamam Yapısı*, yüzyılın başında *Hadrianus Dönemi*'nde yapılmaya başlanmıştır. *Aşağı Agora*'nın doğusundaki eğimli tepenin bir kısmı düzeltilerek, bir kısmı da aşağıda taşıyıcı konumda tonozlu iki oda inşa edilerek, oldukça geniş düz bir zemin oluşturulmuş ve hamamın inşasına başlanmıştır. Aşağıda oluşturulan taşıyıcı bu tonozlu odalar agora'ya yakın olmasından dolayı geç dönemlerde halk tuvaletine (latrina) dönüştürülmüştür. Dokimeion mermerinden duvarları kaplanan hamamın, iç mekânı onlarca heykelle donatılmıştır. Geç döneme denk gelen deprem ile kısmen yıkıma uğramasına rağmen 9. yüzyıla kadar kullanılmaya devam edilmiştir.

MACELLUM

Yukarı Agora'nın güneydoğusunda yer alan *Macellum*, Antik Dönem'in et pazarı yapısıdır ve Roma Dönemi yapılarının en önemlilerinden biridir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Sagalassos'u ziyaret eden *Polonyalı Gezgin Kont Lanckoronski* tarafından ilk kez bahsedilen Macellum, MS 167'de P. Aelius Akulas isimli, Roma vatandaşlığı hakkını İmparator Hadrianus'tan almış olan Sagalassoslu bir soylu tarafından *İmparator Commodus*'un elde ettiği bir zafer onuruna yaptırılmıştır. Neredeyse dikdörtgen olan yapının girişi kuzeydedir. Doğusu, batısı ve kuzeyi dükkân sınırları ile çevrilidir. Sütunlu dükkân sıralarının önündeki orta avlunun merkezinde bir *tholos* yapısı bulunur.

Sagalassos'ta yapılan kazılarda kentin kalıntıları gün be gün ortaya çıkartılıyor.

ODEION

Antik Dönem'in en güzel yapılarından biri olan *Odeion*, soğuk kış ayları ve yağmurlu zamanlarda halkın konser, şiir dinletisi ve tiyatro oyunlarını izlediği kapalı bir konser salonudur. Sagalassos Odeion'u, *Aşağı Agora*'nın kuzeyine kurulmuştur. Sagalassos'daki birçok yapının ileriki yıllarda eksenini belirleyen kuzeydeki *Bouleuterion* yapısı (MÖ 100) ile aynıdır. Yaklaşık 1.500 kişiyi alabilen Odeion yarım daire formundadır. Bugün neredeyse bir duvarı olduğu gibi ayakta olan yapı MS 6. yüzyıla kadar kullanılmıştır. MS 7. yüzyıldaki depremle olasılıkla zarar görmüştür.

APOLLON KLARİOS

Aşağı Agora'nın batısında yer alan yapı kalıntıları, burada MS 4. yüzyılla birlikte kiliseye dönüştürülmüş olan İyon düzeninde bir tapınağın varlığını gösterir. Kilisenin yapımı için kullanılan tapınağın devşirme malzemelerinden anlaşıldığına göre, ilk yapım tarihi olasılıkla *Augustus Dönemi* olarak kabul edilir. Kalıntılar arasında ele geçirilen yazıt parçasında, gümüş bir heykelden bahsedilir. Kilise, kenti harap eden 7. yüzyıldaki büyük deprem ile yıkılmıştır.

Sagalassos'un topoğrafyası ve kalıntılarından bir görünüm.

ANTONİNLER ÇEŞMESİ RESTORASYON PROJESİ

MS 161–180 yıllarında, antik kentin politik merkezi olan *Yukarı Agora*'ya sosyal ve estetik bir bütünlük kazandırmak amacıyla inşa edilmiş olan *Antoninler Çeşmesi*, 2010 yılında Antik Dönem'deki ihtişamlı ve görkemli günlerini aratmayan bir törenle açılmıştır.

Su, anıtsal çeşme yapısının merkezinden akarak alttaki geniş havuzu doldurur. MS 4. yüzyıldan önce yaşanan bir deprem, kentteki birçok yapı gibi çeşmenin de hasar görmesine yol açar ve ardından onarımlar geçirir. Yedi farklı türde mermerin kullanıldığı çeşme yapısının her iki yanına iki adet *Dionysos* heykeli ile birlikte diğer nişlere, deprem sonrası açıkta kalan diğer binalardan getirilen başka heykeller yerleştirilir. MS 7. yüzyılın sonunda meydana gelen büyük deprem, tüm şehirle beraber anıtsal çeşmeyi de yıkıp yerle bir etmiştir. Kazılar sonucunda açığa çıkarılan çeşme yapısının kalıntılarının büyük bir çoğunluğunun mevcut ve çok iyi korunmuş bir durumda olması, anıtsal çeşmenin yeniden ayağa kaldırılmasını mümkün kılmıştır.

1998 yılında Semih Ercan'ın yönetiminde başlatılan ve on iki yıl süren onarım çalışmaları geniş bir katılımla tamamlanmış ve Antik Dönem'deki ihtişamına yeniden kavuşmuştur.

Antoninler Çeşmesi'nin restorasyon sonrası genel görünümü ve Dionysos heykelinin kopyası.

Ön Plandakiler

SAGALASSOS TİYATROSU

Sagalassos, dünyanın en yüksek rakımlı, 9000 kişilik tiyatrosu ve kendine özgü kaya mezarlarıyla bilinir. Sagalassos'ta bulunan ve Traianus dönemine tarihlenen Ares, Herakles, Hermes, Zeus, Athena ve Poseidon büstleri, antik dönem heykeltıraşlığının önemli örneklerinden sayılmaktadır.

Sagalassos Tiyatrosu.

Solda. Heroon (Kahramanlar Tapınağı).

Üstte. Heroon'dan bir detay.

KUZEY BATI HEROON ANASTYLOSİS PROJESİ

Kuzeybatı Heroon, ilk kez 1974 yılında bölgede yüzey araştırması yapan Alman Bilim Adamı R. Fleischer tarafından yapılan sondaj kazıları ile açığa çıkarılır. Fleischer tarafından Helenistik Dönem'e tarihlenen Heroon yapısının muhteşem frizlerinin, daha sonra yeniden başlatılan kazı çalışmaları ve araştırmalar sonucunda Augustus Dönemi'ne ait olduğu ve MS 2. yüzyıldaki genel imar çalışmaları içinde yeniden onarımdan geçtiği tespit edilir. 1994 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında oldukça büyük bir heykel başı ile birlikte birçok heykeltıraşlık parçası ele geçmiş, bunların *Büyük İskender*'e ait olabileceği fikri ileri sürülmüştür. Yaklaşık 14 m yüksekliğe sahip olan anıta üç basamakla çıkılır. Basamaktan sonra anıtın üç tarafını dolanan 2 m yüksekliğindeki dans eden kız motifleriyle süslenmiş olan friz sahnesi yer alır. Friz üzerinden her tarafa beş adet el ele tutuşarak dans eden on beş kız figürü yer alır. Bu frizin üzerinde ise Korint düzeninde naos'lu bir tapınak yapısı vardır. Büyük İskender'in heykelinin bunun içinde durduğu sanılmaktadır.

UYUYAN GÜZEL TERMESSOS

ANTALYA'YA 34 KM UZAKLIKTAKİ GÜLLÜK DAĞI PARKI İÇERİSİNDE, 1050 M YÜKSEKLİKTEKİ BİR PLATO ÜZERİNDE YER ALAN TERMESOS, TÜRKİYE'NİN EN İYİ KORUNMUŞ ANTİK KENTLERİNDEN BİRİDİR. YOĞUN BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN ARASINDA SAKLANMIŞ VE SIK ÇAM ORMANLARIYLA SINIRLANMIŞTIR. EL DEĞMEMİŞ GÖRÜNÜMÜYLE DİĞER ANTİK ŞEHİRLERDEN ÇOK FARKLI VE ETKİLEYİCİ BİR ORTAM YARATIR.

Antik Dönem'e ait görkemli yapı kalıntıları ile Antalya'nın güneybatısındaki *Güllük Dağı* ve *Güllüalan Vadisi*'nin büyüleyici doğal güzelliği arasında gizlenen *Termessos* antik kenti, doğanın sunduğu koşullardan yararlanarak korunan en iyi Anadolu kentlerinden biridir.

Doğal ortamın ve tarihsel kalıntıların korunmasına yönelik olarak *Güllük Dağı*, 1970'li yıllarda *Milli Park* ilan edilmiştir. Güllük Dağı'nın Akdeniz ikliminin bitki örtüsü içerisinde yaşayan dağ keçisi, alageyik, şah kartal gibi soyu tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olan nadir yaban hayvanı türleri de, bölgenin *Milli Park* olmasını sağlayan bir başka güzelliğidir.

Henüz bir arkeolojik kazı çalışması yapılmamış olmasına rağmen, deniz seviyesinden yaklaşık 1.000 m yükseklikte yer alan antik kentin kalıntıları arasında tespit edilen yazıtların bolluğu, kent tarihinin oldukça iyi anlaşılmasını sağlar. Yaklaşık olarak yüz yıldır sürdürülen epigrafi çalışmaları; bölgenin en erken halkı olan *Luvi* kökenli *Solymoslular* hakkında ve ayrıca kentin *Helenistik* ve *Roma* dönemlerindeki ekonomik, kültürel ve siyasi tarihine ilişkin geniş bilgiler sunar.

SOLYMOSLULAR'DAN TERMESSOSLULAR'A...

Antik Pisidya Bölgesi'nin "Milyas" olarak adlandırılan güneybatı bölümünde yer alan *Güllük Dağı*, antik adı ile *Solymos Dağı*, ünlü coğrafyacı *Strabon* tarafından *Termessos Akropolis*'inin arkasındaki tepe olarak adlandırılır. Bölgedeki *Yunan* kentlerinin ovalık alanlarda ve deniz kıyısında kurulmuş olmalarına rağmen, *Termessos*'un *Solymos Dağı*'nın sarp dere vadisinde, ormanlık alan içinde kurulmuş olması onun bir *Yunan* kenti olmadığını gösterir.
Antik kaynaklar arasında adına ilk olarak *Homeros*'un *İlyada*'sında rastladığımız

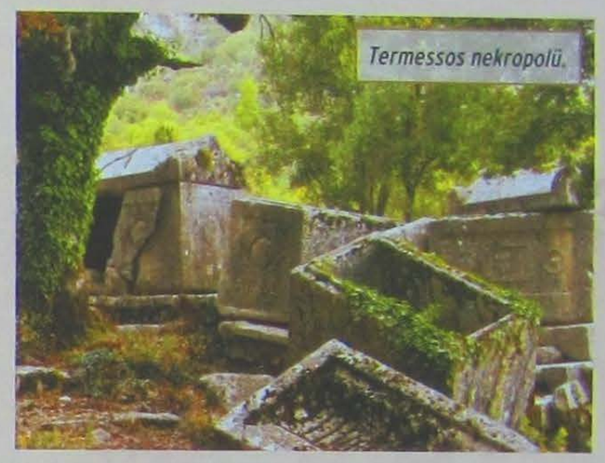

Termessos nekropolü.

Termessos antik kenti kalıntılarından bir örnek.

"...Bellerophontes uydu tanrıların isteğine, Onu bir anda yere serdi, Çarpıştı sonra ünlü Solymoslular'la..."

Homeros, İlyada (VI, 155 – 210)

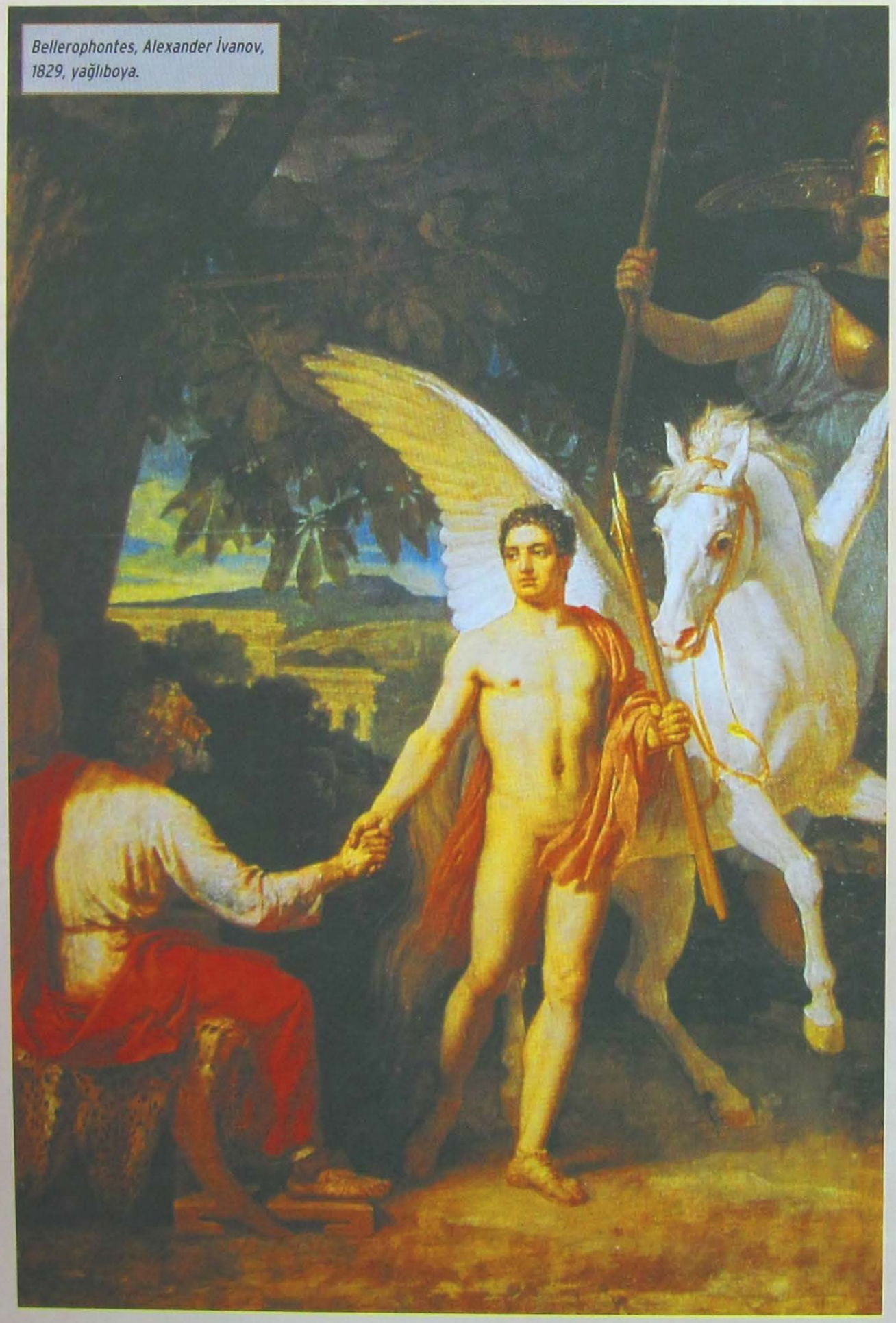

Bellerophontes, Alexander İvanov, 1829, yağlıboya.

Solymoslular'dan, Homeros, Lykialı kahraman *Bellerophontes*'in görevlerini sayarken bahseder. *Bellerophontes* ünlü *Solymoslular*'la savaşmış ve oğlu *Isandres*, Solymoslular'la çarpışırken Savaş Tanrısı Ares tarafından öldürülmüştür.

Homeros'tan sonra Halikarnassoslu (Bodrum) *Herodot* (I, 173), Solymoslular hakkında farklı bir bilgi verir. Herodot, Lykialı kahraman Sarpedon'un önderliğinde Girit'ten göçmen olarak Anadolu'ya gelen Termiller'in, Solymoslular'ın yaşadığı Milyas topraklarına yerleştiklerini belirtir. *Strabon* ise Herodot'un anlattığı hikâyeden yola çıkarak bölgenin ilk halkının Solymler olduğunu, sonra bunlara Milyaslılar denildiğini, fakat Sarpedon'un bu halka Termiller ismini verdiğini belirtir. *Strabon*'a göre Solymler ile Lykialılar aynı halktır. Bunlara *Lykia* ismi ise daha sonraları Pandion'un oğlu Lykos tarafından verilmiştir.

Son dönem araştırmaları, *Strabon*'un belirttiği gibi Helenistik döneme kadar kendilerini *Solymler* olarak adlandıran Termessoslular'ın, Anadolu'nun yerli halkı *Luvi* soyundan geldiklerini gösterir. Hitit Dönemi'nde *Attarimma* adı ile eşleştirilmesi yapılır. Kentin ilk olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de filolojik kanıtlar, kent tarihini MÖ III. binlere kadar götürür. Pisidya Bölgesi'nin Luvi kökenli bir halkı olan *Solymler*, bölgede irili ufaklı birçok yerleşimin yanı sıra bir de kent kurmuş olmalıdırlar. Kent, gerçek gelişimini ise Helenistik Dönem'de, *Büyük İskender*'in bölgeye gelişinden sonra başlatmış olmalıdır. Bugün görünürde tespit edilebilen birçok kalıntı, Helenistik Dönem'le birlikte MS 2. ve 3. yüzyıl *Roma İmparatorluk Dönemi*'ne aittir.

Termesos'ta ele geçen yazıtlardan biri.

ARAŞTIRMA TARİHİ

Alman Araştırmacı ve Gezgin J. A. Schönborn tarafından 1800'lerin ortalarında bilim dünyasına tanıtılan Termessos kalıntılarının ilk incelenmesi, Doğa Bilimcisi T. A. B. Spratt, Jeoloji Uzmanı Yüzbaşı E. Forbes ile Antik Dönem Uzmanı Rahip E. T. Daniell tarafından yapılmıştır. Araştırma, Lykia'nın görkemli mermer anıtlarını Londra'ya taşımak amacıyla 1842 yılı Ocak ayında Ksanthos önlerinde demirleyen İngiliz Kraliyet Donanması'na bağlı Beacon adlı gemi ile başlar. Gemi, anıtları taşımak için yetersiz kalınca, Kaptan Graves, her üç araştırmacıya da bölgedeki antik yerleşimler hakkında bilgi toplama görevi verir. Lykia, Pamphylia ve Pisidya bölgeleri geniş ölçüde taranır ve Antik Dönem'e ait birçok yerleşim alanı tespit edilir. Bu kentler arasında doğal güzelliği ile öne çıkan Termessos da vardır. Bilimsel nitelikli ilk araştırma, ilerleyen yıllarda K. Lanckoronski'nin önderlik ettiği arkeolog ve mimarlardan oluşan bir ekip tarafından 1884 ve 1885 yılları arasında yapılır. Kent planı dâhil olmak üzere birçok mimari elemanın çizimi ile birlikte kentin nekropolis'i (mezarlık) alanındaki heykeller ve epigrafik kalıntıları üzerine çalışılır.

Epigrafik kalıntıların fazlalığından dolayı ilerleyen yıllarda epigrafların ziyareti ile birçok yazıt yayımlanır. Bunların içinde en önemlisi Viyana Bilimler Akademisi adına 1899-1902 yılları arasında araştırma yapan R. Heberdey'in yaptığı çalışmadır. Yaklaşık bine yakın yazıt üzerinde çalışan Heberdey'in ölümünden sonra çalışmaları bir corpus'ta toplanır. Bu çalışma, bugün yapılan birçok çalışmaya da kaynaklık eder.

Termessos antik kenti üzerine yapılan son dönemdeki en önemli çalışmalar, Prof. Dr. Vedat Çelgin ile Prof. Dr. Güler Çelgin tarafından 1997-1990 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 1987 yılında, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu başkanlığında başlatılan Termessos yüzey araştırmaları, daha önce yapılan çalışmaları da doğrulamak adına çok önemli bir yer edinir. Sürekli tespit edilen yeni yazıtlardan dolayı Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'nun önderlik ettiği Epigrafya Projesi'nin "Termessos Araştırmaları" başkanlığını Vedat Çelgin üstlenmiştir. Sistematik küçük çaplı ilk kazı çalışması ise Yard. Doç. Dr. Mustafa Büyükkolancı tarafından N7 Artemis-Hadrianus Tapınağı'nda gerçekleştirilmiştir. Yapılan temizlik ve ölçüm çalışmalarının sonuçları, Termessos tarihi ve kültür kalıntıları üzerine yapılan en geniş kapsamlı çalışmaları oluşturur.

TERMESSOS TARİHİ

Büyük İskender Doğu Seferi sırasında, MÖ 334 yılında, *Pamphylia* kentlerini kontrolü altına aldıktan sonra *Pisidya* kentlerine yönelir. Yenice Boğazı'nda *Termessos* savunması ile karşılaşır ve coğrafyanın zorluğu nedeniyle kentin ele geçirilmesinin çok zaman alacağını düşünerek bir diğer *Pisidya* kenti olan *Sagalassos*'a yönelir. İskender'in resmî tarihçisi *Arrianos*, Termessos savunmasını şöyle anlatır;

"Yerleşme çok yüksekti ve her yandan sarp uçurumlar ile çevrelenmişti. Dağ kentten başlayarak yola kadar alçalıyordu. Karşısında onun kadar dik bir dağ daha vardı. İkisi yol üzerinde bir geçit oluşturuyordu, öyle ki savunmadaki bir avuç asker bile kente girilmesini engelleyebilirdi."

Büyük İskender'in Termessos yerleşimini yok etmesini en fazla isteyen ve bunun için destek veren komşu kent *Selge*'dir. Ezeli rakip ve düşman olan iki kent, ilerleyen dönemlerde de karşı karşıya geleceklerdir. Selgeli elçiler, Termessos'un kuşatılması için İskender'i ikna etmeye çalışsa da, İskender bağımsızlığına düşkün cesur halka dokunmadan yoluna devam eder.

Bellerophontes ve Kimera.

MÖ 320'lerde Büyük İskender'in generalleri arasında yaşanan mücadelelerden biri de *Termessos* önünde gerçekleşir. Anadolu'ya hâkim olmak isteyen *Antigonos* ile *Perdikkas* arasında yaşanan savaşta, Perdikkas'ın kardeşi *Alketas* da vardır. Perdikkas'ın yenilmesi ile Alketas, Antigonos'un elinden kaçarak Termessos kentine sığınır. Bu olayla ilgili tüm detaylar *Tarihçi Diodoros* tarafından günümüze aktarılmıştır.

1964 yılında kentte ele geçen bir yazıt, Termessos'un MÖ 281-280 yıllarında Ptolemaioslar'ın egemenliği altında olmasına rağmen bağımsız bir kent devleti özelliği taşıdığını gösterir.

Bir Lykia kenti olan *Araksa*'da (Ören) bulunan başka bir yazıtta ise, Termessos'un MÖ 200 yıllarında Lykia şehir devletleri ile mücadele içinde

ALKETAS'IN MEZARI

Termessos, bir Pisidya kenti olmasına rağmen, Lykia sınırına yakınlığından dolayı Lykia mezar geleneğine ilişkin çok önemli örnekleri içinde barındırır. Kentin etrafında yer alan kayaya oyulmuş tapınak ve ev biçimli Lykia tipi kesme kaya mezarlarının içerisinde bir tanesi, tarihsel kimliği ile de kente gelenleri büyüler. Bu Alketas'ın mezarıdır. Niemann tarafından Büyük İskender'in Generali Perdikkas'ın kardeşi Alketas'ın hikâyesinin tüm detaylarını Tarihçi Diodoros günümüze aktarmıştır. Diodoros'un anlattığı hikâyeye göre: Perdikkas ile Alketas, Büyük İskender'in Generali Antigonos'a karşı yaptıkları savaşta yenilgiye uğrarlar ve Alketas, askerleri ile birlikte kaçarak Termessos kentine sığınır. Antigonos, Termessos kentini kuşatır ve Alketas'ı almak için kenti tehdit etmeye başlar. Kentin yaşlıları Alketas'ı teslim etmek ve bu beladan kurtulmak isterken, gençler Alketas'ı teslim etmemek için Antigonos'a karşı savaşmak arzusundadırlar. Yaşlılar, Antigonos ile gizli bir anlaşma yaparlar ve gençlerin küçük çaplı çarpışmalarla kentten uzaklaşmalarını sağlarlar. Gençlerin kentten uzaklaşması ile birlikte yaşlılar Alketas'ı teslim olmaya zorlar. Alketas teslim olmayı reddeder ve kendini öldürür. Yaşlılar, Alketas'ın bedenini kentin surlarından sarkıtarak Antigonos'a teslim ederler. Antigonos, Alketas'ın bedenini parçalatır ve gömmeden bırakır. Kentin gençleri bu onursuzluğa dayanamaz ve parçalanan cesedi ele geçirerek görkemli bir cenaze töreni düzenlerler. Sonrasında Alketas'ın adına bir kaya mezarı yaparak, onu kahramanlaştırır ve mezarının üzerine bir savaşçı betimi yaptırırlar. Bir miğfer, bir çift baldır zırhı ve yuvarlak bir kalkan ile kılıçlı bir savaşçıyı tasvir eden bu kabartma, kayaya oyulmuş bir lahit üzerine işlenerek Makedonyalı Komutan Alketas'a adanır. Bugün alt kısmı defineciler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiş olan kaya mezarının batı yüzünde, olasılıkla başka mezar sahipleri için açılmış olan üç kemerli niş daha vardır. Bazı araştırmacılar tarafından bu nişlerin kahramana sunuda bulunmak için yapılmış olabileceği düşünülür.

Termessos'taki Alketas mezarı.

olduğu anlatılır. *Lykia Birliği*'nin bu dönemde yaklaşık 30 kent devletinden oluştuğu düşünülürse, Termessos'un tamamı ile uğraşması çok zordur. Bu nedenle *Kibyra* kentine (Gölhisar) yakın bir noktada ileri karakol vazifesi görmesi için *Küçük Termessos* (Termessus Minor) adında bir yerleşim kurulduğu bilinmektedir.

Pergamon Kralı II. Attalos'un Selge'yi kontrol altına almasını fırsat bilen Termessoslular savaşa katılmış ve Attalos'a yardım etmişlerdir. Bu yardımın karşılığı olarak Pergamon Kralı, Termessos agora'sının kuzeybatısına bir stoa yaptırmıştır. *Attalos Stoası* olarak bilinen bu yapının etrafında parçalanmış durumda ithaf yazıtı bulunur.

Magnesia Savaşı sırasında (MÖ 190) Selevkoslar'a yardım ettikleri gerekçesiyle MÖ 189 yılında Galatlar üzerine sefer düzenleyen Roma konsülü *Manlius Vulso*, Termessoslular'ın komşu kent Isinda'yı kuşattığı haberini alır. Duruma müdahale ederek Termessos'u 50 *talanton* gümüş karşılığında kuşatmayı kaldırmaya zorlar. Roma yönetimiyle ilk karşılaşması olumlu sonuçlanan Termessos halkı bundan böyle hep Romalılar ile dost kalır. Bu dostluk özellikle *Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator* ile Roma arasındaki savaşta Termessos'un Romalılar'ın yanında yer alması ile daha da kuvvetlenir. Roma'nın yanında yer almasına çok kızan Mithridates, Termessos'un bağımsızlığını elinden alır. Ancak MÖ 71 yılında Roma, Termessos'a bağımsızlığını tekrar geri verir.

Termessos'un MS 3. yüzyıla kadar bastırdığı sikkelerde otonom "autonomos" yazısı yer aldığına göre, *Roma İmparatorluk Dönemi* boyunca da ayrıcalığını korumuştur. Sikke betimlemelerinde hiçbir zaman Roma imparatorlarının portrelerine yer vermez. Geç Roma ve Hıristiyanlık'la beraber Perge Metropolitliği'ne bağlı görünse de *Termessoslu Piskopos Sabianos* 448 yılı Konstantinopolis Konsili'nde Eudokia (Evdirhan) olarak temsil edilmiştir. MS 5. yüzyıldan sonra ise kent önemini kaybederek modern çağlardaki keşfine kadar tarih sahnesinde kaybolmuştur.

TERMESSOS TANRILARI

Termessos antik kenti yazıtları üzerine yapılan epigrafik çalışmalar, kentin inanç sistemi ve kült geleneği hakkında çok önemli bilgiler sunar. Ele geçen yazılı kaynaklar, Luvi Hava Tanrısı Tarhun/Tarhunt'un, "Milyas" Bölgesi halkları tarafından tapınım gördüğünü kanıtlar. Helenistik Dönem'le birlikte Hellenleşmeye başlayan diğer kentler gibi Termessoslular da Hellen *pantheon*'unu (tanrı ve tanrıçaları) yerel tanrıları ile özdeşleştirerek yeni bir sentez oluşturmuşlardır. Hava Tanrısı Tarhun/Tarhunt, Hellenleşme ile birlikte Zeus Solymeus ve Heros Solymos olarak dönüşüm geçirmiştir. Ele geçen yazıtlar, Termessoslular'ın; Aphrodite, Apollon, Athena, Asklepios, Dionysos, Helios, Hera, Herakles, Selene, Tykhe, Poseidon gibi birçok Yunan tanrı ve tanrıçalarına ait tapınımlar gerçekleştirerek kült alanları oluşturduğunu gösterir.

Bu tanrı ve tanrıçaların bazıları için sadece kült alanları oluşturup saygı gösterilirken, bazıları için tapınaklar inşa edilmiştir. Yerel Tanrı Solymos'un, Zeus Solymos olması ile birlikte adına bir tapınak ithaf edilmiştir. Kentte tespit edilen birçok tapınağın hâlâ hangi tanrı veya tanrıçaya ait olduğu kesinleşmemiş olsa da burada Tanrıça Artemis'e yönelik önemli bir tapınımın ve kentte Artemis Tauropolos adına ithaf edilmiş bir tapınağın olduğu bilinmektedir.

Artemis ve Hadrianus'a adanmış tapınağın anıtsal girişi.

DİL

Termessos antik kenti alanında ve egemenlik (*territorium*) sınırları içerisinde şimdiye kadar yaklaşık 1200'ün üzerinde yazıt tespit edilmiştir. Kent tarihini anlamak adına çok önemli veriler sunan bu yazıtlar, epigrafik açıdan da çok önemli bir kaynak oluşturur. Yazıtlar her ne kadar Yunan ve Roma dönemlerine ait olsa da, kentin Helenistik Dönem öncesi etnik yapısı, dili, dini, siyasal ve sosyal yaşamı hakkında birçok bilginin kaybolmadan günümüze kadar gelmesini sağlar. Bu şekilde Luvi kökenli Solymoslular hakkında da önemli bilgilere sahip oluruz.

Astragal (aşık kemiği) Antik Çağın ünlü bir oyunu için kullanılıyordu.

1993 yılında Termessos antik tiyatrosunun batı girişinde ele geçirilen bir heykel kaidesinin onur yazıtında, bugün tespit edilemeyen birçok yer isminin – nd-, - sos-, nt gibi son ekler ile tamamlanması, kentlerin Luvi kökenlerine ilişkin önemli bir referans sunar. Bu son ekler, Anadolu'nun erken halklarının kullandığı dille bağlantılıdır. Strabon'un da belirttiği gibi Solymler, Pisidya dilinin bir lehçesi olan Solym dilini konuşuyor olmalıdırlar. Kentte ele geçen birçok yazıtta başka kentlerde rastlanmayan Yunanlaşmış yerel adlara da rastlanır. Eski Yunanca olmayan bu *epikhorik* şahıs isimleri, kentin yerel Luvi kökeninin değişmeden çağlar boyu devam ettiğini de gösterir. Kismis, Piatereabis, Sampsys, Kodnoundis, Obrangoueis gibi Anadolu kökenli bu isimler, bölgede çok sık karşılaşılabilen isimler olmamakla birlikte oldukça da zor telaffuz edilmektedir.

BİLİCİLİK VE FALCILIK

MS 2.-3. yüzyıllarda tüm Roma İmparatorluğu sınırları içinde bilicilik ve falcılık yaygın bir uğraş haline gelmiştir. Kentin sur kapısının iç tarafındaki doğu duvarı üzerine *astragalos* (aşık kemiği) denilen zarla bakılan bir tür fal yazıtı işlenmiştir. Hayvanın aşık kemiğinden elde edilen *astragalos*'un dört yüzüne yazılmış olan sayılardan elde edilen rakamların toplamı, duvara kazınmış, 120 seçenekli 600 dize içeren bir fal metni oluşturulmuştur.

Özenle hazırlanmış bu fal seçeneklerinin her biri, mitolojik ve hikâyesel olarak zenginleştirilmiş ve bir konuyu anlatan dört dizeli kısa bir anlatım içerir. Bu fal içerikli yazıtlardan Termessos antik kentinde birkaç adet olduğu bilinmektedir.

KRAL YOLU

Kentin ticaret ve toplanma merkezi olan agorasının yakınında bulunan taş üzerine kazınmış "Bağış Listesi"nde, Termessoslular'dan parasal katkı sağlanarak düzgün taşlar ile bir yol yaptırıldığı anlatılır. Kentin batı yönündeki vadiden gelerek, kentin dış surundan agora'ya doğru uzanan bu yola bağış sağlayanların isimleri "Bağış Listesi"ne yazılmıştır. Agora'nın yanına inşa edilmiş olan bu yola "Kral Yolu" adı verilmiştir.

Ön Planda Kiler

TERMESSOS TİYATROSU

Yarım daireyi aşan oturma sırası ile tipik bir Hellen tiyatrosu özelliği gösteren Termessos Tiyatrosu, agoranın doğusunda yer alır. Termessos'un en güzel yapılarından biri olan tiyatro, görkemli bir dağın yamacında kurulmuştur ve yaklaşık 4500 kişiliktir. MS 2. yüzyılın sonuna doğru inşa edilmiş olan sahne binası, pek çok eklemeler yapılarak değişikliğe uğramıştır.

Güllük Dağı ve Termessos Tiyatrosu.

DİĞER YAPILAR

MÖ 2. yüzyılda *Pergamon Kralı II. Attalos* tarafından inşa ettirilen Dor düzenindeki iki katlı Stoa yapısı dışında bir diğer *Stoa Binası* ise agora'nın kuzeydoğusunu sınırlar. Bu stoa, Roma Dönemi'nde kentin ileri gelen zenginlerinden biri olan *Osbaras* tarafından Helenistik tipteki örneklerine benzer şekilde yaptırılmıştır. MÖ 1. yüzyılda, kentin biraz dışına doğru inşa edilmiş olan diğer yapı *odeion*'dur. Yuvarlak oluşturmayan kavisli oturma sıralarına sahip odeion, Termessos'un en güzel yapıları arasındadır. Oldukça sağlam kalmış duvarları, yapının iki katlı olduğunu gösterir. Doğu ve batı cephelerinde yer alan pencere açıklıkları, 25 m genişliğindeki yapının çatısının kapalı olduğunu kanıtlar. Yapının kapalı olduğunu ve iç dekorasyonunun renkli mermer ve mozaikle kaplandığını gösteren buluntular odeion'un kış aylarında da yoğun olarak kullanıldığının kanıtıdır. Odeion yapısının kuzey duvarında, kentin ileri gelen zenginlerinin katkıları ile sıklıkla kentte gerçekleştirilen spor müsabakalarında zafer kazanmış sporcuların isimleri kazınmıştır. Olimpiyat oyunlarından bildiğimiz birçok spor müsabakası, agora'nın kuzeydoğusunda inşa edilmiş olan ve ustalıklı işçiliğe sahip duvar yapısı ile göze çarpan gymnasion'da oynanmış olmalıdır. Bu yapılar ile birlikte, özellikle Odeion yapısının etrafında şimdiye kadar sadece ikisinin kime ait olduğu anlaşılan yedi tapınak tespit edilmiştir. Bu tapınaklardan biri Termessos'da adına birçok tapınak ve kült alanı olduğu düşünülen, Zeus Solymos Tapınağı'dır. Bir diğer tapınak ise Termessos'un Tanrıçası Artemis'e (Tauropolos) ait olmalıdır. Bu tapınağın Roma Dönemi'nde kentin ileri gelenlerinden biri olan Aurelia Armasta isimli bir kadın tarafından yaptırıldığı bilinir. Bunu güçlendiren en önemli kanıt ise Roma Dönemi'nde, Dor düzeninde inşa edilmiş tapınağın kalıntıları arasında, "*Iphigenia*"nın kurban edildiği mitolojik sahnede Artemis'in de gösterildiği bir kabartmanın ele geçmiş olmasıdır.

Termessos kaya mezarları.

RÜZGARIYLA DESTANLAR FISILDAYAN KENT: TROİA

TROİA (TROİA), MÖ 3000 YILINDA KURULMUŞ VE MS 500 YILINA KADAR 3500 YIL YIKILIP YENİDEN İNŞA EDİLEREK HEP AYNI YERDE VAROLMUŞ BİR ANTİK YERLEŞİM. DOKUZ KERE YAKILIP YIKILAN KENT, AYNI YERDE TEKRAR TEKRAR KURULDUĞU İÇİN BÖLGEDE YAPILAN TROİA KAZILARI, ANADOLU TARİHİ HAKKINDA ÖNEMLİ İPUÇLARI İÇERMESİ AÇISINDAN BÜYÜK ÖNEM TAŞIR.

TROİA NEDEN KURULDU?

İlk Tunç Çağı'nın başlarında, en eski dönemlerden beri varlığı bilinen ticaret yoğunluk kazanmıştı. Bunu körükleyen en önemli neden metalurji alanındaki gelişmelerdir. İlk Tunç Çağı'nın özelliği, isminden de anlaşılacağı üzere, tunç yapımının yani bakır ile kalay (ya da ilk örneklerinde görüldüğü gibi bakır-arsen) alaşımının bulunmasıdır. Bu yeni teknik ile üretilen eşyalar bakıra göre daha sert olup, özellikle silahlanma alanında insanlara daha fazla avantajlar sağlamaktaydı. Bakır ve özellikle de dünyada sınırlı olmasından ötürü kalayın ticareti, insanların uzun mesafeleri kat etmelerini zorunlu kılmıştı. Bunun yanı sıra metalin ağır oluşu sebebiyle kara ticaretine alternatif olarak deniz ticareti de önem kazandı.

Rüzgâra karşı yelkenli bir gemiyle seyretmek, ancak *Roma Dönemi*'nden itibaren mümkün olmasından dolayı, İlk *Tunç Çağı* deniz taşımacılığında akıntıların ve rüzgârın önemi çok büyüktür.

Akdeniz'de rüzgarların ve akıntıların yönü adeta dairesel bir siklon gibidir. Kuzeydoğu Ege'de ise Karadeniz'den başlayıp İstanbul Boğazı, Marmara ve Ege denizlerine ulaşan akıntı Çanakkale Boğazı'nda 9 km/s'lik bir hıza sahiptir. Ayrıca bu bölgede esen sürekli bir kuzeydoğu rüzgârı da vardır. Akıntı ve rüzgârın hızı Çanakkale Boğaz'ında toplam 16,7 km/s'e ulaşır. Bu yüzden yeni pazarlar ve kaynaklar arayan Tunç Çağı tüccarları, Çanakkale Boğazı'nı geçmek için önce Troia önündeki koyda ve burasının yaklaşık MÖ III. binin sonlarına doğru Karamenderes ve Dümrek ırmaklarının getirdikleri alüvyonlarla dolması nedeni ile daha güneydeki Beşik Tepe Koyu'nda, yılda ortalama 10- 15 gün esen güneybatı ve güneydoğu rüzgârlarını beklemek zorundaydılar.

Stratejik konumu nedeniyle *Troia*'nın kuruluş sebebini bu şekilde açıklamak mümkündür. Bu teoriyi destekleyen yani,

Schliemann'ın bir kitabında yer alan bu çizim, 1873 yılı Mart ayında Troia duvarları kazı çalışmalarını belgeliyor.

Aias Telamon omuzlarında Akhilleus'un cesedini taşıyor; bir vazo üzerinde yer alan bu tasvir, Floransa Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyor (MÖ 6. yüzyıl)

"...En seçkinler nasıl da saklanmıştık hani Oymalı tahtadan atın içine... Götürmüştük biz Argoslular ölümü yıkımı Troia'ya..."

Homeros (Odysseia IV. 173-75)

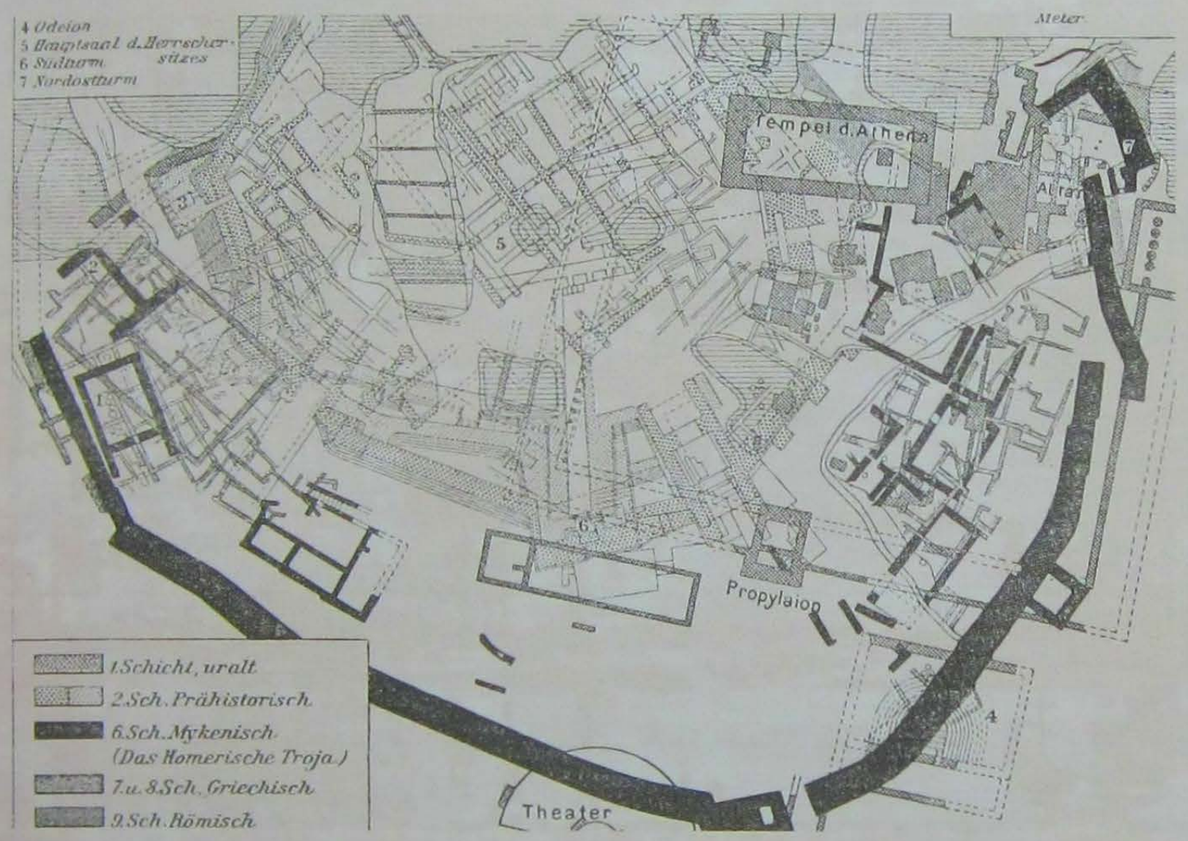

Troia Antik Kenti'ne Schielmann tarafından çizilen planı.

Troia'nın sahil kenarına kurulan sıradan bir balıkçı köyü olmayıp stratejik konumundan ötürü bilinçli bir şekilde seçilip yerleşildiğini ispatlayan bir başka sonuçta hayvan kemiklerinin analizleridir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre Troia'da tüketilen balık miktarı (her dönemde) bir balıkçı köyünde beklenilen miktarın çok çok altındadır. Ayrıca yine Troia'da ele geçen hazine buluntularından anlaşılan zenginliği ancak ticaret ile açıklamak mümkündür.

TROİA TABAKALARI

Troia'nın Tunç Çağı kültürünü üç büyük bölümde incelemek mümkündür: İlk bölüm *"Denizsel Troia Kültürü"* diye adlandırılan ve Troia I, II ve III. yerleşim tabakalarını kapsayan bölümdür. İkinci bölüm *"Anadolu Troia Kültürü"* diye adlandırılan ve Troia IV ve V yerleşmelerini kapsayan bölümdür. Üçüncü bölüm ise Troia VI ve VIIa dönemlerini kapsayan *"Anadolu Yüksek Kültürü"* isimli bölümdür. Demir Çağı'na denk gelen Troia VIIb ile birlikte Troia'da daha önce görülmeyen Balkan etkileri ağırlıktadır. Troia VIII Helenistik Dönem'e ve Troia IX da Roma Dönemi'ne aittir.

TROİA I

Troia'nın en eski yerleşmesi MÖ 2920-2450 yılları arasına tarihlenen, 14 yapı evresinden oluşan *Troia I* yerleşmesidir. Yerleşim yak. 90 m'lik bir çapa sahiptir ve yüksek, hafif eğimli bir sur ile çevrelenmiştir. Güneyde bastiyonlarla desteklenen bir ana girişi vardır. Girişin önünde iki adet stel ele geçmiştir.

Yerleşime ait evler "Kuzey Schliemann Yarması" denilen alanda bulunur. Burada yan yana inşa edilmiş dikdörtgen şeklinde evler ortaya çıkartılmıştır. Evlerin çoğu taş temelli ve kerpiç duvarlıdır. Evlerin bir tanesinin taş temeli "balık kılçığı" denilen biçimde örülmüştür. Ayrıca yerleşmenin kuzeyinde bir ön oda ve bir ana odadan oluşan "Megaron" denilen yapı türünün en eski örnekleri ortaya çıkartılmıştır.

Troia I döneminde, metalurjinin gelişimi henüz başlangıç aşamasında olduğu için ticaretin önemi keramik üzerinde pek fazla hissedilmez. *Troia I* keramiği genelde kum katkılı, elde yapılmış ve az pişmiştir. Kahverengiden griye kadar değişen keramik yüzeyi bazen yalın bırakılmış, bazen düzleştirilmiş ve bazen de açkılanmıştır. Çizi bezeme Troia I keramiği için tipiktir. Geometrik motiflerin yanı sıra insan yüzü motifleri dikkat çekicidir.

TROİA II

Yaklaşık olarak MÖ 2450- 2250 yılları arasına tarihlen *Troia II* yerleşmesi, Troia İlk Tunç Çağı tabakaları arasında en zengin olanıdır. Bunu anıtsal yapılardan ve daha da önemlisi hazine buluntularından anlamak mümkündür. Bu zenginliğin sebebini *Troia*'nın stratejik konumu ve dolayısıyla ticaretle açıklamak mümkündür. *Troia II* yerleşmesine ait yangınlarla son bulmuş üç ana evre olmak üzere toplam sekiz alt evre tespit edilmiştir. Yerleşmenin merkezinde yan yana inşa edilmiş megaronlar ortaya çıkartılmıştır. Anıtsal büyüklükteki megaronların bulundukları alan temenos duvarı diyebileceğimiz duvar ile çevrilmiştir. Böylece oluşturan özel alan megaronların daha sonraki dönemlerde

Geçmişin Tanıkları

TROİA ADI NEREDEN GELİYOR?

Troia, Homeros'un destanları İlyada ve Odysseia'daki olaylara konu olan kenttir. Troia isminin yanı sıra Helenistik ve Roma dönemlerinde yaygın olarak İlios ismi de kullanılmıştır. Homeros araştırmacılarının yaptığı çalışmalar neticesinde İlyada ve Odysseia'ya konu olan olaylar Son Tunç Çağı'nda gerçekleşmiştir. Anadolu'da Son Tunç Çağı'nın en büyük uygarlığı Hititlerdir. Hititlerin başkenti Hattuşa'daki (Boğazköy) arşivlerde ele geçen metinlerde Wilusa isimli bir prenslikten bahsedilir. Hititologlar bu yerin lokalizasyonunu Kuzeybatı Anadolu'da Troia ile aynı yer olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır. Wilusa kelimesi Yunanca (W)İlios kelimesi'nin Hititçe karşılığıdır. Aynı şekilde Hititçe Wilusa ile aynı bölge için kullanılan Taru(w)isa kelimesi de yine Troia ile eş anlamlı olmalıdır.

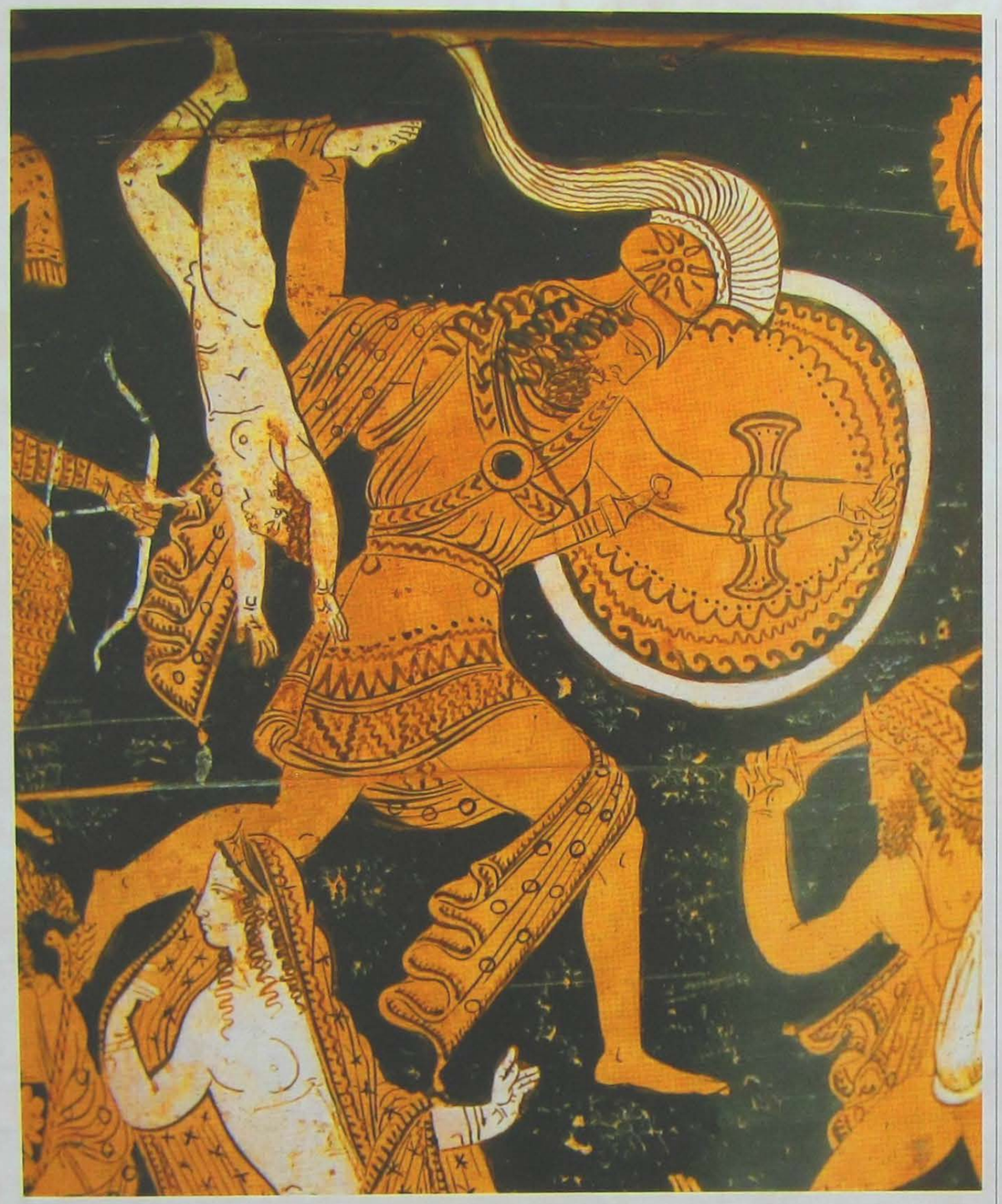

Kırmızı figürlü vazodan alınan detayda: Neoptolemos (Pyrrhus), Astianatte'yi ayak bileğinden tutuyor.

dinsel yapıların vazgeçilmez planı oluşu bu yapıların idari ve dinsel konut olarak kullanıldıklarını gösterir. Evler taş temel ve ahşap ile kerpiç konstrüksiyondan oluşan bir üst duvara sahiptir. Kazılan alanlarda ele geçirilen kalıntılardan evlerin düz damlı oldukları anlaşılmıştır. Yerleşmenin "kale" olarak isimlendirilen merkezi kısmının etrafı uzunluğu yak. 330 m'yi bulan bir sur ile çevrelenmiştir. Sur 6 m'lik bir taş temele ve 3-4 m yüksekliğinde bir kerpiç üst duvara sahiptir. *Troia II* kalesinin yine megaron planlı girişlerine taş döşeli rampalarla ulaşılır. Surun çevrelediği alan yaklaşık 11.000 m²'dir. Yeni dönem Troia kazılarında Troia II dönemine ait bir de yaklaşık 90.000 m² büyüklüğünde *Aşağı Şehir* ortaya çıkartılmıştır. Aşağı Şehri çevreleyen duvar ahşaptan inşa edilmiştir.

Troia II döneminde *Troia I* dönemindeki koyu renkli keramiğin tam aksine, farklı bir pişirme tekniğinden ötürü kaplar artık bej, kavuniçi ve kırmızı renklidir. Birdenbire keramik modasında oluşan bu farklılığın nedenini metalurjide olan gelişme ile açıklamak mümkündür. *Troia II* döneminden itibaren artık metalurji sadece küçük aletler, silah ya da ziynet eşyalarının yapımında değil, ayrıca kap kacak yapımında da kullanılmıştır. Bu döneme tarihlenen altın, gümüş ve bronz kaplar mevcuttur. Dönemin insanları da muhtemelen çok pahalı olan bu kapların keramikten imitasyonlarını yapmaya gayret göstermişler ve dolayısıyla da taklit ettikleri metalin renklerini tercih etmişlerdi.

Troia II keramiğini karakterize eden diğer önemli yenilik ise çömlekçi çarkının kullanılmasıdır. Son dönem *Troia* araştırmalarına göre sözkonusu bu yeniliklerin ilk önceleri kale içinde oturan yönetici ya da elit tabaka tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Kale surlarının dışında yaşayan sıradan halkın ise genel olarak *Troia I*'den beri bilinen malları kullanmaya devam ettiği gözlemlenmiştir

TROİA III

Troia tabakaları içerisinde üzerinde en az bilgi sahibi olduğumuz tabakalar *Troia III, Troia IV* ve *Troia V* tabakalarıdır. Çünkü antik teraslama çalışmaları esnasında söz konusu tabakalara ait kalıntılar da büyük ölçüde kaldırılmıştır. Ancak yine de höyük yamaçlarında, teraslamanın etkin olmadığı alanlarda bu tabakalarla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu verilerden elde edilen bilgilere göre MÖ 2250- 2200 yılları arasına tarihlenen *Troia III* yerleşmesinin nüfusunda bir yoğunluk sözkonusudur. Artık sur içindeki evler anıtsal değil, daha çok bir arı peteği gibi birbirine yakın yapılmıştır. *Troia III* döneminde, *Troia II*'de yoğun olan deniz ticaretinin azalmakla birlikte varlığını sürdürdüğünü, burada bulunan bazı buluntulardan anlamak mümkündür. Örneğin *Troia III* yerleşmesinde yeşimden yapılmış bir ördek figürü bulunmuştur. Yeşim yine yalnızca Özbekistan ve Afganistan sınırındaki Pamir Dağları'nda ve Sibirya'daki Doğu Sajan Dağları'nda bulunmaktadır. Bu bölgeler yine Tunç Çağı ticaretin en önemli hammadesi olan kalay madenin bulunduğu yerlerdir. Kalay ticareti ile lapislazuli, yeşim gibi yarı değerli taşların da ticareti yapılmıştır.

Troia III döneminde *Troia II* döneminden bilinen kaplar varlığını sürdürmüştür. Çark yapımı mallarda gözle görünür bir artış vardır.

TROİA IV/ V

Troia yerleşmesinde *Troia IV* ve *Troia V* dönemlerini kapsayan ve MÖ 2200- 1740/ 30 yılları arasına tarihlenen kültüre "Anadolu Troia Kültürü" denir.

Troia IV döneminde yerleşmede gözle görülür bir fakirlik gözlenmektedir. Değerli ya da yarı değerli taş ve madenlerden yapılmış hiçbir esere rastlanmamıştır. Deniz ticaretine işaret edebilecek hiçbir ithal mala da rastlanmamıştır. Anadolu'nun içlerine doğru bir yönelim söz konusudur. Bölgede yapılan jeomorfolojik araştırmalar sonucunda Troialıların *Troia IV* döneminde *Çanakkale Boğazı*'ndaki hakimiyetlerini yitirdikleri anlaşılmıştır. Karamenderes ve Dümrek ırmaklarının

Troia II dönemine ait terrakotta vazonun üzerinde denizden esinlenilerek gerçekleştirilen figürler yer alıyor.

getirdiği alüvyonlar Troia önündeki koyu *Troia IV* döneminin başlarında bataklık haline getirmiştir. Boğazı geçmek için uzun süre bu koyda bekleyen ve Troialıların zenginliğe ulaşmasında en büyük etken olan denizciler muhtemelen *Çanakkale Boğazı*'nı geçebilmek için başka alternatif bulmuşlardı.

Troia IV dönemine ait merkezi kısımda yerleşim kalıntıları günümüze değin ulaşamamıştır. Çünkü daha sonraki dönemlerde merkeze yeni idari binalar inşa edebilmek için teraslama yapılmış ve burada bulanan yapılar *Troia II- III* tabakalarına kadar traşlanmıştır. *Troia IV-V* yapılarının kalıntılarına ancak *Troia* höyüğünün yamaçlarında ulaşılabilmiştir.

Artık mimaride anıtsal yapıların yerini birbirine bitişik yapılmış yapılar, yani *Manfred Korfmann*'ın "Anadolu Yerleşim Şeması" diye isimlendirdiği iki ayrı evin aynı ortak duvarı kullanması esasına dayanan bir yerleşim sistemi almıştır. Yerleşmeye ait herhangi bir savunma sistemi tespit edilememiştir. *Troia III*'ün sonlarında görülen kubbeli fırınların sayısı oldukça artmıştır. Bu durum dolayısıyla kap formlarını da etkilemiştir. *Troia IV*'te ayaklı ya da ip delik tutamaklı kaplar hemen hemen hiç yok gibidir. Pişirme ve kullanılan kaplardaki değişiklikler dolayısıyla yeme içme kültüründeki bir değişikliğe işaret eder. Yeme içmedeki değişikliği hayvan kemiklerinin analizleri de doğrulamıştır. Yapılan analizler sonucu hayvan kemiklerinin yüzde 90'ından fazlasını yabani hayvan spektrumu oluşturmaktadır. Bu da *Troia IV* dönemi insanlarının protein ihtiyacının büyük bir kısmını avlanarak giderdiklerini göstermektedir.

Troia V dönemi Troia'da üzerinde en az bilgi sahibi olduğumuz dönemdir. Çünkü bu döneme ait tabakalar anıtsal *Troia VI* yapılarının inşası sırasındaki teraslamada yok edilmiştir. Mal grubu olarak *Troia IV*'te görünen mal gruplarının yanısıra, yalnızca organik katkıdan oluşan yeni bir mal grubu ortaya çıkar. Formlarda *Troia V* için en tipik form içleri kırmızı boyayla haç biçiminde boyanmış kâselerle birlikte, volütlü kulp ve ayaklar, askoslar ve yonca ağızlı testilerdir.

TROİA VI- VIIA

Tunç Çağı'nın "Orta" ile "Son" dönemlerine denk gelen "Yüksek Troia Kültürü", *Troia VI* ve *Troia VIIa* dönemlerini kapsar. Bu dönem ünlü ozan

"Troia VII"nin yapı katında anlatılan, güney kapısı yakınlarındaki "sütunlar evi"nden bir görüntü.

Troia'da yer alan sur duvarların bir bölümü.

Homeros'un *İlyada Destanı*'nda bahsettiği *Troia* şehridir. Üç evreden (Troia VI Erken- Orta ve Geç) oluşan *Troia VI* dönemi yaklaşık MÖ 1700'lerde başlar ve MÖ 1300'de gerçekleşen bir depremle sona erer. Depremden kurtulan Troialılar kullanılır durumdaki *Troia VI* yapılarını onararak *Troia VIIa* yerleşmesini kurar. *Troia VIIa* yerleşmesi MÖ 1180'de büyük bir yangın felaketi ile sona erer. Ele geçen buluntulardan (ok uçları, sapan taşları vs.) yangın felaketine bir savaşın sebep olduğu anlaşılmıştır. Eğer İlyada efsanesinde adı geçen *Troia Savaşı* gerçekten olmuş ise bu savaş *Troia VIIa* sonunda olmuş olmalıdır. MÖ 12. yüzyılda Eski Yunan'daki *Miken* yerleşmeleri yok edilmiş, Orta Anadolu'daki *Hitit İmparatorluğu* çökmüş, Levant sahilindeki yerleşmeler birer birer sona ermiştir. Yalnızca *Mısır Krallığı*'nın kurtulabildiği bu tahribatların "Deniz Kavimleri Saldırıları" sonucu olduğu düşünülmektedir. Bir sonraki *Troia VIIb* döneminden itibaren Troia'da Balkan kökenli kültürlerin kalıntıları görülmektedir.

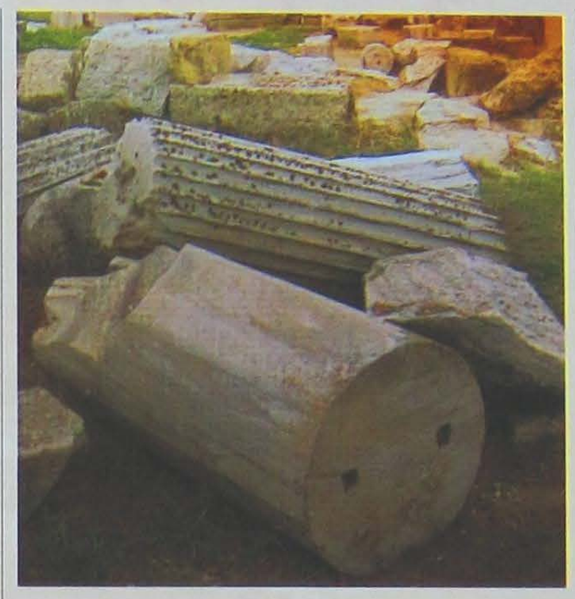

Sütunlar ve sütun başlıkları Roma kent tiyatrosuna ait, Troia IX katmanından çıkarılmış (MÖ 1.yüzyıl- MS 4. yüzyıl).

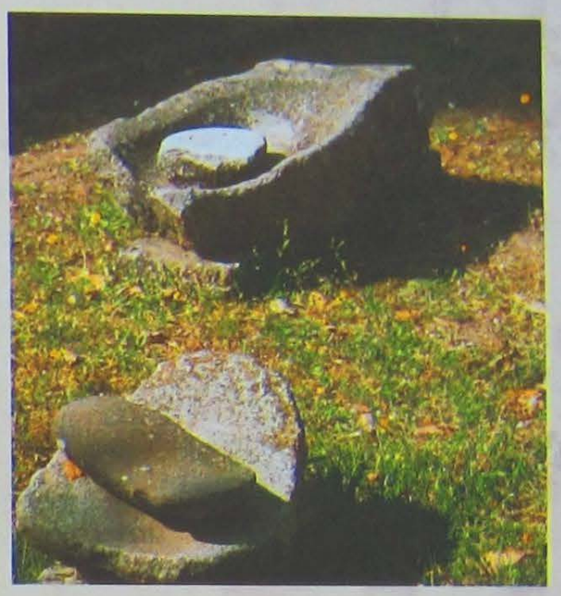

Roma kentinde konumlanan evlerden çıkarılan bazı arkeolojik buluntular (Troia IX).

Troia'nın *Tunç Çağı* kültürleri içerisindeki en görkemli yerleşmesi *Troia VI* yerleşmesidir. İlk bakışta göze çarpan 550 m uzunluğundaki görkemli *Troia VI* yerleşmesinin suru günümüzde bile ziyaret edenlerin ilk etkilendiği kalıntıdır. Yerleşmenin kale olarak isimlendirilen suriçinin büyüklüğü 18.000 m^2'dir. Aşağı Şehir ile birlikte tahmini büyüklüğü ise yaklaşık 250.000 m^2'yi bulur. Bölümler halinde inşa edilen *Troia VI* suru 4-5 m kalınlığında ve yaklaşık 8 m yüksekliğindedir. Günümüze kadar korunmayan bir de 2 m'lik bir kerpiç üst duvarı olduğu tahmin edilmektedir. Sur eğimli yapılmıştır ve testere dışı gibi çıkıntılara sahiptir. Surun eğimli olması savunma amaçlıdır. Kaleye gizlice sızmak isteyen birisi dik inşa edilen bir duvara göre daha kolay fark edilebilir. Ayrıca eğimli yapılan bir duvar, düz duvara göre daha stabildir. Testere dişlerinin niçin yapıldığına dair doyurucu bir açıklama yoktur. *Troia VI*'ya ait bazı evlerde de (Troia VIM Evi) görünen bu özellik muhtemelen dekorasyon amaçlıdır. Ayrıca savunma duvarındaki taş sıraları depreme karşı daha dirençli olabilmeleri için dalgalı örülmüştür. *Troia VI*- Geç döneminde yerleşmenin iki ana girişi olan Güney ve Doğu Girişleri kulelerle desteklenmiştir. Yerleşmenin kuzeybatı kesimine bir de bastiyon inşa edilmiştir. Bastiyon aynı zamanda burada bulunan bir sarnıcı da korumaktadır. Girişlerde ya steller vardır ya da girişteki duvarın üzerine fincan şeklinde oyuklar açılmıştır. Bunların dinsel bir işlevi olduğu düşünülmektedir.

Terrakotta'dan yapılmış üzeri desenli iki kulplu testi, Troia'nın yedinci yapı katındaki kazılarda çıkartılmış.

Güney Girişi *Troia VI* kalesine at arabası ile girilebilen tek kapı idi. Bu girişin yolu taş döşelidir ve taş döşemenin altında bir de kanalizasyon mevcuttur. Yerleşmede ayrıca bu iki ana girişin dışında biri batıda diğeri de kuzeydoğuda olmak üzere iki tane daha küçük boyutta geçit diyebileceğimiz giriş vardır. *Troia VI* yerleşmesine ait merkezdeki yapılar

yine *Troia IV- V* yerleşmelerinde olduğu gibi *Troia VIII* döneminde burada inşa edilen *Athena Tapınağı*'nın teraslama çalışmalarına kurban gitmiştir. *Troia VI* dönemine ait evler ancak daha alçakta bulunan sur boyunca tespit edilebilmiştir. Teraslar üzerinde bulunan ve kalın duvarlarından iki ya da daha çok katlı oldukları anlaşılan *Troia VI* evleri bağımsız olarak yapılmıştır ve değişik planlara sahiptirler; kare planlıdan, megaron ve "L" şeklindeki plana kadar değişen planları vardır. Evlerin alt katlarında büyük pithoslardan oluşan depolama kapları vardır. Evlerin ortalarında ocak yerleri ve köşelerinde silolar bulunmaktaydı.

Yeni Troia kazılarının en önemli sonuçlarından biri de *Troia VI* yerleşmesinin *Aşağı Şehir*'in varlığına dair kalıntıların ortaya çıkartılmasıdır. *Aşağı Şehir*'in güneyinde ana kayaya oyulmuş 4 m genişliğinde ve 2 m derinliğinde bir savunma hendeği ortaya çıkartılmıştır. Bu hendek dönemin en etkin silahı olan savaş arabalarına karşı yapılmıştır. Jeomanyetik ölçümlerle hendek yaklaşık 700 m takip edilebilmiştir. Hendeğin güneyinde bir yerde 10 m genişliğinde bir aralık bırakılmıştır. Bu aralık giriş yolu içindir ve ahşaptan duvarlarla desteklenmiştir. *Troia VI*'yı yıkan depremden sonra kurulan *Troia VIIa* yerleşmesinde savunma hendeğinin yaklaşık 100 m güneyinde ikinci bir savunma hendeği açılmıştır.

Troia VI yerleşmesinin ekonomisini büyük ölçüde yine *Troia II* döneminde olduğu gibi deniz ticareti oluşturuyor olmalıydı. Bu dönemde *Troia* önündeki koy alüvyonlarla dolup bataklık haline dönüştüğü için, liman olarak *Troia*'nın yaklaşık 7 km güneybatısında bulunan Beşiktepe Koyu liman olarak kullanılmıştır. *Troia VI* tabakalarında dokumaya işaret eden çok sayıda ağırşak ve tezgâh ağırlıkları ele geçmiştir. Ayrıca *Aşağı Şehir*'de bir evde yüzlerce murex midyesi bulunmuştur. Eski dünyada, özellikle Fenikeliler murex midyelerinin içerisindeki yumuşakçanın ezilmesi ile elde edilen morumsu kırmızımsı renk boya ile lüks kumaşları boyuyorlardı. Bu buluntulardan da Troialıların kumaş üretiminde önemli bir konumda olduklarını söyleyebiliriz.

Hayvan kemiklerinin analizinden evcil hayvan olarak sığır, koyun, keçi ve domuz beslendiği alageyiğin ise av hayvanı olarak Troialıların sofrasını süslediğini söyleyebiliriz. Ayrıca daha önceki *Troia* tabakalarında görülmeyen atın birdenbire evcilleşmiş olarak *Troia VI* faunasında yerini alması bu hayvanın evcilleşmiş olarak ithal edildiğini gösterir. Herhalde Troialıların at yetiştiriciliğinin yanısıra atı savaş arabasında koşum hayvanı olarak kullanmaları eski dünyada takdir görmekteydi. Çünkü *Kadeş Savaşı*'na giden *Hitit Kralı III. Hattuşili*'nin orduları arasında müttefiki Troialı savaş arabaları da sayılmaktadır. Balık kalıntılarının analizlerinden lüfer ve ton balığı gibi açık deniz avcılığı gerektiren balıkların tüketildiği anlaşılmıştır. Bitki kalıntılarından tahıl (buğday, arpa) ve baklagillerin (mercimek, bezelye, nohut) çok tüketildiği anlaşılmıştır.

Troia VI dönemini karakterize eden iki büyük keramik grubu vardır. Bunlar "Anatolian Gray Ware" (Anadolu Gri Malı) ve "Tan Ware" (Ten Rengi Mal)'dır. Aslında ikisinin de hamurunda aynı kil ve organik mineraller vardır. Ancak farklı pişirme tekniklerinden ötürü bunların bir tanesi parlak gri renklidir diğeri de parlak bej renklidir. Yine keskin form ve renklerinden ötürü bu kapların gümüş, altın ve bakır kapları taklit ettiklerine dair hiç şüphe yoktur.

TROİA VIIB KÜLTÜRLERİ

Doğu Akdeniz ve *Anadolu*'daki Geç Tunç Çağı merkezleri aşağı yukarı eşzamanlı olarak nedeni hala tartışılmakta olan ve henüz tatmin edici bir cevap bulunamayan askeri bir harekat sonucu tahribata uğramış ve çökmüşlerdir. Troia'da ise VIIa sonuna denk gelen bu saldırıları gerçekleştirenlerin yapılan kazıların hiçbirinde kimlikleri kesin olarak belirlenemese de Balkan orijinli oldukları kesindir.

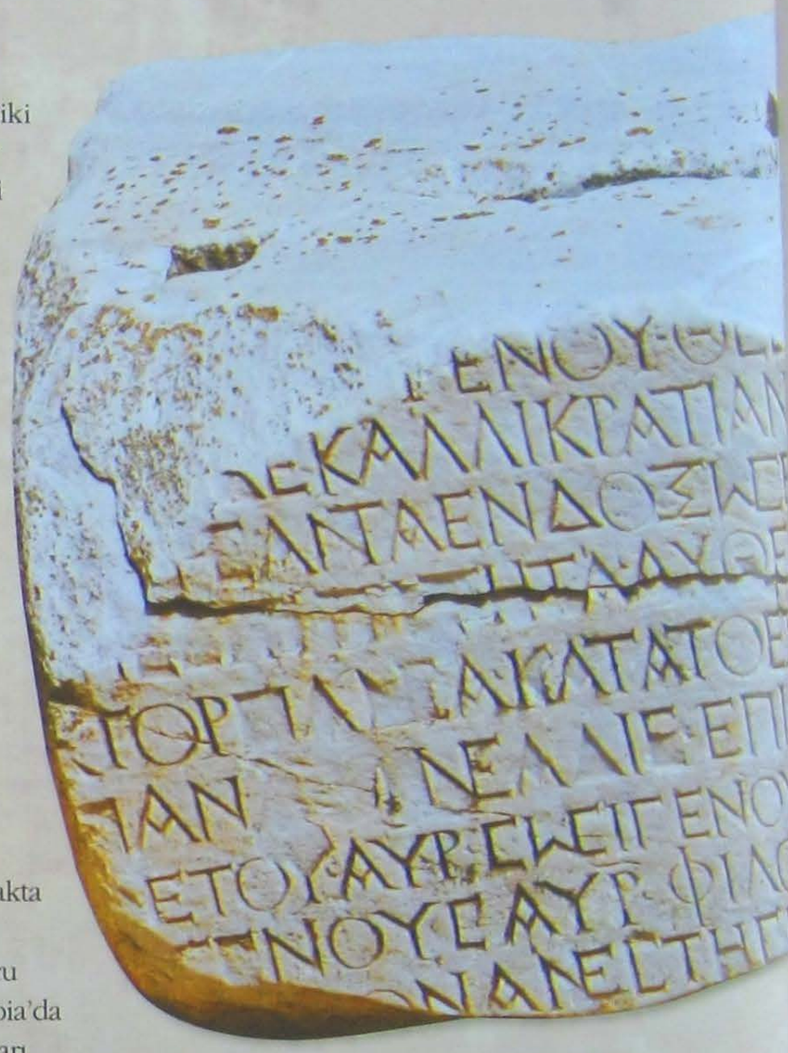

Eski Yunanca bir yazıt.

Roma Dönemine ait kabartmalardan bir bölüm (MÖ 2.yüzyıl) Yunanlı ve Troialı askerler arasındaki savaşı tasvir ediyor. Roma dünyasında Homeros'un yapıtları yüzyıllarca önemli bir yere sahip oldu.

TROİA KAZILARININ TARİHÇESİ

Troia, Avrupa edebiyatının ilk yazılı eserleri olan *İlyada* ve *Odysseia*'ya konu olan bir yerleşmedir. Ünlü ozan *Homeros* MÖ 8. yüzyılda daha önceden var olan destanları şiirleştirerek yazıya geçirmiş, Antik Dönem'de Yunanca konuşulan her yerde okunmuş ve toplumda derin izler bırakarak büyük bir ilgi ve beğeni ile günümüze kadar ulaşmıştır. Troia'nın ilk hafiri *Heinrich Schliemann* da okul yıllarında okuduğu destanlardan etkilenmiş ve bu destanlardaki olaylara ve kahramanların gerçekliğine içten inanmıştı. Küçük yaşta ticaret hayatına atılan *H. Schliemann*, 40'lı yaşlarda büyük bir servete sahip oldu.

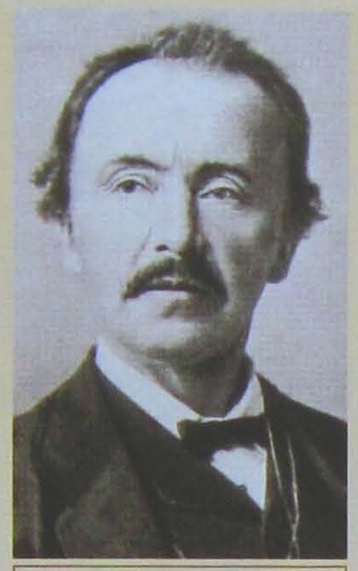

Heinrich Schliemann

44 yaşında Paris Üniversitesi'nde Arkeoloji ve Eskiçağ Bilimleri eğitimi alıp 1868 yılında mezun oldu. 1868- 1869 yıllarında ise Rostock Üniversitesi'nde doktora çalışmasını bitirerek doktor ünvanını alıp, çocukluk düşü olan *Troia*'nın keşfine soyundu. 1868 yılında Troas Bölgesi'ne gelen H. Schliemann Fransız gezgin *Le Chevalier* tarafından Troia olduğu iddia edilen Karamenderes Ovası'ndaki Pınarbaşı Mevkii'ni ziyaret etmekle başladı işe. Yaptığı küçük sondajlar neticesinde arkeolojik dolgunun az olması ve bulunan duvarların daha geç bir döneme tarihlenmesi nedeni ile burasının *Priamos*'un şehri olamayacağına kanaat getirdi. Kısa bir süre sonra bölgenin topoğrafik yapısını çok iyi bilen İngiliz diplomat ve tüccar *Frank Calvert*, H. Schliemann'a Troia'nın Pınarbaşı'nda değil daha kuzeybatıda yer alan *Hisarlık Tepesi*'nde aranması gerektiğini belirtti. Zaten kendisi de Hisarlık Höyüğü'nün bir kısmının sahibiydi ve 1863 yılından beri zaman zaman burada küçük sondajlar yapmaktaydı. Tek başına büyük çapta bir kazıya başlayamayacağı için *H. Schliemann*'a kazı teklifinde bulundu.

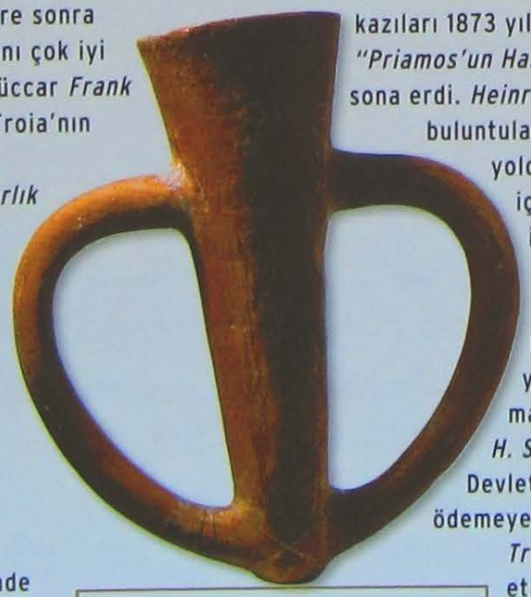

Troia II kenti kazılarında ortaya çıkartılan terrakotta kap, MÖ 3000.

Hisarlık Höyüğü Homeros'un çevre tanımlamalarına son derece uymaktaydı. Aynı zamanda antik yazarlara göre burada Yunan ve Roma Dönemi kenti İlion'un olması *Schliemann*'ı burasının *Homeros*'un şehri *Troia* olabileceğine ve dolayısı ile de kazıların yapılabileceğine ikna etmişti. Osmanlı Devleti'nden alınan fermanla *H. Schliemann* 1870 yılının Nisan ayında kazı çalışmalarına başladı. Ancak höyüğün kuzey kısmının sahibi olan köylülerle yaşadığı anlaşmazlık yüzünden 10 gün gibi kısa bir süre sonunda kazı çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Gerçek büyük çaplı ilk kazısına ise *Osmanlı Devleti*'nin Hisarlık Höyüğü'ndeki arazileri istimlâk etmesi ile 1871 yılı Ekim ayında başladı. *H. Schliemann* höyüğün kuzeybatısında başladığı kazıları daha geniş bir alana yaydı. Roma Dönemi yazıtlarından burasının Roma Ilion kenti olduğu kesinlik kazanınca o meşhur sözünü söyledi: *"Eğer gerçekten bir Troia Şehri varsa- ki olduğuna ben yürekten inanıyorum- o şehir ancak buradaki Ilion Kenti kalıntıları altındadır!"*

OSMANLI DEVLETİYLE MAHKEMELİK OLDU!

Heinrich Schliemann'ın ilk dönem kazıları 1873 yılında bulunan meşhur *"Priamos'un Hazinesi"*'nin bulunması ile sona erdi. *Heinrich Schliemann* buluntularını yasal olmayan yoldan yurt dışına kaçırdığı için aynı yıl kazı izni iptal edildi. Osmanlı Devleti, *Heinrich Schliemann*'ın peşini bırakmadı ve 1876 yılında Atina'da yapılan mahkeme sonucunda *H. Schliemann* Osmanlı Devleti'ne 10.000 altın Frank ödemeye mahkum edildi. *Troia*'da kazılarına devam etmek için Osmanlı Devleti ile ilişkileri tekrar düzeltmek durumunda olan Schliemann 10 000 altın Frank yerine 50 000 altın Frank ödedi ve hatırlı dostlarının sayesinde aynı yıl tekrar kazı fermanı aldı. Ancak dönemin Çanakkale valisinin çıkarttığı güçlükler nedeniyle kazılarına başlayamadı. Yine hatırlı dostları sayesinde valinin başka bir yere tayin edilmesinden sonra 1878 yılında Troia'daki çalışmalarına tekrar başladı ve ölümü olan 1890 yılına kadar da sürdürdü. Bu kazılar sonucunda Troia'da ilk beşi prehistorik olan yedi dönem tespit edilmiştir. 1890 yılı kazıları büyük ölçüde mimar *W. Dörpfeld* denetiminde yapılmıştır. Buluntular değerlendirildikten sonra ortaya yeni bir sorun çıkmıştı! Acaba *İlyada*'ya konu olan *Homeros*'un Troiası hangi Troia evresiydi? *Troia II* mi yoksa *Troia VI* mı? Schliemann'ın ölümünden sonra bu soruyu yanıtlayabilmek için *W. Dörpfeld*, Sophia Schliemann'ın maddi katkıları ile Troia'da 1893 ve 1894 yıllarında iki sezon daha çalıştı. Bu kazılar sonunda iki önemli sonuç elde edilmiştir: Birincisi *Troia VI* dönemi bir kale yerleşmesi ve aynı zamanda *Homeros'un Troiası*'dır ve ikincisi Troia yedi değil dokuz dönemden oluşmaktadır. *W. Dörpfeld* Troia'daki bu çalışmaları "1. Dönem Troia Kazıları"'nın son kazı sezonunu oluşturur. H. Schliemann ve W. Dörpfeld'in Troia'daki çalışmalarından sonra Hisarlık Tepesi'ndeki araştırmalar 38 yıl sonra Cincinnati Üniversitesi adına *Carl W. Blegen* tarafından 1932-1938 yılları arasında tekrar başlatıldı. C. W. Blegen yaptığı kazılarla W. Dörpfeld'in Troia için önerdiği dokuz dönemden oluşan tabakalanmasını doğruladı ve eklediği alt evrelerle daha da hassaslaştırdı.

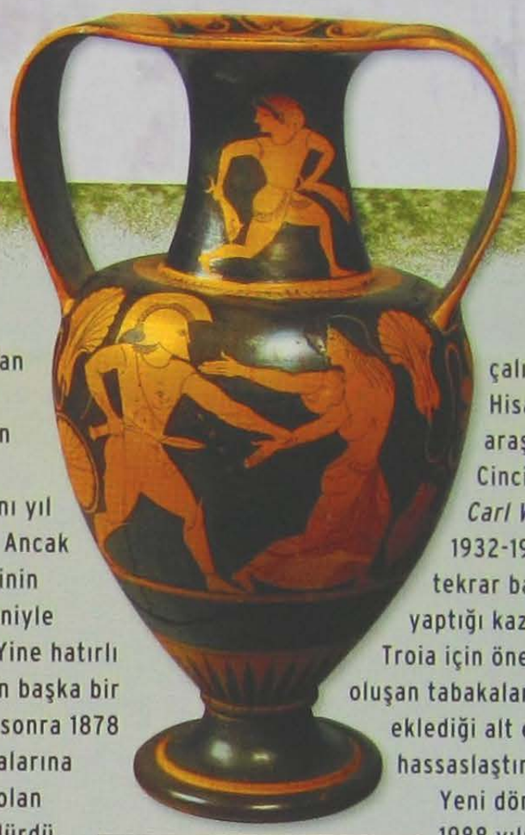

Yunan vazo sanatında Troia ve efsaneleri çok sevilen bir konuydu.

Yeni dönem Troia kazıları ise 1988 yılında Tübingen Üniversitesi'nden *Manfred Korfmann* başkanlığındaki bir ekip tarafından başlatıldı ve aralıksız 2005 yılına kadar devam etti. 2005 yılında M. Korfmann'ın ölümünden sonra ise yine aynı üniversiteden *Ernst Pernicka* başkanlığında çalışmalar günümüze kadar halen devam etmektedir. Yeni kazıların amacı daha önce Troia'da yapılmış çalışmaların sonuçlarının çağdaş yöntemlerle kontrol edilmesi, Aşağı Şehir'de oturan normal halkın yaşam şeklinin incelenmesi ve *Troia*'nın kronolojik sonuçlarla yerine oturtulmasıdır. *Troia*'da sürdürülen kazıların yanı sıra aynı zamanda konservasyon ve restorasyon vçalışmaları da yapılmaktadır.

Schliemann tarafından Hisarlık Tepesi'nde gerçekleştirilen kazılardan bir çizim, sol tarafta kazılara katılan iki kişi görülüyor.

Troas'ta Erken Demir Çağı'na denk gelen *Troia VIIb* döneminin üç alt evresi vardır. *Troia VIIb* dönemi "Barbarische Ware" (Barbar malı) ve "Buckelkeramik" diye bilinen çıkıntılı ya da kabartmalı keramik diye tercüme edilebilen ve daha önceki dönemlerde *Troia* yerleşmesinde hiç görülmeyen keramik türleri ile karakterize edilir. "Barbarische Ware" ya da "Barbarian Ware" diye bilinen keramik *Troia* $VIIb_1$ evresinden itibaren görünür, elde yapılmış, koyu renkli kaba bir mal grubudur. Üzeri parmak baskılı plastik bantlarla bezenmiştir. Form olarak genelde açık formlara rastlanır. "Buckelkeramik" ise yüzeyi iyi açılı, siyah renkli, üzeri çıkıntı ve kabartmaların yanı sıra oluk ve/veya çizi bezemelerle süslü bir keramiktir. Tipik formu S-Profilli çömleklerdir. Bu keramik *Troia*'da $VIIb_2$ tabakasından itibaren görünür. Her iki keramik grubuna da Tunç Çağı boyunca tüm Balkanlarda ve Rus Stepleri'nin batı kısmında rastlanır.

Troia $VIIb_{1-3}$ dönemi MÖ 1180'lerden 950 yılına kadar sürer. *Troia*'da MÖ 950 yılından MÖ 720- 700 yıllarına kadar bir boşluk vardır.

HELENİSTİK DÖNEM

Yaklaşık MÖ 720-700 yıllarında başlayan *Troia VIII* dönemi Helenistik devre aittir. Bu dönem aşağı yukarı *Homeros*'un yaşadığı ve Troia'nın *Troia VI* ve *Troia VII* dönemleri harabelerinden oluşan bir dönemdi. Helenistik yerleşimde ilk önceleri *Troia VI* ve *VII* kalıntıları da kullanılarak yeni yapılar inşa edilmiştir. MÖ 3. yüzyıla kadar mütevazi sayılabilecek bir yerleşim söz konusudur ve etrafı 3,2 km uzunluğunda bir surla çevrilidir. Bu yüzyıldan itibaren *Troia* "*Kutsal İlios Şehri*" olarak saygı görmeye başlamıştır. Yerleşmenin güneybatısında bir kutsal alan ve merkezinde ise bir *Athena Tapınağı* inşa edilmiştir. Kutsal alanda bulunan sunaklar, kurban çukurları ve de tribüne ait kalıntılar günümüzde de görülebilir. Ancak *Athena Tapınağı*'ndan günümüze yanlızca kare taşlardan yapılmış zemini, bazı sunaklar ve tapınak etrafında tağınık halde bulunan bazı mimari parçalar kalmıştır. Yerleşme MÖ 85 yılında *Romalı Komutan Fimbria* tarafından yerlebir edilmiştir.

ROMA VE BİZANS DÖNEMİ

Hanedanlık kökenlerini *Troia*'da arayan *Augustus* döneminde Troia'da yeni inşaat faaliyetleri başlatılır. *Athena Tapınağı* onarılır, tapınağın hemen kuzeyindeki yamaca büyük bir tiyatro inşa edilir.Yerleşmenin içine de küçük bir tiyatro (Odeon) yapılır ve bu tiyatro daha sonraki imparatorlar *Hadrian* ve *Caracalla* tarafından da onarılır. Kentin önemli yapıları arasında odeonun hemen karşısında bulunan hamam yapısı ile kuzeyinde bulunan meclis binasını (Bouleuterion) sayabiliriz.

Normal insanların yaşadığı insula sistemi ile oluşturulmuş *Aşağı Şehir*'deki caddeler ve yapılar onarılarak yerleşmenin etrafı 3,6 m uzunluğundaki yeni bir savunma duvarı ile çevrilmiştir.

Yerleşme MS 500'lerde gerçekleşen depremlerle yıkılmış, bu tarihten sonra yerleşme yanlızca kutsal bir yer olarak kullanılmıştır.Yeni yapılan Troia kazalarına Kutsal Alan'ın güneyinde Bizans Dönemi'ne ait bir kilise kalıntısı ile yerleşmenin muhtelif kısımlarında çok sayıda mezara rastlanılmıştır.

Yunan vazosu üzerinde Troia Savaşı'ndan esinlenilerek çizilmiş bir sahne yer alıyor.

Troia kalıntılarından bir görünüm.

Troia IX katmanına ait odeon.

Zamanın İçinden

MANFRED "OSMAN" KORFMANN VE TROİA VAKFI

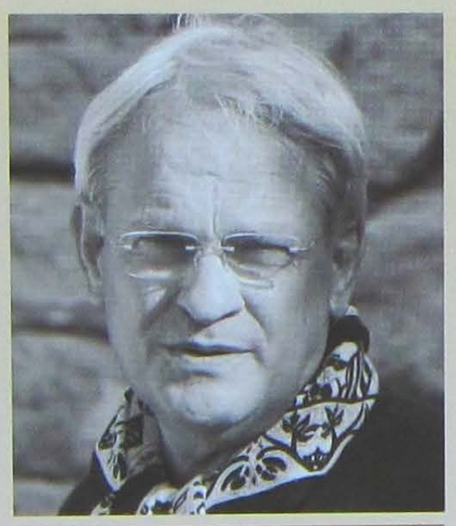

Manfred (Osman) Korfmann

Hayatını Anadolu arkeolojisine adamış olan *Manfred Korfmann* 1942 yılında Almanya'nın Köln kentinde doğdu. Orta ve Lise öğrenimini Frankfurt kentinde bitirdikten sonra üniversite eğitimini Universität *Frankfurt am Main* ve *American University of Beirut*'ta tamamladı. Doktora ve Doçentliğini yine *Universität Frankfurt am Main*'de bitirdi. 1971- 1980 yılları arasında Universität Frankfurt am Main'de, İstanbul ve Berlin Alman Arkeoloji Enstitülerinde Araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1980 Yılında Universität Frankfurt am Main'de doçent olarak görev aldı ve 1982 yılından öldüğü 2005 yılına kadar da Universität Tübingen'de profesör olarak çalıştı. Akademik hayatının yanı sıra arazi çalışmalarına da katıldı.

TROİA SEVGİSİYLE TÜRK VATANDAŞLIĞINA GEÇTİ

1968 yılında bir Unimog'la tüm Afrika'yı gezdi ve yoğun olarak da Güney Afrika ve Mozambik'te çalıştı. 1972 yılından itibaren Anadolu'da yüzey araştırmalarına çıktı ve 1975 yılında 33 yaşında iken Eskişehir yakınlarındaki Demircihöyük yerleşmesinde kazı başkanı olarak araştırmalara başladı ve bu çalışmasını 1978 yılında tamamladı. Bu çalışmalar sonucunda Anadolu arkeolojisine çok sayıda bilimsel makalenin yanı sıra 5 ciltlik muhteşem bir eser bırakırken kendisine de 'Osman' ismi miras kaldı. Korfmann ismini doğru dürüst telaffuz edemeyen yerel halk önceleri ona "Kozman", "Kotman" gibi isimlerle hitap etmiş daha sonra kendilerine daha yakın hissettikleri için ona "Osman" adını vermişlerdi. 2003 yılında Türk vatandaşı da olan Manfred Korfmann, Osman ismini resmi olarak da aldı. Korfmann daha sonra 1982- 1987 yılları arasında Troas Bölgesi'nde bulunan Beşik-Yassıtepe höyüğünü kazdı. 1988 yılında Troia'da kazılara başlayan Manfred Osman Korfmann ölümü olan 2005 yılına kadar bu çalışmalarını sürdürdü. Troia kazılarına paralel olarak aynı zamanda Kumtepe ve Beşik-Sivritepe kazıları ile Gürcistan'daki Didi Gora ve Udabno yerleşmelerini de kazdı.

ARKEOLOJİYE ADANMIŞ BİR ÖMÜR

Manfred Osman Korfmann bilimde uluslararası çalışmanın önemine inanmış, en yeni ve en son bilimsel tekniklerin arkeolojide kullanılmasına ön ayak olmuş bir bilim adamıydı. Uzun yıllar Anadolu'da çalışmanın verdiği tecrübeyle daha önce Ege dünyasından bakılan Troia'ya Anadolu'dan bakmış ve çok önemli sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Çalıştığı bölgede yalnızca arkeoloji ile ilgilenmemiş etrafındaki köylerin sosyal sorunları ile de ilgilenmişti. Yardımseverliği yalnızca bölge ile sınırlı kalmamış aynı zamanda kazısına katılan başarılı Türk öğrencilerin yurt dışında tahsil yapmalarına da ön ayak olmuş ve ülkemize birçok bilim adamı kazandırmıştır.
Troia ören yerinde bilimsel araştırmalarının yanı sıra hem ortaya çıkartılan kalıntıların korunması hem de turizme kazandırılması için çok sayıda restorasyon çalışması gerçekleştirmiş, gezi yolları düzenlemiş ve bilgilendirme levhaları astırmıştır. Troia ve Troas Bölgesi'nin doğal haliyle korunabilmesi için Troas Bölgesi'ni Milli Park ilan ettirmiş ve Troia ören yerini de UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aldırmıştır. Troia'daki çalışmaları desteklemek ve Troia'nın kendisinden sonra "Harabenin Harabesi" olmaması için önce 2001 yılında Almanya'da Tübingen- Troia Vakfı'nı sonra da 2004 yılında Çanakkale-Troia Vakfı'nı kurmuştur. Ölümünden sonra vasiyeti üzerine 5000'den fazla bilimsel kitaptan oluşan kütüphanesini Çanakkale-Troia Vakfı'na bağışlamış ve Çanakkale Belediyesi'nin katkılarıyla tahsis edilen sivil mimarlık örneği bir bina Korfmann Kütüphanesi'ne dönüştürülmüştür. Bu kütüphane günümüzde Çanakkale'de okuyan arkeoloji öğrencileri ve bölgede çalışan araştırmacılara hizmet vermektedir. Çanakkale- Troia Vakfı ve Tübingen- Troia Vakfı günümüzde Troia'da yapılan kazı, restorasyon ve koruma çalışmalarına, Troas Bölgesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalarına ve Korfmann Kütüphanesi'nin ihtiyaçlarının karşılanmasına destek vermektedir.

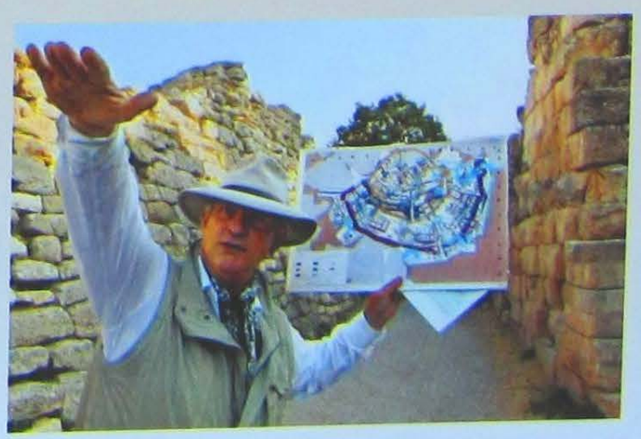

HOMEROS'UN İLYADA VE ODYSSEİA DESTANLARI

MELESİGENES'TEN HOMEROS'A...

Homeros ile ilgili bilgileri antik kişiliklerin hayatlarının anlatıldığı *vita*lardan almaktayız. Homeros'un da hayatının anlatıldığı farklı vitalar vardır. Ancak bize Homeros ile ilgili en kapsamlı bilgiyi *Vite Herodotea* yani MÖ 5. yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi *Halikarnassoslu Herodot* verir. Buna göre:

Kymeli (İzmir Aliağa yakınlarında) Melanopos ve eşinin *Kritheis* isimli bir kızları vardır. Anne ölünce kız (Kritheis) bir aile dostunun yanına verilir. Bakıcı aile kıza ilgi göstermediği için kız bilinmez bir kişi tarafından hamile bırakılır. Öfkelenen bakıcı baba kızı Smyrna'daki (İzmir) bir arkadaşına verir. Bir gün şehir dışında Smyrna'nın büyük derelerinden biri olan Meles Çayı kenarındaki kutlamalar esnasında *Homeros* dünyaya gelir. Meles Çayı kenarında doğduğu için ismi *Melesigenes* olur.

Annesi, *öğretmen Phemios*'a ev işlerinde yardıma gider. *Melesigines* de bu durumdan istifade ederek okuma yazma öğrenir, şiir yazma sanatının inceliklerini öğrenir. Hatta Phemios öldükten sonra okulda ders verir ve okulu saygın bir yere getirir. Sonrada meşhur olur (Nasıl meşhur olduğu belirtilmemektedir). Her akşam Smyrna Limanı'ndaki denizciler ve tüccarlar onu dinlemeye gelirler. Bir gün *Leutoslu Mentes* isimli biri onu yeni ülke ve şehirleri gezmeye ikna eder. Etruria (İtalya) ve İspanya gezisi sonunda İthaka'ya gelirler. Homeros burada bir göz hastalığına yakalanır. Mentes onu bir arkadaşı olan *İthakalı Mentor*'un yanına bırakır. Böylece Melesigenes, Odysseus hakkında bilgi toplama ve araştırma yapma fırsatını bulur. Bir süre sonra Mentes arkadaşını tekrar gelip alır ve yine dünya turuna çıkarlar. Melesigenes dönüşte Kolophon'da (İzmir-Değirmendere) kalır ve burada tamamen kör olur.

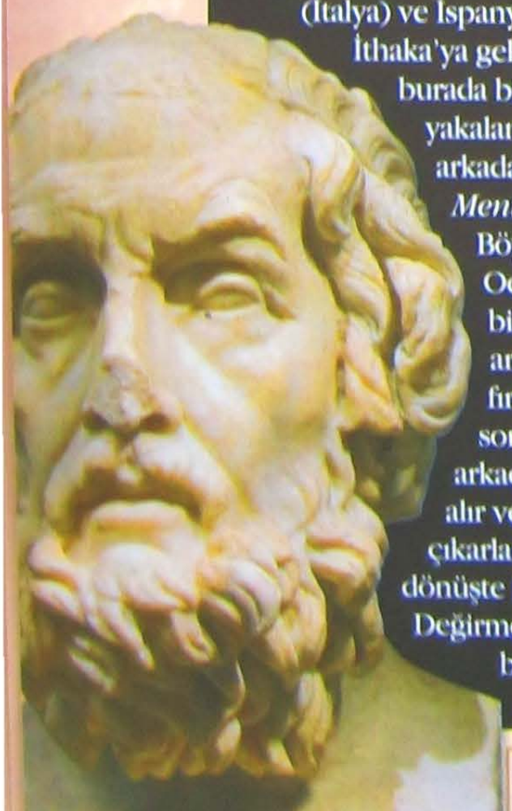

İlyada ve Odysseia adlı eserlerin yazarı, gözleri görmeyen ozan Homeros'un mermer büstü.

İLYADA'NIN İLK ESKİZLERİ

Yine bir süre sonra buradan tekrar Smyrna'ya döner ve meşhur eseri İlyada üzerinde çalışmaya başlar. Ancak burada maddi sıkıntılar çekmesi yüzünden Kyme'ye dönmeye karar verir. Kyme'ye varmadan önceki kasabada ayakkabıcılık yapan Tychios ile tanışır ve ona Thebái savaşı üzerine şiir ve tanrı methiyeleri okur. Bu sayede yine meşhur olur. Ancak kazandığı para yetmez ve yine Kyme'nin yolunu tutar. Kyme'de halka açık yerlerde şiir okuyup halkı eğlendirir ve kabul görür. Ancak Kyme belediye meclisi *"Eğer körleri besleyecek olursak yakında şehri bir sürü işe yaramaz insan sarar"* şeklinde bir karar alarak Melesigenes'i kovar. Melesigenes *Homeros* ismini alır. Sözde Kymeliler körlere bu ismi takıyorlarmış (ancak bu doğru değildir). Bunun üzerine Homeros Kyme'yi lanetleyerek terk eder ve önce Phokaia'ya (İzmir- Foça) gelir ve burada da şehir merkezinde şiirlerini okumaya devam eder. Ancak bunlar doğruluğu bilinmeyen anlatımlardır.

HOMEROS'U KİM DOLANDIRDI?

Burada *Thestorides* isminde bir dolandırıcı ile karşılaşır. Bu kişi onu kandırıp şiirlerini vermesi halinde ona yiyecek ve para vereceğini söyler. Thestorides, Homeros'a şiirlerini dikte ettirip yazdırdıktan sonra Sakız Adası'na kaçar. Homeros önce Phokaia'dan Erythrai'ye (İzmir- Çeşme yakınlarında) ve buradan da Thestorides'in izini bulup hakkını aramak için balıkçılarla Sakız Adası'na geçer. Burada yolunu kaybedip köpeklerin saldırısına uğrar. Keçi çobanı Glaukos onu kurtarır ve çiftlik sahibi efendisi Bolissos ile tanıştırır. Bolissos, *Homeros*'u iki oğluna öğretmenlik yapması için tutar. Homeros burada oyun şiirlerini yazar (Kurbağa ile fare savaşı) ve adanın başşehrine göç ederek burada evlenip iki kız çocuğu babası olur. Sonra burada bir okul kurup meraklılara şiir ve beste sanatını öğretir. Ayrıca İlyada ve Odysseia çalışmalarına devam eder. Eserlerinde ona Sakız Adası'na kadar ki yaşantısında yardım edenlere yer verir; *Mentes, Mentor, Phemios, Tychios* ve *Atina şehrine çok gitmek istediği için de Atinalılar*... Homeros bir müddet sonra Sakız Adası'ndan Atina'ya gitmek üzere yola çıkar.

Mitler ve Efsaneler

TROİA SAVAŞI'NIN 51 GÜNÜ

Efsanelerin ozanı Homeros destanların ozanı değildir. Homeros İlyada 10 yıl süren Troia savaşının son 51 gününü anlatır. Hatta asıl anlatılan olaylar 15 gün ve 5 geceden oluşur. Diğer günlerden sadece bahsedilir. Homeros'un İlyada destanının asıl konusu Akhaların en büyük kahramanı *Akhilleus*'un yaşadığı dramdır. Akhilleus Akhaların lideri *Agamemnon*'a kendisine haksızlık yaptığı için öfkelenir ve *Troia Savaşı*'ndan çekilir. Ancak can dostu *Patroklos*'un ölmesinden sonra intikam almak için tekrar savaşa döner, Troialıların kahramanı *Hektor*'u öldürür ve onun cesedini arabasına bağlayıp dokuz gün sürükledikten sonra onuncu gün cesedi Hektor'un babası *Priamos*'a verir. Yapılan cenaze töreni ile İlyada sona erer. Odysseia'da ise Troia Savaşı kahramanlarından *Akhalı Odysseus*'un Troia Savaşı'ndan sonra gemisi ile ülkesine dönerken başından geçen çeşitli maceralar ile yokluğunda ülkesinde tahtına çıkmak isteyen ve eşine talip olanlardan öç alma konuları işlenmiştir.

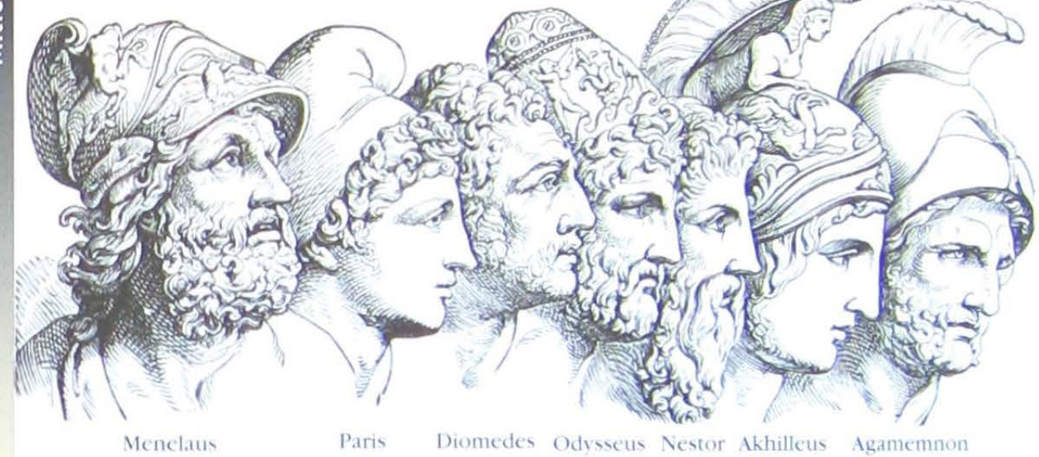

Menelaus Paris Diomedes Odysseus Nestor Akhilleus Agamemnon

TANRISAL HOMEROS

Atina'ya gitmek üzereyken Samos (Sisam) Adası'nda takılıp kalır. Burada Sisamlılarla vakit geçirir. Çömlekçiler için bir şarkı besteler ve kendi bestelediği bir dilenme şarkısıyla zengin kapılarında dilenir. Sonra Kara Yunan'a gitmeyi başarır. Atina, Korinth ve Argos'a gider. Delos Adası'nda İonyalılar Bayramı'nda Apollon Methiyesi'ni sunar. Bir şekilde İos Adası'na varır. Burada hastalanır ve sahile yerleşir. Adanın sahili eğlence merkezi olur. Birgün sahile iki genç balıkçı gelir ve ona bir "bit bilmecesi" diye bilinen bilmeceyi sorarlar *("Dışarıda kalır yakaladığımız ama yine de getiririz elimizden kaçanı")*. Sahilde bu bilmeceyi çözemediği için sinir ve kahırdan öldüğü söylenir. İos halkı onu defneder ve mezarına "Tanrısal Homeros" yazarlar. Homeros araştırmacıları Homeros'un MÖ 770'lerde Batı Anadolu sahilindeki *İonya* bölgesinde ya da önündeki bir adada doğduğunu kabul ederler. İyi bir eğitim aldığı, çocuk yaşta olmasa bile genç yaşta okuma yazmayı söktüğü, yaptığı seyahatler ile Yunan dünyası ve soyluları arasına girdiği, şairlerin söylediği kahramanlık şarkılarını iyi öğrendiği ve kendisinin de bir takım denemelerde bulunduktan sonra MÖ 730 yıllarında, yani 40 yaşlarında *İlyada*'yı yazdığı, 20 yıl sonra 60 yaşında ise (MÖ 710) Odysseia'yı kaleme aldığı ve MÖ 700'lerde öldüğü kabul edilir.

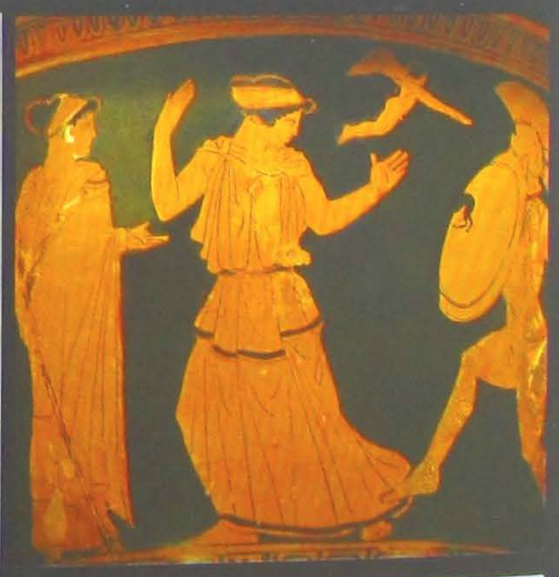

Uğruna Troia Savaşı'nın başladığı Güzel Helen.

Akhilleus, Troilo'yu Troia kenti duvarlarının önünde öldürüyor; Etrüsk dönemine ait bir ayaklı vazo.

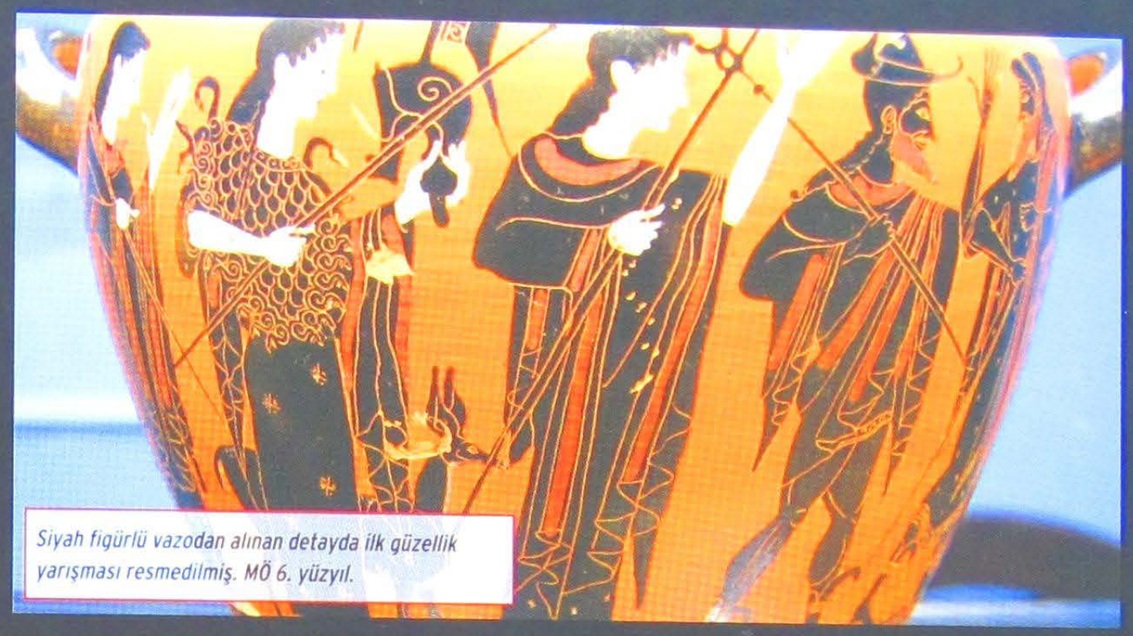

Siyah figürlü vazodan alınan detayda ilk güzellik yarışması resmedilmiş. MÖ 6. yüzyıl.

TROİA SAVAŞI, MİTOLOJİ VE KAHRAMANLARI

TARİHİN İLK GÜZELLİK YARIŞMASI

Hera, Athena ve *Aphrodite* ve diğer Tanrıçalar *İda Dağı*'nda (Kaz Dağı) *Kahraman Peleus* ile *Tanrıça Thetis*'in (Akhileus'un anne ve babası) evlilik törenine katılırlar. Törene tek davet edilmeyen Kavga Tanrıçası *Eris*'tir. O da ortaya üzerinde *Kallisti* (en güzele) yazan bir altın elma atar. Bu elma Tanrıçalar Hera, Athena ve Aphrodite arasında bir tartışmaya neden olur. Çünkü her biri elmanın kendisine gönderildiğini iddia eder. Sonra hep birlikte aralarında en güzel kimin olduğunu seçmesi için Zeus'un yanına giderler. Zeus, bir yanda kızları Athena ve Aphrodite diğer yanda eşi Hera olduğu için doğrudan bir şey söylemez. Hermes'i yanına çağırır ve Tanrıçaları, babası tarafından dışlanmış, çobanlık yapan yakışıklı prens *Paris*'e götürmesini ve kararı onun vermesini söyler. Her üç Tanrıça da yeteneklerini kullanarak Paris'i kandırmaya çalışırlar. Hera, Paris'e politik güç ve Asya üzerinde hakimiyet vaat eder. Athena ise Paris'e bilgelik ve üstün savaşçı olmayı vaat eder. Aphrodite ise ona dünyanın en güzel kadını olan Helen'e aşık olma sözü verir. Paris hiç düşünmeden hemen oyunu Aphrodite için kullanır ve diğer Tanrıçaların öfkesini kazanır. Ancak Helen *Sparta Kralı Menelaos* ile evlidir. Güzel Helen'e evlenmeden önce birçok prens talip olmuştur. Ancak savaş çıkmaması için bilge kahraman *Odysseus* herkesin Helen'in yapacağı seçime saygı duyması gerektiğini ve yaptığı evliliği koruması için tüm Akha prenslerinin söz vermesini önermiş ve teklifi kabul edilmiştir.

KAÇIRILAN GÜZEL HELEN VE TROİA SAVAŞI

Troia Savaşı, Troia Kralı Priamos'un oğlu Paris'in Sparta Kralı Menelaos'un güzel eşi Helen'i kaçırmasıyla başlar. Menelaos, ağabeyi Mikenai şehri ve tüm Akhalar'ın Kralı *Agamemnon*'dan eşini geri almak için yardım ister. Helen'in evliliğini korumak için yemin eden Akha prensleri de savaşa katılarak Troia önündeki Beşiktepe Koyu'na gelerek burada kamp kurarlar. Ancak savaşın henüz başında savaşın seyrini değiştirebilen meşhur kahraman *Akhilleus* ile Akhaların kralı *Agamemnon* arasında bir anlaşmazlık olur. Agamemnon, Akhilleus'un elinden Troas Bölgesi'nde yapılan saldırılarda ele geçirdiği ganimeti olan güzel *Briseis*'i alır. Bunun üzerine çok öfkelenen Akhilleus savaşa katılmaktan vazgeçer. Tam dokuz yıl savaşa katılmaz. Bu sürede Troialılar güçlenir ve Akhaları geri püskürtürler. Onuncu yılda Akhilleus'un yakın arkadaşı *Patroklos* Akhilleus'un giysilerini ve savaş takımlarını alarak savaşa katılır ve Troia Prensi *Hektor*'un karşısına çıkar. Patroklos Hektor tarafından öldürülür ve yenilmez savaşçı Akhilleus'un giysileri Hektor'un eline geçer. Yakın arkadaşının ölümüne çok öfkelenen Akhilleus, Hepaistos'a yeni giysi ve zırh yaptırarak arkadaşının öcünü almak için savaşa tekrar döner. Savaş bu kez Akhilleus'un katılması ile Akhalar'ın lehine dönmeye başlar. Sonunda Akhilleus ve Hektor karşı karşıya gelir. Daha önce Akhalı Aiex ile yaptığı dövüşte yaralanan Hektor, Akhilleus'a fazla dayanamaz ve hayatını kaybeder. Akhilleus Hektor'un cesedini savaş arabasının arkasına bağlayarak Troia etrafında dolaştırır. Ancak on gün sonra Hektor'un babası Priamos'un yalvarması ve çeşitli ganimetler vermesi sonucunda Hektor'un cesedini geri verir. Hektor'un cenaze töreni için on iki gün ateşkes ilan edilir.

TOPUĞUNDAN VURULAN AKHİLLEUS

Daha sonra Paris, Akhilleus'u Tanrı Apollon'un yardımıyla Troia girişinde okla topuğundan vurarak öldürür. Akhilleus'un tek ölümcül noktası topuklarıdır. Çünkü doğduğunda annesi *Tanrıça Thetis* onu topuklarından tutarak ölümsüzlük suyuna batırmıştır. (Tıp'taki *Aşil Tendonu* terimi buradan gelmektedir). Bilge kahraman Odysseus'un aklına bir fikir gelir. On yıllık savaşın anısına *tahta bir at yapılacak, içerisine Akha askerleri saklanacak ve Troialılar'a hediye edilecektir. Tahta atı Troialılara teslim eden Akhalar gemilerini de kurdukları limandan çekerek Tenedos Adası* (Bozcaada) arkasına sürerler. Tahta atın hile olduğunu Troialı rahip Laokon söylemiş ancak Tanrılar olaya müdahale ederek iki yılan göndermiş ve Laokon ile iki oğlunu öldürmüşlerdir. Priamos'un kızı kâhin *Kassandra* da doğadaki değişiklikleri hayra yormamış ve Troialıları atı şehre almamaları konusunda uyarmıştır. Ancak on yıl süren savaşın sona erdiğini düşünen Troialılar Kassandra'ya da aldırış etmemişler ve tahta atı içeriye almışlardır. Büyük bir eğlence düzenleyen Troialılar gece içip sızınca atın içerisindeki askerler Troia kapılarını açmış ve Bozcaada arkasında bekleyen Akha gemilerine ateşle işaret vermişlerdir. Aniden Troia'ya giren Akhalar tarafından şehir bir gecede ele geçirilmiş ve bütün kadınlar tutsak edilmiştir. Tutsakların arasında Kral Priamos'un eşi *Hekabe* ile Hektor'un eşi *Andromache* de vardır. İkisi de köle olarak Yunan topraklarına götürülür. Kral Priamos'un güzel kızı Polyksena da Akhilleus'un mezarında kurban edilir. Kral Priamos da Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürülür. Savaştan bir tek Troialı Prens Ankhises'in oğlu *Aeneas* kurtulmuştur. Romalı ünlü ozan Vergillius'a göre Troia'dan kaçan Aeneas önce Afrika'ya oradan da İtalya ya geçerek yedi tepe üzerindeki Roma şehrini kurmuştur.

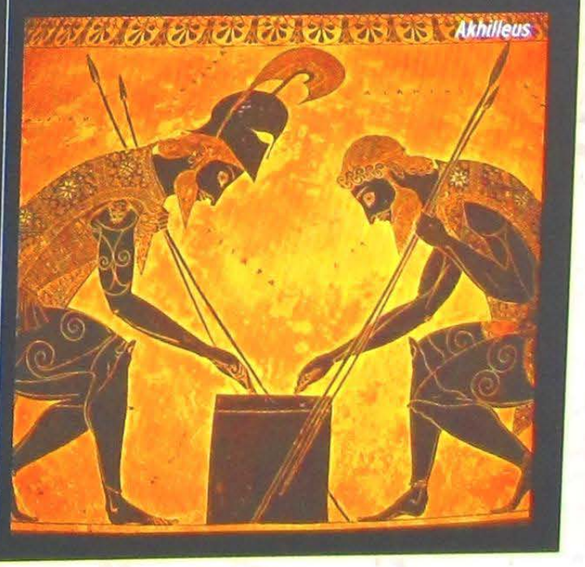

Julius Caesar

DESTANLARIN ETKİLERİ

ROMA'YI TROİALILAR MI KURDU?

Herodot, MÖ 480'lerde *Pers Kralı Kserkes*'in Eski Yunan'a yaptığı fetih öncesinde devasa ordusuyla boğazlardan geçerken *Priamos*'un kalesini ziyaret ettiğinden ve burada bulunan *Athena Tapınağı*'nda bin sığır kurban ederek Troialı kahramanları andığından söz eder. Bu olaydan yaklaşık bir buçuk asır sonra MÖ 334 yılında bu kez Makedonyalı *Büyük İskender*, Asya seferine çıkarken Troia'ya uğramış, Akhilleus'un mezarını ziyaret edip kurbanlar kesmiş, İlyada'yı uyurken yastık olarak kullanmış ve kendisinin gerçekleştirdiği zaferleri yazacak bir *Homeros*'un bulunmamasına sitem etmişti. *Büyük İskender*'in takipçisi *Lysimachos* da Asya seferi dönüşünde Troia'da büyük imar faaliyetlerine girişmiş ve *Tanrıça Athena* adına görkemli bir tapınak yaptırmıştı. Bu yeni planlı yapılanmayla kutsal kent varlığını sürdüren Troia Roma Dönemi'nde öneminden bir şey kaybetmemiştir. MÖ 60- 44 yılları arasında Roma'da hüküm sürmüş *Julius Caesar (Jül Sezar)*, soylarının Troia savaşından sonra Roma'ya kaçan Troialı Prens Aeneas'ın oğlu *İlos*'a (ya da *İulus*) kadar geri gittiğini savunan patrici bir aileye mensuptu. Troia'nın Yunan ve Roma Dönemi'ndeki ismi *İlios*'tur. Ünlü *Kayzer Julius Sezar (Jül Sezar)* ismini buradan almıştır. Hatta Roma İmparatorluğu'nun başkentini, Roma'dan İlios'a taşıma düşüncesinde olduğu ancak ölümü nedeniyle bunu gerçekleştiremediği söylencesi vardır. Jül Sezar'dan sonra tahta geçen *Augustus* gelen tepkiler sonucunda başkenti taşıma fikrinden vazgeçmiş ancak atalarının şehri Troia'daki imar faaliyetlere devam etmiş ve burada küçük bir tiyatro (odeon) yaptırmıştır.

FATİH SULTAN MEHMED, TROİA'NIN ÖCÜNÜ ALDI MI?

Fatih Sultan Mehmed'in danışmanı tarihçi *Kritobulos*'un anlattıklarına göre de İstanbul alındıktan sonra 1462 yılında Midilli seferine çıkan Fatih Sultan Mehmed, Troia antik kentini ziyaret ederek, yıkıntıları arasında dolaşmış, *İlyada*'yı dinlemiş ve kahramanlarına övgüler yağdırmıştır. İstanbul'u fethederek Troialılar'ın öcünü aldığını söylemiştir.

TAHTA ATIN ÖYKÜSÜ

T.C. Kültür Bakanlığı Troia antik kentine 1973 yılında tahta bir at yaptırma kararı aldı. Bu iş için mimar heykeltıraş İzzet Senemoğlu görevlendirildi. Senemoğlu antik vazolar üzerindeki Troia atı tasvirlerini inceleyip ören yerinde ayakta duran Troia VI Dönemi surlarını da baz alarak 1974-1975 yıllarında 13 m yüksekliğindeki tahta atı inşa etti. Tahta at yapıldığı dönemden günümüze kadar tamiratlar görerek ayakta kaldı ve halen ören yerinde bulunuyor.

Fatih Sultan Mehmed

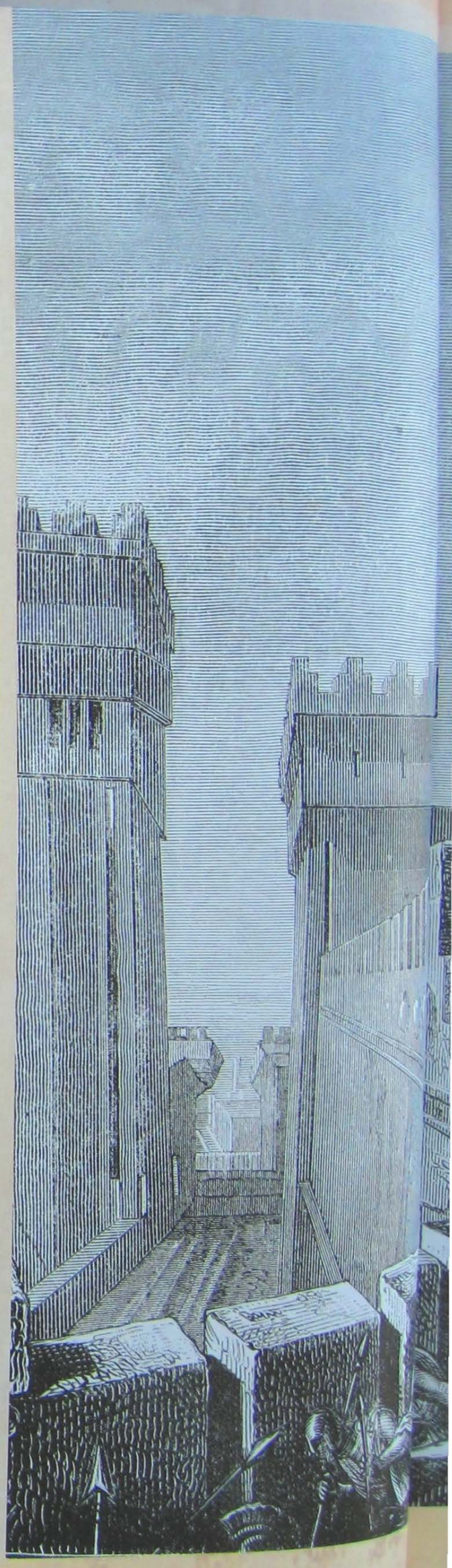

TROİA SİNEMAYA DA İLHAM VERDİ!

Troia üzerine çok sayıda film yapılmış ancak en çok ses getireni Alman Yönetmen Wolfgang Petersen'in 2003 yılında Malta, Meksika, Fas ve İngiltere de çekimlerini tamamladığı ve başrollerini *Brad Pitt, Eric Bana* ve *Orlando Bloom* gibi ünlü oyuncuların oynadığı *Troy* isimli film oldu. Filmin gösterime girdiği 2004 yılında Troia ören yeri rekor sayıda ziyaretçi akınına uğradı. Filmde kullanılan tahta at günümüzde Çanakkale sahilinde sergileniyor.

(Üstte) Filmin afişi, (altta) filmden bir sahne.

Troia Savaşı'nın en önemli anının betimlendiği bir çizim.

TROİA HAZİNELERİ

Troia'nın ilk hafiri olan *Heinrich Schliemann*'ın 1870- 1890 yılları arasında yaptığı kazılarda 17 farklı hazine grubu bulmuştu. Bu 17 ayrı hazine grubu bugün altı ayrı müzede sergileniyor. Değerli ve yarı değerli maddelerden oluşan hazine grupları önce *Alfred Götze* tarafından A'dan S harfine kadar isimlendirildi. Bu isimlendirmede H Hazinesi Ha ve Hb olmak üzere iki gruba ayrıldı. Daha sonra 1980'li ve 1990'lı yıllarda *Donald Easton*'ın yaptığı çalışmalarda A Hazinesi A1- A2, R Hazinesi R1- R2 ve S Hazinesi de S1- S2 olmak üzere gruplara ayrıldı ve hazine topluluklarının sayısı 20'ye çıktı. Schliemann'ın bulduğu 17 hazine grubundan 13 tanesi *II. Dünya Savaşı*'nın sonuna kadar Berlin'de bulunmaktaydı. 1945 yılının Temmuz ayından itibaren bu eserler savaş ganimeti olarak Ruslar tarafından *Berlin Müzesi*'nden alınan diğer eserlerle birlikte Moskova *Puşkin Müzesi*'ne götürüldü. Bu hazine grupları içerisinde daha az değerli maddelerden yapılan buluntular (örneğin A, K, Q ve S hazine grupları içerisinde bakır/tunçtan ya da gümüşten yapılan bazı eserler) Moskova Puşkin Müzesi'nde ayıklanarak 1945 yılının Eylül ayında *St. Petersburg Ermitage Müzesi*'ne gönderildi.
H. Schliemann'ın ölümünden sonra eşi *Sophia Schliemann* tarafından da A, D ve G hazinelerine ait 1761 altın boncuk ile iki çift küpeden oluşan bir koleksiyon *Atina Milli Arkeoloji Müzesi*'ne bağışlandı.
Ayrıca A Hazinesine ait bazı metal kapların da 1972 yılından itibaren *Berlin Müzesi*'nde olduğu bilinmektedir.
Ülkemizde ise *İstanbul Arkeoloji Müzeleri*'nde A, C, D, F, J ve O hazinesine ait buluntulardan oluşan güzel bir koleksiyon vardır. Ayrıca *Carl W. Blegen*'in 1932- 38 yılları arasında Troia'da yaptığı kazılarda bulduğu hazine niteliği taşıyan eserler de bugün *İstanbul Arkeoloji Müzeleri*'nde bulunmaktadır.
Günümüzde yapılan Troia Kazıları'nın buluntuları ise *Çanakkale Arkeoloji Müzesi*'ne teslim edilmektedir.

Bu buluntuların yanı sıra ayrıca *Philadelphia Üniversitesi Müzesi*'nde bulunan bir hazine topluluğu ile *Pforzheim Takı Müzesi* ve Hong Konglu bir işadamının özel koleksiyonunda bulunan iki altın küpenin de büyük olasılıkla *Schliemann*'ın Troia kazılarında bulunmuş olması gerekir.
Troia Hazineleri içerisinde en büyük bölümü takılar oluşturur. Hammaddesi çoğunlukla altın olan takılar, diademlerden, küpelerden, lüle halkalarından, bileziklerden, iğnelerden, boncuk ve kolyelerden oluşmuş. Hazine buluntularının içerisinde takıların yanı sıra metal kaplar, metal aletler, silahlar, külçeler ve yarı işlenmiş objeler de vardır.
Troia hazine buluntuları bulundukları yerlere göre de farklı özellikler taşırlar. Bazıları depo buluntularıdır (A, L, O ve J Hazineleri), bazıları günlük hayatta kullanılan buluntulardır (B, G, Ha, N, Q ve S Hazineleri), bazıları mezar buluntusudur, (R Hazinesi), bazılarının ise mezar buluntusu olma olasılıkları çok yüksektir (C, D, E, F, K ve M Hazineleri).

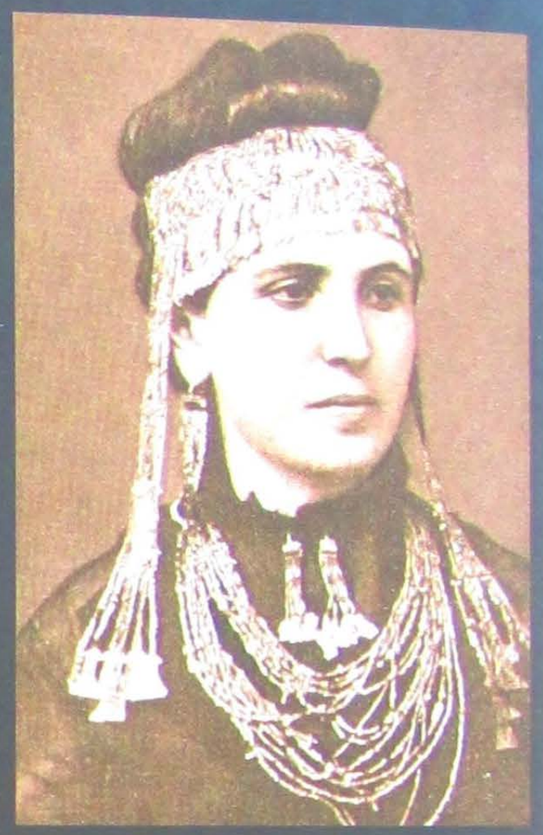

Troia'da ele geçirilen hazine buluntuları ile Sophie Schliemann.

Troia Hazinelerine ait bazı parçalar.

FIRAT'IN ARMAĞANI ZEUGMA

MS 2. YÜZYILDA EN GÖRKEMLİ GÜNLERİNİ YAŞAYAN ZEUGMA, ROMA İMPARATORLUĞU'NUN EN BÜYÜK DÖRT KENTİNDEN BİRİYDİ. IV.LEJYON KARARGAHININ BURADA BULUNMASI NEDENİYLE YÜKSEK RÜTBELİ ASKERLERİN İKAMET ETTİĞİ, STRATEJİK AVANTAJLARI NEDENİYLE ZENGİN TÜCCARLARIN YAŞADIĞI ZEUGMA GERÇEKTEN DE ÖNEMLİ BİR KENTTİ. NE VAR Kİ SAVAŞLAR VE DOĞAL AFETLERLE BU GÖRKEMLİ KENT YOK OLDU VE KALINTILARI DA TOPRAK ALTINDA KALDI.

Türkiye'nin modern bir şehri olan Gaziantep'in Nizip ilçe sınırlarında yer alan *Zeugma* Antik Kenti, Doğu'nun genç fatihi *Büyük İskender*'in komutanı *I. Selevkos Nikator* tarafından *Fırat Nehri* (Euphrates) üzerinde kurulur. Tarih öncesi çağlardan beri kesintisiz yerleşime sahne olan bu antik kent, *Fırat Irmağı*'nın en kolay geçit verdiği iki noktadan birine konuşlanmıştır. Günümüzde kentin üzeri 3-4 metrelik toprakla kaplıdır. Yaklaşık 20 bin dönümlük bir arazi üzerine kurulu olan antik kentin 1/3'ü, bölgedeki GAP projesi kapsamındaki su tutulması nedeniyle Birecik Barajı göl alanı altında kalacak...

Kronoloji

ZEUGMA'NIN TARİHİ	
MÖ 300 MÖ 1. yüzyıl	Büyük İskender'in generallerinden Selevkos I Nikator, Zeugma'nın ilk yerleşimi olan Fırat Seleukeia'sı kentini kurar. Kentin Fırat Seleukeiası adı korunarak Kommagene Krallığı''ın dört büyük kentinden biri olur.
1.yüzyıl	1. yüzyılın ilk çeyreğinde Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katılır ve ismi de "köprü ", "geçit" anlamına gelen "Zeugma" olarak değiştirilir.
252	Sasani Kralı I. Şapur Zeugma'yı ele geçirerek yakıp yıkar.
4.yüzyıl	Zeugma geç Roma hakimiyetine girer.
5-6. yüzyıl	Zeugma erken Roma hakimiyetine girer.
7.yüzyıl	İslam akınları sonucu Zeugma terk edilir.
10-12. yüzyıl	Küçük bir İslami yerleşim oluşur.
16. yüzyıl	Bugünkü adıyla Belkıs Köyü kurulur.

Gaziantep'teki Zeugma Müzesi'nde sergilenen Afrodit'in doğuşu konulu taban mozaiği ve bir Roma villasının freskleri.

ZEUGMA KAZILARI

Zeugma'daki ilk bilimsel araştırmalar, 1976 yılında J. Wagner tarafından yapılmıştır. Ardından antik kentte başlayan yağmalama ve soygunlar nedeni ile Gaziantep Arkeoloji Müzesi, 1987 yılında kentin Güneydoğu Nekropolis'inde, kaya oyma mezar odalarının ortaya çıkarıldığı, ilk bilimsel kazı çalışmalarını başlatmıştır. 1992 yılından itibaren ise Gaziantep Arkeoloji Müzesi ile Batı Avustralya Üniversitesi'nin (Western Australia University) katılımıyla ortak bir kurtarma kazıları yapılmaktadır. 2000'li yılların başında Amerika'da yayımlanan yüksek tirajlı günlük bir gazetenin Zeugma antik kenti üzerine yaptığı bir haber, bir anda tüm dünyanın dikkatini Zeugma'ya çekmeye yetmiştir. Haber, önemli bir antik kentin Birecik Barajı suları altında kalacağına ilişkindir. Yayımlanan haberle birlikte yerli ve yabancı bilim ekipleri, bölgeye yönlendirilerek uluslararası bir kurtarma çalışması başlar. Zeugma bu dönemle birlikte tüm dünyanın merak ettiği bir kazı alanı olarak ün salar ve açığa çıkarılan ünlü mozaikleri ile tanınmaya başlar. Zeugma ile birlikte Türkiye'de de Kültürel Miras'a yönelik "kurtarma bilincinin" anlatıldığı geniş kapsamlı birçok kampanya süreci başlatılır.

Günümüz kazılarından bir örnek.

Kentin, *Büyük İskender*'in Doğu Seferi sırasında, *Fırat Nehri* üzerine sallarla yapılmış bir köprünün yerine kurulduğu kabul edilir. Seleukos, Büyük İskender'in ölümünden sonra ağırlıklı olarak Pers Bölgesi sınırları içinde kendi ismini taşıyan "Selevkos Krallığı'nı" kurar. Babası *Antiokhos*'un ismini verdiği yeni bir kent (Antiokheia, Antakya) kurarak, burayı başkent ilan eder. Bundan sonra kuracağı birçok kente ise kendi ismini verir. İlk kurduğu kentlerden biri, *Dicle* üzerindeki Seleukeia, diğeri ise Göksu üzerindeki Seleukeia Kalykadnos'tur.

Fırat Nehri'nin batı kıyısına kurduğu kente *Seleukeia Euphrates* (Fırat üzerindeki *Seleukeia*) ismini verir. Doğu kıyısına ise Persli eşi Apama adına *Apamea Euphrates* kentini kurar. Helenistik Dönem içerisinde *Büyük İskender*'in tüm komutanları tarafından ele geçirilen ya da yeni kurulan bir kente kralın isminin verilmesi yeni bir uygulamadır. Bu şekilde kentin kim tarafından kurulduğu ya da ele geçirildiği anlatılmak istenirken diğer yandan da kral şehrin *ktistes*'i (kurucusu) ilan edilir.

SELEUKEİA EUPHRATES (FIRAT SELEUKEİASI)

Seleukeia Euphrates, Doğu ile Batı dünyasının birbirinden ayrıldığı en doğu sınırdır ve *Fırat Nehri* üzerinde stratejik bir noktada askerî bir birlik (*katoikia*) olarak MÖ 300 civarında kurulur. Kent kurulduğu dönemden sonra Anadolu'dan Suriye ve Mezopotamya'ya kadar 'verimli hilal'in kuzey sınırı boyunca ana ticaret ve bağlantı noktasında çok önemli bir yer edinir. "Zeugma" ismini ise olasılıkla geç bir dönemde, Batı ile Doğu dünyası arasındaki "köprü", "geçit" konumundan dolayı alır.

Kentin, *Selevkos I Nikator* dönemindeki ilk kurulumu hakkında ne antik kaynaklar ne de modern kazı çalışmaları çok fazla bilgi sunar. Bugün yürütülen kazı çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan kalıntılar, daha çok MÖ 1. yüzyıl *Kommagene Kralı I. Antiokhos* dönemi ile sonrasında şehre yerleşen Roma İmparatorluk dönemi zengin aristokrat ve askeri sınıfın yaptırdığı konut ve dinî yapılardır.

Kommagene Krallığı, Seleukoslar'ın Anadolu'dan çekilmeye başlaması ile tarih sahnesine çıkmaya başlar. MÖ162'de bağımsızlığını ilan ederek başkentini *Samosata*'da (Adıyaman/Samsat) kuran *Kommagene Krallığı*, ağırlıklı olarak *Selevkos Hanedanlığı*'nın bölgede

Zeugma'nın kurucusu Selevkos I Nikator.

Kanıtlar - Belgeler

ZEUGMA İLLÜSTRASYONU

Zeugma Antik Kenti'nde kazılar başlayıncaya kadar bu gizemli kent gün ışığı görmedi. Kazılarla ortaya çıkan muhteşem eserler grafik sanatçılarına da ilham kaynağı oldu. Fransız Le Figaro Dergisi'nin grafikerleri de A Bölgesi kazıları sırasında çektikleri fotoğrafa mozaikleri foto montaj metoduyla ekleyerek bizleri 1800 yıl öncesine götürmeyi başardı. Ortaya çıkan muhteşem illüstrasyon Zeugma'nın 1800 yıl önceki ihtişamlı günlerini en güzel şekilde anlatıyor.

kurduğu *Yunan-Pers* etkisini sürdürerek çok kültürlü ve çok dinli bir kimlik oluşturma yoluna gider.

Selevkos Hanedanlığı, Zeugma dahil olmak üzere kurduğu tüm kentlerde, Makedon askerler ile yerli halkı kültürel ve dinsel olarak birleştirmeyi amaç edinmiştir: Yeni kurdukları kentlere batıdan getirdikleri Helenik tanrı ve tanrıçaları ile yerel Pers–Zerdüştlük pantheon'unu birleştirerek yeni bir sentez oluşturma yoluna gitmiştir. I. Selevkos Nikator, Pers asıllı Apama ile evlenerek ve adına bir şehir kurarak bu çok kültürlü ve çok dinli yapının başlangıcını oluşturur. Kommagene kralları ise *Selevkos Hanedanlığı*'nın kurduğu bu sistemi olduğu gibi kabul etmek ve sürdürmek zorunda kalmışlardır. *Zeugma* stratejik konumu nedeni ile Yunan-Pers dini ve etnik kültürünün şekillendiği en önemli kentlerden biri olarak öne çıkmıştır. *Kommagene Kralığı*'nın en parlak dönemi olan *I. Antiokhos Dönemi*'nde Zeugma bu etki ile yeniden yapılanır.

Selevkos I. Nikator portresinin yer aldığı bir sikke.

Son dönem kazı çalışmalarından elde edilen veriler kentte ele geçen birçok kült yapısının Selevkos yönetiminden beri devam eden *Yunan-Zerdüştlük* inanç sistemi ile ilişkili olduğunu gösterir. Kommagene Kralı I. Antiokhos Dönemi'nde *Nemrut Dağı*'nın tepesinde resmileşen Yunan ve Pers pantheon'u (*Hierothesion*) Zeugma'daki birçok kült yapısında da birleşmiş görünür.

Bu nedenle Zeugma'da karşılaşılan Helenistik kült merkezlerinin çoğu, I. Antiokhos Dönemi'ne tarihlenir. Kentin kült merkezlerinden elde edilen arkeolojik buluntuların ortaya çıkardığı verilere göre; *Zeugma*, Helenistik Dönem'in genel karakteri olan Batı ile Doğu dünyasının kültürel etkileşiminin sınırını oluşturan en kilit kentlerinden biri olmuştur.

Zeugma aynı zamanda kendi şehir sikkesi de basmış Roma kentlerinden biriydi. Sikkenin bir yüzüne *Thyke Tapınağı*, diğer yüzüne de gücü simgeleyen *Roma Kartalı* motifi basılmıştı. Kentte, gelişmiş bir sınır ticareti ve buna bağlı olarak büyük bir gümrük binasının olduğu düşünülmektedir. İskeleüstü olarak adlandırılan tepedeki arşiv odasında 65 bin adet mühür baskısının ele geçmiş olması, bu kanıyı güçlendirmektedir.

Üstte. Zeugma illüstrasyonu.

Altta. Zeugma'daki mimari kalıntılardan bazıları.

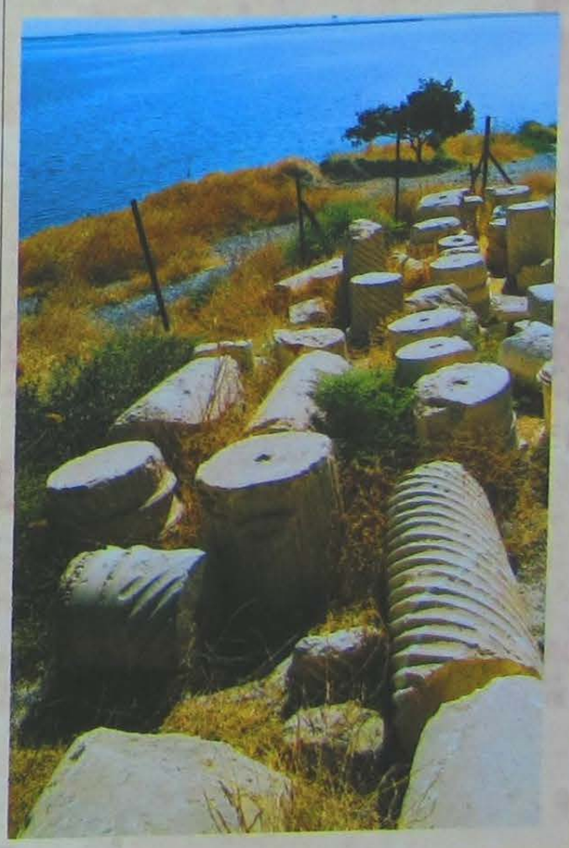

Papirüs, parşömen, para torbaları ve gümrük balyalarını mühürlemede kullanılan bu mühür baskıları, *Zeugma*'da, hem güçlü bir haberleşme ağının, hem de gelişmiş bir ticaretin varlığını gözler önüne serer.

MÖ 63 yılında Zeugma (bu dönemde de ismi hala Seleukeia'dır), Selevkos Krallığı'ndan alınarak Roma yönetimine bırakılır. Selevkos Krallığı yaşadığı taht kavgaları nedeniyle bölgede ortaya çıkan iç savaşlar ve istikrarsızlığı kontrol edemez. *Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator*'un da *Romalı General Pompeius*'a yenilmesi ile Helenistik Doğu tamamen Roma yönetimine kalır. Roma, Zeugma'yı güvende tutmak için dost ve müttefik ilan ettiği Kommagene Krallığı'na bağlar. MÖ 31 yılı itibariyle *Augustus* hükümdarlığında imparatorluğa dönüşen Roma, Anadolu'yu eyaletlere böler. Kommagene Krallığı, Roma'nın bir eyaleti olarak MS 17 yılına kadar I. Antiokhos'un çocukları ve torunlarının yönetimine bırakılır.

MÖ 42 yılında *Marcus Antonius* tarafından Roma'nın doğu sınırındaki düşman Partlar'a karşı toplanan *IV. Skythia Lejyonu*, İmparator Augustus tarafından Tuna'da bulunan Moesia Eyaleti'ne konuşlandırılır. Burada İskitler'e karşı yapılan seferlerde de yer almasından dolayı *Skythia* ismini aldığı düşünülen lejyon, MS 58 yılında Parthlar'a karşı yapılan seferlere ilave güç olarak tekrar doğuya getirilir. MS 62 yılında Kommagene Bölgesi Valisi olan *Lucius Caesennius Paetus* komutasındaki IV. Skythia ve XII. Fulminata Lejyonları, Partlar'a karşı yenilerek geri çekilmek zorunda kalırlar. Arması "keçi" (*capricornus*) olan IV. Skythia Lejyonu bundan sonra üs olarak seçilen Zeugma'ya yerleştirilir. MS 72 yılında ise

Kanıtlar - Belgeler

100 BİN BULLA

Zeugma kazıları sırasında ortaya çıkarılan bullalar" da Zeugma'yı eşsiz kılan özellikler arasında yer alır. Bulla mühür baskısı anlamına gelen Bulla bir mektup, bir ferman ya da paketi başka yerlere göndermek gerektiğinde, kapatılıp üzerine vurulan özel mühür baskı demektir. Bu da Zeugma'nın devlet arşivinin günümüze yansıyan izleri sayılmaktadır. Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bu önemli koleksiyondaki mühür baskılarının sayısı 100.000'i bulmaktadır. Arkeoloji uzmanları bu rakamın " Dünyada bir müze kayıtlarında bulunan en fazla bulla " olduğunu belirtmektedir.

Pişmiş topraktan yapılan bu bullalar, üzerinde taşıdıkları son derece zengin tasvirler ile Zeugma'nın diğer antik kentlerle olan ilişkileri, dönemin ekonomik, sosyal ve dini hayatı üzerine benzersiz bilgiler edinmemizi sağlamaktadır.

Roma İmparatoru Vespasianus tarafından Kommagene'nin eyalet yetkisi alınarak Suriye Eyaleti'ne bağlanır. Zeugma ise Roma İmparatorluğu'nun doğudaki düşmanlarına karşı sınır oluşturan askerî bir üs olarak gelişimini sürdürür.
MS 253'te Sasani Kralı Şapur tarafından yağmalanmasına kadar Zeugma kurulduğu Helenistik Dönem'den beri sahip olduğu konumunun getirdiği avantajlarla büyüyerek bölgenin en zengin kentlerinden biri konumuna ulaşır.

Sasani yağmalamaları ve yıkımlarıyla birlikte kent eski görkemli halini yitirmişse de yeniden yerleşim görmüştür. Hıristiyanlık Dönemi yazılı kaynakları Zeugma'nın birçok ülke piskoposu için hâlâ önemli bir ikamet yeri olduğundan bahsederler. Yeni başlayan arkeolojik çalışmalarla birlikte kentin Geç Antik Dönemi'ne ait bilgiler açığa çıkmaya başlamıştır.

Ön Plandakiler

MOZAİKTEKİ KİM? TANRIÇA GAİA MI; YOKSA BİR ÇİNGENE GÜZELİ Mİ?

Zeugma kazılarının kamuoyunun henüz gündemine girmediği 1992 yılında çıkarılan bu mozaikteki kadın figürü gizemli bakışları ile Zeugma'nın simgesi oldu. İlk çıktığı yıllarda kimliği konusunda kesin bir tanımlama yapılamayan bu mozaiğe, figüründeki kadın resminin çingene kızlarını andırması nedeniyle "Çingene" adı verildi. Ancak bazı kaynaklar mozaikteki asma figürlerine dikkat çekerek, çingene olarak tasvir edilen kadının yer tanrısı GAİA olduğunu ileri sürmektedir. Gaia mitolojide, içinden tanrı soylarının çıktığı ilk element olarak kabul ediliyor. Gaia, Hesiodos'un Theogonia'sında büyük bir rol oynamasına karşılık, Homeros'un şiirlerinde hiç görülmez. Hesiodos'a göre Gaia, Khaos'tan hemen sonra ikinci olarak doğmuş,onun hemen ardından da Eros (aşk) gelmiştir. Gaia, hiç bir erkek element yardımı olmaksızın, çevresini saran Gök'ü (Ouranos) ve Dağlar'ı, deniz unsurunun kişileştirilmiş erkek şekli olan Pontos'u doğurdu. Gök'ün doğuşundan sonra , Gaia onunla birleşti ve böylece sahip olduğu çocuklar, artık basit elemanter güç olmaktan çıkarak, tam anlamıyla birer tanrı oldular. Önce altı titan: Okeanos, Koios, Krios, Hyperion, İapetus ve Kronos ile altı Titan soylu: Theia, Reia, Themis, Mnemosyne, Phoibe ve Tehys doğdular. Bunlar dişi tanrısal varlıklardır. Bu kuşağın en genci Kronos'tur. Ardından Kyklopslar geldi:yıldırıma, şimşeğe ve gök gürültüsüne hükmeden tanrısal varlıklardı bunlar.Adları:Arges, Steropes ve Brontes.Ve nihayet Ouranos'un aşklarından Kottos, Briareus ve Gyges adlı yüz kollu, devasa, şiddet yanlısı varlıklar olan Hekatogkheir'ler doğdu.

Zeugma buluntularından örnekler.

GÖRKEMLİ KONUTLAR VE EŞSİZ MOZAİKLER

2000'li yıllarda başlayan büyük ölçekli kurtarma kazıları sırasında *Fırat Nehri*'ne hakim noktalarda yürütülen kazı çalışmalarında açığa çıkarılan Roma Dönemi konut yapılarında onlarca mozaik ve fresk gün yüzüne çıkartılmıştır. Zengin mitolojik sahneler içeren bu mozaikler ve freskler (renkli duvar bezemeleri), kentin zenginliği ile birlikte artan lüks yaşamının en önemli göstergesidir. MS 2.-3. yüzyıl arasına tarihlenen, bölgenin iklim koşullarına özgü tekniklerle inşa edilmiş olan bu villalar, Yunan ve Roma orta avlulu (peristyl) mimarisinin en güzel örnekleridir.

Görkemli konut yapıları (villalar), kentin ticaretle uğraşan Yunanlaşmış semitik yerli seçkinlerin, göçmen tüccarlarının, Romalı yüksek rütbeli asker ve memur yöneticilerinin yaşam alanlarını oluşturur. Konutları bu kadar değerli kılan mozaik sahneleri ise zenginleşmiş kentli sınıfın *Fırat Nehri* kıyısındaki görkemli yaşamlarını anlatır.

Ev sahiplerinin zevkli yaşam biçimini ve entellektüel bakışlarını yansıtan bu sahneler, ağırlıklı olarak Yunan mitolojisi, tiyatro oyunları ve tragedyadan alınmış kesitleri içerirken, ayrıca Doğu mitolojisinin etkisinde kalınarak karmaşık sahneleri de sergiler. Sahnelerin üzerinde ise açıklama olarak betimlenen kişilerin ya da oyun sahnelerinin bölümlerinin Yunanca isimleri ile birlikte mozaik ustalarının ismi de yazılmıştır. Bunlardan en bilineni *Antiokheia*'da da ismine rastladığımız *Samosatalı Zosimos*'tur.

Ephesos Yamaç Evleri'ndeki sahnelerde ev sahibinin beklentisi ile ilişkili olarak seçilen sahneler, *Zeugma* mozaiklerinde de sıklıkla görülür. Bu sahneler bir yandan konut mimarisini anlamamızı sağlarken diğer yandan ev sahibinin sosyal statüsü ve entelektüel düzeyine göndermeler yapar. Ephesos Yamaç Evleri ile kontekst olarak kıyaslandığında konut içerik mozaik sahnelerinin odaların işlevine göre benzer bir bakış açısı ile seçildiği görülür. İhtişamlı akşam yemeklerinin yenildiği, önemli misafirlerin katıldığı büyük akşam yemeği partileri, konutun en geniş odasında, yemek salonunda gerçekleşirdi.Yemek salonunun tabanını süsleyen mozaik ise daha çok tiyatro sahnelerinden beğenilerek seçilmiş kesitleri oluşturuyordu; öyle ki bu

Zamanın İçinden

ZEUGMA'NIN HEYKELTIRAŞLIK EKOLÜ

Zeugma'yı Anadolu'daki pek çok antik kent içinde ön plana çıkaran birçok özellik bulunur. Bu özelliklerden birisi kendine has özellikler taşıyan heykeltıraşlık ekolüdür. Zeugma'da ortaya çıkarılan heykeller, kabartmalar ve mezar stillerinde kendini gösteren bu ekole ait pek çok örneği Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli müzelerinde görmek mümkündür.

Zeugma'nın zengin süslemeli Roma villalarından bir fresk örneği.

POSEİDON, OKEANOS VE TETHYS MOZAİĞİ

Havuz zemini veya yemek odası tabanı olduğu tahmin edilen bu mozaikte denizlerin en önemli tanrıları tasvir edilmiştir. En üstte Hippocampus adı verilen ön tarafı at, arkası balık olan yaratığın üzerinde Poseidon görülmektedir. Poseidon'un elinde üç dişli asası bulunur. Mozaiğin alt kısmında ise yine bir diğer deniz tanrısı Okeanos ve denizlerde dişiliği sembolize eden Tethys resmedilmiştir. Mozaiğin diğer alanları çeşitli deniz yaratıkları ile süslüdür.

Nehir Kralı Akheloos.

Zeugma antik kenti ve baraj gölü.

FIRAT NEHRİ KRALI AKHELOOS

Fırat'ın bolluk ve bereketi diğer bir Zeugma mozaiğine daha konu olmuştur. Fırat Nehri'nin kralı olan Akheloos'un başı yemişler ve meyveler saçan bereket boynuzuyla birlikte betimlenmiştir. Kanat biçiminde bıyıklı olan Akheloos'un saçına çiçekler takılmış, başı çift bereket boynuzuyla taçlandırılmıştır. Fırat çevresinde yetişen üzüm, armut, incir, nar, yenidünya, ayçiçeği gibi meyvelerin resimleri bu mozaikte bereket boynuzu ve dallarla çevrilerek resmedilmiştir. Akheleos; Yunan mitolojisinde yer alan en eski çiftlerden olan Okeanos ile Tethys'in her biri ırmak tanrısı olan 3 bin oğlunun en büyüğüydü. Akheloos ise ilgili değişik efsaneler mevcuttur. Bu efsanelerden birine göre; Aitolia'da Kalydon Kralı Oineus'un komşusu olan Akheloos, kralın kızı Deianeria'ya evlenme teklifi eder. Ancak ırmak tanrısı olarak Akheloos'un metamorfoz yeteneği vardır; istediği şekle girebilmektedir. Kimi zaman boğa, kimi zaman ejderha vb. olabilmektedir. Bu yetenek, böylesine rahatsız edici bir kocayla evlenmeyi düşünmeyen Deianeria'yı korkutur. Herakles, Oineus'un sarayına kendini takdim edip kızı Deineria'ya evlenme teklif edince güzel kız da bu teklifi hemen kabul eder. Bununla birlikte Herakles, yerinin alınmasına kolay kolay razı olmayan Akheloos yüzünden kızı elde etmek için zorluk çeker. İki talip arasında kıyasıya bir çatışma olur. Akheloos bütün yeteneklerini, Herakles de bütün gücünü kullanır. Mücadele sırasında Akheloos boğaya dönüşür. Herakles onun boynuzlarından birini koparır. Bunun üzerine Akheloos kendini yenik sayarak teslim olur. Deineria'yla evlenme hakkını Herakles'e bırakır ama kırılan boynuzunu geri ister. Herakles bu boynuza karşılık, Zeus'un sütannesi keçi Amaltheia'nın bol çiçekler ve meyvalar saçan, bir boynuzunu ona hediye eder. Bazı yazarlar bu harika boynuzun Akheloos'un kendi boynuzu olduğunu da ileri sürerler. Günümüzde Akheloos ırmağı Astropotamo adını taşımakta ve Patras Körfezi'nin girişinde Yunan Denizi'ne dökülmektedir.

sahnelerin birçoğu bugün sadece küçük anekdotlarla günümüze ulaşmış kayıp tiyatro oyunlarının da bir bölümünü ortaya koyar. Zeugma mozaikleri içinde en önemlilerinden biri olan Yunan deniz tanrı ve tanrıçalarının betimlendiği "Poseidon, Okeanos ve Tethys Mozaiği"nin, su ile olan ilişkisinden dolayı konutun yağmur sularına açık olan avlusuna yapıldığı görülür. Bu ve benzeri birçok sahnenin zevkli bir yaşama düşkün olan Zeugma soylu sınıfının eğlenceli yaşamında çok önemli bir yer edindiği görülür.

Lüks konut yapılarının Zeugma'ya avantaj sağlayan konumlarının, sadece etnik ve dinî yapıları birleştirici bir rol oynamadığı görülür.

Aynı zamanda kent, ticaret yolları üzerinde olmasından dolayı önemli bir kontrol (gümrük) ve güvenlik noktası pozisyonu kazanmış, bu nedenle de Roma yönetimi tarafından giriş / kapı vergisi (*portoria*) toplamak için seçilmiştir.

2000'li yıllarda yürütülen kurtarma kazıları sırasında açığa çıkarılan bir yapının (agora) içerisinde ele geçen 65 civarındaki "bulla"nın (pişmiş toprak mühür baskısı) varlığı, kentin ticaret merkezi olduğu gerçeğini de önemli ölçüde ortaya koyar. Kazı çalışmaları, agora'nın erken dönemlerinden beri kent sakinlerinin ve tüccarlarının ticari işlerini de yürüttüğü yer olduğunu da gösterir. Yapının arşiv odasında ele geçen "bulla"ların ise MÖ 1. ile MS 3. yüzyıl aralığında kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu mühür baskıları üzerinde, Yunan mitolojisine ait tanrı ve tanrıçaların yanı sıra Helenistik ve Roma dönemlerindeki hükümdarların portreleri, Antik Dönem filozofları, burç (zodiak) sembolleri ve çeşitli tanımlanamayan mitolojik figürleri de içeren çok çeşitli tasvirler kullanılmıştır.

Bu önemli ticaret yapısı ile birlikte birçok yapı, MS 253 yılındaki Sasani saldırıları sonucu büyük bir yangınla son bulmuştur. Bu dönemle birlikte kentin görkemli günleri artık çok gerilerde kalmıştır. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Sami kökenli tüccar sınıf daha güvenli noktalara göç etmiş görünürken, Latin kökenli askerî sınıf başka noktalara kaydırılmış olmalıdır. Geç Antik Dönem'de kentin durumunu yansıtan buluntular hâlâ açığa çıkarılmış değildir.

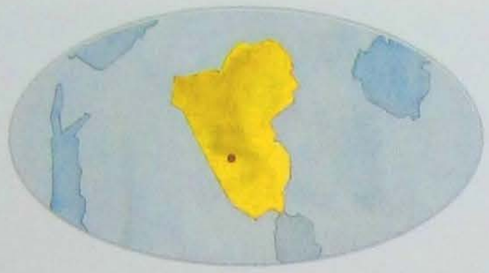

BABİL'İN TANRISAL KAPILARI

KUTSAL KİTAP'TA SÖZÜ EDİLSE BİLE BABİL, VARLIĞI TARTIŞMALI EFSANEVİ BİR YER OLARAK KABUL EDİLİYORDU. ANTİK ÇAĞLARDA DÜNYANIN YEDİ HARİKASINDAN BİRİ SEÇİLEN BU MUHTEŞEM ŞEHRİN VARLIĞINA İLİŞKİN KANITLARI, BİR YÜZYIL ÖNCE BAŞLATILAN ARKEOLOJİK KAZILARA BORÇLUYUZ.

"Babil, krallıkların incisi, Keldanilerin onurlu ihtişamı Sodom ve Gomorra gibi Tanrı tarafından yok edilecektir. Artık ne bir toplum orada yaşayacak ne de kuşaktan kuşağa insanlar yerleşecektir. Araplar orada çadır kurmayacak, çobanlar sürülerini gütmeyecektir. Fakat oraya çöl hayvanları yerleşecek, baykuşlar evleri dolduracak, devekuşları barınak yapacak, satirler dans edecekler. Saraylarında sırtlanlar, ihtişamlı yapılarında çakallar uluyacak. Saati yaklaşıyor, günleri uzatılmayacak."

Yeşaya (Isaiah) kitabından (13, 19-22) alınmış bu kehanet Kudüs peygamberine mal edilmiştir, fakat aslında Pers kralı *Büyük Kiros* tarafından ele geçirilen Babil'de MÖ 555-539 yılları arası hüküm sürmüş Yeni Babil Krallığı'nın son kralı *Nabonidus* tarafından, dönemin bir Yahudi destanından alınmıştır. Kehanet, Yeni Babil Krallığı'nın yıkılışını ve Yahudiler için Babil kötülüklerinin sona erişini işaret eder.

Babil'de inşa edilen İştar Kapısı. Anıtsal girişi olan kapı, kuzey taraftaki iç duvarlarla güçlendirilmişti.

Sırlı tuğlalar üzerinde boğalar, aslanlar ve ejderhalar; İştar Kapısı'nın özel kabartmaları.

NEBUKADNEZAR DÖNEMİNDE BABİL

Alman Arkeolog Koldewey'in çalışmaları ve geçen yüzyılın 1950'li ve 1960'lı yıllarının başarılı araştırmalarıyla gün ışığına çıkan Nebukadnezar'ın şehri aslında oldukça tanıdık; çünkü ortaya çıkarılanlar ana hatlarıyla ünlü tarihçi Herodot'un Babil tanımıyla uyuşuyor. Çift savunma sistemi ile çevrili Babil 800 hektarı aşan bir yüzeye yayılıyordu ve geniş ekim alanlarına sahipti. Surlar ve iç mezarlarla çevrili şehrin merkezi Fırat'a açılıyordu. Nehre bakan bölgenin doğu tarafında büyük Ziggurat, efsanevi Babil Kulesi olarak bilinen basamaklı Marduk Tapınağı vardı. Tapınaktan İştar Kapısı'yla kuzeye geçip şehrin dışına bağlanan Tören Yolu'na çıkılıyordu. Kapının batısında Kuzey ve Güney Sarayı olmak üzere temsilcilik ve yönetim merkezi, surların içerisinde ise bir kısmı keşfedilmiş saray yapısı yer alıyordu. Çeşitli boyutlarda pek çok tapınak nehrin her iki tarafındaki şehir bölgesine yayılmıştı. Tören Yolu'nun batısındaki alanda da meskene ayrılmış bir bölge yer alıyordu.

Altta: Babil'den taş aslan.

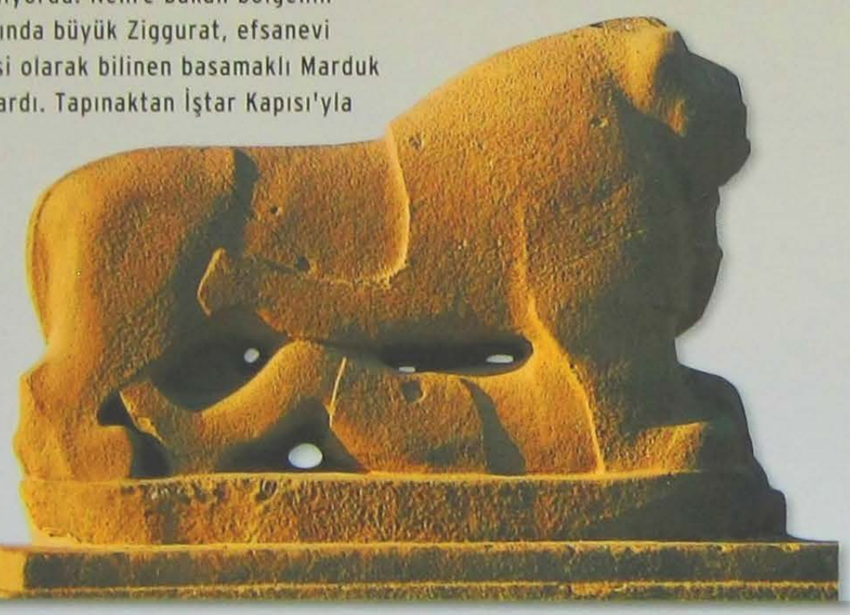

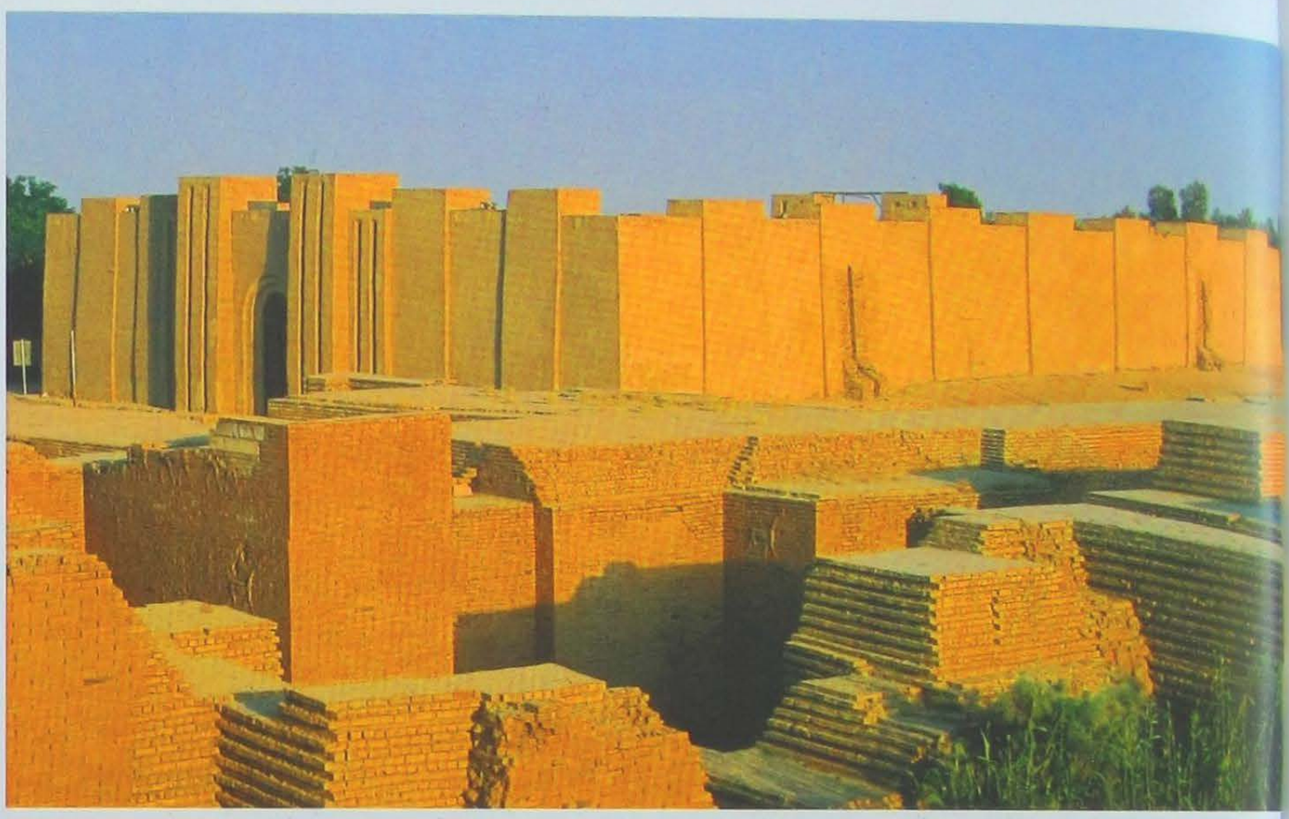

Üstte: İştar Kapısı'nın yakınlarındaki Babil surlarından bir görüntü. Ünlü kapı 80'li yılların sonunda restore edildi.

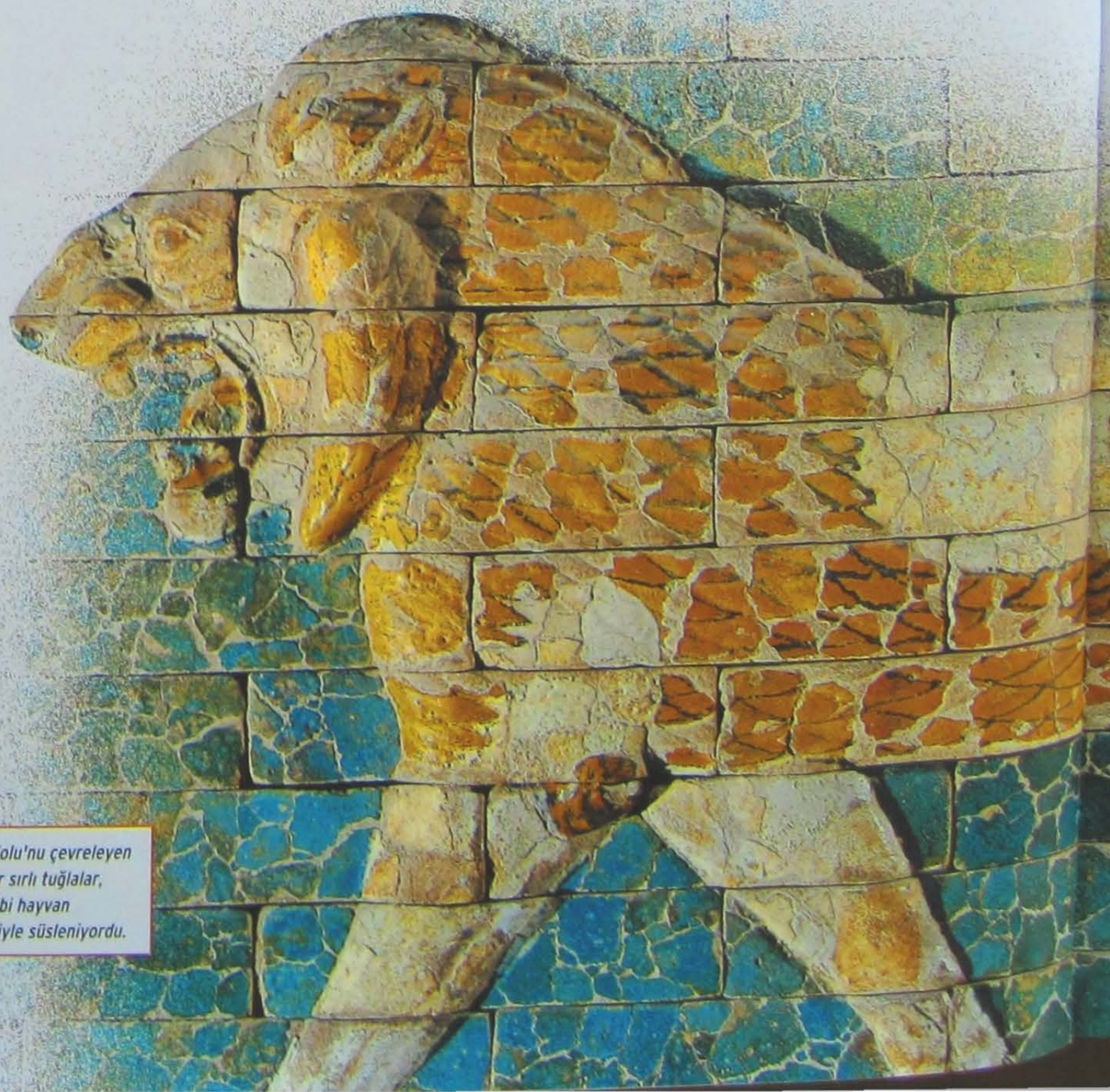

Tören Yolu'nu çevreleyen duvarlar sırlı tuğlalar, aslan gibi hayvan figürleriyle süsleniyordu.

Ünü günümüze kadar ulaşmış olan Babil Krallığı ne zaman kuruldu, Fırat Nehri üzerindeki bu şehri kim inşa etti?

HAMMURABİ DÖNEMİ

Adı *"Tanrıların kapısı"* anlamına gelen Babil'in kökenleri MÖ III. binyıla kadar uzanır fakat şehir asıl önemini MÖ 1792- 1750 yıllarını kapsayan *Hammurabi Krallığı* hâkimiyeti altında kazanmıştır. Nitekim MÖ 18. yüzyılın ilk yarısında *Hammurabi*, Larsa Kralı *Rimsin*'i yenerek Babil Krallığı'nı aynı yerde inşa eder. *Hammurabi*'nin gelişiyle Babil zenginleşir ve başarıyla yönetilir. Bu dönemi izleyen neredeyse iki bin yıl boyunca Mezopotamya tarihini etkileyen prestiji o kadar güçlü olmuştur ki, şehirde konuşulan dil *Dicle* ve *Fırat* nehri arasındaki tüm bölgenin diplomasi ve kültür dili haline gelmiştir.

Hammurabi ve kendisinden sonra gelen hükümdarlara, Mezopotamya uygarlığı çerçevesinde kalan sanat ve edebiyat ile, *Hammurabi*'nin ünlü kanunları gibi yasal ve sosyal düzenleme alanındaki uygulamalar atfedilmiştir. Bir önceki Sümer- Akad geleneğinden miras kalan dini düzenlemeler de yenilenmiş ve aynı zamanda dini başkent olan Babil'in *Marduk* adı verilen savaşçı-tanrı figürü de önem kazanmıştır. MÖ 16. yüzyılın başlarına doğru şehir *Hititler* tarafından saldırıya uğrayarak yağmalanır. Fakat daha sonra dört yüzyıldan fazla şehri yönetmiş olan *Kassitler Hanedanlığı*'nın hâkimiyeti altında yeniden gelişmiştir. MÖ 12. yüzyıldan itibaren Babil, *Asurlu*larla savaşa girer. Bu dönemde, bölgeye yüzyıllar öncesinden yerleşmiş *Keldani* kabilelerin Babil üzerindeki hâkimiyetlerini, Asurluların baskıcı gücüne karşı korumaya çalıştıkları görülür.

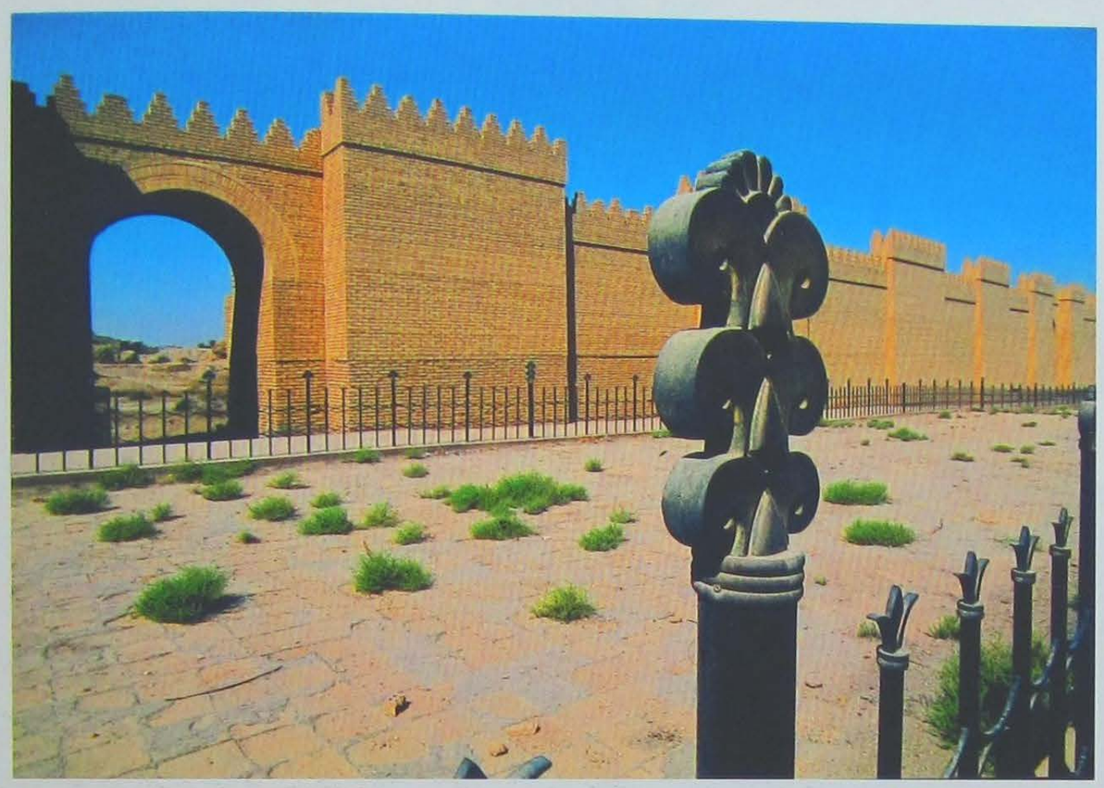

Üstte: İştar Kapısı'nı şehrin dışına taşıyan Tören Yolu'ndan bir görünüm.

Babil'in en ünlü Keldani Kralı *Şalmanezer*'in MÖ 722'de ölümüyle tahta *Merodak-Baladan* geçmiştir. Kutsal Kitap'ta sözü edilen *Yahudi Kralı Ezekiel*'in (Yezekel, Zülkifl) çabası, Asurlulara karşı Babil'le birlikte müttefik bir cephe oluşturmaktı. MÖ 710'da *Merodak- Baladan*, Asur'un yeni kralı *II. Sargon*'un askerleri tarafından uzaklaştırıldı. *II. Sargon*'un oğlu *Sanherib* MÖ 689'da Babil'i yerle bir etmiş, fakat halefi *Asarhaddon* ise geçmişin külleri üzerine yeni bir şehir kurmuştu. MÖ 648'de başkahramanlarının *Asarhaddon*'un oğulları olduğu iç savaşlardan sonra Babil, *Asur Kralı Asurbanipal* tarafından fethedildi. Babil, sonraki yıllarda politik ve ekonomik açıdan zayıflasa da toparlanmayı başardı ve MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru Asur hâkimiyetinin boyunduruğundan kurtuldu.

Koyu diyoritten yapılmış (yeşiltaş) bir hükümdarın, muhtemelen Hammurabi'nin başı; Susa; (MÖ 18. yüzyıl) Günümüzde Paris'teki Louvre Müzesi'nde sergileniyor.

ALTIN ÇAĞ

Nabopolassar'ın tahta çıkmasıyla, araştırmacıların "Yeni-Babil" ya da "Keldani Krallıkları" olarak adlandırdıkları yeni bir dönem başlar. Bu, Antik Mezopotamya uygarlıkları arasında en iyi bilinen dönemdir. *Nabopolassar* (MÖ 625- 605) ve sonra oğlu *II. Nebukadnezar* (MÖ 604- 562) şehri en gelişmiş seviyesine ulaştırarak yeniden inşa etmiştir. Babil, *Yeni- Babil* dönemi boyunca Antik Ortadoğu'nun en ünlü metropolü haline gelmiş ve adı *Fırat* ve *Dicle* arasındaki Mezopotamya dâhil tüm toprakları simgeler olmuştur.

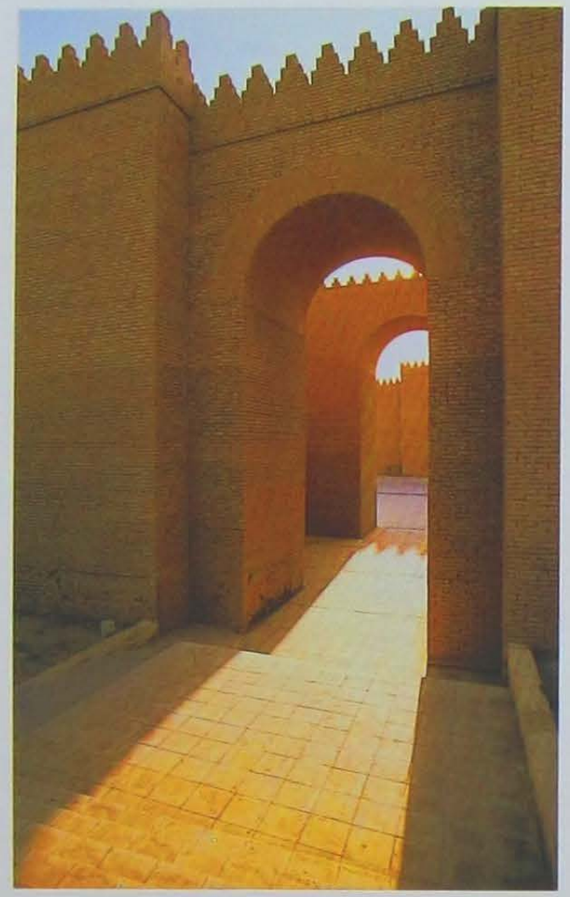

Solda: Nebukadnezar'ın Güney Sarayı surlarından bir görüntü. Hükümdar MÖ 604'ten 562'ye kadar 42 yıl boyunca Babil'e hükmetmiştir.

Araştırmacılar Yeni Babil'in hükümdarları - *21 sene hüküm sürmüş – Nabopolassar* ile - *42 sene hüküm sürmüş– Nebukadnezar* ve haleflerinin, *Hammurabi* şehrinin onurlu geçmişine yakışır şekilde, kendi güçlerini meşrulaştırdıklarını doğrular. Özellikle kültürel alanda *Nebukadnezar*, bir yenilenme döneminin tüm özelliklerini taşır: Hükümdar 1200 yıl önceki muhteşem Babil'in kurucusu *Hammurabi*'yi örnek almıştır. Antik Ortadoğu'nun başka birçok başkentinde olduğu gibi Babil'de de merkezi güç, sanata ve büyük tapınakların, sarayların, kamu binalarının mimarisine yansımıştır. Ticaret ve bilimin alabildiğine geliştiği bu dönemde, çivi yazısı tabletlerinden bize aktarılan şiir, ilahi ve dualar evrensel bir tinsellik ortamının da ipuçlarını taşır.

Dini alanda tüm panteon (tüm tanrıların birliği), tanrılar ve Babil'in koruyucu ilahi varlıklarının kralı seçilen *Marduk* tarafından yönetiliyordu. Marduk'un ve tüm şehrin yüceltilmesi, teolojik ifadesini, kozmosun ve tanrıların kökenlerinin hikâyesini içeren Babil'in yaratılışının büyük miti *Enuma Eliş'te* bulur: Burada kendisinden doğan ilahi güçlerin başkaldırısıyla karşılaşan ana tanrıça *Tiamat*'a meydan okumaya cesaret eden kahraman *Tanrı Marduk*'un ve dolaylı olarak Babil şehrinin de büyüklüğü anılır. *Marduk, Tiamat*'a galip gelir ve insana ve kozmosun düzenine hayat verir.

Yeryüzünde kendi barınağı haline gelen ilk tapınak modeli olan Babil'in *Esagila*'sını yaratır. (Babil dilinden

Solda. Sırlı tuğlalardan yapılmış duvar kabartmasında bir aslan başı. Babil, MÖ 6. yüzyıl.

Üstte: Nebukadnezar'ın inşa ettirdiği gerçek saray aslında iki yapıdan oluşuyordu: Kuzey ve Güney Sarayı (üstte).

çevrildiğinde "yüksekteyken" anlamına gelen *Enuma Elish*'in yazılış tarihi ise hala tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar MÖ II. binyılın ilk yarısına yani Antik Babil dönemine uzandığını savunsa da, büyük bir çoğunluk onu Yeni Babil döneminin başlarındaki şiirin kökeni olarak düşünmektedir.) Babil dinine gelince Antik ile Yeni Babil arasındaki iki dönemde geçen iki bin yılda çok az değişiklik yaşandığı doğrulanmıştır: *Asurbanipal*'in kütüphanesinde ilahiler, mitolojik öyküler ve iki bin yıl öncesinde kullanılan ritüeller bulunmuştur.

DİL VE EDEBİYAT

Yeni Babil döneminde konuşulan lehçe, hem geç Asur dili hem de Eski Babil dilinin çeşitlerinden farklılık gösterir; bu kısmen Aramicenin yazılı ve sözlü Akad dili üzerindeki etkisine bağlıdır. Babil dilinin farklı şekilleri Akad lehçeleriydi. Aynı dönemde en yaygın yazı, çivi yazısının yatık formlu olanıydı.

Ön Plandakiler

ANTİK DÜNYANIN YEDİ HARİKASINDAN BİRİ: BABİL'İN ASMA BAHÇELERİ

Kale surları, Marduk Tapınağı'nın "Ziggurat"ı ile Asma Bahçeleri, Babil'in antik dünyanın yedi harikasından biri olarak ün kazanmasını sağlamıştı. İlk iki anıt arkeolojik olarak belgelense de, ünlü bahçeler hakkında aynı şey söylenemez. Bölgeyi kazan arkeolog Koldewey, Asma Bahçeleri'nin Nebukadnezar'ın büyük şehir konutu Güney Sarayı'nın kuzeydoğu köşesinde ortaya çıkacağına inanmıştı.

Son araştırmalar ise Asma Bahçeleri'nin muhtemelen kralın özel konutunun bulunduğu Kuzey Sarayı'nda yer aldığın göstermektedir. Ünlü bahçeler, Kuzey Sarayı'nın tabanında Fırat Vadisi'nin yayıldığı yükseltilmiş zemin üzerine inşa edilmişti. Saray ve nehir boyunca ekinlerin arasına yerleştirilmiş küçültülmüş bir teras, bahçelere ev sahipliği yapmıştı ve tarihçi Diodorus'a göre bahçeler Fırat'tan su sağlayan spiral bir düzenek yardımıyla sulanıyordu.

Sonrasında, çivi yazılarının yerini alfabe harfleri alır. Dil, kelime dağarcığı ve yapısı tüm bölgede çok yaygın olan Aramiceden etkilenmişti. Bu dönemde ilahiler, otobiyografiler, aşk şiirleri, atasözleri, masallar ile dini tören metinleri, kazılar boyunca gün ışığına çıkarılan belgelerin de kanıtladığı gibi en yaygın edebi türlerdir.

Kral II. Nebukadnezar'ın masalsı asma bahçelerinin canlandırılmış tasarımı.

Her basamaktaki zemin tabakası Fırat'ın suyuyla beslenmiş yüksek gövdeli ağaçların ekimine izin veriyordu.

Ziftle su geçirmez hale getirilmiş taş zeminiyle Asma Bahçeleri'nin yükselen basamakları neredeyse bir tiyatro sahnesi gibi inşa edilmişti.

Solda: İştar Kapısı yakınlarındaki kabartma, günümüzde Berlin'deki Pergamon Museum'da sergileniyor.

TAKVİM VE TOPLUM

Babil'de kullanılan takvim, güneş ve ay takvimiydi: Yani güneşin ve ayın hareketi arasındaki ilişkiye dayanıyordu.

Bu takvime göre ayın başı, yeni ayın görünürlüğü ile çakışıyordu. Yeni Babil döneminde her ayın ve yılın ne kadar sürdüğü belirlenmişti. 7 artık yılın yerleştirildiği 235 ay ayından oluşmuş 19 güneş yılı sisteminin düzenlemesiyle 19 yıllık bir döngü belirlenmişti.

Babil'de bulunan on binlerce çivi yazısı arasından bazıları, şehirde yaşayan insanların aile ve günlük yaşamı hakkındaki bilgileri gün ışığına çıkarmıştır:

Metinler evlilik sözleşmeleri, aynı ailenin üyeleri arasındaki yasal tartışmalar, miras ve evlat edinme konularını içermektedir. Araştırmalar kadınların ekonomik olarak bağımsız olmadığını ve babalarının, ağabeylerinin, kocalarının veya oğullarının himayesi altında bulunduğunu da ortaya çıkarmıştır. Çok yaygın olmasa da kölelik vardı. Genel olarak *Yeni Babil* dönemindeki toplum üç gruba ayrılıyordu: Seçkinler, şehirliler ile zanaatkârlar ve köleler.

BABİL'İN SONU

Babil'in son günlerinin öyküsü, MÖ 555'ten 539'a kadar şehre hükmetmiş olan Yeni Babil Hanedanlığı'nın kralı *Nabonidus*'un dönemiyle bize aktarılmıştır. Rahipler sınıfının neden olduğu kargaşa yüzünden politik olarak zayıflayan *Nabonidus*, yerel *Tanrı Marduk*'a karşı ay tanrısı *Sin*'i ön plana çıkarmaya çabalayınca, MÖ 539'da şehri fetheden *Pers Kralı II. Kiros* karşısında başarısızlığa uğrayarak kaçmak zorunda kalmıştı.

Üstte: Babil sit alanındaki kazılardan bir görünüm. 1899'da Robert Koldewey tarafından başlatılan kazılar 1900'lü yılların büyük bir bölümünde devam etti.

Bu olaydan sonra, Babil şehri yüzyıllar boyunca *Pers* hanedanlıklarının hâkimiyeti altında yaşadı. Ardından, *Büyük İskender* Babil'i kendi imparatorluğunun başkenti yapmak istedi fakat Makedon komutanın ani ölümü bu planın gerçekleşmesini engelledi. Şehir *Seleukoslar Dönemi*'nde yaşamaya devam etti fakat artık Helenistik Krallığı'nın yeni başkenti, Babil'den yaklaşık 90 km uzaklıktaki *Dicle* üzerindeki *Seleukia* idi. Görkemli anıtlarla bezeli ihtişamlı şehir, Babil'i büyük bir enkaz yığınına sürükleyen *Sassani*lerin saldırılarına maruz kaldıkları MS 3. yüzyıla kadar ayakta kalmayı başardı.

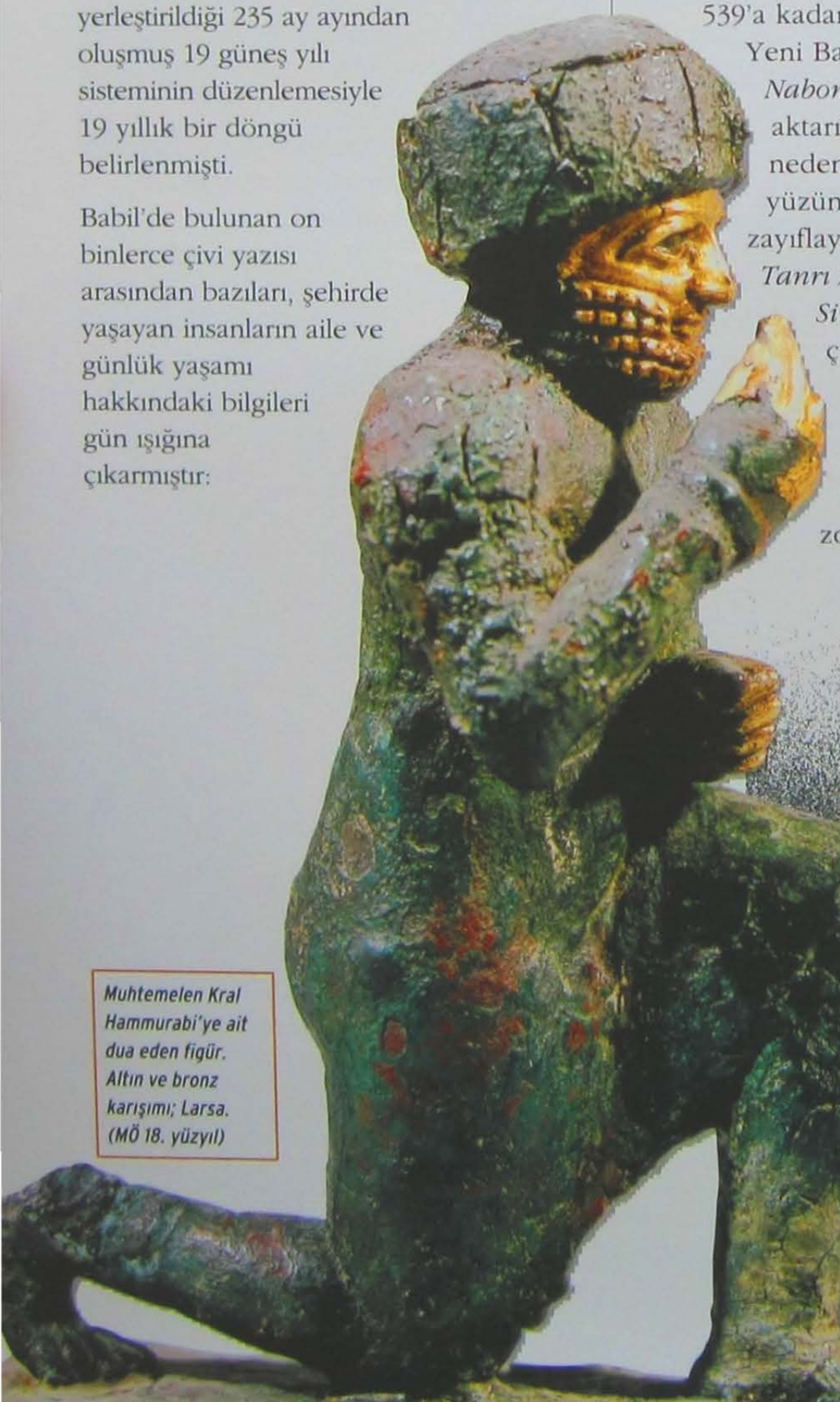

Muhtemelen Kral Hammurabi'ye ait dua eden figür. Altın ve bronz karışımı; Larsa. (MÖ 18. yüzyıl)

BABİL KULESİ

Kulenin boyutları ve görünüşü nasıldı? Bir çivi yazısında yedi basamağa ayrılmış ve yüksekliği tabanının bir kenarına eşit olarak tasvir edilmiştir. 1899 ile 1917 yılları arasında Koldewey tarafından yürütülen kazılar kulenin sit alanını belirlemişti; yaklaşık 15 m genişliğinde, yanlardan yaklaşık 92 m dörtgen bir kanal, dikdörtgen bir tencerenin yan tarafından ayrılan bir kulp gibi bir yandan ayrılan kör bir başka kanal. Bu nedenle Koldewey'in kazıları sırasında yerliler yapıyı "es-Sachn" yani tencere diye adlandırıyordu. Ortasından, yanlardan 60 m'lik güneşte pişmiş bir tuğla yığını uzanıyordu. Bugün hala görülebilir bu tuğla yığını Yahudilerin tanıklık ettiği Yeni Babil Çağı'nın "yeni" kulesine aitti. Bu yığının Babil Kulesi'nin Kutsal Kitap'taki öyküsünü esinleyen Antik Babil Çağı'na ait eski kulenin kalıntılarını da içermesi muhtemeldir.

Bu eski kulenin Asurlu Senharib tarafından MÖ 689 yılında yıkıldığını, bir takım yeni inşaat ve yıkımlardan sonra Nabolopolassar ve oğlu tarafından yeniden inşa edildiğini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. İlahi bir gücü yüceltmek için bir insan tarafından inşa edilmiş tam bir yapay dağ olan anıttan neden başka bir şey kalmamış? Belki kalıntılar kuleyi yeniden inşa ettirme amacını taşıyan Büyük İskender'in zamanında parçalara ayrılmıştı. Ne var ki İskender, projesini gerçekleştiremeden Babil'de öldü. Fakat çok daha sonra Arapların kendi köylerini inşa etmek için görkemli anıttan hazır tuğlalar çıkararak bir taş ocağı gibi faydalandığını da unutmamak gerekir.

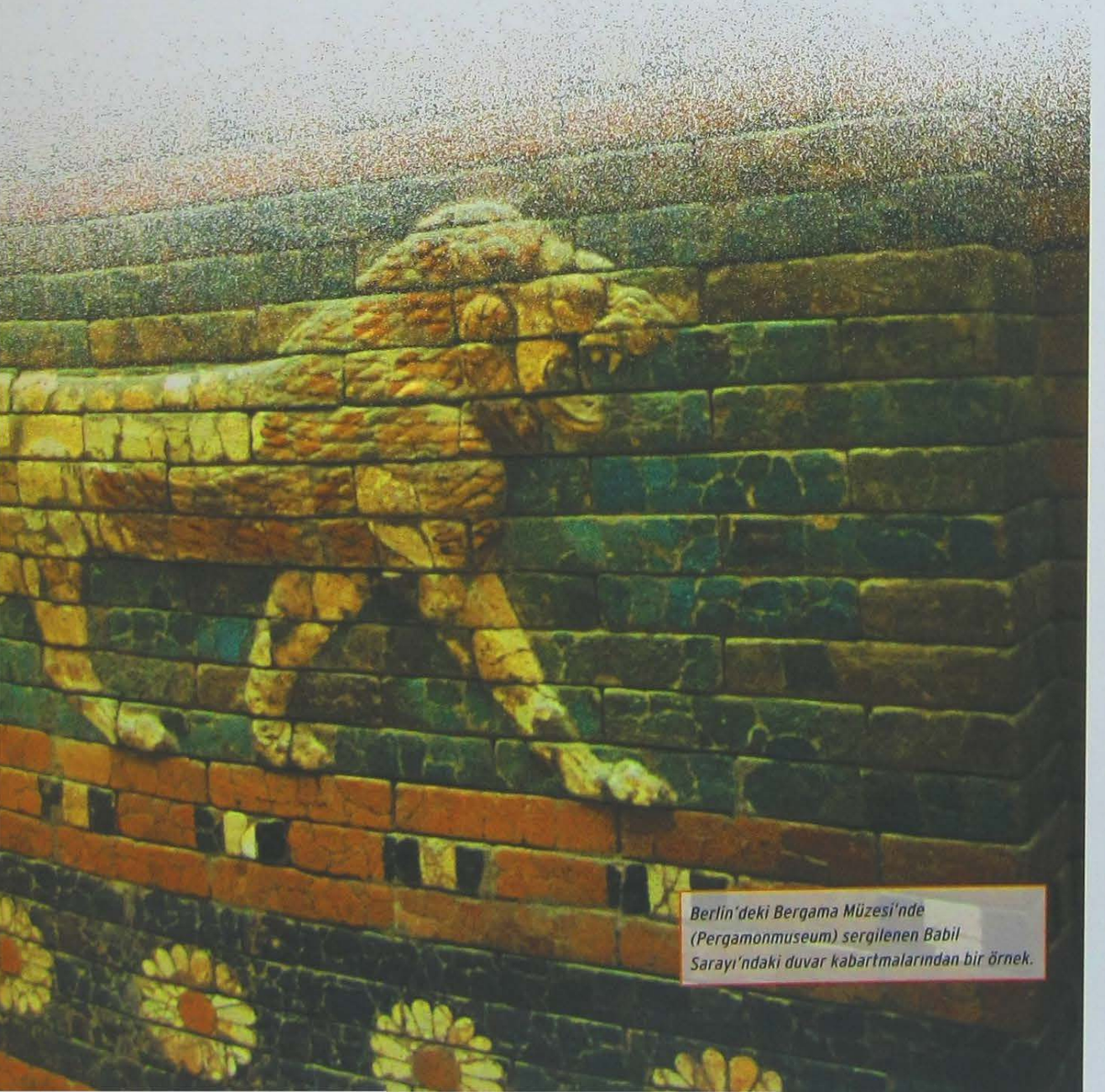

Berlin'deki Bergama Müzesi'nde (Pergamonmuseum) sergilenen Babil Sarayı'ndaki duvar kabartmalarından bir örnek.

BABİL'İN KEŞFİ

Orta Çağ boyunca büyük Babil'in kalıntıları Avrupalı seyyahların en sık ziyaret ettikleri yerlerden biri olmuştu.

O zamanlar hala görülebilir kalıntılarının tasvirini yapıp sit alanını doğru şekilde tasvir eden *Benjamin de Tudela* ve *Ratisbonlu Petahya* Babil'i ziyaret ettiler. *Benjamin de Tudela* ilk olarak büyük *Ziggurat*'in yani Kutsal Kitap'ta anlatılan efsanevi *Babil Kulesi*'nin kalıntılarını ortaya çıkardı.

Şehrin modern keşfiyle ilgili olarak, ilk ziyaretlerin 1600'lü yılların sonlarında, iki nehir arasındaki en geniş ve en karmaşık görünen Babil harabelerini ziyaret ettikten sonra Avrupa'ya dönen gezginlerle başladığı kabul edilir. Aslında oldukça yüzeysel şekilde sürdürülen bu keşif gezileri 1800'lü yılların 60'lı ve 80'li yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Babil'de derinleştirilen araştırmalara Fransızlar ve İngilizlerle, arkeolog *Robert Koldewey*'in yönettiği *Deutsche Orient Gesellschaft*'ın (Alman Doğu Şirketi) arkeoloji çalışmalarından ve Mezopotamya'da elde edilen büyük kazı başarılarından yarım yüzyıl sonra 1899 ile 1917 yılları arasında başlanmıştır.

Üstte. 17. yüzyıla ait bir Babil panoraması.
Altta. Asurbanipal'in heykeli; Nimrud. (MÖ 9. yüzyıl)

Louvre ve British müzelerinden sonra Berlin Müzesi de tamamen Ortadoğu antik eserlerine ayrılmış bir bölüm açmayı planlamaktadır. *Koldewey*'in seferi Ocak 1899'da Şam'dan başlayıp, (genç asistanı Walther Andrae ile karşılaştığı) Baalbek'in ardından Beyrut, Halep ve Bağdat'ı geçip, yaklaşık 10 hafta sürdükten sonra, aynı yılın Mart ayında Babil'e ulaşır. Sezgi, şans ve deneyimin uğurlu bileşimi, 16 Mart 1899'da *Koldewey*'in antik şehrin imparatorluk sarayının kalıntılarını bulmaya kararlı olduğu *El- Kasr Tepesi*'ni kazmaya başlamasını sağlar. Minelenmiş milyonlarca tuğla parçası, binlerce yıl önce *Nebukadnezar*'in döneminde, istikameti şehrin ana giriş anıtı *İştar Kapısı*'na doğru yönlendiren görkemli *Tören Yolu*'nun geçtiği tam o yerin kazmak için doğru yer olduğunu işaret etmektedir. Her iki anıt da daha sonra *Berlin Müzesi*'nde yeniden inşa edilecektir.

ANTİK MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANIŞ

MEZOPOTAMYA'DAKİ DİNİ İNANIŞLA İLGİLİ BİLDİKLERİMİZ, ÖZELLİKLE ARKEOLOJİK KAZILAR BOYUNCA ORTAYA ÇIKARILAN ÇİVİ YAZILARI METİNLERİNE DAYANMAKTADIR. ENUMA ELİŞ VE YARATILIŞ DESTANI SÜMER TEOGONİSİNİN (TANRI SOYAĞACI) TEMEL BELGELERİDİR.

Antik Mezopotamya'daki dini inanış, *Sümer Uygarlığı* ile yakın ilişkilidir. Sümerler, Mezopotamya'nın yerleşikleri değillerdi. Bunu, bölgedeki eski yer adlarının Sümer öncesine dayanmasından anlıyoruz. Fakat buraya büyük ihtimalle güneydoğudaki sınır komşusundan, yani Basra Körfezi'nin İran sahillerinden göçtüler. Geçmişte ne zaman geldikleriyle ilgili çok sayıda tartışma yaşandı; bazı araştırmacılar bu göçün *Ubaid* (MÖ 4500- 3500) döneminde gerçekleştiğini ileri sürerken, diğerleri hemen sonrasındaki *Uruk* (MÖ 3500- 3000) dönemini işaret eder. Sonuç olarak, Mezopotamya'daki yerleşimin kesin tarihli bir göç fenomeni olduğundan kimse emin değil; hatta yavaş ve sürekli bir yerleşimden söz edilmesi daha muhtemeldir.

Aynı zaman diliminde Aşağı Mezopotamya, kuzeyden gelen *Sami* göçlerinin öznesi olmuş ve ülke ırkların ve kültürlerin karışımından oluşmuştur. Başlangıçta Sümerler bölgede güçlü bir öğe olarak ön plana geçerken zaman içinde üstünlük Samilere geçmiştir. Her durumda MÖ IV. binyılının ikinci yarısından itibaren Sümerler ve Samiler, MÖ III. bine doğru yazının icadıyla doruğa ulaşmış tamamen özgün bir uygarlığa can verdiler. MÖ III. binyılın ikinci yarısında gücün Güney Mezopotamya'nın Sümer krallarından Orta Mezopotamya'nın Sami krallarına geçtiği görülür. Bu değişikliği sağlayan, *Akad Hanedanlığı*'nın kurucusu *Sargon*'dur (MÖ 2335- 2279). Akadların adı ülkeye yerleşmiş en eski Samiler arasında yaygınlaşmış ve böylece başından beri hâkim oldukları Aşağı Mezopotamya'nın üst yarısı Akad olarak adlandırılmıştır. Kısaca, Akadça ve iki temel lehçe ile yazılan yerel Sami dili kast edilir, Güneyde Babil dili, kuzeyde Asurca.

MÖ II. binyılın başlarında Sümerler, Akadlılar tarafından tamamen asimile edilerek yok edilirler.

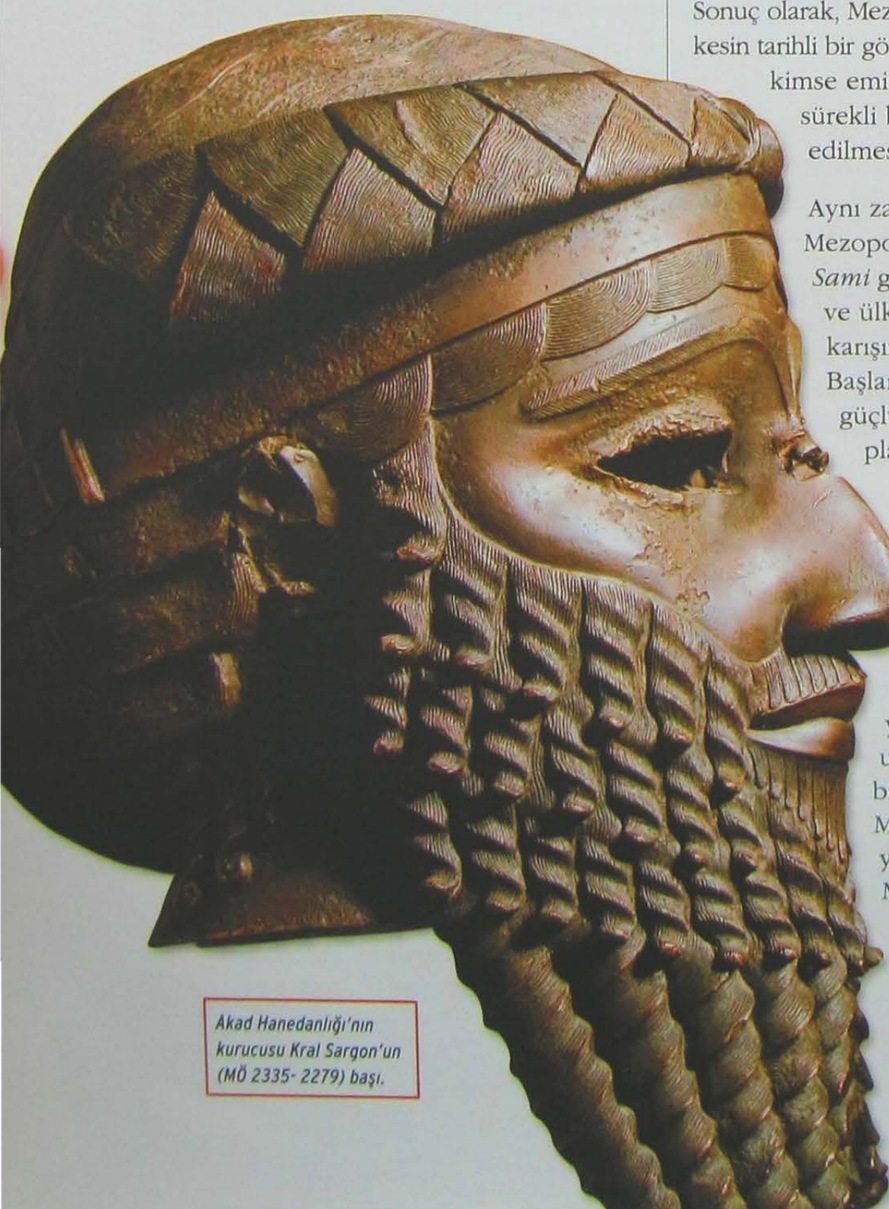

Akad Hanedanlığı'nın kurucusu Kral Sargon'un (MÖ 2335- 2279) başı.

Tufan hikâyesinin anlatıldığı 12 çivi yazılı tabletinden biri; Ninova'da Asurbanipal'in kütüphanesinden.

Ülkede resmi dil Akadça olarak kalır fakat Sümerlilerin yüksek kültürü uzun bir süre boyunca dini, edebi eserlerin ve bilginin dili olarak kullanılır.

Mezopotamya tarihinde başka önemli bir dönem ise, tüm ülkeyi tek bir krallık altında birleştiren güçlü hükümdar *Hammurabi*'nin MÖ 1792'de Babil tahtına çıkışıyla başlar. *Hammurabi* sayesinde, ilerleyen yıllarda Kuzey Asya güçlerine karşı koyabilecek eski Sümer ve Akad mirasını taşıyan bir "Babil ülkesi" kavramı oluşmaya başlar. MÖ II. binyılın ortalarında *Hammurabi Hanedanlığı*'nın, Asya'nın bölünmesini hazırlayan bir çıkmaza sürüklendiği anlaşılmaktadır. O andan itibaren ülke Sümer ve Akad uygarlığının engin kültür mirasına ortak olan fakat politik ve askeri olarak birbirinin düşmanı iki krallığa ayrılır.

MÖ 7. yüzyılın bitmesiyle Yeni Asur İmparatorluğu, *Babil Kralı Nabopolassar* tarafından yönetilen güçlü bir koalisyonun etkisi altına girmiş fakat bir yüzyıldan az bir süre sonra aynı Babil, *Pers İmparatoru Kiros*'a teslim olmak zorunda kalmıştı. O zaman Mezopotamya, Pers İmparatorluğu'ndan önce ve *Büyük İskender*'in MÖ 330'daki ölümü ile *Selevkos Krallığı*'ndan sonra basit bir vilayete dönüştü. Mezopotamya uygarlığının sonunu hazırlayan politik ve kültürel değişimlerin açık belirtisi MÖ I. binyılın ortasından itibaren yeni istilacılar tarafından getirilen Akad dilinin, konuşma dili olarak Aramiceyle değiştirilmesinde yatmaktadır. Bu andan itibaren Akadça sadece alimler ve aydınlar tarafından, sınırlı bir topluluğun yazı dili olarak kullanıldı. Zor çivi yazısının yerini Fenikeliler tarafından geliştirilen Aram alfabesi aldı.

Adak sunağının önünde iki figür; Suriye, Tell Halaf'tan (MÖ I. binyıl)

MÜKEMMEL İNSANLAR

Çivi yazısı metinlerinin incelenmesi Mezopotamya'da yaşamış toplulukların tanrı imgelemlerinin insan modeli üzerine dayandığını ve bu inanışın antropomorfist (tanrının insan biçiminde olduğunu kabul eden görüş) olduğunun doğrulanmasına izin veriyor. Tanrıları resmetmek için eski Mezopotamyalılar yeryüzünde tanıdıkları en güçlü imgenin, yani özelliklerini maksimum seviyede güçlendirdikleri seçkin aristokratların görünüşünü kolayca değiştirmeyi başarmışlardı.

CİNLER

Yazılı metinler ve ikonografik belgeler, iki cin hakkında değerli bilgiler ver: *Lamashtu* ve *Pazuzu*. *Lamashtu* hamile kadınları doğurtan ve süt emenleri öldüren dişi aslan yüzlü, eşek kulaklı bir kadın cindir. *Pazuzu* ise, elleri ve ayakları pençeli ve kanatlıdır. Bazen de akrep kuyruğu ile betimlenir. Pazuzu aynı zamanda dağlarda yaşayan, gökle kötü ruhlarının efendisi olan *Tanrı Hanbu*'nun oğludur.

Cin Pazuzu'yu tasvir eden heykel; Suriye, Tell Şeyh Hamad. (MÖ 17. yüzyıl)

Yani tanrılar yeryüzündeki prensler ve hükümdarlar gibiydiler; sadece üstünlükleri mutlak olduğu kadar sonsuzdu da. Tanrılar insanlara benzemesi dışında kusursuzdular; hastalanmaz ve yaşlanmak bilmezlerdi; insanlar gibi çocukları vardı ve bu çocuklar da tanrısal güçlere sahipti. İnsanlar gibi davrandıkları için olumsuz özelliklere de sahiptiler: Öfkeli kavgaların ya da aşırı içkili yemeklerin yer aldığı efsanevi öyküleri biliyoruz.

Mezopotamya panteonu, ülkeyi ilgilendiren politik gelişmelere paralel olarak değişiklik gösterdi. Nitekim en eski çağlardan beri her köyün büyük bir ihtimalle aile bağlarıyla bağlı olduğu kendi tanrısına taptığı düşünülür. İlk şehirlerin kurulmasıyla saray sisteminin köy toplulukları üzerindeki etkisi sonucu şehir tanrıları, köy tanrılarına üstün geldi. Başkent tanrılarının, buyruğu altındaki şehrin tanrılarına üstünlüğü ile şehir devletlerinin krallıklar altında birleşmesine benzer bir yöntem yeniden gerçekleşti.

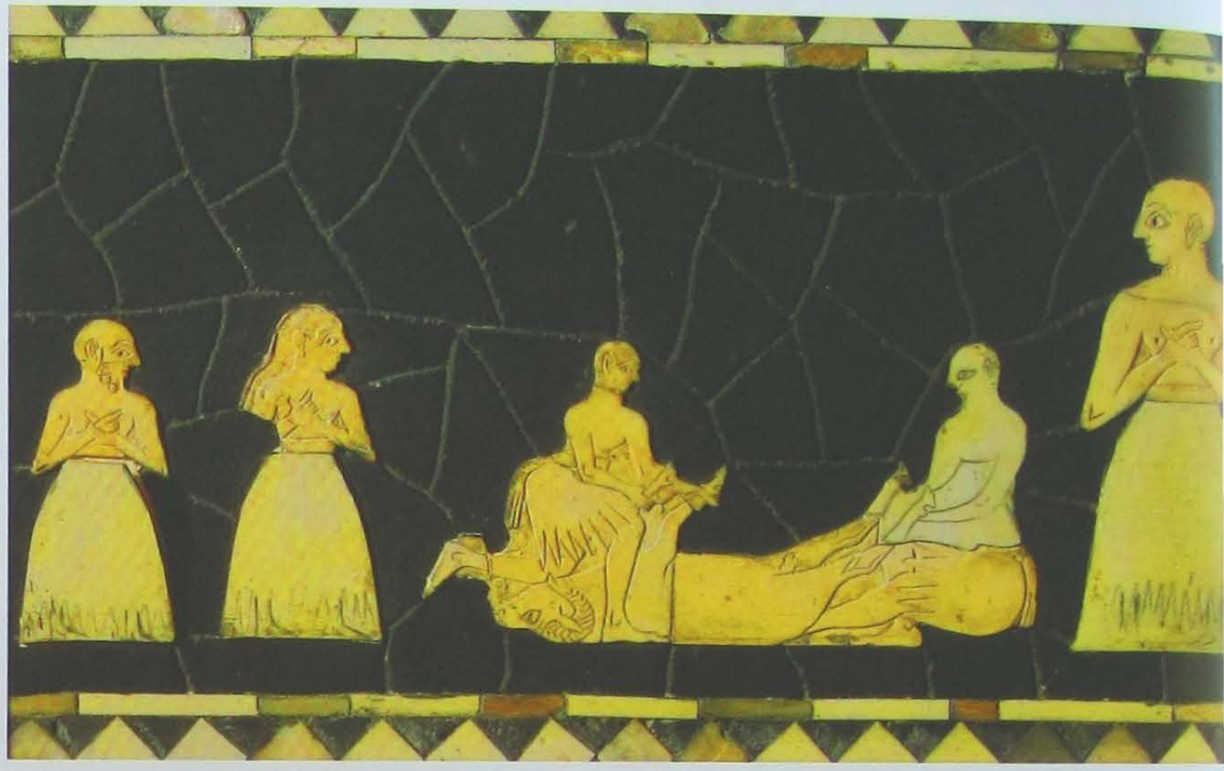

Bir koyunun kurban edilişi. (MÖ III. binyıl)

MÖ III. binyılın başlarında Aşağı Mezopotamya'nın şehir devletleri, her şeyin üstünde kutsal şehir ilan edilen *Nippur*'da merkezi bulunan birleşik ve düzenli bir doğaüstü güç yerleştirerek bir tür birlik kurdular. Sümer panteonunun başında *Tanrı An*, *Enlil* ve *Enki*'den oluşan bir üçlü bulunuyordu. Adının "yüksek" anlamına geldiği *An*, atmosferin efendisi *Hükümdar Enlil*'in babasıydı. Yani *An* ataydı, gerçek hükümdarlık otoritesini oğluna bırakan gücün kökeni ve garantörüydü. Her şeyi yönetebilen ve her yöntemde uzman olan *Enki*, *Enlil*'in danışmanıydı.

Bu teolojik yapı, *Hammurabi* tüm Mezopotamya üzerinde Babil egemenliğini kurana kadar sürdü. Ardından *Tanrı Marduk* tüm tanrılara üstünlük sağladı. Buna benzer bir düzeni sona erdirmek için 500 yıldan fazla zaman gerekecekti fakat MÖ 1200 dolaylarında *Marduk* hem teologlar hem de yeryüzü ile gökyüzü dünyasının mutlak hükümdarına tapınan halklar tarafından tanındı. *Enlil* sanki *An*'a yakın olmak için ona yer açmış gibiydi. Bu önemli değişimi kutlamak için evrenin kökenlerinden

başlayarak *Marduk*'un tüm dünya ve tanrılar üzerindeki hâkimiyetini anlatan yaratılış şiiri *Enuma Eliş* yazıldı. MÖ II. binyılda Babil'de gerçekleştirilen buna benzer bir gelişim kısa bir süre sonra Asur'un üstünlük kurduğu Mezopotamya'nın kuzey tarafında yaşandı.

Tanrı Marduk'a adanmış kalker dikilitaştaki kabartmalar. (MÖ 10. yüzyıl)

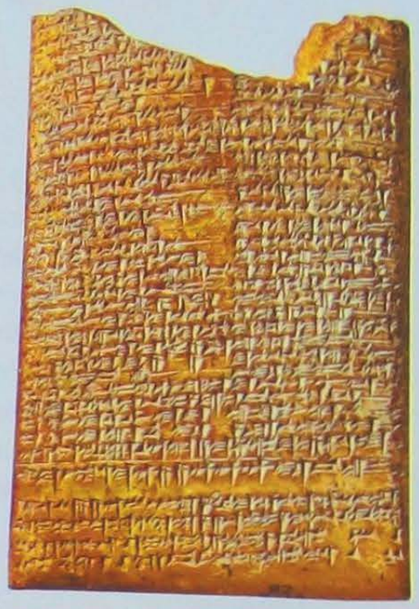

Marduk ve Tiamat arasındaki efsanevi savaşı anlatan tabletlerden biri.

Kısacası, aynı Babil'de MÖ I. binyılın ilk yarısı boyunca *Marduk* yerini oğlu *Nabu*'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Sümer ve Akad panteonunu dolduran ilahi güçler çok fazla sayıdaydı; günümüzde bunlardan yaklaşık iki bin tanesi bilinmektedir. Büyük bir kısmı Sümer isimleri taşımaktadır ve Samilerin yarattıkları oldukça az sayıdadır. Tanrıların bu çokluğu her topluluğun, en küçüğünün bile bir panteona sahip olduğu dönemi yansıtmaktadır. Şehir devletlerinin oluşumuna yol açan toplulukların bir araya gelmesi sürecinde en çok ibadet edilen kadar, en az saygı gören tanrılar da bir araya getirilmiş, zamanla kaynaşmışlardır.

Nitekim tapınılan birçok ilahi güç arasında benzer özellikli olanların pek çok sayıda olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda politik olarak en güçlü olan ilahi güç, adını sıfat olarak devam ettirerek en zayıf olanın üzerinde baskı kurmuştur. Bununla ilgili bir örnek, adı Sümer dilinde "göklerin anası" anlamına gelen *Tanrıça Inanna*'dır. Nitekim Akad dilini konuşanlar tarafından *İştar* olarak adlandırılan *Inanna*, özgür aşkın koruyucusu Sümer tanrıçası ile çatışan ve savaşın simgesi Sami kökenli bir tanrının birleştiği karmaşık bir ilahi güçtü. *Inanna- İştar* tüm Mezopotamya tapınaklarına yayılmış, sadık bendeleri olan çok önemli bir tanrıçaydı; *Inanna- İştar*, zamanla Antik Mezopotamya'nın diğer tanrıçalarının büyük bir kısmını da etkisi altına aldı.

Yüzyılların geçmesiyle Mezopotamya'da tapınılan ilahi güçlerin sayısı hızlı şekilde düşer. *Enuma Eliş* MÖ II. binyılın bitimiyle - üç yüz tanesi yukarıda ve bir o kadarı da aşağıda olan- 600 tanrıdan söz eder. Oysa insanların sürekli ibadet ettiği ve gerçekten aktif olan tanrıların sayısı 30'u geçmiyordu. Bunların arasında, şu tanrılar vardı:

Pişmiş topraktan ana tanrıça heykeli.

Dünya yüzeyinin altında bulunan geniş tatlı su tabakası tanrısı *Apsu*; deniz tanrısı *Tiamat*; ay tanrısı *Nanna*; güneş tanrısı *Utu*, yağmurlar ve fırtınalar tanrısı *İşkur*; bitkilerin tomurcuklanması tanrısı *Ashnan*; hayvanların yetişmesi tanrısı *Lakhar*; aşağı yarımkürenin yani yeraltı dünyasının tanrısı ve hükümdar tanrıçası *Nergal* ve *Erishkigal*.

Kartal başlı, insan vücutlu ve kanatlı mitolojik yaratığın betimlendiği kabartma.

MÖ II. binyılın ortasından sonra bu tanrıların büyük bir kısmı Sümer öğesinin Akadlar tarafından tamamen asimile edilmesinden dolayı Samileştirilmiş isimler taşır. Tanrı An, *Anu*'ya dönüşür, Enki'nin yerini ise *Ea* alır; Inanna'nın yerine *İştar*; tanrı- güneş *Utu*, Shamash'ın tanrıça- ay Nanna da *Sin*'in lehine gözden kaybolur. Bu tanrıların yanında, eşi *Sarpanitu* ile birlikte *Marduk* gibi tipik Samiler de yer alır ve daha sonra eşi *Tashmetu* ile *Nabu* gelişir.

DÜNYANIN YARATILIŞI

Mezopotamya'da yaşayan insan toplulukları yüzyıllar boyunca dünyanın kökenleri üzerine önemli düşünceler geliştirdiler. Yazının doğuşuyla bu düşünceler, sahip olduğumuz en eski mitolojik metinleri temsil eden yazınsal yapıtlara dönüştü. Evrenin yaratılış teorisinin en bütünlüklü görünümü *Enuma Eliş*'te bulunur; burada bildiğimiz gibi, başlangıçta dişi *Tiamat*- deniz- ve erkek *Apsu*'un- tatlı su- birleşimi olarak düşünülen geniş bir su kütlesi vardı. Onlardan tanrılar doğmuştu, öncelikli olarak az güçlü olanlar, sonra her çiftten eşi benzeri olmayan mükemmel *Tanrı Marduk*'a gelene kadar güç sırasıyla bir dizi tanrı.

Marduk, kendisini yok etmek isteyen ana tanrıya karşı savaşarak tanrıların efendisi olur. Korkunç *Tiamat*'ı öldürünce *Marduk* kurbanının dev cesedinden faydalanarak dünyayı yaratır. *Tiamat*'ın kocaman bedenini ikiye ayırdıktan sonra *Marduk* üst kısmını her birinin kendi yolculuğu ve kendi şaşmaz göreviyle yıldızları yerleştirdiği gökyüzünü yaratır; alt kısmı ile ilk önce Mezopotamya'dan başlayarak ve komşu ülkelerle devam ederek yeryüzüne şekil verir.

Eski Mezopotamyalılar tarafından yaratılan, yaratılışın gizemlerini anlamak açısından bir başka ilginç metin de ilk önce yalnızca tanrıların var olduğu tarihi evrenden başlayan *Yaratılış Destanı*'dır. Metinde tanrılar ikiye ayrılıyordu: A*nunnaku* denilen başkanlar ve onların devamlılığını sağlamak için çalışmak

zorunda olan *İgigi* denilen yeraltı tanrıları. Destan, başkaldıran *İgigi*lerin ayaklanmasını anlatır. Kıtlığa engel olmak için tanrılar kuruluna, onlar gibi yeteri kadar çalışmak için donatılmış fakat itiraz edemeyecek şekilde ayarlanmış bir vekil yaratmayı teklif eden *Ea* girer.

Bu vekil, hızlı bir şekilde çoğalmak için büyük bir şevkle kendini görevine adayacak olan insan olacaktı. Fakat insanların coşkusu *Enlil*'in dinlenmesine engel olmuş; *Enlil* bir tufan yaratarak yeryüzünde yaşayan tüm insanları yok etmeye karar vermiştir. Diğer tanrılara bu plandan kimseye söz etmeme yemini ettiren *Ea*, *Ziusudra* (Nuh Peygamber) denilen koruyucusuna, rüyasında ünlü geminin inşası ile bu büyük felaketten nasıl kurtulabileceğini de açıklayarak bu plandan söz eder.

Böylelikle *Ea*'ya itaat eden ve uyarılan *Ziusudra* (Nuh Peygamber), ailesi ve insan ırkının sürekliliğini sağlayacak her şeyi kurtarmayı başarır. Planının başarısızlığından yakınan *Enlil* hayatta kalanları kesin olarak yok etmeye karar verir. *Ea* ise gelecekteki nüfus patlamasını önlemek için hastalıkları yayar ve insan hayatının süresini kısaltır.

Bu önemli belgeden ortaya çıkan doktrin ana hatlarıyla çok açıktır: İnsanlar tanrılara hizmet etmek için yaratılmıştır. İnsan hayatının sadece tanrılara hizmet açısından önemi vardır; krallıkların buyruğu altındakilerin sadece hükümdarın hizmetinde olması gibi bir genel anlayışın birebir yansıması.

BÜYÜ

Antik Mezopotamya'nın dini yaşamının önemli noktası, büyüyle ilgilidir. *Ninova*'da Asurluların son büyük hükümdarlarından *Asurbanipal*'in kütüphanesindeki milyonlarca çivi yazısı tableti arasında çok sayıda büyü metni bulunmuştur. Mezopotamya kültürleri içerisinde bu sanatın yaygın olduğu açıktır. Bu metinlerden büyünün cinlerden gelen her türlü kötülüğe karşı hem fiziksel hem de metafiziksel bir koruma sağladığı anlaşılıyor. Onlar yaradılış olarak yarı tanrı şeklindeki insanüstü varlıklardı; korku uyandıran dev görünüşlerini insan ve hayvan karışımı özelliklerine borçluydular. Cinler tanrıların kustuğu safraydı, sadece kötülük yaymak için ayrıldıkları çöllerde ve yeryüzünün mağaralarında yaşıyorlardı. Cinler sayısızdı; metinlerde sıklıkla bahsedilen yedi veya daha fazla gruplar halinde var olduklarına inanılırdı. En korkulanları gece cinleriydi; geceleri kadınların ırzına geçen şehvet cini *Lilu*; çocukları boğmak için rüyalarına giren *Lilitu*; hamile kadınlara vurmaya hazır güzel bakire *Ardat- Lili* gibi.

Ön Plandakiler

DOĞAÜSTÜ YARATIKLAR

Kötü ruhlara karşı, kentin güvenliğini sağlamak için şehrin ya da tapınakların kapılarına ve krallık saraylarına yerleştirilmiş doğaüstü güçler harekete geçiyordu. Eğer doğaüstü güçlerin koruma eylemi zayıflarsa, cinler kendilerine serbestçe yol bulabiliyordu. Bu noktada araya "ashipu" yani büyücü-hakim girer, genellikle günah kovucu ve yakaranlardan oluşan küçük rahipler sınıfı "ashipu"ya cinleri kovması için dualarıyla yardım ederdi. Metinler aynı zamanda bize, uygulanan ve cini ortaya çıkarmaya yarayan ve dolayısıyla cini kovabilen en güçlü ilahi güçlerin sevgisini kazanmak için günah çıkartma hakkında bilgi verir.

Koruyucu özelliklere sahip mitolojik yaratığın betimlendiği kabartma Nimrud'tan ayrıntı (MÖ 9. yüzyıl). Günümüzde Londra'daki British Museum'da sergileniyor.

Solda. Yaratılış Efsanesi'nde tufandan insanları kurtaran tanrıça Ea tasvirli mühür baskısı.

YAKIN PLAN

MÖ II. binyılda *Hammurabi*'nin hükümdarlığı altında Babil şehri Güney Mezopotamya'nın tinsel ve geçici başkenti olur. Yakın ve Ortadoğu'nun çeşitli güçleri arasında yüzyıllardır ihtilaflı Babil, *Keldani Nabopolassar* ve *Nebukadnezar*'ın hâkimiyeti altında olağanüstü bir yeniden doğuş yaşar.

Keldani döneminde antik dünyanın yedi harikasını tasvir eden iki anıt göze çarpar: İzleri arkeolojik kazılarca kanıtlanmış *şehir surları* ve varlığının hala belirsiz olduğu efsanevi *asma bahçeleri*. Ayrıca Babil'de, *Tanrı Marduk*'un tapınağındaki büyük *Ziggurat* yani basamaklı tapınak ile Kutsal Kitap'ta sözü edilen *Babil Kulesi* yer alır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 22- 21. yüzyıl	Babil, Ur İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında. (Ur'un III. Hanedanlığı)
MÖ 1894- 1595	Babil'in Amur Hanedanlığı dönemi.
MÖ 1729- 1750	Hammurabi Krallığı.
MÖ 15.yüzyıl- 1157	Kassit hâkimiyeti.
MÖ 1156- 626	Çeşitli hanedanlıklar ve Asur hâkimiyeti.
MÖ 728- 727	Asurlu III. Tiglat- Pileser'in Krallığı.
MÖ 721- 710	II. Marodak- Baladan Krallığı
MÖ 689	Senharib Babil'i yıktı.
MÖ 625- 539	Keldani Hanedanlığı.
MÖ 625- 605	Nabopolassar Krallığı.
MÖ 604- 562	Nebukadnezar Krallığı.
MÖ 555- 539	Nabonidus Krallığı.
MÖ 538- 331	Pers hâkimiyeti.
MÖ 323	Büyük İskender Babil'de öldü.

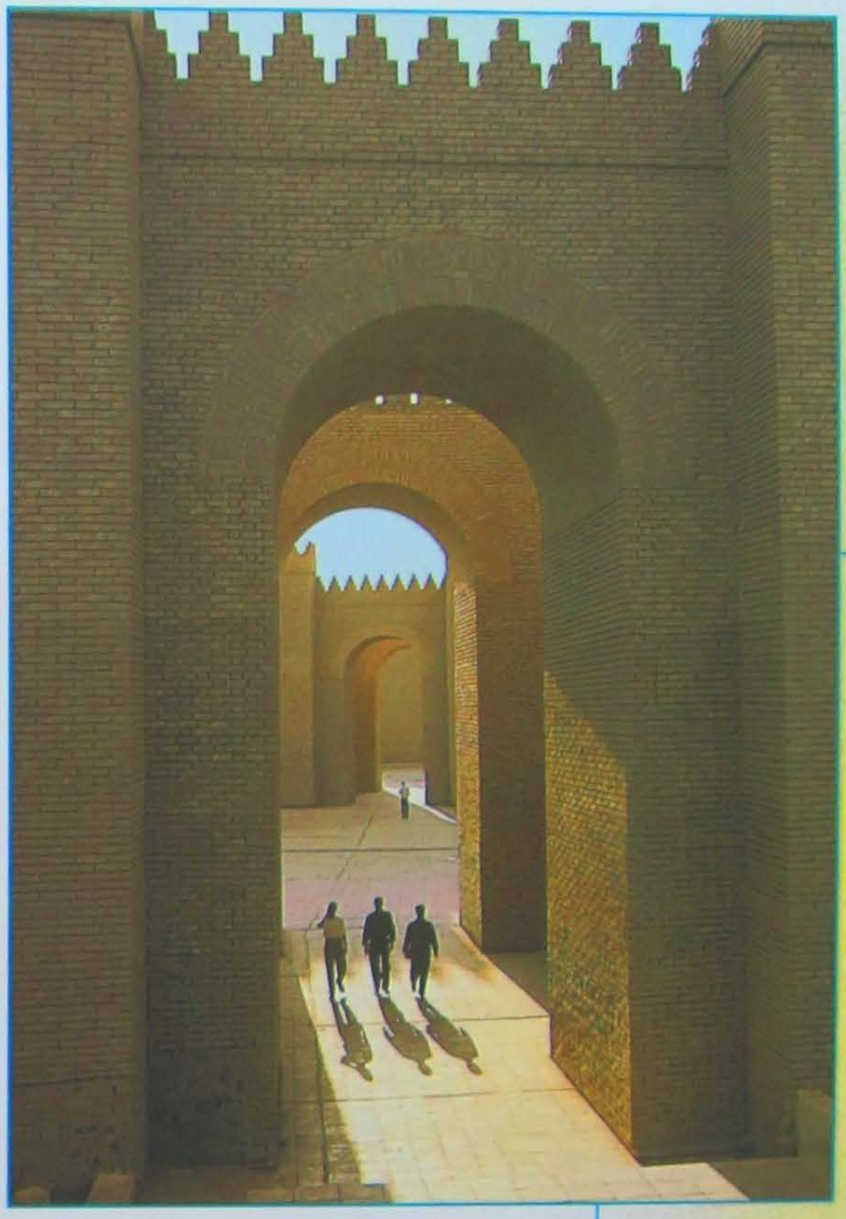

Güney Sarayı
Surların içerisine Nebukadnezar tarafından inşa ettirilen saray yönetim merkeziydi. (Üstte. Saray giriş kapılarından biri; Altta. Dışarıdan görünüm.)

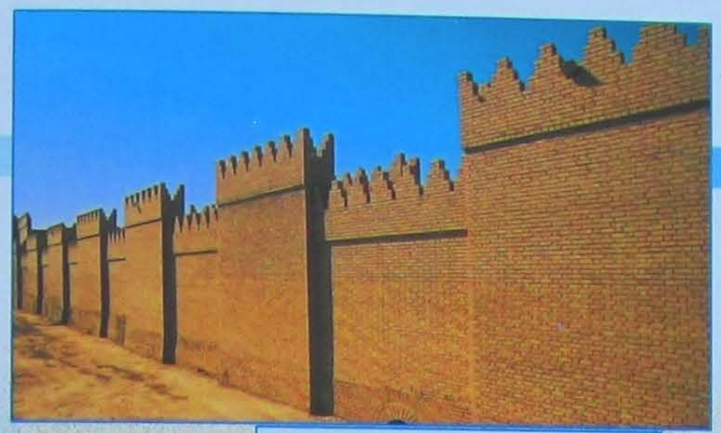

Tören Yolu
Marduk'un tapınak kompleksinden İştar Kapısı'nı geçerek şehrin dışına taşınan temel eksen.

İştar Kapısı
Anıtsal giriş ve iç surların kuzey tarafından güçlendirilmiş kapı, sırlı tuğlalardan yapılmış duvarlardaki boğa, aslan ve ejderha betimleriyle süslenmişti.

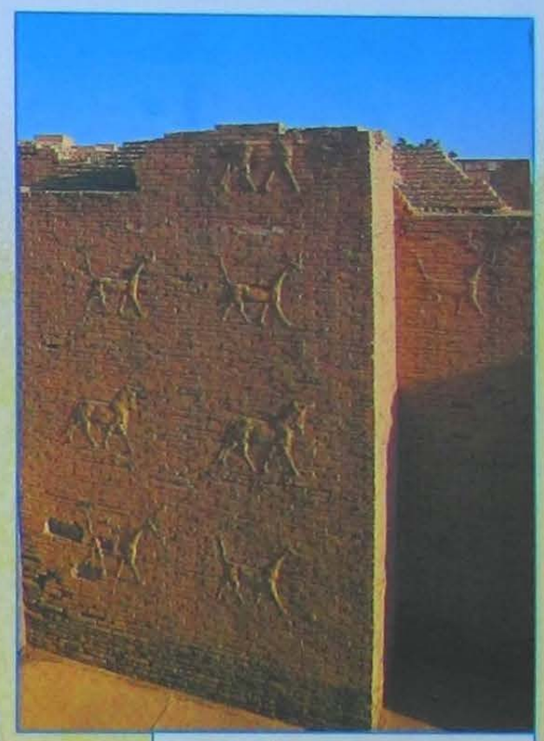

Doğu (Dış) Surlar
Şehrin doğusunda Nebukadnezar tarafından inşa ettirilen surlar 4 km uzunluğunda düz bir hat oluşturuyordu. 24 m'ye kadar yüksekliği olan surlar antik dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul ediliyordu.

Tören Yolu

Kuzey Sarayı

Asma Bahçeleri

İştar Kapısı

Güney Sarayı

Fırat

İştar Tapınağı

Babil Kulesi

Marduk Tapınağı

Doğu (Dış) Surlar

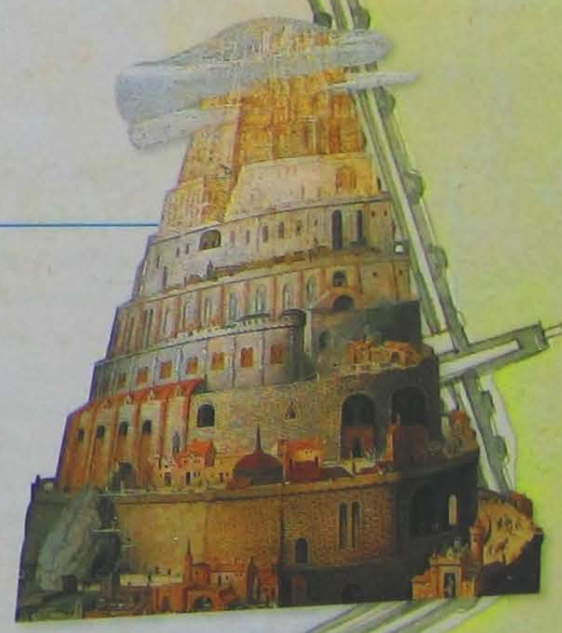

Asma Bahçeleri
Muhtemelen Kuzey Sarayı'nda yer alan ve antik dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen ünlü asma bahçeleri, belki de Fırat'ın vadilerine doğru açılan asma ve meyve bahçeleriydi.

Marduk Tapınağı
Marduk şehrinin tanrısına adanmış kutsal bölge idi. Fırat Nehri'ne bakan merkezinde (üstte, hayali bir betimi görülen) Babil Kulesi, tepesinde ise tanrıya adanmış küçük bir tapınak bulunan Ziggurat yer alıyordu.

SÖZCÜKLER VE TAŞLAR

ASUR BİLİMİ TERİMİ ANTİK MEZOPOTAMYA UYGARLIKLARININ HEM ARKEOLOJİK HEM DE DİLBİLİMSEL YÖNÜNÜ KAPSAYAN TARİHSEL BİR ADLANDIRMADIR: NİTEKİM "İKİ NEHİR ARASINDAKİ TOPRAĞIN" İLK KAZISI ASUR TOPRAKLARINDA YAPILMIŞ, BABİL ÇİVİ YAZILARININ ÇÖZÜLMESİ RESMİ OLARAK ASUR YAZITLARINA DAYANMIŞTIR.

Asur biliminin doğuşu hala karışıktır; henüz 1165'te Yukarı Mezopotamya'yı baştan başa dolaşan *Benjamin de Tudela*, Dicle'den, sadece tek bir köprü ile Musul'dan ayrılmış ve tamamen harabe olan Asur'un eski başkenti *Ninova*'yı ortaya çıkarmıştı. Bir başka yankı uyandıran keşfi, 1600'lü yılların başında Pers ülkesi yolculuğu dönüşünde Avrupa'ya Babil harabeleri arasından topladığı, bilinmeyen harflerle yazılmış ilk tabletleri taşıyan Romalı hümanist *Pietro della Valle*'ye borçluyuz.

Batının, o toprakların antik kültürleriyle ilgilenmesi için henüz gerekli süreç olgunlaşmamıştı ve gerçekleşmesi için 1700'lü yılların sonunu beklemek gerekecekti. Başlangıçta, çalışmalar özellikle filoloji alanında olmuş ve daha sonra kazılara başlanmıştı. Çağın büyük araştırmacılarının ilgisiyse, daha çok çivi yazısının çözülmesine yönelikti.

ÇİVİLERİN GİZEMİ

Çivi yazısı terimi ilk defa Avrupa'da *Engelbert Kampfer* tarafından 1700 yılında yazı işaretlerinin çeşitli şekillerde düzenlenmiş çivilerden oluştuğu yazı sistemini tanımlamak için kullanılmıştır. En eski kanıtları MÖ 3000'e uzanan bu tip yazı Sümerler tarafından icat edilmiş fakat sonrasında Akadçadan başlayarak diğer dilleri ifade etmek için- iki temel lehçesi Babilce ve Asurca ile- sonra da Hitit, Huri, Urartu, Elam, Pers, Eblaca (Eblait) ve Ugarit dilleriyle etkileşerek Mezopotamya'nın sınır komşusu bölgelerinde de kullanılmıştır.

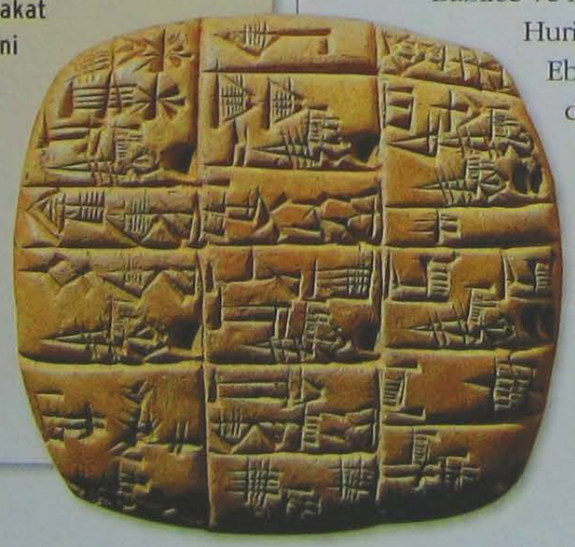

Çivi yazısı karakteriyle yazılmış idari metinler içeren kil tablet; Tello, (MÖ yaklaşık 2360)

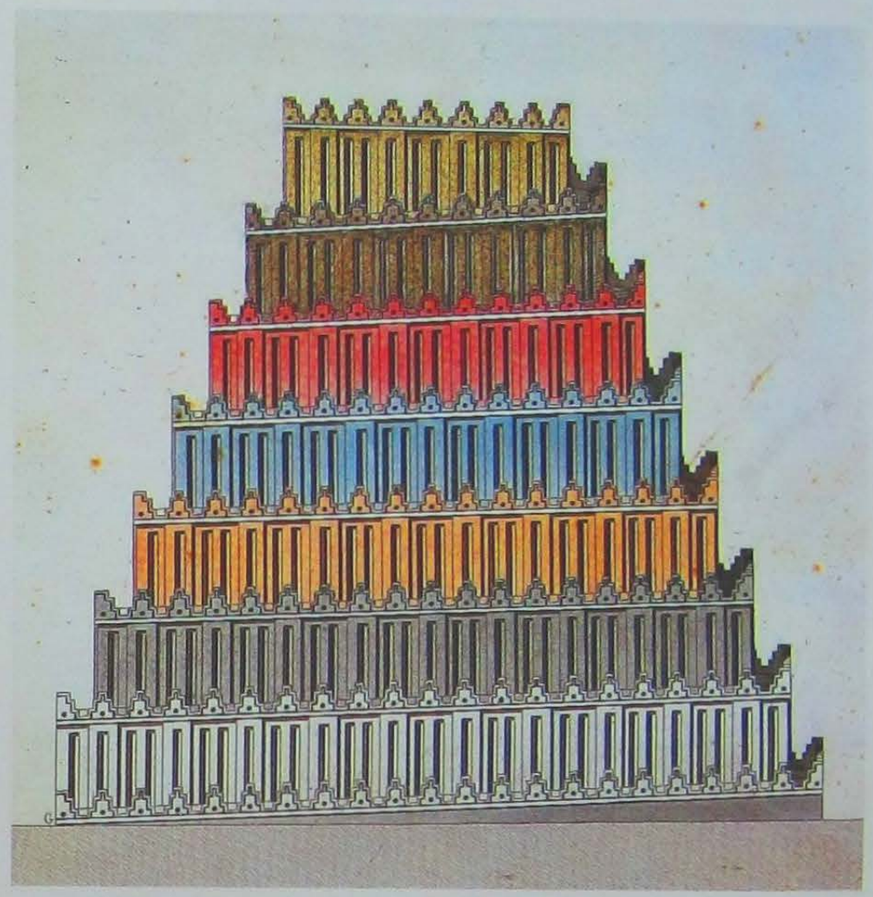

Khorsabad gözlemevinin restorasyon önerisinin resmedildiği 19. yüzyıl gravürü.

Herodot'un metinlerinde var olan bilgiler hariç tutulursa, listelenen bütün çivi yazısı sistemlerinin izleri kaybolmuştur. *Pietro della Vale* tarafından gerçekleştirilen keşifler de hemen dikkat çekmemiştir. Sadece 1778'de *Carsten Niebuhr* tarafından *Persepolis*'teki *Ahameniş* hükümdarlarının krallık konutlarında bulunan bazı yazıtların yayınlanmasıyla şifre çözme dönemi başlamıştır. Yazıtlar Antik Pers, Elam ve Babil çivi yazılarından oluşmuştu. 1802'de *E. Münhter* kral kelimesini simgeleyen ilk yazının yedi işaretini tanımlamayı başardı; neredeyse aynı dönemde Alman *Grotefend*, aralarında Kral Istaspe, Dario ve Serse'nin bulunduğu diğer işaret gruplarını çözdü.

1836'da, İranlı *E. Bournouf* ve *C. Lassen*, Antik Pers dilinin tüm yazı işaretlerini tamamen tanımlayabildiklerini ilan ettiler ve bunun sonucunda birkaç yıl sonra *Persepolis*'te bulunan ilk yazıtların çevrilebileceği düşünüldü. Bu arada 1853'te *E. Norris* tarafından çözülen Elam dilinin ikinci yazıtı da göz ardı edilmedi. Üçüncü ve en eski yazı olan Babil çivi yazısı Mezopotamya'da bulunan diğer birçok belgenin bulunması sayesinde yorumlandı.

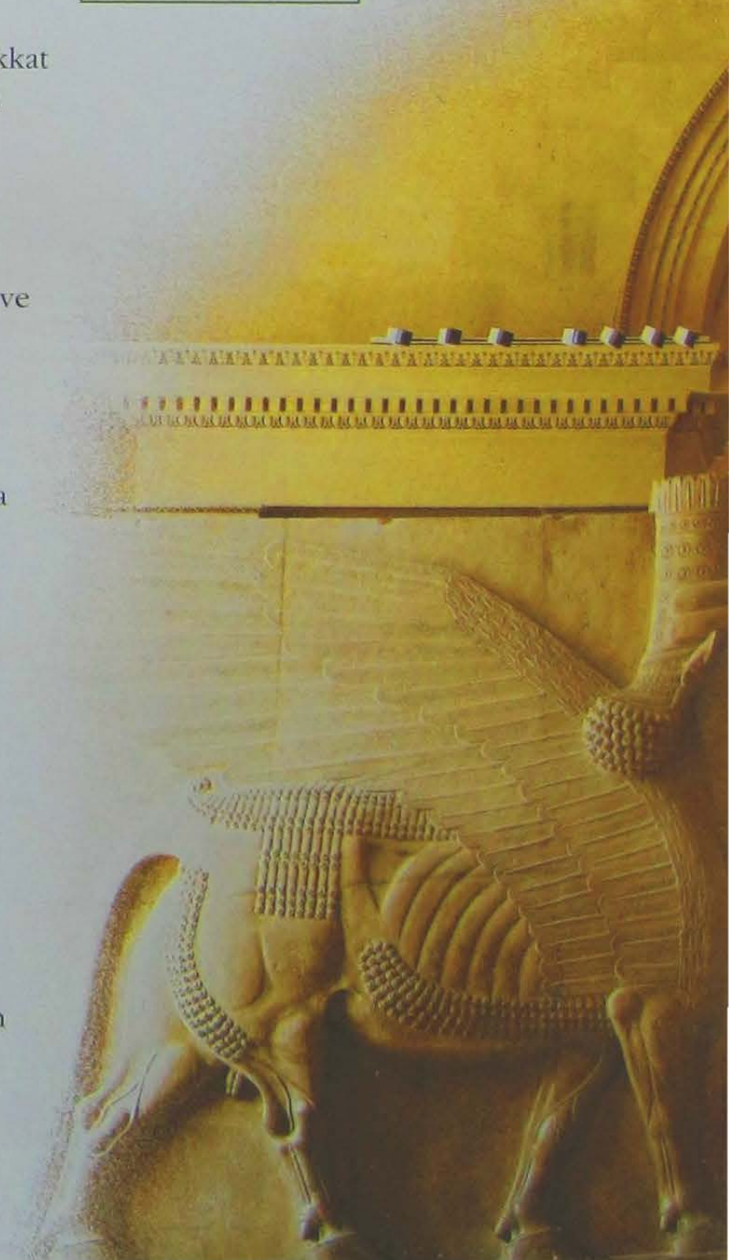

Kanıtlar - Belgeler

SİT ALANLARI

Son 50 yılın en önemli çalışmaları arasında Tell Kannas, Habuba Kabira, Jebel Aruda, Emar, Tell Fray ve Hadide'nin kurtarılması için 1965 ile 1975 yılları arasındaki Suriye'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sayılabilir. Diğer köyler Dicle ve Fırat'ta, 1975 ile 1985 yılları arasında Irak topraklarında ortaya çıkmıştır. 1991'in Körfez Savaşı'na kadar Mezopotamya'da araştırılan sit alanları yaklaşık 500 civarındaydı fakat keşfedilecek on bini aşkın tepe olduğu düşünülürse yapılacak işin ne kadar büyük ölçekli olduğu anlaşılır.

Üstte: Hitit kralı Hattuşili'nin mührünün baskısı.

Altta: Kral Sargon'un günümüzde Ira'ta bulunan Khorsabad'daki sarayının taht salonunu bir zamanlar süsleyen boğa vücutlu, kartal kanatlı ve insan başlı figürler.

Bu yazının anlaşılmasındaki zorluklar ne semboller içermesi, ne sessiz ve ne de yalnızca hecesiz olmasından kaynaklanıyordu. Babil çivi yazısının çözülmesinin resmi tarihi genel olarak 1857 olarak gösterilir fakat bu tarihte hala, en eski çivi yazısı olan Sümer diliyle ilgili hiç bir şey bilinmiyordu. Sümer, Sami ve Babil dili arasındaki farkı belirleyen *H. Rawlinson* olmuştur. Sümer dilinin çözülmesinde *J. Oppert* ve *E. Thureau Dangin*'in de büyük katkıları vardır. *E. Thureau Dangin*, 1900'lü yılların başında akademik dünyaya Sümerlerin tarihi metinlerinin ilk doğru tercümesini sunabilmişti. Fakat ilgi alanı arkeolojik araştırmaların ilerletilmesiyle genişlemeye yönelikti. Türkiye'deki özellikle Hitit İmparatorluğu'nun başkenti *Hattuşa*'daki kazılar, Hint Avrupa tarzında fakat çivi yazısı şeklinde yazılmış yeni bir dilin keşfedilmesini sağladı. Son kazanç, İtalyan arkeologların Suriye'nin antik *Ebla* şehrini keşfederek, yaklaşık 20 bin çivi yazısı tabletiyle MÖ III. binyıla ait Krallık Kütüphanesi'ni gün ışığına çıkarması olmuştur.

Ön Plandakiler

İKİ ARKEOLOG

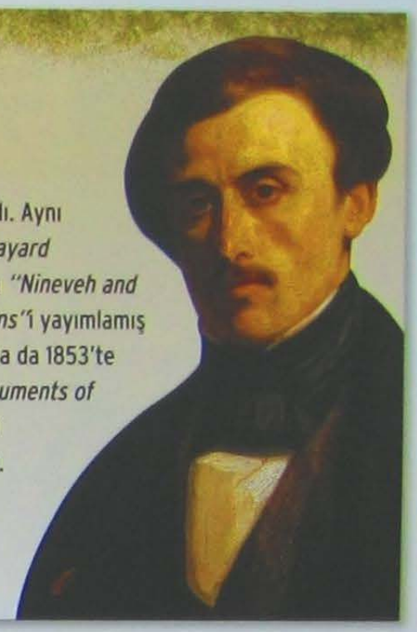

Fotoğraftaki *Paul- Emile Botta* ile sonradan yankı uyandıran bilimsel çalışmaları nedeniyle "baron" olarak adlandırılan *Austin Layard,* Mezopotamya'daki arkeolojinin temel taşlarını oluşturdular. İki araştırmacı sadece kazıların düzenlenmesi ve sürdürülmesinde değil, aynı zamanda gün ışığına çıkarılan bulguların yayınlanmasında da başarılı oldular. 1849 ile 1850 yılları arasında Paris'te *Botta* tarafından yazılan ve *E.-N. Flandin*'in muhteşem çizimleriyle donatılan anıtsal eser *"Monuments de Ninive"*'in 5 cildi yayımlandı. Aynı yıllarda *Layard* Londra'da *"Nineveh and its Remains"*'i yayımlamış daha sonra da 1853'te *"The Monuments of Nineveh"*'i çıkarmıştı.

İLK KAZILAR

Bu tutkulu arkeolojik macera 1842'de Fransız konsül *Paul- Emile Botta*'nın Musul'a atanmasıyla aynı zamana rastlar. Botta aslında bir diplomattı ve ne antik tarih alanında ne de arkeoloji ve filolojiyle ilgili özel bir çalışması vardı.

Ninova sit alanı, Arapçada *tell* denilen iki büyük suni tepe üzerine yayılıyordu: *Nebi Yunus* adlı ilk tepenin büyük bir kısmı, yerleşkeler ve Müslüman mezarlığı tarafından işgal edildiği için kazılması neredeyse imkânsızdı; bu yüzden araştırmalar *Koyuncuk* denilen ikinci tepeye yöneltildi. Ancak ne yazık ki araştırmalar beklenen sonucu vermemiş, bu yüzden yerleşim halkı dikkate alınarak sit alanı antik bulgularla dolu olan komşu *Khorsabad*'ın lehine terk edilmişti.

Başlangıçta ekonomik destek yetersizliğinden kaynaklanan pek çok zorluğa rağmen araştırmalar olağanüstü başarılı oldu. Kazı için önceden seçilen noktada, çağın en güçlü ve mücadeleci hükümdarı *II. Sargon*'un (MÖ 724- 705) kurduğu *Yeni Asur İmparatorluğu*'nun başkentlerinden biri gömülüydü. Bunu ortaya çıkaran ilk kazılara devam etmek için Fransa'dan hemen gerekli fonlar sağlanmış ve bunlarla birlikte ressam *Eugéne Napoleon Flandin* de kazı alanına gelmişti. Bu sayede *Botta*, 1844 yılının Mayıs ayında, -yanlış bir şekilde- *Ninova*'nın bir parçası olarak düşündüğü *Khorsabad*'taki ikinci kazıya başlayabilecekti.

Fransız Hükümeti, Asur'dan gelen muhteşem eserleri sergileme konusunda çok istekliydi ve *Botta*'ya bulguların mümkün olduğunca erken gönderilmesini emretmişti. Fakat zorlu yol ve ulaşım koşullarından ve taşınacak eserlerin kırılganlığından kaynaklanan güçlükler de bir hayli fazlaydı. Özellikle, havayla temasta bozulmaya eğilimli kaymaktaşı levhalar üzerine yapıldıklarından, krallık saraylarının iç salonlarını süsleyen rölyefler kolayca zarar görebilirdi. Onları gönderebilmek için Fransız konsül, *Dicle*'nin akıntısını geçmek zorunda olan buluntuları parçalara ayırmak ve sallarla taşımak zorunda kaldı. İlk yükün nehrin sularında kaybolmasına rağmen ikinci seferde Paris'e birkaç rölyef ulaştırmayı başardı. Bu sayede 1 Mayıs 1847'de Louvre Müzesi, *"Asur Sanatı"*'na ayrılmış bir salonun açılışını yapacak, bu da, *Botta*'nın keşiflerinin tüm Avrupa'da yankı uyandırmasını sağlayacaktı.

Bu sırada, -iş için Seylan'a giderken Musul'dan geçen- genç İngiliz avukat *Austin Layard, II. Sargon* sarayının muhteşem harabelerini ziyaret etmek için- orada konaklamaya karar vermişti: *Layard, Botta*'nın eserini tamamlayan kişiydi. Fransız konsül *Botta* tarafından gerçekleştirilen keşiflere hayran kalan ve yeni keşiflere devam etmek için orada kalan genç İngiliz'e sempati duyan bir başka İngiliz *Stratford Canning* da, *Layard*'a desteğini sunacaktı.

Ninova'daki Nergal Kapısı'nı süsleyen heykellerden biri.

Bu sayede *Layard*, 1845 ile 1847 yılları arasında *II. Asurbanipal* (MÖ 883-859) tarafından yaptırılan muhteşem heykel süslemeleriyle dolu saray kalıntılarının gün ışığına çıkarıldığı *Nimrud*'da kazılara başladı. Daha sonra, 1849 ile 1951 yılında sürdürülen kazılardan, -Asurbanipal'in kütüphanesinin ilk tablet parçasına ulaşıldığı- *Ninova*'daki *Senharib*'in Krallık Konutu kazısı da aynı derecede başarılı olmuştur.

Botta ve *Layard*'ın çalışmaları Mezopotamya uygarlıklarının bütün araştırmacı kuşaklarının oluşumuna katkıda bulunmuş ve yeni seferlere koyulmak için teşvik edici olmuştur.

Nitekim 1800'lü yılların tam ortasından itibaren Mezopotamya'daki kazılar çoğaldı. *Khorsabad*'da ise ressam *Felix Thomas*'ın yardım ettiği *Victor Place*'in yönetimi altında araştırmalar çılgınca devam etti. 1849 ile 1855 yılları arasında *W. Loftus* Uruk, Mezopotamya'nın güneyinde Susa ve Larsa sit alanlarında sondajlar gerçekleştirirken, *J.E. Taylor*, neredeyse aynı zamanlarda 1854- 55 yıllarında Ur ve Eridu şehirlerini araştırmaktaydı.

MÖ IV. ve III. binyıllarda gelişen Sümer kültürünü dünyaya açan şüphesiz antik *Lagash* (Tello)'ta 1877 ile 1901 yılları arasında Sümer dilinde yazılmış tabletleri gün ışığına çıkaran *E. De Sarzec*'dir. Arkeolojik araştırmada yeni bir dönüm noktası 1900'lü yılların başında ilk kazıyı Asur'da, ikincisini de Babil'de gerçekleştiren Alman araştırmacılar *W. Andreae* ve *R. Koldewey* çalışmaları sırasında yeni bir bilimsel yöntem de geliştirmişlerdi. Onların sayesinde Avrupa'nın çeşitli müzelerinde sergilenecek sanat eserlerinin kurtarılması olarak algılanan arkeoloji fikri terk edilmiş, büyük Mezopotamya uygarlıklarının kültürel gelişimlerine dahil edilerek, mimarlık, ambiyans, el yapımları üzerinde çalışılmaya başlanmıştır.

1900'lü yılların ilk on yıllarında *Leonard Wooley* tarafından Uruk'ta yürütülen, *Krallık Mezarlığı* adlı sansasyonel keşfini açığa çıkaran diğer kazılar göz önüne alınmaya başlanmış ve süreç Amerikalı *H. Frankfort*'un Diyala toprakları boyunca yönettiği kazılarla devam etmiştir.

Suriye'de Tell- Fray'da bulunan MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilen tütsü kabı.

Kanıtlar - Belgeler

YARGI

Babil çivi yazısı çözümünün resmi tarihi, Londra'nın *Royal Asiatic Society*'nin *Rawlinson, Hincks, Oppat* ve *Talbot*'u Asur hükümdarı *III. Tiglat- Pileser*'in uzun yazıtını tercüme etme ve onu kapalı bir zarfla değerlendirilmesi için bir yargıç grubuna teslim etme görevine tabi tuttuğu 1857 yılıyla ilişkilendirilir. Zarfı açan yargıçlar dört çalışmanın sonuç olarak aynı amaca yönelik olduğunu saptamış ve Babil çivi yazısı çözümünün tamamlanmış olarak düşünülebileceği hükmüne varmışlardı.

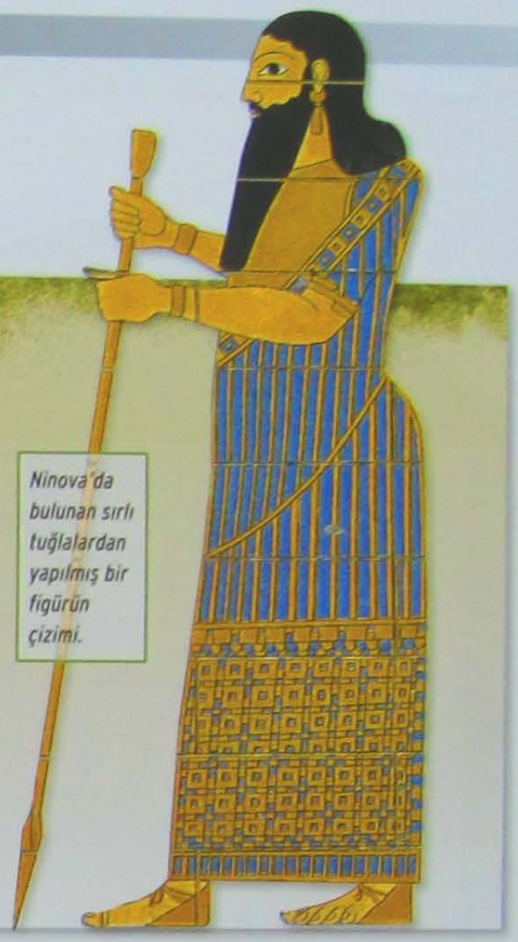

Ninova'da bulunan sırlı tuğlalardan yapılmış bir figürün çizimi.

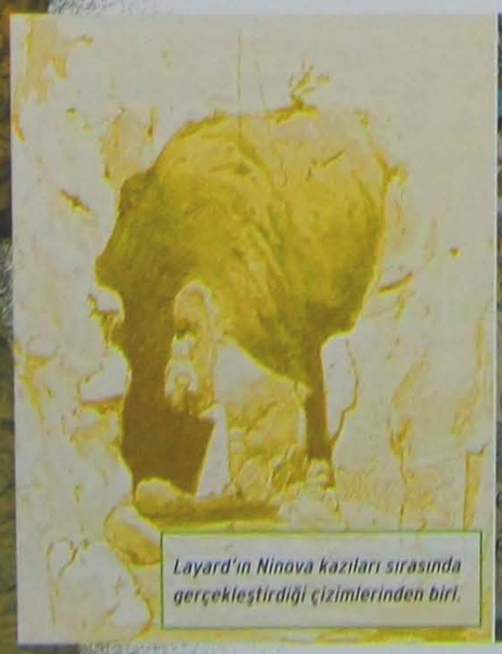

Layard'ın Ninova kazıları sırasında gerçekleştirdiği çizimlerinden biri.

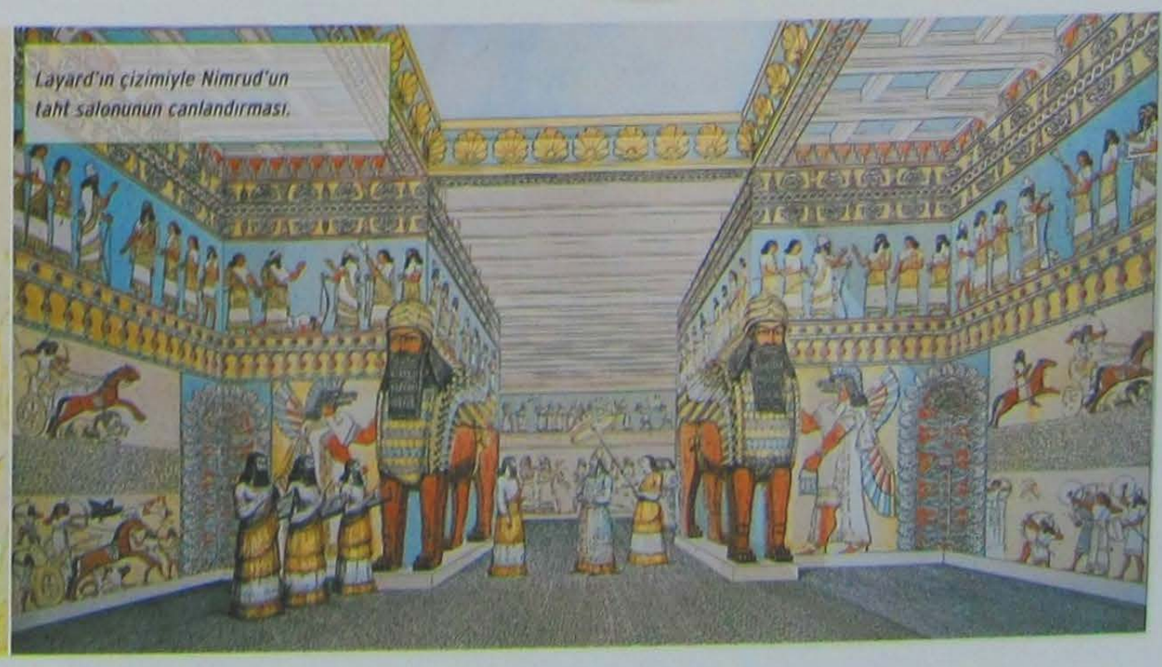

Layard'ın çizimiyle Nimrud'un taht salonunun canlandırması.

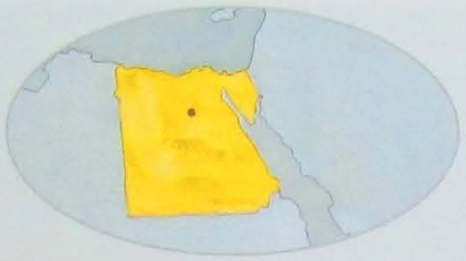

KUMULLAR ARASINDAKİ CENNET

FAYYUM VAHASI, AŞAĞI NİL HAVZASINDA, NİL NEHRİ'NİN DOĞUSUNDA VE DENİZ SEVİYESİNİN ALTINDA YER ALIR. ESKİ YUNANLILAR BURAYI MOERİS GÖLÜ (KARUN GÖLÜ) OLARAK ADLANDIRIRKEN, KLASİK YAZARLAR FAYYUM'U BİR TÜR YERYÜZÜ CENNETİ OLARAK BETİMLEMİŞLERDİR.

Fayyum'da bulunan bir mumyanın boyalı maskesi. Bu örnek, geleneksel Mısır ölü gömme alışkanlıklarını da göstermektedir.

Fayyum (Fayyum, El Feyyum, El Fayyum) ve onun *Eski Krallık* dönemindeki yerleşimleri hakkında pek az şey biliyoruz. Yine de bölgenin *Shedet* adında bir merkezi olduğu kesindir. Bu şehir günümüze dek bölge yönetiminin merkezi olmayı sürdürmüş ve birçok kez adı değişmiştir: *Shedet, Krokodilopolis, Arisontopolis, Medinet el-Fayyum* gibi. Kültü tüm bölgeye yayılmış olan *Timsah Tanrı Sobek*'e adanan en büyük ve en önemli tapınak da burada inşa edilmiştir.

Her yanda kendiliğinden yetişen bitki örtüsü ve yabanıl hayvanlarla zengin bataklıkların varlığına rağmen *Fayyum* çöküntüsü, *Eski Krallık* süresince pek az yerleşilen bir bölge olmuştur. MÖ III. bin yılına ait bazı devlet memurlarının mezarlarında ortaya çıkan yazıtlardan bu bölgenin, avlanmaya ve balık tutmaya gelen krallar, kral aileleri ve devlet ileri gelenleri için bir eğlence yeri olduğunu biliyoruz.

Keops'un babası *Firavun Snefru*, bölgenin doğu sınırlarındaki yükseltide, bugün *Maldum Snefru Piramidi* olarak adlandırılan piramidi yaptırmıştır. 1988-89 yıllarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda, bu piramidin mezar olarak kullanılmayan bir anıt olduğu doğrulandı. Bunun yanı sıra tapınak olarak yorumlanabilecek bir yapının kalıntıları, dikilitaşlar, heykeller, ritüellerde kullanılan ve dinî etkinliklerin varlığını kanıtlayan eşyalar bulundu. *Karun Gölü*'nün kuzeyinde, *Cebel Katherina Dağları* arasındaki bir bazalt ocağının yakınında ve bugün tamamen çöl olan bir bölgede, *Eski Krallık*'a tarihlenen dairesel kulübeler ortaya çıkarıldı. Aynı yerde taş döşeli bir yolun ve belki de dünyanın en eski yolunun izleri bulundu. Başlangıçta 12 km uzunluğunda olan bu yol, kuşkusuz bazalt bloklarının ocaktan göl kıyısına taşınması için kullanılıyordu.

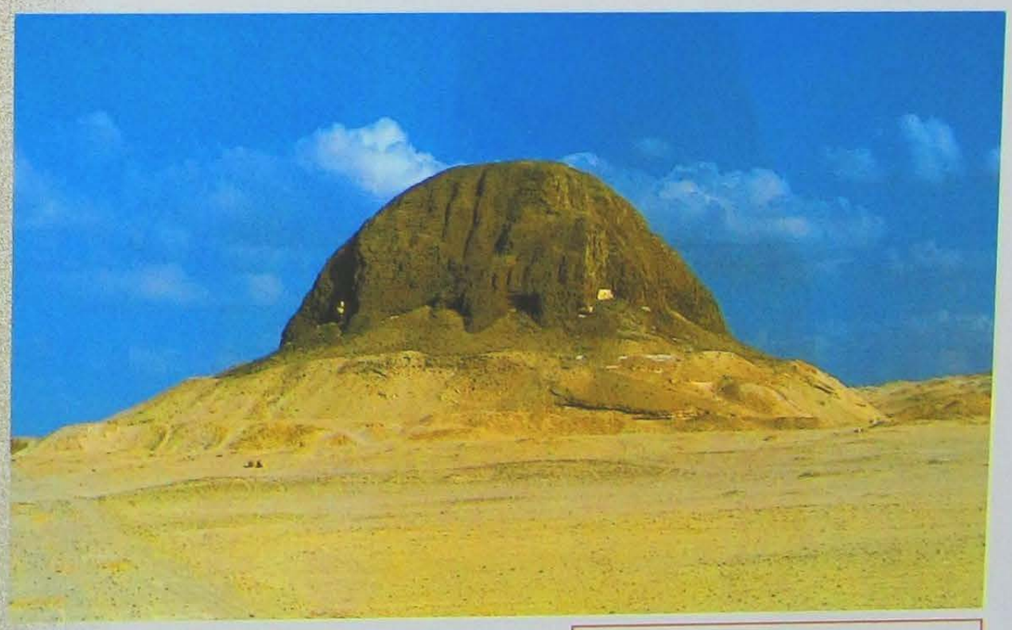

El-Lahun'daki II. Sesostris Piramidi'nin tuğladan yapılmış ana bölümü.

Ön Plandakiler

TANRI SOBEK

Sobek, timsah kılığında eril bir tanrıydı. Başlıca kült yerleri olan Cebel el-Silsila, Cabalen ve hala görkemli bir tapınağın korunduğu Kom Ombo, Yukarı Mısır'da bulunmaktadır. Sobek, tüm Fayyum'da tapınılan baş tanrıydı ve bölgedeki her şehirde ona adanmış tapınaklar bulunurdu. Bunların içinde en büyük ve en önemli olanı, bugün Medinet el-Feyyum olarak anılan başkentteydi; içinde rahipler tarafından beslenen ve tapınma nesnesi olan kutsal timsahın yaşadığı bir göl vardı. Kutsal timsah öldüğünde mumyalanır ve bir tanrıya özgü onurla gömülürdü.

Yine çevrede, *Orta Krallık* olarak da bilinen *XII. Hanedanlık* dönemine tarihlenen ve günümüze kadar korunan ender tapınaklardan biri bulunur. *Cebel Katherina*'nın eteklerinde yükselen bu küçük mabedin adı *Kasr El-Saga* ya da "Mücevherler Kalesi"dir. Dikdörtgen planlıdır. Girişi, Mısır tapınaklarının alışılmış planının aksine, uzun kenarlardan birinin ortasındadır. Yan yana dizilmiş yedi mezarın açıldığı bir tek ana odadan oluşmuştur. Yazıtlarla tasvirlerin olmayışı, burayı yaptıran kral ve tapınılan tanrılar hakkında bilgi sahibi olmamızı engellemiştir. Mabedin güneyinde düzgün ve geometrik bir planimetriye göre yapılmış ve birbirine paralel sıralarda kurulmuş aynı tip evlerden oluşan bir yerleşim yeri (114 x 80 m) gün yüzüne çıkarılmıştır. Sit alanını kazan arkeologlar, yapının, *XII.* ve *XIII. Hanedanlık* döneminde burada çalışan, tahminen 1200 işçi için yapılmış bir konut-yatakhane olduğunu ileri sürmüştür.

ISLAH HAREKETİ

Fayyum'da, krallarının bu bölge için ıslah emri verdiği *XII. Hanedanlık* dönemine ait birçok anıt ve yerleşim alanı bulunur. Islah hareketinde hidrolik mühendisliği gerektiren büyük bir proje söz konusuydu: Bir dizi yapay kanalla birlikte *El-Lahun*'a yapılan ilk setlerle, bölgeyi yemyeşil bir tarım bölgesine dönüştürmek mümkün olmuş ve çiftçilerin yaşadığı yeni yerleşim birimleri kurulmuştu.

Fayyum'un baş tanrısı olan Timsah Sobek'in klasik betimi.

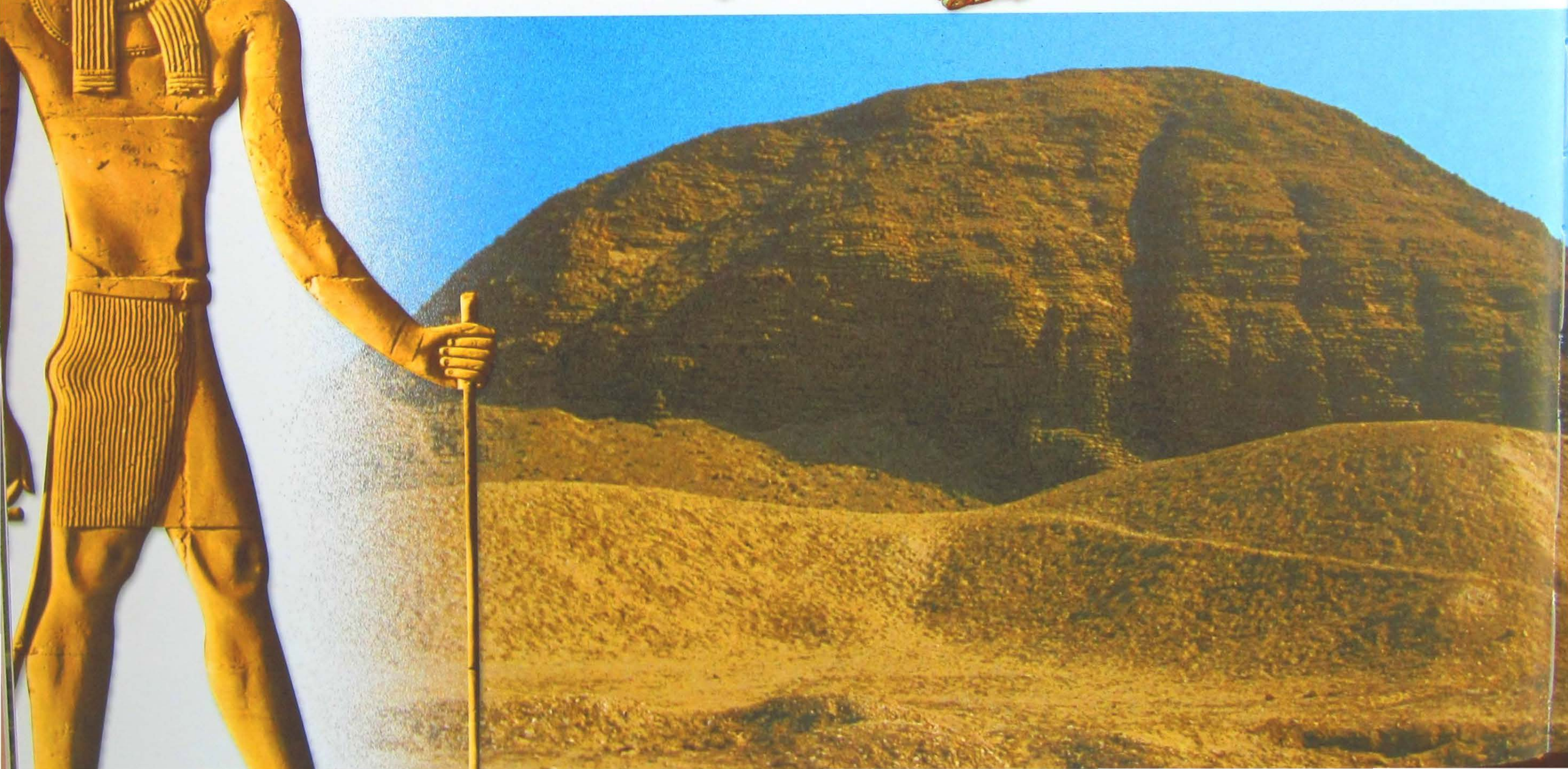

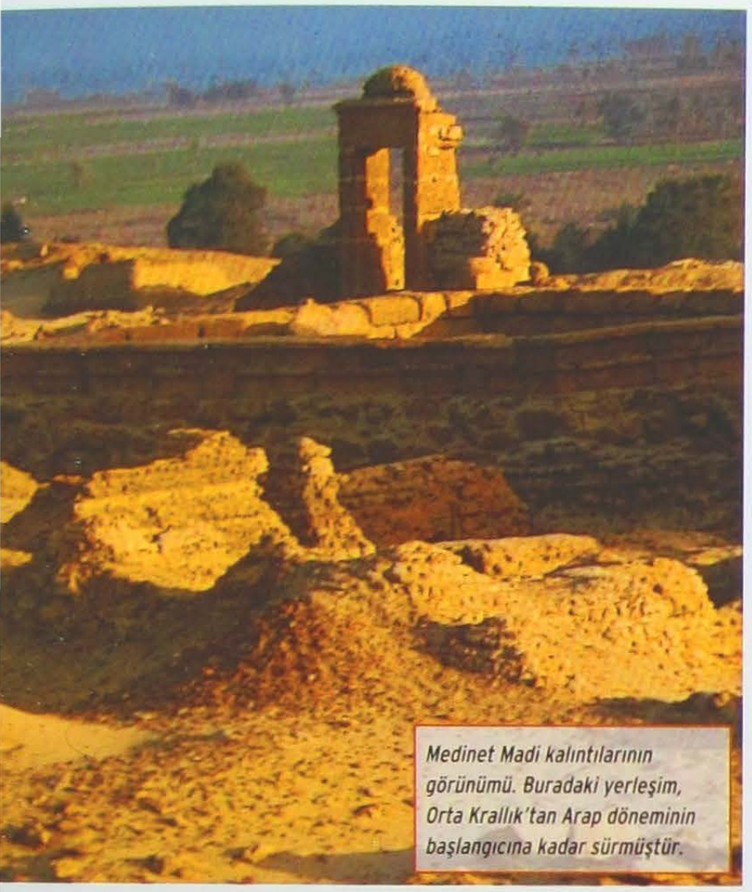

Medinet Madi kalıntılarının görünümü. Buradaki yerleşim, Orta Krallık'tan Arap döneminin başlangıcına kadar sürmüştür.

Kahire Mısır Müzesi'nde saklanan bir papirüste Timsah Tanrı Sobek'e tapınma sahnesi görülüyor.

Hawara'daki Amenemhat Piramidi. Bölge, Roma dönemine dek Fayyum seçkinlerinin defin yeri olmuştur.

Fayyum'da çalışmalar *III. Amenemhat* (MÖ 1855-1808) krallığı döneminde tamamlanmıştır. Tanrı olarak kabul edilen firavunun ve onun sonuçlandırdığı görkemli işlerin anısı, Roma dönemine kadar bu topraklarda yaşamıştır. *II. Sesostris* ile *III. Amenemhat* gömülmek için *Fayyum*'u seçmişlerdir: İki kral da kendilerine pişirilmemiş tuğladan yapılmış ve kireç taşı blokları ile kaplanmış birer piramit yaptırmıştır. *II. Sesostris*'inki *El-Lahun*'da, *III. Amenemhat*'ınki ise *Hawara*'dadır.

EL-LAHUN VE HAWARA

Sesostris'in piramidi 1887-88 yıllarında *M. W. F. Petrie* tarafından incelenmiştir. Petrie, hırsızların mezara girmelerini engellemek için sıra dışı bir yere yapılan girişi bulmakta oldukça zorlanmıştı. Piramidin çevresinde soylulara ve prenslere ait kuyu tipi ve kesik piramit biçimli mezarların da yer aldığı geniş bir nekropol bulunuyordu. *XII. Hanedanlık* prensesi *Sithathoriunet*'e ait olan mezar dokunulmamış halde bulunmuş ve prensesin gömütünde son derece zarif sayısız mücevher ortaya çıkarılmıştı. *Petrie*, II. Sesostris Piramidi'nin vadi tapınağının yanında dikdörtgen biçimli büyük bir yerleşim yerini de gün ışığına çıkarmıştı: Etrafı surlarla çevrilmiş ve birbirine dik sokaklarla mahallelere bölünmüş bu alandaki evler farklı tiplerde olup, pişirilmemiş tuğladan yapılmıştı.

Araştırmalar - Keşifler

ZENON ARŞİVİ

Papirüs üzerine Eski Yunanca yazılmış 2000 adet belgeden oluşan bu eşsiz arşiv, 1914 yılında Philadelphia (günümüzde Amman-Ürdün) kentinde gizlice kazı yapanlar tarafından tesadüfen bulunmuştur. Bu arşiv, MÖ 270-240 yılları arasında devlet görevinde bulunan *Apollonius*'un mülklerinin yöneticisi olan *Zenon*'a aitti. Bugün dünyadaki sayısız koleksiyonda korunan bu papirüsler üzerinde yapılan araştırmalar sayesinde, ülke topraklarının yönetim şekli ve Mısır kentlerinin o dönemdeki günlük yaşamı hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur.

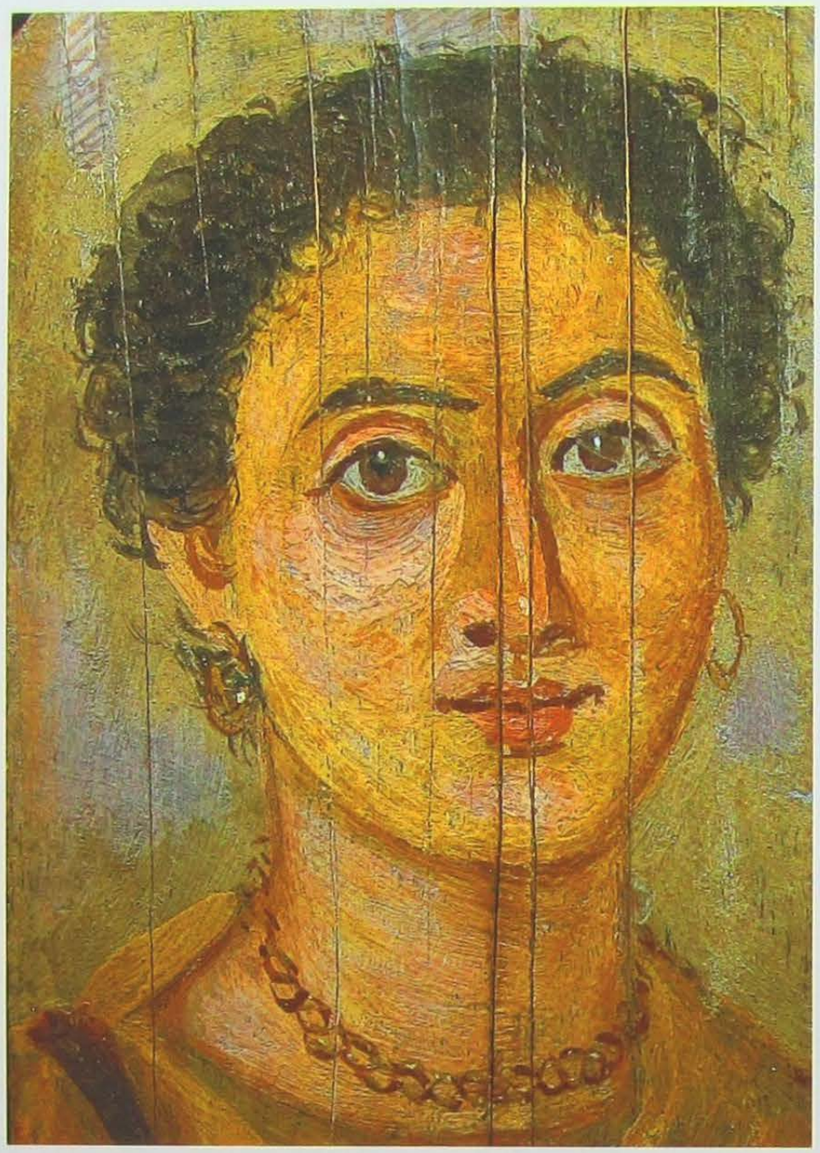

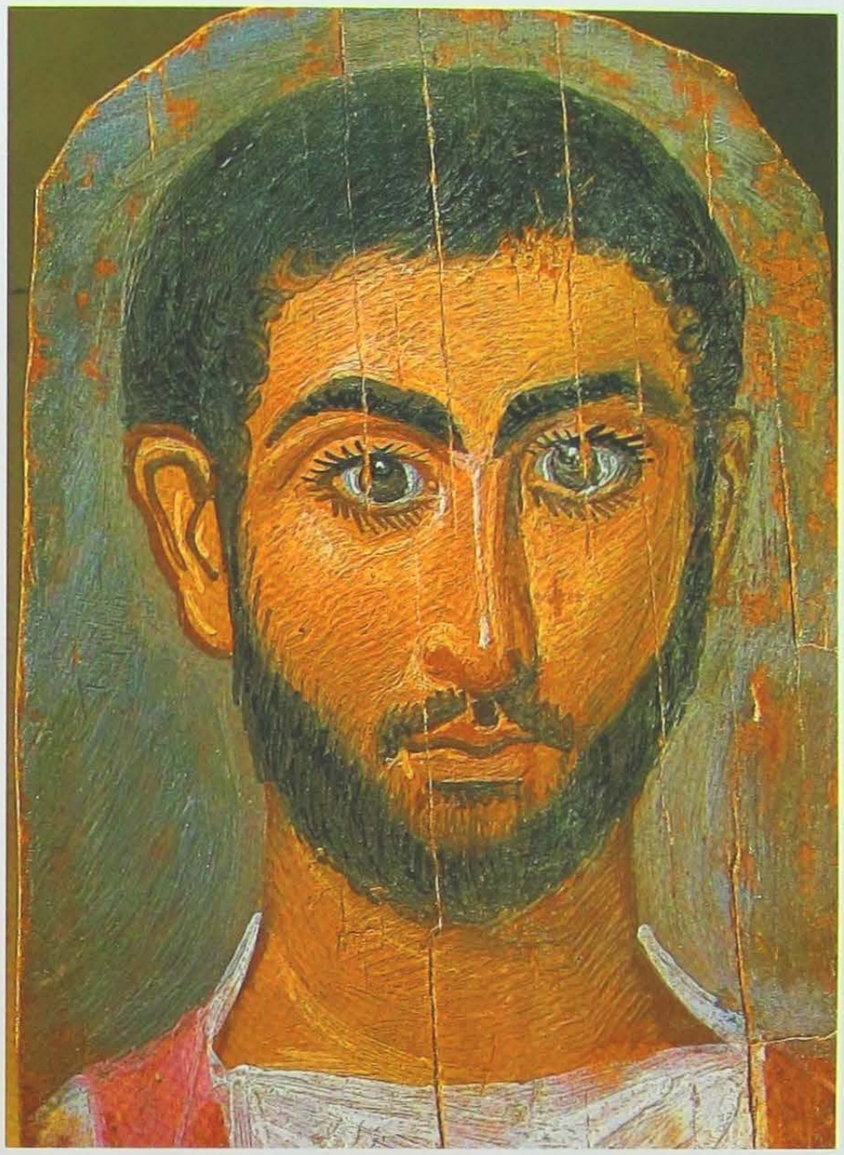

Fayyum'da bulunan ölü portreleri, Mısır değil Roma özelliği taşır. Kadınların saç modellerinde, Roma imparatorluk sarayı kadınları taklit edilmiştir.

Ankostik teknikte boyalar, ışığa ve suya dayanıklı olmaları için balmumu eriyiğinde çözündürülür ve bir fırça ya da ısıtılmış demir yardımıyla sürülürdü.

Firavun III. Amenemhat'ı tahtında otururken betimleyen devasa heykellerin yerleştirildiği kaidelerden biri. Yüksekliği 10 m civarındadır.

Üstte ve solda. Fayyum'da bulunan ve ahşap pano üstüne resmedilmiş üç portre. Mumyanın sargıları arasına ve geleneksel cenaze maskesinin yerine yerleştirilmişlerdi.

En mütevazileri üç odadan oluşuyordu, bazı villaların ise yetmişten fazla bölümü ve içinde göleti olan bahçeleri vardı.

El-Lahun'da toplam olarak 5 bin ile 9 bin arasında insan yaşıyordu. Bunlar, kraliyet mezar kompleksinin yapımında işçi, memur, asker, üretici, doktor ve yazıcı olarak işe alınmışlardı. Burada aynı zamanda soylu kişilerin cenaze kültünde görev alan rahipler, kadın dansçılar ve şarkıcılar da yaşıyordu ve bu uygulama *XIII. Hanedanlık* yıkılana kadar devam etti. Gündelik yaşamda kullanılan eşyalar ve bulunan sayısız papirüs sayesinde topluluğun yaşamını anlamak ve onun sosyal yapısını analiz etmek mümkün olmuştur.

III. Amenembat Piramidi ise -bugün *Hawara* olarak adlandırılan- başka bir nekropoldedir. Bu görkemli anıtın varlığı yüzünden bölge, Roma dönemine dek *Fayyum* seçkinlerinin defin yeri olarak kullanılmıştır. Kralın, piramidin güneyinde cenaze töreni için yaptırdığı büyük tapınak, karmaşıklığı ve büyüklüğü nedeniyle klasik yazarlar tarafından *"Labirent"* olarak anılmıştı. MÖ 5. yüzyılın ortalarında bölgeyi gezen *Herodot*'a göre bu iki katlı yapı 3000 oda ve bir avluya sahipti. Bugün ne yazık ki bu tapınaktan geriye sadece birkaç yıkıntı kalmıştır. Aynı şekilde piramidin taş kaplaması ve çevresindeki sayısız mezar anıtı yok olmuş, labirentten geriye sadece birkaç mimarî unsur ile heykel parçası gelebilmiştir. Nekropolde yürütülen kazılarda bulunan sayısız mumyadan *Roma* dönemine ait olanların çoğuna, yüzün olduğu yere ve sargıların arasına ölünün resmedildiği bir ahşap plaka yerleştirilmiştir. Bunlar, olağanüstü ustalıkla yapılmış, 19. yüzyılda antikacılarla tüccarların en çok aradığı parçalar olan ünlü *"Fayyum Portreleri"*dir.

MEDİNET MADİ

III. Amenembat tarafından yaptırılan ve *IV. Amenembat* tarafından tamamlanan bir başka tapınak da *Fayyum*'un güneybatısında bulunan ve günümüzde *Medinet Madi* olarak anılan şehirdedir. Şehrin eski adı olan *Gia*, Helenistik dönemde *Narmouthis*'e dönüşmüştür.

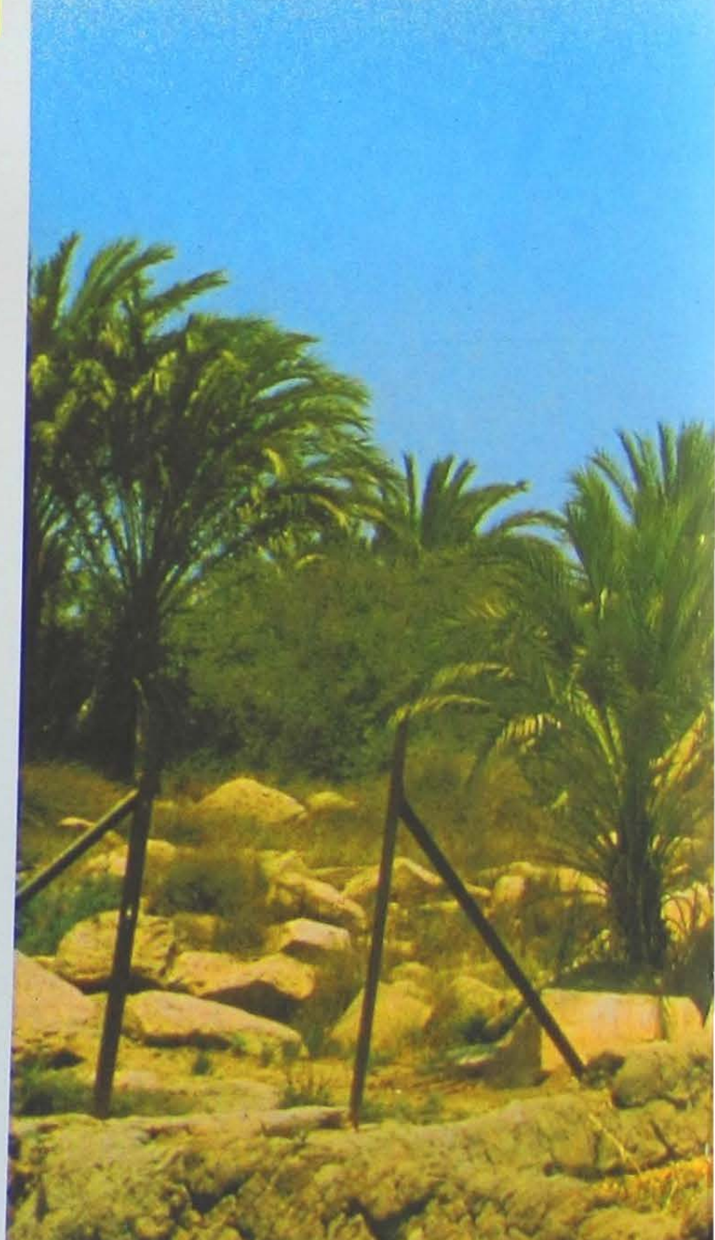

Ön Plandakiler

FAYYUM PORTRELERİ

Ahşap plakalar üstüne ankostik teknik ve tutkallı boyayla yapılan ve Roma dönemi mumyalarında geleneksel cenaze maskesinin yerini alan resimler, Fayyum Portreleri olarak adlandırılır. Değişik Mısır nekropollerinde bulunan bu portrelerden gün yüzüne ilk çıkarılanlar, adını aldıkları Fayyum'dakilerdir. Özellikle Hawara ile Philadelphia (günümüzde Amman/Ürdün)'da çıkarılanlar sayıca oldukça fazla ve yüksek kalitededir. Bunlar çoğunlukla Mısır'a özgü olmayan bir tarz ve resim tekniği ile yapılmış yerel sanat eserleridir. Romalı olmasalar da Romalılaştırılmış yüksek tabaka mensubu erkek, kadın ve çocukların yüzleri resmedilmiştir. Giysiler, saç modelleri ve mücevherler Roma tarzında olup, imparatorluk sarayı modasının izlerini taşımaktadır.

Orta Krallık'tan Arap dönemine kadar iskanın sürdüğü bu önemli yerleşim biriminde, 1934-39 yılları arasında, *Kobra Tanrıça Renenutet* ile *Timsah Tanrı Sobek*'e adanmış bir tapınak gün yüzüne çıkarılmıştır. *A. Vogliano*'nun yönettiği bir İtalyan arkeoloji kurulu tarafından ortaya çıkarılan tapınak son derece iyi korunmuştu. Etrafı pişmemiş tuğladan yapılmış surlarla çevriliydi. Buraya kenarlarında sfenkslerin bulunduğu taş döşenmiş bir yoldan geçilerek ulaşılıyordu.

Tapınağı oluşturan bölümleri farklı dönemlere tarihlendirmek mümkündür: En eski bölüm *Orta Krallık* dönemindendir ve iki ana odadan oluşur: İlkinde papirüs demeti şeklinde iki sütun vardır, ikincisine ise tanrı heykelleri için üç küçük oda açılmaktadır. Roma döneminde tapınağın arka tarafına ikinci bir mabet yapılmıştır. 1996 yılından beri şehri kazan Pisa Üniversitesi heyetinin çalışmaları, iki timsah tanrıya adanmış ve Helenistik döneme ait olan üçüncü bir tapınağı ortaya çıkarmıştır. Yine aynı kral, *III. Amenemhat* tarafından dikilen bir anıt bu bölgenin neredeyse tam merkezinde, bugünkü *Biahmu* yakınlarındadır. Gür bitki örtüsü arasında görülen 10 m'den daha yüksek iki kaide üzerinde, kralı tahtında ve yüzü kuzeye dönük otururken betimleyen devasa heykelleri bulunurdu. Her bir heykel, dört kenarlı bir duvarın içine yerleştirilmişti. Çevrede bir tapınağın ya da ona ait olabilecek başka yapıların izlerine rastlanmadığından, bu anıtların işlevi belirlenememiştir. Ancak kısa bir süre önce iki heykelin yakınlarında *Orta Krallık* dönemine ait olabilecek bir yerleşimin kalıntıları bulunmuştur.

Fayyum'da bulunan portre özellikli heykel, İskenderiye'deki Yunan-Roma Müzesi'nde sergilenmektedir.

Fayyum'da bulunan Firavun I. Neferhotep heykeli. Bugün Bologna-İtalya'daki Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

YUNANLILAR VE ROMALILAR

Bölgede korunan kalıntıların büyük kısmını *Helenistik* ve *Roma* dönemlerine tarihlendirmek mümkündür. Burada sözü edilen kalıntılar, ıslah edilen yeni toprakları ekip biçmekle görevli çiftçileri barındırmak için MÖ 4. yüzyılın sonlarından 3. yüzyılın başlarında kadar kurulan sayısız yerleşim merkezi, küçük şehir ve köylerdir. Nitekim *II. Ptolemaios* döneminde, o zamana kadar çöl olan arazideki ekilebilir toprakların genişletilmesine dayanan *Fayyum*'un ikinci büyük ıslahı tamamlanmıştı. Islah planı, doğal olarak çöküк olan bu alana olabildiğince su dağıtabilmek için, sık yapay kanallar ağının yapılmasını öngörüyordu. Bölgeyi çevreleyen kayalık basamak, mühendislerin aşamadığı sınır olmuştu. Ekilebilir hale getirilen alan, hemen hemen bölgenin bugünkü genişliğine eşittir. Bu yeni ve görkemli mühendislik işi, *Büyük İskender*'in fethinden sonra (MÖ 332) ülkeye göçenlerin sayısında artış olduğu için gerekli olmuştu.

Ptolemaios Hanedanlığı'na ait kraliyet ordularının büyük bölümü yabancı paralı askerlerden oluşuyordu. Bunlara, rütbelerine göre değişen genişliklerde toprak parçalarının kullanım hakkı verilmişti. Yabancı devlet memurlarına da, bazıları son derece geniş tarım arazileri dağıtılmıştı. Bunlardan biri bölgenin doğusunda, *Philadelphia* şehri yakınlarındaydı ve *II. Ptolemaios*'un maiyetindeki *Apollonios*'a aitti. Arazi hemen hemen 2.750 hektar genişliğindeydi

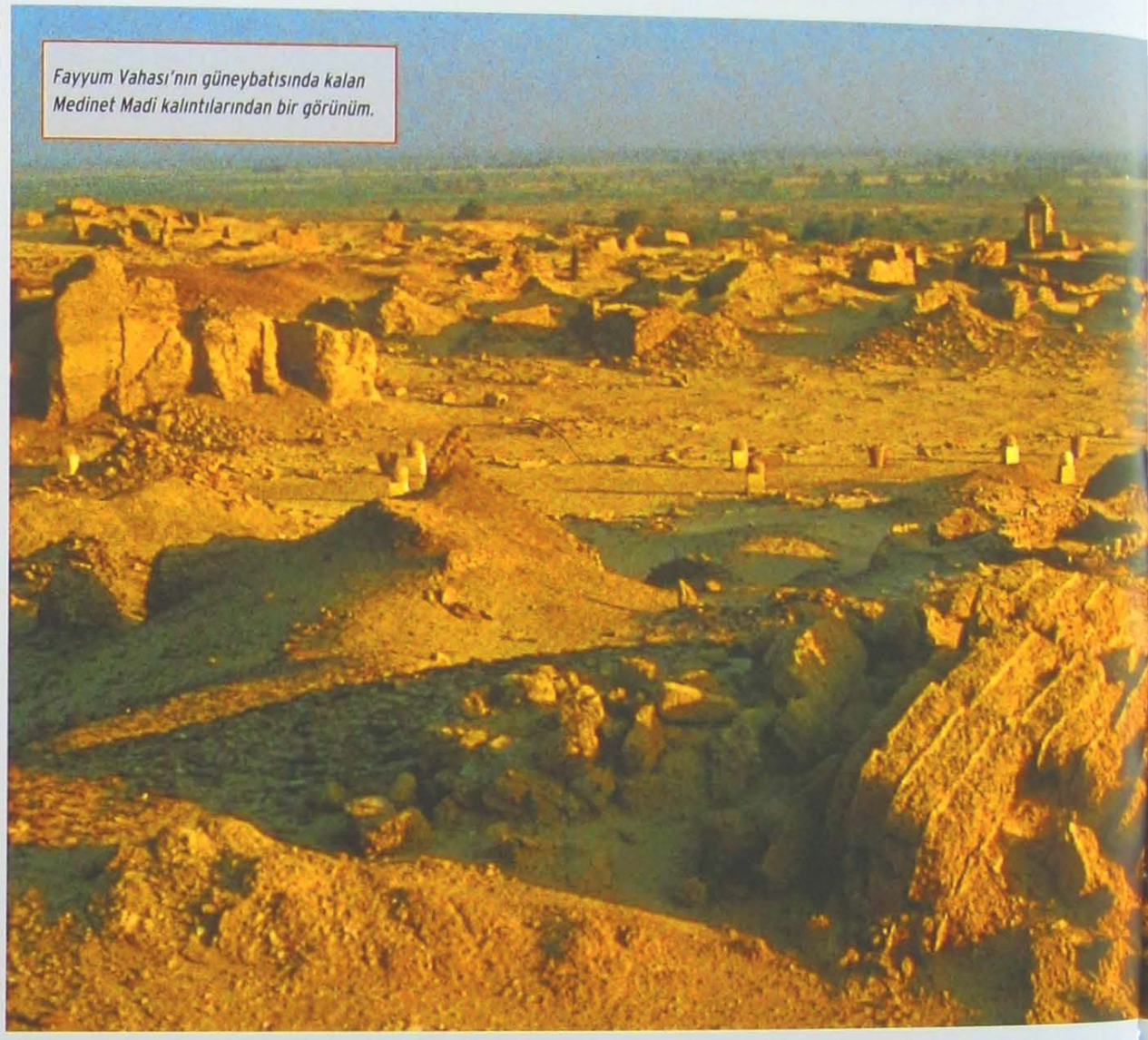

Fayyum Vahası'nın güneybatısında kalan Medinet Madi kalıntılarından bir görünüm.

ve Kaunoslu *Zenon* tarafından yönetiliyordu. Günümüze dek korunan Yunan-Roma yerleşim birimleri, çöl kumları arasında her yana yayılmıştır; iç kısımlarda bulunan yerleşim merkezleri ise, özellikle insanların faaliyetleri yüzünden yok olmuştur.

MS 4. yüzyılda yaşanan ekonomik ve politik kriz sonucu, merkezin dışında bulunan birçok yerleşim birimi neredeyse tamamen boşaltılmış, ekilebilir toprak giderek verimsizleşmiş ve bölgenin tamamı yerini çöl kumlarına bırakarak küçülmüştür. Kumlar her şeyi hızla örtmüş ve tüm yerleşim birimlerini korumuştur. 19. yüzyıl sonlarında bulunan bu birimler yalnızca bilim adamlarını değil, koleksiyoncular ile müzelere satacak malzeme ve papirüs arayan tüccarlarla antikacıları da kendine çekmiştir. Yunan-Roma şehirlerinin büyük kısmının bulunması, tanımlanması ve kazılması, bölgeyi 1895-1901 yılları

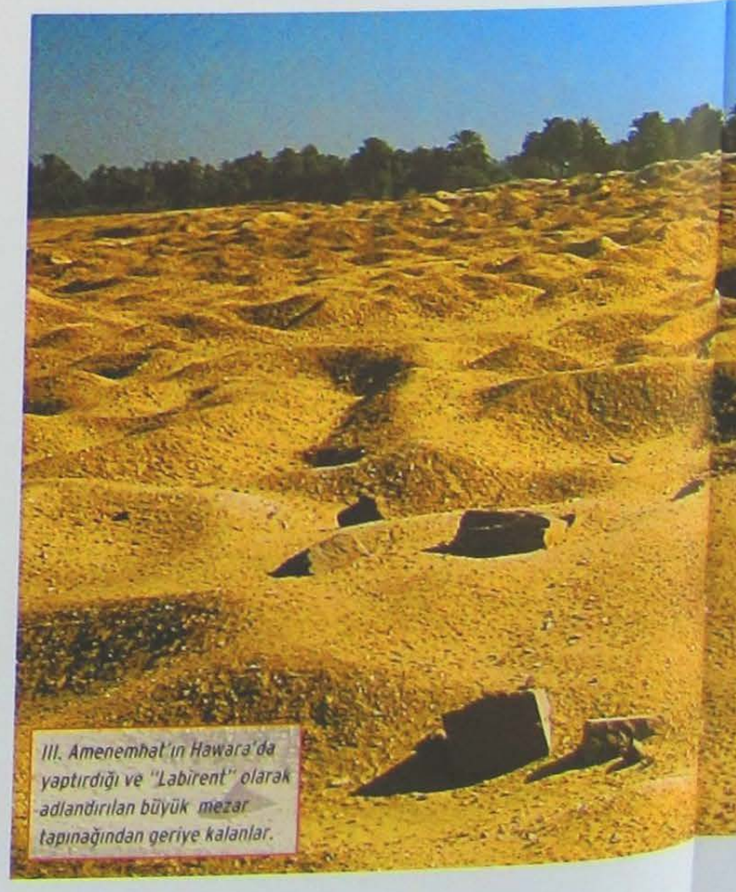

III. Amenemhat'ın Hawara'da yaptırdığı ve "Labirent" olarak adlandırılan büyük mezar tapınağından geriye kalanlar.

arasında araştıran iki İngiliz papirüs uzmanının, *B.P. Grenfell* ile *A.S. Hunt*'un çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

Bu yerleşim merkezlerinin içinde bulunduğu yalıtılmışlık ve özellikle iklim koşulları sayesinde her tip ve malzemeden son derece iyi korunmuş anıtlar ve eşyalar ile, edebî ve belgesel içeriğe sahip, temel olarak Eski Yunanca, Kıptîce ve halk dillerinde yazılmış binlerce papirüs bulunmuştur.

En iyi korunmuş şehirler arasında *Nesos, Karanis, Bakchias, Tebytnis* ve *Narmouthis* sayılabilir.

Soknopaiou Nesos (Dimeh), Karun Gölü'nün kuzeyindeki tepelikte kurulmuş küçük bir şehirdir ve burada *Soknopaios* olarak anılan *Tanrı Sobek*'e adanmış bir tapınağı çevreleyen büyük duvarların varlığı ile tanınmıştır. Tapınağa giden ve 10 m'yi aşan duvar parçalarıyla kısmen korunmuş olan 500 m uzunluğundaki taşlarla döşenmiş yol, yerleşim yerini ikiye bölmektedir.

Karanis adlı yerleşim yeri, 1924-1934 yılları arasında Michigan Üniversitesi'nden bir heyet tarafından geniş şekilde kazılmıştı. Üst üste sıralanmış beş yerleşim katındaki mahalleler dışında (MÖ 3. yüzyıl

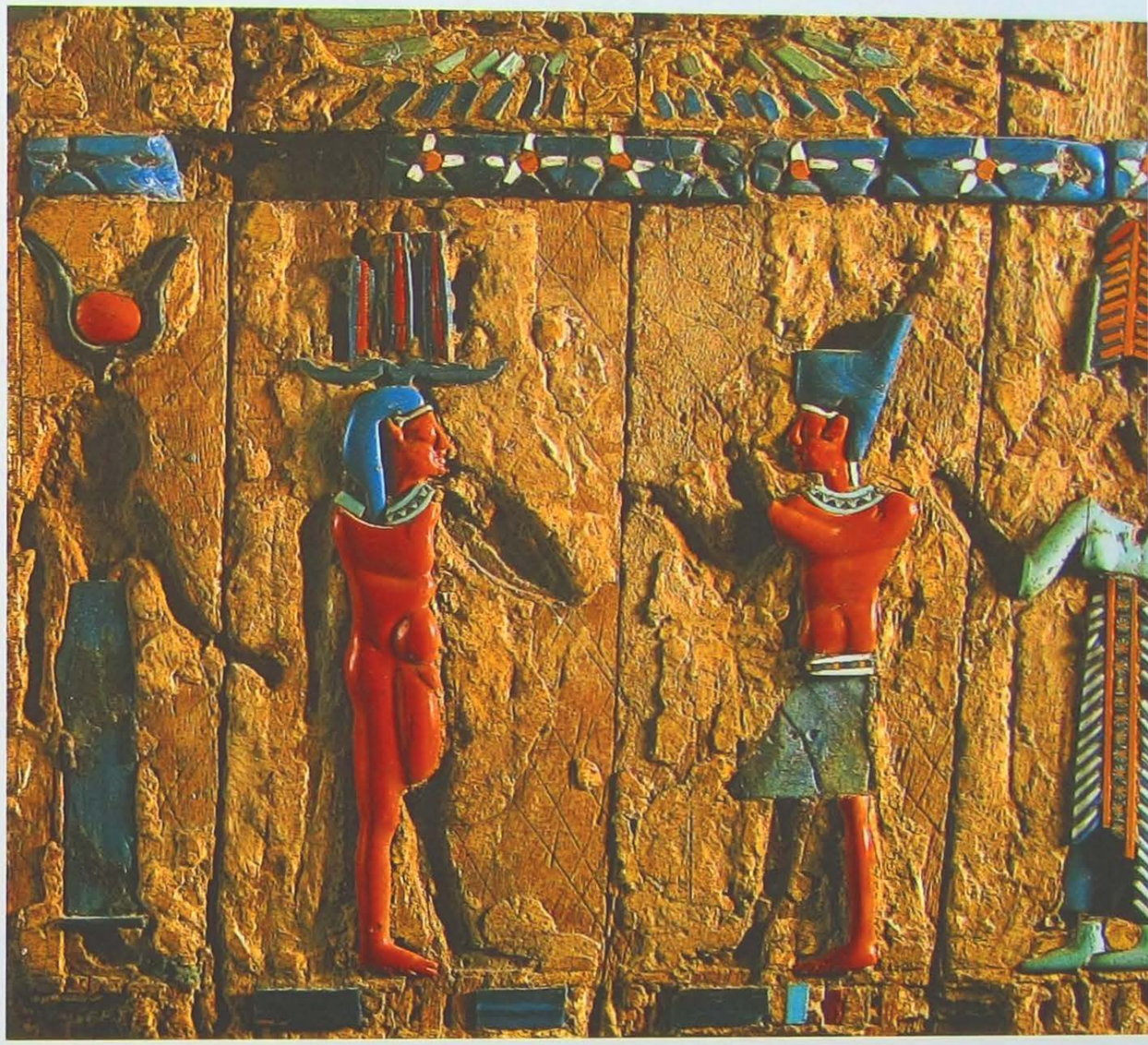

Üstte: Cam hamuruyla süslenmiş ahşap plaka; Fayyum.

sonu-MS 5. yüzyıl yarısı), *Tanrı Sobek*'in farklı biçimlerine adanmış ve Roma döneminde yapılmış iki taş tapınak gün yüzüne çıkarılmıştır. *Karanis*'in biraz ilerisinde, bugün hâlâ kalın bir kum tabakası altında saklanan *Bakchias* şehri keşfedilmiştir. 1993 yılından beri burada çalışan Bologna ve Lecce üniversitelerinden bir arkeoloji heyeti, biri pişirilmemiş tuğladan yapılmış ve *Soknobkonneus*'a adanmış, diğeri ise taştan yapılmış ve önünde eskiden 10 m'yi aşan anıtsal bir sütunun bulunduğu iki tapınağı ortaya çıkarmıştır.

Bölgenin güneyinde sayısız papirüsün ortaya çıkarıldığı *Tebtynis* bulunur. Burada 1988'den beri çalışan İtalyan-Fransız heyet, *Soknebtynis*'in büyük mabedinin yakınında *İsis*'e adanmış yeni bir tapınağı kazmış, tapınağın çevresinde ve nekropolun içinde sayısız yapıyı ortaya çıkarmıştır.

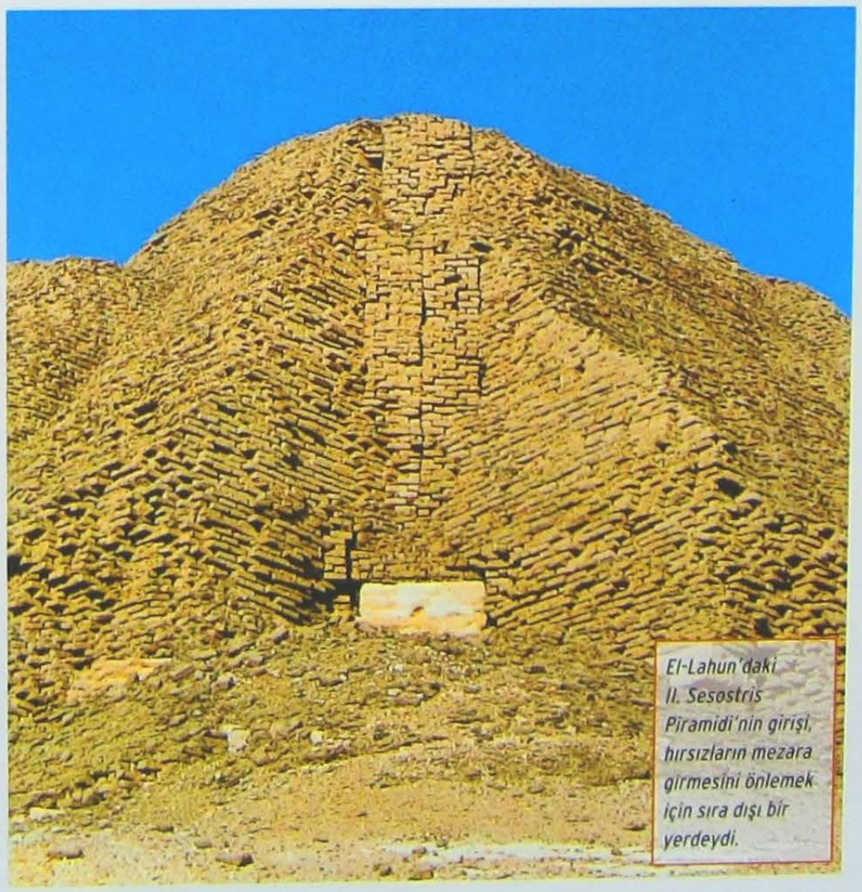

El-Lahun'daki II. Sesostris Piramidi'nin girişi, hırsızların mezara girmesini önlemek için sıra dışı bir yerdeydi.

BANA NASIL YAZDIĞINI SÖYLE...

ANTİK MISIR DİLİ VE YAZISININ EVRİMİNİ İZLİYORUZ: GÜÇLÜ VE GELENEKLERE BAĞLI ASİLLERİN AYRICALIĞI OLAN HİYEROGLİFTEN, DEMOTİK VE HİYERATİĞE, ORADAN DA ESKİ YUNANCA'DAN UYARLANAN İLK ALFABEYLE KIPTÎ'CEYE GEÇİŞ.

Antik Mısır dili, semitik (Aramice, İbranice, Arapça) ve Kuzey Afrika (Berberî, Kuşitik) dilleriyle akrabalığı olan özgün bir dildir. Evriminin daha sonraki aşamaları da göz önünde bulundurulduğunda (Kıptîce), MÖ IV. bin yılın sonundan MS 11. yüzyıla kadar geçen süredeki etkisiyle, dünyanın en uzun ömürlü yazı dili olmuştur. Evrim aşamaları daha modern yazım sistemleriyle yalnızca kısmen bağdaşır, çünkü anıtların üzerindeki hiyerogliflerin 3 bin yıllık tarihlerinde, sözdizimi ve tipoloji açısından sadece çok küçük değişiklikler kabul görmüştür.

Hiyerogliflerin yanı sıra *hiyeratik* ve *demotik* gibi el yazısı tipolojileri de kullanılmıştır.

Hıristiyanlıktan sonra ise (MS 1. yüzyıl) Eski Yunanca'dan uyarlanan gerçek bir alfabe, *Kıptîce* benimsenmeye başlamıştır.

Bilim adamları, dilin ve yazının gelişme evrelerini üstteki tablodaki gibi belirlemişlerdir:

Protohiyeroglif evreden az sayıda yazıt, dönemin diline ait kesin bir bilgiye sahip olmamızı engeller. Bununla birlikte *Eski Mısır Dili*, insanlık tarihinin ilk yazılı eseri olan ünlü *Piramit Metinleri* ile ortaya çıkmıştır. Hiyeroglifte, hiyeratikte olduğu gibi, yedi yüzden fazla işaret vardır. *Orta Mısır Dili*, III. bin yılın sonlarında konuşulan *Mısır Dili*'nden bazı farklılıklar gösterir ve geç antik döneme kadar anıtsal hiyeroglif dili olarak kalır. *Yeni Mısır Dili* ile hiyeroglif işaretlerinin sayısı bini bulur. Bu sayı, Yunan-Roma tapınaklardaki yazıtlarda birkaç bine ulaşacaktır.

Tarih	Dilin evresi	Yazı sistemi
MÖ 3200-2600	?	Protohiyeroglif
MÖ 2600-2000	Antik Mısır Dili	Hiyeroglif/Hiyeratik
MÖ 2000-Roma Dönemi	Orta Mısır Dili	Hiyeroglif/Hiyeratik
MÖ 1600-600	Yeni Mısır Dili	Hiyeroglif/Hiyeratik
MÖ 650-MS 5. yüzyıl	Demotik	Demotik/Farklı Hiyeratik
MÖ 1-11. yüzyıl	Kıptîce	Kıptîce

HİYEROGLİF SİSTEMİ

Her hiyeroglif, dünyada var olan bir nesnenin simgesidir: Güneş ⊙, bir dağ 𓈙, bir ev ▭, bir ağız ⬭. Bu işaretlerin her biri temsil ettiği kelimenin tam anlamını taşıyabilir, böyle olduğunda *ideogram*dır; ya da temsil ettiği nesneyle olan tüm ilişkisini kaybetmiş bir sestir, böyle olduğunda ise *fonogram*dır; bir de daha önce fonetik işaretlerle yazılmış bir sözcüğün genel anlamını gösteriyor olabilir ki, bu durumda bir *belirleyici*dir ve telaffuz edilmez; son olarak da iki ya da üç sessiz harfin birlikte olduğu bir işaretin ya da ideogramın doğru okunmasına yardım ediyor olabilir ki, bu durumda da okunmaz ve *fonetik tümleç* adını alır. İdeogramlar, fonogramlar, belirleyiciler ve fonetik tümleçler, ilk bakışta serbest ve

Kutsal Metinler Kütüphanesi'nde bir yazıcı.

Hiyeratik yazıya papirüs üzerinde bir örnek: "Pentaur'un Şiiri"in içeriği olan Kadeş Savaşı'nın öyküsü. Hiyeroglifin el yazısı hali olan hiyeratik, günlük yaşamda kullanılan yazı türüydü.

karmaşık görünebilecek, oldukça değişken ve karışık bir sistemle kullanılmışlardır. Aslında burada söz konusu olan, fonetik işaretlerle sembollerin bilmece prensibindeki gibi yan yana konulmasıdır.

Örneğin "tanrının sözleri" anlamına gelen *medu-necier* sözcüğünün Eski Mısırca hiyeroglifini ele alırsak, onun oldukça kısa (𓏏𓏏𓐍𓂋𓐝) ya da daha özenli yazılabileceğini görürüz. İlk durumda iki ideogram, *sancak* (= tanrı) ile *asa* (=söz) yan yana gelmiştir. Sıralama terstir çünkü "tanrı" sözcüğü kavramsal olarak daha önemli olduğundan öndedir. İkinci durumda ise *sancak* ideogram olarak kalmıştır ancak *asa* iki sessiz harfli (*md*) bir fonograma dönüşmüş ve arkasına fonetik tümleç olarak *d* (el), fonogram olarak *u* (bıldırcın) ve konuşma ya da yeme fiiliyle bağlantılı sözcükleri gösteren belirleyici (elini ağzına götürmüş adam) eklenmiştir. Bıldırcın, hiyeroglifi tek sessiz harften oluşan 25 işaretten biridir. Bu işaretler, daha sonraları tüm batı halkları tarafından kabul görecek olan fonetik sistemin basitliğini bin yıllarca reddeden bir sistemin içindeki tam ve gerçek bir alfabeyi oluşturmuştur. Bu reddedişin nedeni, *"tanrıların sözleri"*ni *Tanrı Thot* tarafından yaratılarak insanlara kusursuz bir sistem olarak armağan edildiğine olan inançtı. Eski Yunanca bir sözcük olan ve günümüzde alışkanlıkla kullandığımız hiyeroglif (*hieros* "kutsal" + *glypho* "yazı"), ebedî anıtların üstüne kazınacak denli kutsal bir araç olarak algılanan bu yazının özgünlüğünü göz önüne alır.

Birbirleriyle akraba olan tüm semitik dillerde olduğu gibi, hiyeroglif, yalnızca sessiz ve yarı sessiz harfleri belirtir, seslilerin eklenmesini okuyucuya bırakır. Bugün Eski Mısır Dili'nin ünlüleştirmesi üzerine kesin bir bilgi bulunmadığından, bilim adamları okunamaz durumdaki sessiz harfler grubunun içine "e" ünlüsünü sokmak gibi basit bir sistem uygulamışlardır. Örneğin "tanrının sözleri" ifadesi *mdw ntr* olarak yazılır ve *meduneciер* olarak okunur.

İtalya'daki en büyük Eski Mısır eserleri koleksiyonunun bulunduğu Torino Mısır Müzesi'ndeki bir kabartmadan ayrıntı.

İLK ALFABE

Bildiğimiz ilk belgelerden beri Mısırlıların sessiz harflerden oluşan ve gerçek bir alfabe oluşturan 25 işareti vardı. Ancak bu alfabe hiçbir zaman tek başına kullanılmamış ve hep diğer hiyerogliflerle birleştirilmiştir. Yandaki tabloda bu 25 işaretin listesi, çevirisi ve geleneksel olarak kullanılan telaffuzu sıralanmıştır. Bazı işaretlerin geleneksel olarak sesli harfler gibi okunduğu dikkati çekecektir: Aslında burada söz konusu olan yarı sessizler ya da bilim adamlarının özgün sesleri üzerinde henüz uzlaşamadığı sessiz harflerdir.

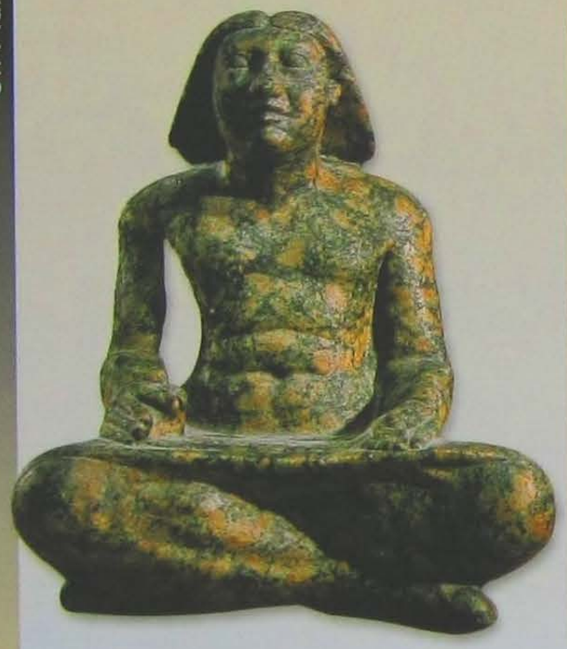

HİYEROGLİFLER	ÇEVİRİSİ	OKUNUŞU
	A	a
	j	i
	y	i
	a	a
	w	u
	b	b
	p	p
	f	f
	m	m
	n	n
	r	r
	h	h (yumuşak)
	H	h
	x	kh
	X	ch
	z, s	s
	s	s
	S	sc
	q	q
	k	k
	g	g (sert)
	t	t
	T	c
	d	d
	D	g

Sobekhotep ile eşini gösteren mezar steli. Hiyeroglif yazısı yalnızca anıtlarda kullanılırdı, bunun bir nedeni de kendisini oluşturan karmaşık tasvirlerin bozulabilecek yüzeylere yapılmasının uygun olmayışıydı.

POLİTİK MESAJ

Eski Mısırlılar tanrıların, insanların, objelerin isimlerini rastgele seçmiyorlardı. Hiyeroglafik şekillere, ismini aldığı objenin özelliklerini uyandıracak bir takım büyüler atfediyorlardı.

Yaratıcı tanrı, 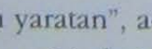 qema-renu, "İnsanı yaratan", adını taşıyordu ve insanların isimleri de onun varlığının, ruhunun bir kısmını (özelliklerini) ifade ediyordu. Bu yüzden isim kişinin en hassas yanını oluşturuyordu: Birinin ismini bilmek o kişi üzerinde güce sahip olmak anlamına geliyordu. Onu hafızada taşımak onu sonsuza kadar yaşatmak, hatırasına zarar vermek onu yok etmek anlamına geliyordu.

Mısırbilimciler tarafından "kazıtma" olarak adlandırılan ismin ortadan kaldırılması güçlü, politik bir silahtı. Bu şekilde sevilmeyen firavunların isimleri sadece bu dünyada değil aynı zamanda diğer tarafta da silinmiş oluyordu: O zamana kadar inanılan diğer tanrıları reddederek tek tanrı Aton inancını kurmaya çalışan kafir firavun *Akhenaton*'un örneğinde görüldüğü gibi (yaklaşık MÖ 1352-1338). Ölümünden sonra, tahta geçen *Tutankhaton* – ismi "Aton'un yaşayan görüntüsü" anlamına gelir- ismini

Tutankhamon olarak değiştirmek zorunda kalmış, Aton'u, Teb şehrinin eski tanrısı Amon'un adı ile değiştirmiştir (XVIII. Hanedanlık dönemi, yaklaşık MÖ 1552-1314). Sonrasında ise Tutankhamon'un varisleri Akhenaton ve Tutankhamon'un tüm kabartma ve resimlerini Mısır'ın tapınaklarından kazıtarak sildirmiştir.

Kazıtma işleminden, yazının politik açıdan ne kadar büyük önem taşıdığını anlıyoruz.

II. Ramses'in mezar tapınağının tavanındaki hiyeroglif. Üstte solda. Yazıcı heykeli. Ebu Rawash.

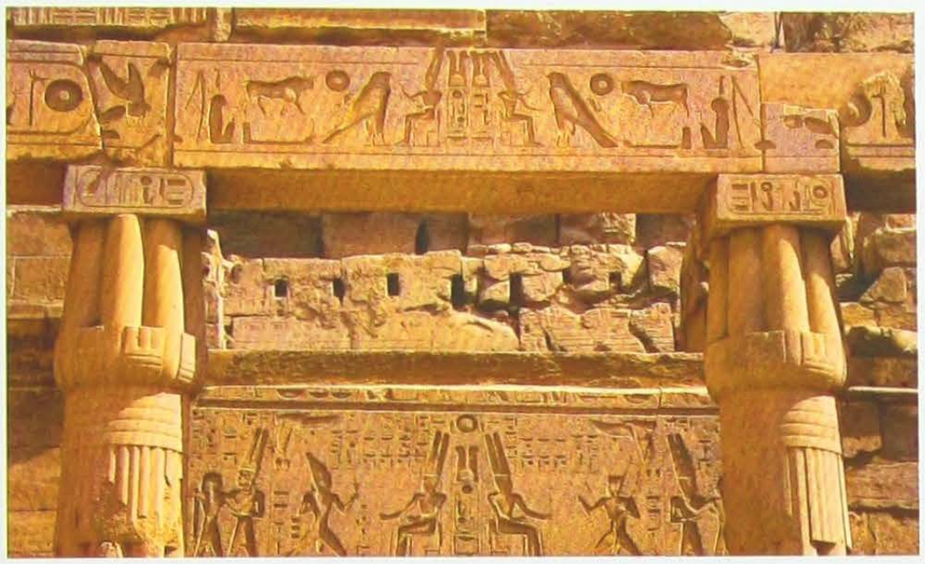

Luksor'daki Amon Tapınağı II. Ramses avlusundan bir ayrıntı. Hiyeroglif yazı, yönetici sınıf ideolojisinin ayrıcalıklı aracıydı.

Hiyeroglif yazısının daha az önemli olmakla birlikte farklı başka özellikleri de bulunmaktadır. Bunlar:

Saklanabilirliliği ve kutsallığı: "Tanrının sözleri" yine tanrılar tarafından mükemmel bir şekilde söylenmişti ve hiçbir şekilde değiştirilmemeliydi. 24 harften oluşan bir alfabe varken fonetik-sembolik bir sistem kullanmakta bin yıllar boyunca ısrar etmek bunun iyi bir ispatıdır.

Anıtsallık: Hiyeroglif yazısının anıtların üzerine kolayca kazınarak ya da kabartma olarak yapılmaya uygun bir yapısı vardı ve bu işlem sadece sanatçılar tarafından yapılabilirdi. Süslemeli, şık uygulamaları yazının gündelik yaşamda kullanılamayacağını gösteriyordu. Nitekim *Eski Krallık* döneminden beri papirüsler üzerine yazılan belgeler hiyeroglif yazının el yazısına dönüştürülmüş hali olarak düşünülebilecek hiyeratik yazı ile yazılmıştır.

Oluşum düzeni: Hiyeroglafik semboller kesin bir düzen içinde sıralanmalıydılar. Antik dönemde yaşayan öğretmenler, öğrencilerine hiyeroglif sembolleri ardışık karelerden oluşan bir sistemde dizerek yazmayı öğretiyorlardı. Her karede semboller önceden belirlenmiş gruplarda ve sırada bulunuyordu. Bazıları, diğerleri ile iki üç sırada bir üst üste kullanılabiliyor, bazıları yan yana yazılabiliyor, bazıları ise tek başına bir kare oluşturacak şekilde kullanılıyordu.

Resim değeri: Çin ya da Mezopotamya çivi yazısından farklı olarak yüzlerce sembol resimsel ve sembolik anlamları asla değişmeden sonsuz sayıda kombinasyonda bir arada kullanılabilirdi.

Yukarıda bahsedilen tüm özellikler Mısırlıların zihniyeti ile ilgili bilgi veriyor

İrukaptah Khenu (V. Hanedanlık) Mastabası yazıtından bir ayrıntı. Sakkara.

ESKİ MISIR DİLİNDEN: BİR TARTIŞMA

Eski Mısırlıların telaffuz ettiği sözcüklerin doğru seslerini çıkartamıyor olsak bile, çizgi öyküleri andıran hiyerogliflerle eski zamanların günlük yaşamından kesitler veren mezar kabartmalarından, onların konuşmaları hakkında bir düşünceye sahip olabiliriz. Dünyanın en eski "çizgi öykü"lerinden biri, Sakkara'daki Ti (MÖ 2500) mastabasındaki (toprak altına gömülen ölülerin anısına, mezarın hemen üstüne kurulan tepesi düz oda) ünlü kayıkçıların kavgası kabartmasıdır. Soldaki ilk kayıkta, ortadaki kayıkçı değneği tehditkar bir şekilde sallıyor ve sağındaki arkadaşını teşvik ediyor:

aqa-su em hati-ef
"Doğrudan kalbine vur!"
O anda ikinci kayıktaki kayıkçı ile dövüşen ve zor durumda olan arkadaşı onu yanıtlıyor:

shem ir-ek er-imi-ef-seqer-ui
"Bana yardıma gel, o bana vurmadan!"
İkinci kayıktaki ilk kayıkçı rakibinin değneğini sağ eliyle tutarken sol eliyle vurmaya hazırlanıyor ve arkadaşına bağırıyor:

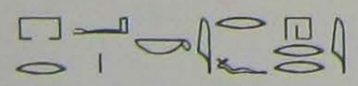

per-a-ek ir-ef-herer-i
"Saldır ona! Mutlu olacağım."
Arkadaşı zaman kaybetmiyor, değneği iki eliyle tutarak bağırıyor:

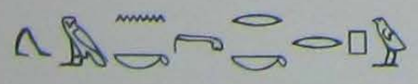

shem en-ek nek er-ek ra-pu
"Defol git!"

Geçmişe Dair Kanıtlar

ve dünya görüşlerini yansıtıyordu. Yazının saklanabilirliliği ve kutsallığı binlerce yıl boyunca bir toplumun düşünce yapısını derinden etkilemiş, muhafazakar ve gücün kutsallığına inanan bir toplum yaratmıştı. Anıtsallığı ise onu yönetici sınıfın ideolojisini yayma aracı olmasını sağlamıştır. Hiyeroglif yazı ile yazılan tanrıların sözleri, sadece uzun yıllarını vererek bu yazıyı öğrenebilen din adamları ve rahipler tarafından öğrenilip kullanılabilmiş, halk kitlelerinin erişimine uygun olmamıştır. Sembollerin dizilimindeki düzen bir anlamda nüfus sayımları, toprak ölçümleri, yönetsel tabletlerin hazırlanmasına dayalı katı devlet düzenini yansıtmış ve aynı zamanda hiçbir şeyi şansa bırakmayan büyük bir titizlikle hazırlanmış ve varlığın ana sebebi olan Maat, yani Kozmik Düzen anlayışını yansıtmaktadır. Yazının resimsel değeri, görünenin ardında gizli duran anlamı arayan filozofik ve teolojik bir yapı oluşturmuş, katibin farklı resim ve sembolleri bir araya getirerek yaptığına benzer şekilde farklı kavram ve efsaneleri bir araya getirmesine olanak sağlamıştır.

Yukarıda sıralanan bu özellikler yazıyı, Mısırlı zihniyetinin güçlü bir belirleyici etkeni haline getiriyordu ki, zaten onlar bunu dünya görüşlerine karşılık verdiği için yaratıp korumuşlardı: Onun *koruyuculuğu* ve *kutsallığı*, derinlemesine muhafazakar olan ve gücün kutsallığına

Luxor'daki Amon Tapınağı'nda bulunan dikilitaştan bir ayrıntı; yanında II. Ramses'in anıtsal heykeli.

dayanan bir toplumu binlerce yıl boyunca yansıtmış ve düzenlemiş; *anıtsallığı*, halkın çoğunluğu için erişilmez olan tanrı sözlerini yıllar süren çalışmalarla öğrenen yegane insanlar olan yazıcılar ve rahipler tabakasının üstünde ayakta duran yönetici sınıfın ideolojisinin aracı haline getirmiştir; *belirleyici düzeni*; nüfus sayımları, ülke topraklarının ölçümü, idarî tabelalarla yaşayan bir bürokrasiye yaslanan katı devlet düzenini yansıtıyordu. Bu bürokrasi aynı zamanda varoluşun prensibi ve kozmik sıralama olan *Maat*'a dayanan ve hiçbir şeyi rastlantıya bırakmayan, titiz, neredeyse kılı kırk yaran bir zihniyeti gösteriyordu; son olarak da yazının *sembolik resimlerinin önemi*, her zaman görünenin ardında saklı olan anlamı aramaya yönelen felsefî ve teolojik spekülasyonu zorunlu kılmış, işaretlerle sembolleri bin bir farklı kombinasyonla kolayca birleştiren yazıcının yaptığı gibi değişik kavram ve efsaneleri birleştirmiştir.

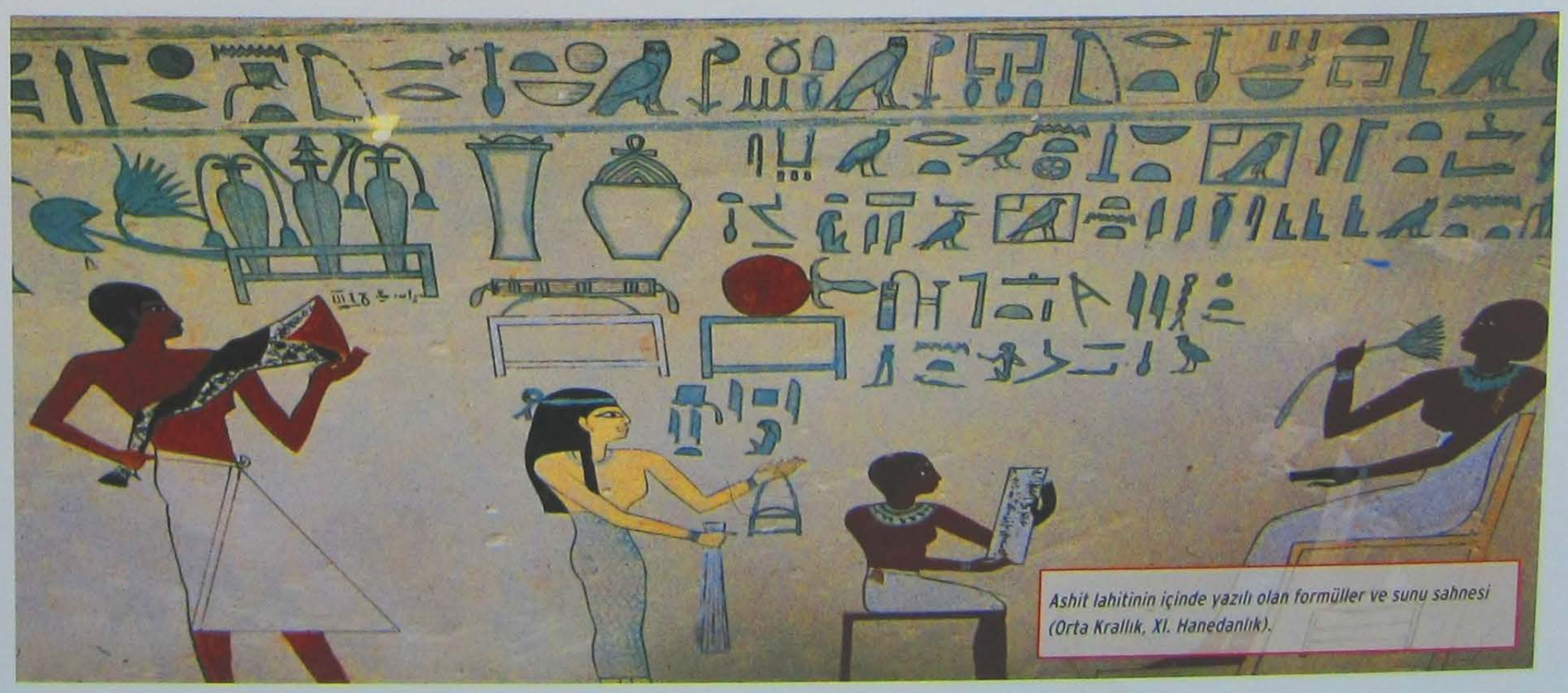

Ashit lahitinin içinde yazılı olan formüller ve sunu sahnesi (Orta Krallık, XI. Hanedanlık).

Yazıcı İntef'i gösteren boyalı ahşap heykelcik (Orta Krallık, MÖ 2011-1710)

DEŞİFRE EDİLME

Kıptî yazının benimsenmesi ve Mısır'da Hıristiyanlığın yayılması ile hiyeroglif yazısı giderek daha batınîleşti ve sadece hâlâ onu çözebilen pagan kültü rahiplerinin ayrıcalığı olmaya başladı. MS 1. yüzyılın sonlarında Antik Yunan yazar *Plutarkhos*, hiyeroglifin tamamen sembolik bir yazı olduğu tezini ileri sürüyordu. MS 5. yüzyılda Mısırlı *Horapollo* "Hiyeroglifçe" adlı bilimsel incelemesinde biraz gerçek ile çokça yorumu karıştırmış ve Eski Mısır yazısını gizemleştiren yorumlara kapı açmıştır.

Hiyerogliflerin deşifre edilmesi konusunu yüzyıllar sonra, 19. yüzyılın ortalarında Batı'da yeniden açan ve bazı işaretlerin olası fonetik değerlerini tahmin edebilen kişi, cizvit *Athanasius Kircher* oldu. Deşifre konusundaki en önemli itici güç ise 1799 yılında Mısır deltasındaki *Rosetta*'da hem hiyeroglif, hem demotik, hem de Eski Yunanca yazılmış bir *stel* sayesinde ortaya çıktı. Bu, Menfis rahipleri tarafından *Ptolemaios Epifanie* onuruna yazılmış bir kararnameydi. Daha önceleri steller üzerinde çalışmış olan iki bilim adamının, İsveçli *Akerblad* ile İngiliz *Young*'un çabalarının sonuçlarından yararlanan genç Fransız bilim adamı *François Champollion* oldu.

Champollion; Ptolemiaos'un krallık kartuşuna yazılmış hiyerogliflerin fonetik değerlerini tahmin etti. Kartuşun içinde Eski Yunanca bir isim olan *Ptolemaios*'un çevirisi bulunuyor olmalıydı. 1819'da Londra'ya getirilen bir dikilitaşın üstünde yazılı bulunan *Kraliçe Kleopatra*'nın adını okumuş olmanın yardımıyla, *Champollion*, iki adın üç ortak harfe sahip olduğunu anladı: *P*, *u* ve *l*. Bu ilk ipucundan hareket eden genç araştırmacı, bir sessiz harfler listesi düzenledi ve onu iki ya da üç sessiz harfli hiyeroglifleri de kapsayacak şekilde genişletti. O andan itibaren *Champollion*'un Fransa Akademisi önünde "*Fonetik hiyeroglif alfabesi üstüne M. Dacier'e mektup*"u okuduğu 29 Eylül 1822 tarihine dek, yeni bir buluşun olmadığı tek bir gün geçmedi. Bu tarih bugün modern Mısıroloji'nin başlangıcı olarak kabul edilir. İzleyen iki yılda Champollion, "*Précis du sistéme hiéroglyphique*" (Hiyeroglif Sisteminin Özeti)'ni hazırladı. Bu Mısır hiyeroglifinin ilk gerçek dil bilgisiydi. O zamandan sonra Eski Mısır'ın bize bıraktığı sonsuz kültürel miras, antik dünyanın en büyüleyici medeniyetinin bilim adamlarını ve meraklılarını şaşırtmaya ve kendine bağlamaya devam etti.

Geçmişe Dair Kanıtlar

DİĞER YAZI SİSTEMLERİ

Hiyeroglif yazısı yalnızca anıtlarda kullanılıyordu. Bir Mısırlı günlük kullanım için papirüs, deri, tahta ya da kabuk üstüne yazı yazarken, en zor hiyerogliften en akıcı ve yaygın hiyeratiğe kadar uzanan el yazısı formlarını kullanıyordu. Bu yazı tipinin adı Eski Yunanca'dan geliyor ve "rahiplere yönelik" anlamını taşıyordu. Nitekim yönetimin alışılagelmiş yazısıydı. Hiyeratik, anıtsal yazıdan türemiş çeşitli işaretlerin olduğu hiyeroglifin el yazısı türüydü. Demotik ise hem MÖ 5. yüzyıldan itibaren geç dönemde kullanılan Mısır dilini, hem de onu yazmak için kullanılan yazı tipini ifade eder. Sözcük Eski Yunanca'dan türemiştir ve "halka ait" anlamına gelmektedir. Demotik yazı şekli, giderek yavaş yavaş değişen ve hiyeroglifle olan benzerliğini neredeyse tamamen kaybeden bir el yazısına dönüşen geç dönem hiyeratiğinden türemiştir. Yazan kişinin tarz özgürlüğü nedeniyle bugün demotik yazıyı okumak son derece zordur. Kıptîce, Mısır'daki ilk Hıristiyanlar arasında hem pagan yazılara - hiyeroglif ile demotik- bir tepki olarak, hem de geniş bir okuyucu kitlesinin gerekliliğinden doğmuştur. Nitekim Eski Yunanca'dan türeyen ve onun 32 harfinden 24'ünü ödünç alan bir alfabetik yazıdır.

BEREKETLİ TOPRAKLAR

Fayyum Vadisi, Libya Çölü'nde, Kahire'nin 100 km güneybatısındadır. Kaynak suyu bulunmamasına ve tamamen ıssız olmamasına rağmen çöldeki konumu nedeniyle bir vaha olarak tanımlanır. *Fayyum*'u bir yalancı-vaha olarak tanımlamak daha doğru olacaktır çünkü *Nil Nehri*'nin sularından doğal bir kanal aracılığıyla yararlanmaktadır. Bu kanal *Nil*'den ayrılan *Bahr Yusuf*'dur. Bahr Yusuf vasıtasıyla her yıl içeri giren su miktarı *El-Lahun*'da bulunan setlerle kontrol edilir; bu kontrol şarttır çünkü *Fayyum* kapalı hidrografik sisteme sahip olan geniş bir çöküntü alanıdır ve bu alana giren su için çıkış yolu yoktur. Suyun fazlası *Karun Gölü*'ne dökülür. Bugün tuzlu olan göl, çöküntünün güney ucundadır ve deniz seviyesinden 45 m aşağıdadır.

Karun Gölü
Bu tuzlu doğal göl günümüzde 10 m derinliğindedir. Firavunlar döneminde "göl" olarak adlandırılmış, Antik Yunanlılar tarafından Moeris Gölü olarak anılmıştır. Genişliği zaman içinde sayısız değişime uğramıştır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 2613-2589	Snefru dönemi. IV. Hanedanlık döneminin ilk kralı, piramitleri yaptıran kişi.
MÖ 2055-1650	Orta Krallık: XI. Hanedanlık dönemi ortasından XIV. hanedanlığa kadar. I. Amenemhat başkenti İci-Taui'ye taşır.
MÖ 1880-1874	II. Sesostris dönemi. Kral, El-Lahun'da piramidini yaptırır.
MÖ 1855-1808	III. Amenemhat dönemi: Krallığı süresince I. Fayyum ıslah hareketi yapılır. Kral, biri Dahshur'da, diğeri Hawara'da olmak üzere kendi için iki piramit yaptırır.
MÖ 332	Büyük İskender Mısır'ı fetheder.
MÖ 331	Yunan-Roma Mısır'ının yeni başkenti İskenderiye'nin kuruluşu.
MÖ 6. yüzyıl	Kalachuri Hanedanlığı (Deccan).
MÖ 305-30	Mısır, Ptolemaios adı verilen Helenistik krallar tarafından yönetilir.
MÖ 285-246	II. Ptolemaios Philadelphus dönemi. Kral, II. Fayyum ıslah hareketini sonuçlandırır ve bölgede sayısız yerleşim yeri kurar.
MÖ 30	Octavius Augustus, Actium'da Marcus Antonius ile Kleopatra'nın donanmasını bozguna uğrattıktan sonra Mısır'ı ele geçirir.

Abgig
Bugün Medinet el-Fayyum'daki bir meydanda bulunan I. Sesostris'e ait dikilitaşın bulunduğu yer.

Fayyum kalıntılarının genel görünümü.

Soknopaiou Nesos
▲ Tamamen korunmuş Roma dönemi kenti. Soknopaios'a adanmış büyük tapınak önemlidir.

Soknopaiou Nesos

Kasr El-Saga

Bakchias
▲ Yalnızca kısmen kazılmış olan Roma dönemi kenti. Biri pişmemiş tuğladan, diğeri kireç taşı bloklarından yapılmış iki tapınak bulunmuştur.

Bakchias

Karanis

Karun Gölü

Kasr El-Saga
■ XII. ve XIII. Hanedanlıklara ait tapınak ve işçi yerleşimi. Kuzeyinde 12 km uzunluğunda ve belki de dünyanın en eski taş döşeli yolu bulunur.

Biahmu
■ Amenemhat'ı gösteren iki devasa heykel.

Karanis
▲ Kısmen korunmuş Roma dönemi kenti. Roma döneminden kalan iki taş tapınak, bir kaplıca, pişmemiş tuğladan yapılmış sayısız konut ve buğday ambarları bulunmuştur.

Philadelphia
● Helenistik dönemde kurulmuş kent. 20. yüzyılın başına oldukça iyi korunmuş olarak gelen arkeolojik kalıntılardan günümüze hiçbir şey kalmamıştır.

Philadelphia

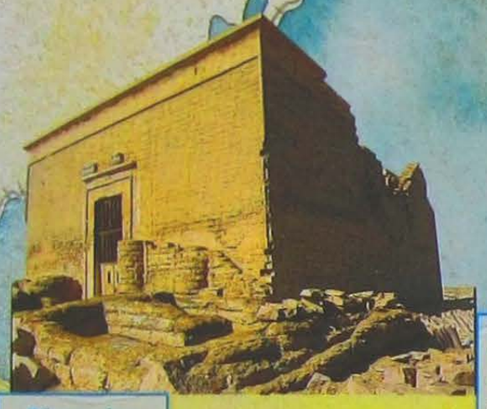

Dionysias

Dionysias
▲ Roma dönemi kenti. Bütünüyle kireç taşı bloklarından yapılmış olan tapınak muhtemelen Roma dönemine aittir. Kulübelerin olduğu taş döşeli tören yolu, kubbeli hamamlar; Roma Kalesi.

Biahmu

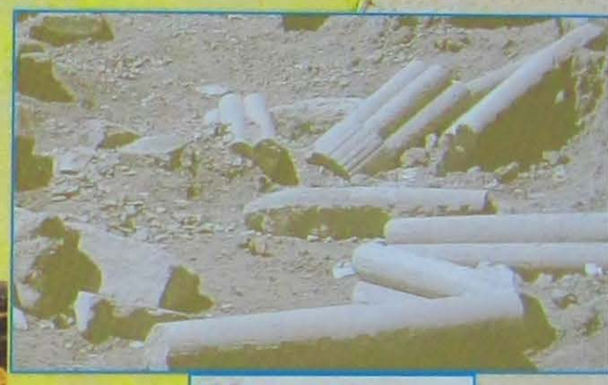

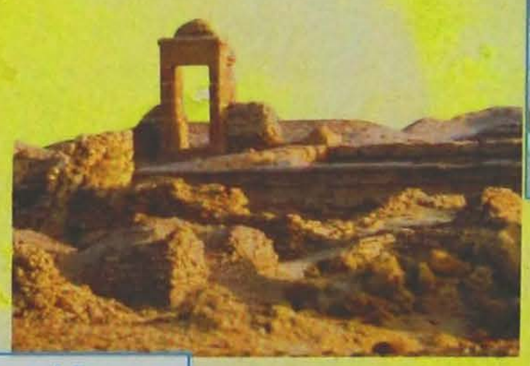

Medinet el-Feyyum

Medinet el-Fayyum
■ Tanrı Sobek'in büyük tapınağı. Bazı sütunları XII. Hanedanlık'tan (üstteki resim). Kubbeli hamamlar, yerleşim merkezinden birkaç kalıntı (soldaki resim: Renenutet Tapınağı'nın yıkıntıları).

Theadelphia
▲ Bugün neredeyse tamamen yok olmuş olan Roma dönemi kenti. 20. yüzyılın başlarında burada Pnepheros ile Petesouchos'a adanmış ve hiç bozulmamış bir tapınak gün ışığına çıkarıldı. Tapınağın taş bölümleri bugün İskenderiye'deki Yunan-Roma Müzesi'nde korunmaktadır. Kubbeli hamamlar ve şarap işleme atölyeleri.

Theadelphia

Abgig

Tebtynis
▲ Geç dönemde kurulmuş ve Roma döneminde yaşanılmış kent. Tapınağı çevreleyen yüksek duvarlar, taş döşeli tören yolu. Yerleşim merkezinde ve nekropolde bulunan önemli papirüsler. Timsahlar nekropolü (Altta: Bugün Torino'daki Mısır Müzesi'nde bulunan Tebtynis kabartması).

Hawara

Hawara
■ "Labirent" olarak bilinen mezar tapınağının yanındaki III. Amenemhat piramidiyle nekropol.

El-Lahun

El-Lahun
■ İşçilerin şehri Kahun'un yakınlarındaki II. Sesostris piramidiyle nekropol. Biraz ileride bölgeye giren suları düzenleyen Bahr Yusuf setleri.

Narmouthis
■ Orta Krallık döneminde kurulan ve Arap döneminin başına kadar yaşanılan şehir. XII. Hanedanlık'tan Renenutet ile Sobek tapınakları önemlidir. Kıptî dönemden çeşitli kiliseler.

Narmouthis

Khelua
■ Vali Uage ile annesine (XII. Hanedanlık) ait olan yan yana iki anıtsal kaya mezarının bulunduğu nekropol.

Khelua

Tebtynis

Açıklama
■ Firavunlar dönemi
● Helenistik dönem
▲ Roma dönemi

MÜZEYİ DÜŞÜNMEK

MÜZECİLİK; GENİŞ ANLAMDA, İLGİNÇ YA DA EĞİTİCİ KABUL EDİLEN NESNELERİ BİRLEŞTİRMEK İÇİN İZLENECEK YÖNTEMLER ÜZERİNDE DÜŞÜNMEK OLARAK TANIMLANABİLİR. ÖZELLİKLERİNDEN DOLAYI ARKEOLOJİ MÜZESİ, ZİYARETÇİLERİN ENTELEKTÜEL VE ESTETİK GEREKSİNMELERİNİ KARŞILAYACAK ŞEKİLDE DÜZENLENMELİDİR.

Basit bir görüşten yola çıkalım: Müze, halkın dikkatini çekmelidir. İlgili bir ziyaretçi müzelerde gezmeyi sever ve öğretici araçlar vasıtasıyla entelektüel olarak uyarılmayı ve hoş bir şekilde bilgilendirilmeyi ister.

Bir müzede sergilenecek nesnelerin seçimi konusunda sınır yoktur. Günlük yaşamın en anlamsız unsuru bile uygun bir ortamda halkın ilgisini uyandırabilir. Buna örnek olarak Roma'daki *Hamur İşi Yiyecekler Müzesi*, Münih'teki *Patates Müzesi*, hatta "dünyanın her tarafındaki tuhaflıkları bir araya getiren ve onlarca bölümden oluşan, sıradışılığın alışılmadık sergisi" diye tanımlanan Kopenhag'daki *Ripley Müzesi* gösterilebilir.

Bakışımızı eski eserlere çevirirsek, sorun yeterince karmaşık bir hal alır: *Arkeoloji Müzesi*, geçmişin yeniden yapılandırılmasının etkilediği gereksinimlere yanıt vermelidir ve bu yüzden bir tarih müzesidir; aynı zamanda kolektif belleği etkileyen o şaheserleri ortaya çıkarmalıdır, bu yüzden de bir sanat müzesidir. Son olarak da eski insanların teknolojik olanaklarının ve sergilenen eserlerin üretim tekniklerinin üzerinde durmalıdır, bu yüzden de bir teknoloji müzesidir. Ancak eski eserler müzesinin en önemli ve aynı zamanda da en zor görevi, modern dünya ile olan benzerlikleri vurgulamaktır: Bu bağlamda *Antik Yunan ve Roma* kültürü her şeye rağmen Batı uygarlığının beşiğidir.

Satir büstü, ostotek ve sunak. (MÖ 1 yüzyıl, Roma dönemi), Ludovisi Koleksiyonundan.

Bir arkeoloji müzesinin çalışanı, aynı zamanda bilimsel araştırmalarla, restorasyonla, koruma ve değerlendirme ile de ilgilenmelidir. Bugün bir arkeoloji müzesinin sahip olması gereken nitelikler üzerinde bir sonuca varmadan önce şu konularda derinleşmek gerekir.

BAĞLAM

En güzel sanat eseri bile kendi tarihsel ortamı ile ilişkilendirilmezse, bulunduğu yerle bağlam kurdurulmazsa çok değerli değildir. Elbette işin bir de estetik yönü vardır ancak bu durumda kültürel mesaj kaybolmuştur. Müzenin bilimsel sorumlusunun ilk görevi bu konuyla ilgilenmek ve koleksiyona giren buluntuyu bağlamlandırmaktır. Müze ayrıca halka karşı öğretici ve bilgilendirici bir etkinlik yürütmelidir: Dolayısı ile söz konusu eserlerin kültürel ve estetik değerlerini anlatan ve onları genel bir *"eski uygarlıklar tablosu"*na oturtan kısa ve anlaşılır kitaplarla broşürler hazırlanmalıdır. Müzelerdeki malzemeler; her yıl yapılan yeni kazılar, özel koleksiyoncuların yaptıkları bağışlar, devletin el koymaları ve antikacılar pazarındaki kazanımlarla potansiyel olarak artmaktadır. Bu malzemeler incelenir, envantere kaydedilir, sıralanır, hatta daha sonra bozulmaması için restore edilerek saklanır. Bazı arkeolojik buluntular yalnızca özel bir ortamda teşhir edilecek kadar narin olabilir. Bu ortamlardaki hava nemliliği, ısı ve ışık yoğunluğu yapay olarak ayarlanır ve 24 saat izlenir.

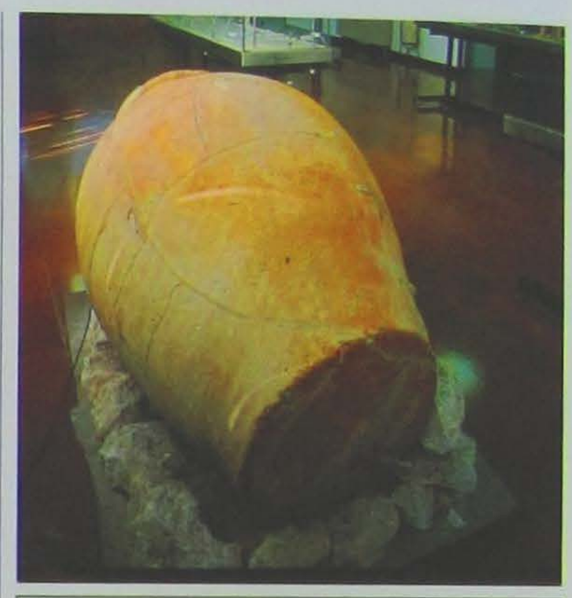

Sassari'deki G.A. Sanna Ulusal Müzesi'nde saklanan Roma amforalarından biri.

Bölgede çıkarılan eserlerden çoğunun bulunduğu Arezzo Arkeoloji Müzesi'ndeki salonlarda sergilenen vazolar.

Bu tarz müzelerin sorumluları, özellikle de Akdeniz ülkelerinde, kendilerini sık sık bir uygulama sorununun karşısında bulurlar: Malzeme çoktur ancak teşhir alanı yetersizdir. Yakın zamana kadar

Veriler ve Bilgiler

YENİ BİR KAVRAM GELİYOR: "ARKEOLOJİK PARK"

Uzun zamandır bilimsel çevrede net olan bir konu, yalnızca son yıllarda uygulamaya konulmaya başlandı: Taşınabilir veya taşınamaz her arkeolojik anıtı korumak yeterli değildir, onları daha geniş bir çevre örtüsünün içine almak gereklidir. Bunun için tam anlamıyla gerçek arkeolojik parkların yapılması şarttır. Bir diğer tanımı ise şöyledir: Anıtsal değerlerin sayısının çokluğu nedeniyle açık müze olarak belirlenebilecek ve tanımlanabilecek korunmuş bir alan. Her koşulda kamu yararına kalitenin gözetildiği bir arkeolojik gerçeklik söz konusudur ve uzman danışmanlık kurumlarının koruması altında olmalıdır.

Ön Plandakiler

GOETHE ZAMANINDA MÜZELERLE İLGİLİ YENİLİKLER

J. Wolfgang Goethe, 1787'de İtalya'ya yaptığı seyahatinde kaçınılmaz olarak Roma'nın en önemli müzelerini de ziyaret etmiş, Vatikan'daki Pio-Clementino, Capitolino gibi müzeleri o zamanlar yaygın olan "meşaleler ışığında gezmek" ten büyük bir şaşkınlıkla bahsetmiştir. Eğer abartmıyorsa, Goethe'ye göre bu aydınlatmanın büyük bir avantajı vardı: "Her bir sanat eseri, diğerlerinden ayrı olarak tek başına incelenebiliyordu. Seyircinin dikkati sadece o tek başına duran esere yöneliyordu; bunun yanı sıra yapılan işin en ince ayrıntıları, meşalelerin güçlü ışıkları altında tartışmasız daha belirgin hale geliyordu; özellikle temizlenmiş heykellerde görüntüyü karıştıran yansımalar kayboluyordu; gölgeler daha belirgin, aydınlatılan bölgeler ise daha ışıl ışıl görünüyordu".

müzelerde olabildiğince çok eser bulundurmak yaygındı. Yüzlerce yağ lambası, kırmızı kilden ya da mühürlü topraktan yüzlerce çanak, küçük bronz nesneler, oklar, tokalar ve paralar, yerden tavana kadar uzanan ve duvarlara sabitlenmiş orantısız dolaplar içinde sonsuz sıralar halinde sergileniyorlardı.

Ağırlıkları yüzünden alt kısımlara yerleştirilen resimli büyük *Attika vazoları*, onları hayranlıkla seyretmek isteyen ziyaretçileri oldukça rahatsız bir şekilde kıvrılıp bükülmeye zorlayabiliyordu. Bir arada duran beyaz mermer parçaları, entelektüel bir ziyaretçiye eski heykel koleksiyonunun huzurunda bulunduğunu gösteriyordu.

Ne yazık ki bugün bile bazı müzelerde rastlanılan bu düzenleme tarzı, yalnızca iki bin yıllık bir iğne karşısında gerçekle tüm bağlantısını kaybeden uzmanlara yönelikti. Sanatın "demokratikleştirilmesi" geçmişin tüm insanlığı ilgilendirdiği ve daha geniş bir sosyal ve kültürel çemberin içindeki insanların eğitimine yarayabileceği düşüncesinin kabulüyle müzeler, sonsuz potansiyelleriyle, giderek gelişen halklar için birer kültür merkezine dönüştüler.

Sicilya'daki Palermo'da, Galleria Ragionale della Sicilia Müzesi'ne ev sahipliği yapan Abatellis Sarayı'ndaki bir sütun başlığı.

Londra'daki British Museum'un Mısır'a ayrılan bölümündeki heykeller galerisinden bir görüntü.

MÜZELERE İLGİ

Kesin olan bir şey var: Halkın ilgisi, müzeleri değiştirmiştir. Arkeolojinin insanların ilgisini çekmeye başlamasıyla müzeler, yapılarını yeni gereksinimlere uydurmak zorunda kalmışlar, ziyaretlerin girişini, anlaşılırlığını ve keyif verici olmalarını kolaylaştırmışlardır. Son yıllarda birçok müze yerlerini yenilemiş, düzenlemelerini değiştirmiş, teşhir alanlarını modernleştirmiş, başyapıtlarını restore etmiş, açıklayıcı kataloglar yayımlamıştır. Büyük müzeler teşhir alanlarına - kafeterya, kitapçı, işitsel-görsel ve eğitici satışlar, çocuk alanları, vb.- dinlendirici bölümler eklemiş, engellilerin girişlerini kolaylaştıracak düzenlemeler gerçekleştirmiş ve görsel-işitsel rehberleri hizmete sokmuştur. İnternette bu müzelere ait en önemli bilgiler bulunmakta ve yine giriş biletlerinin önceden satın alınması mümkün olmaktadır.

Arkeoloji müzelerinin son yıllarda uğradığı en büyük değişiklik, düzenleme tarzı ve tekniklerindedir. Bir heykeli, bir tabloyu, ya da herhangi bir eseri değerlendirmek için onu yalıtmak, göz önüne koymak ve bu yüzden de uygun bir sergileme alanı yaratmak gerekir. Atinalı büyük seramik sanatçısı *Exekias*'ın, ziyaretçinin ayakları seviyesindeki bir

FLORANSA ULUSAL ARKEOLOJİ MÜZESİ BAHÇESİ

Floransa Ulusal Arkeoloji Müzesi bahçesi, tutucu ve öğretici iki gereksinimden doğmuştur. Arkeoloji Müzesi'nin giriş katındaki bahçe, Luigi Adriano Milani sayesinde düzenlenmiştir. Milani bahçeye; Vetulonia'dan bir mezar, Casale Marittimo'daki kubbeli mezar, Chianciano yakınlarında bulunan Tlesnei mezarı ve Crocifisso del Tufo nekropolünden bir mezar gibi arkeolojik kazılardan çıkarılan gerçek anıtları yerleştirmeye karar vermiştir. Aynı zamanda 1861'de Volterra'da bulunan Inghirami mezarı ile Orvieto'da Settecamini nekropolünde ortaya çıkan I. Golini'ye ait boyalı mezar özgün hallerine uygun olarak yeniden yapılmışlardır. Mezar fresklerinin reprodüksiyonları daha sonra duvarlara yerleştirilmiştir.

Milani'nin yaratıcı sezgilerine dayanarak kurduğu açık hava müzesi, ziyaretçiye Etrüsk mezar tiplerinin en anlamlılarını bir arada görme şansını ve antik kültürün havasını tam olarak yansıtan 18. yüzyıl sonlarında moda olan arkeolojik gezintileri çağrıştıran bir yol boyunca yürüme fırsatı verir.

Ancona Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bronz bir miğfer (MÖ 6. yüzyıl).

At başı şeklindeki tutamaklarıyla bronz amfora. Ulusal Arkeoloji Müzesi, Marche, Ancona.

Ludovisi Koleksiyonu'ndan ilham perisi Urania'yı gösteren mermer Roma heykeli (MS 2. yüzyıl). Ulusal Roma Müzesi, Altemps Sarayı.

bölümde sergilenen vazosunun değeri anlaşılamaz; bu başyapıt derhal bakışları üzerine çekmeli, önden ve arkadan görülebilir olmalıdır: Kısacası onun bütünlüğünü hayranlıkla izlemek için çevresinde dolanılmasını mümkün kılacak bir yere gereksinimi olacaktır. MÖ 5. yüzyılın ortalarına ait bir heykelin, ön yüzünün görünmesi için ısrarcı olunmalıdır, çünkü Helenistik döneme ait bir yontu, insanı farklı bakış açılarından seyre davet eder. Yeni boş yerlere duyulan gereksinim, doğal olarak farklı yollardan çözülmüş olabilir: Kullanılabilir yerlerin yeniden düzenlenmesi ve daha az önemli malzemelerin depolara kaldırılması; o güne kadar kullanılmamış yeni odaların açılması; ya da bazı önemli eserlerin tematik olarak yeni müze bölümlerine gönderilmesi,vb. Ancak ne yazık ki bu yeni müze düzenlemelerini hala yerine getirmeyen birçok örnek vardır ve bunun nedeni her zaman yeterli paranın olmayışı değil, var olmayan altyapılar, ihmalkarlık ve ne yazık ki sorumluların önemsemezliğidir. Yaşamın her alanında olduğu gibi düşünce, inisiyatif ve tutku ile oldukça uzaklara gidilebilir: Ama çorak bir toprak asla meyve vermez.

İtalya'nın Grasseto kentindeki arkeoloji müzesinde sergilenen bir amfora.

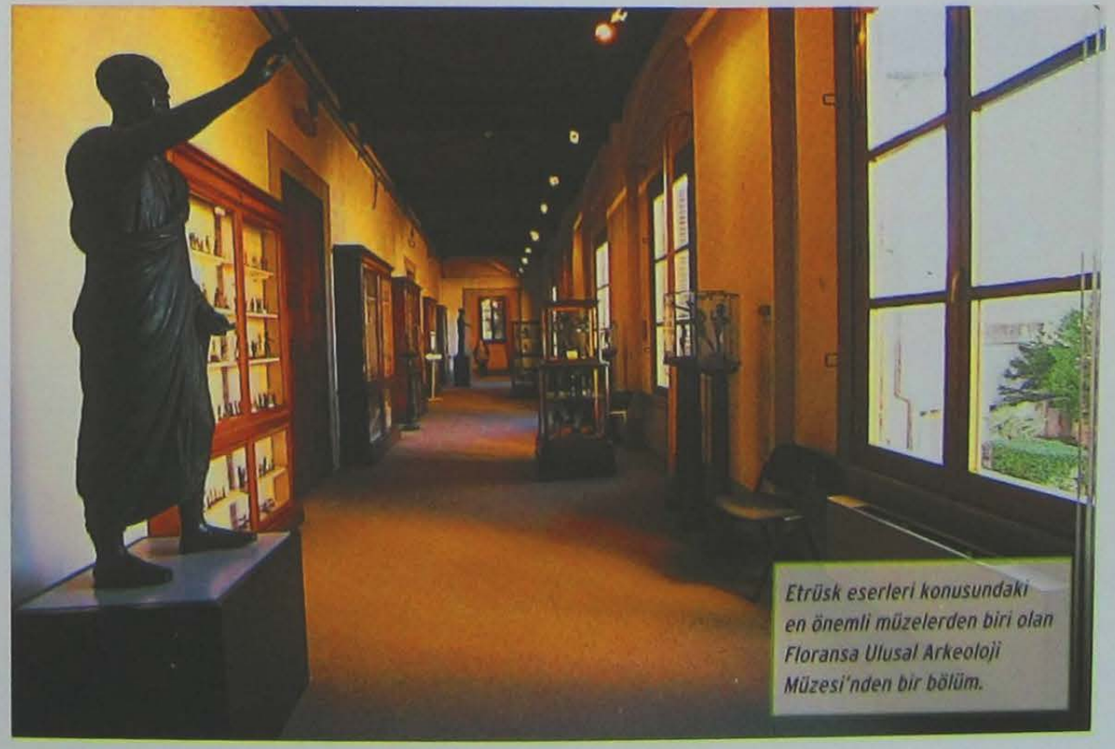

Etrüsk eserleri konusundaki en önemli müzelerden biri olan Floransa Ulusal Arkeoloji Müzesi'nden bir bölüm.

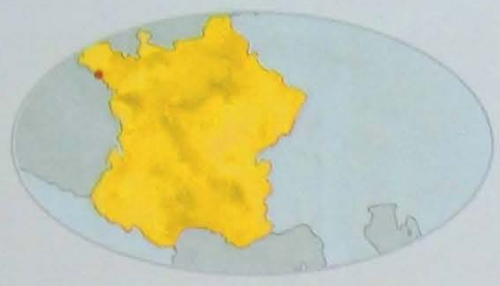

TAŞLARIN ESRARI

FRANSA'NIN KUZEYBATISINDAKİ BRETANYA, MEGALİTİZM KAVRAMININ SİMGESİ OLAN AVRUPA COĞRAFYASIDIR: TIPKI FRANSA'NIN ATLANTİK KIYISINDAKİ KARNAK KENTİNDE OLDUĞU GİBİ BİNLERCE DOLMEN VE MENHİR, BURADA SIRALANARAK UZAYIP GİDER.

Bretanya peyzajını belirleyen yapıtlarla ilgili ilk bilgiler 16. yüzyıla dayanır. Denizci *Pierre Garcie* tarafından yazılmış 1521 tarihli bir denizcilik kitabında bazı toprak kabartmalardan bahsedilir. Bunların arasında *Locmariaquer* ve *Gavrinis*'in mezarı da bulunmaktadır. *Locmariaquer* ve *Gavrinis* anıtları Normandiyalı seyyah *F.R. Baudot* tarafından fark edilmiş, 1636'da gerçekleşen Bretanya seyahati sırasında kaleme aldığı kitapta da söz edilmişti.

Megalitlerden 17. yüzyıl sonlarında Bretanya dilini çözmeye çalışan dini görevlilerin ilk yerel yayınlarında da söz edilir. Bunların arasında, megalitik yapılara ilişkin ilk terminolojinin yer aldığı *L. Le Pellettier*'in el yazması sözlük de bulunmaktadır. Hayal gücü yüksek yorumlara sebep olan bu yapılar, toplumsal gelenekler ve efsanelerde doğaüstü güçlerle bağlantılıdır. Kilisenin ilk dini görevlileri, bu yapıları yalancı tanrılara adanmış olarak görmekte ve ikircikli bir tutum sergilemekteydiler.

Bretanya'daki "menhir"ler zaman içinde bir çeşit mistik cazibe yaymaya devam etmişler ve bu öyle bir etki yaratmıştır ki Romalılar Hıristiyanlık öncesi ve sonrasında menhirlerin koşulsuz sahibi olmak istenmişlerdir.

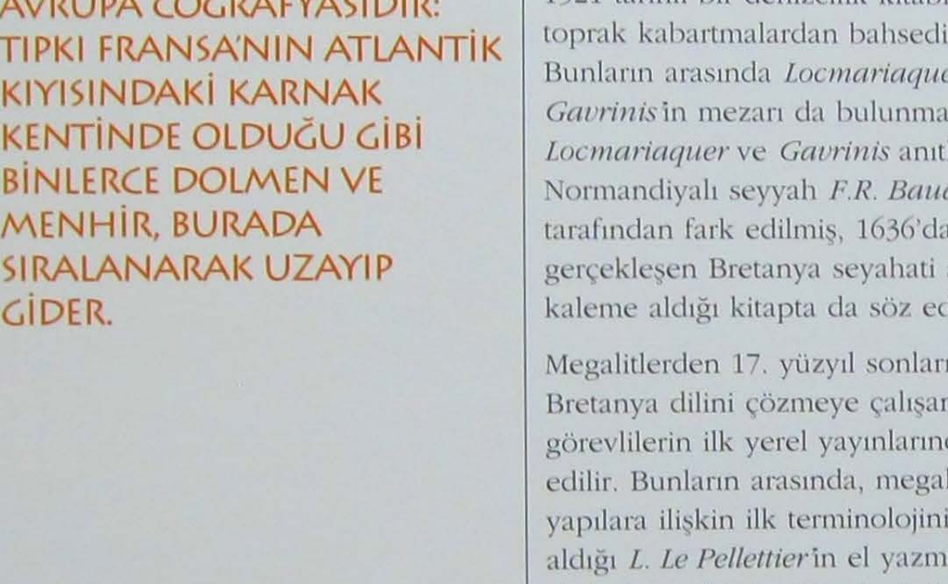

Karnak menhirlerinin bu olağanüstü panoramik görüntüsü, Avrupa Neolitik dönemini belirleyen yapıların simgesiydi.

Karnak menhirlerinden bir görüntü. Menhirler (Bretanya dilinde uzun taşlar anlamına gelir) toprağa dikey olarak gömülmüş taş bloklardır.

KELTOMANİA

Megalitik yapıların kronolojisi ve bunların yapımından sorumlu toplulukların belirlenmesine ait varsayımlar, 1700'lü yılların sonuyla 1800'lü yılların başları arasında İngiltere'de doğmuş bir düşünce akımı olan ve Romantizm etkisinde gelişen "Keltizm"den kaynaklanmıştır. Kelt toplumu köklerinin eskiliğiyle övünüyor kendi dilini dünyanın en eski dili olduğunu iddia ediyordu.

Arkeologlar arasında yaygın olan bu yaklaşım, Fransa'da bir sürü destekçi buldu. Bu düşünceyi savunanlar Megalitizm'i Avrupa ölçeğinde Keltlerin ürünü olarak görüyorlardı, oysa Kelt rahipler olan druidler ayinler için dolmenleri (mezar odası) kullanmışlardı. Sadece Bretanya'da değil, diğer Avrupa bölgelerindeki megalitik yapıları tanımlamak için kullanılan Keltlerden miras Breton dilindeki dolmen, menhir, cairn, aromlech, vb kelimelerin kullanımı bu görüşe uygundu: 1700'lerin sonlarına doğru bunlar büyük ölçüde deşifre edilmiş, günlük ve bilimsel dilin bir parçası haline gelmeye başlamıştı.

Hıristiyan sembollerin kazınması, menhirlerin üzerine haç yerleştirilmesi veya megalitik yapıların yakınlarına kiliselerin inşa edilmesi (örneğin Karnak yakınlarındaki *Saint Michel Höyüğü* yanında inşa edilen *San Michele Arcangelo Kilisesi*) bu yöndeki işaretlerdir.

Karnak'ın koruyucusu *San Cornelius* geleneği, 2. yüzyılda yaşamış *Papa Cornelius* ile özdeşleştiriliyor ve megalitik yapılarla bağlantı kuruluyordu: Örneğin; *Papa Cornelius* kendisini takip eden bir Roma lejyonunu taşa çevirmişti. Bu azize inanış Morbihan'ın farklı bölgelerinde bulunan menhirlerle de ilişkilidir.

1700'lü yılların ikinci yarısında menhirlerin gerçek yaşını saptamak için çalışmalara başlandı ve bu süreçte kamuoyunun konuya ilgisi de arttı. Megalitler konusunda *C.P. de Robien* tarafından yapılan ilk araştırmalarda, Karnak ve Locmariaquer'deki menhirler bütün detaylarıyla incelendi. Bu bilgiler; 1756'da ölümüne kadar basılamamış olan eseri, *"Recueil d'antiquités Egiptiennes, Etrusques, Greques et Gauloises"*in yazarı olan *Caylus Kontu* tarafından kullanıldı ve 1767'de basıldı. Bu araştırmacı megalitlerin sıra dışı özelliklerini keşfetmişti ve megalitlerin yaşı hakkında Roma kaynaklarının suskunluğunu göz önüne alarak tek bir açıklamanın yapılabileceğini belirtiyordu: *O kadar eskiye aittirler ki, Roma dönemine kadar unutulmuşlardı bile...*

İLK KAZILAR

"Keltomania" aydınlarının tartışmalarına paralel olarak, sahada da arkeolojik araştırmalar başlıyordu. Fransa'nın 1834 ile 1840 yılları arası tarihi yapılar müfettişi olan yazar *Prosper Mérimée* kendini, bazen taş ocağı olarak kullanılan, bazen de hazine avcıları tarafından rastgele kazılan, dolmenik mezarları korumaya adadı. *Notes d'un voyage dans l'ouest de la France* ("Batı Fransa'da Bir Seyahatin Notları") adlı eserinde Kelt tipi teorileri güçlendirebilecek verileri inceledi ve bu yönde olumsuz sonuçlara vardı. 1800 yılların ortalarında, Morbihan bölgesinde kazılara başlandı ve 1860'tan itibaren de yoğunluk kazandı.

Saint Michel ve *Moustoir* höyüklerinin kazıları ile *Kerkado* dolmenininki bu yıllara dayanır. 1800'lü yılların ortalarındaki onlu yıllar kazı işinin metodolojisinin ve İskoç *James Miln* tarafından toplanan koleksiyonun da başlangıcını belirler. Miln'nin Karnak Belediyesi'ne miras bırakılan

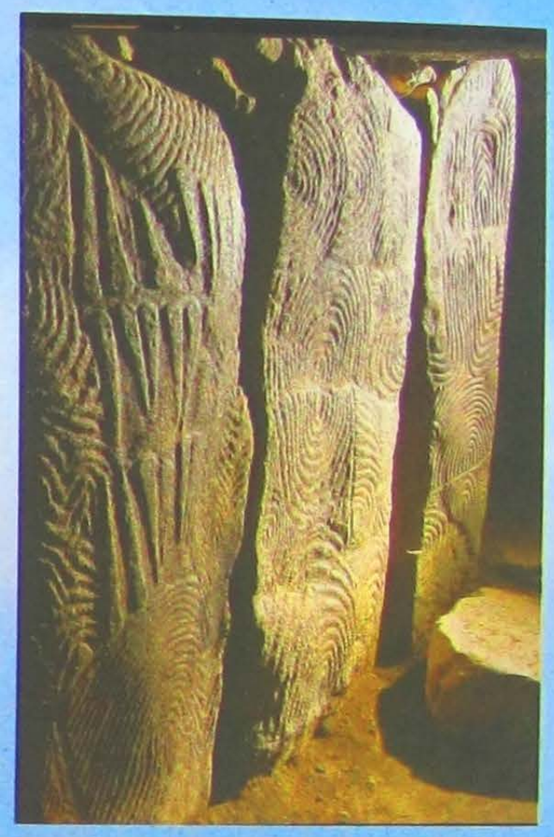

Morbihan Körfezi'nde Gavrinis dolmenlerinin içindeki koridoru oluşturan oyularak işlenmiş levhalar.

Ménec dizilimi sadece Karnak'ın değil bütün Armorikan bölgesinde yaygın olarak görülür.

koleksiyonları, müzenin çekirdeğini oluşturmuştur. Karnak'ın tarih öncesi için diğer önemli simgesi, kendi kendini yetiştiren, bireysel kariyerine *Miln*'nin ölümüyle müzede bekçi olarak başlayan yöreden *Zacharie Le Rouzic* idi.

Rouzic, alanın içinde kazı ve restorasyon faaliyetleri ile formasyonunu tamamlayarak bilgilerini derinleştirdi ve Fransa'nın *Önemli Tarihi Yapıları Komisyonu*'nun üyesi ve Karnak Müzesi'nin gözetmeni olarak önemli bir statü kazandı. 1880 yılı civarında restorasyon çalışmalarına devam edildi ve *menhir*ler dizilim alanındaki yerlerine yerleştirildi. Çok sayıda *menhir* ters çevrilmiş veya sınır taşı olarak kullanılmıştı. Dizilimi tekrar eski haline getirme işi sonradan *Le Rouzic*'in ilgi alanı oldu ve bu görev için büyük bir enerji harcadı.

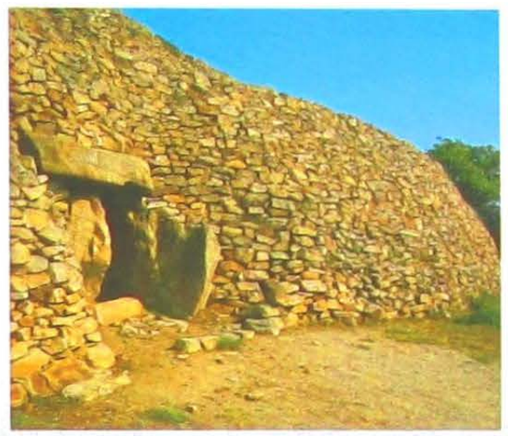

Gavrinis'teki megalitik yapının dıştan görünüşü

Karnak'taki menhir kompleksi, Neolitik ile Bronz Çağı başlangıcı arasındaki ara döneme tarihlendirilir.

MÉNEC TAŞLARI

Oxford Üniversitesi'nde mekanik profesörü olan A.Thom'un araştırması, dizilimlerde hafifçe farklılaşan bir gidiş ve orta kısma denk gelen bölümde de bir yön değişikliği göstermektedir. 1 km'den fazla uzunlukta, büyük bir kısmı on bir sıra olarak gruplanmış olan bu menhir alanı 1170 dikilitaştan oluşmaktadır. Batı uçtaki oval sınır, Orta Çağ kenti Ménec'in duvarlarını kısmi olarak içine almaktadır. Yaklaşık 100 m kadar mesafede 3 m'den daha yüksek bir menhir ("Ménec Devi"), alanın kuzey kenarına doğru dizilime katılmış ve korunmuş plana önceden dahil olmuş olabilir. Toprağın sürülmeye müsait olduğu diğer uçtaki bir Cromlech (Kromlek: Taşların bir doğru ya da daire şeklinde dizilimi)'in varlığı belirsizdir ve bu bölgedeki tarımsal faaliyetler taşlara zarar vermiştir. Alanın ortasına doğru Ménec taşlarının boyutlarında bir küçülme, doğu ucuna doğru da tekrar büyüme görülmektedir. Birbirine yaklaşmış bloklardan oluşan güneydeki iki sıra boyunca, bir boşluğa karşı gelen noktada batı sınırıyla karşılaştığı yerde, sınırdan içeri giren bir yolun varlığı düşünülmektedir.

DİZİLİMLER VE HÖYÜKLER

Bölgenin jeolojik yapısı, dizilimi oluşturan menhirlerin yapımı için gerekli hammaddeyi bol bol sunar: Yani Bretanya'nın yer altı toprak yapısının ve erozyonun, bloklara veya hemen kullanılacak düz levhalara çevirdiği granitten söz ediyoruz. Gerçekten de kullanılan menhirler doğal olarak yerüstüne çıkmış taşlardan oluşmaktaydı ve taş ocağından kazı yoluyla elde edilmiş gibi görünmüyorlardı.

Dizilimler Karnak kentinin kuzeyinde yükselmekte ve 4 km uzunlukta 40 hektar civarında bir alanı kaplamaktadır. Bunlar günümüzde *Kermario, Le Menec (La Trinité –sur- mer), Kerlescan ve Petit* (Küçük) *Ménec* gibi yer adlarına sahip farklı gruplardan oluşmaktadır. İki grup dizilim, *Ménec ve Kermario*, güneybatı-kuzeydoğu ekseni boyunca yayılmakta oysa *Kerlasca*'nınki doğu-batı yönünde genişlemektedir. Karnak'taki durum, insan müdahalelerine ve bir dizi doğal yıkıma rağmen taş dizilimi kalıntılarının ayakta kaldığı Bretanya'nın diğer yerlerine göre daha önceliklidir. İlgiye değer kalıntılar *Erdeven, Saint Pierre de Quiberon* veya *La Trinité-sur-mer* gibi yakın yerlerde bulunmaktadır.

Bu kalıntılar, Bretanya'nın tarih öncesi çağda, günümüzde değerlendirilemeyecek kadar kalabalık bir halk topluluğuyla dolu olduğunun göstergesi olabilir. Menhirler her ne kadar tarımdan zarar görmüş olsa bile korunmuş olanları incelediğimizde bazı tekrarlanan sıraları görmek mümkündür. Bu menhir alanlarının temel özelliği, birkaç 100 m'den 1 km'ye kadar değişen farklı uzunluklara sahip alt-paralel sıralar halindeki tek kayalar diziliminden oluşmasıdır.

Yüzeyleri düzgünleştirilmemiş olan menhirler bazı durumlarda 3 m'den fazla yüksekliğe sahip olabilir ve sıraların içerisinde biri diğerine göre daha yakın mesafe görünebilir.

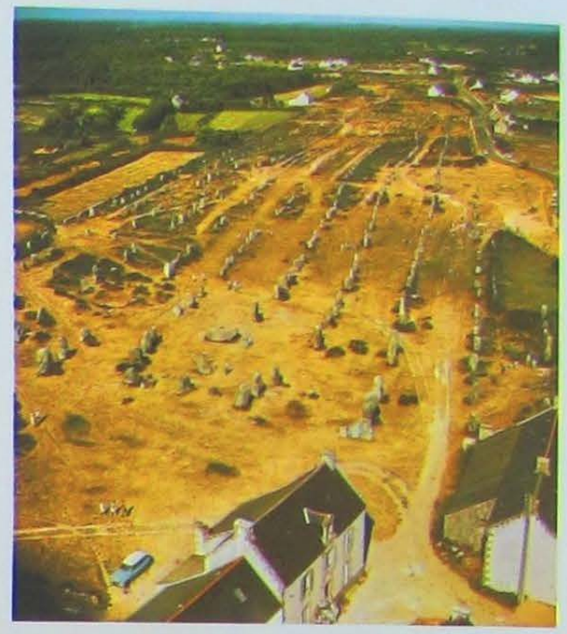

Karnak'taki devasa Kermario dizilimi, 10 sıralık 1029 menhirden oluşmuştur.

Karnak şehrinin koruyucusu San Cornelius'un heykeli. Efsaneye göre kendisini izleyen bir Roma birliğini taşa çevirmişti.

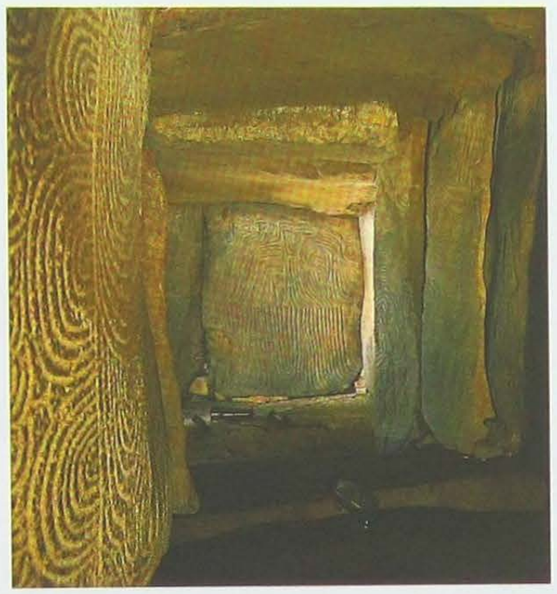

Gavrinis dolmeninin iç koridorundan bir görüntü.

Arazinin uç noktalarından biri, genelde batı tarafı, hafif bir yükseltinin üzerine yerleştirilmiş, ovalden dörtgene doğru bir gidişat gösteren taşlardan oluşmuş bir çitle sınırlanmıştır. Sıraları oluşturan menhirler bu çitlerin yakınında daha yüksektir ve toprağın dalgalı gidişatını izleyerek azar azar küçülmeye meyillidir, öyle ki çite doğru bakan izleyiciye daraltılmış bir perspektif sunarlar. Zıt yönlendirmelerin ve bitişik menhirlerin ebatlarındaki anormal farklılık yüzünden, dizilimlerin yapımında bir sürü kronolojik evre olasılığı vardır.

Dizilimlerin yakınlarında, arkeologlar tarafından belirgin bir mezar yoğunluğu gözlemlenmiştir fakat farklı yapı tipleri arasındaki ilişki tam olarak tanımlanamamıştır. Dizilimlerin yapım tarihi için rölatif kronolojik bir öğe sağladığından, *Manio Höyüğü* (MÖ 5.yüzyıl) *Kermario* diziliminin çıkışını kapasa da yörenin mezarsal kaderini önceden işaret ediyordu. Biraz ötede alt tarafında yılankavi motiflerin bulunduğu 4 m'lik menhir toprakla korunmuştur.

Bir sıra menhir Karnak evlerinin yanından geçiyor. Karnak menhirlerinin sayısı 2934'tür.

Karnak bölgesi ve yakınındaki arazi, özellikle Morbihan Körfezi'ni çevreleyen alan, dikdörtgen tabanlı, hatırı sayılır ebatlardaki belli sayıdaki mezar höyükleri ile ayırt edilmiştir. Karnak'ta en görkemli olanı şüphesiz büyük ebatlarla (10 m yükseklik, 125 m uzunluk ve 60 m genişlik) çevresindeki bölgeye egemen olan tepedeki *Saint Michel* dekidir. *Moustoir Höyüğü* 90 m uzunluk 40 m genişlik ve 8 m yüksekliktedir.

Mané-er-Hroeck Höyüğü eliptik şekildeyken, (100x60 m) Arzon beldesinde *Tumiac* adı verilen dairesel höyük 200 m'lik çembere sahiptir.

Toprak höyüğün içinde mezarlar, taşlardan oluşmuş bir merkezi çekirdeği kapsar, dikdörtgen höyüklerde ise dar ve uzun şekilde, korunmaya yönelik yoğun killi topraktan bir gömleğe sarılı olarak bulunur. *Saint Michel Höyüğü*'nün oldukça küçük ebatlardaki ana mezar

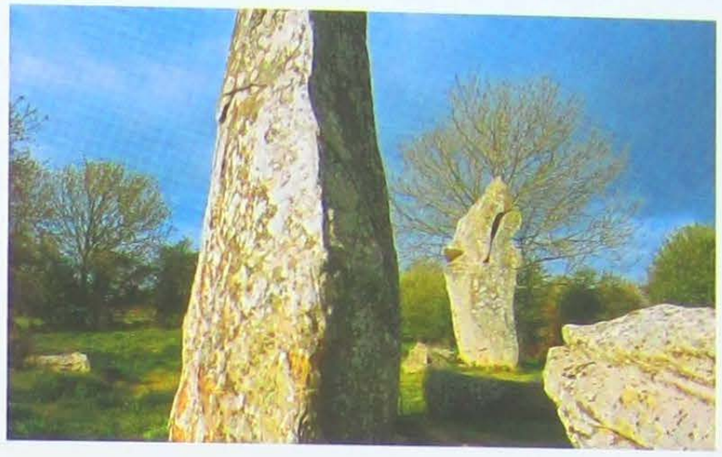

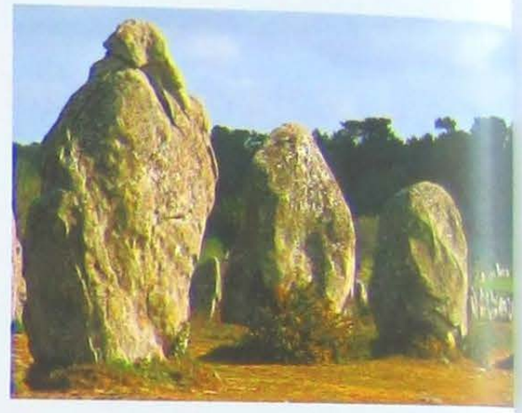

Karnak'taki Kermario menhirlerinin detayları ve (altta), Bretanya'nın başka bir menhir bölgesi olan Erdeven görülüyor. (solda)

Karnak'ta Kermario dolmeni. Dolmenler; toprağa yanyana dizilmiş yassı büyük taşların üzerinin, yine büyük yassı taşlarla kapatılmasıyla oluşan tarih öncesi yapılardır.

Geçmişin Kanıtları

BÜYÜK MENHİR

Locmariaquer Köyü'nün yakınında, dört adet ana blok, bir zamanlar 20 m'den fazla yüksekliğe sahip ve ağırlığı da 280 tona varan devasa bir menhirin kalıntılarını oluşturur. Bu büyük taş günümüzde onlarca kilometre mesafeden bulunabilecek metamorfik bir taştır. Yüzeyi, alt kısmından farklı olarak düzleştirilmiş ve oymalarla süslenmiştir, yaklaşık yarı yükseklikte balta-saban arası bir çizimle dekore edilmiştir. Yıkımın zamanı ve motivasyonuyla ilgili sayısız varsayım ileri sürülmüştür. Yakın tarihlerdeki son araştırmalara göre bu olay Neolitik döneme rastlayabilir, yani blokların dikilmesinden birkaç yüzyıl sonraki bir tarihe...
Kazılar, yapının temelinden başlamak üzere 50 m boyunca sıralı 18 adet deliği ortaya çıkarmıştır ve MÖ 5. binin sonlarına doğru yerinden sökülmüş bir menhir diziliminin kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Yeni veriler Büyük Menhir ile baştan ona bağlı küçük ebattakiler arasındaki ilişkiyi belirleyememekte ama körfez alanının değişik noktalarına konumlanmış yapıları içine alan astronomik gözlem sisteminin bir parçası olabileceği düşünülmektedir.

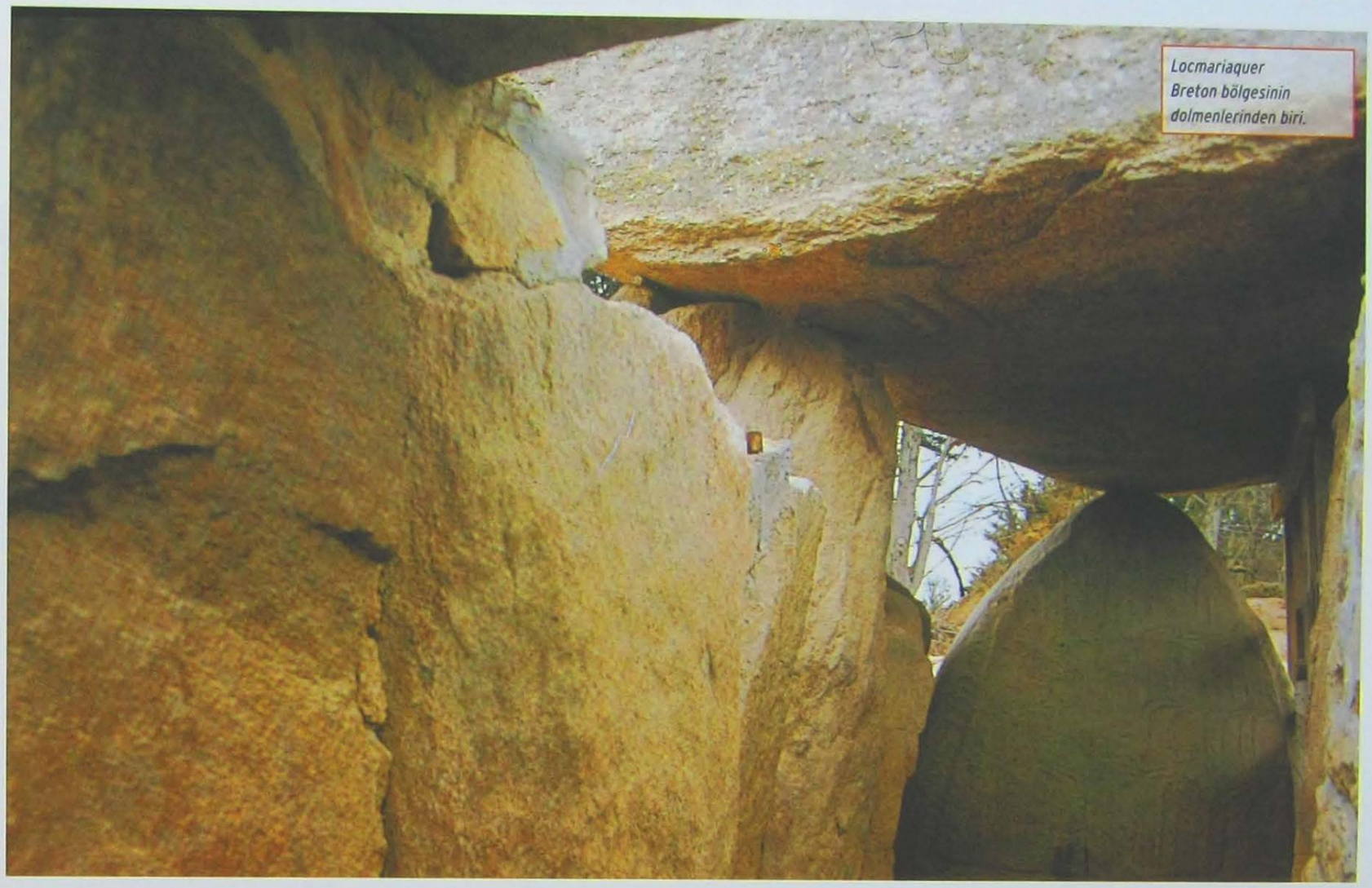

Locmariaquer Breton bölgesinin dolmenlerinden biri.

odası, bu tarz yapıların bir örneğidir: Duvarlar kuru duvarcılık eseridir; çatısı da yatay kullanılan büyük bir levha ile kapatılmıştır. *Locmariaquer* bölgesinin simgesi *Table des Marchands* (Tüccarlar Masası) diye adlandırılan koridorlu dolmendir. Bunun içinde çokgen planlı bir oda bulunur ve üstü de sap takılmış bir balta ve bir sığır resmi ile süslenmiş ve büyük bir levha kayayla örtülmüştür. 1983'te bu kaya, yine o bölgenin önemli bir dolmeni olan Gavrinis'teki Morbihan Koyu'nun girişindeki bir adada bulunan ve koridoru sık kabartmalarla süslü levhalardan oluşan bir dolmenle eşleştirilmiştir. Üç büyük parçaya bölünmüş olan bu menhir, *Er-Gra* menhirinde kapak olarak tekrar kullanılmıştır ve başlangıçta 14 m'lik uzunluğa ulaştığı tespit edilmiştir.
Aynı menhirin kırık parçalarının farklı yerlerde tekrar kullanımı, törensel özellikler taşıyan çok açık bir isteği belirttiği düşünülmektedir ve bu belki de taşın kendisine atfedilmiş özelliklerine bağlıdır ama onun sembolik anlamını tanımlamak olanaklı değildir.

Ön Plandakiler

NEOLİTİK HÖYÜKLERİN MEZAR BULUNTULARI

Karnak arazisinde, höyüklerin içine gömme geleneği Orta Neolitik döneme tarihlendirilebilecek zengin malzemeleri ortaya çıkarmıştır. Cilalanmış balta ağızları ve süslemeler çok fazla sayıdaydı. Saint Michel Höyüğü'nün merkez odasında 36 adet fibrolit (aşırı sertliğiyle tanınan bir çeşit kaya) balta, 97 adet inci, 10 adet varisit pandantif, 40 kadar kemik inci saklanmıştı. Mané-er -Hroeck'te 106 adet balta, 49 adet inci ve pandantif ile 10 cm çapında yeşil serpentinden disk biçiminde yüzük bulundu. Neolitik dönemin devamındaki çağlarda dolmenler sık sık kullanılmaya devam edilmiştir. Bu anlamdaki kanıtlar kap artıklarından ve Eneolitik ve Bronz Çağı'na ait metal objelerin kalıntılarından sağlanmıştır. Örneğin Plouharnel yakınındaki Rossondec dolmeninde 1800'lü yıllardaki kazılarda Bronz Çağı'na ait olabilecek iki altın kolye bulunmuştur.

YEMEK HAZIR!!!

TARİHİN İLK ÇAĞLARINDA İNSANOĞLUNUN AVLANMAYA VE BİTKİ DÜNYASINDAN GELEN DOĞAL ÜRÜNLERİ TOPLAMAYA YÖNELİK BİR BESLENME BİÇİMİ VARDI. SONRADAN, NEOLİTİK DÖNEMDEN İTİBAREN TAHIL YETİŞTİRMEYE VE HAYVAN BESLEMEYE BAŞLADI.

Bugün arkeologların ellerinde tarih öncesi toplulukların beslenme biçimlerini keşfetmek için bir sürü araç var. Belirli gıdaların tüketimi ile ilgili en doğru iz çok nadir de olsa karbonize olmuş gıdaların bulunmasıyla elde ediliyor. Özellikle de tahıl kalıntıları ve mumyalanmış bedenlerin midelerinde kalmış veya fosilleşmiş dışkılardaki gıdalar...

Ölülere eşlik eden veya mağaralarda bulunan törensel hediyeler (bakliyattan, tahıllardan, et porsiyonlarından, vs. oluşan) tarih öncesi beslenmeyi gösteren diğer kanıtlardır. Beslenme tipinin izleri insan kemiği kalıntılarında da gözlemlenebilir, yapılan analizlerle beslenmedeki eksiklikler ve aynı toplumda kişiden kişiye değişen farklılıklar saptanabilir. Seramik kapların içindeki organik artıkların kimyasal analizi, yağlı maddelerin varlığını ayrıntılı şekilde gözler önüne serebilir ve örneğin Almanya'daki *Michelsberg*'te Neolitik kapların içinde süt yağı ve öküz yağıyla, Baden-Württemberg'deki *Heuneburg*'un demir çağına ait yerleşim alanında bulunan amforalardaki zeytinyağı gibi.

Kullanıma hazır bilgilerin şüphesiz en belirgin kısmı, tarih

Fransa'da, Roc de Sers'te bulunan sığır formunda kabartma.

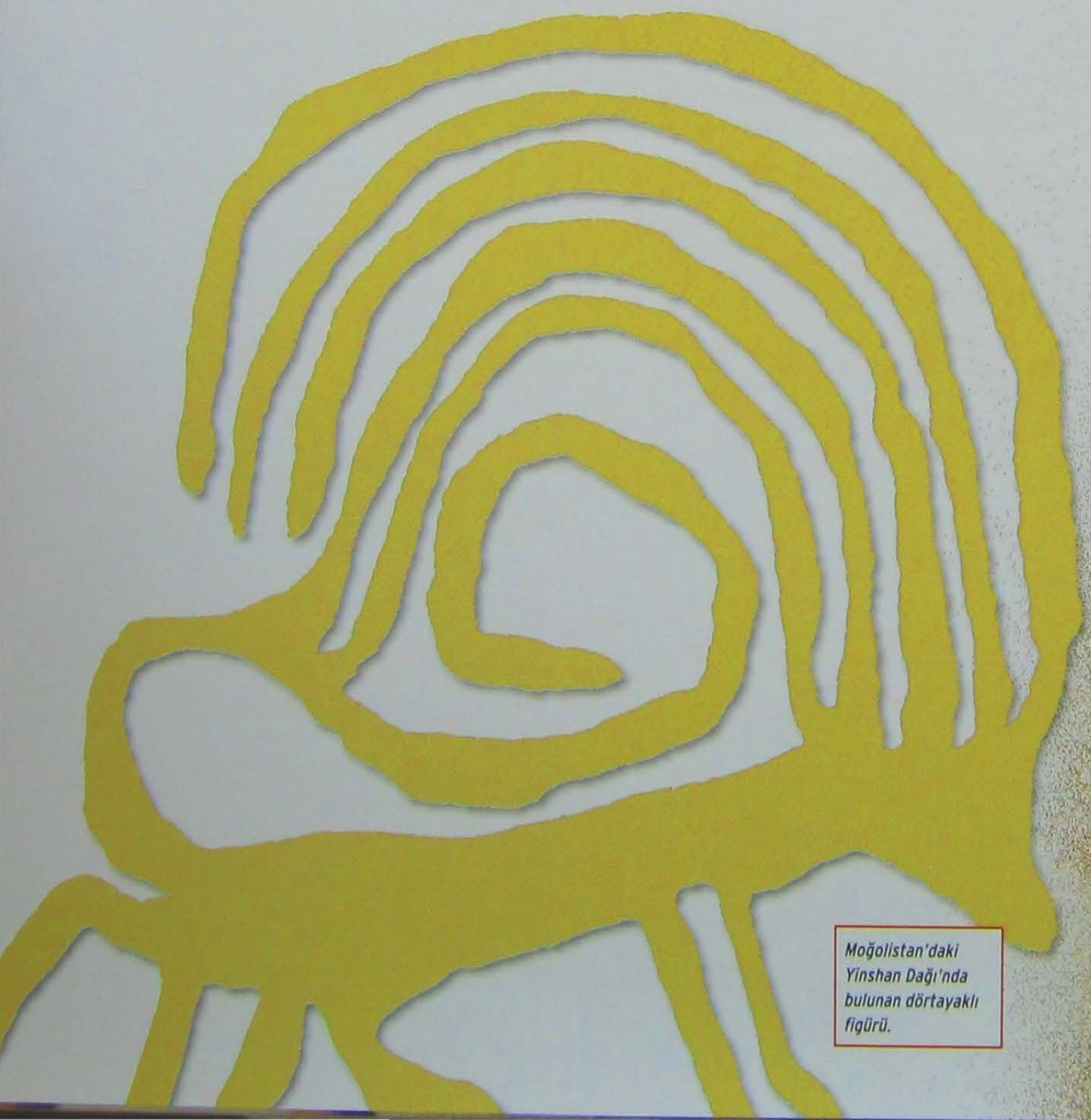

Moğolistan'daki Yinshan Dağı'nda bulunan dörtayaklı figürü.

öncesi yerleşim alanlarının arkeolojik katmanlarında tespit edilen öğün artıklarından oluşur. Hesaba katmak gerekir ki hayvan kemikleri, bitki artıklarına göre daha fazla dayanma gücüne sahiptir ve kemikler, bitkilere göre daha fazla ipucu verir. Her durumda, etnografik karşılaştırmaların temelinde tarih öncesi toplulukların beslenme şekillerinde bitkisel gıdaların önemli bir yer tuttukları kabul edilir. Paleolitiğin en eski dönemlerine ait başka bir problem, hayvan kemiği artıkları üzerinde çalışırken, etobur hayvanların hangi yöntemle kesildiklerinin keşfedilmesiyle ilgilidir.

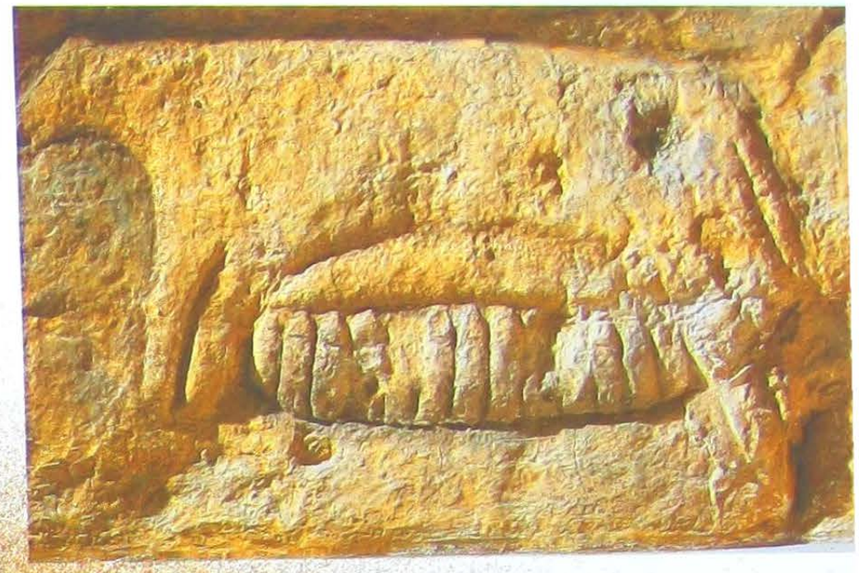

Tarxien Tapınakları'nda bulunan kabartmada yavrularını emziren bir dişi domuz görülüyor. Malta'daki Tarxien, Akdeniz havzasının en büyük ve en önemli tarih öncesi sit alanlarından biridir.

İsveç'te bulunmuş, içinde gıda artıkları bulunan kaseler. Bronz Çağı süresince Avrupa'daki en yaygın tahıllar: Kılçıksız buğday ve kavuzlu buğday olmuştu.

Araştırmalar ve Keşifler

BALIKÇILAR VE TOPLAYICILAR

Paleolitik dönem süresince bitki türlerinin toplanması, beslenme için önemli bir kaynak oluşturmuştur fakat bu dönemden elimize ulaşan çok az örnek vardır. Mezolitik dönemde yerleşim alanlarının bataklık ve çamurlu yerlerde oluşturulması, bir sürü bitkisel türün korunmasını sağlamış ve toplanan meyveler konusunda bir sürü örnek sunmuştur: Fındık, kestane, su kestanesi, yaban mersini ve çilek gibi. Balıkçılık da deniz, göl ve nehir kenarında kurulmuş yerleşimlerde açıkça belgelenmiştir. İtalya'da Trapani yakınlarında Uzzo Mağarası'nda yumuşakçaların toplanması, orfoz dişli balık, mercan ve yılanbalığı avıyla ilgili sayısız örnek vardır.

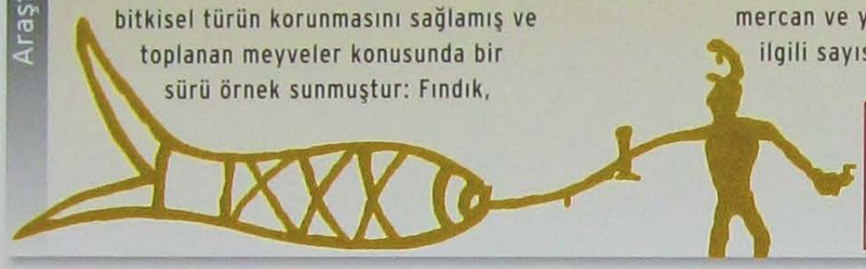

Bir balıkçının olağan görüntüsü, Çin'deki Gongxian duvar resimlerinden detay.

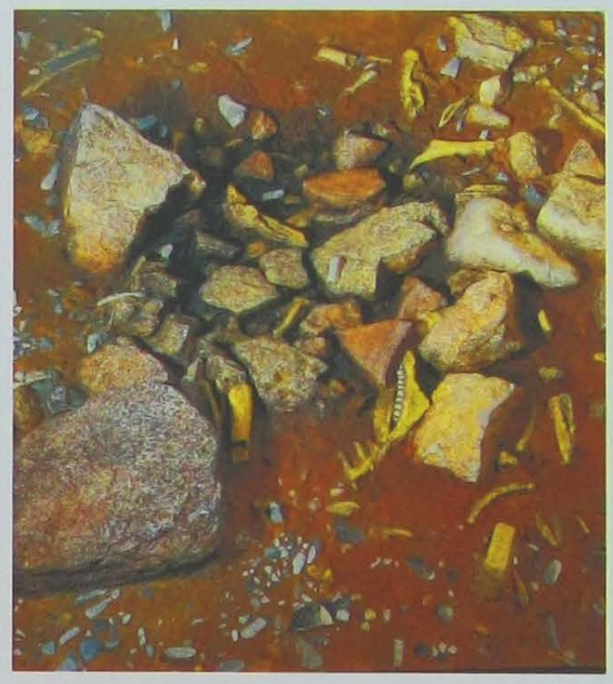

Bir ocağın yeniden yapılandırılması; Pincevent (Fransa) 'den. Bu tür kazılar beslenme hakkında değerli bilgiler verir.

BESİN ÜRETİLMESİ

Tarih öncesi toplulukların beslenmesi, her şeyden önce içinde bulundukları ekonomik ilişkilere göre değişen besinleri elde etme şekline bağlıdır. Bu açıdan iki su havzası arasındaki ana çizgi, üretici ekonominin, avlanma-toplama ekonomisine baskın çıkmasıyla oluşmuştur. Paleolitik avcılar tarafından besinin elde ediliş şekillerinin organizasyonu ve stratejileri, bilişsel kapasitelerin, grupların yapısının, kullanılan aletlerin gelişiminin artmasıyla, aynı oranda artmıştır. Daha eski Paleolitik dönem için varsayılan, avlanırken başka hayvanların öldürdükleri hayvan leşlerini kullanmaktan, organize edilmiş, sonrasında da uzmanlaşmış avlanma şekillerine geçilmiş, böylece de avcıların besin kaynaklarında gittikçe artan bir denetimi söz konusu olmuştur.

Üst Paleolitik dönem süresince büyük memelilerin avlanması, enlemler ve iklim alanlarına göre farklılık göstermesine rağmen, etçil beslenmenin temelini oluşturmuştur. Bazen de Moravya'da bir *Gravettian* (adını, Fransa'nın Gravette beldesindeki Chauvet Mağarası'ndaki resimlerden almış dönem) yerleşimi olan, mamut, kutup tilkisi, kutup porsuğu, ren geyiği, kurt ve atın bulunduğu *Pavlov*da olduğu gibi tamamen farklı da olabiliyordu. Avrupa'da "Würm" denilen son buzullaşma çağının bazı dönemlerinde ren geyiği avı, doğuda ise mamut ilk sırada gelmekteydi. Neolitik ekonominin yükselişi, hayvanların ve bitkilerin ehlileştirilmesiyle mevsimsel ölçekte besinin üretilme sürecini planlama imkanı, ürünün fazlasını saklamak, beslenmeye ayrılmış hayvan miktarını ve değişik işlemleri gerçekleştirme süresini belirlemek demekti. Bütün Avrupa'da beklenmedik bir değişiklik olmayıp, farklı bölgelerde değişik şekillerde doğa olayları yaşandı. Bu sürecin sonucu "Neolitikleşme" olarak adlandırılan üretim organizasyonunun yeni şekilleri ve yaşama biçimlerinin yanı sıra Avrupa toplumunun beslenme şeklini de toptan değiştiren kaynak kullanımının planlanmasıyla, yeni tür hayvanların ve bitkilerin yayılması sağlandı.

İsveç'in güney kıyılarında keşfedilen bir Neolitik yerleşimde buğday. (MÖ 2000)

İspanya'daki Rio Gor'daki Bronz Çağı'na ait olduğu düşünülen hayvan formlu kap.

Dördüncü Zamana (Kuaterner) olduğu düşünülen Megaceros geyiği kafatası.

Neolitik ekonominin yükselmesiyle, Güneydoğu Avrupa'dan başlamak üzere, buğday, arpa ve baklagillerin yetiştirilmesine başlandı ve koyun, keçi, domuz ile inek besiciliği gelişti. Yabani meyve toplanmasına ve yabani hayvan avlanmasına da devam edildi fakat çok daha önemli bir gelişme, Neolitik dönemin başlarından beri yeni teknikle elde edilen besinlerin öne çıkması oldu.

Tahıllar arasında belgelenmiş olanlar: Kılçıksız buğday (triticum dicoccum), küçük kılçıksız buğday (triticum monococum) ve yumuşak buğday (triticom aestivum); baklagiller arasında mercimek, burçak ve bezelyeye rastlanmıştır. Buğday, arpa ve baklagil karışımları antik Neolitik Çağ'ın yerleşim alanlarında tespit edilmiştir. Ayrıca tahılların kullanımı için gerekli işlemlerin gelişimi ve korunmaları için fırınlarda kurutma işlemleri ve toprağa açılmış kuyuların da kullanımı Neolitik döneme kadar uzanır. Bu sonuncuları çok sık olarak Neolitik yerleşimlerin içinde bulunurlar.

Geçmişin Kanıtları

CHARAVINES KÖYÜ'NDE YENİLEBİLİR BİTKİLER

Fransa'daki Isére yakınındaki bu geç Neolitik yerleşim alanında değişik buğday çeşitleri belgelenmiştir; çok yaygın olanları kılçıksız buğday, yumuşak buğday ve küçük kılçıksız buğdaydır. Yetiştirilen türler arasında, düşük oranda arpaya da rastlanmıştır. Ağaç ve çalılardaki meyve ve yemişlerin toplanması da ayrıntılı şekilde açığa çıkarılmıştır; yabani türlerin sayısının fazlalığı toplumların besin ihtiyaçlarını karşılamada bu işlemin, ne kadar önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Elma, fındık, erik, kayın kestanesinin yüksek oranda, ceviz, böğürtlen, çilek, yabani üzüm, havucun ise daha düşük oranda toplandığı tespit edilmiştir. Bunların uzun süre dayanmasını sağlamak için ise toplanan meyve ve bitkilerin parçalara ayrılıp ve kurutulduğu düşünülmektedir. Kekik, kuşburnu, dulavratotu, kantaron, gelincik gibi türler, şifalı bitkilerin tedavi edici olarak da kullanıldıklarını kanıtlamaktadır.

Eosen Dönemden günümüze ulaşan bir balık fosili.

Belirli türlerin varlığı ve miktarı bir sürü faktörden etkilenmiş olabilir: Örneğin çiçek dizilimlerin kömürleşmesi sadece küçük kılçıksız buğday, küçük kılçıksız buğday gibi buğday çeşitleri için geçerlidir.

Bronz Çağı sırasında farklı Avrupa bölgelerinin beslenme biçimlerinin değişik buğday türleri egemenliğinde olduğu varsayılabilir: Bu dönemde Kuzey Avrupa'da tahıllar arasında arpanın önemi azalmıştır, en büyük hasat kılçıksız buğdaydan ve sonrasında da kılçıksız buğdaydan oluşmaktadır. Bazen kılçıksız buğday ve küçük kılçıksız buğdaydan oluşan karışık hasatların varlığı da kanıtlanmıştır. Fransa ve Almanya'nın bazı bölgelerinde darı yetiştirildiği kanıtlanmış ve Bronz Çağı'nın ileri dönemlerinde bu daha da önem kazanmıştır.

Bronz Çağı'nda da Alplerin altındaki nemli yerleşim alanlarında, tahıl (kılçıksız buğday ve küçük kılçıksız buğday, ekmeklik buğday, kılçıksız buğday, arpa ve değişik darı türleri) ve baklagiller (bezelye, bakla ve mercimek) yetiştirilmesi hakkında bir sürü bilginin yanı sıra kuru yerleşim alanlarından meyve toplanması da belgelenmiştir.

Fransa'daki Laugurie Basse yerleşiminde bulunan kara ve balık avcılığı için kullanılan kemikten yapılma aletler, üretimleri yüksek Paleolitik Döneme dayanır.

Malta'daki Tarxien Tapınağı'ndan hayvan betimleri.

İsveç'teki Litsleby kentinde bulunan kaya resimleri. Neolitik Çağ'da İsveç'te yaşayan halk kendini çoğunlukla balık ve fok avına adamıştı.

Roc de Sers (Fransa)'den hayvan figürleri.

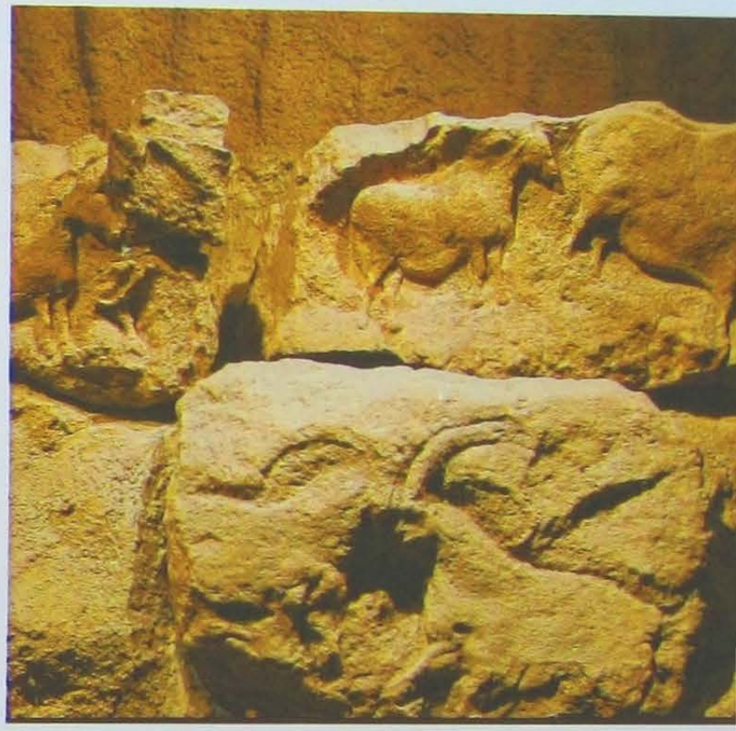

Araştırmalar ve Keşifler

SON AKŞAM YEMEĞİ

Similaun Mumyası'nın (Buz Adam Ötzi) bağırsakları içinde bulunan gıda artıkları üzerinde yapılan tahliller MÖ 3350 ve 3100 arasında yaşayan insanların neler yediğini anlamamızı sağlar. Söz konusu olan et, öğütülmüş buğday ve saptanamamış bitkilerden oluşan ve buna bir çakal eriğinin eklendiği bir yiyecektir. Mumyanın yakınlarında bulunmuş kayın ağacından yapılma bir kap içinde kılçıksız buğday ve buğday artıklarına rastlanılmıştır, oysa kılçıksız buğday tipindeki iki adet buğday tanesi elbiseye takılı kalmıştı. Mumyanın yakınlarında bulunan dağ keçisi kemikleri, Ötzi Adam'ın yanında seyahat için et stoku taşıdığının kanıtı olabilir. Dişlerin sert kullanımı, üstelikte çürüklerden yoksun oluşu, gıdaya karıştırılmış kuarz minerali parçacıklarının varlığıyla ilişkilendirilmiştir; öyle ki bu durum tahılların bir değirmen taşıyla öğütüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

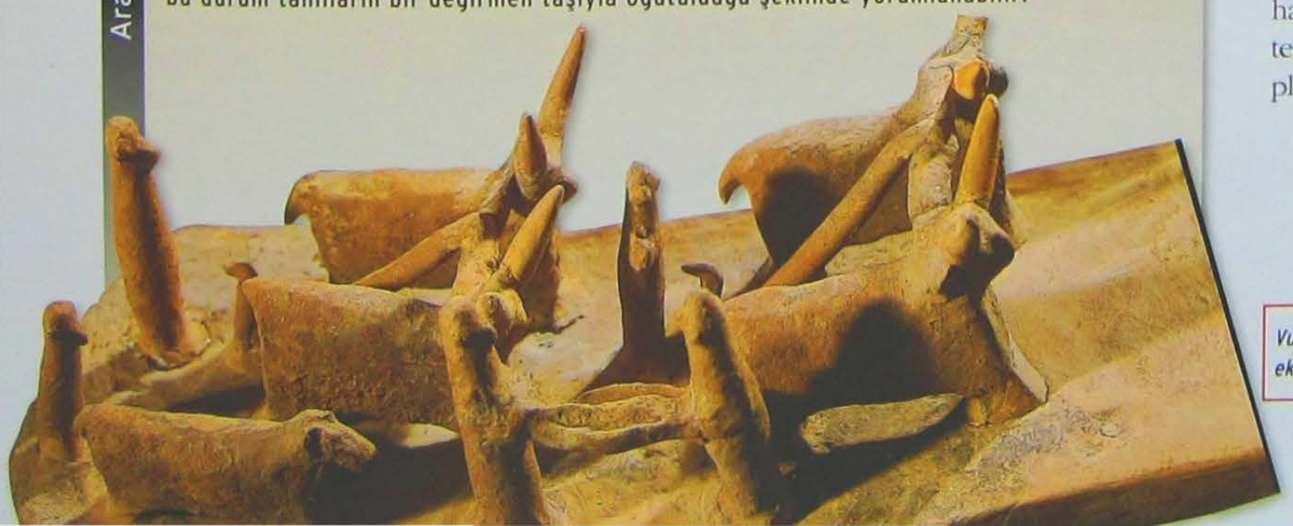

Elma, armut, incir, ahududu, yabani böğürtlen, çilek, çakal erik, kuşburnu ve fındık saklanmış olanlar arasında yer almaktadır.

Besicilik ekonomisi keçi, sığır ve domuzların varlığıyla belirgindir. Güney Avrupa'nın bazı bölgelerinde keçiler daha fazla belgelenmiş olmasına rağmen sığırlar sahip oldukları büyük et hacminden dolayı et tedarikinde daha ön plandadır.

Bronz Çağı süresince süt türevi ürünler için sütün işlendiğinin kanıtı olan aletler (sayısız delikli kapakları olan seramik kaplar, tahta çırpıcılar) açıkça belgelenmiştir. Fakat keçilerden ve sığırlardan ikincil faydalanmanın başlangıcı Neolitik dönemin ileri bir zamanında gerçekleşmiştir.

Vuni (KKTC)'de bulunan, Bronz Çağı'na ait olduğu sanılan ekip biçmek için kullanılan kil kalıp.

Bronz Çağı'na tarihlendirilen kâse.

MENHİRLER ÜLKESİ

Fransız topraklarının kuzeybatı ucunda yer alan ve *Atlas Okyanusu*'na bakan bu bölge Neolitik döneme tanıklık eden zengin kalıntılara sahiptir. Paleolitik Çağ'daki nüfusun çoğunlukla *Acheuleen (Aşölyen) kültürde* özellikle de su kenarlarında yoğunlaştığı söylenebilir. Orta Paleolitik dönemin *mousterian (Orta Paleolitik'te bir kültür)* endüstrisi, *Mont-Dol* (Ille-et-Vialine) yatağında pek çok hayvan faunası (mamut, at, gergedan, geyik) ile birlikte belgelenmiştir. Pek çok kıyı yerleşimlerinin Mezolitik döneme ait olmaları dikkate değerdir, Téviec ve Hoedic adacıklarında ve Morbihan Körfezi'nde konumlanmış bu döneme ait mezarlıkların (nekropol) varlığı da önemli bir kanıttır.

Bölge, antik Neolitik dönemde, Danimarka kökenli, Paris havzası konumlu *Villeneuve–Saint- Germain* kültürüne bağlı *rubané* türünde seramiğin varlığından dolayı ilginçtir. Ortabatı Avrupa'nın en eski yapıları arasında kabul edilen ilk dolmenik yapılar, Orta Neolitik döneme aittir. Bu yapılar öncelikle mezar amaçlıdır, öyle ki bazılarında ayin amaçlı bir kullanım olduğu da varsayılabilir. Özellikle Karnak çevresindeki bölgeye dağılmış olan menhir arazilerinin oluşum tarihi kolaylıkla saptanamamaktadır; bu türdeki mimarinin başlangıcı Orta Neolitik dönemle, son Neolitik dönem arasına tarihlendirilmektedir. Neolitik dönem süresince basit dolmenlerin yapımına devam edilmiş fakat eski mezar yapıları da tekrardan kullanılmıştır. Sezar'ın Kelt taşrasının bir bölümü ve sonrasında *Lugdunensis Galya Augustus* tarafından kentlerin yeniden organize edilmesinde önemli merkez olarak *Darioritum* (Vannes) seçilmiştir. Venetilerin başkenti, Roma Çağı'nda megalitik yapıların genelde ayin amaçlı yeniden kullanıldığını göstermektedir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
70.000 yıl önce	Orta paleolitik; arkeolojik kültürler, mousterian endüstrisi.
35.000-10.000 yıl önce	Üst Paleolitik; arkeolojik kültürler; Aurignacien'den Magdalenian'a varan yerleşimler.
MÖ VII. binyıl	Antik Neolitik; Rubané gelenekli seramik, Paris Havzası'ndakilere benzer yamuk şekilli evler.
MÖ V. binyıl ikinci. yarısı	Orta Neolitik. Linguadoca'non chasseana kültürü ile ortak bağlar gösteren seramik: Antik dolmenlerin yapımı.
MÖ IV. binyıl	Yakın Neolitik; Seine-Oise-Marne grubundan etkilenmiş seramik stili.
MÖ III. binyıl	Neolitik; Campaniform (çan biçiminde) tipinde seramiğin yaygınlaşması.
MÖ II. binyıl	Bronz Çağı; metal kullanımının gelişimi.
MÖ 56	Brütüs tarafından yönetilen Roma donanması Bretanya'nın güneydoğu sahilinde Kelt kökenli Venetilerin donanmasını yenilgiye uğratmıştır.

Fransa Morbihan Körfezi'ndeki, Rhuys Yarımadası'nda menhirlerin görüntüsü.

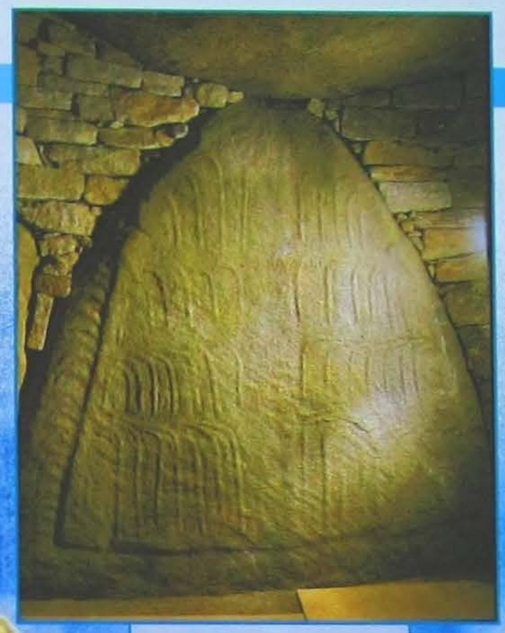

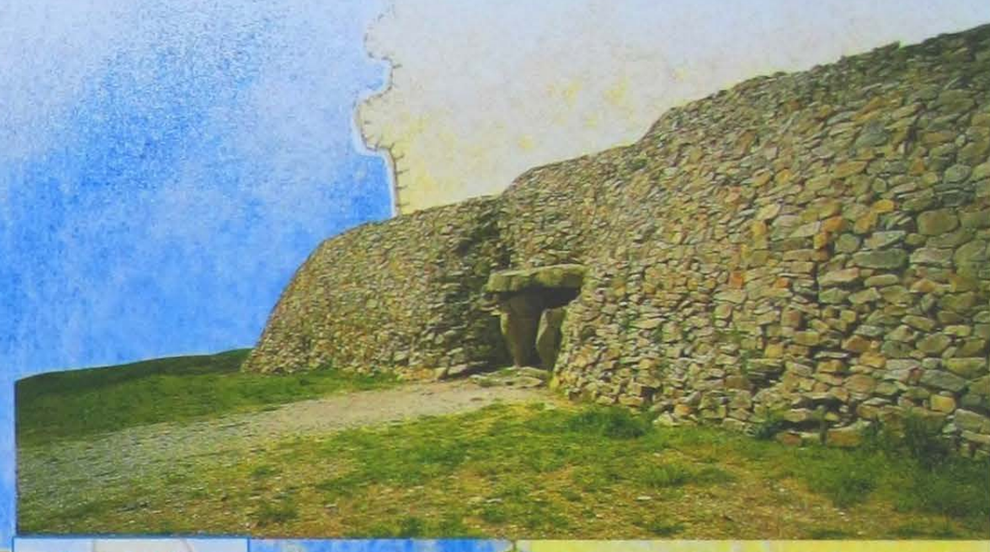

La Manica

Morlaix
Cairn de Barnenez (MÖ V. binyılın yarısından IV. binyılın yarısına kadar)

Morlaix

Locmariaquer
Grand (büyük) Menhir; *La table des Marchands* (Tüccarlar Masası) dolmeni, Er-Grah Höyüğü, *Les Pierres-plates* (düz taşlar) (MÖ V-IV. binyıl)

Gavrinis Adası (Morbihan Körfezi)

Karnak
Kermario dizilimleri, Saint Michel Höyüğü, *Mané- Kerioned* dolmeni, Kerkado dolmeni (MÖ V-III. binyıl)
M Tarih Öncesi Müzesi
III. binyıl - Z. Le Rouzic.

Locmariaquer

Oust

Vilaine

Vannes

Karnak

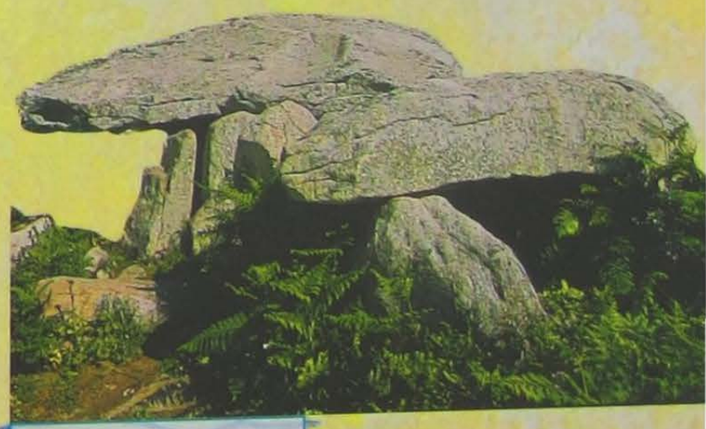

Rhuys Yarımadası (Morbihan Körfezi)
Tumiac Höyüğü. *Petit Mont* Höyüğü, *Grah-Niol* dolmeni, *Scalehir*'ın süslü menhiri, *Brillac* Menhiri (MÖ 5-4 binyıl). Bkz. Morbihan Körfezi'ndeki *Moines* Adası'ndaki dolmen.

Gavrinis Adası (Morbihan Körfezi)
Dolmen MÖ V. binyılın sonu IV. binyılın başı). Bkz. Üstte, dolmenin dışı; solda, deniz kabuğu fosilleri.

Rhuys Yarımadası (Morbihan Körfezi)

Nantes

JEOLOJİDEN ARKEOLOJİYE

ARKEOLOJİK KATMANLARLA İLGİLİ TEORİLERİN TEMELİNDE JEOLOJİK TABAKALARIN OLUŞUM BİLGİSİ VARDIR. KAYA KATMANLARININ BİRBİRİNİ TAKİP SIRASI, STRATİGRAFİK (KATMANBİLİM) OLAYLARIN ZAMAN İÇİNDEKİ SIRASINI TANIMAMIZI SAĞLAYAN YANITLAR BARINDIRIR.

Stratigrafinin (Katmanbilim) en önemli yasaları, baştan beri süreklilik ve yatay olarak, üst üste örtüşmedir. Jeolojik yasaların ilki, katmanların oluşumu sırasında, üsttekilerin daha yeni, alttakilerin daha eski olduğunu kabul eder; baştan beri yataylık yasası, su seviyesinin altında oluşan katmanların genelde düz bir yüzeye sahip olmalarını gerektirir. Dolayısıyla eğik yüzeyler, oluşumlarının sonrasında bazı olaylara maruz kaldığı anlamına gelir. Diğer yasa, her jeolojik birikimin tek bir birim olduğunu kabul eder, dolayısıyla bu yasa doğrulandığında, bir erozyonun var olduğunun veya birikintinin yer değiştirdiğinin göstergesi olur. Jeolojik katmanlaşmada sınırlar ve katmanlar arası temas yüzeyleri özellikle belirgindir, öyle ki katmanların kendisi kadar jeolojik birikim tarihinin de önemli tanıklarıdırlar. Jeolojik takip sıraları yaban hayatının oluş sırası ile de teşhis edilebilirler: Katmanlara dahil olmuş sonraki çağlara ait değişik fosiller birikim sürecini açıklayabilirler, özellikle de üst üste binme ve örtüşme yasasını uygulayamayacak şekilde katmanlar yerinden oynadığında, müdahale edildiğinde ve hatta tepetaklak olduğunda.

Bu temel prensipler dibe çökme prosesi ile biriken en azından kayalık katmanlara hitap ederler; dolayısıyla mekanik olarak, farklı başlangıçlara sahip ve sadece kısmi olarak çökeltili, arkeolojik stratigrafiye transfer edilemezler.

1 ÇİZİM: Ara yüzey çizgileri ve katman sayıları.

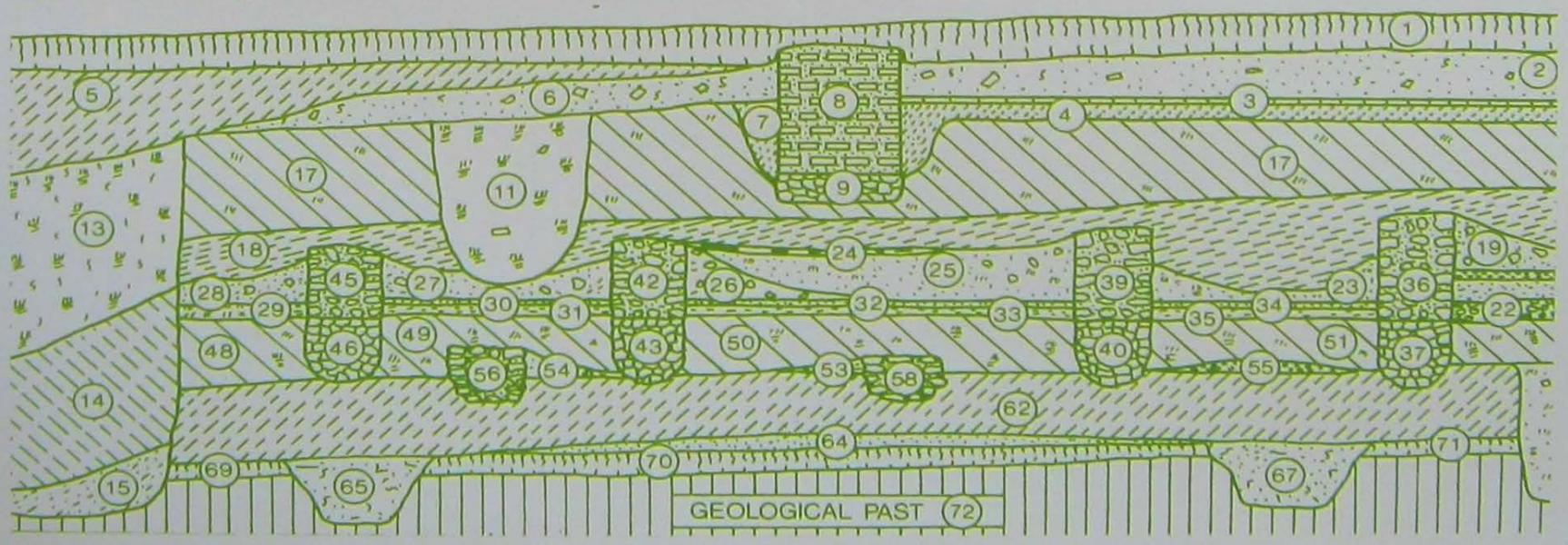

2 ÇİZİM: Katman sayısız ve ara yüzey çizgisiz.

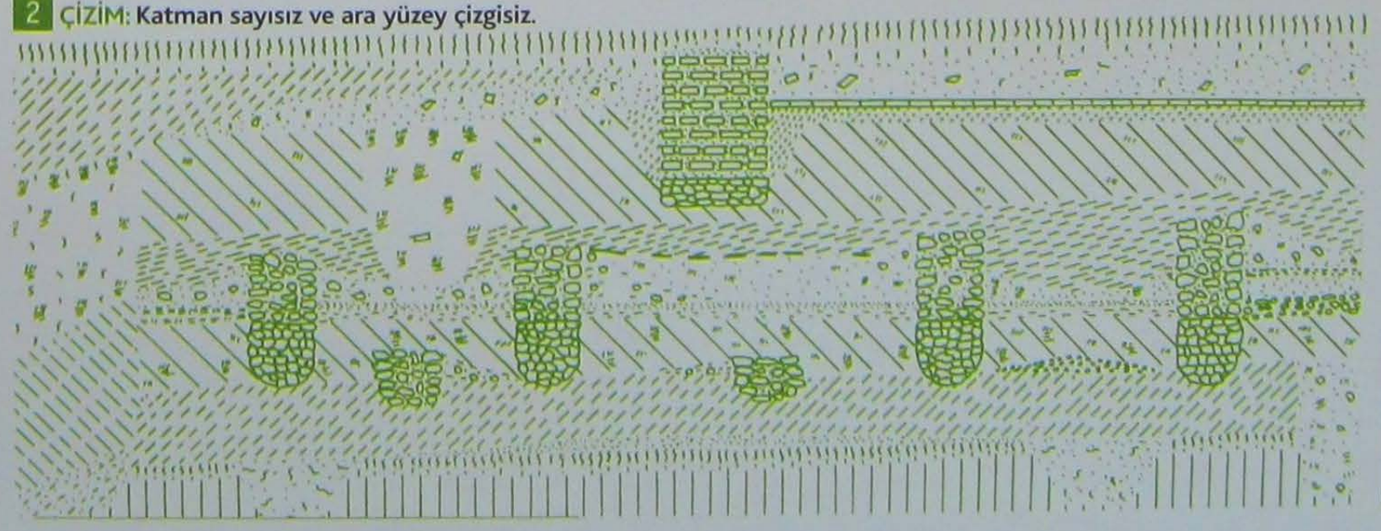

İtalya, Grosseto'dan aslan başlı levha.

Çizimler stratigrafik kazıdaki kesitleri iki türlü resmetme şeklini gösterir: Ara yüzey çizgilerinin ve katman sayılarının var oldukları (1. çizim) ve olmadıkları versiyon. (2. çizim)

Roma'da Crypta Balbi şantiyesinde görev başında bir arkeolog. Orta Çağ'a ait bir yer döşemesi sergilendikten sonra belgelenmesi için çalışma yapılıyor.

Arkeolojide fotoğraf çok önemlidir. Fotoğrafta Orta Çağ yolundan geçmiş tekerleklerin bıraktığı izler görülür.

ARKEOLOJİK KATMANLAR

1900'lerin arkeolojisi, yeraltındaki yerleşim alanlarının arkeolojik kazılarını, yorumlanmasını ve katman kalıntılarının ait oldukları dönemi saptayabilmek için geçerli prensipleri oluşturarak stratigrafi yasalarını revizyona sokmuştur.

BAŞLANGIÇ

Arkeolojik stratigrafi, I. Dünya Savaşı'ndan başlamak üzere, sistematik düşünce objesi olmuştur. Bu anlamda *Mortimer Wheeler* tarafından 1922'de yayınlanan bir çalışma temel nokta olarak kabul edilmiştir: O resim ilk defa, sınırlar ve katmanlar arasındaki temas çizgilerini (ara yüzey) belirginleştirerek önceki gelenekten koparmıştır. Yaklaşık on yıl sonra Wheeler, *Maiden Castle* kazısında, ele geçenlerin ait oldukları katmanı belgeleme ihtiyacının vazgeçilmez bir olay olduğunun altını çizerek, katmanların sırasını da kullanıma dahil etmiştir. Daha sonra *Kathleen Kenyon*, çukurlar ve dar anlamda katman sayılamayacak başka tip ara yüzeyleri (bugün negatif stratigrafik birim olarak nitelendiriliyorlar) dahil ederek arkeolojik katman kavramını genişletmiştir.

Roma'da bir kazı şantiyesi.

O yılların edinimleri, katmanların ve ara yüzeylerin tanınması, elde edilenlerin ait oldukları katmana bağlanması, bugün için normal gelebilir ama zamanında arkeolojik kazıda devrim yaratmıştı. Ama teorik bilgi işlem aynı gelişimi gösterememiştir ve arkeolojik amaçlı kabul görünen tek jeolojik yasa üst üste yerleşme yasasıdır, tabii ki bu yasanın sadece hiç dokunulmamış bir birikim söz konusu olduğu takdirde geçerli olduğunu akılda tutmak gerekir.

HARRIS'İN KATKISI

Konu üzerinde tamamlanmış ve bağımsız bir düşünce ileri sürmek için, *Edward C. Harris*'in İngiltere'de basım yılı 1979 olan Arkeolojik *Stratigrafi'nin Prensipleri* el kitabına ulaşmak gerekir. Harris'in eseri *Philip Barker*'in çok ünlü kitabı olan *Arkeolojik Kazının Teknikleri* (1977) kitabından biraz daha geridedir ve de bunu stratigrafik kazı üzerine ilk İtalyan el kitabının basımı izlemiştir (A. Carandini, *Toprağın Hikayeleri*, 1981). Dolayısıyla, arkeologların hazırlanması için hiçbir zaman gerekli kabul edilmeyen kazının metodolojik problemleri açısından dikkat çekici çok önemli bir nokta temel alınmıştır.

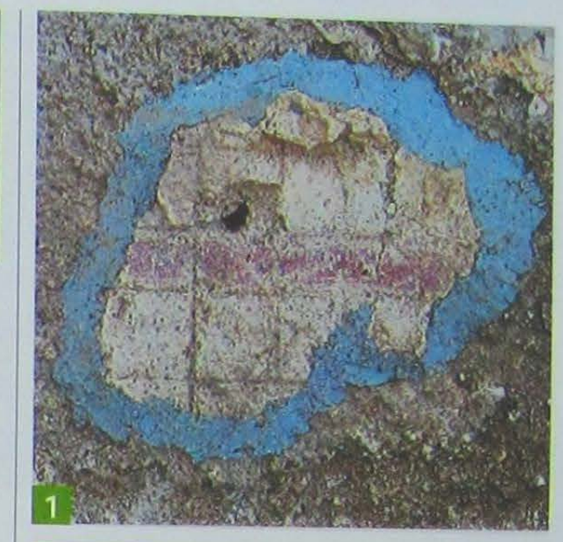
1

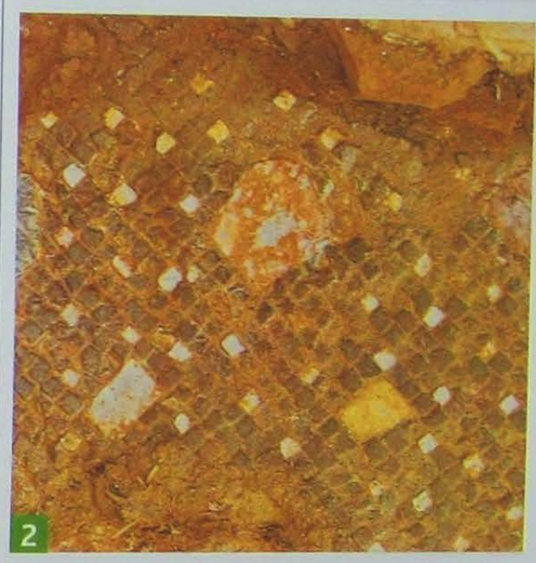
2

3

Yedi Pencere Deneyimi

Harris tarafından önerilen stratigrafik kazının prensipleri İtalya'ya arkeolog Andrea Carandini tarafından geliştirildi ve ilk defa Orbetello yakınlarındaki Roma villası olan Yedi Pencereli Villa'da uygulandı (üstteki fotoğraflarda). İtalyan ve İngiliz arkeologların yan yana çalıştığı kazı çok önemli bir laboratuar görevi gördü ve orada edindikleri bilgileri uygulayan ve yayan bir arkeolog kuşağı yetişmiş oldu. Bugün İtalya'da genellikle o kriterler çerçevesinde kazı yapılır.

1: İzi çıkarılmış modüler bölme ile mozaik yüzey hazırlanması.
2: İmpluvio (yağmur suyu havuzu) yanında mozaik.
3: Seramik parçalarıyla sınırlanmış mozaiğin kenar saçağı.

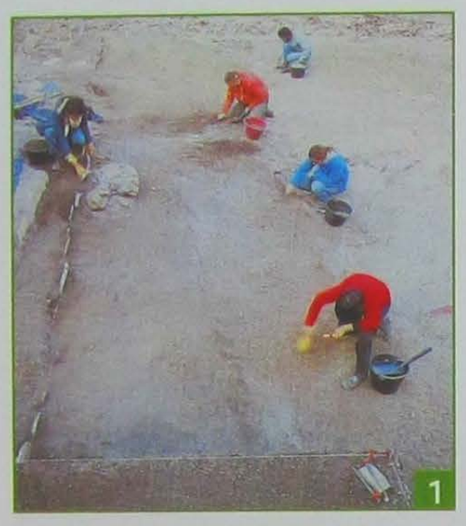
1

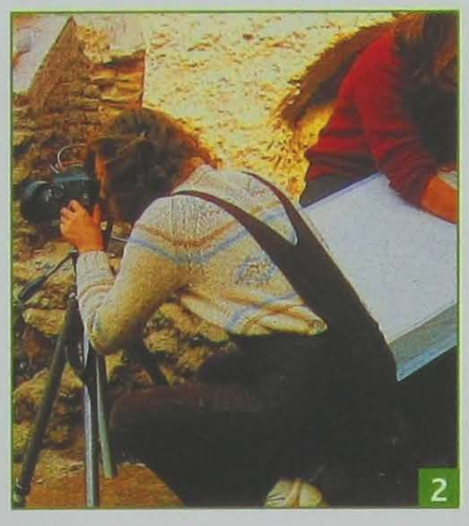
2

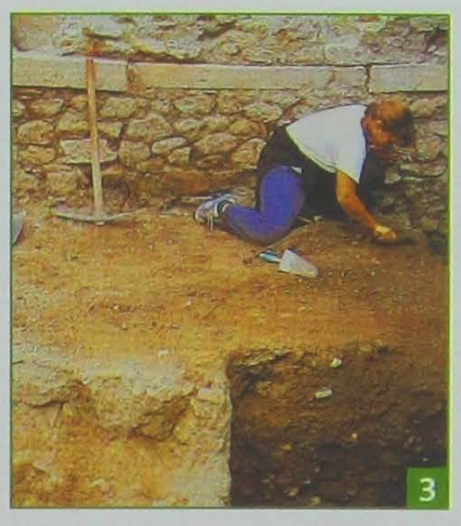
3

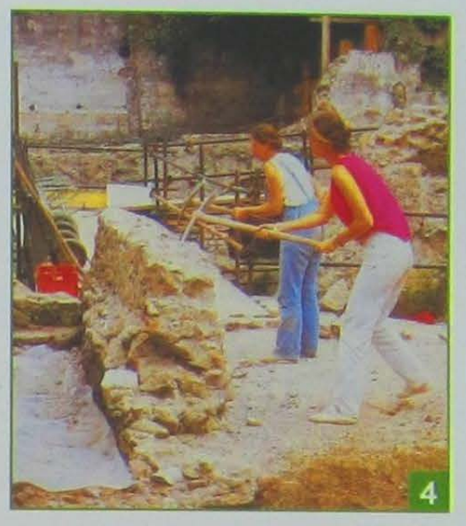
4

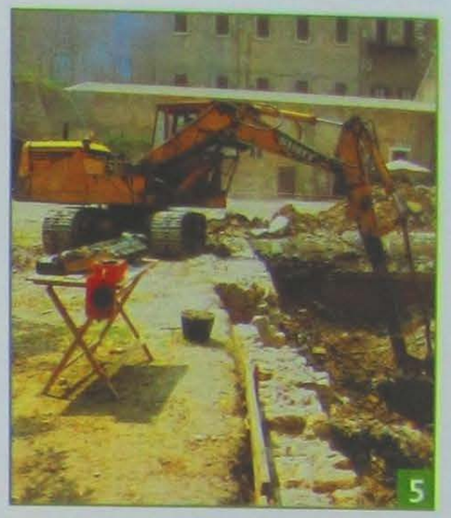
5

Kazının başlıca işlemleri: Crypta Balbi alanında görev başındaki arkeologlar. Değişik el aletleri kullanılarak kazı alanının temizliğine devam edilir, belgelenmesi (1.) Stratigrafinin grafik ve fotografik belgesi (2) işin pratiğinde tam da kazıyı yarma aşamasında son derece önemli bir andır. Tabakalaşmanın bazı elemanlarını yerinden oynatmak için zaman zaman daha uygun aletlere yönelmek gerekir: Mala (3) ince toprak katmanı için idealdir, kazma (4) bir duvarı yıkmak için gereklidir, kazı makinesi (5) göreceli öneme sahiptir ve büyük katmanların kazılmasını sağlar.

Harris, arkeolojik tabakalaşmanın özelliklerini derinine incelemiş ve sadece bazı noktalarda jeolojik tabakalaşmayı düzenleyen ve benzerleriyle çakıştığını gösteren yeni kuralları açık olarak dile getirmeyi başarmıştır. Arkeolojik tabakalaşma, kayalık tabakalara nazaran çok daha az sağlamlaştırılmıştır ve her insani müdahale veya doğal olay onun üzerine derinlemesine işlemiştir. Hareket noktası strateji ve metot arasındaki ayrımdır.

Araştırılacak alanın özellikleri ve araçların uygunluğu strateji seçimini etkileyebilirken, metot hakkında araştırmacının tutumunun çok kesin olması gerekir: Harris; birini keyfe göre diğerini stratigrafik kaynaklı olarak belirtmiştir. Keyfe göre kazı, toprağın toptan kaldırılmasıyla oluşur ve herhangi bir araçla veya kendi kazısında önceden belirlenmiş kesitler veya kalınlık seviyeleri boyunca gerçekleştirilir. Stratigrafik kazı ise arkeolojik birikimlerin kenarları veya belirleyici özellikleriyle kendi şekillerini izleyerek yerinin yeniden değişmesinden oluşan yöntemdir. Kazıcının becerisi sadece toprağın üzerinde ortaya çıkan stratigrafik birimleri görmekle kalmayıp, özellikle en yakın stratigrafik birimin hangisinin olduğuna karar verme kapasitesidir ki, böylelikle ilk kazması gereken yer belli olacaktır. Bu şekilde tabakalaşma düzgün olarak sökülebilir. Sonrasında çalışma ve yorumlama sırası geldiğinde, böyle bir alanda meydana gelmiş olayların tekrardan sıralanarak kurgulanması mümkün olabilir.

BELGELEME

Kazmayı bilmek araştırmacının yetkisini tüketmez. Üstelik Harris büyük etkinlikle araştırma esnasında düzenlenecek olan belgenin ne kadar önemli olduğunun da altını çizer, çünkü kazı aynı zamanda yok edici ve tekrarı mümkün olmayan bir eylemdir ve kazan kişi tam bir belgesel arşiv bırakmak zorundadır. En geleneksel belgeleme uzun bir geleneğe sahip ve kazının sadece bazı noktalarında stratigrafik birimlerin üst üste gelmesini belgeleyen stratigrafik kesitler öngörür.

Tek bir birimin tasvirini ve yorumunu öngören stratigrafik birimli şemalar arkeologa, kazılmış veya bulunmuş birimin stratigrafik yerleşimini belirginleştirmek amacıyla, sabit bir soru dizisi sunarlar; fotoğraflar ve ortaya çıkan mimari elementlerin parçaları. Harris'in kesinlikle vazgeçilmez olarak kabul ettiği belgeleme şekli her bir stratigrafik birimin saygın kabul edilen planıdır. Kazı alanının sınırı veya karesel bölmenin temel noktası olabilecek sabit bağlantı noktaları ile ilişkili stratigrafik birimin fiziksel sınırlarını belirginleştiren planlar söz konusudur. Şeffaf kağıtlara yazılmış stratigrafik birimlerin planları, kazılmış veya ortaya çıkarılmış elemanların oluşum sırasını kurgulamaya yarar. Her bir tabakanın yüzeyi ayrıca, hacim ve her bir tabakanın derinliği gibi bilgileri saklayacak şekilde bir bağlantı noktasına göre değerlendirilir.

HARRIS'İN MATRİKSİ

Bir kazıda kayıtlı olan bütün stratigrafik ilişkileri özetlemek ve sonrasında stratigrafik birimlere ait oldukları bazı dönemleri yükleme işlemi için vazgeçilmez olan alet *matriks* veya stratigrafik diyagramdır.
Harris tarafından 1973'te özenle hazırlanmış ve stratigrafik kazıların günlük kullanımına girmiştir: *"Metodu, herhangi iki stratigrafik birim ya hiç bağlantıda bulunmamışlar ya üst üste yatıyorlar ya da baştan tek bir birikimin parçaları olarak bağlantılıdırlar olayına dayanmaktadır."*

Matriks ayrıca negatif stratigrafik birimlerin veya ara yüzeylerin bağımsız olarak tanımlanması ve numaralandırılmasının önemini onaylamıştır: Kullanım izleri, negatif stratigrafik birimlerden kesilmiş kazılardan çok daha yeni elde edilenleri daha derinlere taşıyabilecek çukur ve erozyon izleridir. *Matriks*'in grafiği çok basittir: Eğer üst üste üç tane yatay tabakamız var ise en yeniye ilk numarayı yani en üsttekini veririz, altındakine de hemen onun sonrasındakinin numarasını, onun açısından da en derinde olanın üstündeki. Diğer üç tabakayı kesen iki farklı tabaka ile doldurulmuş bir çukur söz konusu olduğunda takip sırası, sadece temel stratigrafik ilişkileri belirginleştireceğinden, en üste, en yüzeysel yani en yeni dolgu tabakasını yerleştirecektir. Sonrasında daha derin dolgu tabakayı, sonra da çukurun kesim numarasını (negatif stratigrafik birim) ve sırasıyla da en yüzeyselden en derine gidecek şekilde kesilmiş tabakalar.

ELDEKİ AS

Kazı her zaman en yeni katanla yani diğerlerini örten ama kendi örtülü olmayan birimle başlar. Esasında nasıl işler bu işlem? Oyun kağıtları ile anlatmaya çalışalım. A olayında önce kupa ası, sonra sinek 2'li, dolayısıyla karo 3'lü, sinek 4'lü maça 5'li kazılmalı. B olayında ise 2 as örter ama örtülü olmadığı için hangisinin daha yeni olduğu bilinmeden birbirinden bağımsız olarak ve aynı anda kazılabilirler. Kazı daha sonra iki, üç, dört ve beş ile devam edecektir.

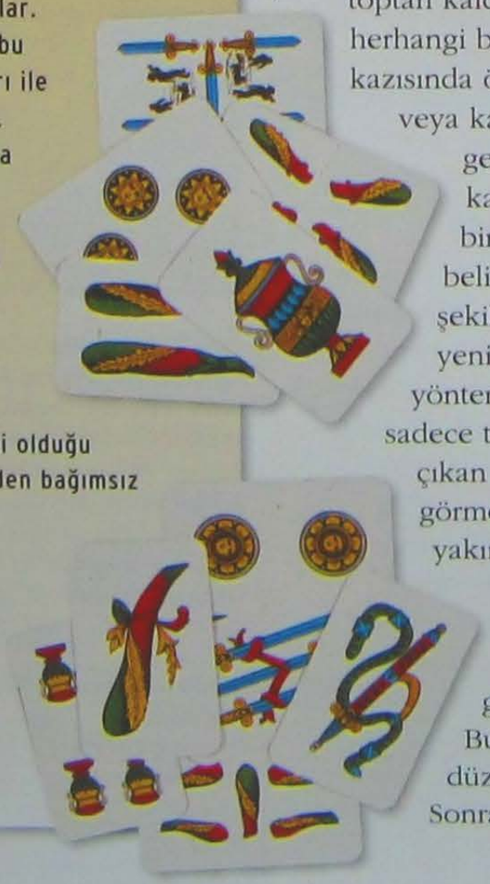

Ön Plandakiler

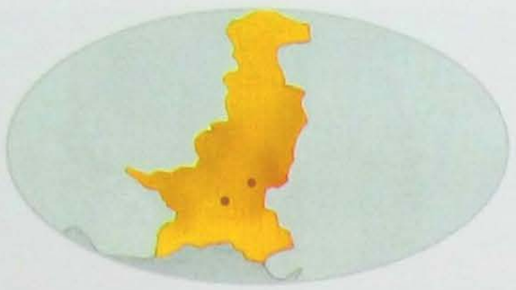

İNDUS NEHRİ BOYUNCA

İNDUS VADİSİ'NDE YER ALAN İKİ ÖNEMLİ SİT ALANININ KEŞFİ, 1900'LERİN İLK ÇEYREĞİNDE, BUGÜNKÜ PAKİSTAN'IN BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN BİR PARÇASI OLDUĞU DÖNEMDE GERÇEKLEŞMİŞTİR. HARAPPA VE MOHENCO-DARO ŞAŞIRTICI ŞEKİLDE İLERLEMİŞ BİR TOPLUMUN VARLIĞINI DÜNYAYA KANITLAR.

Verimsiz ve kurak bitki örtüsüne sahip İndus ovasında, nehir yakınlarındaki ekili alanlar hariç, dev boyutlarda eski bir yerleşimin kalıntıları bulundu. Dar sokaklardan oluşmuş bir labirent ve şehrin inşa edildiği malzemeden kaynaklanan kırmızıya çalan pişmiş tuğla renginde bir toprak. *Mohenco-Daro*, "Ölülerin Tepesi", bu gizemli şehrin adıydı ve yaklaşık 5000 yıllık bir antik şehirdi.

Bugün, günümüz Pakistan'ında yer alan *Mohenco-Daro,* "İndus Vadisi Uygarlığı" olarak tanımlanan ünlü bir şehirdir ve hemen arkasından aynı öneme sahip *"Harappa Uygarlığı"* gelmektedir.

KEŞİF

İndus'un aşağı kısmında *Mohenco-Daro*'nun bulunuşuyla, dünyanın üçüncü kent uygarlığının keşif hikâyesi başlar (Diğer ikisi Mezopotamya ve Mısır'dır). Aslında, bazı gizemli işaretlerin eski Hint dini ve felsefi metinlerinde bulunması (köklerinin MÖ II. binyıla ulaştığı *Rigveda*), bu büyük uygarlığın, 20. yüzyılın başlarına kadar hala tanınmamış Nil Nehri çevresi halkları ve

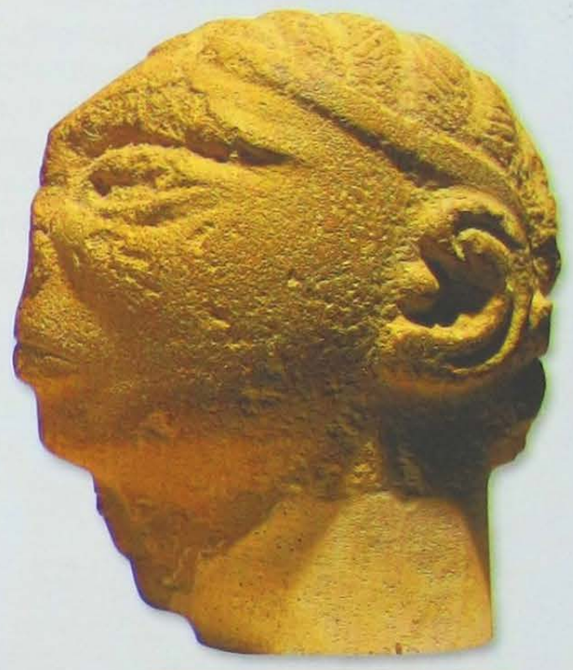

Pakistan, Mohenco-Daro'da bulunan saçı topuzlu bir erkek başı.

Mohenco-Daro'nun büyük hamamı. Arka planda Pakistan'daki bu sit alanının tek göze çarpan yapısı stupa (Güneydoğu Asya ülkelerinde görülen bir tapınak türü) görülüyor.

Araştırmalar ve Keşifler

MÜHÜRLERİN GİZEMLİ TAPINAĞI

Mohenco-Daro'nun aşağı kentinin güneybatı uçlarındaki "I. Ev" adı verilen yapı, özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bu yapı, arkeolog Mortimer Wheeler'a göre basit bir eve değil, özellikle kutsal bir yapıya, bir tapınağa benzemektedir. Evin planı diğerlerinden çok farklıdır ve içerisinde bulunan sıra dışı nesneler de bu düşünceyi doğrulamaktadır: Binanın ana girişi güney tarafta yer almakta ve merkezinde silindir yapılı duvarların bulunduğu ilk iç avluya doğru yönelmektedir. Oradan da biri batıda, diğeri doğuda iki merdiven, evin 2,4 m yükseltilmiş kuzey kısmına doğru gitmektedir. Merdivenlerin civarında kaymaktaşı kaplarla birlikte taş heykel parçaları ile bir başka taş heykel de- bir baş- evin yakınında bulunmuştur. Ayrıca, evin diğer odalarından 15 adet steatit (sabuntaşı) mühür ortaya çıkartılmıştır.

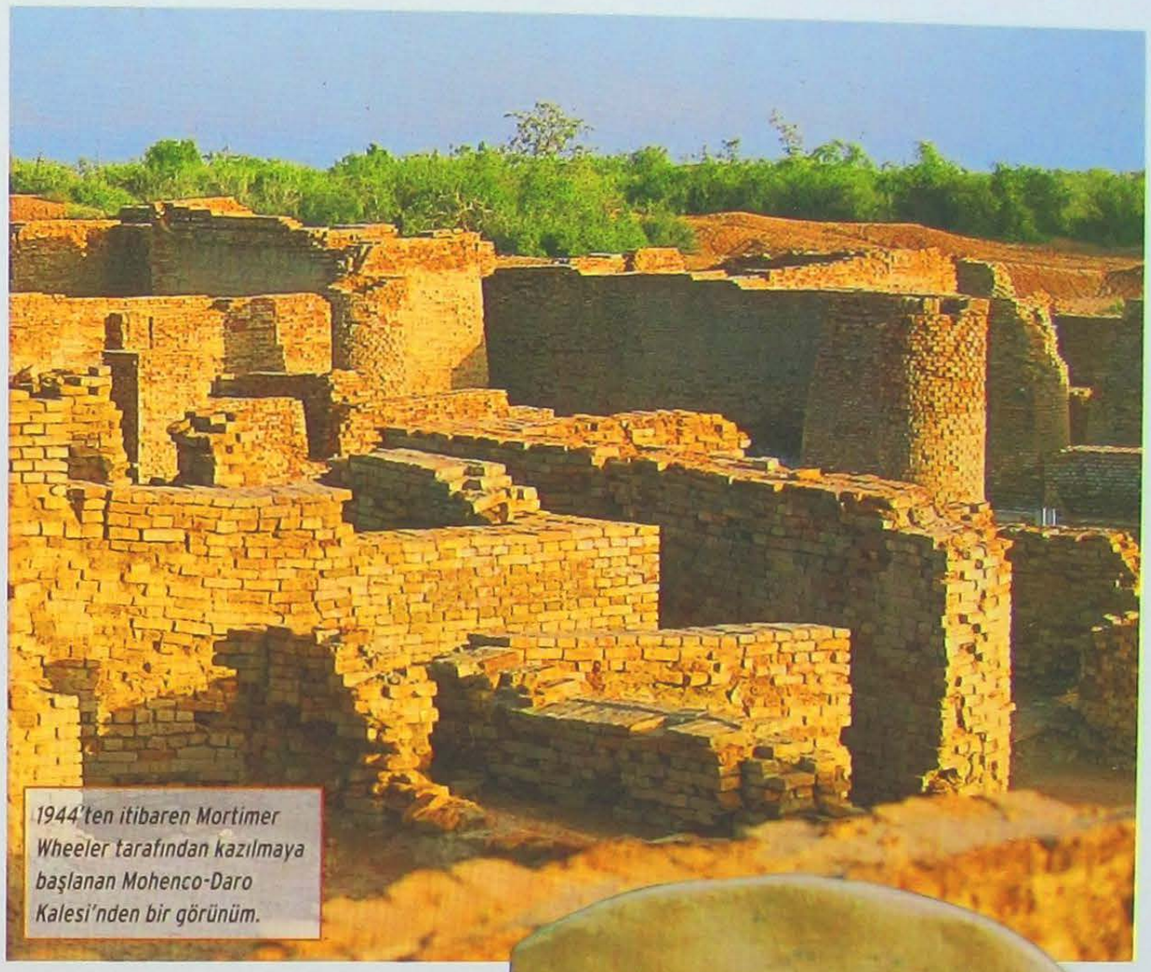

1944'ten itibaren Mortimer Wheeler tarafından kazılmaya başlanan Mohenco-Daro Kalesi'nden bir görünüm.

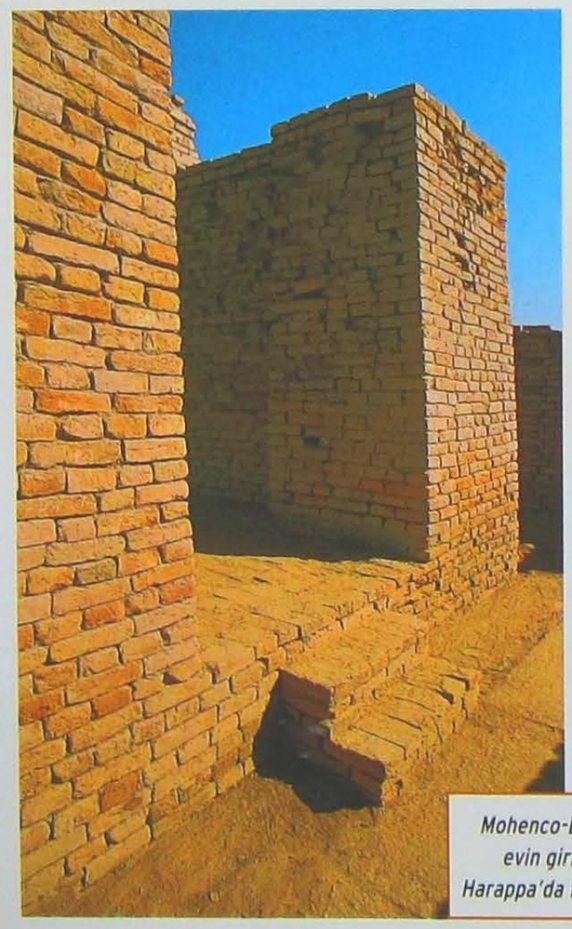

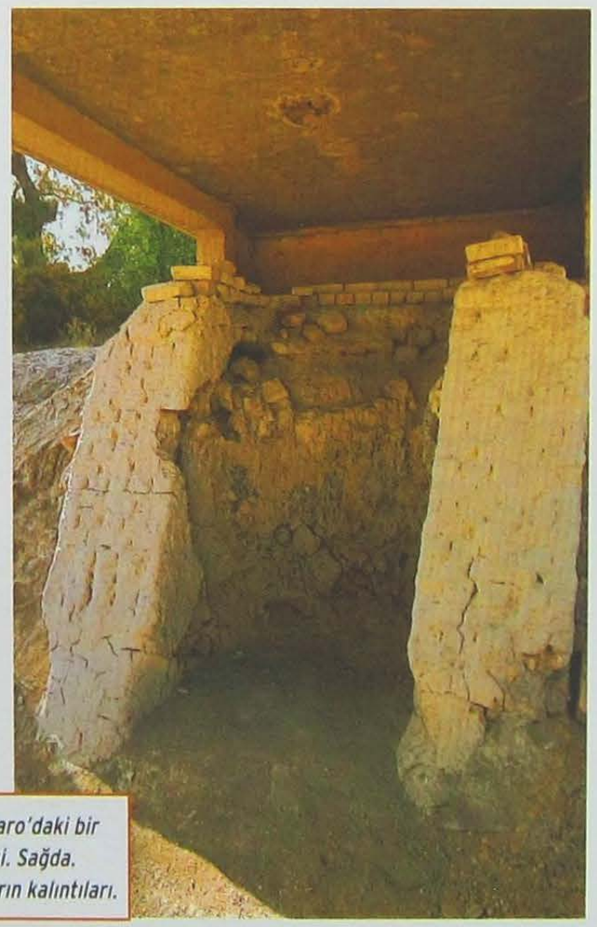

Mohenco-Daro'daki bir evin girişi. Sağda. Harappa'da fırın kalıntıları.

Mezopotamya uygarlıklarıyla aynı döneme denk geldiğini göstermektedir. 20. yüzyılın başlarında uluslararası bilimsel çevreler, Hint kıtasının ilk büyük uygarlığının, dilleri Avrupa halklarınkiyle akraba olan göçebe Aryan boylarının bu bölgeye getirdiği uygarlık olduğunu düşünüyorlardı. Bu durumda, *I. Dünya Savaşı*'nın ertesinde, büyük kent uygarlığı kalıntılarının keşfiyle yaşanan şaşkınlığın etkisi büyük oldu.

19. ve 20. yüzyıl arasında modern arkeoloji, olağanüstü anlamda klasik dünyanın Protohistorik kökenlerini – Troia ve Mikenai'nin keşfiyle- ortaya çıkaran ilk başarılarını gerçekleştirmişti. Nil vadisinde arkeolog *William Flinders Petrie*'nin çalışmaları, Mısır uygarlığının bilimsel yöntemlerle araştırılmasının temellerini ortaya koymakta, Irak'ta *Antik Mezopotamya* uygarlığının en eski merkezlerinde kazılar yapılmaktaydı. Bu sırada, İngiltere'nin kolonisi olan Hindistan'da ise arkeolojik araştırmalara başlanmasında zorluklar yaşanıyordu: 1860 ile 1870 yılları arasında askeri mühendis ve Hint arkeolojisinin babası sayılan *Alexander Cunningham*, *"Archaeological Survey of India"* adı verilen antikite bölümünün kurulması için İngiltere valisinden destek almayı başarmıştı.

Sonraki yıllarda, *Cunningham* tek başına, ilk defa Hindistan'ın büyük tarihi ve anıt mirası olan tapınak, heykel ve yazıt belgelerini ortaya çıkardı. *Cunningham*'ın ana ilgisi, antik Budist uygarlığına aynı zamanda klasik kanıtlara, yani *Büyük İskender* istilalarıyla ilgili bulgulara yönelikti. Arkeolog 1853 ile 1856 yılları arasında İndus Vadisi'ni ziyaret ederek çeşitli sit alanları arasından iki defa *Harappa*'nın geniş harabelerine gidecekti. Buraya 1857 yılında üçüncü kez tekrar geldi: O zaman yaptığı bir tanıma göre *Harappa*'nın tuğladan surları Hindistan'ın Ravi Nehri boyunca uzanan en geniş surlardı. Fakat *Cunningham* sit alanı kalıntılarının, *Multan* ve *Lahor* şehrini birleştiren 160 km'lik demiryolu hattının inşaatı için kullanılmasından kaynaklanan ağır tahriplere maruz kaldığının farketmişti. İngiliz araştırmacı hemen sit alanının topografisini incelemeye başladı ve ilk kazıların gerçekleştirilmesi için işe koyuldu.

Mohenco-Daro kazılarında ortaya çıkan terrakotta kadın figürü. MÖ yaklaşık 2500.

Harappa kazılarında ortaya çıkarılan gümüş broş.

GİZEMLİ MÜHÜR

Cunningham, bu kazılar sırasında ortaya çıkan bulgulardan bazılarını yayımlamıştır: Taş bıçak kalıntıları, günlük yaşamda kullanılan seramikler, işlenmiş yeşim taşı objeler ve özellikle sığıra benzeyen steatit baskılı mühür. Hayvan tasvirinin üzerinde hiç bilinmeyen bir yazı karakterleri kazılıydı. Bu bulgu görkemli *İndus Uygarlığı*'nın sembolü haline gelen ilk mühür takımı bulgusuydu. Bunun ardından *Harappa* bölgesinden gelen farklı türde mühürler keşfedilecekti. Fakat tuhaf bir şekilde o zaman hak ettiği ilgiyi görmemişti. Fakat *Cunningham*'ın kendisi de mührü ilginç bulmamış ve hayal kırıklığına uğradığını ilan etmişti, çünkü ona göre *Harappa* sit alanı Antik Yunan yerleşkelerinden hiçbir iz barındırmıyordu.

Milyonlarca kilometre batıda ise *Heinrich Schliemann* Mikenai'de çığır açan keşifler yapmak üzereydi ve belki de *İndus Vadisi* denilen bir başka büyük *Protohistorik* uygarlığın ortaya çıkmasının hala zamanı gelmemişti. Araştırmacılar dünyasının, gizemli mühürlerin anlamının farkına varabilmesi için bir yüzyıl daha beklemek gerekecekti.

KAZILAR BAŞLIYOR

İşte bu şekilde *İndus Vadisi Uygarlığı*'nın gerçek keşif hikâyesi, 1921'den itibaren "*Archeological Survey of India*"nın, British Museum görevlisi *John Marshall* tarafından başlatıldı. *Marshall*, Doğu Akdeniz'de kazı deneyimine sahip uzman bir arkeologtu. 1920 ile 1923 yılları arasında onun yönetimindeki *Survey*'in Hintli arkeologları *Harappa* ve *Mohenco-Daro* sit alanlarında ilk kazı denemelerini sürdürdüler. Kazılar boyunca Harappa'da bulunanlara benzer mühürler ortaya çıkarıldı. O zamana kadar gömülü kalmış büyük bir medeniyetin kalıntıları karşısında Marshall, duygularını 20 Eylül 1924 tarihli *Illustrated London News*'te yayınlanan makalesinde şöyle ifade ediyordu: *"Schliemann'ın Troia ve Mikenai'de yakaladığı şansı, yani unutulmuş bir uygarlığın kalıntılarını gün ışığına çıkarma şansını arkeologlar uzun zamanda bir nadiren yakalar. Şimdi bize öyle geliyor ki İndus Vadisi'nde aynı büyüklükte bir keşif yaptık."*

Mohenco-Daro'nun büyük hamamı. İleri su mimarlığıyla inşa edilmiş bu havuzun işlevi tam olarak bilinmiyor.

Ön Plandakiler

HEYKELLER

İndus Uygarlığı taş heykellerinin büyük bir bölümü Mohenco- Daro kazıları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bir kısmı sadece parçalardan oluşan ve tamamen yuvarlak hayvan simgeleri ve insan figürleri gibi iki kategoriye ait 16 obje bulunmuştur. En ünlüsü 1927 yılında aşağı şehrin kazıları sırasında ortaya çıkarılan rahip-kral olarak anılan heykeldir. Beyaz steatitten (sabuntaşı) yapılmış heykelin alt kısmı eksiktir ve yonca motifleriyle süslenmiş bir giysi giyen bir insanı tasvir etmektedir. Mısır ve Mezopotamya'daki bulguların üzerindeki benzerliklerin karşılaştırılması sonucu heykel ilahi özelliklere sahip, kısaca bir rahip-kral olarak yorumlanmıştır.

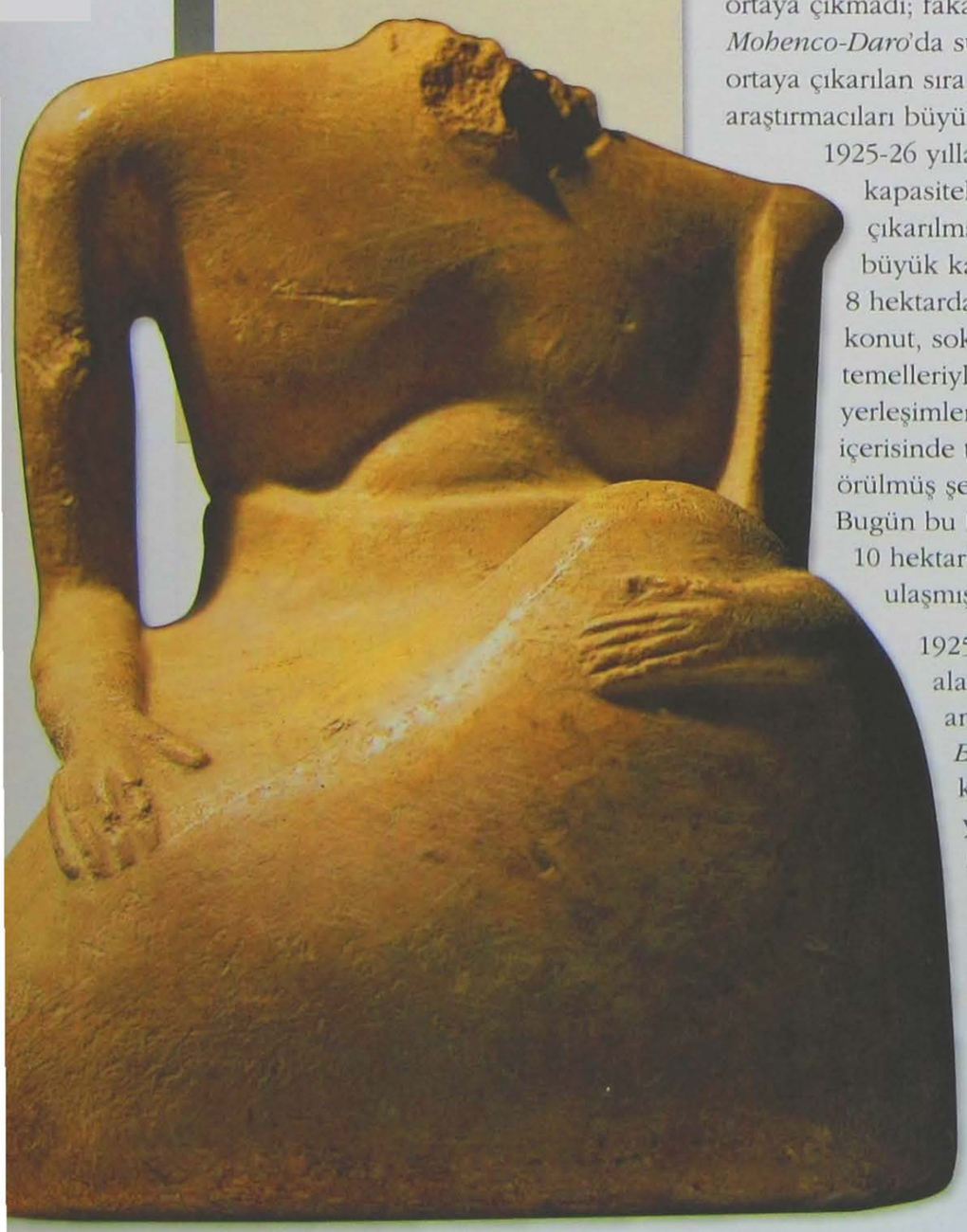

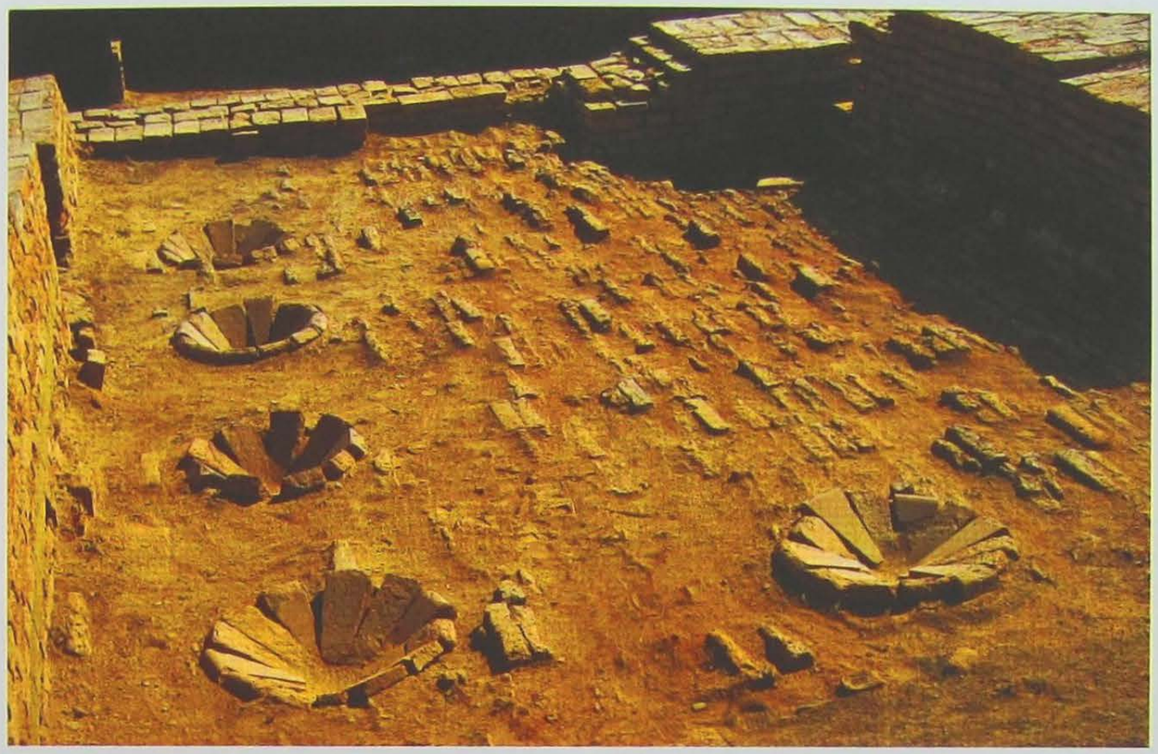

Küp oyuklarıyla Mohenco-Daro zemini.

Fakat kazılar boyunca, o zamanın bilimsel topluluğunu sarsacak ölçekte bulgular ortaya çıkmadı; fakat gün be gün *Mohenco-Daro*'da sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılan sıra dışı mimari de araştırmacıları büyülemişti. *Marshall*, 1925-26 yılları arasında 1200 kişi kapasiteli antik şehrin ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanan büyük kazı seferine katıldı. 8 hektardan fazla alan kazılmış, konut, sokak, kanal, kuyu temelleriyle inşa edilmiş tüm yerleşimler, hepsi dik bir yol ağı içerisinde tuğla duvarlarıyla örülmüş şekilde düzenlenmişti. Bugün bu kazı alanı, yaklaşık 10 hektarlık bir bölgeye ulaşmıştır.

1925- 26 yıllarında tüm sit alanının en ilginç anıtlarından biri olan *Büyük Hamam* kazılmıştır. Bugün bile, yapının asıl işlevi konusunda değişik hipotezler vardır: Bir tür anıt havuzuna benzeyen yapı, büyük ölçüde, ileri bir hidrolik mühendisliği çözeltisiyle inşa edilmişti. Yapı, eksensel giriş merdivenleriyle ve tuğlalardan yapılmış sütun girişleriyle çevrilmiş, büyük olasılıkla üst kemerlerle donatılmıştı.

1927'de aşağı şehrin doğu bölgesinde - gelecekte çok ünlü olacak- *Rahip Kral* olarak anılan bir heykel keşfedildi. Aynı yıllarda *Büyük Hamam*'ın doğusunda bulunan, *Mohenco Daro*'nun tek seçkin yapısı ve geleneksel olarak Budist döneme atfedilmiş *Büyük Stupa* yakınlarındaki anıt bölge kazıldı. Bugün şiddetli şekilde eleştirilen bir hipoteze göre, *Rahipler Akademisi* adı verilen bölgede aralarında terrakotta figürler ve ünlü steatit mühürlerin bulunduğu çok sayıda materyal gün ışığına çıkarıldı.

KALE

1931 yılı, *Ölüler Tepesi*'nin *(Mohenco-Daro)* sit alanındaki kazı seferlerinin sonunu işaret eder. Büyük çabalara ve aslında önemli gelişmelere rağmen, araştırmalar, *Protohistorik* bir yeraltı mezarı ya da *Mohenco- Daro*'da yaşayan insanların yaşam biçimi ve kültürlerinin ipuçlarını verecek herhangi bir obje ve mezar keşfine yol açmadı. Yeni araştırma mevsimi- ünlü arkeolog *Mortimer Wheeler*'a bağlı- 1944 ile 1965 yılları arasında açıldı. İngiliz arkeolog öncelikle *Harappa Kalesi*'ni kazdı, ardından dikkatini kaleye ve *Mohenco- Daro*'nun 50x27 m'lik merkezi gövdesiyle, 27 adet dikdörtgen formlu tuğladan oluşmuş ve hamam ya da dini bir yapı olarak yorumlanan bir kalıntı olan *Ambar*'a yöneltti.

Şık kozmetik kutuları: Biri bakır (üstteki) diğeri terrakotta (altta).

Harappa'nın kuyularından biri.

Sonraki yıllarda, 1985- 86'da, Alman arkeologlar araştırmalarını, *akropol* olarak da bilinen kale üzerine yoğunlaştırdılar ve bu anıt kompleksin topografyasını ortaya çıkardılar: Bugün neredeyse tamamı alüvyonlu toprağın 7 m derinliğine gizlenmiş, 200 m genişliğinde ve 400 m uzunluğunda, yükseltilmiş bir platformun çerçevesini belirlediler. Bugün ovada yükselen yapılar başlangıçta platformdan doğan yapılardı, bazıları özel platformlara dayanmaktaydı. Boş arazinin sınırlarını ve yapay yükseltilerin tüm alanını, bir sokak çevreliyordu. Ana platform bir dizi rampaya açılıyordu.

Uzun süren kazı ve araştırma sonuçlarına göre arkeologlar Entegrasyon Dönemi adını verdikleri dönemin MÖ 2600 ile 1900 yılları arasının tüm İndus Uygarlığı ve *Mohenco- Daro*'nun altın çağları olduğu sonucuna ulaştılar. Buna rağmen *Mohenco- Daro Kalesi*'nde bulunan büyük anıt yapılara hangi işlevlerin yükleneceği bir soru işareti olarak kaldı.

Bu durum; 20. yüzyılın 20'li yıllarındaki ilk kazılar sırasında mimari kalıntıların ve ele geçen bulguların ilişkilendirildiği yetersiz bir sistemden doğmuştur muhtemelen. İşte bu Antik Ortadoğu arkeolojisinin temel farklılıklardan biridir: İndus şehirlerinde örneğin Babil, Ninova, Ebla'daki gibi büyük saray yapılarına ya da tapınaklarına rastlamıyoruz.

Mohenco-Daro'nun aşağı kısmından bir sokak.

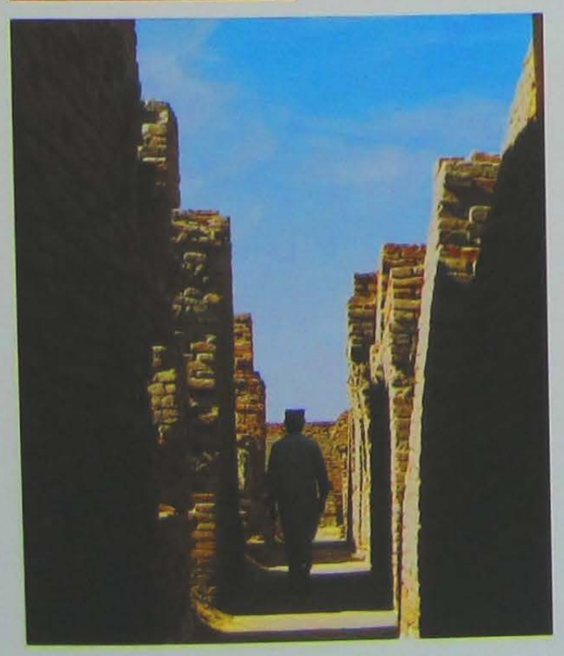

Ünlü *Ambar*'da gördüğümüz gibi yapılar gerçekten ambar olabilir fakat aynı zamanda saray, tapınak ve hatta halkın toplandığı yer bile olabilir.

AŞAĞI ŞEHİR

Mohenco- Daro Kalesi'nden doğuya doğru bakarsanız, belli bir uzaklıkta kısmı bitki örtüsüyle kaplı geniş höyük bölgesini görebilirsiniz. Burada 20'li yıllarda kazılan şehrin yerleşim alanları bulunur. Buradaki kazı alanları, sahayı kazan arkeologların adlarıyla anılmaktadır. Kuzeyde, bölgeyi 1924- 26 yıllarında araştırmış Hintli arkeolog *K.N. Dickshit*'in adını alan *DK- G bölgesi* bulunur. Daha güneyde, burada 1924- 25 yıllarında ilk defa çark kanadı kurmuş olan *M.S. Vats*'in isminden gelen *VS* bölgesi ki, evlerden oluşan geniş bir yerleşim alanına sahiptir. Aşağı şehrin güney-batı kenarında ise,- arkeolog *H. Hargreaves* isminden gelen- *HR* bölgesi adı verilen bir başka geniş alan bulunmaktadır. Doğudaki kale artık görünmemekte, 1927'de ünlü *Rahip Dickshit* tarafından kazılan kral heykelinin bulunduğu *A, B* ve *C* adı verilen küçük kazı bölgeleri yer almaktadır.

Mohenco- Daro'nun özel konutları, tüm İndus Uygarlığı adına bugüne kadar kazılan domestik kent birliğinin var olan tek örneğidir. Genelde, bu konutlar merkezi bir avlu etrafında inşa edilmiştir. Sokağa doğru giriş, içeriye doğru olan görüşü kapayan bir girişle örtülmüştür. Merkez avludan birbirleriyle her zaman bağlı olmayan odalara ve tuvaletlere çıkılır.

Aynı dönemin farklı *Protohistorik* bağlamlarına karşıt olarak *Mohenco-Daro*'nun (*Harappa*'da da) evlerinin içerisinde örneğin mutfak, kiler ya da diğer günlük faaliyetlere ayrılmış bölümlerin bulunmaması ilginç bir veridir. Ayrıca, konutların içerisinde çok az sayıda ocağa rastlanmıştır.

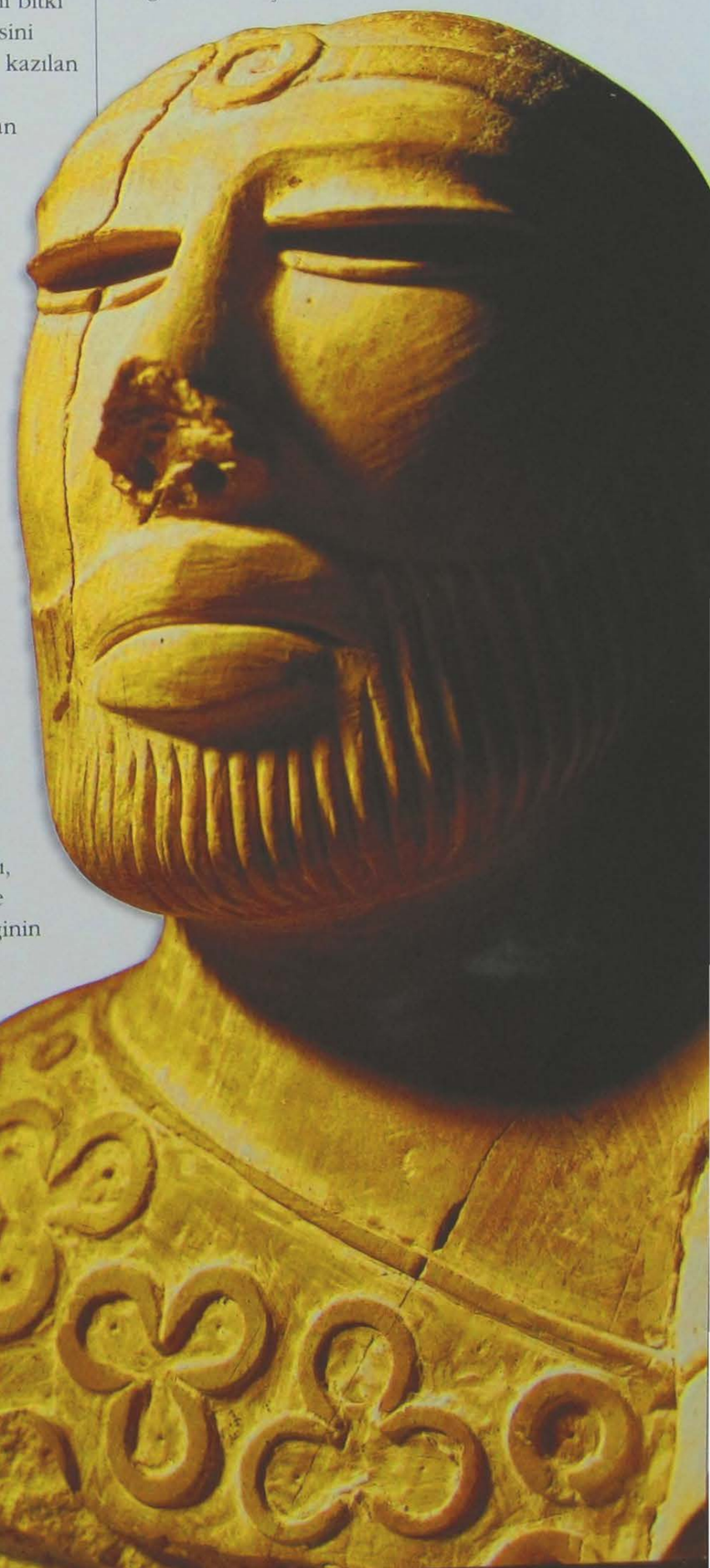

Rahip Kral olarak kabul edilen heykel.

Mohenco-Daro kazılarından üç görünüm: Bir kanalizasyon, bir kuyu ve bir küp desteği.

DK-G bölgesi, her biri dar sokaklar ve yollarla ayrılmış 28 ev topluluğunun işgal ettiği 25 bin m²'lik alanda kazılmış *Mohenco-Daro*'nun en geniş yerleşimidir. Sahada 90'dan fazla yerleşim ünitesi ortaya çıkarılmıştır. Batıdan kazı bölgesine girildiğinde göz alabildiğine genişleyen pişmiş tuğla duvarlardan etkilenmemek mümkün değildir. Neredeyse 5000 yıl öncesine ait yollar, dar sokaklar, kavşaklar ve evler karmaşası! İlerledikçe, duvarları 6 m'yi aşkın yükseltiyle korunan *3. Ev* olarak adlandırılan büyük mimari komplekse ulaşılır. *DK- G* bölgesinin güney tarafında *Mohenco-Daro*'nun yaklaşık 1400 m²'lik geniş ev topluluğu bulunur. Örtülü bir geçitle birleştirilmiş iki geniş iç avlu etrafında çok sayıda küçük oda gruplandırılmıştır. Ev, bir prensin konutu olarak yorumlanmış; yapının bir köşesinde evde ekmek yapmak için öğütülen buğdayın işareti olan birkaç değirmen taşı bulunmuştur.

Pişmiş tuğlalardan yapılan çok sayıda kuyunun varlığı da önemli su ihtiyacını düşündürmektedir. Şehrin yüzyıllar boyu süren tarihi boyunca bu kuyular yavaş

Harappa kazılarından bir görünüm.

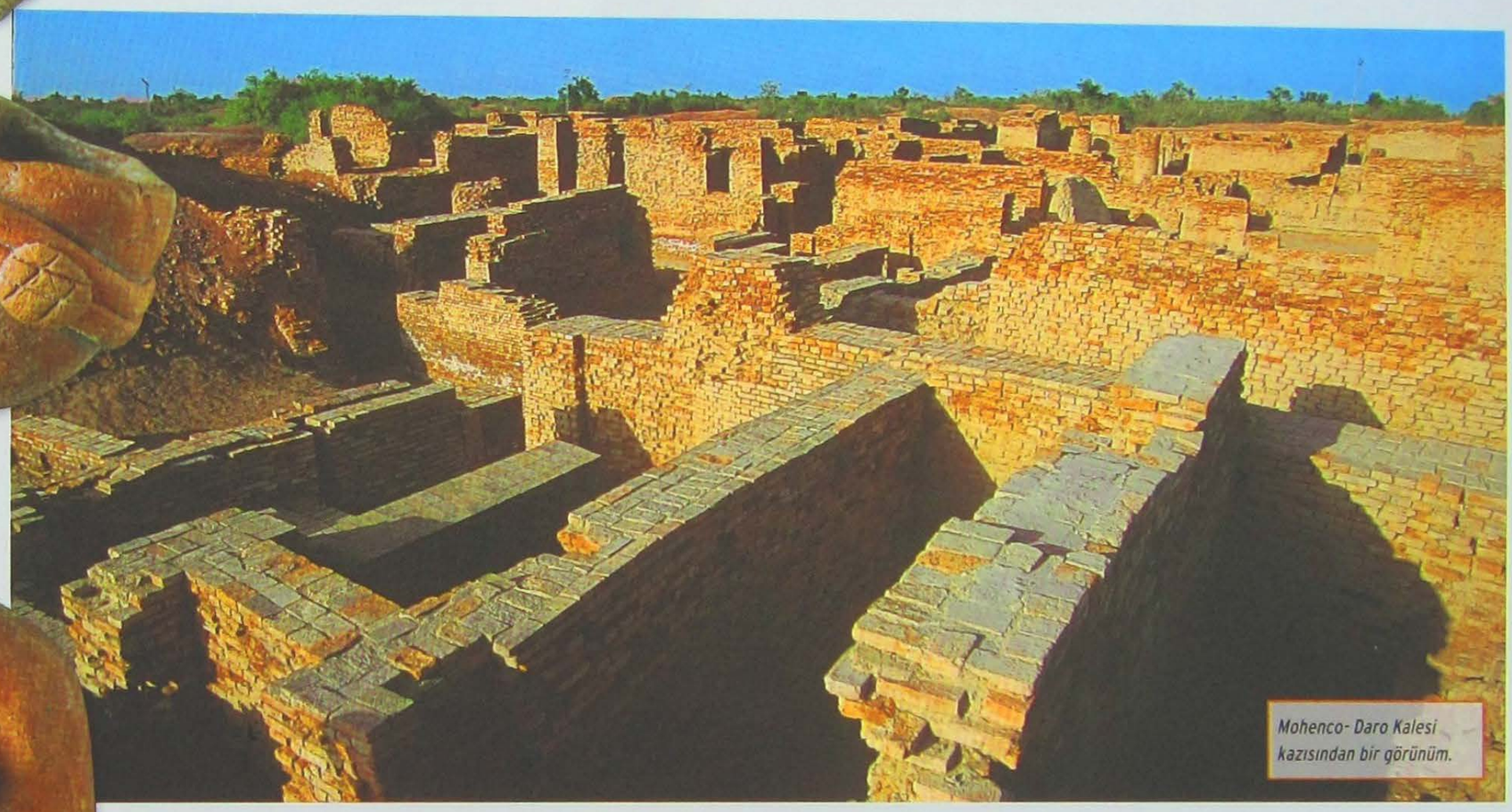

Mohenco- Daro Kalesi kazısından bir görünüm.

yavaş yükseltilmiş, böylelikle bugün- 20'li yıllarda sürdürülen kazıların derinliğinden çıkan- ziyaretçiye kule gibi görünen kuyular haline gelmiştir. *Mohenco-Daro*'nun anıt bölgesinde en az 700 tane kuyunun olduğu hesaplanmıştır. *3. Ev*'den doğu tarafına doğru yönelindiğinde ise tüm aşağı şehri kuzeyden güneye aşan *Birinci Cadde* olarak adlandırılan ana yol ile karşılaşılır.

TOPLUM VE İNSANLAR

Mohenco-Daro dev boyutlarıyla bir metropoldü. Bugün bile, doğu yönündeki kalenin en yüksek noktasından bakıldığında henüz kazılmamış kalıntıları barındıran tepeler görülmektedir. Bugüne kadar tüm sit alanının ancak yüzde onu gün ışığına çıkarılabilmiştir. Şehrin geniş alanları bugünkü zemin yüzeyinin altında yer alır. Bir başka deyişle, şehir toprak yüzeyinden 7 m'den derinliğe gömülse de en yüksek tepeleri, bugünkü yüzeyin 12 m üstünde ortaya çıkabilmektedir.

Yelpaze biçiminde görkemli saç stiliyle bir kadını tasvir eden terrakotta heykel.

Peki, İndus Uygarlığı'nın dev metropolünde yaşayan şehrin kadınları ve erkekleri kimlerdi? İndus Uygarlığı'nın toplumsal yapısı, halen devam eden açık tartışmaların merkezi olmuştur. Bazı araştırmacılar kamu yapılarının, sarayların ve kral mezarlarının yokluğunda az katmanlaşmış bir toplumun tanıklığını okuyabileceklerine inanıyorlar.

İndus Uygarlığı'nın Mısır ve Mezopotamya uygarlığını aştığı nasıl açıklanabilir? Kimi araştırmacılar ise *Mohenco-Daro*'nun Hindistan'ın diğer şehirlerinin devlet düzeninden doğmaktan başka bir şey olamayacağını savunuyorlar.

Mohenco- Daro'nun mühürleri, Hint Vadisi uygarlığının en karakteristik eserlerini oluşturuyor.

Bu son yorum bugün artan sayıda destekleyiciye sahip olsa da, bir devlet düzeninden söz ediliyorsa, bunun şu ana kadar bilinenden çok farklı olması gerekmez mi? Fakat politik güç kimdeydi? *Mohenco- Daro*'nun kurucuları kimlerdi? Büyük olasılıkla, dini ve politik güç, tek bir grup yerine çeşitli kent merkezlerinin yöneticileriyle, farklı sınıflardan gelen bireyler tarafından temsil ediliyordu. Bunlar, tüccarlar, köylüler, din konusunda uzman kişilerdi. Politik güç, din ve toplumsal sınıflaşma anlayışı üzerine birçok bilgi de ünlü mühürler üzerine kazınmış yazıtlarda bulunmaktadır fakat halen İndus yazısının şifresi çözülememiştir.

Yolun cephesine sıralanan yapıların duvarları boyunca su kanalizasyonu için açılan delikler ve evlerin giriş kapılarıyla çeşitli yapı evrelerinin izleri görülür.

SU VADİSİ

BU ÜLKE, GENİŞLİĞİ VE HAYRET VERİCİ ZENGİNLİĞİYLE DÜNYANIN EN ESKİ MEDENİYETLERİNDEN BİRİNE EV SAHİPLİĞİ YAPMAKTADIR. İNDUS VADİSİ'YLE İLGİLİ BİLDİĞİMİZ ,- KİMSENİN ÇÖZEMEDİĞİ YAZI DÂHİL - HER ŞEY ARKEOLOJİK KAZILAR SAYESİNDEDİR.

MÖ 2500 civarına tarihlendirilen terrakotta vazo; Harappa.

Mısır, *Mezopotamya* ve *İndus Vadisi.* Her üçü de önemli su kaynaklarının yakınlarına kurulmuş ve gelişmişlerdi. *Nil*, *Dicle*, *Fırat* ve *İndus* nehirleri, tarımın gelişimine katkıda bulunmuş ve hem ülke içinde hem de uzak ülkelerle ticari ilişkileri desteklemişlerdi. Dahası, her üçü de büyük kent merkezleriyle, politik ve kültürel kontrolün önemli aracını elinde bulunduran bir egemen sınıfa sahiptiler: Yazı.

İndus Uygarlığı ile ilgili bu konuda bazı önemli farklılıklar mevcuttur. Öncelikle bugüne kadar yazıdan gelen sınırlı ipuçları yüzünden *İndus Uygarlığı* sadece arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkan veriler sayesinde bilinmektedir. Bununla birlikte yazı hala çözülememiştir, sadece isimler ve başlıklar içeriyormuş gibi görünmektedir. Mezopotamya ya da Mısır'da bulunanlara benzer hiçbir kütüphane, hiçbir anıt ve yazıt İndus Vadisi'nde keşfedilmemiştir. Az çok *Harappa* ve *Mohenco-Daro* halkının toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve dini yaşamını düzenleyen faaliyetleri bilinmektedir.

İndus Uygarlığı hakkında araştırmacıların sahip olduğu tek kesin veri beslenme, günlük hayat, seramik yapımı ve cenaze törenleri için *İndus* halkı tarafından kullanılan bitkiler ve hayvanları gösteren mimari kanıtlardır.

Üç akik ve yeşim taşı incisinden ve altın disklerden oluşmuş gerdanlık; Mohenco- Daro.

GENİŞ BİR COĞRAFYA

Coğrafi genişleme açısından *İndus Uygarlığı* ile ilgili bulgular bugünkü Pakistan'ı çok fazla aşan boyutlarda bir bölgeyi işaret etmektedir. Kronolojik düzeyde bu kadar eski, başka hiçbir medeniyet buna benzer bir genişlemeye ulaşmamıştır. Ayrıca söz konusu coğrafya, önemli çevresel çeşitliliklerden oluşmaktadır: Beş suyun toprağı anlamına gelen *Pencap*'ı, beş akıntıyla birlikte *İndus*'un büyük nehir havzasını, *Belucistan*'ın dağlı bölgelerini, *Ganj*'ın yüksek vadisini, *Thar*'ın çöl bozkırlarını, *Kutch*'un kıyı lagünlerini ve *Gucerat Yarımadası*'nın ovalarını kapsar. Araştırmacıların bölgenin ikliminin 5 bin yıl önce bugünkünden çok farklı olması gerektiği konusunda hemfikir olmalarından dolayı, kuzeydeki beş ve güneydeki iki büyük nehri baştanbaşa dolaşan kış ve şiddetli yaz

Mohenco- Daro'da bulunan bazı değerli takı örnekleri.

yağmurlarıyla bozulmuş bir alüvyonal vadi tablosu ortaya çıkmaktadır.

Etrafında bozkırlar ve dağlar ile *Hint Okyanusu* kıyısında olan bu bölge, yapay sulama sistemlerine gerek olmaksızın tarım yapılabilmesi açısından verimli bir vadidir. O halde hem coğrafi hem de ekonomik ve kültürel açıdan; tarım alanları, avcılar, çiftçiler, balıkçılar, tüccarlar, istiridye kabuğu, tuz, yarı değerli taş toplayıcılarıyla çok geniş bir topraktan bahsediyoruz. İşte bu çeşitlilik, MÖ 3200'den 1900'e uzanan yüzyıllar boyunca- *İndus Uygarlığı* olarak tanımladığımız medeniyete şekil verir.

Harappa sit alanındaki kazılarda bulunan çeşitli terrakotta heykellerden biri.

Harappa sit alanındaki kazılarda bulunan çeşitli terrakotta heykellerden biri.

Mohenco-Daro'dan bir dansçıyı tasvir eden başka bir bronz heykelcik.

Indus Uygarlığı'nın başlıca iki kent merkezi, *Harappa* ve *Mohenco- Daro*'nun, 35 bin ve 40 bin nüfusa sahip olduğundan söz edilir; tüm bölge nüfusunun ise yaklaşık bir milyona ulaştığı varsayılır. Geçen yüzyılın 20'li yıllarında, bu büyük şehirlerin MÖ III. binyıl tarihli kalıntıları gün ışığına çıkarılmıştır. Araştırmacılar bu uygarlıkların, buna benzer ya da büyük Mezopotamya uygarlıklarının bir uzantısından doğup doğmadığını sorgulamaktadır.

MEHRGARH

Mehrgarh sit alanı, *Kech Vadisi*'nin yukarısında bugünkü Afganistan sınırından uzak olmayan *Belucistan* bölgesinde yer alır ve bu bölgede yaşam, aralıksız olarak MÖ VI.binyıldan III. binyıla kadar sürmüştür. *Mehrgarh*'de *Neolitik* düzeyde hala av ekonomisinin hakim olduğu bir toplumun izleri ortaya serilmektedir, en son katmanlar keçi, koyun ve öküz gibi hayvanların varlığını kanıtlar. Kazılar Mehrgarh'ta yaban hayvanların evcilleştirilmesi işinin, daha yoğun bir tarım faaliyetine ve ham tuğla mimari kompleksinin ortaya çıkışına eşlik ettiğini göstermektedir. Sit alanındaki ilginç yapılar küçük dikdörtgen kompartımanlara ayrılmış konut ya da gıdaların saklanması için ambar olarak yorumlanmıştır. İstiridye kabuğu, firuze ve lapislazuli gibi lüks eşyalarının bulunması *Mehrgarh*'ta uzak ülkelerle ticaret yapıldığını kanıtlar.

Mehrgarh'ın ve yine bölgedeki *Kot- Diji*'nin *Protohistorik* sit alanında gerçekleştirilen araştırmalar 6. ve 5. yüzyıllardaki yapı sayısının hızla arttığını göstermektedir. Ayrıca araştırmalar derinin, bakırın ve çakmaktaşının işlenmesi gibi yoğun zanaat faaliyetlerini işaret eder. Lüks eşyaların üretilmesi ve teknolojik ilerleme, gelişen bir artikülâsyonu (konuşma seslerini çıkarma işlemi, söyleyiş) ve karmaşık toplumsal ilişkilerin varlığını ortaya koyar. Bölgede özel mülkiyeti ve hakları belirlemek için kullanılan baskılı mühürlerin yanı sıra yoğun bir seramik üretimi gelişmiştir.

Başlıca iletişim yolları boyunca, küçük kent merkezleri ve köyler ortaya çıkmış ve çoğalmıştır. Bu dönem, özellikle *Mohenco-Daro* yakınlarında, İndus'un karşı kıyısındaki *Kot Diji* sit alanındaki kazılar ve *Nausharo, Kalibangan* ve *Harappa*'nın tabakalarında gerçekleştirilen çalışmalarla belgelenmiştir. MÖ 4000 ile 2600 yılları da dahil, bu dönemde kemerler ve pişmemiş tuğladan yapılmış anıt platformlardan oluşan ve bölgeleşme çağı denilen

Dans eden küçük bir kızı tasvir eden bu 11 cm'lik bronz heykelcik, Mohenco- Daro'nun dansçısı olarak biliniyor.

MÜHÜRCÜLÜK SANATI

Harappa ve Mohenco- Daro halkı usta steait (sabuntaşı) kesicileriydi. Steatit, kırılganlığından doayı işlemesi güç bir mineraldir fakat bir kez ısıtılınca sertlik kazanır. Protohistorik Çağ'da İndus Vadisi'nde üretilen steatit el yapımı objeler ki, gizemli Harappa yazısının en önemli kanıtları oldukları için (altta), özel ve büyüleyici objeler olarak göze çarparlar. Genelde, mühürlerin ikonografisi belirli bir şifreyi tekrar eder: Ana imge -belki bayrak gibi- çeşitli objelerin, önüne yerleştirilmiş - genellikle tek boynuzlu - bir hayvandan ve dört ya da beş kadar işaretten oluşmuş kısa bir yazıtı içerir. Diğer mühürler farklı hayvanlardan oluşan dini inanışla ilişkilendirilebilir sahnelerin ya da fantastik hayvanların imgelerini taşımaktadır. Mohenco- Daro'da bulunan ve günümüzde Yeni Delhi'nin Ulusal Müzesi'nde korunan ünlü mühürde olduğu gibi, hayvanlarla çevrili boynuzlu erkek bir ilahi güç tasvir edilmiştir.

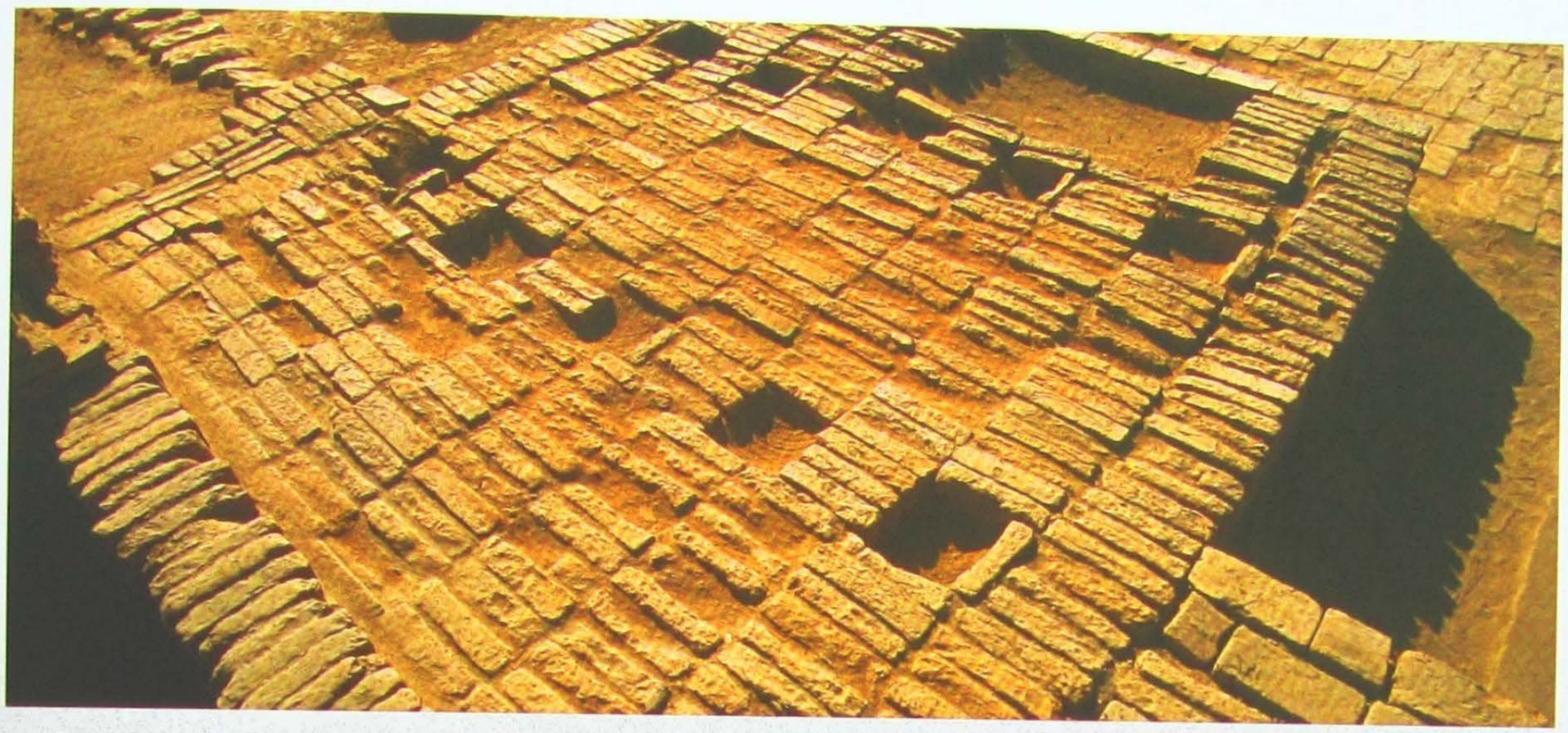

Mohenco Daro'nun kalesindeki bir yer zemini. (Küp yuvaları görülüyor).

Protohistorik sit alanları ortaya çıkar. *Kalibangan* gibi sit alanlarında, bazıları duvarlarla örülü ve bir sonraki *Harappa* evresinde rastlanılacak olan büyük kent merkezlerine giden dik bir yol ağının ipuçları görülmektedir.

Ayrıca, döneminin bazı yerleşim yerleri, iki ayrı bölgede kale ve aşağı şehir olmak üzere bir ayrım gösterirler, bu belki de toplumsal ayrımın bir ifadesidir.

Harappa'da genç bir boğayı tasvir eden terrakotta heykel. (MÖ 2500)

Bağlantı Noktası

YAZI BİLMECESİ

İndus Vadisi mühürlerinin üzerindeki kazılı işaretlerin çözümünün imkânsız olması İndus Uygarlığı hakkında daha derin bilgi edinilmesini engeller. Fakat MÖ 2600 ile 1900 yılları arası dönemde icat edilmiş ve oldukça kısa, (ortalama beş karakterli) yazıtlarla bize aktarılmış bu gizemli yazı şeklinin ilk araştırılması sonucunda ortaya çıkanları daha yakından görüyoruz; Bustrofedon yani soldan sağa, sonra da sağdan sola bir akışa göre kazınmış Harappa yazısı yaklaşık 400 sembol içerir. Kökeni üzerine değişik varsayımlar yapılmıştır. Kaydedilen semboller gözönüne alındığında Harappa yazısının da heceli bir yazı olabileceği, İran platosunun Proto-Elam yazısıyla paralellik gösterebileceği öne sürülmüştür. Yazı sembolleri taşıyan bulgulardaki örnekler incelendiğinde, kullanımının çok yaygın olmadığı hatta Harappa toplumuna özel işaretlerle sınırlı kaldığı görülür. İki dilli metinlerin yokluğundan dolayı İndus yazısının yarattığı gizemin çözülmesi hala uzak görünüyor.

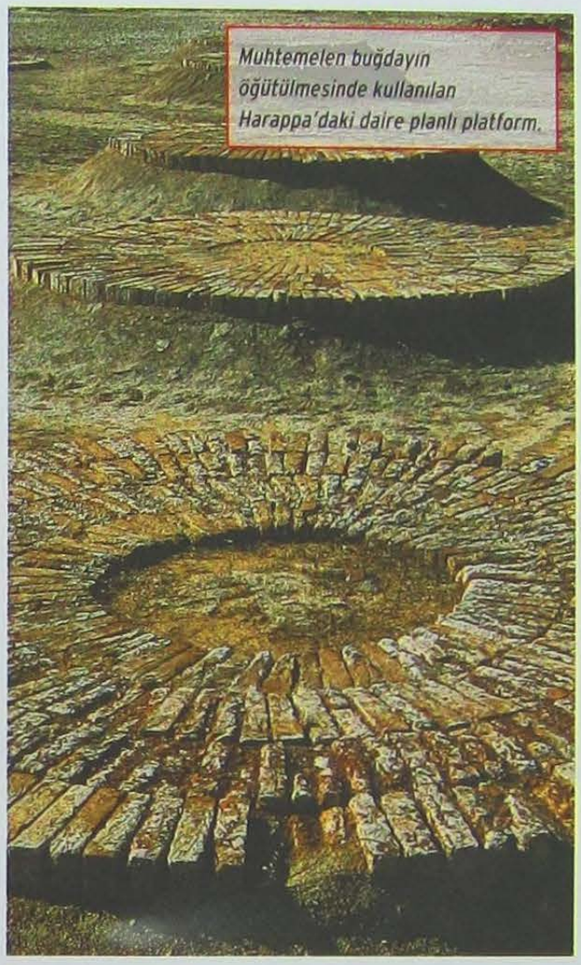

Muhtemelen buğdayın öğütülmesinde kullanılan Harappa'daki daire planlı platform.

Mohenco- Daro'da bulunan ve Yeni Delhi'nin Ulusal Müzesi'nde korunan terrakotta bir keçi başı.

Keçi şeklinde, tekerlekli oyuncak Mohenco- Daro.

SAVAŞSIZ BÖLGE

İndus Uygarlığı'nın gelişim evresinde, büyük kent merkezlerinde kendini gösteren bazı özellikler ortaya çıkar. MÖ 2600 ile 1900 yıllarını kapsayan bu dönemde ekonomik, politik ve dini ortak çıkarlarla bir arada tutulan tek bir politik sistem içerisinde, bölgesel uygarlıkların kaynaşma süreci görülür. Tüm bu tarihsel sürecin askeri baskılar ya da savaşla ilgili bir başka faaliyet olmaksızın gerçekleştiği açıktır: Nitekim gerçekleşen diğer *Protohistorik* olaylarlar karşılaştırılırsa, Mısır ve Mezopotamya'dakilerin tam tersine, İndus- Pakistan topraklarında barışçıl bir kültür görülür.

Böylelikle milyonlarca küçük sit alanıyla çevrili, tamamı yaklaşık 800 bin km²'lik geniş bir araziye yayılmış büyük *Harappa* ve *Mohenco- Daro* kent merkezleri doğmuştur. Ne var ki, benzer boyutlarda ve hala tam olarak keşfedilmemiş diğer sit alanları henüz toprağın altında yatmaktadır. Tarım, çiftçilik, ticaret ve zengin zanaat üretimi bu dönemin ekonomik temellerini temsil eder. Son yapılan çalışmalarda Orta Asya'nın kent merkezlerine ulaşmak için İndus'un geniş toprak sınırlarının ötesine, kendi mallarını ihraç eden ticaretle uğraşan bir uygarlığın tablosu ortaya çıkarılmıştır. Bu bölgelerin, Harappalıların bakır ve kalay gibi değerli metalleri elde ettikleri *Arap Yarımadası* kıyıları olduğu söylenebilir.

Akik, kalsedon ve yeşimtaşından gerdanlık.

Mohenco Daro Aşağı Şehir'den ticaret bölgesi: Burada atölyeler, fırınlar, imalathaneler ve evler yer alıyordu.

İNDUS VADİSİ'NDE

Güney Asya'nın *Harappa* ya da İndus Uygarlığı adıyla bilinen en eski kent uygarlığı, MÖ III. binyılın ortalarında *İndus Nehri* boyunca, zirvesi denizden 800 km yüksekte, *Umman Denizi* kıyısı boyunca yaklaşık 900 km olan o geniş üçgen içerisinde gelişmiştir.

Harappa ve *Mohenco- Daro* gibi iki önemli kent merkezinin kazılması sayesinde İndus Uygarlığı'nın Nil ve Mezopotamya'nın aynı dönem uygarlıklarından, olağanüstü toprak genişlemesi ve özenli kent planlaması gibi kendine özgü özellikleriyle ayrıldığı bilinmektedir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 7000	Mehrgarh'ın Neolitik sit alanındaki yerleşimlerin ilk izleri.
MÖ 3100	Bölgeleşme dönemi: Ticaretin uzak mesafelere yayılmasıyla İndus havzasında kent yaşamı gelişir.
MÖ 2800	Harappa, Kot Diji ve diğer sit alanlarında ham tuğlalardan yapılmış anıt duvarlarıyla kent planlamasının başlangıcı.
MÖ 2600	Yazı öncesi grafik sisteminin kullanılması.
MÖ 2500- 2200	Entegrasyon Çağı: İndus Uygarlığı'nın Harappa evresi yazının gelişmesi ve büyük kent merkezlerinin çıkışı (Mohenco- Daro, Harappa); muhtemelen bölgenin politik birleşimi.
MÖ 2200	Kültür materyalinin ürünlerinde biçimsel birlik.
MÖ 2100- 2000	Hint Okyanusu ve Basra Körfezi rotası boyunca ticaretin yayılması.
MÖ 1900- 1800	Yerelleşme Dönemi: Yerleşim alanlarının desantralizasyonu ve çeşitli bölgelerde kültürel farklılaşma. Yazının terk edilmesi ve bölgesel stillere dönüş.

Mohenco- Daro'nun büyük hamamının kalıntıları.

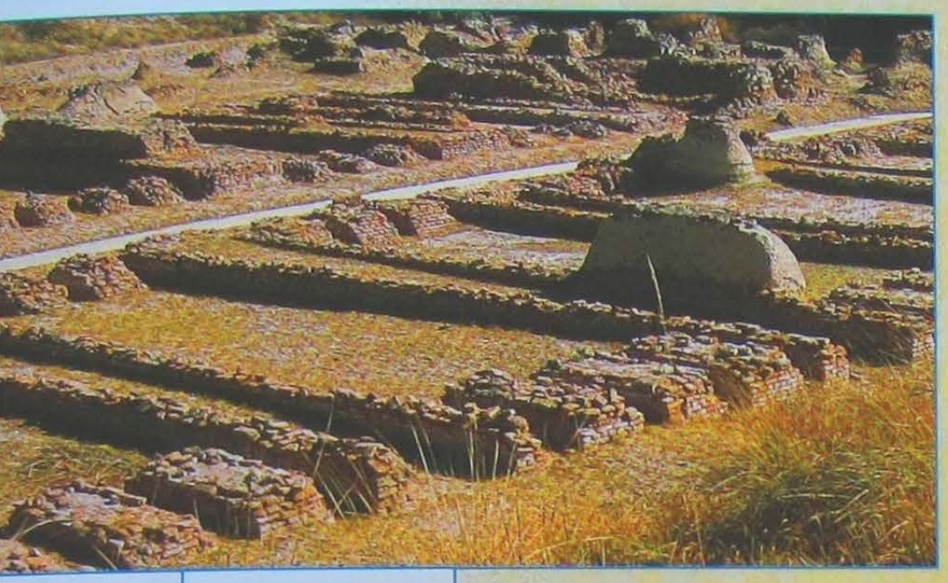

Harappa
Kale, buğday ambarı ve daire platformlar, muhtemelen buğdayın öğütülmesinde kullanılıyordu. Terrakotta kadın figürü (Sağda).

Kot-Diji
Kent, Mohenco- Daro önündeki İndus Nehri üzerindedir. Özel seramik kalıntılarının bulunmasıyla önem kazanan sit alanı ayrıca bir kalenin izlerini ortaya koymaktadır.

Lahor

İndus

Jelum (Şelum)

Cenap

Ravi

Harappa

Mehrgarh

Mehrgarh
MÖ VII. binyıldan III. binyıla kadar aralıksız olarak yaşamın sürdüğü bir yerleşkedir. Neolitik dönemde ham tuğladan yapılmış kompartıman şeklindeki birçok yapı, konut veya ambar olarak yorumlanmıştır.

Kalibangam

Kalibangam
Bugünkü Rajastan'da (Batı Hindistan) yer alır. Güçlendirilmiş kale ve aşağı şehir kemerli bir duvarla örülmüştür. Ham tuğlalardan yapılmış anıt yapılar bulunmaktadır.

Kot-Diji

Mohenco-Daro

Mohenco-Daro
İndus Uygarlığı'nın en önemli metropolüdür. 500 km'yi aşan bir alanın içerisinde pişmiş tuğladan yapılmış yapılarıyla yol ızgaraları bulunmaktadır. Sit alanında ayrıca kamu binalarıyla, kale yer almaktadır. (Sağda. Bir stupa kalıntısı)

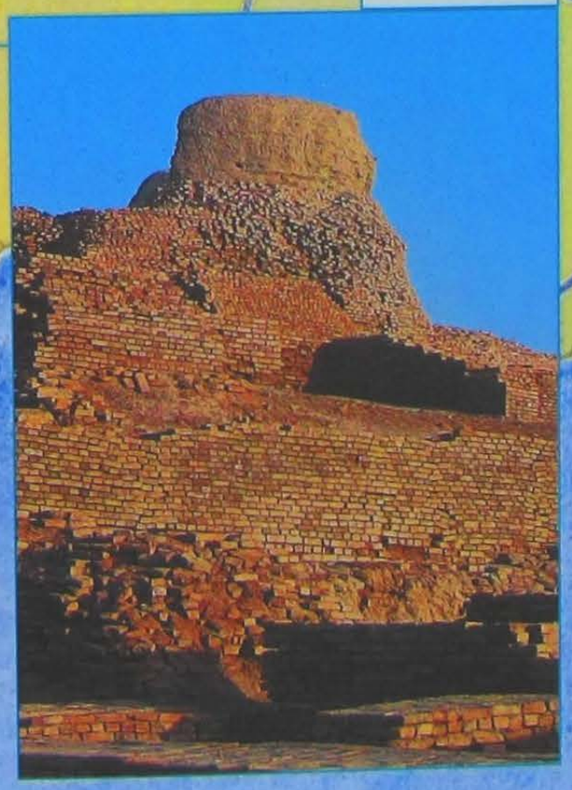

Karaçi

Lothal
Bugünkü Hindistan'ın batı kıyısının merkez ovasında yer alır. Atölyelerle kale ve aşağı şehir ambarları bulunmaktadır. Ham tuğladan yapılmış geniş kemer duvarın yanı sıra pişmiş tuğladan yapılmış büyük dikdörtgen yapı, geniş bir rıhtıma bakan bir gemi havuzu olarak yorumlanmaktadır.

Lothal

Arap Denizi

AHİRETTEN SIRLAR

HER NE KADAR ARKEOLOJİ GEÇMİŞ UYGARLIKLARIN TÜM KALINTILARIYLA İLGİLENMİŞSE DE, ARKEOLOJİYLE EN ÇOK BAĞDAŞTIRILAN İMGELERDEN BİRİ HAZİNELERLE DOLU MEZARLARIN KEŞFİ VE KAZILMASIDIR.

İtalya'nın Bari eyaletinde, Gioia del Colle'deki bir yeraltı mezarlığından görünüm. Bir yer altı mezarının kazılması güç bir iştir ve stratejiler, bilgi ve spesifik uzmanlıklar gerektirir.

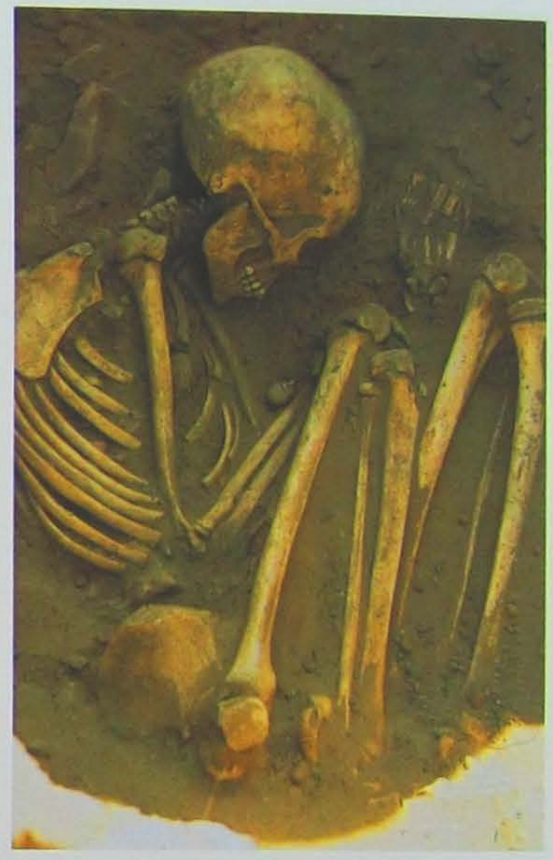

Nubya (Sudan) Çölü'ndeki bir mezarda bulunan iskelet. Bölgenin özel iklim koşulları kemiklerin muhafaza edilmesine katkıda bulunmuştur.

Mezarlar, başka buluntularda olmayan bir büyüye sahiptir. Arkeoloji, ürkütücü gözükebileni akılcılaştırarak ölüm alanını bir araştırma nesnesi olarak görür ve bu durum, kutsal şeylere saygısızlık gibi bir suçlamayla karşılaşmaksızın mezarları açabildiği için ayrıcalıklı bir durum yaratır.

Fakat başka bir görüşü de göz ardı etmemek gerekir: Antik Mısır'ı düşünerek ifade edelim ki, en görkemli arkeolojik bulgular, her zaman seçkin kişilere ait mezarlarda bulunmuştur.

Bu objeler kapalı bir alandan çıkarılmış, çok az kullanılmış özelliğe sahiptir ki, bu da buluntunun itibarını artıran bir durumdur. Dolayısıyla mezarlar gelecek kuşaklara yönelik mühürlenmiş mesajlar gibi geçmişle daha sıkı ilişki kurulmasına olanak vermektedir.

BİR YERALTI MEZARINI KAZMAK

Arkeolojik açıdan bir yeraltı mezarının kazılması ve araştırılması büyüleyici bir görev olmaktan çok, ağır bir iştir; çünkü stratejiler, bilgi ve bir yerleşim alanının kazılması için gerekli olandan farklı uzmanlığa ihtiyaç duyulur. İnsan kemiklerinin çıkarılması ve bakımı için antropologlar, mezar eşyaları üzerine acil müdahale için restoratörler gibi uzmanlarla ortak çalışma yürütmek gerekir.

Belgeleme işlemi de zor bir iştir ve özel bir plan ve her bir mezarın detaylı çizimini gerektirir. Bir mezar sit alanının katmanlaşması, tabakalaşmış herhangi bir sit alanının genel formasyon normlarına karşılık gelir. En sık görülen öğe bir beden, bir sandık ya da kül kapları saklamak için kullanılan mezardır. Zamanla aynı yüzey üzerindeki mezarların sürekli kazı faaliyetleri ve çıkarılan şeylerin üst üste koyulması ya da sonraki çıkarmalar için antik mezarların yeniden kullanılması genellikle yorumu zorlaştıran oldukça karmaşık katmanlaşma yaratır.

Bu yüzden bir yeraltı mezarı kazısındaki hiçbir öğe göz ardı edilemez özellikle eşyalar kesin kronolojik veri veriyorsa, çünkü zaman içerisinde kullanımı yeniden gerekebilir. Bir mezarın kazılması her zaman uzun ve titiz bir iştir. Eşyalar veya en azından giysi ya da özel süsleriyle gömülü iskelet, bir mezarda ya da bir sandık mezarda kemiklerin ve bulguların korunması, bulunduğu yerin konumuna bağlıdır. Nitekim eğer iskelet toprakla direkt temas halindeyse, toprağın asit derecesi ve nem ile kuru hava arasındaki mevsimsel dalgalanma kemiği tamamen bozabilir; fakat toprak sandığın içine

Ön Plandakiler

DEĞERLİ BİR HAZİNE

Bir mezar kazısı sırasında çok dikkatli olmak gerekir. Tüm buluntular değer sırası gözetmeden tek tek fotoğraflanıp belgelenmelidir. Buluntular, alınan ölçüler, fotoğraflar, yorumlar gerektiğinde mezarın tarihini saptama konusunda en önemli yardımcılardır.

sızmasa da, kemikleri zayıflatabilir. Bir mezar kazıldığında kalıntılar özel bir ilgiyle kemiklere zarar vermeden ve özgün konumunda bırakarak toprağı elemeyi uygun gören,- bisturi, spatula, küçük mala, fırça, kürek,vb.- küçük aletlerden faydalanılarak çıkarılır. İskelet tamamen görünebildiği zaman belgelemeye geçilir.

Fakat bu uzun ve zahmeti bir iştir, daha doğrusu tüm arkeologların üstesinden gelebileceği bir operasyon değildir. Zamanı hızlandırmanın gerektiği güç bir durumda, üzerinde sadece mevcut kemiklerin işaretlendiği iskeletlerden faydalanılabilir ve eşyanın pozisyonu not edilir. Çizim gibi kazıya eşlik etmesi gereken fotoğraf da önemlidir; çünkü yeraltı mezarının yorumu ve mezarların yatay stratigrafisi için önemli bir bilgidir. Perspektif bozulmalarından kaçınmak için mezarın ortasıyla dikey eksende en iyi fotoğrafı çekmek gerekir. Bazı fotoğraflar kemikler üzerinde kalmış yeşil lekeler ve toprak üzerindeki bronz el yapımı araç gereçler ya da bozulmuş bulgu izleri için gereklidir. Gerektiğinde iskeletin detaylı çizimine devam edilmez, fotoğraf mezarın öncelikli belge görevini üstlenir.

BELGELEME

Kimi çalışmalarda son derece özenli bir planla iskeleti ve özelliklerini görmeyi sağlayan bir ölçek (genelde 1:10) çizilir.

Hemen sonuca ulaşmaya izin veren dijital fotoğraf makineleri, güvenli bir şekilde çekim yapmak için daha önce kullanılan polaroidin yerini almıştır. Belgeleme işi kart ya da daha doğrusu kartlar gerektirir. Nitekim her bir mezar,- hendeğin kesilmesi, kaldırma, yeniden doldurma, ayrıca sandığın yapısı ve çıkarma,vb.- birden fazla stratigrafik işlemden oluşmuştur. Öte yandan, özellikleri belgelenen iskeletle ilgili daha teknik bir kart oluşturmak da gereklidir. Tek bir mezar, yeraltı mezarlığının yön çeşitlerini, mezarların biçimindeki ve boyutlarındaki değişiklikleri, yatay stratigrafinin belirlenmesine katkıda bulunan yoğunluk eşitlerini mümkün olduğunca kesin belirleyecek şekilde, genel bir düzlem ölçümüne araçlarla sokulur. Bu plan havanın yorumlanması aşamasında, üst üste eklenebilen farklı yönleri gözler önüne sermek için tematik planlar hazırlamak için kullanılabilir. Örneğin, mezarla ilişkili çeşitli obje biçimlerinin dağılımı ya da yaş, cinsiyet, mevcut kişilerin boy dağılımını ve kemiklerin özel incelemesinden çıkarılan diğer özellikleri araştırma işinde bu çok faydalıdır. Kemiklerin muhafaza edilmediği durumlarda iskelet mezarın derinindeki bir renk çeşidi gibi görünür. Bu gerçekleşirse renk farklılığını ortaya koymaya izin veren filtreli siyah beyaz fotoğraflar çekmek uygundur.

Bir yeraltı mezarı kazısında, fiziksel antropoloji uzmanının bulunması zorunludur.

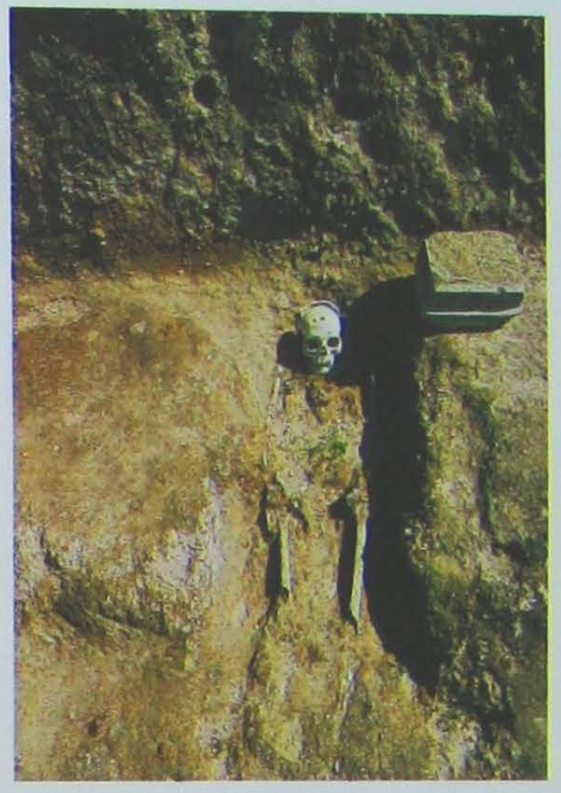

Sardinya'nın güneybatı adası Sant'Antioco'da yeraltı mezarı açılırken.

Yunanistan'dan (MÖ 4. yüzyıl); ölünün kemikleri için bronz lebes (kap) içeren mermer bir mezar.

Roma lahit kabartması: Bir mezarın girişi (MS 3. yüzyıl).

Nitekim antropolog, kemiklerin yayılış şeklini direkt olarak analiz edebilmeli ve giysi izlerini ya da mezardaki yiyecekler ya da paleobeslenme ve paleopatoloji ile ilgili verileri tanıma amaçlı bir toprak ve çevre sorunları uzmanı ile birlikte laboratuar analizi için toprak örnekleri çıkarabilmelidir. Nitekim mezarlardan sadece ritüel unsurlar değil demografik istatistiklere yararlı veriler, aile gruplarının rekonstrüksiyonları, özel çevre ya da çalışma koşulları ile ilgili hastalık veya kemik rahatsızlıkları işaretleri çıkabilir.

NAKİL

Belgeleme işlemi gerçekleştirildikten sonra kemiklerin ve araç gereçlerin nakline geçilir. Bozulmasını engellemek için topraktan tamamen çıkarılan yüzeysel kemiklerden başlanılır. Tek kemikler ya da kemik grupları plastik poşetlere yerleştirilir ya da alüminyum folyoya sarılır. Her bir parçanın üzerine mezarın detaylı planı üzerindeki numaralara karşılık gelecek bir numara ya da kemiğin ismi iliştirilir. Kemikler, kalıntılar için kullanılan bir ya da birden fazla sandık içinde toplanır ve mezarın numarası, kazı yılı ve diğer kimlik verileri belirtilir; aynı veriler sandığın içine iliştirilebilecek taşınabilir bir kart üzerine yazılabilir. Bozulabilir olduklarından kemikler mümkün olduğu kadar hızlı incelenmelidir. Kemikler kuru bir fırçayla temizlenir çünkü dağılabilirler; kırılması durumunda laboratuar analizi için incelenmemiş bir örnek ayırarak akrilik bir sağlamlaştırıcı kullanılabilir; sadece tamamen kuruduklarında kemikler kazı için gerekli donanımı sağlayan plastik poşetler içine ölçülmek ve analiz edilmek üzere aktarılır. Metal, fildişi, seramik gibi onarımı zor olan objelerin bulunduğu bazı durumlarda restoratörlerin bulguyu etrafındaki toprak parçasıyla çıkarması, daha sonra da laboratuarda mikro kazı sürdürmek için gerekebilir. Bu tip bir operasyonun kemik kazısıyla bir çatışmaya girmemesi gerektiği açıktır. Böyle bir durumda, projeye sağlamlaştırıcı uygulanması sınırlandırılır; eğer ardından kemikler toprak parçasıyla çıkarılırsa bunlar yetkili bir uzmana teslim edilir.

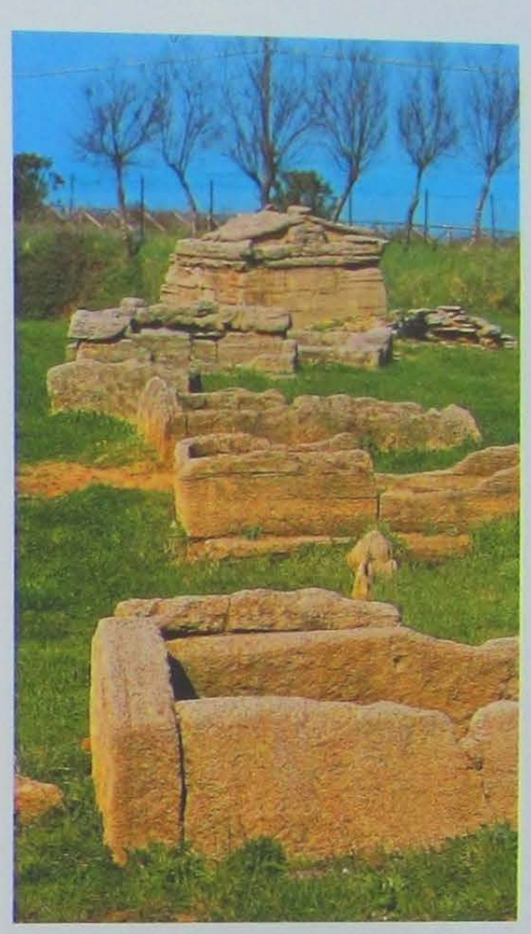

İtalya'nın Livorno eyaletindeki Populonia'nın Etrüsk nekropolünden bir görünüm.

MEZAR KAZISI KARTI

Mezar kazısı yapılırken özel kartlar kullanılır. Kartta şu bilgiler yer alır: 1-Mezarın yeri, 2-Kart numarası, 3-Arkeoloğun adı, 4-Kazı şekli (mezar odası, lahit, urne vb.), 5-Kazının içeriğinin saptanması, 6-Mezarın planı, 7-Boyutlar, 8-Yüzeyden derinlik, 9-Stratigrafik referanslar, 10-Kronoloji, 11-Toprağın fiziksel ve kimyasal özellikleri, 12-Toprakta sonradan meydana gelecek bozulmalar, 13-İkincil yapılarla ilişkiler, yapılar, su tesisatları), 14-Tekli gömü mü, çoklu gömü mü? (evet, hayır), 15-İskeletin yönü, 16-Mevcut iskelet kısımları, 17-Ölünün pozisyonu (dümdüz, hocker pozisyonunda, vb.), 18-Kafatasının pozisyonu, 19-Kolların pozisyonu, 20-Bacakların pozisyonu, 21-Mezar buluntuları, 22-Kemik ile ilişkili doğal öğeler, 23-İlişkili hayvan iskeleti kalıntıları, 24-Saklama koşulu, 25-Cinsiyeti, 26-Yaşı (çocuk, genç, yetişkin vs.), 27-Toplanan örnekler, 28-Gözlemler, 29-Kazının tarihi, 30-Çıkarma işlemini gerçekleştiren kişinin ismi.

Veriler ve Analizler

İnsan başı şeklindeki kanopik Mısır kapları.

TANRILARA DÖNÜŞÜLEN YER

TEOTİHUACÁN SİT ALANI, YENİDÜNYA'NIN ÇALKANTILI TARİHİNDE MEKSİKA'NIN DİĞER ANTİK YERLEŞİMLERİNE GÖRE GELENEKLERİN DAHA YOĞUN SÜRDÜRÜLDÜĞÜ KÜLTÜREL DEVAMLILIĞIN İFADESİDİR.

Zengin kültürel üretimin merkezi ve güçlü devletlerin başkenti haline gelerek zaman içerisinde kent yerleşimlerinin prototipi haline gelen, yüksek ovaların yalnız ve gri şehri *Teotihuacán*, ilk defa belirli ve düzenli bir şekilde *Mezoamerika*'nın tüm tarihsel sürecini oluşturan öğelerin temsil edildiği yer olmuştur.

Anıtsal piramitler, etrafındaki dağ kitlesiyle yarışıyor gibi görkemle yükselmekte, insanda, yukarıdan seyrediyor ve evrenin gücünü perçinliyor gibi bir izlenim yaratmaktadır. *Teotihuacán*'ın kuruluşundan bir milenyumdan fazla süre sonra *Mezoamerika*'nın en düzenli ve güçlü imparatorluğuna hayat veren ve şehrin *Nahuatl* dilinde "*Tanrılara dönüşülen yer*" anlamına gelen adını borçlu olduğumuz *Aztekler*, bu şehirden kutsal bir gücün yayıldığına inanıyorlardı.

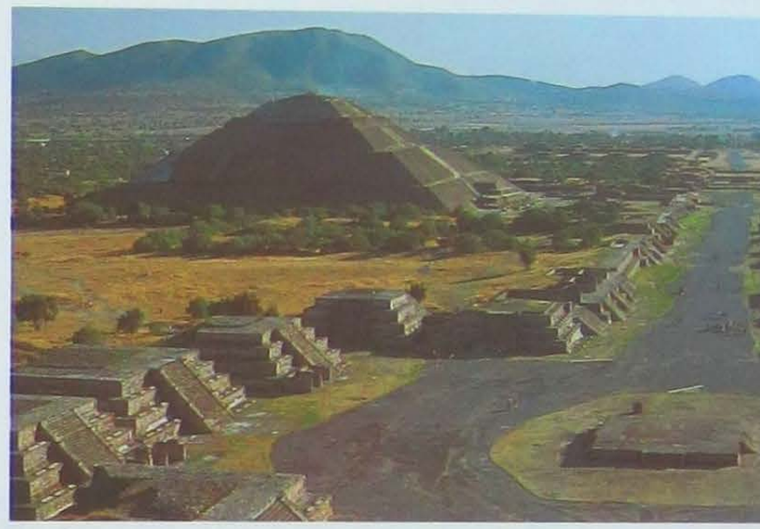

Güneş Piramidi'nden bir görünüm. MS 150 dolaylarında inşa edilmiş tapınak muhtemelen sit alanının ilk yapısıdır.

Quetzalcoatl Tapınağı'nı süsleyen tüylü yılanın başlarından biri. Arkeologlara göre yağmur tanrısı Tlaloc'un bir tasvirine benzemektedir.

BESLENME ALIŞKANLIKLARI

Arkeologlar, günlük yaşantılar arasında kültürel alanda en ilginç ve en anlamlı olan beslenme alışkanlığını araştırmaya ve yeniden oluşturmaya çalışırlar. Nitekim yemek, bir gruba mensup insanın varlığı için en önemli şeylerden biridir ve bir kültürün beslenme alışkanlığı sadece ekosistemlerin ve üretimin farklılığına değil, aynı zamanda kültürel şartlara ve sembolik değerlere dayanır. Arkeologların oluşturduğu tabloya göre, Kolomb Öncesi Meksika kültürlerinin mısır, fasulye ve kabaktan oluşan sebze ağırlıklı beslenme şekline ağırlık verdikleri ortaya çıkar. Çeşitli şekillerde pişirilen çorbalar, turtalar, mayalanmış içecekler, tatlı patates, frenk inciri, domates ve amaranthus (yaklaşık altmış türü bilinen, süs bitkisi olduğu kadar tohumları yenebilen, renkleri koyu mordan kırmızıya ve altın rengine kadar değişiklik gösteren bir bitki cinsi) gibi sebzelerin eşlik ettiği günlük yemeği oluşturan mısır, fasulye ve kabak hem ekimleri hem de besleyici özellikleri açısından mükemmel şekilde bütünleyicidir. Et ağırlıklı beslenme, yetiştirilecek hayvanların olmadığı bölgelerde bile özel bireylere ya da koşullara özgü, sıra dışı bir şeydi. Köpek ve hindi hariç, bu beslenme şekli avcılık faaliyetlerinin getirisi olan geyik, pekari ve tavşan tüketimine dayanıyordu. Mutfak araç gereçleri oldukça basitti: En yaygın olan araçlar, haşlanmış mısırın bulamaç haline getirildiği manos (öğütücüler) ve taş metates (değirmentaşı) idi ve geniş kil çömlekler (comales) yine mısırın pişirilmesinde kullanılıyordu.

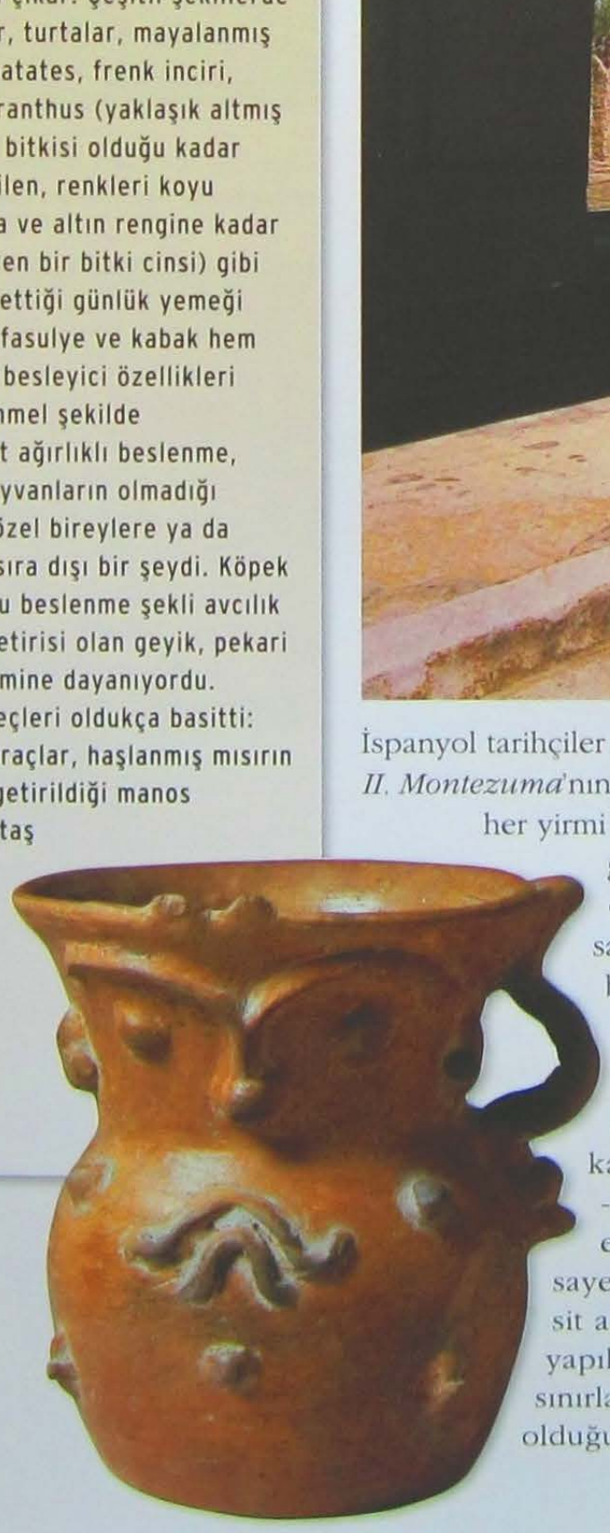

Terrakotta vazo. Teotihuacán bölgesi, topraktan kap yapabilmek için gerekli kil rezervlerine sahipti.

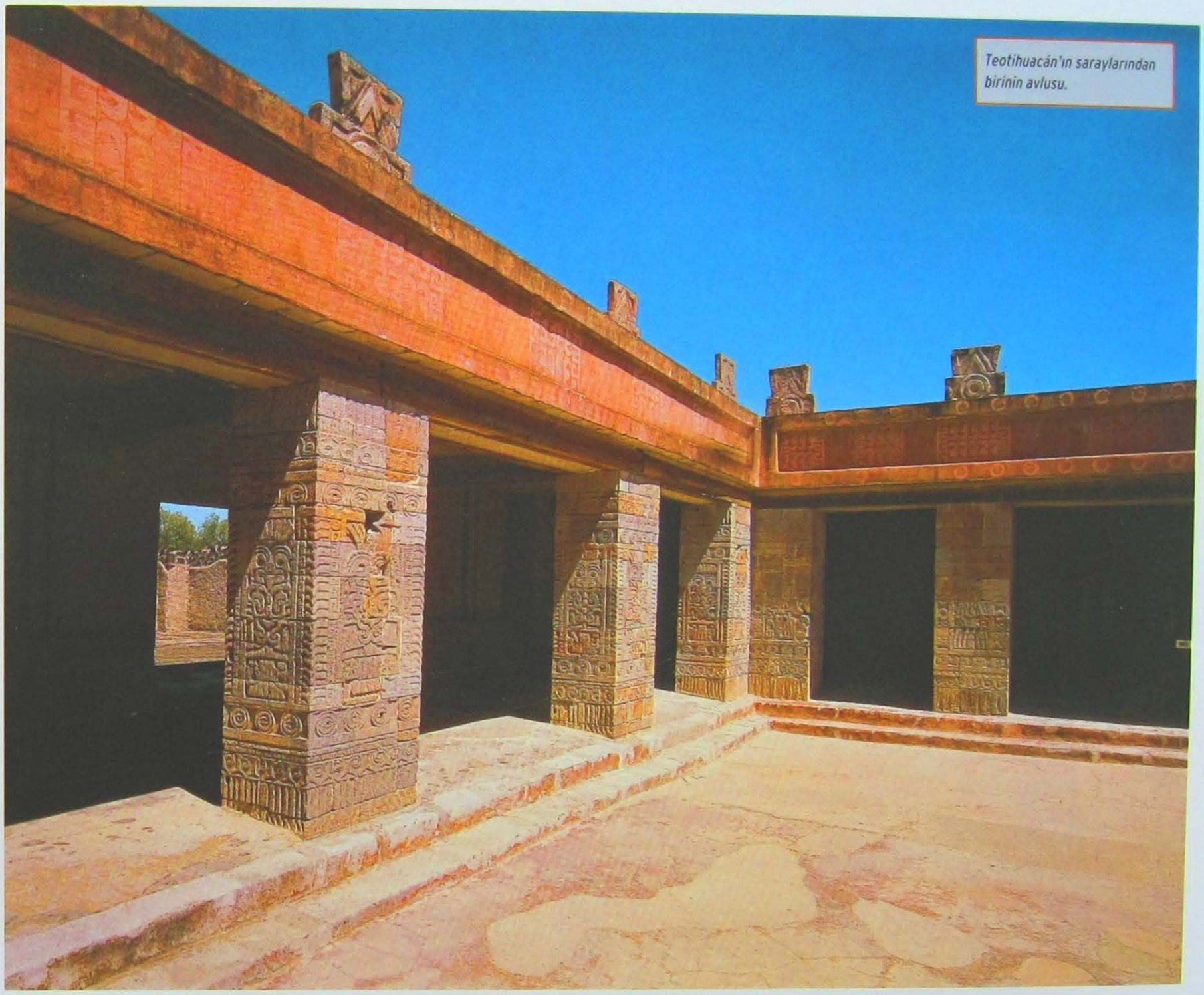

Teotihuacán'ın saraylarından birinin avlusu.

İspanyol tarihçiler son *Aztek imparatoru II. Montezuma*'nın bir tür "hac" amacıyla, her yirmi günde bir buraya gelerek, geleneksel olarak tanrılara saygılarını sunduğunu belirtirler.

16. yüzyıldan bize kalan bu yeni ve şaşırtıcı dünyanın ne kadarının keşfedildiğini -İspanyol tarihçilerden edindiğimiz bilgiler sayesinde- ve bugün hala sit alanının en önemli yapılarının ayırt edildiği sınırları Azteklere borçlu olduğumuzu biliyoruz. Yine bu sayede, *Aztekler*'de mezarların, örneğin sit alanından geçen uzun yolun, *Teotihuacán*'ın mimari komplekslerindeki höyüklerin altına gizlendiğini de biliyoruz. Bu nedenle bu yol, *Nahuatl* dilinde *"Ölüler Yolu"* anlamına gelen *"miccaotli"* olarak anılmaktadır. Aynı şekilde, tarihçi *Bernardino de Sahagun*'un çalışmalarına göre *Güneş Piramidi* ve *Ay Piramidi* gibi sit alanının başlıca yapıları, *Teotihuacán*'ın işgal evresinden hiçbir izin bulunmadığı kültün, iki ilahi gücünün şehirde kurban edildiği bir Aztek efsanesinden doğmuştur.

Son dönemlerde *Templo Mayor di Tenochtitlan*'da (Aztek başkenti) bulunan *Teotihuacán* stilindeki bir maskenin keşfedilmesi, kutsal değere sahip el yapımı eserleri ortaya çıkaran ve saklayan Azteklerin büyük ihtimalle günümüz arkeologlarının korumacılığına sahip olduklarını düşündürtmektedir.

Şimdi coğrafi konumu ve organizasyonu sayesinde bu şehri birçok *Mezoamerikan* uygarlığının kültürel ufku haline getiren bölgeleri belirlemeye çalışalım. *Teotihuacán*'da neler yaşanmış ve neden bu kıtanın geniş bir bölümü tarihsel süreçte etkili olmuştur? Yolları baştanbaşa dolaşmaya, yapıları merak edip incelemeye, Amerikan arkeologların en azından iki yüzyıl süresinde bilimsel araştırmalara verdikleri cevapları aramaya başlayalım.

YERLER

Teotihuacán, Modern Meksika'nın başkenti Meksiko'dan yaklaşık 40 km uzaklıkta, en geniş Meksika vadi bölgesini oluşturan aynı adlı vadinin düzlük alanında yer alır. En önemli Mezoamerikan bitkilerinin (besleyici üçlü mısır- fasulye-kabak) yetiştirilme odağı olan *Tehuacán Vadisi*'ne yakın bölge, eskiden de elverişli iklimi ve yüksek tarım potansiyeliyle göze çarpıyordu. Olasılıkla MÖ 600 dolaylarında kurulan ve arkeologların bir halkın ilk çekirdeği olarak yorumladığı insanların yaşadığı ilk kent merkezleri, su ihtiyacının karşılanmasında sorunlu bir bölge olan vadinin kuzeybatı tarafında yer alıyordu. *Cuicuilco*'nun önemli ve eski yerleşkesi, Meksika Vadisi'nin güney bölgesinde yer alan *Xitli Volkanı*'nın püskürmesinden sonra terk edildi ve halk *Texcoco* bölgesine yerleşti. Burada tarım köyleriyle çoktan işgal edilmiş *Teotihuacán Vadisi*'ne doğru göçe zorlayan toprak düzenlemeleri yapıldı.

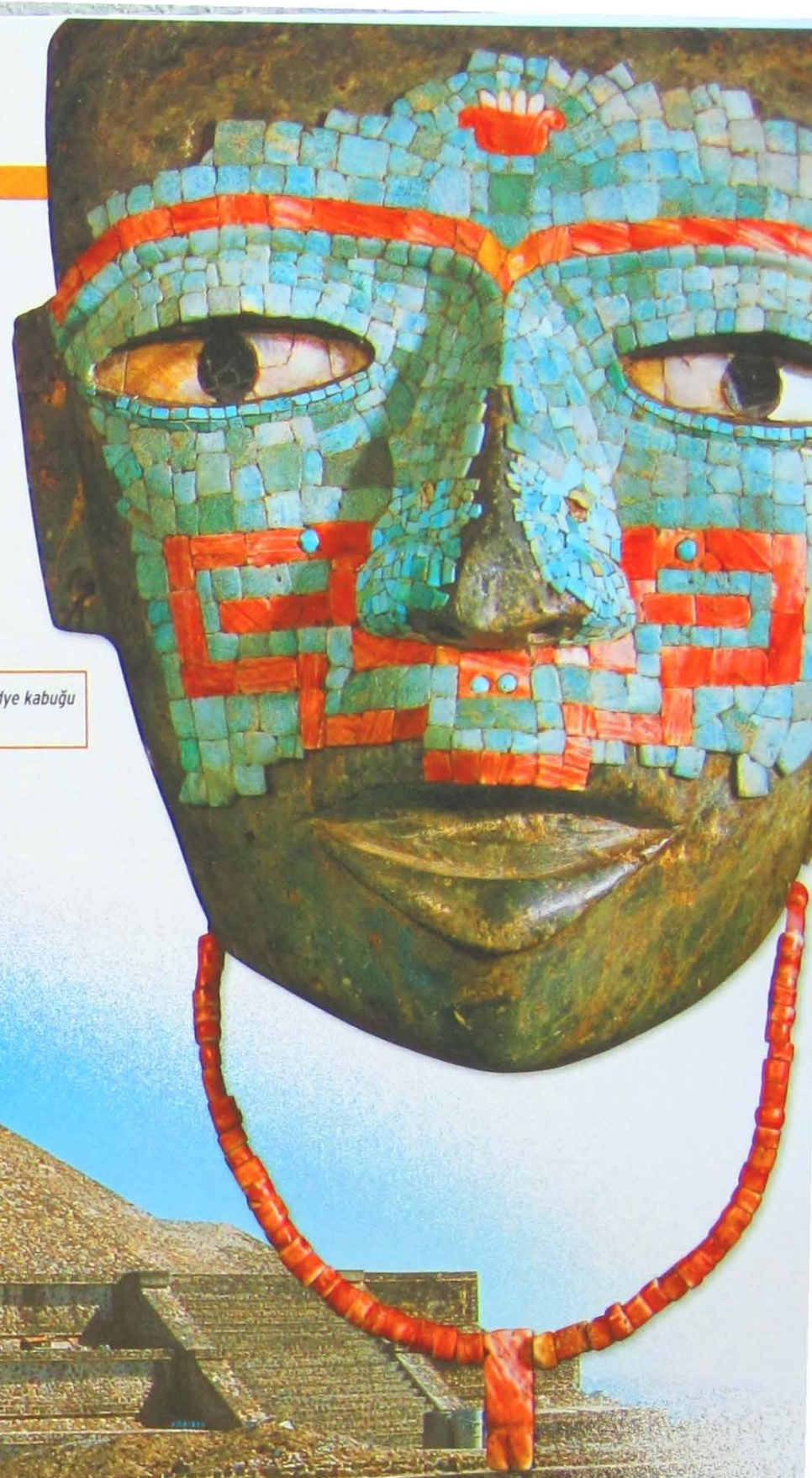

Yeşim taşı, firuze, mercan ve istiridye kabuğu mozaiğiyle kaplanmış taş maske.

Ay Piramidi, Güneş Piramidi'nin yaklaşık 2 km kuzeyinde yer alır ve daha küçük boyutlardadır.

Quetzalcoatl Tapınağı'nın merdivenleri. MS 3. yüzyıl dolaylarında inşa edilen tapınak Ciudadela'nın merkezinde yer alıyor.

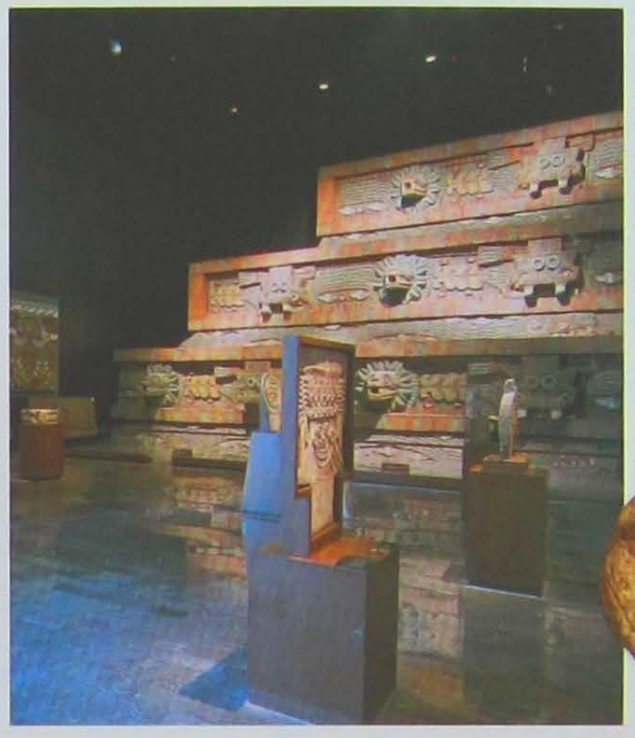

Meksiko şehrinin El Museo Nacional de Antropología'daki (Ulusal Antropoloji Müzesi) Quetzalcoatl Tapınağı'ndan bir görünüm.

Teotihuacán kazıları sırasında ortaya çıkan heykel Mezoamerikan sanatının örneklerinden biri.

Şehrin kurulacağı yer, *Otumba* ve *Sierra de las Navajas*'ın obsidyen yataklarına yakınlığı, tatlı su kaynaklarının varlığı ve *Costa del Golfo* ve *Meksika Vadisi* arasındaki en rahat giriş yolunun özel konumu gibi değişik faktörler temel alınarak seçilmiştir. Vadi bazalt taş yatakları ve alet üretiminde kullanılacak geniş kil ambarlarına, ekime uygun geniş alüvyon vadilerine ve çeşitli hayvan türlerine sahipti.

MİMARİ

Teotihuacán'ın mütevazı tarım köyü zamanla gelişmiş, nüfus yoğunluğu artmış ve özellikle tören yapıları inşa edilmeye başlanmıştı. Yapılarının düzenli dağılımıyla ve "*miccaotli*" evresinin sonlarına doğru MS 150'de inşa edilmiş belki de mimariye uygun ilk yapı şekli olan *Güneş Piramidi*'yle sit alanının planı, titiz bir çalışma sergiler. Daha sonra diğer birçok yerleşim tarafından benimsenen bu yapı planı, yapısal ve dekoratif bir tekniğe göre üst üste eklenmiş beş gövdeden oluşan kare planlı (75 m dolaylarında bir yüksekliğiyle yanlardan yaklaşık 220 m) dev bir taban olarak kendini gösterir. Çerçeveli bir alan içinde var olan, yapıların kaplama duvarlarındaki dikey eğimli yüzey ya da teknik terim kullanmak gerekirse "inişli çıkışlı yüzey" bu yapının bir özelliğidir. 1962'de *Güneş Piramidi*'nin altında, piramidin ortasında yer alan ve şekliyle dört yapraklı yoncayı hatırlatan bir odayı oluşturan 25 bölümlü 100 m uzunluğundaki bir tünelin yapılması gibi çeşitli değişiklikler sırasında doğal bir oyuk keşfedilmiştir.

Ön Plandakiler

COATLİNCHAN'IN KEŞFİ

Teotihuacán'ın sit alanıyla ilişkili en özel keşiflerden biri, Kolomb Öncesi şehirden birkaç kilometre ötede bulunan ve belki de arkeologların göz ardı ettiği bir yöne ışık tutmuştur: Mimari yapıların ve heykellerin yapıtaşını oluşturan görkemli taşların nakli. Teotihuacán'dan 24 km uzaklıkta bir akarsu yatağında yaklaşık 130 ton ağırlığında dev bir heykel bulunmuştur. Dev kayadan oyulan anıt eserin sadece ön tarafı yontulmuş, arka tarafı ise heykel tabanı aracılığıyla bir kayaya zincirlenmişti. Heykel hiçbir zaman tamamlanamadı: Bazı araştırmacılar, heykeli yapanların onu taşımanın imkânsız olduğunun farkına vardıklarını ve bu yüzden yerinde bıraktıklarını ve Meksika'nın El Museo Nacional de Antropología (Ulusal Antropoloji ve Tarih Müzesi)'nin o zamanki yöneticisi Gumersindo Mendoza'nın da 1882'de heykeli keşfettiği yerde bıraktığını ileri sürdüler. Kâşiflerinin tanrıça Chalchiuhtlicue'nun tasviri olarak düşündüğü eser, oysa birçok araştırmacıya göre -sağda- Yağmur Tanrısı Tlaloc'u tasvir ediyor. Coatlinchan'ın dev tek parça anıtı, keşfedildiği yerde yıllarca kaldı. 1964'te müzenin yeni yapısının tasarımcıları, onu yeni serginin kilit objesi yapmaya karar verdiler.

Bu kanıtlar arkeologların, mağara ve yeraltı kaynaklarının bulunmasının *Teotihuacán*'ın sahip olduğu öneme ve sit alanının bulunduğu konuma dayandığını düşünmelerini sağladı.

Mağaranın içerisinde diğer Mezoamerikan kent merkezlerinde de büyük ölçüde görülen bir geleneğe göre su kültlerinin ve kehanet faaliyetlerinin gerçekleştirildiği düşünülebilir. *Teotihuacán*'daki kehanet kültünün varlığı *Kolomb Sonrası* dönemin bazı işaretlerinden başka, İspanyol işgal tarihini ayrıntılı ve tekrarlanan tasvir ve çizimlerle belgelemiş gibi görünüyor. Çok kısa bir süre sonra inşa edilen (MS yaklaşık 200) *Ay Piramidi* olarak tanımlanan yapı *Güneş Piramidi*'nin yaklaşık 2 km kuzeyinde yer alır ve daha küçük boyutlarda dört gövdeli piramit bloklarından oluşur. Bu dev iki mimari yapı *Teotihuacán*'ın tüm çekirdek bölgesinin görünüşünü oluşturur: Aynı dönemde yerleşkenin ana eksenini ve çeşitli mimari komplekslerinin dağılım modelini oluşturan kuzey-güney uzantılı, eğimli, yaklaşık 4 km uzunluğundaki düz bir yol olan *"Ölüler Yolu"* nun taslağı belirlenir. *Ölüler Yolu*, şehri dört parçaya bölen büyük bir kavşak oluşturarak doğu-batı yönüne doğru bir başka yol ile birleşir. *Ölüler Yolu*'nun güney sınırından biraz uzakta, belki de *Antik Amerika*'nın en etkileyici eserleri arasında yer alan bir anıt kompleksi uzanır.

Teotihuacán harabelerinden bir görünüm: Ay Piramidi ve Ölüler Yolu.

Teotihuacán'ın bir duvar resminin renklendirilmiş çizimi. Yapıların iç yüzeyleri çeşitli konular içeren renkli fresklerle süslenmişti.

TEOTİHUACÁN'IN DUVAR RESİMLERİ

Mezoamerikan şehirleri arasında Teotihuacán, muhtemelen en renklisiydi. Dış yüzeyleri fazlaca boyanmış olsa da yeşil ve kırmızının hakimiyetindeki şehirdeki birçok yapının iç duvarları değişik tekniklerle elde edilmiş ve fazla tema çeşitliliği içeren resimlerle süslenmişti. Tanrıların resmi tasvirleri olarak ifade edilebilecek önemli bir tasvir grubu ile ilgili olarak şunlar söylenebilir; tanrılar kendilerini karakterize eden özelliklerle tasvir edilmiştir, bazen kutsal olayların yöneticilerine eşlik etmiş, bazen de anlamını keşfetmenin zor olduğu ritüeller sırasında resmedilmiştir. Diğer freskler, kutsal konularla ilişkisi olan efsanevi yaratıklarla anlatılan zoomorf çizgileri, fantastik öğelerle birleştiren hayvan tasvirlerine adanmıştır. Bu tasvirleri aşağıdaki fotoğrafta görüyoruz.En ilgi çeken resim kompleksleri arasında yer alan, şüphesiz Teotihuacán'ın bir yerleşkesinde bulunan Tlaloc cenneti olarak adlandırılan Tepentitla'dır. Fresk iki ayrı bölümden oluşmakta ve her ikisinde de su damlalarını yeryüzüne bırakan Mezoamerikan yağmur tanrısı Tlaloc yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda en karmaşık sahne yer almaktadır; iki nehrin aktığı, insanlar, bitkiler, hayvanlarla dolu, zevk bahçesi gibi mavi sularıyla bir dağ görülmektedir. Bu sahne boğularak ölen insanların yaşadığı ölülerin krallığı olarak yorumlanmaktadır.

İspanyolcada *kale, askeri güç* anlamına gelen *Ciudadela* sözcüğüyle yanlış şekilde adlandırılan kompleks, dev bir platform içinde kare zeminle çevrelenmiş geniş bir meydandan oluşmaktadır. Bu meydanın merkezinde *Quetzalcoatl (Tüylü Yılan) Tapınağı* yer alır. Tapınak, muhtemelen MS 3. yüzyıl dolaylarında inşa edilmişti ancak yapı antik kentin sade üsluptaki genel tarzından uzaktır. Tapınak, taş levhalarla üst üste eklenmiş altı gövdeden oluşmuştur, yapının duvarlarında tüylerle kaplı hayvan pençesinden doğuyor gibi görünen çeşitli yılanbaşı betimli kabartmalar bulunmaktadır. Diğer tüyler istiridye kabukları gibi yumuşak deniz hayvanları arasında dalgalanıyormuş görünen yılanların kıvrımlı bedenlerini süslemektedir. Yılanların başında, ilk Mezoamerikan tanrısı, tüylü yılan *Quetzalcoatl*'ın ilk tasvirlerinden birini oluşturan ve muhtemelen, arkeologların *Yağmur Tanrısı Tlaloc* ile özdeşleştirilebileceğini düşündükleri bir başka tanrı yer alır.

Teotihuacán bir kent olarak, yapı işlerinin en yaygın olduğu dönem olan *Xolalpan* (MS 450- 650) evresinde tam bir gelişim gösterir: Yapılan hesapların yetersiz olmasına rağmen bu evrede yaklaşık 20 km²'ye yayılan şehir 100 bin civarında nüfusa sahip olmalıydı. *Ölüler Yolu*'nda yer alan konut grupları, siyasi görevliler ve seçkin sınıfın hizmetinde olan zanaatkârlara ev sahipliği yapıyordu. Statü farklılıklarının açıkça ortaya konduğu mezarların da kanıtladığı gibi

Quetzalcoatl Tapınağı'nın süslemelerinden biri.

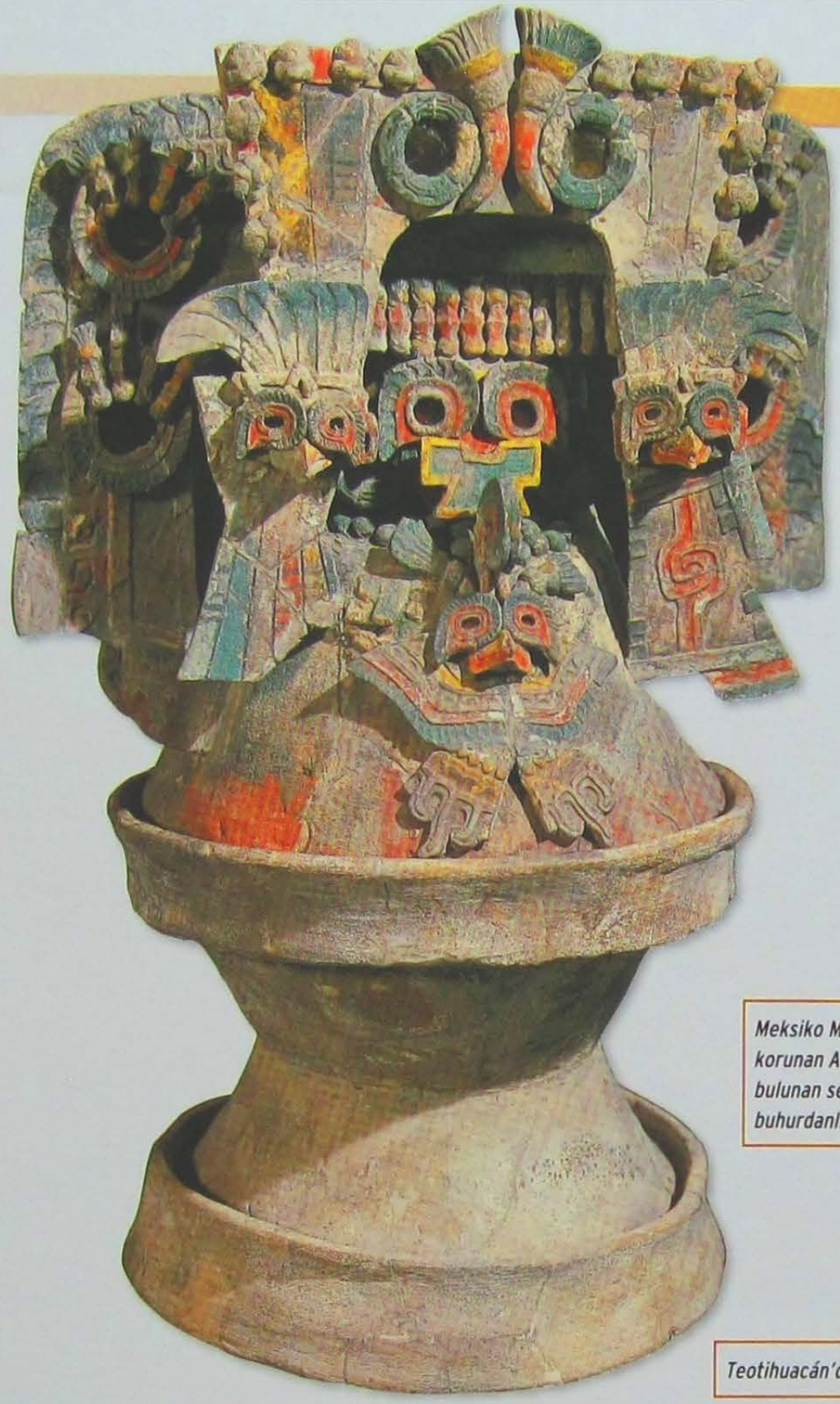

Meksiko Müzesi'nde korunan Ay Piramidi'nde bulunan seramik buhurdanlık.

sosyal katmanlaşma doruklara ulaşmış durumdaydı. Sanatsal üretimde, geniş Mezoamerika bölgesinde yapılan ürün alışverişiyle yayılan teknoloji, hâkimiyetinin önemli seviyesine ulaşmıştı. Arkeologların *Klasik Dönem* olarak yani Amerika kıtasının bu bölümünün kültürel konfigürasyonlarının en geniş ifade alanına sahip olduğu dönem olarak adlandırdığı çağdayız.

KUTSAL ŞEHİR

Teotihuacán'ın kutsal konumu, askeri bir güçten değil, dinsel güçlerin kontrolünden kaynaklanıyordu: Kâhin ve kült merkezi ya da belki de hac yeri olan şehir, muhtemelen bu yüzden ürün, insan ve fikir alışverişinin ve yoğun iletişim sisteminin düğüm noktası haline gelmiştir. Yapılarından anlaşılan düzenli bir dünyevi hayatın akla uygun imgesi, birçok sarayı süsleyen renkli fresklerden, kutsal güçlerin işbirliğine ve yardıma çağrıldığı sonsuz ve evrensel törenlerin kutlandığı yeraltı tapınaklarından, yılanların zehirli başlarından sezilen evrenbilimin karmaşık görüş açısında yanıt bulmaktadır.

Diğer birçok Mezoamerika bölgesinde olduğu gibi *Teotihuacán*'ın çöküşü ansızın olmuş ve bunun nedeni açıklanamamıştır. Arkeolojik kanıtlar, MS 700 dolaylarında *Son Klasik Dönem* boyunca şehrin yok edilip terk edildiğini belgelemektedir. Arkeolog *W. Jemenez Moreno*, *Teotihuacán*'ın yıkılışının bir *Otomi* grubunun istilasından kaynaklandığını ve dolayısıyla *Teotihuacán* geleneğinin diğer bölgelerde devam ettiğini iddia eden bir tez ileri sürmüştür. Tabii ki şehrin yıkılışı, tüm Mezoamerika coğrafyasını cesaretlendirmiş olan kültürel hızlanmanın yoğun süreçlerinde bir durgunluk yaratmıştır.

Teotihuacán'da bir sarayın dış görünümü.

Bir kuş betiminin yer aldığı duvar freskinden bir parça.

KUTSALIN GÖRÜNÜMÜ

TEOTİHUACÁN'IN SANATÇILARININ OBSİDYEN, TAŞ VE SERAMİKTEN YAPTIĞI ESERLERDE, BU ANTİK KENTİN ŞEHİRCİLİĞİNE DE ETKİ EDEN DOĞAÜSTÜ DÜNYADAN ESİNLENEN ÖZNELER ÖN PLANDADIR.

Tüm insan kültürlerinde, kullanım amaçlı olmayan fakat kült veya seçkin bir sosyal sınıfın talebiyle ilişkili eşya üretimi, o toplumun sosyal, kültürel ve dini gelişmişliğine işaret eder. Mezoamerika'da bu koşulların, zamanından çok daha evvel ortaya çıkmış olduğunu bir arkeolog anlayabilir. MÖ 2000'lerden itibaren bu yönelişin, kültürel alanın birçok sahasında geniş ölçüde yenilendiğini, bunun, arkeologlar için önemli bir iz olduğunu söylemeliyiz. *Modern Çağ*'ın ilk yüzyıllarına denk gelen sonraki *Klasik Dönem*de toplumsal doku içerisinde özel bir statünün görülebilir işaretlerini oluşturan güçlü bir seçkin sınıfın izleri de vardır. Bu kesimin, temel yiyecek içecek üretiminden tamamen muaf kaldığı, bu gereksinim nedeniyle, bu seçkin sınıfın hizmetinde görev alan uzmanlaşmış zanaatkâr sınıfının oluşmaya başladığı da anlaşılmaktadır. Estetik açıdan kullanışlı fakat öncelikle güçle, cenaze törenleriyle, kutsal anla ilişkili sembolik değerlere sahip olan bu el yapımı objeler için, "Modern Batı Sanatı" kategorisi terimini kullanmanın doğru olup olmadığını bilmiyoruz.

Geometrik oymalarıyla silindir şeklindeki karakteristik terrakotta vazolardan biri.

Bir mezarda bulunan boyalı alçıyla kaplı taş bir oturak.

Horoz şeklindeki kil süsleme, birbirine eklenmiş yani hareket edebilen kol ve bacaklarıyla taş ocağı üretimine yakınlaşan obje örneği.

Floransa Argenti Müzesi'nde yer alan Teotihuacán'da bulunmuş yeşim taşı maske.

OBSİDYEN YOLU

Teotihuacán'da el sanatları üretimi, kendine özgü yalın öğelerini diğer bölgelerden gelen öğelerle birleştirerek kusursuzca tamamlanmış bir şekilde kendini gösterir. Kurulduğundan beri bu kent merkezinin *Mezoamerika*'nın geniş alanlarında ilgi gördüğünü ve her bir bölgenin, kendi kültürel alt tabakasıyla birleşerek ve uyum sağlayarak bir üretim döngüsüne dahil olduğunu biliyoruz.

Zaten, zengin maden yatakları içinde yer alan *Teotihuacán*'ın bulunduğu coğrafya, ortaya çıktığı andan itibaren yeni teknolojilerin geliştirilmesi açısından, onu çok özel bir yer haline getirmiştir. *Teotihuacán* zamanla Mezoamerika ekonomisinin yapısal temellerinden biri olan *obsidyen yolu*nun kontrolünü ele geçirir. Bu hammaddenin iki yatağı *Hidalgo* devletindeki *Pachuca*'da kaynakların bulunduğu yeşil obsidyen yolunda yer alan şehrin hemen yakınındadır. Lüks objeler için kullanılan siyah obsidyen de ilgi görmekte idi.

Bir tür volkanik cam olan obsidyen, egemen ve varsıl sınıflar arasında çok popüler olan lüks eşyaların yapımında kullanılıyordu.

Obsidyen trafiğinin kontrolü *Teotihuacán*'a, bölgede mevcut olmayan fakat talep gören eşya ve hammaddeleri elde ettiği karmaşık bir değiş tokuş sistemi yönetimini garanti etmiştir.

Ateş tanrısı Huehueteolü tasvir eden heykel.

Yüksek ovanın büyük kent merkezinde uzman zanaatkarların varlığı, laboratuar ve atölyelerin yoğunlaştığı spesifik yerleşimlerle kanıtlanmıştır. Arkeolojik araştırmalar, 500'ü aşkın atölyeye ev sahipliği yapan çeşitli yerleşim bölgeleri tespit etmiştir.

Zanaatkârlar, odalar zinciri oluşturacak şekilde birbirine eklenmiş ve muhtemelen meslek bağından çok akrabalık bağı ile birbirine bağlanmış gruplar tarafından kullanılan tek katlı bir konutta yaşıyor ve çalışıyorlardı. Bu yerleşim ve çalışma kompleksleri, soyluların konutlarının ve *Teotihuacán*'ın sosyo-kültürel sistem içerisinde zanaat üretiminin merkeziliğini işaret etmektedir. Bu tür çalışma kompleksleri, memurların gücünün yayılmasını sağlarken kendilerine, ekonominin kontrolü açısından etkili bir araç sağlıyordu. Memurlar ile siyasi ve idari yönetim görevlilerinin yaşadığı yönetici ofisleri, *Ölüler Yolu*nun her iki tarafında yerlerini alıyordu. Zanaatkârların sosyal rolü, ulaşılmasına katkıda bulundukları sosyal amaçlar ve politik zirvelerle yakınlıkları göz önüne alınarak üst seviyelere çıkarılmış olmalıdır.

Güneş Piramidi'ni süsleyen kafatası betimli taş disklerden biri.

TERRAKOTTA

Diğer Mezoamerika bölgelerinde olduğu gibi, *Teotihuacán*'dan bize ulaşan en eski ve en ayırt edici ürünlerden biri de pişmiş topraktan yapılmış figürlerdir. İnce oymalar ve benekleme işlemiyle elde edilen anatomik detayları oldukça kaba şekilde ve tamamen elde biçimlendirilmiş sabit pozisyondaki kadın tasvirlerinden oluşan figürler *Klasik Dönem* öncesinin yalın şekillerinden, giysi ve karmaşık saç şekillerini ayrıntılı şekilde yansıtan pastilaj ve baskı uygulamalarıyla elde edilmiştir. Sonraki dönemlere ait şık figürlere kadar bu tip işçiliklerin tipolojisinin uzun gelişim evreleri izlenebilir.

Maske, fresk, duvar süslemeleri ve insan yüzleri üretiminde sık sık kendini gösteren bir dizi stilistik kurala ve geleneğe göre yüzler belirgin bir biçimde yamuktur.

Figürlerin bulunduğu sunak depoları ya da mezarlardaki örneklere bakarak, bu pişmiş topraktan yapılmış insan figürlerinin dini amaçlarla kullanılmak üzere üretildiği kanısına varılabilir.

Yeşim taşı ve istiridye kabuğu ile süslenmiş ördek biçimdeki terrakotta heykelcik.

Araştırmalar ve Keşifler

YAZI SİSTEMİ

Teotihuacán'ın Mezoamerika'da grafik işaretleme sistemlerini ilk geliştiren Zapotek ve Maya kültürleriyle olan sıkı iletişimine rağmen, sit alanında yaratılan herhangi bir yazı şeklinin varlığına dair belgeler çok azdır. Ancak birçok bilim adamı, oldukça gelişmiş görünen resimsel ve ikonografik kompleksin, bu eksikliğin yerine geçerek yazının yerini tuttuğuna inanmaktadır.

Teotihuacán'da gün adlarının ve sayılarının işaretlerle yazılı bir şekilde ifade edildiği, 260 günden oluşan - çizgi ve nokta faktörleriyle aşağıdan iç içe geçmiş dairesel kabartmalar şeklinde- bir takvim sistemi vardı. Bu işaretler, duvar resimlerinde, el sanatı eserlerde ya da mimarı öğeler üzerinde oldukça sık görülmektedir.

Bu takvimlerden başka, yer adlarını betimleyen ve özgün sembollerle süslenmiş çiçekli bitkiler, dağlar, kökler gibi çeşitli doğal şekiller kazanan değişik çizimler keşfedilmiştir. Diğerleriyle birlikte aynı görünümle tasvir edilen insan yüzlerinde olduğu gibi Teotihuacán'da bulunan diğer semboller insan figürleriyle ilişkili görünmektedir.

Bu işaretlerden başka Teotihuacán'da metinler de bulunmuştur. La Ventilla bölgesinde arkeolog R.Cabrea tarafından yürütülen son kazılar sayesinde, bir iç avlunun zemini üzerine boyanmış, sırayla okunması gereken ve halen titiz çalışmaların konusu olan semboller ortaya çıkarılmıştır.

Ne yazık ki kısmen deşifre edilmiş diğer Mezoamerika yazı sistemlerinden farklı olarak, Teotihuacán yazı sistemleri günümüze kadar neredeyse anlaşılmaz olarak kalmıştır (bkz. solda: Üç ayaklı kaideyle, pişmiş topraktan yapılmış ve kazı bezekle süslenmiş bir vazo.)

Teotihuacán'da bulunan ve Meksiko şehrinin Ulusal Antropoloji Müzesi'nde korunan, yeşim taşından yapılmış mezar heykelciği.

YÜZLER VE ŞEKİLLER

Teotihuacán figürleri çeşitlilik göstermektedir. Oyma figürler ve içi doldurulan figürlerin yanı sıra daha karmaşık biçimde gövdeye tellerle tutturulmuş birbirine bağlı ayaklar ve kollardan oluşan figürler de vardır.

Figürlerde fizyonomik çizgiler zamanla standart görünümden uzaklaşarak portre özelliğini akla getirecek şekilde bir ifade kazanır. İnsan tasviri alanında kesinlikle *Teotihuacán*'ın karakteristik özelliği olan çok önemli bir el sanatı kategorisi yer alır. Bu kategoride, geleneksel estetik anlayışının ve dini kuralların sınırlandırdığı haliyle bile özel bir görünüme sahip olan mezar maskeleri vardır. Bu maskeler genellikle yeşim, obsidyen ve deniz kabuğu gibi malzemelerin kakma tekniğiyle bir araya getirildiği mozaiklerle süsleniyordu. Pişmiş topraktan üretilen maskeler genellikle mezar kapakları olarak kullanılmıştı.

Güneş Piramidi ile Ölüler Yolu'ndan bir görünüm.

Ateş Tanrısı'nı tasvir eden taş heykel. Metal bulunmayan bölgede taş, en sert taş araç gereçlerle işleniyordu.

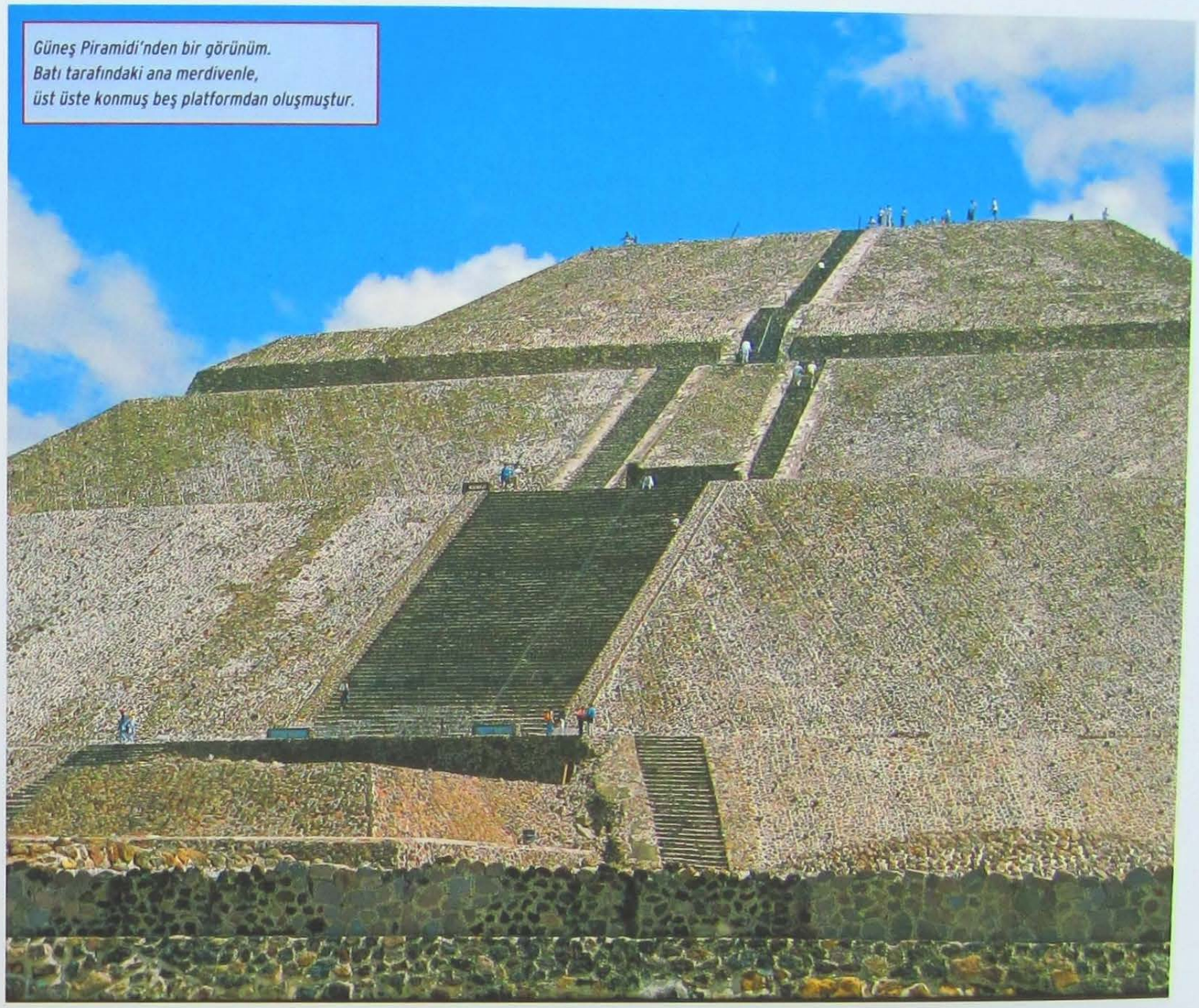

Güneş Piramidi'nden bir görünüm. Batı tarafındaki ana merdivenle, üst üste konmuş beş platformdan oluşmuştur.

Metafizik düşünceden arınmamış ancak hala maddecilikle yüklü gerçekçi bir imgenin tüm somutluğunu kendi içlerinde sürdürseler de, yarı kapalı gözler ve yarı açık ağız, yaşayan bir insandan çok bir cesede açıkça gönderme yapmaktadır.

Teotihuacán'da seramik üretimi alanında çok fazla form çeşitliliğinin var olduğu görülür. Bazen kabartmalarla süslenmiş ya da fresk tekniğiyle boyanmış, üç ayaklı bir destek ve konik bir kapakla donatılmış silindir vazolar en tipik olanlarıdır. Bu temelden yola çıkılarak, genellikle ilahi güçlerin ya da gösterişli şekilde giyinmiş dini tören yöneticilerinin karmaşık tasvirlerinden oluşan betimleri canlı renklerle boyanmıştır.

Buradaki seramik sanatı, turuncu renkli, ince seramik hamurundan üretilen, çok ince çeperli kaplarla doruk noktasına ulaşmıştır. Genelde hayvan şeklindeki vazolar oldukça gerçekçidir ama devlet adamlarının ve antropomorf (insan biçimli) ilahi güçlerin tasvirleri küçümsenemez. Seramik teknolojisi, el becerisinin kil üzerindeki kontrolüne ve anlamını kavrayamadığımız dekoratif ve sembolik öğelerin çokluğuna bağlı olarak cesur şekiller deneyerek görkemli kil buhurdanlıklarda her türlü şekilsel sınırlardan neredeyse sıyrılmış gibi görünür.

Seramik bir kabın titizlikle hazırlanmış kapağı. Teotihuacán'da seramik, obsidyen ve taştan el yapımı objeler üreten 500'den fazla zanaat atölyesi vardı.

Ön Plandakiler

MİMARLIK

Teotihuacán, Meksika Vadisi'nin en önemli kültürlerinde, Tolteklerden Azteklere kadar yüzyıllar içerisinde yeniden ortaya çıkan kusursuzca tamamlanmış yapılara, farklı şekillerle bazı mimarı unsurlar uygulayan ilk Mezoamerika şehridir. İlk olarak, rampalar ile donatılmış ve tepesinde bir tapınağa ev sahipliği yapan, yukarı doğru yükselen platformlarıyla sağlam bir piramit tabanından faydalanıldığını belirtmek gerekir. Bu yapı, kutsal olana doğru yükselişi temsil eden ve aşağıda bir kenara itilmiş inançlılar ile evreni yöneten güçlü kuvvetlerle temas halinde olan din görevlileri arasında net bir çizgi oluşturan derin sembolik değerlere sahip olmalıydı. Teotihuacán'ın şehir planlamacılığında göze çarpan diğer bir nokta da dik açılı sokaklarla kentin düzenli bir ızgara planına sahip olmasıdır. Kent meydanları, sokakları, avluları, konutları ve kamu yapılarıyla düzenli ve yoğun bir görünüme sahiptir.

Yerleşimin en önemli noktaları, her yerde karşılaşılan ve gri, sağlam, kütlesel duruşuyla göz dolduran tapınaklardı. Tapınaklar aynı zamanda muhteşem kent manzaraları da sunuyordu.

İlahi güçlerden esinlenen motiflerle ince bir şekilde süslenmiş terrakotta kap.

TAŞ

Teotihuacán taş eser üretimi, pişmiş toprak üretiminde olduğu gibi aynı özgürlüğü göstermeyebilir. Taş eser üretiminde tam olarak tamamlanmamış teknolojik ilerlemenin sınırlamaları nedeniyle, şekiller hala oldukça basit görünür. Bu coğrafyada, metal olmadığı için taşların, işlenecek malzemeden daha sert bir taşla yapıldığını hatırlayalım. Taş eserlerin üretiminin amacı mitsel düşünceye ve dini ideolojiye şekil veren derin düşünsel değerler doğurabilmektedir. Özellikle obsidyen, yeşim, serpantin ve kaymaktaşı vb. yarı değerli taştan yapılmış kaplar, heykelcikler, büyük boyutlardaki heykeller, kutsallık hakkında açık ve sağlam bir ifadenin güçlü iletişim araçları olarak kendilerini gösterirler.

Bir ilahi gücü tasvir eden terrakotta kap. Teotihuacán'da üretilen seramik ihraç ediliyordu. Guatemala'da bile örnekleri bulunmuştur.

MEKSİKA VE BULUTLAR

Orta Meksika'da yaklaşık 2200 m yükseklikte yer alan *Lago de la Luna* (Ay Gölü) Vadisi, *Mezoamerika*'nın kültürel üretiminin en yoğun olduğu bölgelerden biridir. Burası *Cuicuilco* alanında bulunan anıtsal mimarinin ilk kalıntılarının olduğu ve *Teotihuacán*'ın prototiplerinin temsil ettiği ilk karmaşık sosyo-kültürel formların merkeziydi. Bu kentte üretilen el sanatı ürünlerinin, mezarlara sunu olarak yerleştirilen ya da günlük kullanım için üretilen eşyaların kayda değer uzaklıktaki şehirlerde görülmesi, bu kentin bölgedeki önemine işaret etmektedir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 600	Ekonomilerini avcılık, balık ve toplama üzerine kuran aynı isimli vadideki küçük köylerin temsil ettiği Teotihuacán'ın ilk kuruluş tarihi.
MÖ yaklaşık 200'ler	Teotihuacán'ın "anıt öncesi" evresinin başları. Bölge, yaklaşık 600 kişilik bir nüfusla 6 km² alanı işgal eden küçük binaların bir topluluğu gibi görünür.
MÖ 100-MS 100	Ay ve Güneş Piramitlerinin inşası. Sulu tarımın başları, önemli ölçüde nüfus artışı, sanatsal şekillerin ve yenilikçi teknolojilerin gelişimi, ilk toplumsal tabakalaşma biçimleri, kentsel bir yerleşim modelinin ortaya çıkışı.
MS100-300	Aralarında, muhteşem freskleriyle Tarım Tapınağı'nın bulunduğu önemli mimari komplekslerin inşa edilmesi.
MS 200	I. ve II.Teotihuacán evresi. Ciudadela Piramidi'nin inşa edilmesi.
MS 300	Artık gerçek bir kent merkezi olan Teotihuacán bölgesel düzeyde hâkimiyetini sürdürür.
MS 350-650	III. Teotihuacán evresi: Kültürel alanda zirvenin yaşandığı dönem. Şehir, tüm Mezoamerika'nın en önemli merkezlerinden biri olmaya kadar varır.
MS 650-750	IV. Teotihuacán evresi. Kent merkezinin gerilemesi.
MS750-MS 800	Teotihuacán'ın çöküşü ve tamamen terk edilmesi.

Tarım çalışmaları sahnesi ile Cacaxtla'nın duvar resimlerinden biri.

Cuicuilco
Başlıca Buluntular:
Klasik dönem öncesinde işgal edilen yerleşim yeri, Mezoamerika'nın ilk kent merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Nitekim içinde belki de en eski anıt yapıları bulunur.

Ranas
Başlıca Buluntular:
Geniş bir plato üzerinde simetrik olarak düzenlenmiş geniş anıt komplekslerden oluşturulan sit alanı. Toluquilla'nın merkeziyle birlikte Sierra Gorda'da madencilik faaliyetlerini düzenleyen başlıca idari merkezlerden biriydi.

El Tajin
Başlıca Buluntular:
MS 300' den 1100'e kadar gelişen şehir, 364 niş ile süslenmiş üst üste yedi platformdan oluşan ünlü piramide ev sahipliği yapar: Yapı açık bir şekilde astronomik gözlemlerle bağlantılıdır.

Meksika Körfezi

El Tajin

Cholula
Başlıca Buluntular:
Burada, yaklaşık 10 yüzyıl boyunca büyük birçok yapının katmanlaşmasının ürünü olan Mezoamerika'nın günümüze kadar bilinen en büyük piramidi bulunur. Zarif seramik tarzı (bkz. solda) *Cholula*'nın özelliğidir. Üstte Los Remedios Tapınağı.

Ranas

Tepeapulco

Meksiko

Teotihuacán

Cacaxtla

Cuicuilco

Cholula

Xochicalco

Las Pilas

Xochicalco
Başlıca Buluntular:
Teotihuacán'dan sonra ortaya çıkan şehir, Mezoamerika'nın değişik bölgelerindeki kültürel geleneklerin etkilerinin görüldüğü çeşitli anıtlara ev sahipliği yapar.

Las Pilas
Başlıca Buluntular:
Yerleşim yeri, Teotihuacán tarzı yapıları ve kil rezervleriyle göze çarpar.

Cacaxtla
Başlıca Buluntular:
MS 600 ile 900 arası gelişen alan özellikle duvar resimleri ile ünlüdür. Savaşın tasvir edildiği "Savaş Duvarı" diye anılan bu resim oldukça değerlidir.

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN BULUŞ

1950'LERDE İNGİLTERE'DE DOĞAN ENDÜSTRİYEL ARKEOLOJİNİN KÖKENİNDE, SANAYİ DEVRİMİNİ KARAKTERİZE EDEN ELLE ÜRETİM YAPAN FABRİKA, İMALATHANE GİBİ YAPILARIN KORUNMASINA DUYULAN İLGİ YATAR.

1901'de Giuseppe Pellizza da Volpedo tarafından gerçekleştirilen ünlü "Dördüncü Devlet" tablosundan bir görünüm.

Tarih ve Olaylar

BÜYÜK BRİTANYA'NIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Sanayi Devrimi'nin önemli adımı, ilk olarak 1785'te bir İngiliz pamuk dokuma fabrikasında kurulan buhar makinesinin keşfedilmesiydi. İngiltere'yi dünya çapında endüstriyel gelişimin başına getiren itici güç, buharın kullanımı oldu. 1815 dolaylarında İngiltere, kumaş, cam, seramik, çatal bıçak takımı, cerrahi aletler, pompalar, kazanlar ve her türlü motor ticaretinde önde geliyordu. Sanayi Devrimi aynı zamanda bir altyapı devrimidir. Su kanalları ve yol ağı, fabrikalar ve fabrikalardan ulaşım imkânı sağlamak için güçlendirilmişti; bir sonraki adım ise lokomotifin icadı ve demiryollarının doğuşu olacaktır.

Endüstriyel arkeolojinin araştırma konusu, teknoloji tarihinin geleneksel bakış açısındaki endüstrilerin doğuşuna zemin hazırlayan sosyal şartların ve ülkenin yeniden kurulmasındaki üretim süreçleri ve üretim araçlarının incelenmesidir. Bu endüstriyel arkeoloji araştırmaları, bu nedenle bir makinenin, bir mekanizmanın, bir aygıtın ya da bir fabrikanın doğuşuna zemin hazırlayan koşulları ve bu koşulların doğal bir ortamda ve karışık sosyal tabakalarda elde ettikleri sonuçları belirleyerek gözler önüne sermeye çalışır.

Endüstri arkeologlarının üzerinde titizlikle durduğu tipik kavram, üretim tesisleri ve bunlarla bağlantılı altyapı ağları aracılığıyla insanların yaptığı değişimlerin bütününü, aynı zamanda bu değişim karmaşasının birey ve toplum üzerindeki etkisini anlatan *"kültürel peyzaj"*dır. Sanayi Devrimi'nin kalıntılarının tarihi-arkeolojik önemi, *İngiltere*'de sonuç olarak, aşağıdaki tanımlama ile endüstriyel eserlerin kültürel zenginlikleri koruma yasasına girmesine zemin hazırladı: *"Kendi içinde ya da tesisler ve yapılarla bağdaştırılan, iletişim araçları dahil endüstriyel ve teknik yöntemlerin gelişimine ve başlangıcına ışık tutan özellikle Sanayi Devrimi dönemine ait endüstriyel bir yapıt herbangi bir yapıdır ya da başka sabit bir yapıdır."*

Fakat endüstriyel arkeoloji, endüstriyel kalıntıların tek başına dosyalanması gibi amatör safhayı aşarak kendine özgü özel inceleme yöntemleri ve teorileri ile donanmış bir araştırma dalı olarak 1970'li yıllardan itibaren varlığını sürdürmektedir. Endüstriyel arkeolojinin kurumsallaşmasının 1978'de *Uluslararası Endüstriyel Arkeolojiyi Koruma Komitesi*'nin yasasıyla gerçekleştiği söylenebilir.

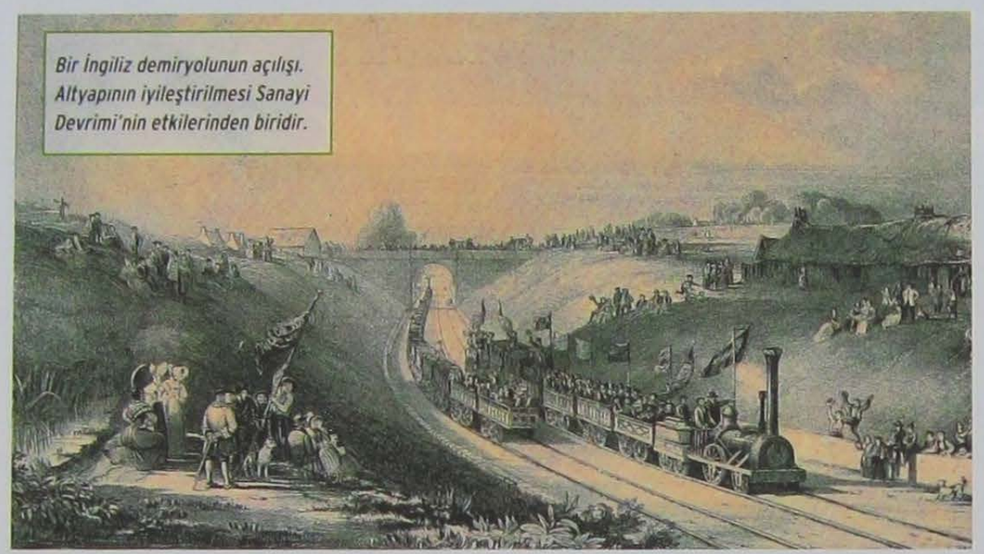

Bir İngiliz demiryolunun açılışı. Altyapının iyileştirilmesi Sanayi Devrimi'nin etkilerinden biridir.

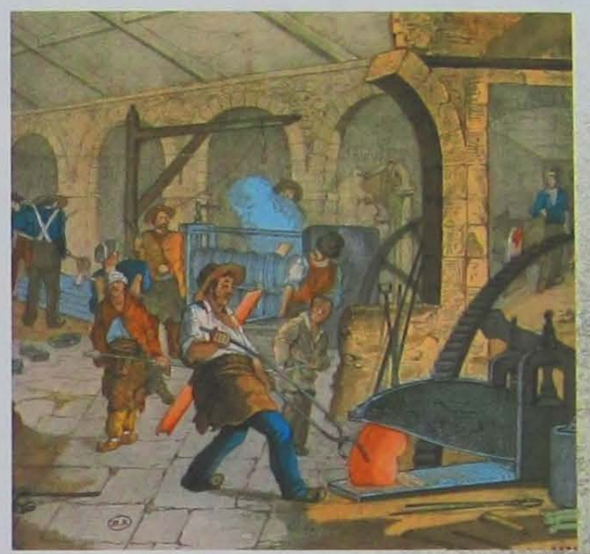

19. yüzyılda bir Fransız dökümhanesi. İngiltere'ye göre Fransa'da Sanayi Devrimi daha geç gerçekleşti.

İtalya'daki Parma ve Piacenza şehirleri arasındaki sınırda, Val Barlo'daki Borgo Burgazzi'nin eski değirmen çarkı.

Günümüzde İngiliz sanayi arkeolojisi bir yandan kayda değer bir belge yığını üretmiş ve hala üretmeye devam eden amatör araştırmacı gruplarının etkili varlığı ile diğer yandan da şahsi girişimin önemli bir role sahip olduğu değerlendirme ve koruma faaliyetleriyle kendini gösterir. Örneğin *Londra*'nın 22 km²'lik eski liman bölgesi, kişisel çabalarla kurtarılmış ve yeniden yapılandırılmıştır. Yine *Londra*'da kamu yönetimi, daha sonradan özelleştirilen bazı fabrikaları onarmıştır. Kok kömürünü yakıt olarak kullanan ilk demir-çelik sanayi ocaklarının muhafaza edildiği, Sanayi Devrimi'nin doğduğu yerlerden biri olarak düşünülen *Ironbridge* gibi bazı sanayi alanları müze- parklara dönüştürülmüştür.

Herhangi bir arkeolojik araştırma projesi, kazılan sit alanının sonraki kaderinden tamamen kopamıyorsa, genellikle teknik ve mimari açıdan karmaşık ancak herhangi bir estetik cazibeden yoksun büyük yapılarla ilgilenen endüstriyel arkeolojide bu durumun kaçınılmaz olduğunu İngilizlerin deneyimi göstermiştir. Nitekim ciddi bir analiz ve ekonomik ihtiyaçların titiz bir değerlendirmesi yapılmadan, terk edilmiş bir sanayi fabrikasının kullanılabilirliğini belirlemeden herhangi bir endüstriyel arkeoloji projesi başarısız olmaya mahkûmdur.

İTALYA'DA

Endüstriyel arkeoloji sadece bir İngiliz fenomeni değildir; değerlendirme ve restorasyon girişimlerinin sonucu elde edilen deneyimler ve büyük ilgi gören araştırmalar, özellikle ABD ve Fransa'da gerçekleştirilmiştir. 1977'de İtalya'da Endüstriyel Arkeoloji için "İtalyan Derneği" oluşturuldu ama daha 1972'de Caserta'da 18. yüzyıla ait *San Leucio*'nun

Toplum ve Gelenekler

ETKİLER

Sanayi Devrimi'nden sonra toplum alt üst oldu; kırsal kesimden şehirlere göç, işçi kaynayan yeni mahalleler ve köyler ortaya çıktı. Zenginliğin ve fakirliğin yeni biçimleri yayıldı. Tüketim malları birçok kişiye ulaşılabilir hale geldi ama zanaatkârlar telafi edilemez bir krizden etkilenmişlerdi ve işçilerin ağır çalışma koşulları, derin sosyal yozlaşma ile aynı zamanda ilk örgütlü mücadele şekillerini doğurdu. Yorkshire ve Lancashire'in büyük keten ve yün merkezi şehirlerinde F. Engels İngiliz işçi sınıfının koşulları üzerine çalışıyordu.

imalathanesi üzerine bir proje başlatılmıştı. Yine aynı yıl, 16. ve 17.yüzyıl arasında *Venedik*'in ipek değirmenleri üzerine yapılan bir araştırma ortaya çıkmıştır. 1975'te ise, *Crespi d'Adda*'nın işçi köyünün restore edilmesi ve değerlendirilmesine yönelik bir çalışma başlamıştı. Daha sonra *Bologna*'nın eski mezbahası ve tütün fabrikası üzerine ve *Roma*'da *Testaccio* semtindeki 18.yüzyıl mezbahası üzerine araştırmalar hatırlanabilir. Bütün bu araştırmalar arkeolojik ilgiden çok özellikle tarihi-mimari ilgiden doğar ve hala İtalya'da endüstriyel arkeoloji, mimarlık tarihin bir kolu olarak algılanır.

1980'li yıllardan itibaren *Torino'da Lingotto* bölgesinin korunması, Cenova'nın eski limanının yeniden

FIAT'ın otomobil üretimi için 1932'de açılan ilk tesisi Lingotto bugün kültür, sanat ve alışveriş başta olmak üzere çok işlevli bir merkezdir.

Solda. Torino'da otomobil fabrikasının kurulduğu 1899 yılında FIAT atölyelerinde çalışan işçiler.
Sağda. 19. yüzyılın ilk dönemlerindeki bir fotoğrafta Legnano'nun Kanton pamuk fabrikasının içi.

yapılandırılması ve terk edilmiş sanayi komplekslerini koruma ve değerlendirmesi gibi diğer önemli projelerin başlaması yer alır.

BELGELER

Endüstriyel arkeoloji araştırmalarında toprak üzerindeki kalıntıların doğrudan belgelenmesi, özellikle önemlidir. Yeni arkeoloji dalının yetki alanını bildiren araştırmacılar için bir İngiliz el kitabından alınan yönergelerden bazıları şunlardır; "Endüstriyel arkeolojinin kökeninde bazı çalışma kategorileri belirlenmiştir: Kömür ve metaller; enerji kaynakları; dokumalar, seramik, cam, yemek hazırlama, bira ve alkollü içecek üretimi; ulaşım; yapı malzemeleri; tarım endüstrisi. Ardından, orijinal kategorilere üç yeni ve mantıklı kategori daha eklendi: İşçi evleri, kamu hizmetleri ve eğlence sektörü."

Tarih ve Olaylar

İLERİYE DOĞRU

Sanayi Devrimi'nin kökeninde, İngiltere'de kömür ve demirin mevcut olması ve yataklarla kaynaklardan faydalanmak için teknolojinin keşfedilmesi yer alıyordu. Bu iki öğe, ilk olarak İngiltere, Doğu Avrupa ve Amerika'nın kuzey yarıküresinin sosyal ve ekonomik yaşamının kökten değişmesine neden oldu. Tarımda makineleşme 18.yüzyılda başlarken, maden ocaklarından faydalanma Orta Çağ'a kadar uzanıyordu. Ama kömür kaynakları, yer altından su çıkarmanın olanaksızlığından dolayı erişilmezdi. İlk pompa 1698'de faaliyete geçmişti ve o andan itibaren kömür yakıt olarak hızlı bir şekilde odunun yerini aldı.
Sanayi Devrimi'nin gerçek başlangıcıyla özdeşleştirilebilen kritik yıl, Coalbrookdale'nin dökümhanesinde kömürün kullanımına dayalı ham demir üretimi yönteminin geliştiği 1709 yılıdır. 1784'te saf demir üretimi için teknik belirlenmişti. Sonra Galler'de demir ve kömür yatakları keşfedildi ve bu, bölgenin endüstriyel anlamda hızla gelişmesine neden oldu. 18.yüzyılın sonuna doğru Yorkshire'da ve Lancashire'da el sanatına dayalı zanaatsal üretimin yerini suyla çalışan makineler aldı. Dokumacı Jenny, aralıklı yün eğirme yardımıyla, çok ince ve sağlam iplikler elde etmeye ve Hindistan'ınkinden daha ince muslin kumaşlar üretmeye izin veren sulu dokuma tezgâhıyla çalışmaya başlamıştı.

Veriler ve Bilgiler

ENDÜSTRİYEL ARKEOLOJİ

"Nispeten bu yeni bilim dalında hem profesyonel arkeologlar hem de amatörler için yer vardır. Alandaki çalışmalar, özellikle önemli bir role sahiptir çünkü endüstriyel eserlerin belgelenmesi, yıkım ya da kökten yapılanma şekli altında gittikçe hızlanarak devam eden yok olmalara çare olabilir... Bununla beraber belgeleme tek başına yeterli değildir. Bu komplekslerde uygulanan yöntemler ile makineleri ve fabrikaları çalıştıran insanlar, kendi çalışmalarında endüstriyel arkeoloji heyetinin önemli bir parçası olmak zorundadır.
(J.Kenneth Major, *Fieldwork in Industrial Archaeology*, 1975)

Crespi d'Adda'nın (Bergamo/İtalya) işçi köyü UNESCO tarafından korunan Dünya Kültürel Mirası Listesi'ne giren beşinci alandır.

SAVAŞÇI BİR TOPLUM ÜZERİNE ARAŞTIRMA

ÜNLÜ TARİHÇİ PLİNİUS, SABİNİ SOYUNDAN GELEN PICENUM TOPLULUĞUNUN, MARS GEZEGENİNDE KUTSAL BİR KUŞ OLARAK KABUL EDİLEN AĞAÇKAKANI TAKİP EDEREK BÖLGEYE ULAŞTIKLARINI ANLATIR. BÖYLELİKLE SAVAŞÇI BİR KÜLTÜRÜN MACERASI BAŞLAMIŞTIR.

MÖ I. binyılın başında, İtalyan Yarımadası'nda yaşayan topluluklar özel bir dönem geçirir. İtalyan topraklarının büyük bir kısmının *Demir Çağı*'nın başlangıcı ile çakıştığı bu tarih aralığında, İtalik kavimlerin kültürel gelişimi henüz tamamlanmıştır. Bu toplumlar kendilerini birkaç yüzyıl sonra, gelişen *Roma* gücüne karşı direnirken bulacaklardır. *Picenum Medeniyeti*, arkeologların gelişen merakları sonucu ortaya konan araştırmalar ışığında italik kavimleri mozaiğinin en anlamlı örneklerinden biridir.

YURT

Picenum devletinin sınırları hakkındaki belirsizlik devam etmektedir; ortak bir kanıya göre *Piceniler*, *Marche* ve *Abruzzo*'nun büyük bir bölümünde kontrolü ele geçirmişlerdi, fakat *Marche* bölgesi için kanıtlar apaçıkken, *Abruzzo* bölgesi için araştırmacıları, *Picenum* topraklarının özellikle güney sınırlarıyla ilgili değişik varsayımlar geliştirmeye zorlayan belirsiz bir durum söz konusudur.

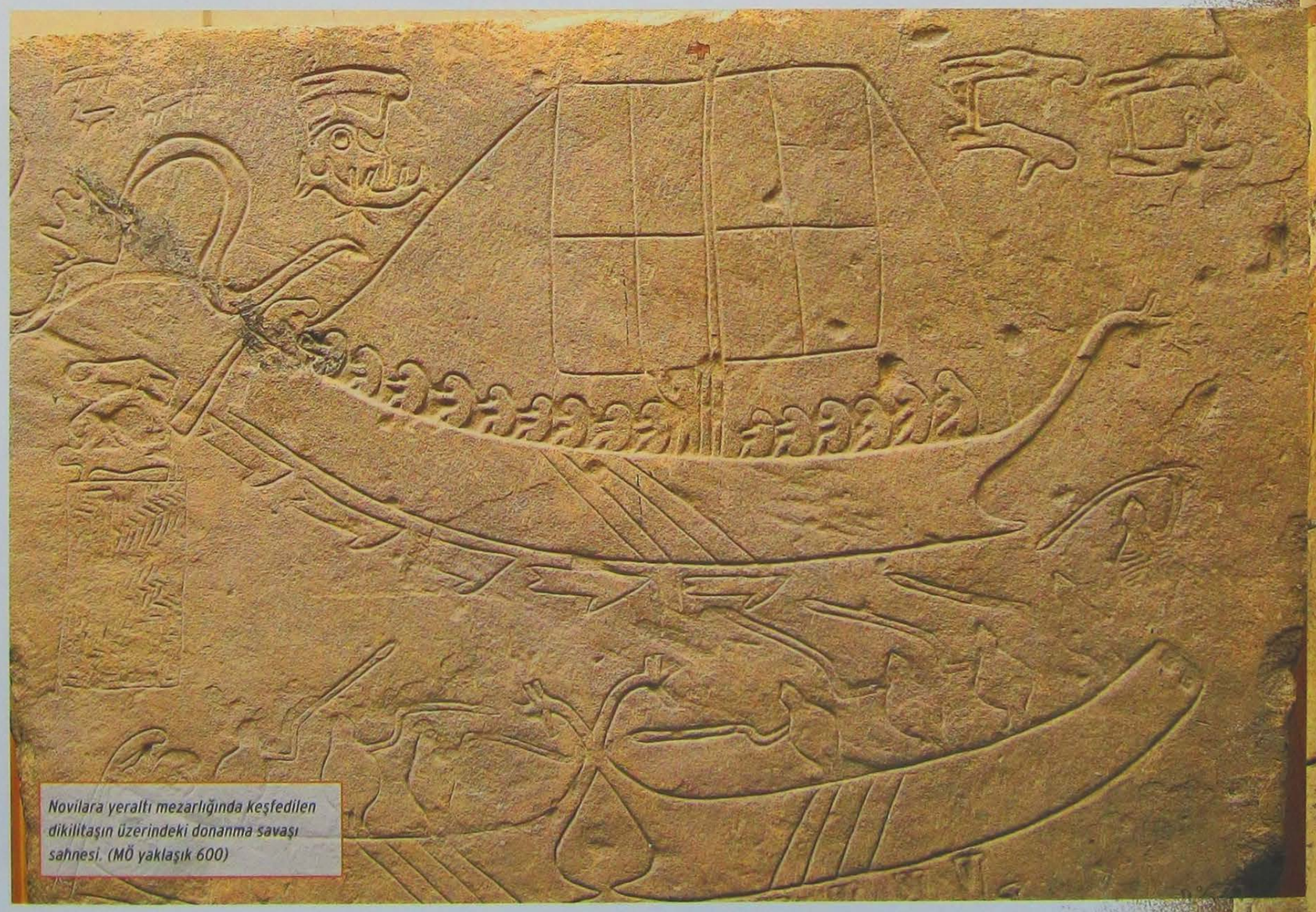

Novilara yeraltı mezarlığında keşfedilen dikilitaşın üzerindeki donanma savaşı sahnesi. (MÖ yaklaşık 600)

Chieti Müzesi'nde korunan ünlü Capestrano Savaşçısı heykeli. MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilir.

Korinth tipi bronz kask, Campovalano'da bulunmuştur ve Chieti Müzesi'nde sergilenmektedir (MÖ 6. yüzyıl)

Ülke topraklarının yapısı *Picenum Medeniyeti* içerisindeki farklılıklardan oluşmaktadır. Nitekim *Picenler*in kültürü, belirtileri kolay anlaşılabilecek özelliklerle anlatılmaktadır, fakat bu özellikler toplamda birlik ve bütünlük oluşturmaz. Bu kültür daha çok aynı modelin *Picenum* coğrafyasındaki vadilerden izler bırakarak geçen gruplar tarafından oluşturulan farklı versiyonların bir harmanlamasıdır. Bu gruplar *Adriyatik*'in diğer kıyısındaki ve İtalyan Yarımadası'nın Tirreno yamacındaki insanlarla ilişkiler kurmuş, fakat bu gruplar birbirlerinden uzak kalarak homojen bir yapı oluşturmamış, her biri kendi geleneklerini korumuş ve sürdürmüştür. Zaten politik açıdan da *Piceniler* asla merkezi bir düzene sahip olmamıştır ve *Picenum* başkenti diye adlandırılabilecek bir sit alanı da yoktur.

Muhtemelen günlük kullanım için yapılmış bir tencere.

Bugün bu topluma verdiğimiz isim Yunanların ve Romalıların onlara verdiği isimle aynı değildir. Nitekim Yunanlılar onları *Apula* bölgesindeki halkın isminden esinlenerek *Peuceti*, Romalılar ise *Picentes* olarak adlandırmış ve topraklarına da *Picentium* demiştir. Sadece *Cumhuriyet Dönemi* sonunda *Picenus* sıfatı doğmuş ve ülkeye de *Picenum* adı verilmiştir. Yerleştikleri coğrafi alan,- *Augustus* bölünmesinde 5. Krallığa karşılık gelen- *Picenum* bölgesi ile sınırlı kalmamıştır; bu alan hem kuzeye hem de batıya, *Sabina* ve *Samnit* bölgelerine kadar uzanmıştır.

Picenum Medeniyeti'nin öyküsü, Roma ordusunun *Samnitler* ve müttefikleri olan *İtalik*lerle önemli bir savaş için karşılaştığı *Bronz Çağı*'yla MÖ 295 yılları arasında sona ermiştir. Bu sırada *Piceniler*, Romalıların yanında yer almayı seçmişler ve muhtemelen zafer kazanmalarına önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Fakat akla aykırı gözükmesine rağmen, her ne kadar galip gelseler de *Sentino Nehri*'nin yakınında yapılan savaş *Picenler*in sonunu işaret etmektedir.

Novilara yeraltı mezarlığı kazıları sırasında bulunmuş bir çift kothon kap.

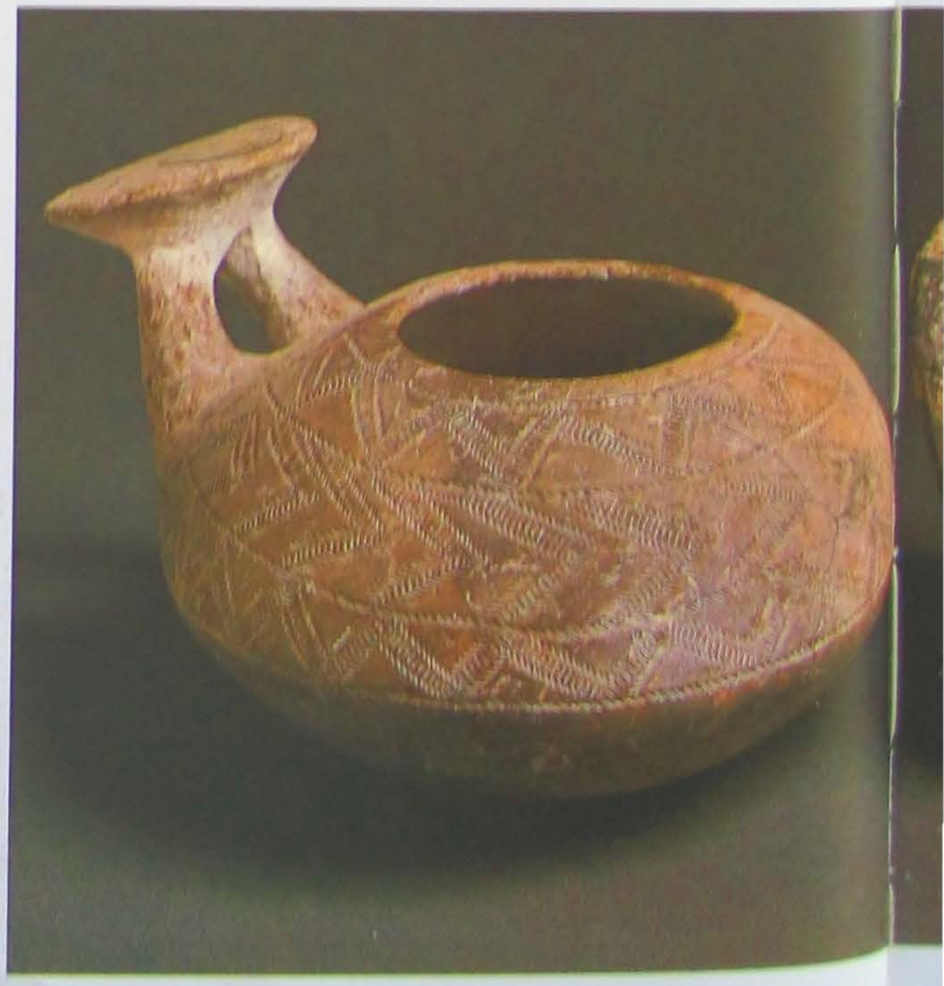

Üzerinde elbise ve takı kalıntıları olan kadın büstü. Capestrano'da bulunmuştur ve Chieti Müzesi'nde sergilenmektedir.

Seramik çiniler mezar eşyalarının temelini oluşturmuştur. En tipik şekillerden biri MÖ 8. yüzyıldan bu yana *kothon* adı verilen yassılaştırılmış yuvarlak gövdeli, yuvarlak ağızlı, genellikle parçalar ilave edilmiş, yatay yan kulplu küçük kaplardır. Aydınlatma için kullanıldığı düşünülen kapların tütsü ya da yanıcı başka maddelerin kabı da olabileceği ileri sürülmektedir. Diğer tipik kaplar çeşitli şekillerde, süslü bikoniktir (çift konik). Genellikle uzun ayaklı ya da destekli, hayvan figürlü, kabartmalı büst figürlü, kulp kapaklı karmaşık şekiller bulunmaktadır. At, kuş figürlü süslemeler kapların kullanılışına göre değişiklik gösterir.

Genellikle prens gibi yüksek sınıf insanlarının zenginliği, özellikle lüks objelerle ortaya çıkar. *Picenum* aristokrasisi, komutanlarının silah ve ordu kontrolünü de elinde bulundurduğu savaşçı insanlardan oluşuyordu. Mezarlara koyulan eşyalar, yakın bölgelerdeki aristokratları ve uzaklardaki kültürel bölgelerle ticaret aracılığıyla kurulan ilişkileri kanıtlar.

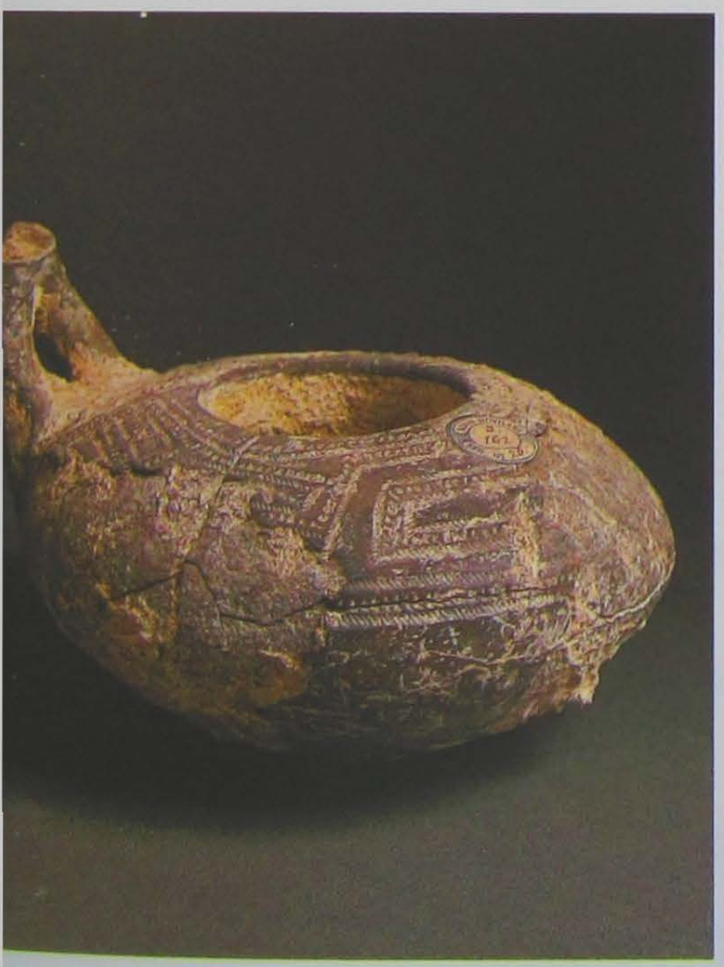

KANITLAR

Marche bölgesindeki Picenilerin varlığına dair ilk kesin kanıtlar MÖ 9.yüzyıla ya da *Demir Çağı*'nın ilk dönemine kadar uzanır. Bu dönemde bronz, günlük kullanım objeleri arasında en yaygın metaldir. MÖ 8. yüzyılla birlikte *Picenum* kültürü özellikle mezar eşyalarının zenginliğiyle kanıtlanmış tam bir gelişme yaşar. En yaygın cenaze ritüeli gömme törenidir ve mezarlar, içine bedenin sağ tarafa kıvrık şekilde yerleştirildiği dikdörtgen veya sade, oval toprak hendeklere yapılmaktadır. Eşyalar, ayaklara ya da gömülen kişinin başının etrafına yerleştirilir. Bazı mezar kazıları, gömme şekillerinin nasıl kusursuz bir plan izlediğini ortaya koymaktadır: En eski ya da en önemli mezarlık bölgesinin merkezinde; yanlarında, çeşitli eşyalarla, bir ya da iki kadının mezarı, etrafında ise 12- 13 mezar daha bulunmaktadır.

Numana'da bulunan, sarı renkli çok katlı kil çömlek. MÖ 40 yılına tarihlendirilebilir. Picenum yeraltı mezarlarında birçok seramik obje bulunmuştur.

Alfedena'da bulunan bronz disk, Chieti Müzesi'nde sergilenmektedir.

Novilara'da bulunan ve MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen bronz örgü yelek.

Süsleme aracı olarak kullanılan Eski Mısır tipi nazarlıklar, Yunanlılar ve Fenikelilerle yapılan batı ticaretinden ya da *Etrurya*'dan geliyordu. Ölünün seçkin sınıfını yansıtan büyük kalkanlar, miğferler, kılıçlar, krallık asaları ve bazen hayvan şekilleriyle süslenmiş fildişi tahtlar ya da sabanları da kapsayan silahlar, savaşçıların tipik eşyalarını oluşturuyordu. *Picenum*'da, sabanla birlikte gömülü bir iskelet de bulunmuştur.

Kadın mezarlarında bulunan çok sayıda bronz ve gümüş kolye, salkım küpe ya da yontulmuş kehribar objeler çok şıktır. Bu uzak yerlerden gelen lüks obje mülkiyeti, savaş ganimeti olarak açıklanabilir. Ne var ki, özellikle *Homeros* destanlarında sözü edilen geleneğe göre; muktedirler arasında bir dizi değiş tokuş hediyesi olarak açıklamak daha doğru bir varsayımdır. *İtalya*'nın güneyine ve merkezine yapılan kehribar ithalatı ve buna bağlı olarak işlenmesinin MÖ 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiş olduğu kanıtlanmıştır. Geometrik biçimli kolyeler, şekilli kehribarlar ya da kehribar gövdeli broşlar *Picen*lerin yeraltı mezarlarında çokça bulunmaktadır; yapılan analizler kehribarların Baltık Denizi'nden uzun bir yolculukla geldiğini kesinleştirmiştir.

Novilara yeraltı mezarlığındaki bir savaşçının mezarında bulunan silahlar. (MÖ 11. yüzyıl)

METALLER

Metal işlemeciliği, birçok eritme atölyesinin ortaya çıkarılmasıyla kanıtlanmıştır. *Picenum* topraklarında bakır ve kalayın bulunmaması nedeniyle yapılan ithalat, bronz ürünlerini lüks eşya haline getiriyordu. Bu yüzden yeni obje üretiminin dışında, eski ve çok kullanılmış objeler de yenileniyordu. Demir kullanımının başlamasıyla, demir objeler üzerine gömme süslerle işlenmiş bronz telli özel bir teknik yaygınlaştı. Miğferler, metal kaplamalı kaplar ve zırhlar, bakır ve balmumu alaşımı bu süslemelerle yapılıyordu.

Picenum kültürünün ayırt edici özelliği, savaşçının mezar eşyalarında yer alan ve prens gibi aristokratların belirlenmesinde kullanılan silahların önemidir. (Bu sonuncular ünlü *Capestrano Savaşçısı*'nda en etkili örneğini bulur.) Sadece süs silahları değil bireysel çarpışmalara ya da saldırı ve soygunlara uygun silahlar- daha çok savaş sanatının tipik silahları- üretiliyordu; ve dolayısıyla bu, düzenli orduların varlığına bağlıydı. Muhteşem şekilde süslenmiş kılıflı kılıçlar, miğferler ve kalkanlar, zırhlar ve mızraklar, ok değiş tokuşunun ardından sık sık yapılan çarpışmaları çağrıştırıyor. Bu koşulların hepsi, tarihlerinin ilk evrelerinde geleneksel bir orduda asker olmaktan çok, *Piceni* savaşçılarının paralı asker olarak hizmet ettiği teorisinin dayandığı temellerden biridir.

Bronz Çağı'ndan itibaren *Piceni*lerin potansiyel savunması at ile desteklenmiş, bu durum *Orta Adriyatik* bölgesindeki savaşçıları daha da korkutucu hale getirmiştir.

Metal, askeri alanın dışında da geniş kullanım alanı buluyordu. Erkek ve kadın süs eşyaları ile değerli ev eşyalarının üretiminde -sabanlar, amforalar, metal kaplar, kulp ve kapaklarında olduğu gibi hayvan ya da savaş figürlü özenle süslemiş yuvarlak kaplar, şölenler için süslü şişler, maşalar- kullanılıyordu. Zengin gerdanlık, broş koleksiyonu kadın giyiminin vazgeçilmez parçasıydı, genellikle ana malzeme bronzdu fakat altın, fildişi, kehribar örnekleri de yok değildi.

Picenum Medeniyeti'ne özgü tipik bronz yüzük. (MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı.)

Geçmişin Kanıtları

TEPEDEN TIRNAĞA SİLAHLI

Piceniler, Roma Öncesi dönemde, bir İtalik savaşçının eşyalarını oluşturabilecek silahlar ve silahlanma üzerine en zengin kanıtlardan birini bırakmıştır. Piceni mezarları kazısı bu konuda en temel kaynağı oluşturur. Keşfedilen birçok mezar eşyası, çok sayıda saldırı ve savunma silahlarının tipolojik çeşitliliği arkeologları şaşırtmıştır. Silahlanma en eski evrelerde, bronz mızrak ve bronz ve demir kılıçlardan oluşuyordu. Bronz kılıçlar daha uzun ve çok yakın olmayan dövüşlerde, belki şövalyeler arasındakilere daha uygundu. Demir kılıçlar ise daha kısa ve oymalıydı ve göğüs göğüse çarpışmalar için uygun özellikler taşıyorlardı. Daha sonraları, tek kesimli, kıvrımlı demir kılıçlar ortaya çıktı ve savaş araç gereçlerine dahil olan mızraklar, daha sık üretildi. Araştırmacıların iddiasına göre, bu değişiklikler ve özellikle mızrakların yayılması, bireyler arası çarpışmalardan kapalı formasyona geçişte bir deneme oldu. Daha sonra kılıçlar ve mızraklara, balta eşlik etti. Çalışma aracı olarak zaten var olan balta, en etkili saldırı silahı haline geldi. Ve neredeyse her zaman bir Piceni savaşçısı eşyasının vazgeçilmez parçasını oluşturdu. Savunma araçlarıyla ilgili bulgular daha azdır. Miğfer, en çok bulunan eşyadır. Çeşitli tipteki miğferler, komutanların ya da zengin sınıfların bir ayrıcalığı olarak kabul edilmektedir. Bazı miğfer örnekleri süsleme açısından oldukça şıktı fakat işlevsel açıdan daha az fonksiyoneldi. Bu miğferlerin sembolik bir işlevi olabilir: Kişinin zenginliğini ve saygınlığını simgeleyen miğferler gibi. Kalkanlar ve zırhlar gibi diğer savaş objeleri ise daha nadirdir.

Pesaro eyaletinde, Novilara'da bulunan mezarlardan çıkarılan Piceni miğferi.

KONUTLAR VE FAALİYETLER

Yeraltı mezarlarına göre uzun süre göz ardı edilen *Picenum* yerleşim bölgeleri, günümüzde gerçekleştirilen çok sayıda araştırmanın merkezindedir. *Pesaro*'da MÖ 5. yüzyıldan itibaren bir bölümü duvarla örülmüş ve kiremitle kapatılmış dikdörtgen biçimli yerleşim yerlerinin varlığı kanıtlanmıştır; *Cessapalomba*'daki yerleşim yeri, harçsız alçak duvarlı ve yarım koni şeklindeki kiremitlerden yapılmış yüksek ahşap yapıları gözler önüne sermiştir. *Matelica*'da yapılan son keşif dikdörtgen şeklinde, düzgün sıralı, harçsız duvarlı *Protohistorik* (Prehistorya ile tarih arasında kalan dönem) bir yapıyı açığa çıkarmıştır.

İşgal edilen toprakların özelliklerine ayak uyduran *Piceniler* kendilerini tarım ve hayvancılığa adamışlardı. Tarım, *Pre Protohistorik Çağ*'ın koşullarına göre yapılıyordu. Nitekim bir sürü saban ya da tarımsal aletlerin kalıntılarına göre özellikle ve muhtemelen tarım sistemi, kazı yapmaya yarayan sopalar üzerine temellenmiş görünmektedir.

Hayvancılık alanında koyun ağırlıktaydı. Koyunun etinden ve ilginçtir sütünden de faydalanılıyordu: *Apenin* geleneğinin izlerini taşıyan, çok sayıda süzgeç, süt üretiminin varlığını kanıtlamaktadır. Hayvancılık ve tarımın yanı sıra *Piceniler* avcılık ve balıkçılıkla da uğraşıyordu.

Mitler ve Efsaneler

PİCENİLERİN KÖKENİ ÜZERİNE BİR HİPOTEZ

Picenilerin kökeni üzerine bir hipotez "Naturalis Historia" adlı kitabında, ünlü tarihçi Plinius tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, Piceniler, kutsal ilkbahar dileğinin ardından, Sabinilerin soyundan gelmiştir. Kutsal ilkbahar, Roma Öncesi İtalya'da var olan, belli bir yılda doğmuş - insan ya da hayvan- her canlının bir tanrıya- genellikle Mars'a adanmasını öngören bir tapınma şekliydi. 20. yıl tamamlandığında gençler, tanrıya kurban edilmek yerine, yeni topraklara ulaşmak için kendi topluluğunu terk etmeye zorlanırlardı.

Chieti Müzesi'nde korunan Atessa Savaşçısı'nın heykel parçası.

Novilara kazılarında bulunan tütsü kabı.

Yonca ağızlı üç kesimli kil testi.

Balıkçılığın sınırlı oluşu hayret vericidir. Büyük bir bölümü deniz kenarına, akarsuların geçtiği alanlara yerleşen bir toplumun çok fazla deniz ürünü tüketmesi beklenirdi. Yetenekli savaşçı ve belki paralı asker olmak dışında *Piceniler* becerikli tüccarlardı. Bu, ülkenin coğrafi konumundan kaynaklanıyordu fakat metal üretimi için gerekli hammaddeleri bulma zorluğu da yaşanıyordu. *Piceniler*in dış pazarlarda ne aradıkları anlaşılsa da bakır, kalay ve demir karşılığında ne önerebildiklerini kestirmek biraz zordur. Cevap kısmi olsa da kehribar ticaretiyle ilgili aracılık faaliyetlerinde aranmıştır. Tarih öncesi çağdan beri, *Picenum* bölgesi, kuzeyden gelen titizlikle yapılmış reçine fosillerinin sınıflandırılmasında en önemli merkezlerden biri olmuştur ve faaliyetlerin tümünün MÖ 1. yüzyılda gerçekleştiği varsayılmaktadır. Yine de bu kehribarlar, *Piceniler*in yer aldığı ticaret trafiğinin genişliğini kanıtlayamaz, bu yüzden diğer eşyaların da değiş tokuşun merkezinde olması muhtemeldir. *Marche*'nin antik halkının, köle ticareti yaptıklarını ileri sürenlerin sayısı da az değildir.

Adak özelliği taşıyan özenle işlenmiş hayvan kompozisyonlu, delikli kemik plağı parçası. Bu obje Marche ve Abruzzo bölgesindeki Roma Öncesi İtalik kavimlerin sanatsal canlılığını gösteren en son kanıttır.

SAVAŞ SANATI

YÜZYILLAR BOYUNCA İTALYA'NIN BÜYÜK BİR BÖLÜMÜ SÜREKLİ SAVAŞ HALİNDEYDİ. SADECE İÇ SAVAŞLARIN SONUNDA VE PAX AUGUSTA'NIN KABUL EDİLMESİYLE BİR BARIŞ DÖNEMİ YAŞANDI VE İLK BARBAR İSTİLALARININ SONUNA KADAR BU ORTAM BOZULMADI.

Silahlı insan figürüyle bir Etrüsk vazosu.

İnsan figürlü, dört tekerlekli küçük bronz saban. Bisenzio'da bulunmuş ve MÖ 8.yüzyıla tarihlendirilmiştir.

MÖ 3. yüzyılda, Roma'nın İtalyan topraklarında kurduğu üstünlüğe kadar, aslında en azından savaşın sonuna kadar, *İtalyan Yarımadası* birbirleriyle zıt kültürlerin mozaiği olmuştur. *Yunan* kolonilerinin güneye, *Kelt* istilacılarının kuzeye hakim olmasının ardından, *İtalik* kavimler *Etrüsklerle* karşı karşıya geliyordu.

En büyük *İtalik* etnik gruplar arasında sadece birkaçından söz etmek gerekirse; *Samnitler, Iapigiler, Bruzi* ve *Lucaniler, Volsci* ve *Latinler* arasında sürekli çatışmalar yaşanmıştır. Sadece sınır çatışmaları değildi aralarındaki, *İtalikler* ve *Etrüskler, Kelt* ve *Yunanlılar* arasındaki savaşların birçoğu amaç ve sonuç olarak halkların yerlerini değiştirmek, yeni, yaşanabilir, tarım ve ticarete uygun yerler aramak içindi.

MÖ 11. ve daha sonra 6. yüzyılda *Etrüskler* bu şekilde *Güney İtalya* ve *Campania*'da şehirler ve ticaret ağları kurarak, yerleşim bölgeleri oluşturmuşlar, 5. yüzyılda da dağılmışlardır. *Latinler*in antik şehirlerini işgal edip, *Tirreno*'da korsanlık yapılan *Anzio*'nun en önemli limanını ele geçirmek amacıyla MÖ 5. ve 4. yüzyıllar arasında gelen *Volsciler*, Lazio'nun büyük bir bölümünü işgal etmiş. 5.yüzyılın sonunda *Samnitler*in bir kısmı daha önce orada yaşayanları kovup yeni topraklara yerleşerek özerk bir toplum oluşturana kadar *Apenin Dağları*'ndan *Campana Vadisi*'ne inmişlerdi. Bazen şehirler, yeni hakimlerinin egemenliği altında farklı bir isimle doğmak için yok edilmişti. Örneğin *Campana* kıyısındaki Yunan kolonisi *Poseidonia*, Lucaniler tarafından işgal edilmiş ve *Paestum* adını almıştı.

SAVAŞIN EFENDİLERİ

Neredeyse bütün *İtalik* kavimlerde sürekli savaşlar yaşanmıştır ve kendini neredeyse her zaman seçkin politika ve ekonomiyle belli eden savaşçı figürü, bu toplumların vazgeçilmez kültü haline gelmiştir. Fakat ne yazık ki *Yunan* ve *Latin* yazınsal kaynakları, *İtalik* kavimlerin yaşadığı savaşlar, trajediler ve katliamlar hakkında çok az bilgi vermektedir. Sadece *Roma*'nın kendisi işin içine girdiğinde, bilgi akışı hızlanmaktadır.

Bazı *Etrüsk* ve *İtalik* kavimlerinde, savaşçıların silahlarıyla gömülmesi ve silahları tapınaklara adaması şeklindeki gelenekler sayesinde, bugün *Roma*'nın boyunduruğuna girmeden önce İtalya'nın çeşitli bölgelerinde kullanılan silah tipleri ile ilgili geniş bilgi elde edebiliyoruz. Diğer yandan mezar resimleri, *Etrüsk* ve *İtalik* seramikleri gibi bulgular, genellikle savaş dünyasına sıkı sıkıya bağlı törenlerle ve savaşçı figürlerle ilgili ele geçenler, *İtalya*'nın eski halkları ve savaşları hakkında daha net bilgi vermektedir.

En eski bulgular bize *Etrüskler*'den ulaşmaktadır. MÖ 11. ve 7. yüzyıla ait ve "Oryantalizan Dönem" (*MÖ 720-650. Doğu etkisinin başladığı dönem*) adı verilen ilk *Demir Çağ* kültürü mezarlarında muhteşem silahlar göze çarpar. Bunlar genellikle metalik zırhların ve tarih öncesi geleneklere uygun geometrik süslemeli, kabartmalı, metalik sacdan yapılmış büyük yuvarlak kalkanların olduğu silahlardır. Kendilerini tekerlekli araba şeklindeki mezarlara, hatta bazen sabanla gömdüren *Etrüsk* dünyası, *Oryantalizan Dönem*'in sonuna kadar gücünü korumuş gibi görünüyor. *Falisca* bölgesi -*Umbria* ve özellikle *Picenum* bölgeleri – de, bu dönemde *Etrüsk* modelinin yayıldığı bölgelere dâhildir. Tüm bu topraklara *Demir Çağı* Avrupa kültürlerinin etkisi nüfuz eder; bu bölgelerde ve *Orta Avrupa*'da kullanılan silah tipleri arasındaki benzerlik dikkate değerdir. Sonraki dönemde Etrüsklere ait bulgular azalırken *Piceni* ve *Samnitlere* ait yeraltı mezarlarına ilişkin belgeler artmaya başlar.

Novilara bulguları *Picenum*'da ya da *Pietrabbondante* bulguları *Sannio*'da oldukça fazladır. Mezarların büyük bir kısmı özellikle işlemeli mızraklar içermektedir. Fakat silahlanmanın en saygın sembolü gibi görünen, *Samnitlere* ait metal geniş kemerler oldukça yaygındır.

Karşı karşıya gelmiş iki savaşçıyı tasvir eden kabartmalı bronz zırh.

Paestum'dan bir Lucano savaşçısına özgü fresk. (MÖ 4. yüzyıl)

MİĞFERLER VE ZIRHLAR

Basit mezar eşyalarının yanı sıra dikkate değer yoğunlukta başka eşyalar da bulunmuştur. 6. ve 5. yüzyıllar arasında *Picenum*'da ve aynı zamanda Alplerde yaygın olan *Negau tipi miğfer*ler gibi *İskandinavya*'dan gelen elementler de göze çarpmaktadır. Gövde kısmı genellikle tek diskli zırhla, bazen antik usule göre, birbirine lehimlenmiş ya da birleştirilmiş üç diskli zırhla korunmaktadır. Tek diskli zırh örnekleri, Demir Çağı'nda *Etrurya* ve *Picenum* bölgesinde mevcuttur.

Bununla birlikte *Yunan* etkilerinin fazla olduğu bölgelerde görkemli antik sabanlar da ortaya çıkmıştır; *Marcellina*'da Antik Laos- ünlü bir mezar eşyasının, üzerinde kabartmalı, tek diskli zırh, Yunan silahlanmasının en etkili örneklerinden biridir.

Diğer yandan daha arkaik dönemden 4. ve 3. yüzyıla kadar, üzerinde *Yunan* etkilerinin görüldüğü miğfer örnekleri bulunmaktadır. Özellikle, ağırlıklı olarak *Adriyatik* bölgesinde -Sannio'dan Puglia'ya -yayılmış fakat daha sonra da Bruzi ve Lucani'lerde görülen *Korinth stili miğferleri* anımsayalım. Hatta *Apulo-corinzi miğferleri* gibi, bu miğferlerin sadece kafaya geçirilip yüzü örtmemesinden dolayı, tipik göz deliklerinin taklit edildiği süslü melez şekilleri bile doğmuştur. *Sabini, Equi, Marsi, Volsci* ve *Latin* bölgeleri hakkında çok az bulgu vardır. Fakat bu son saydıklarımızın dışında birçok toplumun *Samnitlerle* gerçekleştirdiği etnik dayanışma bu toplumların silahlanma şeklinin *Samnitlere*

Brolia'da bulunan savaşçı figürü bronz heykel, Floransa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Paestum'da bir düellonun resmedildiği fresk. (MÖ 4. yüzyıl)

Tipik Yunan miğferiyle Campana savaşçısı; San Prisco'da bulunan ponza taşının üzerindeki resim.(MÖ 4. yüzyılın sonu)

benzediğine bizleri inandırmaktadır. Sadece bir tane olsa da *Latin* bölgesindeki bir bulgu, sisleri dağıtmaya yardımcı olmuştur; *Lanuvio*'da bulunmuş ve 5. yüzyıla kadar uzanan bir savaşçı mezarlığı. *Roma* ve *Latinler* arasındaki savaş sırasında insan kılığındaki Dioscurilerin (*Mitolojide Zeus'un ikiz çocukları Castor ve Pollux*) Romalılara yardım ettiğine inanılır. Tam da o zaman inşa edilen *Castori del Foro Tapınağı*'ndan üç sütun *Forum*'dan göğe doğru yükselmektedir. Antik saban ve özel şekilli miğfer, gözlerin eklenmesiyle insanlaştırılmış, kıvrımlı kılıçlar, kalın kemerler gibi diğer elementler *İtalik Yarımada*'nın farklı bölgelerini çağrıştırmaktadır.

Samnit izleri taşıyan silahlar, muhtemelen *Campana*'nın ve *Lucana*'nın çeşitli yerlerinde, *Sicilya*'da da, *Tunus*'ta da bulunmuştur. Birkaç örnek verirsek; Üç diskli büyük zırh Tunus'taki *Ksour Essef* teki kazılarda ele geçmiş ve günümüzde Tunus'taki Bardo Müzesi koleksiyonlarında yer almaktadır.

İtalik topluluklarda göze çarpan kişiler 5. ve 3. yüzyıllar arasında *Yunan* tiranlarına ve *Akdeniz* bölgesindeki beylere paralı asker olarak hizmet ederek soyluluk kazanabiliyorlardı. Bu süvari savaşçılar, toplu olarak *Ierone* ya da *Agatocle, Siraküza dükaları* gibi hükümdarlar tarafından paralı asker olarak alınıyorlardı. Bazıları daha önce orada yaşayan insanları kovarak ya da öldürerek tüm şehri kolonileştirme ödülüne de sahip olabiliyordu. *Marsın oğulları* olan paralı *İtalik* askerler tarafından işgal edilmiş *Messina* gibi.

Sağda. MÖ 4. ve 3. yüzyıl arasına tarihlendirilen Bolonya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bronz miğfer.

Bronz savaşçı kalkanı.

İKONOGRAFİ

Etrüsk ve *İtalik* silahlarının birebir üretimi ile *Yunan* ikonografisi taklitlerini sıkça ayırt etmek gerekse de, ele geçirilen bulguların önemi göz ardı edilemez. *Demir Çağı*'nın sonlarından *Arkaik Çağ*'ın sonuna kadar, *Emilia* bölgesine ait bronz yuvarlak metal kaplardan, *Tragliatella*'nın ünlü testisi gibi boyanmış ve oyulmuş çömleklere, *Bisenzio* sabanı gibi muhteşem yapıtlara, *Pania* denilen fildişi kaplara kadar bir dizi bulgu savaşçıların teorilerini ve -oldukça fazla stilize edilmiş olsa da- yerel silahlanma öğeleriyle kuşanmış şövalyeleri göstermektedir. *Piceno Sannitica* bölgesinde bulunan ve *Orta Avrupa* heykellerine benzeyen savaşçı figürlü heykeller ve anıtlar kendine özgü olağandışı bir fenomendir. Şüphesiz ki bunların en ünlüsü *Capestrano Savaşçısı*'dır ve bugün Chieti Müzesi'nde sergilenmektedir. Tipik İtalik zırh ve kenarları biçimsiz yuvarlak miğfer muhtemelen bölgede yaygın olan miğferin deforme olmuş şeklidir. Bu miğferle donanmış büyük savaşçı figürü olan *miğferli Numana savaşçısı, Guardiagrele'nin dikilitaşı, özel silahlı Daunia'nın çeşitli ve şematik dikilitaşları*, Capestrano Savaşçısı'nınkine benzemektedir.

Sonraki çağlar için, MÖ 4. yüzyıldan 3. yüzyılın başlarına uzanan *Paestum* mezarlarındaki gibi resim bulgularına ve Güney İtalya'nın farklı bölgelerindeki birkaç mezara başvurmak gerekir. Kargılarında - genellikle savaş ganimeti olarak düşmandan alınan - kalın kemer ve diğer silahlanma materyallerini taşıyan piyade ve süvarilerin düşünce tarzları görülür. Bu tarz bir donanım Roma zaferine benzer, *İtalik* geleneğindeki zafer alayının kopyasıyla ilgili bir kültürün varlığını düşündürmektedir. Savaşçılar genellikle Yunanlılar'dan alınma miğferler takmaktadır. Yanı sıra, üstü tüylü, tipik zırh ve *Samnit* ve *Lucani*'lerin kullandığı kalın kemerler, aynı zamanda *Etrüsk* ve *Kelt* bölgelerinden tanıdığımız büyük oval bir kalkan olan *scutum* - nadiren orijinal şekliyle kalmıştır çünkü büyük bölümü kösele ya da tahtadan yapılmıştır. MÖ 4. yüzyılda *Güney İtalya*'nın tipik figürlü kapların tasvirleri güçlü Yunan etkisinin görülmesi açısından daha az güvenilirdir.

Fermo'da bulunmuş bronz miğfer. (MÖ 8. yüzyıl)

Üzeri gravürle süslenmiş bir miğfer.

Ön Plandakiler

SEÇİLMİŞ BEDENLER

İtalik kavimlerin ordularında, her an savaşmaya hazır, özellikle cesur ve gönüllü olmalarıyla ünlü "Seçilmiş Bedenler" yer alıyordu. Örneğin Samnitlerde bir çadırda edilen kutsal yeminle bağlı, kendi yeteneklerine ve topluluk ruhuna sahip seçkin bir savaşçı topluluk, oldukça ün kazanmıştır.

TAKTİKLER VE SİLAHLAR

Savaş sahneleri genellikle az sayıdadır. *Novilara*'daki dikilitaşların üzerindekiler gibi sahneler bazen oldukça karmaşık, stilize edilmiş ve anlaşılması güç şekilde resmedilmiştir. Buradan taktiğin canlandırılması açısından fazla bir şey çıkarılmaz. Bu yüzden, - bazı toplumların savaşçılığına başvurmak dışında- savaş tutumlarını tesadüfen doğrulayan *Yunan* ve *Latin* kaynaklarına yeniden başvurmak gerekir. Tipik Romalılar ve Yunanlılar'da olduğu gibi, soylu sınıflarda savaş çok yaygın değil gibi gözükmektedir. Ülkeye ve şövalyelere en uygunu, tekrarlanan saldırılar ile geri çekilmeler, tuzaklarla yapılan savaşlardı. Özellikle mızrak ve ciritle savaşılıyordu. Sadece zorunlulukta kılıca başvuruluyordu. Komutanların cesurluğunun ölçüldüğü bireysel düello, ilk etapta, *Orazi* ve *Curiazi*lerin en eski Roma geleneğindeki gibiydi.

Adım adım Roma dünyasına girme ve olabildiğince en disiplinli birliklere sahip olma ihtiyacı, sonradan Roma vatandaşlığına dâhil olan *İtalik* müttefiklerden oluşmuş birliklerde bile silah standardizasyonunu beraberinde getirmiştir. Donanmaların büyük bir bölümü ve birçok milletin yerel gelenekleri yok olmuş, fakat bazı elementler, ezeli rakipler Etrüsklere ve İtalik kavimlere karşı borcunu yüzyıllar içinde kanıtlamak üzere Roma ordusunda kalmıştır.

Numano'dan Picenum savaşçısının miğferli dev taş büstü. (MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı)

Preturo'dan Roma ve İtalik kavimler arasındaki savaş sahnesiyle özel bir kabartma. (MÖ 2. ve 1. yüzyıl)

PİCENİ TOPRAKLARI

Arkeologlar henüz Picenum'un tam sınırları ile ilgili fikir birliğine varabilmiş değiller: Her ne kadar Massimo Pallottino gibi önemli araştırmacılar bu konuda farklı düşünse de genel kanı şehrin kuzey sınırının Pesarese'deki Foglia Nehri'nin akış yönüne denk gelecek şekilde olduğu yönündedir. Güney sınırı ile ilgili görüşler ise çok daha çeşitlidir. Kimileri Chianti ya da Pescara toprakları içinde, kimileri Abruzzo al Vomano, Tordino ya da Pescara, ya da ta Alfedana'da olduğunu iddia ediyor. Bu şüphelerin sebebi eski çağlarda yaşamış tarihçi ve coğrafyacıların verdiği çelişkili bilgiler ve sadece geçtiğimiz son on yılda bir takım anlamlı bulgulara ulaşabilen arkeologların güncel araştırmalarından çıkan sonuçlardır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 12 ve 11. yüzyıl	Son dönem Bronz Çağı. Picenum Medeniyeti'nin sınırları belirmeye başlar.
MÖ 10. ve 8. yüzyıl	Demir Çağı (Picenum kültürünün 1. ve 2. evreleri). Picenilerin yerleştikleri yerler ağırlıklı olarak kıyı bölgeleri gibi görünmektedir. Mezardan çıkarılan eşyalar Adriyatik'in diğer kıyısındaki topluluklarla yapılan sürekli ticaretin varlığını kanıtlar.
MÖ 7. yüzyıl	Picenum kültürünün 3. evresi. Soylulara ait bir sosyal sınıf zorla ortaya çıkar, çok sayıda el yapımı bronz eşyanın varlığı mezarlardan çıkarılan eşyalarla kanıtlanmıştır.
MÖ 6. ve 5. yüzyıl	Picenum kültürünün 4a ve 4b evreleri. Kurulan bağlar ve değiş tokuşlar artık sağlam bir olgudur ve Picenilerin ayrıcalıklı olarak muhatap aldıkları topluluklar Etrüskler ve Yunanlılardır.
MÖ 4. yüzyıl-MÖ 295	Picenum kültürünün son evreleri. Kelt istilaları. Galya karşıtlığı bakımından müttefiklik sözleşmesi imzalayarak MÖ 299'da Roma ilk defa Picenum'a girer. Sentino Savaşı'ndan sonra (MÖ 295) Piceniler'in dostluğu, onları Roma'nın yayılmasından kurtaramaz.

Suasa Sarayı
Temel Bulgular:
Suasa'daki Roma şehri kalıntıları, yirmi yıllık sistematik bir araştırmanın ürünüdür: Bölgede, Amfitiyatro, Forum ve Coiedii dei domus adı verilen, beyaz ve siyah mozaik zeminli, gömme süslü, renkli mermerleri ve tuğlalarıyla soylulara ait büyük konut bulunmaktadır.

Ripatransone
Temel Bulgular:
Palazzo Municipale'deki Arkeoloji Müzesi, adını Cesare Cellini'den almıştır. Cellini, 1877'de koleksiyonunu, sonra da özel derlemelerini ve son yapılan kazılardan çıkan objeleri belediyeye hediye etmiştir. Roma bölümünde, Cupra şehrinden gelen Afrodit'in mermerden yapılmış büstü göze çarpar.

Ancona Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen yuvarlak ağızlı testi. Solda, müzenin salonlarından biri.

Offida
Temel Bulgular:
Arkeoloji tutkunu araştırmacı ve öncü Marcheli Guglielmo Allevi'nin bir araya getirdiği değerli koleksiyonu muhafaza etmektedir.
Bu koleksiyonda Picenum Medeniyeti'ne atfeden birçok bulgu- broşlar, çanak çömlekler, yunus balığı süslemeli yuvarlak metal kaplar- yer almaktadır.

Suasa Senonum (Suasa Sarayı)

Ancona

Sirolo

Numana

Felerano

Ferme

Ripatransone

Cupra Marittima

Offida

Ascoli Piceno

Falerone
Temel Bulgular:
● İyi korunmuş tiyatrosuyla, Roma şehri kalıntıları (bkz. solda)
M Picenilere ait farklı parçalara ve aynı zamanda tiyatrodan kalma Roma Çağı'na ait heykellere ev sahipliği yapan bir müze bulunmaktadır.

Ancona
Temel Bulgular:
M Marche Ulusal Arkeoloji Müzesi, Picenilerin kültürünü daha iyi belgeleyen koleksiyonu muhafaza etmektedir. Müze, siyah ve kırmızı figürlü çanak çömleklere, Galyalıların mezar eşyalarına ve Cartoceto'nun altın kaplı bronz takımına ev sahipliği yapmaktadır. (bkz. solda: Müzede muhafaza edilen, Kelt üretimi altın gerdanlık)

Legenda
▲ *Picenum bulguları*
● *Roma bulguları*
M *Arkeoloji Müzesi*

Sirolo
Temel Bulgular:
▲ Arkeolojik alandaki hendekli, sade ya da yuvarlak mezarlarıyla Picenum yeraltı mezarlığı ziyaret edilebilir, bu mezarların arasında Sirolo Prensesi adı verilen mezar göze çarpar, mezar alanı 40 m çapındadır.

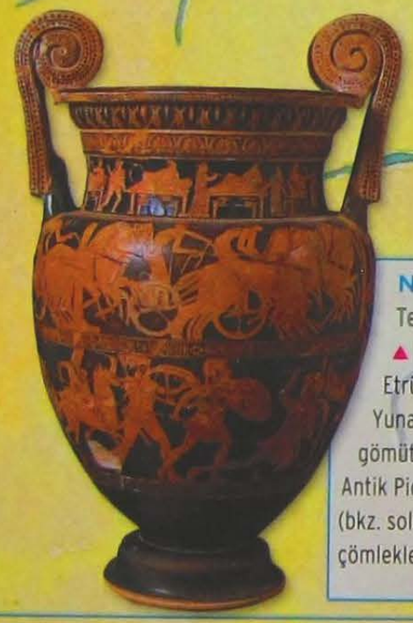

Numana
Temel Bulgular:
▲ Picenum bulguları, Etrüsk bronzları, doğu ürünleri ve Yunan bulgularıyla zengin yeraltı gömütlüğünün önemi kanıtlanmış Antik Picenum merkezinde (bkz. solda) çok sayıda ve değerli çömlekler bulunmuştur.

Ferme
Temel Bulgular:
● Popolo meydanının altında. 200 m² bir yüzey kapsayan beşik tonozlu 30 odadan oluşmuş sarnıçlar ziyaret edilebilir. (bkz. Altta: Ölü külü kabı).
M Arkeoloji Müzesi.

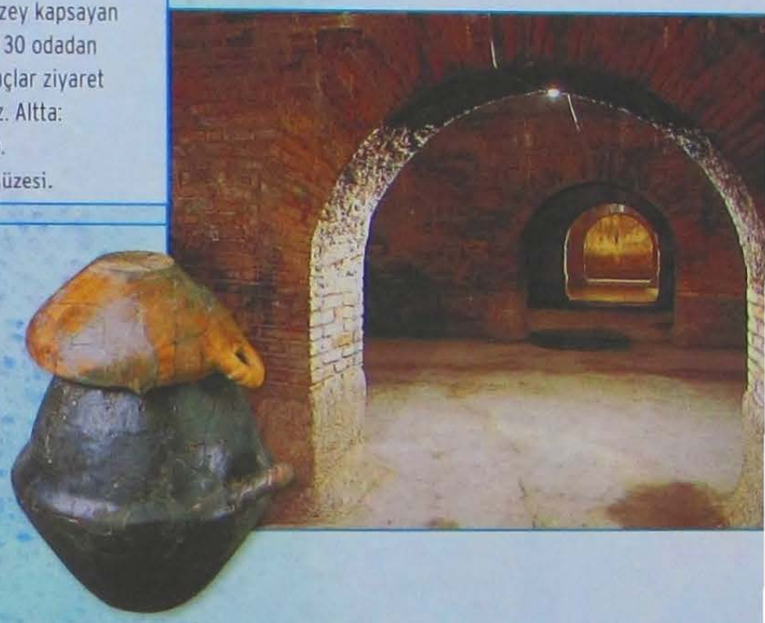

Cupra Marittima
Temel Bulgular:
● Topraklarının hem tarımsal üretimi - Ager Cuprensis- hem de limanın bulguları Arkeoloji Parkı'ndadır. Marana,
M *Il Museo del Territorio di Cupra Marittima Müzesi*, son yıllarda ülkede bulunan ve 1900'lü yıllardaki ilk kazılardan çıkarılan materyalleri sergilemektedir.

Ascoli Piceno
Temel Bulgular:
● Modern şehir birçok Roma yapısını kapsamıştır. Bu yapılar arasında Gemina olarak adlandırılmış iki kemerli kapı ve tiyatro görülebilir.
M *Province Müzesi.*

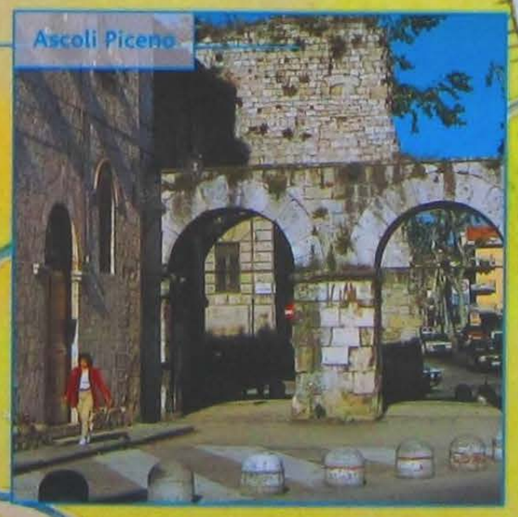

GELECEĞE DÖNÜŞ

DENEYSEL ARKEOLOJİ; TARİHTEKİ İNSANLARIN GÜNLÜK YAŞAYIŞLARI ÜZERİNE SORULAN SORULARA CEVAP VE AÇIKLAMA GETİRMEYE ÇALIŞARAK YAPI VE ANTİK OBJELERİN İŞLEVLERİYLE İLGİLENİR. VE DENEYLER YARDIMIYLA BİRKAÇ SIRRI AÇIĞA ÇIKARIR.

Araştırmalar ve Keşifler

ESKİ YANLIŞLAR

Antik eserleri bugün müzelerde hayranlıkla seyrederken, bu el yapımı objelerin teknolojik gelişmelerin, tecrübenin, efsane zanaatkârların zamanla gelişen el becerisinin bir ürünü olduğunun farkında olmalıyız. Bu müzelerin mağazaları, mükemmel olmayan ya da iyi yapılmamış örneklerle, o zamanki insanların yüzleşmek zorunda olduğu teknik problemleri mükemmel şekilde anlatan parçalarla doludur. Delme işlemi esnasında ikiye bölünmüş neolitik baltalar, eksik kaynama ya da yersiz hava kabarcıklarının oluşmasıyla işe yaramaz hale gelen bronz objeler, uygunsuz pişirme yöntemi sırasında şekli bozulmuş ya da kırılmış toprak kaplar; yanlışlar sayılamayacak kadar çok. Zaman içerisinde çok fazla çaba sarf ettikten sonra çalışmalarının birbiri ardına başarısızlıkla sonuçlandığını gören araştırmacıların en büyük tesellisi budur; uzak atasıyla aynı hataları yaptığının farkına varmak.

Arkeolojik kazılar bilindiği üzere, antik medeniyetlerin kalıntılarını gün ışığına çıkarır. Bu bulguların araştırılması, bize atalarımızın yaşadığı yaşam tarzını yeniden kurmamıza izin verir. Böylelikle bir insanın günlük yaşamda hayatta kalabilmenin gerekliliklerine ayak uydurmak ve kültürel gelişimde ilerlemek için kullandığı değişik teknikleri tanıma fırsatı buluruz; ilk aletlerin, çanak çömleğin, tornanın ve bronzun kaynaştırılmasının icadından, yazının, yapı mimarisinin, şehirlerin ve tarihsel dönemin imparatorluklarına kadar...

İlkel bir alet yapabilmek için taşın ilk kesiminden mikroçiplerin icadına kadar yaklaşık iki milyon yıl geçti. Bu geniş zaman dilimi içerisinde, insanoğlu bugün müzelerde hayranlıkla izlediğimiz el yapımlarının üretimiyle günlerini geçirerek hayatta kalabilmek için savaştı. İşte tam bu noktada deneysel arkeoloji devreye girer.

Arkeolojik bulguları çok iyi biliyoruz. Fakat ne işe yarıyorlardı? *Neolitik* bir baltayla ağacı devirmeye çalışan birisine ne kadar zaman gerekiyordu? Bir bronzun eritilmesi için en az 800°C gerekir; bu kadar yüksek bir ısıya ulaşmak için demir ustaları neler yapıyorlardı? Kil bir vazonun, fırının içinde ne kadar kalması gerekiyordu? *Bronz Çağı*'na ait bir tırpanla bir saatte ne kadar buğday toplanabilirdi?

Deneysel arkeoloji uzmanları, teknolojik faaliyetleri, zamanın nasıl kullanıldığını, günlük hayatın dinamizimini anlamamıza yardımcı olur. Son otuz yılda bu tip araştırmalar, yeni sorunları ele alarak, antik kültürün anlaşılmasına büyük katkıda bulunan önemli sonuçlara ulaşarak büyük çapta gelişmiştir. Ayrıca bugün, daha ivedi anlamda, antik dünyaya merakı olan çocuklara ve gençlere imkân veren deneysel arkeoloji, öğretici faaliyet alanına yönelmiştir.

Ancak bu son sektörde son yıllarda araştırmalar ve doğru deneyler üzerine çok da fazla önemli bir deneyim elde edilememiştir.

Lejre'nin tarihi deney merkezi-Danimarka'da (bkz. sağda)- 1960'lı yılların ortalarında ortaya çıkmış deneysel arkeolojinin ilk organik projelerinden biridir. Köyde megalit, kulübe ve her türlü objenin yapımı için tarih öncesi dönemde kullanılan teknikler pratikte deneniyor.

BİLİMSEL YARDIM

Deneysel arkeolojinin tanımı, 1960'lı yıllardan itibaren bu arkeoloji dalının uygulama ve teorik alanına önemli ölçüde katkıda bulunan *John Coles* tarafından getirilmiştir: *"Deneysel arkeoloji, bozulmaya yüz tutmuş ya da kırılmış objeleri, antik araçlara, yapılara mümkün olduğunca en yakın materyali, deney aracılığıyla yeniden üretme girişimidir."* Buna rağmen oyunla ilgilenmez. Bu deneyler, ilkel insanın hayatta kalabilme mücadelesi için giriştiği arama çabalarını ve bulunduğu ortamla ilişkisi ve ortamı değiştirme gereksinimlerini anlamamız için çok önemlidir. En basit araçları üretmek bile zaman, akıl ve uğraş gerektirir. Bu yöntem sadece mükemmel bir el becerisi değil aynı zamanda arkeoloji alanında geniş bir bilgiye sahip olmayı gerektirir. Deneyin başlangıç noktasında bir problemi ele almak, kullanılacak yöntem ve deneyin sonucu üzerine bir fikir öngörmek demektir. Hazırlık aşamasındaki projenin, ortam, teknikler, o zamanın kullanılan ham maddeleri vb. o çağın tüm özelliklerini göz önünde bulundurması gerekir. Bir örnek verelim: Neolitik bir köyün oyma bir kayığını kaç kişi taşıyabilirdi? Bunu öğrenmek için, bir ağacın gövdesini oymak ve onu suya indirmek yetmez.

Bunun için, kullanılacak tahta tipini belirlemek ve o çağa ait aletleri oluşturmak için müzede muhafaza edilenleri temel alarak, sonunda iş çok uğraş verici ve zorlayıcı olsa da, bu aletlerle ağacın gövdesini oymak için kalıntıları incelemek gerekir.

Burada araştırmacıların en büyük sorunlarından birine göz atmaya başlayalım: Arkeolog; bir deneyle çözümlemeyi umduğu bir sorunu belirlemiş fakat çözülmesi gereken bir başka sorunun ortaya çıktığını da erkenden fark etmiştir. Örneğin baltanın taşı, tahta sopaya nasıl tutturuluyordu?

1'den 4'e kadar numaralandırılmış fotoğraflarda Fransız Jacques Pelerin, Paris Centre National de la Recherche Scientifique'de tahta ya da kemik aletleri kullanarak çakmaktaşını küçültmekle meşgul. Fotoğraflar Lejre köyünde çekilmiştir.

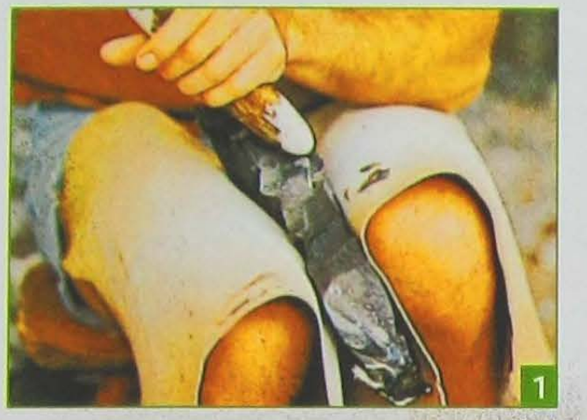

National de la Recherche Scientifique'deki araştırmacı Pierre Jean Texier paleotik dönemde kullanılan yöntemlerle çakmaktaşı alet üretiyor.

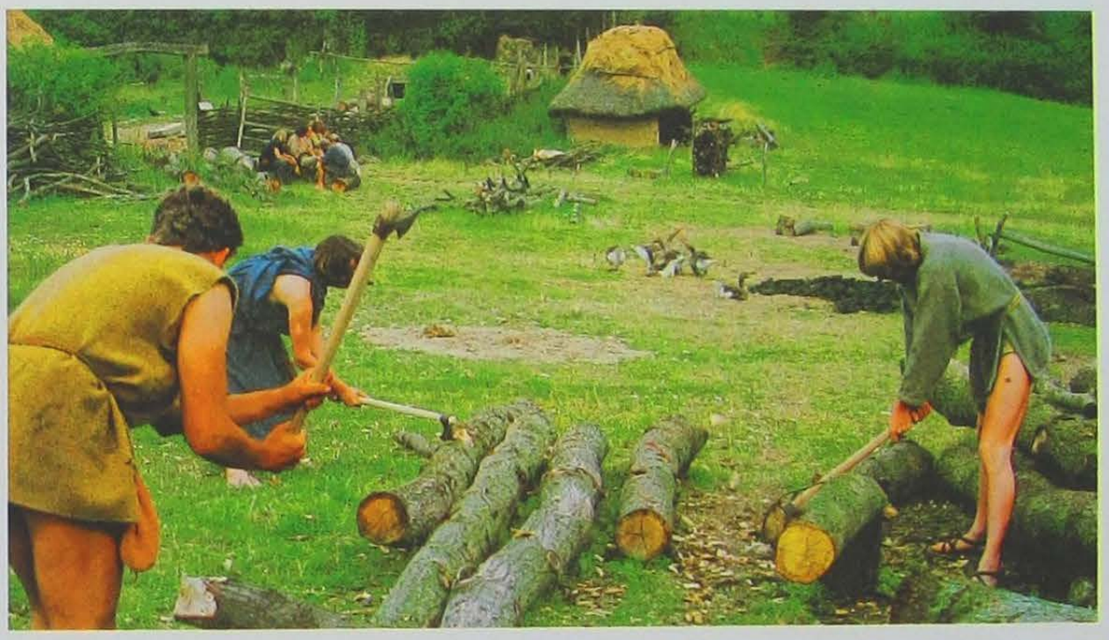

Lejre köyünün bazı gönüllü gençleri, kazılarda bulunan modellerden dikilmiş elbiselerle, Neolitik dönemde kullanılan baltalarla kütüğü kesiyorlar.

Dahası, yapılması gereken herhangi bir deney için, antik bir zanaatkârın hassaslığını elde edebilmek için uzun bir çalışma gereklidir. Neolitik baltaların hepsinin delik olduğunu bildiğimizden dolayı sert bir taşı delmek daha önceden belirttiğimiz amaç olamaz, fakat arkeolog zorluğun, değişik tekniklerin, sorunların, delme esnasındaki yanlışların anlaşılmasında bize yardımcı olabilir. Deney, sonuçlarının neolitik baltalarla karşılaştırıldığı onlarca deneme ister. Bilimsel olarak gerçekleştirilen deneysel arkeoloji, tarih öncesi insanların günlük yaşamı hakkında değerli bilgiler verebilir fakat aletlerin yeniden üretilmesi ve binlerce yıl önceki işlevlerinin bir hipotezden başka bir şey olamayacağını ve mutlak kesinlikten yoksun olduğunu unutmayalım.

MACERA PARKLARI

Son yıllarda farklı yerlerde, tutkunlarına geçmiş zamanlar ve arkeoloji ile doğrudan ilişki kurulmasına izin veren ve "macera parkları" olarak tanımlanabilecek parklar yapılmıştır. Burası yeni bilgiler ve deneylerle elde edilen sonuçlarla değil, gençlere ya da ilgili kişilere antik dönemde insanların nasıl yaşadığını öğretmekle, eğlenceli ve zevkli oyunlarla insanları, insanlık tarihini anlamaya doğru sürüklemekle ilgilenir.

Ön Plandakiler

PROJE ÖNEMLİDİR

Deneysel arkeolojiyle ilgilenmek isteyen biri, her zaman bilimsel parametrelere göre hazırlanmış bir projeden yola çıkmalıdır ve çalışmanın amacını asla unutmamalıdır. Aksi takdirde deneysel arkeoloji alanının kesinlikle hak etmediği bir oyunun içinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

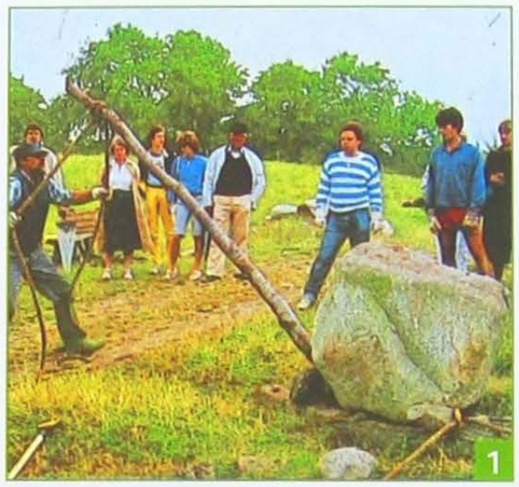
1

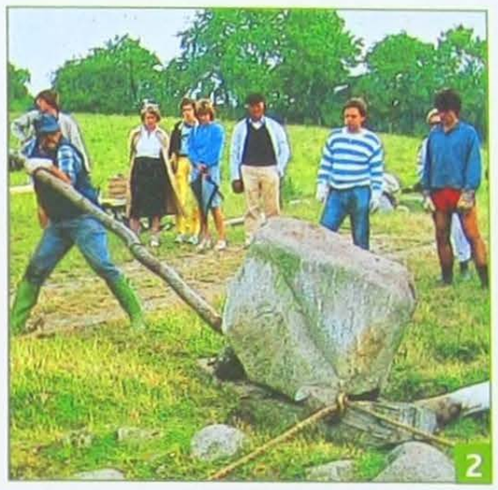
2

1'den 4'e kadar numaralandırılmış fotoğraflarda Lejre Köyü'ndeki kitlelerinin kaldırma tekniğinin resmedilmiştir. Bu deney, insanın sadece tek bir kolunun gücü ve iplerle gerilmiş tahta bir kızağın yardımıyla bir kitle gibi onlarca tonun da kaldırılabileceğini gösterir.

Bu yeni öğretici alanlarda, uzmanların yönetimi ve gözetimi altında atalarımızın faaliyetlerini uygulama fırsatı verilmektedir. Neolitik baltalar yapmak, buğday öğütmek, dikey dokuma tezgâhında yün dokumak fakat aynı zamanda mekanik torna üzerinde seramik çalışmak, Roma tipi odun fırınında ekmek pişirmek ya da Lejyon askerlerinin çadırlarına girmek.

Bu sıralanan aktivitelerden birçoğu, bu deneysel arkeoloji parklarında sunulmaktadır. *Neolitik* ya da *Bronz Çağ* aletleri üreterek, uzak zamanların zanaat tekniklerini deneyerek ve tarihi, daha iyi anlamak için gerekli ve yeni bir deneyimi elde ediyoruz.

Deneysel arkeolojinin *Avusturya*'daki *Carnuntum Roma* askerinin ordugâh parkı çok faaldir. Her sene Lejyon askerinin günlük hayatına girebilmek için farklı atraksiyonlarla özel günler düzenlenmektedir. Bir ekmekçinin, dişçinin, demircinin ya da bir çömlekçinin işine dâhil edilen ziyaretçilerin aktif olarak katılma şansı vardır. Atletik yarışlar, geçit törenleri, tiyatro gösterileri eğitici açıdan destekliyor ve bu gösterilerden unutulmaz halk festivalleri yapıyorlar.

Bu deneysel-öğretici aktiviteler son yıllarda artan ilginin fark edilmesine rağmen, İtalya'da hala çok az sayıdadır. Örneğin; *Valcamonica*'nın deneysel arkeoloji merkezleri -*Mezolitik dönemden Roma dönemine uzanan kayalık kazılarının temel atraksiyon kaynağı olduğu yer*- ya da *Torino* 'daki *Villarbase*, yapılarıyla tarih öncesi dönemin en büyük teknolojik gelişmelerini sergilemektedir.

Sağda. Jutland Adası'ndaki Pennisker dolmen. (Danimarka)

3

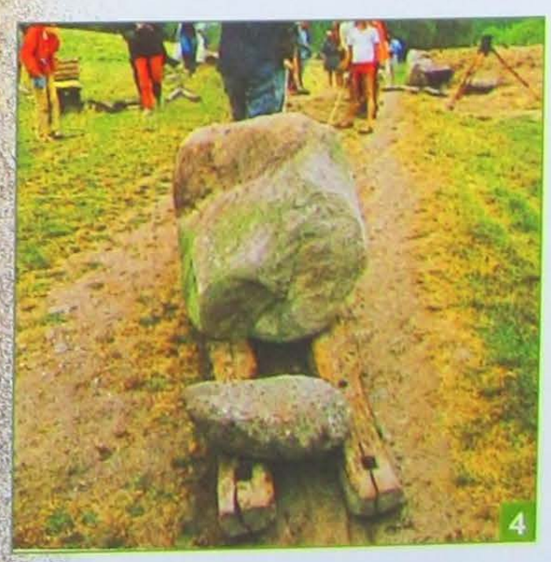
4

İMAN GÜCÜ

FRANSA'NIN PAGAN LOURDES MAĞARASI'NDA OLDUĞU GİBİ, TIP TANRISI ASKLEPİON'A ADANMIŞ EPIDAURUS TAPINAĞI'NA DA İYİLEŞMEK İÇİN GİRİLİYORDU. BURADA TANRILARIN MUCİZEVİ ŞEKİLDE İNANANLARI İYİLEŞTİRDİĞİNE İNANILIYORDU. EPİDAUROS BU ÜNÜNÜ ASIRLARCA KORUDU.

Antik Yunan'ın ünlü yazar ve gezgini *Pausanias* "Yunanistan'ın Tasviri" adlı kitabında Korint ve Argolis'e yaptığı yolculuğu anlatır. *Argolis*; MS 2. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de *Epidauros* kalıntılarının bulunduğu *Doğu Peloponez* bölgesindedir. *Pausanias* şöyle yazar: *"Epidauros şehrine inmeden önce Asklepion Tapınağı'na varılır."*

Bugün olağanüstü şekilde korunan bu tapınak, özellikle her yıl *Yunan Tragedya Tiyatrosu Festivali*'ne ev sahipliği yapan muhteşem tiyatrosuyla ünlüdür. Fakat arkeolojik sit alanının güneydoğu kıyısında yer alan ünlü tiyatrosundan başka, sağlık tanrısı *Asklepios*'a adanmış bu geniş kutsal arazinin temel yapıları nelerdi, ona bakalım.

Bölgede değişik işlevleri olan bir sürü yapı mevcuttu (galeriler, çeşmeler, stadiumlar) fakat kutsal bölgenin merkezi *Asklepios*'a adanmış tapınaktı: Bu, görünüşüyle özel bir yapıydı; çünkü önden altı ve uzun kenarlarında on bir sütunuyla alışılmadık ölçüde küçültülmüş oranlara sahipti. *Atina Akropolü*'nün en ünlü yapısı *Propyleion*'un (anıtsal kent kapısı) mimari planına benzer, önden ve arkadan altı sütunlu tapınak modelini anımsatan yapıya, sütunlu bir girişten giriliyordu.

Tholos'un üst yapı süslemeleri.

Tholos yapısına ait aslan başlı çörten (oluk).

Yapıların alınlığına yerleştirilen, taş ya da pişmiş topraktan üretilen ve akroter denilen üst yapı elemanı.

Tholos (solda) ve Asklepion Tapınağı'nı betimleyen bu tasvir, Epidauros'un kutsal bölgesinin önemli bir kısmını gösteriyor.

Tapınağın gerçek incisi Tholos MÖ 4. yüzyılda inşa edilmiştir. Daire planıyla başlangıçta 26 Dor sütunla çevriliydi. Yapının amacı belirlenememiştir: Kutsal yılanlara ev sahipliği yaptığı ya da bir kahraman figürünün ibadet yeri olduğu düşünülüyor.

Asklepion Tapınağı muhtemelen MÖ 380- 375 civarlarında 4 yıl 8 ay içinde inşa edilmiştir. Yapılan harcamaların, çalışma sürelerinin kayıtları sayesinde yapının aşağı yukarı 100 bin drahmi tuttuğunu biliyoruz.

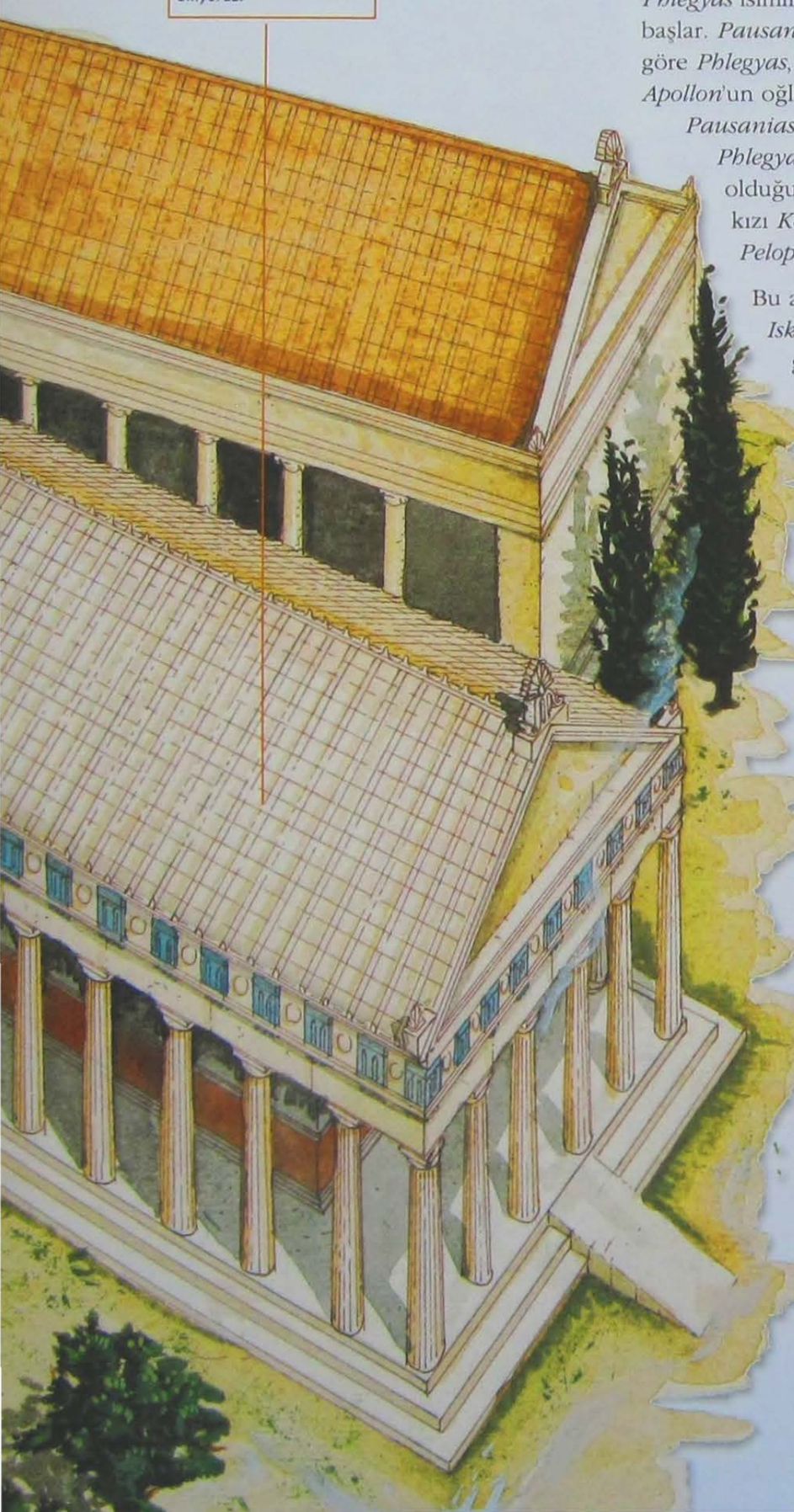

ŞİFACI TANRI

Burada kendilerine ibadet edilen ve başvurulan kahraman ve tanrıların öykülerinden tekrar söz etmek gerekir. Adını, kahraman Epidaurus'tan- Penelope'nin ya da Argos'un ya da Apollon'un oğlu- aldığını bize yine *Pausanias* anlatır. Yunanlı yazar, *Epidauros* bölgesinin *Asklepios*'a adanış nedenini açıklar. Öykü *Teselya Kralı Phlegyas* isimli başka bir kahramanla başlar. *Pausanias* ve diğer antik yazarlara göre *Phlegyas*, *Koronis'in* babası ve *Apollon*'un oğlu *Asklepios*'un dedesidir.

Pausanias şöyle devam eder: *Phlegyas*, *Apollon*'dan hamile olduğunu kendisinden gizleyen kızı *Koronis*'le birlikte *Peloponez*'e varır.

Bu arada *Koronis*, *Apollon*'u *Iskhys* (Emonia'nın ölümlü bir genci) ile aldatır. Bu kaçamak, *Apollon* ya da kızkardeşi *Artemis* tarafından yakalanan *Iskhys*'ın hayatına mal olur. Fakat *Koronis*'in karnındaki çocuk kurtulur. *Asklepios*'un doğuşu ve kurtuluşu üzerine farklı mitolojik öyküler vardır: Yunanlı şair *Pindarus*'a göre *Koronis*'in bedeni kazıkta yanmak üzereyken *Apollon* cesedin karnından çocuğu çekip çıkarır ve onu *Kherion* adlı at-adam *Kentauros*'a emanet eder.

Pausanias'a ait başka bir versiyonda; *Epidauros*'ta doğum yapan *Koronis*, *Mirzio* (günümüzde Tittio) adı verilen dağda çocuğunu bırakır; orada terk edilen bebek, dişi bir keçi tarafından emzirilir ve sürüye rehberlik eden bir köpek tarafından korunur. Çoban, keçisini ve köpeğini (*Asklepion*'da kutsal hayvanlar) ararken çocuğu bulur ve onu almak ister, fakat yaklaştıkça çocuğun üzerinden yayılan ışığı görür; ilahi bir şeyle karşılaştığını anlayınca kaçarak uzaklaşır ve ardından denizlere ve karalara *"Asklepios hastaları iyileştirmek, ölüleri diriltmek için istediği tüm çareleri bulsun"* sesi yayılır.

Sütunlu galerilerin tavanındaki süslemeler.

Epidauros'tan sütun başlığı.

Antik Yunan'ın en önemli tapınaklarından biri olan Asklepion Tapınağı, Arkaik Çağ'ın ve Erken Klasik Dönemin büyük tapınakları arasında yer alarak - Olympia, Delfi gibi- 4. yüzyıldan itibaren büyük bir üne kavuşmuştur.

Ön Plandakiler

TİYATRO

Olağanüstü mimari yaratıcılığı ve uyumlu oranlarıyla belki Eski Yunan'ın en mükemmel yapısı olan *Epidauros Tiyatrosu*, muhtemelen MÖ 3. yüzyılda tapınağın bünyesinde yer alan, yuvarlak yapılı *Tholos*'un da mimarı olan *Polykleitos* tarafından inşa edilmiştir. MÖ 2. yüzyıldaki genişletme çalışmalarıyla tiyatronun kapasitesi 6500'den 12 bine çıkmıştır, 22 m uzunluğunda ve yaklaşık 3 m genişliğindeki sahneyi, destek duvarları taşımaktadır. Yapı, mükemmel akustiği ile ünlüdür, doğal olarak bugün bile doğrulanabilir bu özellik; eğer en arka sıralarda oturulursa orkestranın sesi hatta fısıldama sesi bile mükemmel şekilde ayırt edilebilir. Orkestranın merkezinden en küçük ayak sesi veya arkalardaki seyircilerin sesleri bile anlaşılır. Burada dört yılda bir müzik ve tiyatro yarışmalarıyla *Asklepios*'un anısına bayramlar kutlanırdı. (Sağda. Epidauros'tan Korint sütun başlığı)

KÜLTÜN TALİHİ

Asklepios kültü *Epidauros* kökenli midir? İşte, *Asklepios'a* adanmış *Homerik İlahiler ve Dilekler*:

"Asklepios, hastalıklar uzaklaşsın,
Apollon'un oğlu, şarkıyı söylemeye başlıyorum,
Phlegyas'ın kızı Tanrı Koronis'ten,
Dotio Ovası'nda insanların mutluluğu için doğmuş,
Acılı ağrıları dindiriyor.
Seni selamlıyorum Efendim,
Bu şarkı benim yakarışımdır".

Dotio Ovası, Teselya'da bulunmaktadır ve *Asklepios* kültü Eski Yunan'ın tam da bu bölgesinden kaynaklanmaktadır.

Hekim-tanrıyla ilgili mitolojik öykülerdeki *Asklepios* ve *Apollon*'u *Epidauros*'a bağlayan ilişki önemlidir. *Koronis*'in ölümüyle, *Apollon* çocuğu insan başlı at olan bilge *Kheiron*'a emanet eder. *Kheiron*, çocuğu *Pelion Dağı*'ndaki bir mağarada büyütür ve çocuk ondan iyileştirme sanatının inceliklerini öğrenir hatta ölüleri bile diriltmeyi başarır. Çok sayıda kişiyi hayata döndürür, ta ki *Asklepios*'un yaptıkları yüzünden gücünün tehlikede olduğunu gören *Kheiron*'un Zeus'a şikayet etmesine kadar. Dünyanın düzenini korumak isteyen *Zeus* yıldırım göndererek *Asklepios*'u öldürür. *Asklepios* öldükten sonra *Ophiuchus (Yılancı)* takımyıldızına dönüşür.

Epidauros sikkesi. Tapınak yaşamında ekonomik anlaşmaların büyük bir önemi vardı.

En yaygın ikonografilerden biri, üzerinde bir yılanın dolanmış olduğu asalı *Asklepios*'tur.

Asklepios iyileştirme yeteneklerini çocuklarına, özellikle *Hygeia*'ya (sağlık) aktarır. Ünlü hekim *Hipokrat* ve *Kos (İstanköy) Adası*'ndaki öğrencileri, kendilerini *Asklepiades* yani *Asklepios*'un öğrencileri olarak adlandırırlar. *Apollon* ile *Asklepios* arasındaki bağ arkeolojik kanıtlarla doğrulanmıştır. Nitekim MÖ 6. yüzyıl civarında *Epidauros*'ta *Asklepion* kültü benimsenmiş, *Kynortion Dağı*'nda, kutsal bölgenin güneyinde yer alan – iyileştirici, şifacı tanrı olarak tapınılan *Apollon Maleatis'e* adanmış, bir tapınak inşa edilmiştir. Daha fazlası da var: *Maleatis* ismi daha eski sağlık tanrısına ait *Males* adını da çağrıştırır gibi görünüyor. *Apollon Maleatis* kültü Arkaik Dönem, MÖ 7. yüzyıl olarak tarihlendirilebilir, fakat yeni tapınak varken bile bu gelenek sürdürülmüştür. *Epidauros*'ta MÖ 3. yüzyıla kadar uzanan kalıntıların bulunduğunu düşünürsek, bölgede en eski çağlardan beri sağlığa bağlı bir hekim-tanrı kültünün var olduğu görülebilir.

Elinde yılanlı asasıyla Asklepios'u tasvir eden bir heykel.

Asklepios'un görünmesini bekleyen hastaların geceyi geçirdikleri abaton kalıntıları.

Epidauros kalıntılarından bir görünüm. Sit alanı Yunan Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılmıştır.

ASKLEPİOS İLE İYİLEŞMEK

MÖ 4. yüzyıl civarında tiyatroların, yukarıda sözünü ettiğimiz *Asklepios*'un yeni tapınağı ve aynı zamanda *Tholos* adı verilen ünlü daire planlı yapının inşa edildiği zamanlarda *Epidauros*'un, *Asklepios* kültünün en gelişmiş döneminde nasıl olduğuna bakalım. Her şeyden önce, *Delfi* ya da *Olympia* gibi *Epidauros*'un da yalnızca bir tapınak olduğunun altı çizilmiştir.

Tapınak için her yerden gelen çok sayıda din görevlileri, ziyaretçiler, hastalar ve sağlıklı insanlarla dolu bir yer hayal etmeliyiz. Pausanias *"içeride ne insanlar ölebilir ne de kadınlar doğurabilirdi"* diyor; *"Tapınakta bulunan Epidauros halkı acı çekiyordu (...) Kadınların bir çatının altında doğum yapamayacağından ve hastaların açıkta bir yerde ölmeye zorlanmalarından dolayı"*.

Asklepios'un şifasını almak için *Epidauros*'a gelen kişiler, ilk olarak günahlardan arınma törenlerine katılması ve *Apollon Maleatis*'e saygı gösterisinde bulunması gerekiyordu. Hastalar geceyi tapınağın en eski binasında, insanların rüyalarında kendilerine iyileşme yolunu gösterecek tanrının görünmesini beklediği bir tür yatakhane olan (MÖ 6. yüzyıl) *abaton* da geçiriyordu. Bugün hala kalıntıların bulunduğu iki salonlu uzun giriş ve kısmen iki katlı yere dayanarak *Pausanias* şöyle der; *"Tapınağın diğer tarafı* (Asklepios'tan) *tanrıdan af dileyenlerin uyuduğu yerdir."* Yani burası kendilerini iyileştirecek olan tanrıyı bekleyen hastaların geceyi geçirdikleri yerdir. Pausanias şöyle devam eder: *"İçerde, benim zamanıma kadar gelen altı dikilitaştan daha fazlası inşa edilmiş: Bu dikilitaşların üzerine Asklepios'un iyileştirdiği kadın ve erkeklerin isimleriyle her birinin acı çektiği hastalık ve tedavi şekli kazınmış: Kayıtlar Dor lehçesiyle yazılmıştır"*

Pausanias'ın tanıklığı bize antik tapınağın MS 2. yüzyılda bile canlılığını koruduğunu gösterir.

Epidauros Tiyatrosu, mükemmel akustiği ile bugün bile ziyaretçilerini büyülüyor.

TANRININ HEYKELİ

Asklepios'a adanan tapınağın içindeki fildişi ve altın karışımı muhteşem Asklepios heykelinden ne yazık ki hiçbir iz kalmamıştır. Pausanias'ın titiz anlatımı, Epidauros sikkelerinden ve heykeli tasvir eden adak kabartmadan belgelenen ikonografiyi doğrular gibi görünür: *"Asklepios'un heykeli, Atina'daki Zeus Olimpia'nın sadece yarısı büyüklüğündedir fakat fildişi ve altından yapılmıştır. Kayıtlar heykeltraşın Thraymedes olduğunu gösteriyor. Tanrı bir elinde asa, diğer elinde yılan başıyla tahtta oturur, bir köpek de ayakları üzerine çömelmiş olarak gösterilir. Tahtın üzerinde Argos kentinin kahramanlarının yaptıkları işler kazınmıştır: Khimaira'ya karşı Bellerophontes ve Medusa'nın kafasını kesen Perseus gibi."*

Tıp tanrısı Asklepios'un heykeli; Epidauros. Hekim-tanrıya mucizevî iyileşmeler atfediliyordu.

Ayrıca kazılar, *Pausanias*'ın bahsettiği dört dikilitaşı ortaya çıkarmıştır. Dikilitaşlar; MÖ 4. yüzyılda rahiplerin, tanrının müdahalesiyle iyileşen insanların tapınaklara bıraktığı adaklık objelere dayanarak yazdığı mucizevî iyileşmelerin listesiyle ilgidir. Genellikle eski adaklıklar *Pinakes* adı verilen mucizevî iyileşmelerin resmedildiği ağaç ya da kil tablolardı. Bunların okunuşundan çıkan sonuç olağanüstüdür: Ülser, körlük, topallık, zor hamilelik, saç dökülmesi ve hatta objelerin veya insanların kaybolması gibi durumların tüm kayıtları vardır. Bu yazılar dikkatlice okunulduğunda sadece tanrının mucizevî müdahalesi değil aynı zamanda tapınakta ameliyat yapan hekimlerin somut bilgilerine de ulaşıyoruz (birçok cerrahi aletlerinin bulgulanmasıyla da doğrulanmıştır).

Bu durumlardan birini (bugün Epidauros Müzesi'ndeki) dikilitaşlar üzerindeki kayıtlarda görüyoruz. Genel bir başlıkla şöyle başlıyor; *"Tanrı. İyi şanslar. Apollon ve Asklepios'un şifası"* şeklinde övüldükten sonra ilk olay anlatılır; *"Klinik vaka: Cleo 5 yıldır hamileymiş. Zaten beş yıldan beri hamile olan Cleo, tanrıya yakarmak için diz çökmüş ve Abaton'da yatmış. Buradan çıkar çıkmaz ve kendini tapınağın dışarısında bulur bulmaz bir çocuk doğurmuş. Çocuk doğar doğmaz kendi kendine yıkanabiliyor ve annesiyle birlikte gezintiye çıkabiliyormuş. Tanrının bu lütfuna eriştikten sonra anne adaklığın üstüne şöyle yazdırmış: Tablonun büyüklüğü değil hayran olunacak tanrıdır; çocuk doğana ve tanrı ona sağlık verene kadar Cleo'nun 5 yıl boyunca karnında onu taşıdığından...*

Bu metin klinik olarak bir temele dayandırılamaz gibi görünüyor: Adak parçasına kayıtlı olan ifadeye dayanarak, hamileliğin bir hastalık anlamında olabileceğini düşünen (yani karnında bir yük taşımış) arkeologlar tarafından yanlış anlaşılmış olabilir. Başka bir olay da hekim-tanrı *Asklepios* ve tapınak hekimlerinin otantik gece operasyonunun mistik atmosferini yaratır. Kayıtlarda şöyle devam eder: *"Tapınağa gezintiye çıkan tek gözü görmeyen Ambrosia tanrıya seslenmiş, sakatların ve körlerin rüyalarında sadece bir kere gördükleri şeyle sağlıklarına kavuşmalarının imkânsız ve inanılmaz olduğunu söyleyerek dalga geçmiş.*

Fakat yatarken bir şey görmüş: Asklepios, önünde durarak, ona iyileştiğini fakat karşılığında tapınağa adak olarak ahmaklığının anısına gümüş bir dişi domuz sunması gerektiğini söylemiş. Bunları söyledikten sonra kör olan gözünü açmış ve yukarı doğru yükselmiş. Ertesi gün iyileşmiş olarak tapınaktan ayrılmış".

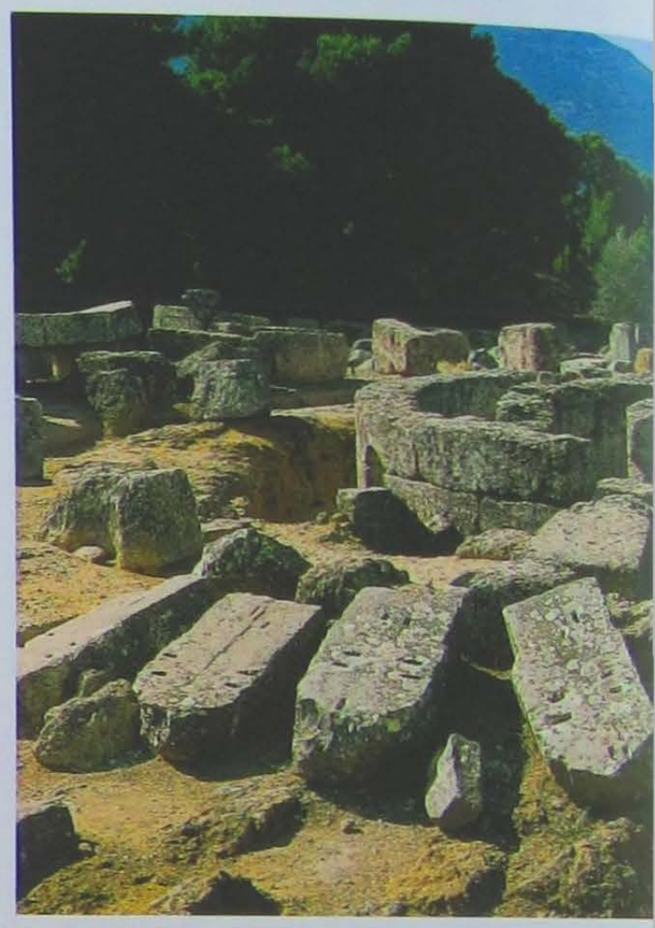

Polykleitos tarafından inşa edilen Tholos.

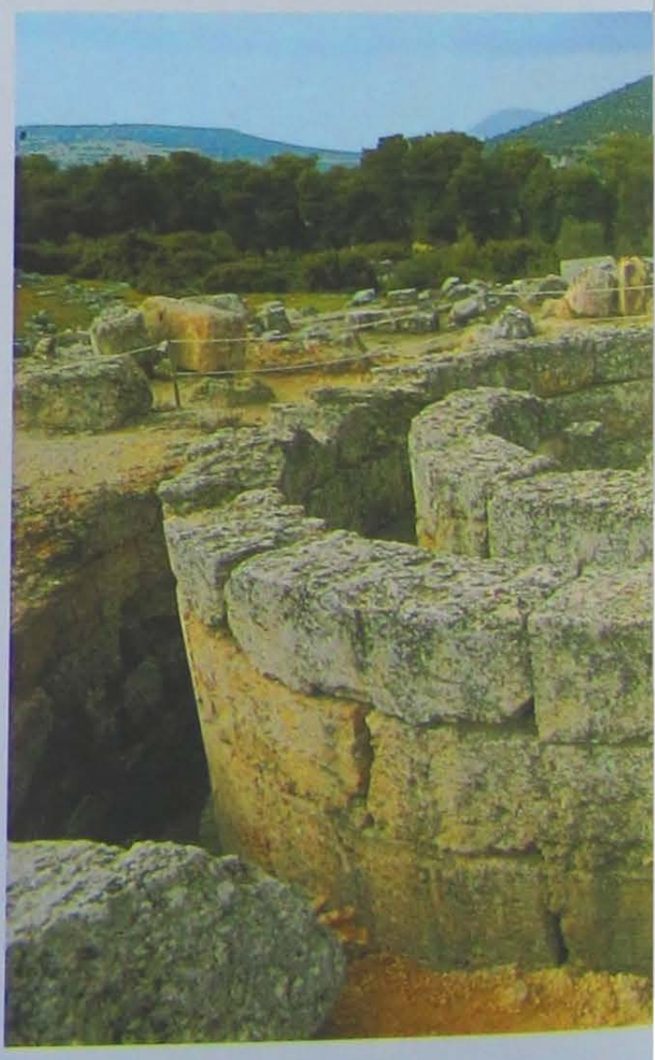

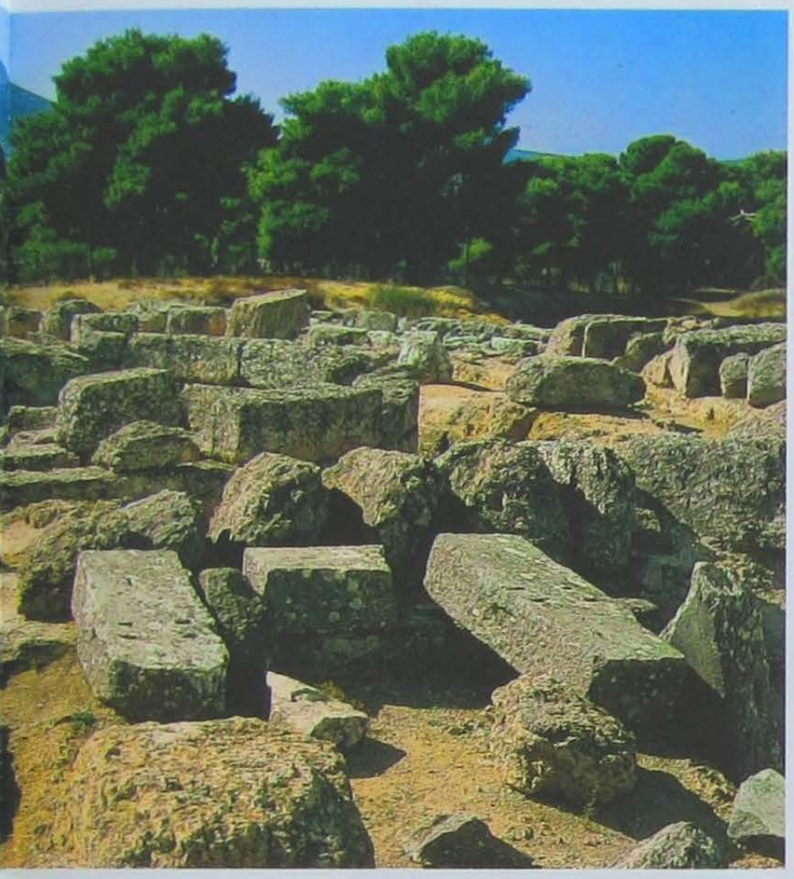

Epidauros Tapınağı'nın daire planlı ünlü Tholos'u.

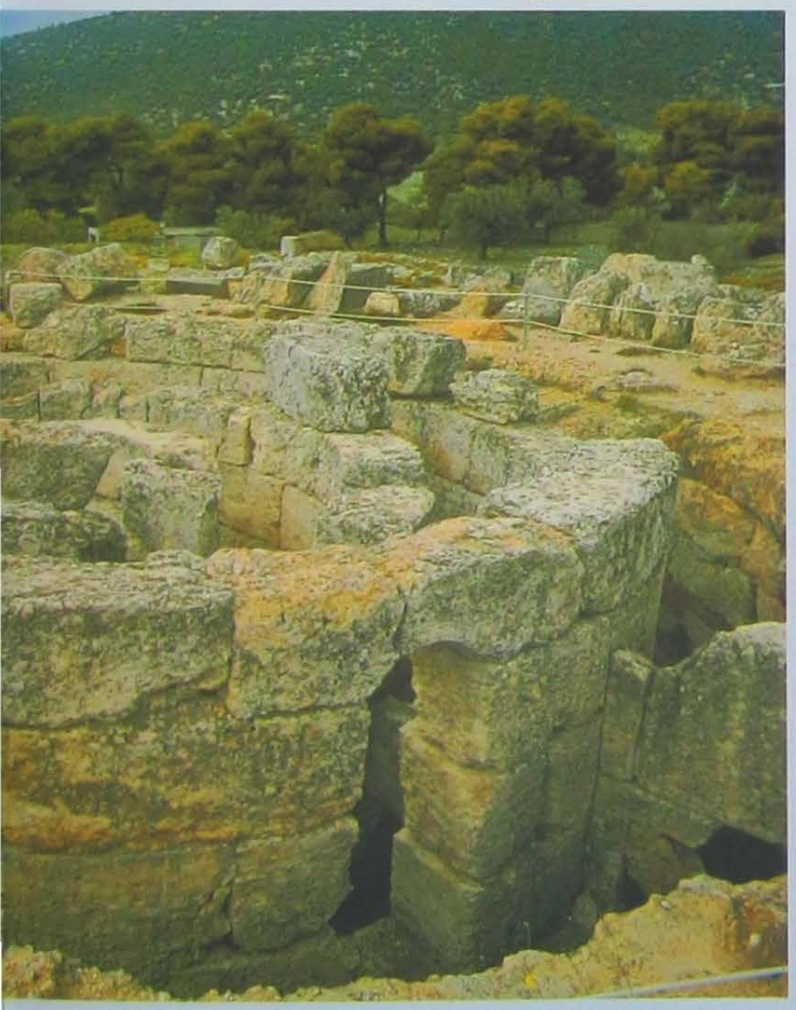

TAPINAK ZİYARETİ

1879'da Yunan Arkeoloji Enstitüsü'nün emriyle *P. Kavvadias* yönetiminde başlatılan Epidauros Tapınağı kazıları, *Pausanias*'ın anlattığı ünlü yapıların temelini gün ışığına çıkarmıştır. Bu yapılar, daha önceden var olanların genişletilip güzelleştirildiği MÖ 370 yılından itibaren ortaya çıkmıştır. Bugün sadece tiyatro mükemmel bir şekilde koruma altındadır fakat son zamanlarda büyük restore ve yenileme çalışmaları başlatılmıştır. Doğal olarak, yapıların en önemlisi daha önceden de bahsettiğimiz *Askleplios*'a adanmış tapınaktır. Dor tapınağın mimarı *Theodotos* idi. Tapınağın içerisinde sağlık tanrısının heykeli yer alıyordu. Kutsal bölgenin en güzel ve görkemli yapısı ise *Asklepion Tapınağı*'nın doğusuna inşa edilmiş daire planlı *Tholos* idi. Başlangıçta, 14 korint sütun ve siyah beyaz mermer zemin ile süslenmiş tapınağın iç merkezini 26 Dor sütun çevreliyordu. Bugün ancak temelinden kopmuş bloklar biliniyor (Epidauros Müzesi'nde kısmen inşa edilmiştir). Yapının işlevi hala kesin değildir: Belki kutsal yılanlar muhafaza ediliyordu ya da bir kahramanın mezarı belki de bir kahramanın kültü için kullanılan Heroon idi.

Pausanias, ayrıca *Afrodit* ve *Artemis* tapınağından, bir stadiumdan aynı zamanda yazarın *Epidauros*'a ziyareti sırasında Senato'dan *Antonini*'nin yaptırdığı ve restore ettirdiği birkaç önemli yapıdan söz eder. Bu yapılardan en önemlisi *Katagogion* denilen ziyaretçilerin konaklaması için inşa edilmiş kare şeklindeki büyük bir yapıdır. Sit alanındaki kazılarda yapının avlunun etrafına yerleştirilen 160 odadan oluştuğu ortaya çıkarılmıştır.

Epidouros'ta bulunan genç kız heykeli.

HİPOKRAT'IN VATANINDA...

YUNAN DÜNYASINDA TIBBIN İKİ AYRI KOLDAN, BİRBİRİNDEN FARKLI İLERLEMESİNE KARŞIN SIK SIK YOLLARI KESİŞİYORDU; MERKEZDE ASKLEPİOS FİGÜRÜYLE BİÇİMLENEN TANRISAL TIP İLE ANTİK ZAMANLARIN ÜNLÜ HEKİMİ HİPOKRAT TARAFINDAN GELİŞTİRİLEN BİLİMSEL TIP.

Başlangıçta *Asklepios* bir tanrı değildi, Teselya'nın basit bir prensiydi; *Makhaon* ve *Podaleiros* isimli iki oğlu *Troia Savaşı*'na katılmış ve babaları gibi başarılı birer savaşçı olmuşlardı. *Homeros, Makhaon*'un Troia okuyla yaralanan *Kral Menelaos*'u iyileştirdiğini anlatır: *"Kanları akan ve keskin okun saplandığı yaralıyı gördükten sonra uzman ona sakinleştirici ilaçlar verdi..."* (Homeros, İlyada 4, 217- 19). Daha sonra *Apollon* ve ölümlü *Koronis*'in oğlu *Asklepios* kahraman ve yarı tanrı haline geldi, MÖ 5. yüzyılın sonuna doğru *Epidauros*'ta onu gerçek bir tanrıya dönüştüren efsane doğdu. *Epidauros* MÖ 4. yüzyıldan itibaren bütün hastalıkların mucizevî tedavileri için Yunan dünyasının en ünlü tapınağı haline geldi ve *Asklepios*'un vasiyetiyle Kos'ta *Hipokrat* tarafından kurulan Batı'nın ilk tıp okuluyla karşı karşıya kaldı.

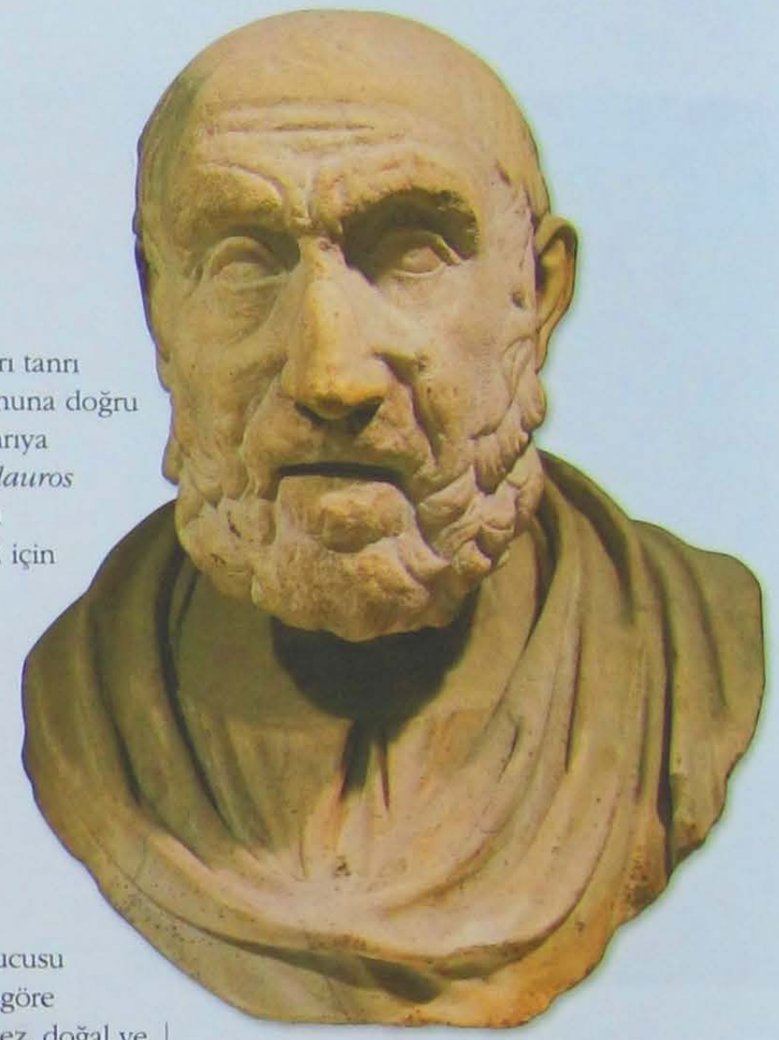

Bilimsel tıbbın kurucusu Hipokrat'ın büstü.

AKILCILIK VE DENEYSELLİK

Hipokrat bilimsel tıbbın kurucusu olarak düşünülebilir. Ona göre hastalıklar tanrıdan gelmez, doğal ve mantıklı sebepleri vardır. Bunun sonucunda hekim, deneysel bir yöntemle hastalığın gelişimindeki farklı evreleri takip edebilir, teşhis yöntemi belirleyebilir ve uygun bir tedavi yöntemi önerebilirdi. Bu kavramlarla *Hipokrat*, çıkış noktasının insan bedenini ve değişimlerini titizlikle gözlemek olan mantıksal temele dayanan tıbba biçim vermiş oldu.

Bu durumda hekimlerin eğitilmesi gerekiyordu ve *Hipokrat* ilk tıp eğitimini gerçekleştirmiş ve ilk tıp okulunu kurmuştur. Ondan önce hastalıkların iyileştirilmesi ailenin şifacılarına bırakılmıştı: İlaç tarifleri saklanıyor ve babadan oğula aktarılıyordu. *İlyada*'da *Asklepios*'un oğlunun, *Menelaos*'u diğer şifacıların bilmediği karışımlarla ve sakinleştirici ilaçlarla iyileştirdiğini gördük. *Hipokrat* bu geleneği, bu işi yapan kişilerle paylaşarak değiştirmiştir.

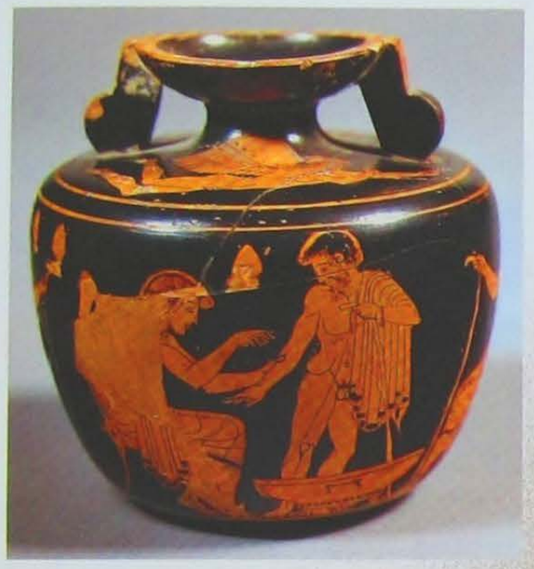

Geç 6. yüzyıla tarihlendirilen Yunan vazosunda bir tedavi işlemi gösteriliyor.

HİPOKRAT YEMİNİ

Hipokrat tıbbının belki en önemli yeniliği, hekimin hastayı korumak ve hayatını kurtarmak olarak düşündüğü profesyonel bir etiğe giriştir ki, bu günümüzde hala geçerli olan meşhur Hipokrat yeminidir:

"Hangi eve girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı olan bütün kötülüklerden kaçınacağım. İster özgür ister köle olsun, erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan sakınacağım. Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla münasebette iken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım."

Bir Antik Yunan kabartmasında Tıp tanrısı Asklepios bir hastayı iyileştirirken betimlenmiş. (MÖ 5. yüzyıl)

Genç bir hastayı muayene eden Atinalı bir hekimin MS 2. yüzyıla tarihlendirilen betimi. Roma

Geleneksel tıbba bu bilimsel yaklaşım oldukça derin bir değişimdi ve çok geçmeden muhafazakârların ve hastaları tedavi etmekten çok din kisvesi altında zengin olmaya çalışan şarlatanların tepkisini çekmişti.

MÖ 4. yüzyılda özellikle Yunan dünyasında *Asklepios* tapınakları çoğalmaya başladı; *Epidauros*'tan sonraki en ünlü tapınaklar Kos ve Pergamon (Bergama)'da inşa edildi. Burada rasyonel- bilimsel ile mucizevî- dini geleneksel tıp kurulmaya çalışılmıştı. Bu tip karışık bir tedavi yönteminin gerçekleştirilmesi ilk defa Atina'da MÖ 388 yılında *Aristofanes* tarafından "*Plutos*" adlı komedyada anlatılmıştır: *"Ardından tanrının evine giriyoruz... Sonra da tapınak mihrabında tatlılar ve sunaklar adanıyor, armağanlarımız Ephesos'un ateşiyle tükeniyor, Plutos'u uyutuyoruz ve gerektiği gibi ve her birimiz yapraklardan yatak hazırlıyoruz".* *Asklepion Tapınağı*'na geldikten sonra hastanın ilk görevi giriş için belli bir miktar para ödemek ve tanrıya adamak için sunaklar bırakmaktı.

Kos'taki (İstankôy) Asklepion Tapınağı'nın kalıntılarından bir görünüm. Buradaki tıp okulunun en önemli temsilcilerinden biri olan Hipokrat, faaliyetlerinin çoğunu bu Yunan adasında gerçekleştirmişti.

Tıbbi danışma ise tam tersine ücretsizdi. Sonra hasta *Asklepios*'un gece ziyaretini bekleyerek geçirdiği bir yapıya taşınıyordu- bir tür hastane. Aristofanes şöyle devam ediyor: *"Meşaleler söndükten sonra tanrının elçisi, bir gürültü duyduğumuzda sessiz kalmamızı ve hepimizin sırayla yatağa gitmemizi söyleyerek bize uyumamızı emretti".* Geceleyin tanrı *Asklepios "Vakaları büyük bir titizlikle inceleyerek gezintisine çıkıyordu".* Hasta rüyasında tanrının varlığını hissediyordu, kör Plutos gibi; önünde Asklepios oturmuş ve *"İlk olarak başına dokundum; yani, temiz bir bezle gözkapağının çevresini temizledim. Hygeia (Asklepios'un kızı ve sağlık tanrıçası) başını ve yüzünü kırmızı bir tülle örttü. O an tanrı ıslık çaldı ve tapınaktan büyüklüğü belirsiz iki yılan fırladı.(...) Yılanlar erguvan rengi tülün altından süzüldüler ve gözkapağının çevresini yalamaya koyuldular, bana kalırsa 10 şişe şarabı bitirmek gibi kısa bir sürede Plutos da gözleri net görür şekilde ayakta duruyordu."*

Asklepios heykeli betimli bir Yunan sikkesi. Mitolojik öyküye göre Asklepios ölüleri bile diriltebiliyordu. Bu yüzden Zeus onu bir yıldırımla öldürerek cezalandırmıştı.

Geçmişe Dair Kanıtlar

ÜNLÜ HEKİM GALENOS'TAN GELECEĞİN DOKTORUNA TAVSİYELER

"Ödevin ve görevin sadece kitaptan herhangi bir kemiğin yapısı öğrenmek olmamalı fakat insan kemiğinin titiz bir gözlemcisi olmalısın. Bu İskenderiye'de oldukça kolay çünkü oranın hekimleri öğrencilerine gözlem yapılan bir eğitim fırsatı sunuyorlar. Başka sebeplerden olmasa da en azından bu yüzden İskenderiye'ye gitmen gerekiyor. Eğer bu senin için mümkün değilse, başka hiçbir şekilde insan kemiği görme şansın yok. Ben en azından mezarların ya da anıtların açılması sonucunda birçok kez kemik gördüm.(...)
Eğer bu tür bir şey görme fırsatın olmadıysa, bir maymun seç ve kemiklerini ve etini birbirinden iyice ayırdıktan sonra onun üzerine gözlem yap.(...) Böylelikle eğer bir insan iskeletiyle karşılaşacak olursan, bütün kemikleri tanıyacak ve hatırlayacaksın."
(Galenus, Anatomik Yöntemler, I.2)

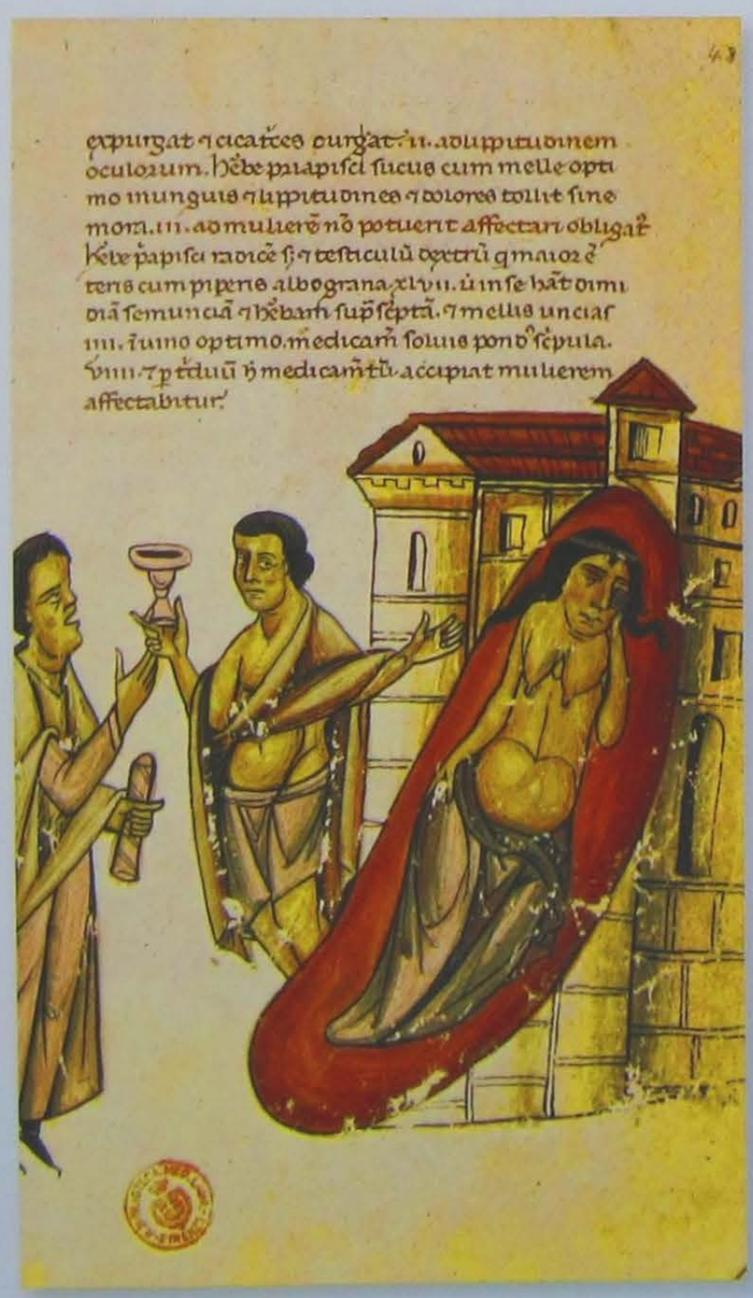

Hipokrat'ın "Corpus Hippocratium (Hipokrat'ın Eseri)" adlı eserinin Orta Çağ'da basılan kopyaları.

Aslında *Asklepios*'un gece ziyareti bir insanı sağlığına kavuşturmak için yeterli değildi ve işte o zaman devreye hekimler giriyordu. *Hipokrat* yandaşı hekimler, mucizevî yöntemlere başvuran geleneğe saygı göstererek, hastalık belirtilerinin ve tanrının gece ziyaretinin sonuçlarını, teşhis koymak ve ilaç yazmak için dinliyorlardı (modern bir deyişle bir anamnez olarak yorumlanabilir). Bilimsel tıbbı *Asklepios*'un dinsel kültünün altında değerlendirmek ya da en azından hastaları, tanrının şifa vermekte başrolde olduğuna inandırmak tüm Antik Çağ boyunca tıbbın en önemli özelliği olarak kalmıştır. Sadece teorik alanda ve sayısız anatomik, epidemolojik, terapatik yazılarda tanrısal mucize, bilimsel tıbba yer açmak için bir kenara itilmiştir.

Üzerinde asa ve yılan betimi bulunan Yunan sikkesi. (MÖ 4. yüzyıl)

Antik Yunan'da hastayı tedavi eden hekim kabartması.

Oğullarının eşlik ettiği Asklepios, bir ailenin önünde. Efsaneye göre Asklepios, Apollon ve Koronis'in oğluydu.

HİPOKRAT'TAN SONRA

Tıbbın gelişimi için, MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru *Büyük İskender*'in isteğiyle *İskenderiye*'de inşa edilen *Hipokrat Okulu* ön plana geçti. *İskenderiye*'ye akın eden hekimler, tıbba iki türde yaklaşıyorlardı: Geçmişteki tıp metinlerini toplamak, not etmek ve çalışmak ile anatomi, fizyoloji, patoloji ve terapi gibi uzmanlıklara ayrılmış alanlarda bilimsel araştırmalar ortaya koymak.

Bilim adamları tarihte ilk kez MÖ 3. yüzyılda dini düzen tabusunu yıkıp insan kadavralarını açıp incelemeye başladılar. Böylelikle *Herofilus* ve *Erasistratus* adlı hekimler tanımlamalı anatomiyi kurmuş, atardamarları damarlardan, sinir motorlarını duyulardan, eklemler arasındaki bağı tendonlardan ayırt etmişler ve özel bir yöntemle klinik tıbbı desteklemişlerdi. *Herofilus* bilindik bir sebebi olmayan ani ölümü kalp krizine bağlamış ve titreme veya spazm gibi kas hastalıklarını açıklamıştır. Anatomi ve mekanik alanındaki yeni buluşlar cerrahinin de gelişmesini sağlamış ve *Erasistratus* henüz MÖ 3. yüzyılda karaciğer hastasının karnını açıp zarar görmüş organı tedavi etmişti. (Olası bir başarısızlık kabul edilebiliyordu). Aynı zamanda dogmayla ve sahte – bilimsel sistemle katılaşan- spekülatif bir tıp da gelişmeye devam ediyordu.

Örneğin, *Hipokrat*'tan *Herofilus*'a tüm tıp doktrinlerini, mantıksız olsa da sadece deneye önem vermek için reddetmiş olan *Ampirizm Okulu* ortaya çıkmıştı. Diğer yandan *Ampirizm* yandaşları her zaman soyut bilimsel teorilere engel olmuşlar ve ilgilerini yatağında hasta kıvranan insanoğluna yöneltmişlerdi. Antik Yunan'da bilimsel tıp büyük adımlarla ilerlerken hastalar, bu gelişmeye çoğunlukla kuşkuyla yaklaşıyor ve tek başlarına ya da hala *Asklepios*'un müdahalesiyle iyileşmeyi tercih ediyorlardı.

Cerrahi bir operasyonun betimlendiği bir Roma kabartması. Roma'da, Asklepios'a Esculapio ismiyle tapılıyordu.

Ön Plandakiler

KADIN HEKİMLER

Perikles'in Atina'sında kadınlar daha çok hastabakıcı ya da ebe olarak görev alsalar da, hekimlik de yapabiliyorlardı. Sokrates'in annesi Phainarate gibi. İlaçları veren ve şarkılarıyla eşlik ederek doğum sancılarını uyandıran, doğumu yaptıran, düşük ihtimali varsa çocuğu düşürten de ebelerdi. Platon, Sokrates'e bu kadınlar üzerine başka bir gerçeği daha açıklamıştı: *"Onların üstüne yetenekli nedime yoktur, en iyi nesli oluşturmak için hangi kadının ve erkeğin uygun olduğunu biliyorlardı. Kadınların karnını kesmekten çok bununla övündüklerini artık biliyorsun".* (Platon, "Theaitetos" adlı eserinden, 149d)

ASKLEPİOS'UN ONURUNA...

Epidauros, bilindiği üzere Antik Yunan'ın, *Asklepios*'a adanmış en ünlü tapınaklarından birine ev sahipliği yapıyordu. Tapınağın ilk inşa ediliş tarihi MÖ 6. yüzyıla kadar uzanıyor, fakat henüz MÖ 5. yüzyılın ortalarında bile tapınağın prestiji Peloponez"in dışına, Atina'ya kadar ulaşmıştı. Tapınağın ünü açısından altın çağı, MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda kutsal bölgenin en büyük anıtlarının inşa edildiği dönemdir. MÖ 86'da tapınak yağmalanmış fakat ziyaret edilmeye devam edilmişti. MS 2. yüzyıldaki kurtarma çalışması önemlidir. O yıllarda tapınak *Galenus* ve *Pausanias* tarafından ziyaret edilmişti; *Pausanias*'ın tapınak ile anlattıkları hala çok değerlidir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 2000- 1500	Bölgedeki yerleşimlerin ilk şekilleri.
MÖ 16.- 12. yüzyıl	Tapınma kültünün ilk kanıtları.
MÖ 6. yüzyıl	Tapınağa ait ilk anıtların inşası.
MÖ 450- 400	Tapınağın ününün ve prestijinin artması.
MÖ 4. ve 3. yüzyıl	Tapınağın altın çağı.
MÖ 115- 114	Yunan topraklarını işgal eden Roma ile antlaşma.
MÖ 86	Tapınak yağmalanır.
MS 2. yüzyıl	Tapınağın yeniden gelişmesi.
MS 395	Gotlar (Doğu Cermen boylarından biri) MS 3. yüzyılda tapınağın büyük bir kısmını yağmalar.
MS 5. yüzyıl	Asklepios dininin sonu gelir ve tapınağın yerine bir Hıristiyan Bazilikası inşa edilir.

Asklepion Tapınağı'nda bulunan akroter figürü.

Tholos
Tholos, Asklepion Tapınağı'nın doğusunda yer alan daire planlı bir yapıydı. Başlangıçta 14 Korint sütun ve siyah beyaz mermer zemin ile süslenmiş tapınağı 26 Dor sütun çevreliyordu.

Epidauros kutsal alanından bir kalıntı.

Asklepion Tapınağı
Asklepios'a adanan tapınak. Boyutları küçültülmüş, değerli heykel süsleriyle bezenmiş Dor peripterostu (içerisi sütunlarla çevrili tapınak). Tapınağın içerisinde tıp tanrısının heykeli yer alıyordu. (soldan sağa, fotoğraflarda tapınak heykellerinin birkaç süsleme elemanı görülüyor).

Kuzey Galeri
Batı alanı iki katlı, MÖ 4. yüzyıla kadar uzanan tek katlı büyük sütunlu giriş (yaklaşık 70 m uzunluğunda) muhtemelen antik *abaton* yerine geçmiş.

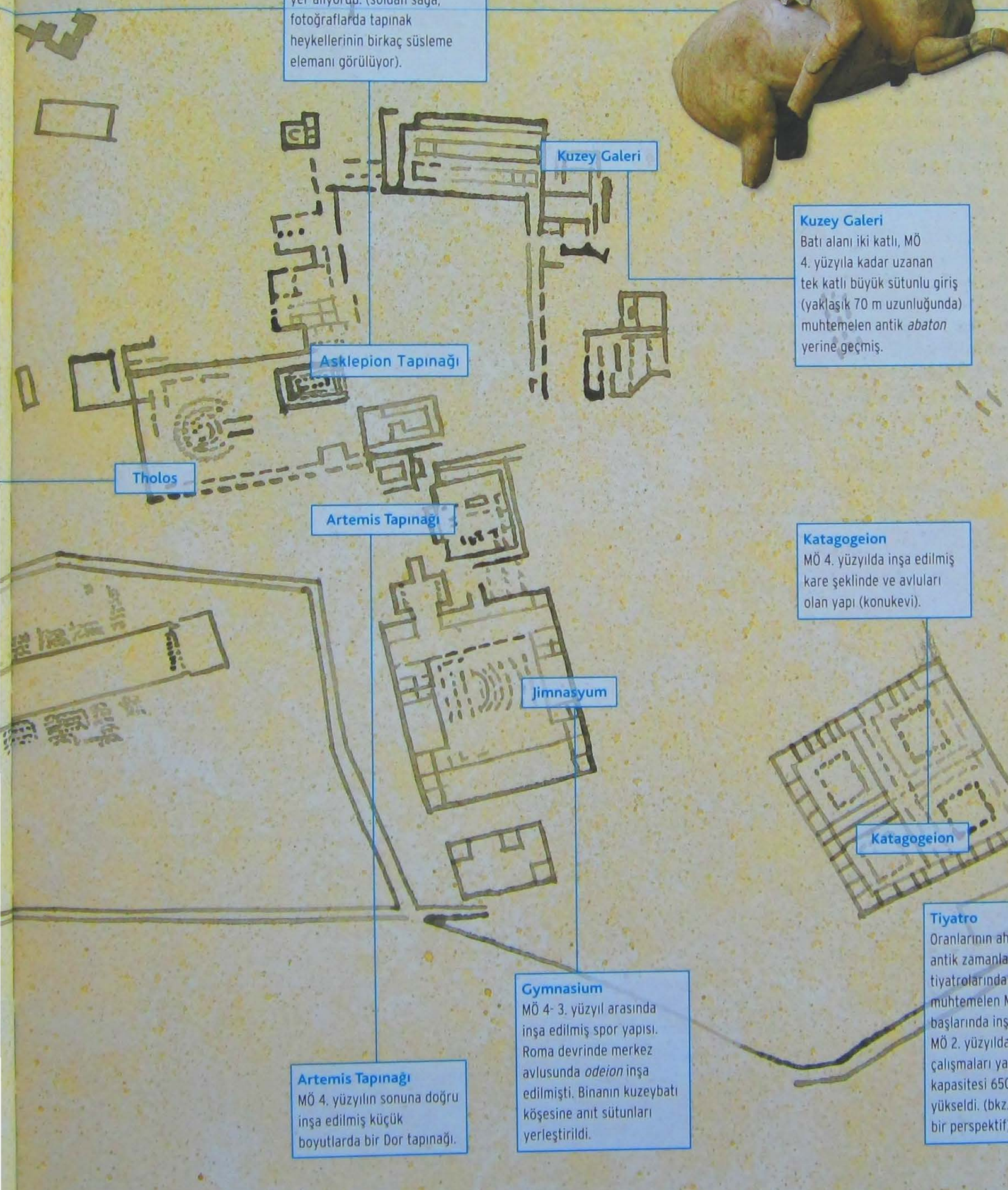

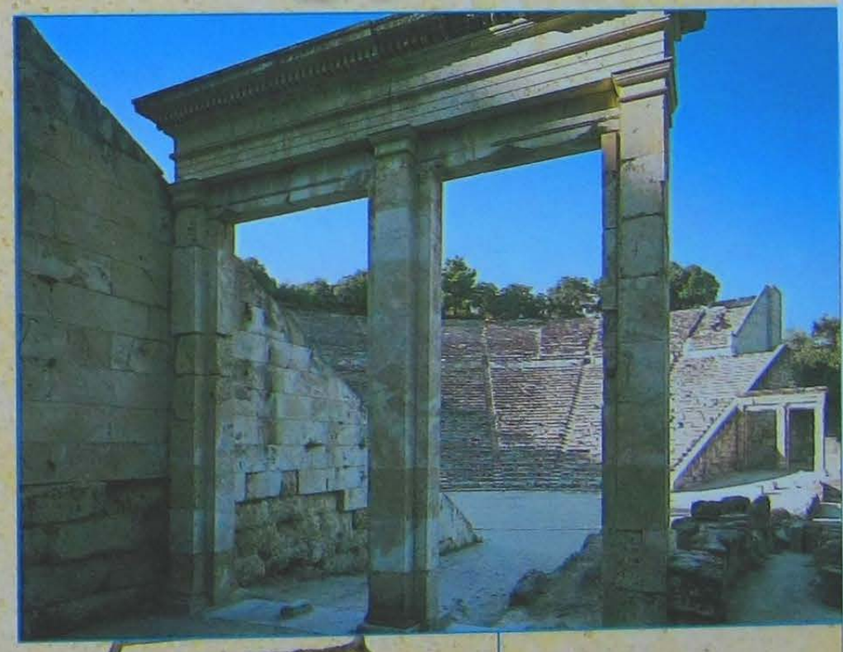

Katagogeion
MÖ 4. yüzyılda inşa edilmiş kare şeklinde ve avluları olan yapı (konukevi).

Tholos
MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru inşa edilmiş küçük boyutlarda bir Dor tapınağı.

Artemis Tapınağı
MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru inşa edilmiş küçük boyutlarda bir Dor tapınağı.

Gymnasium
MÖ 4- 3. yüzyıl arasında inşa edilmiş spor yapısı. Roma devrinde merkez avlusunda *odeion* inşa edilmişti. Binanın kuzeybatı köşesine anıt sütunları yerleştirildi.

Tiyatro
Oranlarının ahengi ve akustiğiyle antik zamanların en ünlü tiyatrolarından biri olan yapı muhtemelen MÖ. 3. yüzyılın başlarında inşa edilmişti. MÖ 2. yüzyılda genişletme çalışmaları yapıldı: Seyirci kapasitesi 6500'den 12 000'e yükseldi. (bkz. sağda tiyatrodan bir perspektif)

BULMAK VE KORUMAK

KAZI İLE TOPRAKTAN ÇIKARILMIŞ HERHANGİ BİR BULGU, TOPRAKTAN ÇOK FARKLI BİR MİKROKLİMA VE ASİT ORTAMINDA, OKSİTLENME AŞAMALARINI HAREKETE GEÇİREN HAVA VE IŞIĞIN VARLIĞIYLA BEKLENMEDİK BİR İLİŞKİ KURAR.

Yapılar ve buluntular, toprağın altında iken dışarıdakinden çok farklı bir ortamda bulunur. Bu yeni ortamın temel özellikleri şunlardır: Işıksız, su ya da çözümlenebilir tuz minerallerini taşıyan bir miktar nem, değişken derecede asit, sabit bir mikroklima (ısı ve nem birleşimi) ve sınırlı miktarda oksijen. Organik (tahta, kemik, kumaş, deri, kâğıt) ve inorganik (taş, seramik, cam, metal) maddeler yeni koşullara farklı şekilde tepkime ederler. Bu yüzden bulgular renk, dayanıklılık, ağırlık, boyut ve madde değiştirebilir ve bu değişim kompleksi, objenin tamamen tahrip olmasına yol açabilir. Kimyasal ve fiziksel değişimler ve objenin bulunduğu ortamla dengeye ulaşması ise objenin korunması için gerekli koşulları oluşturur. Eğer temas özellikle çok sarsıcıysa, oluşan fiziksel ve kimyasal tepkime, bazen çok kısa bir sürede objenin tamamen parçalanmasına yol açabilir. En tahrip edici faktör kuru havadır; dış ortama çabucak içerdiği nemi bırakan bu kuru hava, yüzeyin küçülmesi ve sonucunda iç gerilim etkisiyle objenin hızlı bir şekilde küçülmesine yol açar. Kazı üzerinde çalışan restoratörlerin varlığı, objeleri doğru yöntemle topraktan çıkarma ve özellikle nazik objelerin muhafaza edilmesi açısından hemen harekete geçmek adına vazgeçilmezdir. Bulguların değişik doğasını ve objenin bulunduğu pozisyonu belirlemek, her durumda bir müdahaleyi öngörür.

Heyecan verici eserler bulunduğunda bile kazı yapanlar topraktan objeyi çekip çıkarma ya da objeye kolayca geri dönülemez zararlar veren acele bir temizlik yapma hatasına düşmemelidir.

Roma dönemine ait cam vazo; Fransa.

FARKLILIKLAR

Bitkisel ve hayvansal dünyadan gelen materyallere, organik materyaller adı verilir. Korunmalarına bazı fiziksel özellikler etki eder ki, bunlardan bazıları yanma kapasitesi, ışığa duyarlılık, içerisindeki su buharını, bulunduğu ortam ile dengede tutabilme eğilimidir. Bu yüzden kuru bir ortamda ağırlık kaybeder ve parçalanabilirler. Nemli bir ortamda ise sudan şişerler. Organik buluntular, çok az hava (yani toprağın altında sık karşılaşılan bir durum) ve ışıksız ortamda, en yüksek yüzde 65 bağıl nem koşullarında muhafaza için zararlı mikroorganizmaların saldırılarıyla karşılaşabilirler.

Minerallerden oluşmuş materyaller ise inorganik olarak tanımlandırılır ve genelde diğerlerine göre daha az hassastır. Yanmaz ve ışığı hissetmezler ne de mikroorganizmaların saldırısına uğrarlar.

Basilicata (İtalya)'daki Alianello'da bulunan bu kadın mezarında karışık malzemeler mevcuttur. Bunların arasında kemik gibi organik olanların yanı sıra, metal gibi inorganik olanları da vardır.

TAHTA

Tahta diğer organik materyaller gibi kuru sabit bir ortamda daha iyi muhafaza edilmeye eğilimlidir. Bir kez o ortamdan çıkarıldığı ve nemli bir ortamla temas ettirildiği zaman şişebilir, bozulabilir ve küflenebilir. Tam tersine daha nemli bir toprak altından dışarıyla temas ettirilmeye getirildiği zaman hızlı bir kuruma sonucunda bölünebilir. Özel bir durumsa su çekmiş bir ortama ya da suyun altına daldırılmış (gemi kalıntıları, kazıklar üzerine yapılmış köylerin temeline dikilen kazıklar) tahtalardır. Tahtanın lifleri, dayanıklılık ve esneklik veren selülozdan oluşur. Selüloz suyun altında çözülür; fakat obje suyun selülozun bıraktığı boşlukları doldurması dolayısıyla mükemmel bir şekilde orijinal şeklini korur. Havaya çıkarıldığı zaman tahta hemen buharlaşmak üzere su kaybedecektir. Yani obje yüzde 90'a kadar ağırlık ve yüzde 80'e kadar hacim kaybedebilir. Bu durumlarda bulunan tahtalar ilerlemeyi engelleyen damıtılmış su leğenine daldırılırlar ve - su altı keşfi durumunda- tuzdan arındırma gibi bir etkisi vardır. Sonraki işlemlerin objeyi bağıl nem durumunda sabitleştirmek gibi bir amacı olacaktır, bu işlemin ardından parçanın sonu nerede olursa olsun- mağazada ya da sergide- garanti edilmiş olacaktır.

Ön Plandakiler

KAZI YAPANLARIN GÖREVLERİ

Kazı her zaman değerlendirilen ve kurtarılan objeler için yeni bir bozulmanın başlangıcıyla karşı karşıya kalır. Arkeolojik buluntuların korunması kazı alanında başlar ve kazı planını kim yapıyorsa muhafaza etmenin ve ilk andan itibaren restore etmenin gereksinimlerini belirlemek, onun görevidir. Geleceğin araştırmacıları için bulguların korunması da arkeologun görevleri arasındadır.

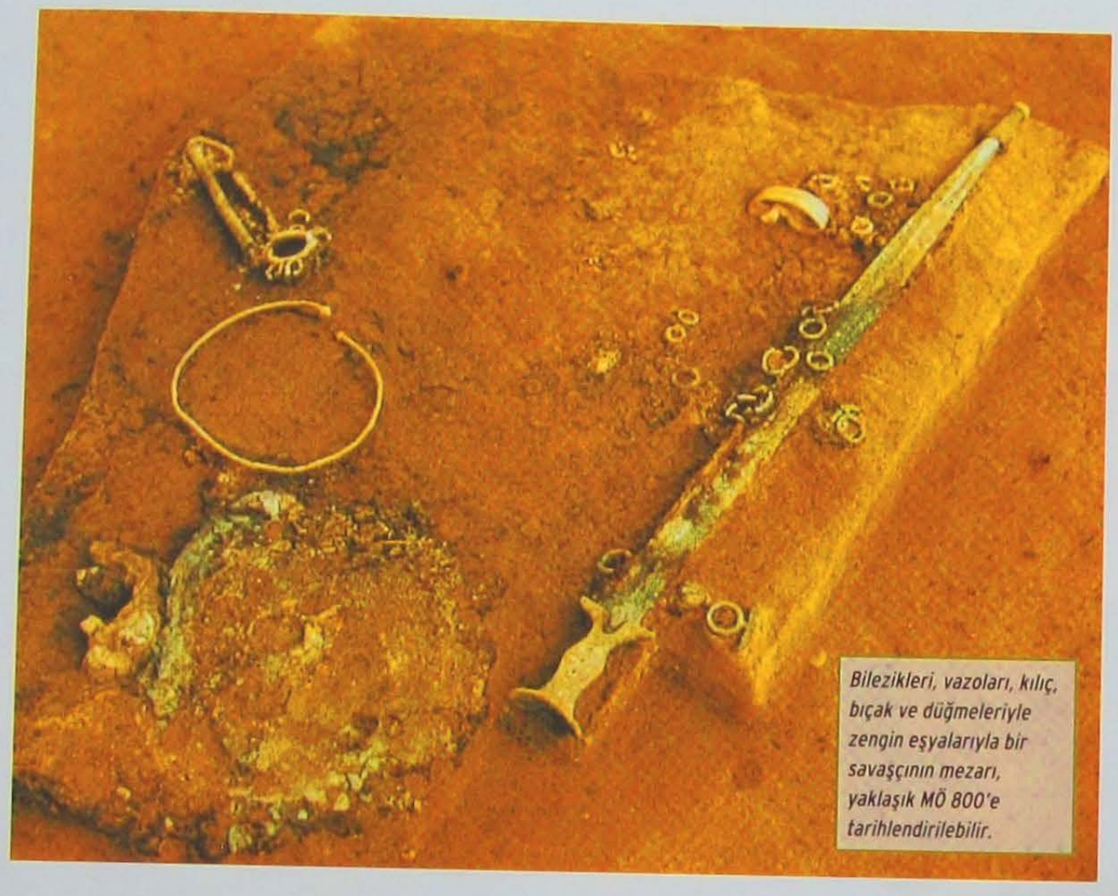

Bilezikleri, vazoları, kılıç, bıçak ve düğmeleriyle zengin eşyalarıyla bir savaşçının mezarı, yaklaşık MÖ 800'e tarihlendirilebilir.

TAŞ VE SERAMİK

Taş ve seramik gibi gözenekli inorganik objeler genellikle kolay restore edilebilir ve korunabilir objelerdir. Bazı materyallerin bulundukları pozisyonların bu tür materyalleri nazik ve kırılgan yaptığı ve özel kazı ve muhafaza yöntemi gerektirdiği düşünülmektedir. Taş ve seramik özellikle toprağın PH'ı ve içeriye süzülen suyu ve tuzu emmeleri dolayısıyla zarar görebilirler. Bütün topraklar çeşitli miktarlarda çözülebilir tuz içermektedir; örneğin denize yakın yerde sodyum klorür miktarı çok yüksektir. Tuzlar dışarıdan da gelebilir. Topraktan ya da mezardan çıkarılan gözenekli bir obje genelde kuru havayla temasa geçer. Objenin etrafındaki su yüzeyine doğru buharlaşmak üzere harekete geçer ve yüzeyde beyazımtrak bir tabaka oluşturur. Bu yer değiştirmede kendisiyle birlikte yüzeyi ya da altını kristalleştiren tuzu getirir.

Bu durumda kristaller kırılmaya yol açarak gözeneklerin içinde basınç üretebilecek kapasiteye sahiptir; sonuç olarak objenin yüzeyinden aşağı yukarı geniş parçalar kopar. Tüm bunlar ilerleme hızına göre çeşitli ölçülerde, objenin içerisinde bile küçük çatlakları harekete geçirir ve parçalanmayı hızlandırır.

METALLER

Altın dışındaki tüm metaller değişkendir, çünkü bunlar orijinal hallerine dönmeye eğilimlidirler. Tahrip edici ve doğal olan bu yönteme aşınma denir. Kuru bir ortamda aşınma genelde sadece objenin yüzeyine hücum eder; su ise derine de etki eden elektrokimyasal aşınmayı başlatır. Oksijen, çözünebilir tuz ve toprağın asitliği aşınmanın hızlanmasına katkıda bulunur, objenin hacminin genişlemesine, ağırlık kaybetmesine ve

Tarih ve Olaylar

YERALTI ORTAMININ ÖZELLİKLERİ

Bir mahzene ya da kilere girdiğimiz zaman yeraltına çok benzer bir ortamın deneyini yaşarız; ışığın olmaması, çözünebilir tuzların kireç bağlaması, artan nem ile sabit ve serin hava. Örneğin; ısı sabitliği şarabın iyi şekilde muhafaza edilmesine olanak sağlar, su buharında çözülen tuzların olması ise orada muhafaza edilen metalik objeleri hızlı şekilde aşındırabilir. Özel koşullardaki bölgelerde yeraltı koşulları çok farklı olabilir. Çöl bölgelerinde, örneğin yeraltı nemi genelde düşüktür, su tabakası ya da fırtınalar sabit veya değişken şekilde nemi yükseltebilir. Isıya gelince, mevsimsel değişiklikler yüzey ısısına etki edip derinliğe inerler; yüzeyin 5-6 m aşağısında yıllık değişimler genellikle tahmin edilemez ve ısı genelde bir mevsimden diğerine bir dereceden fazla değişmez.

Bir kazı alanında, buluntuları korumak için restorasyon konusunda uzman olmak gerekir.

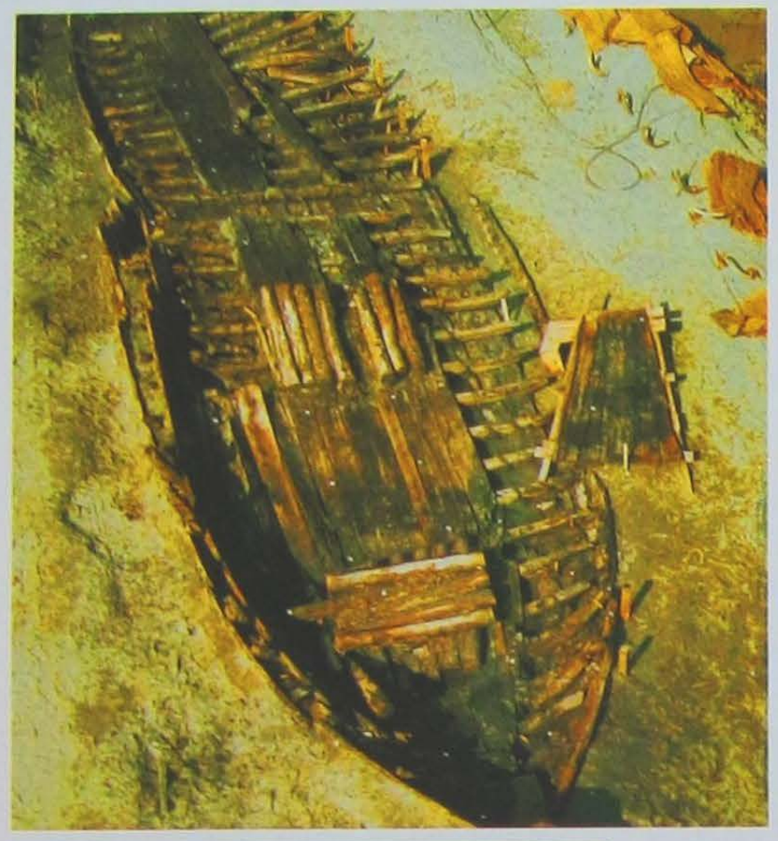

Valleponti'de (Comacchio/İtalya) bulunan Augustus dönemine ait bir gemi kalıntısı. Bu tip kazılar, kazı alanının neminin belli dönemlerde alınmasıyla (kurutulmasıyla) gerçekleştirilir.

renk ve dayanıklılığını kaybetmesine yol açarak. Başlangıçta sarı renkte bronz objeler bu şekilde farklı renklere sahip olabilirler; bu renklerden en sık rastlanılan ise soluk yeşildir. Aşınma kimyasal olarak metale etki eder. Bu sürecin sonunda metal tamamen yok olabilir. Ya da sürecin sabit ürünleriyle yer değiştirebilir (tuzlar ve oksitler). Bu durumdaki objeler, uygulanabilecek muhafaza girişimlerinden bağımsız olarak, bulundukları andan itibaren kuru bir ortamda saklanmalıdırlar.

CAM

Cam esasen silisyum, kalsiyum hidrat ve sodyum oksitlerinden oluşur. Bileşenler arasındaki oranlar oldukça çeşitlidir ve muhafaza edilmeye etki ederler. Toprağa gömme işlemi, objeleri değişken kılma etkisiyle kalsiyum oksitleri, potasyumu, sodyum karbonatı dönüştüren ayrışma sürecini doğurur.

Eğer cam çok alkali içeriyorsa, aşınmış cam da higroskopiktir. Kuru ortama maruz kalma higroskopik tuzlarının kristalleşmesine neden olur ve cam küçük parçalara bölünebilir; aksi durumda tuzlar su buharını emerler, obje şeffaflığını kaybeder ve küçük parçalara ayrılabilir. Kazıda bulunan camların kurtarılması ve muhafaza edilmesi bu yüzden özellikle zor olabilir.

Bronz Etrüsk broşu. Altın hariç diğer metaller doğal ve tahrip edici aşınmaya uğrayabilirler.

İKİ ARKEOLOĞUN DÜŞÜNCELERİ

"Kazı yapan kişinin bulduğu şeyler ona ait değildir. Bulduğu şeyler geçmişten günümüze direkt bir bağdır; kazı yapan kişi elleriyle bize onları ulaştıran ayrıcalıklı aracıdır ve eğer özensizlik, ihmal ve bilgisizlikle onlar tarafından elde edinilebilecek bilgileri yok ederse, bilir ki arkeolojik bir cinayetin ilk dereceden suçlusu olur. Tarihe tanıklığın yok edilmesi işte böyle kolaydır ve geri dönüşü yoktur."
(H. Carter ve A.C. Mace, Tutankamon'un mezarı, cilt 1.)

Bronz Roma kabı.

Marcus Aurelius'a ait at heykelinin temizliği yapılırken.

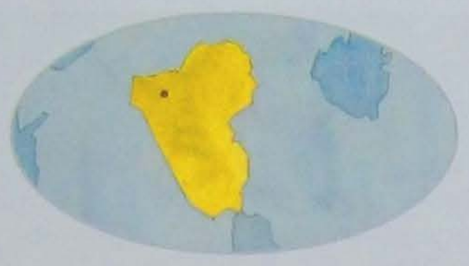

ROMA'DAN DAHA BÜYÜK

BABİL GİBİ NİNOVA DA GÜNÜMÜZDE HALA MEZOPOTAMYA'DAKİ BAŞ DÖNDÜRÜCÜ KRALLIK ŞEHRİNİ İFADE EDER. BURASI ZENGİN VE MUAZZAM BİR METROPOL İLE AYNI ÖLÇÜDE BÜYÜK VE GÜÇLÜ BİR KRALLIĞIN BAŞKENTİYDİ.

1867 yılında V. Place ve F.Thomas tarafından yapılan Ninova'daki II.Sargon Sarayı'nın çizimi.

Yunus Peygamber'in kitabı der ki: *"Kalk, büyük Ninova şehrine git ve sana söyleyeceklerimi onlara aynen bildir."* Yunus kalkar ve söylendiği gibi Ninova'ya gider. Günümüzde Irak topraklarındaki Musul'da yer alan Ninova çok büyük bir şehirdir. Şehri baştanbaşa dolaşmak üç güne bedeldir. Yunus, bir günlük yürüyüşle şehri dolaşmaya başlar. Aynı zamanda da vaaz vermektedir: *"Kırk gün daha... Ve Ninova yok olacak."*

Tanrının, günaha batmış Ninova halkını pişmanlığa çağırdığı peygamberin serüven dolu hikayesini anlatan *Yunus'un Kitabı*'nda böyle yazar. (Yunus'un Kitabı: Kitab-ı Mukaddes'te Yunus Peygamber'i anlatan bölüm.) Fakat Yunus, Tanrı'nın sözüne itaat etmek yerine, doğrudan İspanya'ya giden bir gemiye biner. Belki korkar ya da kendisine verilen bu dinsel görevi yerine getirecek güce sahip olduğuna inanmaz. Ceza olarak gemi korkunç bir fırtınaya yakalanır ve *Yunus*, Tanrı'nın hiddetinden kurtulmak için hatasını kabul eder ve kendini sulara bırakır. Fırtına hemen diner ama devasa bir balık, zavallı peygamberi yutar.

Peygamber, balığın karnında üç gün, üç gece geçirir. Bir süre sonra da balık onu karaya fırlatır. Peygamber ayılınca, Tanrı, isteğini yeniden ona açık bir şekilde bildirir. Bu kez Yunus Peygamber, hiç düşünmeden Paganların yaşadığı büyük metropole, *Ninova*'ya Tanrı'nın buyruğunu iletmek üzere yola çıkar. Sonuç olarak şehir halkı günah çıkararak Tanrı'nın affına erişir. MÖ 5. yüzyılda gerçeğe yakın bir şekilde kaleme alınan bu hikayenin herhangi bir tarihi değeri olduğu söylenemez. Nitekim başka hiçbir kaynakta Ninova halkının değiştiğine dair bir bilgi yer almaz.

Yunus Kitabı'nın anonim yazarının hayalinde yer alan bu şehir hakkında o halde neler biliyoruz? *Kitab-ı Mukaddes*'in de belirttiği gibi sağını, solunu bilmeyen 120 bin kişinin yaşadığı bu şehir gerçekten de iddia edildiği kadar büyük müydü?

Ninova kazıları sırasında bulunan, ince bir zevkle işlenmiş sayısız kabartmadan biri.

KORKULU BİR DÜŞMAN

Gerçek şu ki, *Ninova* MÖ 612 yılında Med ve Babil'in Asur hükümdarlığına son vermelerinden önce korku salan bir hükümdarlığın başkentiydi. Şüphe yok ki, Asur'un en önemli antik şehirlerinden biri ve *Dicle* bölgesindeki yüksek vadi üzerine kurulu olan Ninova, Mezopotamya'nın tarihi bir bölgesiydi. O zamanlar, tam da *Dicle Nehri*'nin kıyısında bulunuyordu. Günümüzde ise *Kuzey Irak*'ta, *Musul*'un tam karşısında, biraz daha doğuda yer alır.

Sulak ve verimli topraklarla çevrili, dönemin en önemli ticaret yollarının kesiştiği noktaya konumlanmış olan *Ninova*, Dicle Nehri'nin kolayca aşılması açısından en elverişli noktadaydı. *Asur Kralı Sanherib*, *Ninova*'yı krallığının başkenti yaptı. Bu ayrıcalıklı şehir, varlığını MÖ 612 yılına dek sürdürdü.

Bir zamanlar *Dicle* ile Khosr Nehri'nin birleştiği noktada bulunan ve 40 hektarlık bir alana yayılan Koyuncuk *Tepesi*'nde, *Ninova* şehrinin en eski bölümü saklıydı. Bu tepenin ardından *Nebi Yunus Tepesi* (yaklaşık olarak 15 hektar) de kent arazisine dahil oldu. Antik Mezopotamya bölgesinde bulunan diğer kent merkezlerinin (Asur, Khorsabad ya da Nimrud) aksine, *Ninova*'nın coğrafik yapısı hiçbir zaman tümüyle göz ardı edilmedi. Öyle ki, tahribe uğradığı yüzyıllardan geriye kalan tarihi değere sahip kalıntılarından hala yararlanmaktayız. Örneğin 12. yüzyılda, Çin İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar giden ilk Avrupalı olan haham *Tudelalı Benjamin*, Koyuncuk Tepesi ile Nebi Yunus'un (Yunus Peygamber'in mezarı) *Antik Ninova* kalıntılarıyla benzeşen noktalarını saptamıştı. Benjamin gerçeğe uygun olarak, *Ninova*'nın bütünüyle sular altına gömülmüş kalıntılardan oluşan bir şehir olduğunu, ancak çevresinde sayısız küçük yerleşimin bulunduğunu not etti.

17. yüzyılın sonlarına doğru İtalyan gezgin *Pietro della Valle*, *Ninova* şehrini çevreleyen surların taslağını kesin olarak çizdi. Şehrin surları, ne dörtgen, ne de eşit uzunluğa sahip dörtkenarlı bir dikdörtgen biçimindeydi. Her iki gezgin de, *Yunus Peygamber*'in deyimiyle *"üç günde yürüyerek kat edilen devasa şehir"*in kalıntılarını, yıkıntılar arasında tanımakta kararsızlığa düşmedi.

Gerçekten de *Ninova* şehrinin surları 750 hektarlık bir alanı kapsıyordu. Öyleyse şehir, rakibi olan *Babil*'den bir kat, yükselişinin doruk noktasını yaşayan *Roma İmparatorluğu*'ndan ise neredeyse iki kat daha büyüktü. Söz konusu büyüklükteki bir şehrin sürekliliğinin devamı için, yine aynı boyutlarda bir altyapı düzeneği şarttı. Öncelikle su ihtiyacının oluşturduğu problemi gidermek gerekiyordu. Su ihtiyacı kentin sakinleri tarafından, *Ninova* şehrinin doğusunda kalan dağlardaki suyu şehre ulaştıran, baraj ve su kemerlerinden oluşan karmaşık bir kanal sistemi yardımıyla giderildi. Şehir merkezini aşan *Khosr Nehri*'nin sularıyla birlikte bu sistem, göz kamaştırıcı bahçeleriyle ünlü Ninova şehrinin su gereksinimini karşılıyordu.

Araştırmalar ve Keşifler

KÜTÜPHANE

Orta Asur dönemi krallarından I.Tiglatpilesar'den (MÖ 1115-1077) beri, Asur başkentindeki kraliyet ve yönetim binalarında önemli bir yazılı doküman koleksiyonu bulunuyordu. Ama en önemli Asur kütüphanesi, Ninova'daki Koyuncuk Tepesi'nde bulundu. Sanherib ve Assurbanipal saraylarında yazılı birçok tablet parçası ele geçirildi ve günümüzde bunların büyük bir kısmı British Museum'da sergilenmektedir. Tabletlerden bazıları, özellikle kraliyet arşivlerinden gelenler, hükümdarın yazışmalarını, hüküm ve buyruklarını içeriyor. Diğerleri ise edebi, bilimsel ve dini içerikli tabletlereden oluşuyor.

Bunlardan biri de meşhur kahramanlık destanı Gılgamış'tır. Ninova Kütüphanesi'nin ne kadar eski olduğu bilinmiyor ancak ana bölümünün son büyük Asur kralı Assurbanipal dönemine dayandığını biliyoruz.

Altta Solda: Ninova'da bulunan renkli duvar süslemelerinden biri.

Altta Sağda: Kral Assurbanipal'i aslan avında gösteren iki kabartma detayı.

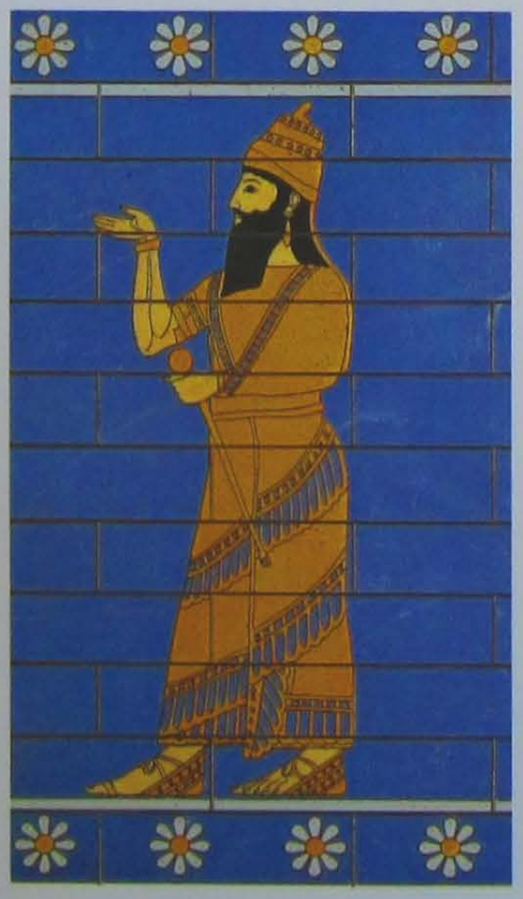

Roma'da bulunan SS. Marcellino ve Pietro yer altı mezarları fresklerinden, Yunus Peygamber'in hikayesi.

KAYNAKLAR

Sit alanının en eski tarihi, 1931 ile 1932 yılları arasında, yazar *Agatha Christie*'nin eşi arkeolog *Max Mallowan* tarafından kırsal bölgede sürdürülen kazı çalışmaları sayesinde keşfedildi. Arkeolog *Max Mallowan*, işlenmemiş toprağa ulaşmadan evvel 27,5 m derinliğe erişerek *İştar Tapınağı*'nın yer aldığı düzlüğün kuzeybatısında, Koyuncuk Tepesi'nin daha yüksek noktasında çalışmalara başladı. Toprağın 20 m altından çıkarılan farklı seramik örnekleri sayesinde, *Mallowan* beş temel katman fark etti ve bunları *"Ninova 1-5"* şeklinde adlandırdı. Yazılı hiçbir bilgi olmadığı için arkeolog, bu beş katmanı *"tarih öncesine ait"* olarak tanımladı. İlk iki katman MÖ 6000 ile 5500 yılları arasındaki dönemi işaret ediyordu.

Ninova şehir duvarının bir kısmı. Kral Sanherib (MÖ 704-681) döneminde, şehir yaklaşık 750 hektarlık bir alana yayılıyordu ve o dönem için çok büyük bir alandı.

Savaş tanrıçası, aynı zamanda cinsellik ve doğurganlık tanrıçası da olan *İştar*'ın tapınağının altında bulunan ilk mimari kalıntılar tarih öncesine ait 5 numaralı son katmana aitti. *Koyuncuk Tepesi*'nin merkezinde bulunan bu tapınak, 1930-1931 yılları arasında da *Campbell Thompson* tarafından kazıldı. En eski haliyle tapınak dikdörtgen şeklinde, 11x20 m ölçülerinde, taş temel üzerine kilden tuğlaların inşa edilmişti. Bu yapıdan söz eden en eski yazılı belge, *Kral Shamshi-Adad* (MÖ 1813-178)'a ait bir metindir. Bu metin, tapınağın Akadların kralı *Maniştusu* (MÖ 2269-2255) tarafından yaptırıldığına (belki ilk defa değildi) dair bilgiler veriyordu. Bazı araştırmacılara göre *Maniştusu*'nun tapınağı, sonradan yıkılan ve *5. Ninova Katmanı*'nda bulunan mabedin yeniden inşasıydı. Eski metinlere göre *Eski-Akad* (yaklaşık olarak MÖ 2330-2150) ve *III. Ur* (yaklaşık olarak MÖ 2100-200) dönemleri boyunca *Ninova*, Güney Mezopotamya'nın hakimiyeti altındaydı.

Altta Solda: Sanherib Sarayı kazıları sırasında bulunan bir kabartma.
Altta Sağda: Ninova kabartmalarından birinin 1800'lü yıllarda yapılan bir kopyası.

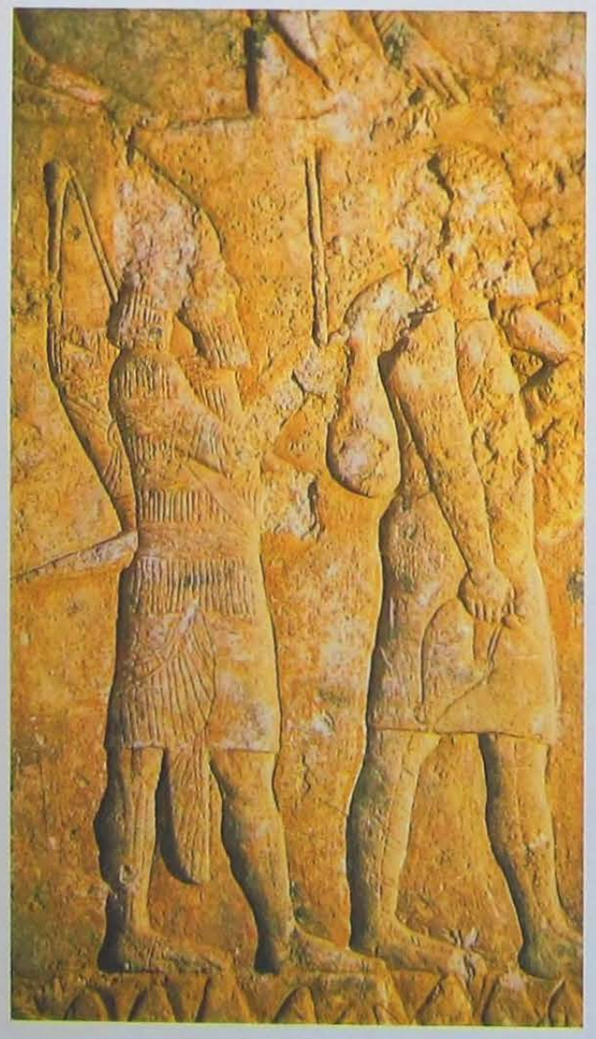

Assurbanipal Sarayı kabartmaları sadece askeri konularla ilgili değildi; yukarıda hükümdar, eşi ile beraber resmedilmiş.

Ön Plandakiler

SARAYDA BULUNAN KABARTMALAR

Austen Henry Layard, Sanherib Sarayı'nı günyüzüne çıkardığında, duvarlarda yer alan kabartmaların uzunluğunun yaklaşık olarak 3011 m olduğunu açıklamıştı. Kabartmaların büyük çoğunluğu Sanherib hükümdarlığı dönemine, diğerleri ise Assurbanipal hükümdarlığı dönemine aitti. Ninova, ele geçirildiği ve MÖ 612 yılında yıkıldığı zaman, saray ateşe verildi ve kabartmaların büyük çoğunluğu önemli ölçüde zarar gördü. Zarar görmemiş bazı kalıplar British Museum'a götürüldü. Diğer kalıplar farklı koleksiyonlar arasında yerini aldı. Ancak büyük çoğunluğu hala yerleşmiş katman kalıntıları altında gizli bir halde bulunur. Yüzyılın 60'lı yıllarının ortalarına doğru, iranlı arkeolog Tariq Madhloom saltanat salonunu yeniden inceledi ve bu salonu, şimdilerde hayranlık uyandıran kabartmaların asıl yerlerinde sergilendiği bir müzeye dönüştürdü.

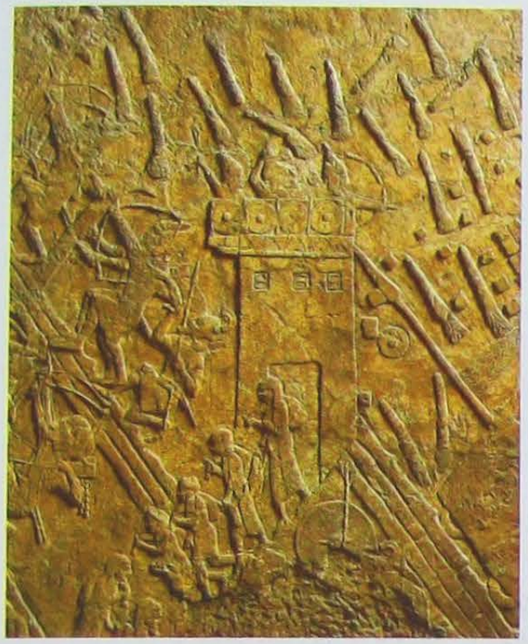

Yahuda'nın şehri, Laliş'e yapılan saldırı ve şehrin alınmasını gösteren kabartmalardan biri.

Antik Asur (yaklaşık olarak MÖ 1950-1750) döneminde 45x90 m'lik kerpiçlerle büyük bir temel inşa edildi. *İştar Tapınağı* bölgesinden çıkarılan *I.Shamshi-Adad* adının yazılı olduğu çok sayıdaki yazıt, bu temel üzerine söz konusu tapınağın ve yakınlardaki *Ziggurat*'ın inşa edildiğini göstermektedir. Tapınağın geçirdiği sonraki evreleri yalnızca kitabelerden öğreniyoruz.

Kral I.Salmanasar (MÖ 1273-1244)'a göre, *Shamshi-Adad*'ın çok istediği tapınak yıkılmış ve Orta-Asur döneminin kralı *I.Ashur-uballit* (MÖ 1363-1328) tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

I.Salmanassar kendi kaleminden çıkan kitabelerde, tapınağın surlarını, girişlerini ve Ziggurat'ını bir depremin yıktığını belirtir. Söz konusu olay gerçekleştiyse de MÖ 1208'de tapınağın varlığına son veren *Kral Tukulti-Ninurta*'nın ta kendisiydi. Kendi isminin yazdığı birkaç tuğla bunu kanıtlar niteliktedir. Ancak Orta-Asur hükümdarlığı boyunca süregelen *İştar Tapınağı*'nın hikayesi burada son bulmaz. Önemli sayıdaki kitabe, *I.Ashur* (MÖ 1178-1133) döneminde, başka bir depremin tapınağın girişlerini yıktığını ve *Kral I.Ashur-resh-ishi* (MÖ 1132-1115)'nin yıkılan girişleri onardığını belirtir.

Bunun yanında biliyoruz ki, *IV. Shamshi-Adad* (MÖ1053-1050) *Ninova Tapınağı*'nın girişlerinin onarılmasını sağlamıştı. Yalnızca *Ninova Tapınağı*'nın değil, Asur'daki *İştar Tapınağı*'nın girişlerini de. *Ninova*'da ortaya çıkarılan *Kral I. Ashurnasirpal* (MÖ1049-1031) kitabesinin Yeni-Asur örneğinde, *Ninova* şehrinin merkezine *Tanrı Adad* adına dikilmiş bir tapınaktan bahseder. Söz edilen tapınaktan geriye hiçbir iz bulunamamıştır.

Ninova'dan savaş sahnesinin işlendiği başka bir kabartma: Atlı arabasında öldürülen bir düşman.

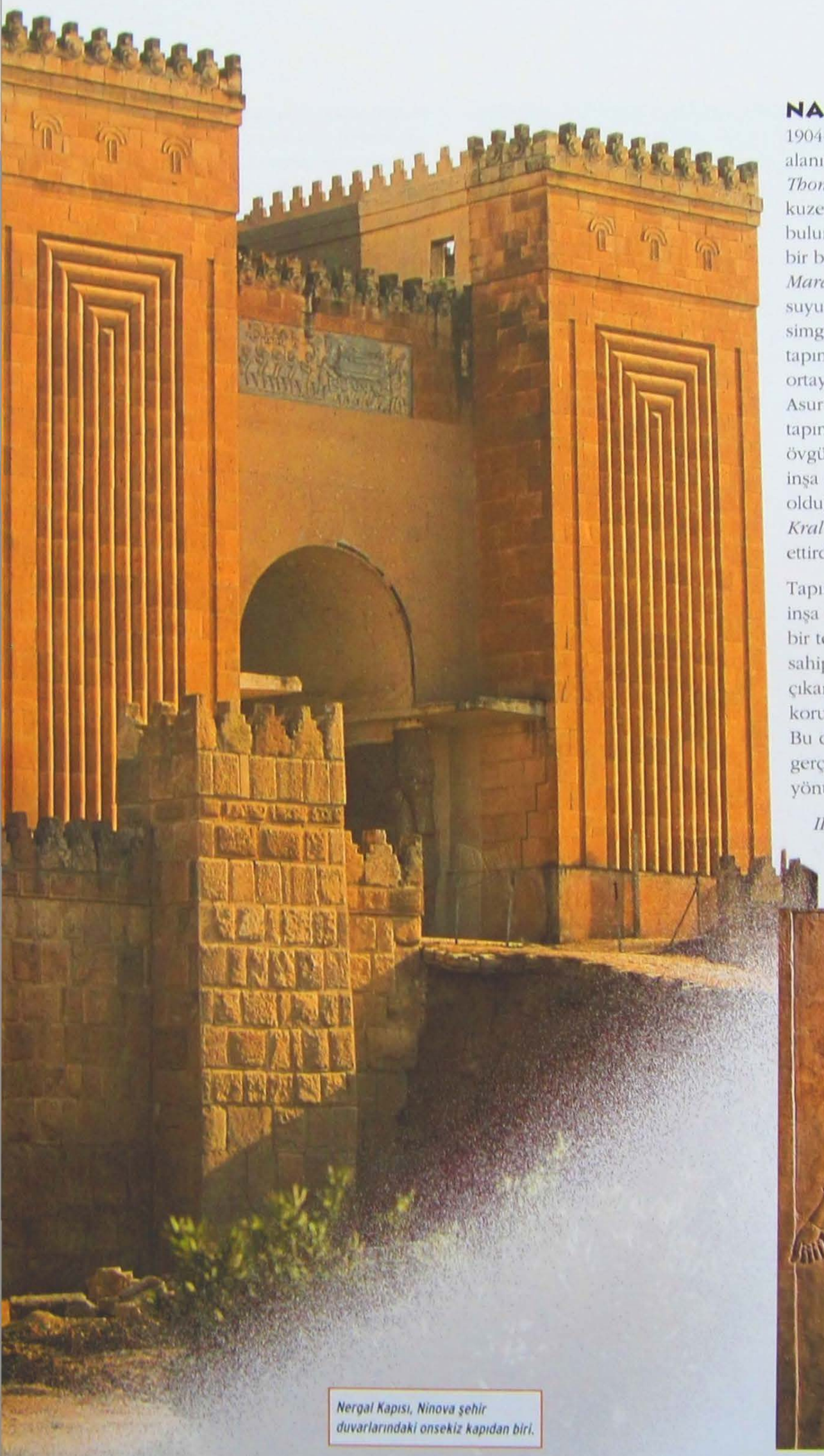

Nergal Kapısı, Ninova şehir duvarlarındaki onsekiz kapıdan biri.

NABU TAPINAĞI

1904-1905 ve 1927-1928 yıllarında sit alanında sürdürülen kazılar sırasında *Thompson*, İştar Tapınağı'nın biraz kuzeybatısında, *Koyuncuk Tepesi*'nin bulunduğu noktanın etrafına yerleştirilmiş bir başka tapınağı gün yüzüne çıkardı. *Marduk*'un oğlu olarak bilinen kozmik tanrı, suyun, toprağın verimliliğini ve bilgeliği simgeleyen *Tanrı Nabu*'ya adanmış bu tapınak, *İştar Tapınağı*'ndan sonra Ninova'da ortaya çıkarılan ikinci tapınaktı. İlk kez Yeni-Asur döneminde inşa edildiği tahmin edilen tapınağı inşa ettiren kraldan birçok yazıtta övgüyle söz edilmektedir. Tapınağı yeniden inşa ettiren kralın *II.Sargon* (MÖ 721-705) olduğu, ancak muhtemelen, tapınağı ilk kez *Kral III.Adad-nirari*'nin (MÖ 810-783) inşa ettirdiği öne sürülür.

Tapınakta yapılan kazılar, kerpiç tuğlalardan inşa edilmiş, belli bir şekli olmayan büyük bir temelin çevrelediği, 31x24 m ölçülere sahip, merkezi bir avlunun kalıntılarını açığa çıkardı. Dört giriş kapısından en iyi korunmuş olanı, kuzeydoğu yönündekiydi. Bu durum, geriye hiçbir iz bırakmayan gerçek tapınağın güneybatı kenarının zıt yönünde bulunduğunu düşündürmektedir.

II.Sargon'un halefi *Sanherib* (MÖ 704-681) tahta çıkar çıkmaz, idari başkenti *Dur-Sharrukin* ("Sargon'un kalesi" bugünkü Khorsabad)'den, *Ninova*'ya taşıdı. Bir *Sanherib* kitabesi, *Ninova* şehrinin başkent olmadan önce 9300 kulaç olarak ölçülen sur yolunun, *Sanherib* tarafından 21815 kulaca çıkarılmasını istediğini belirtir. Arkeolog *J.E. Reade*, bu son veriyi bugün hala görülebilir olan sur güzergahının 12 km'lik kısmı ile karşılaştırdı ve *Sanherib* tarafından kullanılan ölçü biriminin 55 cm değerinde olduğu kanısına vardı. O halde, *Ninova* surlarının ilk güzergahı yaklaşık olarak 5 km olmalıydı. Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere, *Koyuncuk* ve *Nebi Yunus Tepeleri*'yle, ayrıca bu iki tepe arasında kalan toprak şeridi, yeni surlar inşa edilmeden önce, zaten şehir surları içinde bulunuyordu. Bugün hala açık bir şekilde ayırt edilebilir olan surlar, yine tuğladan yapılmış ve mazgallarla çepeçevre sarılmış, biri daha alçak ve dışta, diğeri de daha yüksek ve içte olmak üzere iki düzgü üzerine inşa edilmişti. (Kireç taşlarıyla kaplanmış kerpiçlerle örülü olan.) Surların kalınlığı 25 cm'di ve *Sanherib*'e atfedilmiş farklı yazıtlara bakılırsa, surlar 14-15, hatta 18 kapıdan oluşuyordu. Bu kapılardan surların kuzey yönünde kalan *Nergal Kapısı*'nın heykellerle bezendiği bilinmektedir. Yakınlarında, iyi korunmuş, insan başlı devasa bir boğa heykeli bulunmaktadır.

Ninova'dan koruyucu ruhların betimlendiği bir kabartma.

Geçmişin Tanıkları

İLK KAZILAR

Layard, Sanherib Sarayı'nın kalıntılarını bulduğu Koyuncuk Tepesi'nde 1847 yılında ilk bilimsel kazı çalışmalarını başlattı. Tepede yapılan kazılardaki ilk katmanlarda Helenistik, Part İmparatorluğu, Roma, Sasani ve İslam egemenliği dönemlerine ait kalıntılara rastlandı. Layard'ın kazıları neredeyse bir yüzyıl sürecek olan araştırmaların başlangıcını oluşturdu. British Museum tarafından desteklenen kazılara, 1904-1905 ve 1927-1932, yıllarında R. Campbell Thompson tarafından devam ettirildi. Nebi Yunus Tepesi, üzerinde bulunan cami ve Yunus Peygamber'in mezarı nedeniyle Müslümanlar tarafından kutsal sayılıyor ve arkeologların girmesine izin verilmiyordu. Dolayısıyla kazılar Koyuncuk Tepesi'nde yoğunlaştı. Bugün British Museum'da sergilenen kabartmaların en önemlileri av sahneleri, Assurbanipal Sarayı'nın duvar resimleri, Yahuda'nın başkenti Laliş şehrine yapılan saldırı ve şehrin alınmasını gösteren resimlerden oluşuyor. Bunlar dışında Assurbanipal Kütüphanesi'ne ait otuz binden fazla, üzerinde çivi yazısıyla anlatımların bulunduğu kil tablet bulundu.

EŞİ BENZERİ OLMAYAN SARAY

Bu "Eşsiz Saray"ı inşa ettirmek için, eski sarayın yıktırılıp yaklaşık 500x240 m yeni bir platform ekleyerek alanın genişletildiği ileri sürülür.

1847 yılında, arkeolog *Austen Henry Layard*, sarayın kraliyet odalarını ("Güneybatı Sarayı" olarak adlandırılan bölüm) keşfeder. *Layard*, sarayın hemen altındaki büyük toprak yığını içindeki asıl geçitleri kazdığında, büyük çoğunluğunun üzerinde *Sanherib*'in kahramanlıklarının canlandırıldığı, yontulmuş kabartmalar şeklinde taş kalıplarla donatılmış yaklaşık yetmiş odanın duvarlarını açığa çıkarmayı başarmıştır. Büyük avlular (aralarında "Taht Salonunun Avlusu" diye anılan bir bölüm de vardı), kabul odaları, oturmaya ayrılmış küçüklü büyüklü odalar, Güneybatı Sarayı'nın bölümlerini oluşturmaktaydı. Bugün Yeni-Asur'a ait olduğu bilinen kabartmaların büyük çoğunluğu bu odalardan çıktı. Taht salonundaki kabartmalar, sarayın yapımına ilişkin, tarihi ve teknik içerik bildiren çok sayıda kitabe içermekteydi. Diğer odalardaki kabartmalarda, *Sanherib*'in yaptığı ilk savaşlardan (Babil, Zagros Dağları) sahneler, savaş esirlerinin sürgüne gönderilmesi, sarayın yapım aşamaları ve hizmetkar, işçi alayları resmedilmiştir.

Ancak *Sanherib*'e ait yazıtlardaki tasvirlerden açıkça anlaşılıyordu ki, *Layard* göz kamaştırıcı sarayın henüz yarısından azını gün ışığına çıkarmıştı. Sarayın kuzeydoğu köşesi, *İştar Tapınağı*'nın güneydoğusunda, *Koyuncuk Tepesi*'nin doğu kenarında, 1903-04 yıllarında, arkeolog *Leonard King*'in yürüttüğü kazılarda bulunan doğu sarayının kalıntıları ile benzerlik göstermektedir.

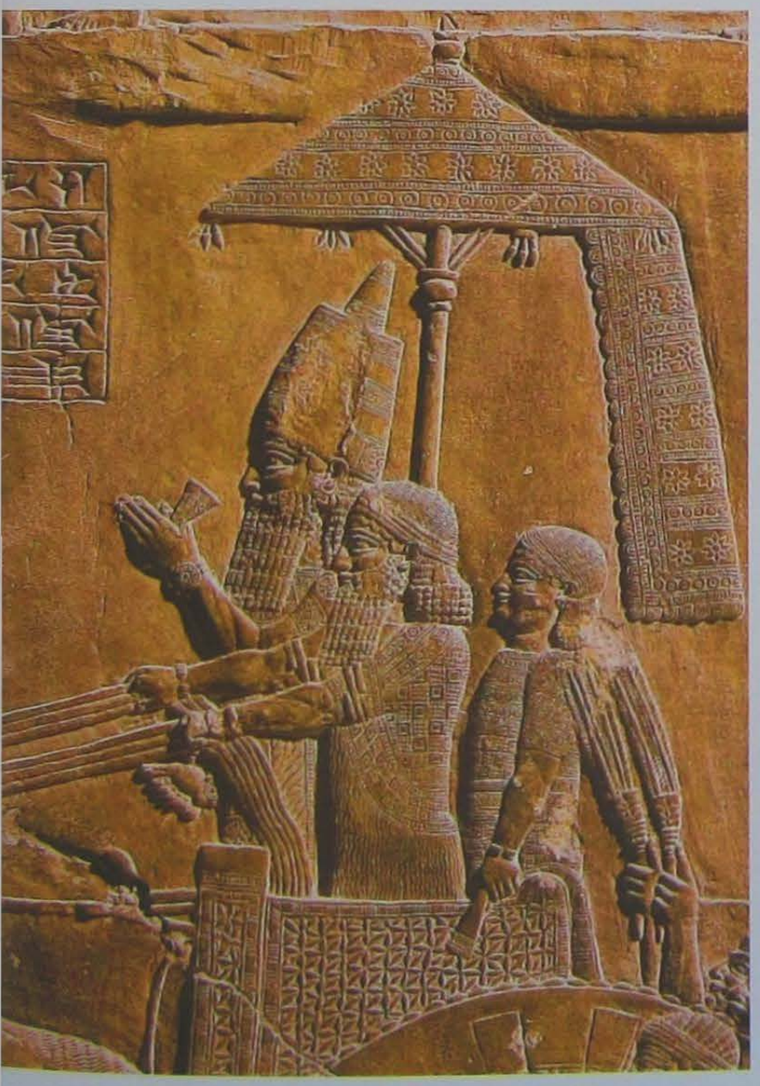

Yine Ninova'da bulunmuş iki farklı kabartma: Solda, hükümdar at arabasında resmedilmiş; sağda, iki asker.

SON ASUR KRALLARI

Ninova, MÖ 612 yılında Med ve Babil tarafından yıkılıncaya kadar, *Asur Krallığı*'nın başkenti olarak kaldı. *Sanherib*'ten sonra gelen *Esarhaddon* ve *Assurbanipal* de görkemli binalar inşa ettirdiler. *Assurbanipal*'in en önemli girişimi, var olan bir sarayı, *Nabu Tapınağı*'nın kuzeyine, *Koyuncuk Tepesi*'nin kuzey kısmına yeniden inşa ettirmekti. Genellikle *"Kuzey Sarayı"* olarak anılan bu yapının geniş bir bölümü, 1853-1855 yılları arasında kazıldı ve *Güneydoğu Sarayı*'nın odalarından pek de farklı olmayan kraliyet odaları bulundu. *Assurbanipal*'in yaşadığı mekan, bugün büyük bir bölümü *British Museum*'da bulunan, zarif sanatsal kabartmalarla süslenmişti. *Louvre Müzesi*'ne gönderilmiş diğer kabartmalar ise *Dicle Nehri*'nin suları altında kayboldu. Geriye kalan diğerleri ise, ya höyük altında kaldı ya da antikacı vitrinlerinde yerini aldı. *Assurbanipal*'in saltanat odasını ve çevre odalarını süsleyen kabartmalar arasında gösterişli askeri tasvirler, bilinen aslan avı sahneleri ve eşi ile birlikte kendi portreleri yer almaktadır.

YAŞAMIN GEREKTİRDİKLERİ

ANTİK UYGARLIKLAR TİCARETİN İLK ADIMLARINI DEĞİŞ-TOKUŞ SİSTEMİYLE GERÇEKLEŞTİRMİŞTİ. TİCARET, KRALLARI UZAK YA DA YAKIN ÜLKELERLE SOSYAL VE POLİTİK İLİŞKİLER KURMAYA YÖNELTEN İTİCİ BİR GÜÇTÜ.

Aşağı *Mezopotamya*, kent uygarlığı merkezlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim *Dicle* ve *Fırat Nehri*'nin uzun yolculuklarına *Basra Körfezi*'nde son verdiği bu bölgede *Sümerliler*, daha MÖ 4. yüzyılın ortalarında *Uruk* şehrini kurmuşlardı. Şehir, kuruluşundan itibaren etrafına serpiştirilmiş köylerdeki ürünlerinin toplandığı ve dağıtıldığı nokta olması bakımından iki işleve sahipti.

Bu topluluğun temel öğesi tapınağın kendisiydi. Bu nedenle tapınak, farklı etkinliklere ayrılmış bir dizi altyapı ile donatılmıştı. Söz konusu etkinlikler arasında başlıca öneme sahip olanı, edinilen ürünlerin kayıt altına alınmasıydı. Şehirde dağıtılan çok miktardaki ürünün belgelenme gerekliliği, yazının icat edilmesini sağladı. Kayıt, ilk olarak hem ürünün cinsini hem de miktarını gösteren kilden yapılmış farklı işaretler yoluyla gerçekleştirildi.

Mari'de bulunmuş demir aletler. Bronzdan daha az kıymetli bir metal olan demirin kullanımı Mezopotamya'da MÖ. II. binyılda yaygınlaşmaya başladı.

İdari görevliler, kaydı yapılan ürünleri belirtmek için, kilden elde ettikleri işaretler olan *mühürleri (bulla) kullanıyorlardı.* Bu mühürlerin dış yüzeyinde bulunan işaretlerin şekillerine denk gelen izler bırakılmıştı. Bu sistem, mühürlere konan işaretlerin numarasını ve türünü istenildiği zaman kontrol etme olanağı sunuyordu. Mühürler üzerindeki izler herkesçe anlaşılır olunca, bu yöntem gereksiz göründü. Bu noktada, üzerinde izler olmayan mühür kullanımı gerekliliği ortaya çıktı. Tamamıyla yeni bir sistemin ortaya çıkması çok da uzun sürmedi. Bulunulan aşamadan tamamıyla yeni bir sistemin geliştirilmesine kadar olan süreç kısa sürdü: Mühürler, kil tabletlerine dönüştürülünceye kadar küçültüldü. Böylece, daha geniş sayıda bilgi toplayabilmek için kesin ve büyük bir avantaj sağlanıyordu.

Bir Nubyalı'yı gösteren heykelcik. Mezopotamya'da bulunmuştur. Günümüzde Şam'daki Ulusal Müze'de sergilenmektedir.

Tanrıçayı temsil eden toprak heykelcik (MÖ II.binyıl).

TİCARET

Sümer bölgesi maden, kereste ve değerli taşlardan yoksun bir bölgeydi. Bunlar sadece prestij ve güç sahibi krallar sayesinde ülkeye getiriliyordu. Kuşkusuz, bölgenin ticari alışverişini inceleme olanağı sunduğundan, bu konuda bizi aydınlatan en önemli metinlerden biri, *I. Uruk Hanedanlığı*'na mensup kralların düşünce dünyasının anlatıldığı *"Enmerkar ve Aratta Beyi"* şiiridir. Söz konusu metinden, bu güçlü hanedanlığa mensup kralların, kendilerini evreni uygarlaştıran kişiler olarak tanımladıklarını öğreniyoruz. Nitekim bu krallar, "devlet" kavramını, *Mezopotamya* bölgesinin sınırları dışına kadar yaymayı, birincil görev olarak benimsemişlerdi. Şiir, bu düşünceyi gerçekleştirmenin zorluklarını ve gerçekleştirme yolunun, kralların himayesinde bulunan yakın beyliklerle kurulacak siyasi-ticari ilişkilerden geçtiğini (günümüzde de olduğu gibi) ortaya koyar. Şiir, bilinen dünyaya göre *Uruk* şehrinin önemini, *Sümer Uygarlığı*'nı büyütmek ve ticaret alanlarını genişletmek için kralların gösterdiği sürekli çabaları anlamak açısından şüphesiz yol gösterici bir niteliğe sahiptir.

Geç Halaf dönemine tarihlendirilebilecek seramik kase. (MÖ V. binyılın ikinci yarısı)

Mezopotamya kökenli kabartmada kereste taşıyan gemiler betimlenmiş. Lübnan'da yetişen dev sedir kütükleri sağlam iplerle gemilere bağlanıyordu.

MÜZİK

Müzik, antik Mezopotamya halkları arasında artistik bir ifade şekli, rafine bir hassasiyet unsuru olarak görülmesinin dışında sosyal bir önem de taşıyordu. Lagaş'lı Gudea dönemine ait önemli dokümanlardan (MÖ 21. yüzyıl) anladığımıza göre kutsal ilahiler ve yakarışlar tanrıları memnun ediyordu. Dini ritüeller sırasında, bu iş için özel yetiştirilmiş kişiler farklı müzik aletlerinin eşliğinde (lir, flüt, arp, tambur) ve belli bir komünyona uyarak müzik yapıyorlardı.

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında Leonard Woolley tarafından kazılan Ur kraliyet nekroplünde tamamı ile korunmuş bazı müzik aletleri bulundu. Özellikle, Kraliçe Shubad'ın mezarında bulunan arpın etrafındaki dikdörtgen şeklindeki kasa lapis lazuli, sedef ve kırmızı taşlarla süslüydü. Üzerinde mitolojik kahramanların resmedildiği dört tablo vardı. Varakla kaplı öküz başlı, saçları ve sakalı lapis taşından bir gemi başı süsü bulunuyordu. Aletin, üst kısımdaki kola altın çivilerle sıkıştırılmış 11 tel bulunuyordu. Tüm lirlerin içinde en ünlüsü "ölüm çukuru" olarak adlandırılan yerden gelendir. İçe doğru eğimli olan üst kısmının iç yüzü mozaikle kaplıydı, dış kısmındaysa altınla işlenmiş olağanüstü bir boğa başı bulunuyordu ve dışa doğru çok çıkıntılıydı. Toplam sekiz teli olmalıydı ve kasanın altında sesi kısmaya yaradığı düşünülen bir parça bulunuyordu. Mezopotamya'da müziğin önemini anlatan diğer birçok kazı alanında da farklı kanıtlara rastlanmıştır. Kapların, mezar taşlarının üzerinde betimlenen müzik enstrümanları, damgalarda ve mühürlerde müzik aletlerinin görülmesi ve MÖ 18. yüzyılda yapılan Mari Kraliyet Sarayı'nın duvarlarındaki resimler, buna örnek gösterilebilir.

MÖ 18.yüzyıla dayanan paha biçilmez değerdeki altın işlemelerle bezeli bronz destek.

Kabartma olarak süslenmiş bronz kapı; Balawat'dan (MÖ 9. yüzyıl).

MİMARİ

Ham madde eksikliği *Mezopotamya* mimarisinde, başlangıç yıllarından itibaren kil kullanımını gerektirmiştir. Sınır üzerinde bulunan ülkelerden getirilen taş ve odun, yalnızca özel durumlarda kullanılırdı. Ülkenin güney bölümündeki ilk yapılar bataklık alanlarda çokça bulunan kamıştan inşa edilirdi. Duvarların, sonradan kil ve samandan oluşan bir karışımla kaplanmasının ardından, artık yapılar tuğla ile örülmeye başlandı. En çok kullanılan türü, biçimlendirildikten ve güneş altında kurutulduktan sonra elde edilen pişmemiş tuğla oluşturmaktaydı.

Ancak daha MÖ III. binyılın başlarında ateşten geçirilerek, sağlamlık kazanan pişmiş tuğla kullanılmaya başlandı. İlk zamanlarda pişmiş tuğla, üretimin zorluğundan kaynaklanan küçük çaptaki imalat sebebiyle sınırlı miktarlarda kullanıldı. Bu nedenle, öncelik tuvalet ve su tesisatlarına ayrıldı. İmalatla ilgili engelin ortadan kaldırılmasının ardından, pişmiş tuğla bina yapılarının temellerinde ve halk yerleşkelerinin zemin katında kullanıldı. Kamusal yapılarla, hükümdar ve kraliyet ailesine ayrılmış yapılarda ise, pişmiş tuğla büyük merdivenlerin üzerinde işlev kazandı. Duvarların tek düzeliğini yıkmak için mimarlar, sütunları

ve duvar oyukları kullanıyorlardı. Sütunlar ise geometrik kombinasyonlar içeren boyalı tabanlara sahip (kımızı, siyah, beyaz) çıkıntı tarafından gömülmüş binlerce külahla meydana getirilen çok renkli mozaiklerle süslenmişti. Bunun yanında, cephe kısmında büyük seramik çiçek ve renkli taş sırası üzerinde zift yüzeye yerleştirilen bronz hayvan süslemeleri, istiridye kabuğu ve taşlar kullanılıyordu MÖ III. binyılın başlarında *Obeid*'de inşa edilen tapınakta olduğu gibi muazzam süslemeli birtakım teknikler de deneniyordu.

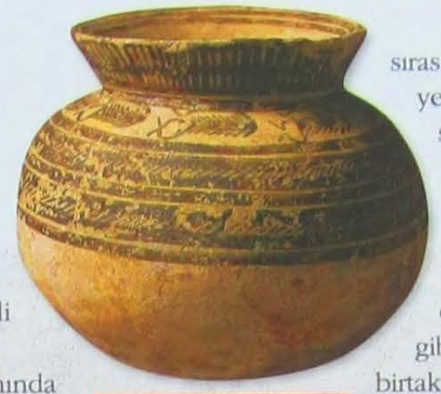

Geç Halaf dönemine ait boyalı seramik kap (MÖ V. binyılın ikinci yarısı).

Geçmişe Dair Kanıtlar

İLK TİCARET

Araştırmacılar, Gılgamış Destanı'nda anlatılan "Sedirler Ülkesine Yapılan Yolculuk" bölümünün, uzun mesafelerde gerçekleştirilen ilk ticaretin kanıtı olduğunu düşünüyorlar. Mezopotamya'nın güneyinde uzun gövdeli ağaçlar yoktu ve Lübnan dağlarından getirilen uzun sedir gövdeleri büyük tapınaklarda ve resmi binalarda kirişlerin birbirine bağlanması için kullanılıyordu. Ülkenin kuzeyindeki Khorsabah'daki II. Sargon Sarayı'nın (MÖ 721-705) "deniz sahnesi" dev kütüklerin ne şekilde taşındığını, ve çok sağlam bağlarla gemilere nasıl bağlandıklarını son derece anlaşılır bir şekilde anlatıyor.

Nimrud'da bulunan zarif bir sanat eseri. Dişi bri aslan bir insana saldırıyor (MÖ 8-9. yüzyıllar).

Mezopotamya'da bulunan bu Mısır eseri, bu coğrafyalar arasındaki ticari ilişkilerin kanıtıdır.

MADENLERİN İŞLENMESİ

Mezopotamya'nın eski toplulukları, aralarında madenciliğin de bulunduğu birçok faaliyette başarılıydı. Belirttiğimiz gibi, bölgede madenin olmayışına rağmen, MÖ IV. binyılın başlangıcına dayanan bakır objelerin işlendiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. İlk zamanlarda maden, *Anadolu* ve *Elam*'ın sınırlarına yakın bölgelerden getiriliyordu. Ancak, MÖ III. binyılın ikinci yarısından itibaren, *Kuzey Suriye* kapılarından geçirilerek ülkeye bakır ithal edildi. Ur bölgesinde ortaya çıkarılan en eski obje, saf bakırdı. Daha sonrasında bakıra az miktarda kalay ve kurşun eklenerek bronz bulundu. Bronz objeler, saf bakır objelere kıyasla kuşkusuz daha üstün bir kaliteye sahipti. Nitekim daha dayanıklıydı ve kolaylıkla işlenmekteydi.

Arp çalan müzisyenin betimlendiği kabartma. (MÖ II. binyıl) Paris'teki Louvre Müzesi'nde sergilenmekte.

Mitler ve Efsaneler

SEDİRLER ÜLKESİNDE GILGAMIŞ

Gılgamış Destanı'nı oluşturan şiirlerden birinde hükümdarın bugünkü Lübnan'a, Sedirler Ülkesi'ne yaptığı yolculuk anlatılır. Hikaye, Uruk şehrini vuran salgın hastalıkla başlar. Bu zor ve dramatik duruma bir son vermek isteyen Gılgamış şimdiye kadar hiç denenmemiş bir şey denemeye, Sedirler Dağı'na gitmeye ve ormanın koruyucusu zalim Khubaba'yı öldürmeye karar verir. Sadık kölesi Enkidu onu bu kararından caydırmak için her şeyi yapar ama Gılgamış çok kararlıdır ve yola çıkmadan önce güneş tanrısı Enlil'den yardım ister. Tanrısal desteği yanına alan Uruk kralı uzak Lübnan dağlarına Khubaba'nın karşısına çıkmaya hazırdır. Gılgamış, ormanın koruyucusu Khubaba'yla görüştüğünde sahip olduğu yedi korkunç güce karşı kendisine yedi hediye vereceğine söz verir. Khubaba, Gılgamış'ın tüm hediyelerini kabul eder ve tek tek sahip olduğu güçleri bırakır ve sonunda Gılgamış'ın merhametine kalır. O zaman Khubaba merhamet diler. Tam Gılgamış, canavara acıyıp onu serbest bırakacakken yardımcısı Enkidu ona baltayla saldırıp kafasını uçurur. Hizmetkarının yapmış olduğu yanlışı farkında olan Gılgamış hemen Enlil'in huzuruna çıkarak Khubaba'nın başını ona sunar. Ancak tanrı öfkelidir ve sunulan hediyeyi kabul etmez. Khubaba'nın, Gılgamış'ın eline geçen yedi gücünü alır ve tüm canlılara dağıtır.

Nippur'da bulunan alabaster mermeri kullanılarak yapılan kadın heykelciği (MÖ III. binyıl). Boynu ve yüz kısmı altın varak ile çalışılmıştır.

Bronz Çağı'nda (MÖ III.-II. binyıl) madencilik alanında beklenmedik gelişmelere tanık olundu. Panjurlardan oymacı kalemlerine, oraklardan saban demirlerine kadar neredeyse tüm ev ve iş araç gereçleri bronzdan yapılmaktaydı. Artık silahlar da bu yeni metalden yararlanmakta ve öldürücü aletlere dönüşmekteydiler: Üçgen şeklindeki hançerler, kılıçlar, mızrak ve oklar. Nihayetinde cilalama tekniğinden yararlanılarak, vazolar ve heykeller de bronzdan yapıldı. Çok sayıda, incecik kil tabakalarıyla kaplanan figür (insan ya da hayvan figürü) heykellerin üzeri de balmumu ile şekillendiriliyordu.

Metalin sıcaklığı nedeniyle erimiş balmumunun bıraktığı boş alanı kaplayan sıvı, metal kalıbın içine bir ya da daha fazla tüp yardımıyla boşaltılıyordu. Bu işlemin bitmesinin ardından, pişmiş toprağın kalıbı kırılıyor ve heykel ortaya çıkıyordu.

Bronz Çağı'nı, Mezopotamya' da MÖ 1200 yılı civarında başlayan *Demir Çağı* izledi. Demir kullanımı, daha az değerli olduğundan çok daha hızlı şekilde yaygınlaştı. Bunun sonucunda bronz, gösterişli el yapımı ürünlere ayrılırken, tüm araç-gereç demirden üretildi. Altın ve gümüş gibi, diğerlerine oranla daha değerli madenler de kullanıldı. Bazı durumlarda, altına az miktarda gümüş eklendi.

Güneş çarkı ve iki tanrıça ile Gılgamış'ı gösteren kabartma; Mezopotamya'dan (MÖ 9. yüzyıl).

GÜÇ SAHİBİ ŞEHİRLER

MÖ III. binyılın yarısına kadar, *Dicle* ve *Fırat* nehirlerinin güçlü akıntılarıyla aşınmış topraklar, *Aşağı Mezopotamya*'nın, Sümer ve Akad Krallıkları'nın kültürel etkisi altında kaldı. MÖ yaklaşık II. binyılın başlarında ise, önemli bir ticari ve siyasi merkez haline gelen şehir, *Asur*'un yükselişine tanıklık etti. Asur'un gelişmesiyle birlikte, *Yukarı Mezopotamya* bölgesinin tarihi, büyük ölçüde Asur krallıklarının tarihi ile *Kral Mitanni*'nin egemen olduğu yıllardan, göçebe Arami'lerin bölgeye girmelerine kadar olan dönemin simgelediği birtakım önemli tarihi ayraçlar ile özdeşleşti. Başkent *Ninova*'nın MÖ 612 yılında Babilliler tarafından tahrip edilmesiyle *Asur Krallığı* son buldu.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 12 000-7000	Seramik öncesi Neolitik dönem. Tarımın başlaması.
MÖ 7000-4000	Neolitik dönem. Hassuna ve Samarra dönemi. Bu dönemde yeni stil seramik boyamalar görülür ve tarım gelişmiştir. Evlerin bulunduğu kasabalar ve Tell el-Sawwan'daki mezarlar vardır. Tell Halaf kültürünün fırında pişirilmiş seramikten muhteşem şekilde boyanmış eserler bulunmuştur.
MÖ 4000-3000	Tapınak ve güçlendirilmiş şehir duvarları ile yerel Gawra kültürünün gelişmesi (Tepe Gawra'dan).
MÖ 3000-2000	Antik Bronz dönemi. Akat dönemi ve Ur'un III. Hanedanlık dönemi etkileri.
MÖ 2000-1500	Orta Bronz dönemi. Paleo-Asur dönemi, Shamshi-Adad'ın hükümranlık dönemi. Ninova'daki İştar Tapınağı. Mari alfabesi (ya da Mari'nin mektupları)
MÖ 1500-1000	Yakın Bronz dönemi. Mitanni'ler ve Orta-Asur dönemi.
MÖ 1000-600	Demir Çağı. Yakın-Asur dönemi. Sanherib, yakın-Asur döneminin başkentini Ninova'ya taşıyor.
MÖ 600-300	Medler ve Babillilerin Ninova işgali. Pers hakimiyeti.

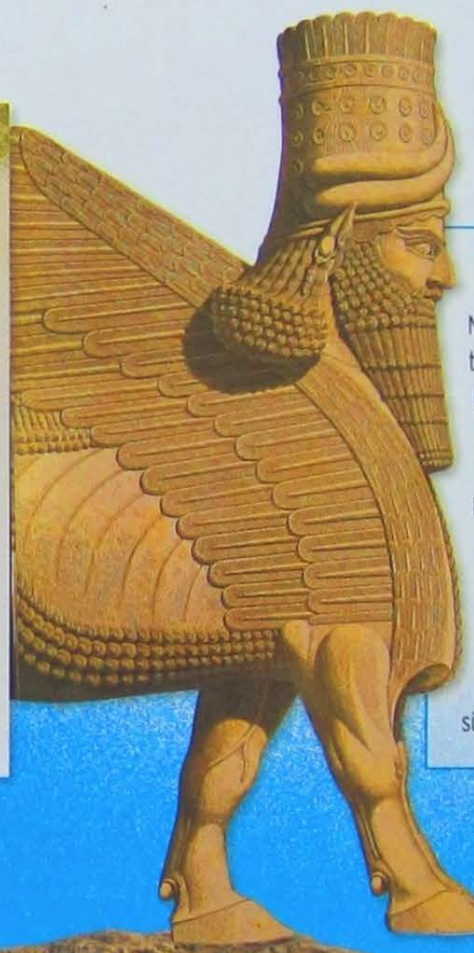

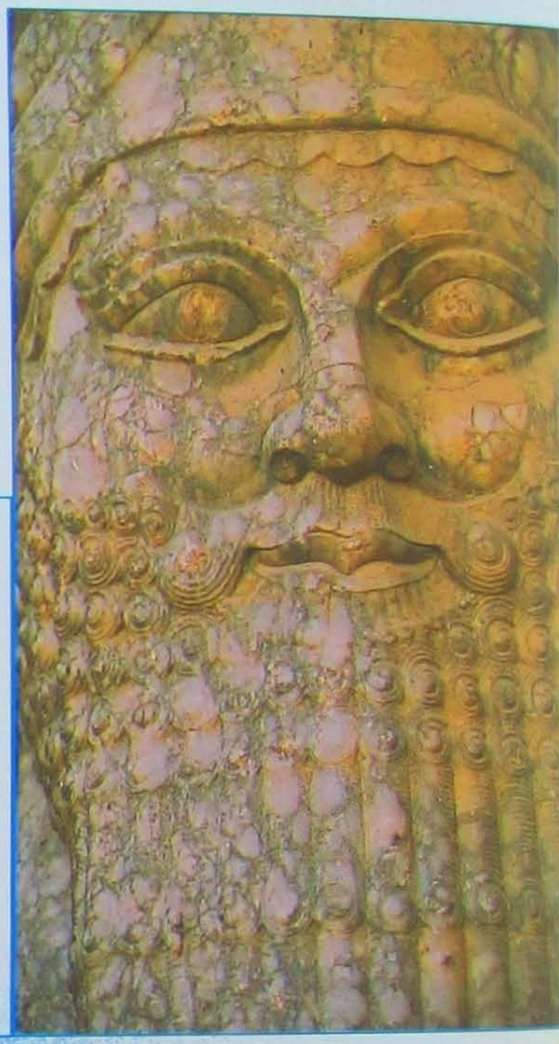

Ninova
Asurlulların başkenti Ninova, günümüzde Irak topraklarında bulunan Musul'un hemen yakınında yükseliyordu. İştar Tapınağı kalıntıları, şehir duvarı, Saray, Assurbanipal kütüphanesi. Fotoğrafta: Solda, bir kabartma detayı; üstte, Nergal kapısının süslemelerinden bir ayrıntı.

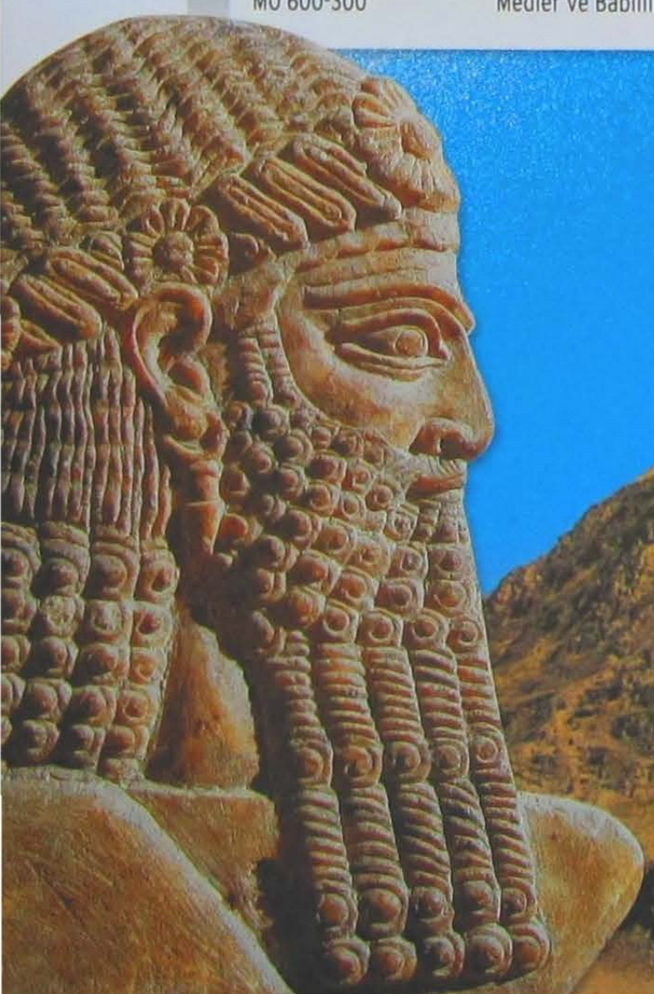

Asur topraklarında bulunan, Ninova'dan önceki başkent olan Qalat Sherqat'ın yukarıdan görünüşü. Solda. Bir rahibin betimlendiği Asur kabartması.

Dur Sharrukin
Günümüzde Horsabad adı ile bilinen Dur Sharrukin, ("Sargon'un kalesi") MÖ 717 yılında Sargon tarafından, hükümranlığının başkenti olarak kurulmuştur. Şehir duvarı, büyük Sargon Sarayı ile kale ve tapınaklar bölgesi.

Dur Sharrukin

Van Gölü

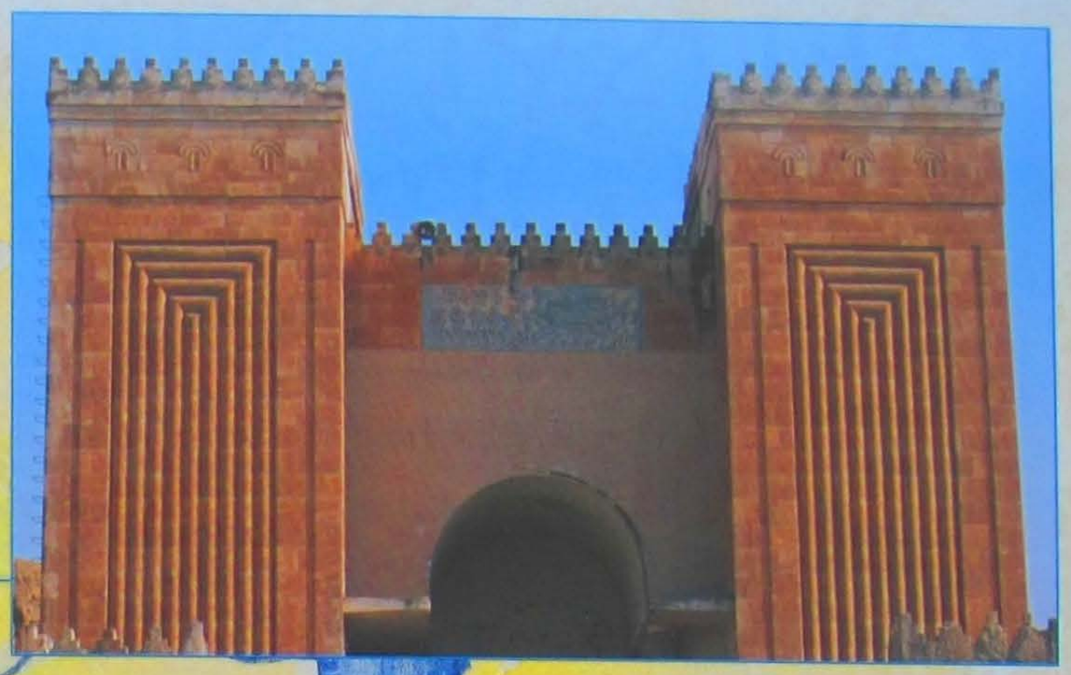

Ninova

Firat

Urmiye Gölü

Nimrud (Kalakh)

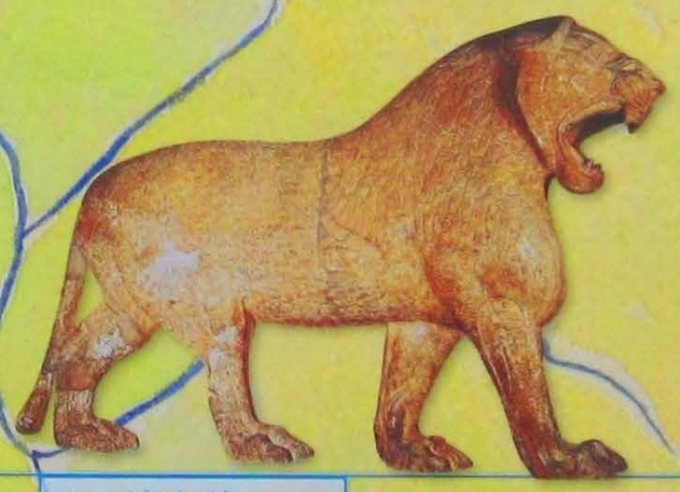

Asur

Mari

Mari Sit Alanı
Günümüzün Tell Hariri şehri, MÖ III. binyılda önemli bir şehir-devlet haline gelmiştir. Zimri-Lim Büyük Kraliyet Sarayı, Amori hükümranı (MÖ 1779-1757). İştar Tapınağı.

Dicle

Nimrud (Kalakh)
Günümüzde Tell Nimrud olarak bilinen Nimrud (Kalakh), II.Assurnasirpal tahta geldiğinde Asur'un yeni başkenti oldu (İ.Ö.883-859). İçinde kraliyet sarayı ve tapınaklar bulunan kale. "Sakmanassar'ın garnizonu" olarak bilinen büyük cephanelik. Fotoğrafta: Üstte, saraylardan birinden kabartma; sağda, fildişinden küçük bir eser.

Asur
Günümüzde Qalat Shergat olarak bilinen Asur, Dicle Nehri'ne hakim bir kayalığın tepesinde yükselmektedir. Fırat Nehri'nden İran'a kadar uzanan Asur İmparatorluğu'nun başkenti. Asur tanrıları İştar ve Nabu tapınakları. İki çifte tapınak Sin ve Shamash ve Anu ve Adad. Büyük ziggurat.

Bağdat

GELİŞMİŞ YÖNTEMLERİYLE ARKEOLOJİ

ARKEOLOGLAR İÇİN FOTOĞRAF, HER ZAMAN EŞİ OLMAYAN BİR BELGELEME ARACIDIR. MÜZELERDE, ARAŞTIRMA VE RESTORASYON LABORATUARLARINDA, KAZILARDA VE KEŞİF ALANLARINDA, BİNLERCE FOTOĞRAF, RENKLİ VE SİYAH-BEYAZ DİYAPOZİTİFLER YA DA GÜNÜMÜZDE OLDUĞU GİBİ DİJİTAL FOTOĞRAFLAR ÇEKİLMEKTEDİR.

19 Ağustos 1839 tarihinde, *François Arago*, Fransa Bilim Akademisi'ne fotoğrafın icat edildiğini resmi olarak bildirdi. Konuşmasında, bu icattan arkeolojinin elde edebileceği muhtemel yararların altını çizmeyi ihmal etmedi: *"Bu yeni teknik, arkeolojiye zenginlik sağlayacak! Milyonlarca hiyeroglifi kopyalamak onlarca yıla ve emeğe bedeldi. Şimdi ise dagerreyotipi sayesinde yalnızca bir kişi, bu büyük işin üstesinden gelebilir."*

Ancak bu yeni tekniğin arkeologlarca takdir görmesi ve kullanılması ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Yaklaşık olarak 1875 yılından itibaren ilk fotoğrafların teknik aksaklıklarını ortadan kalkması ve matbaanın gelişmesinin de ardından fotoğraf plakaları, arkeolojik yayınlarda hep daha fazla kullanılır oldu. Arkeolojik belge olarak fotoğraf kullanımının ilk örnekleri arasında *V. Place* tarafından *Khorsabad* (1852-1854) kazılarının çekimi ya da 1853 ve 1856 yılları arasında Mısır'da *J. B. Greene* ve *T. Devéria* tarafından gerçekleştirilen çekimler yahut 1864-66 yıllarında *Dük de Luynes*'in öncülük ettiği Filistin Seferi'nde gerçekleştirilen Haçlı Kaleleri'nin belgelenmesi sayılabilir.

BELGELEMEK VE TANIKLIK ETMEK

Arkeolojik fotoğraflar birçok işleve sahiptir. Bu işlevlerden biri, önemli bir anda, özel bir duruma tanıklık etmektir. Tanım itibariyle, yıkıcı bir eylem olan, belgelemek için sırasıyla kazılan ve dolayısıyla yıkılan stratigrafik birimleri gitgide açığa çıkararak ilerleyen bir kazıyı belgeleyen fotoğrafları, bu kategoriye sokabiliriz. Ancak gerek taşınabilir objeler, gerekse mimari yapılar üzerinde gerçekleştirilen bir koruma ve onarım müdahalesinden önce ya da müdahale esnasında çekilen fotoğraflar da aynı işleve sahiptir. Çünkü başlangıçtaki durumu ve korumayı, bulgunun ya da yapının yorumunu sağlamak için restoratörlerin gerçekleştirdikleri çeşitli eylemlere tanıklık etmektedirler.

Artık var olmayan bir şeylerin görünümünü muhafaza eden fotoğraflar da çok değerli tanıklardır: Çalınan objeler, deprem ya da diğer doğal afetler sonucunda yıkılan yahut umursamazlık ya da bilgisizlik sonucunda zarar gören yapılar. Bu nedenle fotoğraf, bu açıdan bakıldığında aynı zamanda bir koruma şeklidir. Ayrıca fotoğraf kopyaları aynı zamanda bir iletişim aracıdır.

Aquila şehrinin bir ilçesinde 119 numaralı yeni doğan bebeğe ait mezar fotoğrafı.

Kanıtlar - Belgeler

FOTOĞRAF, OBJEKTİF DEĞİLDİR

Fotoğraf, keşfedilmesini takip eden yüzelli yılı aşkın zamandır da anlaşıldığı gibi objektif bir arşivleme aracı değildir. Dolayısıyla, belirli bir görsele dayanılarak yapılan seçimlerin, fotoğafın en uygun şekilde kullanılması açısından bilinçli çekilmesi önem taşımaktadır. Mesela, bir yapının iç kısmının anıtsallığı vurgulanmak isteniyorsa, geniş açı kullanılması mecburidir; eğer mermer bir portrede işleme yöntemine vurgu yapılmak isteniyorsa, sert ve açılı bir ışık kullanılması şarttır, ancak aynı fotoğraf ikonografik bir inceleme için kullanılamaz; benzer şekilde bir duvar yapım teknik özellikleri çalışılacaksa farklı, genel anlamda incelenecekse farklı bir ışıkla aydınlatılarak fotoğraflanır. Üzerinde yazıların ya da figürlerin olduğu anlaşılan parçalar söz konusu olduğunda, fotoğrafın, incelemeye alınan parça hakkındaki varsayımların ve sonuçların herkes tarafından doğrulanmasını sağlayacak şekilde olması gerekmektedir. Yine de, fotoğraflama yönteminin objektif bir kanıt olmaması, olumsuz olarak değerlendirilmez. Doğru çekilmiş fotoğraflar, araştırmacılara üzerinde çalıştıkları konu ile ilgili elde ettikleri sonuçları güçlendirici kanıt sağlar. Ancak fotoğrafçı ile olan işbirliğinin sıkı ve karşılıklı olması gerekir.

Bir teorinin bilimsel açıklamasını sağlayan özel yöntemler ve belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen yöntemler söz konusudur. Bu fotoğraflarda, odaklama tercihi, çerçeve ve ışık düzeni, ayrıca metrik bir ölçek ve kimi zaman kuzey yönünü gösteren ok gibi birtakım önemli göndermelerin yerleştirilmesi güzel bir fotoğraf elde etmekten çok bilimsel bir konuyu desteklemek için yapılan işlemlerdir.

KOŞULLAR VE TEKNİKLER

Arkeolojik fotoğraf, tatmin edici, okunaklı ve biçimsel açıdan mümkün olduğunca eksiksiz olmalıdır. Aynı konuda çekilmiş farklı fotoğraflar, bir o kadar farklı görüntüler sağlamaktadır. Ancak bunlardan bazıları çerçeve, objektif ya da ışıklandırmayı gözeten yanlış seçimler sonucunda işe yaramaz hale gelirler. Gözün doğal görüşü ve fotoğraf görünümü arasındaki fark, göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır. Her şeyden önce fotoğraf, derinlik anlayışını sağlayamaz. Ayrıca göz, görüş alanının çevresel bölgesi daha az belirginken merkezi en yüksek yoğunlukla görmektedir.

Çekimlerde ayrıca çekimi yapılacak nesneye göre makinenin konumu ve objektif odağı dikkatle planlanmalıdır. Nitekim her ikisi de bir buluntunun, yapının ya da bir kazının değişik bölümleri arasındaki bağıntıların anlaşılmasını zorlaştırarak nesnenin boyutlarını deforme edebilirler. Objektifler üç kategoriye ayrılır: Geniş açılı objektifler, normal objektifler ve teleobjektifler. Daha geniş bir alanı çerçevelemek amacıyla, nesneden uzaklaşmak mümkün değilse geniş açılı bir objektife başvurulabilir. Tam tersi, bir ayrıntıyı çerçevelemek için nesneye yakınlaşmak mümkün değilse, bir teleobjektif kullanılabilir. Değişik durumlarda resimlerden elde edilen verim de değişecek ve özellikle geniş açılı bir

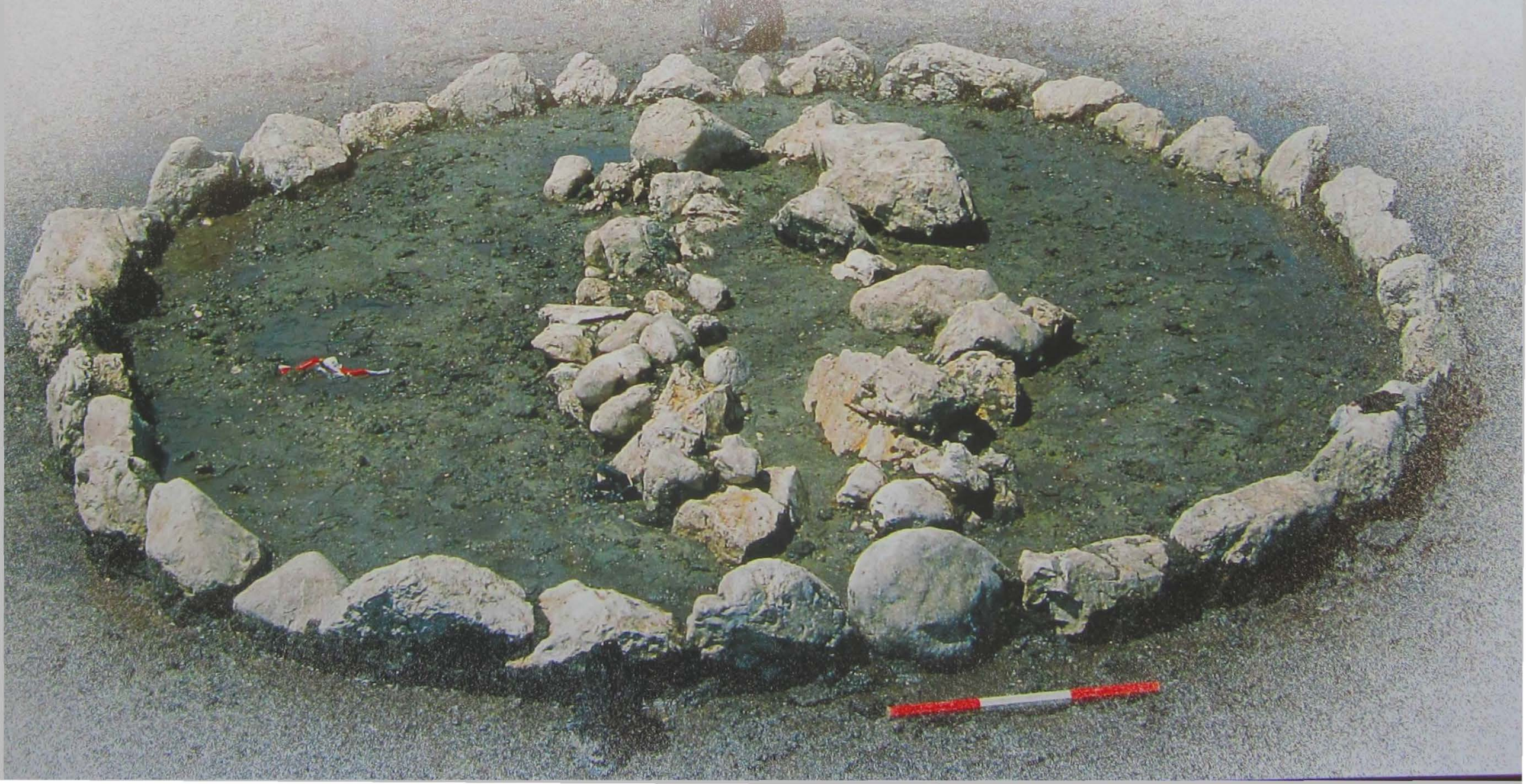

İtalya'da, Paludi di Celano'daki 3 numaralı erkek mezarı (MÖ 11. yüzyıl).

objektif ile fotoğraf görüntüsü göz algısından oldukça farklı olacaktır. Bu, tüm objektifler için aynı görüş açısından bakıldığında eşit olan perspektif biçimsizliğinden ileri gelmez. Geniş açılı objektifler ile çekilen fotoğraflara verilen biçim bozukluğu izlenimi ya da teleobjektifler ile çekilen resimlerin perspektif düzey basıncı izlenimi gerçekte her bir ayrıntıyı çerçeveleyen ve bu ayrıntıları beynin ilettiği hatırlatıcı bilgiler aracılığı ile bir araya getiren gözümüzün zarif bir şekilde çalışmasıyla gerçekleşmektedir.

Diğer bir önemli seçenek, ışık ile ilgilidir. Uygun bir ışıklandırma, fotoğraf görüntüsünün sahip olduğu derinlik eksikliğini giderebilir. Yapay ışıklandırma durumunda, en iyi sonuçlar doğrudan etki etmeden yayılan bir ışıkla elde edilmektedir. Ancak gözün yukarıdan ışıklandırılmış objeleri görmeye alışkın olduğunu göz önünde bulundurursak, aşağıdan sağlanan ışıklandırma doğal olmama izlenimi uyandırır ya da dahası kabartma parçalarına sahip bir objede çukur ve uzantıların yerlerini değiştirebilir. Her bir obje kategorileri, benzer objeler arasında bir kıyaslama yapabilme amacıyla alışılmış geleneklere göre özel olarak resmedilmektedir. Nitekim araştırmaların önemli bir evresi, araştırmacıları genellikle sadece fotoğrafta mevcut olan diğer benzerleri ile yayımlanacak olan objeleri karşılaştırmak zorunda bırakır. Açık havada güneş ışığı genellikle arkeolojik fotoğraflara yardımcı olmaz. Çok açık gölgeler, görme zorluğu da yaratarak bir çerçeve bölümünü okunmaz kılabilir. Bulutlar arasından sızan cılız güneş ışığı, dengeli resimler elde etmeyi sağlar. Günün ilk saatlerinde ve gün batımındaki eğik ışık, stüdyoda doğrudan etki etmeyen ışıkta gerçekleştirilen çekimlerde olduğu gibi fotoğraflar elde etmekte faydalı olsa da kazı fotoğraflarında da aynı kural geçerlidir.

Mısır'daki Fayyum Vahası'ndaki Tebtynis sit alanı kazılarından bir fotoğraf.

Fayyum kazısından MÖ 3. yüzyıldan kalma hamamları görüyoruz. Kalker taşından yapılmış büyük havuzlar net olarak görülebiliyor.

Ön Plandakiler

METRİK ÖLÇÜNÜN KULLANIMI

Fotoğraf makinesi ile elde edilen resimler her zaman belli bir perspektif içerir; dolayısıyla metrik ölçüye çevrilirken her durumda bunun sadece aynı dikey düzlemde yer alan, çekim eksenine dik elemanlar için geçerli olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla metrik ölçüm fotoğrafta sadece boyutsal bir referans oluşturabilir ancak fotoğrafa bakarak ölçüm yapmak mümkün değildir. Bu işlem sadece fotogrametrik özelliği bulunan fotoğraf makineleri kullanılarak gerçekleştirilebilir.

Montale sit alanında toprak katmanlarının genel görünümü (1996 kazısından).

1800'lerde yapılan antik ocağın temizlendikten sonra sergilenen katmanları (1996 kazısı).

Küçük buluntularla ilgili ise her durumda hata payı yüksektir. Söz konusu nesne referans ölçek sistemi ile aynı düzlemde yer aldığından, ölçümü yapılacak nesne ile ölçeğin et kalınlığının arasındaki fark bile ölçümü imkansız hale getirebilir. Örnek olarak et kalınlığı 4 cm kalınlığında olan bir lambanın, 20 cm mesafeden dikine çekilen fotoğrafı gerçekten yüzde 20 daha büyük görünmesine neden olabilir.
Bu yüzden ya söz konusu objenin gerçek ölçüleri belirtilmeli ya da fotoğrafın yanına ölçeklendirilmiş bir çizim eklenmelidir. Aşağıda iki farklı kazı sırasında çekilmiş dört ayrı fotoğraf görebilirsiniz. Fotoğraflar Modena'nın Montale sit alanında sırasıyla 1996 ve 1999 yıllarında çekilmiştir.

Karbonlaşmış tohumlarla birlikte yanmış bir ambar detayı (1999 kazısı).

Dikdörtgen tabanlı bir ev kalıntısı; ön planda yapının ahşap kalıntıları (1999 kazısı).

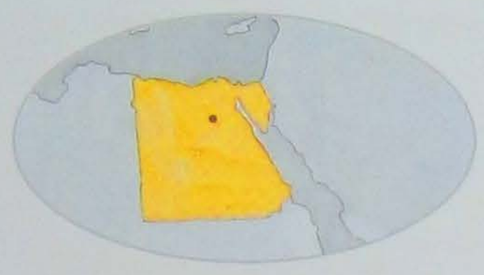

KUTSAL ŞEHİR

İLK ANITSAL FİRAVUN MEZARLARININ DA BULUNDUĞU ABİDOS ŞEHRİ, ÖLÜM VE YENİDEN DOĞUŞ TANRISI OSİRİS'İN EN ÖNEMLİ BAŞKENTİYDİ. ŞEHİR, HAC AMAÇLI OLARAK SÜREKLİ ZİYARET EDİLİYORDU VE TANRI ADINA GÖRKEMLİ TÖRENLER DÜZENLENİYORDU.

Antik şehir *Abidos* (Antik Mısır'da Abedu, Yunancada Abydos) tüm Antik Mısır tarihi boyunca, ölümden sonra dirilişi simgeleyen *Tanrı Osiris* kültünün en önemli merkezi oldu. Burada, Antik Krallık boyunca (MÖ 2686-2181) *Osiris*'e benzeyen *Khenti-Amentiu* yerel tanrısına adanmış bölgede, varlıklarından izler bırakmak isteyen, Mısır tarihinin neredeyse tüm firavunlarının isimlerini taşıyan kalıntılar açığa çıkarıldı.

Osiris kültü, Eski krallığı yıkıma sürükleyen anarşinin sonucu olan, öbür dünyanın demokratikleştirilmesinin de etkisiyle, *Merkezi Krallık Dönemi* (MÖ yaklaşık 2055-1773) süresince çokça tanındı. Lahit yazıtlara göre, her ölü, ölümünün ardından *Osiris* olabilirdi. Bu, önceleri sadece firavuna tanınan mutlak bir ayrıcalıktı. *Osiris* kültünün bir uyarlamasına göre, *Abidos*'ta erkek kardeşi ve aynı zamanda rakibi olan *Seth*'in kopardığı *Osiris*'in başı gömülüydü.

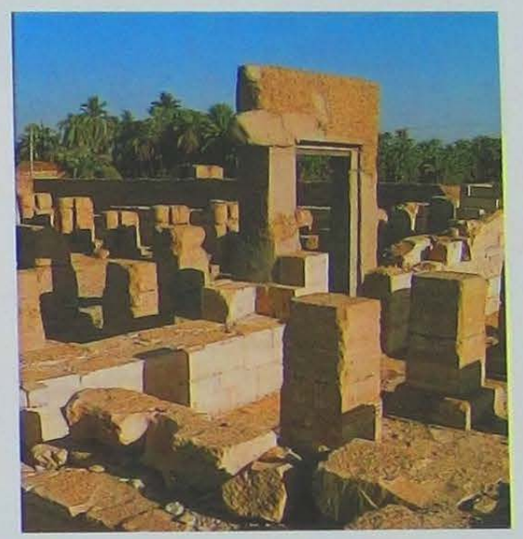

II. Ramses Tapınağı'nın büyük odasındaki kalıntıların görüntüsü.

I. Seth Tapınağı'ndan bir kabartma.

Abidos'ta bulunan kum taşından yapılmış vazo. Şehrin Arapça ismi olan Umm el-Kaab'ın anlamı "pişmiş toprakların anası" anlamına geliyordu ve toprağın çömlek yapımına ne kadar uygun olduğunu ifade etmek için kullanılmıştı.

Merkezi Krallık Dönemi'nin ilerleyen yıllarında *Osiris*'in mezarı, *Umm-el Qaab Mezarlığı*'nın en büyük gömütünde ortaya çıkarıldı: I. Hanedanlık mensubu *Firavun Ger*'in mezarında.

Her yıl kutsal yerleri ziyaret eden insanlar, çağın sonlarına kadar *Osiris*'in gizemine (dinsel sırlarına) –yani *Osiris*'in ölümü ve yeniden dirilmesiyle ilgili törenlere- katılmaktaydı. Her Mısırlı hayattayken ya da öldükten sonra bu kutsal şehri ziyaret etmeye çalışırdı. Mezarlarda tasvir edilen sandal üzerinde iki gidiş, *Abidos*'a yapılan ziyareti ve dönüşü temsil ediyordu; birçok vasiyetname, *Osiris Tapınağı*'nın yakınlarına bir taş dikmeyi ya da adak olarak küçük bir mabet inşa ettirmeyi gerektiriyordu. Söz konusu mabetler, uzak bir yer altı mezarına gömülü ölüye, öldükten sonra yeniden hayata dönme güvencesi veren *Osiris*'in en kutsal bölgesinde var olma imkanı tanıyan geleneksel, boş mezarlardan ibaretti. Arkeologlar Abidos yer altı mezarlarında, sayısız sunu tabletleri, heykeller ve pişirilmemiş kilden yapılmış küçük mabetlerle birlikte adak olarak yaptırılan yaklaşık iki bin dikilitaş buldular.

Araştırmalar ve Keşifler

"SIFIRINCI" HANEDAN

Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleşmesi Aha olarak bilinen I. Hanedanlık dönemi kralının işi değildir. Ama belki de bir ya da iki yüzyıl önce III. Naqada döneminde başlamış ve birkaç aşamada gerçekleşmiş bir durumdur. Abidos ve Hierakonpolis'de bulunan birçok eserde - Akrep Kralın asası, Narmer'in asası ve tabletlerinde, her iki kral da I. Hanedanlık krallarının içinde anılmaz- Yukarı Mısır'la yapılan birçok savaştan bahsedilir. Kahire'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Umm el-Kaab mezarlığının B bölgesinde yaptığı çalışmalarda I. Hanedanlık döneminden öncesine ait bazı kral mezarlarına rastlanmıştır. Eğer birleşme gerçekten I. Hanedanlık döneminde olduysa bu durumda "Sıfırıncı" hanedanlık dönemi diye yeni bir dönemin varlığını da kabul etmemiz gerekiyor.

Üzerinde evli bir çiftin betimlendiği Abidos'tan bir mezar taşı. Tarihi MÖ 2000'lere kadar dayandırılabilir. Şehirde bulunan ve günümüzde Kahire'deki Mısır Müzesi'nde sergilenen birçok eserden sadece biri.

Özellikle dikilitaşlar, *Osiris* kültü konusunda ve genellikle adandıkları memurlar, askerler ve din adamlarından meydana gelen, büyük olasılıkla antik toplumun en geniş kesimini oluşturan orta-üst sınıfa dahil kişilerin sosyal statüsü hakkında da değerli bilgiler içeriyordu.

Merkezi Krallık Dönemi'nden itibaren firavunlar da *Abidos*'ta, ölmüşleri anma amacıyla boş mezarlar inşa ettirdiler. Bu mezarlardan yalnızca Yeni Krallık Dönemi'ne ait birkaç firavunun mezarı korunmuştur. Bunlar arasında bulunan *I. Seth*'e ait devasa mezar, vadideki dikkat çekici birincil tapınak gibi mükemmel bir şekilde korunmuştur.

II. Ramses Tapınağı'nda sunağa gelenlerin görüntüsünün bulunduğu bir kabartma. Seth ve Ramses tapınakları, Abidos'ta bulunan ve hükümdarın cenaze merasimi için ayrılmış yegane iki yapıdır.

II. Ramses Tapınağı'nda heykeltıraşların betimlendiği kabartma 1895-96 yıllarında Umm el-Qaab şehrini ilk kazmaya başlayan arkeolog Fransız Amélineau'dur.

OSİRİS'İN GİZEMİ

Abidos'ta ortaya çıkarılmış, Merkezi Krallık Dönemi'nden kalma yüzlerce dikilitaş arasından biri, her yıl yapılan tören konusuna değinen yazılı en eski kanıtı içermektedir. Bu dikilitaş, *III. Sesostri* (MÖ yaklaşık 1870-1831)'ye bağlı bir görevli olan din adamı *Ikhernofret* tarafından kutlamalara ithaf edilmişti. *Sesostri*, dikilitaş üzerinde de yer alan mektubunda, *Ikhernofret*'e Nubiya'dan getirdiği tanrının heykelini saf altınla süslemesini emretmişti. *Ikhernofret* hükümdarın bu emrini büyük bir zevkle yerine getirdi: *"Hükümdarın yüce sandalını hazırladım.(...) Onun için altın, gümüş, mavi taş, bronz ve sedir ağacından taşınabilir Naos yaptım.(...) Firavunun nişanlarının tanrısını, sırların ustası sıfatıyla süsledim.(...) Büyük Tören Alayını yönettim,(...) Tanrının gemisini yüzdürdüm."*

Ve son olarak, sadece birkaç kelimeyle, tören geleneği anımsatılır: *"Büyük savaş gününde Unrefer (Mükemmek varlık=Osiris)'i korudum. Nedyt kıyılarında tüm düşmanları bozguna uğrattım.(...) Evine kadar tanrının peşinden gittim."*

Sonraki daha detaylı kaynaklardan, tören sırasında belki de Nedyt'te erkek kardeşi *Seth* tarafından parçalanmış bedeninin yeniden hayat buluşunu simgelemek için her yıl yeniden şekillendirilen *Osiris*'in heykelinin tapınaktan çıkarıldığını öğreniyoruz. Ardından *Seth* ile *Osiris*'in öcünü alan oğlu *Horus* arasındaki savaş canlandırılır. En sonunda *Osiris*'in heykeli, sonrasında büyük bir olasılıkla geri götürülmek üzere simgesel olarak *Abidos*'taki mezara gömülürdü.

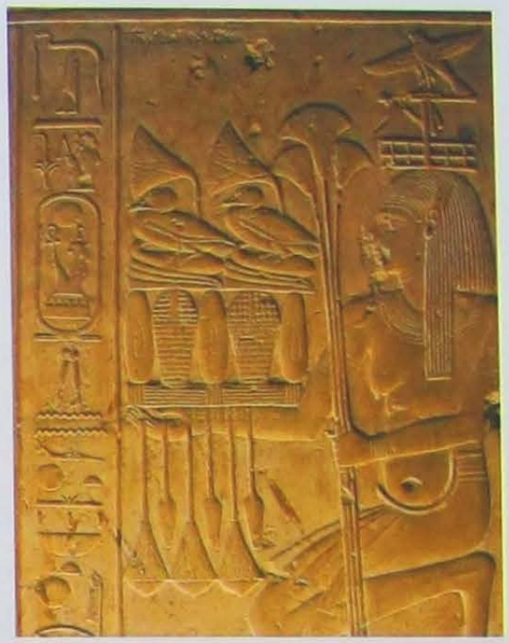

Seth Tapınağı'ndan bir kabartma.

Tapınak kalıntıları. II. Ramses tarafından tamamlanan yapı, geleneksel Mısır mimarisinin aksine L şeklinde bir plan üzerine kurulmuştu.

KURUCU KRALLARIN MEZARLARI NEREDE BULUNUYOR?

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Umm el-Qaab'da son dönemde yaptığı kazılara kadar I. Hanedanlık dönemi firavun mezarlarının Sakkara'nın kuzeyinde, Menfis'in karşısına denk gelen bölgede olduğuna inanılıyordu. Umm el-Kaab'da 1900'lü yılların başından beri kazılan kral mezarları, ölüm ve yeniden doğuş tanrısı Osiris'in şehrinde yapılmış anıt mezarlardan başka bir şey değildi. Bugün ise durum farklı değerlendiriliyor: Araştırmacıların çoğu ilk iki hanedanlık dönemli boyunca Sakkara'nın kuzeyine birçok kralın gömülmüş olduğunu iddia ediyor. Sadece Abidos'ta, I. Hanedanlık dönemine ait yedi kral ve bir kraliçeye (Merneith) ait mezarlar bulunmakta ve daha yakın bir dönemde (David O'Connor tarafından) yapılan çalışmalarda bu krallara ait kutsal kuşakların da bu bölgede gömülü olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Aslında Sakkara'daki mezarların sayısı gerçekten çok fazla ancak hiçbiri Abidos'takiler kadar görkemli değil. Yine de kurucu kralların mezarlarının tam olarak nerede bulunduğu sorusuna net bir cevap verebilmek pek mümkün değil.

I. Seth Tapınağı'ndaki bir kabartmaya ait detay. Yapı, tek oda yerine art arda dizilmiş yedi bölümden oluşuyor.

KAZILAR VE KEŞİFLER

1895-96 yıllarında *Émile Amélineau* ilk olarak, adı Arapçada "Hindistan Cevizlerinin Anası" anlamına gelen ve bölge yerlilerinin, o topraklarda çok sayıda hindistan cevizinin yetişmesinden dolayı bu ismi verdiği *Umm-el Qaab*'da kazılara başladı. *Amélineau*, Hanedanlık Öncesi Dönemi (U Bölgesi) ve İlk Hanedanlık Dönemini (B Bölgesi) işaret eden mezarlar buldu. B bölgesindeki ilk sistematik kazılar 1899 yılından itibaren, *I. Hanedanlık* dönemine ait yedi ve *II. Hanedanlık* dönemine ait iki kraliyet mezarını bulan *Flinders Petrie* tarafından yürütüldü. Altmışlı yıllarda, *Petrie*'nin haritaları üzerinde çalışarak kaleleri ilk defa keşfeden *Barry Kamp* oldu.

Umm-el-Qaab Vadisi'nin bir kilometre uzağında ise (aralarında ünlü Shunet el-Zebib'in de bulunduğu) kaleler ve *I. Hanedanlık* mensubu firavunların inşa ettirdiği ikinci derecede önemli dini yapılar bulundu.

Ancak en yankı uyandıran yenilikler, *I. Hanedanlık* dönemine ait mezarlarda ve resmi tarih öncesindeki döneme ait firavunların mezarlarının yanı başında, B bölgesinde, on yıl sonra *Werner Kaiser* ve hemen ardından *Gunter Dreyer*'in sürdürdüğü kazılarla gün yüzüne çıkacaktı.

Seksenli ve doksanlı yıllar arasında *David O'Connor*, vadi üzerinde pişmemiş tuğladan inşa edilen surları, *I. Hanedanlık* mensubu hükümdarlara tarihlendirdi. *Shunet el-Zebib*'teki kazılar yürütülürken, *Zoser*'in piramidinden yarım asır önce inşa edilmiş bir proto-piramidi anımsatan bir yapıya ait izler bulundu. Nihayetinde, yine *O'Connor*, Memphis yer altı gömütünde gün yüzüne çıkarılanlarla benzerlik gösteren kutsal sandallar için kullanılan on iki kuyuyu, surların güney-doğu duvarının kenarında keşfetti.

Abidos sit alanının doğu yakasında, *Kral Ahmose* (MÖ yaklaşık 1550-1525) ve *Kraliçe Ahmase-Nefertari* kompleksleri 1901 yılında *Charles Currelly* tarafından kazıldı. Aynı bölgede,1993 yılında *Stephen Harvey*'in giriştiği araştırmalar sonucunda, *İkinci Ara Dönem* (MÖ 1650-1550 yılları arası) süresince delta boyunca *Aşağı* ve *Orta Mısır*'a hakim olan Asyalı İstilacılar, *Hiksoslar*'a karşı yapılan savaştan olağanüstü sahnelerin tasvir edildiği *Ahmose Tapınağı*'nın kalıntıları açığa çıkarıldı.

Seth Tapınağı'nın tam arkasında ve onunla aynı hizada bulunan yer altına yapılmış Osireion Tapınağı'nın uzun giriş koridorundan (32 m) bir görünüm.

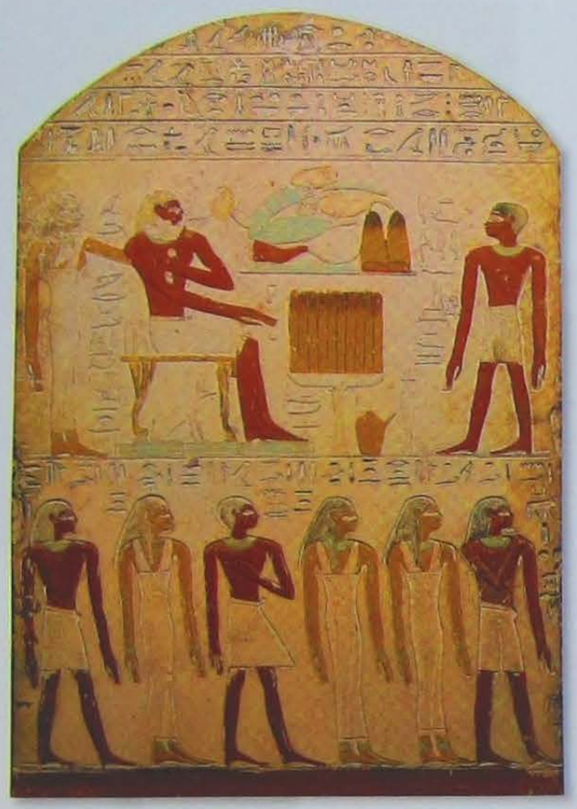

Abidos'ta bulunan steller. Steller Osiris'e yapılan ayinler ve bu ayinlere katılan insanların sosyal statüleri ile ilgili çok değerli bilgiler edinmemizi sağladı.

KRALİYET MEZARLIĞI

Günümüzde *I. Hanedanlık* dönemine (MÖ yaklaşık 3000-2890) ait yedi kraliyet mezarından geriye, kiremitten yapılmış kalın surları ve hücrelerce sarılan dikdörtgen biçimli odalara bölünmüş yeraltı yapıları kalmıştır. Kral mezarı, ağaçtan yapılmış bir mabedin içinde bulunan merkezi bir odada yer alıyordu. Muhtemelen, Kuzey Sakkara'dakilerle aynı zamanda, pişirilmemiş kiremitten yapılan eğik duvarlardan oluşan üst yapıdan geriye hiçbir şey kalmamıştır.

Belki bu "mastaba"nın (mezarlık) üzeri kum ve kalıntı yığınıyla örtülmüştür. *Sakkara*'da olduğu gibi bir dış duvar, daha eski çağlarda yağmalanmış ve kasıtlı olarak yakılmış, sonrasında *Merkezi Krallık Dönemi*'nde (MÖ yaklaşık 2055-1773) yeniden restore edilmiş bu yapıları çevreliyordu.

Kral Den döneminden, yani hanedanlığın yarısından itibaren, üst yapıdan mezar odasına inen bir merdiven eklendi. Bu merdivenin 6 m derinliğe sahip tabanı, *Asvan*'dan getirilen kırmızı ve siyah granitten yapılmıştı. Bu durum granitin anıtsal bir mimaride kullanılmasının ilk örneğini teşkil etmektedir. *I. Hanedanlık* dönemine ait tüm mezarlar, kralın cenaze gününde kurban edilmiş, kraliyet ailesinin memurlarının, din adamlarının, hizmetkarlarının ve kadınlarının ağaçtan yapılmış lahitlerdeki ikinci derecede önemli gömütlerini içermekteydi.

Kral Ger'in mezarı ise, ikinci derecede önemli 338 gömütü içermektedir. İnsanların kurban edilme uygulaması-iskeletler üzerinde yapılan yeni analizler, kurban edilen insanların boğazlarının sıkılarak öldürüldüğünü ortaya koymuştur-muhtemelen *II. Hanedanlık*'la birlikte (MÖ yaklaşık 2890-2686) terk edildi.

Abidos'tan Roma Dönemi mezar taşları. Osiris'in huzurunda baba oğul ve iki Anubis figürü betimlenmiş.

Geçmişin Tanıkları

ABİDOS'UN "KALELERİ"

Arkeologlar (önce Amélineau, sonra Petrie), Umm el-Qaab'ın kuzeydoğusunda, bugünkü el-Khirba kasabasının yakınlarında, dikdörtgen şeklindeki ham tuğlalardan yapılmış bir takım duvar kalıntılarına rastladılar ve bunları "kaleler" olarak adlandırdılar. Son on yılda yapılan kazılar bunların ilk iki hanedanlık kralları tarafından inşa ettirilen kutsal yapılar olduğunu gösterdi. Ancak törenlerin yapıldığı iç bölgelerin kolayca zarar görebilecek bir malzemeden yapılmış olduğu ve bu yüzden daha önce yok oldukları tahmin ediliyor. Bu duvarların en etkileyicisi Shunet el-Zebib ismi ile anılan, girinti ve çıkıntıları ile 124x56 m'lik bir alan kaplayan, bazı bölgelerinde yüksekliği 10-11 m'ye kadar ulaşan bir duvar. 1988 yılında O'Conner'ın yaptığı çalışmalar duvarın çevrelediği alanın orta kısmında bir kum yükseltisi ve kare şeklinde bir temel üzerine ham tuğlalarla örülmüş bir kalıntı buldu. Şekil olarak (ayrıca dış duvarın içindeki konumlandırılması da düşünüldüğünde), 40 ya da 50 yıl sonra Sakkara'da yapılan Zoser Piramidi'ni andırıyordu. Arkeologlar bundan sonra Zoser'in mimarı İmhotep'in ilhamını Abidos'tan değil de Shunet el-Zebib'de daha önce inşa edilen "kaleler"den alıp almadığını sorgulamaya başladılar.

Abidos'ta bulunan iki adet Osiris figürlü damga. Her ikisi de Geç Mısır dönemine tarihlendirilebilir. Paris'teki Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir.

I. SETH TAPINAĞI

II.Ramses (MÖ yaklaşık 1279-1213) *Tapınağı* ile birlikte, *Seth Tapınağı* da *III.Sesostri* (MÖ yaklaşık 1870-1831) döneminden başlayarak hükümdarların cenazelerine tapınılması amacıyla *Abidos*'ta inşa edilen bir dizi yapı arasından korunarak günümüze kadar ulaşan nadir örneklerdendir. *II.Ramses* tarafından tamamlanan tapınak, iki uzun sütunu ve tavanı sütunlar üzerine oturtulmuş iki avlusuyla L şeklinde oldukça alışılmamış bir plana sahiptir. Tek bir oda yerine, sıra ile *I.Seth*, *Ptah*, *Ra-Harachte*, *Amon-Ra*, *Osiris*, *İsis* ve *Horus*'a adanmış, her biri yan yana yerleştirilmiş yedi bölüm içermektedir. *Osiris*'in odası, tapınağın arka tarafının tüm genişliğini kaplayan ve yerel üçlüye (Osiris, İsis ve Horus) ibadet için ayrılmış bir dizi bölmeye açılır.

Tapınağın güney uzantısında yer alan odalar (yapıya L şeklini vermektedir) Memphis tanrıları *Ptah-Sokar* ve *Nefertum*'a adanmıştır.

Bir koridorun duvarında bulunan görkemli bir kabartma, *I.Seth* ve *II. Ramses*'i boğa avında tasvir etmektedir. Karşı duvarı, *I. Hanedanlık*tan itibaren başa geçmiş firavunların isimlerini içeren 76 kabartma resim ve şekillerle oluşturulmuş iki hükümdarın atalarının yazılı olduğu bir liste süslemektedir. Bu, şimdiye dek muhafaza edilmiş kraliyet listeleri içinde en bütüncül nitelikte olan, olağanüstü bir dokümandır. Tapınaktaki süslemeler, özellikle *I.Seth Tapınağı*'nda bulunanlar, eşsiz bir inceliktedir ve birçoğu orijinal renklerini hala korumaktadır.

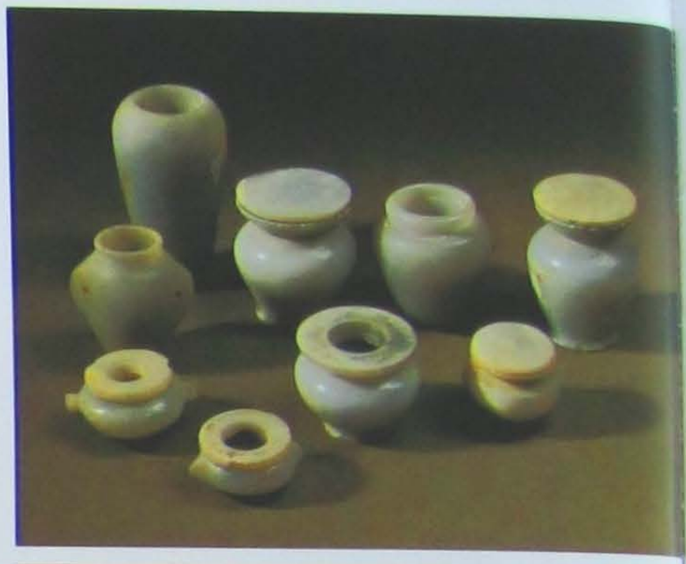

Abidos'ta bulunan, mavi mermerden yapılmış, kozmetik malzeme koymaya yarayan küçük kaplar. Orta Krallık dönemine tarihlendirilebilir (MÖ 2033-MÖ 1710).

II.Ramses Tapınağı'nın, tavanı sütunlar üzerine oturtulmuş anıtsal salonunun kalıntılarından bir görünüm.

OSİREİON

I.Seth Tapınağı'nın arkasında ve aynı eksen üzerinde, *II.Ramses*'in oğlu *Merenptah* (MÖ yaklaşık 1213-1203) tarafından *Osiris*'in onuruna yaptırılan boş bir mezar bulunur. Bu mezar, aynı dönemde yapılan, *Krallar Vadisi*'ndeki mezarların planı ve süslemelerinin devamı niteliğindeki, beyaz kireç taşı ve kum taşından yapılmış bir yeraltı yapısından ibarettir. Bu yapıya, gömütlerle ilgili el yazmalarının süslediği ve 32 m uzunluğa sahip, aşağı doğru inen bir koridordan ulaşılır. Merkezi salon, yaradılıştan önce var olan eski suları simgeleyen bir kanalın çevrelediği bir ada misali 30,5x20 m'lik bir dörtkenar şeklindedir. Bugün yıkılmış olan geniş salonun tavanı, sütunlar ve kemerlerle desteklenmiştir. Öldükten sonra dirilişin ve aynı zamanda da bereketin sembolü olan *Tanrı Osiris*'i simgelemesi adına bir zamanlar büyük bir olasılıkla arpa ekilen, üzerinde topraktan bir tepenin yükseldiği yapay adanın ortası açıkta kalıyordu. Tepenin altına muhtemelen *Osiris*'in lahdi ve *kanopeleri* (Kanope: Antik Mısır'da insanlar mumyalanırken organlarını konulduğu kaplar) gömülmüştür.

Kabartmada, tanrı İsis, Osiris, Horus ve Hathor ve büyük bilge Unennefer, karısı ve ebeveyneleri ile betimlenmiş.

Abidos'taki bir kabartmadan detay.

DÜZEN VE KARGAŞA ARASINDA

İNANÇ, ANTİK MISIR MEDENİYETİNİN EN KARMAŞIK KAVRAMLARINDAN BİRİYDİ. YÜKSEK ZÜMREDE FELSEFİK KURAMLARLA KARIŞTIRILIRKEN, HALK ARASINDA SAHİP OLDUĞU ANLAM İTİBARİYLE BÜYÜCÜLÜK ANLAMINA GELİYORDU.

Antik Mısır inancının ilk izleri tarih öncesi dönemin sonlarında, MÖ IV. binyılda (Kalkolitik Çağ) bulunabilir. Söz konusu dönemden kalma birçok sit alanında (Heliopolis, Maadi, Badari, Naqada) öteki dünyaya yolculuk için gerekli malzemelerle donatılmış hayvanlara, özellikle köpek, çakal, ceylan ve sığırlara ait mezarlar bulundu. Dönemin kapları hayvan tasvirleriyle süslenmişti. Bu durum, ilahi güçlere hayvan şekilleriyle tapınıldığının kesin bir göstergesidir. İnsanbiçimcilik (Antropomorfizm), yani insan şeklindeki tanrılara tapınılmaya başlanan dönem, konunun uzmanları tarafından hala tartışılmaktadır.

Bu evreye geçiş, büyük bir olasılıkla, insanlar doğaya hükmedecek beceriye sahip olduklarının bilincine vardıklarında gerçekleşmiştir. Doğrulanmış ilk kralların, akrep, kobra, balık gibi hayvan isimleri taşımaları önemlidir. Bu gelenek, *I.Hanedanlık* sonunda tamamıyla kaybolmuştur. Bütünüyle insan şekline sahip ilk tanrı, *Tanrı Min*'dir. (I. Hanedanlık, MÖ yaklaşık 3000-2890.) *II. Hanedanlık* döneminin (MÖ yaklaşık 2890-2686) sonunda, silindir mühürler üzerinde ilk hayvan başlı insan bedenine sahip tanrılar belirir. Birçok kişi, Antik Mısır'da tanrıların bu şekilde hayal edildiğini düşünmektedir. Bunu en açık şekilde kanıtlayan, Antik Mısır inancı üzerine inceleme yapan araştırmacılardan biri olan *Erik Hornung*'dur. *Tanrıça Hathor*, tüm antik tarihte beş temel şekilde temsil edilmiştir: Saçı üzerinde boynuz ve bunun ortasındaki bir güneş diskiyle cezbedici bir kadın; insani özelliklere sahip olmayan bir inek; insan yüzüne sahip, kulakları ve boynuzu hariç, inek başı (Tanrı Hathor'a adanan tapınakların sütun başlarında bu şekilde tasvir edilmiştir); hayvanlara özgü özelliklere sahip olmayan bir kadın; inek başlı bir kadın. Ancak *Hathor*, bir dişi aslan, kobra ve hipopotam da olabilir. Tasvirlerin çeşitliliği, zaman zaman bir inek gibi anne, bir dişi aslan gibi yırtıcı, bir kobra gibi öngörülemeyen özelliklere sahip olabilen tanrıçanın karmaşık özelliklerinin farklı niteliklerini ifade etmektedir.

Bu nedenle Mısırlılar, inek başlı bir tanrıça değil de inek şeklinde de belirebilen ve bu hayvanın annelik özelliğini taşıyan bir tanrıça hayal ediyorlardı.

Tanrıca İsis, kucağında tanrı Horus'u emzirirken betimlenmiş.

Kutsal kayığın betimlendiği anıt taşlarından bir detay.

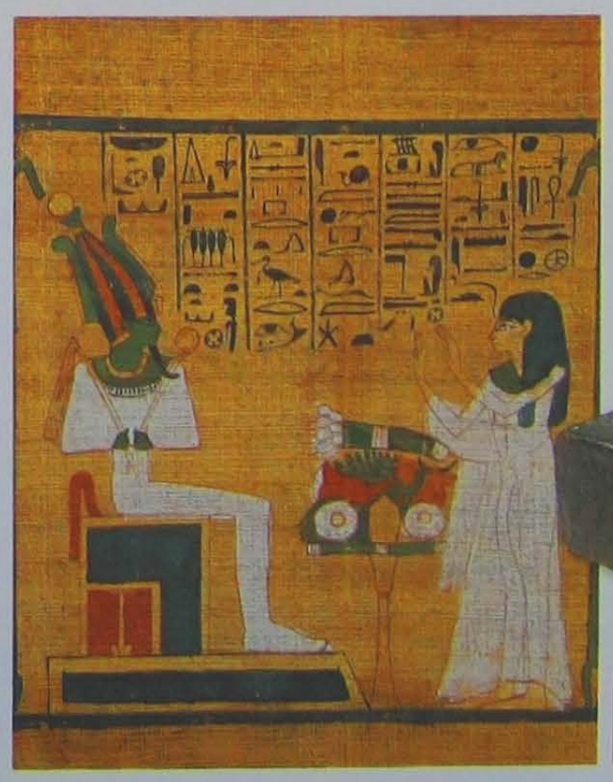

Osiris'e sunulan bir adağı gösteren papirüs.

RESMİ DİN

Resmi dinin temelinde, düzen (Mısır) ve kargaşa (yabancı ülkeler) arasında bölünmüş bir evren görüşü söz konusuydu. Düzen, tanrılar ve özellikle tanrılar ile Mısır halkı arasındaki tek aracı, yeryüzündeki gerçek tanrı olan firavun tarafından sağlanıyordu. Firavun, ülkeyi saran sürekli kargaşa tehlikelerine karşı (çöl, düşmanlar, hastalıklar, Nil Nehri'nin zararlı ve verimsiz ovaları) ülkenin dayanıklılığını sağlayacak durumda olan, yaratıcının canlı tasviri olarak nitelendirilmekteydi.

Mısır, evrenin yaratıldığı zamanlarda, var olan antik okyanus *Nun*'un yüzeye çıkarılmasıyla oluşan muhteşem bir ülkeydi. Düşman bir çölün ortasında, var olan verimliliğin yarattığı bir mucize, hayat veren güneş tanrısı *Ra-Atum*'un her gün aştığı *Nil* ise tanrının bir armağanıydı. Ancak tüm bunlar bir anda değişebilirdi. *Nil Nehri* kuruyabilir, güneş her gece öbür tarafta kendini mahvetmeye çalışan ölümcül düşmanı yılan *Apophis* (Apepi, Aapep veya Apophis olarak da bilinmektedir) tarafından yutulabilir ve bir daha doğmayabilirdi.

Tabut detayı: Ölü tanrı Ptah'ın huzurunda betimlenmiş (yaklaşık MÖ 1000).

İnek tanrıça Hathor'un korumasında Firavun Ramses; Deir el-Medina'dan bir detay.

İşte o zaman firavun, tanrıların onuruna tapınaklar inşa ettirerek ve tanrıları heykellerini yaptırarak, tanrıların gereksinimlerini karşılardı. Buna karşılık olarak tanrılar da halka bolluk sunar ve halkı korurlardı. Bu, tanrılara duyulan sevginin tanrıların sağladığı yaşama duyulan sevgi ile özdeşleşen, çıkara dayalı bir görüş açısıydı ve tanrılarla konuşabilen, tapınaklarda onların heykellerini doğrudan izleyebilen firavun dışında kimse yoktu. Sadece, kutsal metinlerde "dini ayinlerin efendisi" olarak tanımlanan firavun, tapınakların avlularından daha öteye gidebilir ve tanrı heykellerine bakabilirdi. Günlük yaşamda firavunun adına dini ayinleri yöneten, din adamları vardı. Tapınak, önemli tanrı heykellerine gündelik tapınmanın sahnelendiği yerdi. Bu heykel, yerel tanrının özünü temsil etmekte ve sanatçı tarafından yapıldıktan sonra bağlı kalınan özel gelenek, "Ağız Açma Töreni" sayesinde yaşamaktaydı. Hizmetkarlar, her gün mutfaklarda tanrıya sunmak üzere yiyecekler hazırlarlardı. Ancak yiyecekler, sunulmadan önce kokulu tütsü ve *Nil Nehri*'nin kutsal suyu ile arındırılırdı.

Ardından yiyecek ve içecekler sunu salonuna götürülürdü. O sırada tapınağın kapıları açılır ve din adamları bekleme odasında, tanrıyı uyandırmak amacıyla bir ilahi söylemeye başlarlardı. Firavun (ya da onun temsilcisi olan din adamı) bir mum yardımıyla ışık tutarak karanlık mabede girer, heykeli muhafaza eden tek parça granit taştan yapılmış *Naos*'un (tapınağın en kutsal mekanı) kapılarının mührünü kırar, en sonunda da masum olduğunu ve düşmanlarınca izlenmediğini dile getirerek tanrıyı rahatlatırdı. Tanrı özüne kavuşuncaya dek sunular *Naos*'un huzurunda kalırdı. Yemeğin ardından ilahi temizlik kısmına geçilirdi.

Bir gün önce heykelin üzerinde bulunan giysilerin çıkarılmasının ardından, heykel su ve kokulu tütsüler ile temizlenir ve sonra yeniden giydirilirdi. *Naos* kapatılıp mühürlenir ve töreni yöneten kişi bir süpürge ile ardında bıraktığı ayak izlerini silerek mabetten çıkardı. Günün ortasında ve sonlarında din adamları mabedi açmadan, mihraba şarap dökme ve kokulu tütsü işlemini gerçekleştirmek üzere tapınağa girerlerdi.

Bir duvar resminde Tanrıça İsis ile çakal tanrı Anubis görülüyor.

Tanrıça Hathor'u tasvir eden pişmiş toprak heykel (MÖ 664-525).

Ön Plandakiler

DİNDEKİ ÇATLAK: AMARNA

Yeni Krallık (MÖ yaklaık 1550-1069) boyunca,güneşe tapınma gittikçe daha büyük bir öneme sahip oldu. Tanrıbilimciler en önemli tanrıların niteliklerini, evrenin yaratıcısı ve güçlendiricisi olan güneş tanrısı Ra'nın nitelikleriyle özdeşleştiriyorlardı. Firavun IV. Amenofis (MÖ 1352-1336), krallığının dördüncü ve altıncı yıllarında, ismini Akhenaton (Aton için çalışan) olarak değiştirmeye ve yeni başkent Akhetaton "Aton'un Ufuğu"nu kurmak üzere, "Aton iken insan olarak beliren", Orta Mısır'da yer alan günümüzdeki El Amarna yerleşkesinde bulunan sit alanına gitmeye karar verdi. Aton'a tapma, ilke olarak, tek tanrının biçimleri olarak algılandığı sürece diğer geleneksel tanrılara tapmayı ve geleneksel putperestliği kabul eden, Henoteizm inancına sahipti. Aton, alt kenarlarından firavuna ve onun ailesinden olan kişilere yaşamdan izler sunan eller içinde son bulan uzun parıltıların belirdiği bir güneş cismi şeklinde tasvir edilmişti: Diskin alt kısmının ortasından bir kobra görülüyordu. Kuşkusuz bu yenilik siyasi bir sonuç da doğurdu. Birçok tapınak kapatıldı ve sahip oldukları zenginlikler hükümdarlığın emri üzerine devlet hazinesine geçirildi. Yeni başkent Akhenaton'dan başka Nubiya'daki Karnak, ve Heliapolis'te de Aton tapınakları inşa edildi. Akhenaton'un yeni inancı yayma doğrultusundaki çabası, her şeye rağmen din adamlarının ve halkın direnişleri karşısında etkisini yitiriyordu ve hatta El Amarna 'daki işçilerin yaşadığı yerleşkede Amon'a yakarışlar yükseliyordu.

HALKIN DİNİ

Antik Mısırlılar, dua etmek için yerleşim merkezlerinin iç kısımlarına inşa edilen küçük mabetlere giderlerdi ve genellikle acil ihtiyaçları temin etmekte daha uygun olan ikinci derecedeki tanrılara yönelirlerdi. Eğer büyülerden ya da iblislerden korunmak zorundalarsa, aslan yeleli doğaüstü cüce yaratık *Bes*'e yakarırlardı; eğer kadınlar sorunsuz bir doğum diliyorlarsa, hipopotam şeklindeki *Tanrıça Toeris*'e başvururlardı; hasada hazırlanan erkekler *Hasat Tanrıçası Renenut*'a sebzeler sunarlardı. Tapınaklara tüm yılın gözden geçirildiği büyük bayramlar dolayısıyla gidilirdi, tören esnasında halkın tapınması ve kutlaması için tapınağın avlusuna tanrı heykelinin getirildiği "Ortaya Çıkma" bayramında olduğu gibi. Bayramın adına karşın, heykel ne olursa olsun din adamlarınca omuzlar üzerinde taşınan, sandal üzerine yerleştirilmiş halde tapınaktan kapalı bir şekilde alınırdı. Bu durumda insanlar tanrıdan gelecekten haber vermesini dilerlerdi. Tanrı, ilahi sandalı taşıyanların hareketleriyle soru soran kişiye yanıt verirdi. Sadece ayrıcalıklı birkaç kişi, *Abidos* ve *Busiri*'deki kutsal şehri ziyaret edebilirdi.

Antik Mısırlılar, korunma için kutsal sembolleri tasvir eden muskalara başvururlardı. Halkın inancının diğer önceliği, bir hayvanın mumyalanması için yapılan harcamalar ve gömülmesi için ödeme yapılmasının iyi bir eylem olarak değerlendirildiği *Geç Dönem*'de gelişerek doruk noktasına ulaşan kutsal hayvanlara tapınma şeklindeydi.

Doğum yapanların koruyucusu cüce tanrı Bes kabartması; Dandera'daki Hathor Tapınağı'ndan.

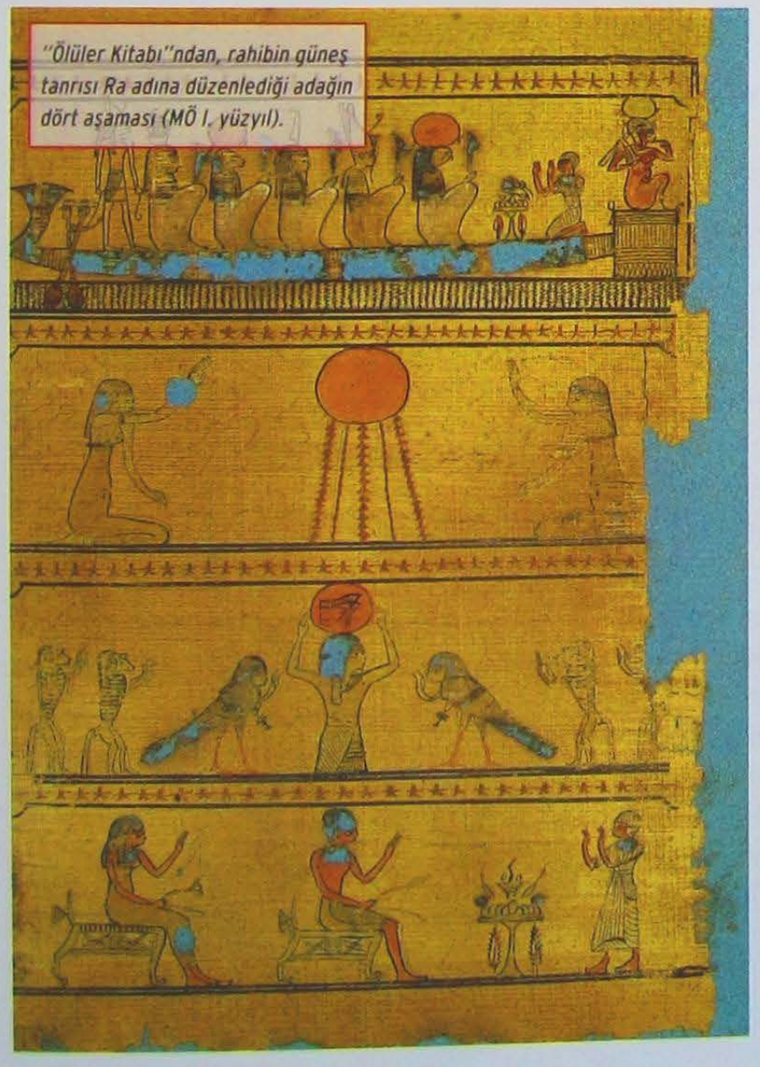

"Ölüler Kitabı"ndan, rahibin güneş tanrısı Ra adına düzenlediği adağın dört aşaması (MÖ I. yüzyıl).

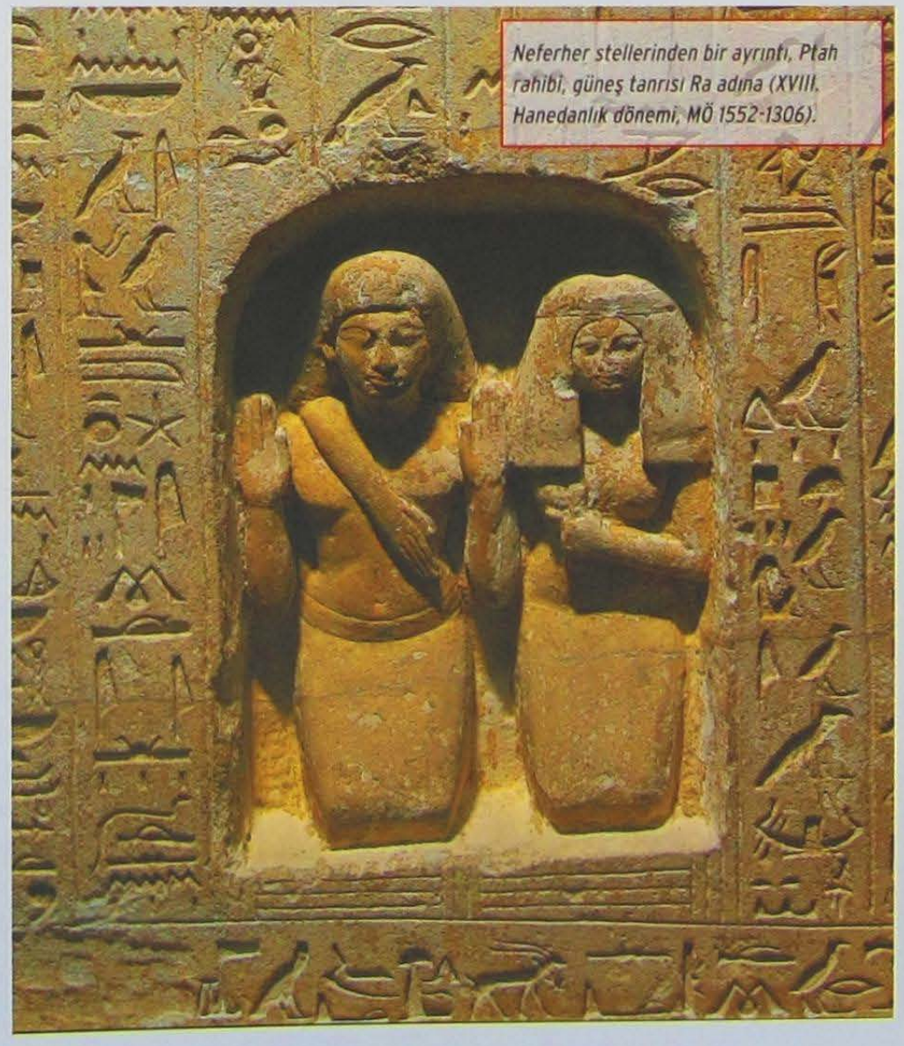

Neferher stellerinden bir ayrıntı, Ptah rahibi, güneş tanrısı Ra adına (XVIII. Hanedanlık dönemi, MÖ 1552-1306).

Geçmişin Tanıkları

DİN VE BÜYÜ

Din ve büyü, bu iki özellik iç içe geçmiş durumdaydı. Mısır; dinde olduğu gibi büyüde de fizik dünya (insanların dünyası) ile metafizik dünya (tanrıların dünyası) arasında bir bağ kurmaya çalışıyordu. Piramitlerin yapımını ve sonraki cenaze törenlerini anlatan kitap ve metinlerde büyüden bolca söz edilir. Büyünün buradaki önemi, ölen kişinin diğer tarafta da nefes almasını, beslenmesini, güç ve isim kazanarak bir tanrıya dönüşmesini sağlamak ve düşmanlarını güçsüz bırakmasına yardımcı olmaktı. Şayet bir mezarda ya da tapınakta, yanında rakamların eşlik ettiği bir takım adaklar sıralanmışsa bundan, çizimleri yapılan adakların büyü yolu ile gerçekleşmesi için resmedilmiş olduklarını anlıyoruz. Mısır büyü inancının temelinde kelime ya da şekillerin simgesel ve mecaz anlamının gücü yatıyordu (hiyoroglif yazısında da bu mecaz anlamdan oldukça yararlanılmıştır). Din ve büyü, amaçları yönünde birbirlerinden ayrılıyordu: ilki tanrısalı tanımak, onunla iletişime geçmek ve lütuflarını almak anlamına geliyordu; ikincisi ise onu kontrol etmeye yönelikti.

YARADILIŞ

Kaynakların birçoğu yaradılışı Nun adında, ilk yaratılanın doğduğu antik bir okyanusa bağlar. Nun, kaos'u temsil eder. Yaratılmış dünyanın katı maddeselliğine karşı atıl vaziyette bulunan sıvıdır. Yaradılış öncesini temsil eden bir varoluş öncesi evresi vardır ki, bu evre kaos ya da "var olmama" durumunda dahi mevcut olan dört ana maddenin bir arada bulunmasıdır. Nu, ya da su; Hau, sıvı haldeki uzay; Keku, karanlık; Tenmu, düzensizlik. Antik Mısır'ın farklı dini merkezlerinden farklı yaradılış hikayeleri üretilir. En bilinen ve güvenilir olanı Heliopolis'te anlatılan şeklidir. Burada yaratıcı tanrı Atum'dur ve adının anlamı hem "her şeyi içeren" hem de "var olmayan" anlamına gelir ki, bu da hem hiçliğin hem de tüm kozmosun yaradılışını ifade eder. Yaradılışın ilk kısmı piramitlerle ilgili metinlerde de bulunur. Atum, Nun'dan doğan ilkel tepenin üzerinde resmedilir ve "tükürüğünden, ki bu Shu'dur,(...) bir tükürük atmasındansa Tefnut doğar". Aynı metinlerde anlatılan başka bir hikayeye göre ise Atum "penisinin eline alır ve orgazm olur. Buradan ikiz kardeşler doğar."

Heliopolis inanışlarında anlatılanlara rağmen geç dönem (MÖ 700) Menfi metinlerinde dünyanın zanaatkar tanrı Ptah tarafından arzu ve kelimelerle yaratıldığı anlatılır. Orijinal Esna mitolojisinde de benzer bir hikaye anlatılır. Diğer zanaatkar tanrı Khnum'un "insanı ve hayvanları modelleyerek" yarattığı hikaye edilir.

Tanrıca İsis, kanatları açık olarak gösterilmiş.

EN ÖNEMLİ TANRILAR

Mısır'ın, yalnızca yerel tanrıları ve hatta yerel teoloji okulları çıkış noktalarının biliniyor olmasından dolayı, Antik Mısır tarihinin her dönemi için geçerli olan mutlak bir ilahi hiyerarşinin yerleştirilmesi olanaksız gibi görünse de, yine de siyasi nedenlerden ötürü geniş ölçekte bir üne kavuşan birtakım tanrılar gösterilebilir. Bu tanrılar arasında en önemli olanı, yerlilerin tercihine göre *Atum, Ra, Khnum* ya da *Ptah* olabilen, şüphesiz yaratıcı bir tanrıdır. Antik Krallık (MÖ yaklaşık 2686-2181) boyunca, *Heliopolis* tanrıbilimcileri, en önemli tanrıları bir *Ennead* içine ya da Antik Mısır Uygarlığı'nın sonlarına değin insanların tapmaya devam ettikleri dokuz tanrıdan oluşan bir grup içine yerleştirdiler. *Ennead*, ilk ilahi çift olan, her biri kuru ve nemli havanın tanrıları *Shu* ve *Tefnut*'u yaratan ıssız *Tanrı Atum*'u içeriyordu. Bu noktada evrenin alt ve üst sınırları doğdu: *Erkek Gheb* (toprak) ve *kadın Nut* (gökyüzü). Üçüncü ve son güçlerinin cisimleşmesi olan, ancak erkek kardeşlerin dördünü kapsamaktadır.

Mısır'ın ilk efsanevi kralı *Osiris* ve onun eşi *İsis*, yabancı ülkelerin kralı *Seth* ve onun eşi *Nefti* idi. Bu teolojik dayanak üzerine, *Osiris*'in ölümüyle ve cesedinin parçalanmasıyla sonuçlanan kıskanç *Seth* ve *Osiris* arasındaki çekişmeyi anlatan mit oluşturuldu. *İsis* ve *Nefti*, etçil tanrı *Anubis*'in yardımıyla, parçalanan cesedi bir araya getirmeyi başardı ve *İsis*'in rahmine, şahin biçimindeki tanrı *Horus* düştü. *Horus* büyüdükten sonra, babasının krallığına zorla el koyan *Seth*'i Mısır'dan sürüp tahtına geçerek babasının intikamını aldı. Bu mitin temelinde, yaşayan firavun kendini *Horus* ile özdeş kılıyor ve öldükten sonra *Osiris*'e dönüşüyordu.

Ermuopoli'deki tanrıbilimciler, Heliopolis'te hazırlanan *Ennead* (dokuz tanrıdan oluşan grup)'ın karşısına, sekiz tanrıdan oluşan *Ogdoad*'ı çıkardılar. *Ogdoad*, iki grup halinde yaratılıştan önce dört ilkel varlığın güçlerini ve dolayısıyla dayanıklık, sınır, ışık ve bilgiden oluşan evrenin dört temel unsurunun yadsımasını temsil ediyordu:

Solda. Üzerinde bir koç mumyası bulunan, Ptolemaik döneme ait, Philae Adası'nda bulunmuş bir lahit detayı.

Timsahların üzerinde yürüyen ve elinde başka hayvanlar tutan tanrı Horos betimi.

Üç heykelcik. Koruyucu işlevleri olan, bu figürlerde Tanrı Ptah betimlenmiştir.

Nun ve Nunet kıvamsız sıvıyı, yani katı olanın inkar edilmesini simgeliyordu; *Heh ve Hehet* sınırları belirlenmiş olana sonsuz saygıyı; *Keku ve Keket* aydınlığa karşılık karanlığı betimliyordu; *Amun ve Amuret* ise bilinene karşılık"saklı olanı" temsil ediyordu. Bu olağandışı unsurlar, evrenin doğuşundan önce vardılar ve yaratılışın ardından, evreni tehditkar bir şekilde sarmaladılar. Aynı zamanda evrene yağmur şeklinde (ya da Nil Nehri olarak) *Nun*'dan gelen su gibi hayati bir öğeyi sundular. Yaradılış esnasında *Antik Tanrı Ogdoad* dört çifti ile çarpışmak ve onları boyun eğdirmek zorunda kaldı. *Yeni Krallık*tan itibaren (MÖ yaklaşık 1550-1069) galip gelen Tanrı, en önemli hanedanlık tanrısı da olan *Tebe*'nin *Amun*'u ile eşleştirildi.

Çeşitli görüşleri simgeleyen tek bir figürde, çok sayıda tanrıyı özdeş kılma anlamına gelen bağdaştırmacılık, tipik bir şekilde Antik Mısır'a özgü bir olaydı. Söz konusu olay, özellikle en önemli tanrıçalar için geçerliydi: *Isis, Nefti*, kedi şeklindeki tanrıça *Bastet*, aslan şeklindeki tanrıça *Sekhmet*, gökyüzü tanrıçası *Nut* ve ana tanrıça *Mut*. Bağdaştırma ile ilgili bir diğer önemli olay, *Memphis*'teki yerel tanrı *Ptah*'ın Memphis Gömütleri'nin tanrısı *Sokar* ve *Osiris* ile bağdaştırılmasıydı. *Yeni Krallık*tan itibaren, *Ptah-Sokar-Osiris* en çok tapılan ölülerin tanrısı durumuna geldi. Güneş tanrıları da yakın bir zamanda birleştirildi ve her biri güneşin bir biçimini simgeledi: Gün boyunca görünen güneş *Ra*, şafak vakti ortaya çıkan *Khepri* ve öbür dünyadan geçen, gece ortaya çıkan *Atum*. Yeni Krallık boyunca krallığın başkenti olarak *Teb*'i seçerek ulusal tanrısallığa yükselen Teb tanrısı *Amon*'la bağdaştırıldı. Üçlü ya da üç tanrı grubu (baba-anne ve oğul) şeklinde yerel tanrıların birleştirilme geleneği *Yeni Krallık*'a dek uzanır. En bilinen üçlü grup, *Ptah, Sekhmet* ve çamur tanrısı *Nefertum*'dan oluşan *Memphis* ve *Amun, Mut* ve ay tanrısı *Khonsu*'nun meydana getirdiği *Teb üçlüsü*dür.

Kedi mumyası başının ayrıntısı. Kedi, Antik Mısırlılar için kutsal bir hayvandı ve çoğu zaman mumyalanmaktaydı.

OSİRİS YAKINLARINDA

Luksor'un yaklaşık 80 km kuzeyinde bulunan *Abidos* arkeolojik alanı, birleşmiş Antik Mısır'ın ilk iki hanedanlığı süresince en önemli mezarlık alanını oluşturmaktaydı. Ancak bugün ziyaret edilebilir yapıları, asıl olarak *I. Seth* ve oğlu *II. Ramses Krallıkları* sırasında inşa edilmiştir.

Her Antik Mısırlı, öldükten sonra dirilmeyi temsil eden tanrı *Osiris*'in bu kutsal şehrini, hayattayken olmasa da en azından öldükten sonra ziyaret etmek istiyordu. Bu nedenle mezarlarla ilgili metinler ölen kişiye, asırlardır ölülerin dirilmesiyle bağdaştırılan bu gizemli yeri ziyaret etme güvencesi veriyordu.

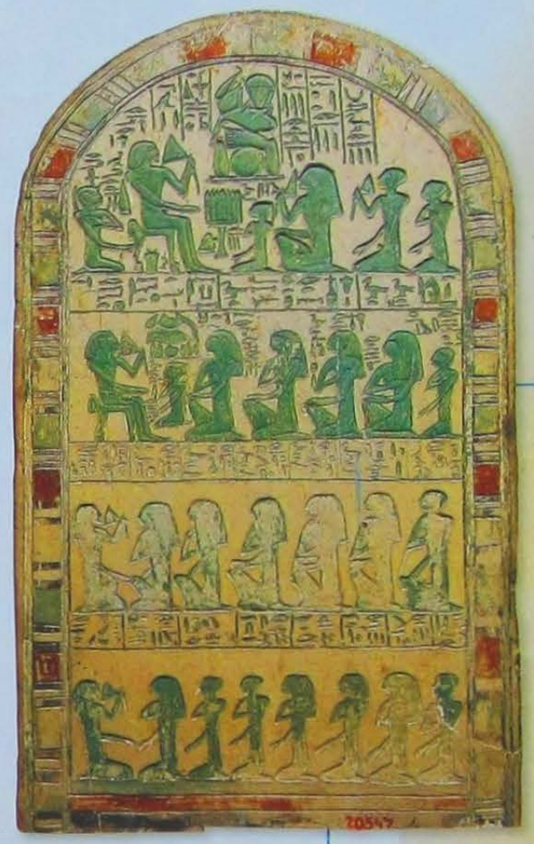

Kronoloji

Tarih	Olaylar
Yaklaşık MÖ 4000-3200	Naqada I ve II. Umm el-Qaab bölgesinde tespit edilen ilk yerleşim bölgeleri. (U ve B mezarlıkları).
Yaklaşık MÖ 3200-3000	Naqada III, 0. Hanedanlık dönemi. Umm el-Qaab B bölgesindeki ilk kraliyet mezarları.
Yaklaşık MÖ 3000-2686	Umm el Qaab'dan, I. Hanedanlık dönemine ait II kraliyet mezarlığı. Gömülen kralların tabutları özel bir önem taşıyordu. Belki de sebebi kutsal kayıklar olmalarıydı.
Yaklaşık MÖ 2686-2055	Eski Krallık ve Orta Dönemin başlarında nekropolis Menfis (piramitler) bölgesine taşındı. Abidos, Yukarı Mısır'ın yönetim ve din açısından en önemli şehri olmaya devam etti.
Yaklaşık MÖ 2055-1550	Orta Krallık ve II. Orta Dönem. I.Sesostri, Osiris Khenti-amentiu tapınağını büyütüp yeniledi. Tapınak yakınında küçük bir dikilitaş ya da şapel (anıt mezar) yaptırma geleneği başladı. III Sesotri'den başlayarak tüm krallar, tanrı Osiris' in efsanevi mezarını model alarak anıtmezarlar inşa ettirmeye başladılar.
Yaklaşık MÖ 1550-1069	Yeni Krallık. Yeni Krallık dönemindeki tüm firavunlar Abidos'ta bir takım eserler inşa ettirmişti ama bunlardan günümüze yalnızca I. Seth Tapınağı ve anıt mezarı ve oğlu II. Ramses'e ait olan daha küçük tapınak ulaşabilmiştir.
Yaklaşık MS 1069-300	Geç dönem ve Yunan-Roma dönemi. Kutsal hayvanlara ait yer altı mezarları (katakomblar) : köpek, çakal, aynak kuşu ya da şahin.

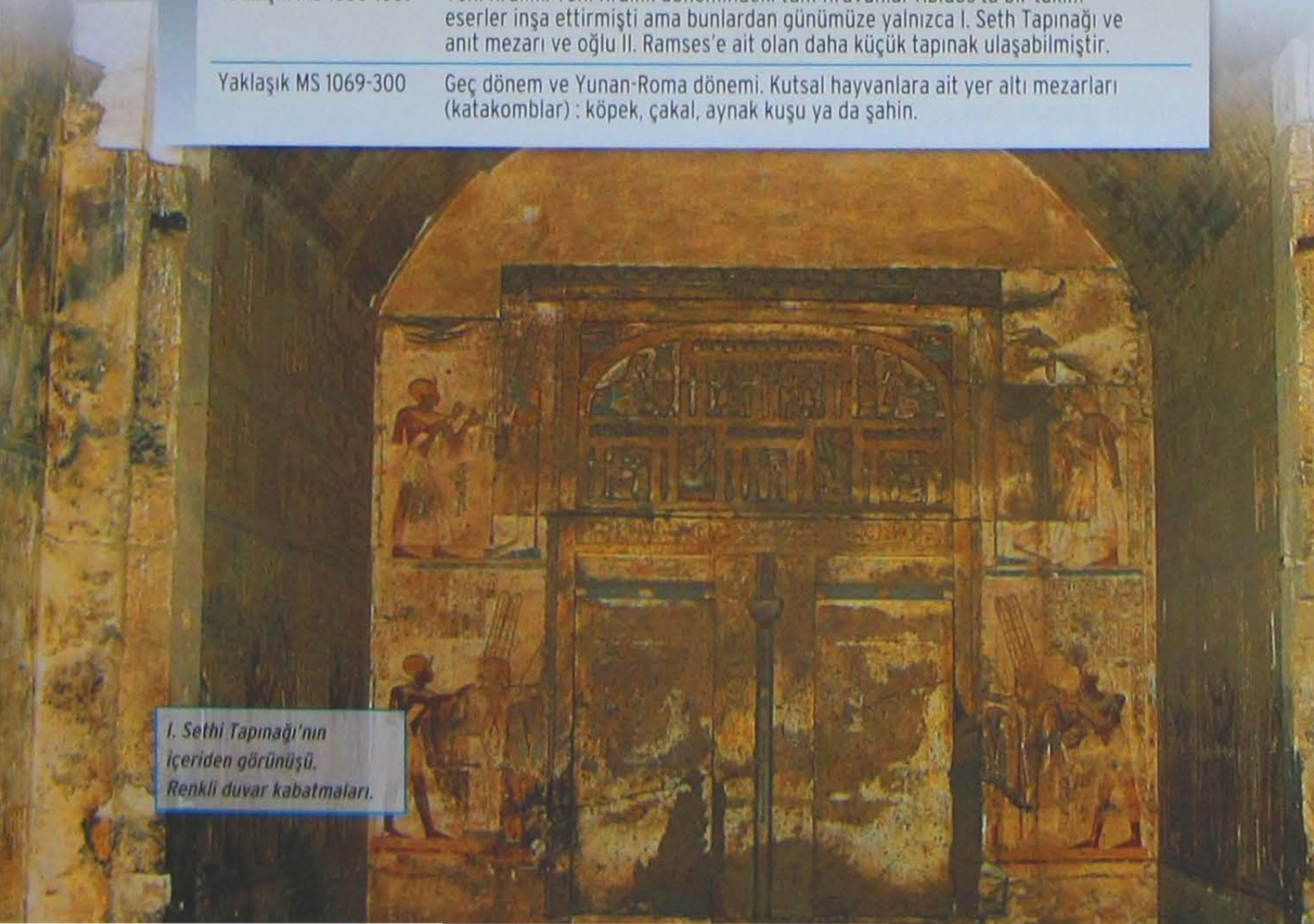

I. Sethi Tapınağı'nın içeriden görünüşü. Renkli duvar kabatmaları.

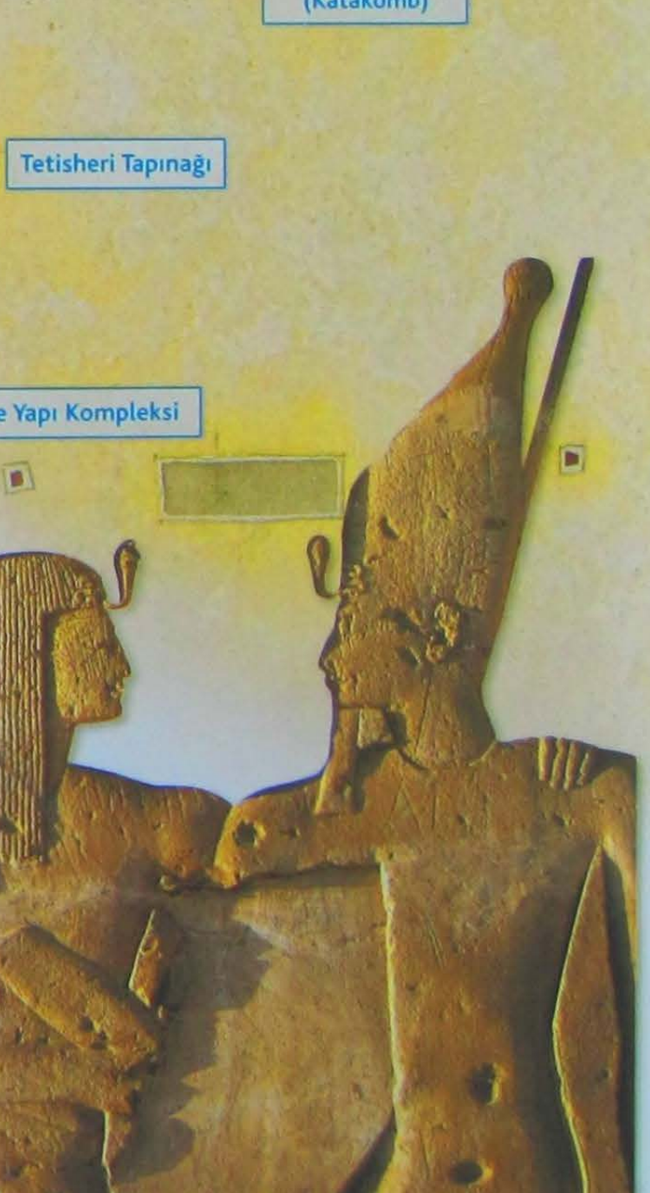

Ahmose Yapı Kompleksi
Günümüzde neredeyse tamamen tahrip olmuş olan tapınak Yeni Krallık döneminin kurucusu (yaklaşık MÖ 1550) tarafından inşa edilmiştir ve teraslar üzerine kurulu bir tapınak, anıt mezar ve Tetisheri'nin büyük annesi için hazırlanan bölümden oluşur (sağdaki resim: Tetisheri'nin heykelciği; solda: mezar taşı).

Umm el-Qaab Kral Mezarları el-Qaab
I. ve "Sıfırıncı" Hanedanlık dönemine ait kral mezarları, ham tuğlalardan örülmüş dikdörtgen şeklinde ayrılmış geniş çukurlardan oluşmuştur.

Umm el-Qaab Kral Mezarları

Kutsal hayvanlara ait katakomblar (yer altı mezarları)
Geç dönemde inşa edilen, köpek, çakal, aynak kuşu ve şahin mumyaları.

II. Ramses Tapınağı
Babası I. Seth'in tapınağından daha küçüktür. Tapınak içinde bulunan kabartmaların renklerinin günümüze kadar korunarak gelmesi açısından önemlidir.

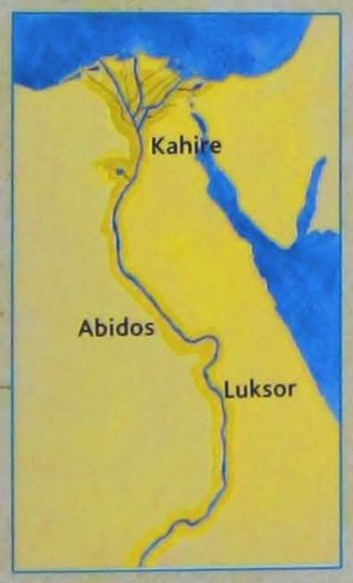

Kutsal hayvanlara ait katakomblar (yer altı mezarları)

II. Ramses Tapınağı

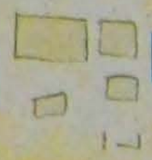

Shunet el-Zebib

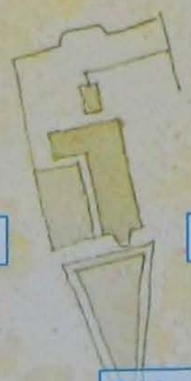

I. Seth Tapınağı

Osiris

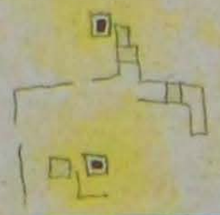

Osiris Şehri ve Tapınağı

I. Seth Tapınağı
Mısır'ın en güzel ve bütünlüğünü en çok koruyan tapınaklarından biridir. Bugünkü yüzü ikinci avlu girişindeki kapı girişi ile başlar. İlk taşıyıcı kısım ve birinci avlu girişleri günümüze kadar ulaşamamıştır. İç kısımlarda görülen duvar kabartmalarındaki desenler olağanüstüdür. (bkz. yanda)

Osiris
Kraliyet mezarlarına benzeyen I. Seth'e ait anıt mezar. Yer seviyesinin altında inşa edilmiştir ve ana salonunun tavanı gökyüzüne açıktır. Uzun bir çıkışın ardından kuzey yönünden ulaşılabilir (bkz. yanda: duvar kabartmaları olan sütun).

Khenti-Amentiu'daki Osiris Şehri ve Tapınağı
Antik şehrin ortasında Kom es-Sultan adı verilen tepecik yer alır. Geç dönemde yapılmış tuğla duvarla çevrilidir. O yörenin tanrısı olan Osiris Khenti-Amentiu Tapınağı ilk olarak çok daha antik dönemlerde inşa edilmiştir; ilk kalıntılar yaklaşık MÖ 2000-1000 yıllarına kadar giden Eski Krallık dönemine dayanır.

Shunet el-Zebib
Büyük ihtimalle II.Hanedanlık döneminin son kralı Hasekhemui tarafından inşa ettirilen pişmemiş tuğlalardan örülmüş bir kemerdir. (yaklaşık MÖ 2700)

ANINDA MÜDAHALE

KAZILARDAN ÇIKARILAN ESERLERİN KONSERVASYONU, KORUMA AMACI İÇERMELİDİR. O HALDE HEMEN HAREKETE GEÇMEK GEREKİR, ANCAK DOĞRU ŞEKİLDE... NİTEKİM GEREKTİĞİ GİBİ MÜDAHALE EDİLMEZSE, TAHRİBAT HER DURUMDA KAÇINILMAZDIR.

Kazı esnasında, arkeologlar ve objelerin saklanıp korunmasıyla görevli kişiler, objelere, topraktan çıkarıldıkları andan itibaren hemen müdahale etmek zorundadır. Burada amaç, objelerin bozulmasına ya da tamamen tahrip olmasına neden olan ve gömülü alandan gün ışığına çıkarıldığı ani geçişin harekete geçirdiği doğal bozulmaları engellemek ya da etkisiz hale getirmektir. Organik materyaller birkaç saat içinde dağılabilirler. İyi pişmiş seramik ve taş ise genel olarak daha az zarar görmektedir.

SERAMİK

Eğer toprak sert ve kuru bir özelliğe sahip ise seramik kalıntılarının çıkarılması gerekmez. İlk olarak seramiğin aletlerle çizilmemesine özen gösterilerek toprak açılır. Eğer seramik fazlaca nemliyse, özellikle dayanıksız hale gelebilir ve ufalanabilir. Bu durumda parçanın yüzey koşulları kontrol edilmelidir. Eğer boyalı bir seramik ise ya da üzerinde süslemeler varsa, parçalara onarılmaz bir hasar verilebilir. Bu nedenle kalıntı, üzerine yapışmış topraktan birkaç santimetre korunarak kaldırılmalıdır. Ardından Toprak parçası plastikten ya da alüminyumdan bir folyoya sarılarak laboratuara gönderilecektir.

Bazen, özellikle de gömütlerde, aynı zamanda da diğer koşullarda bütün halde çanaklar bulunmaktadır. Eğer sağlam objeler söz konusu ise, kalın duvarlardan dikkatlice, herhangi bir sorun yaşamadan çıkarılabilirler. Ancak yine de çoğu kez, bütün haldeki çanaklarda yarıklar ve çatlaklar bulunmaktadır ya da toprağın ağırlığı altında tamamen ezilmektedir. Bu gibi durumlarda, objelerin tümü gazlı bez ile sarılabilir ya da daha sağlam bir korunma gerektiriyorsa, yüzeyinin bir folyo ile koruma altına alınmasının ardından çanak, alçılanmış ya da dönüşlü yapıştırıcılar ve sağlamlaştırıcılar (örneğin, polivinil asit tuzu çözeltisi) ile ıslatılmış beze sarılabilir. Ancak bu, çanağın tümünün bandajlanmasını imkansız kılabilir. O zaman tehlikede olan kısım korunabilir ve obje, gömülü olduğu toprakla birlikte çıkarılabilir. Tüm toprak ve çamur parçası, sonraki laboratuar işlemleri için sıkıca sarılıp paketlenir. Her durumda, gerek obje zarar görmesin diye gerekse sonraki laboratuar araştırmaları için, çanağın gömülü olduğu alandaki toprakla aynı özellikte olsa da çanağın içindeki toprağın korunması gerekmektedir.

Kazı safhasında, dönüşümlü olsa dahi, işlemi takip eden laboratuar aşamasında sorunlar doğurabilen güçlendirici maddelerin kullanılması gerekmeyebilir. Bununla birlikte, eğer süslemeli yüzeyler onarılamaz şekilde parçalanıyor ya da seramik gövdeden ayrılıyorsa, süslemeli yüzeylerin sağlamlaştırılması işlemi zorunlu hale gelebilir. Sağlamlaştırma, mümkün olduğunca temizlenmiş yüzeylerde gerçekleştirilmektedir. Ancak, genellikle kazı esnasında bir fırça ile parçanın ya da kalıntının üzerindeki toprak tortusunu temizleme dışında fazla bir işlem uygulanamaz.

Nemli seramik üzerinde, su bazlı güçlendiriciler (sulandırılmış polivinil asit tuzu çözeltisi gibi) kullanılabilir. Bu işlem, kalıntı, güçlendiriciyi emene kadar bir fırça ile yayılarak gerçekleştirilir. Sağlamlaştırılmış parça, yalnızca tümü kuruduğunda kaldırılabilir. Kurumuş seramik üzerinde Paraloid B72 ya da asetonla güçlendirici, aşamalı olarak artarak (yüzde 3'ten yüzde 10'a kadar) düşük yoğunlaşma gösteren çözeltilerde uygulanır. Özel analizler için ayrılan kalıntılar, hiçbir yabancı madde ile temas etmemelidir. Çünkü bu söz konusu parçaları bozabilir ve böylece sağlamlaştırılmasını engelleyebilir. Kazı şantiyelerinde, bulguları inceleme ve kesin konservasyon müdahaleleri için

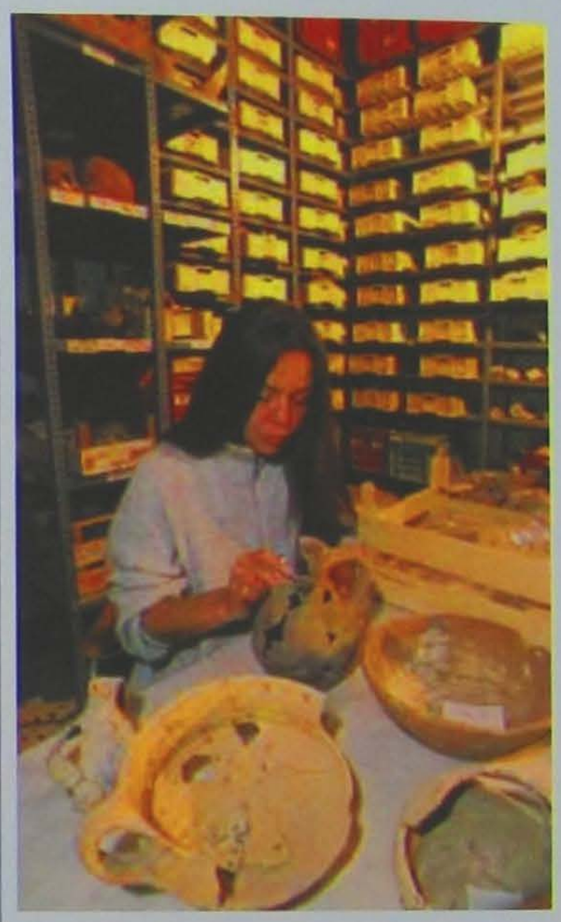

Seramik bazı objeler üzerinde çalışan bir restoratör.

sarılıp paketlenmeden önce, buluntuların özellikle bir ön temizliğe tabi tutuldukları bir depo mevcuttur. Genellikle seramik, yumuşak bir fırça yardımıyla yıkanabilir. Analize tabi tutulanlar, güçlendirilmiş ya da güçlendirilecek kalıntılar, doğaları gereği kontrol edilemeyen boyalı yazıtlara sahip ya da süslemelere sahip parçaların yıkanması uygun değildir ve ne olursa olsun yetersiz pişirilme süresi ya da diğer teknik özellikleri itibariyle tüm seramikler hassas ve kolay ufalanabilen bir yapıya sahiptir. Yıkanan seramik, çelik kalem ucu ve çini mürekkebi kullanılarak kazıyla ilgili önemli verilerin yazılması için iyi bir şekilde kurutulur. Çözülemeyen tuzlar ve toprağın oluşturduğu sert nitelikte kireç söz konusu ise seramik, yüzde 5 hidroklorik asit içeren bir çözelti ile temizlenir.

KORUMA MI YOKSA RESTORASYON MU?

Modern dilde restorasyon kelimesi koruma kelimesi ile eş anlamlı gibi kullanmakta. Gerçekte ise birbiriyle bağlantılı ancak farklı iki işlemden bahsedilmektedir. Koruma, gelecekte oluşabilecek her türlü hasara ve bozulmaya karşı malzemenin korunması için gerekli tüm işlemleri, ileri derece araştırma ve analizleri, bir buluntudan ya da yapıdan elde edilebilecek maksimum bilgiyi içerir. Restorasyon ise bir eserin ya da yapının hem halk hem de araştırmacılar tarafından daha rahat algılanmasını sağlayan prosedürler bütünüdür (genelde eksik ya da gizemli bir eseri aydınlatır). Restorasyon, koruma çalışmalarının bir kısmıdır ama aynı zamanda iletişim dünyası ve müzecilik ve müze bilimi ile de yakın ilişkileri vardır (Altta: Bir seramik kabın yeniden birleştirilmesi).

Ön Plandakiler

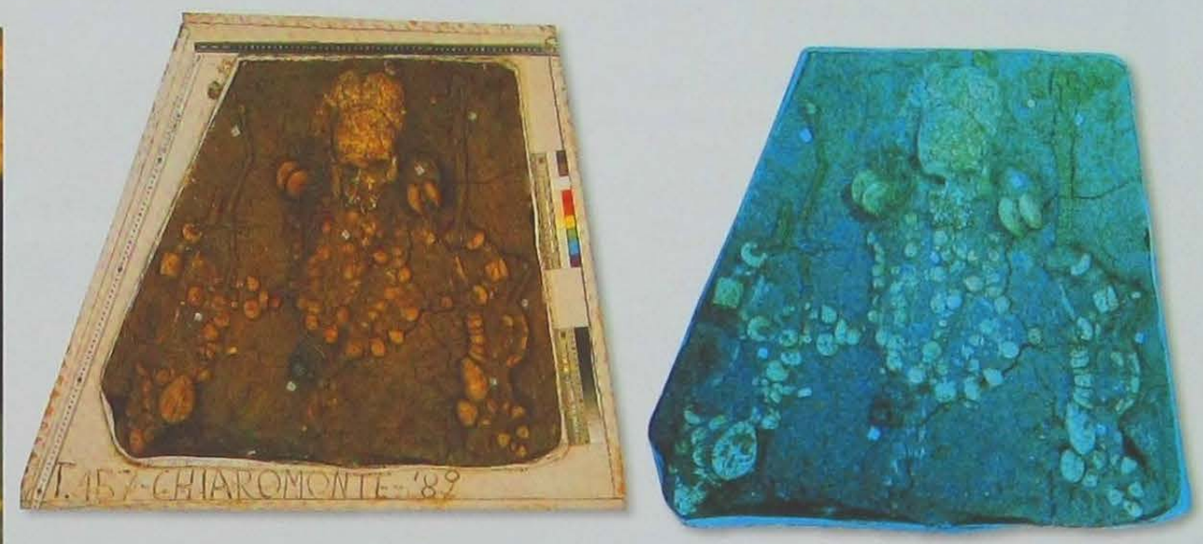

MÖ 7. yüzyıla kadar tarihlendirilebilecek bu kadın mezarı İtalya/Basilicata'daki Chiaramonte kazısı sırasında bulundu. Soldaki fotoğrafta, mezar hala toprak bloğun içinde görülmekte; sağda, aynı mezarın mor ötesi ışınla çekilmiş fotoğrafında ölüye ait eşyalar daha belirgin şekilde görülüyor. Restorasyon ve koruma çalışmalarındaki esaslardan biri de yapılan işlemlerin geri alınabilir olmasıdır. Kullanılan her türlü madde zaman içinde de olsa yok olmalı ve malzemede kalıcı değişikliklere yol açmamalıdır.

Roma'daki Crypta Balbi'de bir grup restoratörün kazı sırasında gerçekleştirdikleri acil müdahale.

Ancak, objelere zarar verebileceği ve operatörler için tehlikeli olabileceğinden önerilmeyen bir işlemdir. Bu nedenle, bu gibi durumlarda pas tutmuş parçaların temizlenmesi laboratuar aşamasına bırakılır. Yıkanan ya da bu işleme tabi tutulmayan seramiğin kurumasının ardından yüzeyinde, toprakta bulunduğu sürede emdiği çözünür tuzlar ortaya çıkar. Bu tuzlar, tekrarlanan yıkamalar ve sargı bezleri ile sarma esnasında, damıtılmış su kullanılarak yok edilebilir. Bu nedenle kazı deposunda uygulanabilecek zor bir işlemdir ve genellikle laboratuar aşamasına bırakılır. Bu durumda seramik kurutulmaz, gerekirse az miktar kalıp maddesi eklenerek nemli bir şekilde muhafaza edilir.

CAM

Cam çok değişken bir oluşuma sahip olduğundan koruma durumu öngörülemez bir niteliğe sahiptir. Eğer buluntular kuru bir topraktan çıkarıldıysa, onları yıkamak yerine bir parça kum alarak temizlemek daha iyidir. Küçük çaptaki kireçlenmeler, su damlaları ya da alkol yardımıyla yumuşatılabilir ve ardından tümüyle giderilebilir. Yüzeyinde farklı renklerdeki çözünebilen ince tabakalar görülen bu kalıntılar, mümkün olduğunca az bir düzenleme sonrası tek tek kutular halinde paketlenerek hızlı bir şekilde laboratuara gönderilmektedirler. Parçaların yerleştirildiği kutuların, materyalin kolayca kırılabilir olmasından dolayı itinayla yapılmış olması gerekmektedir. Parçalar, sünger ya da kumaşla doldurularak tabakalar halinde sırayla üst üste konulabilir ve kalıntılar, gerekirse yumuşak ince kağıtlarla her biri ayrı ayrı paketlenerek muhafaza edilebilir. Eğer cam fazlaca nemli bulunursa, bazı kalıntı örneklerinin kurutulması gerekir. Eğer alınan örnekler kırılmıyor, ince parçalara ayrılmıyor ve de parlamıyorsa, çıkarılan diğer kalıntılar da yavaş bir şekilde kurutulabilir. Şayet bir değişim görülürse, kalıntılar nemli ve kalıp kullanılmış sünger tabakaları üzerinde paketlenerek nemli bir şekilde saklanır.

TAŞ

Kazılardan çıkarılan taşlar, genellikle iyi koşullara sahiptir ve özel bir dikkat gerektirmez. Söz konusu su mermeri olmadığı sürece, su ve yumuşak bir fırça ile yıkanabilir. Su mermeri, büyük ölçüde suda erir ve bu nedenle kuru bir şekilde temizlenmesi gerekmektedir. Küçük taş kalıntıları, bir tüp yapıştırıcı kullanılarak kazı esnasında yapıştırılabilir. Ağır parçaların ise, laboratuara gönderilmeleri şarttır. Çünkü yapıştırılacak noktaları olmayabilir. Ancak temel öğelerin yapıştırılması gerekebilir. Mermer üzerinde sık sık görülen çözülmeyen tuzların kireç bağlaması, parçanın yüzeyini çizmemeye dikkat ederek bir spatulayla giderilebilir.

Ancak bu, genellikle restorasyon laboratuarının yetkili kılındığı uzmanlık gerektiren zor bir temizliktir. Seramikte olduğu gibi, taşta da kuruma sonucu

ALTIN, GÜMÜŞ VE BRONZ

Gümüşün temizlenmesi ile ilgili her türlü işlem laboratuar ortamında yapılır. Bu arada obje silisyum jel ile kaplanarak kuru bir ortamda saklanır.

Altın, normalde aşınmaya uğramaz. Ancak, bazen altın objenin içinde alaşım halinde ya da saf olarak gümüş veya bakır bulunabilir ki, bu maddelerdeki aşınma yüzünden bazı altın objelerde de bozulma gözlenebilir. Zaman zaman da objenin bronzu mu, altın mı, yoksa üzeri altın işlemeli bronz mu olduğu anlaşılamayabilir. Bu gibi şüpheli durumlarda obje özenli bir şekilde paketlenip laboratuara gönderilir.

Altın malzemelerde korozyon dışında başka bir eskime görülmez: Üzerinin temizlenmesi ya da yıkanması yeterli olur. Her durumda, kazı alanında bulunan objelerin düzeltilmeye çalışılmaması gerekir. Yanlış bir hareket parçanın kırılmasına neden olabilir.

1

2

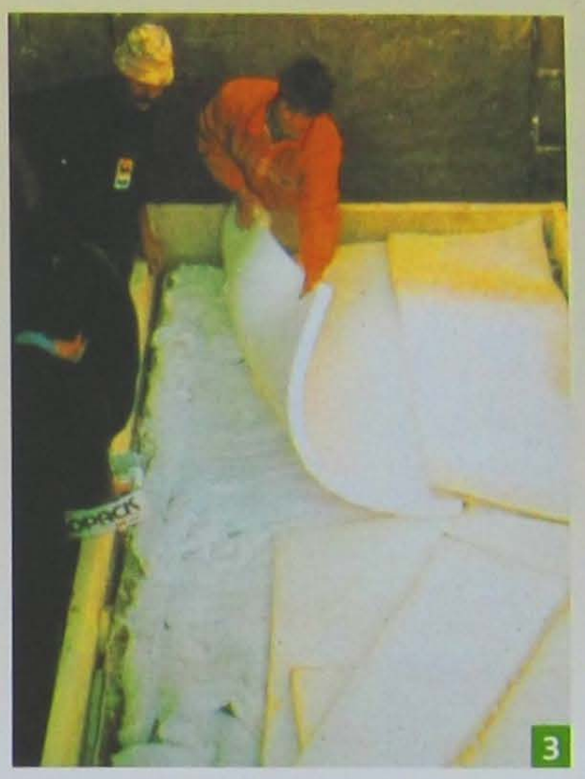
3

4

Bir kazı sırasında çıkarılan cam buluntuların fotoğraflanması ve kataloglanması çalışması görülüyor.

çözülebilir tuzların tozlaşması görülebilir. Bu durumda, kurutma işlemini durdurmak ve parçayı en çabuk şekilde laboratuara göndermek gerekmektedir.

BRONZ, BAKIR, DEMİR

Çoğunlukla bronz ve bakır objeler, kazılarda çok aşınmış olarak ortaya çıkar. Demirde ise aşınma sonucu oluşan maddeler, çoğu zaman katı materyallere oranla sayıca fazladır. Bu nedenle bu materyallerin içerdikleri toprak ve çamur yığını ile birlikte çıkarılmaları sık rastlanan bir durumdur. Toprak yığınının, metalin topraktan çıkarılma işlemi esnasında ufalanma tehlikesinden kaçınmak için sulandırılmış paraloid içeren sargılar ile sarılmasıyla ya da tahta bir iskele yardımıyla toprak yığınını ayrı tutarak işlem sürdürülür. İşlem, toprağa ilk olarak dikey kenarlar yerleştirilerek, ardından objenin zarar görmemesini sağlayacak derinlikte yatay bir şekilde kesilerek ve iskelenin tabanı yerleştirilerek devam eder. Bu işlemin ardından obje, içindeki toprakla birlikte çıkarılır ve laboratuara gönderilir. Madeni paralar dahil, bronz, bakır ve demir objelerde bilinçsizce yapılan bir temizleme onarılamaz hasarlar yaratabilir. Eğer objeler nemli ise yavaş bir şekilde kurutularak objelere yüzeysel olarak en detaylı temizlik kazı deposunda yapılacaktır. Son işlemler için bekleyen objelerin, aşınmanın kontrol edilebilmesi için kuru bir ortamda saklanması gerekmektedir. En ideal yer dışarıdan kontrol edilebilen kapalı kaplardır.

Bu kaplar içine, nemi hapsederek rengi maviden kırmızıya dönüşen ve böylece ortamın yeterince kuru olup olmadığını gösteren bir madde olan silika jelinden koyulması önerilmektedir.

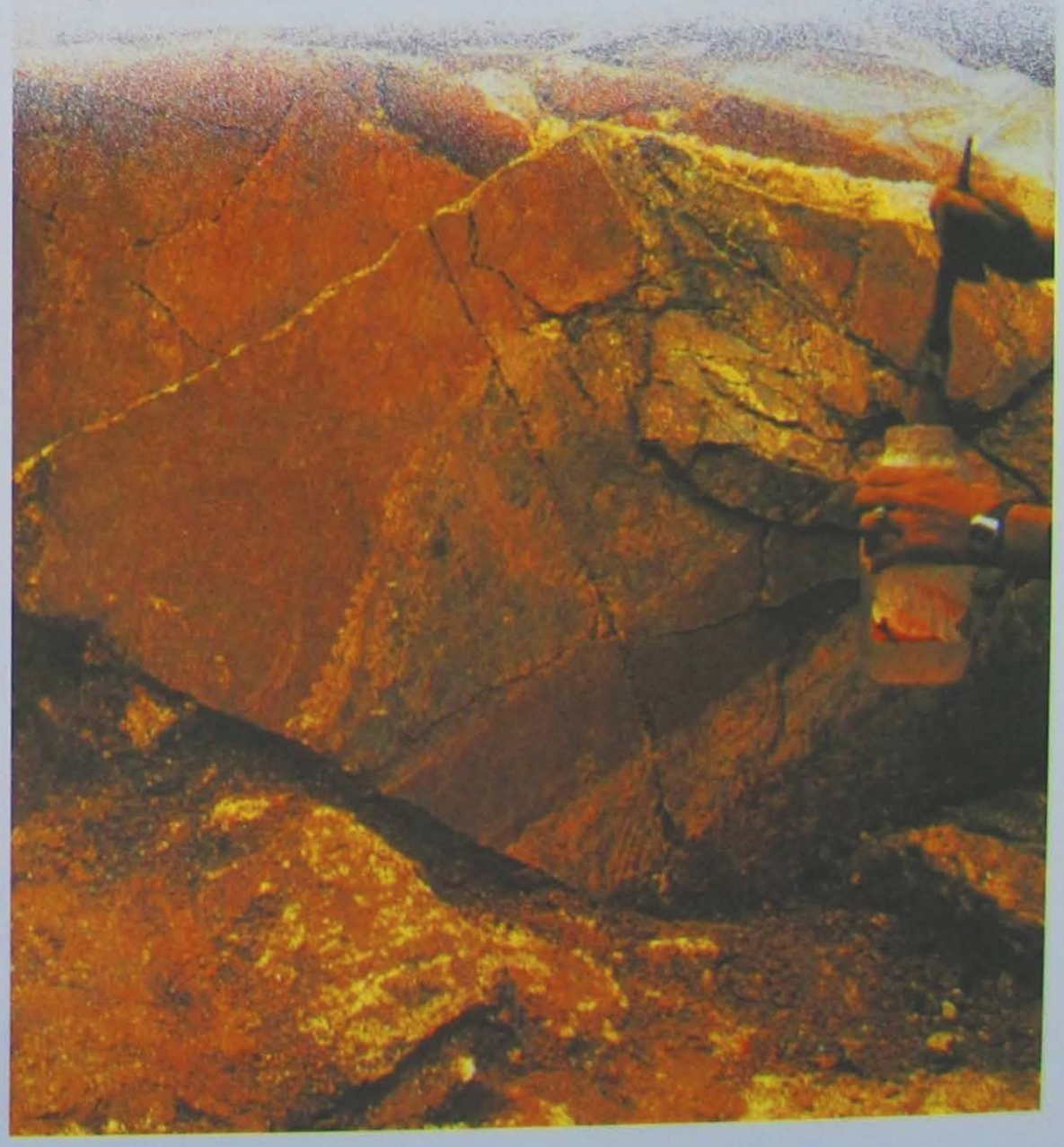

Parçalanmış ve deforme olmuş Roma Dönemine ait bir duvar resmine müdahale edilirken.

İSPANYA'NIN HAZİNELERİ

İBER YARIMADASI'NDA BULUNAN ÇOK SAYIDA ROMA KALINTISI, KORUNARAK GÜNÜMÜZE KADAR GELEBİLMİŞTİR. EN ÖNEMLİ YERLEŞİMLERDEN İKİSİ; BÖLGENİN DİĞER ŞEHİRLERİNE GÖRE DAHA ÇOK ESER BARINDIRAN TARRACO VE EMERİTA AUGUSTA SİT ALANLARIDIR.

İspanya'nın ilk Roma şehri Tarraco, MÖ 218 yılında Kartaca orduları ile savaşırken Roma birliklerinin karargah merkezi olarak seçilmişti. *Katalonya* kıyısı boyunca ve sonradan *Augustus Yolu* olan güzergah üzerinde ideal konumda yer alan şehir, sonradan *Tarraconensis* adını alacağı *Hispania Citerior* vilayetinin MÖ 197 yılında başkenti seçilecek kadar önemli merkezi haline geldi. Ancak edebi kaynaklardan şehrin antik tarihi hakkında öğrendiklerimiz sınırlıdır. Hüküm süren uzun sessizlik, sadece tarihçiler ve az sayıdaki uzman tarafından çok sonraları yapılan alıntılarla kısmen giderilmiştir. Ünlü coğrafyacı *Strabon*, şehrin coğrafik konumu ile yönetimsel ve ticari liman işlevini tanımlayarak bu konuya ilişkin kısa açıklamalarda bulunmuştur. Romalı yazar *Yaşlı Plinius* ise şehri, 42 ulusun davalarını çözüme ulaştırmak için gittikleri merkez olarak tanımlamakta ve *Ostia*'dan uzaklığını yalnızca üç günlük deniz yolculuğu olarak saptamaktadır. Ünlü şair *Decimus Magnus Ausonius*, MS 4. yüzyılda şehri *Etrüsk* yerleşimi olarak adlandıracak – hangi kaynağa dayandığı bilinmemektedir- ve aynı dönemde *Avieno* bölgeye dair bir tasvir geliştirecektir.

MS. 1. yüzyıla ait imparator heykeli. Tarraco Tiyatrosu'ndan

Günümüzde hala ayakta kalan, Merida'daki antik su kemerlerinin görkemli görüntüsü.

Ön Plandakiler

CENTCELLES MOZOLESİ

Tarraco'ya yakın bir mesafede bulunan görkemli ve geç antik dönemde inşa edilen Centcelles Mozalesi'nden söz etmemek olmaz. MS 4. yüzyılda inşa edilen daire planlı yapının kubbesinin zengin mozaik süslemelerinde av ve tarım sahneleri ile aralarında büyük ihtimalle mal sahibinin de bulunduğu, tahtlarda oturan insanlar betimlenmiştir.
Söz konusu mezar büyük ihtimalle, MS 350 yılında Galya'dan İspanya'ya kaçarken öldürülen I. Konstantin'in oğlu Julius Konstantius'a aittir: Mozoleyi yaptıran da onu öldüren zorba Magnentius olabilir.

Geçmişin Tanıkları

BİR ŞAİRİN GÜNCESİ

Döneminin ünlü şairlerinden P. Annio Floro, MS 2. yüzyılda uzun süre Terraco'da konaklamıştır. Ona burayı neden Roma'ya tercih ettiğini soranlara şu şekilde cevap vermiştir: "Tarracco, çok hoş bir yerleşimdir ve tüm şehirler içinde benim için dinlenmeye en uygun olanıdır. Burada dürüst ve sakin bir halk yaşıyor. Yabancılara karşı başlarda sert olsalar da, tanıdıkça iyi davranmaya başlıyorlar. Havası ise çok ılımandır. Yüksek ısı değişimleri görülmez ve hava yıl boyunca ilkbahar gibidir. Ekili alanlar son derece verimlidir ve daha da verimli olan tepelerinde şarap ve İtalya'da da olduğu gibi bolca buğday üretilir ve kalitesi de en az İtalya'daki kadar iyidir."

Neyse ki *Tarraco* örneğinde arkeoloji, çok sayıda önemli sonuç ortaya koymuştur: *Tarragona* bölgesinin bu sakin ve biraz da sessiz *Katalan* şehri, son on yılda zengin bir vilayet merkezini ve ayrıca Roma devri öncesi yaşamın izlerini de açığa çıkarttı. Buluntular, burada açıkça *Yunan* ticaret yollarına sürüklenmiş bir İber kasabasının varlığını ortaya koydu. Söz konusu durumu, aynı yerde birçok kez gün ışığına çıkartılan seramikler de doğrulamaktaydı. Romalılar, MÖ 218 yılında Kartacalıları, şehrin kapılarında ilk kez ağır bir yenilgiye uğratmış ve şehri ele geçirmişlerdi. Böylece Romalı tarihçi *Plinius*'un yıllar sonra "Scipionum Opus" olarak adlandıracağı şehir doğdu. Aynı zamanda askeri liman olan şehir, savaşın sona ermesiyle buraya yerleştirilen (imparatorluk merkezine oldukça uzaktı) birliklerin kış yerleşkesi için de ideal bir yerdi. Hemen ardından emekli askerler ile zengin bir liman olmasından faydalanan eski İtalyan tüccarlar, *Tarraco*'ya yerleşti. MÖ 27'de şehirde vilayet merkezi olmasının önemini arttıran yeni bir düzenlemeye gidildi; *Cantabrian Savaşı* sırasında, bizzat *Augustus* burada ikamet etti ve büyük bir olasılıkla, şehir bu dönemde sömürgeleştirildi. *Tarraco*'da *Hadrianus* da konakladı; ancak kentin anıtsallaşmasına yönelik somut izler edebi kaynaklarda yer alamadı.

Yalnızca arkeoloji, şehrin *Flavius Hanedanı* döneminde yapıtlar bakımından zengin, olağanüstü bir başkent olduğunu gözler önüne sermektedir.

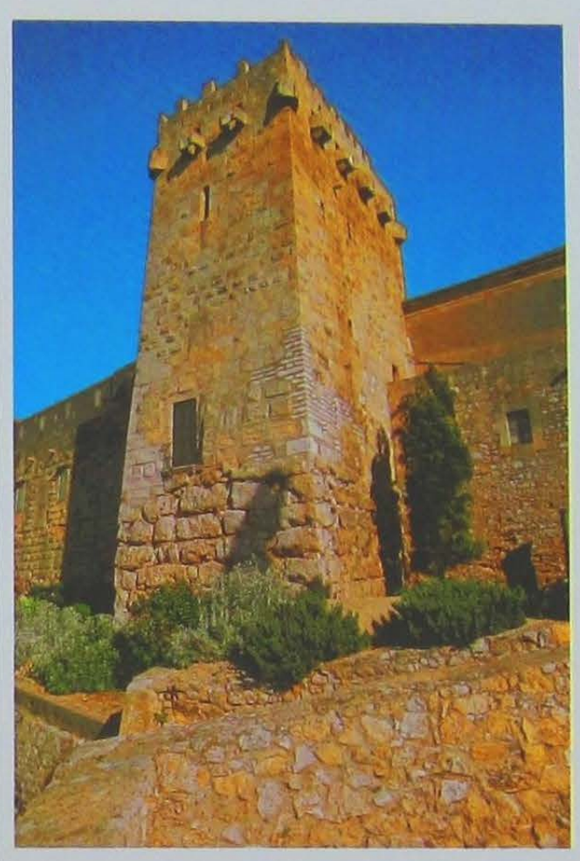

Tarragano'da kuleleriyle Roma surları.

Gerilemenin başlangıcı, dönemin çok sayıda ileri gelen ailesinin, bir zamanlar valinin yardımcısı olan yeni imparator *Septimius Severus*'a bedel ödedikleri zaman kendini göstermeye başladı. İlk kez MS 260 yılında Franklar tarafından saldırıya uğrayan yeni vilayet bölümünde, 3. yüzyılın sonlarında *Diocletianus Reformu* (İmparator Diocletianus'un daha kolay yönetilir hale getirmek için imparatorluğu bölmesi, imparator seçimi için yeni bir sistem, otokratik bir yönetim ve cumhuriyetçiliğin kalan tüm izlerinin temizlemek ve enflasyonla mücadeleyi içeren bir dizi ekonomik reformu uygulamaya sokması) ile toprak hakimiyetinin zayıfladığına tanıklık edildi. 5. yüzyıl sonunda *Tarraco*, bölgesel merkez olma önemini yitirerek *Vizigot Tolosa*'nın hükümdarlığına bağlandı ve sonraki dönemde *Barcino* (Barselona)'nun büyümesi ile gölgede kaldı. Her şeye rağmen MS 713-714 yıllarında gerçekleşen Arap istilalarına kadar önemli bir liman merkezi olma özelliğini sürdürdü.

Altta solda. Tarragona Müzesi'nde sergilenen nehir tanrısı heykeli.

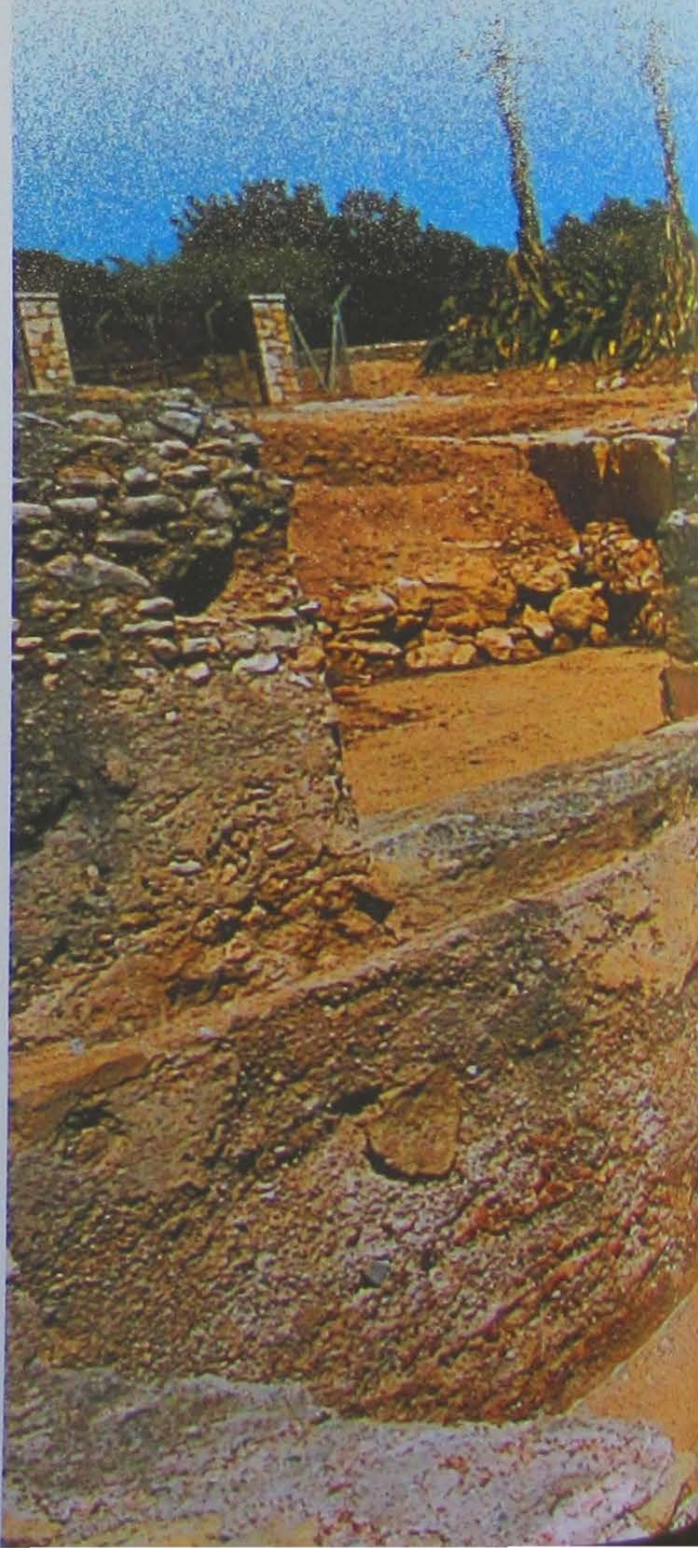

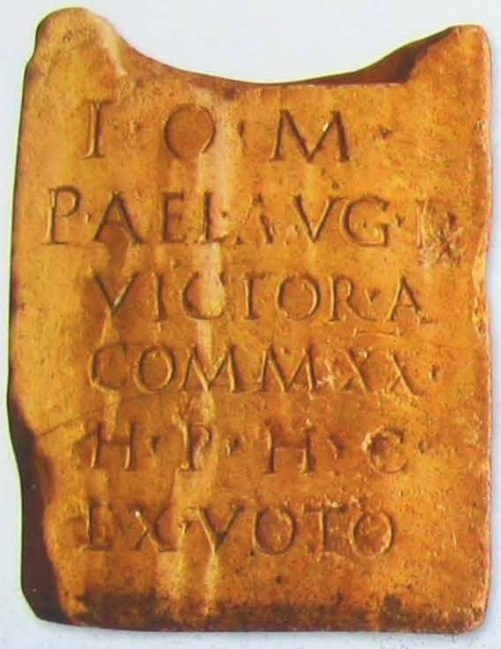

Tarraco'da bulunan üzeri yazılı mezar taşı. Şehrin iki ayrı merkezi bulunuyordu. Biri tarıma yönelik merkez, diğeri ise bölgenin baş şehriydi.

TARRACO'DAKİ YAPITLAR

Tarraco, kulelerin belli aralıklarla yerleştirildiği görkemli Roma surlarının geniş bölümünü hala muhafaza etmektedir. Bunu izleyen Orta Çağ surlarını kapsayan bir bölümü, doğrudan MÖ 2. yüzyıla dayandığı izlenimi yaratmaktadır. *Socors Girişi* adı verilen bir kapı da korunmuştur. Dış yüzeyinin alt tarafı, poligon biçimli, üst bölüm ise dört köşeli bloklardan oluşmaktadır; iç doldurma pişirilmemiş tuğladandır. Aynı surlar üzerinde, *Marco Vibio*'nun imzasını taşıyan tanrıçaya bir ithaf yazısının eklendiği *Minerva*'yı tasvir eden bir kabartma görülmektedir. Söz konusu ithaf, MÖ 2. yüzyıla uzanan tüm *İber Yarımadası*'nın en eski yazıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. Antik limana dair kalıntılar ise az sayıdadır. *Tarraco* şehrinin iki *forum*u vardı: Bunlardan biri şehrin yüksek kesiminde yer alan sömürge ile ilişkili, diğeri ise vilayet merkezinin temsili yeri olarak ayrılmıştı. İlkinden geriye, mermer kalıpları ile döşenmiş büyük bir yargı mabedinin kalıntıları kalmıştır. Anıtsal yapı, *Augustus* dönemine dayanmaktadır, ancak *Cumhuriyet* dönemine ait yapıların varlığı, *Pompei*'den söz eden bir yazıt tarafından kanıtlanmaktadır.

Burada, eski kaynakların belirttiğine göre *Augustus*'a adanmış bir sunak ve bir tapınağın yer alması gerekiyordu. Şehrin alçak kesiminde, bazı Roma evlerinin kalıntıları bulunuyordu. Şehrin üstünde yer alan tepenin zirvesi üzerindeki ikinci forum,

Antik Tarraco'nun kuzey sınırını belirleyen Bara Kemeri.

MS 70'ten itibaren *Vespasianus* hakimiyeti altındaki *Flavius Dönemi*'nde oluşturuldu. Orta Çağ ve modern şehrin resimlerdeki dokusunun kısmen hala görülebilir olduğu, anıtsallığı açısından harikulade bir kompleks söz konusudur. İki farklı düzey üzerine konumlandırılmış ve *Roma*'daki foruma öykünür biçimde mermerlerle dekore edilmiş, yüksek tavan üzerinde sütunlu girişlerle çevrelenmiş iki meydandan oluşuyordu. Daha büyük boyuttaki (175x318 m) aşağı kısımda yer alan meydan çift girişe sahipti; bu meydandan yukarı kısımdaki daha küçük, ancak imparatorluk kültüne ayrılmış bir yapı ile yüceltilmiş alana çıkılıyordu; sütunlu girişler, Roma'daki *Augustus Forumu*'nda olduğu gibi, *Ammon* başları ile bezenmiş *clipeus*ları (bir tür büyük kalkan) taşımaktaydı. Sütunlu girişlerden ve bunların süslemelerinden geriye önemli kalıntılar kalmışsa da, tapınaktan geriye yalnızca birkaç parça kalabilmiştir. Aşağı kısımdaki meydanın altında, çaprazvari olarak yerleştirilmiş bir sirkin geniş alanı uzanmaktaydı: Birçok kalıntı, *Plaça de la Font* çevresindeki yapılarda saklanıyordu. Tüm bunlar, örneğinin yegane temsilini sunan bir komplekse hayat vermekteydi.

Tarraco'nun gösteri yapıları eşsizdi. Ne yazık ki tiyatrodan geriye çok az şey korunabilmiştir. Neyse ki hala mermerlerle kaplı *cavea* (oturma sıraları) basamağı büyük, gösterişli bir vilayetin merkezine yaraşır bir yapıdan ibaret olduğunu göstermektedir. Yerel müzede, şüphesiz *scene* (sahne cephesi)'yi süsleyen yüksek kalitede tekniklerle ortaya konmuş, imparator ailesine ait bazı heykeller bulunmaktadır. Yapım, her olasılık dahilinde *Augustus Dönemi*'ne dayanmaktadır. Sur yolunun dışında yer alan amfitiyatronun neredeyse tamamının kazısı yapılmış ve boyutları 110x87 m olarak ölçülmüştür. *Cavea*dan başka, tabii ki günümüze kadar ulaşamamış, üstteki tahta döşemede uygulanmış açıklıklar sayesinde gösterilere işlevlik kazandıran arenanın altında yer altı koridorları muhafaza edilmiştir. Bir yazıt, MS 2. yüzyılının başlarında yapının önemli bir kişi tarafından yapıldığına tanıklık etmektedir: Bir *flamen provinciae Hispania Citerior*, yani imparatorluk vilayetinden önemli bir din adamı. Yapı 5. yüzyılda terkedilmiş, San Fruttuoso Şehitliği'nin bulunduğu yere büyük bir tapınak inşa edilmiştir.

Tarragona Müzesi'nde sergilenen, imparator Marcus Aurelius'a ait mermer büst.

Merida Tiyatrosu'nun korkuluk fresklerinden bir detay: Romalı gladyatör meydanda bir aslanla dövüşüyor.

İmparator Augustus adına inşa edilmiş MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilebilen görkemli Merida Amfitiyatrosu'nun kalıntıları.

Şehrin dışında, *Galya*'dan *Tarraco*'ya uzayan *Augustus Yolu* boyunca diğer önemli yapıtlar göze çarpmaktadır. Doğulu kölelerin figürleriyle süslenmiş, MS 1. yüzyıla ait kulelerle donatılmış gösterişli bir gömüt anıtı, genel olarak *Scipio Kaleleri* olarak adlandırılmıştır. Ancak bu, gerçeği yansıtmamaktadır. Son derece iyi şekilde korunmuş, şehrin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda, Barà'da yapılmış olan sadece tek bir geçişli kemer göze çarpar. Kemer; *Licinus Sura*'dan söz eden ithaf yazıtı taşımaktadır. *İmparator Traianus*'un teğmeni ile aynı adı taşımasından dolayı bu yazıtı kaleme alanın tam da o olduğu sanılmaktaydı: Ancak kemer, biçimi itibariyle MÖ 1. yüzyılın sonlarını yansıtmaktadır. O halde yazıt bir restorasyon işlemi geçirmiş olmalıdır; ancak imparatorun ailesi gibi, adı geçen *Licinus Sura*'nın ailesinin de muhakkak İspanyol olduğu düşünülmektedir.

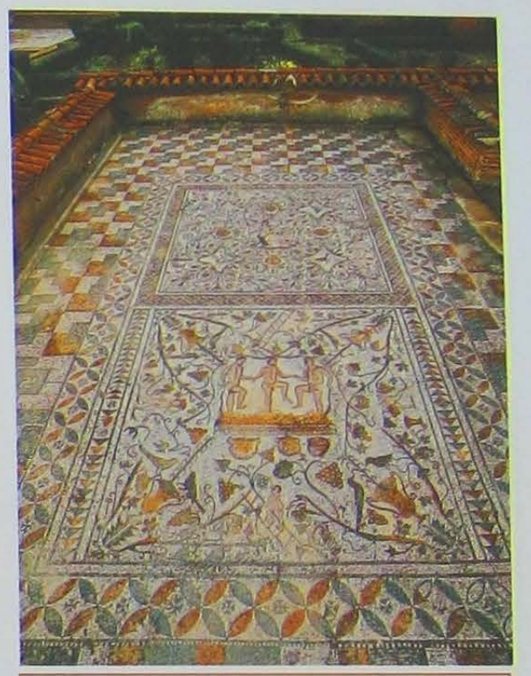

Merida'daki Roma villalarından birinde bulunan mozaik.

Araştırmalar ve Keşifler

EMERİTA EVLERİ

Az bilinmekle birlikte yine de Emirata'daki bazı avlulu evler, büyüklükleri ile dikkat çekmektedir. Günümüze ulaşamayan ancak bazı heykellerin bulunduğu bir tapınağa olan yakınlığı nedeniyle Mitreo Evi olarak adlandırılan yapıdan bahsetmek gerekir. Oldukça iyi korunan evin içindeki kozmolojik düzeni gösteren mozaik görülmeye değerdir. Bunun yanı sıra Calle Suarez Somonte olarak adlandırılan evin duvarlarında ise MS 4. yüzyıla ait duvar resimleri mevcuttur. Bunlar dışında müzenin portre, mezar taşı ve farklı objelerden oluşan zengin bir koleksiyonu bulunmaktadır.

Arkada su kemeri ile Merida'daki Guadiana Nehri üzerinde bulunan, erken kolonileşme dönemine ait Roma köprüsünden bir görünüm.

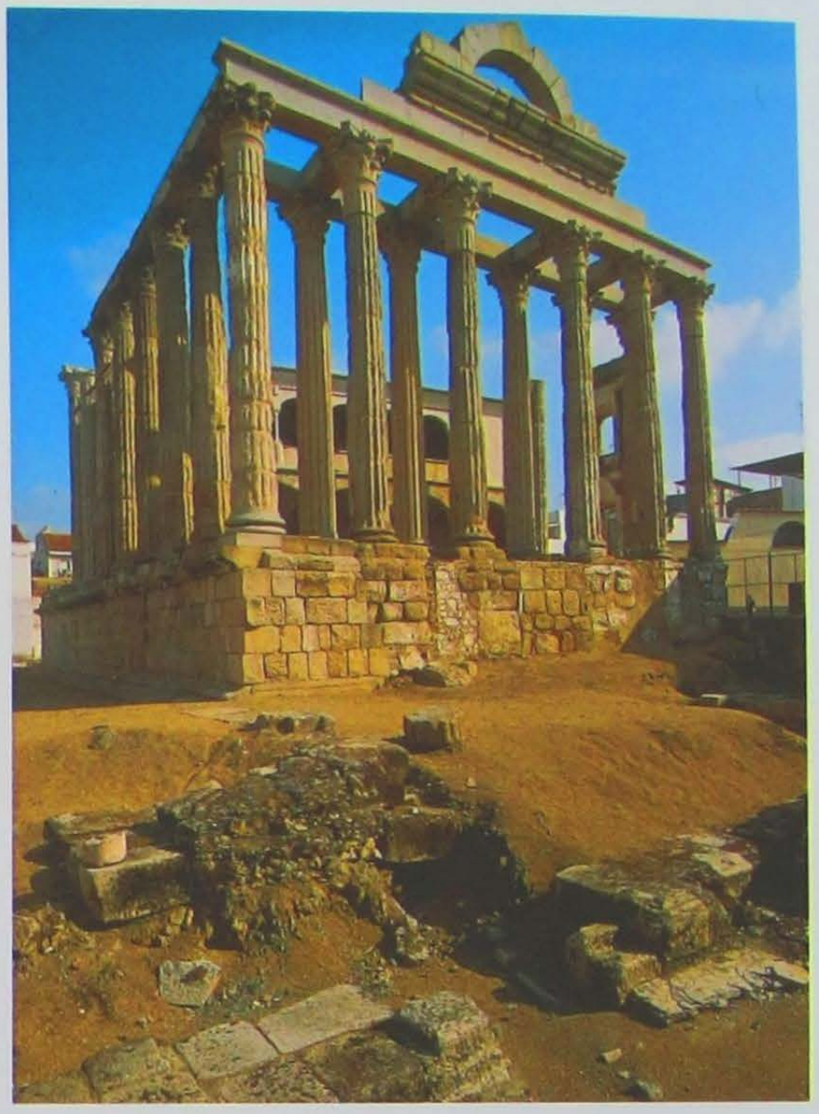

Üstte, solda: Merida Tiyatrosu'nun ön cephesi.

Üstte, sağda: Merida'da, Diana Tapınağı olarak bilinen görkemli yapının kalıntıları.

BÜYÜK BAŞKENT EMERİTA

Hiç şüphe yok ki, *İspanya*'da çok sayıda eski kanıtı günümüze ulaştıran şehir, eski adıyla *Augusta Emerita, Mérida*'dır. Açıkça gözden uzak bir bölgede, *Madrid*'in batısında, bugünkü *Estremadura* bölgesinde kurulmuş olan şehir, aslında tüm yönlerden önemli yolların birleştiği bir kavşak noktasıydı. Sürekli olarak *Portekiz, Callaici* ve *Cantabria isyanları*ndan dolayı huzursuz ve tehlikeli olan batı ve kuzeybatı bölgelerini kontrol edecek bir yerleşke için ideal bir yerdi.

O yıllarda *Cantabrian Savaşları*'na girişmiş *V. Alaudae* ve *Lejyon X. Gemina* (10.İkiz Lejyon) gazileri ile birlikte *Augustus* tarafından MÖ 25 yılında sömürge olarak kuruldu. *Augustus* düzenlemesi dahilinde, yalnızca *Conventus Emeritensis*'in değil, *Ekstremadura* dahil, bugünkü Portekiz'in büyük bölümünü de içeren tüm *Lusitania Vilayeti*'nin baş şehri haline geldi. Geç- İlk Çağlara değin refah içindeki şehir yaşamına dair tarihi bilgiler çok fazla değildir: Örneğin, MS 3. yüzyılın sonunda *Diocletianus*'un reform hareketiyle birlikte tüm İber Yarımadası'nın en önemli merkezi durumuna geldi. Ayrıca İspanya'nın piskoposluk merkezi de bu şehirdi. 7. yüzyıla kadar varlığını sürdürerek *Vizigotlar* döneminde de önemli bir şehir olarak kalmayı başardı. Yakın zamanda gerçekleştirilen kazılar, sömürgeciliğin ilk yıllarına uzanan ve içine dört kapının açıldığı geniş *Mérida* sur çemberinin, 90 hektarlık yüzölçümüne sahip olduğunu göstermiştir. Başlıca ulaşım yolları arasında bugün hala korunmuş olan, sömürgeciliğin ilk yıllarına ait 80 m uzunluğunda ve 60 kemerin desteklediği bir köprü üzerinden *Guadiana Nehri*'ni aşan yol göze çarpmaktadır. Çorak bölgedeki su ihtiyacı üç su kemeriyle sağlanmıştı: Yapay bir havzayı en iyi şekilde değerlendiren eski Augustus suyu, San Lazzaro ve Los Milagros su kemerleri. Yapay bir havzadan doğan ve bugün hala kullanımda olan *Los Milagros* su kemeri toplam uzunluğu 830 m, 25 m yüksekliğinde, 39 sütun tarafından desteklenen bir kemer yolundan ibarettir: *Tarraco* gibi *Emerita* da, biri sömürge diğeri vilayet merkezi olan iki foruma sahipti.

Saplı cam kap. MS 1. yüzyıla ait olduğu düşünülen vazo Merida Müzesi'nde sergilenmektedir.

Ancak arda kalan yapıların kimin elinden çıktığı belirsizdir. Söz konusu forumlardan biri, yüksek platform üzerine *Augustus Dönemi*'nde dikilmiş, *Diana Tapınağı* olarak anılan korint bir yapının muazzam kalıntılarını barındırmaktadır.

Cerro del Calvario'da bulunan dört nala koşan bronz at heykelciği Merida Müzesi'nde sergilenmektedir.

Merida'daki Las Tiendas isimli Roma villasında bulunan ve panter avını tasvir eden bir mozaik.

Tapınaktaki yüksek bir platform üzerinde yükselen sütunlar ve tapınak duvarları günümüzde de görülebilir. Tapınağın yakınlarında, muhtemelen *Claudius Dönemi*'nden kalma öncekiyle bitişik diğer bir kare meydandaki sütunlu girişin önemli kalıntıları ortaya çıkarıldı. Sütunlu girişin iç kısmında aralarında Cumhuriyet'in ilk yıllarında soylu sınıftan kişilerle halk sınıfından kişileri uzlaştıran öğüt verici öykünün yazarı, efsanevi *Menenius Agrippa*'nın heykelinin de bulunduğu heykeller için yapılmış duvar oyukları bulunuyordu. Buna, *Troia*'dan kaçan *Enea* topluluğundan *Ascanius*'nun heykeli de dahildir: Bu heykelin bir benzeri Roma'da *Augustus Forumu*'nda bulunmaktaydı. Bu ayrıntı ve *Giove Ammone* ile *Medusa*'nın başlarıyla birlikte dış cephe süsleme kalıntıları, *clipeus*ları (büyük kalkan) içeren *Tarraco*'da olduğu gibi burada da *Roma Augustus Dönemi* korunmuş vaziyetteki pek çok sütun ve onursal heykellerle doldurulmuş yeni bir sahne yüzü eklendi. *Cavea*nın (tiyatroda seyircilerin oturduğu basamaklı bölüm) iç kısmında ise egemen olan aile bireylerini tasvir eden heykeller ile birlikte bir çeşit kutsal imparatorluk anıtı yer alıyor olmalıydı. Sahne gerisinde, ortada bahçeler ile üç kanatlı bir sütunlu giriş ve tiyatronun karşı tarafında imparatorluk heykelleri ile yarım daire biçiminde bir alan (konuşma yeri) uzanıyordu: Gösterilerde verilen aralarda izleyicileri ağırlamaya ayrılmış tipik porticus post scaenam bulunuyordu.

yapıtının bir taklidinin söz konusu olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Diğer forumlardan ise, yalnızca MÖ 25 yılı civarında inşa edilmiş olan, ancak büyük bir olasılıkla kare alana girişi oluşturan MS 2. yüzyılın ilk yarısında düzenlenmiş *Traianus*'a adanmış bir tapınak ve bir kemerin temeli korunabilmiştir. Kuşkusuz *Mérida*'nın en gösterişli yapıtlarını gösteri binaları oluşturmaktaydı. Tiyatro, teğmenin ve *Augustus*'un damadının adından söz eden ithaf yazıtının teyid ettiği üzere MÖ 16- 15 yıllarında açılmıştı. Eğim özelliği kazandıran bir tepeye yaslandırılmış olan tiyatroya, çimento işçiliği ile inşa edilmiş ve büyük kare bloklarla kaplanmıştı. Ancak Rönesans devrindeki yontma taş da olduğu gibi kısmen dış yüzeyinin sadece taslağı çizilmişti. Yaklaşık olarak altı bin kişilik kapasiteye sahip olan tiyatroya belki de *Julius- Claudius Dönemi*'nde, oldukça iyi

Merida'daki, Lutatria Lupata adlı kişinin mezar taşında elinde lavta (müzik aleti) ile resmedilmiş bir kadın.

Mérida'da bulunan diğer büyük gösteri binası amfitiyatrodur. Bu yapı da iyi bir şekilde korunmuştur. 126 m uzunluğunda ve 102 m genişliğinde olan bu yapı geniş bir *cavea* ile 64x51 m'ik bir alan içermektedir. Sahne gladyatör savaşlarını resmeden tablolarla bezenmiştir. Küçük bir atlı şövalye türbesine ait kalıntılar *Hornito de Santa Eulalia* Hıristiyan yapısında muhafaza edilmekteydi. Yazıt, *Marte*'ye ithaf edilmiş yapının muhtemel olarak *Emerita* kökenli soylu bir kişi olan *Domizia Vettilla* tarafından hediye edildiğini doğrulamaktadır. Tavanlar, onurlu savaş tanrısına açık bir değinme niteliğinde, yığılmış silahları içeren zengin kabartmalı süslemeler ile dekore edilmiştir. Kabartmalı süslemeler, tiyatrodan gelen, ancak daha üstün kalitedeki diğer benzerlerinden türemiş olmalıdır. Komplekste muhtemel olarak *Hadrianus Dönemi*'ne ait, şehrin mimari süslemelerine dair etkileyici bir örnek söz konusudur.

MUTFAK SANATI

ROMALILARIN BESLENME ALIŞKANLIKLARI, ŞEHRİN GELİŞMESİNE PARALEL DEĞİŞİKLİK GÖSTERDİ: ZAMANLA, NEREDEYSE BAŞLANGICINDAN İTİBAREN DEĞİŞMEZ NİTELİKTEKİ SADELİKTEN, İLK İMPARATORLUK DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN AŞIRI GÖSTERİŞ VE LÜKS TÜKETİME ULAŞILDI.

Ziyafet hazırlıkları yapan bir hizmetçi: Kartaca'daki bir mozaikten detay. (MS 3. yüzyıl)

Antik çağlarda çiftçiler ve çobanlar, av hayvanlarını önemli dini bayramlara saklayarak, esas olarak yeşillik ve yabani meyvelerle beslenirken, ilk fetihlerin gerçekleştirildiği dönemde hali vakti yerinde olan kentlilerin sofraları, *Etrüsk* diyarından ve Helenistik kolonilerden getirilen her türden nefis yiyeceklerle donatılmaya başlandı. Daha *Cumhuriyet* döneminde mutfak sanatı Roma toplumunda önemli bir yer edinmişti ve bu – eğer *Tacitus*'a inanırsak – *"Aktium Savaşı'ndan, Roma İmparatoru Galba'nın gücü eline geçirmesinin ardından gelen çarpışmaya kadar, yüzyıl süren ve sınırsız bir para israfına mal olan sofra lüksü yavaş yavaş alışılmış bir gelenek haline geldi"*. Bu sebeple doruk noktasına imparatorluk zamanında, özellikle MÖ 31 ve 68 yılları arasında ulaştı. Her şeye rağmen aşırılıklar ve marjinal davranışlar tüm imparatorluk dönemi süresince yüksek tabakada hakim oldu ve sadece Barbar istilaları, Roma'nın gerilemesi ve *Batı Roma İmparatorluğu*'nun nihai parçalanması ile birlikte ayrıcalıklıların masalarına sınırlama geldi.

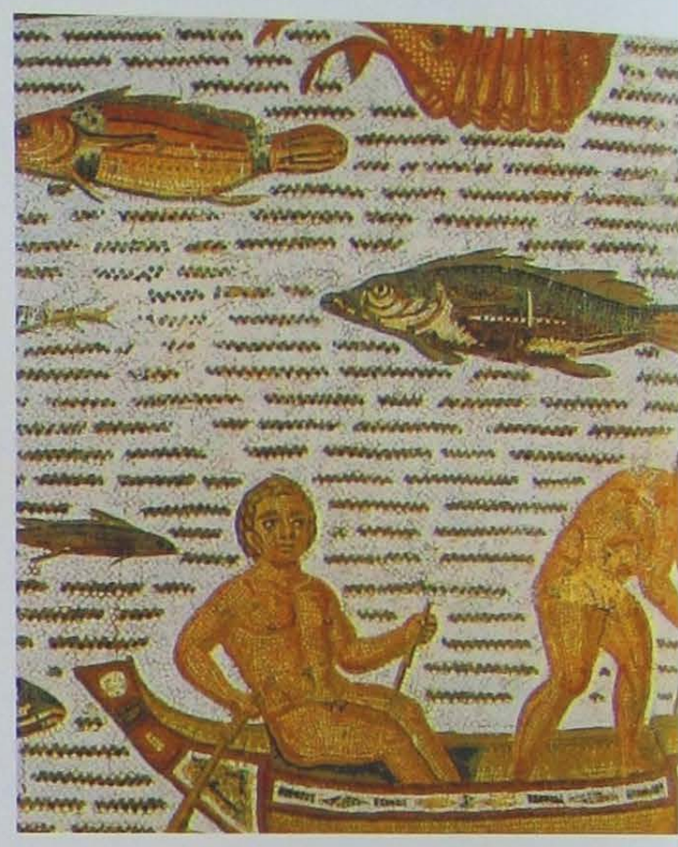

Natürmort duvar resmi. Romalılar tarafından çok sevilen ve hem taze hem de kuru olarak tüketilen incirler net olarak görülmekte.

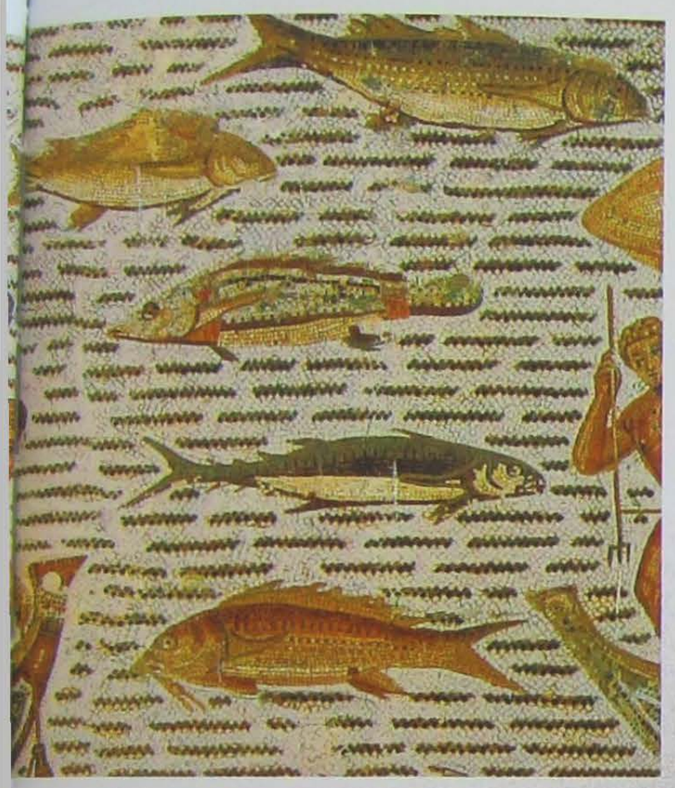

Tunus'taki görkemli Roma mozaiklerinden balık avını sahneleyen bir detay. (MS 2.yüzyıl)

BOLLUK ÇAĞI

Varlıklı kesimin ziyafetlerindeki bolluk, çoğu zaman her türlü incelik sınırını aşmaktaydı.

Romalı yazar *Petronius*, ironiyle örülü bir anlatımla, *Trimalchionis*'in verdiği ünlü ziyafete gidişini anlatır ve gecenin ikinci yemeğinde:

"Başlangıç yemeği olarak, etrafında domuz sucuğu ve tavuk katısıyla birlikte, domuz kanı ile donatılmış domuz vardı; (...) İkinci olarak, üzerine sıcak bal damlatılmış eşsiz İspanyol şarabı eşliğinde peynirli soğuk turta, tüm çevresinde nohut ile acı baklalar, isteğe göre ceviz ve kişi başına bir elma vardı. (...) Ana yemek olarak bir parça ayı eti sunuldu; (...) Bitiş yemeği olarak ise, kişi başına sos ve salyangoz eşliğinde yumuşak peynir, işkembe, sahanda sunulan ciğerler, yumurta, turp ve hardal ikram edildi".

Tüm bunlardan memnun kalmayan ve besbelli doymamış olan seçkin konuk, *Trimalchionis* ile aynı masada oturanlara katıldı ve yemek yeme zevkini sürdürdü. Ölçüsüzlükte bir başka aşırılık örneğini *İmparator Maximinus* (MS 235- 38) sergilemektedir. Yalnızca bir gün içinde 20 litre şarap eşliğinde, asla ağzına sebze koymazken 13 kg et yediği söylenir: Epey özel bir diyet!

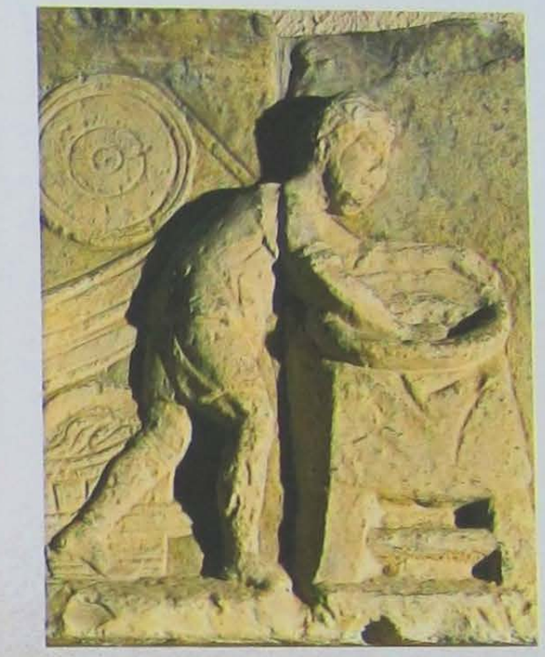

Almanya'da bulunan duvar kabartmasında ekmek yapım aşamaları tasvir edimiş. (MS 3. yüzyıl)

Ligurya Appennino'daki Valleia bölgesinde bulunan bronz yaban domuzu heykelciği, Bologna Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

BİLİNMEYENLER

Roma mutfağı çok zengin olmasına rağmen günümüzde kullandığımız temel besin maddelerinin bazılarını içermiyordu. Her şeyden önce, Avrupa'ya 15. yüzyılda Meksika'dan getirilen domates henüz tanınmıyordu ve doğal olarak günümüzde İtalyan mutfağında sıkça kullanılan domatesin farklı pişirme teknikleri de bilinmiyordu-. Bu çok sevilen sebzeden, ilk defa 1554 yılındaki bir belgede "altın elma" olarak bahsedildiğini görüyoruz. Günümüzde birçok Avrupa dili Aztek kökenli bitkinin, "tomatl" olan orijinalinden esinlenmiştir.

Patates de hemen hemen aynı dönemde tanınmış, Avrupalılar ilk olarak Şili Andları'nda gördükleri bu bitkiyi açık renkli büyük bir trüf mantarına benzetmişlerdi. Her iki bitki de ilk olarak 1565-70 yıllarında Haiti'den Avrupa'ya gelmiş ve ekimi hemen tüm kıtaya yayılmıştır. Hayranlık uyandıran "patates kızartmalarının" masalarımıza ulaşması ise 18. yüzyıl sonlarını bulmuştur.

Mısır da, Amerika kıtası kökenli bitkilerden biridir: 5 Kasım 1492 yılında iki İspanyol gezgin Küba içlerinde yerlilerin "mais" olarak isimlendirdikleri, buğdaya benzer bir bitki bulmuştur. Bitki, antik çağlardan beri Güney ve Kuzey Amerika kıtası, Kanada, ve Şili'de ana besin maddesi olarak kullanılmaktaydı.

Pirinç ile ilgili ulaşılan ilk bilgiler daha da eski dönemlere dayanır. Romalılar tarafından bilinmeyen diğer bir bitki olan pirinç ile ilgili ilk bilgiler MÖ 2800'lü yıllarda hasadın bereketi için dini tören düzenleten Çinli bir imparatorun kayıtlarında rastlanır. Bitkinin Avrupalılara tanıtılması ise Orta Çağ'da Doğu halkları tarafından olmuştur.

İmparatorluk Dönemi'nde az sayıda ayrıcalıklı kişi, verdikleri görkemli ziyafetlerde, yeter ki yemeklerin sunumu görülmeye değer ve içindekiler egzotik olsun; yiyeceklerin fazlalığından sağlıklarına dikkat etmeksizin daima yenilerini keşfederek karşılıklı olarak birbirlerini alt etmek için yarışırlardı. Evin zengin sahipleri, kendilerinin ağzının tadını bilen zevkli kişiler olduklarına inanmakta ve yemek yapımını ağırlığınca altın ödedikleri uzman aşçılara emanet etmekteydiler. Bu aşçılar, mutfak sanatının gerçek ustaları olmalarının yanı sıra, mümkün olduğunca alışılmışın dışında özel yemekler hazırlamakla da yükümlüydü. Bir avuç hurma ikramında bulunmak üzere *Trimalchionis*'in sofrasına *"Üzerinde, uzun sivri dişlerinden biri taze hurmalar, diğeri kuru hurmalarla dolu birbirine geçirilmiş palmiye yapraklarından yapılmış iki küçük sepetin sarktığı büyükçe bir yaban domuzunun yerleştirildiği bir tepsi geldi. Ardından yaban domuzunun çevresinde, memelere geçirilmiş izlenimi yaratarak bisküvi hamurundan yapılmış bazı süt hayvanları, yaban domuzunun dişi olduğunu gösteriyordu. Ayrıca bu hayvanlar eve götürülecek hediyeler olarak kullanılıyordu. (...) Eline bir av bıçağını geçiren [aşçı] yaban domuzunun bir yanını sert bir bıçak darbesi ile yardı ve bu yarıktan dışarı bir çırpıda bir ardıç kuşu sürüsü çıkardı".*

Altta solda: Pompei'de bozulmadan korunmuş birkaç yumurta.
Üstte: Tunus, Dougga'daki mozaikten içecek servis eden hizmetliler.

YAŞAMAK İÇİN YEMEK

Obur zenginlerin bu aşırı gösterişliliği ile Roma halkının büyük çoğunluğunun yetinmek zorunda kaldığı yiyeceklerin basitliği tezat oluşturuyordu. Yoksullar, büyük imparatorluk zamanında bile, sadece hayatta kalabilmek için besleniyorlardı ve zaten bu her zaman kolay değildi. Bir de mutfak sanatıyla ilgili incelikler ya da özel yemeklerin görsel takdimine özen gösterebileceklerini hayal edelim! Eskiden temel besin hiç şüphesiz, MÖ 2. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş su ve tuzda pişirilen buğday ya da arpa unundan yapılan bir bulamaç olan *puls*un yerini alan, ekmek idi. Unun kalitesine, pişirme süresine ve şekline - uzun ya da yuvarlak – göre ekmeğin birçok çeşidi bulunuyordu. Ancak üzüm şırasından yapılan mayanın düşük kalitesine bağlı olarak ekşi kokuluydu ve çok nadiren taze olarak yenebilmekteydi.

Sebzeler, alt sınıfın günlük beslenmesinde çok önemli bir yere sahipti: İlk sırada lahana, soğan, sarımsak ile bazı çeşit kökler; turp, havuç, kırmızı turp yer alıyordu. Lahana besleyici değerinin yanında, sarhoşluğa karşı bile, tedavi edici özelliğe sahipti, *Catone*'nin aktardığı üzere: *"Lahanayı hem pişmiş hem de çiğ olarak yiyin. Şayet çiğ yemek isterseniz, ilk olarak sirkeye yatırın; enfes bir şekilde sinecektir, göbek ve idrara iyi gelir. Ayrıca eğer bir ziyafette çok içip istahla yemek yemek isterseniz, yemekten önce bu sebzeyi çiğ olarak tüketin ve aynısını yemeğin ardından da yapın. Hiçbir şey yememiş hissine kapılacaksınız ve istediğiniz kadar içebileceksiniz".*

Ayrıca yağ ve sirke ile lezzetlendirilmiş soğan ve sarımsak, sıradan insanların sofralarında bolca bulunuyordu. Meyve pahalı idi ve bu nedenle neredeyse sadece zenginlere has bir lükstü. Kırlarda yabani meyveleri, yumuşak küçük yabani yemişleri, çekirdekleri, erikleri ve kirazları, bunların yanında meşe palamudu ve kestaneleri toplayan köylüler tabii ki bunun dışında kalıyordu.

Pompei'de bulunan freskte ekmek dağıtımı. (MS 1. yüzyılın ikinci yarısı)

Hizmetlilerden biri, bir kadın ve çocuğa yiyecek dolu bir tabak taşıyor. (MS 2. yüzyıla ait bir kabartma) .

Büyük kent pazarlarına çok miktarda meyve getirilirdi. Romalılar oldum olası, gerek taze gerekse kuru olarak üzüm ve inciri diğerlerinden üstün tutmaktaydılar. Ancak bunun yanında en azından 32 tür elma ile 60 armut türünü tanıyorlardı. Büyük yayılım akınları beraberinde, *Cumhuriyet*'in sonlarına doğru bitiş yemeği olarak çokça tercih edilen şeftali, kayısı, nar, kiraz, muşmula, kavun ve karpuz geldi.

Meyve gibi et ve balık da lüks besinlerdendi; bu nedenle sıradan insanlar tamamıyla sebze ağırlıklı beslenirken, ağzının tadını bilen varlıklı kişiler süt kuzusuna, av hayvanlarından öncelikle yaban domuzu ve tavşanlara, özellikle kuru incirlerle besiye çekilmiş kazların ciğerine, aromalı soslarla kaynatılmış morino balığına, *Lucrino Gölü*'nün böcekleri ile karideslerine ya da istiridyelerine bayılıyorlardı. Romalılar, daima acılı sosların eşlik ettiği kaynatılmış ya da ızgarada pişirilmiş et ve balık yiyorlardı; ya da aşırı özenli bir şekilde bunları pişiriyorlardı. Örneğin, *İmparator Elagabalus*'un yaptığı gibi; *"Daima yeni zevkler arayışında olmayınca hayatın hiçbir anlamı olmuyordu. Bu nedenle ilk olarak balık ve istiridye, diğer deniz yumuşakçalarından böcek, kalamar ve karides etinden köfte yaptı".*

New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen Roma şarap mahzenini tasvir eden bir kabartma.

Roma'daki Roma Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen sebze satıcısı ve tezgahı.

Pompei'deki kazılarda bulunan çiçek ve meyvelerin resmedildiği fresk detayı.

Bu aşırıya kaçan yemeklerin fazla ve ağır oluşu, aynı zamanda düzensiz beslenmeye bağlı olarak mide ve bağırsak rahatsızlıklarına yol açmaktaydı. Romalılar kötü bir nefesin etkilerini yumuşatmak ve sarımsak kokan halk sınıfı ile karıştırılmamak için güzel kokulu pastiller çiğniyorlardı.

Ancak pastillerin, bizim kullandığımız "kozmetik" kelimesinin kökenini oluşturan dönemin tanınmış parfümcüsü *Cosmo* yapımı olmasına karşın elde edilen sonuçlar her zaman istenilen türden değildi: *"Bu pastiller dişleri beyazlatır; ancak senin gizli uçurumundan yediklerin ağzına geri gelince hiçbir etki yapmaz"*. Dönemin yazarlarından *Marziale*, kendine oldukça yaklaşan bir hanımefendiye böyle demişti.

MAHZENDE

Tüm bu gıda bolluğuna, deyim yerindeyse şaraptan bir nehir eşlik etmekteydi. Su ile karıştırılan şarap, 5 ya da 6°C alkole ulaşmaktaydı; ancak aşırı miktarda içildiğinde konukların en dayanıklısını bile yere sermeye yetiyordu. Şarapla ilgili en önemli sorun, onun saklanmasına yönelikti. Bağbozumunun ardından sıra, toprağa gömülmüş büyük terrakotta kaplar olan *dolia*larda toplanıyor ve oradan, uzak pazarlara götürülmek, daha sonra genel olarak 5 veya 7 yıl ya da bazı zamanlar 15 yıllık bir yıllanmadan sonra şarabı tüketen zengin Romalıların mahzenlerinde gözden kaybolmak üzere büyük taşıma testilerine aktarılıyordu. Şarabın ekşimemesi için, çoğunlukla deniz suyu, alçı, zift ya da reçine şeklinde yapılmış stabilizatör eklenmesi gibi özel bir uygulama gerekiyordu. *Falerno* ya da *Cecubo* gibi aşırı özen gösterilerek yapılmış bir şarap, yüksek meblağlara ulaşabiliyordu, basit bir şarap ise çok ucuza mal olmaktaydı. Ancak dikkat! Meyhanelerde genellikle düşük kalitede ve orijinale göre daha fazla su katılmış sahte şaraplar sunuluyordu. Daha da inanılmazı *Catone*'nin köleler için tavsiye ettiği şarapta ortaya çıkıyordu: *"Bir dolium (küp) içine 10 quartarius şıra koyun, bununla birlikte 2 quartarius sert sirke, 2 quartarius üzüm konsantresi, 50 quartarius tatlı su ilave edin. Sırayla beş gün boyunca günde üç defa bir soyayla karıştırın; 64 sextarius yıllanmış deniz suyu ekleyin; bir kapakla doliumun üzerini kapatın ve on gün sonra kumaşla kaplayın"*. Sağlığınıza!

İspanya'da bulunan mezar taşının üzerindeki kabartmada bir meyhane sahnesi resmedilmiş.

Ön Plandakiler

"GARUM"

Yoksul Romalıların en meşhur yemeği olan "garum" tuzlanmış balıkların karıştırılması ile oluşturulmuş bir sostu. Günümüzde bunu düşünmek bile insanın tüylerini diken diken etmeye yetiyor. Anlaşıldığı kadarıyla Yaşlı Plinius da bizim gibi düşünüyor ve yemekle ilgili şöyle bir yorumda bulunuyordu; *"Meşhur 'garum' çürümüş balıklardan oluşan bir karışımdan başka bir şey değil"*. Ama unutmamak gerekir ki garum sadece bir sostu ve yemeklerin yanında az miktarda kullanılıyordu; ayrıca metabolizmanın çalışması için gerekli vitamin ve proteinler açısından oldukça zengindi ve sıradan insanların kolayca ulaşabileceği bir besindi. Süt, meyve , et ya da taze balık seçenekleri ise sadece özel durumlarda yenilebilen besinlerdi.

ZENGİN TOPRAK HİSPANİA

Romalıların *Hispania*'ya (günümüzde Portekiz, İspanya, Andorra ve Cebelitarık'ın bulunduğu İber Yarımadası'na Romalıların verdiği isim) gelişi zamansızdı; İspanya'ya ilk Romalı birlikler Kartacalıların varlığına karşı koymak için II. Pön Savaşı esnasında çıkarma yaptı. Kısa bir süre sonra, yarımada *Citerior* ve *Ulterior* olarak ikiye bölünmüş Roma vilayetleri haline geldi. *Augustus Dönemi*'nde *batı* ve daha sonraları *Tarraconensis* olarak adlandırılan *Kuzey İspanya*'dan (Citerior), güneyde *Kordoba* başkenti ile *Baetica* ve *Emerita* başkenti ile (Mérida) *Portekiz* ve *Ekstremadura*'yı içeren *Lusitania* ayrıldı. Ardından *Galiçya* ve *Asturias* bölgeleri özerk statüye kavuştu. Bu arada yoğun sömürgeleştirme süreci İber Yarımadası'nı kültür ve yaşam biçimi itibariyle tamamen bir Roma bölgesine dönüştürüyordu.

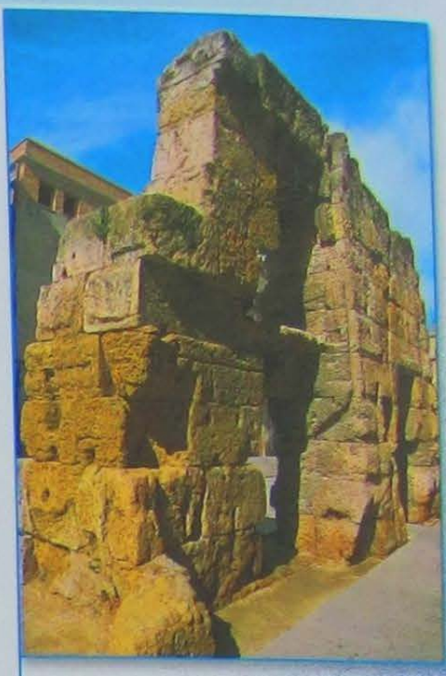

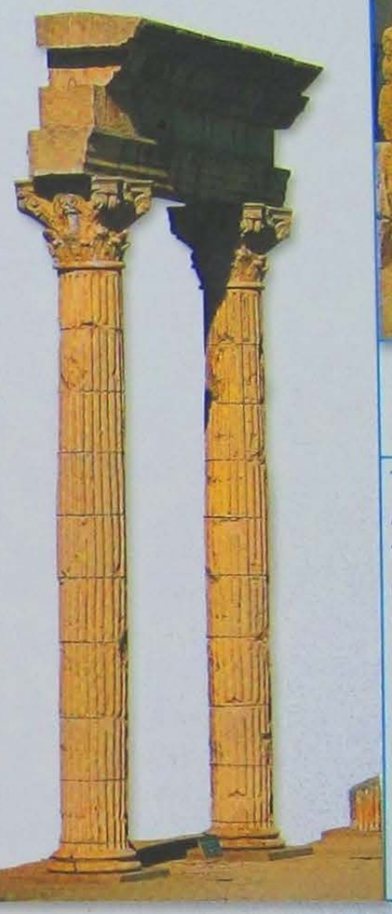

Tarraco (Tarragona)
Ana buluntular: Duvarlar, tiyatro, amftiyatro, yarış alanları, forumlar, tapınaklar, su kemerleri,
Tarihler: MÖ 3. yüzyıl sonu-MS 4. yüzyıl
Fotoğraflar: Solda üstte, Forum kalıntıları; sağda: tiyatronun sahne dekorasyonu ve Forum'daki şaraphaneler.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
Yaklaşık MÖ 8-5.yüzyıl	Fenike-Kartaca ve Yunan kolonileşmesi; Cadiz ve Empuries kolonilerinin kurulması.
MÖ 218	Gneo Scipione'nin Emporion'a ayak basması.
MÖ 215	Sagunto'nun alınması.
MÖ 206	Publio Scipione'nin, Italica'yı kurup (Sevilla'da) Kartacalıları yarımadadan tamamıyla atması.
MÖ 197	Tüm Güney İspanya'nın, Roma yönetimine girmesi ve şehirler kurulması.
MÖ 154-133	Keltler ve Lusitanilerin isyanı.
MÖ 152	Kordoba'nın kurulması.
MÖ 133	Numantia'nın ele geçirilmesi.
MÖ 80-73	Sertorio isyanı.
MÖ 49-45	Sezar ve Pompeo'nun İspanya'da karşı karşıya gelmesi ve savaşın Munda'da Sezarı'ın zaferi ile sonuçlanması.
MÖ 27	İber Yarımadası'ndaki şehirlerin düzenlenmesi.
MÖ 25-19	Augustus'un, Cantabria halklarını yönetimi altına alması.
Vespasiano Dönemi	Latin yasalarının tüm İspanya'da kabul edilmesi.
MS 5. yüzyıl sonu	Vizigot işgali ve Roma egemenliğinin sona ermesi.

Evora
Ana buluntular: Diana Tapınağı (fotoğrafta), su kemerinden bir parça ve şehrin duvarları.
Tarihler: MS 1-2. yüzyıllar

Portekiz'deki, antik Conimbriga-Coimbra Roma Forum'unda yapılan kazı çalışmalarından bir görüntü.

Segovia
Ana buluntular: Yapıtsal su kemeri (fotoğrafta), günümüzde de kullanılmaktadır.
Tarihler: MS 1. yüzyıl

Altamira Mağaraları

Emporion (Ampurias)
Ana buluntular: Yunan kolonisi ve Roma şehri kalıntıları
Tarihler: MÖ 6. yüzyıl-MS 14. yüzyıl.
Fotoğraflar: Roma mozaiğinde İfigenia'nın kurban edilmesi resmedilmiş.

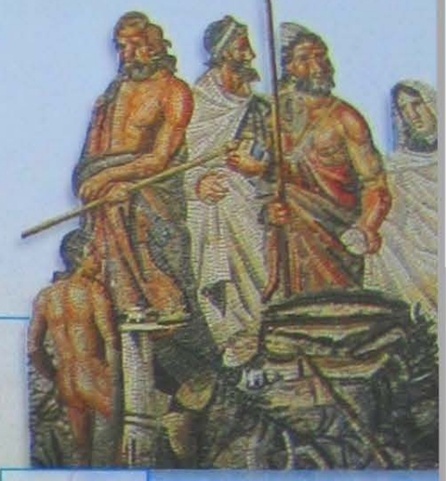

Emporion

Ebro

Tarraco

Duero

Segovia

Coimbra

Coimbra (Conimbriga)
Ana buluntular: Roma Forumu, evler.
Tarihler: MÖ 1. yüzyıl - MS 4. yüzyıl

Madrid

Tagus

Alcantara

Lizbon

Sagunto

Sagunto
Ana buluntular: Roma tiyatrosu (fotoğrafta), yerleşim kalıntıları.
Tarihler: MÖ 3. yüzyıl-MS 5. yüzyıl

Guadiana

Evora

Emerita

Alcantara
Ana buluntular: Anıtsal köprü (fotoğrafta).
Tarihler: MS 2. yüzyıl

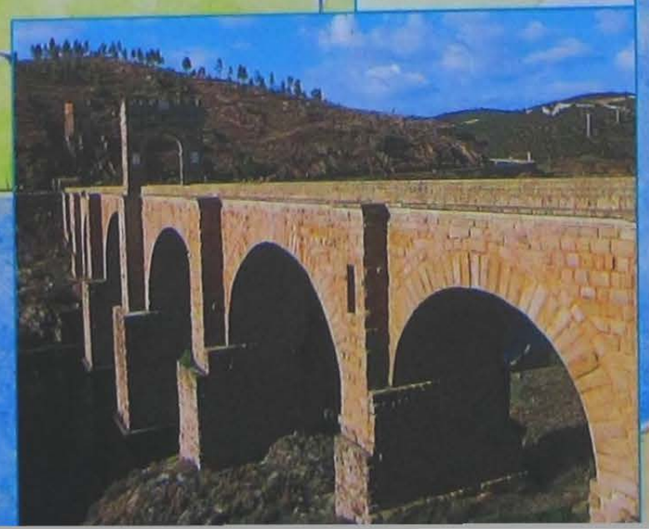

Emerita (Merida)
Ana buluntular: Tiyatro, amfitiyatro, yarış meydanı, köprü, su kemeri, tapınak, forum, evler.
Tarihler: MÖ 1. yüzyıl-MS 4. yüzyıl

ORTA ÇAĞ'DA NELER YAŞANDI?

ORTAÇAĞ ARKEOLOJİSİ, KLASİK DÖNEM SONRASI VE ENDÜSTRİ ÖNCESİ MADDİ KANITLARA YÖNELİK İNCELEME VE SİSTEMATİK DEĞERLENDİRMELERLE İLGİLENMEKTEDİR. BU ALANDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR OLDUKÇA YENİDİR, ANCAK DAHA ÖNCEKİ DÖNEMLERDE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ FARKLI VE ÖNCÜ NİTELİKTE DENEMELER DE YOK DEĞİLDİR.

Orta Çağ arkeolojisinin inceleme alanı, maddi kültür ile ürünlerin dağılımı ve tüketilmesi gibi üretim biçimlerinden, yerleşkenin çevre ile olan teknik- ekonomik ilişkilerinin geçmişine ve dolayısıyla görünümün ve toprağın tarihine kadar yayılmaktadır. Arkeolojik kaynakların serbest bilgi potansiyelini ve bunun yanında tarihi yenileme amacıyla geleneksel yazılı kaynaklar ile söz konusu verileri bütünleme olanağını da ortaya koymayı bilen *G. P. Bognetti*'nin araştırmaları bu dalın kaynağını oluşturmaktadır. *Bognetti*'nin çalışmalarının konusu, *Lombardların tarihi* idi. Ancak tarihçi kimliği yanında arkeolog kimliği de kazandığı zaman, kültürel bağlantıları, *Protohistorya Dönemi* Alman ve Fransa arkeolojisi oldu. İlki zaten 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarında *Lombardlar* konusunda önemli araştırma ve tipolojiler geliştirmişti.

Bognetti, 1961 ve 1962 yılları arasında Polonya Bilim Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü'nü de dahil ederek Torcello (Venedik) ve Castelseprio (Varese) de iki önemli Orta Çağ kazısını başlattı. Her iki araştırma da, arkeoloğun 1963 yılında gerçekleşen ölümüyle kesintiye uğradı, ancak geride izini sürecek olanlar vardı.

1962'de Monako Tarih Öncesi Enstitüsü öncülüğünde *Invillino* (Udine) yerleşkesi kazıları başlatıldı ve 1966'da bir Hıristiyan arkeoloji kürsüsünün sahibi olan *Michelangelo Cagiano de Azevedo*, Milano'daki Katolik Üniversitesi'nde Orta Çağ arkeolojisi konulu ilk üniversite kürsüsünü kurdu. Bu yıllarda pek çok girişim, aralarında 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başları arasında kazısı yapılan *Nocera Umbra* ve *Castel Trosino* yer altı gömütlerinden gün yüzüne çıkarılan bir materyal derlemesi ile 1966 yılında açılışı yapılan Roma'daki Yüksek Orta Çağ Müzesi projesinin bulunduğu Spoleto'daki Yüksek Orta Çağ Araştırmaları İtalyan Merkezi çevresinde gerçekleştirildi. Şimdiye dek önemsenmemiş ve yitirilmiş materyallere gösterilen ilgi de 50'li yılların sonundan itibaren *M. Salmi, A. Peroni* ve *O. von Hessen* sayesinde oluştu. Tamamen özerk olan ise, Ligurya Araştırmaları Enstitüsü'nde *N. Lamboglia* tarafından saptanan yöntembilimsel mevcut üzerinde *T. Mannoni*'nin geliştirdiği Orta Çağ seramiği araştırmasına yönelik çalışma idi. *T. Mannoni*'nin çalışmasının en belirgin özelliği, kazı tekniklerine, arazinin keşfine ve bilim dalları ile muhtemel etkilere gösterdiği dikkatti.

YÜKSEK ORTA ÇAĞ'I AŞMAK

Zaten yeni Orta Çağ arkeolojisi, 9. yüzyılın ötesine geçmeyen kronolojik sınırlarda yer aldığı izlenimi uyandırmaktadır; bu durum Orta Çağ arkeolojisi konusunda pek çok üniversite eğitim görevlisinin yetiştirilmesiyle 70'li yılların başında değişmeye başladı. Yüksek Orta Çağ'ı aşmaya yönelik itici gücü, nüfuslandırma olayları, insan- çevre ilişkisi, alt tabaka ile yerel toplumlar, yerleşke ile arazi manzarası tarihinin materyal biçimleri konusunda *Annales Fransız Okulu*'ndan etkilenen bazı tarihçilerin açığa vurdukları yeni ilgi teşkil etmekteydi. Çeşitli eğitim almış bilim adamlarının karşılaşması (Liguryalı arkeologlar, Torinolu ve Floransalı tarihçiler) 1974 yılında *"Maddi kültür, yerleşkeler, toprak"* başlık altı yazısında, yeni bilim dalını programatik olarak, yapı mimarisi ve sanat tarihine yönelik daha geleneksel araştırmalardan ayrı tutarak yeni bilim dalının müdahale alanını tanımlayan *"Orta Çağ Arkeolojisi"* dergisinin kurulmasını sağladı. Dayanak noktası, maddi kültüre temel bir işlev kazandırarak Polonya Okulu'nun

Ligurya'daki Luni antik kentinde çalışan arkeologlar. İmparatorluğun son dönemlerinde hala ayakta olan şehir 9. yüzyılda Lombardiyalılar tarafından yağmalanmıştır. Orta Çağ ile ilgili ilk araştırma, İtalyan G.P. Bognetti tarafından yürütülen Lombardiyalılarla ilgili çalışmadır.

Varese şehrinde, Bognetti tarafından araştırılan antik şehirlerden biri olan S. Giovanni a Castelseprio Kilisesi'ne ait kalıntılar.

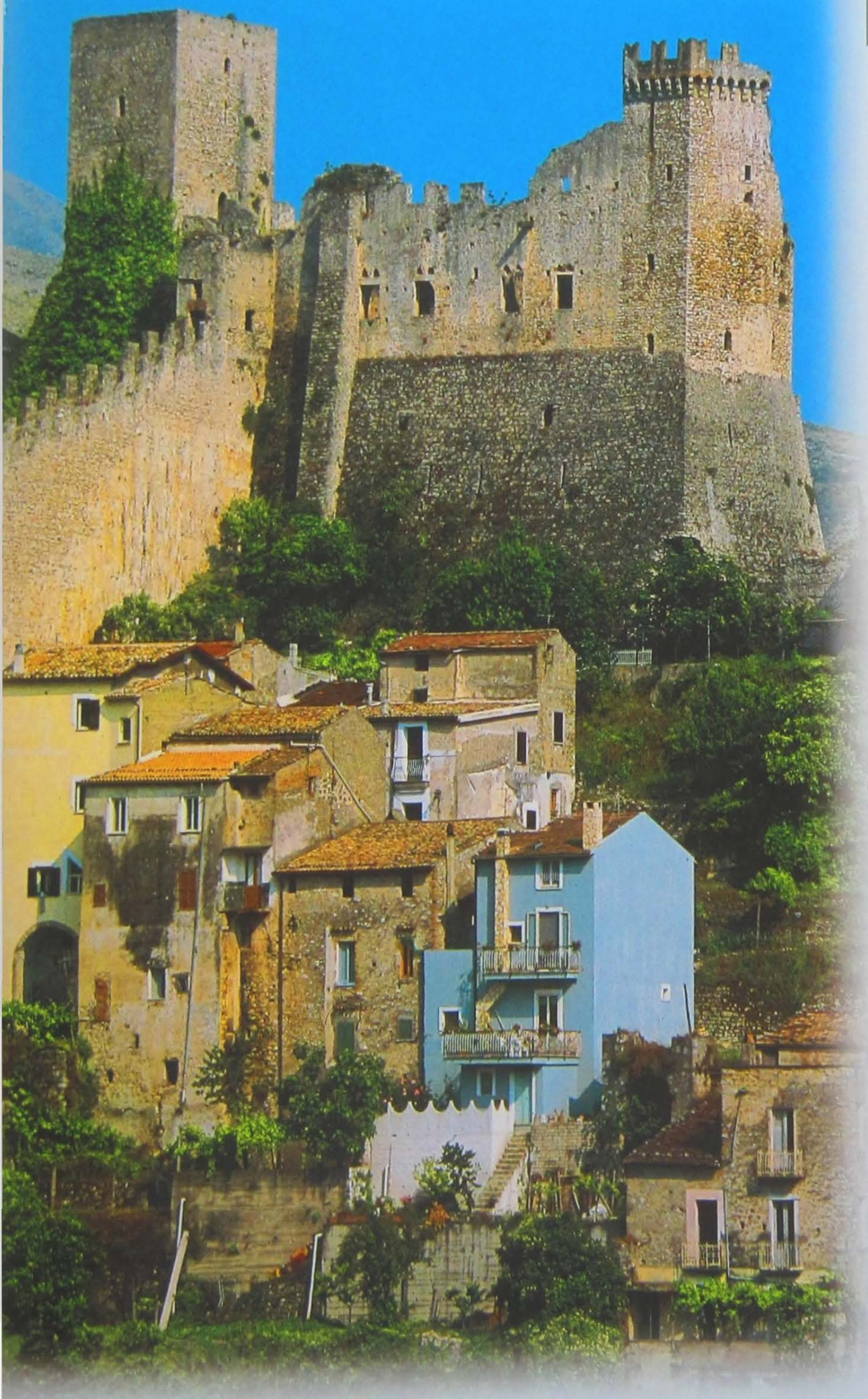

Latina, Lazio bölgesinde bulunan, 11.-13 yüzyıllar arasında inşa edilen Orta Çağ kalesi ile Itri şehrinin görüntüsü. 1973 yılında Güney Lazio kaleleri ile ilgili yapılan bir çalışma, Orta Çağ'da, içinde ikamet edilen kalelerin planı ile ilgili bir tartışmanın da ortaya çıkmasına neden olmuştu.

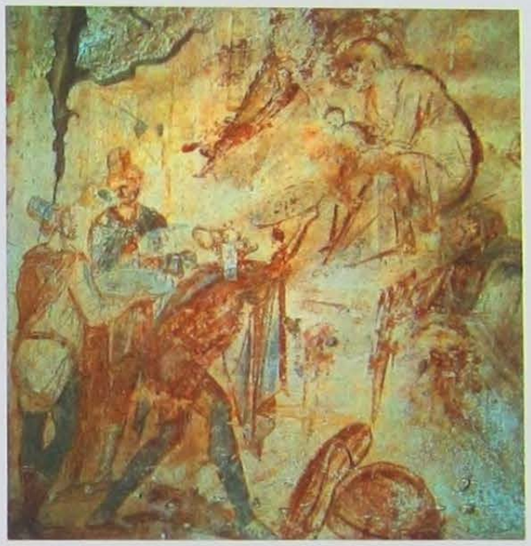

Castelseprio (Varese)'deki S.Maria Foris Portas Kilisesi'nde bulunan erken Orta Çağ dönemine ait fresk detayı.

gerçekleştirdiği denemelere atıfta bulunan bir *Marksizm* görüşü idi. Diğer bir kurumsal kabul, Orta Çağ araştırmacılarının arkeoloji danışmanlıklarına girmeye başladıkları yıl olan 1978'de gözlemlendi. Girişimlerin çoğaldığı şimdilerde, Orta Çağ Arkeolojisi kürsüsünün *R. Francovich*'e emanet edildiği yer olan Siena Üniversitesi'nin faaliyeti İtalya'da kendini göstermektedir. *Toscana* bölgesi şehirlerinde sit alanının işgalinin gelişim seyrini açıklamaya ve seramik tipolojilerini oluşturmaya yönelen bir dizi müdahalenin ardından *Francovich*, surlarla çevirme olayına yeni bir tanımlama getiren, önceleri sadece tarihsel araştırmaların konusu olan *Campiglia Marittima* yakınlarındaki madenleri sömürerek ayakta kalan bir kale olan *San Silvestro Kalesi* ya da *Montarrenti Kalesi* kazısı gibi uzun soluklu birçok araştırma yürüttü.

Arkeolojik buluntulara yönelik bütüncül keşfin gerekliliği ile stratigrafik buluntularda tanıklık eden çağdaş arkeolojinin iki temeli, tüm kronolojik ve tarihi evrelerin eşit saygınlığı ile ilgili kuramsal ilkeler, klasikleri de Orta Çağ dönemi ve Orta Çağ sonrası katmanlaşmalar ile boy ölçüşmek

Araştırmalar ve Keşifler

ORTA ÇAĞ ARKEOLOJİSİNE AİT BİR KONU: KALE ŞEHİRLER

Orta Çağ'da içinde ikamet edilen kale şehirler kavramı tüm Avrupa tarihi için ortak bir özelliktir. Geniş bir ölçekte ve sistematik olarak devam ettirilen bir araştırma geçtiğimiz son on yılda bu büyük fenomenle ilgili kesin sonuçlara ulaşılmasını sağladı. Araştırmaların çoğu, 1973 yılında Güney Lazio ve Sabina bölgesindeki şatolarla ilgili yayınlanan ve önerilen modeli kanıtlamaya çalışan bir makale üzerine başladı. Örnek vermek gerekirse, özellikle Toscana bölgesinde yürütülen araştırmalar birçok örnekte sonradan kale-şehirlere dönüşecek olan yükseltilerin derebeyliklerin (feodal beyliklerin) kurulmasından önceki bir dönemde kuruldukları gözlenmiştir.
Scarlino (Grosseto)'daki şatonun ana merkezi, erken Orta Çağ döneminde, sitenin ilk kurulduğu kabul edilen dönemden çok daha öncelere, MS 10. yüzyılda inşa edilmiş ahşap binalara dayanıyor. Bulunan kaynaklarda da ifade edildiği gibi 10. ve 12. yüzyıllar boyunca savunma amaçlı inşa edilen binaların halihazırda bulunan bir kasabanın içine inşa edilmiş olduğu gözleniyor.
Siena'daki Montarrenti Şatosu'nda da Orta Çağ'dan daha önceki bir zamana, derebeylik (feodal beylikler) dönemine dayanan bir yapılanmanın var olduğu anlaşılmıştır: 13-14. yüzyıllar arasında yapılan birçok görkemli yapı kendilerinden önce var olan, büyük ihtimalle de ahşap barakalardan oluşan kalıntıların üzerine yapılmıştır ve bu yapılar 8. yüzyıldan kalma bir şehir duvarı ile çevrilidir.

Ön Plandakiler

MADENLER VE METALURJİ

Şatosu ile birlikte, 10. ve 14. yüzyıllar arasında, Della Gherardesca Ailesi tarafından kurulan feodal şehir, Rocca San Silvestro (Livorno) madenlerinin işlenmesi ve metalürji amaçlı olarak kurulmuştur. Arkeolojik araştırmalar sadece feodal beye ait yerleşim alanının değil aynı zamanda kırsal alanda yapılan üretime dayalı aktivitelerin de anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Şato, önceden Etrürskler tarafından açılan bir maden alanının ortasında kurulmuştur. Bölge karışık sülfür yatakları, bakır madeni, gümüşlü kurşun ve çinko açısından zengindir. Yerleşimin, yapısal ve kullanım alanlarının dağılımı açısından incelendiğinde özellikle bu iş için düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor.

Feodal beyin ikametgahı ve gözlem kulesi tepede yer alırken, kilise ve mezarlık şehrin alt kısımlarında yer alıyordu. Kasaba tepenin yamacında farklı seviyelerde yayılım gösteriyordu. Şehri duvarının hemen dışında, Elba hematiti açısından zengin demir minerallerini ayrıştırmak için kullanılan bir fırın bulunuyordu.

Castel Trosino'da bulunan, 7. yüzyıla ait gümüş at broş.

Bu işlemden elde edilen malzeme ateş üzerinde dövülüyor ve sonra da üzerindeki cüruflardan arınması için bir su havuzuna sokuluyordu. Şatonun kapısının hemen dibinde son çalışmaların yapıldığı demirhane vardı. Şatonun içinde de ikinci bir üretim alanı bulunuyordu. Duvarların hemen ardında daha az evin bulunduğu bir bölge bulunuyordu. Burada kurşun ve bakır üretiliyordu. Yakınlarda bulunan ikinci bir demirhanede de büyük ihtimalle gümüş işleniyordu.

Gümüş ve sert taşlarla süslenmiş, S şeklinde Lombardiya broşu.

Gümüş kabartmalı Lombardiya broşu.

zorunda bıraktı. Bazı durumlarda bu yeni hassasiyet aralarında yararlı sonuçlar, klasik ve Orta Çağ arkeologları eşliğinde birkaç yıldır üzerinde çalışılan antik kentin sonu ve Orta Çağ kentinin doğuşunun bulunduğu, yeni araştırma kollarının açılımını ya da bu kolların derinleştirilmesini sağladı.

Araştırmalar ve Keşifler

ANTİK DÖNEM VE ORTA ÇAĞ ARASINDA ŞEHİR

Son on beş yılda, şehircilik arkeolojisinde olan gelişmeler şehrin erken Orta Çağ dönemi ile ilgili oldukça bilgi edinmemizi sağladı. Önceden bu tip kanıtlar çok nadiren, sadece terk edilmiş sit alanları için dikkate alınırdı. İngiltere, Fransa ve İtalya'da yapılan çalışmalarda elde edilen yeni sonuçlar tarihçiler ve arkeologlar arasında hararetli tartışmaların açılmasına neden oldu. Geç Roma dönemi şehirlerinden yüksek Orta Çağ dönemine geçiş ile ilgili açılan tartışma bu geçişin bir devam niteliğinde mi yoksa net bir bitişin ardından yeniden başlayan bir şehirleşme anlayışının eseri olup olmadığı yönünde. Örnek vermek gerekirse çalışmaların en yoğun olarak gerçekleştiği Brescia bölgesinde geç Roma şehirlerinin yapılarında bir dağılma süreci tespit edilmiş ve burada devamlılıkla ilgili çok fazla bulguya rastlanmamıştır. (şehir duvarlarının varlığı, kentsel ağ) Böylece şekillenen yeni yüksek Orta Çağ şehri homojen olmayan bir yapı ile gelişmiş, oturulan ve terk edilmiş bölgelere ayrılmıştır.

Isernia'daki S. Vincenzo al Volturno manastırından bir görüntü.

BÜYÜK TAPINAKLAR ADASI

AKDENİZ'İN KALBİNDE YER ALAN MALTA, EŞSİZ BİR ARKEOLOJİK MİRASA EV SAHİPLİĞİ YAPMAKTADIR. ADAYI KARAKTERİZE EDEN GÖRKEMLİ MEGALİTİK YAPILARI, MİLYONLARCA YIL ÖNCE İNŞA EDEN İNSANLARIN KİMLER OLDUĞU VE NEREDEN GELDİKLERİ HALEN ARKEOLOJİNİN TARTIŞMA KONUSUDUR.

Akdeniz'in merkezinde, Sicilya'nın güneyine 80 km uzaklıkta yer alan 315 km²'lik Malta Takımadaları, bu küçük adaların (Malta, Gozo ve Comino) dünyanın en yoğun arkeolojik yerlerinden biri olma özelliği göstermesini sağlayan çok sayıda anıtsal kalıntıya sahiptir. Bugün hala çok az tanınmalarına rağmen takımadaların görkemli megalitik tapınakları; sayılarıyla, mimari karmaşıklığıyla ve olağanüstü tarihleriyle sıradışı özellikler taşır. Bu anıtların en eskisi 7000 yıl öncesine dayanmaktadır, yani Antik Mısır'ın ilk piramidinin inşasından 2000 yıl kadar önceye...

BAŞLANGIÇ

Malta tarihi ne zaman başladı ve orada ilk kimler yaşadı? MÖ VI. binyıla kadar takımadalar tamamen boş gibi görünmektedir, sadece MÖ 10. yüzyıldan önce Sicilya'ya toprak bir şeritle bağlı olan takımadaya gelen özel fauna, bodur filler, yavru geyikler, kuğular, kaplumbağalar ve diğer hayvanlar vardı. İnsan varlığı ise ilk kolonilerin adaya ulaştığı MÖ VI. binyıldan önce kanıtlanamamıştır.

Bu insanlar nereden gelmişti ve onları Akdeniz'in ortasındaki bu küçük topraklara yerleşmeye ne sürüklemişti?

Malta Adası'ndaki bir Fenike mezarında keşfedilen antropomorf lahit.

Malta Adası'ndaki Hagar Qim megalitik kompleksinin girişi: her biri 4 m uzunluğunda üç monolitik bloktan oluşmuştur.

KAZILMIŞ MEGALİTİK BİR TAPINAK

Tarxien Tapınağı'nın biraz uzağında Malta'nın tarih öncesi döneminin en sıra dışı ve en gizemli anıtı yer almaktadır: *Hal Saflieni hipojesi*. Yapı; tarih öncesi dönem mühendisliğinin olağanüstü başarısının bir göstergesi olarak, kayalardan oyulmuş odalar ve labirent geçişleriyle türünün tek yeraltı tapınağıdır. Birkaç yıl öncesine kadar özel bir konutun altında bulunan anıta, günümüzde küçük bir müzenin eklendiği özel bir girişten ulaşılmaktadır. *Büyük Tapınaklar Çağı* olarak adlandırılan özel bir evreye ismini veren ve MÖ 3300'den 3000'e kadar uzanan hipoje bütünüyle kazılmıştır. Üç kat üzerine yapılanan anıt 12 m derinliğe ulaşmaktadır. Hipojeyi oluşturan odaların, koridorların ve salonların karmaşık zincirlenişi hakkında çok sayıda değerlendirme yapılmıştır. Milyonlarca insan için mezar yeri olarak kullanılması ve ünlü "Uyuyan Kadın" heykelinin keşfi, anıtın sembolik olarak ölüm ve yaşam ile yeraltı inanışları arasındaki bağı temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Hipojenin ikinci katında, birçok trilit (dikine yerleştirilmiş iki taş blok üzerine yatay olarak bir üçüncü blok konularak yapılmış anıt ya da kapı benzeri yapı) ve apsisle (dini mabetlerin sunak odasını kapsayan, çoğunlukla yarım daire ya da çokgen, çok nadir durumlarda dikdörtgen planlı bir yapı unsuru) birlikte taşa oyulmuş kabartmalarla süslü *Kutsal Mabet* bulunmaktadır. *Kutsal Mabet* bu yeraltı anıtının en önemli ve en seçkin odalarından biridir, onu kırmızı ve siyah spiral bir dekorla süslenmiş *Kâhin Odası* takip etmektedir.

Daha önceleri, araştırmacılar *Libya* kıyılarından geldiklerini düşünseler de, bugün Malta Adası'na ilk yerleşenlerin *Sicilya* kökenli oldukları kanıtlanmıştır: Güney Malta'daki *Birzebugga Köyü* yakınlarındaki en eski insan yerleşim alanlarından biri olan *Ghar Dalam* (Karanlık Mağara) *Mağarası*'nda, 1911'de başlatılan kazılar, baskılı süslemelerin *Siraküza*'daki *Stentinello* ve *Agrigento*'daki *Monte Kronio*'nun *Neolitik* sit alanlarındakine benzer, takımadalarda (tam olarak Ghar Dalam) üretilmiş ilk seramik kalıntılarının keşfedilmesini sağlamıştır. Mercan kireç taşı tabakasının 215 m derinliğine nüfuz eden *Ghar Dalam*'ın görkemli doğal yapısında ayrıca *Buzul Çağı*'na uzanan hayvan kemiklerinin kalıntıları da bulunmuştur. Yaklaşık 250 bin yıl önce yaşamış bu hayvanların yeniden oluşturulan iskeletleri, mağaranın arkeoloji bölgesinin girişindeki küçük müzede sergilenmektedir.

Büyük Tapınaklar Çağı olarak adlandırılan evreye ait Hal Saflieni Hipojesi. (MÖ 3300- 3000)

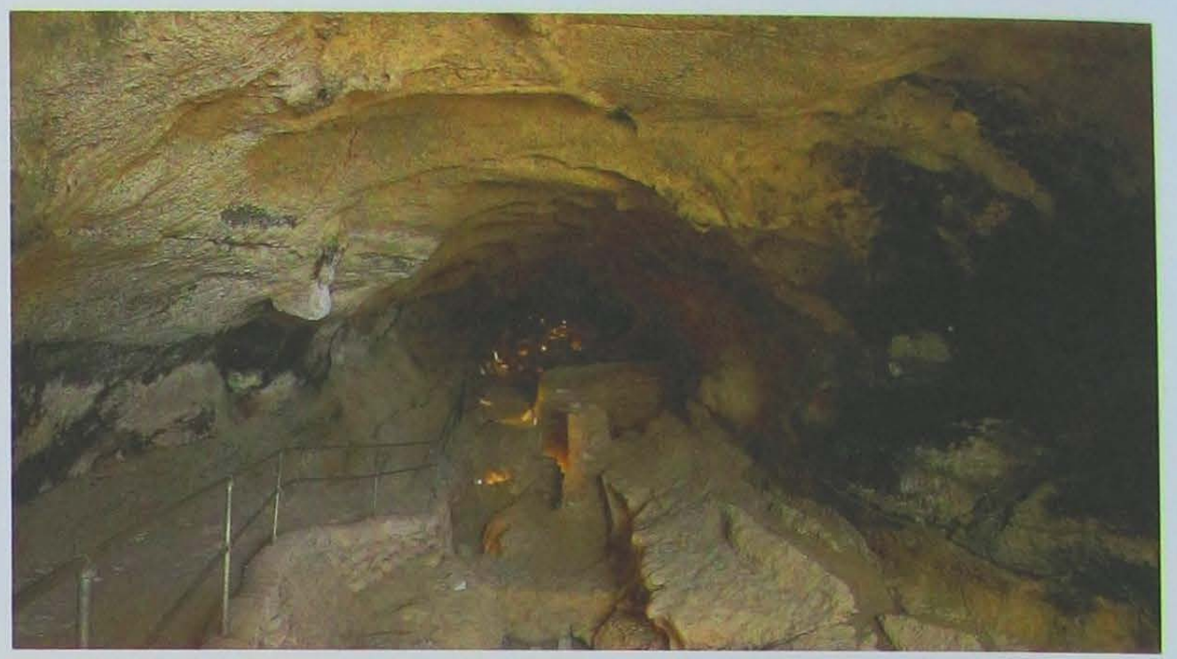

Malta Adası'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Ghar- Dalam (Karanlık Mağara).

Neolitik Sicilyalıları, Malta'ya taşınmak için denize meydan okumaya iten nedenler hakkında çok fazla şey bilinemiyor. Oysa buraya iyi niyetlerle geldiklerini biliyoruz çünkü beraberlerinde kendi topraklarında uyguladıkları üretim faaliyetlerinin tüm elementlerini getirmişler: Kazılar seramikten başka, kolonilerin gelişinden önce takımadalarda bulunmayan bitki tohumlarının (buğday, mercimek, arpa) olduğunu, bununla birlikte, VI. binyıldan bir dönem önce Malta'da hiç belgelenmemiş çeşitli türde evcil hayvanların (koyun ve keçiler, öküzler, domuzlar) kemik kalıntılarını ortaya koymuştur.

İlk Malta toplumu, çiftçiler, hayvan yetiştiricileri ve zanaatkârlardan oluşuyordu, bu topluluklar *Akdeniz*'in yakın adaları ve doğal olarak anavatan *Sicilya* ile ilişkiler kurarak, hem sanatsal üretim alanında, hem de dini ve kültürel alanda tamamen özgün kültürel olaylara yön vermiştir.

Malta'nın başkenti Valletta Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bir cippus (mezartaşı). Üzerindeki yazılar Fenike ve Yunan diliyle yazılmış.

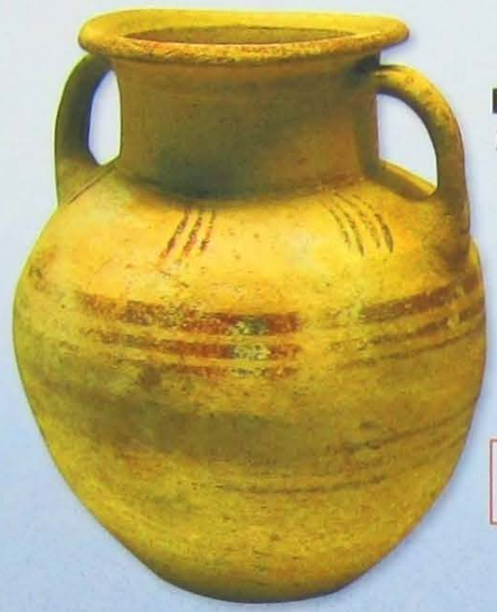

Malta'da ortaya çıkarılan ve Valletta Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen kaplardan biri.

KÖY VE TAPINAK

Malta'nın uzun kültürel gelişimini, adanın kuzeybatısındaki Neolitik bir yerleşimden adını alan, MÖ yaklaşık V. binyılın ilk yarısına ait *Skorba Evresi* takip eder. Sit alanındaki gri ve parlak kırmızı özel seramiğin keşfi sayesinde arkeologlar, yaklaşık bir yüzyıl süren "Gri Skorba" adlı bu ilk evreyi, MÖ 4400'den 4100'e kadar uzanan dönem olarak belgelenen "Kırmızı Skorba" evresinden ayırt ederler. Çok sayıda köy yerleşiminden başka, bugüne kadar takımadada tespit edilebilmiş *Skorba*'nın en eski tarihli kalıntılarına, adanın ilk tapınağında rastlanmıştır. Bu; abartılı cinsel özellikleriyle çeşitli kadın figürlerinin bulunduğu iki geniş alandan oluşmaktadır. Malta'nın sonraki evrelerinin kült heykel sanatına öncülük eden figüratif heykeller bugün *Valletta Müzesi*'nde sergilenmektedir.

Radyokarbon Tarihleme Yöntemi; Malta'nın bu ilk tapınağının *Zebbug* adı verilen ve *Sicilya*'dan gelen yeni bir koloni dalgasıyla kültürel sürekliliğin kesintiye uğramasını ve yeni bir evrenin başlangıcına da işaret eden MÖ 4100'e kadar uzandığını göstermektedir. Toplu mezarlar, geometrik ve insan figürleriyle bezenmiş yeni bir seramik türü, aynı zamanda insan yüzünün stilize çizgilerinin kazındığı özel bir menhir- dikilitaş, bu evrenin MÖ 3800'e kadar sürdüğünü belgelemektedir.

Malta Adası'ndaki Mnajdra megalitik yerleşim alanının üç tapınağından bir görünüm.

Valletta Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen terrakotta heykel.

BÜYÜK TAPINAKLAR

Yaklaşık iki yüzyıl süren "geçiş dönemi" olarak tanımlayabileceğimiz kısa bir dönemden sonra (MÖ 3800- 3600 Mgarr Evresi), Malta'da sadece takımadanın tarih öncesi dönemine yönelik değil aynı zamanda tüm *Akdeniz* havzasını içeren tamamen sıra dışı bir kültürel olgu ortaya çıkar: Megalitik mimarinin, yani dev boyutlarda taş monolitik bloklarıyla büyük tapınakların inşası.

IV. binyıl boyunca Malta Takımadaları panoramasına hakim olan bu büyük tapınaklarla ilgili çok sayıda cevaplanamamış soru vardır. (günümüzde bu anıtlardan yaklaşık 30 tanesi bilinmektedir fakat geçmişte çok daha fazla sayıda olduğu düşünülmektedir) Kendine özgü mimarisinin kökeni neydi ve tam olarak hangi işleve sahipti?

Onu inşa edenler ve *Neolitik* dönem Maltalılarının sosyal düzeni hakkında çok az şey bilinmektedir: Karizmatik bir şeften, belki de tapınağın ve *Ulu Rahip* figürünün ortaya çıktığı bir toplumdan söz edilmektedir. Fakat sıra dışı anıtlar gözlemlendiğinde sorulan en önemli soru şudur; sayıları az olan *Neolitik* adalı bir topluluk (araştırmacılar yaklaşık 10 bin kişiden söz ediyor) nasıl oluyor da bu kadar zor bir işi başarabiliyor? Binyıldan fazla bir süre (MÖ 3800'den 2500'e kadar) Malta, sonrasında *Akdeniz*'in diğer bölgelerinde *Sardinya, Korsika, İspanya, Miken* dünyasında ve *Atlantik*'te (MÖ 2300 dolaylarında inşa edilen Stonehenge'in ünlü taş dairesi) geniş bir yayılma alanı bulan bu toplumun baş aktör olduğu kesindir.

TİPOLOJİ VE İŞLEVLER

Malta'nın büyük megalitik tapınakları bazı önemli ortak özellikler taşımaktadır: Hepsi de dev monolitlerden oluşmuş duvarlarla çevrelenmiş ve içeriye doğru giren bir trilitten oluşmuştur.

Yapılar, karakteristik lobili bir plana sahiptir, yani bir koridorun etrafına ya da bir merkez odaya yerleştirilmiş apsisle yarı çember odalardan oluşmuştur. Bugün yok olmuş yapıların çatılarının ise ahşaptan yapıldığı düşünülmektedir.

Arkeologlar tarafından tapınakların karakteristik planının, adada bulunan bazı mezarların planını yansıttığı varsayımı ileri sürülmüştür: *Xemxija*'nın mezarları, büyük tapınaklardan önceki evreye uzanmaktadır ve bu sonuncuların lobili planlarına öncülük ederler; *Hal Saflieni Hipoje Tapınağı* çok özel başka bir anıt ile doğrulanmıştır. Bu durumda tapınaklar, ölüm ve doğum arasındaki ilişkiye yoğunlaşmış bir bereket kültünün ibadet merkezi olabilirler.

Malta tapınaklarının en geniş ve en gösterişlisi olan Hagar Qim megalitik yapı kompleksinin apsisi.

Hal-Saflieni Hipojesinde keşfedilen ünlü "Uyuyan Kadın" tanrıça figürü.

Ön Plandakiler

UYUYAN KADIN

Hal Saflieni Hipojesinin keşfedildiği 1902 yılında, yeraltı anıtının ikinci katındaki (orta kattaki) bir oyukta tarih öncesi heykel sanatının başyapıtlarından biri gün ışığına çıkarılmıştır. Bu; küçük boyutlarda, bedeninin sağ tarafındaki bir mindere yaslanmış görünümde bir kadın figürüdür. Sağ kolu başının altına doğru kıvrılmış ve bir yastığa sarılmış gibi görünmektedir. Heykelin dolgun bedeni, belinden bir kemerle sıkılmış buruşuk bir giysiye sığdırılmıştır. Terrakottadan yapılmış figür MÖ 3300 ile 3000 arası büyük megalitik tapınakların ilk evresine tarihlendirilmiştir. Uyuyan gizemli kadının kimliği hakkında birçok varsayım ileri sürülmüştür. Yeraltında tapınılan ilahi bir gücün ya da uykusunda öte dünyadan bir mesaj bekleyen rahibe tasviri ya da belki de adaklık sunak olabilir. İlgi çekici figür, bugün *Valletta Arkeoloji Müzesi*'nde sergilenmektedir.

GOZO'NUN DEVİ

Büyük tapınaklar döneminin ilk evresi adını, belki de takımadanın en büyük megalitik tapınağının bulunduğu *Gozo Adası*'ndaki *Gigantija* sit alanından alır. MÖ 3600- 3300 ile 3000 arasına tarihlenen dev duvarlar iki tapınağı çevrelemektedir. Yapı kompleksi, takımadanın megalitik yapıları arasında en iyi korunmuş olanıdır ve değişik çağlarda ortaya çıkmış iki ayrı tapınaktan oluşur. Daha sonraki *Kuzey Tapınağı* daha ölçülü boyutlarıyla birbirine paralel yarı çember iki apsisten meydana gelmiş ve kuzey geçidiyle birleştirilmiştir. Daha eski olan *Güney Tapınağı* ise batı cephesiyle 6 m yüksekliğe ulaşan, zengin plan özelliği gösteren monolitik bloklardan oluşmuştur: Tapınağın önüne yerleştirilen dev bir levha, giriş eşiği görevi görmektedir. Birbirine paralel yarı çember iki apsisten oluşmuş ilk bölümden, büyük sunağın bulunduğu yarı çember iki bölümden ve üçüncü bir odadan oluşmuştur ve yonca şeklindeki ikinci bir bölüme geçit verir. Bugün apsislerin duvarlarında toprak sarısı renginde ham bir sıvanın izlerine rastlanılmıştır.

Ta- Hagrat (Malta Adası'ndaki Skorba sit alanına pek uzak değil) gibi MÖ yaklaşık 3600'e uzanan bir başka yapı kompleksi, her biri yaklaşık 4 m uzunluğunda üç monolitik bloktan oluşmuş ve "trilit" adı verilen anıt girişine sahiptir. Tapınağın içi, üç odadan ve başlangıçta kırmızıyla süslenmiş bir apsisten meydana gelmiştir.

İlk kez 19. yüzyılda kazılan Hagar Qim Tapınağı'nın bulunduğu araziden bir görünüm.

FENİKELİLER, ROMALILAR VE HIRİSTİYANLAR

Malta Adaları, 8. yüzyıl sonlarına doğru Fenikeliler tarafından keşfedildi. Doğudan gelen bu halkın buradaki varlığını destekleyen en önemli anıtsal yapı, adanın güneydoğusunda (Marsaxlokk Koyu yakınlarında) inşa edilmiş olan büyük Tas Silg Tapınağı'dır. Tapınak, MÖ III. binyılda, megalitik dönemde inşa edilen önceki bir tapınağın apsis kısmı baz alınarak yerine yapılmıştır. Fenikelilerin, adanın yerli halkı tarafından kutsal kabul edilen bir bölgeye kendi verimlilik tanrıçaları Astarte adına bir tapınak yapmalarıyla, belki de bin yıllardır bölgeye atfedilen kutsallığın korunması amaçlanmıştır.

Malta'nın tam merkezindeki Rabat şehrinde, takımadalardaki tek Roma kalıntısı olan, "Rabat Villası" olarak adlandırılan büyük bir villa kalıntısı yükselmektedir. Söz konusu villa, MÖ 1.yüzyılda inşa edilmiş büyük ve görkemli bir evdir. Dorik tarzda yapılmış sütunlardan oluşan evin tabanı muhteşem mozaiklerle bezelidir. Malta'nın en ünlü yer altı mezarlığı da yine Rabat'da bulunur. Bu mezarlardan biri Yeni Ahit'te anlatıldığı şekli ile MS 60'ta bir gemi kazası sonucu adaya gelen ve uzun süre Publius önderliğindeki halkın misafiri olarak burada yaşayan Malta'nın ünlü din adamı Aziz Paul'ünün adını taşır. Milqi'deki Aziz Paul sit alanında bulunan bir Roma evinde yapılan kazı çalışmaları Maltalıların bu azize ne kadar bağlı olduklarının göstergeleri ile doludur. Üzerinde "Paylys" ismi kazılı, balık ve istavroz desenlerinin yer aldığı Aziz Paul adına yapılmış, gemi formunda bir taş bulunmuştur.

Roma dönemine ait diğer kalıntılar şehir merkezinin dışındadır: Malta'nın doğu kıyısında, Aziz Paul Koyu yakınında, Ghain Tuffieha hamamları yer alır. Hamamın kaldaryum (sıcak su havuzu), tepidarium (ılık su havuzu) ve frigidarium (soğuk su havuzu) hala görülebilmektedir ve tabanı muhteşem mozaiklerle süslüdür.

Hagar Qim Kompleksi'nden bir görünüm.

TARXİEN DÖNEMİ

Paola kasabasının merkezinde, başkent *Valletta*'nın birkaç kilometre güneyinde, *Hagar Qim* ve *Mnajdra* ile birlikte (MÖ 3300/ 3000- 2500) Malta'nın megalitik mimarisinin geliştiği bir dönemi belgeleyen geniş tapınak kompleksi *Tarxien* bulunur. Malta Takımadaları'nda bulunan tarih öncesi döneme ait sanatsal bulguların büyük çoğunluğu *Tarxien*'in tapınağında ortaya çıkarılmıştır. Bugün *Valletta Arkeoloji Müzesi*'ndeki eserler *I. Dünya Savaşı* yıllarında gün ışığına çıkarılmadan önce bin yıl boyunca gömülü kalmıştı.

Valetta Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Tarxien Dönemi'ne tarihlendirilen bir kap.

Dört farklı tapınak ünitesinden oluşmuş *Tarxien* Malta'nın (çok iyi korunmuş olmasa da) megalitik kompleksleri arasında en büyüğüdür. Bu ünitelerden küçük boyutlarda ve diğerlerinden ayrılmış olan birincisi, en eski döneme yani *Ggantija* (MÖ 3600- 3300/3000) evresine uzanmaktadır. Diğer üç ünite kemerli bir duvarla çevrelenmiştir: Ortasında daha yeni bir yapı bulunmaktadır (Orta Tapınak).

Kireç taşı dev blokları süsleyen süslemeler çok çeşitlidir: Spiraller ve kıvrımlar en yaygın desenlerdir fakat *Tarxien*'de bir hayvan sürüsünü (4 koyun ya da keçi, 1 domuz ve 1 koç) ya da daha fazlası 22 keçiyi (belki de kurbanlık hayvanlar) betimleyen birkaç kabartma bulunmuştur.

Rabat'taki Aziz Paul katakombu.

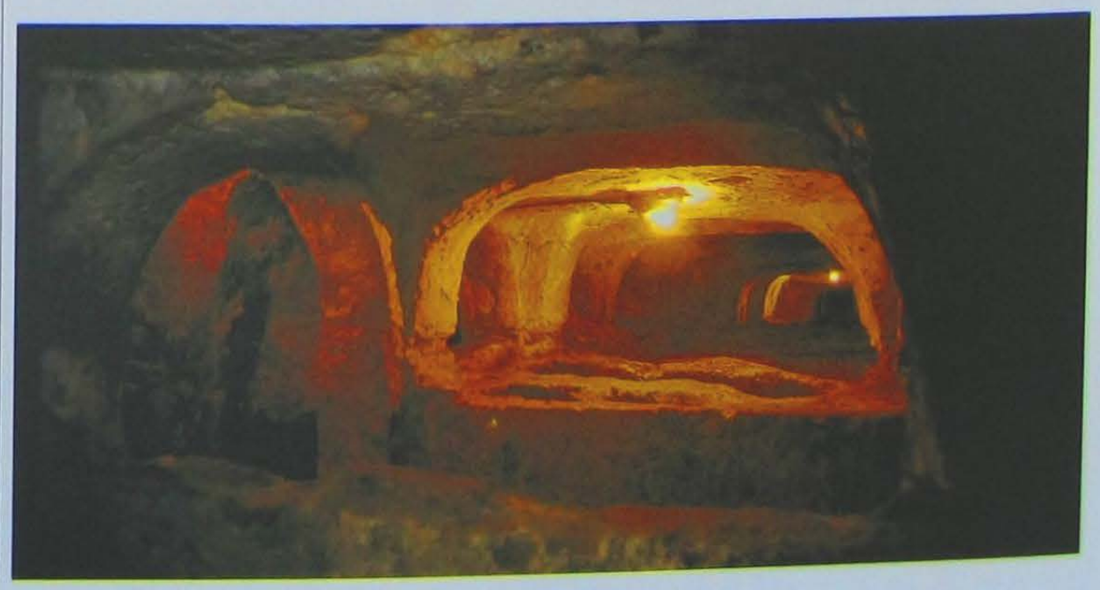

Ayrıca, *Orta Tapınak* ve *Güney Tapınağı* arasında yer alan küçük bir bölümün duvarında 1 boğa ve 13 domuz yavrusunu emzirmeye hazırlanan dişi bir domuza benzeyen iki hayvanı tasvir eden bir başka kabartma bulunmuştur. Bu sahne doğurganlığın simgesi olarak yorumlanmıştır.

Güney Tapınağı'nın sağındaki ilk apsiste, orijinalinin bugün *Valletta Arkeoloji Müzesi*'nde bulunduğu bir kadın figürünü tasvir eden dev heykelin kalıbı yer almaktadır (muhtemelen ilahi bir gücün).

Hagar Qim, 7x3 m boyutlara ulaşan dev bloklarla inşa edilmiş Malta tapınaklarının en genişi ve belki de en gösterişlisiydi. *Hagar Qim*'de 19. yüzyıl başındaki kazılar sırasında "Şişman Kadınlar" olarak adlandırılan yedi heykel ve aynı zamanda *Malta Venüsü* ile stilize edilmiş çiçekli vazoların yer aldığı küçük dörtgen sunak bulunmuştur. *Hagar Qim*'de bin yılı aşkın yıl sonra *Mykenai* yapılarının inşasında kullanılacak bir teknik olan girintilerle inşa edilmiş duvarların bazı örnekleri burada uygulanmıştır (çatı ışığını azaltmak için). Tapınağın biraz uzağında yer alan *Mnajdra Kompleksi* ise birbiriyle bağlantısı olmayan, surlarla çevrilmiş iki tapınaktan meydana gelmiştir. Anıt, trilite yerleştirilmiş dev kalker blokların delikli süslemeleriyle göz çarpmaktadır.

GÜNBATIŞI

MÖ 2500'e doğru aniden Malta uygarlığında gerileme başlar. Başka tapınaklar inşa edilmez ve hatta takımada tamamen terkedilmiş gibi görünür. Bu ani gerilemenin nedeni ne olursa olsun (belki de uzun sürmüş bir kuraklıktan kaynaklanmaktadır, tarıma dayalı bir ekonomi için bu çok önemlidir) Malta'nın tarih öncesi döneminin büyük uygarlığı, ardında görkemli megalitik anıtlar hariç hiçbir iz bırakmadan yok olmuştur. Ardından adada, yeniden yaşam başlar, yeni insanlar, metalleri tanıyan fakat önceki dönemle ancak uzaktan karşılaştırılabilir sanatsal üretimlerle çok farklı bir kültüre hayat verirler. Malta'nın yeni halkı, büyük tapınakların asıl işlevini önemsememiş fakat kutsallığının farkına varabilmişti.

Tarxien'in büyük tapınağı, bir mezarlık bölgesi olarak kullanılmış, dolayısıyla bu mezarlık modern araştırmacılar tarafından Malta Takımadaları'ndaki *Demir Çağı*'nın açılışını yapan bir evre olarak adlandırılmıştır.

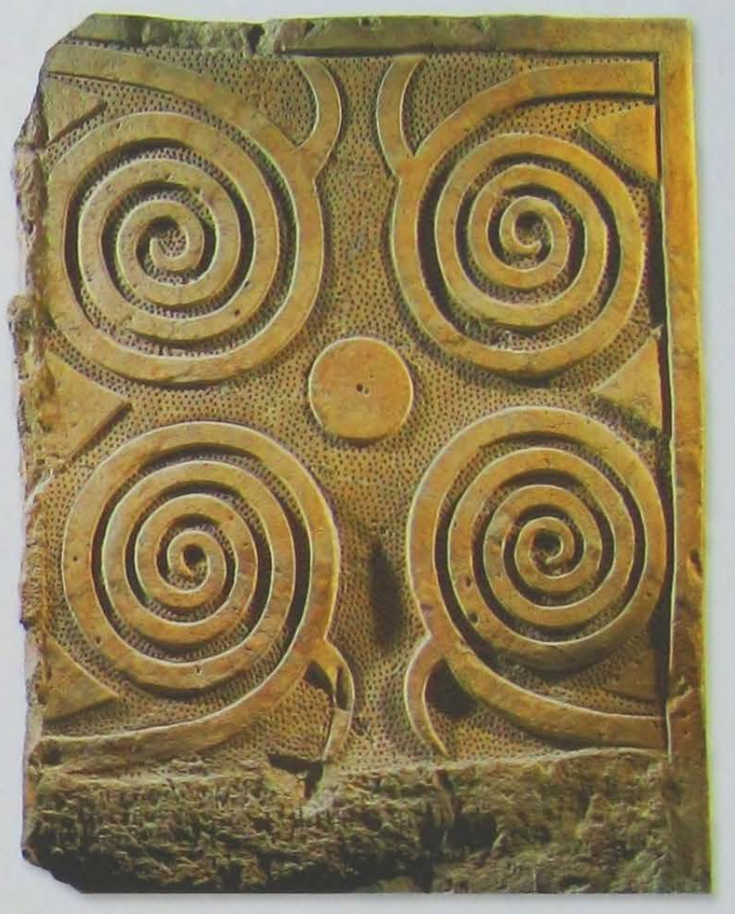

Neolitik döneme uzanan spiral kabartma, Tarxien sit alanının kazıları sırasında bulunmuştur.

Malta'nın başkenti Valletta panoramasından bir görünüm; arkada Vittoriosa şehri görülebilmektedir.

YA GEÇMİŞ BİR GİZEMSE..!

DİN KONUSUNDA YAZILI KAYNAK EKSİKLİĞİ DURUMUNDA ARAŞTIRMACILARIN MODERN ÖLÇÜTLERDEN FAYDALANARAK ANLAŞILAMAYACAK KADAR UZAK BİR UYGARLIKTAN VE O DÜNYADAN GERİYE KALANLARI YORUMLAMALARI OLDUKÇA ZORDUR.

İnsan faaliyetleri arasında, canlandırılması en zor olanlarından biri din alanıdır. Yazılı kaynakların eksikliği başa çıkılamaz bir unsurdur: Din elle tutulamaz bir öğenin çok önemli olduğu bir insan faaliyetini oluşturur, öyle ki arkeolojik kalıntılar tarih öncesi toplumun inanç sisteminin bütün oluşturamayan parçalı kanıtlarını ortaya koyarlar. Daha sonra metodoloji açısından, dini her toplumun kültürel manifestolar sisteminin bir parçası olarak düşünürsek, elle tutulabilir dini tutum kalıntılarının analizi, kültürel sistemin diğer katmanlarını oluşturan arkeolojik verilerle ilişkilerini sürdürerek ve bu özellikleri belirleyerek yürütülüyor olmalıdır.

Bu tür bir çalışma için Avusturyalı paleontolog *V. Gordon Childe*'ın da vurguladığı gibi tarih öncesi toplumlara modern kategoriler ve bağlamlar uygulama riskinin farkında olmak gerekir: Bu durumda etnografik örneklerin de gösterdiği gibi laik alan ve din alanı arasında insan faaliyetlerinin tam olarak ayırt edilmesinin *İlk Çağlar*da yeri yoktu. Bu son düşünce, verileri yorumlamak için bir anahtar okuma olarak faydalanılacak bir öğe oluşturur, aksi takdirde modern araştırmacıya anlaşılmaz gelir.

Arkeologların araştırma alanına, arkeolojik açıdan tanınabilir izler bırakan tarih öncesi toplumların oluşturduğu inançlar sistemindeki kültün materyal biçimlerinin incelenmesi düşer.

Tarih öncesi farklı dönemlerdeki dini inancın yeniden canlandırılması öncelikle, araştırma objesi olan toplumun yapılanışı hakkındaki varsayımlardan ve bu toplumların atfettikleri zihinsel kategorilerin şekillenmesinde ortaya çıkar. Örneğin ilahi bir güç tarafından inşa

Gozo Adası'ndaki Xhagra'da tarih öncesinden gelen adak heykeli (MÖ 3600- 3000)

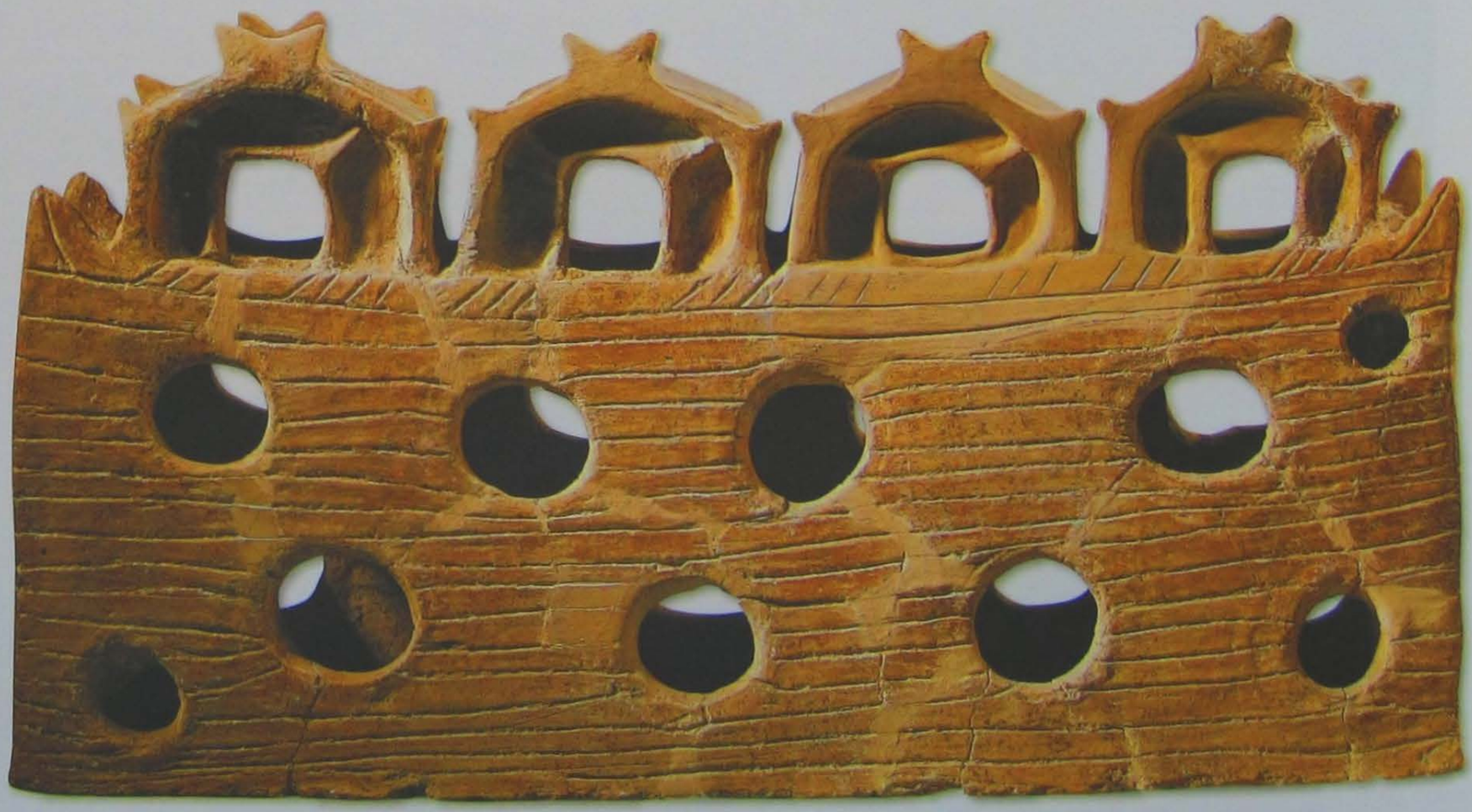

Romanya'da keşfedilen ve Gumelnita Neolitik kültürüne ait taraça üzerindeki dört tapınağı tasvir eden bir örnek.

Malta Adası'nın en önemli sit alanlarından Tarxien'de bulunan sunak.

edildiği düşünülen bir panteon, hiyerarşik olmayan bir toplum tarafından düzenlenmiş olamaz. Elle tutulabilir olmasından yola çıkarak dini faaliyetlerin yeniden oluşturulmasında kullanılan başka bir faktör, sürekli gelişim içinde olan arkeolojik verilerin tümüdür. Hem bu yönüyle hem de teorik ve değerlendirme yönleriyle ilgili olarak, geleneksel *Prehistorya* ve *Protohistorya*nın alt bölümlere ayrıldığı dönemler arasında derin farklar vardır: *Paleolitik*, *Neolitik* ve *Tunç Çağı (Bronz Çağı)*.

Malta'da Gozo Adası'nda, Xhagra'da bulunan adak grubu.

Hagar Qim sit alanında keşfedilmiş ünlü Malta Venüsü heykeli.

PALEOLİTİK ÇAĞ

Tarih öncesi dönem insanının dini davranışlarının en belirgin ipuçları, ölüm ritülelleriyle açığa çıkar. *Paleolitik Çağ*'ın en eski dönemleriyle ilgili olarak, *Orta Paleolitik Çağ*'ın başından itibaren- yaklaşık 100 bin yıl önce- ritüellerle ilgili kanıtların varlığı, araştırmacılar tarafından fikir birliği içinde kabul görmezken Ortadoğu'da olduğu gibi Avrupa'da da erkeklerin, kadınların ve çocukların mezar kanıtları ortaya çıkar.

Orta Paleolitik Çağ boyunca mezarlar bazı ipuçları barındırır. Örneğin bedenin bükümlü konumu ve ona eşlik eden süslerin varlığı ölülerin bedenlerine ilgi gösterildiğinin ilk kanıtlarıdır.

Üst Paleolitik Dönem'in ve *Homo sapien sapiens*'in (modern insan türü) ortaya çıkışıyla mezarlara ilişkin kanıtlar artar. Bunların arasında Avrupa'daki mezarlarda (Fransa ve Ligurya) ölümden sonraki hayata ilişkin koşulları düzenlemek için bir inançlar sisteminin varlığını ortaya koyan, ölüyü karakterize etmeye yarayan giysiler ve özel objeler yer alır.

Franco- Cantabria (Avusturya, Fransa ve İspanya arasında) bölgesinin büyük duvar sanatı tasvirleri söz etmeye değer özellikler taşır. Duvar tasvirleri üzerine çalışan Fransız etnolog ve arkeolog *Andre Leroi- Gourhan*'ın belirlediği karmaşık sembolik sistem, tam olarak içeriğini belirlemenin imkânsız olduğu bir *Paleolitik* dinin varlığının ipuçlarını gösterir.

Araştırmalar ve Keşifler

PALEOLİTİK SANATIN DİNİ YORUMU

Henri Breuil'in geliştirdiği Paleolitik sanat teorisine göre bu dönem resimlerinin tatmin edici özelliği vardı: Bir avı tasvir etmek ölümü desteklemek anlamına gelebiliyor, vahşi bir hayvanı çizmek korunmanın garanti altına alındığını gösterebiliyordu. Böylesi bir yorum, yalnız anlamı farklı figüratif öğeleri düşündürmeye eğilimlidir. Karşılıklı ilişkiler arasındaki bağ ve değişik hayvan türleri arasındaki varlığın ve yokluğun sıklığını analiz eden Leroi- Gourhan, Paleolitik kompozisyonların, içerisinde kadın ve erkeğin kökeni olarak yorumlanan başlıca iki öğenin belirlendiği belli bir sembolik dile cevap verdiğini ileri süren bir hipotez geliştirmiştir. Bunlar sırasıyla birbirine zıt ya da tamamlayıcı pozisyonlarda daha az görünen diğer hayvan figürleriyle birlikte at ve bizonla (ya da vahşi öküzler) tasvir edilmiştir. Büyük gruplarda bir mağara ve diğerleri arasında ya da farklı bölgelerde bazı türlerin sıklığının çeşitli olabilme olasılığı, mağara tapınaklarını ve farklı ülkeleri ziyaret eden gruplar arasında farklılığın var olduğunu ortaya koymuştur.

Fransa'da Üst Paleolitik Dönem'e ait Le Placard'ta bulunmuş ren geyiği boynuzundan delikli baston.

Bask topraklarında Santimamine Mağarası'ndaki kayalara oyulmuş resimler. Fransız Henri Breuil'in teorisine göre bu resimlerin yatıştırıcı özelliği vardı.

Malta Adası'ndaki Tarxien'de bulunmuş ana tanrıçayı tasvir eden heykel parçası.

Neolitik Çağ'ın ilerlemiş bir evresine ait Sardinya'daki Accodi Dağı anıtından bir görünüm.

Ön Plandakiler

BALKAN YARIMADASI'NIN ANA TANRIÇASI

Neolitik dini inancın aşırı titizlikle düzenlenmiş bir anlayışı, bu dönemin kültürleriyle oluşturulmuş belgelere dayanarak Balkan Yarımadası'nın farazi bir Neolitik panteonunu yeniden oluşturan Marja Gimbutas tarafından ifade edilmiştir. Spesifik özelliklere göre farklı diğer kadın ilahi güçlerle birlikte ana figür Büyük Toprak Ana ya da bereket tanrıçası olmalı. Erkek figürü ise bir boğa tasvirinde görülebilmektedir. Görevlerinin ilahi güçten çok bağışçı olduğu gibi cinsiyet tanımının her zaman kesin gibi görünmediği heykellere yapılacak yorumdan dolayı bu teori tartışmaya sunulmuştur.

Malta'daki Hagar Qim Tapınağı'nda bulunan ana tanrıça heykeli.

METALLER ÇAĞI

Bazı araştırmacılara göre, Ortadoğu ve Avrupa'da yeni yerleşim şekillerine yol açan Neolitik devrimin sebepleri, yeni dini şekillerin doğuşu ve tanrı figürünün kişileştirilmesiyle bağıntılandırılacak insan ve doğa arasındaki ilişkinin değişmesinde aranmalıdır. Bu tür değerlendirmelerin kanıtlanması zor olsa da Neolitik dönemden itibaren sistematik bir biçimde toplumların yaşamındaki olağanüstü alandan elde edilen özellikler belirlenebilmektedir: Ölülerin gömülmesine ilişkin belirli ritüellerin yer altı gömütlüklerinde bulunması, yerleşim yerlerinde ve mağaralarda sunaklar ve ritüel gömme şekilleri: Yine yerleşim yerlerinde, özellikle Balkan Avrupa'sında diğerlerinden farklı olan dini bir işlevi olduğu ileri sürülen yapıların mevcut olması; nihayetinde dönemin bitmesiyle kültsel alanla ilişkilendirilebilir büyük mimari komplekslerin inşa edilmesi.

Çok basit olsa da tanrının genellikle sembolik bir imgeyle tasvir edildiğini, dinler tarihinin önermelerine rağmen bir araştırmacı için arkeolojik belgelerle ortaya çıkan sembollerin anlamını belirlemek zordur, plastik antropomorfun yorumlanmasında tanrı tasviri ve bağışçının ayırt edilmesinde sorun olduğu gibi. Diğer yandan arkeolojik bağlamda oldukça sık rastlanılan adakların varlığı, genelde bize tanıdık gelmese de böyle bir tapınmanın alıcısının varlığını ilahi bir alanla ilişkilendirilebilir.

Bu tür sorunlar, bugün araştırmacılar arasında fikir birliğine varılmamış bu alana ilişkin yorumların çağı olan Neolitik dönemin dini yönlerinin incelenmesinde çok yaygındır. Neolitik dönemin ilerleyen evrelerinde Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde kült yapıların kanıtları ortaya çıkar; Kuzey Sardinya'daki Accodi Dağı anıtı çok büyüktür, bir rampayla çıkılan, tepesinde kırmızıya boyanmış duvarlarıyla bir odası olan piramitli büyük yapıdır. Kuzey Avrupa'da ise aralarında ünlü Avebury ve Stonehenge'in bulunduğu taş daireler belgelenmiştir.

Liguria'daki Balzi Rossi'nin Barma Grande'sinde keşfedilen tarih öncesi döneme ait, yerel müzede korunan üç gömülü mezar.

Geçmişe Dair Kanıtlar

BRONZ ÇAĞI'NDA AVRUPA'NIN GÜNEŞ KÜLTÜ

Altın bir diskle temsil edilen Danimarka'da Trundholm'de bulunmuş dini amaçlı en ünlü el yapımlarından biri olan "güneş" bir çift atla taşınmaktadır. Sembolik olarak çoktan Neolitik (Bakır Çağı) dikilitaşlarda temsil edilen güneş, Avrupa'nın Bronz Çağı'nda çok daha önemli bir rol üstlenir. Silahlanma ile ilgili objelerin (kılıçlar, dizçekler) üzerindeki süslemelerle aynı zamanda dini bir değere sahip altın levhalar ve son Bronz Çağı'na ait ölü külü kapları üzerinde belgelenmiş güneş diskini taşıyan bir çift kuğunun çektiği sandal sembolü çok yaygındır. Ateşin merkezi bir görev üstlendiği ölü yakma töreninde göklerdeki yıldızın ilahileştirilmesinden doğan önemi yansıttığı görülmektedir.

Neolitik dönemde kronolojik olarak *İlkçağ Avrupa*'sının eşi benzeri görülmemiş anıt grubunun inşa edildiği görülür; Malta Adası'nın tapınakları.

Bu dev yapıların içinde kurbanlar için sunakların var olması ve Tarxien Tapınağı'nda neredeyse doğal büyüklükte kült heykelin bulunması, bu yerlere *İlkçağ Avrupa*'sının karmaşık inançlar sisteminin varlığının en önemli kanıtları olma özelliği kazandırır.

Avrupa toplumunda savaşçı rolünün ortaya çıkmasıyla tüm Avrupa topraklarında tek bir yorumu olmayan heykel- dikilitaşlar gibi yeni bir arkeoloji kaynağı sınıfı ortaya çıkmaktadır: İlahi varlıkların tasvirleri ya da kahramanlaşmış ataların tasvirleri olabilirler.

Tarxien Tapınağı'nın orijinal parçalarıyla inşa edilmiş bir tapınak modeli.

Gozo Adası'ndaki Xhagra sit alanından adak heykeli.

Bronz çağıyla, Stonehenge gibi anıtların kullanılması devam ederken, özelliklerine ya da bulunduğu bağlama göre adak ve kült alanıyla ilişkilendirilebilir ve güneş kültünün giderek kabul edildiğini varsaymayı uygun gören objeler çok çeşitli ve önemlidir.

İspanya'daki Santimamine Mağarası'nda resmedilen bir bizon. Atlar ve bizonlar lider erkeğin tasvirleri olarak yorumlanmıştır.

GEÇMİŞTEKİ TAKIMADALAR

Üç adadan oluşan Malta Takımadası (243 km²'lik Malta, 69 km²'lik Gozo, 2 km²'lik Comino adacığı), dünyada en yoğun ve çeşitli arkeolojik ve tarihi belgelere sahip bir bölgedir. Tüm bu anıtlardaki hâkim renk, büyük megalitik tapınaklardan *Fenike* ve *Roma* döneminin anıt kalıntılarına, 1500 ve 1600'lü yılların büyük askeri yapılarına kadar, adanın jeolojik oluşumunun en sağlam katmanlarından birini temsil eden *globijerin* adı verilen özel kalker taşın parlak sarısıdır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 5000- 4100	Neolitik dönem. Ghar Dalam evrelerine ayrılan Neolitik dönem, Sicilya'dan Ghar Dalam'a tarih öncesi çağa ait mağaraya gelen ilk insan gruplarının yerleşim yerlerinin izlerini taşır. (MÖ 5000- 4500), Skorba'da seramikli köy (MÖ 4500- 4400 Gri Skorba ve MÖ 4400- 4100 Kırmızı Skorba) arası.
MÖ 4100- 2500	Büyük tapınaklar dönemi. Zebbug (MÖ 4100-3800) ve Mgarr (MÖ 3800- 3600) adı verilen ilk evrelerde Ggantija (MÖ3600- 3000), Saflieni (MÖ 3300- 3000), Tarxien (MÖ 3300- 2500) olarak adlandırılan çağların megalitik yapılarında kılavuzluk eden bu çağ başlar.
MÖ 2500- 700	Bronz ve Demir Çağı. Büyük tapınakların uygarlığının yok olması ve adaların geçici olarak terk edilmesi. Yeni bir toplumun ortaya çıkışıyla metallerin, dolmen mezarların ve büyük savunma surlarının gelişi.
MÖ 700- 218	Fenike-Pön dönemi. Fenike işgali, Tas Silg'de Astarte Tapınağı'nın inşa edilmesi. 6. yüzyıl ortasından itibaren Kartaca ile dağınık ilişkiler.
MÖ 218- MS 535	Roma ve Erken-Hıristiyan dönemi. Aziz Paul Milqi'de Rabat Villası. Rabat'da Aziz Paul'un yeraltı mezarı.

Müzede yeniden inşa edilen Rabat'ın büyük Roma villasının kalıntıları.

Kısa açıklamalar:
- ● *Tarih öncesine ait bulgular*
- ■ *Fenike bulguları*
- ▲ *Roma bulguları*
- M *Arkeoloji Müzesi*

Hal Saflieni
Başlıca bulgular:
● Yeraltından üç kat kazılan yeraltı tapınağı ve mezarlığı (üstte). MÖ 3300- 3000 olarak tarihlendirilen Hal Saflieni 1900'lerin ilk yıllarında keşfedilmiştir. Hal Saflieni'den ünlü "Uyuyan Kadın"ın da bulunduğu çeşitli kültsel heykeller gün ışığına çıkarılmıştır (sağda).

Medina-Rabat
Başlıca bulgular:
▲ Malta'nın merkezindeki Arkeoloji Müzesi'nde büyük Roma villasının kalıntıları bulunmaktadır. Aziz Paul yeraltı mezarı.

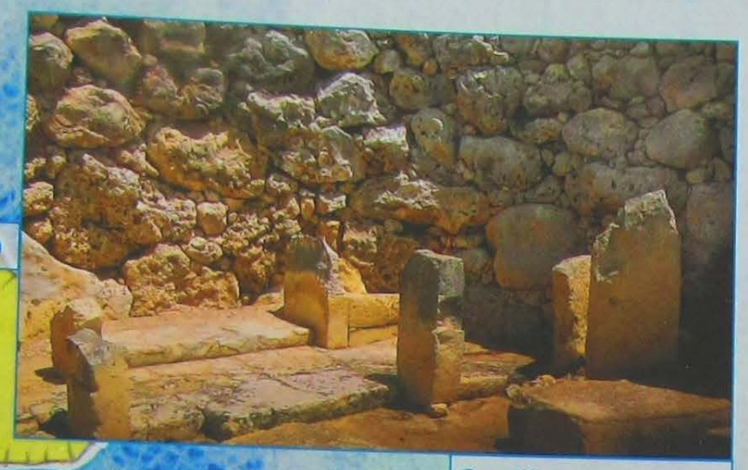

Ggantija

Ggantija
Başlıca bulgular:
- En gösterişli megalitik tapınak Gozo Adası'nda yer almaktadır. Apsisli bölümleriyle iki tapınak (fotoğraftaki), büyük kemerli surlarla çevrelenmiştir.

Valletta
Başlıca bulgular:
- Malta'nın başkentindeki megalitik tapınaklarda ve Fenike-Pön ve Roma döneminin yapılarındaki kazılar sırasında ortaya çıkan başlıca bulgular Ulusal Müze'de sergilenmektedir. (üstte).

Comino

Aziz Paul Koyu

Skorba

Ta-Hagrat

Valletta

Medina-Rabat

Tas Silg
Başlıca bulgular:
- Çok eski megalitik bir tapınağın kalıntıları üzerine kurulan Fenike dönemi büyük tapınağının kalıntılarıyla geniş bir arkeolojik alan.

Hagar Qim ve Minajdra
Başlıca bulgular:
- Adanın güneybatısında yer alan tipik at nalı şeklinde plana sahip yapılarıyla iki tapınak kompleksi. Hagar Qim'den ünlü Malta Venüsü heykeli gün ışığına çıkarılmıştır.

Hagar Qim ve Minajdra

Tarxien

Hal Saflieni

Tarxien
Başlıca bulgular:
- Büyük Tapınaklar Döneminin evrelerine adını veren megalitik tapınak. MÖ IV ile III. binyıl arasında inşa edilmiş dört farklı tapınaktan oluşmaktadır. Tarxien Tapınağı'nda bulunan çok sayıda heykel Valletta Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Tas Silg

Ghar Dalam

İNSANIN KÖKENİ

TARİH ÖNCESİ DÖNEMİN İNCELENMESİNİ TANIMLAYAN PALEONTOLOJİ TARİHİ, AYNI ZAMANDA BÜYÜK KEŞİFLERİN VE YAZIDAN ÖNCEKİ UYGARLIKLARIN GEÇMİŞİNİ YENİDEN CANLANDIRMAK İÇİN BAŞVURULAN BİR BİLİM DALIDIR.

Oldukça genç bir disiplin olan paleontoloji, zaman zaman farklı yönelimlere, doğal bilimlere, antropolojiye, etnolojiye, tarihe, coğrafyaya, matematiğe ve istatistiğe başvurarak kendi kimliğini arayan bir bilim dalıdır. Bu disiplinin gelişimi, sürekli olarak olguların doğruluğunu tartışmaya açan gelişim içindeki verilerden etkilenmiştir; geçmişin canlandırılmasında bazen hayal edilemeyecek sıçramalara izin veren metodolojiler ve araştırma teknolojileri tarihidir aynı zamanda. Fakat her şeyden önce yorumlayıcı düşüncenin tarihi, keşiflerin anlaşılması ve yorumlanması için bir araçtır.

PALEONTOLOJİK ÇALIŞMALAR

İlk Çağ üzerine yapılan modern araştırmaların doğuşu, insanlığın antik objeleri tanımasına ve antik tarihin anlaşılması için *İncil*'i tek başvuru kaynağı olarak gören anlayışın aşılmasına sıkıca bağlıdır. 17. yüzyılda *İncil* temel alınarak yapılan düzenlemelere göre evren İsa'nın doğuşundan yaklaşık 4000 yıl önce yaratılmıştı. *Yunan* ve *Roma* antik kültürlerinin var oluş kavramı, 1500'lü ve 1600'lü yıllar arasında toplanan objelerin ve kâşifler ile Avrupalı kolonicilerin temasa geçtiği ilkel aletler kullanarak yaşayan halkların gözlemlerinin karşılaştırılmasıyla oluşmuştur. 18. yüzyılın ortasında jeolojik incelemelerin ilerlemesi, *Buffon Kontu Natüralist Georges- Louis Leclere* tarafından yeryüzünün tarihi üzerine bir teori hazırlanmasına yol açmıştır. Bilimsel modern disiplinlerin temelini oluşturan bu çalışmaların kabulü, çelişkileri de beraberinde getirmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anıt mezarların ilk kazıları ve büyük megalitik kompleksler üzerine yapılan incelemelerle Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yapılan paleontolojik incelemeler artar.

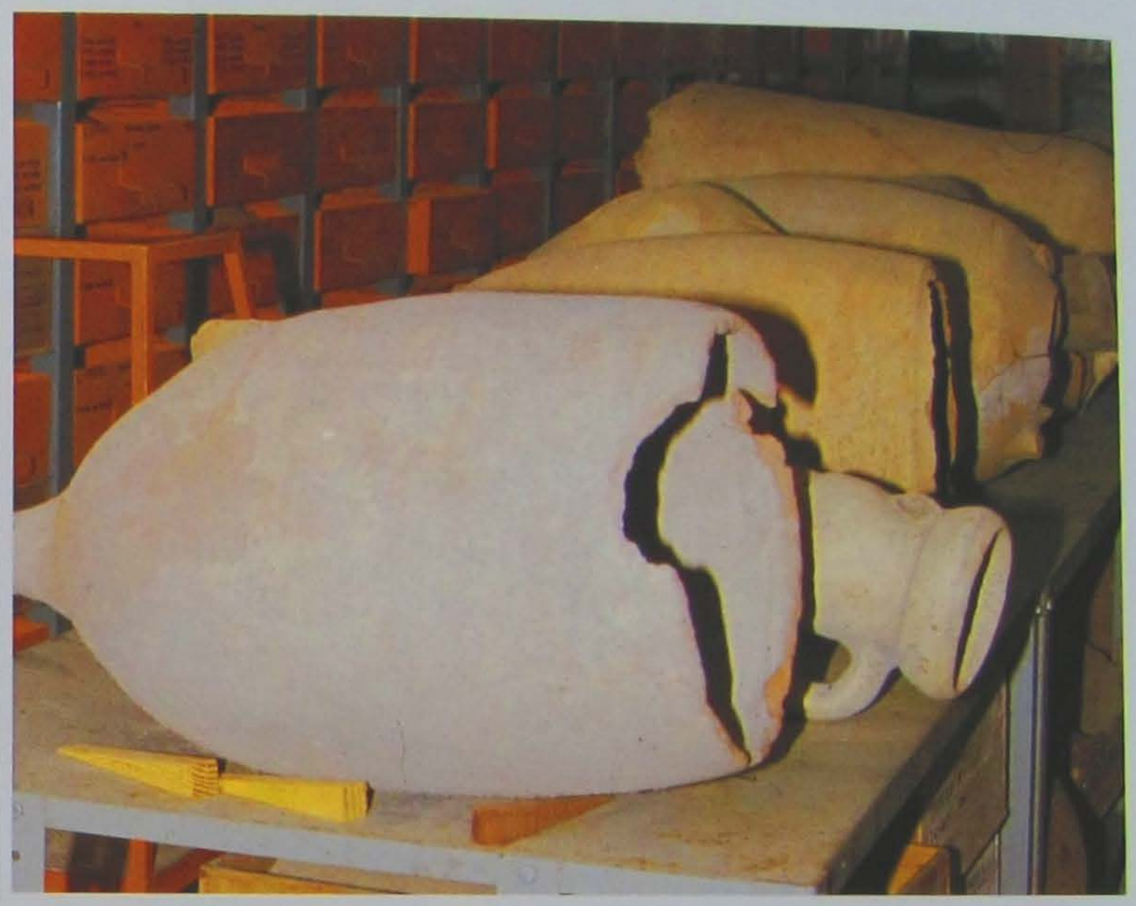

Lipari'deki Eoliano Müzesi'nin yeraltında deposundan bir görünüm.

Fransız *J. Boucher de Perthes*, Somme'deki Abbeville'nin çakıllı kumlarının içerisinde toplanan verilere dayanarak yaklaşık 20 yıl boyunca karşı çıkılan, insanın yaptığı taş aletler ile nesli tükenmiş hayvan kalıntıları arasında bir ortaklık olduğunu ortaya koyması için 1800'lerin 30'lu ve 40'lı yıllarını beklemek gerekecektir.

Bu ilk öncü evreyi, *Edouard Lartet*'in Perigord'daki faaliyetleri ile *Gabriel de Mortillet*'in 1867'de paleolitik dönem üzerine yaptığı ilk çalışmalar arasında hatırlanabilecek zengin bir araştırma faaliyeti takip eder. Yine bu yıllarda (1880), *Altamira Mağarası*'nın paleolitik resimlerinin ve 1900'lerin başında sona eren on yıllık bir eleştirinin paleolitik bir sanatın varlığı üzerine ilk baskısı ortaya çıkar. 19. yüzyılın ilk yarısında antikitenin yazılı kaynaklar olmaksızın Danimarkalı araştırmacı *Christian Jurgensen Thomsen* tarafından ilk tarih belirleme sisteminin formülü ileri sürülür.

Kopenhag Müzesi'nin arkeoloji koleksiyonlarının düzenlenmesiyle Thomsen, 1836'daki "Guida alle antichita nordiche/Antik Kuzey'in Rehberi"de *Prehistorik* objelerin üç ana döneme ayrıldığı üç çağın sistemini sergiler: *Taş Devri, Tunç Devri* ve *Demir Çağı*.

Thomsen'ın başlattığı çalışmayı takip eden bir başka Danimarkalı paleontolog *Jens J.A. Worsaae*, Danimarka'nın tarih öncesi döneminin üç evreli formülünün Avrupa'nın tüm *Prehistorik* antikitelerine uygulanabileceğini varsayar.

1800'lerin 40'lı yıllarından itibaren İtalya'da da, Alp Dağları'nın kuzeyinde kalan ülkelerdeki meslektaşlarıyla sıkı ilişki içinde olan araştırmacılar tarafından *Prehistorya*'ya karşı bilimsel bir ilgi gelişir. Bu gelişmelerde, Avrupa'nın büyük uluslarının kolonicilik merakının

Araştırmalar ve Keşifler

PARÇALANMIŞ VE PARLATILMIŞ TAŞ OBJELERİN YORUMU

İnsanoğlunun ilk kez ürettiği çakmaktaşından el yapımı okların ve taş baltaların doğru değerlendirmesini 1500'li yılların ikinci yarısında yaşamış Vatikan'ın botanik bahçelerinin yöneticisi *Michele Mercati*'ye borçluyuz. Nitekim el yapımı taştan ürünler, dönemin alimleri tarafından yıldırımların ürünü olarak yorumlanıyordu. Fakat *Mercati*'nin eseri, "Metallotheca" sadece 1700'lü yılların başında yayımlanabilmiştir. Fosiller, kayalar ve diğer ilgi çeken şeylerle birlikte toplanan taş aletlerin, metallerin keşfedilmesinden ve kullanılmasından önceki bir dönemde üretildiğinin bilinmesi oldukça yenidir.

yaygınlaşması sonucu gelişen etnolojik araştırmaların katkısı büyük olmuştur. 1877'de yayınlanan "American Society" adlı kitabındaki, hem en uzak geçmişteki insan topluluklarının hem de çağdaş halkların daha az karmaşık toplumlarının çerçevelenebileceği ilk evreler (vahşilik, barbarlık, uygarlık) teorisini Amerikalı araştırmacı *Henri Morgan*'a borçluyuz.

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yılları arasında, kendisinin de tipoloji olarak adlandırdığı bir yönteme göre el yapımı objelerin formüle edilmiş çalışmasını baz alarak Avrupa'nın *Prehistorya* ve *Protohistorya*'sının çerçeve içine alındığı büyük eserlerin ortaya çıkmasını borçlu olduğumuz İsviçreli *Oscar Montelius*'un eseri gelişir.

19.yüzyılın bitimiyle İtalya'da önceki yılları karakterize etmiş olan pozitivist düzenlemeye karşı çıkan bir araştırma yöntemi ilerler. Bu panoramada, Güney İtalya'nın ve Sicilya'nın *Prehistorya* ve *Protohistorya*'sının çerçevelenmesine ve tanınmasına önemli katkılarda bulunan arkeolog *Paolo Orsi* figürü göze çarpar. Tarih öncesi antikite çalışmalarının ideolojilerin hizmetinde olduğu iki savaş arasındaki dönemde tarihi kültürel okul ya da *Viyana Okulu* İtalya'da etkisini hissettirir. Etnolojik çalışmaların ortamında doğan ve İtalyan *Prehistorya* çalışmalarını etkileyen bu akım için araştırmanın odak noktası kültürlerin kökeninin ve onların yayılma şekillerinin bilinmesiydi. Bu dönemde İtalya'da paleolitik dönem üzerine yapılan araştırmaların hariç olduğu, araştırma ve bilimsel üretim seviyesinde bir zayıflama görülür.

Ligurya'daki ve Eolie Adaları'ndaki araştırmalarıyla bugün hala başvurulan *Neolitik* ve *Bronz Çağı* için kültürel bir bölüm ileri süren ve İtalyan arkeologların yeni kuşakları için araştırmaların çeşitli yönlerinin ele alınmasında -kazı incelemesinden yayımlanmasına- bir disiplin modeli oluşturan *Luigi Bernabo Brea*'nın rolü İtalya'da paleontoloji çalışmalarının yeniden doğuşu için çok önemli olmuştur. Yine *II. Dünya Savaşı*'ndan sonra arkeoloji alanında faydalı olabilecek bilimsel yöntemlerin gelişmesi daha geniş anlamıyla antik alanda bilgi edinebilme kapasitesinde kalitenin artmasını sağlamıştır. 1949'da *Karbon 14 Testi* ile tarih belirleme yönteminin Amerikalı kimyager *Willard Libby* tarafından icat edilmesi, tarih belirleme ve yakın *Prehistorya* ve *Protohistorya*'nın Avrupalı toplumlarının yorumlanması için yeni perspektifler açmıştır. 50'li yıllarda en eski tarih öncesi dönemlerin ve yıllardır araştırmaların sürdüğü Tanzanya'daki Olduvai Boğazı'nda *Louis* ve *Marky Leakey* tarafından *hominid* kalıntılarının ilk muhteşem keşiflerinin tarihlerinin belirlenmesinde kullanılan *Potasyum Argon Yöntemi*'nin kullanıldığı görülür.

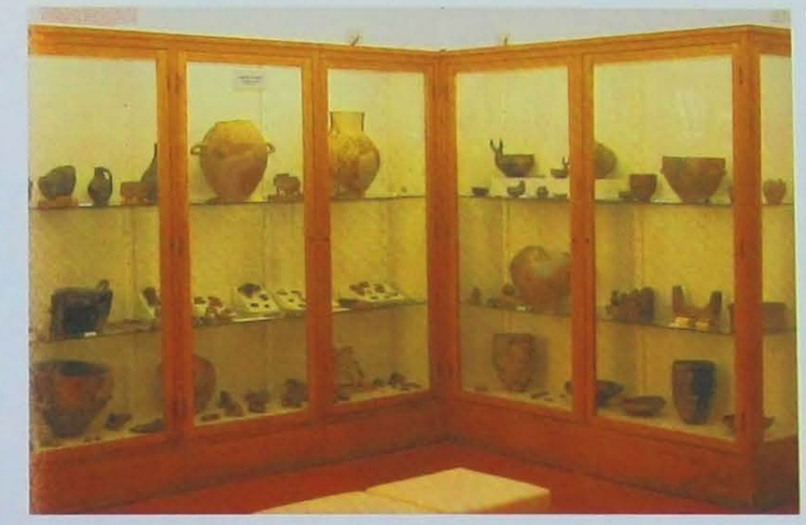

Luigi Bernabeo Brea'nın ve Akdeniz Havzası'nın kazıları, İtalyan tarih öncesi dönemi için çok önemli olmuştur. Ligurya'daki Arene Candide'nin ve Eolie Adaları'nın mağaralarında gerçekleştirilen kazıları özellikle hatırlıyoruz. Yandaki fotoğrafta Bernabeo Brea'nın Lipari Adası'ndaki Eoliano Müzesi'nin salonlarından birini görüyoruz.

Panarea'daki Milazzo Köyü'nden panoramik bir görünüm.

V. GORDON CHILDE'NİN FİKİRLERİ

Avrupa'da araştırmacı kuşakları etkileyen V. Gordon Childe'nın yazılarının büyüsü, arkeoloji çalışmalarına ekonomi, sosyoloji ve antropoloji öğelerinin girmesinde yatmaktadır. Uzun bir araştırma faaliyetinde fikirleri değişik evrelerden geçmiştir: Öncelikle, İlk Çağ toplumlarının doğrudan bir ifadesi olarak Avrupa'nın arkeolojik kültürlerini incelemiş (1929) ve değişimleri, halkların istilasının ve el yapımı ve teknolojilerin yayılmasının meyvesi olarak yorumlamıştır.
Toplumların ekonomik yönlerinin yeniden oluşturulmasıyla ilgilenen Gordon Childe, Ortadoğu'nun (1934) Prehistorya'sında iki önemli evreyi belirlemiştir: Neolitik devrim ve Kent devrimi. Avrupa'da tarımın ortaya çıkışını Doğu'dan yeni fikirlerle bitkiler ve evcil hayvanların yayılmasından kaynaklanması olarak açıklar. Bu bağlamlar eleştirilere maruz kalmış ve küçük görülmüş olmasına rağmen tezleri bugün hala geçerliliklerini korumaktadır.
1936'dan itibaren tarihi değişimlerin üzerine yapılan analizler, Avusturyalı paleontologu ekonomik faktörleri daha baskın gören bir konumdan toplumun diğer yönlerini de işin içine dâhil eden daha oylumlu bir görüşe taşımıştır.

Tanzanya'daki Laetoli'de keşfedilen hominidin izleri. Soldaki daha küçük bir insanın izleridir. Çaprazdaki üçgen izler ise bir memelinindir.

MODERN PALEONTOLOJİ

Neolitik ve *Bronz Çağı* arasında dönemler üzerinde aydınlatıcı tarihsel sentezler yayımlayarak 1920'li yıllardan itibaren *Büyük Britanya*'da çalışmış olan Avusturyalı araştırmacı *V. Gordon Childe*'nin fikirlerinin dolaşımından yeni bir teorik soluk gelmesi için *II. Dünya Savaşı* sonrasındaki yıllara kadar beklenmesi gerekmişti.

YENİ YÖNELİMLER

İlk Çağ verilerinin yorumlanmasında kullanılan bilimsel disiplinlerin gelişen rolü yanında Avrupa paleontolojisinde büyük bir etki yaratan ABD'de doğmuş *Yeni Arkeoloji* adı verilen akım, paleontolojinin gelişimi için çok önemli olmuştur. *Yeni Arkeoloji*'nin geleneksel arkeoloji üzerindeki teorilerinden doğan görüş ayrılığı dalgası farklı teorik ve metodolojik yöntemlerin kabulünden ya da eleştirilmesinden öteye varan paleontolojik araştırma anlayışında bir değişime sebep olmuştur. Kalıcı tarihi-kültürel geleneğin yanında diyalektik materyalizmden etkilenen tarihçi akımın yol aldığı İtalya'da *Yeni Arkeoloji*'nin teorileri disiplinin teorik ve yorumlayıcı perspektifleri üzerine yararlı bir tartışma başlatmış ve araştırma yöntem ve tekniklerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aralarında mezarların ve sembolik yönlerin analizlerini derinleştirenlerin göze çarptığı, Anglosakson dünyasındaki araştırmaların sonraki gelişimleri, İtalyan paleontolojisinin Avrupalı incelemeleriyle ilerlemeci ve umutlu entegrasyonun işareti olan arkeolojik tartışmaya hızlıca dâhil olmuştur.

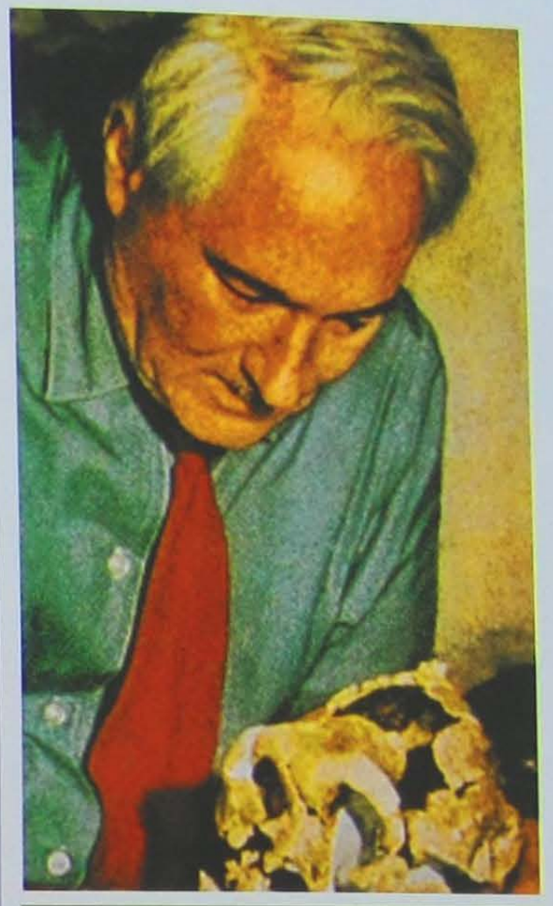

Paleontolog Luis Leakey, Olduvai Boğazı'nda Kuzey Tanzanya'da keşfettiği "Zinjanthropus" olarak bilinen "Australopithecus boisei"nin kafatasını inceliyor.

Olduvai Boğazı'ndaki kazılar sırasında nesli tükenmiş bir filin kemikleri arasında dağılmış 100'ü aşkın el yapımı obje keşfedilmiştir.

UZUN BARIŞ DÖNEMLERİNİN KENTİ

COĞRAFİ KONUMUNDAN DOLAYI ÇİN'İN MERKEZİNİ OLUŞTURAN VE İMPARATORLUĞUN ODAĞINDA YER ALAN ÜNLÜ Xİ'AN ŞEHRİ, DOKUZ HÜKÜMDARLIK HANEDANI TARAFINDAN BAŞKENT SEÇİLMİŞTİ.

Bugünkü Çin'de, *Shaanxi*'nin başkenti *Xi'an* şehrinden söz etmek ve geçmişin görkemli günlerini anımsatmak, Çin tarihinin önemli sayfalarını yeniden karıştırmak, uzun süre, özellikle *Han* (MÖ 206- MS 220) ve *Tang* (MS 618-907) hanedanlıkları boyunca Antik Çin'in politik, sanatsal ve kültürel yaşamının merkezi olan bir bölgeyle ilgilenmek anlamına gelir. Bu; 7. yüzyıldan 10. yüzyıla uzanan, bizi zor ve tabii ki pek de parlak olmayan yüzyıllara geri götüren düşüncenin ışığında, ayrıca o dönemde *Çin İmparatorluğu*'nun odak merkezi olmasının yanı sıra, dünyanın en büyük, en kalabalık ve en kozmopolit başkenti olan bir Asya şehrinden bahsetmek anlamına da gelir.

Tabii ki bugün her kim *Xi'an*'ı ziyaret ederse, şehrin sahip olduğu parlak geçmişi hayal edemez. Çünkü günümüz ziyaretçileri, eski ihtişamın gözler önüne serildiği şehirlerin aksine *Xi'an*'da antik yapıların birçoğunu görememektedir. Diğer birçok tarihi Çin bölgesinde olduğu gibi *Xi'an*'da da bu yapılar korunamamıştır. Çünkü bu ülkenin mimarisi – Pekin *Yasak Şehir*'deki gösterişli sarayların örnek teşkil ettiği imparatorluk mimarisi de – daima ahşabı taşa tercih etmiştir. Bu şekilde inşa edilen binalar, kaçınılmaz olarak zamanın ve hava koşullarının etkisinde kalmış ya da istila dönemlerinde, yahut kanlı hanedanlık değişimleri esnasında şehirlerin ateşe verildiği dönemlerde, insanoğlunun yıkıcı öfkesinin kurbanı olmuştur. İlk olarak *Tang* döneminde inşa edilen iki ünlü pagoda (Uzakdoğu'da tapınak) dışında, *Xi'an* şehri, taş yapı olarak yalnızca sur yolunu barındırmaktadır: Aslında, bu büyük bir döşeme taşı kaplamasıyla korunan *hangtu* - sertleşmiş, sıkıştırılmış toprak – adı verilen geleneksel teknikle yapılan sağlam bir toprak settir.

Zhou Hanedanlığı'na ait yeşim taşından kap.

İmparator Qin Shihuangdi'nin mezarında bulunan ünlü Terrakotta Ordu'dan bir figür.

Şimdiki düzenleri itibarıyla, *Ming Hanedanlığı*'na (1368-1644) tarihlendirilen –bugünkü Çin şehirleri arasında surlarını el değmemiş şekilde koruyan tek şehir– *Xi'an* surları, surların belli başlı tüm şehir yerleşimlerinin, özellikle de başkent konumuna sahip olanların, karakteristik unsuru olduğunu hatırlatmaktadır. Özellikle *Antik Çin*'in şehir sembolü olan sur, iç kısmında imparatorluk saraylarını ve aristokrat yerleşimlerini koruyarak çeşitli kültlere adanmış tapınaklar ve pagodalar ve *Han* ve *Tang* dönemlerinde imparatorluğun dört köşesinden ve yabancı ülkelerden *Xi'an*'a getirilen malların satıldığı yerleri, pazarlar içermekteydi.

Yüzeyde yer alan anıtsal kalıntıların az oluşu ve şehrin zaman içinde maruz kaldığı köklü değişikliklerden dolayı, geçmişteki *Xi'an*'ı tanımaya yönelik en önemli anahtar, şehir arkeolojisinde bulunmaktadır. Bu sayede antik yol güzergahı ve şehir yapısının fizyonomisi gün yüzüne çıkarılmakta, şehir içine çeşitli alanların yerleştirilmesini ve en önemli yapıların düzenlenmesini ortaya koymaktadır. Arkeologlar bu verileri, yazılı kaynaklardan elde edilen ipuçlarıyla karşılaştırarak *Xi'an*'ın *Han* ve *Tang* hanedanlıkları döneminde sahip olduğu ve o dönemde *Çin İmparatorluğu*'nun politik istikrarını simgeleyen adı olan "Uzun barış döneminin hüküm sürdüğü şehir" üzerine *Chang'an* düzenine yönelik hala tamamlanmamış olsa da, bir harita oluşturmayı başardılar.

ÇİN'İN KALBİ

Xi'an'ın nasıl dokuz hanedanlık tarafından başkent merkezi olarak seçildiğini anlamak için herhangi bir harita üzerinde şehrin yerleşim konumunu incelemek yeterlidir. Böylece, özellikle elverişli koşullara sahip, merkezi bir stratejik konuma yerleştirilmiş şehrin, gerçekten de Çin'in coğrafik merkezini oluşturduğu görülecektir. Nitekim *Xi'an*, Qinling dağ zinciri ve merkezi Çin'in büyük ovasını yaran büyük *Sarı Irmak*'ın önemli kollarından biri olan *Wei Irmağı*'nın kıyısına yayılmaktadır. Bu nedenle şehir, doğal olarak, eski çağlardan beri insan varlığını kanıtlayan verimli bir arazi tarafından korunmakta ve sarılmaktadır. Nitekim, *Xi'an*'ın yaklaşık 38 km güneydoğusunda yer alan *Lantian*'da 1963-64 yıllarında ortaya çıkarılan *Büyük İnsansı Maymunlar*a (Hominid) ait kalıntılar *Yontma Taş Çağı*'nın ötesine uzanmaktadır.

Neolitik Çağ boyunca ise *Xi'an* topraklarında *Shaanxi*'nin büyük bir bölümünde olduğu gibi, yoğun insan yerleşimleri vardı. Topraklarda görülen bu büyük

Geçmişin Tanıkları

BANPO SİT ALANI

Neolitik döneme ait Banpo köyü, 1953'te keşfedilmesinden kısa bir süre sonra açık hava müzesi haline getirildiğinden hem halka açılmış hem de olduğu gibi korunabilmiştir. Yangshao kültürünün ilk dönemlerine dayanan sit alanı (Yaklaşık MÖ 4800-4300), ikamet edilen evlerin bulunduğu geniş alan, bu alanı çevreleyen hendek ve ortasında kare ve yuvarlak tabanlı, içlerinde alçaltılmış zemine yapılmış bir ocağın bulunduğu kulübelerden oluşuyordu. Yerleşim alanının tam ortasında bulunan, diğerlerinden daha büyük bir kulübe büyük ihtimalle köy halkının buluşma noktası idi. Bazı kulübelerin aralarında yer alan hendekler yiyecek stoklamak için kullanılıyordu. Mezarlıklar ve kırmızı topraktan üretilen çanak çömleklerin pişirildiği fırınlar Yangshao kültüründe sıklıkla rastlandığı gibi yaşam alanlarının dışındaydı. Seramiklerin üzerinde sıkça görülen resimler arasında stilize edilmiş balıklar ve Banpo halkı için büyük önem taşıyan balık avını tasvir eden sahneler bulunmaktadır.

Üstte ve solda. On bin savaşçıdan oluşan Terrakotta Ordu'dan iki figür.

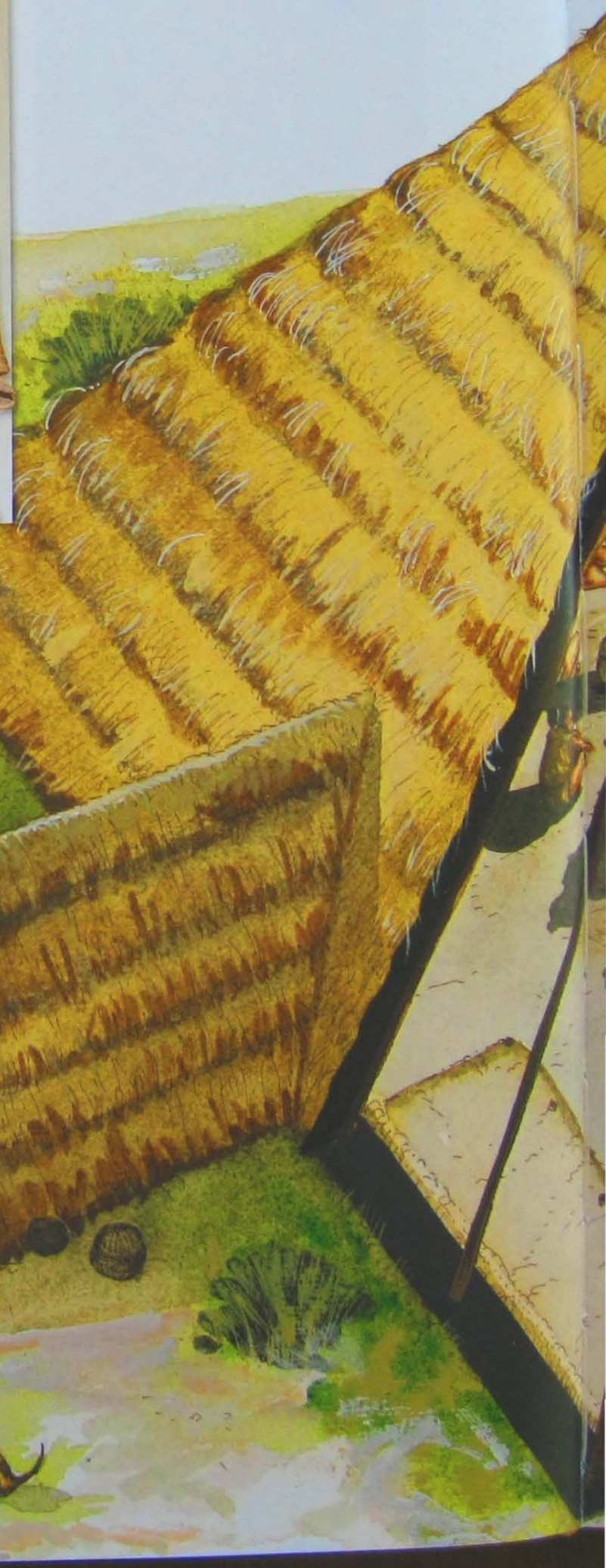

nüfus, besleyici gıdalar bakımından zengin, kolaylıkla işlenebilen Çin topraklarının bu bölümünde var olan sarı renginin ayırt edilebilir kıldığı toprağın sahip olduğu olağanüstü verim ile açıklamaktadır. Sözü edilen toprak, *loess* adı verilen, elle ovulduğunda görülebilir toz tortusu bırakmayan ince bir topraktır.

Pekin'deki Çin Tarih Müzesi'nde sergilenen, siyah seramikten, üç ayaklı, baykuş şeklinde, yiyeceklerin saklanması için kullanılan kap.

Milyon yıl önce başlayan kaya erozyonunun sonucu oluşan, sert kuzey rüzgarlarıyla merkezi Çin bölgelerine taşınan *loess*, yüzlerce metre kalınlıkta devasa bir tabaka halinde ülke topraklarını kaplamıştır. Denize doğru yavaş bir şekilde akan *Sarı Irmak*, ismini aldığı renge boyanarak bu toprakları katetmektedir.

Yanda. Neolitik Banpo Köyü'nden bir kulübenin canlandırma çizimi.

"Children of the Yellow Earth/Sarı Toprağın Çocukları"; Çin'de yapılan arkeoloji araştırmaların öncülerinden biri olan İsveçli jeolog *J. Gunnar Andersson*'un 1921 yılında yürüttüğü kazıların sonuçlarını, 1934'te yayımladığı ve bu sonuçlar sayesinde, ilk defa bir bilim adamının tarih öncesi Çin'de *Neolitik* kültürlerin varlığını ortaya koyduğu önemli bir kitabın adıdır. *Andersson*'un gün ışığına çıkardığı kültür, ilk keşiflerin gerçekleştirildiği *Henan* vilayetindeki köyden esinlenilerek *Yangshao* (MÖ yaklaşık 5000-3000) olarak adlandırılmıştır. Sonraki kazılar Çin'in merkezine ve kuzeybatıya dağılan yerleşimlerle birlikte, *Yangshao* kültürünün geniş yayılımını saptama konusunda olanak sağlamıştır. En önemli sit alanlarından birinde, 50'li yıllarda *Xi'an*'dan çok uzakta bulunmayan bir yer olan *Banpo*'da kazılar başlatılmıştı: Burada belirtilen sit alanı, bir Çin *Neolitik* köyünün bugüne kadar en iyi şekilde korunmuş ve araştırılmış örneğini teşkil etmekte ve bu tarih öncesi çiftçilerin yaşamı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Yangshao halkının geçimini sağlayan karma ekonomide, Kuzey Çin'de tahıla dayanarak yapılan toprak ekimi önemli bir rol oynamaktaydı. Ülkenin daha nemli olan güney ve doğu bölgelerinde ise, diğer *Neolitik* kültürler zamanla, Asyalı toplulukların beslenmesinde temel besin haline gelen pirinç ekimini geliştirerek ilerlemekteydi.

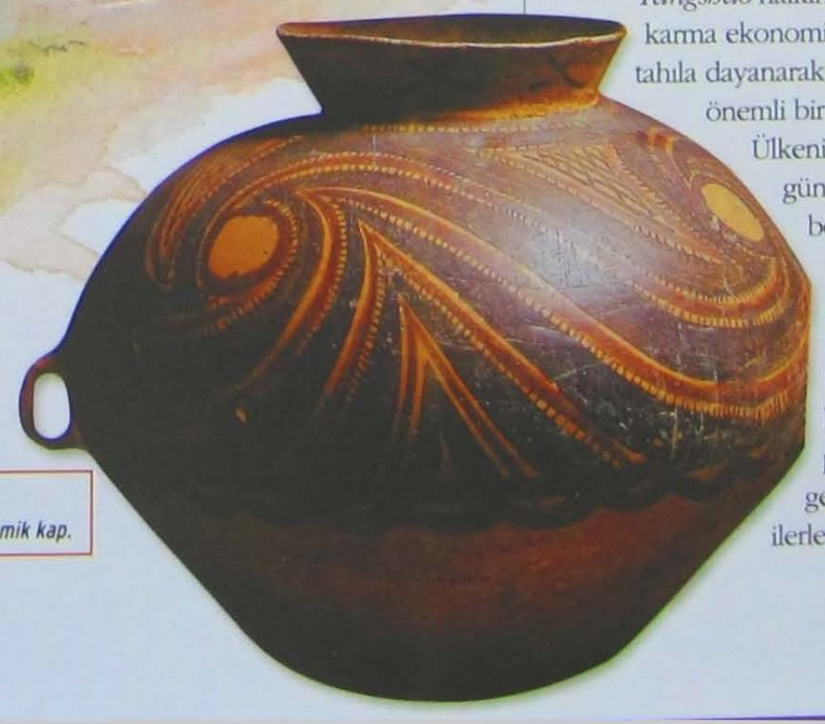

Yangshao kültürü dönemine ait seramik kap.

BAŞKENT Xİ'AN

Xi'an'ın başkent tarihi, *Batı Zhoular Hanedanlığı* (11. yüzyıl- MÖ 770) ve hemen ardından bunları, daha doğuya *Henan* kentine yerleşen Shang (MÖ 16 – 11. yüzyıl) ve atalarını bozguna uğratmaları ile birlikte tarih çağının ortasında başlamaktadır. *Batı Shaanxi* kökenli *Zhoular*, iki başkentlerini 11. yüzyıldan MÖ 770 yılına kadar 300 yıllık bir dönem süresince bu bölgede kurdular. MÖ 770'te kral *Ping Wang*, göçmen toplulukların batı ve kuzeye uyguladıkları baskılar ve güvenlik sıkıntılarından ötürü, siyasi yönetim merkezini biraz daha doğuya kaydırmaya karar verdi. *Zhoular* tarafından *Wei*'in bir kolu olan *Feng Irmağı* kıyıları boyunca, bugünkü *Xi'an*'ın 15 km güneybatısında yer alan bölgeye kurulan *Feng* ve *Hao* başkentlerinin yeri aşağı yukarı bilinmektedir. Ancak bölgede sürdürülen kazılar, bölgede geniş insan yerleşimlerinin varlığını gösteren terrokotta, bronz, kemik ve diğer materyallerden yapılmış buluntuları gün yüzüne çıkarmasına rağmen, şimdiye kadar hiçbir kalıntı bulunamadı. *Xi'an* geniş şekilde arkeolojik buluntuların belgelendiği ilk gerçek parlak dönemini, henüz şekillenen *Çin İmparatorluğu*'nun yeni başkent merkezi olarak seçildiği zaman, yani MÖ 3. yüzyılda yaşadı. *Zhou Krallığı*'nın ikinci yarısı, Çin'de görüş ayrılıklarının yaşandığı uzun bir döneme sahne oldu. Bu sırada, üstünlük için birbirleriyle savaşan bağımsız prenslikler ortaya çıktı.

XİANGYANG'DAKİ İLK İMPARATORUN SARAYI

Çinli araştırmacılar, 1973 yılından itibaren, başkent Xiangyang'da Qin Shihuangdi tarafından inşa ettirilen dev imparatorluk sarayının kalıntılarını araştırmaya başladılar. Sarayı bulduklarında ortaya çıkan, önceki dönem Çin mimarisinin büyük kısmının aksine, sarayın yüksekliğinde gözle görülür bir uzunluk vardı.

Ön Plandakiler

Binanın ihtişamı ile dışarıdan görenler üzerinde etki bırakmaya çalıştığı mutlak gibi görünüyordu. Zemin ve basamaklar üzeri dekoratif ya da kabartmalı yer karoları ile süslü, duvarlar da resimlerle bezeliydi.

Han Hanedanlığı dönemine tarihlendirilen bronz grup. Tek bir atın çektiği araba, üzerinde sürücüsü ve yanında yolcusu ile 1969 yılında Kansu'daki Wu-Wei'de bulunmuştur ve günümüzde Pekin'de koruma altındadır.

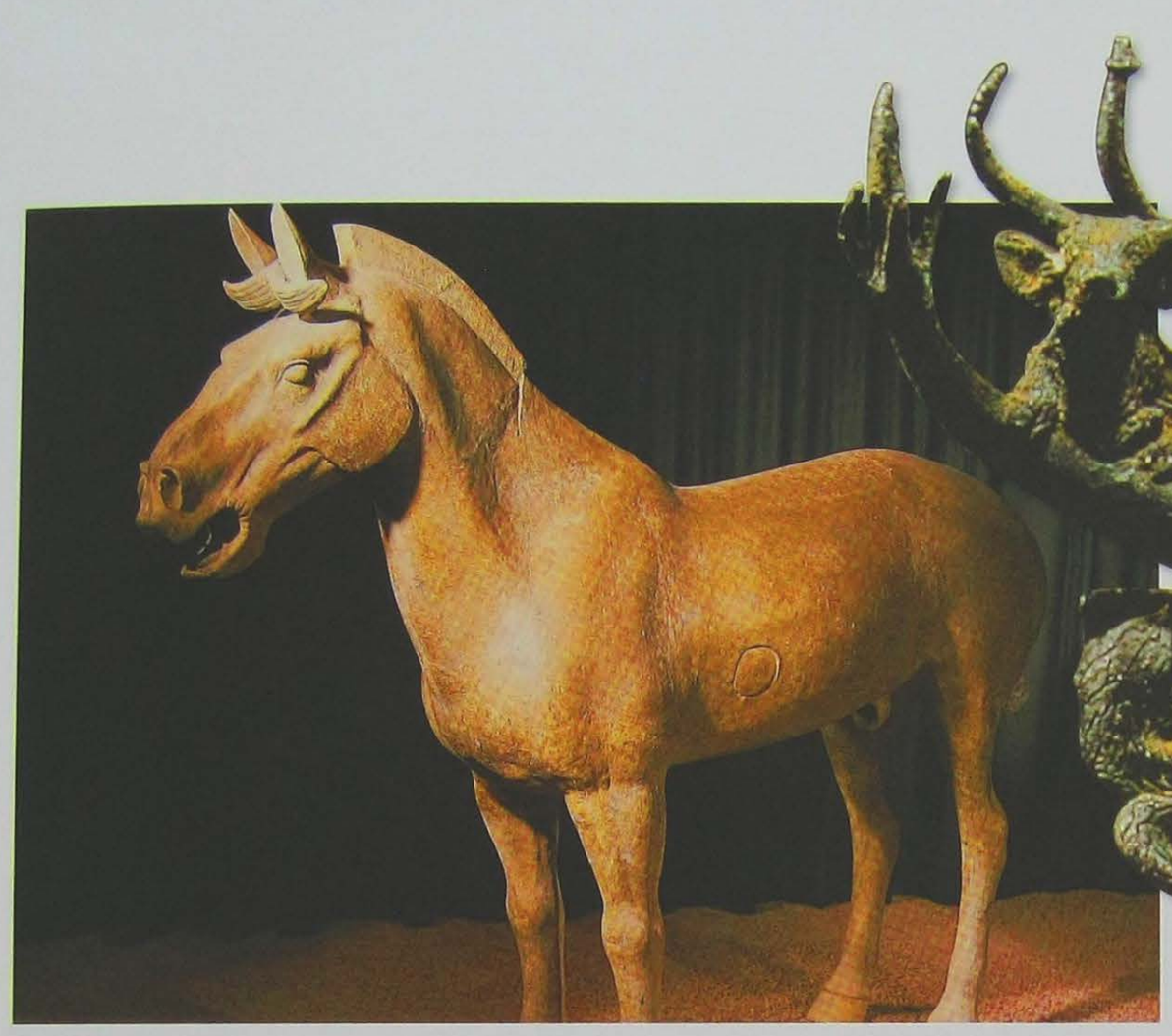

Terrakotta Ordu'nun bir parçası olan beş yüz attan biri.

At binicisini tasvir eden bronz heykel.

Bu prensliklerden biri olan *Qin Krallığı*, birbiri ardına tüm rakiplerini yenilgiye uğrattı ve MÖ 221 yılında ülkeyi tek bir kralın hükümdarlığı altında yeniden birleştirdi. Böylece Çin'in gelecek yüzyıllarda sürdürdüğü kurumsal düzen üzerinde derin etki yaratan *Qin Hanedanlığı* (MÖ 221-207) kuruldu. Nitekim *Qin Hanedanlığı* ile birlikte imparatorluk doğdu, o zamana dek kullanılan eski *wang* (kral, hükümdar) ünvanı terk edildi ve *huangdi*, "imparator" ünvanı benimsendi. Söz konusu ünvanı elde eden ilk kişi, henüz kurulmuş imparatorluğu yeniden köklü bir düzenlemeye tabii tutmanın yanında – bu konuda yetenekli başbakan *Shang Yang*'dan yardım almıştır – ölümünden sonra da insanların hafızasında iz bırakabilmek için kendi kahramanlıklarının yakışır biçimde anılması konusunda da tasalanan, "Qin'in İlk İmparatoru" *Qin Shi Huang*'dır.

Stratejik sorunlardan dolayı imparatorluğun başkenti, su yollarının ve kara yollarının kesiştiği noktada, *Wei Irmağı*'nın kıyısında, bugünkü *Xi'an*'ın yaklaşık 14 km kuzeydoğusuna kurulmuş yere, *Xianyang*'a yerleştirildi. Burada *ilk imparator*, toprak setler ve sertleşmiş toprak seviyesine çıkarılmış yüksek düzlükler üzerine inşa edilmiş geniş saray komplekslerini yaptırdı. Yazılı kaynaklarda, sertleşmiş toprağın büyüklüğü hayretle anlatıldı ve görkemliliği, imparatorluk sarayının asıl biçiminin akla yatkın olsa bile, yine de varsayımsal bir canlandırmasını da sunan arkeologlar tarafından gün yüzüne çıkarılan temeli ile doğrulandı. Ayrıca *ilk imparator*, tüm yapıların üzerinde yer alan bu yapıdan *Xianyang*'ın tam karşısında yer alan geniş ovaya dağılmış geniş bir saraylar dizisini izleyebiliyordu. Bunlar, *Qin Shihuangdi*'nin, ülkeyi tek bir çatı altında topladığı esnada bozguna uğrattığı, hükümdarlık krallarına ait prens evlerinin kopyaları niteliğindeydi: Bir krallık yenildiğinde ve başkent ateşe verildiğinde ise, *Xianyang*'ta yenilen krala ait sarayın bir örneği yapılıyordu. Bu nedenle *ilk imparator*un kendi sarayından izlediği, aslında imparatorun zamanla edindiği tüm sarayların sembole ettiği tek çatı altında toplanmış engin bir toprak örneği olan Çin'in kendisinden başka bir şey değildi. Modern *Xi'an*'dan çok da uzakta olmayan bir yerde, *Lishan*'da *Qin Shi Huang*'ın kendisi için yaptırdığı büyük anıtmezarlarda da dünyanın ve evrenin merkezi, toprak ve gökyüzü arasındaki "kozmik devletler" olarak düşünülen bu imparatorluk sembolünü yansıtıyordu.

Üstte ve altta. İki adet bronz kemer tokası.

Bir adam ve eğilmiş bir kadının betimlendiği heykelcikler.

Terrakotta askerlerden birinin detayı. Bu silahlı heykel 10630 parçadan oluşmaktadır.

Qin Shi Huang'ın bedeninin yerleştirildiği mezar, (20. yüzyılın başlarında Avrupalı kaşiflerin çektiği fotoğraflarda görebileceğimiz üzere başlangıçta basamaklı piramit şeklindedir) arkeologların at iskeletleri ve emir erlerini tasvir eden terrakotta (pişmiş toprak) heykelleri içeren kurban gömütlerini açığa çıkardığı kıyı boyunca etrafı çevrili, geniş iki dikdörtgen alana yerleştirilmişti. İmparatorluk sarayını yineleyen ve mezara yakın büyük mezarlarda savaş takımı şeklinde dizilmiş, pişmiş topraktan yapılma ünlü *Terrakotta Ordu*'nun da bir parçası olduğu, sembolik küçük bir evren gizliydi. Tüm bunların temel öğesi, çevresinde dünyanın ve evrenin yer aldığı merkez, mezarın içine ve ortasına yerleştirilmiş olan imparatorun kendisiydi. *Han* dönemi tarihçisi *Si Maqian*'ın anlattığı kadarıyla bu, gelişmiş mekanizmalarca hareketini sürdüren civa dolu birçok ırmak ile, bir Çin modelinin merkezine yerleştirilmiş imparatorun bedenini içeren bir lahitle birlikte, güvenlik sisteminin koruduğu mezar odasını içeriyordu. Mezar odasının tavanı, yıldızları simgeleyen değerli incilerle donatılmış olmalıydı. Kuzey yıldızı ise, bu büyülü küçük evrenin içinde tekrarlanan tüm evrenin temel öğesi ve hareket ettiricisi olan *ilk imparator* ile özdeşleştirilmişti.

HAN'LAR

Qin Shi Huang'ın mezarının içeriği konusunda *Si Maqian*'ın ilettiği bilgiler önemlidir.

Ancak arkeologlar, henüz imparatorun mezarını açığa çıkaramadı. MÖ 206 yılında *Xianyang*'a girerek, şehri yakıp yıkan ve *Han Hanedanlığı* (MÖ 206-MS 220)'nı kuran *Liu Bang* ve *Xiang Yu*'nun önderliğini yaptığı isyancılar, mezarı yağmalamıştır.

Han Hanedanı, krallıklarının yaklaşık 400 yılı içinde, iç yapıyı güçlendirip ekonomiyle ticari gücü sağlamlaştırarak, *Qin Hanedanlığı*'nın oluşturduğu *Çin İmparatorluğu*'nu sağlam temellere dayandırdılar. Aşamalı olarak devlet olgunluk sınavları ile memur alma sistemi ortaya çıktı. *Çin İmparatorluğu* bugünkü Kore ve Vietnam bölgelerinin fethiyle birlikte *Wudi Krallığı* (MÖ 140-87)'nın egemenliği altında bir yayılma evresi yaşadı: Orta Asya'nın göçmen toplulukları,

Ön Plandakiler

HAN HANEDANI İMPARATORLARINDAN WUDİ'NİN MEZARI

İmparator Wudi, sadece Han Hanedanlığı'nın değil tüm Çin tarihinin en ünlü imparatorlarından biridir. Maoling olarak tanınan büyük bir mozelenin içinde yatmaktadır ve Xi'an şehrinin birkaç kilometre dışında bulunan imparatorluk mezarlarının arasında yer almaktadır. Yer altı mezarı olarak değerendirebileceğimiz gömüt dörtgen bazlı bir Tümülüs üzerine yerleştirilmiştir ve etrafı 480'e 414 m'lik genişlikte bir çitle çevrilidir. Çitin her bir kenarında içeri açılan birer kapı yer almaktadır. Diğer Çin imparatorlarının mezarları ile eşdeğerde olan Wudi'nin mezarı hala kazılmamıştır ancak arkeologların yürüttükleri çalışmalarda çevrede, imparatora sonsuz yolculuğunda eşlik eden kişilere ait birçok küçük mezar da bulunmuştur. Bu gömütlerde yüzlerce bronz kalıntıya ve Han döneminde yaşamış üst düzey bireylerin mezarlarında rastlanan tipik kalıntılara ulaşılmıştır.

Han Hanedanlığı Döneminde bronz at heykelciği.

Hiung-nu'lara karşı yürütülen askeri seferler, ayrıca kuzey sınırlarının güven altına alınmasını sağlıyordu. Bunun yanında Çin dış dünyaya açıldı ve "İpek Yolu" olarak bilinen uzun ticaret yolu dolaşıma başladı.

Tüm bunların merkezinde, bugünkü *Xi'an*'ın yaklaşık 10 km kuzeyine kurulan imparatorluğun başkenti yer almaktaydı. *Han imparatorluğu*'nun sürekliliğini ifade eden "uzun barış döneminin hüküm sürdüğü şehir", *Chang'an*, her kenarda yer alan üç kapı ve ızgara planlı yollarla birlikte surlarla çevrili, kare şekilli alandaki şehir yapısının düzenliliğini yansıtmaktadır. Böylece *Zhou* dönemine ait metinlerde tasarlanan "ideal şehir" biçimi gerçekte, *Xi'an* zaferinin doruk noktasına ulaştığı sonraki *Tang Hanedanlığı*'nın geliştirdiği bir şehir düzenine dönüştürülüyordu.

Zhou Hanedanlık dönemine tarihlendirilebilecek yeşim kolye.

Xi'an'daki Büyük Kaz pagodası. Kare tabanı ile piramit şeklinde tipik bir yapı örneği.

ZANAAT Mİ YOKSA SİMYA MI?

ARKEOLOJİK BULUNTULARDAN ANLAŞILDIĞI ÜZERE, ÇİN'DE SERAMİK YAPIMI, BAŞLARDAN İTİBAREN AŞIRI ÖZENLE HAZIRLANMIŞ TEKNİKLERİN GELİŞTİRİLMESİYLE UZMANLAŞMIŞ BİR EL SANATLARI BİÇİMİDİR.

Verimli oluşu sayesinde Çin'in merkezinde yer alan bölgeye yerleşmiş *Neolitik* toplumların besin ihtiyacını karşılayan toprak (*loess*), ilk keşfedildiği zamanlardan itibaren, *Yangshao* seramikçilerinin kırmızı karışımla çanak-çömlek yaptıkları ham maddeyi oluşturmuştu. Seramik buluntuların çok sayıda ve düzgün oluşu Çinli arkeologlar için, tarımla uğraşan ilk toplulukları belirleme bakımından önemli ilk bilgileri teşkil etmişti ve hala da etmektedir. Örneğin, Çin'in doğu bölgelerinde gelişen *Longshan* (MÖ yaklaşık 3500-2200) kültürel alanı, koyu renkte karışımdan elde edilen seramikler, ince duvarlar, parlak yüzey, oyma ile zarif ve süslü desenlerle işlenen çanak-çömlekler sayesinde açık bir şekilde *Yangshao* kültüründen ayrılmaktadır.

Ayrıca *Neolitik* dönemden itibaren açıkça anlaşılır olan, gündelik objelerin yapımına göz diken, en yaygın zanaatkarlık faaliyetlerinden yalnızca birini oluşturmakla kalmayan çanak-çömleklerdir. *Longshan* seramiklerinin gösterdiği üzere, daha *Protohistorya* dönemlerinden itibaren seramikçilik, seramik objelerin imalatını kontrol altında tutacak tüm malzeme ve alet-edevata hakim olmak için geliştirilmiş bilgiler; ham maddelerin tanınması ve işlenmesi, karışım teknikleri, ocağın yapısı, pişirme aşamasında kullanılan materyaller, pişirme süreleri ve son olarak dekoratif teknikler gerektiren bir uzmanlık işi olarak beliriyordu: Yüzyıllar geçtikçe, derinleşip incelik kazanarak, daha sonra Japonya'nın geri kalan bölümünde de gerçekleşeceği üzere, Çin seramikçilerin imparatorluğun sipariş ihtiyaçlarını temin etmek ya da ülke dışında da rağbet gören materyallerden biri ile, porselenle yapılan en güzel objeleri elde etmek için yarışan, yabancı pazarın taleplerini karşılamak için üretilen yüksek kaliteli ürünlerle gerçek bir sanat biçimi haline gelinceye kadar ilerledi.

Çin'de bulunan seramik vazo. MÖ. 3. ile 5. yüzyıl arası.

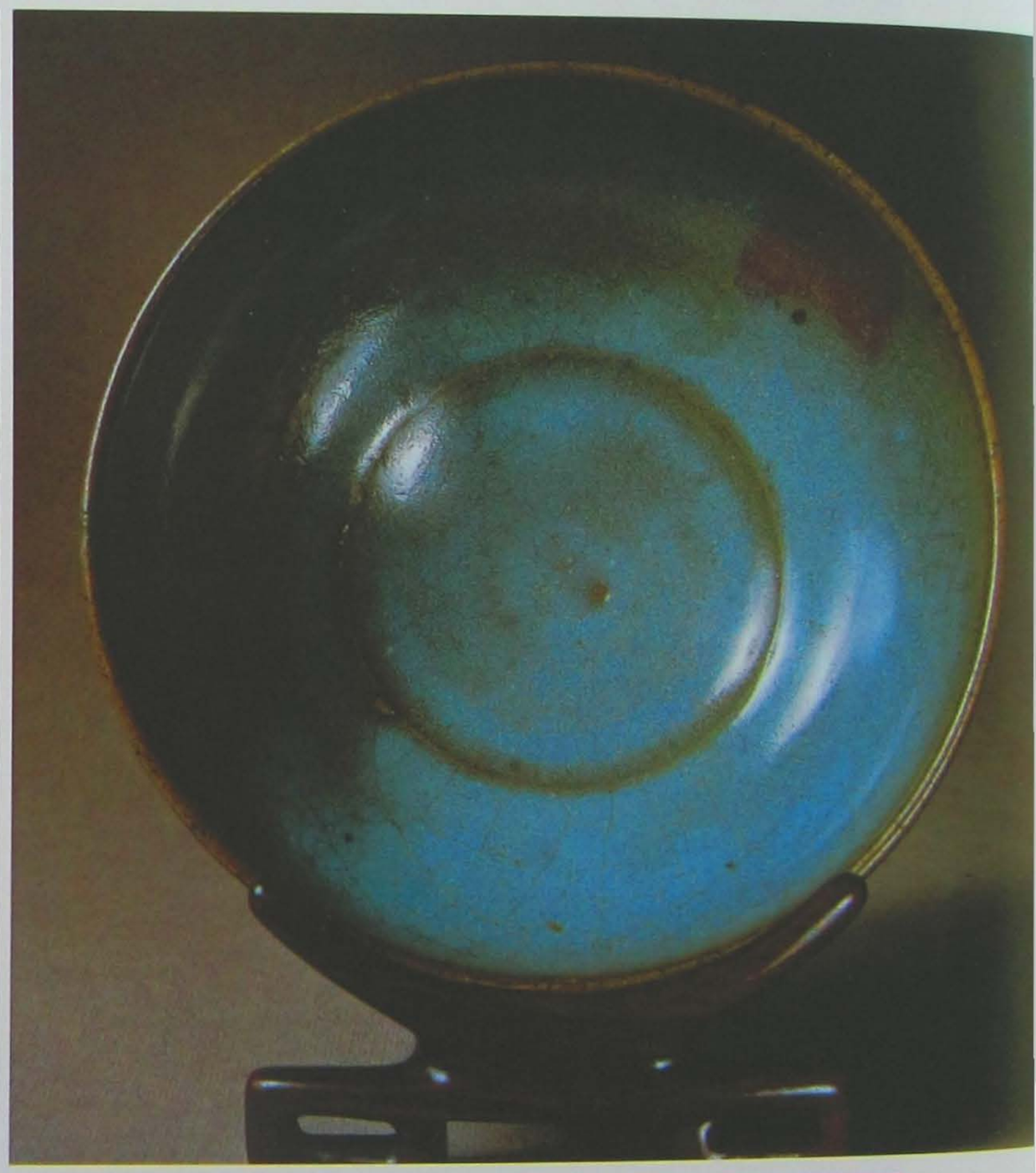

MÖ 3. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen Çin yapımı sırlı porselen tabak.

Lotus pozunda oturan porselen Buda heykeli. (18. yüzyıl)

CAM KAPLAMA

Çinli seramikçilerin yüksek seviyelere ulaşmak için katettikleri uzun yol (hiç kuşku yok ki, edinilen bilgilerin geliştirilmesi ihtiyacını ve kullanılan tekniklere tam hakimiyeti gerektirmektedir) kesinlikle babadan oğula aktarılan usta ve yetenekli zanaatkarların edindikleri tecrübe ve deneyimler, girişimlerin yanı sıra rastlantı sonucu çizilmişti. Örneğin, seramik endüstrisinin uzun tarihi içindeki önemli yeniliklerden biri, *Doğu Han* (MS 25-220) dönemi boyunca zanaatkarların seramik çanak-çömlek üzerine cam kaplamanın üretilmesine olanak veren yöntemleri sistematik şekilde uygulamaya başladıkları dönem, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren ortaya çıktı. Kromatik etkilerle gerçekte sonsuz bir renk dizisi oluşturma imkanı sunarak gerek çanak-çömlek kullanımının pratikliğ bakımından – nitekim cam kaplama, gözenekli seramik yüzeyi sorununu ortadan kaldırmakta ve yiyecek ve içecek saklamaya uygun objeler üretmeye olanak sağlamaktadır – gerekse, sadece estetik açıdan büyük bir keşiftir.

Üzeri işlemeli, porselen bir paranın yüzeyi.

Teknik olarak cam kaplama; toz haline getirilmiş taş, kül ve minerallerden oluşan bir ince tabaka ile obje kaplamasından ibarettir. Söz konusu kaplama, camı eriterek ve böylece onu objenin bütünleyici bir kısmı haline getirerek yüksek sıcaklıklara ulaşabilen büyük fırınlarda gerçekleştirilmekteydi.

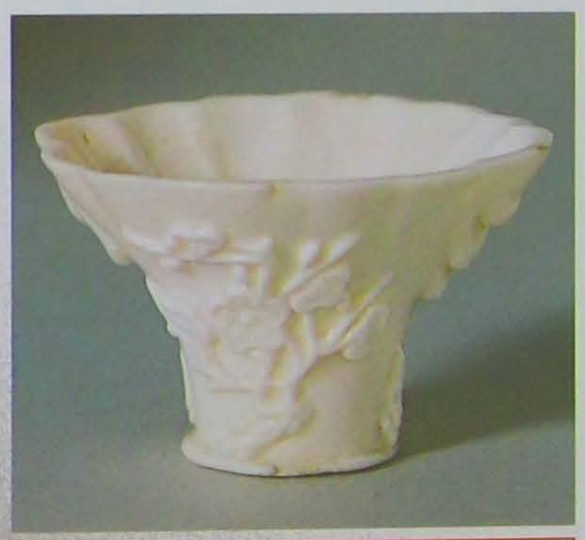

Beyaz seramik kupa. 16. yüzyıldan itibaren Çin porseleni ürünler, tüccarların Asya'ya yoğun olarak gelmesi sonucunda Batı pazarlarında da yayıldı.

HAM MADDE

Çinli seramikçilerin kullandığı ham madde, kullanılan toprağın kimyasal yapısına göre iki ana tipe ayrılır ki bu da toprağın alındığı coğrafi bölgeye göre değişiklik gösterir. Ülkenin kuzeyinde bulunan tortul kil yatakları antik dönemlerden beri birçok farklı ürünün yapımında kullanılmıştır. Örnekler, Neolitik dönemlerde üretilen seramiklerden I. İmparator'un Terrakotta Ordu'ya, Han Hanedanlığı döneminde yapılan kaplara ve hatta Çin Seddi'nin yapımında kullanılan tuğlalara kadar genişletilebilir. Buna karşı ülkenin güneyinde kullanılan ve "sahte kil" olarak adlandırılan malzeme, içinde kuartz ve farklı kaya minerallerinin bulunduğu volkanik kayaların kil ile karıştırılması ile elde edilen bir karışımdı.

Üç renk stilinde seramik binici, Tang Hanedanlık döneminden bir figürin.

Oldukça karmaşık olan teknik, arkeolojik buluntulardan elde edilen bilgilere göre, MÖ II. binyıl sonlarına doğru başlandığını bildiğimiz uzun bir deneme süreci gerektirmişti. İlk cam kaplamalar, fırınların içinde çanakların yüzeylerine yanma sonucu oluşan küllerin düşmesi gibi tamamen rastlantısal olaylar sonucunda üretilmiş olmalıdır. Cam kaplama üretiminin gerektirdiği teknik özellikler üzerine bilinen karmaşık bilgiler, tüm elementler arasında mükemmel bir denge noktasına ulaşmadaki teknik göz önünde tutularak çanak-çömlekçiyi bir simya faaliyetinin üreticisi haline getirmişti.

Han döneminde üretilen cam kaplama seramikler, özellikle çalışma alanlarında toksit oranını yükseltmeye yol açan kurşun oksidin yüksek içeriğine bağlı olarak yeşil ya da koyu-sarı tonlarındaki renklendirme ile ortaya koyulmuştu. *Tang Hanedanlığı* (618-907)'nın başlarında, kurşuna cam kaplama uygulanmasında,

Porselen bir Çin parasının yüzeyi.

özellikle *Henan Kuzey Vilayeti*'ndeki aktif ocaklar da büyük bir üne sahip oldu. Bununla beraber, artık sadece koyu-sarı ya da yeşilin çeşitli tonlarıyla sınırlı kalmayan, söz konusu cam kaplamalar ile elde edilebilen renkli efektlerden oluşan renk dizisi genişletildi.

Resim ve damlama aracılığıyla aynı obje üzerine uygulanan – özellikle dönemin hemen hemen her mezar eklemelerinde bulunan ve milyonlarca sayıda üretilmiş olan mezar heykelleri- mavi, sarı, beyaz ve kahverenginin çeşitli renklerdeki buluşması denilen birden fazla (beş renk) renk uygulamasıdır. Bunun yanında, örneklerin büyük çoğunluğundaki üç cam kaplaması kullanımı konusundaki sınırlama, söz konusu yapımın Çincede *sarcai*, "üç renkte" seramik adıyla tanınmasını sağlamıştır.

SONG HANEDANLIĞI

MS 6. yüzyılda, Kuzey Çinli seramikçiler, cam kaplama ve seramik karışımındaki demir oksidin taneciklerini yok ederek, beyaz renkte neredeyse mükemmel cam kaplamaların elde edildiğini keşfettiler. Bu, haklı olarak Çin üretiminin altın çağı olarak anılan, *Song Hanedanlığı* (986-1269) boyunca üretilen tek renkli beş seramik kategorisinden biri olan beyaz cam kaplama ile çanak-çömlek üretimiyle ilişkili tekniklerin aşamalı olarak geliştirilmesini sağlayan önemli bir keşifti.

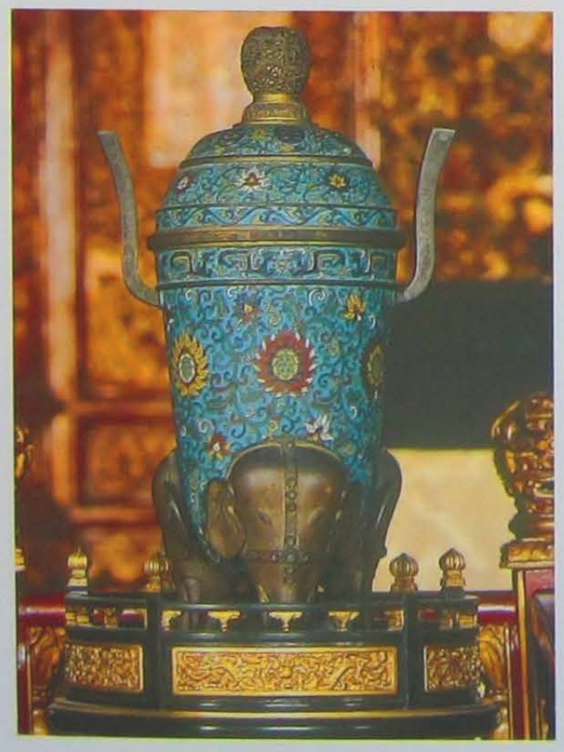

Pekin'deki Yasak Şehir'de bulunan porselen vazo.

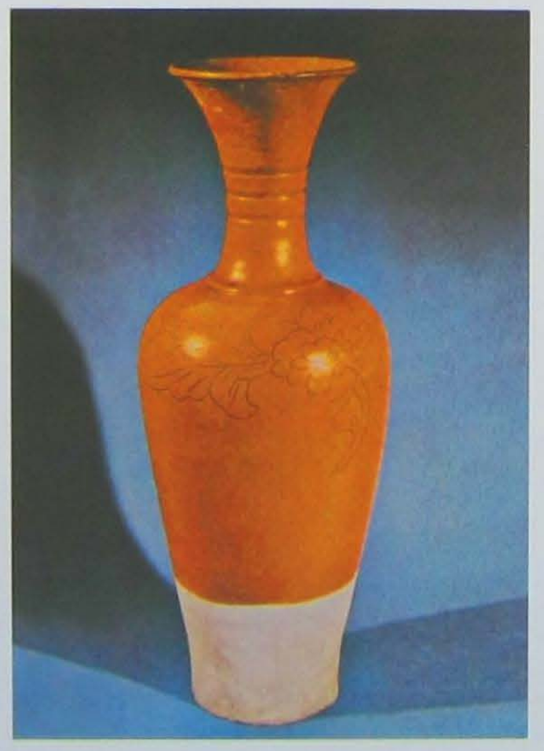

Üzeri cam sırla kaplı kil vazo. Liao Hanedanlığı'na ait vazonun üzeri çiçek motifleri ile kaplı.

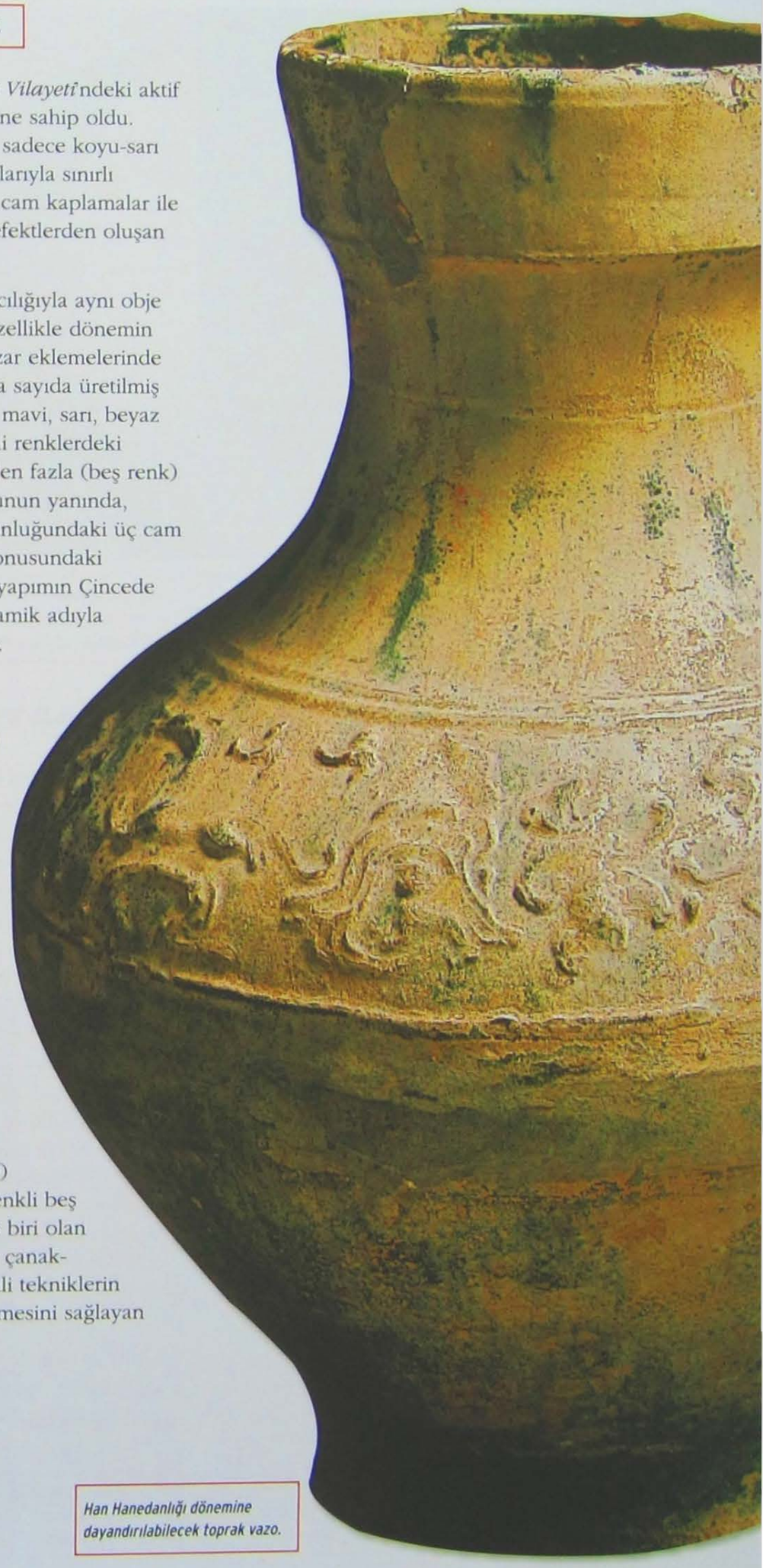

Han Hanedanlığı dönemine dayandırılabilecek toprak vazo.

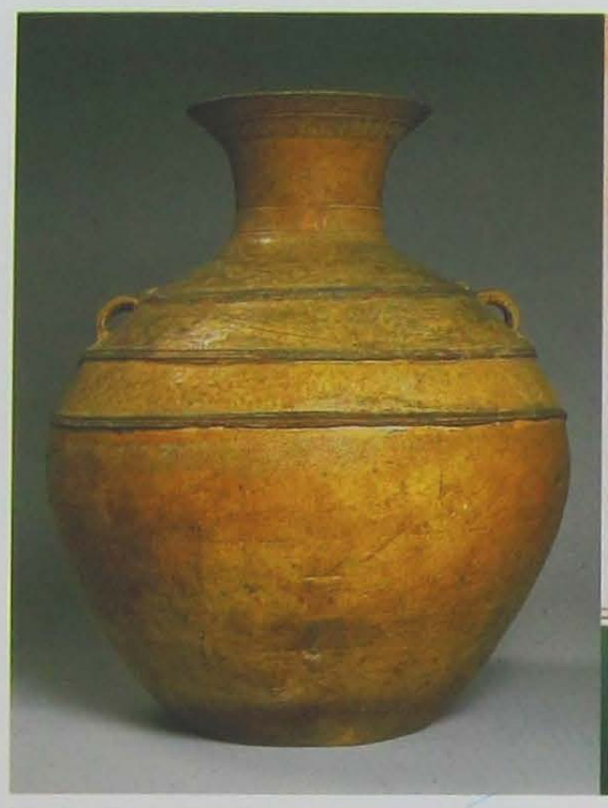

Han Hanedanlık dönemine ait bir vazo.

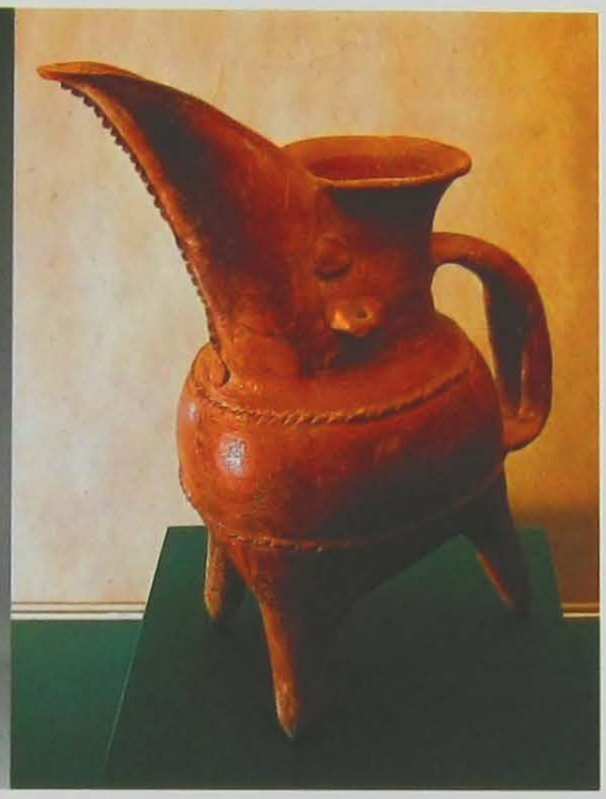

Prehistorik döneme ait pişmiş toprak üç ayaklı kase. Çin seramik sanatı ile ilgili bilgilerin çoğunu fırınlarda yapılan katman çalışmalarına borçluyuz.

Üretim ocaklarının isimleri ile bilinen *(Ding, Ru, Guan, Ge, Jun)* Song Hanedanlığı çanak-çömlek tipolojilerinin olağanüstü kalitesi, büyük ölçüde imparatorluk sarayından gelen siparişlere ve seramiği edebiyatçılar, sanat severler ve koleksiyoncular tarafından beğenilen obje kategorilerine dahil eden dönemin yaygın estetik duyarlılığından ileri gelmekteydi. *Song* dönemi, bir orta-üst pazara ayrılmış tek renkli seramik üretimi yanında, belirgin bir şekilde daha popüler nitelikte olan başka tipolojiler açısından da tanınmaktadır. Bunlar, özel fırınlarda üretilen ve yukarıda sözü edilen beş fırın örneğinin aksine, devlet görevlileri tarafından kontrol edilmeyen, *cizhou* denilen seramiklerdir. "Resmi" seramiklere oranla şekilleri ve süslemeleri itibarıyla daha serbest olan *cizhou* seramikleri, fırça ile uygulanan genelde koyu renk olan seramik karışımından yapılmış yüzeyi saklama amacı taşıyan sıvı kilden ince bir tabakadan oluşmaktadır.

BEYAZLAR VE MAVİLER

13. yüzyılda Moğol hakimiyeti altına girmiş ülkede yabancı kökenli olan *Yuan Hanedanlığı* (1279-1368) kuruldu. Bu dönemde özellikle, Çin seramikleri üretiminde kalıcı etkilerinden dolayı bir başka yenilik daha yer aldı. Bu, "beyazlar ve maviler" olarak adlandırılan imalatın başlangıcı olarak değerlendirilen süreç, Ortadoğu'dan ithal edilen, boya maddesi olarak kullanılan kobalt mavisi üzerine dekoratif motiflerin çizildiği Güney Çin'in saf beyaz porselenleriyle üretilen çanak-çömleklerden oluşmaktaydı. Bu renk uyumu, özellikle Çin'in ülke dışında giderek artan bir üne sahip olmasına ve bunun sonucunda da 19. yüzyıla kadar dışarıdan en fazla ithal edilen seramik tipolojilerinden biri olmasına yol açtı.

Preslenmiş tabletler halinde Çin'e getirilen kobalt mavisi, suda çözülüyor ve pişirmeden önce bir fırça yardımı ile

Beyaz- mavi renklerde yapılmış muhteşem seramik örneği (17. yüzyıl). Süslemeler Ortadoğu'dan getirilen kobalt mavi ile renklendirilmişti.

PORSELEN KELİMESİNİN KÖKENİ

Porselen kelimesini ilk kez kullanan, özel bir tip Çin seramiğini ifade etmek isteyen Marco Polo'dur. Kelimenin etimolojik kökeni oldukça ilginçtir. Porselen (Porcellana) Latince "Porcus" kelimesinin küçültülmüş halidir ki, bunu Türkçeye "küçük domuzcuk" olarak da çevirebiliriz. Aynı terminoloji Avrupa'da yaklaşık 1520 yıllarında hem bir denizcilik terimi olarak hem de İspanya'dan ithal edilen bir tip deniz kabuklusunu anlatmak için kullanılmıştır. Belki de "Porcelanas" kelimesinin kullanılmasının sebebi bu deniz kabuklularının küçük domuzcuklara benzetilmesi olabilir. Marco Polo ise aynı kelimeyi hem Güney Çin'de bozuk para olarak kullanılan bu deniz kabuklularını, hem de ilk kez Doğu Çin sahilindeki Quanzhou'da gördüğü bir tip seramiği anlatmak için kullanmıştır. Vendekli gezginin gördüğü seramikleri bu deniz kabuklusuna benzetmiş olması ve bu şekilde gerçekte birbirinden tamamen farklı bu iki maddeyi aynı şekilde adlandırmış olması akla yakın geliyor. Ayrıca, Orta Çağ'da porselenin deniz kabuklularından elde edildiği düşünülmekteydi.

doğrudan porselenlere uygulanabiliyordu. İnce porselen suyu emmeyi, aynı zamanda özellikle taşan renk izinden kaçınarak, objenin yüzeyine kobaltı sabitlemeyi sağlıyordu. Ardından çok ince saydam bir cam kaplama uygulanıyor ve obje pişirilmeye hazır hale geliyordu. 14. yüzyıldan itibaren bu seramiklerin en önemli üretim merkezlerini gerek iç, gerekse dış talepleri karşılamak üzere tam anlamıyla milyonlarca parçanın fırınlandığı Jianxi vilayetindeki *Jingdezhen* fırınları oluşturmaktaydı. 15. yüzyılda *Ming* ve *Qing* saraylarının porselen talebini karşılamak üzere fırınların imparatorluk kontrolü altına girmesi sayesinde *Jingdezhen*'in önemi artmıştır. 16. yüzyıldan itibaren ise, Asya'da Avrupalı tüccarların varlığı, Çin seramiğinin dış pazarlara yayılmasına yol açtı.

Avrupa siparişleri, kıyı ticaret kapılarına yakın olan Güney Çin'deki büyük fırınlarda üretimi arttırmakta ve Batılıların beğenisini kazanmak için üretimi çeşitlendirmekteydi. En beğenilen ürünler arasında, "Çin beyazı" olarak adlandırılan, inceliği ve estetik kalitesi ile oldukça tanınan bir seramik çeşidi bulunmaktaydı. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalıların koşulsuz beğenisini kazanan tipolojiler arasında, "yeşil grup" ve "pembe grup"lar da yer almaktaydı.

Yeşil grup, yeşilin çeşitli tonlarının egemen olduğu bir paletle açık renklere boyanan hoş bir süslemeden ibaret bir seramik çeşidiydi. Pembe grubun temel rengi ise, Cizvitlerin Avrupa'dan Çin'e getirdiği kırmızı ya da pembe bir pigmentten oluşmaktaydı.

Son olarak, fırınların stratigrafik kazısıyla ilgilenen arkeoloji ve ayrıca bazen ticaret yolları boyunca denize gömülen gemilerin taşıdığı yüklerin kurtarılışıyla su altı arkeolojisinin de, ortaya çıkarılan seramik üretimi konusunda bilinenlere büyük ve önemli katkısı olduğu da aşikardır.

Yanda. Porselenden yapılmış Çinli bir kadın heykelciği. (15. yüzyıl). Çin'de üretilen bu özel tip seramiği ilk kez "porselen" olarak adlandıran Venedikli gezgin Marco Polo'dur.

Seramik at (7 -9.yüzyıllar). Bu dönemde Çin'de porselen üretimi belirgin bir şekilde yaygınlaştı. Hem şekiller hem motiflerde daha özgün formlar çalışılmaya başlandı.

Han Hanedanlığı dönemine ait kil kase. Seramik üretimi, tarih öncesi zamanlardan beri Çinliler tarafından uzmanlaşma gerektiren bir iş olarak kabul edilmiştir.

WEI IRMAĞI BOYUNCA

Xi'an toprakları, birçok hanedanlık tarafından başkent seçilmesinin sonucu olarak, tüm Çin'in arkeolojik açıdan en zengin bölgelerinden biridir. Dolayısıyla, tarihi ve arkeolojik öneme sahip yerler çok sayıdadır ve bu yerler *Neolitik* döneme kadar tarihlenir. Merkezi Xi'an'da bulunan *Shaanxi Kenti Tarihi Müzesi*, Merkezi Çin'in bu önemli kentinin tarihi üzerine çıkış noktası oluşturmaktadır. Bölgede (burada yukarı Paleolitik dönemde yaşamış olan *Lantia Adamı*'nın kalıntıları bulunmaktadır) ilk insangillere (hominidlere) ait yerleşimlerden kalma buluntular da görülmektedir. *Batı Zhou* (MÖ 11. yüzyıl MÖ 770) dönemine uzanan, bazı soylu kadın ve yüksek memurlarının resimli mezarlarını içeren bölgede kazılan soylu *Tang* (MS 618-907) mezarlarından çıkarılan buluntular özel bir öneme sahiptir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 5000-3000	Neolitik Dönem,Yangshao Kültürü
MÖ 4800-4300	Banpo Köyü.
MÖ 11-13. yüzyıl	Shang
MÖ 11.yüzyıl. - MÖ 770	Batı Zhou Doğu Zhou
MÖ 770-475	"İlkbahar ve Sonbahar" Dönemi
MÖ 475-221	"Savaşanlar" Dönemi
MÖ 221-207	Qin
MÖ 206- MS 9	Batı Han
MS 9-25	Ara Wang Mang Dönemi
MS 25-220	Doğu Han

Terrakotta Ordu
Dünyanın sekizinci harikası olarak değerlendirilen pişmiş topraktan (terrakotta) oluşan ordu, arkeologların onları bulduğu yerde ve restoratörlerin çalışması sonucunda binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Savaş düzeninde sıraya girmiş bu sessiz pişmiş toprak askerler (alttaki fotoğraf), I. İmparator'u yatmış olduğu sonsuz uykusunda korumaktadır.

Bir kısmı kazılan Banpo Neolitik kenti açık hava müzesi haline getirilmiştir.

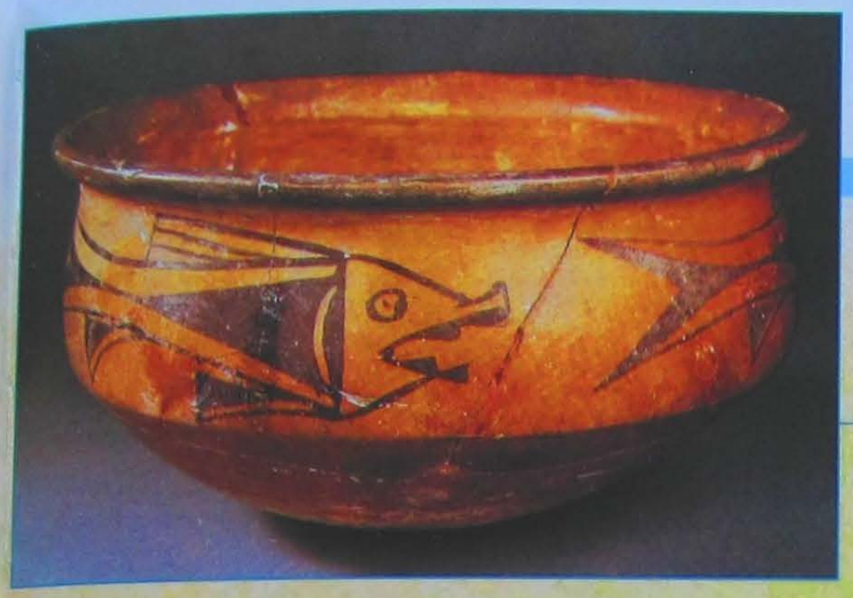

Banpo
Geçmişi Yangshaou kültürünün ilk dönemlerine kadar dayanan Neolitik yerleşim merkezidir. 1950'li yıllarda kazılmasına başlanmış ve günümüzde bölgede inşa edilen müze sayesinde ziyarete açıktır ve 7000 yıl öncesinin tarım kökenli halkına göz atmamızı sağlamaktadır (Soldaki fotoğraf: üzerinde geleneksel balık resimleri olan renkli kase)

Lishan Nekropolü
Burası Çin'in ilk imparatoru Qin Shihuangdi'nin, MÖ 3. yüzyılda kendi adına yaptırdığı mozolesidir ve günümüzde gerçek bir arkeoloji parkı haline dönüştürülmüştür.

Lishan Nekropolü

Banpo

Terrakotta Ordu

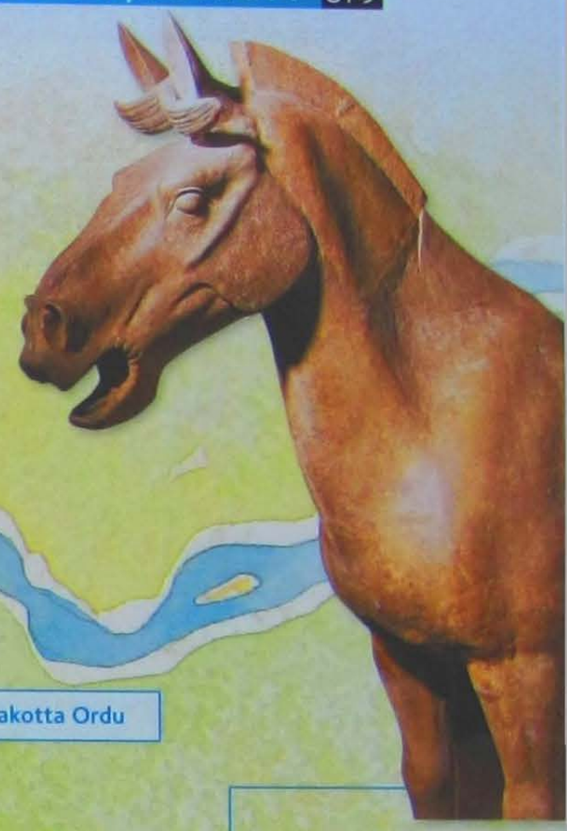

Cenaze Tümülüsü

Cenaze Tümülüsü
Lintong düzlüğünde göze çarpan tepe aslında I. İmparator'un mezarını işaret eden yapay bir tümülüstür ve halen kazılmamıştır. Tepesine çıkıldığında gerçekten imparatorlara layık, muhteşem bir manzara görülmektedir. Alanın çevresi, bir kısmı hala ayakta olan taş bir çitle çevrilidir.

Xi'an Şehir Duvarları

Xi'an Şehir Duvarları
Eskiden tüm şehirlerin, özellikle de başkentlerin etrafını saran şehir duvarları vardı. Xi'an şehrinin duvarları günümüze kadar tam olarak ulaşmış ender örneklerden biridir (Fotoğrafta: Üstte, terrakotta at; altta, bronz vazo).

Han İmparatorluk Mezarları

Han İmparatorluk Mezarları
Görkemli mezar, Han dönemine ait nekropolün sınırlarını belirlemektedir (MÖ 206 - MS 220) Fotoğrafta: Han hanedanlığına ait bronz ayna.

İSKELETİN BELLEĞİNDE

İNSAN PALEONTOLOJİSİ OLARAK DA ADLANDIRILAN PALEOANTROPOLOJİNİN KONUSU, HOMO TÜRÜNÜN FİZİKSEL GELİŞİMİNİN YANI SIRA İNSAN TOPLULUKLARININ KÖKENİ İLE KÜLTÜREL PORTRELERİYLE, BİYO-SOSYAL VE BİREYSEL FARKLILIKLARI AÇIKLAYAN TÜM BİYOLOJİK ÖZELLİKLERDEKİ GELİŞİMİN İNCELENMESİDİR.

Arkeologlar ve paleoantropologlar arasındaki işbirliğinin ne kadar değerli olduğunu kavramak zor değildir. Bu işbirliği, biyoloji ile tarihi ve kültürel canlandırmadan doğan verileri ve örneğin beslenme, sağlık durumu ve çalışma ile üretme kapasitesi arasında var olan birey ve grup ilişkisinin bütünleşmesine olanak sağlamaktadır; doğal ortam ile olan ilişki, var olma stratejileri, demografik ekonomi ve gidişat, son olarak kimi hastalıklar ve ortamsal davranış ile çalışma faktörleri arasındaki bağ gibi. Nitekim insan iskeleti, bedenin pasif dayanağı değil, kendine özgü bir metabolizma ve dış etkenlere reaksiyon gösterme kapasitesi ile yaşayan bir dokudur. İskeletin şekli ve yapısı dış etkenlere bağlı olarak yaşam boyunca değişebilmektedir. Bunun yanında kemikler de, biyokimyasal bir şekilde değişikliğe uğrayabilmektedir: Kemikler, ortamda var olan kimyasal elementleri toplamakta, kan hücreleri üretmekte, duruş ve devinim alışkanlıklarına uymakta, zarar gördükleri takdirde – zararın izlerini saklayarak - kendilerini yenileyebilmekte ve hastalık, stres ile besin eksikliklerine dair izleri kaydetmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında arkeoloji, yeni yöntem ve tekniklerin kullanımını, çevresel faktörleri gözeterek büyük bir dikkatle ortaya sermiştir. Akdeniz bölgesinde oldukça geç beliren bu yönelim, büyük miktarda verinin incelenmesine olanak sağlayan, yöntemsel olarak doğru kazıların artması ve hazırlama analizleri ile sistemlerinin fiziksel ve kimyasal yönteme göre kullanılabilirliğine dayanarak gelişen paleoantropolojiyi de içermektedir. Bununla beraber, buluntuların doğası ile ilgili zorluklar ve hala çözülmemiş bazı kuramsal sorunlar konusunda yapacak çok iş vardır.

ÖRNEK BULUNTULAR

Tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen mevcut insan iskeleti kalıntılarının, farklı çağlara ait somut topluluklarla karşılaştırıldığında oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Bu nedenle istatistik veri olarak belirtici olarak değerlendirilmeyebilirler.

Bu durumun nedenleri çeşitli türdendir: Bir yandan kemiklerin yıpranması ve kazı ile geçmişin korunmasına yönelik yöntembilimin yetersiz oluşu; diğer yandan geçmişte kullanılmış ve özel mezar kullanımlarına bağlı buluntuların ayrımı.

Örneğin, seçici bir şekilde özel sosyal sınıflara ya da cinsiyet ve yaş bakımından tek çeşit topluluklara ayrılmış bir mezarlıkta, yalnızca tam bir kazı tüm toplumu temsil eden buluntuları ortaya çıkarabilir. Bu ayrım faktörlerinin etkisini sınırlandırmak için, ilk olarak mezarlık bölgelerinin sistematik bir şekilde kazılması ya da en azından tüm bölgeye yayılmış her şekildeki tanıkların ve mezarlık kullanımının tüm kronolojik süreci hakkında bilgi veren tanıkları ortaya çıkarmayı sağlayan bir örnekler kazısının yürütülmesi gerekli olacaktır.

BİYOLOJİK DEĞİŞKENLİK

İnsan kalıntılarına ait bir örneğin incelenmesinden, bir benzerlikler ve farklılıklar bütünü ortaya çıkmaktadır. Farklılıkların yorumlanması, paleoantropoloji incelemesinin en duyarlı şeklidir. Çünkü bir hata, sonuçları tehlikeye atabilir. Örnek vermek gerekirse; eğer aynı bir mezarlık bölgesinde uzun boylu ve iri yapılı bir iskelet kalıntısı ile çok küçük bir iskelet kalıntısı bulunduysa, bu farklılığın cinsiyete, farklı beslenme durumuna, aynı topluluk içindeki insan değişkenliklerine ya da bu iki kişinin farklı

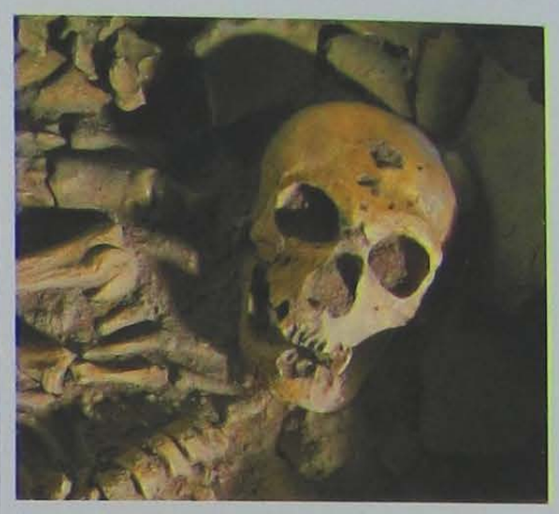

Neandertal insana ait bu mezar 1908 yılında, Fransa'daki La Chapelle aux Saints 'de, Corrèze bölümünde bulunmuştur. İyi şekilde korunmuş olan iskelet, paleontolog M. Boule tarafından 1911 yılında yayımlanan bir çalışmada tasvir edilmiştir.

boy ortalamasına sahip ayrı topluluklara ait olmalarından kaynaklandığını saptamak gerekecektir. Nitekim biyolojik değişkenlik, birçok konuyla açıklanmaktadır: Aynı topluluk içindeki iki cinsiyet genellikle kendini farklı şekilde göstermektedir. Ancak, kendilerini patolojik özellikte görüp görmediklerini yansıtan sağlıklı kişiler arasında da bir değişkenlik söz konusudur. Son olarak, farklı topluluklar arasında da bir değişkenlik bulunmaktadır. Bilindiği üzere, biyolojik değişkenliklerin doğru yorumlanması için gerekli olan tüm verileri elde etmek oldukça zordur.

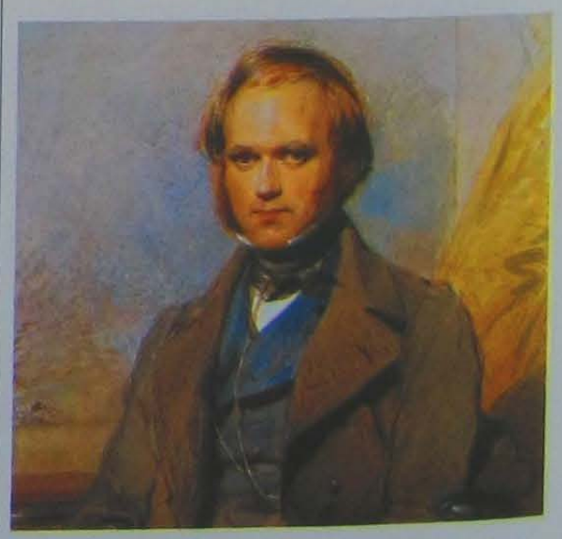

Charles R. Darwin'in portresi, "Türlerin Kökeni"nin yazarı.

Ön Plandakiler

PALEOANTROPOLOJİ VE ARKEOLOJİ

1800'lü yıllarda ilk tarih öncesi kalıntıların bulunması (1856 yılında Neandertal adamın bulunması ile beraber) ve yine aynı yüzyılın başlarında evrim teorisi ile ilgili ilk adımlarının atılması neticesinde (1809 yılında J.-B. de Lamarck'ın yazdığı l'opera Philosophie zoologique ve 1859 yılında Charles Darwin'in yayınladığı Türlerin Kökeni) paleoantropoloji, arkeoloji ile en yakın çalışan bilimsel disiplin olmuştur.

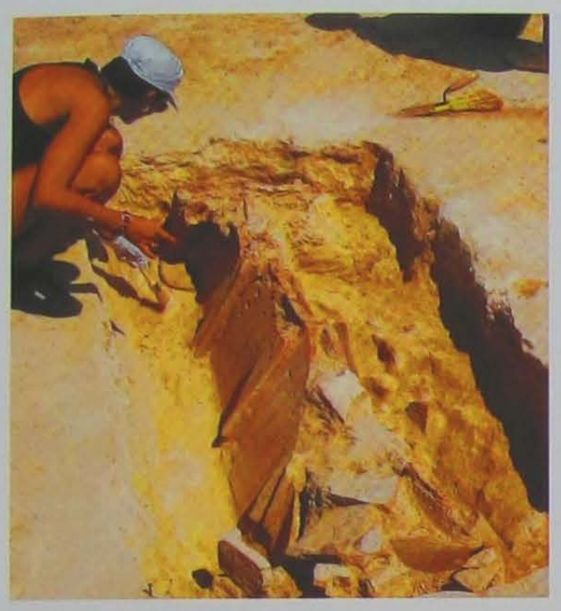

Cappuccina modeli Roma mezar kazısı. Bu tip mezarlarda, gömülen kişi yatırılıyor ve üzeri bir çatı gibi kiremitlerle örülüyordu.

Bazı durumlarda, kültürel veriler ile bütünleşme kesin bir sonuca götürebilir. Bireylerin büyük çoğunluğunun Akdeniz topluluğunun özelliklerini gösterdiği bir Yukarı- Orta Çağ mezarlığında, saygın Lombardların (İtalya coğrafyasında yaşamış Avrupa kavimlerinden biri) tanıklıkları, sadece Alman topluluklarının özelliği olan en yüksek statüye göre değil de, bunun yanında kişisel mezarlara ve süslemelere göre de ayrılmaktaydı.

PALEODEMOGRAFİ

Paleoantropoloji ile sıkı sıkıya ilişkili olan bir bilim dalı, antik toplulukların demografik yapısını ve gelişimini (boyutlar, alansal dağılım, oluşum süreçleri, artış ve düşüş) ortaya koyma amacı taşıyan paleodemografidir. Paleodemografinin dayandığı, sağlık durumu, çalışma kapasitesi, farklı ırklar arasındaki ilişki ve çevre ile olan ilişki gibi biyolojik, sosyal-ekonomik ve kültürel görüş açılarıyla bütünleşen veriler, uzun yaşama ortalaması, çocuk ölümleri, cinsiyete ve yaşa göre değişen ölüm ve doğurganlıktır.

Paleodemografi, doyurucu veriler içeren yazılı kaynaklara ve arşivlere dayanan gerçek demografilerden farklı olarak, yalnızca materyal kalıntılarına; iskelet kalıntıları ile arkeolojik buluntulara dayanmaktadır.

Tüm örnekler paleodemografi analizine uygun değildir. Nitekim kalıntılar, örneğin bir savaş mezarlığını ya da bir toplantı mezarlığını yahut özel mezar geleneklerinden dolayı bebek mezarları içermeyen bir durumu ayrı tutan doğal bir topluluğun temsilcileri olmalıdır.

ÖLÜNÜN CİNSİYETİ VE YAŞI

Cinsiyet ve yaş, gerek kişinin başka özelliklerinin yorumlanması konusunda, gerekse kişinin toplumsal yapıda yerini alması bakımından başlıca öneme sahip biyolojik özelliklerdir. Bu nedenle bu tür verilerin ortaya çıkarılması her paleoantropoloji ve paleodemografi incelemelerinin temelini oluşturmaktadır. Belirleme yöntemleri, kemiklerin morfolojik ve metrik analizine dayanmaktadır. Cinsiyetin belirlenmesi, çocuk yaştaki kişilerde oldukça zordur. Çünkü kemiklerin dimorfizmi hala yeterli değildir. Ergen kişilerde, iskeletin ve dişlerin olgunlaşma evrelerinin incelenmesi sonucu ölüm yaşının belirlenmesi daha kolaydır. Yetişkinlerde ise ölüm yaşı, çeşitli dejeneratif yöntemleri ile bulunabilir. Ancak bu yöntemler oldukça değişkendir ve yanılma payına sahiptir. Daha sonra her birey, bireysel yaş belirlemesinde kesinliğin minimum olduğu kadar daha geniş olan bir yaş sınıfı içine yerleştirilmektedir; beş yıldan beş yıla gruplara bölüştürme en iyi yöntem olarak değerlendirilmektedir. Ancak daima ulaşılır değildir. Kesinlik ve güvenilirlik, iskeletlerin tamamlanamaması, kalıntıların yetersiz oluşu ya da parçalara ayrılır olmaları gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle azalabilmektedir. Yeterli derecede eksiksiz ve belirtici olan bir örnekte, ait olduğu topluluk ile mukayese olanağı yoksa cinsiyeti ve yaşı saptama olasılığı düşebilir.

Çeşitli insan toplulukları, değişen gelişim ve yaşlanma hızına sahiptir ve *seksüel diformizm* yani cinsel iki biçimlilik olabilmektedir. Kadın ve erkek türleri arasındaki farklılıklar, iklim ve beslenmeyi de kapsayan çevresel ve genetik olgulara bağlıdır. Örneğin, kaş yayı, Avrupalı erkeklerde oldukça uzundur. Ancak Avustralyalı kadın Aborijinler arasında da yüksek oranda aynı şey söz konusudur. Şimdilik çeşitli antik topluluklara ait, cinsiyet ve yaşı bilinen iskeletler mevcut değildir. Bu nedenle son zamanlardaki anatomik derlemeler tüm eski zamanları belirtici olmadığından önemli derecede tedbir alınması gereklidir.

Veriler ve Bilgiler

KEMİKLERİN ARAŞTIRILMASI

İskelet, insanın kalıtsal ve evrimsel gelişimi ile ilgili bir takım özellikler sunmasının yanı sıra aynı zamanda yaşanan ortam ve toplumun gelenekleri ile de ilgili olağanüstü bir arşiv niteliğindedir. Dolayısıyla, arkeologlar, kazılar sırasında buldukları tüm kemikleri toplar, çalışır ve üzerlerinde çeşitli analizler yaparlar. Bu yapılan çalışmaların sonuçları, daha sonra toplumların geleneklerini ve sosyal hayatlarını araştıran tarihçiler için büyük bir kaynak oluşturmaktadır.

Cinsiyetin saptanması, daha sonra matematiksel fonksiyonlar uygulanan kemiklerin metrik özelliklerine dayanmaktadır. Bu fonksiyonlar, cinsiyetler arasında sınır noktasını oluşturan deneysel bir sonuç ile inceleme altındaki kalıntıların mukayese edilmesini sağlamaktadır. Daha yüksek sonuçların tümü eril cinsiyetten kişileri, daha düşük sonuçlar ise dişi cinsiyetten kişileri gösterecektir.

İnceleme ve müzeye götürme çalışmaları kapsamında, kalıp hazırlama işi ile uğraşan bir grup paleoantropolog.

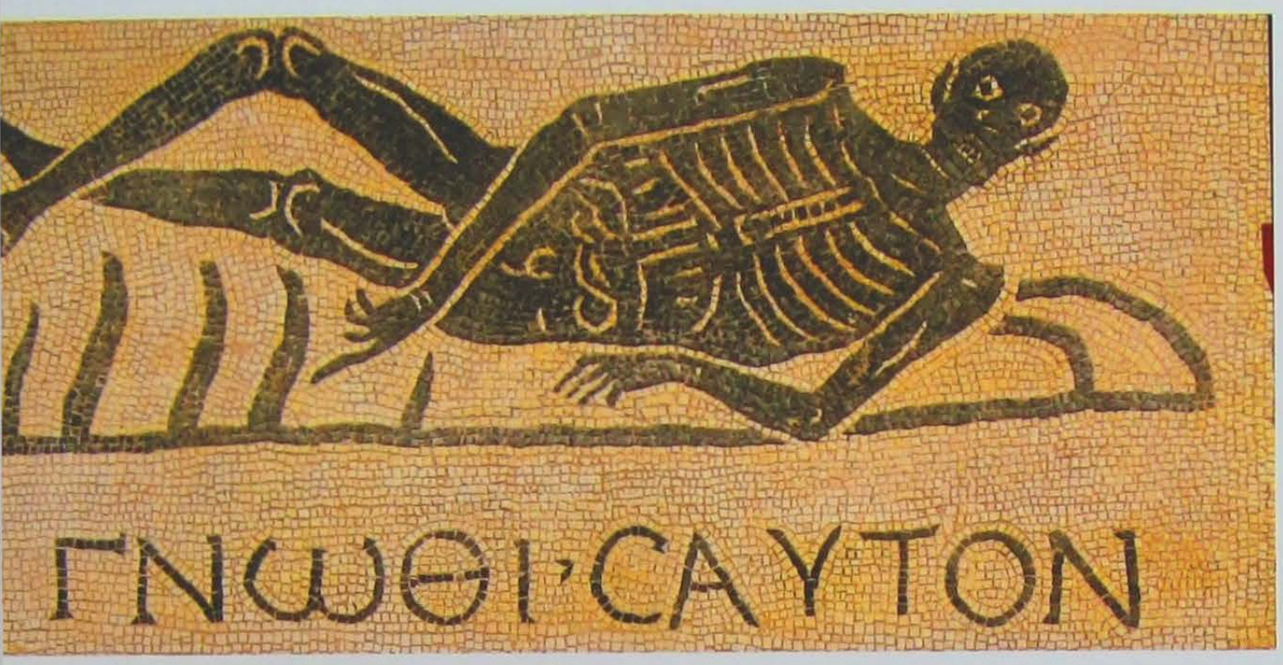

Bir iskeletin resmedildiği Roma mozağinden bir detay.

"Hièronymus Tscheckenböulin'un 1487 tarihli resmi.

Meksika'dan üç ayaklı kap ve yanında bir iskelet figürü (16. yüzyıl).

Bu tür analiz, tamamlayıcı ve cinsel dimorfizmin belirgin özellikte olduğu bazı kemiklerin morfolojik özelliklerinin incelenmesi sonucunda doğrulayıcı olabilir. En belirtici kemik, dişi cinsiyetteki kişilerde hamilelik ve doğum etkilerini gösteren kalçadaki bel kemiğidir. Cinsiyete dair birçok ayırdedici çizgi, genellikle erkeklerde daha büyük, daha ağır ve daha az yuvarlak olan kafatasından saptanabilir. Erkekler de dişler de daha büyük boyutlardadır. Uzun kemikler, daha az değere sahiptir. Ancak daha önemli bölümler mevcut olmadığında ya da zarar görmüş olduğunda kullanılabilirler. Erkeklerde uzun kemikler ve özellikle uyluk kemiği, genellikle daha uzun, iri ve ağırdır. Bunun yanında kas kasılmalarının en belirgin izlerini taşımaktadırlar. Erkeklerin bel kemiği daha geniştir. Belirtilen bir dimorfizm ise, kutsal kemikte, göğüs kemiğinde, kürek kemiklerinde, köprücük kemiklerinde ve bazı ayak kemiklerinde bulunmaktadır. Yaklaşık yirmi yılın ardından, farklı ve yaşın değerlendirilmesi konusunda az güvenilir olan yöntemlere başvurulmaktadır. *Simfizis pubis* gibi çeşitli kemik seviyelerinde morfolojik değişimler söz konusudur; kafatası eklem yerleri, bazı kemik epifizi ve köprücük kemiğinin göğüs kemiği ucu; diş aşınması.

Ayrıca omurgaların, eklem yerlerini (eklem yangısı ağrıları) ve kemiklerin dokubilim ve biyokimyasal yapısındaki değişikliklerle ilgili olan çeşitli başkalaşım yöntemleri olarak da değerlendirilmektedir. Her durumda, gerek cinsiyetin belirlenmesi, gerekse yaşın belirlenmesinde, sadece tek bir teşhis yöntemi yeterli değildir. Analizin mümkün olduğunca geniş veriler ve özelliklerden oluşan bir birleşime dayandırılması gerekmektedir.

Charles Darwin'in karikatürü.

EVRENİN YANSIMASI

TİKAL, GUATEMALA'NIN KOLOMB ÖNCESİ EN GENİŞ VE EN GÜÇLÜ ŞEHRİDİR. YÜZYILLARCA DÜNYA TARAFINDAN BİLİNMEYEN MAYA TOPRAKLARININ, TROPİK ORMANLARLA ÇEVRİLİ KUYTUDAKİ HAZİNESİ OLARAK KALMIŞTIR.

Engebeli ve göğe doğru yükselen *Tikal*, daha uzun yıllar bilinmezliğini devam ettirebilirdi. Antik kent 1955 ve 1966 yılları arasında Pennsylvania Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen yoğun kazı çalışmalarına konu olsa da bu sistematik ve derin araştırmalara rağmen şehir bitki örtüsünden tamamen kurtarılamadı.

Tikal yerleşimi, çevredeki alana yayılmış halde bulunan köy ve daha küçük yerleşimlerden oluşur. Bu yerleşimler dini merkeze 30 dakikalık yürüyüş mesafesindedir. Bu görünümü ile tipik Maya şehircilik anlayışına uygundur.

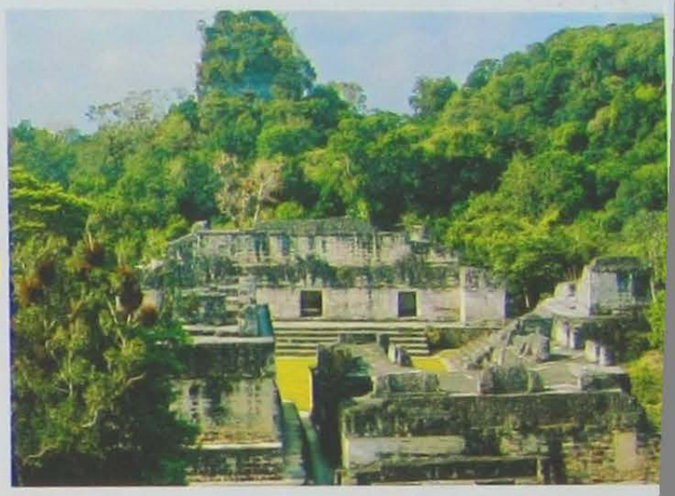

Tikal'in muhteşem yapılarından bir görüntü.

Kuş figürüyle süslenmiş kapağı ile renkli kilden bir vazo. Mayaların klasik dönemini yansıtan zarif ürün Tikal'de bulundu.

Araştırmalar ve Keşifler

KUZEY AKROPOLÜ

1956 yılında Pennsylvania Üniversitesi tarafından, E. Shook yönetiminde başlatılmış olup 1970'e kadar devam eden Tikal Projesi, Maya arkeolojisinde daha önce incelenmemiş bir projedir: 113 arkeolog çalışmış, başlangıç olarak 28 cilt rapor ve bir şehir planı üretmişlerdir. Kazılar Büyük Meydan'da ve de Kuzey Akropol'de – en karmaşık yapılardan biri olan- yoğunlaşmıştır ve böylece Akropol'ün beş kere yeniden yapılandığı ortaya çıkmıştır, onun incelenmesi sayesinde Maya mimarisi ve 13 yüzyıllık tarihi hakkında bilgi edinilmiştir.

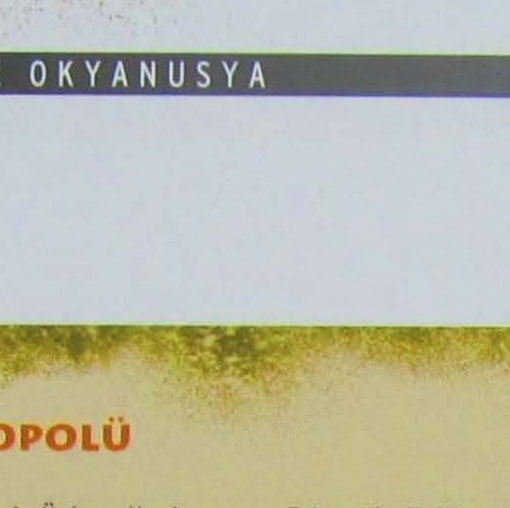

Kuzey Akropolü'nün, Erken Klasik Dönem'de (MS 300-600) yapılmış ve simetrik şekilde yerleştirilmiş yüksek mezar tapınaklarının bulunduğu 100x 80 m'lik büyük bir platform şeklinde olduğu görülmektedir. Kazılar esnasında bu alanın daha önceden mevcut olan bir sürü yapıyı da içinde bulundurduğu anlaşılmıştır; bunlardan bazıları son zamanlardaki Klasik Öncesi Dönem'e aitti (MS yaklaşık 200). Sonrasında Akropol'ün güney kenarı boyunca yüksek bir platform inşa edilmişti –bunun üzerine merdivenleri Büyük Meydan'a götüren 4 tapınak inşa edilmişti- ve daha sonra da, güneydoğuda daha mütevazı boyutlarda üç tapınaklı başka bir platform bulunmaktaydı.

Solda. Tikal'de bulunan çok renkli tabak.
Üstte. 60 m yüksekliğiyle III. Tapınak'tan bir görüntü.

ŞEHİR ANARŞİSİ

Geçmişte *Mutal* olarak adlandırılan Tikal çok geniş bir şehirdi; *Kolomb Öncesi* tarihlerde şehrin merkezi 20 km² civarında yer kaplıyordu. Pennsylvania Üniversitesi topografları tarafından yapılmış haritalarda yüzlerce yapı, mimari birimler ve binlerce hektar alana dağılmış yerleşim kalıntıları tespit edlmiştir.

Bu, 13 yüzyıl boyunca kesilmeden süren şehirleşme faaliyetinin sonucudur. Mayaların karakteristik yerleşim modeline ve mantığına göre şehir merkezi, hayatın çoğalmasında ve korunmasında yapısal garanti olma dinamizmi içinde, bütün evrenin tabii olduğu devamlı hareketin ve süregelen değişimin bir göstergesi olmalıydı. Bu nedenlerden de dolayı, Mayalar mevcut yapıların üzerine periyodik olarak yeni yapılar inşa etmişlerdi; böylece üst üste yapıları kapsayan birimler halinde veya yeniden yapılanma, genişletme ve mevcut binalara ekleme şeklinde müdahalelerde bulunmuşlardı. Bu tutum, arkeolojik araştırmalar için özellikle avantajlı olmuştur çünkü böylece mimari katmanlar eski eserlerin pratikte korunmasını sağlamıştır.

Tikal, gerçekten antik bir değerdir. Onun yapım evrelerinin başlangıcı MÖ 600'e kadar gider ve arkeologların Klasik Öncesi olarak adlandırdıkları evreye yerleşir. Alçak bölgelerin Maya alanını ilgilendiren kültürel ivmesi ile aynı zamanda, dirençli demografik artışlar eşliğinde ve üretim teknikleri üzerinde etkin kontrol mekanizmasına ulaşmış olmanın ayrıcalığı ile *Tikal, Büyük Meydan* olarak adlandırılan bir alana konsantre olmuş belirgin özellikteki bir yerleşim alanı olarak yapılanmaya başlamıştır. Burada, *Klasik Öncesi Dönem*'in sonunda, MÖ 300 civarında, bugün *Kuzey Akropolü* olarak adlandırılan yapıyı oluşturacak olan geniş bir yapılanma programı ele alınmıştır.

Bütün varoluşu boyunca devam eden *Tikal*'in bu görkem arayışı, arkeologlar için maddi imkanları ve ideolojik güçleri olan bir elitin varlığının göstergesidir, öyle ki, bu durum paylaşılmış bir projeyi uygulayabilme ve de çok büyük kalifiye iş gücüne sahip olduklarını gösterir. Bütün bunlar belirgin sosyal bir kompleks seviyesine ulaşmış olmanın göstergesidir ve bu da konum temel farklarının açıkça

I. Tapınak veya Büyük Jaguar Piramidi görülüyor.

ortada olduğu bu döneme ait mezarların bulunmasıyla doğrulanmıştır.

Aslında bu zamansız ve zahmetli imar isteği *Tikal*'i planlanmış bir şehir olarak düşünmeye yönlendirmemeli. Diğer birçok Maya merkezinde olduğu gibi sitelerde saptanmış bir şehir planı bulunmamaktadır. Tam tersine; *Tikal* için *"şehir anarşisinden"* bahsedilebilir, öyle ki mimari gruplar – Büyük Meydan haricinde –görünüşte rasgele bir düzen içinde hatta belki de karışık, görünüşte arazinin gidişatına da bağımlı olarak konumlanmışlardır.

Yapılanmamış geniş alanlar yapılanmış olanlara karşı gelmektedir; öyle ki yerleşim sektörlerinin karmaşık yapılaşmasına, tropik bitki örtüsünün yoğunluğu adeta kafa tutmaktadır. Bu alanlar ibadet etmek isteyenleri ağırlamak için düşünülmüştür. Ziyaretçiler aşağıdan, içinde küçük mabetlerin bulunduğu merdivenli piramidin tepesinde gerçekleşen ayini seyredebileceklerdir.

Bu mekanlar büyük olasılıkla, başlangıç evrelerinde, tören eşyalarının saklandığı ve buradan rahibin ayine katıldığı küçük oda gibi tek ve basit bir alandan oluşuyordu. Zamanla, bu yapılar yerlerini duvarlarla çevrilmiş genelde sadece bir veya iki odalı alanlara bıraktılar, bunlar Tikal'ın *elit* (seçkin) gücünü meşru kılan tanrıların veya o soyun atalarının tapınağı yerine geçiyordu.

Tikal'deki Büyük Meydan'ın görkemli mimarisi. Piramitler bütün alanının en yüksek yapılarını oluşturur.

Ön Plandakiler

TİKAL: TARİHE KAYIT

Her ne kadar bölgeyi keşfeden ve yağmalayan İspanyol kaşif Hernàn Cortés ve ordusu 1525'te yakınlarından geçmiş olsa da, Tikal kalıntılarını ziyaret eden ilk Avrupalı büyük olasılıkla Avendaño'dur. Kendisi bir din adamıdır ve 1966'da Petén'in İtzàlarını Hıristiyanlaştırmak için bir keşif seferine katılmış, ormanda kaybolmuş ve tesadüfen kayıp şehre ulaşmıştır.
Avendaño, Tikal'e ait olması gereken yapıları şöyle tanımlar: *"Geçtiğimiz yüksek dağların arasında bir sürü eski yapı vardı; bunların arasında yerleşime ait olanlarını gördüm ve her ne kadar çok yüksek olsalar da, zorlukla tepelerine çıktım. Küçük kulübeler ve çeşitli odalara sahip manastırlar şeklindeydiler, hepsinin damı vardı ve bir terasla çevriliydi ve içleri kireçle boyanmıştı."*

Guatemala Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Tikal'in maketi.

GÜÇ BELGELERİ

Şimdi bu alanda hareket etmeye, göze çarpan elementlerin izini bulmaya, kültürel anlamı yoğun olan alanları saptamaya çalışalım. *Büyük Meydan*, eğer Mayalar burada ilk ayinsel yapılarını yapmaya başladılarsa, kuşkusuz burası *Tikal*'in merkez noktası olmalıydı. Dikdörtgen tabanlı bu geniş alan, kuzeyde *Kuzey Akropolü*, doğuda *I. Tapınak* (merdivenli, güçlü bir şekilde dikleştirilmiş, çok dik merdivenli ve oyulmuş yüksek bir doruğu bulunan dokuz gövdeden oluşan yapı), batıda *II. Tapınak* ve güneyde *Ana Akropol* (Tikal'in yönetim birimi, pasajlar ve merdivenlerle birbirine bağlı altı avluyu çevreleyen alanlar kompleksinden oluşan bir çeşit asıl merkez).

Büyük Meydan, bugünkü düzenine, tarihinin geç bir döneminde MS 600 ve 700 arasında, son zamanlardaki klasik dönemde, onu kapatan iki ikiz tapınak yapıldığında ulaşmıştır. Bu, şehrin kültürel hayatının ve *Tikal*'in siyasal hakimiyetinin en parlak dönemidir. Tikal'de aynı görkemli yapılara gömülme kararı alan ve ilahi güçleri olan hükümdarların varlığıyla bilinmektedir.

Bu yapılar, tartışmasız şekilde şehrin gücünü ve göz kamaştıran görkemini gözler önüne seriyordu.

Ayin yerleri ve sosyopolitik kontrol konumlarıyla *Tikal*'in çok yüksek tapınakları, ilahi atalarına bağlanır ve tartışılmaz üstünlüğe sahip bir geleceğe atılırken, kendi kendini hatırlayan egemen bir sınıfın görsel uyarılarıydı. Arkeologlar en küçük detayına kadar, tam da hanedanla ilgili göze çarpan olayların

Büyük Meydan'ın kuzeyinde bulunan Kuzey Akropol.

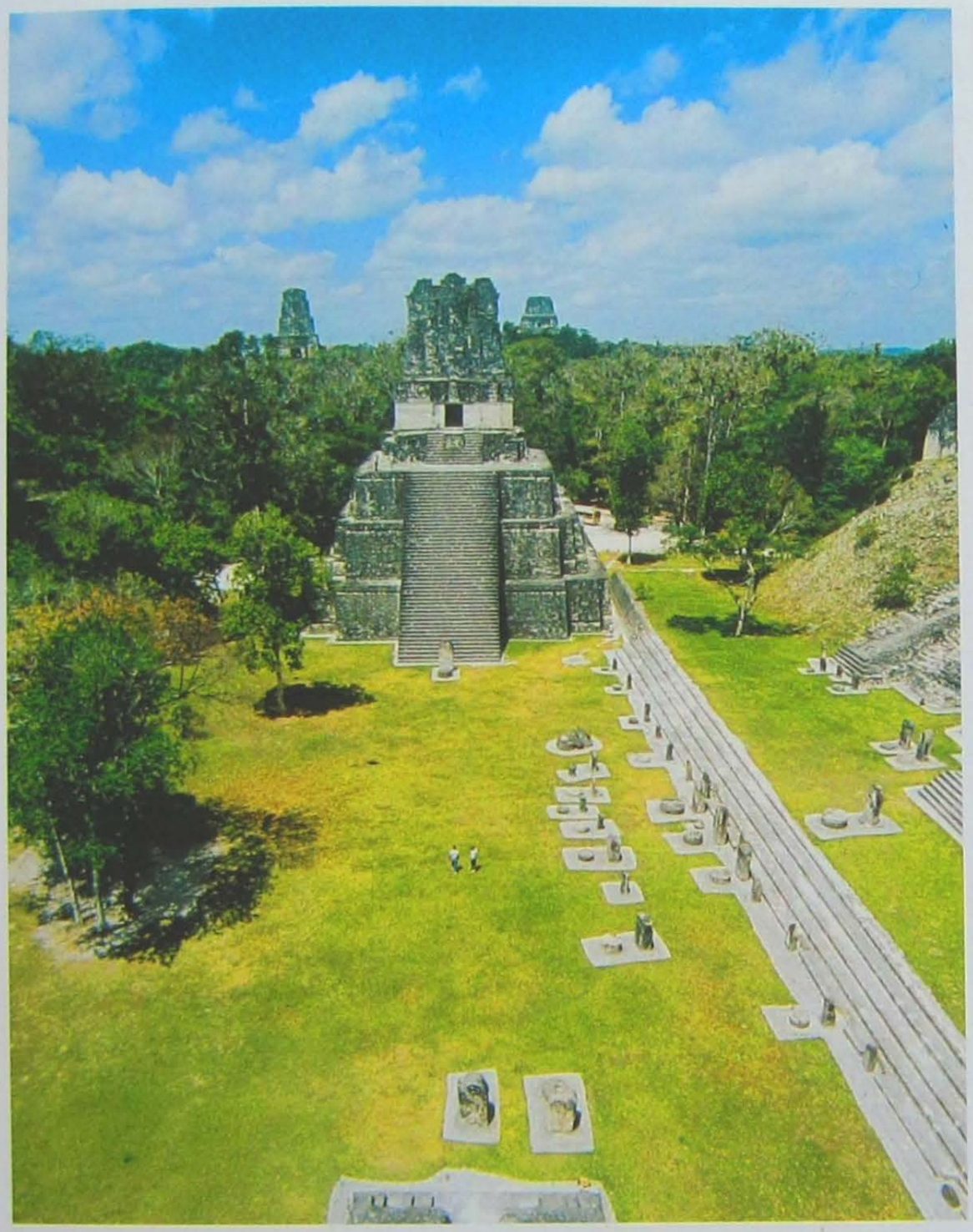

Büyük Meydan'ın doğu kenarında II. Tapınak'tan bir görünüm. Bu 40 m yüksekliğindeki yapı, büyük olasılıkla kral Ah Cacao'nun eşine aitti.

kayıtları, rakip şehirler arasındaki uyuşmazlıklar ve ölmüş kralları anma konuşmaları sayesinde *Tikal*'in son yüzyıllarının tarihini oluşturabilmişlerdir. Mayalar, anma metinlerini bugün hala kısmi olarak çözülebilmiş bir grafik sistem kullanarak kirişlere ve taş anıtlara yazmayı tercih etmişlerdir. *I. Tapınak* veya *Büyük Jaguar Piramidi*'nde MS 682 ile 734 yılları arasında hüküm süren hükümdar *Ah Cacao* gömülmüştür. 45 m yüksekliğindeki görkemli yapı, ölümünden hemen sonra oğlu ve varisi *Yax Kin Chaan Kauil* tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Büyük olasılıkla Ah Cacao'nun eşine adanmış olan 40 m yüksekliğindeki II. Tapınak da Ah Cacao hükümdarlığına aitti, bu I. Tapınak'ın önü Büyük Meydan'a açılıyordu. Aynı zamanda Büyük Meydan'ın güneyinde ve Merkez Akropol'un tepesinde 57 m yüksekliğindeki V. Tapınak'ın da bu döneme ait olduğu düşünülmektedir.

Tapınakta bulunmuş ve günümüzde Guatemala Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen hükümdarı tasvir eden ahşap panelden detay.

Araştırmalar ve Keşifler

TİKAL'İN KEŞFİ

Tikal'in keşfi resmi olarak 1848 yılına tarihlendirilir. San Andrés şehrinin valisi, İtzá Mayası Ambrosio Tut ve Belediye Başkanı Modesto Méndez, Flores'in kuzeyinde yer alan bazı kalıntılardan haberdar olunca, bölgeyi ziyaret ettiler ve sonrasında çizer Eusebio Lara eşliğinde tekrar döndüler. Méndez'in raporu ve Lara'nın çizimleri, bir Alman coğrafya dergisi tarafından 1853'te yayınlandı ama nedense dikkat çekmedi.
1877'de yeni bir keşfe çıkıldı, bu seferki İsviçreli Gustav tarafından yönetilen bir keşif seferiydi. Gustav, I. ve IV. tapınağın oyulmuş tahta kirişlerini söktü ve İsviçre'ye yolladı. Bunlar halen Museum für Völkerkunde Basel'de korunmaktadır. İlk gerçek araştırmalar ise her nasılsa bazı önemli mimari yapıların planını gerçekleştiren ve fotoğraflayan A.P. Maudslay tarafından başlatıldı; onun başlattığı iş 1895 ve 1904 yılları arasında Alman T. Maler tarafından devam ettirildi. Sonrasında A.M. Tozzer ve ve R. Merwin (1911'de sitenin ilk planını yayınladılar) ve S.G. Morley sitedeki bütün oymalı yazıları kayıt altına aldı böylece Maya yazılarını deşifre etme işinin öncülüğünü başlatmış oldu. Tikal'de 1956 yılından itibaren Evdin Shook tarafından sürdürülen kazılar, buraya bir iniş alanının da yapılmasıyla, tropik ormanda yaya veya katır sırtındaki uzun ve yorucu yolculukları önlemiş ve böylece yardımcı malzeme ile personel taşınmasını kolaylaştırmıştır.
Bu şekilde de Maya şehri kesinlikle ait olduğu tarihe iade edilmiştir.
Şu anda Guatemala devleti bölgede neredeyse devamlı çalışan araştırmacı bir ekibi finanse etmektedir.

Araştırmalar ve Keşifler

ESKİ BİR TEORİNİN ÇÜRÜTÜLMESİ

Kuzey Akropol'de arkeologlar, içinde zengin ölü kalıtlarının bulunduğu birçok mezar buldular. Dolayısıyla Akropol aynı zamanda da yaklaşık 500 yıl boyunca Tikal hükümdarlarının ganimetlerini de muhafaza eden bir kral nekropolü idi (ölüler şehri).

Son zamanlardaki klasik dönem boyunca hükümdar Ah Cacao kendini Büyük Meydan'a gömdürerek geleneği bozdu; mezarı 47 m yüksekliğindeki I. Tapınak'la örtüldü.

II. Tapınak, ana kirişlerden birinin üstüne oyulmuş kadın figürünün ima ettiği gibi, kraliçenin onuruna inşa edilmiş olabilir. Maya tapınaklarının mezar amaçlı yapılar olmadığı teorisi bu önemli bulgularla yıkılmış oldu, bunlar da Meksikalı arkeolog Alberto Ruz L'Huillier Palanque tarafından bulunan Yazıtlar Tapınağı'nın içindeki Kral Pacal'ın Mezarı'na ve Copàn Hiyeroglifleri merdivenlerinin altındaki galerilerde bulunan kral mezarına eklenmiştir.

Üstte. Şehrin "asıl merkezi" olarak yapılan Merkez Akropol.

Ah Cacao'nun mezarı (116. mezar) Mayalara ait alçak ovalarda bulunmuş ganimet ve arkeolojik değer açısından en zengin mezarlarından biridir. Büyük Meydan'ın batısında yükselen III. Tapınak 60 m yüksekliğe sahip olup, 24 nolu taş kitabede belirtilmiş olan hükümdar tarafından MS 810'da yaptırılmıştır, ismi halen bilinmemektedir. IV. Tapınak veya İki Başlı Yılan Tapınağı yaklaşık 70 m yüksekliğe ulaşırken Tikal tapınakları arasında en görkemli olanıdır.

Onun yapımında yüzlerce binlerce metre küp yapı malzemesi kullanılmıştır.

O hükümdar Yax Kin Chaan Kauil'in mezar tapınağıdır ve MS 741 civarında yapılmıştır. Son olarak VI. Tapınak veya yüksek tepeliğine oyulmuş olan büyük boyutlardaki hiyeroglif şekillerden dolayı böyle adlandırılan Yazıtlar Tapınağı'nın yapımı, MS 766 yılına dayanır. Bu nedenle, büyük olasılıkla Yax Kin Chaan Kauil'in oğlu Karanlık Güneş'in hükümdarlığına denk düşüyor olabilir; onun boyutları daha mütevazidir (yaklaşık 30 m).

DİĞER ANITLAR

Büyük Meydan'dan dört bir yana aynı biçimde yürüyüş yolları veya *calzadas* (Maya dilinde *sacheoob*) çıkıyordu, bunlara antik şehirde çalışmış olan belli başlı arkeologların isimleri verilmiştir. *Calzada Maudslay, Maler, Méndez* ve *Tozzer*.

Bu güzergahlar sayesinde yerleşim alanının diğer bölgelerine de ulaşmak mümkündür, bunlar arasında karmaşıklık ve işlevsel eşsizliğinden dolayı *Mundo Perdido* olarak adlandırılanı göze çarpmaktadır. Burası 30 m yüksekliğinde, piramit şeklinde bir yapıyı barındırmakta ve Maya bölgesindeki en eski astronomik gözlem evi olma özelliğini taşımaktadır.

Tikal'de bazı top sahaları veya bütün Orta Amerika'ya ortak bir uygulama olan (her ne kadar oyun kurallarında değişiklikler gösterseler de) ve de taşıdıkları kuvvetli ritüel anlamları ile *pelot* (hentbol benzeri bir oyun) oyun sahaları bulunmaktadır. Ayrıca buhar banyoları için özel yapılar ve ikamet için geniş mahalleler de, merkezde

Solda. III. Tapınak.

olduğu kadar yerleşim alanının sınır bölgelerinde de görülmektedir ve de bunlar yeryüzü akarsularının bulunmadığı ve yağmurun kıt yağdığı bir bölgede suyu tutmayı amaçlayan doğal su depoları (*aguadas*) ile birbirlerini sırayla izlerler.

Şehir mimarisini bütünleyen kısım oyulmuş anıtlardır, özellikle sunaklar ve taş kitabeler (öyle ki bölünmez bir bütün oluştururlar ve her kitabeye bağlı özel bir sunak vardır), bunlar üzerindeki kazılmış yazılar kısmen de olsa Maya yazılarının sistemini deşifre etme ve şehrin hanedanla ilgili olaylarını anlama imkanı vermiştir. Genelde bunlar *Tikal*'e özgü, *"ikiz piramitler"* adı verilen ve Tikal'de bunlardan yedi örnek bulunan, mimari bir kompleksin içine konumlanmışlardır.

Bu mimari gruplar, kenarları yuvarlak olan dikdörtgen avlu planlıdır, doğuda ve batıda dikdörtgen tabanlı basamaklı iki ayakla desteklenmiştir, bunlar tıpatıp aynı ve dört rampaya sahiptirler.

Batıdaki ayağın önünde genelde dokuz adet, yanında kendi sunakları da bulunan sembolik kitabeler bulunurdu (dokuz sayısının Mayalarda törensel yan anlamları vardı, onların kozmolojik düşüncesinde evrenin varsayılan düzeylerinin dokuz olduğu gibi), halbuki meydanın kuzey kenarı duvarla çevrili bir alan tarafından işgal edilmiştir, buraya tonozla kapatılmış bir girişle geçilir ve içerisinde de bütün törensel kompleksin açılış tarihinin okunduğu alçak kabartma olarak oyulmuş yegane yazıt çifti bulunmaktadır. Tikal'deki birçok kazı çalışmasını yürüten arkeolog *W.Coe*, bu komplekslerin bir *katun* (Maya takviminde zaman birimi) sonu nedeniyle dikildiğini varsaymıştır; yani bu 7200 günlük bir süre (360 günlük 20 seneye denk) demekti bu da Maya takvimi için temel bir birimdi.

Bir kamburu tasvir eden pişmiş topraktan heykelcik; yüz detayı.

Solda. II Tapınak.
Sağda. Dik merdiveni ile I.Tapınak

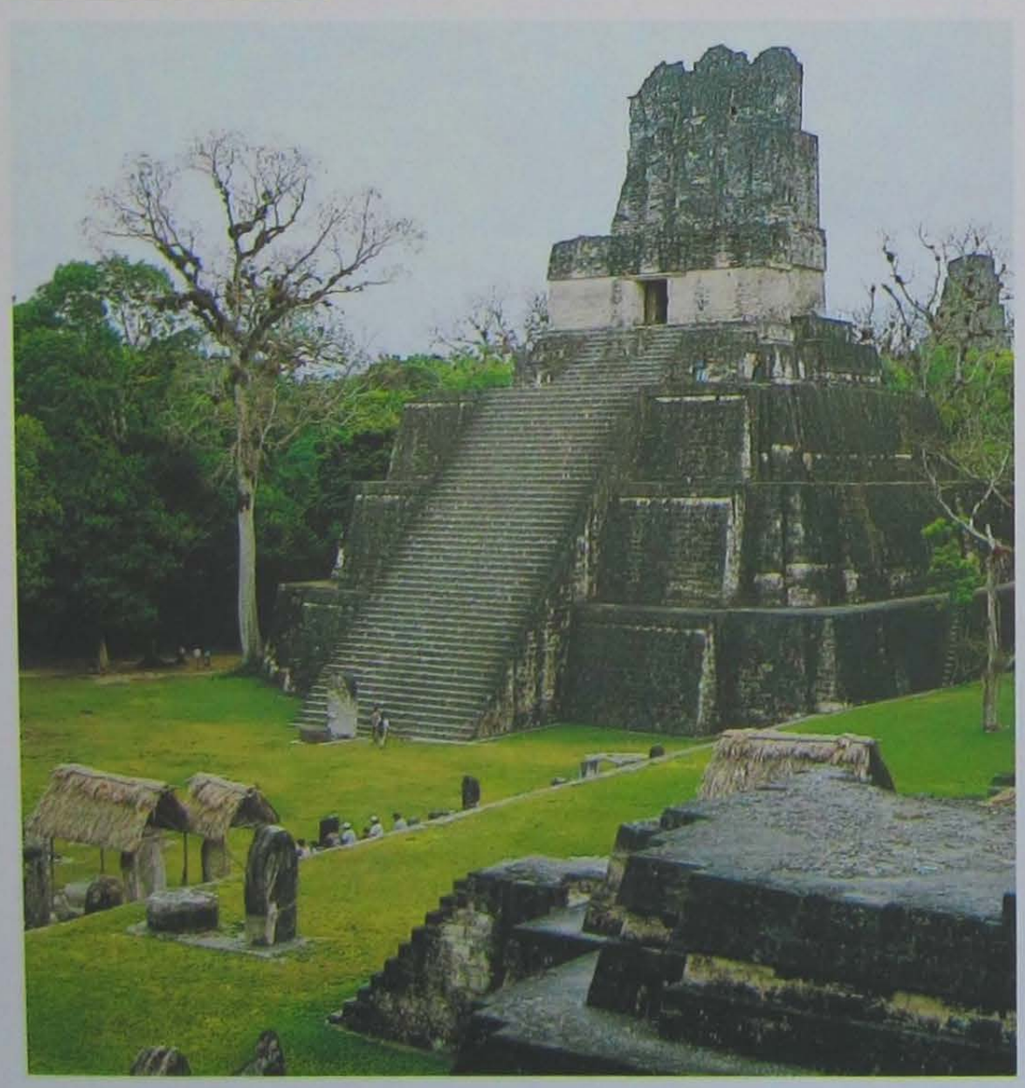

Ön Plandakiler

AH CACAO'NUN MEZARI

Tikal şehrinde arkeologlar tarafından yapılmış keşifler arasında, kuşkusuz en çarpıcı olanı Ah Cacao'nun mezarı oldu, büyük olasılıkla Maya şehri hükümdarları arasında en önemli olanı ve şehrin en görkemli mimari eserlerini borçlu olduğu kişiydi. Ah Cacao'nun mezarı I. Tapınak'ın içine (belki de bizzat kendisi tarafından oğlu Yax Kin'e verdiği talimatlarla ölümünden sonra inşa edilmiştir), daha sonra üstüne tapınağın kendisinin inşa edildiği zeminden 7 m derinlikte tonozlu bir mezar odasının içine yerleştirilmişti. Bu dar ebatlardaki odada (5x2,5 m) tamamen bir duvar tezgahla doluydu, bunun üzerinde bir zamanlar yeşim taşları ve deniz kabukları ile süslenmiş bir hasır üstüne yerleştirilmiş olması olasılığıyla, Ah Cacao'nun iskeletinin kalıntıları bulundu, Hükümdarın kalıtı çok zengindi: Renkli seramik vazolar, 8 kg'lık yeşim taşının kendisi veya süs olarak oyulmuş hali, sayısız deniz kabuğu ve üstünde hiyeroglif yazılar taşıyan bir grup hayvan kemiği.

ÇÖZÜLMESİ GEREKEN BİLMECE

DİĞER ORTA AMERİKA YAZILARININ AKSİNE, MAYALARINKİ TARİHSEL, TAKVİMSEL VE DİNİ VERİLERİ TAM OLARAK, FONETİK, RESİMYAZI VE DÜŞÜNCE DEĞERİ OLAN İŞARETLER BÜTÜNÜYLE KAYDETME ARACI OLARAK GÖRÜNÜR.

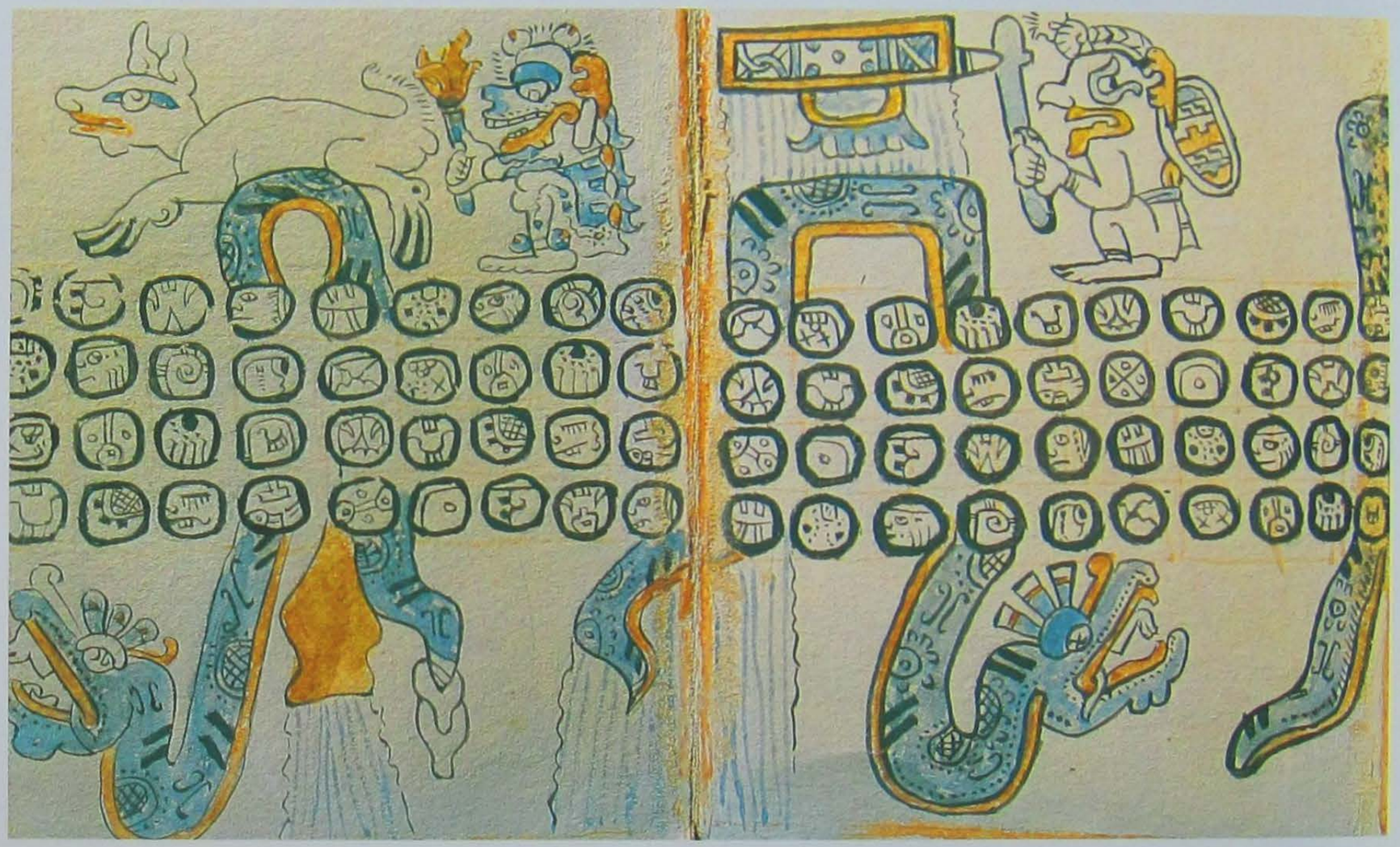

Kaydetme ve anımsama imkanı veren bir grafik sisteminin işlenmesi, her ne kadar bir kültür bu sistemi sabitlemeyi ve gelecek nesillere aktarmayı önemsese de, bilim adamlarının "medeniyet işaretleri" olarak yorumladıkları arasında en çarpıcı öğelerden biridir. Oysa *Kolomb Öncesi* dünyada – burada gelişmiş kültür sayısı çoktur- yinelenen grafik işaretler sistemi olarak algılanan yazı, uyarlanabilir ve iletişime uygun olarak lisan bilgilerine eklenir.

Orta Amerika'da grafik bilgi şeklinde ortaya çıkan bu kültürel imler, olayın karmaşık ve bağlantılı olduğu görünen Maya dünyasından, *Oaxaca Vadisi*'nden *Meksika* yüksek düzlüklerinin kültürlerine kadar farklılık gösterir.

Karmaşık semboller ormanına girmeden önce, bir *glif*'in ne olduğuna, hangi belgeler üzerinde görüldüğüne bakalım ve bugün, son bölümü hala tamamlanmayı bekleyen Maya yazısını deşifre etme tarihini çizmeye çalışalım.

Glif (Grafik simge, yiv veya Hiyeroglif, Mısırbilimcilerden ödünç alınmış kelime) yaklaşık oval biçimde bir unsur gibi görünür, ana bir gövdeden oluşur ve öncesinde ve sonrasında değişik şekillerde ekler (çubuklar, noktalar, kemerler) bulunur, sütunlar şeklinde yerleştirilir ve yukardan aşağıya doğru veya bir sütunla diğeri arasında dönüşümlü bir sistemle okunur. Bazı *glif*lerin doğal öğeleri ve eşyaları resmettiği hemen dikkati çeker halbuki diğerleri tamamen keyfe göre şekillenmiştir.

Solda. 47 nolu ana kirişten (arşitrav) 32 sembollü yazı, Yaxchilan'daki bir yapıdan alınma.
Üstte. Madrid Kodeks (el yazması) b kesitinin bir parçası.

KODEKSLER (EL YAZMALARI)

Ne yazık ki Mayaların sahip olduğu varsayılan sayısız *kodeks*ten günümüze ulaşanların sayısı sadece üçtür: Diğerlerinin hepsi ilk Avrupalılar tarafından inanç sistemini çökertmek için kasıtlı olarak yok edilmiştir. Günümüze ulaşmış olan üç kodeks; *Dresden Kodeksi*, *Paris Kodeksi* ve *Madrid Kodeksi*'dir (isimlerini, korundukları şehirden alırlar).

Bunlardan hiçbiri arkeolojik kazılar esnasında bulunmamıştır: Maya bölgesinin büyük bir kısmının iklimi, İspanyolların yok etme operasyonuna zemin hazırlamıştır, dolayısıyla bazı el yazmaları

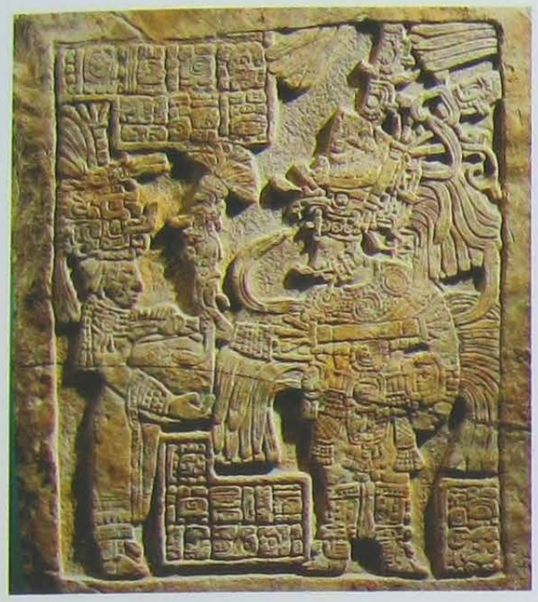

Bir rahiple, bağış götüren bir kadının resmedildiği Yaxchilán yazıtı; bugün Meksiko'nun Ulusal Antropoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.

hayatta kalmış bile olsalar zıt iklim şartlarına dayanamamışlardır. Üç kodeks arasında en ilginç olanı (bunun Avrupa'ya nasıl ulaştığı bilinmiyor) yaklaşık MS 1200'lü yıllara dayanan *Dresden*'dekidir ve bunda kronolojik, astronomik ve törensel özellikler gösteren metinler bulunmaktadır. Daha geç bir döneme ait olan diğer iki el yazması, iyi bir tahminle, tanrılara ait almanaklardır (takvim), diğer bölümlerde hasatlara, avcılık faaliyetlerine ve arıcılığa ilişkin kehanetler yer almaktadır. Bu vazgeçilmez belgeleri *Chilam Balam Kitapları* (Mayaların kutsal kitapları) bütünler. Bunlar *Yucatán Yarımadası*'nda Kişe Mayalarının (*Maya Quiche)* evrenin doğumu ile ilgili mitlerinin toplandığı ilk sömürgecilik zamanında Latin harfleri ile yazılmış Maya metinleridir .

Şans eseri çok sayıda Maya metni günümüze sağlam malzemeler üzerinde ulaşmıştır: Bütün antik metinler (en azından Klasik Öncesi Dönem'den başlayarak) anıtların, yazıtların ve bir sürü şehirde bulunan duvar panelleri ve ana kirişleri (arşitrav) süsleyen alçak kabartmaların üzerine oyularak yazılmıştır, oysa diğerleri kemik, taş veya seramik eşyaların üzerine işlenmiştir. Bu çok dayanıklı repertuar, çok yoğun araştırmaların konusu olmuş, bunlar sayesinde Maya kültürünün tarihi, bizzat Mayaların kendi kimlikleri ile ilgili olarak kabul ettikleri işaret sistemi aracılığıyla ortaya çıkmıştır.

Tikal'in 39 nolu yazıtından bir detay görüntüsü.

Tenochtitlán'da yükselen Mayor Tapınağı'na adanmış yazıtın bir parçası.

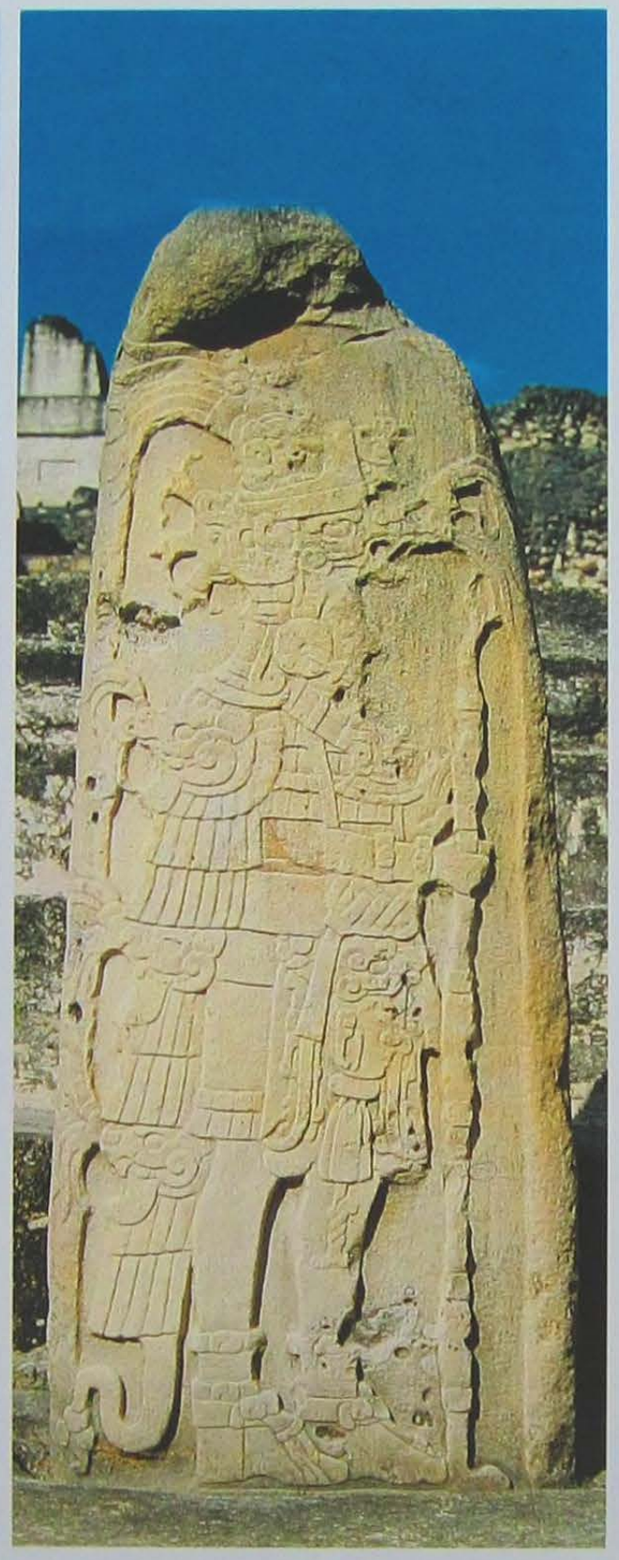

İŞARETLERİ DEŞİFRE ETMEK

Birçok Maya anıtının üzerine kabartma olarak oyulmuş işaretlerin basit süs motiflerinden çok daha fazlası olduğunu fark eden ilk Avrupalı Aziz Francis rahibi *Diego de Landa* olmuştur. Bu din adamı 16. yüzyılda, (İspanyol keşiflerinin yüzyılı ve bir uygarlığa zarar verme ve sistematik bir kültürleşme hareketinin başlatılması) bazı yerlilerin de yardımıyla, kendini, çok emek isteyen, yazıları kopyalama ve deşifre etme çabalarına adadı. 1566 olarak tarihlendirilen ama sonra kaybedilen ancak 1864 yılında Fransız rahip *Brasseur de Bourbourg* (17. yüzyılın kısaltılmış bir kopyası *Madrid Tarih Akademisi*'nin kütüphanesinde ortaya çıkartıldı) tarafından basılan *De Landa*'nın el yazmasında, her işarete fonetik bir anlam kazandırmak ve bir Latin harfi ile eşleştirme çabası göze çarpar. 27 harften oluşan, *De Landa*'nın alfabesi bazı takvimsel, sayısal ve astronomik sembollerin deşifre edilmesine zemin yaratmıştır.

Bizzat *Brasseur de Bourbourg*'un kendisi Maya yazılarını incelenmesinde belirgin bir ilerleme yaratmıştır: Gerçekten o *Madrid Kodeksi*'nin "Tro" denen bölümünü ortaya çıkarmış ve *De Landa* tarafından not edilen aynı grafik sembolleri tanıyınca bir Maya metni söz konusu olduğunu anlamıştır. Metni satır satır tercüme etme çabası başarısız olmuştur fakat *Brasseur*'un glifleri tamamlayan nokta ve çizgilerin sayısal değerini keşfetmiş olma yeteneği tartışılmazdır ve bu da sonraki araştırmacılara ışık tutmuştur.

Bunların arasında *Dresden Kütüphanesi* başkanı *E. Förstemann*, Dresden Kodeksi'ni incelemeye 1880'de başlamış ve 0 ve 20 sayısını (Mayalarda sayı sisteminin temeli) simgeleyen işaretleri doğru şekilde yorumlamayı başarmıştır; ilk defa *J.Th.Goodman* Maya takvimi ile Gregoryan takvimi arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmıştır.

Gün geçtikçe, araştırılan arkeolojik yerleşimlerin tanınması ve incelenmesi sonucunda toplanan yazıtsal (epigrafik) bilgiler, özellikle de araştırmaların düzenlendiği *Kolomb Öncesi* yerleşimlerde bulunan bütün yazıları sistematik olarak kayda geçen *S.G.Morley*'in çalışmaları sayesinde sadece 20. yüzyılın başlarında ilk defa bilimsel veriler içeren sonuçlar doğurmuştur.

Glif'lerin sadece takvimsel değerleri değil aynı zamanda kronolojik bilgi de taşıdığını fark eden ilk araştırmacı, 50'li yıllarda, Maya grafik sisteminin incelenmesi için, yeni bir yaklaşım metodunun temellerini atan *E. Thompson* olmuştur.

Solda. Yeşim taşından yapılma Leida levhası.
Sağda. Tikal'de bulunmuş bir yazıt.

Ön Plandakiler

TARİHİ YAPILANDIRMAK

Maya kodekslerine, diğer kitaplara bakar gibi bakamayız. Onlar gerçekte, akordeon gibi katlanmış uzun şeritler halinde ve vasat ölçülerde (22-23 cm yükseklik, 9-10 cm genişlik) "sayfalar"dan oluşmuştu. Bu şeritler, bazı bitkilerin iç kabuklarının hamur haline getirilip bağlayıcı özelliği bulunan doğal tutkallarla karıştırılmasından elde edilirdi. Değişik arkeolojik yerleşimlerde, bu dövme işlemi için kullanılmış, üstünde birbirine yakın uzun paralel çizgilerin bulunduğu uzun şekilli taştan yapılma kabuk dövücüler bulunmuştur. Bu şekilde elde edilen kağıt şeritler, daha sonra her iki tarafından ince bir kireç yüzey ile kaplanır, sonrasında da sayfalar ince kırmızı çizgilerle yatay bölümlere bölünerek gliflerin resmedilmesine ve değişik sembollerin çizilmesine geçilirdi. Okuma, şeridin bir tarafını soldan sağa ve yukardan aşağıya tarayarak yapılırdı, sonrasında arka tarafı da, resimli şerit çevrilerek okunurdu. Süslü küçük tahta kalıplarla bağlanmış olan kodeksler genellikle çok uzundu: Madrid Kodeksi açıldığında 6.7 m uzunluğundaydı ve 56 yaprağı (116 sayfası) vardı. Güçlerle ve kutsal küre ile sıkı bağlantılarından dolayı yazı elit kesime aitti ve özel yazmanlar tarafından hazırlanıyordu; bunlar aydın bir sınıftı, kendilerine has Tavşan Tanrı gibi koruyucu tanrıları vardı.

YONTULMUŞ TARİH

Bu yenileyici araştırma akımının başına kuşkusuz Rus dilbilimci *Y. Knorosov*'u koymak gerekir. O 300 *glif*'lik bir repertuarı incelerken Maya yazısını oluşturan işaretlerin sayısının, ideografik (yani kavramlara karşılık gelen) bir grafik sistemine karşı geldiğine inanmak için çok az, fonetik (konuşma dilini "ses" sembolleri ile yansıtan) bir yazı sistemi için de çok fazla olduğunu fark etti. *Knorosov* ayrıca Maya glif'lerinin fonetik bileşeninin sadece harflere değil hecelere de karşı geldiğini keşfetti. Bu öyle bir düzendi ki, sistemin ana gövdesiyle bütünlenmiş sayısız ön ve son ekler açıkça ifade ediliyordu.

Hecelik gliflerin yanında, bazen takvimsel yazılarla eşleşen özel işaretlerin tekrarını değişik yerleşimlerde doğruladıktan sonra, 1958'te yazıbilimci *H. Berlin* tarafından tanımlanmış "amblemlik glifler" de vardı: Bunlar şehrin ismini veya hüküm süren hanedanı gösteren gliflerdi.

Sadece 60'lı yıllarda, Rus arkeolog *T. Proskouriakof*'un çalışmaları sayesinde, daha önce edinilmiş bilgiler ve yukarda bahsettiğimiz değişik teorilerin birleşmesi sonucunda, önceki yıllarda hiyeroglif yazıların tarihsel değeri konusundaki varsayımlar kesin temeller üzerinde doğrulandı.

Solda. Bir Maya vazosunun süslemesinden bir ayrıntı.
Üstte. Madrid Kodeksi'nden bir kesit.

Geçmişin Tanıkları

YAZI BİLİMCİLERDEN HABERLER

Maya bölgesinde tanımlanmış en uzun yazı dizisi Copán şehrinin 26. Tapınağı'nın basamaklarının üstündeki yükseltide oyulmuş olarak bulunur, bu sebeple Yazılar Tapınağı olarak da bilinir. Burada 2500 adet glif söz konusudur (bunların ilk envanteri arkeolog S.G. Morley tarafından çıkarılmıştır) ve hükümdarların isimlerinden başka 9.5.10.0.0 (MS 545) ile 9.15.12.10.10 (MS 755) arası dönemi kapsar. Devasa hanedan anıtı, kraliyet iktidarının gücünün kalıcılığının fiziksel simgesi, kraliyeti elinde tutanlar birbirlerini izlerken bile, merdivenler ortasında altı hükümdar heykeli barındırır ama maalesef hiçbiri tam değildir.

Maya yazısının ilerleyen dizilişinin karşı ucunda, Maya alanının güneyinde bulunmuş takvimsel yazıların oyulduğu ilk kitabeler bulunur: Bunlar dikey gidişatlı tek kayalardır ve nokta ile çizgilerden oluşan alçak kabartmalı, basit semboller taşırlar. Bulunabilen en antik tarihler Chiapa de Corzo'dan (2. kitabe, üstündeki tarih 7.16.3.2.3 Gregoryan takvimde MÖ 9 Aralık 36'ya karşı gelen) ve Abaj Takalik'ten (5. kitabe MS 126'ya karşı gelen) gelir. Orta kesim alçak ovaların en eski hanedanlık anıtı Tikal'dan gelir: Söz konusu olan meşhur 29. kitabe MS 292'ye karşı gelen bir tarih taşır. Bu anıtın ön tarafında Tikal'in hükümdarlarından biri, elinde tören asası ile oyularak resmedilmiş şekilde görülür, oysa arka tarafında 8.12.14.8.15. tarihi bulunur. Yine büyük bir olasılıkla küçük ebatlardaki objeler arasında en önemli olanının Tikal'den geliyor olması gerekir: Üstünde takvimsel gliflerin bulunduğu, yeşimtaşından yapılma köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde bir plaka olan Leida'nın Levhası, 19 yüzyılda Montagua Nehri'nin deltasında bulunmuştur. Ön tarafında hükümdarın tanımlaması olabilecek Jaguar Pençesi oyulmuştur, oysa arkada MS 320'ye karşı gelen 8.14.3.1.12 tarihi görülür.

Piedras Negras şehrinin bazı yazıtlarını inceleyen ve sonrasında da Yaxchilán'da kanıt arayan araştırmacılar, bazı belirli yapı komplekslerinde 60 yıllık zaman aralığını, yani bir insanın ortalama yaşam süresini içeren takvimsel yazıların varlığı ortaya çıkarmayı başardılar.

Gerçekte tarihler, anıtların çoğunluğunun üstünde resmedilmiş olan kralların doğum, tahta çıkış ve ölüm tarihlerine karşı geliyordu. Bu anıtlar özel mimari komplekslerde yoğunlaşıyordu, öyle ki bunların spesifik soylarla bağlantıları bulunurdu: Böylece ortaya çıktı ki Mayalar sadece takvimsel ve mitolojik yazılar yazmakla yetinmemişler aynı zamanda son zamanlardaki *Klasik Dönem* süresince bir sürü şehrin hanedanlıkları hakkında kültürel doruk noktalarının gerçek ve kendine özgü tarihi raporlarını oluşturmuşlardır.

Maya yazı sisteminin anlaşılmasındaki en çetin zorluk, sergilenenin ışığı altında daha iyi anlaşılabilir: Bu grafik sistem gerçekte karışık bir sistemdi, fonetik veya logografik (konuşma yazısı) sistemlerden çok daha karmaşıktı. Bu sistem söz-heceliydi, burada bazı gliflerin logografik (söz) anlamı (veya ideografik: yani eşya veya düşünceyi tanımlayan kelimelerin yazılışıydılar tıpkı "köpek" kelimesini anlatmak için köpek resminin çizilmesi gibi) ve başka hecesel anlamları (aynı "köpek" kelimesinin *kö* ve *pek* heceleri ile anlatılması gibi, bu heceler konuşurken sesi çıkarmamıza yarıyor ama "köpek" kavramı olarak tamamen keyfi seçilmişler) vardı.

Olayları daha da zorlaştırıcı yapan bir sözcüğün tasviri için birden fazla grafik seçeneğinin bulunuyor olmasıydı. Örneğin "jaguar" kelimesi, Maya dilinde "balam", ya hayvanın kafasıyla ya da vücudunun tamamıyla veya kelimeyi oluşturan hecelerden yapılmış fonetik bir

Üzerine Maya takvimi oyulmuş ve Meksika'da bulunmuş dört glifli levhadan bir detay.

Yaxchilán'daki bir arşitravdan kabartma detayı, MS 687 civarı.

glifle resmediliyordu. Üstelik, üçüncü bir olasılık, iki sistemi birleştirdiği gibi, bazılarının "bulmacalı yazı" olarak tanımladığı gibi jaguarın kafa resmi heceler arasına yerleştirilmiş olmasıydı.

MAYA TAKVİMİ

Maya kültürü tarafından yaratılan grafik sistemin oluşumunda büyük önemi olan ve tarihin kendine has ideolojisini işlemede vazgeçilmez bir araç olan takvimsel sistemin küçük bir açıklamasını da göz ardı edemeyiz. Pratik sonuçlar elde edildiğini (doğal döngülerin kontrolü) ama gizli amaçların da (astrolojik kehanet gibi) olduğu düşünülürse, Maya takvimi zamanı ölçme sistemi olarak oldukça karmaşıktır.

Bu sistem, gökyüzü tanrılarının (Güneş, Ay ve Venüs gezegeni) hareketlerine dayanan zaman devrelerini temel alıyordu; bu sistemde bir tarih dönemsel aralarla tekrar ediliyordu (tıpkı Gregoryan Takvimi'nde bir tarihin 365 gün sonra tekrar edilmesi gibi). Bu alışılagelen takvimdi veya 20 gün adı ile 1 ile 13 arasındaki rakamların kombinasyonu üzerine kurulu 260 günlük devreydi. Ayrıca her biri 20 gün olan 18 döneme ayrılmış 360 günlük güneş yılına karşı gelen sivil bir takvim daha vardı. 52 yılda bir olan 2 devrenin çakışması "Takvimin tekerleği" olarak adlandırılan üçüncü bir hesap sistemini oluşturmuştu. Ama Mayalar, zaten karmaşık olan bu sistemin yanında, mutlak kronoloji deyişiyle başka bir sistemi daha detaylandırmışlardı. Bu sistem, bizim için tarihsel anlamı bilinmeyen, keyfi bir tarihten, farazi bir "sıfır yılı" ndan başlıyordu. MÖ 2 Ağustos 3114'te başlayıp MS 24 Aralık 2012'te sona erecek olan "Uzun Hesap" denen sistem söz konusuydu.

Tikal'de bulunmuş bir vazonun süslemesinden ve hiyeroglif metinden bir detay.

Yaxchilán ana kirişinin üstünde kabartma olarak görüntülenen mistik veya dini kişi.

MERKEZDEKİ OVALAR

Guatemala'da Petén tropik ormanının tam kalbindeki Maya şehri *Tikal*, merkezdeki ovaların kültürel alanına yerleşmiş olanlar arasında en önemlisiydi. Şehrin bu kültürel alanının politik ve kültürel hakimiyeti, kısmi de olsa konumuyla açıklanabilir. Şehir *Karayip Denizi* ile *Meksika Körfezi* arasındaki hidrografik havzalar arasında bir dizi alçak tepe üzerine yerleşmiştir ve Mayaların aletlerini elde ettikleri çakmaktaşı açısından da son derece zengin bir bölgedir. Yerleşim alanının yakınlarında bulunan iki bataklığın (*bajos*) varlığı ziraatın gelişmesi açısından da önemli rol oynamıştır ve yerel olarak elde edilemeyen kıymetlerin şehre akmasını sağlayacak şekilde diğer Maya merkezleri ile değiş tokuşun gelişmesini teşvik etmiştir. Komşu şehirlerle Tikal – tıpkı *C. Renfew*'in öne sürdüğü Yunan şehirleri (*poleis*) tipinde "eşit toplumlar arasındaki etkileşim" modelinin aynı kültürdeki diğer yerleşim yerleri gibi- sabit ilişkiler ağına bağlanmıştı, öyle ki evlilikler, çarpışmalar veya yabancı makamların ziyaretlerinden bahsedildiği bir sürü anıtın üzerinde belgelenmiş olduğu gibi, iletişim, ticaret ve askeri birlikler ve hanedanlıklar açık husumet dönemleri ile birbirini izlerdi. Hiyeroglif yazıların deşifre edilmesinden sonra şehrin politik tarihi kısmen de olsa belirlenebildi, burada bütün Maya alanında geçerli olmak üzere kronolojik temelin yanında şehrin şu andaki mevcut fakat içinde boşluklar bulunan yazıtların ortaya koyduğu kadarıyla oluşturulan "hanedanlık tarihini" oluşturmaya çalışıyoruz.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1800-700	Eski Klasik Öncesi Dönem
MÖ 700- M.S 200	Yakın Klasik Öncesi Dönem
MS 200-600	Eski Klasik Dönem
MS 600-800	Yakın Klasik Dönem
MS 800-900	Son Klasik Dönem
MS 900-1200	Eski Klasik Sonrası Dönem
MS 1200-1524	Yakın Klasik Sonrası Dönem
1524	Pedro Alvarado Qiuche imparatorluğunu fethediyor
1597	Mayaların son şehri, Tayasal'ın fethi

Kronoloji

Tarih	Tikal Hükümdarları
MS 320	Jaguar Pençesi
MS 378	Çarpık Burun
MS 426-435	Fırtınalı Gökyüzü
MS 485	Kan Yabandomuzu
MS 488	Jaguar Pençesinin Kafatası
MS 538	Çift Kuş
MS 632- 721/731	Ah Cacao
MS 734-768	Yax Kin
MS 889	Chitam

Kuzey Akropol'ün görüntüsü, Tikal'in en karmaşık yapılarından biri.

Calakmul
Şehir Tikal'in yaklaşık 120 km kadar kuzeyinde bulunur, çok sayıda oyulmuş taş yazıt bulunmuştur. Tarihleri MS 514 ile 790 arasına tarihlenmektedir.

El Mirador
Tikal'ın 65 km kuzeyine yapılmış olan şehir, El Tigre denen mimarı yapıda hüküm sürer. Üstüne daha küçük üç piramidin oturduğu masif piramit platformdan oluşur (üstteki ve alttaki fotoğraflar, şehir kalıntılarından görüntüler).

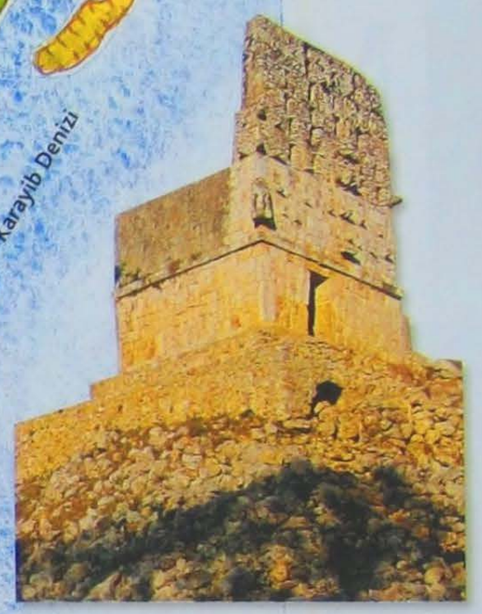

Karayib Denizi

Meksika Körfezi

Grijalva

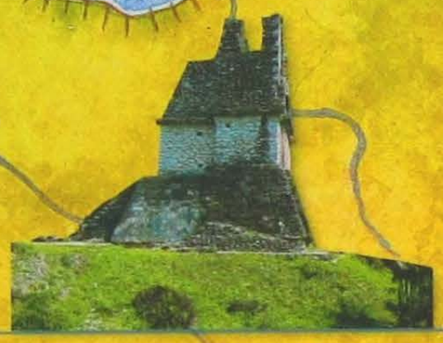

Calakmul

El Mirador

Uaxactum

Nakum

Tikal

Holmul

Naranjo

Uaxactum
Tikal'in 40 km kadar kuzeyinde inşa edilen yerleşim yerinin sabit ve düzenli ilişkileri olmuştur. Klasik Öncesi Dönem'den Yakın Klasik Dönem'e kadar yer almıştır. Burada bir sürü değişik anıt grubu yer almaktadır, bunların arasında en önemlisi A grubudur, tapınaklardan ve saraylardan oluşur (Üstte, astronomik gözlem evi; sağda, Maya tapınaklarından biri).

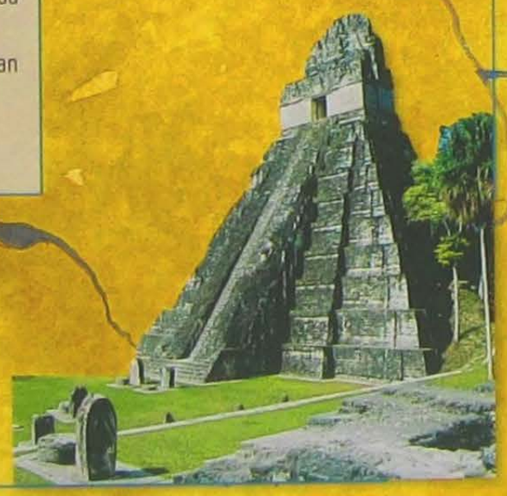

Naranjo
Yerel hanedanlık sırası Tikal ile sıkı bağlantı gösterir. Mimari çekirdek, bir sürü meydan ve akropol gruplarından oluşur, kenar gruplarına giriş veren üç sacheoob'ları vardır.

Nakum
Tikal'in 25 km güneydoğusunda konumlanmış bir sürü yağmaya maruz kalmış bir merkez. Merkez çekirdeği birbirlerine parkeli bir yol (sache) ile bağlı iki geniş mimari kompleksten oluşur. Burada MS 711 ile 849 arası tarihleri taşıyan üç tane oyulmuş kitabe bulunmuştur.

Pasifik Okyanusu

Rio Motagua

Guatemala

Naranjo
Yerel hanedanlık sırası Tikal ile sıkı bağlantı gösterir. Mimari çekirdek, bir sürü meydan ve akropol gruplarından oluşur, kenar gruplarına giriş veren üç sacheoob'ları vardır.

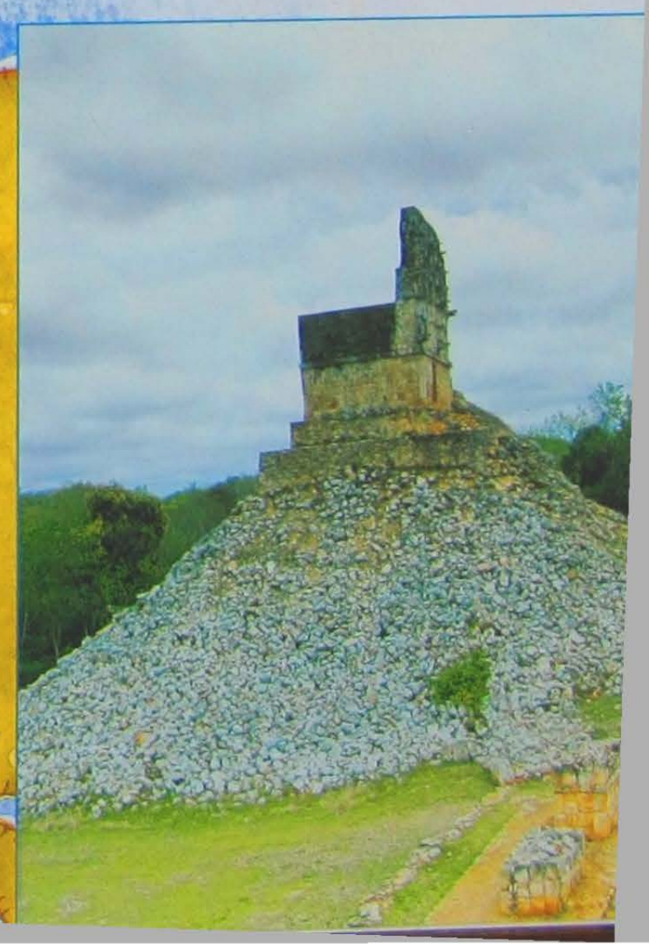

Tikal
Guatemala'nın en geniş Maya yerleşim alanı, en parlak dönemini Yakın Klasik Dönem'de yaşamıştır. Büyük Meydan etrafında yapılaşma, iki tane Akropolü (kuzey ve merkez) ve piramit özelliğinde çok yüksek tapınakları vardır (üstte, sağda). Tikal'da çok sayıda taş yazıt bulunmuştur.

MEZARLARIN GİZLEDİĞİ

BİR NEKROPOL (ŞEHRİN MEZARLIĞI), GEÇMİŞ BİR UYGARLIĞI ARAŞTIRMAK İÇİN ÇOK ÖNEMLİ BİR KAZI ALANIDIR. BU KAZIDA MİMARİDEN, SERAMİĞE; YAZITTAN, SİKKEYE KADAR PEK ÇOK BULUNTUYA RASTLAMAK MÜMKÜNDÜR.

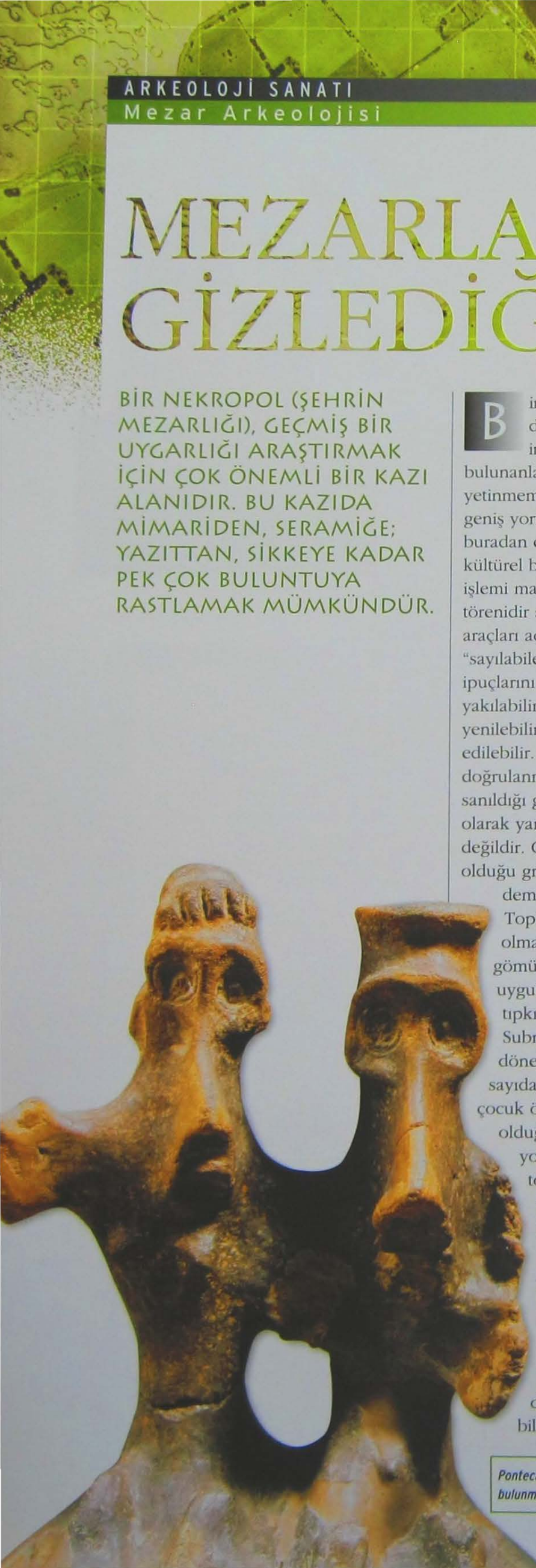

Bir nekropoldeki araştırma, sadece doğru bir kazıyla, paleoantropolojik incelemeyle ve mezarda bulunanların sınıflandırılması ile yetinmemeli, cenaze uygulamalarının geniş yorumuyla ölçülmelidir. Böylece buradan ekonomik, sosyal, ideolojik ve kültürel bilgiler elde edilebilir. Gömü işlemi maddi izler bırakan tek cenaze törenidir ama antropoloji, arkeoloji araçları açısından tamamen "görünmez "sayılabilecek bir sürü törenin de ipuçlarını taşır. Gerçekten bir beden yakılabilir ve külleri dağıtılabilir, yenilebilir, suya atılabilir, ormana terk edilebilir. Klasik dünyada bu törenler doğrulanmamış bile olsa her nekropolün sanıldığı gibi, ait olduğu toplumu direkt olarak yansıttığını söylemek doğru değildir. Gerçekten her nekropol ait olduğu grubun gerçeğini sosyal veya demografik profilini kısmen gösterir. Toplumun bütün bileşenleri mevcut olmayabilir çünkü cenaze töreni ve gömü yeri olarak çok farklı uygulamalara tabii olmuş olabilirler tıpkı Attika'da olduğu gibi. Burada Submiken (Miken öncesi) ve arkaik dönem arasındaki mezarlıklar çok az sayıda çocuk mezarı barındırır; bu da çocuk ölüm oranının çok düşük olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir ama bu eski bir toplum için kabul edilemez bir varsayımdır veya çocuklar için farklı bir uygulamanın mevcut olduğunun ipuçlarını taşıyabilir.

Başka doğrulamalar da gösterdi ki *Yakın Geometrik Dönemi*'nin başına kadar, *Attica*'da sadece bazı özel kişilerin kişisel mezarları olabiliyordu; bunların dışında kalanların akibeti bilinmiyor: Büyük olasılıkla başka bir yere gömülüyorlardı, belki de hiç bulunamayan ortak bir mezara. Çok anlamlı bir karşılaştırma İtalya Ischia'da (Pitecusa) ve *Cumae*'de bulunan iki eski Yunan sömürge nekropolleri arasında yapılmıştır; bunların ikisi de Eubea'dan gelen koloniler tarafından kurulmuştu. *Cumae*'de MÖ 7. yüzyıl yarısından 7. yüzyıla kadar mezarlar arasındaki değişkenlik çok yüksektir. Toprak hakimiyetine dayanan anavatanın hırçın hiyerarşisini yansıtan bu koloniyi oluşturan toplumun özelliğine bağlıdır. Halbuki Ischia'daki mezarlarda çok daha homojen kalıtlar vardır: Gerçekten de tüccar ve sanatkarlardan oluşan bir yapı söz konusu idi, burada sosyal hiyerarşi komşu *Cumae*'ye nazaran çok daha az belirgindi. Arkeolog *Bruno d'Agostino*'nun gözlemlediği gibi *Cumae*'de toprak sahipliği, geçim odaklıydı ve topluluğun sosyal bağlantı noktasının vazgeçilmez temeli değildi.

Mezarların alana dağılımı da eski toplumların bağlantı noktalarını kurmak için bir ipucu teşkil edebilir. Gerçekten de farklı alanlar özel gruplara ait olabiliyordu. Bu durum çok da farklı dönemlere ait mezarlıklarda birçok kere görülmüştür; çok açık olan bir olay yakınlarda *Etrüsk* kökenli bir merkez olan, 9. yüzyıl başlarında kurulmuş ve Salerno'nun güneyine konumlanmış, Pontecagnano nekropolünde görülmüştür. MÖ 7 ve 6. yüzyıl arasında nekropol şehrin düzeninin sağlamlaştırılması ile belirgin şekilde bağlantılı olarak restore edilmiştir ve bazı mezar alanları özel bir kullanıma ayrılmışlardır. Şu ana kadar kazılardan çıkmış olan en belirgin örnek bitişik iki alandır, bunlardan birisi 6 adet prenses mezarını diğeri yaklaşık 50 senelik bir kronolojik sıraya göre dizilmiş mezarları barındırır.

Bu ikincisinde çocuk mezarları söz konusudur, bunların arasında yirmili yaşlardaki üç gencinki hariç tutulabilir.

Pontecagnano nekropolünün kazıları esnasında bulunmuş vazo kapağının ayrıntısı.

Üzerine Aiskhylos'un trajedisinden alınma bir öykünün resmedildiği Yunan içki kupası: Euripides ve Elektra babalarının mezarı başında (5. yüzyıl)

BİR KAHRAMANIN CENAZESİ

Homeros'un Odysseia destanı sayısız kahramanın cenaze töreni tasvirini içerir. Odysseia' nın son kitabında Akhilleus'a ithaf edilmiş tören, Demir Çağı'nın sonu ile Oriyantalizan Dönemi arasında yüksek mertebeli bir kahramanın cenazesine eşlik eden seremoni hakkında bilgi verebilir:
"Senin güzel vücudunu ılık suyla yıkayıp merhem sürdükten sonra tabuta uzattık: Etrafında rahipler hiç durmadan gözyaşı döktüler ve saçlarını kestiler (...)
Dokuz tanrıçanın hepsi güzel sesleriyle şarkılarında yaslarını dile getirdiler:
Ve gözyaşı dökmeyen hiç kimseyi yoktu:
Uyumlu tanrıça onları o kadar duygulandırdı ki, on yedi gece ve on yedi gün boyunca senin arkandan ağladık;
on yedinci gün seni ateşe verdik;
ve senin etrafında besili birçok kuzu ve ay boynuzlu öküzler kurban ettik.
Tanrısal giysiler, sonsuz yağ ve tatlı bal arasında yanıyordun; ve birçok prens silahlarıyla, ayakta ve at sırtında senin ateşinin etrafında cirit attılar; ve çok gürültü çıkardılar. Sonra o şafakta senin beyaz kemiklerini topladık, ey Akhilleus,
saf şarap içinde ve merhemli: Ve anne bize altın bir amfora (...) verdi.
O kemiklerin üstüne, geniş Hellespont (Çanakkale Boğazı) 'a doğru, bir kumsal üzerine, sonradan o büyük ve ünlü, höyüğü yaptık çünkü uzaktan insanlara, şimdi yaşayanlara ve gelecekte yaşayacak olanlara uzaktan görünsün diye." (Odysseia XXIV 44-84;)

Cenaze sahnesinin betimlendiği Yunan amforası, MÖ 7. yüzyıla ait.

Mezar eşyaları parçaları (genellikle Vulci bölgesi üretimi) iki alan arasındaki ilişkiyi belirginleştirmeye yaramıştır, ama en ilginç parça MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında ikinci mezar alanının kenarına konmuş olan bir sunaktır, alanın özelliğiyle çok belirgin bir bağlantısı vardır. Sunağın dibinde, içinde alışılmamış şekilde ve tipte seramiklerin bulunduğu bir çukur bulunmuştur. Bunların *Etrüsk* üretiminde karşılığı bulunmamakta ve sadece bir kısmı lokal üretimlerde yer almaktadır. Vazoların tören için üretildiği sanılmaktadır, sunakta yapılmış bir törenden sonra yok edilip gömülmüşlerdir.

DEĞİŞİK TÖRENLER

Aynı nekropol içinde değişik törenlerin benimsenmesi bir topluluk içindeki "yatay" (cinsiyet ve yaş) veya "dikey" (rütbe, sosyal durum) ayrımlardan kaynaklanabilir. Ischia nekropolü bu amaçla bakıldığında yaş sınıfları için yatay anlamda çok açık bağlantılar gösterir: Yetişkinler mezar eşyaları ile birlikte yakılmışlardı; kemikler ve çömlek kırıntıları toprağa konulup üstü küçük bir taş yığını ile kapatılıyordu; ergenler ise çukurlara gömülüyor, çocuklar da özel amforalara konuluyordu. Yakma işlemi topluluğun tam vasıflı üyeleri için en uygun yöntemdi, oysa gömme işlemi daha düşük seviyeli görülüyordu ve buna ancak daha küçükler veya hizmetli konumundaki kişiler için başvuruluyordu.

Tarquinia'da Giglioli mezarı; aynı aileye ait birçok ölünün bulunduğu soylu bir gruba ait mezar.

KAHRAMANCA BİR TÖREN

Geçiş zamanlarındaki cenaze uygulamalarının yorumu özellikle zor görünmektedir, örneğin *Demir Çağı*'ndan *Oryantalizan Dönemi*'ne geçişte (MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı) *Etrüsk* kültürünün büyük bir kısmında yakma işlemi, gömme işlemi yararına terk edilmiştir. Yeni Yunan kolonileşmesiyle daha yakın temasta olan bölgelerde yakma işlemi, Yunanlıların bu tip cenazeleri kahramanca algılamasının etkisiyle, tekrar gündeme gelmiştir. Pontecagnano'da *Demir Çağı*'nın ilk evrelerine ait son mezarlarda, örneğin yakma töreni tamamen yenilenmiş görülmektedir; yanmış kemikler çift konik vazonun içine yerleşmiş olarak değil de, büyük taş levhalarla kaplanmış bir çukurun dibine serpilmiş olarak bulunmuşlardır (sanduka mezar). Bu tip mezar, buna ilişikli törenlerle,

MÖ 4. yüzyıla tarihlenen mezar ritüeli.

MÖ 8. yüzyıl sonu ile 7 yüzyılın başı arasında Campania bölgesinde çok yaygındı, çok sık olarak da soylulara ait kalıtlar eşliğinde; bazen de karmaşık süreçlerle görüntüyü tekrardan oluşturmaya çalışmışlardı: MÖ yaklaşık 700 yılında gene Pontecagnano'daki bir lahit mezarda, büyük bir bronz kasenin içinde, iki kaval kemiği ile kapatılmış bir beze sarılı olarak bir ölünün kemikleri bulunmuştur:

Fakat bir yakma işlemi söz konusu değildi hatta kamufle edilmiş bir gömme işlemi vardı. Çünkü kemikler mezara yerleştirilmeden önce etleri çıkarılmıştı. Etrurya'nın kendisinde de *Oryantalizan Dönemi*'nin ilk kısmında değişik törenlerin birleşmesinin örnekleri vardır.

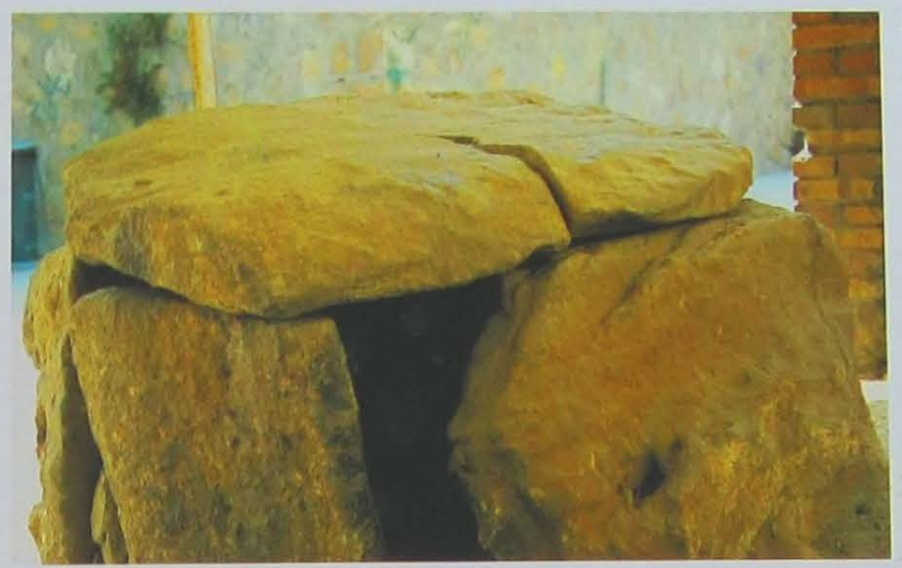

Solda. Emilia/İtalya'daki Villa Niovia'da mezar kalıntısı.
Sağda. Sicilya'da nekropol kalıntıları.

Veio'da Michele Dağı nekropolündeki bir mezar (MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreğinde) giriş koridorunda (*dromos*) yakılmış bir yetişkin ve gömülmüş bir çocuk barındırıyordu; ana cenaze odası izinden eser bırakmamış olan bir kadın kalıntısını da saklıyordu (bu yüzden yakılmış mı gömülmüş mü olduğu bilinmiyor) ve bir de gömme işlemine benzetilen bir erkek kalıntısı (kemikleri görünür şekilde bağlıydı) halbuki gerçekte yakılmıştı. Bu tarz karmaşık törenlerin benimsenmiş olması gösteriyor ki, hangi yöntem seçilirse seçilsin, kalıntılara uygulanacak işlem çok önemliydi, çünkü bu şekilde ölünün toplumda sahip olduğu mertebe gösterilirdi.

MEZAR KALITI

Cenaze gömü işlemlerinde mezar içeriği doğrudan ölü kişinin zenginliğinin veya yoksulluğunun dolayısıyla sosyal statüsünün bir göstergesi olarak yorumlanırdı. Fakat bu karşılık her zaman doğru değildi. Eski toplumların zenginlik konusunda farklı tutumları vardı: Bazı durumlarda gösteriş kuralıdı ama hepsinde değil! Yunanlılar için örneğin aşırı gösteriş ayıptı ve "barbarca" bir davranış olarak nitelendirilirdi. Dolayısıyla arkaik ve klasik dönem Yunan kalıtları mezar eşyası olarak genellikle nicelik ve nitelik açısından zayıftı. Ayrıca bazı yerlerde tıpkı Roma da arkaik dönem ve sonrasında olduğu gibi, yasal düzenlemeler açıkça mezarlardaki lüksü yasaklıyordu. Örnek olarak özellikle iki ünlü mezarı hatırlamak yeterli olacaktır: Paestum dalgıcının mezarı: Buradaki buluntular, Yunan ideolojisine göre, bir vazo ve bir kaplumbağa sırtı ile sınırlıydı ve Romadaki *Caio Cestio* piramidi, bunun önüne iki heykel konmuş ve kaidelerindeki yazıya göre, değerli eşyaların satışından elde edilen para ile özellikle MÖ 18'de aşırılığın engellenmesiyle ilgili bir yasaya uygun olarak, bir hakimin mezara konmasını engellediği doğulu kumaşların satışıyla yapılmışlardı. Dolayısıyla mezar kalıtları arasındaki karşılaştırmalar sadece homojen bir sistem içinde değer taşımaktadır (tek bir nekropol, tek bir merkezi nekropoller, veya aynı sosyo-kültürel sisteme bağlı bir topluluğa ait nekropoller grubu). Kalıtın yokluğu veya azlığı her şeye rağmen, sayısız faktörlere bağlı olabilir. Bazen gerçek kalıt sembolik bir şekilde temsil edilebilir, burada objeler mevcuttur ama minyatür ölçülerde, tıpkı Lazio bölgesinde *Demir Çağı*'nın mezarlarında olduğu gibi veya klasik dönemin *Etrüsk* mezarlarında veya mezarların duvarlarında resmedildiği gibi (Etrurya ve Lucania'daki lahitlerde resmedilen silahlar gibi).

Ön Plandakiler

MEZARLARI KAZMAK

Nekropoller genelde eski medeniyetlerde en iyi tanıyabildiğimiz gerçeklerdir. Bu arkeolojinin uzun zaman koruduğu planlamaya dayandırılmalıdır; buna göre bunlar, özel artistik değerleri bulmaya yaramalıydılar. Bu değerli objeler, belirli cenaze törenlerine cevap verecek şekilde, mezarların içinde sıklıkla bulunduğuna göre, yerleşim yerleri yerine nekropollerin kazılması tercih ediliyordu.

Lombardiya'da bulunmuş ve Demir Çağı'na ait küllerin bulunduğu yakma mezar.

İTALYA'NIN GÜÇLÜ HALKLARI

SAVAŞÇI ÇOBANLARIN HALKI, ROMALILARIN NEFRET ETTİĞİ DÜŞMANLARI OLMASINA RAĞMEN SAVAŞ SANATI ÜZERİNE ÇOK ŞEY ÖĞRENDİKLERİ SAMNİTLERİN İZİNDE ORTA-GÜNEY İTALYA'YA YOLCULUK...

İtalya hiçbir zaman ve sadece *Roma'dan* ibaret olmadı. *Prehistorya*'dan (Tarih öncesi) itibaren İtalya Yarımadası, Hint-Avrupa ortak kökenli topluluklar tarafından yoğun şekilde yurt edinildi ve (Etrüskler haricinde), ardı ardına dalgalar halinde gelen bu halklar şehir merkezlerine yerleşip geleceğe kalma öngörüsüyle birbirlerinden ayrıldılar.

Bu topluluklardan çoğu, farklı dönemlerde *Roma*'yı tehdit altında tutmuştu ama belki de Roma'nın en korktuğu – ve de dünyanın gelecekteki efendisini daha çok utandıran – Apeninler'in tepelerine ve vadilerine yerleşmiş çobanlardan ve dağcılardan oluşan korkunç Samnitlerdi. *Samnit Savaşları* adı verilen çok uzun ve kanlı üç savaş süresince, MÖ 4. ve 3. yüzyıl arasında Roma, savaşçı ve kararlı komşularının başarısına şapka çıkaracaktı ama son anda ibre tersine döndü.

İki yüzyıl sonra, MÖ 90'da, tam da Samnium'un içlerinde bütün İtalya tarihinin en berbat iç savaşı alevlendi: Savaş, Roma vatandaşlığını elde etme amacı taşıyordu. Her şeye rağmen, Roma birlikleri ve eski

Isernia, Pietrabbondante'de Samnit Tapınağı'nın kalıntıları.

Ön Plandakiler

PIETRABBONDANTE TAPINAĞI

Samnit uygarlığının kalıntıları arasında en önemlisi, antik Pietrabbondante Tapınağı'dır. Bedeli, belki de Akdeniz rotalarında zenginleşmiş tüccarlar tarafından ödenmiş olan iç savaş arifesinde tekrardan inşa edilen iki tapınak ve tiyatronun temelleri hala büyük bir hayranlıkla gözlemlenebilir. Özellikle tiyatro, Helenistik süslemeleriyle iyi korunmuştur. Tapınaklardan, mezar taşlarının veya bronz levhalar üzerine oyulmuş, hem kutsal hem de politik içerikli yazıtlar elde edilmiştir: Ünlü Agnone Levhası ve Pietrabbondantede'kiler hatırlanabilir özelliktedir.

Samnit topraklarında ortaya çıkarılmış bir kabartma, Eser Benevento'daki Samnit Müzesi'nde sergilenmektedir.

İtalyan savaşçı bölükleri tarafından aynı tutkuyla yaşanan çarpışmalar ve benzeri görülmemiş katliamlar pahasına amaca ulaşıldı ve bir an için Samnitler gururlarını geri kazandılar.

Savaş sonrası ele geçirilen topraklar, küçük İtalik sahiplerinden koparılarak Romalı toprak ağalarına teslim edildi. Samnitler oldukça geç bir zamanda, MÖ 5 ve 6. yüzyıl arasında belirli kimliğe sahip bağımsız bir toplum haline geldiler, gerçekte daha sonra kendilerine *Samnitler* ortak adını koyacak olan topluluklar daha önceden de mevcuttu ve aynı İtalik toplum gruplarına aittiler, bunlara Orta İtalya'nın diğer toplulukları da giriyordu. Merche ve Abruzzi arasına yerleşmiş olan *Piceniler* veya *Sabiniler* gibi... Bunların adları da Samnit adı ile aynı kökten gelir (belki *sabb* "has" demek: "Diğerleri"nden ayrılmaya dayanan bir kimlik). Yazıtlarla bu halkların arasındaki akrabalıkları da kanıtlamıştır.

KUTSAL İLKBAHAR

Tarihi Samnium bölgesi, pratikte günümüzdeki Molise'nin tamamını kapsar. Burada, Samnit kimliği, Romalı, Etrüsk ve Yunan komşulara rağmen yavaş yavaş belirmeye başlamıştı. Gerçekten de Samnit birliğinde *Caudini, Irpini, Pentri, Carricini ve Frentani* gibi her birinin özel topraklara sahip olduğu, farklı kabileler göze çarpıyordu. Bu bölünmenin başlarında, gelenek, antik İtalik uygulamayı ortaya koyuyordu; bu da Romalılar tarafından *Vera Sacrum* (kutsal ilkbahar) olarak biliniyordu: Afet dönemleriyle kıtlık zamanlarında ve nüfus yoğunluklarına karşı koymak için, gelecek yılın bütün meyveleri koruyucu tanrılara adanırdı.

Samnit ritüelleri, diğer topluluklardan farklı ve zorluydu. İnsanlar ve hayvanlar da dahil olmak üzere, bütün bir neslin gençleri doğdukları köyleri bırakıp, bir mitin veya bir totem-

Duran Ercole'yi temsil eden bronz heykelcik, Alfedana'da Samnit nekropolünde bulunmuştur. (MÖ 3-2 yüzyıl)

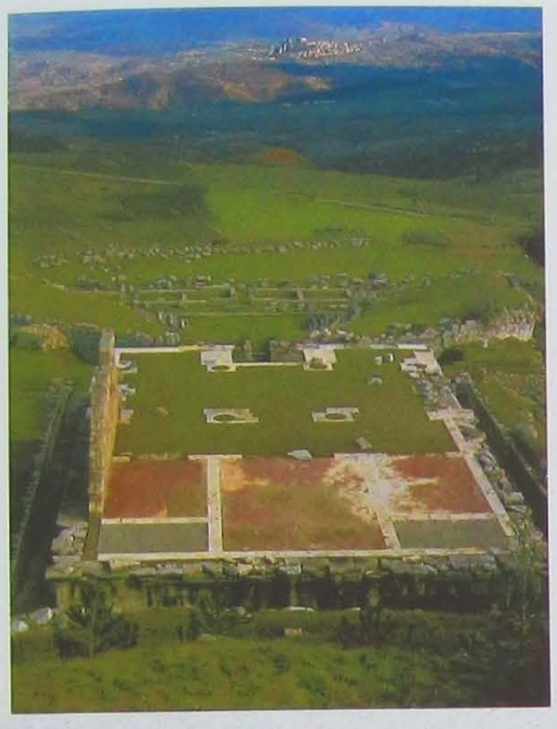

Büyük tapınağın ve tiyatronun kalıntılarının görüntüsü. Pietrabbondante Tapınağı.

hayvanın (boğa, kurt) peşinden giderek yaşayıp gelişecek yeni köyler bulmak zorundaydılar; böylece efsaneye göre toplumun her bir grubu da aynı şeyi yapmıştı. Benzer davranışlara MÖ 5. ve 4. yüzyıl arasında da rastlanmaktadır. Samnit grupları *Campania* ve *Basilicata*'ya yayılıp kuzeyde Eski Yunan şehri Posidonia'nın yerine *Paestum* adıyla yeni şehirler kurdular. Ve, daha gelişmiş olan Yunan ve Etrüsk medeniyetleriyle ilişkiye geçince Samnium Dağları arasında bıraktıkları akrabalarından tamamen farklılaştılar, ama tarihçilere göre bu bölgelerin gerçek ve özel bir "Samnitleşme" ye maruz kaldıkları da bir gerçektir. En tipik Roma şehri olarak kabul edilen Pompei'de savaşın hemen öncesindeki yıllarda hala akıcı bir şekilde aynı dilin yazılıp konuşuluyor olması bir tesadüf değildir.

Pietrabbondante'de bulunmuş bronz Samnit miğfer.

Geçmişin Kanıtları

ADAKLIK TERRAKOTTALAR

Samnit alanının sanatsal kalıntıları arasında, silahlar dışında, tapınakların adaklık terrakottalarının (pişmiş toprak) adı geçer. Ortaitalik adı verilen, pişmiş topraktan yapılma tipik büstler ve yine pişmiş topraktan Roccaspromonteli Minerva gibi birkaç heykel bulunmaktadır. Bir başka yaygın üretim bronz heykelcikler şeklinde görülmektedir, bazen şövalyeleri resmederler: Aynı konulu taş heykeller Samnit savaşçısının özelliklerini yansıtır.

Pietrabbondante Tapınağı'nın tiyatrosu, zengin Samnitler sayesinde iç savaş arifesinde tekrardan inşa edilmiş.

Samnit gladyatörünü resmeden terrakottadan yapılmış parçalanmış bir heykelcik, Fas'ta Volubilis'te bulunmuştur.

SAMNİUM' DA VE "KOLONİLERDE" NEKROPOLLER

Samnitler hakkındaki en fazla bilgi büyük nekropollerden elde edilir, neredeyse onların yerleşim alanlarının tek kanıtıdırlar. Öncelikle, gömülü mezarlar bulunmuştur; bazen Alfedana'da olduğu gibi çukur şeklinde ve etrafı taşlardan oluşan bir çemberle çevrili, bazen de Casalbore'deki gibi tümsek şeklindedirler. Mezarlardaki erkek kalıtının en tipik unsurları, tunçtan yapılma bir veya iki kancalı tokasıyla yüksek belli kemerlerden ve genelde birbirlerine bağlanmış veya kenetlenmiş üç diskli göğüslükten oluşmuş olmasıdır. Gerçekte Samnium da eksik olan mezar resmidir oysa Samnitler tarafından kolonileştirilmiş bölgeler Capua, Nola ve özellikle Paestum'daki mezarlarda şövalyeler, savaşçılar ve güçlü kadınlar resmedilmiştir.

SAMNİTLER NASIL YAŞIYORDU?

Samnitler en ihtişamlı dönemlerinde nasıl yaşıyorlardı? Arkeoloji, edebi kaynakların söyleyemediklerini ortaya çıkarıyor. Tarihi *Samnium*, daha sonraları Romalılar tarafından zorla kabul ettirilen, fakat çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanan, şehirleşmeyi pratikte yaşamadı.

Büyük aileler - bugün "klan" olarak adlandırdığımız- çoğunlukla izole edilmiş büyük çiftliklerde ya da grup halinde küçük köylerde yaşıyorlar ve düzenli olarak sürülere veya büyükbaş hayvan topluluklarına çobanlık etmek için göç ediyorlardı: Tam da o zamanlar, gerçekten, Venafro'nun muhteşem zeytinyağının ve Beneventano'nun ünlü şaraplarının üretildiği tarım faaliyetleriyle birlikte hayvancılık da temel kaynaklardan biri olmuştu. İmkansız gibi görülse de, bugün de, vadilerden ve denizden yüksek yaylalara sürüleri taşıyan sık patikalar ağı tarih öncesinde de aynı amaçla kullanılan yolun üstünden geçmektedir. Samnit ekonomisi göründüğü kadarından çok daha ilkeldi: Samnium'da para da basılıyordu.

Ailelerin içlerinde erkekler, savaşçı konumlarından dolayı seçkin bir rol üstleniyorlardı: Samnit toplumuyla ilgili en büyük bilgi kaynağı olan nekropollerde mezar eşyaları özellikle askeri öğenin altının ne kadar kesin çizildiğinin göstergesidir (tipik kemer hiçbir zaman eksik olmaz ve sık sık içlerinde diskli göğüslüklerin de olduğu savunma silahları bulunur; aynı zamanda Romalıların *legio linteata* dedikleri ve –açıkça- kutsal bir korku besledikleri bir elit vücudun var olduğu sanılmaktadır.

Pompei'de Casa del Fauno'da bulunan bir bronz heykel. Savaşa kadar, şehir kesinlikle Samnit izleri taşıyordu.

Savaş sahnesinin resmedildiği bir freskten detay görüntü,

Ön Plandakiler

İTALYA'NIN EN GÜÇLÜ HALKLARI

Romalılar, Yaşlı Plinius'un dediği gibi *"Italiae/İtalya'nın en güçlü halkları"*na karşı uzun süre saygın ve ürkek bir hayranlık beslediler ve onlardan savaş taktikleri ile teknikleri öğrendiler; Samnitlerin tipik uzun kalkanı olan *scutum*'u kendilerine uyarladılar. Oysa amfitiyatrolarda, artık sadece kendisi gibi zavallılara gücü yeten bir zalime dönüşmüş olan Samnit gladyatörleri meydanlardaydı.

Samnitler usta at binicilerdi ve birçoğu da şansını denemek için Akdeniz'e doğru yola çıkmıştı.

Kendilerini paralı asker olarak, tıpkı *Sicilya* şehirlerinin acımasız derebeyleri gibi, dönemin beylerine sundular. Fakat dişi öğe de ön plana çıkıyordu: Ziynetleri, elbiseleri ve parfümleri ile birlikte Samnit kadını, ailenin devamının garantisiydi ve dolayısıyla *Eski Yunan*'da olmadığı kadar saygındı.

Samnitler politik organizasyondan da haberdardı: Komşu bir sürü köyden oluşan her bir topluluk, periyodik yargıçlar kurulu temeline dayanan Romalı organizasyon benzeri bir yapıya sahipti. En yüksek kurul, yazıtların gösterdiği gibi *meddix* idi.

Bir başka sosyal ve politik bağlantı faktörü dinden kaynaklanıyordu. Roma'nınkine benzeyen bir pantheon hayranlığı, Samnitleri özgün mabetlerde gerçekleştirmelerine yol açmıştı: En ünlüsü şüphesiz *Pietrabbondante*'dekidir, Pentri Samnitleri'nin antik mabedi, yüksek Molise'nin bir vadisinde muhteşem bir konuma yerleştirilmiştir, iki tapınakla bir tiyatronun kalıntılarını barındırır; öyle ki bu sonuncusu Roma'nın duvarlı tiyatrosunun olmadığı bir zamanda inşa edilmiştir. Burada Pentrilerin federal konseyi, sadece dini sebeplerle değil aynı zamanda savaş ve barış kararı almak için de toplanıyordu. Aynı görevi, büyük olasılıkla, diğer tapınaklar da görüyordu.

Bir Samnit gladyatörünü resmeden bir kabartma (MÖ I. yüzyıl), Benevento da Samnium Müzesi'nde koruma altında.

SAVAŞ!

Roma ile Samnitler arasındaki karşılaşma korkunç oldu; üç Samnit Savaşı boyunca Romalılara defalarca yenildiler ta ki MÖ 321'de *Forche Caudine* adı verilen yakıcı aşağılanmaya maruz kalana kadar: Bir strateji ile dar bir boğaza çekilerek affedildiler ama "boyunduruk altına girmek" karşılığında komutan *Erennio Ponzio* önderliğinde, nefret ettikleri düşmanın karşısında silahsız ve yarı çıplak halde yürümek zorunda bırakıldılar. Bu Roma'dan Brindisi'ye kadar *Appia Yolu*'nu açmayı ve *Fragellae* ve *Suessa* gibi kolonileri kurmayı engellemedi.

MÖ 293'te lejyonların *legio linteata*'yı bozguna uğratma girişiminde başarılı olduğu *Aquilonia*'da, büyük bir zafer elde edildi. Bundan birkaç yıl sonra Samnitler Roma'nın gücünün karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar ve sadece iki yüzyıl sonra, savaş esnasında son defa baş kaldırdılar ama bu onlara tarihten silinmelerine mal oldu.

ARKEOLOJİK BULGULAR

Samnit bölgesinin kalbinde, bugünkü Molise'de, bazı yerleşim çekirdekleriyle bağlantılı olarak, daha arkaik dönemde kalıcı biçimde ve daha sonra aralıksız olarak MÖ 4. yüzyıl ile MS I. yüzyılları arasında yaşamın sürdürüldüğü bir yerleşim alanı kazısı yapıldı (mekan olarak *Fonte del Romito, Caprona* civarlarında). Yapılar kireç taşından, düzensiz kalıplarla inşa edilmişlerdi ve yörede veya yakınlarında üretilmiş, kiremit veya pişmiş toprak kalıplarıyla örtülüydüler; kazılmış olan yerler aile yaşam alanlarına tahsis edilmiş veya ahır ve depo olarak kullanılan alanlar vardı. Köye dağılmış olarak bulunan kırsal evler son derece küçüktü ve ancak bir çekirdek aileyi barındırabiliyordu.

Gene aynı Samnit alanında *Cercemaggiore* yakınlarındaki *Pesco Morelli*'de konumlanmış olan çiftlik MÖ 4. yüzyıl sonları ile ile 2. yüzyıl arasında iki farklı yapım aşamasıyla göze çarpmaktadır. Daha yaygın olan dönemde bina merkezde bulunan avlu etrafına yerleştirilmiş mekanlarla 19x17 m'lik bir alanı kapsıyordu; bazı odalar ailenin yaşam alanını oluşturuyordu ama mekanların büyük bir kısmı çekirdek

Molise'de Sepino kalıntıları, Pentri Samnitleri'nin antik kalesi.

Pişmiş topraktan yapılma adaklık baş. Gözlere özel önem verilmiş.

ailenin aktiviteleriyle bağlantılıydı: Depolar, ahırlar, tarım ve besicilik ürünlerinin işlenip saklandığı alanlar. Yapı, kireç taşından kuru yapım duvarlarla, üstü de kiremit veya pişmiş toprak levhalarla kaplanarak inşa edilmişti.

Roma öncesi İtalik kavimlerin en yaygın arkeolojik belgesi olarak karşımıza etkileyici sayıda, güçlendirilmiş surlar çıkar ve bunlar yüksek yerlere konumlanmıştı. Ulaşılmaz ve farklı yerlerde görülen bu yapılar aynı zamanda stratejik önem taşıyan alanlarda savunma amacı özelliği taşıyordu. Bu surlardan günümüze sadece kalıntıları kalmıştır.

Kimi bölgelerde 6 m'ye kadar yüksekliğe ulaşan bu sur duvarlarının bazı değişik izleri hava fotoğraflarında da görülmektedir.

Surların bulunduğu yükseklik, arazinin dağ bilgisine göre değişir: 200 m rakımda zaten az bulunurlar oysa *Molise*'nin iç kısımları gibi özellikle bazı ulaşılmaz bölgelerde 1500 m rakımın üstünde yükselirler ki, oysa büyük bir kısmı, 800 m ile 1200 m yükseklik arasında yer alır.

Ebatları da oldukça değişkendir: Küçük halka surlar 100 m veya biraz fazla çevreleri ve tek girişleri ile 1000 m²'den biraz daha küçük bir alanı çevrelerler: Birçok durumda, duvarlar, birbirlerine bağlı güçlendirilmiş alanlardan oluşan kompleks sistemler çizerek, kilometrelerce uzanır. Bilinen en büyük güçlendirilmiş Samnit merkezi (Monte San Paolo, Molise'de Volturno tepeleri yakınında), merkezlerinden birinde Livio tarafından anılan *Aquilonia* sitesidir, tepeler arasındaki 200 hektarlık alanı ve yaklaşık 6 km'lik çevre uzunluğunu kapsar.

Kilden yapılma adaklık kadın başının MÖ 4. yüzyıl ile 3. yüzyıla ait olduğu düşünülüyor.

Surlar genelde arazinin doğal morfolojisine (yapısına) uygundur; çok sık sur halkası tepenin biraz altındaki seviyede bir kıvrımı izler ve böylelikle tamamen kapalı bulunur; başka durumlarda duvarlar sadece açıkta kalan kenarları korurlar veya paralel denebilecek bir gidişatla değişik seviyelerde yer alırlardı. Daha kompleks olan örneklerde, kaleleştirilmiş bir akropol gibi düşük rakımlı daha geniş bir güçlendirme içinde, daha yüksek rakımlı daha küçük bir sur halkaları vardı. Oldukça basit olan yapı tekniği, poligonal eser olarak tanımlanan büyük kategoriye girer: Büyük kireçtaşı blokları kabaca şekillendirilerek ve güçlendirilecek olan tepeye oyularak kuru bir şekilde taş takozlar da kullanılarak üst üste yerleştirilirler; böylece kaplanmış duvara daha fazla bütünlük kazandırılır.

Bu şekilde inşa edilmiş olan duvarın iki dış perdesi olurdu; bunlar içlerinde kireçtaşı parçaları bulunan bir çekirdeği barındırırlardı veya dışa doğru tek bir perde de olabilirdi, bu da işlenmemiş çekirdeği içerde bırakırdı: Her durumda duvara içten bir toprak dolgu yaslanırdı dolayısıyla teknik farklılıklar görülmezdi. Çevre boyunca kapılar ve *postierle* denen küçük girişler açılır; oldukça geniş surlar söz konusu olduğunda kapılar üç adet olurdu; aksi takdirde bire inerlerdi. Nadiren, sur, temeli taştan ve üstü tahtadan yapılma kare şeklinde belli belirsiz çıkıntılı veya dış kaplam hizasında sıralanmış kulelerle güçlendirilirdi. Bu kalelerin görevi arazinin kontrolüne ve savunmasına yönelik olabilirdi; eğer daha küçük olanlar sadece kontrol amaçlıysa da büyük bir kısmı insanlar ve hayvanlar için tehlike anında sığınak görevini görürdü. Kırsal alana dağılmış olan savunmasız halk tepelere çıkıp surla kaplı alanlara gizlenme olanağına sahipti. Sadece daha geniş olan kaleler gerçek bir yerleşim alanıydı, bunlardan biri örneğin Terravecchia, Sepino'dan önceki yerleşim alanı veya Aufidena veya Frosolone gibi.

Bir arabacının mezar resmi, Roma dönemindeki Samnium'dan bir kabartma.

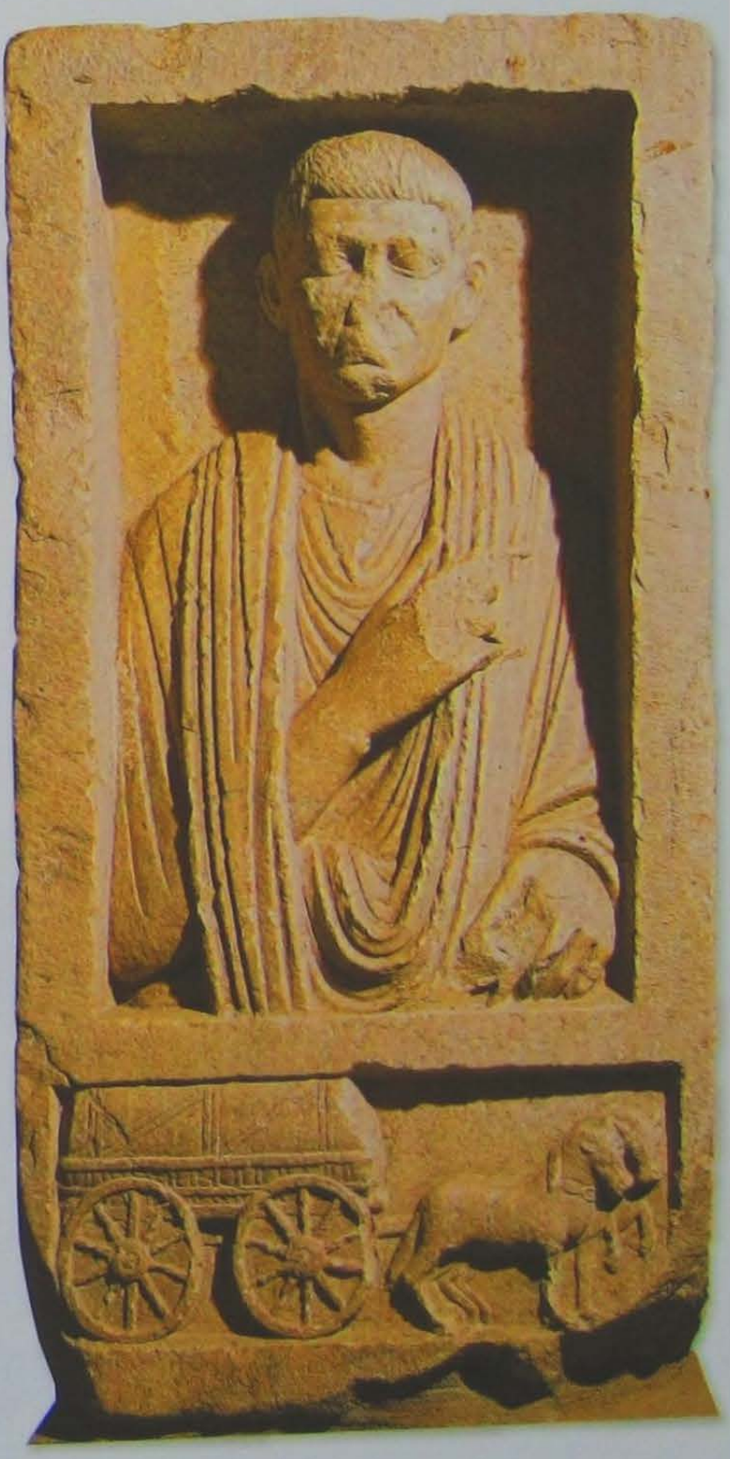

PATİKA YOLU

SAMNİTLER; BUGÜN HALA KULLANILAN YAYLA YOLLARINI BİR ZAMANLAR AT ÜSTÜNDE KATEDEN ROMA ÖNCESİ ORTA İTALYA'NIN GURURLU ÇOBAN-SAVAŞÇILARIYDILAR. SONRA ZAMAN DEĞİŞTİ, TOPRAK AĞALIĞININ VE ESİR-ÇOBANLARIN DEVRİ BAŞLADI.

Arkaik dönemde (MÖ 7-6. yüzyıl) ve sonrasında MÖ 5 ve 4. yüzyılda İtalik kavimlerin yayılmasında Apenin kuşağı ve Orta-Güney Adriyatik'in görünümü, modern tarihçileri çok sayıda soruyla karşı karşıya bırakır. Verimsiz arazilere yerleştirilmiş ve daha iyi kaynakları bulmak için sürekli yer değiştirmek zorunda kalan bu huzursuz toplumlar neyle geçiniyorlardı?

Oysa daha eski dönemlerde etkin bir ekonominin ipuçlarını görmek mümkün gibi gözüküyor, mezar eşyalarının ithal silah ve mücevherle zenginleştiği andan itibaren daha iyi bir ekonomik organizasyonun hakim olduğunu düşünmek mantıklı geliyor.

Her şeye rağmen tarımın bazı Roma kaynaklarında sözü geçiyorsa da, örneğin Venafro yağı gibi değerli üretimlerden söz edilirken, besicilik konusundaki bilgiler azdır.

Oysa yakın çağlara kadar Puglie ovasından Molise ve Abruzzo bölgesine ve Sabina'ya kadar olan arazi, yaylaya çıkan güçlü bir çobanlığın varlığıyla belirlenmiştir. Bununla ilgili olarak kullanışlı patika yolları ağı kısmen de olsa hala varlığını sürdürmektedir. Bu uygulamanın temellerinin çok eski çağlara uzandığını düşünmek mantıklıdır. Ova halklarını ilgilendiren yaylacı çobanlığın varlığı daha sonra bölgede Roma müdahalesi zamanında, MÖ 326'da doğrulanmaktadır.

Sicilya'nın güney sahilinde bulunan Imera'nın B tapınağında, ele geçirilmiş koç başı.

Bahane, artık iç kısımlardaki halkların baskınlarından bıkmış bu toplulukların birleşmeye çağrılması olmuştur, özellikle de onların ekonomisini hedef alan Molise ve Abruzzo Samnitlerinin... Hatta Puglia'daki bu eski uygulamanın tarih öncesi Anadolu çobanlarının göçlerine dayandığı söylenir.

ÇOBAN-SAVAŞÇILAR

İç kısım halkları da, daha küçük ölçekte olsa da, büyük olasılıkla çobanlığı uyguluyorlardı. Bir yıl içinde doğan bütün canlıların (hayvanlar ve insanlar) adanmasını talep eden *Vera Sacrum*'un benzer geleneği, yani orijinal yaşam yerlerini bırakarak kolonileşecek yeni alanlar ve özellikle yeni meralar aranması, tipik bir çoban uygulaması olarak görülüyordu.

Bu halklar için çoban-savaşçı tanımı belki daha yerindedir. Birbirleriye sonu olmayan bir kavga içinde yaşayan, aynı kabile ve aynı klan üyeleri, artık farklılaşmaya alışmış Romalıları da içine alan dini olarak onaylanmış, savaş ile barış arasında, bir çeşit kalıcı savaş durumu yaşıyorlardı: 5. yüzyılda Apenninler'den inerek Güney Lazio'yu istila eden ve Romalıların kendisini de zora sokan *Volsci* gibi halkların sürekli baskınlarının arkasında, otlak arama ve hayvan hırsızlığına dayalı bir çeşit haydutluğun saklı olduğu varsayımı ileri sürülür.

İtalyan halkların savaşçı ve çobanlık karakterleri arasındaki çelişki sadece görünürdedir: Daha ilkel durumlarda, uzun yer değiştirmeler esnasında sürüleri ve kendilerini savunma gereksinimi, çobanları sürekli olarak silahlı olmaya ve silahlarını kullanmaya ve ayrıca atı da vazgeçilmez taşıma aracı olarak kullanmaya mecbur ediyordu. Daha bağımsız toplumlarda savaşçı rolü seçkindi ama besicilikle daha doğrudan ilgilenen esirler ile toplumun daha zayıf elemanları vardı. Bu demek değildi ki, toplumun daha güçlü elemanları, yani savaşçılar bu zenginliğin öneminin farkında olmasınlar, bu onlara ilk defa geçim ekonomisinden dışarı çıkma imkanı verdi.

Ayrıca, Orta-Güney İtalya halkları at binmedeki becerilerini sürü peşindeki uzun yer değiştirmelere borçluydular, bu da İtalik savaşçılara, paralı asker olarak Helenistik Akdeniz'deki bütün savaş senaryolarında ilk sırada olma imkanı vermiştir.

Domizio Enobarbo adı verilen kabartmadan bir ayrıntı, Campo Marzio'da Neptün tapınağında; kurban edilmeye götürülen bir domuz ve bir koyun görülüyor. (MÖ 2. yüzyıl sonu)

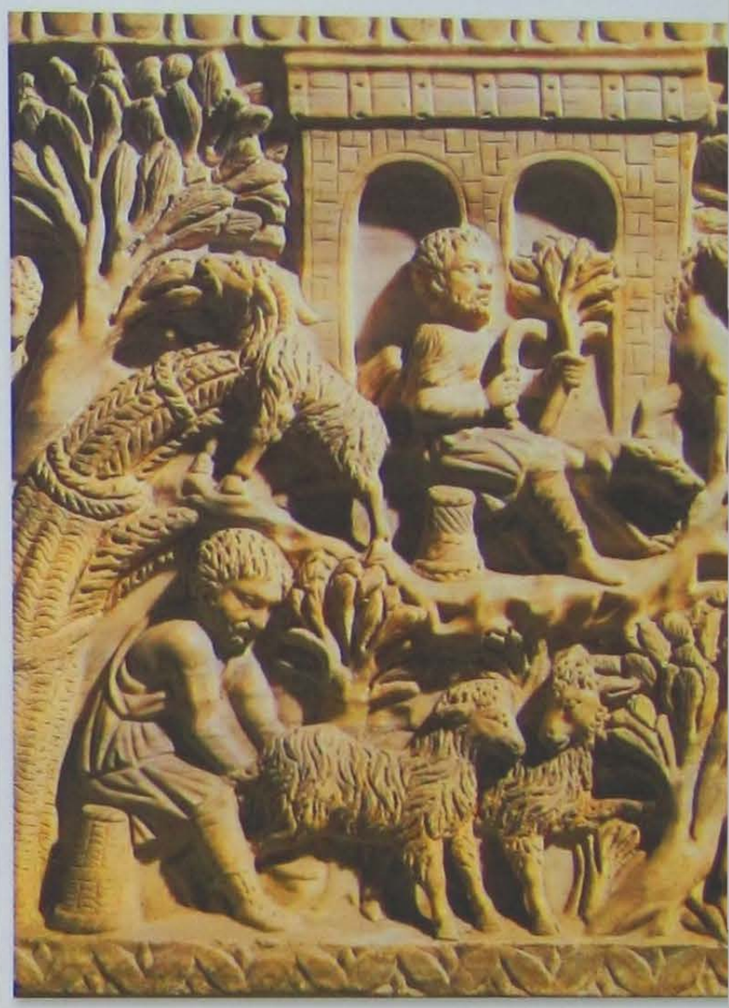

Çobanlar inekleri sağıyorlar: Villa Casale nekropolündeki bir mezar kabartmasından alınma bir ayrıntı.

Ön Plandakiler

ESKİ ADAKLAR

Kuzuyu götüren çoban veya danayı tapınağa taşıyan mandıracı, İtalya ve Eski Yunan'da sık karşılaşılan tipik figürlerdir. Bu tarz bir adağı taşırken tasvir edilen bazı Yunan heykelleri gerçek başyapıtlardır ama terrakotta Etrüsk ve İtalik bronz heykelleri de Ercole gibi besiciliği koruyan tanrıları simgeleyenlerle birlikte, besiciliğin ve çobanlığın yaygınlaşmasının sıra dışı kanıtlarıdır.

Mevsim göçünü sahneleyen kireçten kabartma, MÖ I. yüzyıla ait olabilir, Sulman Müzesi'nde sergilenmektedir.

TAPINAKLARIN ROLÜ

Keçi yolu da denilen patika yolu ağından başka antik İtalik çobanlığın nasıl işlediğini gösterecek belirtiler azdır. Apenin bölgesinde artık terk edilmiş, sürülerin tipik konaklama yerleri olan ağıllar nokta nokta iz bırakmıştır. Çoğunluğu da yakın zamandadır ama onlardan az olmayan bir bölüm tepelerin üstüne konumlanmış kale kalıntılarıdır. Apenin halklarının tipik dağınık yerleşim alanı için kanıt teşkil ederler. Daha derinleştirilmiş araştırmalar, insan yerleşim alanları ile ağılların konumu arasındaki ilişki üzerine daha fazla bilgi verebilir.

Aynı zamanda, özellikle MÖ 1. yüzyıldan başlayarak Roma dünyasında yaygın temel üretim birimlerinden biri olan *Roma öncesi* çiftliklerin kazısı küçük ölçekte bir tarımla, besiciliğin aynı zamanda var olduğunu açığa çıkarmıştır.

Besicilik tanrısı Ercole'yi resmeden, Volubilis (Fas)' tan bir mozaiğin ayrıntısı.

Başka belirtiler ise dini yaşam ritüellerinden kaynaklanmıştır. Çobanlık yapılması büyük olasılıkla bu faaliyeti koruyan kutsal yerlere de bağlıydı. Ansanto Vadisi'nde, kükürtlü çamurların ortaya çıkmasıyla önem kazanmış, el değmemiş ıssız Mefite'deki gibi ayinlerin arkasında neyin saklı olduğu uzun süre sorgulanmış; son dönemlerin varsayımına göre, özel vasıflara sahip bu çamurlarla, çobanlar koyunlarını yıkayıp böylece hastalıklara karşı daha dirençli olacaklarına inandıkları açığa çıkmıştır. Zaten tapınaklar ağı bir çeşit banka sistemiydi: *Ante litteram*: Buraya devamlı hareket halindeki gruplar için zenginliklerin ortak kısmı bırakılıyordu ve bu kesin olan tek referans noktasıydı.

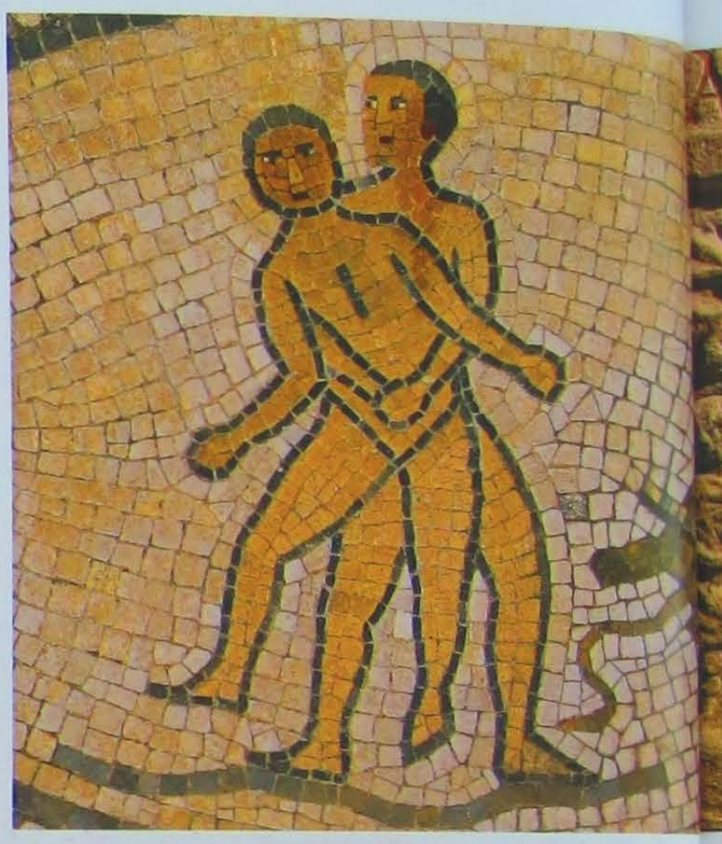

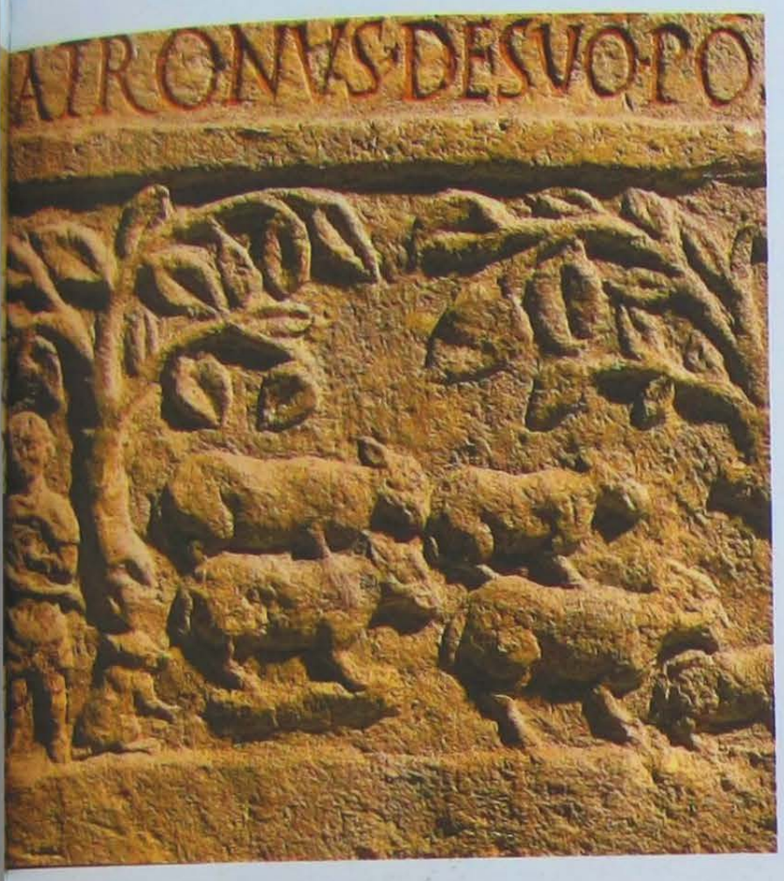

Bir çoban, sürüsünü otlamaya götürüyor, Almanya'da bulunan bir taş kitabeden ayrıntı.

Ayrıca dönemsel panayırlarda hayvanlarını değiş tokuş yaptıkları pazar yerleri de vardı.

Coğrafi durum ideal pazar noktası ve tuz ile su sağlama yerleri açığa çıkarıyordu ki, buralarda Ercole'yi resmeden küçük bronz heykelcikler gibi eski-adaklar bulundu; bunlar üretildikleri yerden çok uzaktaydılar yani uzun yollar kat etmiş gibi görünüyorlardı.

Doğal olarak mevsimsel göçün uğrak noktaları olduğu varsayılırdı. Bu ağın içinde Roma'daki *Ercole Maxima* sunağının bulunduğu tapınak da önemli rol oynamalıydı, şehirdeki en eski efsaneye göre bizzat *Tanrı Ercole* tarafından Tevere geçidinde kurulmuş olan hayvan pazarında, kahraman *Gerione* öküzlerini geri götürürken oradan geçirmiş ve yöre halkına eziyet eden ve kendini hayvan hırsızlığına adamış bir eşkiyanın belirgin efsaneleştirilmesi olan devi yenmişti. Dağlardan ise Sabin halkı, ova ile sahilin tarım ürünlerini dönemsel panayırlarda et, peynir ve yün ile takas etmek için iniyordu.

Omuzlarında bir koçu taşıyan bir çoban heykeli. (MÖ 4. yüzyıl)

Geçmişin Tanıkları

SÜRÜNÜN BAŞI KOÇ

Koç, oldukça eski çağlarda, seramik vazoların ve metal objelerin dekorasyonunda sık görülen bir öğeydi, ve MÖ 4-5. yüzyılda da İtalik savaşçılar silah olarak çoğu zaman koç başı taşırlardı: Hatta İtalik bir mezardan alınma ünlü bir başlıkta, tepesinde, yusyuvarlak bir koçbaşı görülmektedir. Belki de sürünün üretiminin garantisi ve aynı zamanda da başı olan hayvana karşı gösterilen saygının simgesiydi: İtalik bir şef için sürü başı ile bir tutulmak besbelli bir ayıp değil hatta belki de gurur kaynağıydı.

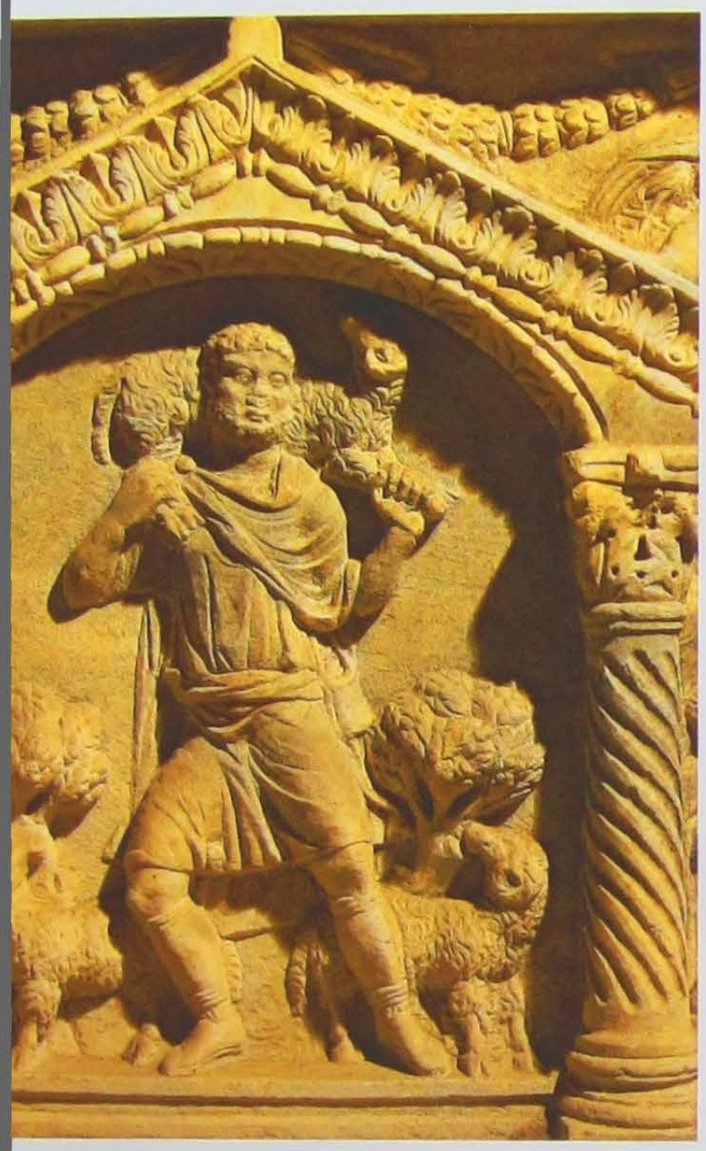

Sold ve yan sayfada. Koyun taşıyıcı çobanı resmeden tasvirler.

Bu açıdan tapınaklar anlamlıdır ve adaklar arasında besicilik faaliyetinin tipik sembolü olan hayvan figürlerini veya hayvan taşıyan insanları görmek hiç de nadir değildir.

Orta İtalya'nın güney bölgesinde çobanlık *Roma* hakimiyeti altında bile önemli bir olay olarak kalmıştır. Kartacalılarla yapılan ikinci savaştan sonra sürü yollarının kalıcı yapılanması ve eşkiyalığın önüne geçilmesi, bu tarz ekonominin gelişmesini sağlamıştır. Oysa küçük arazi sahiplerinin etkinliğini kaybetmesi ve büyük toprak ağalığının gelişmesi sürülerin zenginleşmesine daha çok imkan vermiştir. Hala Marziale, MS 1. yüzyılın sonunda, Abruzzo bölgesinin orta ve kıyı kesiminde yerleşmiş olan *Vestini* (Vestinler) halkının *Roma*'da özellikle sabah kahvaltısında çok aranan güzel bir peynir ürettiklerinden bahseder.

Yazıtsal iki belge de çobanlıktan söz etmektedir: Molise bölgesi şehirlerinden, bölgenin en iyi korunmuş eski merkezlerinden biri olan Sepino'nun duvarlarına kazılmış olan ilki, MS 170 yılı civarına dayanır; burada *conductores gregum ovaricorum* (koyun sürüleri taşıyıcısı: yani çobanın kendisi)'dan bahsedilir ve Sepino ile komşu Boiano'nun yargıçlarının saray sürülerinin çobanlarını haksız yere hayvan hırsızlığı ile suçladıkları damgası vurulur. Aynı zamanda yöreden geçen bir sürü yolundan söz edilir, bugün Candela'dan Puglia kapılarına, Abruzzolu Pescasseroli' ye kadar götüren bir yoldur. Daha geç bir döneme ait bir yazıt ise Foggia'dan Aquila'ya giden bir sürü yolunu tasvir eder.

Flüt çalan çoban resmi ile bir Roma villasından mozaik ayrıntı.

Geçmişin Tanıkları

ORİJİNAL ROMA MİTOLOJİSİ

Eski zamanların dindar Roma dünyası oldukça statik tanrılardan, hayatın değişik alanlarındaki ilahi varlıklardan oluşuyordu; şehirler, kırlık alanlar, doğanın değişik görüntüleri, ürünler ve mahsuller, yiyecek, doğum, düğün, hastalık, ölüm gibi insan hayatının başlıca olayları, barış, savaş ve daha bir sürü şeyin tanrısı vardı.
Araştırmacıların belirlediği, anlatıma dayalı bağımsız yöresel hikaye ve efsanelerden oluşan Eski Yunan'dan bağımsız, orijinal bir Roma mitolojisinin varlığına ilişkin konumları, çok çeşitlidir. Genelde Roma efsanelerinin dramatizasyonunun büyük bir kısmı nispeten gecikmiştir ve Augustus döneminde görüldüğü gibi, şimdiki zamanı telafi etmek için efsanevi bir geçmiş yaratma isteğine karşılık gelmiştir.

MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında, Roma'nın besin kaynağı olarak vazgeçilmez bölgesi olan *Sicilya*'nın istikrarını sarsan köle başkaldırılarına tam da bu çoban- köleler öncülük ettiler. Sorun o kadar çok kendini hissettirdi ki, Roma edebiyatında çoban çoğu kez eşkiya ile bir tutuldu. Hatta MS 4. ve 5. yüzyıllarda Roma yönetimi, Güney İtalya'da çoban eşkiyalığını uzak tutmak için ciddi önlemler almak zorunda kaldı.

MUTATİS MUTANDİS

İtalik savaşçı- çobanların gururlu dönemleri artık geride kalmıştı. Ama onların çocukları, *Roma İmparatorluğu*'nun çobanları da aynı şekilde gururlu ve savaşçıydılar. Gittikçe yoksullaşıp büyük toprak sahiplerinin kölesi durumuna düşüyor ve sürüleriyle birlikte topluluğun kenar bölgelerinde, yasadışı koşullarda yaşıyorlardı.

Önlemler, uzun yer değiştirmeler için atla yolculuk yapmayı ve istenmeyen çocuklardan kurtulmak için onları çobanlara vermeyi yasaklamayı öngörüyordu, aksi takdirde çobanlar onları birer haydut olarak yetiştireceklerdi! Gerisi güncel hikaye: Orta Çağ ve Modern Çağ boyunca çobanlık Apenin sırtlarında geleneksel yaşam biçimi olarak kaldı, çok sık olarak da keçi yolları ağının oluşturulduğu *Aragon* döneminde olduğu gibi merkezi yönetim tarafından da desteklendi: Eşkiyalık ve hayvan hırsızlığı farklı zamanlardaki hükümetlerin çabalarına rağmen aynen devam etti. Samnit savaşçılarının torunları, sopalarıyla, sürüleri ağıllardan denize doğru, binlerce yıl önce çizilmiş yolların üzerinden yönlendirirlerdi; bugün hala bazıları bunu yapmaya devam ediyor.

Sicilya'da bulunmuş bronz koç heykelinden ayrıntı. (MÖ 2. yüzyıl) Sürünün başı ve neslinin garantisi olan koç çok sık olarak İtalik şeflerin silahlarında resmedilirdi.

Geçmişin Tanıkları

KÖYLÜ ŞÖVALYELER

Edebi kaynaklar tarafından İtalya'nın en iyi savaşçıları seçilen ve MÖ 5. yüzyılda ovalara inmiş olan Samnitlerin *"Equites Campani/Köylü Şövalyeler"* Nola, Capua ve Paestum mezarlarında askeri giysilerinin tüm haşmetiyle resmedilmişlerdir. Sicilya'nın tiranları tarafından paralı asker olarak çok tutulurlardı ve bunu büyük olasılıkla becerilerini baştan göçebe sürüler eşliğinde Apeninleri geçerken geliştirdikleri at binme ve hayvan yetiştirme yeteneklerine borçluydular.

İTALYA'NIN KALBİ

Eskiden Samnitlerin kontrolündeki arazi bütün Apenin sistemini içine alıyordu. *Apenin* sırtları uzunlamasına tüm dağlık araziyi geçiyordu, bazen 2000 m yüksekliğe ulaşıyordu, akarsu vadileriyle yarılarak ve çayırları bol platolarla belirginleşiyordu; dolayısıyla bu bölge Samnitlerin ana faaliyetlerinden biri olan çobanlığa özellikle elverişliydi. Doğu yamacında, Samnitlerin arazisi, tepelikli dalgalanmalarla *Adriyatik Denizi*'ne doğru alçalıyordu, oysa batı tarafında *Apenin* sırası kuzeybatıdan kuzeydoğuya sıralanmış bir sürü dağlarla bölünüyor ve birbirlerinden akarsu vadileriyle ve çukur havzalarla ayrılıyordu. Bölgenin şehirleşmesi, toprağın morfolojik özellikleriyle engellenmiş ve zamanından önce oluşmamış ve tamamen Romalılaşarak başka tarafta geliştirilmiş bir yerleşim modeline zorunlu kılınmıştır.

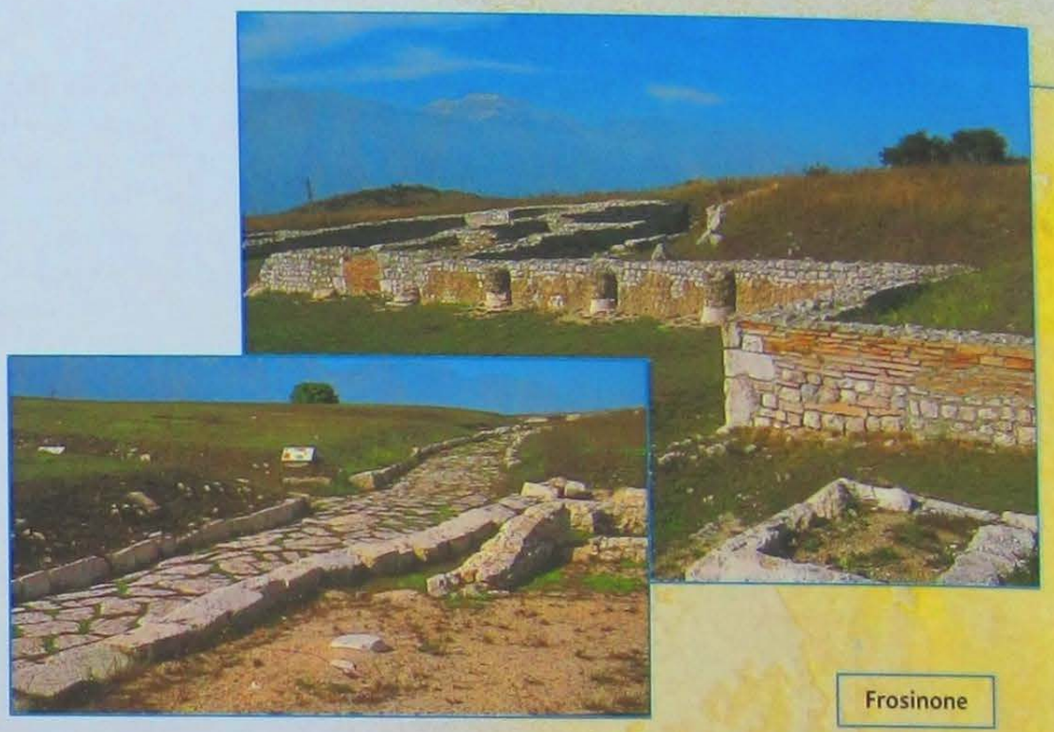

Frosinone

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 8. yüzyılın II. yarısı	Samnitlerin arazisinin gelişmesi.
MÖ 600	Samnit kültürünün başlangıcı.
MÖ 5. yüzyıl	Samnit halklarının Campania bölgesine doğru ilerlemesi: Capua'nın (MÖ 424) ve Cuma'nın (MÖ 420) ele geçirilmesi.
MÖ 5. yüzyıl sonu	Samnit kültürünün gelişimini tamamlanması.
MÖ 354	Samnitlerle Roma arasında antlaşma.
MÖ 343-341	I. Samnit Savaşı.
MÖ 326-304	II. Samnit Savaşı, Roma'nın yenilgisi (MÖ 321).
MÖ 298-290	III. Samnit Savaşı, Samnitlerin politik bağımsızlığının sonu olmuştur.
MÖ 90-88	İç savaş ve sonrasında Roma devletine dahil olma (entegrasyon).
MS 570	Lombardlar tarafından Benevento Dükalığı'nın kurulması.

Campobasso, Sepino'da Roma dönemi kiliseden kalıntılar.

Sepino

Başlıca buluntular:

●▲ Samnit yerleşmesine bağlı olarak sur duvar kalıntıları. Roma dönemi şehir kalıntıları: Kuleli ve kapılı duvarlar, forum, el sanatları binaları, ikamet evleri kalıntıları, kaplıcalar, bazilika kilise (bkz. altta), tiyatro, Antiquarium.

Sembollerin anlamları

- ● *Samnit buluntuları*
- ▲ *Roma buluntuları*
- ■ *Orta Çağ buluntuları*
- M *Arkeolojik müze*

Iuvanum
Temel buluntular:
●▲ Sıralanmış iki tapınak, bunun üzerinde Orta Çağ'dan kalma Santa Maria di Palazzo Manastırı, tiyatro, forum, bazilika, tribunal (mahkeme), *tabernae* (yanda: kalıntılardan parçalar)

Iuvanum

Pescara

Chieti

Alfedena
Temel buluntular:
●▲ Surlardan kalıntılar, bazilika, bir *temenos* ile sınırlandırılmış kutsal alan, nekropol.

Pietrabbondante
Temel buluntular:
● Önemli İtalik mabet. Kutsal alan içinde bir A tapınağı, bir tiyatro, tiyatro ile sıkı bağlantılı B tapınağı (veya büyük) ve iki sıra kemer barındırır.

Pietrabbondante

Alfedena

Alife
Temel buluntular:
●▲ Samnitler sonrasında Romalıların yerleşim alanı. Kapıları ve yuvarlak, dörtgen ve altıgen kuleleri ile sur duvarları (bkz. üstte); tiyatro, Acili Glabrioni'nin türbesi sonradan kilise olarak kullanılmıştır (bkz. altta).

Campobasso

İsernita

Foggia

Sepino

Alife

Benevento

Benevento
Temel buluntular:
●▲■ Samnit yerleşim alanı, sonrasında Roma şehri ve aynı isimde Lombard Dükalığı'nın başkenti (MS 6 -11 yüzyıl). Roma Cumhuriyeti döneminden köprü (Leproso Köprüsü), tiyatro (bkz. üstte), Forumun abidevi girişi (Kutsama Kemeri), dikilitaş, Traiano Kemeri (bkz. yanda), Lombard duvarlarının kalıntıları, Lombard Kule (Simone Kulesi)
M Samnium Müzesi

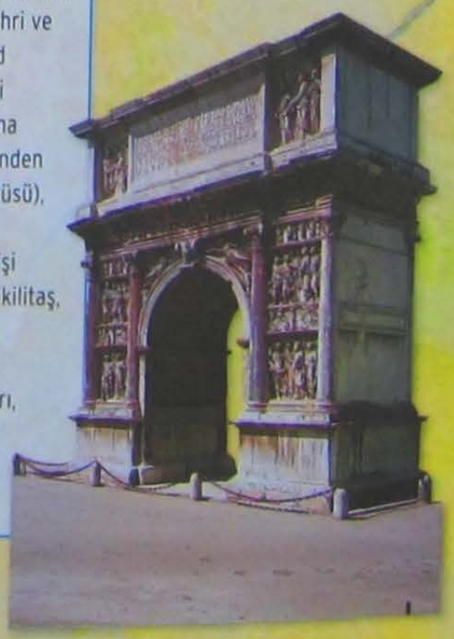

Caserta

BEYAZPERDENİN YILDIZLARI

ANTİK TARİH İLE YEDİNCİ SANAT ARASINDAKİ İLİŞKİ BAŞINDAN BERİ MUTLU BİR EVLİLİKTİ. BU İLİŞKİDEN BAZI UNUTULMAZ FİLMLER DOĞDU. İŞTE O ZAMAN GÖSTERİYİ OLUŞTURANLAR KLEOPATRA GİBİ KRALİÇELER, JULİUS CAESAR GİBİ GENERALLER AMA AYNI ZAMANDA ESİRLER, YENİ ZENGİNLER VE GLADYATÖRLERDİ.

Sinemanın geçmiş döneme ilgisi doğrudan arkeolojiden değil, tarihten ve macera romanlarından kaynaklanır. Bu, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında var olmuş bir çeşit modadır. Sanki sinemacılar tarafından, bir filmin ticari başarı ya da başarısızlığını belirleyen, sıradan seyircinin bilgi dağarcığının bir hayli uzağında ve var olmayan bir gerçeği geniş halk kitlesine sunmak için, bir süzgece ihtiyaç varmış gibi.

İLK DEVLER

İlk sinematograf deneme 1907'de yönetmen *Sideny Olcott* tarafından gerçekleştirilen *Ben Hur*'un sessiz uygulamasıydı. Bu aynı zamanda bir romandan alınma bir parçanın ilk kez sahneye konulmasıydı. Sessiz film dönemini, sayıları hiç de az olmayan hem Hollywood hem de İtalyan yapımı bir dizi film izledi: Amerikan devleri arasında ilk sırada 1916'da *Dawid W. Griffith* tarafından yapılmış, *Intolerance/Hoşgörüsüzlük* hatırlanmalı. İtalya da bundan geri kalmadı ve bir sürü büyük yapım gerçekleştirdi; tıpkı 1913 te *Quo Vadis?*'in ilk versiyonunda olduğu gibi, 5000 figüranla çalışılmıştı. Öncelikli olarak Yunan ve Roma başı çekiyordu ama özellikle Kartaca, Babil ve de Antik Mısır senaristlerin ve yönetmenlerin hayal gücünü harekete geçiriyordu.

George Bulwer Lytton'un romanından alınma *Pompei'nin Son Günleri'nin* Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, bir düzineden fazla sinema versiyonu yapıldı, tıpkı *Ben Hur, Quo Vadis?* ve *Spartaküs*'te olduğu gibi.

Trakyalı bir gladyatörün mezar kitabesinden bir ayrıntı. (MS 3. yüzyıl)

Veriler ve Analizler

ALTIN ÇAĞ

Sinema açısından, Birleşik Devletler'de altın çağ, Quo Vadis? Ben Hur, Spartaküs hatta On Emir gibi dev yapımların çekildiği II. Dünya Savaşı sonrası dönemdi. Unutulmazlar arasında kalabalık sahneler, Ben Hur'un sirk gösterisini andıran yarışı ve Spartaküs için Kubrick'in yarattığı acımasız görüntüler, gladyatörlerin ünlü isyanı akla geliyor. Sonrasında, sadece bir kısmını İtalyan yapımı üretimlerin ele geçirdiği uzun bir sessizlik dönemi izledi. Bu dönemde Fellini'nin Satyrcon'u gibi bir yapıma rastlanıyor. Uzun yıllar sonra 2000'lerde Gladyatör'ün dolayısıyla da başrol oyuncusu Russel Crowe'un başarısı yeni ama sağlanan başarı bu türün tekrar canlanacağı izlenimini vermiyor.

En ilginç olanı herhalde İtalya'da 1925'te büyük imkanlarla çekilmiş olanıydı, eğer zamanla bağlantılı düşünülürse gerçek ve muazzam dev bir yapıttı. *Henry Sienkiewitz*'in eseri olan *Quo Vadis?* hatta *Flaminio Köprüsü* ve Antik Roma'nın diğer yapılarının mimarı *Arnoldo Brasini*'nin çekimleriyle bir yıl önce beyazperdeye getirilmişti.

STUDIO DEVRİ

Bu arada, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu türe ara verildikten sonra 1949'da *Cecile B. De Mille* tarafından yönetilen *Samson ve Dalila*'nın başarısını hatırlayalım. Oradan da şans eseri 1950'li ve 1960'lı yılların dizi filmleri ve Amerikan versiyonları doğdu. Bunların arasından *Shakespeare*'den alınma *Joseph Mankiewicz*'in *Julius Caesar'ı* dikkati çekiyordu, özellikle de *Marlon Brando*'nun unutulmaz Antonio rolü; 1951'deki *Quo Vadis?*'in yeni versiyonu *Sergio Leone* ve *Peter Ustinov*'un unutulmaz *Neron*'u ve *William Wyler* tarafından yönetilen 1959'daki *Mario Soldati*'nin işbirliği ve *Charlton Heston*'un yorumu ile *Ben Hur*; 11 Oscar ile ödüllendirildi.

Stanley Kubrick'in 1960'taki ünlü *Spartaküs*'ü, Roma'ya başkaldıran bir Trakya kölesi rolündeki *Kirk Douglas* üzerine odaklanmıştı. Ortadoğu'nun arkeolojisine hatırı sayılır ölçüde borçlu olan devasa İncil yapıtları da ortaya çıktı ki, bu bağlamda, uzun bir serinin ilki olan *On Emir'i* hatırlamak yeterli olacaktır. Amerikan başarılarının izinde, Avrupa'da, aynı yıllarda benzer filmler üretildi. Lakin seviye genelde çok düşüktü. Birleşik Devletler'deki bu moda ancak korkunç bir gişe başarısızlığı olan *Elizabeth Taylor*'un başrolünü üstlendiği *Kleopatra* filmiyle sona erdi. Tabii ki *Kleopatra* gerçekte bu kadar güzel değildi.

1963 yılındayız- bu film o dönemin devasa bütçesi olan 45 milyon dolara mal oldu ve büyük fiyasko ile sonuçlandı, hatta yapımcı şirket Twenty Century Fox iflasın eşiğinden döndü. Dolayısıyla sonrasında başka fiyaskolara meydan vermemek için aniden Hollywood tarzı bu tarihi film modası sona erdi. Oysa televizyon yapımları özellikle de *Odissea*'nın maceralarıyla Yunan tarihine ve dini hikayelerinin tekrarlandığı İncil dünyasına daha çok yer vardı. Sonuç olarak kaliteli yapımlar da gerçekleşti. Örneğin 1968-69 yıllarında *Fellini*'nin *Satyricon*'u. *Patronio Arbitro*'nun ünlü romanından ilham alınarak gerçekleştirilen *Satyricon* bir kült film mertebesine ulaştı. Aynı şekilde, *Pasolini*'nin *Matteo ve Binbir Gece*'ye göre *İncil*'i. Özellikle bu sonuncusu o zaman çok da bilinmeyen

Bir gladyatörü gösteren pişmiş topraktan heykelcik; Volubilis, Fas (MS 1. yüzyıl)

Yemen mimarisinin egzotik fonunda çekilmiş sahneleriyle ünlendi. Bu yapımlarda, müzik seçimlerinden etnik kıyafetlere kadar, Hollywood usulü müziğe ve allı pullu kostümlerine alternatif bir arayış söz konusuydu; tıpkı günümüzde gerçekten olabildiğince farklı bir düşüncenin geçmişini yaratmak gibi.

KIZILDERİLİ'DEN GLADYATÖRE

Ama filmlerdeki tarihi hikayeler henüz bitmemişti: *Kleopatra* fiyaskosundan onlarca yıl sonra Hollywood yeniden arkeolojinin maceralarına atladı. Bu yeni çiçeklenme *Indiana Jones* efsanesinde aranmalı. Sempatik ama gerçek olamayacak bir arkeolog ve hazine avcısı. Ayrıca sürekli tarihle hesaplaşma içinde görünüyor. Oysa bir arkeologun hedeflerini ve çalışmalarını belirleyen şey bilimsel ölçüdür.

Çok da eski olmayan tarihlerde sinema dünyası, *Titanik* sarhoşluğundan yeni kendine gelmişken *Gladyatör* ile bozguna uğradı. 21. yüzyılın eşiğinde Hollywood'un üstündeki küflü ve tozlu örtüyü sıyırması imkansız gibi görünüyordu ama yönetmen Ridley Scott, öyküyü ilgi çekici ve günümüz seyircisinin beğenilerine göre yönetti.

Daha 1950'li yıllarda göstergebilimci Roland Barthes,'ın Mankiewicz'in *Julius Caesar*'ını örnek alarak Antik Çağları konu alan filmlerde ne kadar yanıltıcı unsur bulunduğunu ortaya koyması etkileyicidir. Ama artık antik tarihin Shakespeare tarzı yorumunun da bir süzgeci yok, oysa bu, bir zamanlar Anglosakson dünyanın vazgeçilmeziydi. Bireyler artık, bugünkü dünyada geçerli olan davranışlar ve duyguların temel katalogunu körü körüne izleyerek veya hiç olmazsa onun plastik evreninde, duygusal olarak düşünüp modern kriterlere göre davranıyorlar. Hiç kimse iki bin yıl önceki bir sahneyi eksiksiz bir filolojide canlandırılmasını talep etmiyor ama antik hayat hakkında bu kadar da ağırlıklı sahte bir fikir verilmesini kabul edemiyor. Örneğin *Gladyatör* başarılı bir film olmasına rağmen belirsiz ve tanımsız bir geçmişte geziniyor;

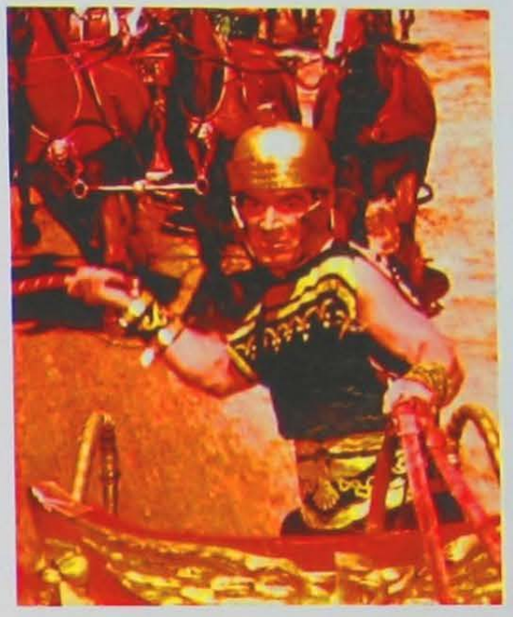

"Ben Hur" (1959) filminin en çarpıcı sahnelerinden biri: Araba yarışı.

"Gladyatör filminden bir sahne, 2001 yılında beş Oscar kazanan film, Ridley Scott tarafından yönetilmişti.

Toplum ve Gelenek

SİNEMA VE ROMA

Antik Roma'yı konu edinen filmler sinemanın kışkırtması ile ortaya çıktı. Zaten sessiz filmlerle savaş sonrası Amerikan filmlerinde bütün hayal gücünü izlemek mümkün: Devasa mimariler, Forumlardaki muazzam kalabalıklar, gladyatör dövüşleri, ziyafet sahneleri ve - sayısız çıplak kadını sergileyebilecek kaplıcalar. Hepsini de çevreleyen muhteşem bir dekorasyon ve görkemli kostümler. Zaman dışılık sayılmıyor. Ama arkeolojik belgelerden sonuna kadar faydalanma çabası, özellikle de Pompei söz konusu olduğunda yapılan bir sürü yanlışlığı affettiriyor.

Fellini'nin Satyrcon'un afişi. (1969)

1963'te Joseph Mankiewicz tarafından yönetilen Kleopatra gişede fiyaskoyla sonuçlandı, yapımcı şirket iflasın eşiğinden döndü.

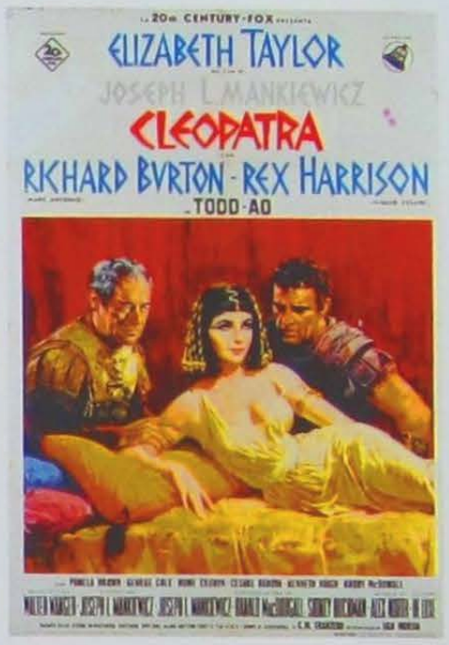

"Quo Vadis?"in afişi. İtalya'da gerçekleştirilmiş tarihi Amerikan dev yapımlarının birincisi. (1951)

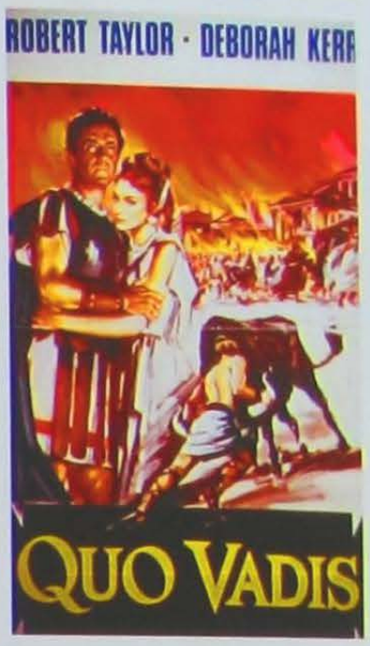

Antik Dönem ile Orta Çağ arasında asılı kalıyor. Bu noktada yeni tarihi romanların sinema versiyonlarını bekliyoruz, *Christina Jacque*'nin *Ramses*'inden *Valerio Massimo Manfredi*'nin *Büyük İskender*'ine kadar.

Araştırılacak başka bir tür kalıyor: Arkeolojik belgesel. Bilimsel televizyon programlarının yaygınlaşması sayesinde gün geçtikçe daha çok izleniyor ve düzenli olarak programlanıyorlar. Fakat bu programlar maalesef reyting kurbanı, dolayıyla anlatılan sahnelerde hiç de alakası olmadığı halde her zaman bir gizem kırıntısı serpiştiriliyor. Burada da olayların biraz daha derinine inmek mümkün olamaz mı diye sormadan edemiyoruz. Bu belgeseller, çok da uzak olmayan *Atlantis* hayali kurulan zamanlara göre birkaç adım ileri gittiler. Bunun gerçekleşmesinde bilgisayar desteği sayesinde bugün gizemli sahneler kadar etkileyici gerçekçi canlandırmalar mümkün olabiliyor. Gelecek yıllarda neler üretilir, söylemesi zor ama televizyon ve sinemanın görselliğinden daha uzun yıllar faydalanılacağı da bir gerçek; dileyelim ki sansasyon ve reyting uğruna bütün bilimsel disiplin toptan silip süpürülmesin.

Kraliçe Kleopatra'yı gösteren Ptolemaik döneme ait bir kabartma parçası.

Mısır Kraliçesi Kleopatra rolündeki Elizabeth Taylor.

Ön Plandakiler

MACERAPEREST ARKEOLOG

Indiana Jones tarzı maceraperest bir arkeolog aslında hiç var olmadı! Arkeolog, tarihin hizmetinde bir bilim adamıdır. Sinema tarafından arkeologa verilmiş olan popülarite hoş karşılanabilir ama şu da unutulmamalıdır ki, arkeologların görevleri arasında çalışmalarının ana temasını ilgi çekici olduğu kadar ciddi ve doğru bir şekilde duyurmak da vardır. İlgi çekici ve cazibeli olmak için yeteri kadar nedene sahip olan bu mesleğin fantastik kurgulara, efsanelere ve şarlatanlıklara prim vermesi gerekmiyor. Oysa arkeolojik belgesel bu açıdan gereğini fazlasıyla yapıyor ve televizyon ile sinema gelecek yıllarda önemli bir rol üstlenmeye devam edecektir yeter ki, geçmiş yaşamla ilgili her durumda bir "gizem" aramaktan vazgeçilsin.

OLİMPİYATLARIN KENTİ

TAPINAĞI VE OYUNLARI İLE ÜNLÜ OLYMPIA'NIN ÖYKÜSÜ YAKLAŞIK 1500 YILLIK BİR ZAMAN DİLİMİNE YAYILMIŞTIR. BUNA RAĞMEN MS 18. YÜZYILDA, ALFEIOS IRMAĞI KIYILARINDAKİ BU BÖLGEDE YAŞANAN O MUHTEŞEM DÖNEME SADECE BİRKAÇ KALINTI TANIKLIK EDEBİLMEKTEDİR.

Yunanistan'ın *Peloponez Yarımadası*'nda *Kronos Dağı* eteğinde konumlanan *Olympia Tapınağı*'nın bilinen en eski öyküsü "Yunanistan'ın Tasviri" başlıklı ayrıntılı araştırmanın yazarı Yunanlı *Pausanias* tarafından aktarılır; gezgin, bu çalışmayı büyük olasılıkla *İmparator Marcus Aurelius* (MS 161-180) döneminde kaleme almıştır. Bu gezgin yazarın tapınağı gördüğünden hiç şüphe yok, bunun nedeni ise pek çok tarihi eser ve kalıntı tasvirlerinin ayrıntılı bir şekilde *Olympia* eserleriyle bire bir örtüşmesidir. Yüzyıllar süren bu hikaye süresince, tapınak yavaş yavaş sanat eserleri ve yapıtlarla zenginleşmiştir: Zaten eski çağlarda bu bölge, tüm Yunan halkına yönelik (Sicilya ve Güney İtalya da dahil) bir kültür merkezi olarak hizmet veriyordu. Tüm bunların yanı sıra dört yılda bir düzenlenen *Olimpiyat Oyunları* da bu dönemde biliniyordu.

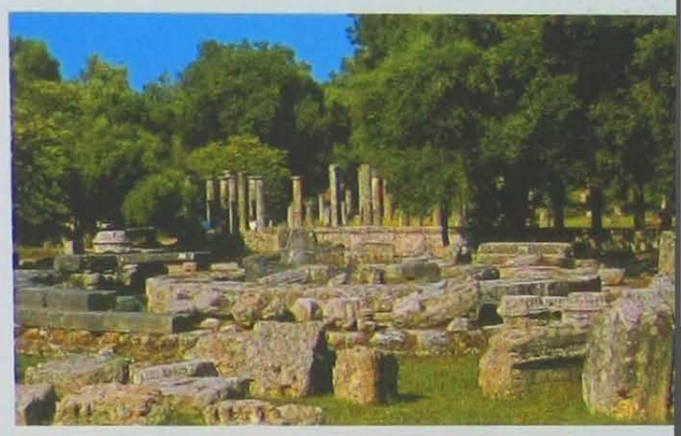

Ön planda gymnasion'dan geriye kalanlar ve arka planda Olympia spor yapısının sütunları görülüyor. (MÖ 2-3. yüzyıllar)

Olympia, Zeus'un ünlü tapınaklarından biriydi ama adı ve şöhreti dört yılda bir düzenlenen Olimpiyat Oyunları'ndan kaynaklanıyordu.

Ön Planda Kiler

BÜYÜK ZEUS TAPINAĞI

MÖ 472 ile 457 yılları arasında, Libon ve Phidias tarafından inşa edilen Zeus Tapınağı kutsal bölge Altis'in merkezinde yükselmektedir. Olympia'daki en büyük yapı olmasının yanında ayrıca Yunan toprakları üzerindeki en önemli Dor tarzı mimari örnektir. Üç basamaklı zemin üzerinde, 2,25 m genişliğinde ve 11 m yüksekliğinde 34 sütun bulunmaktadır. Bu yapı için mimar Libon mermer kullanmak yerine o yöreye ait bir malzeme olan fosil kabuklarını tercih etmişti. Tapınak dekoratif açıdan da çok zengindir: Tüm yapı boşluklarında, Herakles (Herkül)'i gösteren 6 mermer heykel yer alır, ayrıca kapı ve pencere alınlıkları mitolojik sahnelerle süslüdür. Bu heykellerin pek çoğu günümüze kadar korunabilmiş durumdadır. (Sağda. Batı cephesinden bir detay) Tapınaktaki kült heykel ise dönemin en ünlü sanatçısı Phidias tarafından gerçekleştirilmiştir. Ünlü heykeltraş, uygun bir atölyede (tüm kutsal Olympia bölgesinde en iyi korunan yapı, sonrasında Bizans kilisesine dönüştürüldü) tanrıların tanrısı Zeus'u betimleyen büyük heykeli altın ve fildişi malzemeden yontmuştur. Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilen ve bir taht üzerine Zeus'u oturur gösteren bu heykel, 12 m yüksekliğindeydi. Yapının tavan yüksekliği ise 14 m, heykelin üzerinde durduğu kaide 1,10 m'lik ölçülere sahipti. Böylece Tanrı heykelin başı neredeyse tavana değmek üzereydi.

İLK KEŞİFLER

1723 yılında Fransız *Bernard de Montfaucon*, tapınağın tam konumunu bilmeden, birkaç kalıntı ortaya çıkarınca, bölge yeniden keşfedilmeye başlandı.

Daha sonraki kazılar 1766 yılında İngiliz dinbilimci *Richard Chandler* tarafından başlatılmış ama tam anlamıyla gerçek ve derin araştırmanın gerçekleşmesi 1829 yılını bulmuştur. Bu çalışmalar sonucu "Expedition Scientifique de Morée/Mora Bilimsel Gezisi"nde pek çok kalıntı ortaya çıkartıldı. Bilimadamı ve sanatçılardan oluşan bir ekip, Peloponez'e gelip, kazıları yerinde izledi. Bu kazıda ortaya çıkartılan *Zeus Tapınağı*'nın önemli bir bölümü Paris'e götürüldü. (Günümüzde tapınağa ait pek çok eser Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir.)

Antik dönemi keşfetmek isteyen ilk gezginler arasında *Ernst Curtius* de bulunuyordu. Araştırmacılardan bir grup, uzun, ısrarlı ve inançlı çalışmaların ardından Yunan İmparatorluğu ile 1875 yılında bir anlaşma imzalamayı başardı. Böylece *Olympia* kentinde yapılan kazı çalışmalarındaki yetki sınırları da belirlenmiş oldu. Bu sayede 2013 yılına gelindiğinde, Berlin Müzesi önderliğinde ünlü Elis bölgesi keşiflerinin 138.yılını kutlanabildi.

Olympia'da bulunan, günümüzde ise Atina'da sergilenen bronz savaşçı başı.

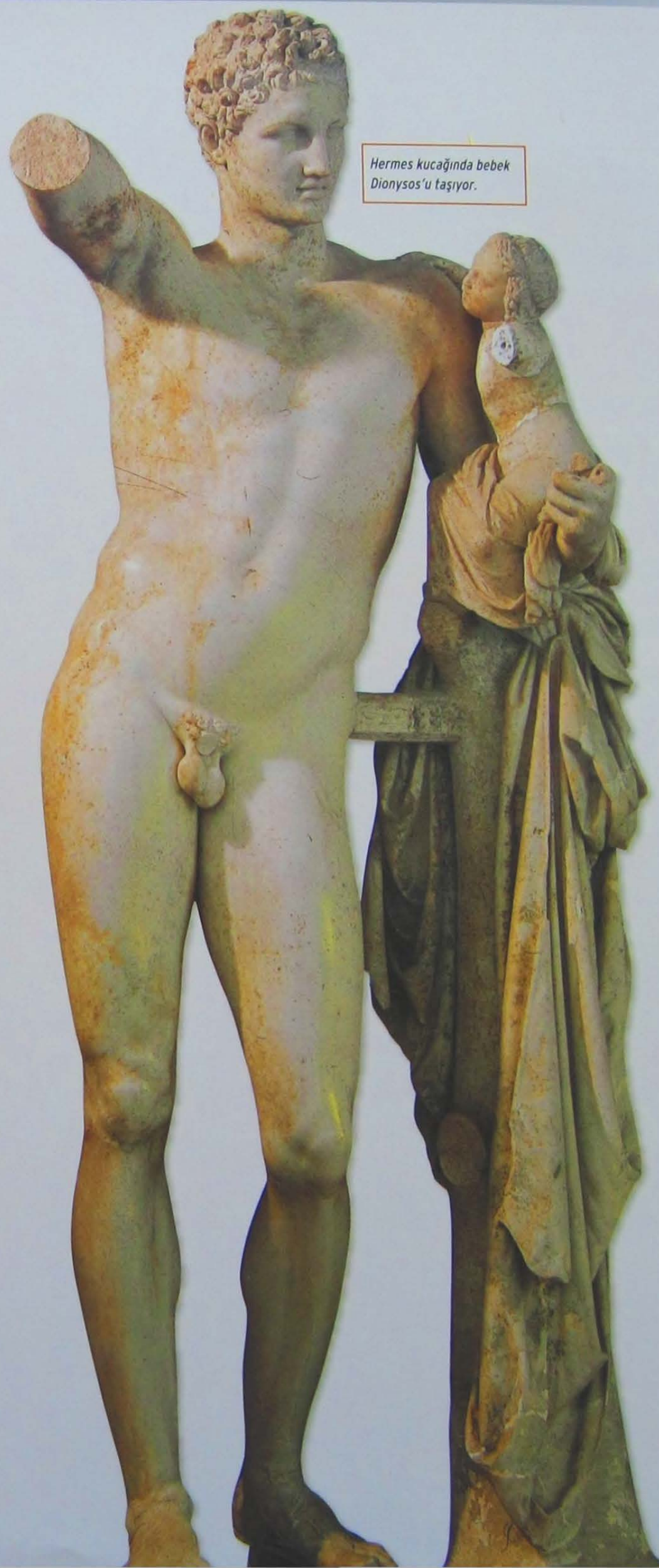

Hermes kucağında bebek Dionysos'u taşıyor.

Phidias'ın altın ve fildişi malzemeyle hazırladığı büyük Zeus heykelini gerçekleştirdiği atölyeden geriye kalanlar.

İLK KAZILAR

1875-1876 yıllarında, bölgedeki ilk kazı alanında çalışmalar yapan Alman kazı ekibi, beş yıllık sürecin sonunda *Olympia* kalıntılarını gün ışığına çıkartmayı başardı. Fakat bu ilk yıllardaki araştırmalar *Yunan* döneminden geriye kalanların el üstünde tutulması ve önemsenmesinin yanında *Roma* dönemine ait buluntuların, kaçınılmaz bir şekilde göz ardı edilmesine yol açıyordu. Aynı nedenlerden ötürü, *Pausianas* tarafından kaleme alınmış ayrıntılı betimlemelerle dolu araştırmaları dikkate alan Alman arkeologların beklentileri, hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Ortaya çıkartılan kalıntılar beklenenin çok altındaydı. Antik tapınağın yağmalanması ve ortaya çıkartılan eserlerinin çalınması ya da yok edilmesi yüzyıllar içinde gerçekleşti. *Zeus Tapınağı*'nın büyük boyuttaki heykelleri, araştırmacıların alıştığı tarzdaki klasik dönemin sanat kurallarına pek uygun değildi.

1881 yılında kazılar yarıda kesildi, bu döneme kadar sadece tapınağın merkezi, *Altis* olarak adlandırılan bölüm gün ışığına çıkartılabilmişti. 1887 yılında bir müze açıldı ve buluntuların *Yunan* uygarlığına ait olanları burada toplandı. Bölge uzun süre araştırılamadı, taa ki 1936 yılında Berlin'de düzenlenen Olimpiyat Oyunları'na kadar...

Nazi yanlısı bu dönemde Yunan sanatı "radikalleri", geometrik ve Antik Çağ buluntularına ilgi gösterdiler. *II.Dünya Savaşı*'nın ardından *Olympia* araştırmalarına devam edildi. *Stadium* keşfedildi ve restore edildi, ayrıca bu eserlerin yer aldığı yeni bir müzenin açılışı da gerçekleşti.

Bugün *Olympia* bölgesinde, resmi makamların izniyle, bölgedeki Yunan ve Roma Uygarlığı yapılarını ortaya çıkartma kazıları yapılmaktadır.

Tören yolu. Olympia hiçbir zaman bir kent halini almadı, burası hep bir kült merkezi olma niteliğini korudu.

KÖKLER: MİTOLOJİ VE TARİH

Olympia nasıl doğdu? Bölgenin başlangıcından söz ederken tarihi dönemleri, mitolojik dönemlerden ayırmak gerekir. *Pisatis*, bölgenin *Olympia* olmadan önceki antik adıydı. Buradan konumu tam olarak belli olmayan *Pisa* kenti doğdu. Diğer Yunan kentlerinde de olduğu gibi tapınağın bulunduğu kutsal kırsal alana da altis deniyordu.

Yunanlı gezgin ve coğrafyacı *Pausanias*'a göre kutsal alan *Altis*, çınar ağaçları ile kaplıydı. *Bronz Çağı*'na ait kutsal yapıların keşfi, *Altis*'te MÖ 2000 yılında insan yerleşimlerinin varlığına tanıklık eder. Bu durum "Kahramanlar" efsanesiyle uyuşmaktadır; bunlardan en önemlisi *Penelope* tarafından anlatılan, *Olympia* ve *Olimpiyat Oyunları*'nın kuruluşuna dair efsanedir. Ama *Penelope*'nin *Olympia*'nın kuruluşunu anlattığı öykü, bu konudaki tek hikaye değildir. Herakles'in *(Herkül'ün) 12 Görevi* efsanesinde de Elis bölgesinin adı geçer. Olympia'nın da yer aldığı Elis topraklarının kralı Augias'ın ahırlarını temizlemesi gereken Herakles, bu zor işi Alfeias ve Peneios nehirlerinin yataklarını ahırlara çevirerek tamamlar. Ancak Augias ödül vermekten vazgeçince Herakles Augias'ı öldürür ve bölgenin hakimi olur.

Bu efsaneler Olympia'nın kuruluşunun erken dönemlerde gerçekleştiğini varsayar, arkelojik buluntular da bölgenin bir kült merkezi olarak MÖ 1000 yılında yeniden yapılandığını gösterir. Böylece *Olympia*'nın ilk tapınağının yaratılışı henüz tek ve kesin bir açıklamaya ulaşabilmiş değildir. Bazı araştırmalar Antik Çağ'da, *Kronos, Gaia* ve bereket tanrısı *Demeter*'e tapınıldığını destekler. Fakat bunun gibi varsayımlar, günümüzde arkeoloji tarafından kabul edilmemektedir, pratikte *Olympia*'da gerçekleşen tapınma ritüellerinin (kuşaktan kuşağa geçen kaynaklarla) tarihöncesi dönemlere ait izlere sahip olduğu varsayılabilir.

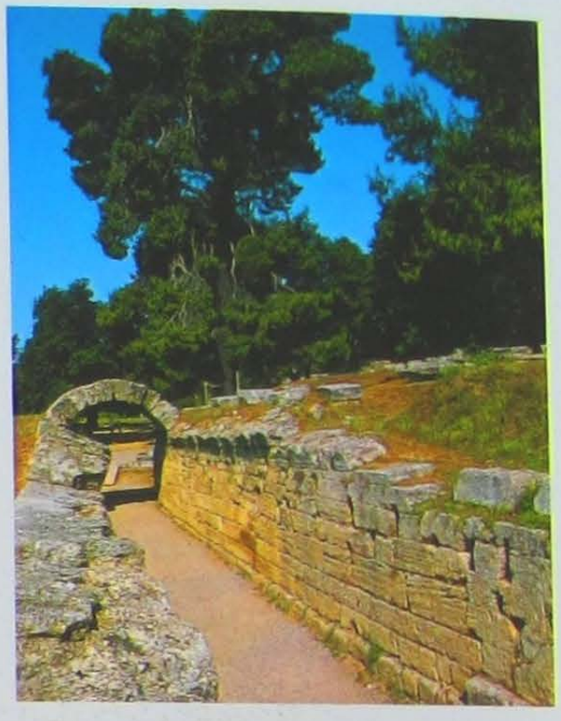

Stadiumdan bir bölüm. II.Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında bu yapı arkeologlar tarafından yeniden inşa edildi.

İyi işçilikli metoplar Zeus Tapınağı'nı süslüyor, burada Herakles, Girit'in boğası ile betimlenmiş. Tapınağın oldukça zengin kabartmaları geniş ölçüde korunabilmiştir.

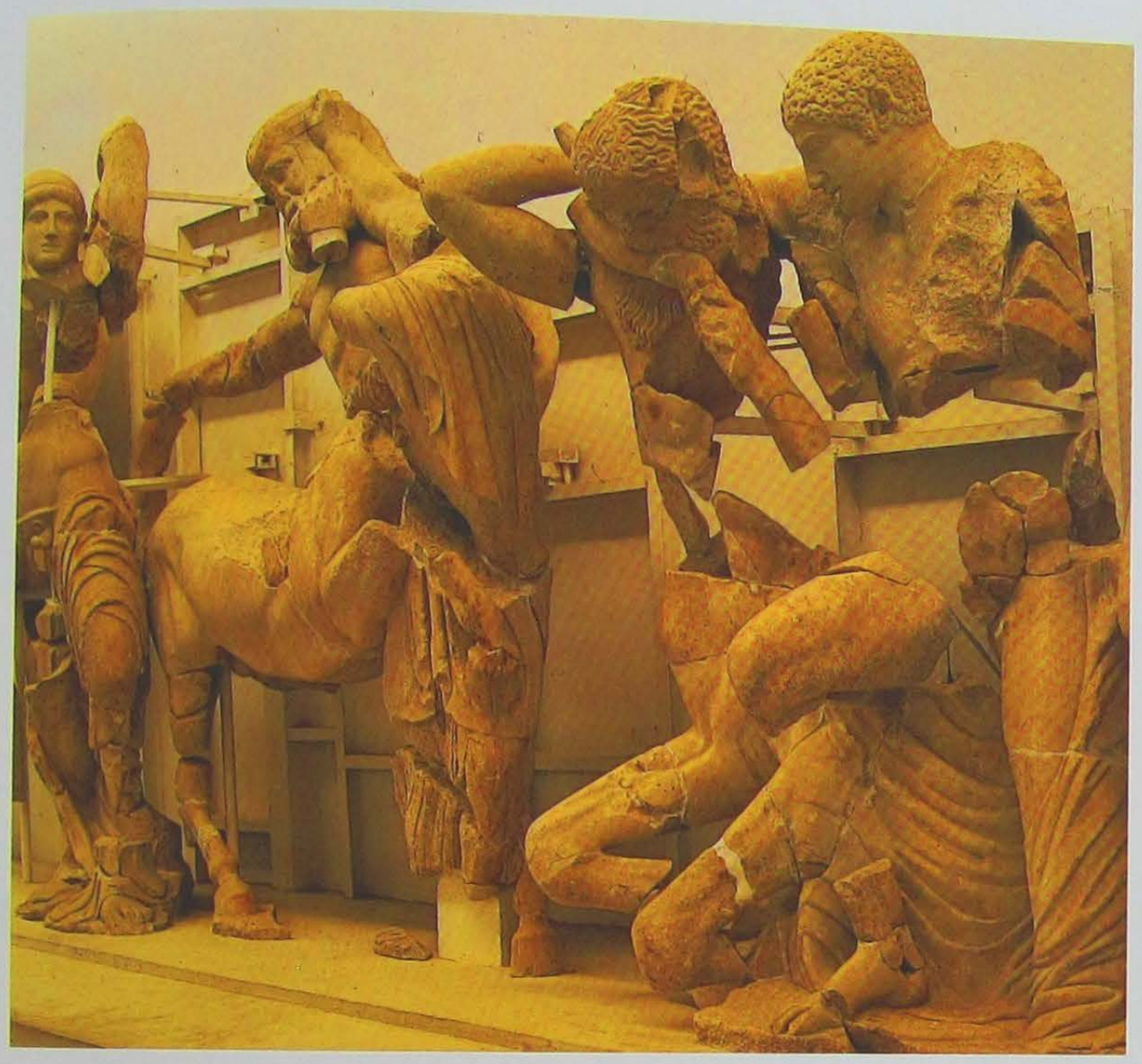

Hera Tapınağı'ndan geriye kalanlar. Olympia'nın ilk görkemli tapınağı yaklaşık MÖ 600 yılında inşa edildi.

Mitoloji ve Efsaneler

KURULUŞ EFSANESİ

Ölümsüzlükle ödüllendirilen düzenbazlık, Olimpiyat Oyunları kuruluş efsanesinin en önemli temasını oluşturur: Bir efsaneye göre, Pelops (Lidya kralı Tantalos'un oğlu) Elis Kralı Oinamaos bir araba yarışında yenilir - buradaki kahramanlık ise ondan önce oniki kişinin hayatını kaybetmiş olmasıdır. Yarışta kendisini yenen kişiye kızını eş olarak vereceğini söyler. Efsanenin farklı bir anlatımına göre, Pelops, bir sabotaj girişimi sayesinde yarışı kazanır. Kahraman araba sürücüsü Myrtilos'u, Oinomaos'un koştuğu dört atlı iki tekerlekli arabasının tekerleklerini gevşetmek üzere ayartmayı başarır. Kral kendi atları altında kalarak yaşama veda eder. Sonunda tahta çıkan Pelops, Olimpiyat Oyunları'nı düzenler. Pausanias'ın aktardığına göre, Oinomaos'un sarayından geriye kalan tek şey ahşap bir sütundur ki, kalıntılarına Altis'te Zeus Tapınağı ile Hera Tapınağı arasında rastlanır.

Büyük Zeus Tapınağı'nın alınlığını süsleyen savaşçı heykellerinden bazıları.

Öyleyse aynı şekilde *Delfi Tapınağı*'nın *Apollon*'a adanması, *Olympia*'nın *Zeus*'a adanması bu bölgenin önceden, çok eskiden varolan bir kültürün varlığı üstünde yükseldiğini ortaya koyar.

Bu yeni kuruluşun üzerinde geliştiği tarihi bağ nedir? *Olympia Tapınağı*'nın *Zeus*'a adanması, Dor ve Ege halkının göçü arasında bir bağ yaratır.

Peloponez kentinin yeni göçmenleri *Dor* halkıydı, böylece *Olympia*'ya kendi tanrılarını getirip dinini takdim ettiler, bu ise göklerin tanrısı *Zeus*'tu. Başlangıçta burada düzenlenen oyunların önemi oldukça azdı. Asıl önemli olan ise *Zeus*'a adanan ibadetlerdi. Bunları gerçekleştirmek için açık havayı tercih ediyorlardı; tıpkı tanrılarının onlara buyurduğu gibi. Bu tapınma başka bir tanrı olan, anatanrıça *Gaia* için de gerçekleşiyordu.

TARİHTE OLANLAR

MÖ I. binyılının ilk dönemlerinde *Olympia* tipik bir *Dor* kültür bölgesi (Olympia'nın hiçbir zaman bir kent haline dönüşmediğini hep bir tapınak alanı olarak kaldığını belirtmek gerek) olarak tanımlanabilir. İlk zamanlar bölgede yaşayanlar tarafından sıklıkla ziyaret edilen *Olympia*, daha MÖ 6-7.yüzyıllarda din, politika ve spor merkezi olarak önem kazanmıştı. Burada, birbirinden uzak topluluklar bile, düşmanlıklarına rağmen barış içinde bir araya gelebiliyorlardı: Örneğin *Messene*'nin düşman kenti *Sparta* bile buraya atletlerini yollayabiliyordu. İlk tapınağın konumu öncelikliydi. Bu dönemde yapılan sunaklar *Zeus*'a ithaf ediliyordu. Yaklaşık MÖ 600 yılının sonlarında ise *Altis*'te yer alan çeşitli kutsal alanlarda, pek çok ziyaretçi tarafından bırakılan tapınak hediyeleri toplanıyordu.

Kazılar sırasında hayvan iskeletlerinin yanı sıra (çok miktarda öküz, bunun yanı sıra at ve araba), bronz malzeme ile yapılmış dekoratif kaplar, metal objeler, ahşap, deri ve kumaş gün ışığına çıkartıldı.

MÖ 7. yüzyılda, adak hediyelerinin arasında silahlar da vardı, onu takip eden yüzyılda ise insanlar (daha çok yarışmalarda kazananlara rastlanıyordu) adak olarak sunulmaya başlanmıştı. Böylece kent, gerçek heykelleri adak olarak vermeye başladı.

Başlangıçta *Olympia*'nın mitolojik kurucusu *Pelops*'un mezarı sade bir tümsekken, MÖ 5.yüzyılda mezar *Pelopion* adını almıştı ve anıtsal özellikler taşıyordu. Yaklaşık MÖ 600 yılında *Olympia*'nın ilk görkemli anıtları olan *Zeus* ve *Hera* tapınakları dikildi. Büyüklüğüne tanıklık eden arkeologlar tarafından bölgeye dağılmış olarak keşfedilen sütun gövdelerinin bir araya getirilmesi ile bugün, Dor tarzı dört sütun ayağa kaldırılmıştır. Bir varsayıma göre, tapınak antik döneme ait başka bir yapı üzerinde yükseliyordu. Bu yapı ise büyük olasılıkla, MÖ 1000 yılında *Olympia*'da inşa edilen ilk tapınaktı. Pek çok işaret ise bu antik tapınağın daha çok yeni yapılarda kullanılan ahşap malzeme ile gerçekleştirildiğini varsaymamızı sağlıyor.

Hesperidler'in elmasını alan Herakles (Herkül) tasvir ediliyor. Zeus Tapınağı süslemelerinin asıl teması mitolojiydi.

Görülüyor ki, ahşap sütunlar yüzyıllar içinde yerini taş sütunlara bırakmıştır. *Pausanias*, Hera Tapınağı'nda bu değişimi "meşe ağacından" ahşap sütunları görerek fark ettiğini belirtmektedir. Tapınağın büyütülmesi *Peloponez*'in batı kıyısına yakın konumunun yanı sıra "Batı Yunanlılar" olarak adlandırılan grup tarafından sıklıkla ziyaret edilmesi sonucunda zorunlu hale gelmişti. Böylece, *Orta İtalya* ve *Sicilya* kentlerinde kullanılan güç ve zenginliği temsil eden Dor tarzı sütunlar, mevcut sütunların yerini aldı.

MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Kronos Dağı'nın yamaçlarında ilk yapılar belirmeye başladı: Korint, Megara ve Argos halklarının liderleri tapınaklarda tasvir ediliyordu. 5. yüzyılın sonlarında anıtsal *Zeus Tapınağı* ve etrafındaki binaların yapım çalışmaları başladı. Sadece *Bouleuterion*, Altis'in güney tarafında konumlanıyordu.

Olympia'nın politik ve dini öneminin doruk noktası 5. yüzyılda, 476 yılında Perslere karşı kazanılan zaferin ardından belirdi. Böylece *Olimpiyat Oyunları* yeniden düzenlenmeye başlandı. Bu büyük kutlamalara Atinalı siyasetçi, Platea ve Salamis savaşlarının generali *Themistokles* de katıldı. Olimpiyat Oyunları'nın tekrar düzenlendiği bu 776 tarihi, 75 olimpiyatla eşdeğer 300 yıllık bir tarihi de özetliyordu. Bu dönemde ayrıca büyük Zeus Tapınağı'na ait termal yapıların yeri beliriyordu; havuz ve stadiumun yeniden yapılandırılması tamamlandı.

Olympia'da bulunan Zeus başı Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyor. (MÖ 6. yüzyıl).

Leonidaion'dan görünen bu büyük yapıda tapınağın ünlü konukları ağırlanıyordu.

KLASİK DÖNEM VE BİTİŞİ

MÖ 4.yüzyıl süresince *Olympia*, Yunan halkının en önemli tapınağı olmaya devam etti. Hem antik yapılar, hem de görkemli hazineler bu gerçeğe tanıklık ediyordu. Bu dönemde Metroon (tanrıların anası Meter'e adanan) adlı yeni bir tapınak yükseliyor ve sütunlu girişi stadium önüne dikiliyordu; Olympia'nın en büyük yapısı *Leonidaion* ise tapınağın önde gelen davetlilerini ağırlamak üzere inşa edilmişti. *Chaeronea Savaşı*'nın ardından (MÖ 338) bu dönem Yunanistan'a hükmeden *II.Philip*'in yükselişine tanıklık etti. Bu dönemin son yıllarına kadar klasiklerin Dor mimari sanatı kuralları, yapılara yön veriyordu.

Modern olimpiyatların kurucusu Baron P.de Coubertin'e ithaf edilen anıt.

Yeni bir tapınak isteği ve ihtiyacı sonucunda İyon mimari tarzını benimseyen görkemli yapılar daire plan üzerinde tasarlanıyor, diğer bir deyişle *Philippeion* yapının iç boşluğu Korint tarzı sütunlarla kuşatılıyordu. Bu yapı *II.Philip*'e sunuldu ve tapınağın içinde ise kral ve ailesinin, altın ve fildişi malzeme ile tasarlanmış heykelleri yer aldı.

Augustus'un tahta çıkışıyla *Olympia* ikinci bir yükselme dönemiyle tanıştı. *Neron* dönemi süresince gerçekleştirilen onarım çalışmaları ise büyük önem taşıdı. Bunun yanı sıra Roma döneminde pek çok yapı önemli ölçüde zenginleştirildi (kaplıca, lokanta, havuz, kabul salonları, gösteri ve temsil yapıları). Roma döneminde *Olympia Tapınağı* önceden sahip olduğu politik gücünü kaybetti. MÖ 330 yılında *Konstantinopolis (İstanbul)* yeni başkent haline geldiğinde pekçok sanat eseri, Boğaz üzerinde konumlanan bu kenti ve saraylarını süslemek amacıyla *Olympia*'dan buraya nakledildi. Önemli örneklerden biri ise *Zeus*'un altın ve fildişi malzeme ile tasarlanan büyük heykelinin *Lausus Sarayı*'na götürülmesiydi, MÖ 5. yüzyıl sonlarında gerçekleşen bir yangında ise heykel parçalandı. 393 yılında *İmparator Theodosius*, adak sunmayı ve oyunları yasaklamış ve böylece değerini yitiren *Olympia Tapınağı*, zaman içinde üzeri sularla, çamurlarla ve yakınındaki Cronos Dağı toprağı çökeltileriyle kaplanarak yavaş yavaş ortadan kaybolmuştu.

Olympia'daki önemli kazılardan biri, Phidias'ın çalıştığı atölye (MÖ 5. yüzyıl).

STADİUMLARIN KAHRAMANLARI

REKORUN KIRILMADIĞI HATTA İKİNCİLİĞİN SÖZKONUSU BİLE OLMADIĞI BİR DÖNEM: TEK BİR KİŞİ KAZANIR VE ÖDÜLÜ DE O ALIRDI, KAZANILANSA GENELLİKLE BİR TAÇTAN İBARETTİ. AMA ANTİK YUNAN'DA SPOR KARŞILAŞMALARINDA KAZANMAK, ASALET, YÜCELİK VE SAYGINLIKLA EŞDEĞERDİ.

İki olimpiyat oyunu: Koşu ve disk atma (MÖ 5.yüzyıl).

Antik Yunan'dan öncesine bakınca spor tarihi, çok eski çağlara, tarihöncesine kadar uzanır. Etnografik incelemeler ve *Neolitik Çağ*'dan beri korunmuş sanat eserleri, insanların kendilerini uygarlığın aydınlanmasından bu yana sportif aktivitelere adadıklarını gösterir. En genel anlamda, daha çok bayram alanlarında ve dinsel kutlamalarda günlük işlerin birlikte hazırlanması, koşu ve dövüşlerin yer aldığı oyunlar sayılabilir. Yakın ve Ortadoğu'daki medeniyetler de bu oyunlara yeni aktivitelerle katılıyorlardı – hükümdarın ya da soyluların da katıldığı – böylece geniş anlamda spora dahil olabiliyorlardı. Burada sözü edilen daha çok çevreye, savaşa ve avcılığa özgü uygulamalardı; tıpkı at yarışı ya da yırtıcı hayvan avlamak gibi, güç ve fiziksel üstünlüğü ön plana çıkartılması temeline dayanıyordu. Sporcular dinsel anlamda bir uzlaşma içinde hükümdar ve soylulardan uygunluk onayı alarak onların yanında yer alıyor ve onların rollerini taklit ediyordu.

Yunan topraklarında uygulanan diğer bir oyun, ünlü boğa atlayışıydı ve bu aktivite pek çok farklı *Girit* sanat eserinde ifade edilmiştir. Aynı dönemde tanınan ve uygulanan diğer sporlar arasında boks, iki tekerlekli araba yarışları ve araba ile avlanma da vardı. İki tekerlekli araba *Mykenai* kültüründen geliyordu. Aynı zamanda yarışmalardan farklı olarak, doğaya hükmedebilen, savaşçı ve askeri özellikleri de gündeme getiriyordu. Mykenai halkının iki tekerlekli arabayı bu kadar önemsemesinin sebebi *Yunan Uygarlığı*'nın yükseliş dönemlerinde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanıyordu.

Mykenai hatıraları ile MÖ 8.yüzyıl *Antik Yunan* gerçeklerini bir araya getiren *Homeros*'un şiirlerinde, Yunanlıların yarışmacı ruhunu görmek mümkün. Örneğin *Patroklos*'un cenaze alayı için düzenlenen iki tekerlekli araba yarışları, koşu,
ok atışı, dövüş ve daha pek çok spor etkinliği sayılabilir. *Troia* surları üzerinde betimlenen sahnelerde, yarışlara kızgınlık ve öfke duygularıyla katılan Yunanlılar, yenme hırsı içinde canlandırılmışlardı. Kazanan, savaş ganimeti olduğu öne sürülen ödülle birlikte tasvir ediliyordu.

Bu sıralamaya bağlı katılım, birinin diğerine karşı rahatlıkla yarışabilmesine olanak tanıyordu. Antik Çağ'da *Yunan* kültürünü tanımlayacak pek çok aktivite sayılabilir: Yunan halkı iki mirasla uygarlaştı, herkesin katılabileceği yarışların yanı sıra aristokratik yarışmalar ki, bunların özelliği spor kurumu kimliğini taşımaları ve Yunan Uygarlığı'nın sonuna kadar yaşayacak olmalarıydı.

YUNAN OYUNLARI

Bu sistemin en uç noktasında tüm Yunanlıları kapsayan bir oyun organizasyonu yer alıyordu. *Olimpiyatlar* büyük bir başarı ve prestij elde ederek, yöresel olmaktan çıkıp MÖ 7. yüzyıl başlarında tüm Yunan topraklarında ön plana çıktı; MÖ 600 yılında ise *Olimpiyat Oyunları* tüm Yunan dünyasının en önemli organizasyonu olarak tanınıyordu. MÖ 6.yüzyılda ise farklı merkezlerde düzenlenen, bu organizasyonu model olarak alan yarışlar, Olimpiyat Oyunları'na pek çok Yunan topluluğunu içine alan bir nitelik kazandırdı: *Delfi, Nemea ve Istmia*. Bu merkezlerin ünü ve prestiji sayesinde, oyunları düzenleyenler ödül olarak sembolik bir taç sunabileceklerdi. Atletler, bu kentler arasında kazanılan zaferin politik kariyer için iyi bir temel oluşturabileceğinin farkındaydı.

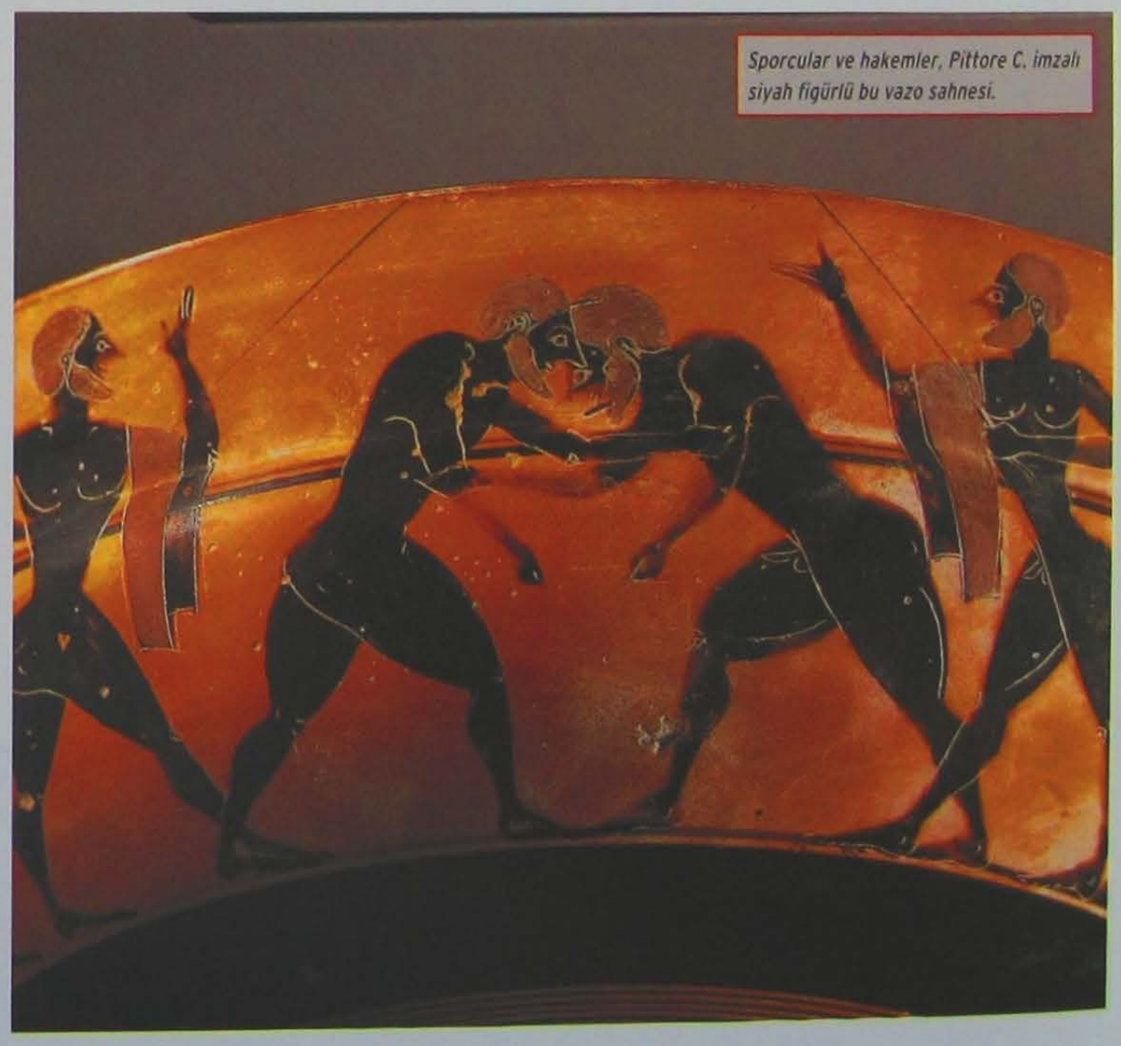

Sporcular ve hakemler, Pittore C. imzalı siyah figürlü bu vazo sahnesi.

Mezar taşı kabartmasında, koşu sırasındaki atletler tasvir ediliyor (MÖ 6.yüzyıl).

İlerki yıllarda *Antik Yunan, Roma* hakimiyeti altına geçtiğinde, *Augustus* bu oyunları tüm Yunan toplulukları arasında düzenlenen bir kategoriye taşıdı ve *Antonius* ile *Kleopatra* anısına oyunlar düzenledi.

Olimpiyatlar, Yunan ve Roma dönemleri süresince prestij sahibi olmanın onurunu taşıyan yegane etkinlik oldu. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru tapınağın destekçileri arasında Yunan kraliçeler ve Romalı aristokratlar yer alıyordu. Bu tarihten itibaren *Olimpiyatlar*'ın kaderi, uzunca bir süre tartışıldı: Pek çok araştırmacı, 3.yüzyılın ikinci yarısında tapınağın terk edilmesini istiyordu. Buna rağmen, kısa bir süre önce keşfedilen bronz bir yazıt, *Olimpiyat Oyunları* galiplerinin listesi olarak ortaya çıktı, bu da tüm MÖ 4. yüzyıl süresince tapınağın işlevinin sınırlanmış ölçekte olsa bile devam ettiğini kanıtlıyordu.

Yunan oyunlarından başka, tüm *Antik Yunan*'da onbinlerce farklı oyun ve dini kutlamalar düzenleniyordu; tabii ki pek çoğu bölgesel nitelikteydi. Bunlar arasında en saygıdeğer olanı *Athena* onuruna düzenlenen *Panathenaia Oyunları*'ydı. Oyunların galipleri, üzerinde gerçek spor aktivitelerinin resmedildiği amforayla ödüllendiriliyorlardı. Yüzlerce kişi, Olimpiyatlar'a benzer oyunlara katılmak istiyor, bu nedenle Yunan ve Roma dönemlerinde 300'den fazla gösteri düzenleniyordu.

Spor ve Oyunlar

TÜM YUNAN OYUNLARI

Olimpiyat Oyunları, Yunanlılar tarafından düzenlenen ilk oyunlardır. MÖ 776 yılından beri geleneksel olarak her dört yılda bir, yaz mevsiminde kutlanmıştır. Zeus ve önceki oyunların galipleri, zeytin dalından yapılmış tacı, ödül olarak vermek için oyunları onurlandırırdı. MÖ 582 yılından itibaren Yunan oyunlarının ikinci merkezi, Apollon'un onurlandırdığı Delfi oldu, bu etkinlik de tıpkı Olimpiyat Oyunları gibi her dört yılda bir kez, yaz aylarında düzenlenirdi. Müzikal yarışmalar da önemli bir role sahipti, ama aynı zamanda bu organizasyon atletizm ve at yarışını da kapsardı. Kazananlar defne yaprağı ile taçlandırılırdı. Bu oyunları, MÖ 573 yılından itibaren Zeus'a ithaf edilen Nemei Oyunları takip etti. Oyunlar iki yılda bir tekrarlanınca bienal adını aldı; olimpiyat oyunlarının düzenlendiği tarih ile ikinci yılda gerçekleştirilirdi. Mevsim olarak da yaz ayları tercih edilirdi. Oyunlar, Olimpiyatlarla aynı düzendeydi, farklı olan tek şey ise bundan başka bir de müzik yarışmalarının dahil edilmesiydi. Kazanan ise elma yaprağından bir taç kazanırdı. Istmia Oyunları MÖ 572 yılında Poseidon onuruna düzenlenirdi ve Nemei ile aynı yıllarda fakat ilkbahar aylarında kutlanırdı. Kazananlara ise elma veya fıstık çamı yapraklarından bir taç takılırdı.

İki güreşçinin betimlendiği kabartma (Antik Yunan).

HAZIRLIKLAR VE YARIŞMALAR

Atletler spor amaçlı mekanlar olan gymnasionlarda ve palaestralarda hazırlanıyorlardı. Mimari bakış açısıyla düşünülecek olursa, bu mekan sütunlarla çevrili galerilerin yer aldığı açık alanlardı. Buralarda çocuklar ve yetişkinler birbirleriyle sıklıkla karşılaşabilir ve farklı disiplinlerde çalışmalarına devam edebilirlerdi. Ama bir kurum olarak bu mekan, bir spor mekanından çok daha fazlasıydı. Burada sporcular sağlıklarına özen gösterirler ve kent yaşamına kendilerini hazırlarlardı: *Büyük İskender*'in fetihlerinin ardından, *Antik Yunan* dışındaki krallıklarda, örneğin, bir gymnasionda eğitim almış olmak, *Yunan* kültürüne sahip olmanın bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Modern olimpiyatlar bu uzmanlaşmanın pek azını öngörebildiler.

Yarışmaların sonunda, - çocuklar ve yetişkinler için ayrı ayrı düzenlenen – sadece kazanan kişi ödüllendirilirdi. İkinci veya üçüncünün kim olduğuna bakılmazdı. Zamanı ve uzaklığı ölçme imkanın sahip olunmadığı için kırılan rekorlara bile dikkat edilmezdi. Geleneğe göre koşu, bilinen tarihin en eski sporu olarak kabul ediliyordu: Her Olimpiyat, eskiden tek disiplin olan koşu galiplerinin adını o oyunların tarihi ile birlikte belirtirdi. Koşu mesafesini, stadiumun uzunluğu belirliyordu. Tek bir yönde koşuluyordu, günümüzdeki gibi dönen bir pist yoktu. Daha uzun mesafeli koşular ise aynı pistin ikinci defa koşulması ile gerçekleşiyordu (geliş ve gidiş mesafesinde) ve bir de uzun koşu vardı (30 kez aynı pistin koşulması).

Maraton yarışına eski Yunan efsanelerinde rastlanır ama Olimpiyat Oyunları'nda yer almazdı. Oyunlar sırasında düzenlenen diğer farklı bir yarışa, "Hoplitodromos", silahlı koşu"ya daha çok MÖ 6.yüzyılda rastlanır. *Pentatlon* ise Olimpiyat oyunlarına MÖ 708 yılında dahil oldu. Bu, üç disiplinin karışmasıyla ortaya çıktı (disk, uzun atlayış ve mızrak atma) koşu ve güreşle birlikte uygulandı.

Tanrıça Athena betimi, Panathenaia oyunlarında ödül olarak verilen amforanın üzerinde yer alıyor. (MÖ 525)

Toplumlar ve Gelenekler

ATLETLERİN ÇIPLAKLIĞI

Atletlerin neredeyse çıplak olarak yarışmaları Yunan oyunlarının karakteristik özelliğiydi, sadece at arabası kullananlar yarışlara kostümlü olarak katılıyorlardı. Bu alışkanlık MÖ 6. yüzyılda genel bir özellik kazandı. Yunanlılar tarafından bunun için yapılan çeşitli açıklamalara rastlıyoruz. Tukidides'e göre, Spartalılar'dan önce varolan bir uygulamayla çıplak yarışıyorlar ve vücutlarına yağ sürüyorlardı. Pausanias, bu durumun 15. Olimpiyat Oyunları sırasında 720 yılındaki bir kazada başladığını anlatıyor. Koşu sırasında, yarışmacılardan biri olan Orsippos, giysisini kaybetmiş ama yarışa devam edip kazanmış. Böylece çıplak koşmanın, diğer yarışmacılar arasında daha iyisini yapma ruhunu harekete geçirdiğine inanılmış. Modern araştırmacılar ise daha derin anlamlar taşıyan bir neden arıyorlar: Bir görüşe göre, Yunanlıları çevredeki diğer topluluklardan farklı bir sınıfa koyuyor ve onların çıplaklıktan utandığını düşünüyorlardı. Böylece Yunanlılar için çıplak erkek vücudu, kademeli bir şekilde yayıldı. Yaşamın merkezinde erkeğin yer aldığını vurgulayan Yunan düşüncesinin de sembolü oldu.

Kazanan boksör, Atinalı Appolonios'un bronz heykeli (MÖ 1.yüzyıl).

Yunanlılara ait bir amfora üzerindeki iki boksör görülüyor (yaklaşık MÖ 525).

Gerçekte bir yarışta üç veya iki deneme yapılırdı, eğer aynı atlet bu üç disiplindeki ilk denemelerinde birinci gelirse hemen kazanan olarak duyurulurdu; bunu tam tersi bir durumda ise kendini koşu ve güreşte denemesi gerekiyordu. Tek bir denemede kazanmak oldukça önemliydi.

Asıl zor olan atlayıştı: Resimde de görüldüğü gibi atletlerin kaslı vücut yapıları yaptıkları sporun gerektirdiği gücü gösteriyor, ellerinde ağırlık tutuyorlar. Olimpiyatlara katılanların kaslı vücut yapıları yarışmaların ardından hemen ön plana çıkıyordu.

Araştırmalar ve Keşifler

TÜM YUNAN ATLETLERİN ŞÖHRETİ

Bugün farklı spor disiplinlerinden tanınmış kişilere günlük yaşamda rastlamak bizi şaşırtır: Örneğin evrensel anlamda bir şöhrete sahip futbolcular Messi ve Ronaldo gibi. Aslında onlara rastlamayı olağan karşılamak gerekse de bizi şaşırtabiliyor: Tıpkı eskiden Yunan dünyasında olduğu gibi. Olimpiyat şampiyonları, başka bir toplulukta başarılar kazanabiliyor ve dönemin en ünlü şairleri tarafından şiirlere konu olabiliyor ve böylece tüm Akdeniz'de şöhret kazanıyorlardı. Bizimki ile Klasik Çağ arasındaki en önemli fark; bugün spor alanında kazanılan başarının ekonomik açıdan da büyük bir zenginlikle eşdeğer olmasıydı ama antik dönemde bu ödüllendirme alıştığımız tarzda gerçekleşmiyordu.

DİĞER OYUNLAR

Yunanlılara özgü oyunlar arasında en eski olanlarından biri de bokstur. Olimpiyatlar'a MÖ 688 yılında katılan bu oyun sadece başa vurmaya izin veriyordu, amaç ise karşısındakini oyuna devam edemez hale getirmekti.

Sporcular oyunu bırakmak istediklerinde, elleriyle hakeme işaret ediyorlardı. Bu sporu yaparken ellerini (parmakları dışarıda bırakarak) ve bileklerini deri şeritlerle bağlarlardı, bunu sebebi ise nabızlarını desteklemek olabilir. MÖ 4. yüzyıldan itibaren nabzı korumak amacıyla kullanılan daha sert ve metalik koruyucular rakibi yaralayabiliyordu.

Olimpiyatlar'da güreş sporu için açık hava gerekiyordu. Güreş; Palaestra denilen açık idman yerlerinde bağımsız yapılar olarak ya da gymnasionlarda karşımıza çıkar. Bu dönemde halter kategorisi bulunmuyordu. Güreşte birinci olanın belirlenmesi için ise rakibinin omuzlarını üç kere yere değdirmesi gerekiyordu. *Pankration* sporunun Olimpiyatlarda sahne alması ise MÖ 648 yılını bulur.

Bu kategori, boks ve güreş sporlarını birleştiriyordu. Atletler boks pozisonu alarak yarışa başlıyor, yumruk atıyor ve dövüş aynı güreşte olduğu gibi yerde son buluyordu. Bu oyunlar arasında ayrıca arabalı at yarışları da vardı. (MÖ 680 yılından itibaren Olimpiyatlar'da yer alıyordu).

Arabalı at yarışları, oyunların en önemlilerinden biriydi. Atlar numaralarına göre tanınırdı (örneğin 2 ve 4) ve yarış alanının uzunluğu (örneğin 48 stadium = 9216 m; 72 stadium = 13.824 m) stadiuma göre belirlenirdi, yarışta iki tekerlekli arabalar ile dört tekerlekli arabalar da vardı. Araba sürücüsü ayaklarına kadar uzanan bir giysi ile yarışıyor ve elinde dizginleri tutuyordu. Sürücünün mahareti, arabaların devrilmemesini sağlayarak, yüksek süratle virajları alabilmesindeydi. Bu yarışın diğerlerinden farklı bir diğer özelliği ise kazanan kişi olarak sürücü yerine tüm ekibin sahibinin adının belirtilmesiydi. Böylece kazananlar listesinde bazen kadınların isimlerine de rastlamak mümkün olabiliyordu. Buradan anlaşılacağı gibi, at yarışları aristokrasiye ait en eski gelenek olarak tanımlanabilir, sadece zenginler ve güç sahibi kişiler tarafından uygulandığı da belirtilebilir. Bu yarışlar Olimpiyatlar'a MÖ 7. yüzyıl civarında katıldı.

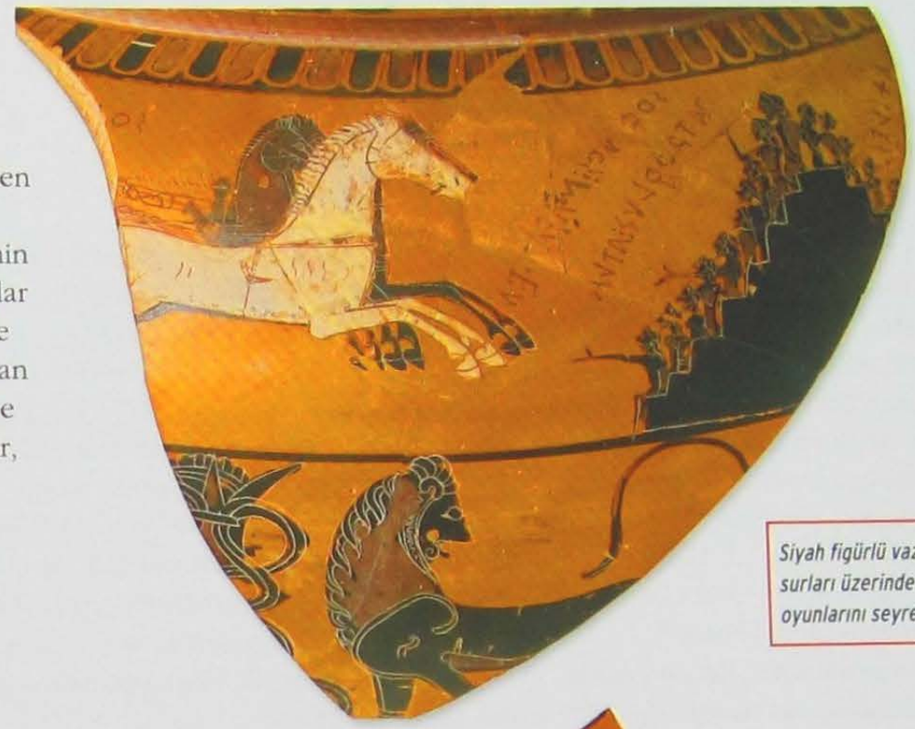

Siyah figürlü vazo parçası üzerinde Troia surları üzerinden Patroklos'un cenaze oyunlarını seyredenler.

Ressam Kleomelos'un çizdiği kırmızı figürlü bir vazo üzerinde disk atıcısı (MÖ 525).

KUTSAL VE GÜNAHKAR

Tüm Yunan dünyasında en ünlü oyun tiyatrosu olan *Olympia Tapınağı*, Peloponez'in batı kıyısından 18 km uzaktaki bir yamacın eteğinde konumlanır. Peloponez Yunanistan'daki önemli arkeolojik bölgelerden biridir. Atina ve Delfi ile birlikte Olympia, Yunan sanatına tanıklık eden en değerli eserleri barındırır, özellikle de Antik Çağ'a ve Klasik Dönem'e ait olanları. Tapınakta bulunan heykeller ve diğer eserler bu bölgede kurulan yeni bir Arkeoloji Müzesi'nde bir araya getrilmiştir. Bu sayfalarda tapınağın önemli mekanlarının belirtildiği planı tanıtıyoruz: *Zeus Tapınağı*'nda *Phidias* tarafından altın ve fildişi malzeme ile gerçekleştirilen büyük *Zeus* heykeli bulunuyordu. Ayrıca pek çok heykel burada sergileniyordu, bunların arasında yer alan 12 kabartmalı metop *Herakles* (Herkül)'in görevlerini anlatıyordu. Bölgenin ilk en görkemli yapısı *Hera Tapınağı* ve Olimpiyat Oyunları'nın düzenlendiği stadium da bu planda yer alıyor. Bu fotoğrafta, arkeologlar tarafından bölgedeki gövdelerin toplanarak, tekrar birleştirilmesiyle oluşturulan Dor tarzı dört sütun görülüyor.

Gymnasion

Palaestra

Hera Tapınağı

Anıtsal Çeşme

Tesoro Taraçası

Metroon

Pelopeion
(Pentagonal bir yapıyla çevrili bu anıt Pelops'un mezarı olduğu düşünülen yer)

Stadium

Zeus Tapınağı

Phidias'ın Atölyesi

Leonidaion
(Atletlerin Olimpiyat Oyunları sırasında kaldıkları mekan)

Bouleuterion
(Yurttaşların fikir ve önerileri tartıştıkları yapı)

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1000	Pelopenez'de Dor toplulukları yerleşiminin görülmesi ve tapınağın yeniden organize edilmesi. Altis kutsal alanı ile Zeus adak alanlarının belirlenmesi.
MÖ 776	Her dört yılda bir kez düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nın başlangıç tarihi.
MÖ 600	Olympia'nın en eski tapınağı Büyük Hera Tapınağı'nın yine geçmişten gelen eski bir tapınak üzerine inşa edilmesi.
MÖ 6.yüzyıl	Sibari, Metaponto ve Gela hazine binalarının yapılması.
MÖ 475	Olimpiyat Oyunları'nın tekrar düzenlenmesi.
MÖ 472-457	Büyük Zeus Tapınağı'nın inşa edilmesi.
MÖ 440-430	Phidias'nın başyapıtı, altın ve fildişi malzeme ile büyük Zeus heykelinin gerçekleştirilmesi: Dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul ediliyor.
MÖ 86	Tapınağın yağmalanması.
MS 2.yüzyıl	Altis'in surlarla çevrilerek kapanması; Anıtsal Çeşme yapısının inşası.
MS 393	İmparator Teodosius tarafından Olimpiyat Oyunları'nın yasaklanması.
MS 5-6 yüzyıl	Phidias'ın atölyesinin bir Bizans Kilisesi'ne dönüştürülmesi. Tapınağın çöküşü ve ortadan kaybolması.

ÇÖZÜLMESİ GEREKEN PROBLEMLER

KAZILARDA ORTAYA ÇIKARTILAN ARKEOLOJİK YAPILAR, BULUNDUĞU SIRADA İYİ DURUMDA OLSA BİLE, SONRASINDA GENELLİKLE HAVA KOŞULLARINA KARŞI KOYAMIYOR VE YIPRANIYORLAR. ANCAK KORUNMASINA YÖNELİK MÜDAHALELERLE, DOĞAL KOŞULLARDAN ETKİLENME SÜRECİ DURDURULUYOR VEYA AZALTILABİLİYOR.

Arkeolojik yapılara uygulanması mümkün müdahaleler, yapısal kuvvetlendirmeden, yeniden yapılandırmaya ve iklim koşullarının etkileme sürecini azaltma işlemlerine kadar uzanıyor. Dikkat edilmesi gereken en önemli özellik, farklı iklim koşulları, farklı yapısal özellikler ve farklı koruma şartlarının, özel ve konuya yönelik uygulamalar gerektirmesidir. Yüksek sayıda farklı özelliğe rağmen, pek çok durumda, yapıların veya yapılardan geriye kalan kalıntıların ömrünü uzatmak için ilerlemeler kaydedilebilir, böylece temelde ortak bazı kriterler uygulanabilir.

Arkeologların akıllarında tutması gereken en önemli bilgi; toprak altından çıkartılamayanların aslında en iyi korunanlar olmasıdır. *Pompei*'de, yaklaşık son iki yüzyılda yapılan kazılar gösteriyor ki, bilinen tüm koruma tekniklerinin uygulanmış olmasına rağmen, hiçbir metot, kalanların yeniden keşfedilmesiyle aynı sonuca ulaşamıyor. Toprak, kum, volkanik patlamaların sonuçları, hatta su gibi değişken hava koşulları tarafından kontrol edilen bir ortam, kazılar sonucunda elde edilen arkeolojik bulgulara ev sahipliği yapıyor. Korumaya yönelik araştırma ve ilerlemeler ne kadar güçlense de bu durum, toprak altında kalan bölümlerin uzun zaman sonra daha iyi durumda olarak ortaya çıkarıldığı gerçeğini genellikle değiştiremiyor.

PLANLAMA

Bir kazı çalışmasının planlanması sırasında, gün ışığına çıkartılan eserin en azından gideceği yere karar verilmeli; korumalı bir bölgeye mi, yoksa kullanım halindeki açık bir alan mı? Örneğin eğer bulgular arkeoloji parkına götürülecekse, bu durumda sunumu gerçekleşmeden önce korunması için müdahale edilmesi ve hatta restore edilmesi gerekliliği kaçınılmaz.

Ciddi biçimde koruyucu bir bakım uygulamak pek mümkün değildir, böylesi bir durumda resimli yüzeylerde, uzun zaman sürecinde aralıklarla ilerlemek gerekebilir. Restorasyondan sonra ise eserin kapalı şekilde sergilenmesi uygun olur. Bu resimli alanın parçalara ayrılarak restore edilmesi de rastlanılan bir yöntemdir. Günümüzde de gerek görülen bazı sıra dışı durumlarda bu tip uygulamalara rastlanıyor.

Planlama aynı zamanda farklı amaçları da öngörmeli, bu sergileme uzun mu yoksa kısa vadeli bir çalışma mı, örneğin yapının değerini belirlemeyi araştırmanın sonuna ertelenmesi, korumaya yönelik müdahalelerin her birinin verimine göre sınırlarının belirlenmesi gibi. Bu konudaki bir yanılgı veya bir hata onarılamayacak zararlara sebep olabilir; finans vasıtalarının öngörü eksikliği ve koruma tekniklerinin kısıtlılığı böylesi sebepler arasında yer alıyor.

Kazının ilerlemesi ile tipoloji ve kalıntıların koruma durumu keşfedilecek, en iyi durum tanımlanacak; bu noktada gerekli kazıların değerini belirleme konusunda ilerlenebilir ve bunun ardından bulguların faydasına olacak kararlar da alınabilir.

Bir buluntunun salt korunması gerektiğinde, sosyal, kentsel veya ekolojik sebeplerden oluşabilecek yıpranmaların ilerleyişini önlemek yeterli olur; bu hedef tekrar toprağa gömmek veya yıkılmasını engellemek amacıyla yapının sağlamlaştırılması, hava koşullarının yaratacağı etkenlerden korumak (çatı inşaatı veya sadece resimli bir sıvanın veya alçının ya da mozaiğin yaşatılması söz konusu olduğunda göz önündeki bölümlerin su geçirmez özelliğe kavuşturulması) bu amacı hedefleyen yöntemler.

Değerini keşfetmenin planlanması, aslında başka arkeologlara, denetleyicilere ve yasal açıdan yetkili kişilere oldukça bağlı ve karışık bir konudur. Bölgenin orijinal yapıları arasından sadece küçük bir bölümü halka açılabilir; yenileme ve kuvvetlendirme çalışmaları altındaki diğer yapı alanları ise farklı iletişim yolları ile örneğin, paneller veya çizimler ya da müzelerde yar alacak, konuya yönelik tüm ayrıntılara yer verilen sergilerle desteklenebilir. Bu şekilde bu yapıya ait çalışmalar daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde ilerleyebilir ve hangi koruma yönteminin buraya uygun olacağı böylece kazanılacak zaman içinde öngörülebilir.

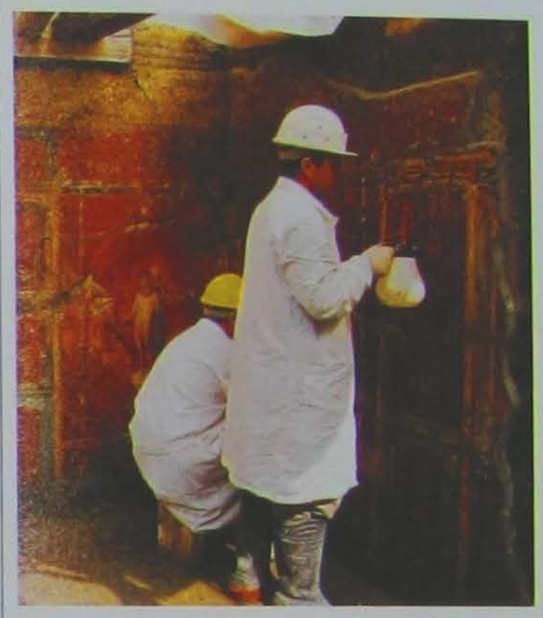

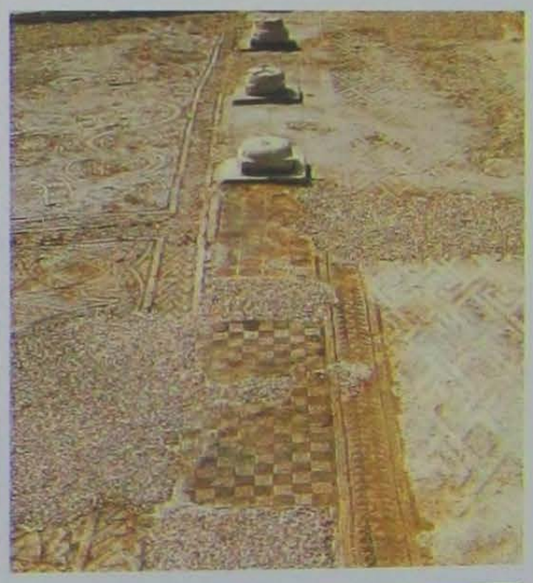

Lucero yakınlarındaki, San Giusto'da gerçekleştirilen kazılarda çıkarılan Roma tarzı villanın kuzeye bakan girişindeki sütunlu bölüm görünüyor.

Kanıtlar - Belgeler

ORİJİNAL BİR ÇÖZÜM

Resimli sıva ve mozaik kaplı bir yapının değerini ortaya çıkartmak çok yorucu bir çalışmanın yanı sıra, sabit örtüleme ve sürekli bakım gerektirir. Buna uygun çözümler oldukça farklıdır: Büyük olasılıkla en ekonomik olanı İngitere'deki Woodchester'da uygulananıdır; burada, Roma dönemine ait bir villada yer alan 256 m² genişliğindeki mozaik zemin döşemesi oniki yıl süresince sadece yaz aylarında çalışılarak ortaya çıkartılabilmiştir. Mozaik görünebilir düzeye geldiğinde, halk onu üzerinden geçen yay bir köprü ile yukarıdan izleyebiliyordu.

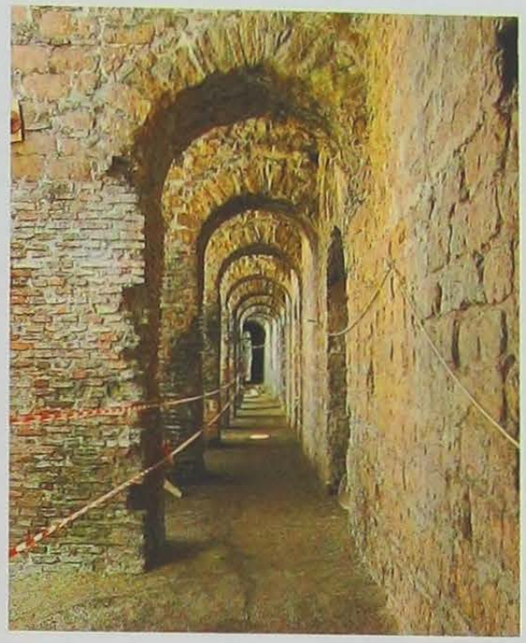

Solda ve sağda. Roma'daki Aurelius Surları'nın restorasyon sırasındaki iki cephesi görünüyor.

YAPILARDA DUVAR

Tuğla ve taş ile inşa edilen duvarlar geleneksel yapı tekniklerinin uygulanması sonucunda sağlamlaştırılır. En sık rastlanan ilerleme yöntemi, yüksek seviyelerdeki ve duvarlar ya da diğer materyallerin birleşme noktalarındaki su sızıntılarını engellemek ve ardından elde edilen orijinal tuğla ve taş sıraları geçmişte kullanılana uygun ama yeni bir sıva ile birleştirerek tekrar bir araya getirmektir. Çok yüksek duvarlarda, metal veya taş örtüleme yardımıyla yağmur yapıdan uzak tutulabilir, fakat bu sistem alçak bianaların restorasyonu için uygun bir çözüm değildir çünkü, estetik açıdan hoş olmayan bir görünüme sahiptir. Restorasyonda kullanılan sıva genellikle kimyasal sağlamlaştırıcılar (silisik asit tuzu, akrilik polimeri, poliüretan reçine, vinil...) eklenerek kullanılır, ama sadece bu solüsyonlar sürekliliği sağlamak için yeterli değildir; aslında kullanılan sıvanın gücü ve yapısı eskiden kullanılmış olan orijinalinden daha farklı özelliklerdedir, duvarın iç dokularında büyük hasarlara sebep olacak ayrılmaların oluşmasına sebep olabilir.

Her çeşit koruma müdahalesi, uzun yıllar boyunca periyodik bakımlarla takip edilmelidir; açık havadaki arkeolojik kazı alanlarındaki bakım çalışmalarının bir görevi de doğal bitki örtüsünün vereceği zararları ön görebilmek ve azaltmayı başarabilmektir.

Bitki kökleri yapının temeline zarar verebilir. Arkeolojik yapı üzerini örtecek bir çatı tarzı bir yapıyla da korunabilir: Yapının üzerinine onu koruyacak yeni bir çatı inşa etmek veya kılıfının gerektiği şekilde yenilenmesini sağlamak korunması için öncelikli çalışmalar arasında yer alır.

HAM TUĞLA

Ham tuğla ile inşa edilen yapıların en büyük düşmanı yağmurdur. Bu çeşit yapıları oluşturan malzemeler kil ve çamur, suyla temas halinde kabarır ve kuruyunca da çözünürler, böylece çabucak açılan oyuklar duvarları aşındırır. Duvarlar kuruduğunda ise çatlak ve yarıklar oluşur, yüzeyde çözülebilir tuzlu tozlaşmalar belirir ve bu da çatlaklar arasındaki ayrılmayı hızlandırır. Bundan başka yosun, bitki kökü ve kuş dışkılarının ham tuğla yüzeylerde yaratacağı bozulmaları da göz önünde bulundurmak gerek. Böylesi hassas bir yapı malzemesinin yapısını korumak amacıyla bir yöntem henüz keşfedilmedi. Sadece bakımı yapılıyor ve bu işlemin uygunluğu kontrol edilebiliyor. Bu teknikle yapımı devam eden farklı bölgelerde de bu uygulmanın devamlılığını kontrol etmek mümkün oluyor. Böylesi yıpranmaya müsait bir yapının daha sağlam bir özellik kazanması için ilk yapılması gereken şey, duvara direkt temas eden bir malzeme seçimiyle, örneğin kil boya ile, yapının kaplanması veya bu koruma eğer kısa süreli bir özellik taşımak durumundaysa o zaman hasır, kamış veya aynı tarzda farklı bir doğal materyallin bu amaçla kullanılması. Eğer bu alan yüksek değer ve önem taşıyan bir bulgu olarak kabul ediliyorsa ve tüm bu yöntemlerin yetersiz kalacağı düşünülüyorsa o zaman bir dizi ham tuğla ve "toprak çimento" ile, çünkü bu çimentonun sadece yüzde 10'luk bir bölümü çimento ihtiva eder geri kalanı toprak hamur görevi görür, zarar gören bölüm sağlamlaştırılır.

Bir av sahnesi detayının yer aldığı mozaik, Sicilya'da, Roma dönemine ait bir villada, Piazza Armerina'da ortaya çıkartıldı.

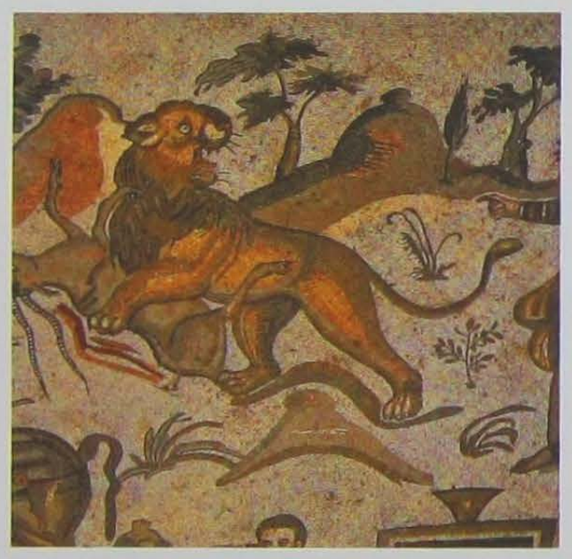

Piazza Armerina Villası tüm Akdeniz'deki en karmaşık mozaik süsülemenin onarıldığı yerlerden biri (altta, yapının dışarıdan görünümü).

Dikey yüzey, yapının doğal gözenekliliğini ortadan kaldıran ve kil malzemenin parçalara ayrılmasına sebep olan sentetik reçineden daha iyi sonuçlar veren etil silisik asit ile onarılabilir. Çizimlerle ve duvar resimleriyle dekore edilmiş duvarlarda önerilen yüzey koruma yöntemi ise günümüzde yeterli düzeyde değildir.

Yapılması gereken en önemli şey, yapıyı onu koruyacak yeni bir iskelet yapıyla çevrelemek ve böylece daralan iklimini kontrol edilebilir kılmaktır. Bundan sonrasında ise ham tuğla gibi hassas bir malzeme ile tasarlanmış yapının korunmasında gerekli atardamarı, onsuz hiçbir yapının ayakta kalmayı başaramayacağı ve kaybolup gideceği, periyodik bakım süreci yer alıyor.

MOZAİKLER VE RESİMLER

Bir kazı sırasında ortaya çıkan zemin döşemeleri ve duvar süslemeleri ile birlikte bu yapıların korunması ve bakımıyla ilgili problemler de artar. Hazırlık müdahalesi olarak yüzeyin topraklardan, kalıntılardan ve köklerden temizlenmesi sayılabilir; eğer uygun gelen bir çözücü kullanılırsa yapı, üzerindeki toprağın altındaki, emilen tuzlu sudan arındırılabilir, kurutma işlemi bu safhada önemli bir özellik kazanır. Mozaiklerin ve sıvaların ince yarıklarında biriken ve üzerinde bulunan tuzlar, iyotsuzlaştırılmış su ile yıkanarak temizlenir.

Bunu sağlamlaştırma işlemi takip eder, orijinal korezyonu yeniden sağlamak için, materyallerin dağınık parçaçacıklarının bir araya getirilmesi gerekir. Solüsyon olarak kullanılan sağlamlaştırıcıların derinlemesine nüfuz etmesi sağlanır ve bu işlem pek çok defa tekrar edilir. Sonunda, boşlukların birleşmesi sağlanır ve sürüp giden ayrışmaları önlemek amacıyla kenarlar özel bir sıva aracılığıyla sağlamlaştırılır. Kazının ardından, dekore edilmiş yüzeyler süreli (daha çok kırsal alanlarda) veya kalıcı (kazının sona erdiği durumlarda) özel bir bakımla korunur. Son yıllarda uygulanan ve çoğunlukla iyi neticeyle sonuçlanan bir diğer ilerleme yöntemi ise, tüm yapı yüzeyinin sıkı bir plastik tel örgüyle örtülmesinin ardından, üzerine ince bir tabaka kil yayılması (daha çok mozaik yüzeylere uygun gelen bir uygulama) ve koruyucu katmandan ayrılmış diğer bir plastik ağ gerilmesi, altına ise doldurmak için gerekli ot öldürücü ve küf önleyici özelliğe sahip toprağın getirilmesi; tümü yağmur suyunun içeri nüfus etmemesi için benonit ile korunur üzerine ise son bir toprak katman eklenerek bu alanın korunma işlemi tamamlanır.

Ön Plandakiler

VILLA ARMERINA'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

Sicilya'da konumlanan Piazza Armerina Villası'nda, tüm Akdeniz'deki en karmaşık mozaik süsülemelerden biri başarılı bir şekilde onarıldı. İşin sonunda, izlenmesini ve halk tarafından ziyaret edilmesini sağlamak gerekiyordu. Mimari yapının içi pleksiglas malzemeyle donatıldı, böylece yapının eski hacimlerini hissetmek daha kolaylaştı ve mozaik yapı da böylece dış etkenlere karşı koruma altına alındı. Estetik yapısından dolayı ve yazın ortaya çıkan sera etkisi sebebiyle tartışılan bir buluş olmasına rağmen koruma görevini iyi bir şekilde üstlendiği reddedilemez bir gerçek.

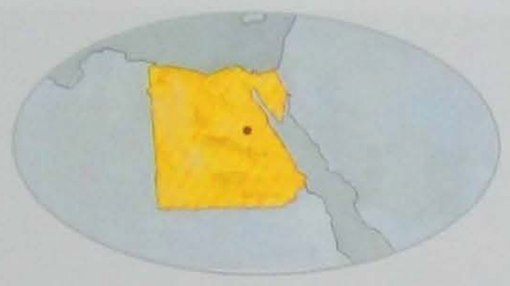

ATON'UN UFKU

FİRAVUN IV. AMENHOTEP (AKHENATON) TARAFINDAN APAR TOPAR KURULAN AMARNA, MISIR KRALLIĞI'NIN BAŞKENTİ VE ATON DİNİNİN MERKEZİYDİ. GÜNEŞLE İLGİLİ OLAN BU DİN, BAŞKA İNANÇLARI REDDEDİP TEK TANRI'YA HİZMET ETME TEMELİNE DAYANIYORDU.

Hanedanın onuncu kralı *Firavun IV.Amenhotep*, krallığının beşinci yılında (MÖ 1348) *Yeni Krallık* döneminin zaferlerle dolu yıllarında, MÖ 1550 civarında merkez Teb'i terk ederek, Orta Mısır'daki *Amarna* kentini başkent ilan etmeye karar verdi. Antik başkent Menfis'ten ve önceki başkent Teb'den yüzlerce kilometre uzakta konumlanan Amarna, radikal bir seçim olmuştu ama devrim yaratacak bir özelliği de yoktu; yalnızca yeri birkaç defa değiştirilmiş başkentin geçmişle arası açılmıştı. *Orta Krallık* döneminde Menfis politik başkent olarak değiştirilmişti. *Yeni Krallık* döneminde ise yükselen Teb başkent rolünü üstlenmiş, Karnak ve Luksor'da pek çok görkemli tapınak ile zenginleşmişti. Bu son başkent *IV.Amenhotep*'in babası *III.Amenhotep* tarafından kurulmuştu (MÖ 1390-1352). *III.Amenhotep*, on yıllık bir eğilimi ortaya koyuyordu: Mısır panteonunun (tüm tanrılara adanan tapınak) güneş kültündeki ilerleyişi diğer bir deyişle *Atum, Ptah, Osiris* ve *Amon*'un *Güneş Tanrısı Ra* tarafından özümsenmesi. Bunca tanrı ve tapınağı, tek tanrılığa ait bir inanışta dengelemeyi başaracaktı.

III.Amenhotep, Teb başkentinde, din adamlarının da katılımıyla *Tanrı Amon* ve *Amon-Ra* görünümündeki güneş tanrısının gücüyle tektanrılı dine ait statü ve tapınakların yükselmesini sağlamıştı. *IV.Amenhotep* ise kendi adında (harfi hafine "Amon mutludur" anlamına geliyor) Tanrı'nın adını taşıyordu.

Merira'nın mezarında yer alan resimlerden bir ayrıntı. Amarna nekropolü, tüm kenti çevreleyen dağın kayalıklarına kazılmıştır.

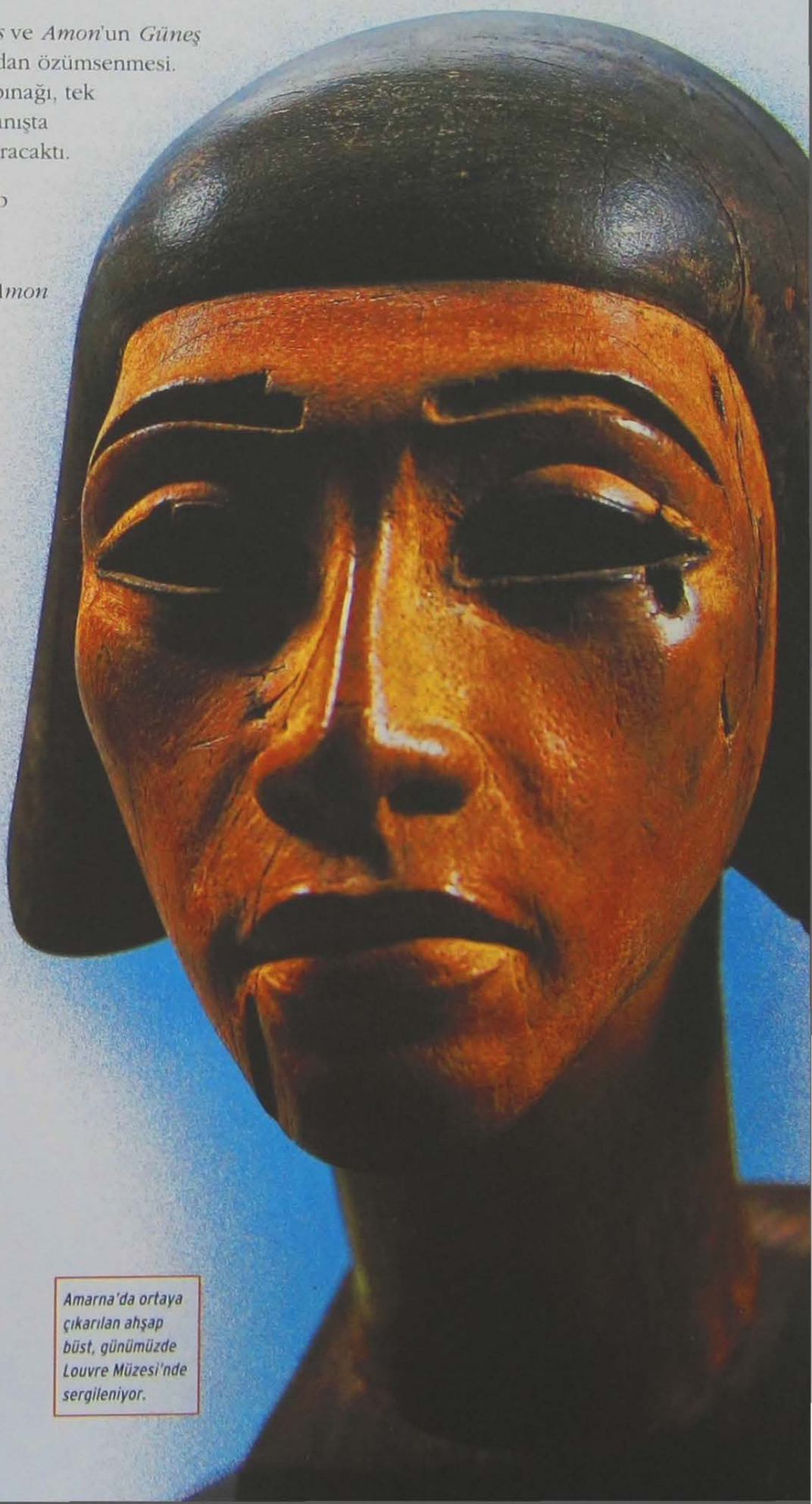

Amarna'da ortaya çıkarılan ahşap büst, günümüzde Louvre Müzesi'nde sergileniyor.

Geçmişin Tanıkları

HEYKELTIRAŞ THUTMOSİS'İN ATÖLYESİ

Antik dünyadan günümüze ulaşmayı başarabilen tek heykeltıraşlık atölyesi, çalışma aletleri ve model heykelleriyle birlikte 1912 yılında Borchardt adlı arkeolog tarafından ortaya çıkartılan Thutmosis Atölyesi'dir. Sanatçının kaldığı evin yanında ve öğrencilerin yaşadığı konutlarda, Thutmosis'in çalışmalarına ayrılan odalar onarılarak restore edilmiştir. Sanatçıların çalıştığı aletlerden başka geriye kalanlar, taşlar, alçı ve sıvalar, boyalar ve sanatçı tarafından kopyalanmak üzere veya öğrencilerin çalışmasına yardım etmek için kullanılan modellerdi. Bunlar arasında bize ulaşan en ünlü çalışma olan Nefertiti'nin kireçtaşından yapılmış ünlü büstü, günümüzde Berlin'de sergileniyor. Konuyla ilgili, arkeolog Borchardt günlüğüne şunları yazmış: "Böylesi bir parçayı anlatmak imkansız: Onu görmek gerek". Kumtaşı, granit, kuvars kayası gibi farklı malzemelerin bir araya getirilmesi ile çalışılan Nefertiti'nin betimlendiği diğer eserler ise Berlin ve Kahire müzelerinde sergileniyor. Keşfedilen ama tamamlanmamış böylesi pek çok eser günümüzden yaklaşık 3000 yıl öncesinde yaşamış bir sanatçının işlerine ışık tutuyor.

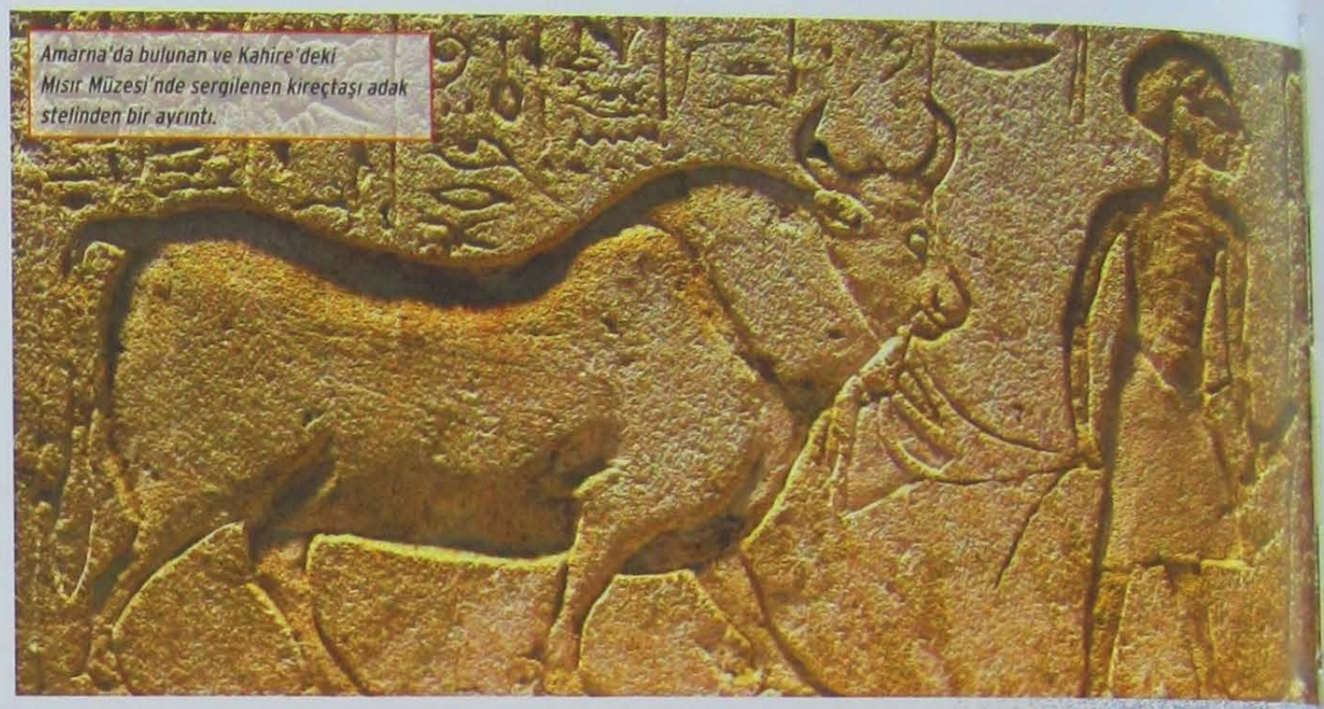

Amarna'da bulunan ve Kahire'deki Mısır Müzesi'nde sergilenen kireçtaşı adak stelinden bir ayrıntı.

Taç giyen bu yeni kral, *Büyük Amon Tapınağı*'nın batısında, Karnak'da *Ra* biçiminde, *Aton* adında, yeni isimsiz bir yapının temelini atıyordu. Bu isim önceleri disk görünümüyle güneşi, simgeliyordu. *III. Amenhotep*, bu tanrıyı yücelterek, güneşin üzerinde yükseldiği şahin başlı bir figür olarak yeniden biçimlendirdi. Ama oğlu, bu klasik ikonografiyi terk ederek yeni ve soyut bir tanım getirdi: Yılanla taçlandırılmış bir güneş diski başının üzerinde, tüm aileye ait isimleri elinde tutuyor ve onlara hayat sembolleri sunuyordu. *Aton* başlangıçta, birşeyleri değiştirmeden varolan değerlere destek veriyordu, ta ki hükümdarın altıncı yılında yeni başkenti, *Amarna*'ya taşıyana kadar. Yeni adıyla kent "Aton'un Ufku" anlamına gelen *Akhetaton* olarak adlandırılıyor, aynı zamanda kral da, "Aton'un faydası" anlamına gelen *Akhenaton* adını alıyordu.

AMARNA'NIN DÜŞÜNCE AYRILIĞI

Akhenaton'un *Aton Tapınağı* henoteistik *(bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların varlığını kabul eden düşünce)* bir düşünceyle yükseliyordu: Diğer tapınaklardan daha güçlü ve büyüktü; burada diğer tanrıların görünümleri birbirine karışıyor (Ra, Shu, Horus) bu da tektanrılı dinin farklı beklentilerini ve geleneksel çoktanrılı dinin özelliklerini ortaya koyuyordu.

Gerçek devrim, din adamlarına yönelik kurumlarla ilgiliydi: Tanrı tekti, insanlarla tanrılar arasındaki aracı ise diğerleri gibi biriydi, o da yemek yiyor, karısına ve çocuklarına sarılıp onları öpebiliyordu. Pek çok tapınak bu dönemde kapandı, bu tapınaklardan elde edilenlere ise krallık tarafından el konuldu. Din adamlarının sahip olduğu imtiyazların sona ermesiyle, devlet daha merkezci ve teokratik bir özellik kazanıyordu. Bu durumdan rahatsız olanlar ise öncelikle *Amon* hanedanın din adamlarıydı.

Bununla birlikte gerçekleşen bir dizi yenilik arasında en önemlilerinden biri hiç şüphesiz, resmi metinlerdi; geleneksel anlaşma usullerine *Yeni Mısır* dönemine ait resmi metinlerde rastlanıyordu, o zamanın konuşma dili böylece ortaya çıkıyordu. Ayrıca dini konuşma dili de sık kullanılır hale gelmişti: *Firavun Akhenaton* tarafından yazılan ünlü "Aton marşı", bundan sonraki üçyüz yıl boyunca sık sık anılacaktı:

"Senin yaptığın işler ne kadar yücedir! Kimse sana eşdeğer değildir. Kendi isteğin doğrultusunda yaşadığımız toprağı yarattın, sonra da insanları, hayvanları ve tüm canlıları..."

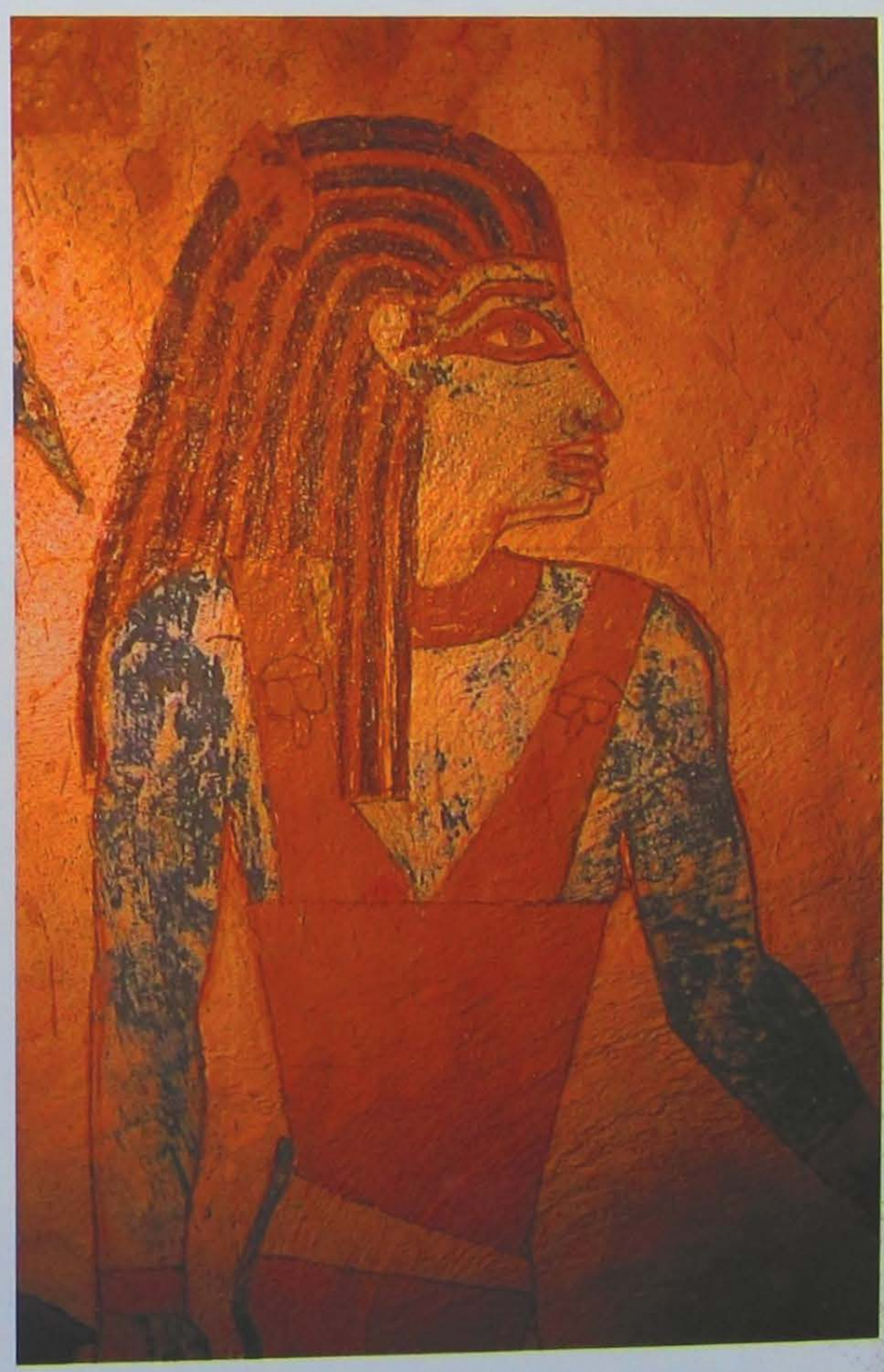

Amarna'da bulunan bir tanrıça betimi. Burada Aton dışında bir başka kutsal gücün varlığı kabul edilmiyordu.

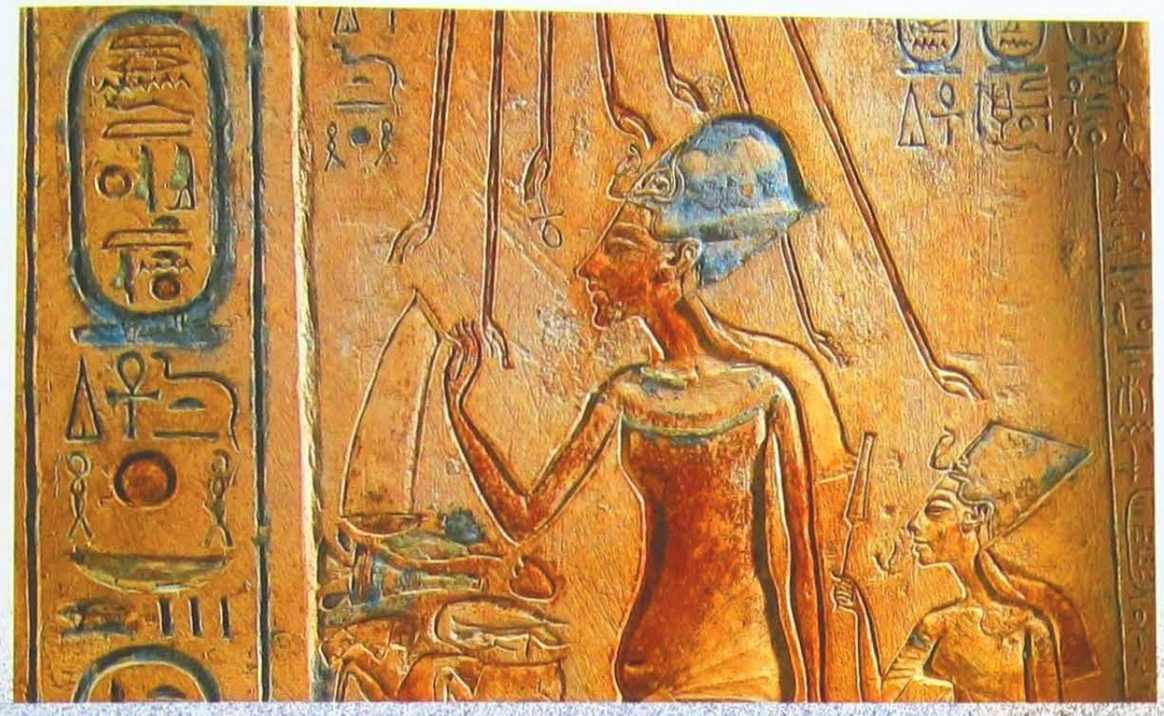

Amarna'da ortaya çıkarılan kabartmada, Akhenaton ve Nefertiti, güneşe bakarken tasvir edilmiş, eser günümüzde Kahire'deki Mısır Müzesi'nde sergileniyor.

İDEAL BİR KENT

Yeni kent acilen hayata geçirilmeliydi: *Akhenaton* tarafından gerçekleştirilen dinsel reform da uzun süre devam etmeyecekti.

Firavun, kentin inşasında geneksel olarak kullanılan kireçtaşından ağır bloklar yerine, ham tuğlaların kullanılmasını tercih ediyordu. Kentin planlanması sıra dışı bir şeklide özenle yapılmıştı; caddeler kuzeyden güneye doğru birbirini izliyor ve kutsal yapıları içlerinde barındırıyorlardı. Sıradan evlerin yanında gösterişli villalara da rastlanıyordu. Yapım öncesinde kaosu hatırlatan, el değmemiş bu bölgede, birbiri ardına gelen 14 taş anıt yer alıyordu, on bir tanesi *Nil Nehri*'nin doğu tarafında, üç tanesi ise batı tarafında konumlanıyordu.

Merira mezarının iç bölümünden geriye kalanlar.

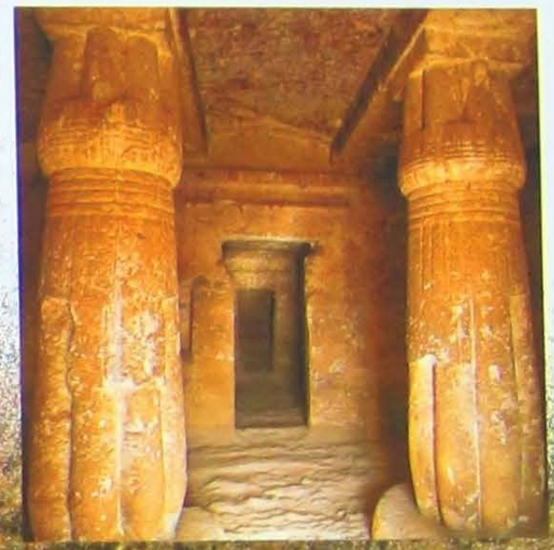

Amarna nekropolünün girişi, Firavun IV.Amenhotep tarafından krallığın başkenti olması istenilen şehir.

Araştırmalar ve Keşifler

YÜZYIL SÜREN KAZI ÇALIŞMALARI

Firavun Horemheb'in (MÖ 1323-1295) hakimiyeti altındaki kentin sistematik olarak incelenmesiyle yapıların olduğu kata ait izlerin araştırılması için her buluntu incelendi. Kentin büyük bir bölümünde yer alan yapılar ham tuğla malzemeyle ve hızla inşa edilmişti. 1887 yılında Amarna'da yaşayan bir köylü, üzeri çivi yazısı ile kaplı kilden yapılmış pek çok toprak parçası keşfetti. Üstelik bu parçalar çok ucuza satılıyordu. Ne yazık ki, bu parçalardan pek çoğu günümüze ulaşamadı, parçalanıp yok oldu. Sağlam kalmayı başaranlar ise Avrupa'da değerini bilen araştırmacılar tarafından incelenme şansına sahip oldu; bu çalışmalar sonucu bu parçaların krallığa bağlı kişilerle veya yabancılarla yapılan gerçek yazışmalar olduğu açığa çıktı. 1891 yılında, bölgede gerçekleştirilen yeni kazılar kaya mezarlarının gerçek bölgesini ortaya çıkartıyordu. 1904 yılından 1914 yılına kadar uzanan zaman diliminde, bölgedeki Alman görevliler doğu semtlerini kazarken Thutmosis'in atölyesini keşfettiler. 1921-1926 yılları arasında Mısır Keşif Heyeti konuyu devraldı ve kent kazısına devam etti. 1977 yılında Cambridge araştırmayı ele aldı ve tüm bölgenin, içinde özellikle kuzeyde konumlanan saraylar ve işçi sınıfa ait kasabaların da yer aldığı sistematik incelemeyi tamamlamayı başardı.

Firavun Akhenaton'un iki kızını gösteren fresk Amarna'daki konutlardan birinde bulundu.

Kentin kuruluş kararı, temsili sınırda yer alan taş anıtların üzerinde yazılıydı: *"Aton babam, Akhenaton'u işaret ediyor. Bakınız, Firavun bu bölgeyi buldu! Hiçbir tanrı, hiçbir tanrıça, hiçbir kral, hiçbir kraliçe, hiçbir yetkili kişi bu bölgede hak iddia edemez. Babam, Akhenaton'da, bu bölgede Büyük Aton Tapınağı'nı inşa edecek.(...) Benim için firavun sarayları yükselecek (...). Benim mezarım Akhenaton Dağı'ndadır, güneşin doğduğu bu yer milyonlarca yıl sonrada da, Aton babamın bana bırakacağı bu krallığın mezarlarını ağırlayacak".*

Antik Mısırlılar, *Amarna*'nın batısındaki işçi sınıfına ait kasabada var olan, dik açılı planlamayı biliyorlardı. Yine de, oturulan sokaklar yüzyıllar içinde kasabalara benzedi, farklı şekil ve boyutlarda pek çok ev topluluğunun her birinin ayrı depoları, ahırı, su kaynağı vardı, suyun doğrudan *Nil Nehri*'nden sağlandığı bir devirde (tıpkı günümüzde bile bazı kasaba yerleşimlerinde olduğu gibi) devrim niteliğinde bir yenilikti bu.

Diğer semtler kuzeyden güneye doğru 9 km genişliğinde, 1 km enindeydiler. Kuzey-güney yönü arasındaki üç büyük anayol enine doğru yollara ayrılıyorlardı. En büyük anayol "Kraliyet Yolu" olarak anılıyordu, burası saraydan nehire kadar uzanarak en uç kuzey noktasına ulaşıyordu. Bu sarayda firavun ailesiyle birlikte yaşıyordu. Merkezdeki semtte yer alan "Kuzey Sarayı" ise büyük olasılıkla *Kraliçe Nefertiti*'ye aitti. Merkezden ilerleyince, tapınaklarıyla birlikte yer alan iki saray bir köprü ile birbirlerine bağlanıyorlardı, "Kraliyet Yolu", Maru-Aton'a (Aton Çadırı) ulaşana kadar iki büyük semte ayrılıyordu, güneyinde yer alan bir konut dini tapınaklarla, park ve yapay gölle donatılmıştı.

KRALİYET SEMTİ

Kraliyet semti iki kraliyet sarayı ve *Aton*'a adanan iki tapınağı barındırıyordu. Doğu tarafında yer alan saray firavunun iş merkeziydi, batı tarafında yer alan saray ile, kraliyet yolu üzerinden geçen bir köprü vasıtasıyla bağlanıyordu. Köprü üzerinde ayakta duran kral, buradan kendini göstererek yurtaşları tarafından hayranlık kazanmayı amaçlardı ve onları ödüllendirirdi.

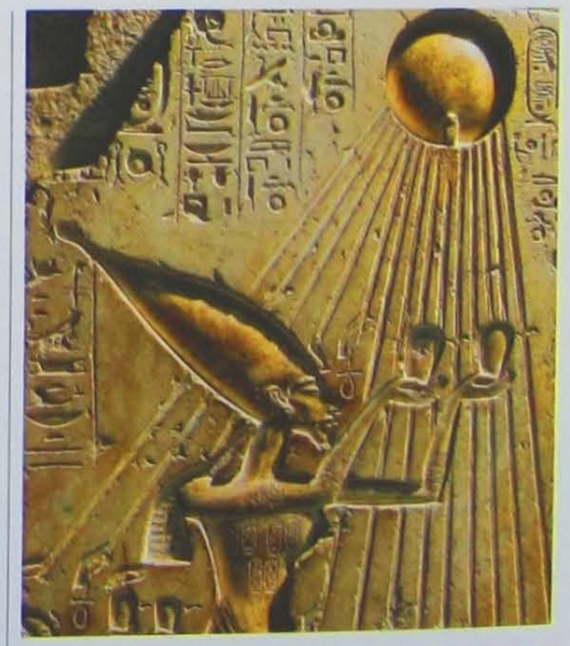

Güneş diskine hayran Akhenaton. IV. Amenhotep olan adını, Akhenaton "Aton'un faydası" olarak değiştiren firavun.

Amarna'da yer alan diğer yapılardan farklı olarak, temcilcilik sarayı kireçtaşı malzeme ile inşa edilmişti ve dekorasyonu ile zemininde su mermeri kullanılmıştı, duvarlarda ise olağanüstü freskler, kralı betimleyen granit ve kuvars malzeme ile hazırlanmış çok büyük heykeller yer alıyordu. Kadınlara ait mekanlar ve farklı kabul odaları bulunuyordu, bunlardan en büyüğünde yer alan ana koridorda beş yüz sütun ve 17 sıra vardı.

ATON TAPINAKLARI

Aton'a adanan tapınaklardan en büyüğü 760x270 m ebatlara sahipti ve inanılmaz geniş duvarlarla çevriliydi; büyüklük açısından Karnak'da (Teb) konumlanan *Amon Tapınağı* ile yarışabilirdi. Tapınak tam anlamıyla iki farklı bölüm halinde inşa edilmişti: "Büyük Sevinç Evi"nde (Per-hai) altı sütunlu büyük bir oda bulunuyordu. "Aton'un keşfi" (Gem-Aton) ise birbirini izleyen yedi avludan oluşuyordu, burada güneş dönencesini vurgulayan 365 adet masada bağışlar sunuluyordu. Firavun günlük tapınma eylemini altıncı avluda yer alan sunakta geleneklere uygun şekilde yerine getiriyordu. Aton'un diğer tapınağı daha küçüktü. Firavunun çalışma sarayının güneyinde konumlanmıştı. Aton'a olduğu kadar bu mekan Kral'a da adanmıştı, burası tanrılaşmış firavunların cenaze törenlerinin gerçekleştirildiği tapınaklara uygun şekilde düzenlemişti.

Panehsi'nin mezarında yer alan bu kabartma Amarna nekropolünde yer alıyor. Kişisel mezarlar iki grupta toplanıyordu; güneyde ve kuzeyde yer alanlar. Böylece kent merkezine saygı gösteriliyordu.

Kabartmada Akhenaton ve Nefertiti görülüyor. Firavunun eşi Nefer-neferu-aton adını almıştı.

Akhenaton'u sunu sırasında gösteren bir heykel. Aton Krallığı'nda firavun, tanrı ve kişiler arasındaki tek aracıydı ve rahipler bu konuda hiçbir güce sahip değillerdi.

Amarna dönemine özgü bir yenilik tüm bu eylemin tamamen açık havada gerçekleştiriliyor olmasıydı. Eskiden bu eylem kapalı ve aynı zamanda karanlık mekanlarda yapılıyordu, hatta güneş ışığından tamamen arındırılmış, gökyüzünün hiç görünmediği bir ortamda. Amarna döneminde ise Tanrı gökyüzünde görülebilir bir niteliğe sahipti. Binadaki hiçbir öğenin güneş ışıklarını engellememesi sebebiyle tercih edilen açık hava, bu törenlere ait hiçbir tanrısal heykelin de günümüze ulaşamamasının nedenidir.

İŞÇİLERİN KASABASI

Amarna kentinin doğusunda konumlanan, izole edilmiş durumdaki bir bölgede, tüm kentin inşaatında çalışanlar yaşıyorlardı. 70 m genişliğindeki dörtgen biçimli duvarla çevrili bu bölgede birbirine benzer özelliklerde (5x10 m) yaklaşık yetmiş adet ev yer alıyordu. Bu evler kuzey-güney yönünde uzanan beş paralel cadde üzerinde konumlanmışlardı. Her evin girişi, oturma odası, mutfağı ve yatak odası bulunuyordu. Burada bulanan geleneksel *Tanrı Krallığı*'na (Amon) ait pek çok küçük alet, orta sınıf umursamazlığın temelini, güçsüzlerin reformdan yoksunluğunu gösteriyordu.

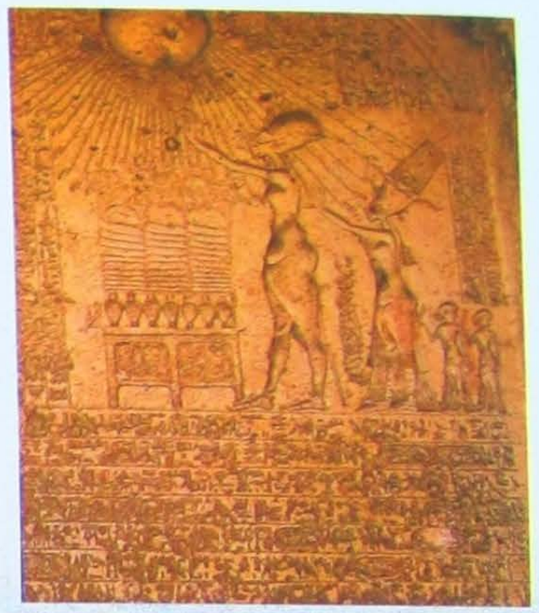

Amarna'daki taş anıttan bir bölümde güneş diskine duyulan hayranlık tasvir edilmiş.

Amarna kalıntılarının yer aldığı bölgeden bir görünüm.

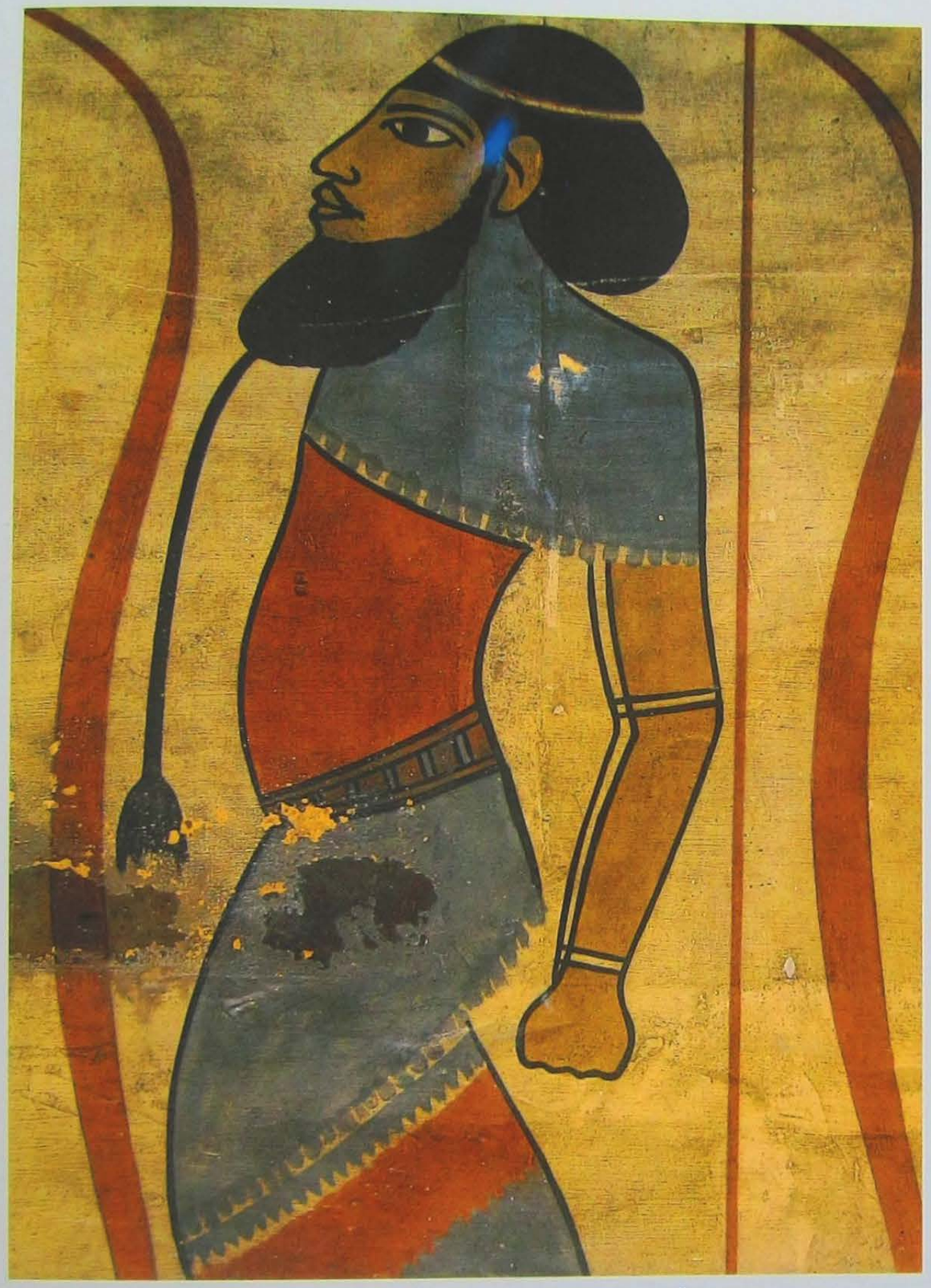

Amarna'da yer alan gerçek saray süslemelerinden bir örnek.

GERÇEK ARŞİV

Büyük Aton Tapınağı ve *Akhenaton*'un çalışma sarayı arasında konumlanan *Amarna* kentinin gerçek arşivi tarihi önemi açısından tüm *Ortadoğu*'daki en büyük keşif olarak tanımlanabilir. Burada bulunan, dönemin uluslararası dili, arkaik dilde yazılmış kil toprak kalıpların bir kez şifresi çözülünce, Antik Ortadoğu devletleri ile *Akhenaton* ve babası *III. Amenhotep* arasındaki yoğun sözleşme ağı ortaya çıkarıldı. Nezaket cümlelerinin yanı sıra, üstü kapalı tehditler, ayrıca daha çok *Suriye* ve *Filistin* derebeylerine bağlı kişilerden bağış istekleri, özellikle de *Suriye*'deki *Mısır* güçlerine gözdağı veren *Hitit Krallığı* ile resmi ilişkiler bu belgelerle ortaya çıkıyordu.

NEKROPOL

Amarna'da yer alan mezarların hepsi tüm kenti çevreleyen dağdaki kayalıkların için kazınmış durumdadır. Kişiye özel mezarlar güneyde ve kuzeyde olmak üzere iki gruba ayrılır; böylece kent merkezine saygı ön plandadır. *Akhenaton*'un mezarı diğer pek az mezarla birlikte "Darb el-Malek", "Kralın ayak izi" olarak adlandırılan kentin doğusunda konumlanan kıvrımlı bir vadinin en derin yerindedir. Bu çölvari boş alan *Akhenaton*'un atalarının gömülü olduğu Teb'deki *Krallar Vadisi*'ni anımsatmaktadır.

Amarna mezarlarının bulunduğu seviye, Teb'de yer alanlardan daha farklı biçimde konumlanmıştı. Ama dekorasyon Aton'a bağlı kralın aile yaşamında büyük önem taşıyordu. Burada pek çok farklı yazıta rastlanıyordu, tıpkı *Aton Marşı* gibi. *Akhenaton*'un mezarı ise 19. yüzyılın sonuna doğru, arkeologların yaptığı kazılardan önce yağmalanmış şekilde keşfedildi. Buradaki en büyük yenilik, giriş bölümünden mezar odasına giden yolun geniş bir mesafeye sahip olmasıydı; *Akhenaton*'dan sonra gelen firavunlar tarafından bu özellik *Krallar Vadisi*'ne de uygulandı.

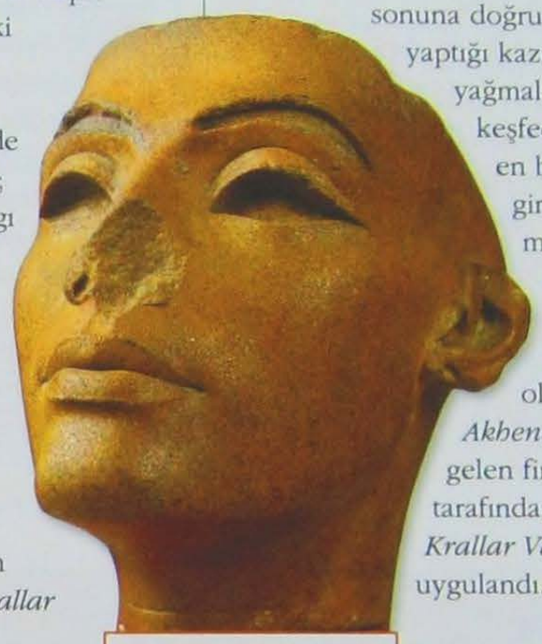

Nefertiti'nin mermer büstü.

Tarih ve Olaylar

NEFERTİTİ'NİN ESRARI

Geçmişte hiçbir kraliçe Firavun Akhenaton Hatshepsut'un (MÖ1473-1458 yılları arasında krallık yapan) eşi gibi, güçlü ve saygıdeğer olmamıştı. Nefertiti kızları ile birlikte, kralın geri çekildiği her sahnede yer alıyor, diğer zamanlarda ise kendini ailesine ve Aton'a bağlılığını sunmaya adıyordu. Nefertiti Mısır'ın en ünlü kraliçesiydi. Elbette gücünü eşi Akhenaton'dan alıyordu. Nefertiti, Akhenaton ile aynı yetkilere sahipti. Onun verdiği kararları veya verdiği cezaları tek başına uygulayabiliyordu. Mısır için bu alışılmadık bir durumdu. Özellikle Akhenaton'un uygulamalarından hoşnut olmayan din adamlarının canını sıkıyordu. Krallığının on yedinci yılında Akhenaton (MÖ 1336) yaşama veda etti, bu dönemde Nefertiti hakkında hiçbir bilgi yoktur, ama kısa ömürlü Smenkhara adlı bir kral, Nefertiti'nin taç giyme törenindekiyle aynı isme sahiptir: Nefer-Neferu-Aton olarak tahta geçti. Tutankhamon'un bir erkek kardeşinden söz edilmesine rağmen pek çok araştırmacı Smenkhara adlı kişinin, büyükannesi Hatshepsut'un izini takip ederek, bu erkek görevlinin adını ve görüntüsünü alan Nefertiti'den başka biri olmadığı konusunda hemfikirdir. Smenkhara fazla hayatta kalmaz ve tahtını genç Tutankhamon'a bırakır, o ise Amarna'yı terk edip geleneksel tapınakların onarılmasını sağlar.

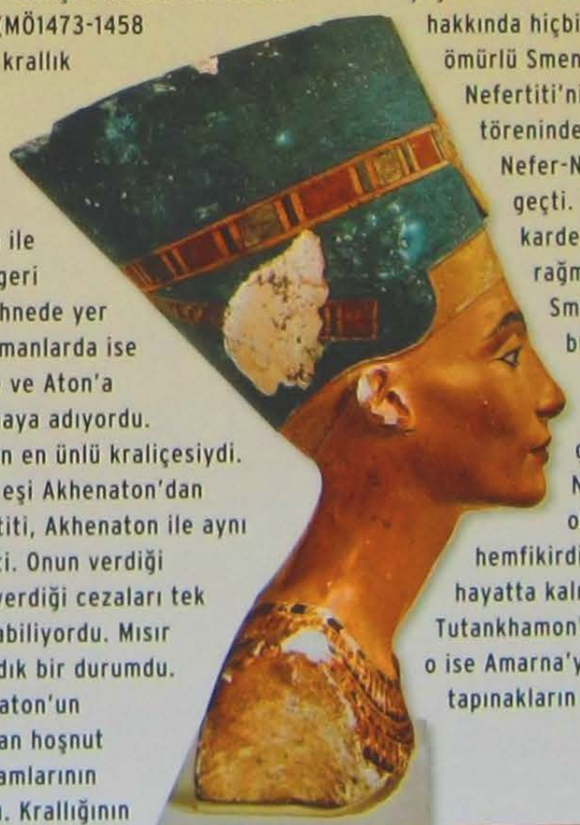

Berlin'de sergilenen kraliçenin ünlü büstü .

YARATICILIĞIN PEŞİNDE

PİRAMİTLERİN, TAPINAKLARIN, HEYKEL VE RESİMLERİN KESKİN GEOMETRİSİNDEN AÇIKÇA ANLAŞILIYOR Kİ SANAT, YARATICI DÜŞÜNCEYİ TAKİP EDİYOR: ESKİ ÇAĞLARIN KAOSUNDA DÜZENİN ZAFERİ...

Antik Mısır için yaratıcılık, bir defaya özgü, eksiksiz bir eylem anlamına gelmiyordu: Güneş uzun bir günde, tarihöncesi çağlara ait okyanusun kaosuna doğdu; Tanrı (Atum) diğer tanrıları yarattı ve insanlar da geldiler. Ama her insanın görevi vardı, sanata ve eserlere ulaşmak için yaratıcılığını kullanmalıydı. Tek bir evren vardı, mükemmel geometrik oranlar üzerine kurulmuştu, bunlar arasında ana yönler dünyadaki iki hayati eleman olarak beliriyordu: *Nil Nehri* (kuzey-güney ekseninde) ve *Güneş* (batı-doğu enleminde). Böylesi geometrik bir şekilde tanımlanan bu düzen, Mısır sanatı oranları temelinde, sayılar, yatay ve dik çizgiler ağına dayalıydı.Yaratıcılıkla geliştirilen bu düzen (Mısırlılar'da maat) düzensizlik tarafından, daha çok da çöller, yabancı ülkeler, hastalıklar ve felaketler tarafından tehdit ediliyordu, Tanrılar ve insanlar arasındaki aracı firavunun hayatı pahasına bakımlı olması gerekiyordu. Önemli bir tapınağın kurucusu olmak, yaratıcılık

Altın ve mine ile hazırlanan bu eser (XII. Hanedanlık) Kahire Mısır Müzesi'nde sergileniyor.

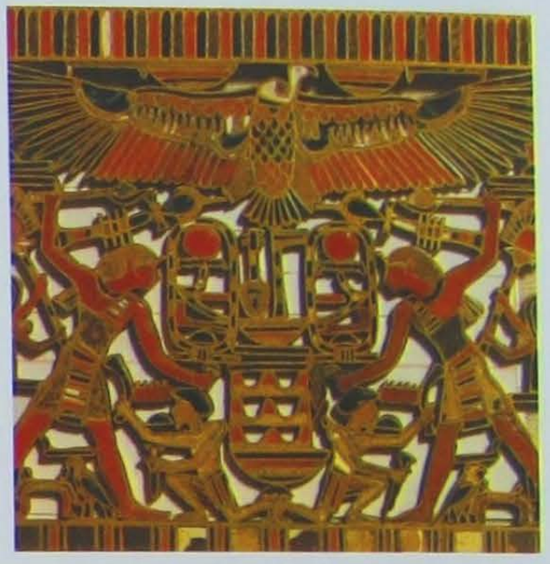

Sakkara'da, Mereruka'nın piramit biçimli mezarındaki kabartmada iki kuyumcu çalışırken görülüyor (Antik Krallık'ta V. Hanedan).

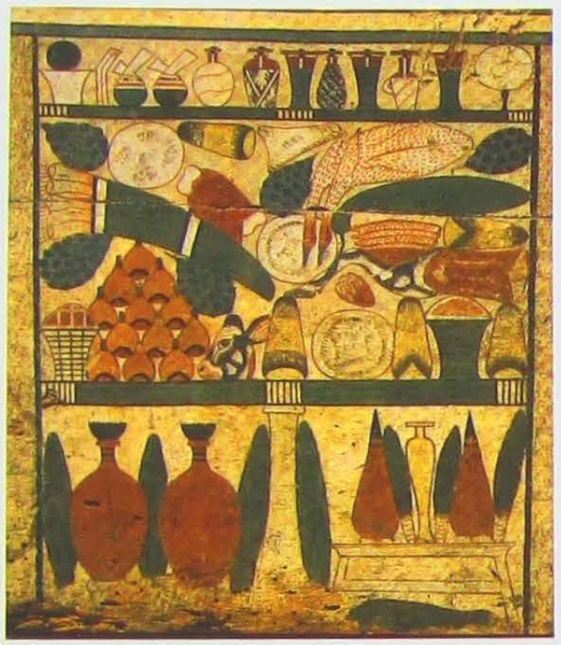

Ibi'den oymalı taş panel (XVII. Hanedanlık), alçı ve boya ile ahşap malzemeden hazırlanmış.

eylemini yenilemek anlamına geliyordu; tanrı heykelini yükseltmek, içinde tanrının varlığını sürdüreceği bir "vücut" aramakla eşdeğerdi, böylece yeryüzünde yaşamak üzere "içeri girmiş" olacaktı.

Günümüzde müzelerde gördüğümüz heykeller, yüce bir rahip veya ayrıcalıklı bir kral olmadığı sürece, hiçbir zaman kimse tarafından görülmeyen tapınakların veya mezarların ulaşılamaz bölgelerinde "yaşamaya" yöneltilmişlerdi. Kutsal bir heykel tören alayıyla tapınağından dışarı çıktığında, kendi tapınağında, kutsal rahiplerin omuzlarında taşınarak görünmez bir şeklide durmaya devam ederdi.

Antik Krallığın özel heykelleri ise mezar içindeki *serdab* adı verilen, özel odalara gönderilmiş, aileden ziyaretçilerle göz hizasındaki yerlerinde diyalog kuruyorlardı. Büyülü olağanüstü bir seremoni olan, ağzın açılması, bu heykelin yaşamasını, beslenmesini ve büyülü formülü okumak üzere konuşmasını sağlıyordu.

Bizim sanat anlayışımızla -insan ruhunun kişinin memnuniyetine adanmış özgür ifadesi- Mısır sanatı arasında derin farklılıklar bulunuyor. Amacı estetik veya eğitici olmaktan çok sihirli olmaktı: Bir mezar üzerinde şekillendirilmiş liste dolusu bağış, bunun ne kadar abartılı bir seviyede olduğunu sembolize ediyor, eğer ölü tarafından adları söylenirse bunu somutlaştırmaya yönelebildiklerini gösteriyordu, böylece ölü "yanlış kapı"dan geçerek kendi mezarını ziyaret edebiliyordu, bu kapı tüm mezarlarda mevcuttu.

Gerçekte sadece duvarın veya taşın içinde çalışan bir kapı, bizim bakış açımıza göre "yanlış"tı, ama burayı ölümden sonra kullanabileceklerini düşünen Mısırlılar için yanlış değildi. Bu faydalı bakış açısına sahip sanatçı ruhu soyut olanı figürlendirmeyi araştırıyordu, görüneni değil, ta ki yaptığı resim veya heykel kendi hayatı olmadığı sürece.
Bu sebeple, her öğe onun bakış açısıyla bir bütünü figürlendiriyordu: İnsan figüründe baş, kalçalar ve bacaklardan profilden çiziliyordu, göz ve omuzlar ise karşıda. Bir yapının tasvirinde, cephenin arkasında yer alan bitkiler de seçiliyordu; örneğin arka planda yer alan eğer bir bahçeyse, tıpkı yukarıdan görünüyormuş gibi çiziliyordu ama ağaçlar dikey olarak gösteriliyordu.

Karnak'ta III.Ramses Tapınağı'nın avlusundan bir bölüm.

Altta. Ebu Simbel'deki, II.Ramses Tapınağı heykellerinden bir görüntü.

Sağda. Sakkara'da, Ptahhotep piramit mezarındaki sunu taşıyıcılarını gösteren bir sahne.

MUHAFAZAKAR SANAT

Tanrılar tarafından uygulanan kurallar sonucunda Mısır sanatı son derece tutucu bir hale gelmişti, o dönemde tek bir modele bağlı kalıyorlardı. Zaman zaman bir eserin yaratma sürecini tanımak, nesnel bağlantı eksikliği sebebiyle, oldukça zorlaşıyordu. Doğal olarak, tanınabilen stiller ve eğilimler de vardı, *Yeni Krallık* dönemine bağlı bir sanatçı bir heykeli *Orta Krallık* dönemine uygun tarzda çalışırsa ve bize de mükemmel bir şekilde ulaşırsa, bu anlaşılabilir bir durumdu.

Eğer *Orta Krallık* (MÖ 2055-1773) pek çok kişi tarafından kabul edildiği haliyle sanatın ve edebiyatın klasik çağıysa, *Antik Krallık* dönemi (MÖ 2686-2181) Mısır sanatında daha yenilikçi bir dönemi ifade eder: Materyaller, stiller, teknikler henüz klasik bir modele eklenmemişti.

Geleneksel modellerin denendiği ve sona erdiği diğer bir dönem ise *Firavun Akhenaton* (MÖ 1352-1336) dönemine rastlar. Aton'a tapınmanın özenle hazırlandığı bu dönem estetik ilkelere devrimsel nitelikli reformlar getiriyordu.

Yeni Krallık döneminin (MÖ 1069) son bulmasının ardından sanatsal ürünler işçilikte daha az zengin ve özensiz bir şekilde, heykeltraşçılıkta ve krallık mücevherlerinin yapımında (Tanis hazinesi düşünüldüğünde) ise eşine az rastlanır sıradışılıklarla ortaya çıkıyordu.

MÖ 664-525 yılları arasındaki dönem Mısır sanatının son büyük dönemini temsil eder, dışardan gelen modellerle henüz karşılaşılmamıştı, önceki dönemlerin stillerinde teknik açıdan mükemmel imitasyonlar yer alıyordu.

KABARTMA VE RESİM

Kabartma ve resim sanatları birbirinden ayrılmaz özelliklerdeydi, bu da çoğu zaman sanatçıya her iki tekniği de kolaylıkla uygulayabilme desteği veriyordu. Eğer çalışılacak materyal iyi kalitede bir taş ise, kabartma tekniği tercih ediliyordu; ham tuğla zemin ise sanatçıya sadece resim yapma olanağı tanıyordu. Tüm kabartmalarla resim sanatında kullanılan aynı renklerle boyanıyordu. Ham tuğladan yapılmış kesik piramit biçimli mezarların, o dönemde halen

Ön Plandakiler

RENKLER

Siyah renk çamuru anımsatıyordu, dolayısıyla da bereketi, yeşil doğanın yeniden dirilişini, mavi ise tanrıların yaşadığı gökyüzünü, altın ise kendilerinin tenini yansıtıyordu. Her rengin bir varolma sebebi vardı; sanat eserinde ise yaratıcı süreçte yerine getirilmesi gereken bir eylem...Yedi temel rengi nasıl elde ediliyor ve tonları elde etmek için neleri karıştırmak gerekiyordu?
Siyah rengi isten, beyaz ise kireçtaşı tozundan oluşturuyorlardı. Kırmızı ve sarı bu iki rengin aşı boyasından elde ediliyordu, demir oksit içeren kil fosilleri Mısır'da çok yaygındı ve kolayca öğütülebiliyordu; III. Thutmosis'den (MÖ 1458 -1425)

XVIII.Hanedanlık'a kadarki dönemin karakteristik özelliği sarı, aynı zamanda büyük olasılıkla Asya'dan gelen, arsenik sülfürden elde edilebiliyordu; mavi ise bakır mineralinden veya bakırtaşı ve sodyum karbonattan hazırlanıyordu. Bu kolayca elde edilebilen karışım aynı zamanda mumyalama işlemi sırasında da kullanılıyordu. Bakır silikat (yeşi-mavi mineral) ve bakırtaşı yeşilin temelini oluşturuyorlardı. Bu renk pigmentleri bir kez toz halinde ufalandıklarında, suda hemen çözülüyorlardı ve de tıpkı yumurta akı gibi yapışkan bir özellik kazanıyorlardı. Böylece gerçekleştirilen suluboya resimler çok canlı renklerde ama aynı zamanda hassas bir yapıdaydı.

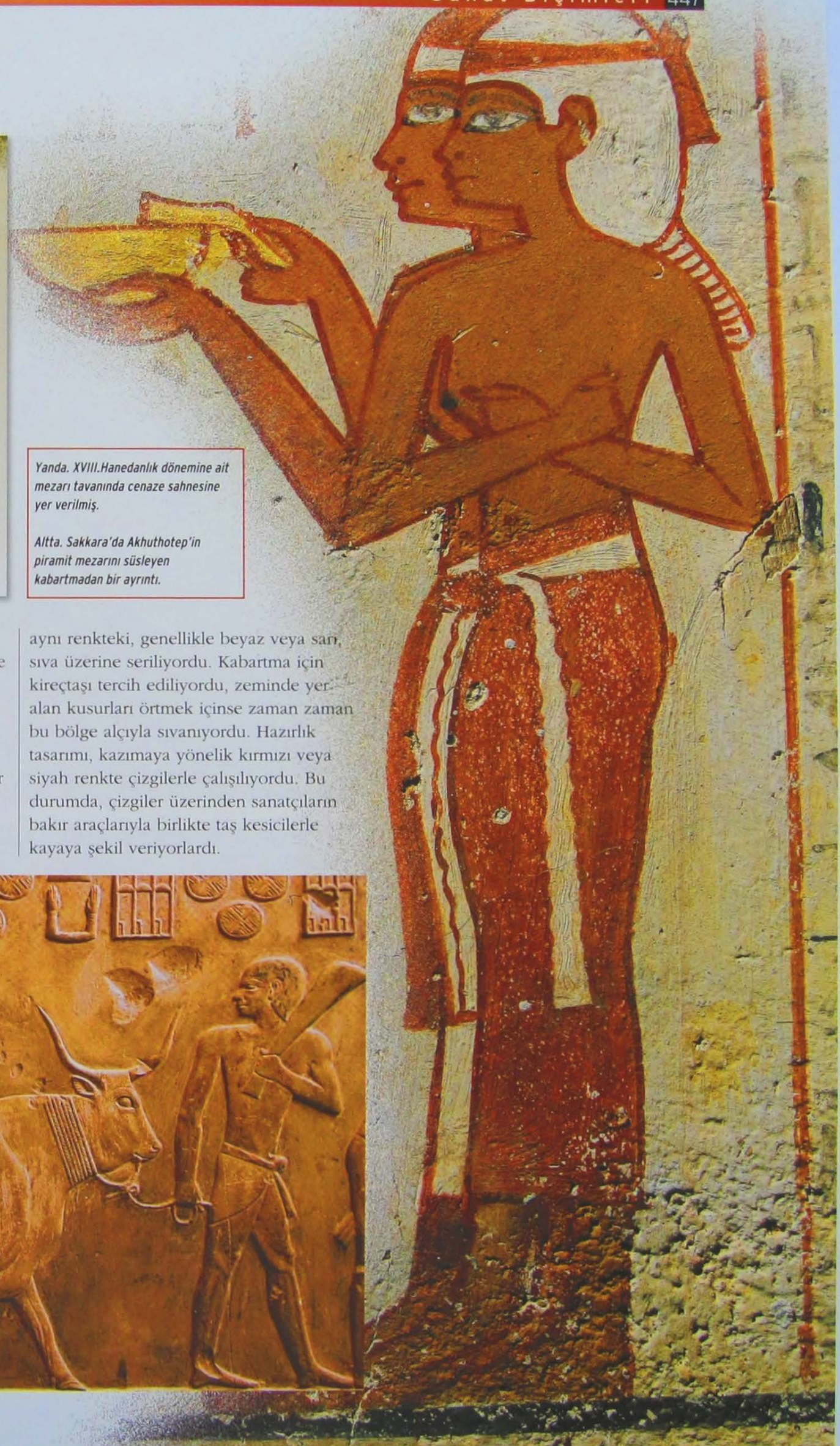

Yanda. XVIII.Hanedanlık dönemine ait mezarı tavanında cenaze sahnesine yer verilmiş.

Altta. Sakkara'da Akhuthotep'in piramit mezarını süsleyen kabartmadan bir ayrıntı.

bitkisel elemanlarla inşa edilen saraylar tarafından örnek alındığı üzere firavun tarihinin başından beri girintili cepheleri ve canlı renklerde çıkıntıları olurdu. Kabartma, III.Hanedanlık döneminden (MÖ 2686-2613) itibaren önemli bir gelişme gösterdi.

Arkeolojik kazılarda, ressamlar tarafından kullanılan araçlar ortaya çıkartıldı ve onarıldı, genellikle de bir ucundan bastırılarak yapılan hurma ağacından sade panolar elde edildi. Suluboyalar çukur kabuklarda veya küçük çanaklarda hazırlanıyordu. Resim nadiren duvara direkt olarak uygulanıyordu; genellikle çamurla ve ezilmiş samanla hazırlanan bir sıvayla yüzey düzleştiriliyor ve son bir çamur tabakasıyla bu işlem tamamlanmış oluyordu. Sonunda, bu karışım zeminle aynı renkteki, genellikle beyaz veya sarı, sıva üzerine seriliyordu. Kabartma için kireçtaşı tercih ediliyordu, zeminde yer alan kusurları örtmek içinse zaman zaman bu bölge alçıyla sıvanıyordu. Hazırlık tasarımı, kazımaya yönelik kırmızı veya siyah renkte çizgilerle çalışılıyordu. Bu durumda, çizgiler üzerinden sanatçıların bakır araçlarıyla birlikte taş kesicilerle kayaya şekil veriyorlardı.

ÜÇ KABARTMA TEKNİĞİ

Yüksek kabartma. Zemin üzerindeki tüm figürün çevresi sanatçı tarafından çizilir böylece kabartmanın genel hatları belirmiş olur. Çevresi kazılarak kabartma figür ortaya çıkar. Kabartmanın kalınlığı dönemin eğilimlerine ve malzemeye göre değişir: Bakır ve kumtaşına, bu dönemde çok derin kazılmış kabartmalara rastlıyoruz.

Alçak kabartma. Figürün çevresi bir kez çizgiyle belirtildiğinde, heykeltraş, figürün çevresindeki tüm yüzeyi alçaltmak yerine, figürün kendisini çökerterek eseri ortaya çıkartır. Böylece figür fonla aynı seviyede kalırken, kabartmanın üzerindeki figür ortaya çıkar. Bu teknik ilk olarak Giza'da konumlanan büyük piramidin kurucusu Firavun Keops tarafından uygulanmıştır. (MÖ 2589-2566)

Oyma. Figürün içindeki tüm alanın yüksek kabartma tekniğinin tersine, oyulmasıdır. Oyulan figür, hafif bir kabartma olarak veya sadece renklerle çalışılabilir. Bu tekniğe daha çok bakır malzemenin sıklıkla kullanıldığı dönemde rastlanır. (MÖ 1295-1069) Dönemin önemli büyük tapınaklarında pek çok örneğine rastlamak mümkündür.

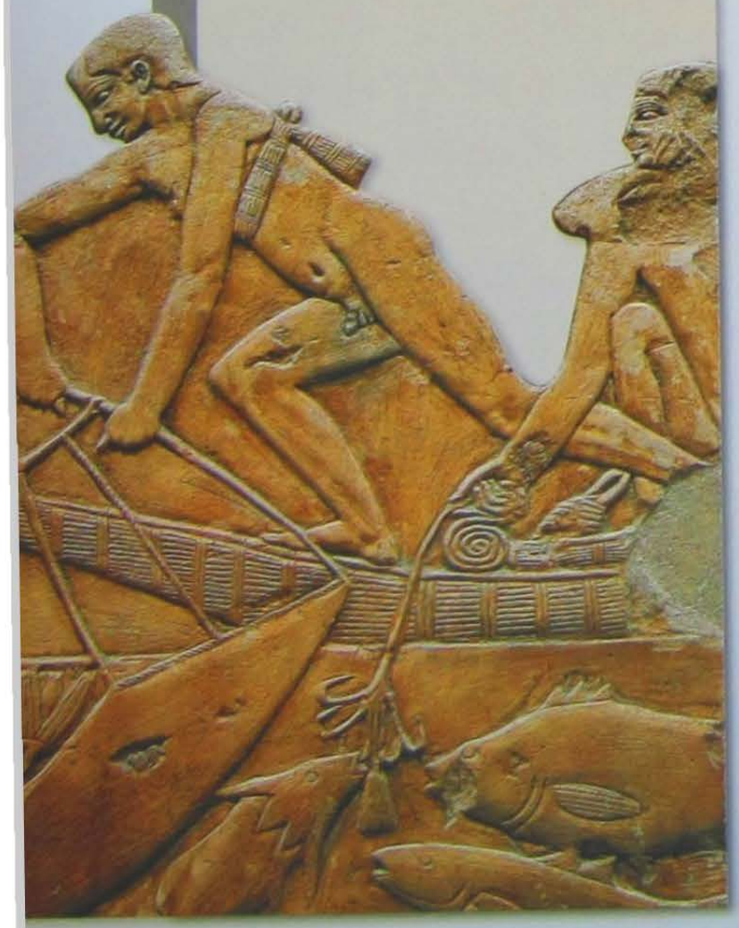

Sakkara'da, Unis piramit mezarına kabul yokuşu. Mezarın ön cephesi canlı renklerle boyanmış.

HEYKELTIRAŞLIK

Çelişkili görünse de Mısır heykel sanatı, resim veya kabartma sanatında olduğu gibi iki boyutluluk kavramından uzak bir yapıya sahipti. Heykeltıraş en çok gördüklerini dik açılı bir şekilde hatırlamaya ve birleştirmeye çalışırdı:

Önden, sağ ve sol yandan, arkadan görüntüye özen gösterilmeyen zamanlarda, heykelin bir sütuna ya da mimari bir yapıya dayanak gibi yapıldığını açıklayabiliriz. Aynı şekilde soldan görüntü, ayakta duran erkek heykelin bacak duruşunun gösterdiği gibi durumlarda dışarda bırakılabilir: Öne çıkan bacaklar arasındaki mesafe ve arkadan destek, sağ bacağın sol taraftan görüntüsünü engeller.

Sadece baş, gerçeğe uygun olması gereksinimi bakımından, karşıdan göründüğü haliyle uygulanır. Doğal olan değil ama gerçekçi özellik taşıyan bir seçim: Heykelin yüzü yapılmak istenen kişininkine benzetilmeli, o dönemde esas olarak kabul edilen "olan"dan çok "görüneni" aktarabilmek. Bazen, ülküleştirmek, görünüşte doğal olan portre sanatının önüne geçer: *Eski Krallık* (MÖ 2686-2181) dönemindeki bazı heykellerde olduğu gibi, tıpkı Kahire Müzesi'nde sergilenen ahşap Ka-aper heykeli gibi veya *Orta Krallık* (MÖ 2055-1650) dönemindeki, yüz hatlarını ve yaşına ait izleri gösteren bazı kral portreleri gibi. Ama bu son durumda, politik açıdan amaçlanan yurttaşlara hükümdarın sert ve ciddi kişiliğinin yanı sıra bilgeliğini göstermek. Sadece Helenistik Dönemde (Büyük İskender'in fetih tarihi, MÖ 332 yılından itibaren) Mısır doğal portre resimle tanışıyordu.

KÜÇÜK SANATLAR

Göz kamaştıran heykeller, resimler ve rölyeflerden başka *Antik Mısır*'dan kalan sayısız obje günümüzde "küçük sanatlar" sınıfında yer alır: Bu muhteşem ve doğal olarak zarif çanak, çömlek yapımı, marangozluk, dikişin yanı sıra pek çok dönemde eşine zor rastlanacak ok, yay, hançer yapım sanatıdır. Özellikle de günümüze kadar kalmayı başarabilen az sayıda ünlü örnekler barındıran kuyumculuk sanatı, tıpkı *Firavun II.Sesostri*'nin (MÖ1877-1870), *Keops*'un annesi *Hetepheres*'in (MÖ 2589-2566) cenaze süslemeleri ve *Tutankhamon*'un (MÖ 1336-1327) ünlü hazinesi gibi. Bundan başka günlük yaşamda kötü ruhlardan korunmak için takılan nazarlıklar, tıpkı dama tahtası gibi eğlence objeleri, tuvalet masası gibi günlük bakım ve kullanım gereçleri, ayna, önlük, merhemler. Daha çok Nubya'da ve Ortadoğu çöllerinde bulunan altından farklı metaller, altın ve gümüşün birlikte kullanıldığı gereçler, gümüş *Yeni Krallık* döneminde (MÖ 1550-1069) *Küçük Asya*'dan getiriliyordu.

Günlük yaşamdan bir sahneyi anlatan iki kabartma, Kagemni'deki piramit mezarın geniş girişinde bulunmuş.

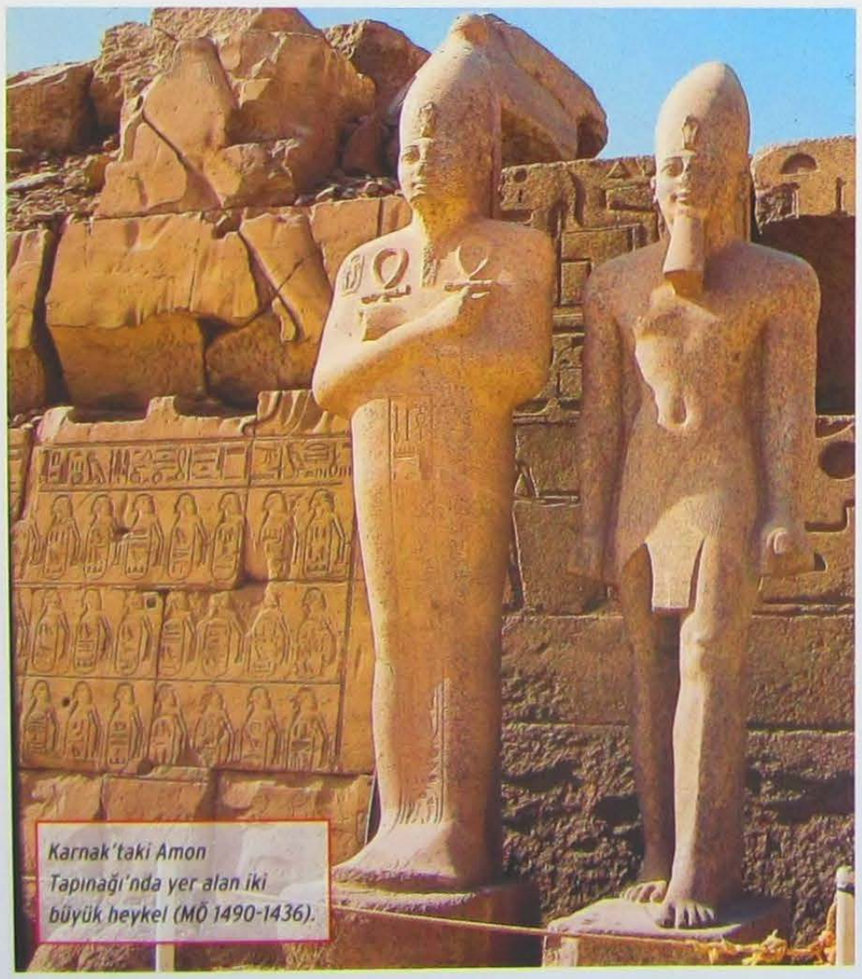

Karnak'taki Amon Tapınağı'nda yer alan iki büyük heykel (MÖ 1490-1436).

Mumyaların korunmasında kullanılan altın ve porselen muskalar.

Bakır ve bronz, *Batı Asya*'dan getiriliyordu; demir, MÖ 15. yüzyılda yüksek miktarda kullanılıyordu. Mücevher ve nazarlıklar için Mısırlılar kemik, fildişi ve sert taşlar (lapis, turkuvaz, akik, sedef) kullanıyorlardı. Hanedanlık zamanlarından önce, Mısırlılar, sert taşların benzerini yapmayı öğrendiler tıpkı, seramik gibi, kuvars tozu ile kumun karışımından elde edilen yeni bir materyal. Üzeri metalik oksitli renkli sırla kaplanıyor; böylece yarı değerli taşların parlaklığını ve dayanıklılığını kazanıyordu.

Altın ve porselenle süslenmiş gerdanlık, Mısır kuyumculuk sanatına mükemmel bir örnek.

DİNDE DEVRİMİN BAŞKENTİ

Amarna arkeolojik bölgesi *Kahire*'nin 280 km güneyinde yer alır. *Nil Nehri*'nin doğu kıyısı boyunca uzanıp, doğu çöllerindeki dağlara kadar ulaşır. *Firavun IV.Amenhotep/Akhenaton* zamanında bu ovada, iki yılda kurulan yeni başkent, Menfis ve Teb ile yarışmak zorunda kalmıştı, çünkü resmi olarak tek tanrıya (Aton'a) tapmak yüceltilmeliydi. MÖ 14.yüzyılda kentte yaklaşık 30 yıldan beri yerleşim vardı. Uzun Mısır tarihi için oldukça kısa bir dönem olmasına rağmen Antik Mısır uygarlığı ve aynı zamanda tüm insanlık tarihi için önemli bir temel oluşturuyordu, eğer doğruysa tek tanrı Aton'a inanış devrimi, tarihteki tek tanrıyı tercih etmek için gerçekleştirilen ilk denemeydi.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1352	Teb'de IV.Amenhotep, XVIII.Hanedan'ın, onuncu firavunu olarak tacını giyer. Hemen ardından Karnak'ta yeni tarz tapınaklar inşa edilir.
Krallığın II.yılı	Hanedanlığın resmi tanrısı Aton, Amon adını alır.
Krallığın IV.yılı	IV.Amenhotep, Kraliçe Nefertiti eşliğinde, "Aton'dan adını alacak" yeni kentin inşa edileceği bölgeyi ziyaret eder.
Krallığın V.yılı	Akhetaton (Aton'un ufku) adlı yeni kent kurulur, firavun adını Akhenaton (Aton'un hizmetkarı) olarak değiştirir.
Krallığın VI.yılı	Firavun ailesiye birlikte yeni kentte yer alan sarayına taşınır.
Krallığın X ve XI.yılı	Akhenaton Kiya ile evlenir, ondan, Nefertiti'nin ona veremediği, bir oğlu olur.
Krallığın XII.yılı	Kiya saraydan uzaklaşır veya öldürülür. Bundan kısa süre sonra Nefertiti saraya Nefer-neferu-aton adıyla gelir, Teb'e giderek, Aton din adamlarıyla bir uzlaşma sağlamaya çalışır.
Krallığın XVII.yılı	Akhenaton ölür. Tahta Smenkhara adlı kısa ömürlü bir kral çıkar, kısa süre sonra onu Tutankhaton izleyecektir.
MÖ 1336	Krallığının ilk yılında Tutankhaton adını Tutankhamon olarak değiştirir ve Amarna'yı eski başkent Menfis'e dönmek üzere terk eder. Halkın bir bölümü yaşamını Amarna'da sürdürmeye devam ederken eski saray restore edilir.
MÖ 1323	Ay adlı firavunun kısa süreli yönetiminin ardından Horemheb tahta çıkar, büyük olasılıkla da bu firavun Akhenaton egemenliğinin yıkılmasını sağlar.

Merira'nın mezar süslemelerinden bir ayrıntı. Solda: Firavun Akhenaton kucağında kızını taşıyor; Amarna'da bulunan bu heykel Kahire Mısır Müzesi'nde sergileniyor.

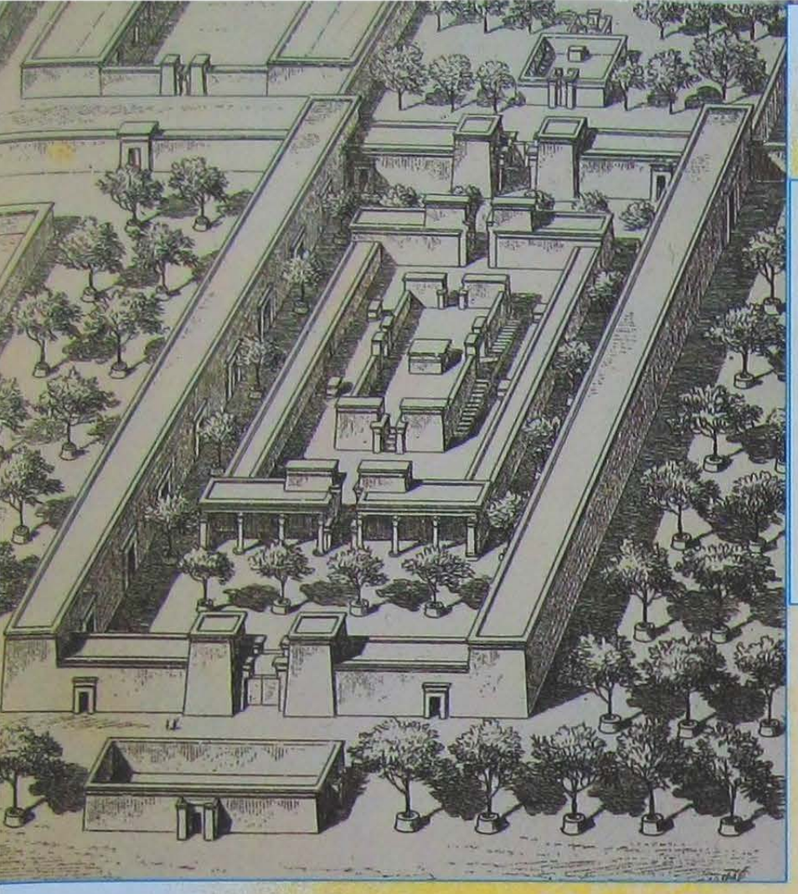

Kuzey Sarayı

Kuzey Sarayı
Büyük olasılıkla Nefertiti'nin resmi konutu olan bu saray büyük bir havuz çevresinde kuşlar için bir mekan ve hayvanlar için de çitlerle düzenlenmiştir. Ham tuğla malzemeyle inşa edilmiş yapının önemli bir kısmı günümüze ulaşmayı başarmıştır. (bkz: 19. yüzyıla ait çizimde sarayın tamamı.)

Nekropoller
Amarna'daki tüm mezarlar kenti çevreleyen dağın kayalıklarına kazılmıştır. (bkz. fotoğraf) Kuzey tarafta yer alanlar, kafatası betimleriyle süslenmiş Huya'nın mezarı, güney tarafında ise Ay'ın mezarı, ünlü Inno ve Aton'unkileri ağırlıyor. Kralın mezarı ise zarara uğramış şekilde, kentin yaklaşık 10 km doğusunda bir vadinin en derin yerinde bulunuyor.

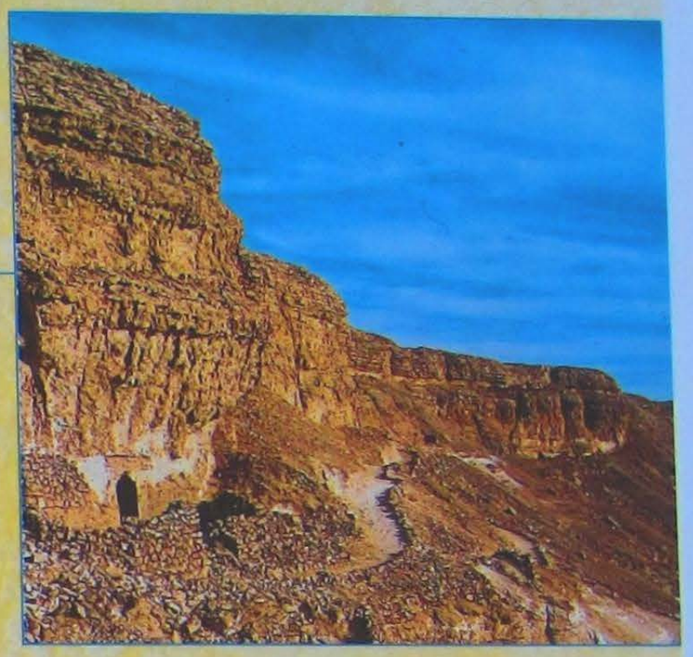

Nil Nehri

Kraliyet Caddesi
Kentin merkezinde yer alan caddede Aton'a adanan iki tapınak ve bir köprü ile birbirine bağlanan iki saray yer alıyordu. Doğuda yer alan saray, kralın çalışma alanı olarak kullandığı bir mekandı; batı tarafında bulunan diğer saray ise temsil konutuydu, burada kadınların bölümü ve mükemmel bir şekilde döşenmiş, göz kamaştıran resim ve heykellerle donatılmış, yüzlerce sütunla çevrili ağırlama salonları bulunuyordu.

Kraliyet Caddesi

Büyük Aton Tapınağı

Büyük Aton Tapınağı
Kraliyet Caddesi'nin kuzeyinde konumlanan bu tapınağın bir bölümü kentin içinde yükseliyordu. 760x270 m yüksekliğinde duvarlarla çevrili tapınağın üstü tamamen açıktı. Çevresi yedi sütunla donatılmıştı, devamında yer alan yedi avlu 365 tane sunakla döşenmişti. Kral günlük tapınma eylemini burada gerçekleştiriyordu. Tapınak kentin terk edilişinin ardından toprakla kapandı ama temel çukuru sayesinde yeniden inşa edildi (bkz: Amarna kabartmalarından bir bölüm).

İşçi Sınıfın Semti

İşçi Sınıfın Semti
70 m yüksekliğinde kare bir duvarla çevrilmiş bu bölgede 70'den fazla birbirine benzeyen ev (5x10 m), kuzey-güney yönünde uzanan 5 ana cadde üzerinde konumlanıyordu.

Maru-Aton (Aton'un Çadırı)

Maru-Aton (Aton'un Çadırı)
Kentin en elverişsiz yapısı: Bir büyük ve pek çok küçük tapınağın yanında içinde 120x 60 m ölçülerinde yapay bir gölün bulunduğu büyük bir parkla çevrelenmiş konut (bkz: Amarna'da adak olarak sunulmuş bir stel detayı).

KAMUSAL, KİŞİSEL KUTSAL

YAZITBİLİM, FARKLI BİÇİMLERDE OYULMUŞ RESMEDİLMİŞ VEYA ANLATILMIŞ YAZILARI İNCELEYEN BİLİM DALIDIR. KURALLARA UYGUN BÜTÜNLÜKLÜ BİR YAZI SİSTEMİ OLUŞTURMAYI SADECE BİRKAÇ UYGARLIK BAŞARMIŞTIR. BU KÜLTÜRLERİ ANTİK MISIR VE MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR UZANAN BİR KRONOLOJİK DÜZENDE İNCELEMEK GEREKİR.

Günümüze kadar pek çok yazıt çeşidi var olmuştur; bunlar arasında antik doğu yazıtları (Mısırlı, Sami, İranlı, Çinli, İslamöncesi Türk, Libya), klasik dönem yazıtları (Yunan, Latin, Etrüsk, İtalyan), Orta Çağ ve Modern Dönem yazıtları gibi.

Geleneksel tarzda yazılmış bazı yazıtlar hiçbir gruba bağlı değildir. Örnek olarak parşömen, kağıt el yazmalarını ve baskı eserleri hatırlamak yeterlidir. Ama klasik dönem yazıtlarında farklı yazı kategorileri bulunur. Yunan, Latin ve başka İtalyan ve Etrüsk halkları daha dayanıklı metinler oluşturmuşlardır: Taş, mermer ve metal üzerine, ama aynı zamanda ahşap, deri, papirüs, bez, kil, cam, fildişi, değerli taşlar gibi tüm yazıya elverişli zeminlere, keski, çelik kalem, oyma kalemi, delgi, fırça, sivri uçlu kalem, tahta çubuk ve bunun gibi aletlerle yazılar yazmışlar, şekiller çizmişlerdi. Antik dönemde gerçekleştirilen, küçük bir bölüm dışındaki tüm yazıtlar günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

En önemlisi ve en yüksek sayıda örneğe sahip olan grup ise papirüslerdir. Papirüs örneklerinin çoğunluğu *Antik Mısır*'dan gelmektedir. Bu bölgenin sahip olduğu kuru hava koşulları diğer bölgelere göre pek azının korunabilmesine olanak sağlamıştır. Hava koşullarının daha elverişli olduğu diğer bölgelerde de bulunan pek çok örnek günümüze ulaşmayı başarmıştır tıpkı *İsrail, Filistin* veya hava koşullarının olağanüstü olduğu *Herkulaneum*'daki *Pisoni Villası* kitaplığı gibi. Buraya *Papirüs Villası* dendiği de olur, fakat *Vezüv Yanardağı* patlamasında pek çoğu lavlar altında kalmıştır. (MS 79) Papirüsler, papirüsbilimi tarafından ahşap ve terrakotta (yazılı çanaklara "ostraka" adı verilir) gibi diğer malzemelerle birlikte çalışılmaktadır, papirüslerde yazı karakterinin yanı sıra içerik de önemli bir yere sahiptir. Diğer bir yazıtbilim dalı ise madeni paralardır, bu da geleneksel olarak eski parabilimi tarafından çalışılmaktadır; aynı şekilde özel bir anlam ifade etmediği sürece taş oyma sanatı tarafından çalışılan değerli taşlarda ve mühürlerdeki yazıtlar mühürbilim dalı tarafından incelenir. Vazolar, küçük heykeller, fenerler ve diğer objeler üzerinde de yazıların yer aldığı bulguları da arkeologlar, yazıtbilim uzmanlarıyla paylaşarak çalışırlar.

Bazı durumlarda arkeologlarla, yazıtbilim alanında çalışanların bulguları kıyaslamaları gerekir.

Yazının hikayesinin veya gelişiminin sonunda, yazıtbilim, papirüsbilim ve eski para bilimi arasındaki ayrım ortadan kalkar. Bir örnek vermek gerekirse, papirüs üzerindeki bir yazı mezartaşı bilimini de harekete geçirir: Papirüs üzerindeki Yunanca yazı akıcı ve italiktir ve pek çok yuvarlak harf içerir. Bir noktada, bazı oyuk harfler taş üzerine gerçekleştirilen yazıtbilimde de yer alır ve bu gelişim konunun temeline inmeden anlaşılamaz. Zanaatkarlar (yontucu) bu yazıyı taş üzerine kazırken aslında bozulabilir bir malzemeyi model olarak alırlar. (kağıt, ahşap veya farklı bir malzeme). Fakat bu zor yazı tarzı gittikçe yerini daha akıcı ve hızlı bir şekle mürekkeple yazıya bırakır ve bu keyifli yazı şekli zaman içinde genel kural haline gelir.

YAZITLAR NEYİ ANLATIR?

Antik yazıtlar pek çok farklı konu hakkındadır. Araştırmacılar bu yazıtları üç büyük grupta toplamayı tercih etmişlerdir: Kamusal, kişisel ve kutsal.

Kamusal yazıtlar yasaları, buyruk ve kararları kapsıyordu, bu durumda pek çok kopya halinde üretiliyordu; bu yasalardan örnekler *Roma İmparatorluğu* zamanına ait pek çok farklı yerde bulunmuştur. Özellikle halkın yoğun olarak bulunduğu meydanlarda bronz levhalar üzerinde bu yasalara rastlanabiliyordu.

Altta, Solda. MÖ 1.yüzyıla tarihlendirilen taş yazıt. Latince harflerle yazılmış ara cümleler genelde taş, bronz veya terrakotta zemine yazılıyordu.

Altta, Sağda. Diadumenos İmparatorluğu'na ait mezar taşı yazıtı. Bu yazıtta amaç farklı bir yazı şeklini uygulamak.

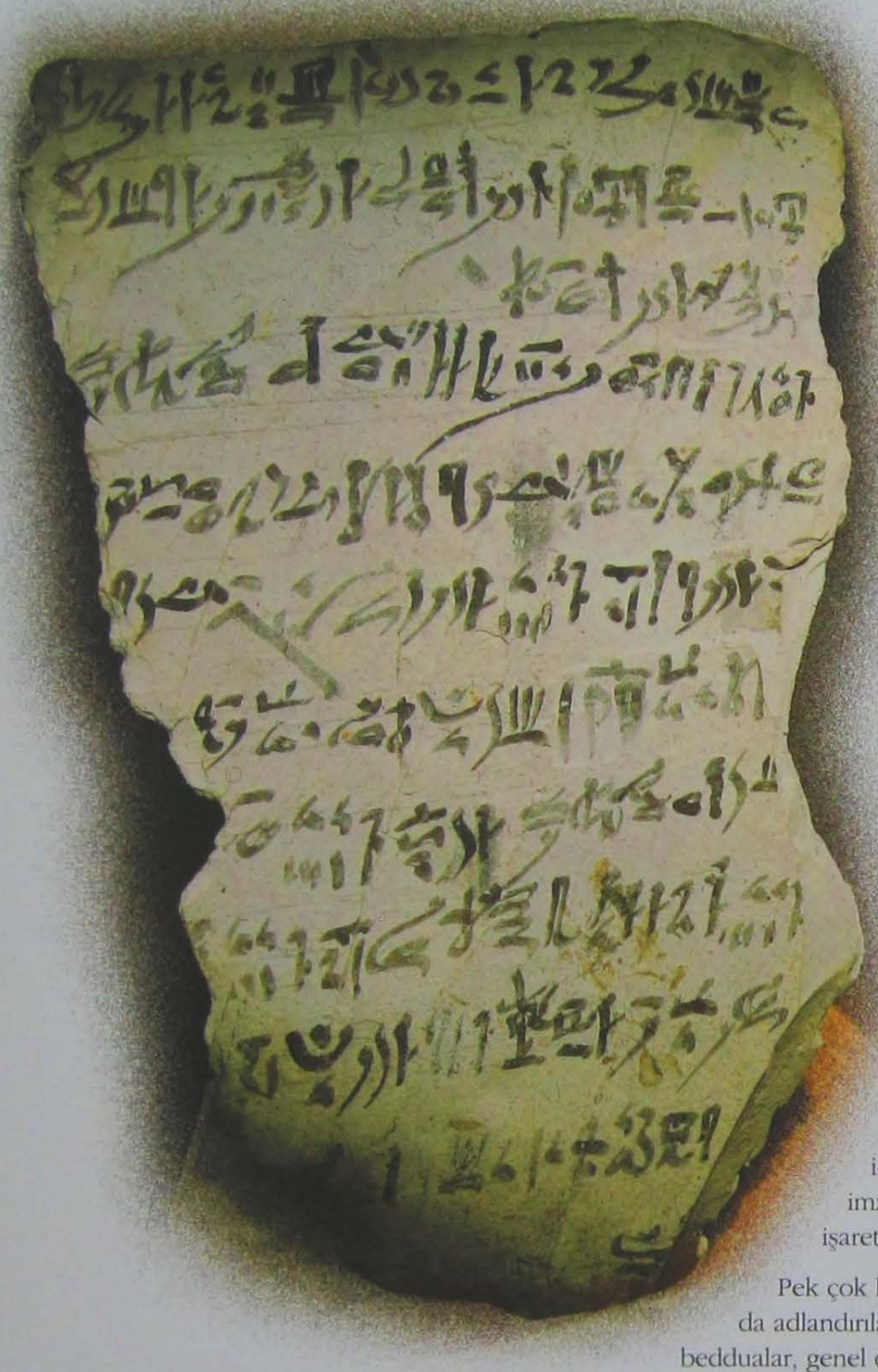

Orta Çağ'ın ikinci dönemi tarihli Mısır Ostrakon'unda (yazılı çanak parçası) rahip yazılarından oluşan bir metin.

Roma'da basılan altın sikkenin ön ve arka yüzü.

Bu imparatorluğun yönetimiyle yakından ilgiliydi. Anıtsal eserlerde, pek çok yazıtta, yönetimle ilgili belgelerde, (yargıç listesinde, raporlarda) uluslararası anlaşmalarda, takvimlerde, iş anlaşmalarında genel karakterlere yer veriliyordu. Genel olarak sınıflandırıldığı gibi, aynı zamanda, sınır taşlarında ve mezar taşlarında, ölçü ve ağırlık yazılarında, para yazılarında, devlet mühürlerinde de bulunuyordu. Kişisel yazıtlar arasında inanılmaz bir şekilde yaygın olanı mezar yazıtları; kişisel alanlardaki sınır yazıları ve kişisel yetkilerle ilgili yazıtlar, evle ilgili nesler için yazılar, zanaatkar imzaları, mühürler, üretim işaretleri, adamalar.

Pek çok kutsal yazıt kişisel olarak da adlandırılabilir. Nazarlar, beddualar, genel olarak bu yazılar adanan bir eşya veya bir para miktarını da belirtmeyi amaçlar. Bu tip yazılarda adağın sebebine de yer verildiği olur, tıpkı adak, rüya veya ölünün anısı gibi. Kutsal yazıtlar ve kutsal yayınların yer aldığı yazıtlar tapınağın resmi belgeleridir (kutsal kanunlar, sınır yazıtları, kutsal marşlar, rahip dizeleri).

MEZARYAZITI

Yazıtbilim uzmanının yetki sınırları içinde alfabenin gelişimi ve tarihi (diğer bir deyişle yazı sistemi) ve yazıtların metin haline dönüşmesine tanıklık ediyoruz.

Bu pek çok farklı lehçeyi ve uygulanan yazıt kararları (örneğin kısaltmalar) ile ayrıca edebiyatı (eğer korunmuş ise) ve bu yazıt örnekleri yaratan toplumun tarihini kapsar. Uygun gelen dilsel ve tarihi yetkilerle bir yazıtın okunuşuyla yapılan yanlışı veya yazıyı yazan zanaatkar tarafından uygulanan hatayı algılamak ve bu metinle uyuşturmak imkansızdır.

Açıkça okuma çeşitli problemler sunmaktadır: Bir yazıtın tamamını okumak ve anlamak çoğu zaman yıpranmış küçük bir metni anlamaya çalışmaktan çok daha kolaydır. Okumaya yardımcı olan pek çok sade ama etkin yöntem bulunur: Bunlardan biri ışık diğeri ise kopyalama metodunun kullanımıdır. Bunun için gerekli kireç alçıtaşından elde edilebilir veya reçine kullanılabilir ama en sade ve ekonomik olanı kurutma kağıdı, su ve fırça kullanmaktır. Suyla yıkanan kağıt yazılı alan üzerine mükemmel bir şekilde yapışacak şekilde fırçalanır. Kağıt kuruduğunda ters tarafında izleri taşıyacak şekilde yazıttan kolayca ayrılır. İyi bir kopya kağıdı, gerçekten çözülemeyecek gibi görünen okuma güçlüklerinde büyük faydalar sağlayabilir. Bu tip okumalarda önemli olan tarihini ortaya çıkartmaya yarayacak ayrıntılara ulaşabilmektir. Böylece yazıtların ne zaman gerçekleştiğini, hazırlandığı dönemi anlayabiliriz.

TAMAMLAMA

Yazıtbilim uzmanlarının diğer bir görevi ise eksik şekilde ortaya çıkartılan yazıtların tamamlanmasını sağlamaktır. Bunun için yapılması gereken ilk şey kaç harfin eksik olduğuna karar verilmesidir; birkaç öğeden oluşan bir yazıttan bahsediyorsak, bu işlem eğer kurallara uygun şekilde yapılıyorsa, kolayca çözülebilir. Örneğin bir duyurudan bahsediliyorsa, eksik satırların başı veya sonu tanımlanabilir; eğer bir metnin başı veya sonuna dair, ne kadar uzun olduğu hakkında herhangi bir bilgi yoksa ya da özensiz şekilde yazılmış bir yazıtsa, tamamlanması ciddi problemler yaratabilir ve ancak kısmen tamamlanması gerçekleştirilebilir.

Yazıt dilinde kullanılan tekrarlar ve kısaltmalar ise bu metinlerin farklı yazılarla karşılaştırılması gerekliliğini ortaya çıkartır; örneğin farklı ortamlarda yayınlanan yasalar birbirleriyle karşılaştırıldığında, büyük boşlukların kolaylıkla doldurulması sağlanabilir. Dize halindeki yazıtlarda ise, dizelerin ölçülü yazma sanatına göre çözümlenmesi gerekir. Büyük ihtiyatla, yazıtta yer alan hatalar seyrek de olsa düzeltilebilir (sözler, atlanmış heceler veya tekrarlar ya da imla hataları).

TARİHLENDİRME

Bazı yazıtlar kuşku yaratacak kronolojik öğeler içerebilir. Örneğin Roma yazıtlarında, bazı görevliler tarihleri karıştırabilirler: İmparatorluk döneminde, imparatorun adını veya önemli tarihi olayları gösteren başlıklarda yanlışlık yapabilirler. Farklı kronolojik öğeler yazıtın tarzıyla veya iletilen öğenin tipolojisiyle veya örneğin yazıt bir kazıda ortaya çıkartıldıysa stratigrafik konumuyla da açıklanabilir. Pek çok kere kronolojinin tanımı yazıtbilimsel karakterler ve formüllerle tanımlanabilmiştir. Seçilen spesifik bir karakterin varlığı da bahsedilen dönemin ayrıntılı tarihine ışık tutabilir (örneğin 8 işareti, Etrüsk dilinde f sesini verebilmek için kullanılabilir veya Roma İmparatorluğu'nda g için). Benzer şekilde bir yazı tarzının kullanımı hangi döneme ait olduğunu ortaya çıkartabilir.

Latin cenaze yazıtlarında D.M. (Dis Manibus, veya Dei Mani) kısaltması MS 1.yüzyılın ikinci yarısında ve MS 2 ve 4. yüzyıllarda kullanılıyordu. Tarihi belirlemek için gerekli diğer öğelerin eksikliğinde bu yöntemler yaklaşık bir tarih verebilir. Bu noktada, yazıtı okuduktan, tamamladıktan, düzelttikten ve tarihlendirdikten sonra yazıtbilim uzmanı belgenin tarihi yorumunu çalışmaya başlayabilir.

Kanıtlar - Belgeler

YAZITBİLİM VE HARFLİ METİNLER

Yazıt belgeleri, el yazısı harfli metinler olarak tanımlanabilir. Harflerle yazılmış metinler pek çok kopya olarak Orta Çağ'dan itibaren günümüze ulaşmıştır; bilinen kurallar çerçevesinde incelenen metinler ise farklı dönemlere ait ve pek çok yanlış, düzeltme ile örülmüş bir halde uzmanlar tarafından incelenmektedir. Filoloji bilimi bu yazıları düzgün şekle sokabilmek için yorucu bir çalışma içindedir. Bu metinler çözüldüğünde ise antik döneme ait, dönemin yaşam tarzına ışık tutacak pek çok bilgiyi görme ve okuma fırsatı buluruz.